

૧૮૮૩

卐

કાર્તિક

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૧

પાટીદાર યુવક, આજે આપણે નવા વર્ષમાં પગલાં માંડીએ છીએ. આપણું જગત નવું તેજે અજવાળાય છે, ત્યાં આપણે સોડ તાણીને સ્પર્શ રહે પાલવશે લક્ષ્મી પાટીદાર યુવક, આજે સુગંગળ પ્રભાતે જડીને ઉભો થા, આજસ ખજેરી નાખ. પ્રાચીન ઇનિદાસમાં જૂલવા જેવું ભૂલી જા, સંધરવા જેવું સંધર; પાટીદારના દુર્ગુણને ખજેરી નાખ, સદ્ગુણને ચોપવ. તારે 'પાટીદાર' મટીને 'હિંદુ' થવાનું છે, અન્ને 'હિંદુ' મટી માનવી થવાનું છે, સાગરમાં સરિના લાગી જાય, તેમજ માનવસમાજમાં આપણે લેંછી જવું છે. 'પાટીદાર' આજ સુધી નાતના દુર્ગુણ ઉપર જે પ્રહાર કરે છે તે જોઈ શકા હેતુએ. આપણે પાટીદાર નાતના સાંકડા કુંડમાં નથી ફેરાઈ રહેવું, નાતજાતના ને ધર્મપંથના વાડા તોડી આપણે આપણું સૌન્દર્ય લેધને વિશાળ માનવસમાજના સાગરને જઈ મળવું છે. 'પાટીદાર' નાતના દુર્ગુણ ઉપર જે કઠોર પ્રહાર કરે છે, તે જોઈ શકા હેતુએ. ભાષ્યનેનો સમજો :

મુલમાં પુરુષા રાજન્ સતત પ્રિયવાદિનઃ ।

અપ્રિયસ્ય ચ વપ્સ્ય વક્ત્રાત્રોતા ચ દુર્લભાઃ ॥

૨૨

૨૨

૨૨

તન્ત્રીઃ નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં બે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિંટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મથુરભાઈ પટેલે, છાપ્યું અને
જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૫:૧૧:૩૬

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
ત્રિપા લાઇબ્રેરી	‘પાટીદાર’ મંદિર	૧
શા માટે પરણીને પરતાવું પડે છે ?	ભાઈ ત્રિમનભાઈ દત્તભાઈ પટેલ	૨
શ્રીયુરુપનો સંજ્ઞા	.. ભોગીલાલ ગોંધી	૪
અનુભવ અને હૃદયનુધારણા	.. મણિલાલ જગજીવન દિવેદી	૯
દિદુરયાનની દયા	ગોંધીજી	૧૧
શ્રીયુત ગોતીભાઈ અમીન	પ્રો. સંકરલાલ મંગાસંકર શાસ્ત્રી	૧૩
ઓઝોના ચાલુ ઉદ્યોગો	‘પ્રમનગધુ’	૨૫
નડિયાદ વિદ્યુત કન્યાવિદ્યાલય—		
જાત્રાલગ્નની ઉદ્ધાત્નક્રિયા	‘પાટીદાર’ મંદિર	૨૬
દત્તક લેવા આગત	ભાઈ દાસીભાઈ અમથાભાઈ પટેલ	૩૧
દીપોત્સવીનો યુવાનોને સંદેશ	.. જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ ..	૩૪
જળજ્વાળામેશ	ત્રિવિધ	૩૭
પ્રસંગકથા	‘પાટીદાર’ મંદિર	૪૨

સૂચના

પરદેશના આહુકોને : આફ્રિકા પગે પરદેશના જે આહુકોનાં સં. ૧૯૯૨ના વર્ષનાં લવાજમ આજ્ઞાં નથી, તેમને આ અંકથી ‘પાટીદાર’ મોકલવું જઈ શક્યું છે. તેમના તે લવાજમ આપશે તે પાછું ચાલુ થશે. તેઓ તથા બીજા સૌ આહુકો હવે તે ૧૯૯૩નું લવાજમ મોકલી દેશે એવી આશા છે. પૂર્વ આફ્રિકામાં કેટલેક રચળેથી ત્યાંના અમુક ભાઈ તે રચળનાં લવાજમ મિત્રભાવે વસુલ કરીને અહીં મોકલી દે છે. તેમના તરફની વારંવાર ફરિયાદો આવે છે કે ધક્કા ખાધા છતાં અનેક આહુકો પોતાનું લવાજમ જલદી આપના નથી. મિત્રભાવે અને સેવાભાવે એ કામ કરનાર ભાઈઓને જાણુ પરિશ્રમ ન દે એવી સૌ આહુક ભાઈઓને પ્રાર્થના છે. ભાસ્કરવા—આસોના અંકમાં નામ આપવાં રહી ગયાં છે એવાં નીચેનાં બે રચળના આહુકો તે રચળની સામે જણાવેલા ભાઈઓને પોતાનાં લવાજમ આપશે તો તે અહીં પહોંચાડશે :

નૈરોબી ને આસપાસ : ભાઈ મોદનલાલ દેસાઈભાઈ પટેલ,
સુપ્રિમ કોર્ટ, નૈરોબી

નકુર ને આસપાસ : ભાઈ નારણદાસ મકનરાય પટેલ,
C/o મેસર્સ ઇસ્ટાદિમ કરીમજીની ડુ., નકુર

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તન્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૩
વર્ષ ૧૪

આણંદ

અંક ૧
કાલક

પ્રિય બાઈબેન,

નવા વર્ષને શુભપ્રસાદે આત્માનાં અને શરીરનાં સૌ
બેનગન્ધુઓં સમેત આપ આત્માએ ને શરીરે કુશળ દર્શો.
સારા વર્ષમાં એમજ હો! અહીં અમે સૌ કુશળ છીએ.

આપણે સૌ નવા વર્ષના 'સગ-રસ' ઝીલીએ: અમૃત્ય-
માંથી સંત્યમાં, અન્ધારમાંથી પ્રકાશમાં, મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં,
પરાધીનતામાંથી સ્વાધીનતામાં, દ્રેવમાંથી રમેદમાં, હિંસામાંથી
અહિંસામાં, આસક્તિમાંથી અનાસક્તિમાં, વિરોધમાંથી ઐક્યમાં,
અહિતમાંથી હિતમાં, અશુભમાંથી શુભમાં: એકંદરે નરક-
માંથી સ્વર્ગમાં પગલાં માંડીએ, એ આપણી અભિપ્રાયો હો!

પાટીદારસમાજના, અને તે દ્વારા માનવસમાજના,
કલ્યાણ માટે કંઈક કંઈક પ્રયત્ન કરીએ; એ ઉદ્દેશે આપના
પ્રિય વિષય સંબંધે કંઈ ને કંઈ શુભ વિચાર આ વર્ષે આ
માસિક માટે લખી મોકલવા આપને આમંત્રણ આપું છું.

કેમસ્ વિના પ્રેમસ નિરર્થક છે, અનેક અર્થે અનર્થક
પણ છે, એમ જાણી કેમસ્ તરફ દૃષ્ટિ નીખીને મેં ગમે
વર્ષે કંઈ કંઈ લખ્યું હશે અને તેથી આપને માફ લાગવાનું
કારણ પણ આપ્યું હશે; પણ એ સૌ શુભ બુદ્ધિએજ હતું,
એમ માનીને. ક્ષમા આપશો, એવી મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સર્વમિત્ર

પાટીદારમંદિર, આણંદ

નવવર્ષ, ૧૯૮૩

નરસિંહલાલ પટેલ,

તન્ત્રીનાં રમેદવંદન

શા માટે પરણીને પરતાણું પડે છે?

કયિ ન્દાનાલાલ કહે છે કે “પરણું એટલે પ્રભુનામાં પગલાં માંડવાં.” સ્વામી ચિવેકાન્દ કહે છે કે “કારણ વગર કાંઈ પણ કાર્ય થઈ શકતું નથી.” આ બન્ને વાતો સાચી છે. તે પ્રશ્ન યામ છે કે પ્રભુનામાં પગલાં માંડવાને બદલે પરણ્યા પછી માણસોને પરતાવાનાં શાં કારણો હશે?

સુખની ઇચ્છા માટે લગ્ન કરવામાં આવે છે. એ આનંદને બોગવવા માટે સ્ત્રીપુરુષો પોતાની યોગ્યતા કે અયોગ્યતાનો વિચાર કર્યા વગર વિવાદિત થઈ બેસે છે. જેની રીતે માણીઓ મધ આજ્ઞા માટે મળના પાત્ર ઉપર જઈ બેસે છે; તેમાંની કેટલીક તેનો સ્વાદ લઈ શકે છે, બાકીની ચોરી જાય છે અથવા મરી જાય છે. આજ દશા આશાભર્ગી ધણીને યુવકયુવાતીઓની સાથે છે. પ્રેમરસના પાનની કોંઈ તેઓ પચાડે છે, પણ દુઃખ અને કલેશમાં એવી તે સપડાઈ જાય છે કે તેમાંથી મુક્તિ દુર્લભ થઈ પડે છે. We want to enjoy the pleasures of life, but they eat into our very vitals (આપણે અવનનાં સુખનાં બોગવવા માગીએ છીએ, પણ તેઓ તે આપણાં મર્મસ્થાનો સુદ્ધિને બેદી નાખે છે). વિચાર કરતાં જણાશે કે વિવાદિત સ્ત્રી-પુરુષોમાંથી આગળીને વંદે મહાત્મા એટલાં જ યુગલ પરસ્પર સંતુષ્ટ થઈ અવનનોંકા બેઠાં હશે. કાંઈનો પરસ્પર સ્વભાવ મળતો ન હોવાથી આગળનાં વંદે છે, કાંઈ કુટુંબમાં દરિદ્રતાને લીધે દ્રવ્યસ્થાનનાં ન્યૂનતા થાય છે. કેટલાંક કુટુંબોમાં નીચેની સ્થિતિઓને લીધે આનંદમાં વિરોધ પડે છે:

પતિ	પત્ની	પતિ	પત્ની
૧ અભિચારી	પતિવ્રતા	૪ નિર્જ્ઞા	ભક્ષિત
૨ નપુંસક	કાળી	૫ બન્ને અભિચારી ને સ્વચ્છંદી	
૩ રોગી	નીરોગી	૬ બન્ને પરસ્પર સંકોચીત	

ઉપરક દષ્ટિએ જોતાં બાકી થાય છે : અમુક અમુક વંધની તે ધણી સુખી દેખાય છે, પણ આન્તરિક દશા તે જુદીજ દોષ છે. કુટુંબની મૂળ વાતો બધા સેકિને બજાર સી રીતે વડી શકે!

પતિપત્નીના પરસ્પર અચંતોપનું સામાન્ય કારણ શારીરિક, માનસિક, આર્થિક અને સામાજિક અયોગ્યતા છે. આવી આવી અયોગ્યતાઓમાં વિવાદ થયાં પછી લોકો પરતાવ છે અને પોતાને, ઈશ્વરને, દુષ્કર્મોને કે પૂર્વજન્મના મંત્રકારને દોષ દે છે. ઈર્વિન કહે છે: Man sees with scrupulous

care the character and pedigree of his horse, cattle and dogs, before he matches them. But, when he comes to his own marriage, he rarely or never takes such care (શરીરમંજી કરાવતા પહેલાં માથ, ખાદ, ઘોડા અને કુનરામાં માણસો કદ, વંશ, અને બળ વગેરે ગુણો તપાસે છે. પણ તેઓ પોતાનાં લગ્ન વખતે તે વાત ભૂલી જાય છે). હવે અમનોપનાં કેટલાંક કારણોને વિશેષ દૃષ્ટિએ જોઈએ.

અચાનઃ સૃષ્ટિનિયમોનું અચાન ઝાખી, શારીરિક શક્તિ અને આર્થિક દશાનો વિચાર કર્યા વગર, અચોક્ષ્ય વિવાદ કરવા એ અમનોપનું પહેલું કારણ છે.

ખાળલક્ષ્મ : આ વિષય સમાજસાસ્ત્રીઓએ ખૂબ સચ્ચી નાખ્યો છે. આપણા દેશમાં લગભગ એક કરોડ જેટલી ખાળપત્નીઓ છે. ખાળપતિપત્ની પ્રવાણનું રહેલય શું સંમજે? અને પરિણામે પરતાવાનું જ રહે છે.

વૃદ્ધવિવાહ : પાશ્ચાત્ય દેશોમાં વૃદ્ધ પતિને વૃદ્ધ પત્ની, અને વૃદ્ધ પત્નીને વૃદ્ધ પતિ મળી આવે છે. સ્વર્ગસ્થ ગિ. હાર્ડિંગ, જે વખતે અમેરિકાના પ્રેસીડન્ટ હતા તે વખતે તેમના પિતાને લગ્ન કરવા માટે મુખ્યારકખાદીનો તાર કરવાનો પ્રસંગ તેમને પ્રાપ્ત થયો હતો! આપણા હિન્દમાં તો ૬૦ વર્ષનો ઘરડો ખાળ ૧૫ વર્ષની ખાળા સાથે લગ્ન કરે છે. આવા બનાવ હિન્દમાં જ જતી શકે.

ધન ને પુરુષાર્થની હીનતા : દુનિયાના સભ્ય દેશોમાં મનુષ્યોને વટવ્યવહારનો એક જ નિયમ હોય છે, અમુક જગતના ખાસ ધોરણ ઉપર રહી શકે એટલી આવક થયા વગર મનુષ્યો વિવાદ નથી કરતા. પણ હિન્દમાં ઊંચટો વ્યવહાર ચાલે છે. આવક ગમે તેટલી હોય, કુટુંબમાં ખાવાના ચે સાંસા હોય, પણ ઘરનાં નાનાંમાં નાનાં છેકરાંને પરણાવી નાખવા જ જોઈએ એમ મૂર્ખતાથી મનાય છે. દલીલ કરાય છે કે નથી વહુ એના નસીબનું લેતી આવશે. પરિણામે ખાવાનાં વધુ સાંસા પડે છે. અને નિર્વાહ ખર્ચ માટે વધુ ને વધુ દેવું કરવાનું જ હોય છે. છતાં આ જમ્યાં દુઃખનું કારણરૂપ પેલી નથી વહુને મળ્યામાં આવે છે. પરિણામે હમેશા કંઠજો અને પતિપત્ની વચ્ચે અણબનાવ આદ્યા કરે છે.

જાડુપત્નીત્વ : જે દેશોમાં સ્ત્રીઓને સમાનતાનો કંઈ પણ અધિકાર છે, ત્યાં પત્ની પતિ સાથે છટછેડા કરી શકે છે, તે દેશોમાં પુરુષોને પોતાની ભૂલો સુધારવાની ફરજ પડે છે. કારણકે સ્ત્રીઓ નિર્ભય રીતે પૂછી શકે છે કે તમે કદા હિંમતે પરણવાને તૈયાર થયા છો? પણ હિન્દમાં તો એક પુરુષ ગમે તેટલી સ્ત્રીઓ કરે પણ સ્ત્રીથી ચૂં કે ચાં ચઢ શકે નહિ!

પુરુષત્વહીનતા : પુરુષત્વહીનતા હોવા છતાં પણ પુરુષમતિને પરણવાનો

હક સમાજે અને સરકારે આપેલો હોય એમ જાણાય છે. એક ભાઈ પોતાની પત્ની સુંદર અને સુશિક્ષિત છતાં તેને કુચડી, કુભારગ્ન અને ગાંડી કાઢી તેની સાથે અસંતુષ્ટ રહેતા હતા, ખાનગી તપાસમાં જાણાયું કે તે ભાઈભાણેજુજ નપુંસક હતા!

ભયંકર રોગગ્રસ્તતા: ક્ષય, રક્તપિત્ત, અપરમાર, પ્રમેદ, ઉપદંશ, વગેરે ચેષી અને વશાનુગત દરદો વાળાં સ્ત્રીપુરુષોએ પરણવું ન જોઈએ. કારણકે તેને લીધે દ પત્નીને તથા તેમનાં સંતાનોને અવનર્પિત દુઃખ ભોગવવાં પડે છે. છતાં કોઈ પણ જાતના પ્રતિજ્ઞા વગર આવાં ભયંકર રોગીઓ સુંદર, સુદૃઢ સાથીઓનો ભોગ લેઈ રહ્યાં છે. એક ટ્રેન્યુએટને અપરમાર છતાં પત્નીઓના મરવાથી એક પછી એક એમ પાંચ લગ્ન તેમણે આંક વર્ષમાં કર્યાં હતાં. હિન્દમાં ૬,૬૮,૬૩૨ રક્તપીતિવાં છે, તેમાંથી ૮૦ હજારનું રક્ષણ ખિરતી મિશનરીઓ કરે છે. જાપાનમાંથી ૨,૬૨,૮૫૮ સ્ત્રીઓ છે. એમનાં લગ્નને પરિણામે ૧૫ વર્ષની ઝોઢી વયનાં ૧,૧૬,૩૬૧, દશથી પંદરનાં ૫૩,૫૦૬, પાંચથી દશનાં ૪૫,૩૬૩ અને દૂધ પીતાં ૧૬,૪૯૧ જાણકો છે. આવાં ખરાબ દર્દ વાળાંઓ સાથે આંખું અવન જાણવું કોને પસંદ હોય? સ્ત્રીપુરુષો લગ્નથી જોડાએલા સાથીને પોતાને પાપે દુઃખી કરે છે. જે મનુષ્યનાં હાથનું પાણી પીવાથી પણ ચેપ લાગે છે તેની સાથે મામ્પત્યમ્નજ્ઞાંધ સાચવવાં પડે એ નરકની ચાતના જ કહેવાય. ઉપદંશ, રક્તપિત્ત જેવાં દર્દોની તો આજે આંગળી ગળી જાય, તો કાલે અંગુઠો અદશ્ય થઈ જાય અને વળી બીજે દિવસે નાકે ચૂંગણું ખની જાય. આવી હાલતમાં પરણીને પરતાવું ન પડે તો જીન્ટું શું થાય? વાચકવર્ગ વિચારી લેશે કે આવાં કારણોને લીધેજ પરણવું એટલે પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાને જદલે પરણવું એટલે પરતાવું, એ વાત જગતના વ્યવહારમાં દેખાય છે. એ દશા પલટાવી નાખી મંગારને નંદનવન જનાવવું આપણા હાથમાં છે.

વરોદરા

ચિમનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ

સ્ત્રીપુરુષનો સંબંધ

ભાદરવાના અંકમાં પ્રસંગકથા વિભાગમાં મારા લખાણ ઉપર જે નોંધ લખવામાં આવી છે તે મને અંગત રીતેજ નહિ, પણ મારા વિચારોને તથા સમાજવાદી દોસ્તોના વિચારોને અન્યાય કરે તેવી હોઈ કેટલુંક સુદાસન લખાણ રજુ કરું છું:

મેં જે પક્ષ લીધો છે તે એક જીવતી પત્નીઓ-ફરી પરણવા નીકળનારનો નથી. જાહુ પત્નીઓ વસાવવાનો શોખ કોઈ પુરુષને-યુવાનને હોય તો તેની સામે પણ મારો સંપૂર્ણ વિરોધ છે. અહીં જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો છે તે જંગનાં લગ્ન થઈ ગયાં હોય અને પાછળથી છૂટા થવાની જરૂરિયાત જણાતી હોય તેવાંઓના પૂરતો જ છે. આમાં છોકરા અને છોકરી બંનેનો સમાવેશ હું કરું છું. છોકરીને બાળપણમાં પરણાવી દેવામાં આવી હોય કે છોકરાને-બંનેમાંથી જેને છૂટા થવાની જરૂરિયાત લાગે તે થાય એવી તરફેણ હું કરી ચૂક્યો છું. દુર્ભાગ્યે આજે એવી તક માત્ર પુરુષને જ છે-સ્ત્રીને નથી; અને એથી જ પ્રશ્ન વધુ વિકટ બન્યો છે. બંનેને એવી છૂટ થઈ જાય એટલું જ હું ઇચ્છું. કાયદો એ છૂટ આપે, પણ બંને વાતાવરણ એને માટે જરાબર તૈયાર ન હોય તો એવા કાયદાનો જાહુ અર્થ નથી, એટલું તો હું સમજું છું. અને એથી જ કાયદો કાય તે દરમિયાન જયેજયાં સાધનો દ્વારા છૂટા-છેડાના રિવાજની જરૂરિયાતનો પ્રચાર આપણે સૌએ કરવો જરૂરી છે. મારી પોતાની દૃષ્ટિએ તો એ પ્રચાર ખૂબ જ મદત્તવનો છે, કેમકે બંને સમાજમાં એક વાર એવું વાતાવરણ જ ફેલાઈ જાય કે સ્ત્રી અથવા પુરુષ પરણ્યા પછી અમુક સંલેગોમાં સહજ રીતે છૂટાં થઈ શકે છે, તો પછી જે ભય-જે 'હાઉ' આજે ત્યકર્તાઓ માટે બીજો છે તે સદંતર નિર્ભૂળ થશે.

આજે તો ત્યકર્તાઓ માટે મોટો ભય એ છે કે જેને એક યુવાને છોડી દીધી છે તે જાળાને બીજો કયો યુવાન પરણવા તૈયાર થશે? એક વાર છંડાયેલી દમેશાં છંડાયેલી જ રહેશે એ ભય આની પાછળ છે. હંમણું જ મેં કહ્યું તેમ બંને એક વાર આખા સમાજમાં છૂટાછેડાના હક્કનું વાતાવરણ આપણે જમાવી દેઈએ, બંને કાયદો પણ અનુકૂળ થઈ જાય તો આ પ્રશ્નનું સ્થાન નહિ જેવું થઈ જાય છે; કેમકે, જેમ ઝોણું લણેલી, ઝોણી રૂપાળી, ઝોણી સંસ્કાર વાળી ગણાતી છોકરીઓ સમાજમાં છંડાયેલી હશે તેવી જ રીતે ઝોણું લણેલા ઝોણા રૂપાળા અને ઝોણા સંસ્કાર વાળા ગણાતા છોકરાઓ-પરણવાની જરૂરિયાત વાળા છોકરાઓ પણ હશે જ હશે. છોકરાઓ જધાય લણેલા, રૂપાળા કે સંસ્કારી હશે અને છોકરીઓ જધાયે અભણ, બેડોળ અને જંગલી જેવી હશે એવું તો કદી માની શકાય એવું નથી. અને સમાજમાંથી પરણવાની જરૂરિયાત એકાએક ઘટી જવાનાં ચિહ્ન પણ નથી. એટલે પસંદગીનું સ્વાભાવિક ધોરણ તે વળતે જળવાશે જ.

‘છંડાયેલીને કાણુ પરણે?’ એવી ખોટી છીન, ત્યારે છૂટાછેડાનું વાતાવરણ સ્વાભાવિક બન્યું હશે ત્યારે નહિ જ રહી હોય. અને છનાંય કોઈ

યુવાનનું નાકનું ટેરનું છંડાયેલી તરફ વાંકું થશે તો તે તેને પોતાને જ જોખમે થશે. કેમકે જે છોકરીઓ કુલ દશે—કુંવારી, છંડાયેલી ને વિધવા—તેમાંથી જ એને પસંદગી કરવાની રહેશે. અને દશેઝાં સૌને કુંવારી જ હાય આવશે એવું તો શક્ય નથી જ.

એક બીજી વાત : ‘છંડેલીને કયો મરદ પરણવા તૈયાર થશે ?’ એમ પૂછવામાં માનવસ્વભાવને સમજવાની અજ્ઞાનતા રહ્યું થાય છે. સૌ જાણે છે કે માણસોના રસો અને પસંદગીનાં ધોરણે જુદાં હોય છે. એકને ગમે તે બીજાને ન ગમે અને બીજાને ન ગમે તે એકને ગમે છે એવું દરદરમેય જ્યાં ત્યાં જોઈએ, અનુભવીએ છીએ. જડ વસ્તુની પસંદગીમાં પણ જ્યાં એ વસ્તુનો રંગ, ઢંગ કશું કરવાનું નથી ત્યાં પણ વૃત્તિ અને પસંદગીભેદ ખૂબ જ જોવામાં આવે છે. તો પછી એક છેકરી જેનાં રંગ, ઢંગ, આપડત અને હોંશિયારી બધું જ કરવાની શક્યતા છે તેને વિશે પૂછવું કે ‘એકને ન ગમી, એકે છોડી દીધી તે હવે બીજાને શી રીતે ગમશે ?’—એ તદ્દન બેદુકું જ છે. સમાજમાં આજે પણ જોઈએ તો જણાશે કે બધી છંડાયેલીઓ બધાને જ સૂઝ ચડાવે કે અણગમતી નીવડે એવી નથી, હોઈ જ ન શકે. કોઈ એક છોકરાનાં સ્વભાવ કે વૃત્તિ કે પસંદગીને એક વાર અમુક સંજોગમાં અનુકૂળ નહિ થયેલી છોકરી આખી દુનિયાને દ્વારે હડસેલાવાની જ છે, એમ કહેવું તદ્દન સમજ વગરનું છે.

અને એમાં જ જ્યારે ‘છૂટાછેડા’ એ ગુનો નહિ ગણાતો હોય અને ‘ફરી પરણવું’ એ પાપ નહિ ગણાતું હોય ત્યારે તો પસંદગીનું ધોરણ અચવાવાનાં વધારે ચિહ્નો છે.

પણ આ બધી ચર્ચા કરતાં અને દલીલ કરતાં મને જે એક ડાંગ થયો છે તે તો એ છે કે આ ચર્ચાની સરખાતમાં જ જાણે એમ સ્વીકારી લેવામાં ન આવ્યું હોય કે છોકરાઓને જ પસંદગીનો દક્ષ છે અને રહેશે. સ્ત્રીઓ છોકરીઓ તો ‘વસ્તુઓ’ છે—છોકરાઓને ગમે, ફાવે, અનુકૂળ લાગે, ત્યાં લગી રાખે, રમાડે, સંઘરે ને પછી ફાવી દે! જાણે છૂટા થવું કે સાથે રહેવું એનો નિર્ણય છોકરાઓ જ કરે! મને આ સ્થિતિ ખીલકુલ માન્ય નથી. છૂટાછેડાનો અધિકાર સ્ત્રીઓને મળે એનો અર્થ જ એ છે કે તેઓ પોતે કુંવારી હોય ત્યારે અને છંડાયેલી જને તે પછી પણ પોતાની પસંદગી કરવાને અધિકાર રહેશે જ. અને જ્યારે એમ થશે ત્યારે જ આ પ્રશ્નનો સાચો ઉકેલ આવ્યો ગણાશે.

અહીં એક બીજો પણ ખુલાસો કરી લેઉં, કે મેં જે કહ્યું છે, કે પોતાની જૂની પત્નીને ફારગતી લખી આખી ફરી પરણનાર પુરુષ જ્યાં મુધી પોતાની

જૂની પત્ની ફરી ન પરણી ત્ય ત્યાં સુધી તેનો આર્થિક બોળે ઉઠાવવા બંધાયેલ છે—તેનો સીધો અર્થ તો એટલો જ છે, કે આજની સ્થિતિમાં બે એટલી પણ સગવડ ‘છંડાયેલી’ સ્ત્રીને નહિ મળે તો જીવનનિર્વાહ પાછળ જ એને જીવન વેંડરી દેવાનું રહેશે અને એથી ખીજી તક કે શક્યતાઓ એને માટે સદાને માટે બંધ થયા જેવું થાય છે. એટલે પુરુષ ઓછામાં ઓછી જે ચાર વસ્તુ કરે એમ મેં જણાવ્યું છે તેમાંથી આ એક વસ્તુ છે—આટલું ક્યું એટલે પત્નું, કર્તવ્ય પૂરું થયું એવો અર્થ નથી. જો કે એમાંથી તંત્રીશ્રીએ જે અર્થ કાઢ્યો છે કે ‘માણસ સ્વાર્થ પૂરો થતાં દોરને હાંકી કાઢે, બહુ થાય તો ચારો નીરે’ એવું સ્ત્રીઓ વિષે હું કહું છું. એવું તો મારા લખાણમાં ક્યાંયે દેખાતું નથી. સ્ત્રીઓ વિષેની મારી અંગત નહિ તોય સમાજવાદી દૃષ્ટિનો સહેજ પણ ખ્યાલ કરનાર માણસ—ખીજું કશું નહિ તો, મેં પરિપદમાં જે કહ્યું હતું, ત્યાર બાદ તેને અંગે જે કંઈ લખ્યું છે તે વાંચનાર કાંઈને પણ એવી ભ્રમણા થાય એમ હું માનતો નથી. અને છતાં, સાચે જ જો કાંઈને એવો ભ્રમ થયો હોય તો સ્પષ્ટ કરવા છત્તું છું, કે હું વ્યક્તિગત રીતે અને એક સમાજવાદી તરીકે સ્ત્રીપુરુષની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા (શુદ્ધ અને જે પાપ કહેવાય છે તે પણ કરવાની સુદ્ધા—કેમકે હમેશાં ‘તમે શુદ્ધ કરો છો, તમે પાપ કરો છો, અમારે તમારું દિત માથવવું જોઈએ’ એવા બહાના હેઠળ જ શું વ્યક્તિની, કે શું વર્ગોની કે શું રાષ્ટ્રોની સ્વતંત્રતા ઊંઠવાવાના દાખલા ઓછા નથી. એના સીધા ભોગ આપણે સૌ છીએ!) અને સમાનતામાં માનું છું અને તેની તરફદારી કરી રહ્યો છું. મારી દૃષ્ટિએ તો એક માત્ર સમાજવાદી સમાજરચનામાં જ સ્ત્રીપુરુષનું સમકક્ષ મટી જઈ, તેની દાસી કે દેવી પણ મટી જઈ એક સાચી સાથી, દોસ્ત બની રહી શકશે. આજની મૂડીવાદી સમાજવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા કદી શક્ય જ નથી. દિલ્લે જર્મનીમાં સ્ત્રીઓને સોસાડમાં ફરજિયાત ધુસાડી દેખ સ્ત્રીઓની લડતને દળાવી દેવાનો જે પ્રયત્ન કર્યો છે તે ભય બીજા દરેક મૂડીવાદી દેશને માથે પણ ઝૂમી જ રહેલો છે, મૂડીવાદી સમાજની આર્થિક અંધાધૂંધીનું એ એક અનિવાર્ય પરિણામ છે.

દુનિયાની દળાયેલી તમામ પ્રજા, કગડાયેલા તમામ વર્ગો માટે જે એક-માત્ર માર્ગ છે, તે જ ઉકેલ પુરુષોની સ્ત્રીઓ ઉપરની જોહંકમી અને શોષણનો અંત આવણવા માટે પણ નિશ્ચિત છે.

અંતમાં, એક અગત્યનો ખુલાસો કરવાનો રહે છે. મોંઘ લખનારે સ્ત્રી-

પુરુષના સંગ્રહને ઉદ્યોગપતિ ને મનુરના સંગ્રહની ઉપમા આપી, તેની સાથે સરખામણી કરી એક ઝેરી ભ્રમણા કાઢી કરી છે. એ આખી સરખામણી જ ખોટી છે. મનુર અને માલિક એ જુદા આર્થિક વર્ગો છે. જાનેનાં દિન દમેશાં એક ખીમ્મતી વિરોધી જ હોય શકે અને રહેવાનાં છે, એકના શોપણ ઉપર જ ખીમ્મતું જીવન નબી રહેતું છે. મોટરો ફરવાનો, જંગલોમાં જાંઘાવવાનો, અને માલિકના જેવી મોગ ઉડાવવાનો અધિકાર અને એવી તક જે દિવસે જધા મનુરને મળશે તે દિવસે માલિકાનું અસ્તિત્વ જ શક્ય નહિ હોય. મનુરે અને માલિકે જેવા વર્ગો જ નહિ રહ્યા હોય. કેમકે એકની સ્વતંત્રતા, એકનો આરામ ખીમ્મતી પરતંત્રતા અને વૈનગ્ર ઉપર જ નબેસો છે. ત્યારે શ્રીપુરુષ સંગ્રહ વિશે એમ નથી, એથી કોણકું જ છે. એ જાને આર્થિક વર્ગો નથી. એ જાને વચ્ચે સારીરિક બેદ છે. એ બેદને લીધે એકનું દિન દમેશાં ખીમ્મતી વિરોધી જ રહેવાનું છે એમ નથી. એકના શોપણ ઉપર જ ખીમ્મતું અસ્તિત્વ રહેતું છે એમ પણ નથી. પુરુષોને છૂટાછેડાના અથવા ખીમ્મત જે અધિકારો, હક્કો અને તકો મળેલી છે તે જાણું શ્રીને મળનાં પુરુષવર્ગનું અસ્તિત્વ કોડી જવાનું નથી, જે લય ઉદ્યોગપતિ અને મનુરના સંગ્રહમાં છે જ. સાચી રીતે તો તે જ દિવસે શ્રીપુરુષના ધર્મશ્રુતે અંત આવશે. ત્યારે જ નર અને નારી જાને વધારે સાચાં, નિકટનાં મિત્રો થઈ રહેલાં હશે—જે ઉદ્યોગપતિ અને મનુરના સંગ્રહમાં કદી પણ શક્ય જ નથી. આજે જે કલ્પ આસે છે તે તો પુરુષની ખોટાઈ, સ્વાર્થસેલુપતાને કારણે છે. અને એનાં પરિણામે સમાજ તેમ જ એને પોતાને પણ ભોગવતું જ પડવાનું છે. જે દિવસે એ પોતાની બૂલ સુધારી લેશે ત્યારે એ પોતે વધારે સુખી, મમાજ વધારે સુખી હશે. એને પુરુષ મરી જવાની જરૂર નહિ રહે, ત્યારે મિત્રમાલિક પોતાનું શોપણ જાંધ કરશે ત્યારે તેણે મિત્રમાલિક જ મરી જવું પડ્યું હશે!

આમ આ ખોટા બેદ કાઢા કરીને જે રી ઉપમા આપીને શ્રીપુરુષના સનાતન વિગ્રહનું સ્વરૂપ આપવાનો જ પ્રયત્ન થયો છે તે સાચે જ સમાજ નક્ષત્રને મારે એક ઝેર રૂપ જ છે. શ્રી. નરસિંહજી જેવા વિચારક પાસેથી એવી અપેક્ષા નહોતી જ રાખી અને એ વિચાર મને વધારે લયકર લાગ્યો છે.

શ્રીઓને હક્કો મળવાથી પુરુષોના હક્કો જિનવાઈ જવાવાનો લય તંદન મિથ્યા છે. હા, એથી પુરુષોની ખોટાઈ, એકાદુષ્ટિ આક્રી જવાની પૂરી ખાતરી છે અને એ તો સૌથી પ્રથમ જરૂરી છે, આપણે સૌ માગી રહ્યાં છીએ.

અનુભવ અને જીવનસુધારણા

જીવનવ્યવહારમાં થતા કડવા અનુભવોથી વિચારોની નિર્માણતાને અને વિશુદ્ધ આચરણને મનુષ્ય પોતાના અંતરમાં સ્થાન નહિ આપતો હોવાથી તેની જીવનપ્રગતિ અટકે છે. આ વસ્તુને આપણે ગંભીરતાથી વિચારી જોવાને બદલે ક્ષણિક વૈરાગ્યની જેમ અદ્ય સમય માટે જ આત્મપ્રેરણાને વશ થઈને વર્તીએ છીએ. આમ હોવાથી અવિચાર અને પ્રમાદ સાથેના જીવનકાર્યમાં લપટાંધને પાછા ગાડરિયા રોળામાં ઘૂમવા લાગીએ છીએ !

ખાલ્યવિવેકરૂપ શુદ્ધ જીવનથી આપણા દેશની જોટલી અધી અધોગતિ થઈ છે કે જેને વિશે દીર્ઘ વિચાર કરી જોતાં મહાદુઃખ લાગે છે. ખાલ્ય વિવેક વાપરવાના જુદિયાતુર્ધનું મંડાણ હમેશાં શિક્ષિત વર્ગમાંથી થતું આવે છે. પૂર્વકાળનો ઇતિહાસ જોની સાક્ષી પૂરે છે. ચતુ માથેના રણસંઘ્રામમાં થએલી હાર, પછી ઔદિક સુખસગવડ અને આરામના મોહમાં આત્મગૌરવને વેચી જોકેલા પડિતો અને ધર્મીયાર્થો, મોગજ સમ્રાટને આધીન થતા જતા દેશી રામજોનો, સ્વાધીનતાનો શુદ્ધ ઉપદેશ અંતઃકરણથી આપી શક્યા નહિ; એટલું જ નહિ પણ હિંદુ આત્મગૌરવ અને સ્વાધીનતાની ખાંતર સર્વસ્વની આહુતિ આપનાર પ્રાતઃસ્મરણીય પ્રતાપને પડખે બિભા રહીને આર્યાવર્તની ઉજ્જવળ સંસ્કૃતિને જીવંત રાખવા માટે નિરપૃહતાનો સંજ્ઞ ફૂંકી ન શક્યા !

આં કાળમાં પણ હિંદની સ્વાધીનતાનાં ચોમડીઆં જોસાડવાની છેલ્લી પળનો અમૂલ્ય લાભ આપીને ભારતીય સંતાનોને મદાપતનમાંથી બચાવી લેવાનો પુરુષાર્થ આંદરનાર વંદનીય મહાત્મા ગાંધીજીને પડખે અંતઃકરણથી બિભા રહેવામાં કહેવાતા જાગીએ, ધર્મીયાર્થો અને નત્યંતરતાઓએ પ્રમાદને સેવ્યા કર્યો ! આર્યસંસ્કૃતિમાં રહેલી નિરપૃહતાના સંજ્ઞ કે વીણા તેઓ વગાડી ન શક્યા. પૃથ્વીમાતાના પટ ઉપર ભારતીય સંતાનોની નિર્માલ્યતા સૂચવતો આજના કાળનો લખાઈ રહેલો ઇતિહાસ ભાવિમાં જ્યારે વંચાશે ત્યારે તે સમયની વિચારવાન પ્રગતિને આશ્ચર્યનો પાર નહિ રહે, કેમકે મહારાણા પ્રતાપના સમય કરતાં આ સમયમાં અક્ષરજ્ઞાનનો પ્રચાર ભારતમાં ઘણો જ વધી ગયેલો છે, નિરક્ષરતા મટીને વિદ્યતાની વીણાઓ દેશમાં ચોમેર વાગી રહી છે. પણ આજની કેળવણીની એ વીણાઓ પરદેશી સભ્યતામાં રહેલા અવિચાર અને કુર્મજીને પોષતા કૃત્રિમ આનંદ માણવા માટે વગાડવામાં આવે છે ! કુદરત સાથે મનુષ્યજીવનને કેમ જાણે સંજ્ઞધન ન હોય તેમ તેનો ઉપયોગ થતો હોવાથી એ કેળવણી મનુષ્યસમાજને પતનને મોખરે લેઈ જવાનું કાર્ય કરી રહી છે. સ્વાધીનતાનો છેલ્લો સંઘ્રામ પૂરો થયા પછી કેવળ

પાંચજ વર્ષમાં આધુનિક કેળવણીના મૂળમાં રહેલી અધમ ભાવનાઓએ ભારતીય સંસ્કૃતિના વિશ્વેશ માટે લોકજીવનમાં એટલા નોશથી પગપેસારો કર્યો છે કે જેટલો પૂર્વનાં ૧૦૦ વર્ષ દરમિયાન નહોતો કર્યો.

કહેવાનો આશય એ છે કે સુસ્ત અને નીરસ જીવન જીવનારા જ્ઞાતીઓ, ધર્માચાર્યો, પાંડતો અને પ્રેક્ષકોને સત્ય અને ન્યાય સાથેની રચાધીનતાના પુરુષાર્થમાં રસ લેવા નહિ ગમતો હોવાથી સમયાનુસાર ઉત્પન્ન થતા સત્પુરુષને સાથ આપી સમાજ અને દેશના કલ્યાણના વારનવિક દિનને વિચારી જવાની વિવેકજીવિ પ્રાપ્ત થતી નથી. આમ હોય ત્યાં આદિત્રધર્મને ઉત્તેજતી નિરુદ્ધતા ને આત્મિક સ્વતંત્રતાનું શિક્ષણ જનતાને ક્યાંથી મળી શકે? વિશ્વાગિત્રને રામની જરૂર શા માટે જણાઈ? કર્તવ્યરહિત ભક્તિ અને જ્ઞાનના શુષ્ક પોકારથી આત્માને સુસ્તી ચઢે છે; એટલે કે આત્મશાન્તિ માટેનો એ અધુરો પુરુષાર્થ હોઈને મનુષ્યને અધવચ્ચે રેખડાવે છે. આ વસ્તુને અનુભવથી વિચારી નેવા પછી વિશ્વાગિત્રે, વિવેકજીવિ સાથેની કર્તૃત્વશક્તિ ધારણ કરનાર યોગ્ય પાત્રની શોધ કરી હતી; એટલુંજ નહિ પણ પારમાર્થિક ભાવના સાથેના વિશુદ્ધ જ્ઞાનને કર્તૃત્વમાં મૂકવાના સુંદર આદેશ સાથે રામને સાથ આપીને રાવણનો સંહાર કરાવી પોતે પોતાનું અને અન્ય પ્રજનજનોનું, સૌનું કલ્યાણ સાધ્યું હતું. શાસ્ત્રકારોએ વિશ્વાગિત્ર અને વશિષ્ઠના સંવાદની ગાથાઓ રસમય બનાવી વાચકનાં મનોરંજન કરેલા જેટલી કુશળતા વાપરી છે તેટલી જીવન-અનુભવાથી થતા આત્મવિકાસના ક્રમને પ્રથમ વિચારીને પછી નિષ્કામ ત્યાગની ભાવનાઓનું મહત્ત્વ સમજાવવાની કુશળતા વાપરી હોત તો આધ્યાત્મિક જ્ઞાનને કેવળ તત્ત્વમાં રાખીને બેસી જીવન જીવવાની ભ્રમણા જનતામાં ફેલાઈ ન હોત.

મનુષ્ય પોતાના આત્માને વિકાસ પામવાનો અવકાશ આપવામાં જે પ્રકારની સંકુચિતતાને સેવે છે તે પ્રકારની સંકુચિત ભાવનાઓથી પોતે ટેવાઈ જાય છે અને પરિણામે શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક, ત્રણેના પતનરૂપ ઉત્તરોત્તર તુચ્છ પરાધીન જીવન ગુજારતો થઈ જાય છે. પરિણામે એને પુત્રપૌત્રોને સ્વરૂપે પ્રગટ થઈને એ પ્રત્યક્ષિત પોતાને પૂરું કરવું પડે છે.

વશિષ્ઠ અને વિશ્વાગિત્ર જન્મેએ પોતપોતાને રચાને રહીને આપણા ઉપર જે મહાન ઉપકાર કર્યો છે તે કદી વિસરાય તેમ નથી. પરંતુ દેશકાળની પરિસ્થિતિ અનુસાર એ જન્મેમાંથી કાનું જીવન આપણને હાલ ઉપયોગી છે તે વિચારી જવા માટે આપણી સ્વતંત્ર વિવેકજીવિની જરૂર રહે છે. વિશ્વાગિત્રના જીવનઅનુભવને પ્રથમ અંતરમાં પચાવી લીધા પછી વશિષ્ઠના નિષ્કામ ત્યાગની

મીમાંસા કરવા લાગીએ તો ક્યાનું રહસ્ય આપોઆપ સમજી શકાય. જીવન-વ્યવહારમાં થતા અનુભવોથી સમગ્રતાં સત્ય, સ્વાધીનતા અને ત્યાગ, ત્રણેને એક પછી એક રાજના આચારમાં મૂકવાની કળાએ શિક્ષણ જ મનુષ્યને વાસ્તવિક સુધારણાને પંથે લેઈ જાય છે. સૈકાઓ થયાં અનુભવની કસોટીમાંથી આપણે પસાર થતા આવતા છતાં અન્યની તકલાદી બુદ્ધિએ ચાલીને આજે આપણી જીવનસુધારણા કરવા માગીએ છીએ ! આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના આચરણ વિશે પ્રમાદ અને અવિવેકરૂપ અવિદ્યાથી આપણે ખરડાએલા હોવાથી આપણી પ્રાચીન સભ્યતાનું આજે આપણને વિરમરણ થયું છે, અને તેથી જ યુરોપીય પ્રગતી સંસ્કૃતિના આરંભકાળનાં કંઈ સાથેનાં તેમનાં શ્રાદ્ધ અને દેશપ્રેમને જીવનમાં ઉતારી લેવાને બદલે તેમની અર્વાચીન વિલાસી જીવનપ્રણાલી અને સ્વાર્થાં વૃત્તિઓને જીવનમાં સ્થાન આપવા લલચાઈ રહ્યા છીએ ! આત્મા સ્વતંત્ર છે અને તેથી આપણી વિવેકબુદ્ધિને સ્વતંત્રપણે વિકસાવવા માટે અવરનવર મધુરાં અવાજથી તે આપણને સમેત 'જેવાની આજ્ઞા કરે છે, એટલું' આપણે વિચારતા થઈએ તો આપણી સુધારણા સંબંધાઈથી ફરી શકીએ તેમ છે.

વડોદરા

અભિલાસ જંગજીવન દિવેદી

હિંદુસ્થાનની દશા

અહીં હા આ દેશના ઐત્રિકરચરણ ઇરિટચુટના મિ. હિગિનએ દેશની ટુકસેશન ઇકવાયરી કમિટીએ તા. ૧૬ીએ જુગાની લીધી હતી, જે વેળા તેમણે કેટલીક મહત્વની બાબતો ઉપર જણાવ્યા જેવા અભિપ્રાય આપ્યા હતા. 'સિવિલ અને મિલિટરી ગેઝેટ'માં આવેલી એમની જુગાનીઓમાંથી કેટલાકે કહ્યું નીચે ટાંકું છું:

"હિંદુ ગરીબ છે, છતાં ખેતીવાડીની બાબતમાં પૃથ્વીના ૮૭ ઉપર એના જેટલો ખર્ચાજ દેશ બીજો બાગ્યે જ હશે. દેશની અતિશય દરિદ્રતા જમીન ઓછી હોવાને લીધે અથવા ખેતીનાં સાધન ઓછાં હોવાને લીધે એટલી નથી, જેટલી ખેતીની રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિના અમાવને લીધે છે. આર્થિક બદલો ન આપનારાં સંખ્યાબંધ દોર અને બાબતો દેશને બચકર રીતે ચૂસે છે. દોર એટલાં બધાં વધી ગયાં છે કે તેમને માટે પૂરતો ચારો નથી, તેમની પાસે લેવાય તેટલું કામ નથી. ખોરાકની તંગીને લીધે દોરની કિંમતમાં ઘટાડો છે. ખોરાકની તંગી અને નકારા માર્યા બાદ ન કરવાને લીધે હિંદુસ્થાનની આય ફુનિયામાં ઓછામાં ઓછું દૂધ આપનારી ઘડ પડી છે. વળી હિંદુસ્થાનમાં દૂધ ઉત્પન્ન કરવાનું ખર્ચ બહુ વધારે છે. એટલે આ દેશમાં નેતું ટકાથી વધારે જેટલાં દોર અર્થિક રીતે તોડા ખાતે છે. ... દેશમાં બહુ ઓછું મળતું સોનાના મૂલ્યું ખાતર લોકો બાળી દે છે.

“હિંદુસ્થાનનાં સાધન જોઈએ તો તેની કર આપવાની શક્તિ બારે છે, પણ તેની હાલની કર આપવાની શક્તિ બહુ ઓછી છે. જમીનમહેસુલ હોવાં જોઈએ તેના કરતાં બહુ ઓછું છે તે ત્યારેજ બારે યદ્ય પડે કે જ્યારે આર્થિક દૃષ્ટિએ પૂરતો ગણાય એવડા કટકાથી પણ જમીન ઓછી હોય છે.

“જમીનના આના અનાર્થિક દુકડાઓ યતા બંધ કરવાને માટે કાયદો થવાની જરૂર છે. હાલના કાયદાથી તો જમીનના બહુ નાના દુકડા પડવાને કૌતંજન મળે. અમનો બચાવ કરનારા સંચાનો ઉપયોગ કરી શકાય તેટલા પૂરતાં મોટાં ખેતરો જ રહ્યાં નથી. હાલના કાયદાને પરિણામે બધાં આર્થિક ક્ષેત્રજનનાં ખેતરો અનાર્થિક ક્ષેત્રજનનાં યદ્ય જવા બેઠાં છે. જે લોકોને કામ નથી તેમને માટે આગ્ય ઉદ્યોગની કશી વ્યવસ્થા નથી. વળી જે જમીન ઉપર વરસના છ જ મહિના માણસો અને દોરોને કામ કરવાનું હોય છે તે જમીનમાંથી આખા વરસની આદિવાસી આશા રખાય છે. પુરો, સ્ત્રીઓ અને બળદો જ્યારે ખેતીનાં કામમાં ન હોય ત્યારે તેમનો સમય કોઈક લાભદાયક કામમાં ભય એવા કાતુને અનુકૂળ આગ્ય ઉદ્યોગો શોધી કાઢવા જોઈએ અને સ્થાપવા જોઈએ... ખેડૂત કેવળ પોતાના જ નફાની ઉપર દૃષ્ટિ રાખે છે, અને બધી ખેતીને અથવા બધા ખેડૂતોની રિધિતિમાં યતા સુધારાને પોતાનો લાભ માનતો નથી. વળી આરોહારો અને ગણતીયાઓના ઝગડા કદી બંધ થતા જ નથી.”

આ ઉતાવળા આર વાતનો ઉલ્લેખ છે. સોના જેવા ખાતરનો બગાડ, દોરનો દુઃખદાયક પ્રશ્ન, અનાર્થિક ખેતરોના દુકડા અને ખેડૂતોને આપું વર્ષ કામનો અભાવ, મહેસુલના જોગ્ય ઉપરાંત આ ત્યારે વરતુથી લોકોનું દારિદ્ર્ય વધતું જાય છે અને તમામ દેશલક્ષ્યોએ એનો વિચાર કરવા પડે છે. ત્યારે જાણતો એવી છે કે જેનો સરસ રીતે દ્રવ્યો યદ્ય શકે. જે દેશમાં ગાયની પૂજા થાય કે ત્યાં દોરનો તો પ્રશ્ન જ ન હોવો જોઈએ. પણ આપણી ગૌપૂજા આજે અજ્ઞાન ધર્માન્ધતા બની ગઈ છે. આપણે નભાવી શમ્રીએ એના કરતાં વધારે દોર આપણી પાસે છે એ વાતનો તરત જ ઉપાય થવો જ જોઈએ. હું તો એ પ્રશ્ન ગોરક્ષા સભાએ ઉઠાવી લેવા જોઈએ એવી સૂચના કરી ચૂક્યો છું. એ ખરી રીતે એમનું જ કામ છે. અનાર્થિક ખેતરોનો પ્રશ્ન મંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાનો ફેરફાર આવશ્યક કરી મૂકે છે ખાતરનો અવિચારીપણે નાશ કરવામાં આવે છે તેનો ઉપાય કરવા જેવા છે. ખેતીવાડીની ખરી કેળવણીની જરૂર છે. અને લાખો સ્ત્રીપુરુષો જ મહિના કામ વિનાનાં રહે છે તેમના પ્રશ્નો ઉકેલ કેવળ રેંટીઆથી જ થાય એમ છે. એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે સરકારની સાથે લેડાઈ કરવા ઉપરાંત આપણે મિ. હિગિનબોટમે ચર્ચેલા પ્રશ્નોનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ અને ઉકેલ કરવો જોઈએ.

શ્રીયુત મોતીભાઈ અમીન

સાહિત્યને જોવારેથી નીરખતાં સામે કિનારે દૃષ્ટિગોચર થતા સરસ્વતી-મંદિરમાં શ્રીયુત મોતીભાઈ કાંઈ અસામાન્ય અને વિશિષ્ટ સ્થાન ભોગવે છે તે નિર્વિવાદ છે. સાહિત્યજ્ઞાનમાં તેમણે લાગેજ દૂળપ્રીતો મારી છે; તેઓ સરસ્વતીદેવીના સનત સાન્નિધ્ય સેવતા અધિકૃત પૂજારી નથી, પ્રસંગવશાત્ સરસ્વતીની પૂજાર્થે આવી અપદ્મી ચોખ્ખા મૂકી જનાર શ્રદ્ધાળુ યાત્રાળુ નથી, પણ તેઓ સરસ્વતીમંદિરના અહર્નિશ જગત દ્વારપાળ તો છેજ. આવા અધિકાર ને વફાદાર દ્વારપાળ વિના સરસ્વતીના ધાગમાં કેટલાંયે અનિષ્ટો વધ્યાં હોત ને કેટલોય અધિકાર વ્યાપો હોત. વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના મુખ્ય સંચાલકને પદેથી તેમણે કે કે જગતા લેખકોને ઉત્તેજન આપ્યું છે, કે કે પ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યસેવકોને ‘ભગતભોરય’ થતા અટકાવ્યા છે. આવી વિવિધ દકીકત જાણનાર જનજ આ દ્વારપાળનાં યથાયોગ્ય મૂલ્ય આંકી શકે. વળી, શ્રી. મોતીભાઈએ લોકસેવાની, લાવનાયી પ્રેરણાને નિર્માણ લેખો દ્વારા અનુભૂતાંયે સ્વરૂપ સાહિત્યસેવા તો કરી છેજ. અને વિશેષમાં તેઓ સાહિત્ય-સેવા અને લોકસેવાને જોડી દેનાર સેતુસમાન છે. સાહિત્ય અને લોકસેવક, જાનેનું ધ્યેય જનતાને ઉર્ધ્વગામી કરવાનું છે. ‘સાહિત્ય ગોતે પણ સંસાર-પ્રશ્નોનીજ પર્યેષણા છે’ અને અંગ્રેજ કવિ મેથ્યુ આર્નોલ્ડે પણ કાવ્યને ‘જીવનની સમીક્ષા’ કહે છે. આપણા માનનીય મોતીભાઈએ સાહિત્ય વડે અને પ્રત્યક્ષ અનુભવથી માનવજીવનના જટિલ પ્રશ્નોની વિચારણા કરી છે, અને સાહિત્યના આદર્શોને શબ્દથી નહિ, પણ કાર્યથી પ્રગતની અનેકવિધ ઉન્નતિનું નિમિત્તકારણ જનાવ્યા છે. આવાં સગળ કારણોજ શ્રીયુત મોતીભાઈને—નજીકના સાહિત્યજ્ઞાનમાં રત્નન કરતા નહિ, પણ સામે કિનારે ક્ષિતિજ આગળ આવેલા સરસ્વતીમંદિરનાં પગથીઆં ઉપર દ્વારપાળ તરીકે બિમા રહેતા મોતીભાઈને—જોવારેથી નીરખતા આ લેખની દૃષ્ટિમર્યાદામાં લાવે છે.

શ્રીયુત મોતીભાઈની જાણવાવરયા વળતે દેશમાં કાંઈ અવનવું વાતાવરણ પ્રસરતું હતું. વિવિધ પ્રદેશોમાં વિચરતા વીર નર્મદની ચીરહાક ત્યારે સમગ્ર ગુજરાતમાં સંભળાતી હતી. ગુજરાત ત્યારે ધર્મમાં, સમાજમાં, સાહિત્યમાં ને રાજકારણમાં નવીન જ્વલંતિ દાખવતું હતું. ‘બ્રિટિશ અમલ સુર્યાપિત થયા પછી અંગ્રેજ સંસ્કૃતિ ને અંગ્રેજ સાહિત્યનાં જાણક તરફનાં મૌને આંજ દેતાં હતાં. સુધારા અને પ્રગતિના સૂરો હવામાં યુજતા હતા. રચનાત્મક કે ખંડનાત્મક, ગમે તે પ્રકારે ગુજરાત તે વખતની નિશ્ચેતન પરિસ્થિતિમાંથી

મુક્ત થઈ પ્રગતિમાન થયા હજી હવે નર્મદ આગ્યો ને ગંગો; મુધારક ને ઉચ્છેદક થયો, અને જરા પ્રત્યાધાતી થયું જન્મ્યો. ગોવર્ધનરામની સાદિત્ય-ગાથા શરૂ થઈ ગઈ. અર્વાચીન યુગના પુરાણ સરિખડા એ ‘સરસ્વતિચંદ્ર’માં ગોવર્ધનરામે પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિને પરખી જાંનેને ચંપાદી કરવા પ્રયત્ન આદર્યો. વિચ્છેદ કે રચના, વિનાશ કે વિચારણા, ખંડન કે મુધારો: આવા વિવિધ તર્કવિતર્કો પ્રાકૃત જનોનાં હૃદયને હચમચાવતા. યુગગત ત્યારે નિષ્ક્રિયતા, નિર્માલ્યતા ને નિરાશાની ગાદ નિદ્રા તણ આંખો ઓળવું ધીમે ધીમે ભક્ષત થતું હતું તેના નર્મદ, દલપત, અને ગોવર્ધનરામથી; તેના દાદાભાઈ, દયાનંદ અને ભોળાનાથથી.

નવીન વાતાવરણ આમ સૌને આગ્રતું, મુગ્ધ કરતું સર્વન આપક, ખનતું હતું. અપૂર્વ વિચારો સૌને આંત્ર દેતા ને વિહ્વળ કરતા. તંદ્રા અને મુદ્રુપ્તિ ગત્યુતિને અને પ્રવૃત્તિને માર્ગ આપતી હતી. અનુદ્યુષ્ણ ક્ષેત્રમાં આ વિચાર ખીન્ને વિકાસ પામી વૃક્ષરૂપે મુંદર ફૂલ અને ફળની આશા આપતા હતા.

આવા નવીન યુગને આગ્રમે આપણા મૂળા સેવક મોતીભાઈ નરસિંહભાઈ અમીનનો દરજ્જો ગોપાળદાસથી વિખ્યાત બનેલા વસોમાં જન્મ થયો. વડોદરાં રાજપના પેટલાદ તાલુકાનું આ ગામ નડિઆદથી ૮-૯ માઈલ દૂર છે, અને યુગગતના ચરેતર નામે ફળદ્રુપ પ્રદેશમાં આવેલું છે. નડિઆદ જેમ તેના પાટીદાર કોશનાં દેસાઈકુળનાં ખાનદાન કુટુંબોથી ગણીતું છે, તેમ વસો પણ તેના અમીનોથી મુવિખ્યાત છે. જોકે આવી દેસાઈગીરી ને અમીનદારીનો અતિરેક પણ થતો ગય છે, છતાં આ કુટુંબોનાં સંસ્કાર ને ખાનદાની હજુ મુધી સારા પ્રમાણમાં ટકી રહ્યાં છે. આપણા મોતીભાઈ સાહેબ પણ વસોના આવા એક અમીનકુટુંબના જ નથીરા છે.

સરમાળ અને શાન્ત, મૂળા અને મિતભાષી શ્રી. મોતીભાઈ અતિશય નિર-લિમાન હોઈને આ જમાનાના જલેરખજરીઆ જશને હમેશાં ધૂતકારે છે, આવા લેખો કે રેખાચિત્રો દ્વારા જલેર પ્રાર્તિ તેમને શોધની ને પજવતી આવે તે તેમને જરાયે પસંદ નથી. તેમના ઘડતરના નિરૂપણ માટે, અને તેમના જીવનના સીમાચિહ્ન સરખા મહત્વના પ્રસંગોના જ્ઞાન માટે, તેમના સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ જીવનની ફેટલીયે ઐતિહાસિક અને ઝીલુવટભરી વિગતો સહેજે આવશ્યક છે. આ લેખકે આવી વિગતો મેળવવા આજ મુધીમાં પ્રત્યક્ષ ને પરોક્ષ પ્રયત્નો અનેક વાર કર્યા છે. પણ એ દહ સંકલ્પ વાળા માનવીને જીતવાનું અશક્ય થઈ પડ્યું છે ને ફેટલીયે બારીક વિગતો અપ્રાપ્ય જ રહી

છે. છતાં, સદ્ભાગ્યે આ રેખાચિત્રમાં અમીન સાહેબ સાથેના મારા પ્રસંગો ને સ્મરણો આધારભૂત થાય તેમ છે. એ દાયકાથી તેમનું સેવાપરાયણ જીવન મારા જેવા સેંકડો યુવકો અવલોકતા આવ્યા છે; ને આવું અવલોકન પણ આ કાર્યમાં મારે મહાયક જની આશ્વાસન દે છે.

હિંદુસ્થાનમાં ગાંધીજીના આગમન પછી અદ્વિસક વિચારો ને સેવાના આદર્શો ગુજરાતમાં પણ ઘર કરતા થયા છે. હજારો યુવકો પ્રેરણા ને પ્રબોધની મૂર્તિ સરખા મહાત્માજીને કાયાથી, મનથી ને વાણીથી વિચારતા, ને તેથી મુગ્ધ થતા નાનકડા ચરેતરમાં પણ આ રાષ્ટ્રીય ને સામાજિક જનગૃતિના પડધા પડતા હતા. આવા જનગૃતિકાળનીયે પહેલાં આપણા અમીન સાહેબનું હૃદય મર્ષાદિત માર્ગે સેવાપરાયણ જન્મું હતું; ને તેથીજ ચરેતરના અસંખ્ય જાળવિદ્યાર્થીઓ ઉપર ગાંધીયુગને આરંભે શ્રી અમીનની સેવાભાવના ક્રોધ અકલ્પ્ય ને અનુપમ વાતાવરણ જમાવતી હતી. આ કર્મવીરે કેળવણી ખાતાના ઐન્નયોદ શિક્ષક તરીકે પોતાની કારકિર્દીના આરંભ કર્યો. શિક્ષણને પ્રદેશે આ ઉત્સાહી યુવકને સ્વાભાવિક રીતેજ છાત્રાલય ને પુસ્તકાલયમાં પણ રસ લેતા કર્યા, પેટલાદનું જોડિંગ લાઉસ ને પુસ્તકાલય આજે પણ શ્રી. અમીન સાહેબનું કેટલુંયે ઋણી છે. નોકરીને તેમણે ક્રોધ દિવસ ન માની રસવિહીન વેંક, કે ન દીકો તેમાં શુષ્ક કર્તવ્યભાર ને તેથીજ નોકરીનાં બંધન તેમને ક્રોધ દિવસ ન અટકાવી શક્યાં, કે ન મૂંઝાવી શક્યાં. નોકરીને શોષે તેમને કદીયે આળસુ ને આરામપ્રિય ન જનાવ્યા ને નોકરીની સત્તાએ તેમને કદી તોછડા કે તુંડમિગ્નજ ન કર્યા. પુસ્તકાલયને અધિકારીપદેથી વડોદરા રાજ્યની નોકરીમાં તેમને સેવાના પરમાણુ લાખ્યા ને લોકોન્નતિનાં દર્શન થયાં. સાદા અને સરળ, નિરૂ અને નિખાલસ, શાન્ત અને સ્વપ્રિય, મૂક અને મિતભાષી મોતીભાઈ સાહેબ નોકરી દરમ્યાન અને વર્તમાન નિવૃત્તિસમયે સેવાભાવનામાં ને સેવાકાર્યમાં આજે પણ એકધારી રીતે અટલ અને અવિચળ રહ્યા છે.

વડોદરાના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાની રૂંચત મારે જે અનેક કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ પોતાના આખા યે રાજ્યમાં વ્યાપક કરી છે, તેમાંની જે ઔથી પ્રશંસાપાત્ર છે : સમગ્ર રાજ્યમાં વ્યાપક જાણી (૧) ફરજિયાત કેળવણી અને (૨) પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ. પ્રથમ પ્રવૃત્તિ નિરક્ષરતા નિવારવા માટે આવશ્યક છે, તો બીજી તે પ્રાપ્ત કરેલા અક્ષરજ્ઞાનને ટકાવવા માટે ઉપયોગી છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે વડોદરા રાજ્યમાં આવી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ બંધરિયત ખાતું જોલી શકે કરી, ને એ દાયકા ઉપર. શ્રી. અમીન શિક્ષણખાતામાંથી ત્યાં

નિભાયા. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના પ્રાણ મરણા શ્રી. મોતીભાઈએ તેમાં લેકા-
દારનાં જીજ દીકાં ને સરસ્વતીની સેવા જોઈ. આમ વીસ વીસ વર્ષ સુધી
રાજ્યની અને માતૃભૂમિની પુસ્તકાલય દ્વારા સંગીન સેવા કરતા કરતા વડોદરા
રાજ્યના એસિ. કમિશ્નરને પડેથી તેઓ ગયે વર્ષે જ નિવૃત્ત થયા છે. આ મુલ્યવાન
સેવાને ક્ષીણે અમીન સાહેબને અરોગના ને તેથીજ વિશાળ પ્રદેશના મુશ્કેલી ને
કાર્યનિષ્ઠ, શાન્ત અને સરમાળ સેવક કહેવામાં નથી કાંઈ અનીતિયુક્ત અસત્ય,
કે નથી કાંઈ કલ્પનાજન્ય અતિશયોક્તિ.

વડોદરા રાજ્યની નોકરશાહીનાં અધિનો રવીકારીને, શક્ય હોય ત્યાં તેમને
શિથિલ કરીને, ને વડોદરા સરકાર સાથે વધુમાં વધુ સહકાર સાધીને શ્રી. મોતીભાઈ-
એ કેટલીયે લોકાપયોગી પ્રવૃત્તિઓને વેગ આપ્યો છે, કેટલાંય અનિષ્ટોને ક્ષીણ
કર્તા છે, કેટલીયે નવી ભાવનાઓને પોષી છે, ને કેટલાંય મનુષ્ય કાર્યોને વિશિષ્ટ
ને વ્યાપક બનાવ્યાં છે. રાજકારણના પ્રચલ અંજાવાતથી અંગ્રહ તેમણે કદીયે
રાજસેવકની મર્યાદા ઝાળી નથી; અને લોકસેવા કરતાં તેમણે કદીયે રાજ-
સેવકનું ચુલામી માનસ 'દાખવ્યું' નથી. રાજકારણથી અલિપ્ત રહી, અરોગનાં
ને વિશેષતઃ વડોદરા રાજ્યનાં અને રાજ્ય બહારનાં છાત્રાલય, પુસ્તકાલય,
ઔષધાલય, દરિદ્રજનપ્રવૃત્તિ અને કળવણીસંસ્થાઓને તેમણે ભગીરથ પ્રયત્નોએ
અને પ્રકુલ હૃદયે પોષી છે, પાંગરાવી છે ને પગભર કરી છે. તેમણે વડોદરા
રાજ્યની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને વેગવંતી કરી આમ, કર્યા ને પ્રાન્ત પુસ્તકાલયનું
સંગઠન સાધ્યું, અને દીર્ઘ દૃષ્ટિએ નાનાં નાનાં પુસ્તકાલયોને પણ ફરજિયાત અચતના
નિયમથી સદ્ગત ને સહીસલામત બનાવ્યાં છે. પુસ્તકવ્યવસ્થા વિષેના વિચારોએ
તેમને આઠ દળર ને પાંચ દળર પુસ્તકોના કર્તાવાર ને વિધયવાર વર્ગીકરણના
નિમિત્ત બનાવ્યા; ને સંપૂર્ણ કાર્યનિષ્ઠાએ તેમને પુસ્તકાલયના સિદ્ધાન્તો વિષે,
પુસ્તકોના પ્રકાશન વિષે, ને પુસ્તકોની જાંખણી વિષે વિચાર કરતા કર્યા. વડોદરા
સરકારની તાલુકા, પ્રાંત ને રાજ્યની તથા સમગ્ર ગુજરાતની પુસ્તકાલય પરિપદ્ધતે
મોતીભાઈ સાહેબની જ વિચારણ યોજના અને અચિરત પ્રયત્નોનું પરિણામ
કહી શકાય. તેમને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને આ રીતે ગુજરાત ભરમાં વ્યાપક ને
આકર્ષક કરવી છે. પુસ્તકોના લેખકોની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવી છે, ને પ્રકાશકો
તથા અંચવિકેતાઓ(બુકસેલરો)ની ચૂસણનીતિ મિટાવવી છે. પુસ્તકાલયની પુણ્ય-
પ્રવૃત્તિના વિચારોથી જ હૃદય જ્યાં ઊભરાવું હોય ત્યાં તેને લગતો કયો પ્રશ્ન
અણુચિત્તવ્યો રહે? વડોદરાની 'પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળી' આવી
ચિંતામાંથી જ ઉદ્ભવી છે. આ મંડળી આજે વડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયોની

અને લેખક-પ્રકાશકોની પ્રામાણિક ને સહૃદય સેવા કરી રહી છે; અને અંગીન સાહેબ તેમની નિવૃત્તિ પછી દમણાંજ તેનું પ્રમુખપદ શોભાવી પ્રત્યક્ષ રીતે તેનું સુકાન સંભાળી રહ્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓમાં ને વિદ્યાર્થીમોનસમાં શ્રી. મોતીલાલને અગ્રગ શ્રદ્ધા છે. અગ્રજનની જેમ વિદ્યાર્થીઓને તેઓ બોલાવે છે, સલાયતા દે છે, માર્ગ દર્શાવે છે, ને હૈયાના હેતથી નવાજે છે. વિદ્યાર્થીઓ તરફનું વિશિષ્ટ વહાવ તેમને વિદ્યાર્થીજીવનના વિવિધ પ્રશ્નોની માર્મિક સમીક્ષા કરવા પ્રેરે છે. છાત્રાલય પ્રવૃત્તિ, વડોદરા ગમછં. મદિરનું ચરોતર વિદ્યાર્થી વસતિગૃહ, ચરોતર ઝોન્યુકેશન સોસાયટી તરફથી ચાંલતાં વિદ્યાર્થીસલાયક ફંડ, સ્વયંપાકી વિદ્યાર્થી છાત્રાલય, વિદ્યાર્થીપ્રવાસો ને વ્યાપારપ્રયોગો, વસો કેળવણીસંસ્થા અને તેની વિવિધ ગોષ્ઠી સંસ્થાઓ; આ અને આવી નાની મોટી ફટલીયે પ્રવૃત્તિઓ બહુધા વિદ્યાર્થીજીવનની સર્વદેશીય પ્રગતિ માટે ઉત્સુક રહેતાં શ્રી. મોતીલાલનાં મનોમંજન સાથેજ સંકળાયેલી છે.

અને ચરોતર ઝોન્યુકેશન સોસાયટી પોતે પણ શ્રી. મોતીલાલ સાહેબની ચરોતર પ્રદેશની સેવાભાવનાનું જ મૂર્ત સ્વરૂપ છે ને! પ્રત્યક્ષ ને પરોક્ષ રીતે આ સોસાયટીનું દિત્ત સાધવામાં, તેને માતૃગર કરવામાં, ને તેને વિવિધ રીતે સ્વિશેષ ઉપયોગી બનાવવામાં તેમનો સદર ફાળો છે. પિતાના હેતથી આ સંસ્થાને તેમણે પાળીગોળી છે, અને પ્રગતિને પથે દૃઢ કરતી બનાવી છે. ચરોતરની આ અગ્રગણ્ય સંસ્થા અને તેના કાર્યકર્તાઓને આજે પણ અતિ-કુશળ ને સુપ્રનિષ્ઠિત આગેવાનોની હુક છે. મહાત્માજીએ પણ તેમની ઐતિ-હાસિક દૃઢ વખતે 'શ્રી. મોતીલાલના ચરોતર'માંથી પોતે પસાર થતા હોવાનું કહ્યું હતું, તેમ આ લેખકને વાદ છે. સોસાયટીનું મુખપત્ર 'ચરોતર' તેના અગ્રજન્મના 'જ્ઞાનપ્રચાર'નું જ ધ્યેય સાધતું સર્વત્ર તેની સુચાત્ર ફેલાવી રહ્યું છે. 'ચરોતર'નો કોઈ પણ અંક પાંચતાં વાચકને તેના વિશિષ્ટ સ્વરૂપનો ખ્યાલ આવશે. કોઈ મહેર ફંડ કે નવાસ, દાદાલાલ પાચનાલય, વડોદરા રાજ્યની કરગાંજે ગ્રામ પુરતકાલયો ને ગ્રામ ઔષધાલયો, કોઈ પરાપકારી કે દાનવીર સન્નજનનું જીવનચરિત્ર, કોઈ સેવાભાવથી ઓપતો લોકોપયોગી પ્રસંગ, સમાજના સુધારા, જેતીવિષયક નોંધ, કેળવણી સંસ્થાઓનાં નિયં-દનો કે કોઈ અનુકરણીય સભાનો હેવાંલ; કોઈ ને કોઈ રીતે અંગીન સાહેબ તેમાં દેખા દે છે. આમ તેઓ 'ચરોતર'ની પ્રગ્તનું કલ્યાણ સાધવા સેવાભાવનાનાં બીજ સર્વત્ર વાંચે છે. રાજકીય ક્ષેત્ર બાદ કેરીને કહી શકાય કે ચરોતર એટલે શ્રી. મોતીલાલ અંગીન. પણ તેથી બિલકુલ અંગીકરણ સાચું નથી; કારણકે

શ્રી. મોતીલાલ તો ચરોતરના નાનકડા પ્રદેશમાંથી ઉભરાઈ જઈને વિશાળ ગુજરાતમાં પહોં નજરે પડે છે. 'ચરોતર' માસિક ઉપરાંત 'પાટીદાર' અને 'જાલમિત્ર' નામનાં આણંદથી પ્રસિદ્ધ ચતાં સામાયિકો પણ અમીન સાહેબનું જ માર્ગદર્શન સ્વીકારી સમાન આદર્શો સાધે છે.

આમ પુસ્તકાલયોના નિરીક્ષણ માટે શ્રી. મોતીલાલ રાજ્યને ગામડે ગામડે ફરે છે. અમલદારશાહીનો ભયંકર ક્રાંતી દેનાર આ ઉત્સાહી લોકસેવક અડતલ જીવન ગાળે છે. પળેપળનો સદુપયોગ કરે છે, ને લોકજીવનનાં વિવિધ પાસાં નીરખે છે. ગામનું પુસ્તકાલય, ગામની નિશાળ, ગામની જાહેર સંસ્થાઓ, ગામના કૂચા તળાવો, ચોતરા ને પરણડીઓ, આપધાસયો ને મંદિરો, પછાત કામોની સ્થિતિ ને દરિજનોની દાડમારીઓઃ સૌ તેમની સંભાળ ને મમતાનો વિષય બને છે. સૌને તેઓ યથાશક્તિ સાથે દે છે. અને લોકજીવનને આમ પ્રગતિમાન કરે છે.

આવી અમલદારી ફરજ જાનવતાં, ને સરકારી રાહે કામ કરતાં પણ શ્રી. મોતીલાલજી ભાગ્યે જ અમલદારી માનસ દાખવ્યું હોય. ક્યાંયે ઓગળી પડે ન ચતાં, નિરૂપાયે જ 'તેઓ કોઈનું' આતિથ્ય સ્વીકારતા, અને કામ સમેટી પાછી આગળ ફર્ય કરતા. ગામડાંમાં પણ અમલદારી ન દાખવતાં સ્થાનિક પ્રગતિપ્રિય કાર્યકર્તાઓ ને કેળવાએલા યુવકોમાં તેઓ વધુ શ્રદ્ધા ધરાવતા ને તેમને જ વિશ્વાસમાં લેઈ પોતે આરંભેલું કાર્ય આગળ ધપાવતા. અને તેથી તો આજે ચરોતર શું, ગુજરાત શું. ભારતદેશ શું કે પરદેશ શુંઃ સર્વ સ્થળોએથી ચરોતરના સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ નોકરીધંધામાં સુવ્યવસ્થિત થયે આ સેવાપરાયણ અને માનનીય અમીન સાહેબનો પત્રો દ્વારાયે વધુ ને વધુ સક્રિય પરિચય સાધી રહ્યા છે.

શ્રી. મોતીલાલની કાર્યપદ્ધતિ પણ વિલક્ષણ જ છે. માનસશાસ્ત્રના તેઓ અભ્યાસી છે, અને ચતુર નજરે અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ સંયોગોની તુલના કરે છે. રજપુતોનાં આંધળાં કેસરીઆં કરવાની રીત કે ખતમ ચતાં સુધી ઝંઝૂમવાની પદ્ધતિ તેમને માન્ય નથી. ખંડનમાં પરિણમતો કલહ તેમને અરુચિકર લાગે છે, પક્ષાપક્ષી તેમને પ્રિય નથી, ને લાગલાથી તેઓ દૂર લાગે છે. મનુષ્યસ્વભાવની નાડ પરખતા, શક્તિ પ્રમાણે જ કાર્ય ઉપાડતા તેઓ અનુકૂળ માર્ગ જ સ્વીકારે છે, ને શક્તિઓ વૃથા વેડી ન નાંખતાં તેમને વિશેષ કાર્યસાધક બનાવે છે. છતાં તેમનું ઉપાડેલું કાર્ય એટલું વિવિધ ને વિશાળ છે કે સામાન્ય મનુષ્ય તો આશ્ચર્ય જ પામે. તેઓ પોતે પણ કહે છે કે મારું આરંભેલું કાર્ય હું આ જન્મમાં તો નહિ, પણ બે જન્મમાંય ભાગ્યે જ

પૂરું કરી શકું. સાક્ષીએ પહેાંચ્યા છતાં તેમની છુદ્ધિ નાહી નથી, ને કાળને કરવતે તેમને આ ઉમરે પણ નિસ્તસાહ નથી કર્યા. વૃદ્ધનો અનુભવ અને તરુણો ઉત્સાહ દાખવતા આ લોકસેવક પોતાના કાર્ય માટે ગમે ત્યારેય ગમે તેટલો શારીરિક શ્રમ ઉઠાવવા તૈયારજ હોય છે.

રાત્રે સાડાનવ વાગ્યે એક વખત તેમને વતન વસોમાં હું તેમના આમં-
ત્રણને વશ થઇ ગળવા ગયો. પણ અમીન સાહેબ તો ઘેર ન ગયે! લગભગ
કલાક દોઢ કલાક પછી તેઓ પેટલાદના એક કાર્યકર્તા સાથે ઘેર પાછા ફર્યા;
અને વાતચિત ઉપરથી ખગર પડી કે તેઓ જાને એટલી મોડી રાત્રે પણ
દરિજનશાળા અને શવિશાળા જોવા તથા એક જનહેર મલામાં હાજરી આપવા
રોકાયા હતા. અને સવારમાં પાંચ વાગ્યે તો તેઓ ફરવા જવા માટે તૈયારજ
હતા! યુવકો ન્યારે ઉનાળાની ગુલાબી ઊંધ સેવતા હોય છે, ત્યારે આ વૃદ્ધ
કાર્યકર જુવાનને શરમાવે તેવા ઉત્સાહથી સેવાકાર્યમાં આગળ કૂચ કરે છે.

સને ૧૯૨૭ના વર્ષમાં રેલસંકટ વખતની શ્રી. મોતીભાઈની સેવાઓ તો
અતિ ગોંધપાત્ર ને પ્રશંસાપાત્ર છે. રેલથી મૂર્છિત ગનેલી પેટલાદ તાલુકાની
પ્રગ્નને આશ્વાસન દેવા ને સદાયતા આપવા વડોદરા મારફતની સંમતિથી પોતે
પેટલાદ તાલુકાના રેલ-સ્ટેશીન પર જાની ગયા. ગામડે ગામડે જાવ્યે ત્રણ
ત્રણ વખત ફરી રેલથી ચમ્પેલું, નુકયાન, લોકોની જરૂરિયાત ને રાહતના
માર્ગો જાણી લીધા; અને યથાશક્તિ સંગીન અને ઝડપી કાર્ય કરી જતાવ્યું.
રેલસંકટના નિવારણમાં તેમણે વડોદરા રાજ્યનો, પ્રાન્તિક સમિતિનો, ઇતર
જનહેર સંસ્થાઓનો ને ધનાઢય વ્યક્તિઓનો સહકાર મેળવી પ્રગ્નને જાને
તેટલી રાહત આપાવી હતી. અને એ દિવસોમાં પણ તેઓ પોતાનાં પ્રિય
પુસ્તકાલયોને કે દરિજનોની હાડમારીઓને વિસર્વા ન હતા. ઠક્કર બાપા
જેવા સુવિખ્યાત આજીવન સેવકને પેટલાદ તાલુકાનાં ગામડાંમાં પોતે ફેરવ્યા,
કુદરતે કરેલા નુકસાનનો અને લોકોના સંકટનો તેમને ખ્યાલ આપ્યો, અને
તેમની દ્વારા 'સર્વટ ઓફ ઇડિયા સોસાયટી'ની ઉત્તમોત્તમ સક્રિય સહાનુભૂતિ
મેળવી. આમ બીનરજનીય ક્ષેત્રોમાં સદાતૈયાર સ્વયંસેવક સરખા આજે પણ
શ્રી. મોતીભાઈ ઉત્સાહથી ઊભા છે.

અને નાનકડું તેમનું વસો સદાય તેમને મન વહાલું વતનજ રહ્યું છે.
અધિકારી હતા ત્યારે, પણ સત્તાવાર, અર્ધસત્તાવાર કે બીનસત્તાવાર જે કાંઈ
સેવા વસોની થઇ શકે, તે કરવામાં તેઓ કદી ચૂક્યા નથી. વસો આજે તેના
આ પનોતા પુત્રને લીધે બાલમંદિર, સાર્વજનિક પુસ્તકાલય, બાળપુસ્તકાલય,
મહિલાપુસ્તકાલય, સ્વતંત્ર અગ્રેજી હાઇ સ્કૂલ, હજારઉલોગ ને કારીગરીના

વર્ગો: આ અને આવી અનેક સગવડો ભોગવી રહ્યું છે; ને આને નિવૃત્તિના સમયમાં પણ વસો પોતે જ શ્રી. અમીનપ્રાદેશની કાર્યભૂમિ ગન્યું છે. વસો તેમને લીધે આને પણ વધુ વર્ચસ્વ લાખવું છે અને વિશિષ્ટ ગૌરવ અનુભવે છે. વસોના કેળવણીના પ્રયોગો, કારીગરવર્ગો, અને વ્યાયામગદિરા: સૌ આ પ્રેરણામૂર્તિના પ્રયત્નોને લીધે જ પ્રગતિમાન લાગે છે.

ત્રહેર સંરચાઓમાં ધનસંચય થવા દેવાં એ અનેક અનર્થોનું મૂળ છે, તેવાં મત મદાત્માજીની માફક શ્રી. મોતીલાલ પણ ધરાવે છે. એક જ વ્યક્તિની પાસે જે સાર્વજનિક નાણાં પડી રહે તો તેનો દુરુપયોગ થવાનો સંભવ રહે છે, ને તેથી કરીને છેલ્લાં થોડાં-વર્ષોથી આવાં નાણાંના દિસાઓ જાણીને ત્રહેરમાં મૂકવા માટે તેઓ એક અવરિચત મેળજનાને શ્રમભર્યા પ્રયત્નો વડે પણ આપક અને સર્વકારીકાર્ય જનાવતા રહ્યા છે.

શ્રી. મોતીલાલ કેળવણીના પ્રશ્નોમાં વર્ગોથી રસ લેતા આવ્યા છે, અને એક કેળવણીકારને શોભે તેવી રીતે તેના કેટલાયે દૃઢ પ્રશ્નોનો પે તાની રીતે ઉકેલ શોધી લે છે. કેળવણીની તેમની કલ્પના આંધીજીના વિદ્યાપીઠના ચોક્કામાં ગરાગર જાંઘ બેસે તેમ નથી. કેળવણીનું ખોય ધન કરતાં વધુ ઉચ્ચ, અને રાષ્ટ્ર કરતાં વધુ આપક હોવું જોઈએ, એ સર્વકારીકાર સત્ય તેમને પણ માન્ય છે. કેળવણીને વધુ કાર્યસાધક જનાવવા જતાં જે તે મોંઘી થઈ પડે તો તેનો તેમને જરાયે વાંધો નથી. સમાજવાદ ને સામ્યવાદની મોઢક લાવનારો નેમને આ સંગ્રામે લાગે જ આકર્ષી શકે છે, આધુનિક કેળવણી ગમે તેટલી ખરાબ હોય, પણ વધુ સારી કેળવણીને અભાવે તે લેવી આવશ્યક છે, હુન્નરઉદ્યોગ, સંગીત તથા વ્યાયામને શક્ય હોય તેટલી દરે માધ્યમિક કેળવણીની સંરચાઓમાં સ્થાન આપવું, મહાકેળવણી એ કાંઈ અનિષ્ટ નથી, અરપૃથક્તાને જ કારણે કાંઈ મનુષ્ય ઉચ્ચ કેળવણીથી વંચિત રહેવા ન જોઈએ. આવાં કેટલાંયે દૃઢ મંતવ્યો આને બેધડક તેઓ ત્રહેરમાં મૂકે છે. પણ સૌથી વધુ મહત્વનો અને હાલ પણ ખૂબ ચર્ચારપદ જનતો મુદ્દો તો વિદ્યાર્થીઓની શારીરિક શિક્ષાનો છે. નઠાર કે તોફાની બેદરકાર ને રખડેલ વિદ્યાર્થીઓને પણ શારીરિક શિક્ષા તો ન જ કરવી એવી તેમની દૃઢ માન્યતા છે, ને આ માન્યતાને તેઓ વસોની કેળવણીમંચાઓમાં આગ્રહથી અમલમાં મૂકાવે છે. એવા તોફાની કે રખડેલ વિદ્યાર્થીઓને માનસશાસ્ત્રની રીતે શિક્ષકે પ્રેમથી જીતે, તેમનું મિત્રમંડળ ત્રણવું, -તેમના ઘરના વાતાવરણથી પરિચિત થવું, તેમનાં માળાપતો સદકાર મેળવવો: આ જપાયે તેમને સુધારવાના ઉપાયો છે. જનાંય જે તે ના સુધરે નો તેવા વિદ્યાર્થીને શાળામાંથી છૂટા કરવો;

પણ તેને શિક્ષા તો ન જ કરવી. આવા એક જ જાણક પાછળ શિક્ષકની ધીરજ અને બુદ્ધિ ખૂટી જાય ત્યાં સુધીના અતિમ અખતરા કરવા તે જાહેર સંસ્થાઓને અતિ ખર્ચાળ થઈ પડે તે અન્ય વિદ્યાર્થીઓને અદિતકર્તા થઈ પડે. છતાંયે શિક્ષક તે પણ મનુષ્ય છે, અને મનુષ્ય મંદજનુષ્ટિઓને વશ થાય છે, એ સત્ય તેમની જાણ જાહેર નથી. કવચિત્ કીધેના આવેશમાં તે સંયમ વિસરે તે નિર્જળતાને વશ થઈ વિદ્યાર્થીને શિક્ષા કરે એવા વિરલ પ્રસંગોને પણ શ્રી. મોતીલાલ પોતે કેલ્પી શકે છે. મને તેમનો પોતાનો જ અનુભવ જણાવતાં તેમણે કહ્યું કે 'આવા આવેશમાં કાંઈ નિર્જળતાની અધન્ય પજો મેં મારા કુટુંબના જાળકને હાથમાં તાજેતરમાં જ તમાચ મારી હતી. અને પછી મને ખૂબ પરતાવો થયો હતો.' ગમે તેવા પ્રતિકૂળ સંયોગોમાં પણ જાળક ને વિદ્યાર્થીને શિક્ષા ન કરવી તે સિદ્ધાન્તનું પાલન ફેટલું કઠિને છે તે તેમને સ્વાનુભવથી જ સમજાયું છે. અને છતાંય તેઓ આ સિદ્ધાન્તને સર્વસ્વીકાર્ય બનાવવા ને પળાવવા પ્રયત્ન દરમ્યાન ધરાયે છે.

સરકારી નોકર તરીકે શ્રી. મોતીલાલનું જીવન રફટિક જેવું પારદર્શક અને સરફસાતુંના આકાશ જેવું સ્વચ્છ હતું. ખટપટ, પક્ષાપંક્તી કે અંગત અપ્રામાણિકતા સામે ક્યાંયે સ્થાન જ ન હોય; અને તેથી જ વડોદરા રાજ્યના ઊંચી પાંચરીના અમલદારો, નાણા દીવાન, દીવાન સાહેબ અને ખુદ મહારાજ સાહેબ સુદાંતા તેઓ પ્રીતિપાત્ર અને વિશ્વામયપાત્ર હતા. સાચી વાતની ફરીઆદ તેઓ ઠેક હંજુર કાઉન્સિલના વરિષ્ઠ અધિકારીઓ સુધી પહોંચાડી શકતા ને ફળવણીના ક્ષેત્રમાં રાજ્યની આખીઓ પણ પ્રકાશમાં લાવતા. પ્રગળનું હિત સાધવામાં રાજ્યનાં સાંસદોની આંડીધુટીથી ન ડરતાં સરળ માર્ગે કામ કરતા, ને મહારાજ સાહેબનો સ્તુત્ય ઉદ્દેશ પાર પાડતા. ઉદાહરણથી આ વક્તવ્યને હું જરા સ્ફુટ કરી લેઈશ.

એક ગામડાની એ. વી. સ્કૂલની ઓપ્રિલના પૂર્વાર્ધ સુધી પણ વાર્ષિક પરીક્ષા થઈ ન હતી. પાસેના શહેરની હાઇ સ્કૂલમાં નવે વર્ષે નવા વર્ગો શરૂ થઈ ગયા હતાં. એ. વી. સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓનું દિન આમ રાજ્યના ફળવણી ખાતાની મંદગતિને લીધે સરકારી પરીક્ષકને અભાવે જોગમાણું હતું. પુસ્તકાલયના નિરીક્ષણ માટે આવેલા અમીન સાહેબથી આ કેમ સાંખ્યું જાય? નેઓ રીનસર જે લખાણ કરે તો ગમે નેટલી ઉતાવળ કરવા છતાં ફેટલોંયે વિલંબ થઈ જાય! વેકેશન ખોતે વતનમાં આવેલાં ગોંગનાં જ એક પદવીધારી યુવકને—આ લેખકને—તેમણે આ અંગ્રેજી સાળાની (એ. વી. સ્કૂલની) વાર્ષિક પરીક્ષા લેવા જણાવ્યું ને કહ્યું કે, 'હું જાનેજ આ સંગધે મે.

વિદ્યાધિકારી સાહેબ સાથે ગોઠવણ કરી લેણા ને તમારી લીધેલી પરીક્ષાને સરકારી કેળવણી ખાતાની સંમતિ અપાવીશ.' અને 'બધું થયું' પણ તેમજ. સ્વાર્થ વિનાની સારી વાત રજુ કરતાં શ્રી. અમીન મોટામાં મોટા અધિકારી આગળ પણ નિડર અને નિષ્પાલસ જાને છે.

આમ આખું જે જીવન શ્રી. મોતીભાઈએ રાજસેવામાં અને લોકસેવામાં જ વ્યતીત કર્યું છે. શ્રમભર્યું, સમાધાનપ્રિય અને સેવાપદાયણ જીવન માળી તેઓ રાજ્ય અને પ્રજા ઉત્થાપના માનીતા અને માનનીય જન્ય છે. નોકરી અને કુટુંબજીવનની અનેક વિટંબણાઓ વચ્ચે તેમણે સેવાવ્રત ચાલુ રાખ્યું છે, ને ઉત્તમ પુસ્તકોને સતત પ્રાનિધ્ય સેવતા મિત્રોનું સ્થાન આપ્યું છે. અસહકારને પ્રસંગે આ ચરોતરી પાટીદાર પાસેથી ખેડ, પાંધરી અને પાટલી છીંનવી લેખ હમેશાં તેમને ટોપી પહેરતા અને ધોતીઆનો કચ્છ મારતા કર્યા છે. આ નવો પોપાક તેમના જેવા કટિગદ્દ કાર્યકર્તાને અને સદાસત્જ્ન સ્વયંસેવકને અધિક શોભા આપે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં જે તેથી તેમની કાર્યવેલી વધુ પાંગરીને અને પ્રજુક્તીને અધિક પરિમળ પ્રસરાવે છે.

નાનકડું ચરોતર, ને તેથી જે નાનું વસો ગામ તેમની માનિતી કર્મભૂમિ છે. કાર્યની મર્યાદા આંકીને તેઓ કેળવણી ને પુસ્તકાલયો ઉપરાંત ખેતીવાડી અને સહકારી મંડળોમાં પણ રસ લે છે. ગ્રામજીવનની વિવિધ જરૂરીઆતને પહોંચી વળવા તેઓ તનતોડ પ્રયત્નો કરે છે. ગામડાંની સામાજિક જાદીઓ દૂર કરવાનો તેઓ બોધ આપે છે, પ્રેતબોજન અને ખર્ચાળ લગ્નપ્રસંગોને નિશ્ચયપૂર્વક નિંદે છે, કેળવણીને ઉત્તેજે છે, ખેતીવાડીનાં મહામૂલ્ય આંકે છે, વેડંને વખોડે છે ને અમલદારશાહીને ઉલેખે છે. ગ્રામજનોનાં તન મન અને ધન સંજોગે સર્વદેશીય અભ્યુદય વાંછતા આ મૂળ કાર્યકર્તા અનુક્રમે ગામડાંનાં વ્યાયામમંદિરો અને ઓપધાલયો, તેમની કેળવણીસંસ્થાઓ અને પુસ્તકાલયો તથા તેમની ધર્માદા સંસ્થાઓ અને સહકારી મંડળોમાં માટે અદર્શ જનમ્રત રહેતા, ઉત્સાહી સુવક સમા આજે પણ સારા જે ચરોતરમાં વિચરવાની હોંસ ધરાવે છે. 'ગ્રામલક્ષ્મી'ના અસ્તિત્વની માફક તેમને હંમેશાં ગામડે ગામડે ગ્રામલક્ષ્મી પંધરાવવાના કાંડ છે. પ્રખર સેવાભાવના, ચોક્કસ વિચારસરણી અને અગમ્ય ઉત્સાહનો ત્રિવેણીસંગમ તેમને અગમ્ય લોકસેવકની લાવકાત આપે છે. અને ચરોતર તેથી ખરેખર—ભાષાસાસ્ત્રના કાવિદો ગમે તે કહે—ચારતર જાને છે. મહી અને વાતક નદી વચ્ચેનો આ પ્રદેશ તેના સંતસાધુઓથી ઉજળો છે, તેના સંસ્કારવાંધુ સજ્જનોથી સોદામણો છે, ને તેના પ્રગતિપ્રિય કાર્યકર્તાઓથી કીર્તિવંતો છે.

રાજસેવક અને લોકસેવક બનતા અમીન સાહેબના સ્વભાવનાં સંવાદો તસ્વોની વારંવાર તે શી સ્તુતિ કરવી? રાષ્ટ્રીય જાગૃતિના આ જમાનામાં રાજસેવકો જોતજોતામાં લોકોમાં અગ્રિય થઈ પડે છે; ને પ્રજાના સેવકો ક્ષણવારમાં જ સરકારની આંખમાં કણાની માફક ખૂંચે છે. આવા વિસંવાદના યુગમાં શ્રી. મોતીલાલ રાજ્યમાં ને લોકમાં નથી; અને શ્રી. મહારાજ સાહેબના કૃપાપાત્ર થવા છતાં ચરોતરી પ્રજાના અગ્રગણ્ય સેવક બન્યા, એ કાંઈ ઓછું શોભારૂપદ નથી, ત્યારે નૃપતિજનપદનાં દુર્લભઃ કાર્યકર્તા (રાજા અને પ્રજા ઉભયના હિતસાધક કાર્યકર્તાઓ તો બહુ વિરલ હોય છે), એ પંક્તિનું સહેજે આપણને સ્મરણ થાય છે.

છતાં અંતમાં, જે અરુચિકર બોલ પણ લખવા પડે છે. ગુજરાતમાં જે કોઈ થોડી વ્યવસ્થિત રીતે લોકહિત સાધતી સંસ્થાઓ છે, તેમાંથી કોઈ પણ સંસ્થા શ્રી. મોતીલાલ જેવા અનુભવી લોકસેવક ને કાબેલ કેળવણીકારને અપનાવી લેવા, ને તેમની શક્તિઓને લોકહિત માટે વધુ વ્યાપક બનાવવા સુ તેવાર નથી? પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ પાછળ આપું છું ને આજીવન કરનાર આ કાર્યકર્તાની શક્તિઓનો સમગ્ર ગુજરાતની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ માટે કેમ લાભ નથી લેવાતો? કે ગુજરાત તેના સાચા સેવક તરફ નગુણાત્મક દાખવે છે? વિશેષમાં, કેળવણી, જાનાલય, આમોદ્ધાર વગેરે ક્ષેત્રોમાં અમીન સાહેબનો ફામતી ને અનુભવપૂર્ણ સાથ મેળવી શકાય, કે પછી અમુક પક્ષ કે પંથ, કે સંપ્રદાયની મહોર ન મળવાને કારણે આ લોકસેવકની શક્તિઓનો ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગ નથી થવાનો? ગુજરાત હજુ જે જેતે ને શ્રી. અમીનને કોઈ સચિવ સાર્વજનિક સેવાકાર્ય સોંપે, તો તેને ઘણો લાભ થાય તેમ છે. જીવનભર લોકમાનસને પરખનાર અને જનતાની જરૂરીઆતો પિછાણનાર આ કાર્યકર્તાની શક્તિઓ શું મર્યાદિત પ્રદેશમાં જ પુરાઈ રહેશે?

અને અમીન સાહેબને પણ શું કહેવું? નવેંદા જેટલી શરમ સેવતા તેઓ માઠ માઠ વર્ષે પણ—જીવનની સંખ્યાને સમયે પણ—સંકોચ અને શરમ તજતા નથી, અને પેટલાદના, ચરોતરના કે વડોદરા રાજ્યના સીમાડાઓ વટાવી સમગ્ર ગુજરાતની નજરે નથી ચડના. આટલી ઉંમરે હવે વતનવહાલની સાંકડી મર્યાદાઓને શિથિલ કરી સારાસર ગુજરાતને તેમના અનુભવનો અને જ્ઞાનનો લાભ શાને ન આપે? કે પછી શ્રી. મોતીલાલનું લાક્ષણિક માનસ જ આવી વિશાળ અને વ્યાપક સેવાઓને તથા જાહેર નેતાગીરીને અનુકૂળ નથી? ગમે તેમ હોય, પણ આજ સુધી તેમણે જે કાંઈ સંગીન સેવા કરી છે, તટસ્થોયે તેઓ આપણા બહુમાનના અને પ્રશંસના અધિકારી બને છે.

આ રીતે વિવિધ પ્રદેશમાં સેવાની જ્યોત જ્વલંત રાખવા છતાં શ્રી.

મોતીભાઈ મુખ્યત્વે તો કેળવણીકાર જ છે, એમ આજે તેમના નિવૃત્તિકાળના ગાહેર કાર્ય ઉપરથી જણાઈ આવે છે. ‘શિક્ષણસંસ્થાઓ ભાગ ૧’ની તેમણે લખેલી પ્રસ્તાવના પણ પુરવાર કરે છે કે કેળવણીનું કાર્ય તેમને અતિપ્રિય છે, કેળવણી તે તેમનું હૃદય છે, પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ તે તેમના સમગ્ર વ્યક્તિત્વમાં વ્યાપી રહેલો પ્રાણ છે, અને ઇતર પ્રવૃત્તિઓ તે તેમની ત્યજ્યા સમાન છે. આવા અનુભવી કેળવણીકાર સમર્થ અંધપાલ ‘સાહિત્યને જોવારેથી’ નીરખનારની નજરમાં ન આવે તે જાને જ કેમ? આ રીતે પણ તેમણે દેવી માનસીની જ સેવા કરી છે. સરસ્વતી કાંઈ પ્રત્યક્ષ કે પ્રગટ આરાધનાથી જ પ્રમત્ત થાય છે તેમ નથી. પહેલાં કહ્યું છે તેમ શ્રી. મોતીભાઈ જેવા સરસ્વતીમંદિરના પગથીઆ ઉપર જિભા રહેનાર મૂળ દારરક્ષક પણ અન્ય કોઈ જોતલી જ ગુપ્ત રીતે કીમતી સેવા કરે છે. દારપાળ તરીકે પણ તેમણે એકનિઃશંકી પોતાનું કાર્ય જાગૃત્યું છે. આંગ્રજકવિ મિલ્ટન તો કહે છે કે ‘‘પોતાના કર્તવ્યની રાદ’ જોતા જિભા રહેનાર નોકર પણ માલીકની સેવા જ જાગૃત્વે છે’’ (‘They also serve who only stand and wait’): તો પછી અમીન સાહેબ જેવા એકાંત ને કાર્યપરાયણ દારપાળ શાને સરસ્વતીના સેવક ન ગણાય? શિક્ષણના મધ્યગિદ્ધમાં તેમની પુસ્તકાલયસેવા પણ અતર્ગત થઈ જાય છે, અને એ મધ્યગિદ્ધમાંથી જ ત્રિજ્યા સમી તેમની ઇતર ગાહેર પ્રવૃત્તિઓ ઉદ્ભવી છે. આમ ભાવનાએ અને કાર્યે, વિચારથી અને વાણીથી, શ્રી. મોતીભાઈ મુખ્યત્વે તો સરસ્વતીના જ સેવક છે, અને તેને જ આરાધવા મથે છે. તો પછી સાહિત્યનાં ઊંડા જળમાં ભણે તે વિહરતા ન હોય, પણ તેના સાંગા કિનારા ઉપર જિભા રહીને સૌ સાહિત્યપ્રિય સન્નગોનું અને સરસ્વતીભક્તોનું તેઓ બેસકે ધ્યાન ખેંચી રહ્યા છે.

અંતમાં, અમીન સાહેબની સેવાઓ સમગ્ર ગુજરાતમાં વિસ્તરે અને પ્રગ્નને સર્વદેશીય અબ્યુદય સાધવામાં કીમતી ફાળો આપે એમ આપણે ઇચ્છીએ. શ્રુતિએ પાઠવેલા ‘સરદઃ સતમ્’ આયુષ્યના આશીર્વાદ જોગવતા અને ‘સુંદર સ્વાસ્થ્ય માણતાં’ તેઓ આપણી વચ્ચે દીર્ઘકાળ સેવાપરાયણ અને કર્તવ્યપ્રવૃત્ત રહે, તે જ તેમના અપરાધી જાનેલા આ લેખકની નમ્ર વિભુવિનંતિ છે. ચિરાયુ રહે! ચરેતરના આ માનનીય મોતીભાઈ સાહેબ, ને અમર રહે! તેમની જ્વલંત સેવાભાવનાઓ. પુનઃ ઉચ્ચારીએ કે સમગ્ર ગુજરાત તેમનો લાભ લે અને તેમની સેવાથી એક પગથીઈ જાંચે ચડે!

પ્રો. શંકરલાલ ગંગાશંકર શાસ્ત્રી,

એમ. એ., એલ. એલ. બી.

સ્ત્રીઓના ચાલુ ઉદ્યોગો :

જે જે ઉદ્યોગોમાં ભાગ લેઈને સ્ત્રીઓ આજે ઝાઝી વધુ કમાણી કરી સ્વાંવસનનો ભાગ લેઈ રહી છે, કિંવા કુટુંબની કમાણીમાં વધારો કરી રહી છે, તે ઉદ્યોગોનું સૂચન કરે એવું ઘણું તરત ગાંધીસેવતાકમાં જ્યોતિસધે ગોડવેલા સ્ત્રીઉદ્યોગના પ્રદર્શનમાં સમાજોક્તિ હતું. તેમાં સ્ત્રીઓના ઉદ્યોગના ફોટોગ્રાફો ઉપરાંત કેટલા કલાકના ઉદ્યોગથી રાજિદી કે માસિક કેટલી કમાણી થઈ શકે તેના આંકડા આપવામાં આવ્યા હતા, અને તેમાં શ્રમજીવી તેમજ બુદ્ધિજીવી સ્ત્રીઓના ઉદ્યોગોનો પણ સમાવેશ થતો હતો. આમાંથી જરૂરપૂરતી તારવણી કરીને નીચે આપવામાં આવી છે, જે ઉદ્યમ શોધતી સ્ત્રીઓને માર્ગ-દર્શક થઈ પડવા સંભવ છે. આ ગાંધીવર્ગીકૃત કરી નથી પણ પ્રકીર્ણ રીતે ઉતારી છે :

૧. હોસ્ટેલીટીમાં નર્સી, પગાર રૂ. ૩૦ થી ૩૫ માસિક.

૨. પાપડ (ખાંડવા-પણવાના) લાવ શેર ૦-૧-૬; પાંચ કલાકમાં ચાર શેર ૭ આના.

૩. દોરડાં ત્રણથી; ઝડપ-એક દોરડું બે દિવસમાં બંધને રાજી માત્ર ૩ પાછ!

૪. ટેલીમાફ-ટેલીફોન; આડ કલાકની નોકરીમાં માસિક પગાર રૂ. ૪૦ થી ૧૦૦.

૫. કાંસકીઓ વેચતી, રાજી માત્ર ૧ થી ૧૫ આનો.

૬. ચણાની સેવ બનાવતી; પાંચ કલાકે ૨૦ શેર, મજૂરી શેર ૬ પાછ.

૭. ગુજરાતી ટાઇપિંગ; કલાકે ત્રણથી ચાર આના; દર પાને ૧૫ આનો, ત્રણ કલાકે રૂ. ૧૫.

૮. વાઘરેણો દાતણ વેચતાં મહેજે ૬-૮ આના મેળવે છે.

૯. ગિસ્કીટ, ૬ કલાકે ૫ શેર, મજૂરી ૬ આના; સારેવડાં, ૫ કલાકે ૫ શેર, મજૂરી ૫ આના.

૧૦. ધોળાણનું કુટુંબ રાજીનો દોઢ રૂપિયો પાડે છે.

૧૧. રૂપિયા કામ; સારી ઝડપે ૬ કલાકમાં કમાણી ૧ રૂપિયો; તેમાં ૫૦ ચેલી અથવા ૧૦ ટેંગલ કસોય અથવા ૬ પડદા; સામાન્ય ઝડપે બે કલાકમાં ૧૨ ચેલી અથવા બે ટેંગલ કસોય. તેમાં ૬ આના કમાણી. ૧ પડદાના ૪ આના.

૧૨. દળવાનું; શેર ૧ પૈસો. ૬ કલાકે ૧૦ થી ૧૫ શેર.

૧૩. સાંકળાંને પહેલ પાડવાનું; દર ૧ રૂપિયાનાં ૧૬ નંગ, રાજીના આડ નંગે આડ આના કમાણી. અંગૂઠિયાં દર ૧ રૂપિયે ૪ બોડ, રાજીની બે બોડ, કમાણી ૮ આના.

૧૪. ચાંદી કામ; ધુધરીનું પતરું ખોલવાનું, દર ૧ તોલે ૧ પૈસો. એક તોલામાંથી ૧૦૦થી ૧૨૫ પતરી થાય. રોજ ૩૨ તોલે ૮ આના કમાણી.

૧૫. શિક્ષિકા; વ. ક્ષા. પાસ, માસિક રૂ. ૧૫થી ૨૫; ટ્રે. કોલેજનું બીજું વર્ષ, રૂ. ૩૦થી ૫૦; ત્રીજું વર્ષ, રૂ. ૩૫થી ૬૫; ચોથું વર્ષ, રૂ. ૪૦થી ૮૦ માસિક.

૧૬. મસાલા; કલાકે ૫થી ૭ શેર, શેરે ૧ આનો.

૧૭. કસબના તાર ગનાવવાનું, માસિક રૂ. ૧૦થી ૧૫.

૧૮. ઉપસેજી ભરત (મશીનથી), મજૂરી પાંચ વારે ૧૦ આના.

૧૯. ઘી વેચનાર શ્રીઓ ૧ રૂપિયાનું ઘી વેચી નવટાંક ઘી મેળવી શકે છે.

૨૦. વાણના કાળકા ગનાવવા; કમાણી માસિક રૂ. ૧૦થી ૧૫.

૨૧. અંગ્રેજી ગણનાર શિક્ષિકાઓ; મેટ્રીક પાસ, માસિક ૫૫૦ રૂ. ૩૫થી ૬૫; કોલેજ પ્રથમ વર્ષ અને બીજું વર્ષ, રૂ. ૪૦થી ૮૦; ગ્રેજ્યુએટ, રૂ. ૬૫થી ૧૦૦.

૨૨. ધાર ઉતારવાની મજૂરી, કાતર કે અધુના ૨ પૈસા.

૨૩. ગરમીમાં રેરતો રીપતાં ૮ કલાકે ૬થી ૭ આના.

૨૪. સાક્ષાતી કિનાર મૂકવી; સાડીએ ૮ આના, સાક્ષાએ ૩ આના.

૨૫. માસિક રૂપિયા ૧૦થી ૧૨ની આવક નિશાળમાં પાણી પાનાર બાઈઓની હોય છે.

૨૬. શીવણકામ; ૬ કલાકે ૧૦થી ૧૨ ચેડી; એક થેલી દાંડીવાળો ૧ આનો, દાંડી વિનાનીનો અર્ધો આનો; માસિક કમાણી રૂ. ૨૦થી ૩૦.

૨૭. ભરતકામ; થેલી, રમાલ, પર્સ, ટેબલ કોથ, નેપટીન, ગલેક્ વગેરે, મજૂરી રોજ ૨થી ૪ આના; રેશમથી ભરવાનું વારે ૮ આનાથી ૧ રૂપિયા.

૨૮. કુંભારજી છટો પાડવાની મજૂરી વડે કુટુંબની કમાણીમાં રૂ. ૧૦થી ૧૫ વધારે છે.

૨૯. સામકા ઉપર સુંદર કામ કરીને શ્રીઓ રોજ ૧ રૂપિયા મેળવી શકે છે.

૩૦. કોંગણની કાચળાઓ વાળવી; ૧ કલાકમાં ૧ શેર, ૫૦ નંગ, મજૂરી ૧ પૈસા.

૩૧. વાસણને કલાક કરવાથી રોજ ૧૨ આનાથી ૧ રૂપિયા મેળવી શકાય.

૩૨. શ્રીઓ સેલ્સમેન તરીકે માસિક રૂ. ૧૦થી ૧૫ મેળવે છે.

૩૩. એક રૂપિયામાં ૧૦ ખાંડીસ કે ૧૨ બ્લાઉઝ મારવાડી બેનો શીવે છે.

૩૪. અગરબત્તી; (વાંસની નહિ) ૫ કલાકમાં ૩ શેર, કમાણી ૩ આના.

૩૫. બુંજવાનું; સોપારી, ચણા, અને મગફળાનો ૧ શેરે ૧ પૈસો.

૩૬. આંધણીમાં રોકાએલી સ્ત્રી રાજ. ૬થી ૭ કલાકમાં ૬થી ૭ આના મેળવે છે.

૩૭. ક્રીનખાત વણનારી ગાંધઓ દશથી ૫૬૨ રૂપિયા મહિને પેદા કરે છે.

૩૮. ધાણુ કૂટવાનું, રાજ. ૬થી ૭ આના.

૩૯. ઉપણવાનું, પાંચ મણે દોઢ શેર અનાજ.

૪૦. ધરકામ, સવાર સાંજ બે કેન્દ્રાક વાસણ માંછને માસિક ૨ રૂપિયા.

૪૧. આદીકામ; નોકાં કડી વાળવાના દર ૧ તોલે ૧ પૈસા (તોલામાંથી ૧૦૦ પતરાં), રાજ ૨૦ તોલે કમોણી ૫ આના.

૪૨. નાડાં ગૂંચવાનું; નવસેરાં ૨૦ નાડાંમાંથી ૩થી ૪ પૈસા, ઝડપ ૪-૫ કલાકે ૨૦ નોડાં.

૪૩. ભાંગી ગાંધઓ રસ્તા વાળીને રાજ ૬થી ૮ આના કમાવ છે.

૪૪. ભાગા આંકડાની અને ખજૂરીની સેરા ભાંગવાની મજૂરી દર તોલે ૬ પાઇ લેખે ૮થી ૧૪ રૂપિયા મહિને પેદા થાય. બટન પોલીશ કરવાની મજૂરી તોલે ૪થી ૬ આના.

૪૫. સોનાની માળામાં ગંઢણ ચરોવવામાં રાજ ૪થી ૫ કલાકે ૪ આના; સોનાની મોહનમાળાના તથા મગમાળાના મણકા બનાવવામાં એક તોલે એક રૂપિયા; તેમાં સ્ત્રીની મજૂરી ૪થી ૬ આના.

૪૬. શીખણ, ભરત, ગૂંચણ, શીખવતાં માસિક પગારનું ધોરણ રૂ. ૧૫થી ૨૧; ઉચ્ચ શ્રેણીનું શીખવતાં રૂ. ૩૦થી ૫૦.

૪૭. ટચુશન; ૧ કલાક, ગુજરાતી માસિક રૂ. ૫થી ૧૦, મેટ્રીક રૂ. ૧૫, ઇંગ્લેન્ડ રૂ. ૨૦થી ૨૫.

૪૮. મકાન આંપવાની મજૂરીમાં ૮થી ૧૦ કલાકના ૬થી ૭ આના.

૪૯. બીડીઓ વાળવી; હમરના ૭ આના, કલાકે ૧૫૦.

૫૦. લારી ખેંચવી; સવારથી સાંજ સુધી ૧૧ આનાથી ૧ રૂપિયા.

૫૧. ગંજકાકાં કારખાનામાં મંહિનામાં ૨૬ દિવસનું કામ કરતાં માસિક રૂ. ૧૫.

૫૨. મહિયાં; દર શેરે ૯ પાઇ, કલાકે ૪થી ૫ શેર, રોજિંદી આવક ૩થી ૪ આના.

૫૩. બે બેતો દાણા ભરડે તો એક ગુણે ૫ આના, મણે ૧ આનો.

૫૪. ૭ આંડીએ ૧ રૂ. લેખે તાણા ઉકેલતાં રાજ ૧૦થી ૧૩ આના.

૫૫. કલાકે ૧૦૦ કાગળની ઝડપે કાગળની ગડીઓ વાળતાં ૮ કલાકમાં ૬ આના.

તા. ૨૫ : ૧૦ : ૩૬, 'મગ્નખંડુ'

નડિયાદ વિદ્યુલ કન્યાવિદ્યાલય

તેને અંગે મનસુખલાલ જગનલાલ હિંદુ કન્યાજાત્રાલયની
ઉદ્ધાટનક્રિયા

ગાંધી શરત્પૂર્ણિમાને મંગળદિને દેશપ્રસિદ્ધ શેઠ જમનાલાલ જાગજાને હસ્તે ઉપરના જાત્રાલયની ઉદ્ધાટનક્રિયા થઈ હતી. તે પ્રસંગે મદાત્માજી, સરહદના ગાંધી ખાન અખંડુલ ગદારખાન, સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ, શ્રી. કરતુરખા, શ્રી. ભૂલાભાઈ દેસાઈ, શ્રી. મદાદેવ દેસાઈ, શ્રી. મોરારજી દેસાઈ, વગેરે દેશનેતાઓ પધાર્યા હતા. આ પ્રસંગે વિદ્યાલયને આંગણે એક લગ્ન મંડપ બનેા કરવામાં આવ્યો હતો અને તેને પચ્ચત્તરપતાકાથી અને સુંદર સૂત્રોથી સરસ શણગારવામાં આવ્યો હતો.

‘હાકુર તમ શરખાઈ આયો’ એ વિદ્યાર્થિનીઓની ભાવભરી કામળ પ્રાર્થનાથી કાર્યનો આરંભ થયો હતો. વિદ્યાલયના મંત્રી શ્રી. રાવજીભાઈજી બહારગામથી સહાનુભૂતિના આવંલા શેઠશાઓ અને જાત્રાલયનું નિવેદન વાંચી સંલગ્નાઓ પછી, ઉદ્ધાટન ક્રિયા માટે શેઠશ્રી જમનાલાલજીને વિનંતી કરતાં કન્યાકેળવણી મંડળના પ્રમુખ શ્રી. દાદુભાઈ દેસાઈજી જણાવ્યું કે “પૂ. મદાત્માજી, શેઠ શ્રી. જમનાલાલજી, ખાન સાહેબ અખંડુલ ગદારખાન, સરદારશ્રી વલ્લભભાઈ અને ટૂંટીઓજી અહીં આ પ્રસંગે પધારી અમને ધણી ઝણી કર્યા છે. અમે આપને ઉપકાર ભૂલીએ તેમ નથી. મદાત્માજી જ્યારે વર્ધા ગયા ત્યારે અમે માનેહું કે તેઓ ત્યાં જ બીરાજશે અને અમને તેમનો લાલ નહિ મળે. પરંતુ તેઓશ્રી આવે પ્રસંગે નાકુરસત તળિયત છતાં પધાર્યા છે તે અમારા ઉપર તેમણે જાહુજ મોટા ઉપકાર કર્યો છે.

“મંત્રીએ સંસ્થાના ઉદ્દેશો કહી સંલગ્નાઓ છે, તેથી માણુમ પડશે કે બીજી વિદ્યાર્થીકાની કેળવણી કરતાં અહીં જુદા જ પ્રકારની કેળવણી અપાય છે. હું મગફરી નથી લેતો, છતાં કહું છું કે ગુજરાતના ગૃહસ્થાશ્રમને શોભાવે એવી રીતે કન્યાઓને અહીં કેળવણી આપવાનો અમારો પ્રયાસ છે. શેઠ શ્રી. જમનાલાલજી, આપને વિનંતી કરું છું કે આપ ઉદ્ધાટન ક્રિયા કરવા પધારો.”

શેઠશ્રી જમનાલાલ જાગજા જાત્રાલયની ઉદ્ધાટનક્રિયા કરીને કહ્યું :

“શ્રી દાદુભાઈ, મદાત્માજી, ઔર અન્ય ભાઈએ ઔર જાહિને, ‘સ્વર્ગસ્થ મનસુખલાલ જગનલાલ હિંદુ કન્યાજાત્રાલય’કા ઉદ્ધાટન આપણી આસાસે ક્રિયા ગયા હૈ. હસ સંસ્થાકે જારેમે મૈં અધિક કહું ઔરતી આશા આપ નહિ રખેજે.

धर्म संस्था स्व. विद्वत्प्राधिका रमारुहमें हुआ है। उसकी नींव महात्माओं के हाथसे हुआ है। जहां तक मैं समझता हूं वहां तक उसके संस्थापक लोग ये ज्यास रूपाकर काम करेंगे।

“मुझे शर्ममें लग गया था की ऐसा लंग्गा यौडा नाम के कर्मों रूपा गया है, और उसमें ‘हिंदू’ शब्द कर्मों रूपा है। मगर मैंने सोच लिया कि इस दृष्टिसे धर्म ऐसा भीला है उनमें ऐसी शक्ति है कि ये धर्मका उपयोग हिंदू संस्थाओं के लिये हि करना। धर्मसे ये शब्द गलताना असंभव है। शैव मनमुगलाल स्वर्गस्थ हुआ है। उनकी छत्रछात्र अनुसार ये शब्द रूपा गया है, आज ये उचित होते तो ये शब्द धर्ममें शामिल नहि रूपा जाता। ऐसा होने पर भी छात्रालय और कन्याविद्यालय दोनों अलग अलग संस्था हैं। धर्म संस्थामें अन्य धर्मकी भी ओक गतिन कार्य कर रही हैं ये सुनकर मुझे गला आनंद हुआ।

“अगर धर्म संस्था स्व. विद्वत्प्राधिका रमारुहमें रूपा गय है, और उसकी सेवा सारे भारतवर्षमें हिंदू, मुसलमान, उच्चनीय सभके व्याप्त थी, तब ये संस्थाका कर्तव्य है कि संकुचन भाव नहि रहेगा।

“हिंदूस्थानकी काछ भी कामके लिये ये संस्था खुली है, धर्म लिये महात्माओं के आशीर्वाद उसका है और अन्य राष्ट्रसेवक धर्ममें कार्य करते हैं।

“मुझे धर्म जागत न्याय प्रसी होनी है की पाटीदार लोग अपनी लडकियों न्याय संस्थामें पढ़ाने के लिये यहां भेजते हैं, नो लोग आजसे दश वर्ष पढ़ने कन्याविद्यालयों के गारेमें पीछे थे।

“गुजरात के सभ प्राधिका दिन उसमें मदद करेंगे। उसमें अपना साथ दे कर धर्म संस्थाके ऐसी गढ़ायेगे कि उससे सारा भारत के लोग भी उसमें से प्रेरणा लेगे।

“ऐसी संस्थामें गहोल लोग मदद करते हैं, और काछ लोग टीका भी करते हैं। मगर नो शुद्ध है उसका कीसीका उर नहि है। हमका मानना आदिये कि नो कन्याये धर्म आती है वो अलग अलग कुटुंबसे अलग अलग संस्कार ले कर आती है। धर्म लिये छोटी छोटी गलतियां हो भी नय। मगर धर्मके लिये संस्था का दोष देना और उसकी टीका करना ठीक नहि है।

“ऐसी संस्थाओंकी बुद्धिमंदरी न्याय रहनी है। और जहां तक सेवाभावसे काम करने वाली शिक्षिकाओं न भीसे यहां तक उसका काम गलत मुझे लो जाता है। आप लोगोंका नो शिक्षिकाये भीली है और भीलेगी धर्मसे आप ये संस्थाके आदर्श जानाओगे। ऐसी मैं अपेक्षा रखता हूं

“મૈ આશા કરતા હું કે હંસ સંસ્થા ભારત કી સ્ત્રીઓ કે લિંગે એક આદર્શ સંસ્થા બન રહે.”

પછી દુરંદીઓમાંના એક શ્રી. મંગળદાસ મહેતાએ કહ્યું કે “આજે આં જાત્રાલયના ઉદ્ઘાટનસમયે બે બોલ બોલવાની મને ફરજ પડી છે. સ્વ. શેકરી સાથે મારે લાંબો પરિચય હતો. તેઓએ ગરીબાધર્મથી આગળ આવી ધન મેળવ્યું. તેમણે ગરીબાધ નોંધ હતી, એટલે તેઓ ગરીબોને મદદ કરવામાં આગળ પડતો ભાગ લેતા. તેઓ બાળીતા દેશસેવકોના સેવક હતા અને દેશસેવકોને તેમની જરૂરીઆતોમાં તેઓ મદદ પણ કરતા. ૧૯૩૦માં દાંડીકૂચ વખતે તેઓ જિમાર હોવા છતાં મહાત્માજીનાં દર્શન કરવા દાંડી ગયેલાં.

“તેમને પત્ની અને પાંચ દીકરીઓ હોવા છતાં તેમની મૂડીમાંનો ફેર ભાગ તેઓ ધર્મદા માટે આપી ગયા છે.

“નડિયાદ જેવે ગૂજરાતને મધ્યસ્થ સ્થળે અનેક મ્હાફરો પેદા કર્યા છે. ત્યાં કન્યાકેળવણીની આ સંસ્થા આદર્શ બને એવી પ્રભુ પ્રત્યે મારી પ્રાર્થના છે.”

મહાત્માજીએ વિદ્યાલયને આશીર્વાદ આપતાં અમૃતવચનો ઉચ્ચાર્યાં :

“બેનો, ગરબડ ગંધ ફરશે તો જ મારું ભાષણ સંજગાશે. અહીં આવવાનું સરદાર વલ્લભભાઈ માસે માંડ કબુલ કર્યું. અહીં મારે આશીર્વાદ આપવા એવું ઠરાવવામાં આવ્યું. મારી હાજરી જ આશીર્વાદ સમાન હતી. બોલવાની જરૂર નહોતી.

“વિદ્યાલયને મારા આશીર્વાદ જ છે. પરંતુ તે આશીર્વાદ ચરતી આશીર્વાદ છે. સંસ્થામાં કામ કરતા શિક્ષકો અને બેનો તેમજ વિદ્યાર્થિનીઓને હિંદેશીને મારે તે કહેવાનું છે. વ્યાકરણના કે જોવા બીજા પ્રયોગો જ કરનારા સાચી કેળવણી નથી આપી શકતા. તેમનામાં સ્વાર્થની તો ગંધ પણ હોવી ન જોઈએ. કેળવણીનો અર્થ જ એ છે કે જે વિદ્યાર્થિનીઓ એ કેળવણી લે તેમનું ચારિત્ર વધે તેમ થવું જોઈએ, વિદ્યાર્થિનીઓમાં રહેલા ગુણોનું દર્શન લેકડા કરે એમ થવું જોઈએ. ગુણ બધામાં છે, કારણકે ગુણ આત્મા સાથે જોડાયેલો છે. પણ તે પ્રકાશમાં આજુવાનું કેળવણીનું કાર્ય છે. અગ્રેજીમાં પણ કેળવણી સબંધનો અર્થ એ છે કે અંદર ભર્યું છે તેને બહાર લાવવું.

“પુસ્તકો વાંચી તૈયાર થયેલો કે અનેક ભાષાઓ શીખવી શકે એવો જ શિક્ષક કામનો નથી. ખરો શિક્ષક તો તે કે જે પોતાના શિષ્યોના આત્મામાં રહેલાં ગુણોને ખેંચી કાઢી શકે. અને જેનામાં પોતાનામાં ગુણ હશે તે જ એ ગુણોને ખેંચી શકશે. શિક્ષક પોતાને પરિપૂર્ણ માને તે કંઈ ઉમળાશે નહિ. શીખવતાં

શીખવતાં પોતે પણ શીખ્યે જાય તેજ સાચો શિક્ષક. મને હમણું હમણું ખૂબ કડવા અનુભવો અંધ રહ્યા છે, માટે જ હું શરતી આશીર્વાદ આપી રહ્યો છું.

“કાઈના હૃદયમાં જો મોરું કેરેવું હોતરે તો કીક છે, નહિતર હું શું કરું?”

ત્યાર બાદ મહાત્માજી, શેઠશ્રી જમનાલાલ જમજ અને બીજો મહેમાનોને સૂતરના હાર અર્પણ થતાં ચારે બાજુથી મહાત્માજીના જયજયકારની પ્રચંડ ઘોષણા લાગ્યા વખત સુધી ચાંસું રહી હતી.

કન્યાઓનાં લાયકાર્યાં દેશગીતથી સમારંભ સંભાષ થયો હતો.

દત્તક લેવાં બાબત

હિંદુ લોકોમાં મરણ પછી મોક્ષ પ્રાપ્તિને પુત્ર હોવાની આવશ્યકતા મનાઈ છે. મરણ પછીની ક્રિયા કરવાને, મરનારને પુત્ર હોય નહિ તો તેનો મોક્ષ થતો નથી એમ મનાય છે અને તેથી જ પુત્રપ્રાપ્તિની ઇચ્છા હિંદુ લોકોમાં તીવ્ર હોય છે.

૨. એક સ્ત્રી જન્મી જતાં પુત્રપ્રાપ્તિ માટે ધંધાં લોકો બીજી સ્ત્રી કરે છે. તેમ જતાં પુત્ર થાય નહિ તો હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રે પુત્રને દત્તક લેવા ઠરાવ્યું છે. વડોદરા રાજ્યના કાયદા પ્રમાણે :

દત્તક કેાણુ લેઈ શકે?

૩. (૧) જેને પુત્ર ન હોય તે તથા (૨) જે દિવાનો કે બીજી રીતે ભાન વગરનો, ન હોય એવાં કેાઈ પણ સમજણી ઉમરનો સખ્સ (પુરુષ અગર સ્ત્રી) એકીવખતે દત્તક એક જ દત્તક પુત્ર લેઈ શકે છે.

૩. સંન્યાસી સિવાયનો કેાઈ પણ પુરુષ, પછી તે કુંવારો હોય, રાંડેલો હોય, અગર અનંશ હોય, તોપણ તે દત્તક લેઈ શકે છે.

૫. કેાઈ પણ સર્વવા સ્ત્રી દત્તક પોતાના પતિને માટે જ, અગર પોતાના પતિની રૂપરૂ સંમતિથી દત્તક લેઈ શકે છે. પતિ સંન્યાસી અગર ગાંડો અંધ મર્યો હોય તો તેની સંમતિ સિવાય પણ તે દત્તક લેઈ શકે છે.

૬. કેાઈ પણ પુત્ર પિનાની વિધવા સ્ત્રી, તેનો ધંધી પોતાની હયાતિમાં કુટુંબમાંથી જુદો થંગેલો હોય અને તેણી મૈયન ધણીની વારસ હોય, તેણીના ધંધીએ દત્તક લેવા ના પાડેલી ન હોય તો તે દત્તક પોતાના પતિ માટે દત્તક પુત્ર લેઈ શકે છે.

૭. જ્યારે કેાઈ વિધવા સ્ત્રી પોતાના કુટુંબનાં બેગી હોય ત્યારે, તેની

સ્વોપાર્જિત મિલકત સિવાયની મિલકતની બાબતમાં, તે વિધવાને (૧) પતિની સ્પૃષ્ટ સંમતિ સિવાય, (૨) પતિએ વિરોધ કર્યો ન હોય તો બેગા કુટુંબના સહભાગીઓ-પૈકી ત્યારે સંખ્યાની સંમત સિવાય, અથવા, (૩) સસરાની, કુટુંબના વડીલની કે કુટુંબની સંમતિ સિવાય દત્તક પુત્ર લેવા અધિકાર નથી.

૮. દત્તક લેતા પહેલા અગર દત્તક લેતી વખતે કાયદેસર સંમતિ ન હોય તો પછીથી દત્તક બહાલ રાખવા આપેલી સંમતિ કાયદેસર સંમતિ થતી નથી.

૯. અત્યંત વયની વિધવાને તેના પતિની, સહભાગીઓની અગર સસરાની સંમતિની ખાસ જરૂર છે.

૧૦. દત્તક લેવાની બાબતમાં વિધવાને તેના ધણીની સંમતિ હોય તોપણ વિધવાની મરજી હોય તોજ, અને જ્યારે મરજીમાં આવે ત્યારે, અગર અમુક પુત્રને દત્તક લેવો, વગેરે શરત કરીને અનુમતિ આપવી હોય ત્યારે પતિનો ઉદ્દેશ જરૂરના ન જાય તેટલે દરજ્જે તેવી શરતોને અનુસરીને દત્તક પુત્ર લેવાનો તે વિધવાને અધિકાર છે.

૧૧. મૈયત પતિ પાછળ અનેક સહવિધવાઓ હોય તો વડીલ વિધવાને દત્તક લેવાને અધિકાર છે. પરંતુ પતિએ નાની વિધવાને દત્તક લેવા અધિકાર આપ્યો હોય, વડીલ વિધવાએ નાની વિધવાને દત્તક લેવા બાબતમાં સંમતિ આપી હોય, અગર વડીલ વિધવા કોઈ કારણથી દત્તક લેવા કાયદા પ્રમાણે અયોગ્ય થઈ હોય ત્યારે નાની વિધવા દત્તક લેઈ શકે છે.

૧૨. કોઈ સ્ત્રીને પોતાને માટે દત્તક લેવાનો અધિકાર નથી, માત્ર નાયકાઓ કન્યાને દત્તક લેઈ શકે છે?

દત્તક કોણ આપી શકે?

૧૩. બાપ જીવતો હોય તો દત્તક આપવાનો અધિકાર તેના બાપને, તથા બાપની સંમતિથી તેની જનક માતાને છે.

૧૪. બાપ મૈયત હોય, પરાગંદા હોય, સંન્યાસી થઈ ગયો હોય, ગાંડો હોય, તો જનક માતાને પુત્ર દત્તક આપવાનો અધિકાર છે.

૧૫. દત્તક આપવાનો જેને અધિકાર હોય તે અધિકાર તેનાથી બીજા કોઈને સોંપી શકાય નહિ.

દત્તક કોણ થઈ શકે?

૧૬. દત્તક લેનાર પિતા અને તેની પત્ની એકજ વર્ણનાં હોય, તો કોઈ પણ સવર્ણ સખ્સ, કાયદાની શરતોને પાત્ર રહીને દત્તક લેનાર પિતાનો દત્તક પુત્ર થવાને લાયક છે.

૧૭. દત્તક લેનાર પિતા અને તેની પત્ની જુદા જુદા વર્ણનાં હોય, તો દત્તક લેનાર પિતાના કુટુંબનો કોઈ પંચ સખસ, કાયદાની ખીંછ સરતોને પાત્ર રહીને દત્તક પુત્ર થવાને લાયક છે.

૧૮. દત્તક ચનાર પુત્ર (૧) કોઈ પણ ઉમરનો હોય, (૨) પરણેલો હોય અગર દીકરાનો ખોંપ હોય, (૩) જનકપિતાનો મોટો દીકરો હોય, (૪) જનક-પિતાનો એક જ દીકરો હોય, તોપણ તે દત્તક થવાને નાશાયક ગણાશે નહિ.

૧૯. કોઈ પણ સખસ (૧) પુત્ર તરીકે કરવાની ધર્મક્રિયા માટે અથવા વારસાઈ હક્ક માટે નાશાયક હોય, (૨) પોતે એક વાર દત્તક લેવાએલો હોય, અથવા (૩) માગાપ વિનાનો હોય, તો દત્તક થવા અયોગ્ય ગણાશે.

૨૦. એક જ પુત્રને બે સખસો એકીવખને દત્તક પુત્ર તરીકે લેઈ શકે નહિ. પરંતુ એક ને એક પુત્ર ઉપર તેનો જનકપિતા પોતાનો પિતૃત્વનો હક્ક કાયમ રાખીને સ્પષ્ટ કરાર કરીને તેવો પુત્ર ખીજ સખસને દત્તક આપે તો તે પુત્ર દ્વાયુખ્યાયણુ એટલે જનકપિતા તથા દત્તકપિતા બે બંનેનો પુત્ર થઈ શકે. દત્તક કેવી રીતે લેઈ શકાય ?

૨૧. દત્તક પુત્ર લેવામાં (૧) પુત્રનું પ્રત્યક્ષ દાન, (૨) પ્રત્યક્ષ પરિગ્રહ (સ્વીકાર), તથા (૩) દત્તવિધાન જાગૃત લેખ આવશ્યક છે. દત્તવિધાનનો લેખ ગોધેલો હોવો જોઈએ તથા તે ઉપર દત્તક લેનારની તથા દત્તક આપનારની સહી તથા બે સાખ હોવી જોઈએ.

૨૨. સગોત્ર પુત્રને દત્તક લેવામાં તથા શરૂ વર્ણમાં દત્તહોમ આવશ્યક નથી. કોઈને કંઈ ક્રિયા કરવી હોઈ તો પ્રતિજ્ઞા નથી.

દત્તક થવાથી આવનારું પરિણામ

૨૩. પુત્ર દત્તક ચાય એટલે (૧) જનકપિતાના કુટુંબમાંથી તે કમી થઈ, જનકપિતાના કુટુંબમાંના વારસાઈ, ધર્મક્રિયા, વગેરે તેના સર્વ હક્ક તથા જવાદારી નષ્ટ થાય છે; (૨) દત્તક લેનાર કુટુંબમાં ઔરસ પુત્ર તરીકે તેને સર્વ હક્ક તથા જવાબદારીઓ પ્રાપ્ત થાય છે; (૩) દત્તવિધાન થતા પહેલાંનાં દત્તક ચનારનાં છોકરાં દત્તક ચનારના જનકપિતાના કુટુંબનાં ગણાશે; પણ (૪) દત્તવિધાન વખતે દત્તક ચનાર સખસની પત્ની જે ગર્ભવતી હોય તો દત્ત-વિધાન પછી જન્મેલું બાળક દત્તક લેનારના કુટુંબનું ગણાશે.

૨૪. દત્તક પુત્ર લીધા પછી દત્તક લેનાર પિતાને એક અગર અનેક ઔરસ પુત્ર પ્રાપ્ત થાય, તો ઔરસ પુત્ર કરતાં દત્તક પુત્રનો હરેક પ્રકારનો વારસાઈ હક્ક કમી ગણાશે અને હરેક ઔરસ પુત્રને જે ભાગ મળે તેનો ૬ ભાગ દત્તક પુત્રને મળશે.

૨૫. દત્તવિધાન થતા પહેલાં (૧) દત્તક લેનાર પિતાએ મિશ્કત સંગ્રહે જાક્ષિત્ર, વંશાણુ, વગેરે કરેલા વ્યવહારોને, મૃત્યુપત્રથી કરેલા અને અમલમાં આવેલા સર્વ વ્યવહારોને, તેમજ (૨) દત્તક લેનાર સ્ત્રીએ મિશ્કત સંગ્રહે સ્ત્રીના મયોક્તિ અધિકારને અનુસરીને કરેલા કાંઈ પણ વ્યવહારોને પાછળથી દત્તકપુત્ર લીધાને કારણે કાંઈ પણ પ્રકારનો નાશ આવી શકશે નહિ.

૨૬. પરંતુ દત્તક લેનાર સ્ત્રીએ અનધિકારે કાંઈ વ્યવહાર કર્યો હોય તો તેટલે દરજ્જે ૨૬ કરાવી લેવા દત્તક પુત્રને દક્ક છે. (૧) વિધવાએ લીધેલો દત્તક પુત્ર ખુદ તે વિધવાનું તથા તેની વિધવા સપત્નીનું, (૨) અવિભક્ત કુટુંબમાં વિધવાએ લીધેલો દત્તક પુત્ર સદભાગીઓનું, અને (૩) બીજા કાંઈ પણ વાસ્તવની સંગતિથી લીધેલો દત્તક પુત્ર તેની સંમતિ આપનાર સમ્પત્તિનું, દત્તક પિતાની મિશ્કત ઉપર વિવિધ ચચેત્રું સ્વત્વ પોતે લેઈ લે છે.

૨૭. દત્તક પુત્ર નહિ લેવા અગર દત્તક લેવાનું તદ્દકુળ રાખવા જામતનો કરાર નિર્ણયક છે.

૨૮. એકવાર દત્તવિધાન પૂર્ણ એને કાંપદેશર થયું હોય તો પછી તે ૨૬ કરી શકાય નહિ અગર તેનો અમલ તદ્દકુળ રાખી શકાય નહિ.

કાઠી નજીક, વડોદરા

વકીલ હાથીભાઈ અમદાભાઈ મટેલ

—*—

દીપોત્સવીનો યુવાનોને સંદેશ

દીપોત્સવીનો ઉત્સવ આજાલજૂદ સૌ કોઈને રાચવાનો અનુપમ અવસર છે. સકળ જનો આંગણે આંગણે દીપમાળાઓ પ્રગટાવી દેવી દીપોત્સવીનું ભાવભીનું સ્વાગત કરે છે. જિમરે જિમરે લીંપીગૂંપી આધિયા પૂરી, આંગણાંને સુશોભિત શણગારી દેવી દીપોત્સવીના આગમનની ખુશાલીમાં જાળકો ફટાકડાનો ફડાકો કરે છે. દીપોત્સવીનાં કુંકુમવર્ણી પગલાંનો મધુરો રણકાર રણકે છે ને તેની સાથેજ જાણે હૈયામાં નવું ચેતન રેડાતું હોય તેમ સારા ચે જનસમાજ આનંદને હેલાળે ચઢે છે. વર્ષને અન્તે દીપોત્સવીના એ મંગળ દિનોમાં પૃથ્વી ઉપરનાં પામર મનુષ્યો વિશ્રામનો જીડો શ્વાસ ખેંચે છે, રસિકોના હૈયામાં જીર્મિઓની હારમાળા જોડે છે. દીપમાળાઓનો પવિત્ર પ્રકાશ આંખોમાં તેજનાં અંજન આંજે છે. વિવિધ પ્રકારના ફટાકડાના સુરાળસુરા અવાજ અકડાઈ ગએલા કાનના પડદાને ચેતનવંતા બનાવે છે. જિજ્ઞાસુ પ્રકારની મિષ્ટ ભોજનસામગ્રીઓ

બાળકોને કિલ્લકિલાંટ કરાવે છે. આંગણે પૂરેલા આર્યસ્વના પ્રતીકરૂપ સુંશોભિત સાધિયા આર્યગૃહની પવિત્રતાનું ભાન કરાવે છે.

દેવી દીપોત્સવીના આગમનનો શુભ હેતુ આટલેથી જ નથી અટકતો. દીપોત્સવીનાં વહાણ અને ગદિમા આપણે ગાઇએ ને વધાવીએ છીએ, પણ આપણને એના દિદાર તરફ ક્ષણભર દષ્ટિ ફેંકવાની જરૂર નવરંગ નથી. યુગયુગનાં દુઃખોથી સપ્ત ગંગેશ અને નૃષ્ટ આશાઓનાં કાળચેરાં વાદળોથી છવાએલું એનું નિસ્તેજ મુખ છે. ઊડી ઊડી વેદનાઓથી ને નિગંજાઓથી એની ઊડી ઊડી આંખો ફાટરાંધ જતી હોય એમ લાગે છે. એકદમ દોડી જઈ એનાં હૃદયને ઊંડીમંદમાં આંધોળોં એના પગમાં ધનગંગાંટ નથી જંબૂંતો. ફાધ 'દૈત્યે' (કૂર, સંમાજ?) એના મૂર્ધાંગસુંદર શરીરને કૂરતાથી નિમોંધી નાખ્યું હોય તેમ તેનાં મૂડીમંદ હાંડકાને ગિચારી આમડી મહાપરણે વળગી રહી છે. ત્યંત્રએલી તરછોડાએલી બિખારેલુની માફક એ ભારે દૈત્ય પોતાના નિસ્તેજ શરીરને ફાટચાં તૂટચાં ચીંચરાંથી દોંડી રહી છે. આધુનિક કૂર સંમાજની હયાતિમાં દેવી દીપોત્સવીનું વાસ્તવિક દરજ્જા આવું જ, મંભવે ને!

આટલી આટલી વેદનાઓ છતાંય જનલે એનાં વહાણસોયાં બચ્ચાને બે બોલ કહેવા હોય તેમ તેના કિલ્લા હોઠ ફડફડે છે, પણ એનો કાકિલકંઠ આજે બંધરો બન્યો છે. એનો ઘેરા અવાજ, અને તેય એની જર્જરિત દશોમાં, કેણુ સાંભળે? સમાજથી તરછોડાએલાં દુઃખીઓનાં દર્દને સાંભળવા પણ માનવમમાજ ક્યાં નવરો હતો?

દેવી દીપોત્સવીના હૈયામાં આજે નથી ઉદાસ કે નથી ભિંમિ; એને નથી મોહ આ દીપમાળાઓનો; દીપમાળાઓની જ્યોત એના બળતા હૈયાને કારતી નથી, બલકે એમાં બળતણનો ઉમેશ કરે છે. એને નથી જોઈતાં સમ્માન ફટકાડાનાં કે સાધિયાનાં, એને વાંચના છે કેવળ એનાં હૃદયને સમાજને ઉચ્ચતમ કાંકડે ઊભેલાં જોવાની. એનાં હૃદય સમાજમાં સળકતાં રહી એનું એનું સમ્માન કરે એ જોતાં એને સંરમ બિપજે છે, માટેજ છોકરાંની લા'ય એના પેટમાં ઓછી નથી. દીપોત્સવીના દર્દભર્યા નાદ સંણી સંણીને આપણો વડીલ વર્ગ બહેરા બની ગયો છે. એ નાદને કાં તો એમણે ગળુકાર્યો નથી કે એમનાથી સમજી શકાયો નથી. આજના બિગત સંસ્કારી યુવાનને એમ કયો કદી નહિ પાલવે. એવો કયો મૂંઢ યુવાન છે, જેણે દીપોત્સવીની દર્દવાણી નથી માંભળી? કાળી કાળજી જેવી ચૈદશની ગિદામણી રાત્રે કયો યુવાને બારણે દીપોત્સવીના દર્દભર્યા બંધુકાર નહિ સૂઈયા હોય? અજ્ઞાનતાના કૂપમાં ફેલે છે

એ યુવાન, જેના કર્ણપટ ઉપર દેવી દીપોત્સવીના દર્દભર્યા સંદેશાના પડ્યા ન અથડાયા હોય!

સારા વર્ષભર દીપોત્સવી અદશ્ય રહી, પણ કાળીચૌદશની રાત્રીના ધોર અંધકારમાં તેનાથી ગદાર આજ વિના ન રહેવાયું. તેની આંખમાં અગમ્ય તેજના કુવારા ધરી આવ્યા. એની જર્જરિત દશામાં પણ એનું જૂનું જોમ એની વહારે ધાયું. એના કંઠમાં અવનવા સૂર આવી મળ્યા, અને એના સતેજ યજ્ઞેલા એ હોઠમાંથી જ્વાળામુખીની જ્વાલાઓ ગદાર ધસવા લાગી:

“ઓ મૃદુ યુવાન! આ દીપમાળાઓ શાને માટે? આંગણને ટોડલે પ્રગટાવેલો દીપડો આંગણે આંગણે સળગતો હોળી જેવો ભાસે છે. આંગણે આ કુંકુમસાથિયા કેમ કરી શોભે? એ સાથિયાનાં કકુ ઉનાં આંસુડાં વડે ઘોળેલાં છે એ ખ્યાલ શા માટે ભૂલે છે? ફટાકડા એ ઉત્સવિયાના ઉત્સવ નથી, પણ કારમી વેદનાઓની કિકિયારીઓ છે. અધોરી જુવાન, હું દિવાળી છું, આરાતી જોત છું, જીવનની ચિનગારીઓ ચમકાવી જાણું છું. પણ આજ (સમાજને પાપે!) ગિરાયાના અગાધ સાગરમાં ફૂગડાં માફં છું. મારીજ સળગાવેલી જીવનચિનગારીઓ આજે હોલવાતી મારી મગરે પડે છે. ઊઠ યુવાન, બેઠો થા. મારે હૈરે સળગી રહેલી હોળીની એક નાની શી ચિનગારી તને આંપવા હું આવી ઊભી છું. જાણું છે કે તારા ઉપર યુજ્જેલા સીતમ જોછા નથી. સમાજના રૂઢિચુસ્ત વિધાતાઓએ ઠાકી બેસાડેલા વિધિલેખની ગને સંપૂર્ણ ખગર છે. ઓ યુવાન, તારી આંખનાં પંડળ જરાક ઊંચાં કર અને દેખ કે ભાવિનો ઉજ્જવળતા ભર્યો વિશાળ પટ તારી ચમક પથરાયેલો પડ્યો છે. એ વિધિલેખ મિથ્યા જન્યા છે. સમાજનાં જંધનોની સાંકળ તૂટી પડી છે. તારી આંખ સહેજ ઊંચી કર અને જાણ કે જગતમાં એવી કોઈ શક્તિ નથી, જે તારા ધસમસતા પ્રવાહને ક્ષણભર પણ રોકી શકે. સમાજના સીતમ ને સમાજનાં કૂર જંધન તારી સળગતી આંખ આજે પીગળી જશે પણ અરે, પ્રભુ જાણે તારાં આંખનાં પંડળ ક્યારે ઉઘડશે?”

“ઓ હતાશ યુવાન! ધોર નિંદમાં વ પાસું તો ફેરવ, ધડીભર જગતને ભૂલી જા. તારા માથાને ટકોરો કર ને વિચાર. જાણજે કે તારા માથા ઉપર ખડકાઈ ગયેલા ખડક કંઈ વિસાતમાં નથી. તોફાં રુંધાતું ગળું બોલતું થશે, તારાં નસકોરાં ફૂલવા માંડશે, તારા હાડમાં નવું જોમ જામશે, તારે એક એક ડગલે સમાજના કૂર લેખ જમીન ઉપર બીસાશે.

“જુવાન, જૂની સંસ્કૃતિને સંભાળીને હેઠો બેસ મા. તારી જૂની ઝળહળતી

સંસ્કૃતિને ભૂલી ગા. તારી હાલની સડતી સંસ્કૃતિનો ખ્યાલ રાખ ને એમાંથી જહાર નિકળવાનો રસ્તો શોધ. 'કાન્તિ' એ જ તારી સંસ્કૃતિ જનો! આવતી હાલના મંગળપ્રભાતથી 'કાન્તિ'નાજ પ્રાણપાગ માંડ, તારે રોમે રોમ 'કાન્તિ'નો સૂર નીકળો. અને પછી નીરંજને કે એમાંથી ફરી નીકળતી નવી દુનિયાની ખુમારી ને રંગ કંઈ અનોરાંજ હશે!

“અમને પોપ ગા! નિડરતાના પગથાર પર ઊભો રહી આ સડેલા સમાજને પડકાર દે કે ‘હું’ જાગ્યો છું, દીપોત્સવીને મંગળપ્રભાતે મારાં અક્ષુનાં પડળ ખૂટ્યાં છે, મારે રોમે રોમે ‘કાન્તિ’ની હારમાળાઓ લારઅંક લેરી છે. તમારા સીતમ એ મારે મન હવે પુષ્પની-પાંદડીઓ છે. તમારાં લોખંડી બંધન મારે મન સૂતરના કાચા તોતણા છે. વળી ન ભૂલો કે તમારા સડેલા સમાજમાં અમને અમારું સ્થાન નહિ મળે તો અમને એની લેશમાત્ર પરવા નથી, તમારા જ સીતમેળે અને બંધનોએ નવો સમાજ સર્જવાના અમને પાક લણાગ્યા છે. આજનો યુવાન એટલો લાલ લેવા વખત આવ્યો નહિ જ ચૂકે. નવા પાયા ને નવાં અણતર.”

ફેલી દીપોત્સવીની હાકલ આજના યુવાનને યોગ્ય લાગશે જ ને!

નરસંડા

જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ

જાણવાબેગ

૨. ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ સંબંધે પ્રશ્નોત્તરી

૧. ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ જેવી સંસ્થાની હયાતિની જરૂર તમને લાગે છે?
૨. એ મંડળની હાલની પ્રવૃત્તિથી સમગ્ર નાતની દૃષ્ટિએ નાતને કાંઈ લાભ થયા છે કે હાનિ?
૩. લાભ થયો હોય તો શાં શાં લાભ થયા છે?
૪. હાનિ થઈ હોય તો શી શી હાનિ થઈ છે?
૫. હાલ મંડળની પ્રવૃત્તિમાં મંદતા જણાય છે તેનું કારણ શું છે?
૬. તે મંદતા દૂર કરવાને તમે શા ઉપાય સૂચવો છો?
૭. ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ની પ્રવૃત્તિ પાટીદાર નાતમાં વ્યાપક સ્વરૂપ લે તે માટે તમે ક્યાં રસ્તાં સૂચવો છો?
૮. યુવકો આ યુવકમંડળને અપનાવી લે તેના કાંઈ ઉપાય તમે સૂચવો છો?
૯. હાલ યુવકમંડળે આ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી છે અને તેના સંબંધની આ

પ્રતિષ્ઠા છે : (૧) મરણનિમિત્તે ખર્ચ કરીશ નહિ. (૨) વરવિક્રય, કન્યા-વિક્રય કરીશ નહિ. (૩) કોઈ પણ પ્રકારની શરતે વાળા લંઘનમાં ભાગ લેઈશ નહિ. (૪) ૧૬ વર્ષથી નાની કન્યાના ને ૨૦ વર્ષથી નાના વરના લંઘનમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભાગ લેઈશ નહિ. (૫) પરંતુ આંખોને કે ખીજ લેવડેવડની શરતે મારા વાલીપણા નીચેની જોનદીકરીને પરણાવીશ નહિ. (૬) કોણેમોકળું કરીશ નહિ. (૭) ગ્રંથમાં ત્રીજો દિવસ રહીશ નહિ.

તમને ઉપરની હાથે ધરેલી પ્રતિષ્ઠામાં ફેરફાર કરવાનું અગર કંઈક છોડી દેવાનું અથવા કંઈક નવીન ઉમેરવાનું જરૂરનું લાગે છે? જરૂરનું લાગતું હોય તો ક્યાં અને કેવા ફેરફારો તમે સૂચવો છો?

૧૦. હાલનું મંડળનું નામ બદલવા વા નવેસર બીજું મંડળ રચાવવા જેવું તમે ચોક્કસ ચાલો છો?

૧૧. ચોક્કસ ચાલતા હો તો તેનો ઉદ્દેશ, સંજ્ઞાસંદેશવાની લાપકાત, વ્યવસ્થાપક મંડળની સંખ્યા, વગેરે બધાંરું સંબંધમાં જરૂરી સૂચનાઓ લેખી મોકલશો.

૧૨. જ્ઞાતિમાંથી અચોક્કસ તથા અનિષ્ટ રૂઢિઓ દૂર થાય અને ઇષ્ટ તથા આવશ્યક રૂઢિઓ દાખલ થાય તે માટે સંબંધજળથી અને અન્યરિત મંડળ દ્વારા ક્યા અને કેવા ઉપાયો લેવા તે જણાવશો.

કોઈ પણ પાટીદાર યુવક, આદેશ કે જૂઠું, ઉપરના પ્રશ્નના જવાબ લખીને નીચેની સરનામે દુરત મોકલી આપશે તો ઉપકાર થશે.

‘પાટીદાર’ મંદિર,

રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ

આણંદ

મંત્રી, ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’

૨. ધરેતરના પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓને

ઓછા લવાજમે ‘કિશોર’ માસિક મેળવવાની યોજના

જાર વર્ષથી સોળ વર્ષનો ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ માટે અર્મદાવાદથી પ્રગટ થતું ‘કિશોર’ માસિક (લવાજમ રૂ. ૪, પૃ. ૪૮) ધણું ઉપયોગી છે. એ માસિક, સોસાયટીને પાટીદાર જ્ઞાતિ માટે દરબાર શ્રી. ગોપાળદાસ અને બીજાઓએ સોંપેલા ‘સ્વ. અંજાલોલ કાળિદાસ પટેલ સ્મારક ફંડ’માંથી થોડીક મદદ આપી, વાર્ષિક રૂ. ૨ એટલે અર્ધા કિંમતે પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓને મળે તે માટે નીચેની યોજના કરવામાં આવે છે :

૧. જે પાટીદાર વિદ્યાર્થીઓએ જાર વર્ષ પૂરાં કર્યા હોય વાં હાલ જોયો અંગ્રેજી ચોથા ધોરણનો વાં તે ઉપરાંતનો અભ્યાસ કરતાં હોય તેમણે વાર્ષિક

૩. ૨ પ્રમાણે એકીસાથે ત્રણ વર્ષના રૂ. ૬ મોકલવા.

૨. આ યોજના પ્રમાણે 'કિશોર'નો લાભ લેનાર વિદ્યાર્થીએ માગણી કરતી વખતે 'કિશોર'ની લેવામાં આવનાર વાર્ષિક પરીક્ષામાં-એમવાનું તેણે તેમજ તેના પ્રાલીએ સ્વીકારવું જોઈશે.

૩. જે કોઈ સ્કૂલ પોતાના ફંડમાંથી નહિ, પણ એક વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ પાસેથી આવેલો જે આના ઉધરાંથી એ વર્ગ માટે 'કિશોર' મંગાવશે તે તેને પણ આ લાભ આપવામાં આવશે. 'કિશોર' વારાફરતી વિદ્યાર્થીઓને ઘેર વાંચવા મળે તેવી વ્યવસ્થા, આ પ્રમાણે માસિક મંગાવનાર વર્ગશિક્ષકે કરવી જોઈશે.

૪. માસિક મંગાવવા ઇચ્છનાર પોતાની ઉંમર, સરનામું, અભ્યાસ, વગેરે જણાવી લવાજમના રૂ. ૬ મોકલી ૧૯૭૬ના ડીસેમ્બર આખર સુધીમાં અમને અરજ કરવી.

૫. પંચ વિદ્યાર્થીઓને જ આ જાતનો લાભ આપી શકાય તેમ છે.

અરાતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, } આશાલાલ નરસિંહભાઈ પ્રેસ
આણંદ, તા. ૧૫:૧૦:૭૬ } મંત્રી, ચુ. એ. સોસાયટી

૩. અરાતરની પાટીદાર બેંકને મફત 'સ્ત્રીઓધ'

(૧) અરાતર પ્રદેશની પાટીદાર જાતિની જે બેંકો, પોતે રહેતાં હોય તે સ્થળની કન્યાશાળા જુદી હોય તેા તેમાં ત્રણ ગુજરાતી શાળામાં ચોસામ્ની ઉપરનું જે છેલ્લું ધોરણ હોય તે ૧૯૭૬ના રૂન-પૃથ્વી માસથી આજ સુધીમાં પ્રેર કરી છોડી ગયાં હોય, ત્રણ (૨) જેઓ અંગ્રેજી ત્રીજું ધોરણ પ્રાપ્ત કરી હાલ આગળ અભ્યાસ કરતાં હોય તેવી બેંકો ત્રીસે જણાવેલા નમુના પ્રમાણે અમને તા. ૨૫:૧૨:૭૬ પહેલાં અરજ કરશે તેા એક વર્ષ સુધી તેમને નામે 'સ્ત્રી વિદ્યલક્ષ્મી ધનજીભાઈ સ્મારક ફંડ' તરફથી 'સ્ત્રીઓધ' માસિક બેંક મોકલવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. એક આગમાં એક કરતાં વધારે 'સ્ત્રીઓધ' તેમજ એક વર્ષ, જેને 'સ્ત્રીઓધ' મોકલ્યું હશે તેને, બીજે વર્ષ મફત મોકલી આપવામાં આવશે નહિ.

પણ અંગ્રેજી પાંચમા અને તે ઉપરના ધોરણોમાં અભ્યાસ કરતી પાટીદાર બેંકો જે વાર્ષિક લવાજમના રૂ. ૧ મોકલી આપશે તેા તેમને પણ એક વાર લાભ મળ્યો હશે જતાં ૫ વાર્ષિક રૂ. ૫ના લવાજમવાળું 'સ્ત્રીઓધ' ઉત્તેજન તરીકે 'સ્ત્રી વિદ્યલક્ષ્મી ધનજીભાઈ સ્મારક ફંડ'માંથી એક વર્ષ સુધી મોકલી આપવામાં આવશે.

આ યોજના પ્રમાણે ચરણ કરનાર જેને પોતાની શાળાના હેડ-માસ્તરનું, પોતે જે ધોરણમાં અભ્યાસ કરે છે તેનું, પ્રમાણપત્ર પણ સાથે મોકલવું.

ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, } આગાહાઈ નરસિંહલાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૧૨:૧૦:૩૬ } મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

‘સ્ત્રીબોધ’ મફત મેળવવા માટે ચરણનો નમુનો

શ્રીયુત મંત્રીજી, ચરોતર એન્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ

સવિનય જણાવવાનું કે હું ચરોતરના ગ્રામમાં રહું છું અને જાતે પાટીદાર છું. અહીંની (કન્યા)શાળામાં ગા ધોરણ સુધી શિક્ષણ અપાય છે. ઇ. સ. ૧૯૩૬ના મદિનામાં મેં મું ધોરણ પસાર કર્યું છે વા હાલ મા ધોરણમાં છું, ને હાલ ગામ માં રહું છું. તો મારે નીચેને સરનામે ‘સ્ત્ર. વિદ્યલક્ષ્મી ધનજીભાઈ રમારકંડ’ તરફથી એક વર્ષ સુધી ‘સ્ત્રીબોધ’ માસિક બેટ તરીકે મોકલી આપવાની વ્યવસ્થા કરશે. ‘સ્ત્રીબોધ’નો લાલ ગામની ખીજ બેનોને પણ આપવા માફ જનવું કરીશ.

ગામ તારીખ સિ.
નામ ઉમર
સરનામું ગામ તાલુકો પોસ્ટ
પાલકની મહી

૪. એક લવાજમે ‘સ્ત્રીબોધ’ માસિક મળવા આવતે.

‘સ્ત્રીબોધ’ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪૦ છે. તેમાં બાળકો વાંચે તેવો ૨૪ પૃષ્ઠનો બાલવિલાસ પણ રાખ્યો છે. એટલે કુલ પૃષ્ઠ ૪૮ + ૨૪ મળી ૭૨ થાય છે. આ માસિક ચરોતર પ્રદેશની કોઈ પણ જાતિની બેનોને દર માસે નિયમિત રીતે વાંચવા મળે તે માટે નીચેની યોજના ચ. એ. સોસાયટી તરફથી કરવામાં આવી છે :

૧. ચરોતર પ્રદેશની જે બેનો ‘સ્ત્રીબોધ’ માસિક મેળવવા ઇચ્છતી હોય તેમને; વાર્ષિક રૂ. ૨ આવેથી, બેટ સાથે તે માસિક બાર માસ સુધી તેમને સરનામે બારોબાર મળે. તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

૨. દર વર્ષે લવાજમ ઉઘરાવવાની કે મોકલવાની મહેનત લેવી ન પડે તે માટે ત્રણ વર્ષના લવાજમના રૂ. ૫-૮-૦ રકમ તથા લેવામાં આવશે.

૩. ચરોતરનાં જે કેળવણીમંડળો વા ચુરકમંડળો આ પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી બેનો પાસેથી ત્રણ વર્ષના રૂ. ૩ લેઈ આહકદીક ત્રણ વર્ષ માટે રૂ. ૨-૮-૦ ઉમેરવાની વ્યવસ્થા કરશે તે ગામની બેનોને રૂ. ૫-૮-૦માં સ્ત્રીબોધ માસિક ત્રણ વર્ષ સુધી વાંચવાનું મળશે.

૪. આણંદ, સુણાવ, રણેલી (તા. લાલગઢ), જાકરોલ, ડભોઈ, ખાંભલી (તા. માતર) અને પીરસદ મામથી ચ. એ. સોસાયટીને સ્ત્રીવિધવક ટ્રસ્ટ ફંડો મળ્યાં છે એટલે તે ગામની જોગો ત્રણ વર્ષ માટે રૂ. ૪-૦-૦ મોકલી આપશે તો તેમને પણ એ ફંડોમાંથી રૂ. ૨-૮-૦ ઉમેરી ત્રણ વર્ષ સુધી 'સ્ત્રીઓધ' માસિક મળશે. નડિયાદની પાટીદાર જોગોને પણ શ્રી. વલ્લભભાઈ ભગવાનદાસ પટેલે સોપેલા 'દિવાળી'એન સ્મારક ફંડ'માંથી આ લાભ મળશે.

૫. ત્રણ વર્ષ માટેની યોજનામાં અંખા પૂરતી નદિ માત્ર તો વા ખાસ અપવાદ તરીકે એક વર્ષના રૂ. ૨ લેઈ એક વર્ષ સુધી 'સ્ત્રીઓધ' મોકલી આપવામાં આવશે.

૬. વાર્ષિક રૂ. ૨ મોકલી આપેથી કન્યાશાળાઓને પણ એક વર્ષ સુધી 'સ્ત્રીઓધ' મોકલી આપવામાં આવશે.

૭. આફ્રિકા કે હિંદ બહાર માસિક મંત્રાવનારે ત્રણ વર્ષના લગભગના રૂ. ૧૫ના બદલે ફક્ત રૂ. ૯ એટલે કે પોસ્ટેજના વધારાના રૂ. ૩ આપવા પડશે.

૮. આ યોજનાનો લાભ લેવા ઇચ્છનાર ત્રણ વર્ષના લગભગની જે તે રકમ જે તે જોગના ચોક્કસ રાશનામા સાથે ૧૯૭૬ના ડીસેમ્બર આખર સુધીમાં અમને મોકલી આપવી.

ચરોતર એન્જલેશન સોસાયટી. } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૧૨:૧૦:૭૬ } મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

૫. સ્ત્રીકોળવણી ઉત્તેજનારે રૂ. ૧૦૦ની મદદ

જો ચરોતરનું કોઈ મામ પોતાના ગામની કન્યા વા સ્ત્રીકોળવણીના ઉત્તેજનારે રૂ. ૧૫૦ વા વધારે રકમ સોસાયટીને આપશે તો સોસાયટીને મળેલાં સ્ત્રીવિધવક ટ્રસ્ટ ફંડોના બાજમાંથી જીત રૂ. ૧૦૦ ઉમેરી તે ગામને નામે રૂ. ૨૫૦ વા વધારે રકમનું ટ્રસ્ટ ફંડ સોસાયટીને સોપવામાં આવશે. આ પ્રમાણે થયેલા ટ્રસ્ટ ફંડને કોઈ વ્યક્તિનું નામ આપવામાં આવશે નહિ. અગાઉ આ યોજના પ્રમાણે સુણાવ, રણેલી, વાંકવાળી અને જાકરોલ ગામોને લાભ અપાયો છે. હાલ જીત ૧૦ ગામને આવો લાભ આપી શકાય તેમ છે. આવેલી માગણીમાંથી ગામોની રિયનિ લક્ષમાં લેઈ મદદ મંજૂર કરવામાં આવશે એટલે કે પછાત પડતાં ગામોને પહેલી પસંદગી મળશે. આ યોજનાનો લાભ લેવા ઇચ્છનાર સાથે કે તે ગામની વ્યક્તિએ ૧૯૭૬ના ડીસેમ્બર આખર સુધીમાં ચ. એ. સોસાયટીને રૂ. ૧૫૦ મોકલી આપી માગણી કરવી.

ચરોતર એન્જલેશન સોસાયટી. } આશાભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ
આણંદ, તા. ૧૦:૧૦:૭૬ } મંત્રી, ચ. એ. સોસાયટી

પ્રસંગકથા

“એક પાટીદાર યુવકની ઝગકતી ક્ષેત્ર

“અમને જાણાવતાં ખુશી ઉપજે છે કે નરસંજના પતની સી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલના પુત્ર ભાઈ હોટાભાઈએ એ. એ. સોસાયટી તરફથી ચાલતા અંગ્રાલાલ ઇલેક્ટ્રીકાલ આશ્રમમાં રહી ગુજરાતી શાળાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો. તેમણે ૧૯૨૮ની સાલમાં દા. ન. હાઈસ્કૂલમાંથી મુન્નિયર્સીટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કરી ત્યાં સુધી ને અહીંના આશ્રમમાં રહ્યા હતા. ત્યાર પછી જર્મનીમાં ફાલ્કબર્ગમાં રહી તે એમ. ડી.નો અભ્યાસ કરતા હતા. આ માસે તે એમ. ડી.ની પરીક્ષામાં પહેલા વર્ગમાં પાસ થયા છે. સર્જરીના વિષયમાં પણ એ પહેલા વર્ગમાં આગ્રા છે. તમની લખેલી થીસીસમાં પણ આખી યુનિવર્સિટીમાં તે એકલા જ પહેલા વર્ગમાં આગ્રા છે. પાછળનાં ફેટલાંક વર્ષોમાં કોઈ વિદ્યાર્થી થીસીસમાં પહેલા વર્ગમાં એ યુનિવર્સિટીમાં આગ્રા નથી. આથી ભાઈ હોટાભાઈને એ યુનિવર્સિટીએ પણ અભિનંદન આપ્યું છે. યુનિવર્સિટીમાં એ પહેલે નંબરે આગ્રાથી તેમને અમેરિકાની રોકફેલર સ્કોલર્શિપ મળે એવી ભક્ષામણુ થઈ છે અને જો એ સ્કોલર્શિપ મળશે તો તે અમેરિકા અભ્યાસ માટે જશે ને ત્યાંથી ડીગ્રી લઈ ઇંગ્લેન્ડ એક. આર. સી. એસ.ના અભ્યાસ માટે જવા તે ઇચ્છા રાખે છે. તેમને મળેલી આ સફળતા બદલ અમારા હાર્દિક અભિનંદન. ભવિષ્યની પણ કારકીર્દી એવી જ સફળ નિવડે એમ ઇચ્છીએ છીએ” (‘એક વર્તમાન’, તા. ૨૮ : ૧૦ : ૩૬).

શ્રીમતિની વ્યથા દર્શાવતો દરાવ

અષાઢ માસમાં અમદાવાદ ભરાએલી ગુજરાત યુવક પરિષદમાં (કે સમાજવાદ પરિષદમાં ?), યુવકો એક પત્ની હોવા છતાં રોહલગનને ને પ્રેમલગનને નામે બીજી પત્ની પરણે છે તે સામે વિરોધ કરનારો અને સીવિલ મેરેજ એક્ટ અનુસાર લગ્ન કરવાની હિમાયત કરનારો કરાવ એન મુદ્દાએને રજુ કર્યો હતો. એન મુદ્દાએને પોતાના કરાવના ટેકામાં સાચું જ કહેલું કે “આજે પુરુષો પતંગિયાની માફક મરણ પડે ત્યારે સ્ત્રીને ગમે તે કારણે હોડી દેઈ નવીના મોહમાં પડે છે, તેથી અજ્ઞાન અને આપડી શંક સ્ત્રીની દશા ઘણી ખરાબ થઈ ગય છે. સ્ત્રીઓ બીજું લગ્ન કરવા, રવતંત્ર છે એમ કહેવામાં આવે છે, પણ આ તથ્યએલી સ્ત્રીઓને આજે કોણુ પરણુવા તૈયાર છે? તેમને તો કુમારિકાઓ જોઈએ છીએ, ત્યારે જો તેમને બીજી પરણુવી હોય તો આગલી સ્ત્રીને વર શોધી દેવો જોઈએ.”

પુરુષોના હાંકનો અચાવ

સ્ત્રીમતિની આન્તર વ્યથા સાચી રીતે દર્શાવતો કરાવ એ એને મૂક્યો તો ખરો, પણ તેથી પુરુષોના સ્થાપિત દક્ષ માર્ગો જતા લાગ્યાથી પોતાને સમાજવાદી મનાવતા પુરુષ લાઇ બોગીલાલ ગાંધીએ એ કરાવતો વિરોધ કર્યો. વિરોધ તો નહિ, પણ વિરોધ જેવો જ સુધારો મૂક્યો ને પોતાના સુધારાને પુષ્ટિ આપતાં એ બોલ્યા: “માળાપોએ જાળપણમાં કરેલાં લગ્નને આજના યુવાનોએ માન્ય કરવાં જોઇએ એવું જાંઘન નાખી શકાય નહિ.” પણ યુવતીઓને તો યુવાનો કરતાં એવાં જાંઘન વધારે સેખત છે. પુરુષ તો એવાં જાંઘનને અવગણીને પણ એક જીવતી સ્ત્રી ઉપર બીજી પરણી શકે છે. સ્ત્રી એમ પરણે તો જોડમાં મન; હિંદુ લગ્ન કદાપિ વ્યર્થ થતું નથી. આવી સ્થિતિમાં સ્ત્રીની શી અવદશા? એ સુધારો મૂકતી વખતે તો લાઇ, બોગીલાલ ગાંધીએ બેઠુકમી પુરુષના જાંઘનમાં પડેલી સ્ત્રીની લયંકર અવદશાની પરવા પણ કરેલી દેખાતી નથી. પણ આ માસિકના ગયા આવણના અંકમાં એમના સુનાના વિરુદ્ધ પ્રસંગકથા લખાઇ, ખીજાં પત્રોમાં પણ તે વિરુદ્ધ ટીકા થઇ, એટલે એમણે પોતાના મંતવ્ય વિષે ખુલાસો કર્યો, તે આ માસિકના લાઇરાના અંકમાં ૫૪ ૪૯૬થી જાણ્યો છે.

લાઇ બોગીલાલના ઉપાય

“માળાપોએ જાળપણમાં કરેલાં લગ્નને આજના યુવાનોએ માન્ય કરવાં જોઇએ એવું જાંઘન” ન માનીને, એ જાંઘન તોડીને, જે યુવકો એક સ્ત્રી જીવતી ત્યજી ફરી પરણે, તો એ ત્યજીએલી સ્ત્રીની મુક્તિ માટે લાઇ બોગીલાલ પોતાના એ ખુલાસામાં ‘સરળ સીધો રસ્તો’ રજૂ કરે છે: “(૧) પુરુષ ફરી પરણવા ચાહે તો પહેલાં પોતાની જૂની પત્નીને રીતસરની ફારગની લખી આપે. (૨) (૨) જૂની પત્નીને સ્વતંત્ર વાતાવરણ, સંસ્થા અને આબોહવામાં ઉછરવા દે—એવી તકો જીવી કરી આપે. અને જૂની પત્ની ફરી કોકની સાથે પરણવા ચાહે તો તેને પોતે રાજીખુશીથી પરણાવી આપવાની પોતાની ફરજ માને. (૩) જ્યાં સુધી જૂની પત્ની પોતાનો માર્ગ ન કરી લે ત્યાં સુધી પતિએ તેનો આર્થિક ભોગો ઉઠાવવાં જ જોઇએ. અને સાથે સાથે છૂટાછેડાનો કાયદો અમલમાં લાવવા સ્ત્રીપુરુષ સૌ સખત ઝુંબેરાં ઉઠાવે.” પણ કાયદો થાય તોય આજના સમાજનું વાતાવરણ એવું બ્રષ્ટ છે કે સધવા સ્ત્રી ત્યાજ્ય તોય એનાથી ફરી પરણી શકાય નહિ. ત્યારે એ સ્થિતિમાં, “જેઓ સાચે સાચ આજ પહેલાં લગ્નમાં ફસાએલા છે—માળાપોએ જે જાળકા ઉપર લગ્ન ઠોકરી બેસાડેલું છે—તેવા જુવાનોનું શું?” એવો જે પ્રશ્ન પુરુષ બોગીલાલ પૂછે છે,

એના કરતાં વધારે મહત્ત્વનો પ્રશ્ન નો કોઈ ઉદ્ધત પુરુષના જુલમથી દગાની ખંડાતી સ્ત્રી-યોગ્ય રીતેજ એમ પૃથ્વી શકે કે “જેઓ સાચે સાચ આંજ પહેલાં લગ્નમાં ફસાએલી છે—માળાપોએ જે બાળકો ઉપર લગ્ન ફાટી એસાડેલું છે—તેવી યુવતીઓનું શું?” પુરુષ ભોગીલાલ તુરંત કહી દેશે કે “તમારો પતિ ફરી પરણવા ચાલશે તો તમને દોરગતી લખી આપશે, તમે ફરી પરણી લેજો.” “પણ તેને ફરી પરણવું ન હોય ને અમારે ફરી, પરણવું હોય, છતાં તે દારગતી લખી ન આપે તો?” ભાઈ ભોગીલાલ કહેશે: “અને છૂટાછેડાનો કાયદો કરાવી દેદરું. ત્યાં સુધી નો બીજું શું થાય?” “વાદ એ પણ હીક, અને ત્યાં સુધી પુરુષો નો અમારી ઉપર શોક લાગેજ નય, એમ જ ને? અને કાયદો થશે તોય સમાજમાં એવું વાતાવરણ ક્યાં છે કે સમાજ અગને ફરી પરણનારને મીઠી નજરે જુએ? અને પુરુષો એવા સહાય છેજ ક્યાં કે ત્યજ્નએલીની ઉપર સદાનુશ્રુતિ રાખીને નમને પરણે? તેમને તો નાની, નાની કન્યાઓ જ લેઈએ!”

પુરુષનો ઉત્તર

જૂના જમાનાનો પુરુષ ઉત્તર આપે છે તેમ નવ સમાજવાદી ભાઈ ભોગીલાલ, એ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપે છે ને આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૪૫ીં છાપેલો છે. એ કહે છે કે છૂટાછેડાનો કાયદો થયા પછી સ્ત્રી પણ તેનો લાભ લેઈ શકશે. ધીરજ રાખો, “જે સમાજમાં એક વાર એવું વાતાવરણ ફેલાઈ જાય કે સ્ત્રી અથવા પુરુષ પરણ્યા પછી અમુક સંજોગોમાં સદંતર રીતે છૂટા થઈ શકે છે, તો પછી જે લય—જે ‘હાઉ’ આને ત્યક્તાઓ માટે લિખે છે તે સદંતર નિર્મૂળ થશે”. પણ ‘એવું વાતાવરણ ફેલાઈ જાય’ ત્યાં સુધી “માળાપોએ બાળપણમાં કહેલાં લગ્નને આજના યુવાનોએ માન્ય કરવાં જોઈએ એવું બંધન નાખી શકાય નહિ,” એ ભાઈ ભોગીલાલના સુધારાનું શું? એ સુધારા પ્રમાણે યુવાનો પોતાની સ્ત્રીને દારગતી આપી રજગતી કરી મૂકવાના ને ફરી પરણેજ જવાના, એમ જ ને? અને સમાજવાદની દૃષ્ટિએ સરખા હક્ક ધોળી મનાતી સ્ત્રીની અવદશા કોણે જવાના? કે ‘એવું વાતાવરણ ફેલાઈ જાય’ ત્યાં સુધી એ ભાઈ પોતાનો કાયદો પાછો ખેંચી લે છે? આ વિષે તો આ આખા લેખમાં એ ભાઈ એક સજ્જત પણ બોલતા નથી, અને એવું વાતાવરણ ફેલાનાં આમ થશે ને તેમ થશે એવી વાતો જ માત્ર ક્યાં કરે છે.

વાતાવરણ ફેલાઈ જશે ત્યારે

પુરુષની પેઠે સ્ત્રીઓ પણ છૂટાછેડા કરી શકે એવા કાયદો થશે, એવી સ્ત્રીઓને પરણવામાં કરી નાનમ નહિ મનાતી હશે ને ત્યજ્નએલા પુરુષો

પોતાના જીવી ત્યજીએલીને પંચુવા ઉત્સુક થશે 'એવું વાતાવરણ જ ફેલાઈ' જશે ત્યારે તો સૌ સારાં વાનાં થશે, ત્યારે સ્ત્રીની અવગણિ નહિ પણ ચાય, એ વાત તો સૌ કાંઈ સ્વીકારે છે. એ વિષે મેં મારી પ્રસંગિકતામાં કાંઈ ઠેકાણે વિરોધ કર્યો જ નથી. પણ ત્યારે એ વિષે એ આખો લેખ લખવાની ભાઈ બોગીલાલને જરૂર કેમ પડી તે જ સમજાવું નથી. મારો વિરોધ તો એવો કાયદો ને વાતાવરણ થતા સુધી સ્ત્રીની પરવા કર્યા વિના પુરુષને ફરી પંચુવાના હક વિષે મૂંઢલા એ ભાઈના સુધારા વિરુદ્ધ છે, પણ એ સુધારાની અંત્યારની ચોખ્ખોચોખ્ખતા વિષે તો એ ભાઈ આખા લેખમાં સૌન ધારી બેઠા છે!

સ્ત્રી કે પશુ?

ભાદરવાના 'પાટીદાર'માં મેં પ્રસંગિકતા લખેલી કે "માણસ પોતાને સ્વાર્થ પશુને પાળે, પોતાનો સ્વાર્થ સધાય ત્યાં સુધી તેને પંપાળે ને અવગણે. એ સ્વાર્થ પૂરો થતાં તેને હાંકી મૂકે કે ધણી મારો હોય તો તેને બીજો ધણી મળતા સુધી બીજો બાંધી મારો નીરે. અને સ્ત્રી ને પશુ વચ્ચે કંઈ ફેર છે કે? એક સ્ત્રીથી પોતાનો સ્વાર્થ પૂરો થયો એટલે પુરુષ નથી લાવે, અને તે પહેલાં ભાઈ બોગીલાલ ગાંધીએ દેખાડેલો ચત્રો કાઢે: 'પુરુષ ફરી પંચુવા આવે તો પહેલાં પોતાની જૂની પત્નીને રીતસરની શ્રાવણી લખી આપે. . . . જ્યાં સુધી પોતાની જૂની પત્ની પોતાનો માર્ગ ન ફરી લે ત્યાં સુધી પતિએ એનો આર્થિક બોલો ઉઠાવવો જ જોઈએ.' " આના સ્પષ્ટીકરણમાં ભાઈ બોગીલાલ આ લેખમાં લખે છે કે "તેનો સીધો અર્થ તો એટલો જ છે, કે આજની સ્થિતિમાં જો એટલી પણ સગવડ 'જાંડયેલી' સ્ત્રીને નહિ મળે તો જીવનનિર્વાહ પાછળ જ એને જીવન વંડી દેવાનું રહેશે અને એથી બીજી તકે કે શક્યતાઓ એને માટે મદદને માટે જાંધ થયા એવું ચાય છે." આજે હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીને એવી 'બીજી તકે કે શક્યતાઓ' છે જ ક્યાં કે જે જાંધ ન થાય તેને માટે ભાઈ બોગીલાલ એ રામજાણી ઉપાય સૂચવે છે? પણ એ કહે છે કે "હું વ્યક્તિગત રીતે અને એક સમાજવાદી તરીકે સ્ત્રીપુરુષની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ને સમાનતામાં માનું છું," ત્યારે તો "સ્ત્રીપુરુષે છટા પડતી વેળાએ પોતાનું ધન સમાન ભાગે વહેંચી લેવું" એવો ઉપાય એ સમાજવાદીએ કેમ ન સૂચવ્યો?

મારી તુલના

ભાઈ બોગીલાલે ભાદરવાના 'પાટીદાર'માં લખેલું કે "જે દક્ષ યતને હોવાં જોઈએ તે યતને વહેલામાં વહેલો મળે તેમ કરવું—નહિ કે જોને છે તેની પાસેથી તેનો દક્ષ છીનવી લેવો." આનો વિરોધ કરતાં એ જ અંકમાં, એ ભાઈને મળે

સોંસરી બિતરી જ્ય એવી તુલના આપી મેં દલીલ કરી: “ધનપતિગો અને ઉદ્યોગપતિગો પણ એમજ કહે છે: ‘પ્રિય મનુરભાઈગો, ધનપતિ અને ઉદ્યોગપતિ થવાના તેમજ મોટરોમાં ને ગિનેમામાં લહેર ઉડાવવાના તમારા હક્ક પ્રત્યે અમને મહાનુભૂતિ છે, એવો હક્ક તમને હોવો જ જોઈએ, પણ તમારા ભોગીલાલ ગાંધી કહે છે તેમ તમને એ હક્ક ‘વહેલામાં વહેલો મળે તેમ કરવું—નહિ કે’ અમારો છે તે અમારી ‘પામેથા છીનવી લેવો.’” ત્યારે પોતાની જ ઉપર આવી પડે છે ત્યારે ભાઈ ભોગીલાલને એમ લાગે છે કે મેં આ “સરખામણી કરી એક ઝેરી બ્રમણા ઉભી કરી છે”! કારણકે ધનપતિગોના “અધિકાર અને એવી તક જે દિવસે જધા મનુરોને મળશે તે દિવસે માલિકોનું અસ્તિત્વ જ શક્ય નહિ હોય.” પણ “પુરુષોને છૂટાઠેડાના અથવા બીજા જે અધિકારો, હક્કો અને તકો મળેલી છે તે જાંધું સ્ત્રીને મળતાં પુરુષવર્ગનું અસ્તિત્વ બિડી જવાનું નથી.” આવી દલીલ કરવાના ઉત્સાહમાં મારી તુલનાનો ગંભીર-તાથી મર્મ સમજવાની પણ એમણે પરવા કરી નથી. પણ એમના જ ચબ્બેનો જરા સ્પષ્ટતા કરીને કહું. તો ધનપતિ-માનવીના જેવા જ અધિકાર મનુર-માનવીને મળશે તે જ દિવસે ધનવાનનું અસ્તિત્વ તો નહિ હોય, પણ માનવીનું તો હશે જ; તેવી જ રીતે લગ્નના અધિકારી પુરુષ-માનવીના જેવા જ અધિકાર અનધિકારી સ્ત્રી-માનવીને મળશે તે જ દિવસે અધિકારી પુરુષ-માનવીનું અસ્તિત્વ તો નહિ હોય, પણ અમાનતા ભોગવતાં સ્ત્રી અને પુરુષ-માનવીનું અસ્તિત્વ તો હશે જ. આમાં ભાઈ ભોગીલાલને ઝેરી બ્રમણા ક્યાં લાગી?

ત્યારે હવે બીજી તુલના

પણ જો એમાં ઝેરી બ્રમણા લાગી હોય તો બીજી તુલના આપું: એ સાથી સાથે પ્રવાસે નીકળ્યા છે. એક સાથી પાસે ભાથું છે, બીજા પાસે નથી. જ્યોત વેળાએ ખાવા બેઠા. ભાથાવાળો સાથી પોતાનો કોનો ખોલી જોડે ભાથા વગરનો માણસ પોતાના સાથી પાસે થોડું ખાવાનું માગે ત્યારે તે કહે: “તને મારી પેટે ખાવાનો હક વહેલામાં વહેલો મળે તેમ કરવું—નહિ કે મારો જે રાટલાનો હક્ક છે તે તારે છીનવી લેવો.” એ સાથી દરવા નીકળ્યા છે. એકને પગે વા છે તેથી બિનાવળો ચાલી શકતો નથી, બીજો સપાટાગધ ચાલી શકે છે. પેલો આને કહે છે: “ભાઈ મારો સાથી તું હોય તો જરા ધીરથી ચાલ.” ત્યારે પેલો ઠંડે પેટે જવાગ દે છે કે ‘તને મારી પેટે ઉતાવળ ચાલવાનો હક વહેલામાં વહેલો મળે તેમ કરવું—નહિ કે મારો જે ચાલવાનો હક્ક છે તે તારે છીનવી લેવો.” આ તુલનામાં કંઈ ઝેરી બ્રમણા ભાઈ ભોગીલાલને

લાગે છે? એમાંના નિર્દય સાથી વિષે એ શું કહેવા ઇચ્છે છે? સાચી વાત તો એ છે કે મજૂરને ધનપતિ જેવા, રોટલા વિનાનાને રોટલાવાળા જેવા, ધીરે ચાલનારને ઉતાવળે ચાલનાર જેવા, તેમજ લગ્નમાં અનધિકારી સ્ત્રીને લગ્નના અનોક અધિકારવાળા પુરુષના જેવા અધિકાર મળે, ત્યાં સુધી અધિકારીના સ્થાપિત અધિકાર ઉપર હજુ પ્રતિબંધ મૂકવાજ નોંધશે. એમ થશે—અધિકારીનું નાક પકડાશે ત્યારેજ એનું મોં પહોળું થઈ જશે અને ત્યારેજ અનધિકારીને પોતાની સમાન કરવાની એને પરવા થશે. આજ સાચો સમાજવાદ છે. પણ “જે દક્ક જાનેને હોવો નોંધએ તે જાનેને વહેલામાં વહેલો મળે તેમ કરવું— નહિ કે જોને છે તેની પાસેથી તેનો દક્ક છીનવી લેવો,” અને માટે જાનેના સરખા દક્કના કાયદા થાય અને એવા કાયદાનો સ્ત્રી ઉપયોગ કરી શકે એવું વાતાવરણ થતા સુધી પુરુષે રાહ ન જોતાં પોતાના દક્કને જોરે સ્ત્રી સાથે છૂટા-છેડા કરી તેને રમજાતી મૂકીને ફરી પરણે જવું. એમ દજીયે ભાષ ભોગીલાલ તંત કરીને કહેતા હોય અને છતાંયે એ મતને સમાજવાદ મનાવતા હોય તો એવા ભુખ્યા સમાજવાદને નવ મળના નગરકાર!

પાટીદાર યુવકો!

પાટીદાર યુવકો! શહેરોના દહેવાંતા સમાજવાદીઓ પણ સમાજની સ્ત્રીઓની શી અવગતિમાં રાખવા ઇચ્છે છે તે ઉપરની પ્રસંગિકથાઓથી જોઈ શકશો. સ્ત્રીઓની અવગતિ કર્યાને કારણે તો આજે સમસ્ત દિંદુ જનિની દુરવસ્થા થઈ પડી છે. સ્ત્રીજનિનો ઉદ્ધાર નહિ થાય તો દિંદુ જનિનો નાશ છે. આપણને આર્થિક મંકટ પીડી રહ્યું છે, તેમાંથી નીકળવાના પ્રયત્ન જરૂર કરવા પડશે; પણ એથીયે મોટું મંકટ કોઈ સાંસારિક છે—સ્ત્રીપુરુષના લગ્નમંથનનું છે, આમાંથી આપણે નાં નીકળી શક્યા તો મુઆ સમજજો. અને જો તમને થતા અન્યાય દાખાંની પુરુષો તો આજે પાછા વાનો કરશે, જાકી સાચો ઉદ્ધાર તમારા પોતાના જ હાથમાં છે. આ પૃથ્વી પાછળ ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ની ને ‘પાટીદાર લગિનીસમાજ’ની ડોકારમાં ભરનાર પરિપક્વોનાં આમંત્રણ છે. તેમાં યુવક-યુવતીઓ ખૂબ સંખ્યામાં આવો; પાટીદારના, તે દ્વારા દિંદુસમાજના, ને તે દ્વારા માર્ગે સમાજના ઉદ્ધારની મંત્રણા કરો. પરિપક્વોની હાલની સ્થિતિ સંતોષજનક ન હોય તો તેનું સુકાન તમે લો અને સમાજનાંને યોગ્ય દિશાએ વાજો. જાકી હાથપગ નેડીને ગેશી રહેશે તો નાશ જ છે એ નક્કી જાણજો.

બેનો, પધારો ડાકેર

‘પાટીદાર ભગિનીસમાજ’ની આંદોળી પરિપદમાં

‘પાટીદાર ભગિનીસમાજ’ની આંદોળી પરિપદ ડાકેર યાત્રાધામે સંવત ૧૯૯૩ના કાર્તિક સુદિ ૮-૬, તા. ૨૨-૨૩ માહે નવેમ્બર ને રવિવાર-સોમવારને રોજ ભરાવાની છે. આપણી નાતમાં બેનોની દશા દિનપ્રતિદિન અચનત થતી જાય છે. આપણે આપણી ઉન્નતિના નવા માર્ગ શોધવા જ જોઈએ, અને આપણામાં ઉન્નત જીવન પ્રત્યે જે સચિત્તા પેદા થઈ છે તેને લાગાડવે જ છૂટકો છે. માટે કેળવણીએ કે બીજાં કેળવણીએ દરેક બેન આ પરિપદમાં પધારે એવી અમારી વિનંતિ છે.

‘પાટીદાર’ ભગિનીસમાજ } ડાહીબેન રાવજીભાઈ પટેલ,
પરિપદ કાર્યાલય, ડાકેર. } મંત્રી: ‘પાટીદાર ભગિનીસમાજ’

યુવકો, પધારો ડાકેર

‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ની યોદ્ધી પરિપદમાં

તા. ૨૨-૨૩ માહે નવેમ્બર, ગિતિ કાર્તિક સુદિ ૮-૬ ને રવિવાર-સોમવારને રોજ શ્રીયુત મનભાઈ ચંદેરભાઈ પટેલના પ્રમુખપણા નીચે ભરાવાની છે. આ પરિપદમાં ઘણા જ અગત્યના પ્રશ્નો અર્થાશે. યુવકમંડળની ભાવિ કાર્યપદ્ધતિનો પણ નિર્ણય થશે. એ દિસામે આ પરિપદ ઘણી અગત્યની ગણાશે. દરેક પાટીદાર યુવક જેના હૃદયમાં પોતાની સોંસારિક, સામાજિક, કેળવણી કે રાજકીય દશાની પ્રગતિ માટે તમજા હોય તે આ પરિપદમાં આવ્યા વિના ન રહે. દરેક પાટીદાર આપે કે વૃદ્ધ જેના હૃદયમાં કોમની સચિત્તા ખૂંચતી હોય તે આવ્યા વિના ન રહે. પરિપદમાં આવનાર ભાઈઓ નીચેના શરનામે પત્ર લખી જણાવવા કૃપા કરશે.

‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ } રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ,
પરિપદ કાર્યાલય, ડાકેર } વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ,
મંત્રીઓ: ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’

૧૯૬૩

卐

આગસ્ટ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૨

જ્ઞાતિને મેં મયમની વૃદ્ધિ માટે મદદગાર તરીકે સ્વીકારી છે પણ આજમન જ્ઞાતિ મયમરૂપે નથી, પણ બધનરૂપે જોવામા આવે છે સયમ મનુષ્યો જોવાવે છે ને અતઃ રે છે બધન પ્રેડીરૂપ હોઈ અપવે છે (પૃષ્ઠ ૫૬) સાગમા સારા મેડપોય તો એજ છે કે નાની નાની જ્ઞાતિઓના મહાજન એકઠા મળી એક જ્ઞાતિ ગની જાય, અને આ મોટા મવ ખીજ સધોની સાથે મળી છેવટે આ વર્ણુમાના એકમા અધાન લે પણ હાલ ટી શિયિગતામા આવો મુધારો તાત્કાલિક જનનો લગભગ અશકત જેવું ગણાય (પૃષ્ઠ ૬૪) પ્રજામત અને પ્રજાના નૈતિક દગાજીની અમર એ વાગ કરી લેવા સાદુ જમ છે ... હિંદુસ્તાનમા તેમ આખી દુનિયામા આજે જે લોકયુગ જોતજોતામા પ્રવર્તી રહી છે તેને પરિણામે હિંદુ જાતિગોમાથી પણ વિચનીચના અંધાન સહેજે નીકળી જાય કેવળ ગાલાગોને તોડવાથી લોભયુગ નહિ પ્રવર્તે એ ગણિતનો હાખરો નથી કે છેલ્લે ઉડાવી દીધે મધ ખેસી જાય એની ગૃયો ઉકેલવાને અતઃ બદનાવા જોઈએ, મમાજની વૃત્તિમા પરોઢ થવો જોઈએ (પૃષ્ઠ ૭૫)

ગાંધીજી : 'ત્યાગમર્તિ અને ખીજ લેજો'

તન્વી નગમિલુલાઈ ઇચિરલાઈ પટેલ

'પાટીદાર'મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમા જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ છુટક નકલના ત્રણ આના.

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
પાટીદાર ભગિનીસમાજ : આક્રમી પરિષદ		૪૯
પરિશિષ્ટ વા : ક્ષતેદ ઇચ્છતા સંદેશા		૫૧
ટી : મંત્રીનું નિવેદન		૫૨
દા : પરિષદનાં પ્રમુખનું ભાષણ		૫૫
ર : ઠરાવો		૫૯
પાટીદાર સુરકમંડળ : ચોથી પરિષદ		૬૦
પરિશિષ્ટ વ : સ્વાગતસમિતિના પ્રમુખનું ભાષણ		૬૫
રિ : ક્ષતેદ ઇચ્છતા સંદેશા		૬૭
વ : મંત્રીનું નિવેદન		૬૯
દ, : શરદા એક્ટના અગત્યનું નિવેદન		૭૫
દા : પરિષદના પ્રમુખનું ભાષણ		૮૨
કો : શ્રી મોતીભાઈ અમીનનું પ્રવચન		૮૭
ર : ઠરાવો		૯૦
પાટીદાર મંડળ માટે ફંડ		૯૪
બાળસગ્ગોથી સાવધ રહેજો ભાઈ વેણીભાઈ પ્રભુરાસ પટેલ		૯૬

પ્રાર્થના

પાટીદાર મંડળના ફંડ માટે: વાચકબંધુઓ નેષ્ટ શકશે કે હકિરમાં મળેલી પરિષદ પાટીદાર મંડળને વ્યવસ્થિત ચલાવવાની યોજના કરી છે. તે તેને માટે રૂ. ૨૦૦૦૦નું ફંડ કરવાનો ઠરાવ નં. ૩ (પૃષ્ઠ ૯૧) કર્યો છે. તે માટે સૂચના ચતાં પરિષદમાં જ રૂ. ૫૬૨ની લખણી ચમત્ગદ, તેમાં રૂ. ૧૬૨ તો રોકડા આવી ગયા. હજી રૂ. ૧૪૦૮ લખાવા નોંધએ. જે નો ભાઈએનોને નાતની ઉત્તતિની ધગશ હોય તે એટલા પૈસા પૂરા કરી દેવામાં જરૂર મદદ કરે. લખાવેલા જે પૈસા બાકી છે તે અને હવે લખાવે તે પૈસા, શ્રી મંગલભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, પ્રમુખ, પાટીદાર મંડળ, સયાજી મંજ, વડોદરા, એમના તરફ અથવા તો અહીં 'પાટીદાર' મંદિરમાં સત્વર મોકલી દે એવી પ્રાર્થના છે. તુંમી મર દે યાચા તુંમી મર દે ।

આજુબંદ ચરાતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુબંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૪:૧૨:૩૬

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૩
વંષ ૧૪

આણંદ

અંક ૨.
માગસર

પાટીદાર ભગિનીસમાજ

સાતમી પરિષદ : ડાકાર, કાર્તિક સુ. ૮-૯, ૧૯૩૩

પાટીદાર ભગિનીસમાજની સાતમી એક છટોલામાં સંવત ૧૯૯૧ના માગસર સુદિ ૧૦-૧૧ને રાજ ભગાએલી. ત્યાર પછીના ૨૩ માસ દરમિયાન ભગિની-સમાજની પ્રવૃત્તિ મંદ પડી ગઈ હતી. યુવકમંડળે પોતાની પરિપદ ડાકાર મુકામે ભરવાનો ઠરાવ કર્યો અને તેની સાથે જ ભગિનીસમાજની પરિપદ ભરવી વધારે અનુકૂળ લાગ્યાથી તે પણ ત્યાં જ તેજ દિવસમાં ભરવાનું નક્કી થયું હતું.

અમદાવાદના રહીશ અને કૃત્યવણીપ્રિય તેમજ સંસારશુધારક તરીકે જાણીતા યજ્ઞેલા સદ્ગત યુનીભાઈ કુકુભાઈ પટેલનાં સંસ્કારી પુત્રી, તે 'વસોનાં શૌ. સરોજિનીબેન ચતુરભાઈ સંકરભાઈ પટેલે આ પરિપદનું પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું હતું.

પરિપદની તૈયારી ડાકાર અને તેની આજુબાજુ વસતાં પાટીદાર ભાઈ-બેનોએ બહુ સારી રીતે કરી હતી. પહેલેથી જ પરિકાઓ દ્વારા આરો અચાર કંદમાં આપ્યો હતો. અને પરિપદો એક જ રથએ અને એક જ સમયે મળવાની હોવાથી-પ્રતિનિધિ ભાઈબેનોના તમા મહેમાનોના સ્વાગતનો બદાખંડત કરવા યુવકમંડળના મંત્રી શ્રી. રાવજીભાઈ ના. પટેલ અને ભગિનીસમાજનાં મંત્રી શ્રી. ડાહીબેન રાવજીભાઈ પટેલ તથા દિવસ અગાઉથી જ ત્યાં જઈ બેસી હતાં.

તા. ૨૨મીની સવારે ભગિનીસમાજનાં પ્રમુખશ્રી આવી પહોંચ્યાં હતાં. લગભગ ૨૬ ગામંતી અનેક 'બેનો પણ પરિપદમાં આવી હતી. સભામંડપને ખજ, આસોપાલવનાં તોરણો; દેશનેતાઓની છબિઓ તથા સુબોધક વાક્યોથી

સુશોભિત કર્યો હતો. તા. ૨૨મીએ સુવક્રમંડળની પરિષદની તે દિવસની બેઠક પૂરી થયા પછી, સાંજના આર વાગ્યે પરિષદ શરૂ થતાં મંત્રી શ્રી. ડાહીએન પટેલે ત્યાં આવેલી બેનોનો સત્કાર કર્યા પછી પરિષદને કુલેદ ઇચ્છનારા સંદેશા (પરિશિષ્ટ ૫) વાંચ્યા હતા. ત્યાર બાદ મંત્રીએ પોતાનું નિવેદન પરિશિષ્ટ ૬) વાંચ્યું હતું.

ગઈ પરિષદ પછી બેનોની પ્રવૃત્તિમાં જે મંદના બાપી રહી હતી તેનું તેમાં વર્ણન કર્યું હતું. ગઈ પરિષદમાં કેટલાક અગત્યના ફરિયાનો બિલકુલ અગત્ય થયો નહોતો તે માટે પોતાનું દુઃખ પ્રદર્શિત કર્યું હતું. તેમજ સામાન્ય રીતે ગઈ પરિષદ પછીના સમયમાં પાટીદાર બેનોમાં વિચાર અને વર્તનમાં કેટલી પ્રગતિ થઈ તેનો કાંઈક ખ્યાલ આપ્યો હતો. નડિયાદ શ્રી. વિદુલ કન્યાવિદ્યાલયમાં પાટીદાર સ્ત્રીની કન્યા મોટી સંખ્યામાં છે તે ઉપરથી તેમણે નિર્દેશ કર્યો હતો કે હવે પાટીદારો પોતાની દીકરીઓને કેળવણી આપવામાં પૈસા પણ ખર્ચી જાય છે અને તેમને જહાગરામ પણ મોકલવાની હિંમત કરે છે. જાળલગન, જાગમાં, કાણુમાદણ, ઓઝલ પડો, લાજ કાઢવી, વગેરે નાતના કુરિવાજોનાં જાંધનો પણ ઓછાં થતાં જાય છે. નાતમાં ભારે દુઃખ વિધવા બેનોને છે, તેમતા પ્રત્યેની દિલસોજી પણ વધવા માંડી છે, જાળવિધવાના ફરજિયાત કેશવપન કરવાની સખ્તાઈ હવે ઓછી થતી જાય છે, વળી લગનસંજાંધમાં પણ બેનોના વિચારો વધારે ઉદાર બન્યાના ધણી દાખલા બન્યા છે, હવે લગનમાં કન્યાની સંમતિ પણ લેવાવા માંડી છે. કેટલાંક લગ્નો પરજાતિમાં થયાં છે, તેમાં ખાસ કરીને બેનોની જ હિંમત છે. તેમને અભિનંદન આપ્યાં હતાં, પણ કેટલાંક લગ્નો અસંયમી અને સ્વચ્છંદી આચારથી થયેલાં તે પ્રત્યે પોતાની નાપસંદગી મંત્રીએ દર્શાવી હતી અને આશા રાખી હતી કે સ્ત્રીસમાજનું કામ ભવિષ્યમાં વધુ વિચારપૂર્વક ચાલે. ત્યાર બાદ આજ દિન સુધીના હિસાબ રજૂ કર્યો હતો.

ત્યાર બાદ પ્રમુખ શ્રી. સૂરેશભાઈ પોતાનું ભાષણ (પરિશિષ્ટ ૬) વાંચ્યું હતું. તેમાં સમાજમાં પાટીદાર સ્ત્રીનું સ્થાન કેવું છે તે જણાવી જામીની સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા વિષે ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને જણાવ્યું હતું કે ત્યાં સુધી જામીની સ્ત્રીઓની માફક હિંદી સ્ત્રીઓ આર્થિક સ્વતંત્રતા નહિ મેળવે ત્યાં સુધી તેઓની સતોષકારક પ્રગતિ થવાની નથી. સ્ત્રીએ પણ પુરુષની જેમ સ્વતંત્ર વ્યક્તિ તરીકે જીવવું જોઈએ. ન્યોતિસંધ જેવી, આર્થિક વિષયમાં સ્ત્રીઓને સ્વાવલંબી કરી શકે તેવી, સંસ્થાઓ સ્થાપવી જોઈએ. સ્ત્રીઓએ નર્સિંગ તેમજ ડાક્ટરી વિદ્યાનું જ્ઞાન પણ મેળવવું જોઈએ. ત્યાર બાદ

તેમણે પોતાના લાપણ્યાં સાંસારિક પ્રત્નો છૂટ્યા હતા. સાતિના પ્રચલિત કુશિલાને નષ્ટ કરવાને ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું અને સ્ત્રીઓના વારસાદક્ષ માટે સરકારી કાયદામાં ફેરફાર થવાનો જરૂર જણાવી હતી. વિગતીય લગ્નમાં જેટલે દરજ્જે સ્વચ્છંદ, અસંયમ અને સ્નેહને નામે મનના વિકારો પોષવા જે અગવડિયાં લગ્નો થાય છે તે પ્રત્યે પોતાની નાપસંદગી બતાવી હતી. અંતમાં પરિપક્વતા જે ઠરાવો થાય તેનો ભારપૂર્વક અમલ કરી, કરાવી સ્ત્રી-સમાજની મંદતા દૂર કરવાને વિનંતી કરી પોતાનું લાપણુ સમાપ્ત કર્યું હતું.

તેજ રાત્રે ભગિનીસમાજનો વિષયવિચારણી સમિતિ બેઠી હતી અને ઠરાવો ઘડી કઢાડ્યા હતા. તા. ૨૭મીએ ગ્રવારે બીજા દિવસની બેઠકમાં તે ઠરાવો (પરિશિષ્ટ ૨) પસાર થયા હતા.

ડાર્ડાબેન રાવજીભાઈ પટેલ,

મંત્રી, પાટીદાર ભગિનીસમાજ

પરિશિષ્ટ પા : પરિપક્વતા કૃત્તેહ ઇચ્છતા સંદેશા

૧. તમારી પરિપક્વતા કૃત્તેહ થાઓ તમે જે અત્યારે તમારી સાતિને જામે લાવવા પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છો તે ઇશ્વર પાર પાડે.

ગંગાબેન, વૈદ્ય

૨. પરિપક્વને મારી સહાનુભૂતિ છે. પરિપક્વની સફળતા ઇચ્છું છું.

વસુમતી ઠાકોર

૩. હું ગૂંજરાતથી ઘણે દૂર હોવાથી આવી શકીશ નહિ. પરિપક્વને સફળતા ઇચ્છું છું. બેનો પુરુષો કરતાં પણ વધારે રચનાત્મક કામ કરી બનાવશે એમ આશા રાખું છું.

શોલાપુર

સરોજિની મહેતા

૪. આવી પરિપક્વતા નાનું રૂપ હોવા છતાં તેની ઉપયોગિતા વિશાળ છે. અને તેથી જ હું પરિપક્વની સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છું છું.

વડોદરા

કુસમબેન ડેસાઈ

૫. 'પાટીદાર ભગિનીસમાજ'ની પરિપક્વતાં એવા ઠરાવો કરશે, જેને કેળવણી તથા બીનકેળવણી બેનો પણ હસતે મોંએ વધાવી લે. સાતિમાં બેનોની જે દશા દિનપ્રતિદિન અવનત થાય છે તેમાંથી તેમને મુક્ત કરવાનું વન

૫૨ પાટીદાર લગિનીસમાજ : આઠમી પરિષદ

લેધનેજ તેઓ જાય, જેથી પાટીદાર જેનો પોતાની અને દેશની પણ આખાદી કરવા લાગ્યશાળી થાય.

સ્વાદસા (૭. મુરત)

મણિખેન મોરારજી પટેલ

૬. તમારી પરિષદ સફળ નિવડે અને સ્ત્રીઓ વ્યક્તિત્વને અને સ્વાવલંબનને પંથે પ્રગતિ કરે એજ મહેચ્છા છે.

અમદાવાદ

મૃદુલા અંબાલાલ સારાલાઈ

૭. આમંત્રણ મળ્યું. સંન્નેગોવસાત્ હું આવી શકું તેમ નથી. પરિષદની ફતેદ હમ્મું છું.

સાન્તા ક્રુઝ

ગંગાખેન પટેલ

પરિશિષ્ટ ટી. : મંત્રીનું નિવેદન

જેનો અને ભાઈઓ,

ગઇ છટોલા પરિષદ વખતે મંત્રી તરીકે જેન વિગળાખેન પટેલ દતાં, પણ ચાર પાંચ માસ પછી તેમના પતિ સાથે તેમને આફ્રિકા જવાનું થયાથી તેમણે રાજીનામું આપ્યું હતું. તેથી શ્રીમતી સાન્તાખેન દેસાઈ સાથે મને મંત્રીપદ આપવામાં આવ્યું હતું.

છટોલામાં પરિષદ ભગગેલી, ત્યાર પછી લગભગ જે વરસે આપણે અહીં ભેગાં થયાં છીએ. ત્યાં આપણે મળેલાં અને આજે અહીં મળીએ છીએ, તે બંને સંન્નેગોમાં બહુ ફેર છે. દેશના મુક્તિપત્રમાં જેલગત્રા અને ગીજ અનેક વિટંબણા ભોગવીને આપણામાંથી ઘણી જેનો ભેગી થએલી, તેથી તે પ્રસંગના મેળાપનો આનંદ અનેરો હતો, આજનો મેળાપ એટલો આનંદપ્રદ નથી. તે વખતે થોડું થોડું પણ કર્તવ્ય ગતગવાનો આપણને આત્મસંતોષ હતો, ચાલુ સાહે આપણને તેવો આત્મસંતોષ નથી. પ્રવૃત્તિની જેમ મંદતાનો પણ જુવાળ હોય છે; તેવો મંદતાનો જુવાળ આપણાં હૃદય ઉપર ફરી વળ્યો છે. સુવકમંડળના મંત્રી તેમના મંડળની પ્રગતિ માટે જેવાં રાદણાં રજા છે, તેવાંજ રાદણાં મારે નશીબે રડવાનાં છે, એવો નિખાલસ એકરાર હું કરું તો મને માફ કરશો.

ગયા વરસમાં આપણે ખાસ કંઈ કર્યું હોય એવો મને ખ્યાલ નથી. મંત્રી તો સમાજનું મુખ છે, પણ સમાજેજ જ્યાં મંદતા સેવી હોય ત્યાં મંત્રી શું કરે? નિષ્ક્રિય સમાજના મંત્રીનું ભાન થતાં મને પોતાને દુઃખ

થયું. નિષ્ક્રિય હું જોટલા માટે કહું છું કે આપણે આ જમાનાને અનુસરતી પ્રગતિ કરી નથી. ગઈ પરિપદમાં જે જે ઠરાવો થયેલા તેનો અમલ કર્યો હોત તો આપણે પૂરો આત્મસંતોષ મેળવી શક્યા હોત. ત્યારે આપણે જોઈએ કે ગઈ પરિપદમાં અમલી ઠરાવો કેવા થયા હતા અને તેનો અમલ કેવો થયો છે.

૧. ઇટાલામાંજ પરિપદ પૂરી થયા બાદ તેજ સાંજે કાર્યવાહક મંડળની સભા મળી હતી. તેણે ઠરાવ કરેલો કે “આ વરસમાં જોઈએમાં જોઈએ સાતસો સભાસદો કરવા.” આ ઠરાવનો અમલ કરવાનો હેતુ એ હતો કે સાતસો સભાસદો કરવામાં કાર્યવાહક મંડળના મુખ્ય સભ્યોને ગામે ગામ ફેરવું પડશે, સમાજની સાખાઓ સ્થાપવી પડશે અને સારો પ્રચાર કરવો પડશે. આમાંનું કાંઈ થયું નથી.

૨. તે પરિપદમાં એવો પણ ઠરાવ કરવામાં આવેલો કે “સ્ત્રીજનવણીના વિષયમાં પ્રગતિ કરવાના પ્રથમ પ્રયત્નોમાં આ પરિપદ એવા ઠરાવ કરે છે કે ભગિની-સમાજની આર્થિક રીયતિને અનુસરી ત્યાં જ્યાં મોગ્ય સ્ત્રીશિક્ષિકાની અનુકૂળતા મળે ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીશિક્ષણના વર્ગો શરૂ કરવા, સ્ત્રીઉપયોગી ઇનામો નિર્ધારિત એનો પાસે લખાવવા અને તેવા સાહિત્યનો પ્રચાર કરવો.” આ ઠરાવ પણ અમલ વિનાનો રહ્યો છે.

બીજા ઠરાવોનો અમલ કરવામાં વ્યક્તિઓએ કાંઈક કાંઈક પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ સામુદાયિક રીતે કાંઈ થયું નથી.

પોતાનાં બાળકોની જનવણી આપવામાં હવે આપણે વધુ ચોવટ ધરાવીએ છીએ. ‘છોડીને લણવાને ક્યાં કમાવા મોકલવી છે’ એવું કહેનારાં માતાપિતા હવે પોતાની નાની મોટી દીકરીઓને જનવણી આપવા લાગ્યાં છે, એમ નડિયાદમાં થી વિદ્યુત કન્યાવિદ્યાલયમાં તપાસ કરતાં જણાયે. બાળવિધવાના પુનર્જન્મને ખુલ્લી રીતે ઉત્તેજન આપે એવો વિચાર જનવાયો નથી, છતાં હવે બાળવિધવાનો પ્રશ્ન સ્ત્રીસમાજને પણ ખૂંચે છે અને એમને પણ લાગે છે કે આનું કંઈક થયું જોઈએ. ‘વિધવાના વાળ ઉતારવાની કાંઈ જરૂર નથી,’ ‘જો તો નંગે જુલમ છે,’ ‘વાળ રહે એમાં કાંઈ ખોટું નથી,’ વગેરે ઉદ્દગારો દયાલાલે પણ આપણા સમાજની એનો ઉચ્ચારે છે. અને જો સંજોગો થતા ચર્ચાને અંતે એવા થણાએ દાખલા ગળ્યા છે કે નાની વિધવા એનનો સાદો શત્રુગાર હવે નહીં લેવાય છે.

લગ્નની બાબતમાં બહુજ ધીમી પણ પ્રગતિ થતી જાય છે, જોકે તેમાં સમાનતાના ઉચ્ચ હેતુ કરતાં મોગ્ય સંજોગના અભાવને કારણે નાણ્યકે તેમ

વિશેષ થતું હશે ખરું. સ્ત્રીસમાજમાં કુળાકુળની સંકુચિત ભાવના કાંઈક વિસ્તૃત થતી જાય છે.

ખીજી ગાજુ કેટલાક એવા પણ જનાવ જન્યા છે, કે જેને જાંડ કહેવાય. જે જાંડ શુદ્ધ પ્રેમના આદર્શને અનુસરીને, તથા જાતિ અને સદાચારના વ્યાપક નિયમને અનુસરીને થયું હોય તે જાંડ આપણને પ્રગતિને માર્ગે દોરે. પણ અસંયમી અને સ્વચ્છંદી જની મનની સ્થૂલ લાલસાની ખાતર જે જાંડ થાય છે તે આપણા સમાજની અધોગતિ કરે છે. આવાં લગ્ન આપણા સમાજમાં થયાં છે. પ્રેમને નામે થએલા લગ્નની જ્યારે વખત જતાં ફળેતી થાય છે, સીવીલ મેરેજનો લાભ લેઈ છૂટાછેડા થાય છે, ત્યારે સમાજ ઉપર તેની ગદુ ખૂરી અસર થાય છે. જે લગ્નમાં સંયમ, નીતિ અને કર્તવ્યની ભાવના હોતી નથી તેવાં લગ્ન સફળ થતાં નથી, તેમજ તેવાં લગ્નથી સમાજની પ્રગતિ ઐયરફર થતી નથી એમ મારું માનવું છે.

આમ આપણા અનેક પ્રશ્નો છે. તેને પહોંચી વળવા જે પ્રવૃત્તિમય જીવન જોઈએ તેવા જીવનથી આપણે ધણાં દૂર છીએ. અહીં ડોક્ટર મુકામે આપણે રુંધાઈ ગયેલી પ્રવૃત્તિનો કાંઈક ઉકેલ લાવીએ તો આપણું બેગું થવું સાર્યક છે. ચાલુ સાહે તો એવી પણ એક સૂચના આવી છે, કે લગિનીસમાજની પરિપદ યુવકમંડળની પરિપદ સાથે શા માટે? જુદી રખાય તો ધણી બેનો તેમાં ભાગ લે. આવી સૂચનાનું શું કરવું તેનો વિચાર તો તમારે કરવાનો છે. પણ મને લાગે છે કે એ તો એક જવાબનું માત્ર છે.

હવે ગયા વરસની આપણી પ્રવૃત્તિની થોડી હકીકત આપીશ.

આપણા સમાજના કાર્યવાહક મંડળની કુલ ચાર સભાઓ ભરોએલી પહેલી સભામાં ૭૦૦ સભાસદો જનાવવાનો ઠરાવ થયો. ખીજી સભા જોઈતી સંખ્યા ન હોવાથી મુક્તવી રહી છેલ્લી સભા આ પરિપદના પ્રમુખની પસંદગી માટે ગયા માસમાં નડિયાદ ભરાઈ. તે દરમિયાન આપણા સમાજમાં એક કામ થયું છે. સમાજ તરફથી જોડાનાં બેન સૌ. અંગણબેન કિશાભાઈ રામજીભાઈને શીવવાનો સંચો આપવામાં આવ્યો છે. એ ગઈ સાલની પ્રવૃત્તિ છે. આવતી સાહે સમાજની પ્રવૃત્તિ પાછી શરૂ થાય અને આપણાં થીજ જગેલાં હૃદયો પાછાં હુંકારાં થાય, ગરમ થાય, એવી હું આશા રાખું છું.

હવે, છટોલા પરિપદથી આજસુધીનો આપણા સમાજનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે રજુ કરવાને રંગ લઉં છું :

શિલક

૪૪૬-૩-૯ 'પાટીદાર'મંદિરમાં
૫૯૮-૧૫-૬ બોરસદ છાવણીમાં

૧૦૪૫-૩-૩

૪૩-૦-૦ શ્રી સવિતાબેન અમીનના
સંચાના બાકી હતા તે

બ્યાજ

'પાટીદાર'મંદિરનું

૧૦-૦-૦ સંવત ૧૯૬૧

૬-૧૩-૦ સંવત ૧૯૬૨

૧૧૦૫-૦-૩

ઉ

૪૮૮-૦-૦ શ્રી વિદુત કન્યાવિદ્યા-
લયને આપ્યા, રૂ. ૫૦૦

માંચી બાકી હતા તે
૧૨૩-૦-૦ બેન ચંચળબેન દિશા-

ભાઈ જોડ, સંચા માટે
૩૩-૮-૦ બેનોને જોડે લવાજમે

'પાટીદાર' આપવા ખાતે

છપામણી

૨-૧૦-૦ સભાસદનાં ફેર્મ

૨-૮-૦ ડોક્ટર પરિષદની પત્રિકા

૫-૪-૦ પ્રમુખનું ભાષણ

૧૦-૬-૦

૧૧-૧૧-૬ ટપાલખર્ચ

૦-૬-૦ લેખનસાહિત્ય

૬-૩-૬ પ્રવાસખર્ચ

૪૩૧-૧૦-૩ શિલક 'પાટીદાર'મંદિરમાં

૧૧૦૫-૦-૩

હવે છેલ્લી વાત : અમારા આમંત્રણને માન આપીને આપ બધાં પધાર્યા
છો તે માટે આપનો ઉપકાર માની એસી જવાની રગ્ન લઉં છું.

પરિશિષ્ટ વા : પરિષદનાં પ્રમુખનું ભાષણ

બેનો અને ભાઈઓ,

આપે આજે મને ભગિનીસમાજનું પ્રમુખપદ આપ્યું છે તે માટે આપનો
ઉપકાર માનું છું. મેં ભગિનીસમાજની પ્રવૃત્તિઓમાં અહીં નહિ હોવાના
મુખ્ય કારણને લીધે એ એક પરિષદ સિવાય ભાગ લીધો નથી, તેમ હું કંઈ
ખીજ રીતે વક્તા તરીકેની કે એવી તેવી હાથકાત ધરાવતી નથી. વધારામાં
મને થોડાજ દિવસ અગાઉ પ્રમુખસ્થાન લેવા માટે કાર્પવાહક મંડળ તરફથી
કહેવામાં આવેલું, એટલે મારું ભાષણ તૈયાર કરવાનો ગિલકુલ વખત મને

મળેલો નહિ. માટે મારા ભાવણમાં જે કાંઈ લિખ્ય હોય તે દરમુજબ કરશે. એવી આશા રાખું છું. બાકી તમારા બધાના સહકારથી હું ગાતું છું કે આપણી આ પરિપદ ફતેહગંદ નીવડશે.

પાટીદાર સ્ત્રીનું સમાજમાં સ્થાન : છેલ્લાં થોડાં વરસો થયાં ગામ છોડીને ધંધા અગર નોકરી અર્થે પુરુષો બહારગામ રહે છે, તેને લીધે જેમની સ્ત્રીઓને બહાર રહેવાનું બન્યું છે તેમની સામાજિક અને માનસિક થોડી પ્રગતિ થઇ છે એમ કહી શકાય, કારણકે તેમને લાજવાની સગવડ મળી છે અને તેઓ બહારના રીતરિવાજ જોઇ શકી છે તથા લાજ વગેરેનાં ન્યાતનાં કે ગામનાં બંધન નહિ હોવાથી છૂટથી હરેફરે છે, એટલે બહાર શું ચાલે છે તે જોઇ શકી છે. બાકી ગામડાંની અંદર સ્ત્રીઓના સ્થાનમાં કાંઈ બદલાવ જેવો ફેરફાર થયો નથી. લાજનો રિવાજ છે તેમ ને તેમજ છે. એટલે અંશે લખવા વાંચવા જેટલું જ્ઞાન મળ્યું છે તેટલે અંશે રોવા ફટવાનો રિવાજ જાણી થયો કહેવાય. હજુ જે મુખ્ય વસ્તુની ખામી છે તે નિરક્ષરતાને લીધે છે. હિંદુ સંસ્કૃતિ હમરો વર્ષાંતી જૂની છે, નાતના વાડા પણ જૂના છે, રૂઢિઓ પણ જૂની છે, એટલે પશ્ચિમની પ્રજાઓ માફક વીજળીવેગે નવી વાતો આપણા સમાજમાં ઘાખલ થતી નથી. જૂની પ્રથાઓ જડ ધાલીને બેઠી છે, એટલે તેમને કાઢવા માટે પૂરતું જ્ઞાન એ પહેલી જરૂરીઆત છે. લાજુતરથી એ સમજ આવે, પછી રહે સમજપૂર્વક હિંમતની વાત. નિરક્ષરતા જન્ય તો રિવાજમાં જરૂરના ફેરફાર થવા એ સહેલી વાત છે.

ખર્માની સ્ત્રીઓ : કેળવણી શું કરી શકે તેનો સારામાં સારો નમુનો ખર્માની સ્ત્રીઓ પૂરો પાડે છે. ત્યાં દરેક સ્ત્રી વાંચતાં લખતાં જાણે છે. પરિણામે સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય એટલે શું એનો નમુનો તેઓ લેખાય. રાજકીય દૃષ્ટિએ તો તેઓ પણ આપણી માફક પરતંત્ર છે, પણ સામાજિક અને આર્થિક જાળતમાં તેઓ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાએ પહોંચી છે. આણંદેટ કે અંધશ્રદ્ધામાં તે માનતી નથી. વળી ત્યાં ન્યાતના વાડા છેજ નહિ. પુખ્ત વયે પોતાની સંપૂર્ણ સમજ પૂર્વક અને સંમતિથી તે પરણે છે. ન કાંવે ત્યારે કાંઈ પણ વિલંબ વિના છૂટાછેડા મતેજ કરે છે. પણ એ બધું કરી શકે છે, તેનું કારણ તે કેળવાએલી અને આર્થિક દૃષ્ટિએ સ્વતંત્ર છે. તે કમાવાની તાકાત ધરાવે છે, કમાતાં જાણે છે. છતાં કાંઈ એમ ન માને કે ખર્માનો ગૃહસ્થાશ્રમ દુઃખી છે. મોટો ભાગ છૂટાછેડા કરતો નથી. સ્ત્રી નવરાશના વખતમાં કમાય છે અને ઘરનું બધું કામકાજ કરે છે. પણ પુરુષની જેમ તે સ્વતંત્ર વ્યક્તિ છે અને પુરુષ જેમ ફરજ માની.

પોતાના કુટુંબનું ભંડારપોષણ કરવા ઉચ્ચ અગર ચલન કરે છે તેમ સ્ત્રી પણ કરે છે. પ્રશિક્ષાએ તેણે પુરુષના જોટલા જ દક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે.

કેળવણીના ફેલાવા માટે શું કરવું જોઈએ? માટે હું ગાનું છું કે પ્રથમ પ્રયત્ન નિરક્ષરતા દૂર કરવા થયો જોઈએ. ભગિનીસમાજ ઠેકઠેકાણે સાખાઓ કાઢી, સ્થાનિક કામ કરે તેવી બેનોનો સાથ મેળવી, મોટી ઉમરની તેમજ નાની ઉમરની બેનોને જલ્દારનું જ્ઞાન આપવા પ્રયત્ન કરે એ જરૂરનું છે. જ્યાં સ્ત્રીઓ માટે લાઇબ્રેરી હોય ત્યાં તેનો ઉપયોગ કરાવવો જોઈએ; અંશે ન હોય ત્યાં ગામસેંક, દાતાઓ, કે સરકાર માગ્યે નાણાંની મદદ મેળવી જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવો જરૂરનો છે. આમાં સ્ત્રીઓ આગળ પડે તો જ કામ થઈ શકે. પ્રશ્ન સ્ત્રીસમાજનો છે, માટે નાની તો નાની પણ શક્તિવાત જ્યાં ભેગવાઈ મળી આવે ત્યાં થવી જરૂરની છે. અભાષુની સંખ્યા ઓટલી મોટી છે કે પાંચતાં લખતાં જાણનાર. ગાયકવાડી રાજાની વસતિ જાદ કરતાં, બહુ થોડાં છે. આવી સ્થિતિ છે ત્યાં જલ્દાર શું આવે છે તે જાણનારની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી થોડાં ધણાં કેળવણીમાં છે નેમનામાંથી જ સેવાભાષે કામ કરનાર નીકળે તો જ કંઈ કરી શકાય.

ઉચ્ચ શિક્ષણ: કન્યાઓને હમણાં હમણાં હાઇ સ્કૂલનું, ટ્રેનિંગ કોલેજનું અને કોલેજનું શિક્ષણ થોડાં માળાપ આપતાં થયો છે પણ હજી તે તો સરોવરમાં ગિદુ સમાન છે. એટલે સ્ત્રીશિક્ષકાઓ પણ જોઈતી સંખ્યામાં મળે એમ નથી. સ્ત્રીશિક્ષિકાઓ પણ મોટા પ્રમાણમાં તૈયાર થવાની જરૂર છે. નિરક્ષરતા તો ત્યારે જ દૂર થશે.

આર્થિક સ્વતંત્રતા: જૂની રૂઢિ મુજબ સ્ત્રી ધરણદારનું કામ કરતી નથી. અને ધણે દેશણે તો જરૂર હોય, છતાં રિવાજને લીધે વેચાણ પાણી ભરાવવું પડે છે. એટલે પહેલું તો, કામ કરવું એ નાનમ છે એ વિચાર મગજમાંથી જવો જોઈએ. પણ આ ફેરફાર કેળવણી આવશે તેમ થશે. ખાસ કરીને આ સ્થિતિને લીધે વિધવા યતાં સ્ત્રીની સ્થિતિ પરવશ અને દયાજનક થાય છે. વિધવાને, અને જરૂરીઆત વાળાને પૈસાની આવક થાય એવું કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

જ્યોતિર્મંદ: આનો ઉદ્દેશ અમલવાદમાં કુ. મૃદુલાએન અંગાક્ષા સારાભાઈએ સ્થાપેલા જ્યોતિર્મંદનું કામકાજ વર્ણવી. તમારી સમક્ષ રજુ કરે છું. ત્યાં આગળ અક્ષરજ્ઞાનથી માંડીને તે શીવણું. ભરણું, ગૂંથણું; પાપડ, અથાણાં, મરીમસાલા બનાવવા; છાપણું, ચિત્રકામ કરવું; વગેરે સ્ત્રીઓ કરી

શકે એવા અનેક ગૃહઉદ્યોગ શીખવાય છે અને કામ કરનારને જરૂર હોય તો મહેનતાણું પણ અપાય છે. મેં જોયું છે કે વિધવાઓને અને પૈસાની જરૂર વાળી સ્ત્રીઓને આ કેટલું આશીર્વાદરૂપ થયું છે. જેન મૃદુલાબેન રેલાં જાને ઉચ્ચ કેળવણી, અનુભવ તથા હિન્મત વાળાં અને વળી પૈસાદાર, એટલે તે એકલાં આ બધું જ એક જ્યોતિર્મંથમાં કરી શકે. પણ હું માનું છું આમાંનું કાંઈ કાંઈ અનુકૂળ ઠેકાણે લગિનીસમાજ સાખાઓ કાઢી કરી શકે તો કામ બહુ સુંદર થાય.

નર્સિંગ અને રોકટર : ગામડાંમાં કામ કરવા માટે અગર ગામડાંનું આરોગ્ય સાચવવા માટે નર્સિંગ અને સુવાવડનું કામ શીખેલી ઘણી સ્ત્રીઓ તૈયાર થવાની જરૂર છે. સાથે સાથે આંડાકટરો પણ જોઈએ ત્યારે જ ગામડાં આદર્શ અને અને તેમના પ્રશ્નને પહેાંચી વળાય.

સામાજિક પ્રશ્નો : જાળવણ હવે જવલ્લેજ માલુમ પડે છે એ ફેરફાર મહત્વનો થયો છે. કન્યા પોતાની સંમતિથી પરણે એને માટે ઉપર કહ્યું તેમ ઉચ્ચ કેળવણીની જરૂર છે, એટલે હજી તેને વાર છે. પરંતુ પણ ત્યારે જ ઓછી થશે. પુરુષો સમજવા લાગ્યા છે કે પરંતુ લેવી નહિ અને કેટલાક નથી લેતા. વિધવાવિવાહ એ હજી વાદવિવાદનો પ્રશ્ન છે. જે વિધવાને લગ્ન કરવું હોય તેને સામાજિક બાધ ન હોવો જોઈએ, જોકે એમ પરણનારની સંખ્યા પણ જુજ નીકળવાની. જે નાતોમાં એ રિવાજ છે તેમાં પણ સમજ-પૂર્વક પુનર્લગ્ન નહિ કરનાર વધુ હોય છે. પણ ફરજિયાત વૈધવ્યની સામે જ આપણી તો ફરિયાદ છે. વિધવાઓ વાળ રાખતી પણ કાંઈક કાંઈક ચઢે છે અને તે પણ માખાપતી સંમતિથી, તે એક સમાજસુધારાનું ચિહ્ન છે. રાવા ફટવાનું ઓછું થાય છે અને જેમ જ્ઞાનપ્રચાર થશે તેમ નીકળતું જશે. લગ્નમાં સાદાઈ આવવી જરૂરની છે, એ દૃષ્ટિથી સિપીલ મેરેજ પસંદ કરવા જેવું છે. વિજ્ઞતીય લગ્ન માટે તો તે ખામ જરૂરનું છે.

વિજ્ઞતીય લગ્ન : હજારો વર્ષોથી ચાલતા આવતા નાતનાં વાડામાં જ્યાં સુધી દરેક માણસ ઊછરે છે, ત્યાં સુધી નાતને ભુલાતી નથી. આને લીધે દરેકના રીતરિવાજ અને રહેણીકરણી જુદાં છે. આથી વિજ્ઞતીય લગ્ન છૂટથી થતાં દેખાતાં નથી અને થઈ શકે પણ નહિ. ચાલે છે તેમાં નિષ્કળ નીવડ્યાના દાખલા ઘણા માલુમ પડે છે, તેનું કારણ જુદા રીતરિવાજમાં ઊછરેલાં પરણે છે તે છે. બાકી હમણાં હમણાં વિજ્ઞતીય લગ્નને નામે થોડાં સગવડીયાં રોહલગ્ન થવાના જે દાખલા જાપાંમાં આવે છે તે તો ધિક્કારવા જેવા છે. વિજ્ઞતીય લગ્નને નામે એવાં લગ્નની હું હિમાયત કરી શકું તેમ નથી.

વારસા હક્ક : 'હિંદુ સ્ત્રીઓનો વારસાહક્ક' અને 'ડૉ. દેશમુખનું વડી પારાસભા સમક્ષ ખીલ' એ વિષયો ઉપર હમણાં શ્રી. માવલંકર વકીલનાં એ ભાષણ સાંભળવાના પ્રસંગ મને પ્રાપ્ત થયા હતા. એ દુઃખની વાત છે કે સરકારે હિંદુ કાયદામાં અત્યાર સુધી કાંઈ ફેરફાર કર્યો નથી. સ્ત્રીને સંયુક્ત કુટુંબની મિલકત ઉપર ભરણપોષણ ત્રિવાય ખીલે કાંઈ હક્ક નથી, એને લીધે તે ગદ્ય પરાધીન સ્થિતિમાં મુકાઈ છે. તેમાં ફેરફાર કરાવવા સ્ત્રીમંડળેએ કરાવ કરી સરકારને મોકલ્યા છે. સરકારે માત્ર વિધવાને વારસાહક્ક આપવા જોટલે જ્યાં સુધી સંગતિ દર્શાવી છે તે કાંઈક થયું છે. જાકી જેવો હોકારનો હક્ક છે તેવો હક્ક વારસામાં જ્યાં સુધી હોકારનો ન થાય ત્યાં સુધી કાંઈ વળે નહિ.

અંતમાં મારે જણાવવું જોઈએ કે કાંઈ યત્નશીલ કામ કરવું હોય તો વરસમાં એક વખત અગર એએક વર્ષે એક વખત ભેગાં થઈ આપણે વિચારની આપણે કરી માત્ર ફેરાવોજ કરી છૂટાં પડવાથી કાંઈ વળવાનું નથી. ઠેકઠેકાણે ગયું કામ કરવાનો કામ થડવો જોઈએ અને કામ કરવું જોઈએ. અગ્રાનું ધણું છે એટલે યત્ન પણ તેટલોજ સતત હોવો જોઈએ. તોજ આપણે સ્ત્રીઓને ધરના પાણેલા પશુની અત્યારની સ્થિતિમાંથી ગહાર કાઢી શકીએ. તમે જાણો આટલે દૂર આવવાની તસ્દી લીધી છે માટે અને મને સાંભળવા ધીરજ દેખાડી છે તે માટે તમ સૌનો આભાર માનું છું.

સરોજબેન ચતુરભાઈ પટેલ

પરિશિષ્ટ ૨ : કરાવો

પરિપક્વમાં નીચેના કરાવો સર્વાનુમતે મંજૂર થયા હતા :

૧. સ્વર્ગસ્થ શ્રી કમળા નહેરુના અવસાન માટે ખેદ દર્શાવવા સંબંધે,
૨. અસ્પૃશ્યતાનો નાશ કરવા સંબંધે,
૩. સ્ત્રીઓને લગ્નમાં વારસાહક્ક ગણવા સંબંધેના કાયદા કરવાને પ્લોટિશ અને ગાયકવાડ સરકારને આમંદ કરવા સંબંધે,
૪. જાણકારે ફેળવણી આપવા સંબંધે,
૫. ફેળવણીમાં પ્રગતિ માટે લગિનીસમાજની આર્થિક સ્થિતિ અનુસાર સ્ત્રીશિક્ષણવર્ગ ખોલવા સંબંધે,
૬. વિધવા સ્ત્રીના વાળ ફરજિયાત ઉતારવાનો પ્રતિબંધ કરવા સંબંધે,
૭. જાણવિધવાને ફરજિયાત વૈધવ્ય પળાવવાનો વિવાજ દૂર કરવા સંબંધે,

૮. રાવા ફટવાનો અનિષ્ટ વિવાજ બંધ કરવા સંબંધે,
 ૯. બાળલગ્નની નુકશાનકારક પ્રથા વિલક્ષણ નાબૂદ કરવા સંબંધે,
 ૧૦. પુરુષ એક સ્ત્રીની હવાતિમાં બીજી સ્ત્રીને ન પરણી શકે, એટલા માટે સીવિલ મેરેજની પ્રથા શરૂ કરવાની ભલામણ સંબંધે, અને
 ૧૧. લગ્નમાં વરકન્યાની પૂર્ણ પસંદગી અને પરસ્પરના પરિચયની જરૂરિયાત હોવા સંબંધે, ઠરાવ થયા હતા; ત્યાર પછી ઠરાવ થયો, કે
 ૧૨. પાટીદાર ભગિનીસમાજનું નવા વર્ષનું કાર્યવાહક મંડળ નીચે પ્રમાણે ચૂંટવામાં આવે છે :

પ્રમુખ : શ્રી. સંગેશ્વરીબેન પટેલ, વસો

ઉપપ્રમુખ : „ શાન્તાબેન ભારદ્વાજ પટેલ, સોજા
 મંત્રીઓ :

શ્રી. મણિબેન મહુભાઈ પટેલ, ભાદરખ શ્રી. ભક્તિલક્ષ્મી દેસાઈ, વસો
 સહચો

કોશીબેન શિવાભાઈ પટેલ, ઝોડ યશોદાબેન જશભાઈ પટેલ, ભાદરખ
 મંગાબેન ગોવંદનભાઈ „ ધર્મજી શાન્તાબેન સૂર્યકાન્ત દેસાઈ વસો
 જયાલક્ષ્મીબેન સુધાકર શુભ, છટોલા સુલોચનાબેન ચતુરભાઈ પટેલ, ચિખોદ્રા
 ડાહીબેન રાવજીભાઈ પટેલ, સોજા સૂરજબેન ઇશ્વરભાઈ પટેલ, પીઝ
 ધનલક્ષ્મીબેન આદિત્યભાઈ પટેલ, ચામળા

પાટીદાર યુવકમંડળ

ચાંચી પરિપદ : ડાકોર, કાર્તિક સુદ ૮-૯, ૧૯૬૩

ઉત્સાહભરી આજુદ અને છટોલાની પાટીદાર યુવકમંડળની પરિપદો પછી યુવાનો જાણે કે લાંબા વખત સુધી આરામ લેવા સૂતા હોય એવું બની ગયું. પરંતુ મોડી મોડીયે ૧૯૬૩ના કાર્તિક સુદ ૮-૯ના દિવસોમાં ડાકોર મુકામે પરિપદ ભરાઈ. પરિપદ-દંષ્ટ્ર આગળ વધી શકતી નથી એ જાતનો અસંતોષ કાર્યકર્તાઓને મૂંઝવી રહ્યો હતો. અને એનો અવાજ 'પાટીદાર', માસિક દ્વારા લોકોમાં પણ પહોંચ્યો હતો. આખો સમાજ આ સુવેદપ્રવૃત્તિને શા માટે નવાજી નથી લેતો એ જાતનો બળાપો ચારે બાજુથી નીકળતો હતો. કોઈ કહેતું કે યુવાનો શિથિલ થયા છે, કોઈ કહેતું કે વૃદ્ધો સાથે નથી આવતા, તો કોઈ કહેતું કે મંડળનું બંધારણ કડક છે. આવી વિધિમાંથી કોઈ પણ

રીતે ગઢાર નીકળવું એ કાર્યકર્તાઓનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. આથી આને અંગે ખૂબ ઉદ્દાપોદ કરવામાં આવ્યો, મંત્રી તરફથી એક પ્રેરનાવલી^૧ વહેંચવામાં આવી અને મંડળને આશુ રાખવું છે કે નથી રાખવું, એ વિષેનું ચોક્કસ વલણ ગળવાનો પ્રયત્ન થયો. તે ઉપરાંત ચરોતરના છ ગામના મુખ્ય મુખ્ય આગેવાનોને હાજર રહેવા ખાસ આમંત્રણ આપવામાં આવ્યાં હતાં.

કાર્યવાદક મંડળે ભાષ મગનભાઈ શંકરભાઈ જેવા આપજળિયા અને છતાં નમ્ર, મેંઘાપરાયણ અને વ્યવહારુ ભાષની પ્રમુખ તરીકે પસંદગી કરી એ પણ આ પરિપદની વિશિષ્ટતા છે.

આ બધાં કારણોથી તેમજ પરિપદ સંજોગોની જાહેરાત અને પ્રચાર-કામથી પરિપદમાં ધાર્યા કરતાં ખૂબ ઝારી હાજરી હતી. આશરે ૬૮ ગામો-ઓથી અનેક ભાષઓ આવ્યા હતા. ડોકિરમાં પાટીદારોની વસતિ નહિ જેવી કહેવાય, એમ છતાં કાનમ વાકળ અને ચરોતર પ્રદેશમાંથી ભાટની જગીન ખેડવા આવેલા નજીકના પાટીદાર ભાષઓએ પોતેજ પરિપદ બોલાવી છે એવું કરી મૂક્યું. પરિપદને સફળ કરવા માટે આ ભાષઓએ જે જહેમત ઉઠાવી તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

પરિપદનો સભામંડપ ગામ ગઢાર રોશન નજદીકે ભુવનેશ્વરી જીનમાં બાંધે કરવામાં આવ્યો હતો. મંડપને દેશનંતાઓની જમિઓથી તથા રાષ્ટ્રીય તેમજ સામાજિક સૂત્રોથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. બેનો તથા ભાષઓ માટે બેસવાની અલગ અને સગવડભરી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. ઉપર લીમડાની ઘટા હતી, તેમ છતાં બેસતા શિયાળાનો તાપ એમાંથી ગળાઈ ગળાઈને સભાજનોને નવજવતો હતો.

વ્યાસપીઠની ડાબી જાલુએ મહેમાનોમાં શ્રી. મોતીભાઈ અમીન, શ્રી. આપાણ જાવાણ અમીન, શ્રી. ચીમનલાલ દેમણ, શ્રી. રમણિકલાલ મોદી, શ્રી. નટવરલાલ દવં, વગેરે અનેક ભાષઓ હાજર હતા.

જરાજર બપોરના ચઢી વાગ્યા એટલે પરિપદની શરૂઆત 'જનગણમન અધિનાયક જય હે' એ રાષ્ટ્રગીતથી કરવામાં આવી. ત્યાર બાદ સ્વાગતસમિતિના પ્રમુખ શ્રી. નરસિંહભાઈ વેણીભાઈએ મોતાનું સ્વાગતભાષણ (પરિશિષ્ટ ૫) વાંચી સંભળાવ્યું હતું. પછી શ્રી. પ્રભુદાસ રાયે પ્રમુખપદ માટે શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલનું નામ સૂચવ્યું. બોરીઆવી વાળા શ્રી. ભાઈલાલભાઈએ,

રણછોડભાઈ મારતરે તથા શ્રી. રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલે એ દરખાસ્તની ટેકા આપ્યો. છેવટે આગ્રહને વશ થઈને શ્રી. મગનભાઈએ પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું.

આટલું કામ પત્યા પછી મંત્રી શ્રી. રાવજીભાઈ નાયાભાઈ પટેલે બહારગામથી આવેલા સંદેશાઓમાંથી મુખ્ય મુખ્ય (પરિશિષ્ટ ૧) વાંચી સંભળાવ્યા. આચાર કરવો હોય તો જ દરવો પસાર કરવો એવો ખાસ સંદેશો ગાંધીજીએ મોકલ્યો હતો. શ્રી. ગોવિંદભાઈ દેસાઈએ સમાજસુધારાના વિષ્ટ માર્ગમાં વ્યવહારકુશળતા દાખવીને મંડ્યા રહેવાની ભલામણ કરી હતી. શ્રી. નરહરિભાઈ પરીખે તથા શ્રી. નૃગતરામ દવેએ સંકુચિત ભાવના કાઢી નાખી મંડળને વિશાળ કરવાની તથા આભડછેટના તત્વને નામશેષ કરવાની સૂચનાઓ કરી હતી. ડૉ. ચંદુલાલે એમની તનમનાટ ભરી ભાષામાં મુવકોને બધાને મોખરે રહેવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. એ ઉપરાંત ખીજા અનેક સંદેશાઓ આવ્યા હતા.

સંદેશાઓનું કામ પત્યા પછી શ્રી. મંત્રીએ પોતાનું નિવેદન (પરિશિષ્ટ ૫) વાંચ્યું હતું. એમાં ગઈ પરિષદ જાદ કશું સંતોષકારક કામ નહોતું સંપ શક્યું એ માટે દુઃખ વ્યક્ત કર્યું હતું. અને કામ ભલે થોડું ઉપાડીએ, પણ એ સચોટતાપૂર્વક અમલમાં આવવું જોઈએ, એ જાતની સૂચના કરી હતી. પરિષદના કામને આગળ ધપાવવા માટે હવે શું કરવું જોઈએ એ વિષે એમણે ટૂંકમાં ભલામણ કરી હતી અને કાષ્ઠક છેવટનો ગિલ્ચિય કરીને જ વેરાવાનો આગ્રહ કર્યો હતો. ત્યાર જાદ એમણે મંડળનો હિસાબ રજૂ કર્યો હતો.

પછી સહમંત્રી શ્રી. વેણીભાઈએ બાળજગન અટકાવવા માટે મંડળ તરફથી કેવા પ્રયત્નો થયા, એમાં શી શી મુશ્કેલીઓ તથા એથી શાં શાં ફળ આવ્યાં એ વિષે વીજતવાર નિવેદન (પરિશિષ્ટ ૬) વાંચી સંભળાવ્યું. આની સભા ઉપર જલુ ભારે અસર થઈ.

છેવટે પ્રમુખ શ્રી મગનભાઈએ પોતાનું જાપેશું ભાષણ (પરિશિષ્ટ ૭) વાંચવાનું શરૂ કર્યું. શરૂઆતમાં એમણે પોતાની પ્રમુખ તરીકેની આવવાની અનિચ્છા જણાવી અને એના કારણમાં એમની બહાર ન આવવાની નમ્રતા જ દેખાતી હતી. એમ છતાં મંડળના ભાઈઓના આગ્રહને વશ થઈ મંડળના નાવને અને તેટલું આગળ ચલાવવાના કામમાં સહાયતા આપવાનું સ્વીકાર્યું, પણ એ કામમાં એમણે મેટેરાઓના તેમજ જુવાનોના પૂર્ણ સહકારની અપેક્ષા જતાવી હતી.

એમના ભાષણમાં એમણે વરવિક્રમ તેમજ કન્યાવિક્રમ બંધ થવો જોઈએ, બાળજગન અટકવો જોઈએ, પુનર્લગ્ન કરવા માટે વિધવા બેનોને છૂટ અને

સગવડ મેળવી જોઈએ, મરણ પાછળના જમણુવાર જવા જોઈએ તથા લગ્ન-સંબંધનું ક્ષેત્ર દિનપ્રતિદિન વિરાળ જનવું જોઈએ, એ પાંચ પ્રશ્નોને બહુ મદત્ત આપવાનો આગ્રહ બતાવ્યો હતો.

આ ઉપરાંત કારકુનિયા કેળવણી પ્રત્યે ધૂણા બતાવી હતી અને ઉદ્યોગ તથા જમીનને આબાદ કરવા તથા કામની સામાજિક, આર્થિક તથા કેળવણી-વિષયક રિયલિટી સુધારવાના બીજા ત્રણ મુદ્દા રજુ કર્યા હતા.

૧૨- તથા કન્યા-વિકલ્પના પ્રશ્નનો તોડ કાઢનાં એમણે નીચેના બે મુદ્દા સમજાવ્યા હતા : પહેલો મુદ્દો સ્ત્રીશક્તિ — જે આપણને ઇચ્છે, આપણા સંબંધ માટે જેના હૃદયની ચાલના હોય, જે આપણને પોતાનાથી નીચો ગણી આપણી અને આપણી દીકરીની અવગણના ન કરે તેવો હોય ત્યાં લગ્નસંબંધ કરવો. અને બીજો મુદ્દો એ કે આપણી કન્યા ગર્વ રીતે મુખી થાય, તેના જીવનનું કલ્યાણ થાય, તેના કુટુંબમાં આપવી.

છેવટે એમણે પરિપક્વ કાર્ય ૩૬૫ દિવસનું જનાવવાની ખાસ લક્ષ્યામણ કરી હતી અને શરૂઆતમાં કોઈ એકાદ બે પ્રવૃત્તિ ઉપરજ આપણી શક્તિ કેન્દ્રિત કરવાનો રસ્તો સૂચવ્યો હતો. મંડળની શાખાઓ સ્થાપી, સભાઓ લારી તેમજ પત્રિકાઓ કાઢીને લોકોને વિચાર કરતા કરી મૂકવાની પણ એમણે આવશ્યકતા બતાવી હતી.

ત્યાર બાદ પરિપક્વ તે દિવસનું કાર્ય પૂરું થયું હતું અને તુરંત એજ સભામંડપમાં ભગિનીસમાજની પરિષદ મળી હતી.

રાત્રે ૯ વાગ્યે મંડળની વિષયવિચારણી સભા રામજાગમાં મળી હતી. બધા ભાઈઓ ચર્ચામાં રસ લેઈ શકે તથા એમના માનસનો ગરાબર ખ્યાલ આવે એ માટે કાર્યકર્તાઓએ સૌને વિષયવિચારણી સભામાં હાજર રહેવાની છૂટ આપી હતી, એટલે આ સભા વિષયવિચારણી કરતાં સામાન્ય સભા જેવી જ બની હતી. પણ એથી સભાનું કામ ખૂબ સુસ્કેલ થઈ પડ્યું હતું અને કેટલીક અનાવશ્યક ચર્ચાઓમાં પણ ખૂબ સમય જમડ્યો હતો.

આ સભાનું મદત્તનું કામ એક હતું અને તે થી. મોનીટીંગ અમીનની મનનીય સૂચનાઓ તથા મંડળને સાચું કાર્ય કરી જનાવવાની યોજના (પરિશિષ્ટ કો). એમણે ૨૪ કલાક કામ કરે એવા ભાઈઓને શોધી કાઢવા તેમજ આ કામ પાછળજ ભાઈપીને મંડી પડે એવા ભાઈઓને કામ કરવા બહાર આવવાની ખાસ લક્ષ્યામણ કરી હતી. આની અગર આખી સભા ઉપર સારી થઈ હતી અને પરિણામે એક કાયમી કાર્યાલય ખોલવાનો તથા એમાં ૨૪ કલાક

કામ કરે એવા એક ભાઈને શોધી કાઢવાનો ઠરાવ પસાર થયો હતો. એ માટે નાણાંની મુશ્કેલી ઊભી થતાં એમણે પોતાની ઢોળે વ્યક્તિ દીકરો પથી ૧૦ રૂપિયાનું ઉધરાણું કરી એ હમ્મર રૂપિયા મેળવી લેવાની યોજના રજૂ કરી હતી, અને એ પણ સ્વીકારાઈ હતી.

વીરસદ-કરમસદ લગ્નને અને એવાંજ ખીજાં કુલાલિમાનને છેદનાર લગ્નોને આ સભાએ વધાવી લીધાં હતાં. આ ઉપરાંત ખીજા ગાર, કરાવો ઉપર વિચાર કરી રાત્રે ૧૨મ વાગ્યે એ સભાનું કામ ખતમ થયું હતું.

ખીજે દિવસે સવારના પરિપટનું કામ ૮મ વાગ્યે શરૂ થયું. શરૂઆતથી જ પરિપટમાં એટલું ગંભીર અને શાંત વાતાવરણ હતું કે, કામ ઉકેલતું બહુ સુગમ થઈ પડ્યું. પ્રમુખની વ્યવહારકુશળતાથી એક પછી એક એમ બધા કરાવો (પરિશિષ્ટર) વ્યવસ્થિત રીતે પસાર થયા હતા.

આજનો પહેલો જ કરાવ બહુ મહત્વનો હતો, કારણકે એ કરાવમાં આજ મુઠ્ઠી આલતા આવેલા ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’નું નામ બદલીને ‘પાટીદાર મંડળ’ જેવું બ્યાપક નામ રાખવામાં આવ્યું. સભાએ તે સર્વાનુમતે સ્વીકારી લીધું.

આજની સભાનું ખીજું મહત્વનું કાર્ય તે મંડળની પ્રવૃત્તિઓ અક્ષાવવા માટે જાથુનું એક કાર્યાલય સ્થાપવાનો ઠરાવ પસાર થયો એ હતો. આ કરાવ શ્રી મોતીલાલ અમીનેજ મૂક્યો હતો અને તેઓ એને જેટલું મહત્વ આપતા હતા એટલી જ ગંભીરતાથી જાંધી વસ્ત્રની પરિસ્થિતિ તથા કાર્ય કરવાની દિશા ખતાવી. એક કરાવ વડોદરા રાજ્યના સુધારક કાયદાઓની દિશામાં માટે ત્યાંના દિવાન સાહેબ પાસે ડેપુટીશન લઈ જવાનો હતો. આ વખતે પણ શ્રી મોતીલાલ સાહેબે પોતાનો બહુ મહત્વનો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો હતો કે “આપણે સરકાર પાસે સુધારાના કાયદાઓ પસાર કરાવીએ તથા એના દીકરા અમલને મજા કરાવવા પ્રયત્ન કરીએ એ તો જરૂરનું છેજ, પણ એથી વધુ મહત્વનું તો આપણા સહકારનું છે. વડોદરા રાજ્યે ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો પસાર કર્યો, પણ એમાં આપણે આજકાના વાલીઓએ કેટલી મદદ કરી? એટલે હું તો માનું છું કે આપણે જો સાચી પ્રગતિ કરવી હોય તો એ કાયદા કરતાં પણ વધુ મહત્વ આપણા સહકારનું અને વર્તનનું છે, નહિ તો બધા કાયદા કાયદાપોથીમાં ચીથરાંજ બની રહેવાના છે.”

મોતીલાલ સાહેબની અપીલ પછી તુરંત જ મંડળના કાર્યાલય માટે જોઈતાં નાણાંની ટીપ કરવામાં આવી અને એમાં રૂ. ૨૫થી વધુ ન લેવા એવી એક શરત હતી. એમ છતાં ફક્ત અડધા કલાકમાંજ ૬૦૦ જેટલા રૂપિયા

લખાયા. અને આ કામમાં લોકોએ જે ઉત્સાહ બતાવ્યો એ બેનાં મંડળની આ નવી નીતિમાં લોકોનો ખૂબ વિશ્વાસ એકેલો જણાતો હતો. પરિષદની પૂર્ણાહુતિ થતાં સુધીમાં તો લોકોનું ચાતાવરણ ખૂબ ઉત્સાહભર્યું અને ગરમ થઈ ગયું હતું.

છેવટે પ્રમુખશ્રીએ પરિષદના કામકાજ માટે ખૂબ સંતોષ જાહેર કર્યો હતો અને ભવિષ્યમાં કામ કરવા માટેની આશા સેવીને પરિષદ આનંદપૂર્વક વિસર્જન પામી હતી.

રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ,
મંત્રી, પાટીદાર યુવકમંડળ

પરિશિષ્ટ ૫ : સ્વાગતસમિતિના પ્રમુખનું ભાષણ

બેનો અને ભાઈઓ,

સ્વાગતસમિતિ તરફથી આપ સર્વ ભાઈબેનોને આવકાર આપતાં મને આનંદ થાય છે. આપ સર્વનું સ્વાગત કરવાનું ભાર્યું ડોકારને પ્રાપ્ત થયું છે તેથી પણ અમને જધાને થયો આનંદ થાય છે.

ડોકાર એ હાસરા તાલુકાનું માળ પ્રદેશમાં આવેલું ગામ છે. માળ પ્રદેશ અણખેડાએલો, કેળવણીમાં અને બીજી બધી રીતે પછાત છે. હાસરા તાલુકામાં અણખેડાએલી જમીન ઘણી પડી હતી. કાનમ, વાકળ, ચરોતરના પાટીદાર ભાઈઓ ખેતી કરવા માટે આ તરફ આવ્યા. તે જધાના પ્રયત્નથીજ અહીં પરિષદ ભરવાનું નક્કી થયું. સમાજસુધારણાનું કામ કરીને પાટીદાર જાતિમાં જનગૃતિ લાવવાની તેમને ભારે ઇચ્છા હતી. પરિષદ ભરાવાની છે એ જાણીને માળ પ્રદેશના ભાઈઓમાં હીક જનગૃતિ આવી છે.

ડોકારમાં આપણે ભેગા થઈએ છીએ ત્યારે મને ૬૦-૭૦ વર્ષ પહેલાંના ઇતિહાસનું સ્મરણ થાય છે. ડોકાર એ પુણ્યક્ષેત્ર મનાય છે. ડોકારમાં ઘણા પ્રસંગોએ જાતિઓની ચૂંચવણના પ્રશ્નોના કોયડા ઉકેલાયા છે. ૬૦-૭૦ વરસ પહેલાં આપણી જાતિના અગ્રેસરો ડોકાર મુકામે જાતિની સામાજિક અને આર્થિક ઉન્નતિ અર્થે ભેગા થયા હતા. લગ્ન અને મરણ-પ્રસંગોએ યતા પર્યમાં કાપકુપના કરાવો કરીને જંથારણ ધડ્યું હતું કરાવતો લંગ કરે તેને માટે સગવડ પણ રાખી હતી. તે વખતે આજની જેમ જ, બાર કે સત્તાવીસ ગામના ગોળ કે વાડા નહોતા; એટલે ગોળ કે વાડા તોડવાની વાત જ નહોતી, પણ

આપણાં લગ્નમરણનાં ખર્ચોમાં કાપકુપ કરીને જ્ઞાતિને આર્થિક મુશ્કેલીઓમાંથી બચાવવાની વાત હતી. પણ દિવસે દિવસે કરાવેલું પાલન શિથિલ થતું ગયું અને બંધારણ તુટી ગયું, આજે પાટીદાર જ્ઞાતિ બંધારણ વિનાની થઈ પડી છે. પરિણામે પહેલાં જ્યાં ગામોના બોજ નહોતા ત્યાં હવે જે બ, વાડા અને તડ થતા ગયા. જેમ જેમ પરદણનો આંકડો વધતો ગયો, મરણપ્રસંગે ખર્ચ કરવાની હરિદ્રાઈ વધતી ગઈ, નેમ તેમ કુલીનઅકુલીન અને ઊંચનીચના ભેદ વધતા ગયા. આજે જ્ઞાતિની સ્થિતિ એવી થઈ છે કે સૌ કોઈને મૂંઝવે છે. જેમ ૬૦-૭૦ વર્ષ ઉપર જ્ઞાતિના આગેવાનોએ ભેગા થઈ ગૂંચલાણના પ્રશ્નો ઉકેલ્યા હતા તેમ ફરીથી આ કંકારના પુણ્યધામમાં આજ ઊભી ચઢેલી વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી ઊગરવાના ઉપાય શોધી કાઢો તો જ આપણું બધા ભેગા થયા તે આર્થિક થયું એમ હું માનીશ.

આટલી પ્રસ્તાવના પછી આજની પરિવદ શા માટે બોલાવવામાં આવી છે તે તરફ આપ સર્વનું ધ્યાન ખેંચું છું.

શુજરાતના પાટીદારોમાં મુખ્યત્વે સામાજિક સુધારણાને અર્થે પાટીદાર યુવકમંડળો જન્મ થયો. આજ સુધીમાં એ મંડળની ત્રણ પરિવદો ભરાઈ. આજ સુધીમાં અનેક કરાવો કર્યા છે, તેનો કેટલો અમલ થયો છે અને સુધારણાનું કામ કેટલું આગળ ધપ્યું છે તેનો હિસાબ મંત્રીઓ આપી શકે.

મારે તો એટલું જ કહેવાનું છે કે પાટીદાર એ ખેડૂત છે અને જગતનો તાત ગણાયો છે. પણ એ જગતના તાતની સ્થિતિ આજે કેવી છે એ સૌ કોઈ જાણે છે. તેની ઉપર કુદરતના કોપ, સમાજના કોપ અને સરકારના કોપ ઊતરી પડ્યા છે અને તેને ભરખી રહ્યા છે. એવી સ્થિતિમાં બેચાકળો બનેલો કોઈ પણ મનુષ્ય રસ્તો શોધી શકતો નથી. તે વિમાનજીગાં પડી ગયો છે, શું કરવું તેની તેને સજ પડતી નથી.

આપણી જ્ઞાતિનો ઇતિહાસ કોઈ લખે તો મોટું દળદાર પુસ્તક થાય. આપણામાં આજે જે અસમાનતાનું ધોરણ છે. લગ્નની પ્રથાએ કુલીનઅકુલીન ને ઊંચાનીચાના ભેદ પાડ્યા છે, તેનો કોઈ પણ ઉપાયે નાશ કર્યો જ છૂટકો છે. બારમાની પ્રથા ઓછી થતી જાય છે, પણ કેટલાકે બારમાના દિવસને બદલે મહિને બે મહિને જમાડવાનો રસ્તો કાઢ્યો છે. બારમાની જંગલી પ્રથા બંધ થાય તો જ એક અથવા બીજી રીતે થતાં ખર્ચ અટકવાનાં. બેનો અને ભાઈઓ અજાન અને વહેમના કુવામાં ડૂબી ગયાં છે, તેમને પણ તેમાંથી કાઢ્યે જ છૂટકો છે.

આમ સમાજમાં સળગતા પ્રશ્નોથી આપણી કામનું અધઃપતન થાય છે.

તેને અટકાવવું એ આપણો ધર્મ છે. જધા એકત્ર ચઇ કામ કરીશું તો જરૂર આપણે ધાગેલું કામ પાર પાડી શકીશું.

યુવકમંડળનું ધ્યેય એ જ છે. દિવસે દિવસે વધારે કાર્ય થાય, મંડળના કરાવોને જળ મળે, તેના કાર્યને વ્યાપક સ્વરૂપ મળી શકે, તેના સિદ્ધાન્તો સૌ કોઇ જાણી શકે, તેટલા માટે મંડળના જધાય સભ્યો યાય એમ હું ઇચ્છું છું. ધાર્યા કરતાં મેં સમય જાડુ લીધો છે. અંતમાં હું એટલું કહેવાની રજા લેઉં છું કે આજે પરિષદમાં જે પ્રશ્નો ચર્ચાયા તેમાં આપ જધા બેગા ચઇને વિચાર કરો, ચર્ચા કરો અને આજે ભરદરિયે ઝોલાં ખાતા નાવનં સ્થિત કરો અને તેના માર્ગમાં આવતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરો. ચર્ચાઓ કરીને, વિચારો કરીને આપણા નિયમોમાં વધારો થટાડો કરીને કોઇ એવી નિયમાવલી થડો કે જેને જધા દબણે વળગી રહીને પાલન કરે. કરાવો અભરાઇ ઉપર ન મુકાય તે પણ જોશો.

અહીં યુવાન કે વડીલ વર્ગ સૌને આમલભરી વિનંતી કરું છું કે ડોકારમાં કરેલા કરાવોને પૂરેપૂરા વળગી રહેજો અને તેનું પાલન કરજો. એ મારી અંતરની ઇચ્છા.

છેવટે જણાવીશ કે અમારાં દૂકાં સાધનો, ઝોાછી શક્તિ અને વખતને અમારે પૂરતી સગવડ અને સામગ્રી એકઠી નહિ ચઇ શકવાથી આપના સ્વાગતમાં ઉપયુગ રહી હશે, છતાં એને આપ નિભાવી લેશો એવી આશા રાખું છું.

પરિશિષ્ટ રિ : પરિષદની ફત્તેહ ઇચ્છતા સંદેશા

પરમપૂજ્ય ગાંધીજી હજે છે :

ચિ. રાવજીબાઇ,

તમારો કાગળ મળ્યો. તમારી પરિષદ સફળ થાયો. સફળતાનો ગજ મોટા મોટા કરાવો નહિ, પણ યુવકોનું દલતાપૂર્વક કરાવ પ્રમાણે વર્તન. જેનો તેઓ અગત્ય કરવા તૈયાર ન હોય તે કદી પસાર ન કરે.

શેઠાંચ (વર્ધા), તા. ૧૯ : ૧૧ : '૩૬

ખાપુના આશીર્વાદ

૨. પાટીદાર યુવકમંડળની પરિષદમાં વૃદ્ધાવસ્થા તથા શારીરિક નુજળાઇને લીધે હું આવી શકું તેમ નથી, તેથી લાચારીથી આ કાર્ડથી મારો સંપૂર્ણ ટેકો દર્શાવી ઇચ્છું છું કે માત્ર લાગણો કરી વેરાઇ નહિ જતાં સામાજિક વગેરે પ્રગતિના કરાવો આજ સુધી થયેલા તથા હવે થાય તે મુજબ વર્તવાનું

દરેકને પ્રભુ આત્મબળ અર્થે એ પ્રાર્થના.

ભરૂચ,

ઝવેરભાઈ નાથાભાઈ અમીન,

તા. ૨૧ : ૧૧ : '૩૬

વીરસદ વાળા

૩. ચોથી પરિપદ આવતી કાલે ડોક્ટરમાં ભરાવાની છે તેમાં મારાથી આવી શકાય તેમ નથી, તોપણ જે સદ્ભાવથી મંડળે મને આમંત્રણ મોકલ્યું છે તેને માટે આભાર માનું છું. અને કશું છું કે જે શુભ ઉદ્દેશથી તે ભરવાની છે તે સારી રીતે પાર પડે.

લેઉઆ પાટીદારોમાં સાલતા ત્રાસદાયક અને અતિખર્ચાળ દિવાળીનું પરિણામ અનિષ્ટ આપ્યું છે એમ જણાયાથી ડોક્ટરમાં જ મૂકા ભરી એ દિવાળી ઉપર અંકુશ મૂકવાને ૫૦-૬૦ વર્ષ ઉપર ધિરીશ તથા વડોદરા સરકારે ફેટલાક નિયમ કર્યા હતા. ફેટલાક રાનિદિતચિતકોએ પણ ગામે ગામ ફરી, ચરોતરનાં મોટાં ગણતાં ગામેના આગેવાનોને સમજાવી ફેટલાક કરાવ કરાવ્યા હતા; અને હાલમાં ફેટલાક વર્ષથી આપના મંડળ તરફથી પણ પીક્ટિંગ વગેરે સાધનોથી સુધારાની કંઈક તજવીજ આવી છે. આ બધાને પરિણામે અને વિશેષે ફરીને ફળવણીના પ્રચારને લીધે કંઈક સુધારા થયા છે, પણ હજી ઘણું થવાનું બાકી છે. નિરાશ થવાને કંઈ કારણ નથી. સેંકડો વર્ષથી જડ ધાલી બેઠેલા દિવાળી કંઈ એકદમ સુધરતા નથી. દિવાળીની શુભામગીરીમાંથી નીકળી જવાને જે નૈતિક બળ જોઈએ તે થોડામાં જ હોય છે. પણ ફળવણીનો પ્રસાર વિશેષ થશે તેમ તે પણ આવતું જશે. હજી આપણા લેક્ષિનો મોટા ભાગ-સેંકડે ૭૦, ૮૦ ટકા-અમણુ છે. સ્ત્રીઓમાં તો ૯૦ કરતાં વધારે ટકા અમણુ છે. અમણુતા નીકળી જઈ સોએ સો ટકા ભણેલાં થશે ત્યારે સુધારા પણ સોએ સો ટકા થશે. માટે આવતું મંડળ બીજું જે કંઈ કરવા ધારે તેમાં ફળવણીનો પ્રચાર કરવાનું કામ ખાસ હાથ ઉપર ધરવામાં આવે અને ગામે ગામ ફરી, રથાનિક આગેવાનોને મદદમાં લેઈ, ખાસ સુધારા સંબંધે બોધ અપાય, એ રીતે કરવાને મારી સૂચના છે.

વડોદરા, તા. ૨૧ : ૧૧ : '૩૬

ગોવિંદભાઈ હા. દેસાઈ

૪. હિંદી પ્રજાની ઉન્નતિ અનેક માર્ગે થઈ રહી છે. રાજ્યસત્તા વિના હમરો વિદ્યો નડે છે, તેથી આપણે રાજકીય સ્વતંત્રતાને વધારે મહત્ત્વ આપીએ છીએ, એ યોગ્ય છે. પણ મારા જુવાન ભાઈઓને એટલું કહેશો કે જે ૫૦૦ જુવાનો ધારે તો ગુજરાતી ખેડૂતમાંથી કુરિહિઓ, કુરિવાળો, અમાન અને વહેમો, ખોટા ખર્ચો બધું થઈ શકે. રાજકીય સંગઠનની માફક

સામાજિક સંગઠન કરવાની જરૂર છે. વળતે એ જાતે પ્રવૃત્તિમાં એ ને એ ભાઈઓ જ. આગળ પડતો ભાગ લેશે, પણ જેમનાથી રાજકીય ન થતું હોય તે સામાજિકમાં વિશેષ કામ કરે તો જ દેશ ઉન્નત થાય. ઉન્નતિને વાર લાગે છે, કારણ કે હજુ કામ કરનારાની સંખ્યા ઓછી છે. આ ચીજ યુવાનોને સરભાવે એમ નથી?

અમદાવાદ, તા. ૧૮:૧૧:૭૬

સુમન્ત મહેતાના વહેમાતરમ્

પ. મને તો દેશની સર્વ સારી પ્રવૃત્તિઓમાં રસ છે, અને યુવકપ્રવૃત્તિમાં તો ખાસ કરીને. યુવક એટલે ચંદતાં પાણી. આપણા દેશનું ભવિષ્ય એમના હાથમાં. એ ધારે તો દેશની આજરૂ વધારે. આળસુ, ટૂંકા વિચારના, અને નાનાં નાનાં કુંડાળાંમાં માનનારા રહે તો દેશને પછાડે.

યુવકપરિપક્વને અન્તઃકરણથી ફોદ હમ્મું છું.

ભરૂચ,

ચન્દુલાલ મ. દેસાઈના

તા. ૧૬:૧૧:૭૬

વહેમાતરમ્

પ. યુવકમંડળ અને ભગિનીસમાજ જો અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અને વિધવા-વિવાહની છૂટના કરાવો કરે તો જ તેનું મળવું હું તો સાર્થક ગણું. અને કરાવ કરે તેનો અર્થ એ કે તેના સભ્યો તેનું પાલન કરતા થાય.

હરિજન આશ્રમ, સાબરમતી,

નરહરિ પરીખ

તા. ૧૪:૧૧:૭૬

આ ઉપરાંત પરિપક્વે ફોદ હમ્મનારા સદેશા આ ભાઈઓ તરફથી આપ્યા હતા: કલ્યાણજીભાઈ, મોરારજીભાઈ દેસાઈ, કનૈયાલાલ દેસાઈ, ગૌરધન-ભાઈ અમીન, ઈશ્વરભાઈ સોગાભાઈ પટેલ, જાગડાલીના મોરારભાઈ પટેલ, ચિમનભાઈ અમીન, વગેરે.

પરિશિષ્ટ ૫ : મંત્રીનું નિવેદન

પ્રતિનિધિ ભાઈઓ, જેનો, માનનીય મહેમાનો અને અન્ય શ્રોતાઓ, પાટીદાર યુવકમંડળની આ ચોથી પરિપદ છે. જોકે તેની સ્થાપના થયાં સાત વરસ થયાં, પણ મને ૧૯૩૦ અને ૩૨-૩૩, એ ત્રણ વરસ આપણામાંનાં ઘણાં ભાઈએ માતૃભૂમિના સ્વતંત્ર્યયુદ્ધમાં રોકાયેલાં હોવાથી મંડળ સાત વરસનું પાકું જાળકં થયા છતાં આપણે તેની ચોથી જ જયંતી જિજ્ઞવવા બેગા થયા છીએ. આ ચોથી જયંતી દરમિયાન યુવકમંડળે શું શું કર્યું તેનો ટૂંકે સાર હું આપની રૂબરૂ રજૂ કરીશ.

પાટીદાર કામ ગુજરાતમાં વિશાળ સાગર જેવી પથરાયેલી છે. તેમાં એટલાં કુંડાળાં છે. કે જાણે સૌ ચોતપોતાની અલગ દુનિયા જમાવી મેકા હોય તેમ ફેટલાંક એક બીજા ઉપર ચઢી મેકાં છે અને ફેટલાંક એક બીજાથી વિખૂટાં અને અજાણ્યાં છે. પાટીદાર યુવકમંડળે આ કુંડાળાની સીમા તોડવા પ્રયત્ન આદર્યો છે. આજના જમાનામાં એમ જ્ઞાતિના ગોળ કે વાડામાં ભરાઈ રહે આપણને હવે નહિ પાલવે. આપણે પાટીદારના સંકુચિત ગોળમાં ભરાઈ રહેવું નથી. નાતગતના વાડા તોડી આપણે સમગ્ર જનસમૂહમાં ભળી જવાનું છે. આજના જમાનામાં જ્ઞાતિ એ કોઈ ગતનું કુદરતી મંડળ નથી. જ્ઞાતિગો નષ્ટ ન થાય ત્યાં સુધી આપણે સમાજ, સંગઠિત ન થાય. પણ એમ સમગ્ર સમાજમાં ભળી જતા પહેલાં સૌએ પોતપોતાની બિચૂપો દૂર કરવી ને શક્તિ ફળવવી પડે. એ બિચૂપો દૂર થાય અને શક્તિ ફળવાય એજ આપણા આ મંડળનો હેતુ છે.

આપણા યુવકમંડળનું મુખ્ય કામ સામાજિક સુધારણાનું છે. સામાજિક સુધારણા દ્વારા આપણી આર્થિક, નૈતિક અને શારીરિક શક્તિ વધારવાનો આપણો આશય છે. તે આશયમાં આપણે ફેટલા ફળીભૂત યથા છીએ તે આપણે જોઈએ :

૧ જાળલગ્ન અટકાવવા અને વરકન્યાની લગ્નની ઉંમર ઉત્તરોત્તર વધારતા જવું.

૨ જનનો ત્રીજો દિવસ અને હવે તો બીજો દિવસ પણ બીનજરૂરી હોવાથી બંધ કરવો.

૩ પ્રેતભોજન એટલે જારમાં કરવાની જગલી પ્રથા નાબુદ કરવી.

(૧) જાળલગ્નનિષેધક કાયદો ગાયકવાડ સરકારે ધણું વરસોથી કર્યો છે, પણ તે રાજ્યની પોથીમાંજ સડ્યા કરે છે. તેનો કોઈ પણ જાતનો અસરકારક અમલ નથી જ થયો એ સ્પષ્ટ છે. પણ યુવકોએ કેડ કરી અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ અને વિરોધો સહન કર્યા, કૌટુંબિક કલ્યાણ પણ પ્રેમભાવે સહન કર્યા, અને શરૂઆતમાં ૧૬ વરસની વરની અને ૧૪ વરસની કન્યાની, પછી ૧૮ વર્ષની વરની અને ૧૬ વરસની કન્યાની અને હાલ ૨૦ વરસની વરની અને ૧૮ વરસની કન્યાની એમ ઉંમરની મર્યાદા રાખી આપણાં સંતાનોની લગ્નઉંમરની મર્યાદા વધારતા જઈએ છીએ. આમ કરવામાં જમાનાએ પણ પોતાનો ભાગ ભજવ્યો છે. છતાં એ પલટાતા જમાનામાં ગાયકવાડ સરકારનો કાયદો જે ન કરી શક્યો તે યુવકોએ કર્યું છે. આમ સામાન્ય વાતાવરણ

જાળસળની વિરુદ્ધનું ચયું છે. છતાં કોઈ પણ કારણથી કેટલાક અઘાન લોકો જાળસળ કરવાને લલચ્યા છે, પણ યુવકમંડળે પોતાનો ચોક્કસદાર મૂકી દીધો છે. મંડળના એક મંત્રી લાઇ વેલ્લીલાઇએ મંડળના વક્ષદાર ચોક્કસદાર તરીકે પોતાની ફરજ સંતોષકારક રીતે જાળવી છે. અને ગયા વરસમાં જાળસળ કરનારા પાલકો સામે તેમજ ગેર સામે કાયદાનો આશરો લેઇ તેઓને ચોગ્ય નશિયત કરાવી છે. પરિણામે જાળસળ ખેડા જિલ્લાના અંમુક ભાગમાંથી તો લગભગ અંધ થયાં છે. એમાં આપણા યુવકમંડળે પોતાનો ઠીક દિરસો આપ્યો છે. અંગ્રેજી રાજ્યે પોતાના જાળસળનિષેધક કાયદાનો પણ નીચ ઉપયોગ કર્યો છે, તેથી પણ આપણે જાળસળ અટકાવવામાં ફાવ્યા છીએ.

(૨) જનનો ત્રીજે દિવસ તો ભૂતકાળના સ્વપ્ન જેવો થઇ ગયો છે. તેની શરૂઆત તો પૂ. મોતીલાલ સાહેબે કરી હતી. પછી મંડળની સ્થાપના થયે. એણે એ બવસયા ઉપાડી લીધી પછી તો યુવકમંડળનો કોઇ સભ્ય-પછી ભલે તે વરનો લાઇ હોય, લત્રિજો હોય કે ભાણેજ હોય પણ-ત્રીજે દિવસે સવારે જાળસળમાં પોટકી મારી જનીવાસામાંથી દૂરના સ્ટેશન તરફ પગ-પાજો વિદાય થતો, ત્યારે તેની પાછળ ટીખળ પણ થતું: "એ તો એકડાવાળા! ધરમાં થઇ રહ્યું હશે એટલે ત્રીજે દિવસ રાખેય શું કરવા અને રહેય શું કરવા? એમ તે કંઇ મુધારા થતા હશે? જાણે નાતના ધણી થઇ પડ્યા!" આવાં અનેક વચનજાણ વચ્ચે થઇને તે ચોક્કો વિદાય થતો. તે તપનું પરિણામ શું આવ્યું છે તે તમે સૌ જાણો છો. હકીકત થઇને ત્રણ દિવસનો એકડો અંધનારા અતે એ તપ આગળ નમી પડ્યા. આજે ત્રીજા દિવસનું નામનિશાન રહ્યું નથી. યુવકોની એ ઊજળી ફોટો છે. એટલેથી યુવક ચોક્કસો અટક્યા નથી, તેમણે પ્રગતિ કરવા માંડી છે, અને ધાર્મિક ક્રિયા પૂરતોજ સમય જનમાં રહેવાના એક નહિ પણ અનેક દાખલા બન્યા છે અને જનતા જાય છે.

(૩) કોઇના મૃત્યુ પાછળ તે પ્રસંગે જે સામુદાયિક મિષ્ટાન્ન જમાડવાનો રિવાજ આપણા સમાજમાં છે તેને ગ્રેનભોજન યા ગારમું કહીએ છીએ. આ જંગલી રિવાજ શા હેતુથી પજો હશે તેનાં કારણોમાં ઊતરવાને હું માગતો નથી. પણ આપણા જમાનામાં તેવાં ગ્રેનભોજન જમવાથી અને જમાડવાથી જમનારની અને જમાડનારની આર્થિક અને નૈતિક અધોગતિ થાય છે એ નિઃસંશય છે. આ યુવકમંડળે તે રિવાજ સામે સને ૧૯૩૧માં પીકેટિંગથી ભારે ઝુંબેશ ઉઠાવેલી; ૧૯૩૧નાં ઓગસ્ટ માસથી માંડી નવેમ્બર સુધીના ચાર માસમાં એ પ્રવૃત્તિએ ફક્ત આણંદ તાલુકાનાં ગામડાંમાંથી જ રૂપિયા સીતેર

હમને જ્યાંજ્યાનો અડસટો નીકળ્યો હતો. ૧૯૩૨ની સત્યાગ્રહની લડત પછી મંડળની શિથિલતાને કારણે જારમા સામેનું પીકેટિંગ કામ અટકી પડ્યું, પણ તેની નૈતિક અસર તો રહી. આખી જાતિમાં—ચરોતર, કાનમ, વાકળ કે દશકાશીમાં—સમજુ પાટીદારો જારમું નથી કરતા. કેટલાક મમતીલા અને જૂની વિચારશ્રેણી વાળા પોતાની હક છોડતા નથી, પણ હું તો માતું છું કે તેમને પોતાની હક છોડ્યા સિવાય છૂટકો નથી. ગાદ છટોલાં પરિવદને પ્રસંગે પ્રેતભોજનનિષેધક સમિતિ નીમવામાં આવી હતી, તેણે આ પ્રવૃત્તિને આગળ ધકેલવાને કંઈ પ્રયત્ન કર્યા જણાતા નથી. તેણે કંઈક ક્યું હોત તો આપણે આ વિષયમાં ઘણું કરી જનાર્યું હોત. તેનો એક જ દાખલો આપું: વસોના યુવકો પોતાની ફરજમાં કાર્યરત રહ્યા અને પરિણામે વસોનાં નાનાં મોટાં અનેક જારમાં અટક્યાં છે. છતાં અએલાંમાંથી કોઈનીયે ફરીઆદ હજુ સુધી આવી નથી અને બાવિધમાં આવવાની પણ નથી કે તેઓ જધા જારમા વંગર ત્યાં દુઃખી થાય છે અગર નરકમાં પડ્યા છે! વસોના યુવકોના મક્કમ વક્ત્રુ મોટે તેમને અભિનંદન ઘટે છે અને બીજાં જામેના યુવકોએ તેનો ધડો લેવો ઘટે છે.

પણ જારમું જંધ ફરી મરનારને નિમિત્તે કેટલાક આગળ પાછળ નિશાળિયાં જમાડે છે, કેટલાક બીજો પ્રસંગ બોલો ફરી સગાંવહાલાનો મેળાવડો કરી જમણવાર કરે છે. આવા દાખલા પણ ચરોતરમાં બન્યા છે. કેટલાકે પોતાની જીવતક્રિયા કરીને પોતાનાં મમત્વ પોષ્યાં છે. ત્યાં સુધી જારમાની પ્રયા સદંતર નાશ નથી પામી ત્યાં સુધી આ બધુંયે રહેશે. યુવકમંડળે આ પ્રશ્ન હાથમાં લેવો ઘટે છે.

આપણા સમાજમાં કેટલાંક રૂઢિવિરુદ્ધનાં ચર્ચારૂપ લગ્ન થવા લાગ્યાં છે, તેમાં યુવકમંડળની પ્રવૃત્તિનો સીધો હાથ નથી એ વાત સત્ય છે. પણ યુવક-મંડળના પ્રયત્નથી જે મનોદશા સમાજમાં પેદા થઈ, જે સૌર્વવૃત્તિ પેદા થઈ તેના પરિણામરૂપે એવાં લગ્ન થયાં એમ કહી શકાય. વળી એવું પણ જોઈ છે કે જે પોતાને મદદ કરે છે તેને પ્રભુ પણ મદદ કરે છે. જમાનો પણ સમાજસુધારકોને મદદ કરે છે, અને એટલે અંશે સમાજસુધારકોનું કામ સરળ થઈ પડે છે. આમ ગયા વરસમાં કેટલાંક રૂઢિવિરુદ્ધનાં લગ્નો જમાનાને જોડે થયાં એ આનંદ પામવા જેવું છે. પણ તેમાં એક દુઃખદ નોંધ મારે લેવી પડે છે. કુદરતનો પ્રવાહ મુક્ત છે, પણ માણસ—પછી તે ભક્ષેને કેળવણી પામેલો હોય છતાં—કેટલીક વખત કુદરતના પ્રવાહવિરુદ્ધ વર્તન આચરે છે. પાટીદારનાં મુખ્ય ગણાતાં છ ગામની એક કન્યા ગયે વર્ષે

બ્રાહ્મણને પરણી, અને ખીજી અનાવિલ દેસાઈને પરણી. ભાદરણની એક કન્યા બેચાર વરસ ઉપર કુસહીન ગણાતા પલોલના એક યુવાનને પરણેલી. તે લગ્નને પ્રસંગે કાંઈએ તે વિરુદ્ધ આંખ પણ ઊંચી નહોતી કરી, પણ આ વર્ષે વીરસદ-કરમસદ લગ્નસંગથે જે ઉદાપોહ મુંબઈ જેવા શહેરમાં થયો તે. અંગત રાગદ્વેષને કારણે ન હોય નો, આપણા ભણેલાની પણ ભ્રષ્ટ મનોદશા સૂચવે છે. તેવી વ્યક્તિઓને પોતાની જવાબદારીનું જ્ઞાન નથી, એમ એમણે પોતાના વર્તનથી સાબિત કરી આપ્યું છે. આ ગાહુજ દુઃખદ છે અને આપણે માટે લલ્લમરપદ છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં પાટીદાર કામને એક જમાનો પીછેહઠ કરનાર એ પગલું હતું એવું મારે નમ્ર માનવું છે.

આમ આજ સુધીમાં યુવકમંડળે અનેક દિશામાં પ્રગતિ કરી છે. ગઈ ઇતાલાની પરિપદ પછીના વરસમાં જૂની પ્રવૃત્તિ યદ્ય નથી કે નવી હાથમાં લેવાઈ નથી એવો એકરાર મારે દુઃખ સાથે કરવો પડે છે. એ સંગથે 'પાટીદાર' માસિકમાં અનેક વેળા ચર્ચા યદ્ય ગઈ છે. મારા મિત્રોએ એ સંગથે અનેક સૂચનાઓ આપી છે. કાંઈ પણ રીતે આપણે આપણું ગાહું આગળ ધપાવેજ છૂટકો છે. 'યુવાનો પ્રમાદમાં પડ્યા છે, તેમનામાં ભારે શિયલતા આવી છે, તેઓને સમાજહિતની કે નાનગતની કે દેશની કાંઈયે પડી નથી,' એવા અવાજો ગોમેરથી આવ્યા કરે છે. તે સોએ સો ટકા સાચા છે એમ હું કહી શકતો નથી. નેવું ટકા એ અવાજો સાચા પણ હશે. પણ આપણે એ ટકાની ભાંજલમાં પડ્યાનું નથી. આપણી પ્રગતિ અટકી પડી છે, આપણે પ્રવૃત્તિશૂન્ય યદ્ય પડ્યા છીએ, એ વાત તો સાચી સાચી છે.

તેમાં યુવકોની સમાજ અને દેશ તરફની બેદરકારી અને આપણા વડીલોની યુવકમંડળની પ્રવૃત્તિ તરફ સહાનુભૂતિનો અને દોરવણીનો અભાવ એ મુખ્ય કારણો છે. જે જોમ, ધગશ અને હિલકટ ઇચ્છા બેંધએ તે યુવકોમાં નથી. પોતાની, કુટુંબની, સમાજની કે દેશની સાચી સ્થિતિનું જ્ઞાન નથી, અને તેવું જ્ઞાન હોય તોપણ તેમને કંઈયે પડી નથી એમ કરીને બેદરકારી બતાવી રહ્યા છે. યુવકોમાંથીજ નવો સમાજ બનવાનો છે, માટે જો તેઓ બેદરકાર રહે તો આજે જેવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે તેવી સ્થિતિ નવા સમાજની પણ રહેવાની અને જ્ઞાતિ આર્થિક તથા નૈતિક અવનતિમાં આવી પડવાની. સમયના પ્રવાહમાં આપણે તણાવું પડે તેના કરતાં આપણેજ નવો સમાજ રચીએ તો આપણે આપણા ભણતરને દિપાવી શકીએ.

આપણા વડીલોએ પણ આપણી પ્રવૃત્તિ તરફ ઉદારસીનતા બતાવી છે. આજ-કાલ કરતાં સાત વરસથી પાટીદાર યુવકમંડળ સમાજસુધારણાનું કામ કરી રહ્યું છે. તે શું કરે છે, ક્યાં જૂઠું કરે છે, તે બતાવવા જેટલી સહાનુભૂતિ તેમણે બતાવી નથી. છેલ્લી સત્યાગ્રહની લડત પછી આપણા સમાજની એક જનની માન્યતા થઈ ગઈ છે કે 'સમાજસુધારણાનું કામ ગાંધીવાળા કરે, સામોજિક કે આર્થિક કાર્ય પણ ગાંધીવાળા કરે. લડતમાં જોડાઈ જેલમાં ગાંધીવાળા જાય; ડફણાં ખાય, માથાં પણ ગાંધીવાળા ફોડાવે. અને જનતામાં જઈ મિટાઈ જાય પેટ ઉપર હાથ ફેરવી સૂઈ જવાનું કામ અમારું!' આ માન્યતાથી જ સમાજનાં બીજાં કાર્યોમાં યુવકો કે વડીલો ઉદારસીનતા દાખવી રહ્યા છે. એટલે જ યુવકમંડળમાં આજે ગણ્યાગાંઠ્યા કામ કરનારા છે. વડીલોએ યુવકમંડળમાં જોડાઈને હાર્દિક સહાનુભૂતિ અને ટેકા આપ્યાં હોય તો કામ આગળ ધપ્યું હોય. કાનમ, વાકળ, દશકાશી પ્રદેશના લોકો પોતાનાં જુદાં જુદાં મંડળ રચીને પોતાના વિભાગનું કામકાજ યથાશક્તિ ધપાવે જ જાય છે. પણ મારા નામ અભિપ્રાય મુજબ ચરોતરમાં જ કે ખાર ગામ પોતાના વ્યવહારમાં યોગ્ય અને સમયાનુસાર ફેરફાર નહિ કરે તો પાટીદાર જાતિની ઉત્પત્તિ થતી અટકાવવાનો દોષ તેમને માથે આવશે, કારણકે સમગ્ર જાતિની નજર તેમના મુવતારા રૂપ જ ગામ ઉપર જ હમેશાં હોય છે. જેમ શહેરનો સુધારો કે કુધારો ગામડામાં જાય છે તેમ ચરોતરનાં જ કે ખાર ગામના સુધારાનું કે કુધારાનું પણ બીજાં ગામોમાં અનુકરણ થાય છે. આ અંધ અનુકરણથી તેમને જોણું સહન કરવું પડ્યું નથી, અને એ તો સહન કરનારાઓએ જ બિડીને પોતાનો ઉદ્ધાર કરવો જોઈશે. ખરી વાત તો એ છે કે જે વસ્તુ સમાજને હાનિકારક હોવા છતાં કાળજીએ પ્રતિષ્ઠા પામી ગઈ હોય તે વસ્તુને તોડી નાખી સમાજને હિતકારી વસ્તુઓની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવી અને એવી વસ્તુઓનું મૂલ્ય વધારવું.

આજે આપ બધા બેગા થયા છો તો કંઈક રસ્તો કાઢો અને જાતિસુધારણાના કામને આગળ ધપાવો. આપણે પ્રગતિવાન શી રીતે થઈએ તેનો નિર્ણય આજે આપણે કરીએ તો ભારે કામ થયું એમ હું માનીશઃ આજે આ પરિપદના પ્રમુખ આપણને વ્યવહારકુશળ અને વેપારી મળ્યા છે, તે પોતાની કુનેહથી આપણા મંડળને નવા વરસમાં ચલાવી આપણા વેપારમાં સારો લાભ કરી આપશે એવી આશાસહ હું મારે હૃદય પૂર્વક કરીશ.

અને દલે આપણા મંડળનો દિવ્યાગ વાંચીને મારું નિવેદન સંપૂર્ણ કરીશ :

ઉ

શિલક ઇટાલા પરિપત્ની

૩૦-૬-૬ 'પાટીદાર'મંદિરમાં

૪૫-૧૫-૬ ભાઈ દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ

૭૬-૬-૩

સહયોનાં સવાજમ

૧-૦-૦ પરચુરસુ

૪-૦-૦ બોરીઆવીનાં

૨૬-૪-૦ મંત્રી ભાઈ રાવજીભાઈ

માર્ફત

.ભેર

૧૧-૦-૦ પીજના ભાઈ ઈશ્વરભાઈ

જીજીભાઈ પટેલે, પુત્ર રતિ-

લાક્ષને પુણ્યાર્થે પ્રેતભોજન

વિરુદ્ધ પ્રત્યાગર્થે, આપ્યા

૨૫-૦-૦ વસોના ભાઈ મોતીભાઈ

નરસિંહભાઈ અમીને, ગાળ-

લગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદો કર-

વાના અર્થમાં, આપ્યા

વ્યાજ

૦-૪-૬ 'પાટીદાર'મંદિરના

૧૪૪-૧-૬

'પાટીદાર'મંદિર માર્ફત

છપામણી

૨-૮-૦ પ્રેતભોજન પત્રિકા ૫૦૦

૬-૮-૦ સભાસદ પત્રો ૨૦૦૦

૪-૧૨-૦ પત્રિકા નં. ૧

૧૩-૧૨-૦

૨૫-૦-૦ ગાળલગ્ન વિરુદ્ધ ફરિયાદો

કરવાના અર્થમાં મંત્રી

ભાઈ વેળીભાઈ પ્રમુદાસને

૦-૨-૦ જન્મનારીબના દામપ્રત્યાગી

અરજી ઉપર રૂ.૨૫

૪-૬-૬ ટપાલખર્ચ

મંત્રી રાવજીભાઈ માર્ફત

૨-૩-૬ પ્રવાસ

૧-૩-૩ લેખનસાહિત્ય

ડોક્ટર પરિપદપ્રસંગે :

૮-૮-૦ છપામણી

૬-૧૪-૦ પ્રવાસ

૦-૧૪-૦ લેખનસાહિત્ય

૨૧-૧-૯ ટપાલખર્ચ

૬૦-૦-૬ શિલક 'પાટીદાર'મંદિરમાં

૧૪૪-૬-૬

—*—

પરિશિષ્ટ ૬ : શારદા એકઠના અમલનું નિવેદન

“મારા હાથમાં સત્તા હોય અથવા મારી કલમમાં પૂરતું બળ હોય તે હું તેનો ઉપયોગ પ્રત્યેક બાળલગ્ન રોકવામાં કરું. જે માળાપો પોતાના છોકરાનાં બાળપણમાં લગ્ન કરે છે તેઓ તેમના દુશ્મન અને છે અને તેમને પરાધીન અને નમાવ્યાં બનાવી મૂકે છે.” —ગાંધીજી : ‘ત્યાગમૂર્તિ અને બીજા લેખો’

સને ૧૯૨૯નો જાળસળ પ્રતિબંધક કાયદો બ્રિટિશ હિંદમાં અમલમાં આવ્યાને ૬૫ વરસ થઈ ગયાં, છતાં હજુ દર વરસે ગુજરાતમાં સેંકડો નાનાં છોકરાંને પરણાવી દેવામાં આવે એ ઓછી સરમની વાત નથી. કેવળ જાહેરાતની આવડતથી નાદરખાન ૬ મહિનામાં અધ્યાનિસ્તાનનું રાજ્ય મેળવે, હિંમત અને વ્યવસ્થાશક્તિથી દિલ્લર જે ત્રણ વરસમાં જર્જનીતો દેખાવ ફેરવી નાખે, તો ગુજરાતમાંથી જાળસળનો લોપ કરવો એ તો રમત વાત ગણાવી નોંધએ.

પાટીદાર યુવકમંડળ : સંવત ૧૯૯૧ના કાર્તિક માસમાં પાટીદાર યુવકમંડળની પરિપદ છટોલા મુકામે ભરાઈ હતી. તે પરિપદે જાળસળનો અટકાવવા જાગૃતનો ઠરાવ કર્યો. તે ઠરાવનો અમલ કરવા સારૂ આ મંડળના કાર્યવાહક મંડળે જાળસળનો અટકાવવા જાગૃતની ફરીઆદો કરવાનું કામ મને સોંપ્યું.

જાળસળની થતી ખરબચડી : જાળસળનો થવાથી ઘણાં કળેડાં થાય છે. તે કળેડાંથી સ્ત્રીપુરુષના જીવનનો રસ ઊડી જઈ અકાળે નાશ પામે છે. વળી જાળસળથી પરત્ર દશામાં રહેવાને લીધે કેટલેક રથજે સ્ત્રીઓ કૂવે પડીને કે બ્યાસનેસ જાંડી જળી મુવાના જનાંવો પણ મને છે. વળી જાળસળનોથી પોતાનાં જાળસળને ઊંચી કેળવણી આપવાની અભિલાષા રાખનાર કેટલાક ગૃહસ્થાના, ભણવામાં સૌથી આગળ રહેતા શક્તિશાળી પુત્રો પણ લગ્ન થયા પછી કેળવણી લેતા અટકી ગયા છે, એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાની શારીરિક શક્તિ નષ્ટ થયે પોતાના કુટુંબનો જીવનનિર્વાહ ચલાવવાને અશક્ત બન્યાથી અનેક યુવકયુવતીઓની જિંદગી જરખાદ થવાના દાખલા આપણે સર્વેએ જોયા છે. વળી જાળસળનાં અસહ્ય દુઃખો તો જોઈ શકતાં જ નથી. આથી કેાઈ પણ જોગે જાળસળનો અટકાવવાં જોઈએ, એ લાગણીને લીધે યુવકમંડળની આજ્ઞાથી જની શકે તેટલાં જાળસળનો અટકાવવાનું કાર્ય મેં મારી ફરજ સમજી સ્વીકાર્યું છે.

કેવા કેસોમાં ફરિયાદ થાય છે? ગુજરાતમાં પાટીદારની ઘણી વસતિ છે, તેથી દર વરસે હજારો જાળસળનો થાય છે. તે જમાં જાળસળનોની ફરિયાદો કરવી જની શકે નહિ, તેથી ક્યાં જાળસળનોની ફરિયાદો કરવી અને ક્યાંની ફરિયાદો ન કરવી એનો નિર્ણય કરવામાં શરૂઆતમાં મુશ્કેલી પડતી હતી. પરંતુ વિચાર કરતાં એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે શરૂઆતમાં લેઉવા પાટીદાર કોમમાં આગળ પડતી પક્ષિનાં ગામેના આગેવાનો ઉપર ફરિયાદો કરવામાં આવે તો તેની અસર જ્યાં પાટીદારો ઉપર થાય. પાટીદાર કોમમાં

સૌથી મુખ્ય ગણાતા બાર ગામના ગોળમાં, ચરોતર સત્તાવીસ ગામના ગોળમાં તથા નાના સત્તાવીસ ગામના ગોળમાં આગેવાન ગણાતાં ઘરોમાં થએલાં બાળલગ્નો સામે ફરિયાદો ઘણે ભાગે કરવાનો શરૂઆતમાં નિર્ણય કર્યો.

ફરિયાદોની વીગત: આ ધ્યેય ધ્યાનમાં રાખી પાટીદારોમાં અનેક બાળલગ્નો થએલાં તે પૈકી ૨૩ બાળલગ્નોની ગેં તપાસ કરી અને તે પૈકી ૮ ફરિયાદો પોતાના ગોળમાં કુળવાન ગણાતા, પરંતુ લેનાર અને પંડિતો આપનાર, તેમ પોતાના ગામમાં આગેવાન ગણાનાર, તેમાં વળી કેટલાંક તે કન્યાઓ કરતાં નાની ઉમરના વર સાથે બાળલગ્ન કરનાર માથાપો અને લગ્ન કરાવનાર ગોર ઉપર ખેડા ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટની ફોર્ટમાં કરવામાં આવી હતી; તથા ફરિયાદો સામાન્ય રિયતિના માણસો ઉપર કરવામાં આવી હતી. આ ફરિયાદો પૈકી ૨ ફરિયાદોમાં તહેામતદારોએ પોતે જાતે યુનો કબુલ કર્યો હતો અને 'આ વળતે લગ્ન ન કરીએ તો પાછળથી કન્યા ન મળે, છોકરા કુંવારા રહી જાય અને નિર્વંશ થઈએ તેથી લગ્ન કર્યું છે' એવું જણાવી દયા માટે વિનંતિ કરી હતી. આ બે ફરિયાદો પૈકી એક ચકલાસી-ગોહોળલની હતી, તેમાં વરનો બાપ, કન્યાનો બાપ અને પરણાવનાર ગોર, એ દરેકનો રૂ. ૫૦ મળી રૂ. ૧૫૦ દંડ કર્યો હતો. બીજી ફરિયાદ સામરખા-વણસોલની હતી, તેમાં વરનો બાપ અને કન્યાનો બાપ તથા મા, એ દરેકનો રૂ. ૫૦ અને પરણાવનાર ગોરનો રૂ. ૧૦૦ દંડ અને એક દિવસની સજા કરી હતી. એકંદરે એ ફરિયાદોમાં રૂ. ૨૫૦ દંડ કરવામાં આવ્યો હતો.

સાત ફરિયાદોમાં અચાવપણે વકીલ બેરીસ્ટર રોકયા હતા. તે પૈકી પાંચ ફરિયાદોમાં તદ્દન નાની ઉમરનાં લગ્નો હતાં, તેથી છેવટે તહેામતદારોએ યુનો કબુલ કરી દયા માટે વિનંતિ કરી હતી. તે દરેક ફરિયાદોમાં રૂ. ૨૫૦થી રૂ. ૧૦૦૦ સુધીના દંડની સજા કરવામાં આવી હતી.

બે ફરિયાદોમાં વરની ઉમર અનુક્રમે ૩૨ અને ૩૮ વરસની હતી, પરંતુ કન્યાઓની ઉમર અનુક્રમે ૧૧ા અને ૧૩ા વરસની હતી. તે બંને ફરિયાદોમાં કન્યાઓની ઉમર ૧૪ ઉપરની છે, તેથી તહેામતદારોએ યુનો કર્યો નથી એવો અચાવ રજૂ થયો હતો. તે પૈકી યામણા-ડભાણ કેસમાં અચાવ તરફથી બેરિસ્ટર મી. જેસંગભાઈ પટેલ બિલા રહ્યા હતા. પણ કેસ સાબિત થયાથી ડિ. મેજિસ્ટ્રેટ મી. જ્યેશ્વરે વરનો રૂ. ૨૦૦, કન્યાના કાકાનો રૂ. ૫૦ અને પરણાવનાર ગોરનો રૂ. ૧૦૦ દંડ અને તે ત્રણે જણને એક દિવસની કેદની સજા કરી હતી. કન્યાની માતો રૂ. ૩૦ દંડ કરવામાં આવ્યો હતો.

ખીજી ફરિયાદ ઓડાજીતપુરાની હતી. તેમાં તોહોમતદારે તરફથી નડી-આદના વકીલ રાવ બદાદુર સોગાલાઈ મોતીલાઈ સાથે હાજર થયા હતા. તેમણે કન્યાની ૧૫ વરસની ઉંમરનું સફૂલ સર્ટીફિકેટ રજુ કર્યું હતું, જ્યારે ફરિયાદ પક્ષે ૧૩ા વરસનું જન્મમરણના રજિસ્ટરનું સર્ટીફિકેટ રજુ કર્યું હતું. પણ જ્યાં વકીલ રાવ બદાદુર સોગાલાઈએ કોર્ટને જણાવ્યું કે સફૂલમાં કન્યાને ૧૫ વરસ થયાની ખાતરી કરી લગ્ન કરાવ્યું છે, તેથી તોહોમતદારને છોડી મૂકવા ભેદભાવે. પરંતુ કોર્ટે જન્મરજિસ્ટર ખર્ચ માની કન્યાનો ૫૫, કન્યાની મા, કન્યાનો દાદો, કન્યાનો મામો, વર અને પરણાવનાર ગોર એ દરેકના રૂ. ૫૦ મુજબ એકંદર રૂ. ૩૦૦ દંડ કર્યો.

ખીજી બે ફરિયાદોમાં એક નડીઆદ-પણસોરાની હતી. આ બાળલગ્નમાં મોટી રકમ પરણ્યું તરીકે લેવામાં આવી હતી. નડીઆદ મ્યુનિસિપાલિટીની સફૂલ નં. ૭ને રજિસ્ટરે વરની ઉંમર ૧૬ વરસ ૧૦ માસની હતી અને તે ઉંમરના ખરાપણા માટેનું વાલીની સહીનું સર્ટીફિકેટ પણ હતું, તેની ખાતરી કરી ફરીઆદ નોંધાવવામાં આવી હતી. આ કેસમાં જ્યાં વકીલ તરફથી ભરૂચ વાળા વકીલ શ્રી. મણિલાલ ઇસ્માઈલ રોકાયા હતા, ફરિયાદ પક્ષ તરફથી શ્રી. જમિયતરામ પંડ્યા અને શ્રી. અંગાલાલ લલુભાઈ પટેલ હતા. ખીજી મુદ્દે તા. ૧૧ : ૧૨ : '૩૫ને રોજ મહુધા મુકામે કેસ ચાલ્યો. જ્યાં વકીલ તરફથી એવા જ્યાં વકીલ રજુ કરવામાં આવ્યો કે વરની ઉંમર ૧૮ વરસ ઉપરની છે અને તે માટે જન્મસૂચક રજુ કર્યા હતા. તે ઉપરથી કોર્ટે જણાવ્યું કે ફરિયાદ પક્ષે જન્મમરણનું સર્ટીફિકેટ, અગર વેક્સીનેટરનો દાખલો, અગર સફૂલનું વાલીની સહીનું સર્ટીફિકેટ રજુ કરવું. વરની ઉંમરની નડીઆદ મ્યુનિસિપાલ સફૂલમાં ખાતરી કરી ફરીઆદ કરી હતી, પરંતુ ત્યાર બાદ નડીઆદ મ્યુનિસિપાલિટીમાંથી વરની ઉંમરના ખરાપણા માટે વાલીની સહીનું લીધેલું સર્ટીફિકેટ ગુમ થઈ ગયું છે એવી અમને ખબર પડી! આથી, વરનો જન્મ વસો જામે થયેલો ત્યાં અને પેટલાદમાં ખૂબ તપાસ કરી. પરંતુ વડોદરા રાજ્યમાંથી જન્મમરણના પત્રકનો નેમ જ વેક્સીનેટરના રજિસ્ટરનો દાખલો મેળવવા અમે નિષ્ફળ નીવડ્યા. આથી અમે વધુ પુરાવા રજુ કરી શકીએ તેમ નહોતા. કોર્ટને આ હકીકત જણાવીને નિરુપાયે આ લગ્નની ફરિયાદ પાછી ખેંચી લેવી પડી હતી.

ખીજી ફરિયાદ ઉત્તરસંડા-વહેલાલ અમદાવાદના ડિ. માન્જિસ્ટ્રેટનો કોર્ટમાં કરી હતી, તેમાં ડિ. માન્જિસ્ટ્રેટ ઉંમરની શંકાનો લાભ તોહોમતદારને આપી છોડી મૂક્યા હતા.

લગ્ન થયા અગાઉ તોટીસો આપ્યાથી જ ગાળણગ્ન થતાં અટકી ગયાં હતાં, તેથી ફરિયાદો કરવાની મહેનતમાંથી બચી ગયા હતા. ૬ ગાળણગ્નોનાં માળાપો ગરીબ સ્થિતિનાં અને મુસ્લિમોએ કન્યા મેળવનાર વર્ગનાં જણાયાથી ફરિયાદો કરી નહોતી.

બે વર્ષમાં કરેલી એ ફરિયાદોથી નડીઆદ અને આણંદ તાલુકાનાં ઘણાં-ખરાં ગામોમાં ગાળણગ્નો થતાં અટકી ગયાં છે. પરંતુ જોરસદ, કપડવંજ, કાસરા, મહેમદાવાદ અને માતર તાલુકામાં હજુ સુધી ગાળણગ્નની એક પણ ફરિયાદ થઈ નથી, તેથી ત્યાં ગાળણગ્નો પ્રથમની માફક જ ચાલુ છે.

થોડાક લાહવા : જે ફરિયાદો કરી નેમાંની ઘણીખરીના તોહોમતદારો તરફથી ફરિયાદ નહિ કરવા અગર ખેતી લેવા લાગતાવળગતાનાં દયાણો થયેલાં. કોઈક લાણેલાઓ તો પૈસા આપવા આવતા અને જ્યારે તેમને હસી કાઢીએ, ત્યારે જતોરે કાગ માટે સ્વીકારવાનો આમ્રદ થતો. કેટલાક નિરાશ થયેલા તો જનમાસને નુકશાન કરવાની ધમત્રી આપતા. પણ ગાંધીજીના આ જમાનામાં જતોરે કામમાં આ કરાની અગર ન થઈ શકે. અને હું પણ આવા લાહવા પછીયે પહેલાંના જેટલો જ મલામત છું.

મુસ્લિમો : ગાળણગ્નની ફરિયાદ કરતા અગાઉ ઉમરની ખાત્રી કરવા ઉમરના દાખલાની જરૂર પડે છે. જન્મમંત્રણના દાખલાની તેમ સ્કૂલના સર્ટીફિકેટની ઉમરને જ કાર્ટ ખરી ગણે છે. પણ જન્મમંત્રણના રજિસ્ટરનો દાખલો મેળવવાનું લાગ્યે જ જાણે છે, કેમકે વર અગર કન્યાનો જન્મ પાટીદાર કામમાં ઘણે લાગે મોસાળમાં થયો હોય છે તે ગામ અને તેમના સગાવહાલાનું નામ તેમનાં માળાપો જ ગણે છે, બીજા જાણી શકતા નથી. પરંતુ સ્કૂલનો દાખલો તો શી આપીને મેળવી શકાય.

સ્કૂલમાંથી સર્ટીફિકેટ વાલી સિવાય બીજાને ઘણી વખત નથી આપતા, પરંતુ અને ૧૯૭૩ની સાલમાં ખેડા જિલ્લાની લોકલ બોર્ડની સ્કૂલ કમિટીના ચેરમેન શ. સા. ભગવાનદાસ દેસાઈ અને વાઇસ ચેરમેન શ. સા. ત્રિમલાલ પરીખ સાથે સર્ટીફિકેટ માટે ચર્ચા કરેલી, તેથી રૂ. ૧-૦-૦ શી લેઈ સર્ટીફિકેટ આપવાનો તેઓએ સરકારને ક્યો હોય અને તેથી સર્ટીફિકેટ મળતાં હતાં. આથી ફરિયાદ દાખલ કરતા અગાઉ ઉમરની ખાત્રી કરવાની અમને સરળતા મળતી હતી. પરંતુ ૧૯૭૫ના નવેમ્બરમાં નવી સ્કૂલ કમિટી ચૂંટાઈ, તેના ચેરમેન દિ. બ. ચિમનલાલ મહેતાએ ખાસ રજા સિવાય સર્ટીફિકેટ આપવાની મનાઈ કરી. આથી ઉમરની ખાત્રી કરવાનું કામ ચાટક્યું છે. કેટલીક વાર

ધણી તકલીફ પડે છે, પણ ધીરે ધીરે આ જાગતમાં ચોગ્ય સંગવડ થઈ જશે એમ આશા છે.

ખર્ચ અને હિસાબ : ફરિયાદો કરવામાં પહેલાં ડિસ્ટ્રિક્ટ માજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં ફરિયાદ અરજી રજુ કરવી પડે છે. ડિ. માજિસ્ટ્રેટ ફ. કલા. માજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં-ત્રાયમિક તપાસ માટે મોકલે છે. ત્યાં ફરિયાદ પક્ષે પુરાવો અને તેમનું લેખું રજુ કરવું પડે છે. દરેક કેસમાં લગ્ન થયા સંજોગેના તથા તોહોમતદારોએ લગ્નમાં ભાગ લીધા સંજોગેના તથા સ્કૂલના માસ્તરનો ને બીજા ત્રણ ચાર પુરાવા રજુ કરવા પડે છે. ત્યાર બાદ ફ. કલા. માજિસ્ટ્રેટ પુરાવો લેઈ કેસના ખરાબણની તપાસ કરી ડિ. માજિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં મોકલે છે. ત્યાં ફરીઆદ પક્ષે ફરીયાદી બધા પુરાવાને સમન્સ કાઢી બોલાવવા પડે છે. જે કેસોમાં તોહોમતદારો વકીલોને લાગ્યા વગર યુનો કબુલ કરે છે તે કેસોમાં બંને કોર્ટની મળી ૩-૪ મુદતોનાં લેખાં, રેકૉર્ડ અને રેલેવં બાઈડ વગેરે મળીને રૂ. ૩૦ થી રૂ. ૫૦ સુધીનું ખર્ચ થાય છે. પરંતુ જે કેસોમાં ગતિય માટે વકીલો હાજર થાય છે તેવા કેસોમાં બંને કોર્ટમાં થઈ પછી ૧૦ સુધી મુદતો પડે છે, અને આવા કેસોમાં રૂ. ૫૦ થી રૂ. ૧૦૦ સુધીનું ખર્ચ થાય છે. આમાં વકીલોની ફી આવતી નથી, કારણકે ફી લીધા સિવાય સેવાભાવે કામ કરનાર વકીલ શ્રી જમિયતરામ પંડ્યાની અને શ્રી અંબાલાલ પટેલની મદદ હમેશાં મળતી રહે છે.

આ બધાનો હિસાબ રાખવામાં આવ્યો છે. જે ૧૧ ફરિયાદો કોર્ટમાં રજુ કરી છે, તેનું એકંદર ખર્ચ રૂ. ૬૦૩-૧-૬ થયું છે. જે ૬ જાળલગ્નોની તપાસ કરી ફરિયાદો કરી નથી અને ૬ જાળલગ્ન લગ્ન થતા અગાઉ નોટીસો આપી અટકાવ્યાં છે, તેમની પાછળ સર્ટીફિકેટો, પોસ્ટ અને જવાબાવવાનું ખર્ચ મળી રૂ. ૫૮-૧૩-૯ થયું છે. વળી છપામણી, લેખનસાહિત્ય, કોર્ટમાં કેસોની નકલો, ટપાલ, વગેરેનો રૂ. ૪૭-૬-૬ મળી, એકંદર રૂ. ૭૦૬-૫-૯ ખર્ચ થયું છે.

કોર્ટ ૯ કેસોમાં સજા કરી, તે પૈકી ૬ કેસોમાં અનુક્રમે ૭૫, ૫૦, ૮૦, ૫૦, ૩૦ અને ૭૨ મળી કુલ રૂ. ૩૫૭ ફરિયાદીને ડિસ્ટ્રિક્ટ માજિસ્ટ્રેટ મી. જયકરે ફી. પ્રો. કોડની કલમ ૫૪૫ મુજબ ખર્ચના અપાવ્યા છે.

આવી રીતે સરવાળે ખર્ચની મુશ્કેલી પડતાં જાળલગ્નો અટકાવવા લાગણી ધરાવતા બાઈઓને ફરિયાદોના ખર્ચ માટે નાણાં આપવા 'પાટીદાર' માસિક દ્વારા અપીલ જહાર પાડવામાં આવી હતી, તેમાં રૂ. ૨૦ અમદાવાદના શ્રી. હિરાલાલ વસન્તદાસ મહેતા, રૂ. ૨૫ વસોના શ્રી. મોતીલાલ નરસિંહલાલ

અમીન, રૂા. ૬૦ એક ગૃહસ્થ તરફથી અને રૂા. ૫૦ પણ ખીચ્છ એક ગૃહસ્થ તરફથી મળી કુલ રૂા. ૧૮૫ ફંડમાં મળ્યા; તે અને કેટિં અપાવેલા રૂા. ૩૫૭ મળી રૂા. ૫૪૨ મારી પાસે આગ્યા. રૂા. ૭૦૬-૫-૬ થએલા ખર્ચમાંથી ઉપરની રકમ ગાદ. જતાં રૂા. ૧૬૭-૫-૬ વધુ ખર્ચાયા છે.

ઉપર પ્રમાણે પાટીદાર યુવકમંડળે સમાજસુધારાનું જે કાર્ય મને સોંપેલું તે કાર્ય મારી બુદ્ધિ અને શક્તિ અનુસાર ગયાં જે વરસમાં કયું તે રજૂ કરું છું. સદરહુ કેસો રજુ કરવામાં તથા પ્રાથમિક તપાસ વખતે હાજર રહેવામાં અને છેપટે ડિ. માનિસ્ટ્રેટની કોર્ટમાં સુનાવણી વખતે દરેક કેસમાં યોજામાં યોજા જે ત્રણ દિવસ અને વધુમા વધુ આઠ દસ દિવસ ફરિયાદપક્ષ તરફથી કેસ ચલાવવા ઉમરેક-અમદાવાદના વકીલ શ્રી. જમિયતરામ દયાશંકર પંડ્યા અને આણંદ-નડીઆદના વકીલ શ્રી. અંગાલાલ લલુભાઈ પટેલ એ જને જણ્યુ વખતોવખતો હાજર રહી પાટીદાર યુવકમંડળના સમાજસુધારાના કાર્યમાં મદદ કરી છે તે માટે મંડળ તેમનું આભારી છે.

થોડીક સૂચના: શારદા એકટ પ્રમાણેની ફરિયાદોમાં (૧) લગ્નવિધિ, (૨) સગીરની ઉગર અને (૩) દરેક તહોમતદારે લગ્નમાં શેા ભાગ ભજવ્યો, એ શિવાય બીજું કંઈ સાગ્નિ કરવાનું હોતું નથી. છતાં આવી સાદી ગાળતોમાં પણ કેટલીક વાર ભૂલથાપ ખાઇ જવાના પ્રગંગ અને છે.

જન્મમરણનાં પત્રકો હોય છે તેવાં લગ્નનાં પત્રકો રાખવાનો સ્પિટીશ દિંદમાં કાપદો હોય તો આવી ફરિયાદોનું કામ અધું સહેલું થઈ જાય. નાતરીઆ નાતમાં કાંઈ વાર લગ્ન થવાનો ઇનકાર થાય એવો સંભવ છે અને લગ્ન થયું છે એમ સાગ્નિત કરવાનો એન્જે.દરેક ફરિયાદમાં, ફરિયાદીને માથે છે; તે માટે કંકોતરીઓ મેળવવી, અને તો લગ્ન થતું હોય તે જોવા આપણા માણસને મોકલવો અને વરકન્યા, વહેવાઈ, વહેવાણો, જોધી, નોતરીઆ, વગેરે પૈકી જે તહોમતદારમાં ન હોય તેમને અને એક જે વિશ્વાસુ જનૈયાને સાક્ષીમાં મૂક્યા હોય તો ચાલે.

ઉમરને માટે નિશાળના માસ્તરો સર્ટીફિકેટ આપવાના અખાડાં કરે છે, તેમને સમન્સ કાઢી બોલાવવા. નિશાળનું સર્ટીફિકેટ, જન્મપત્રકમાંથી નકલ, શિતળા ખાતાના દફતરની નકલ, વગેરેને આધારે જ વરકન્યાની ઉગરનો આધાર રાખવો રહ્યો.

ખાળલગ્નો અટકાવવાની મુખ્ય ચાવી ગોરહેવોના હાથમાં છે, કારણકે હિંદુઓ તો કરોડો છે, પણ ગોર તો સર્વત્ર માથે ગણ્યાગાંડ્યા હોય. તેઓને

ગાળસગનથી થતી હાનિનો અને તેમાં રહેલા જોખમનો ખ્યાલ આપી શકાય તો કામ જલદી પાર પડે. માટે સૌ કરતાં ગોરદેવને તો તહેામતદારમાં પહેલા જ દાખલ કરવા.

ફંડની જરૂર : હરકોઇ કાર્યમાં ખર્ચની જરૂર પડે છે, તેમ આ કાર્યમાં પણ કોર્ટનો સ્ટેમ્પ, ફરિયાદીનાં અને વકીલોનાં ગાડીભાડાં, સાક્ષીઓનાં ભથ્થાં અને ગાડીભાડાં, નકલો વગેરેમાં ખર્ચની જરૂર પડે, પણ તે માટે આપણા મંડળ પાસે ફંડ નથી. દરેક ફરિયાદમાં ફરિયાદીને ખર્ચ અપાવવા ડિસ્ટ્રીક્ટ મેજિસ્ટ્રેટને ફિ. પ્રો. કોડ ક. ૫૪૫ મુજબ સત્તા છે, પણ તે મેજિસ્ટ્રેટની મરજી ઉપર છે. એટલે ગાળસગન અટકાવવા માટે મોટા પાયા ઉપર કામ લેવું હોય તો સ્વતંત્ર ફંડ વિના નજર આવે.

દરેક જિલ્લે ગાળસગનો વિરૂદ્ધ ફરિયાદો દાખલ થવા માંડે તો જોત-જોતામાં ગાળસગનો નાબુદ થઇ જાય.

ઉપસંહાર : કેટલીક જગ્યાએ ફરિયાદીઓનાં ખાદીનાં કપડાં જોઇ તોહો-મતદારોના સંબંધીઓ અને તેમના વકીલો ટોકાર કરે છે કે ફરિયાદ કરી સરકારને શું કરવા પૈસા ખટાવે છે? આવા લોકોને તેમની સ્વાર્થાં ટોકારનો જવાબ આપવાની જરૂર નથી.

—*—

પરિશિષ્ટ ઢા : પરિષદના પ્રમુખનું ભાષણ

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ, યુવાન ભાઈઓ, મહેમાનો ને બેના :

આજનો પ્રસંગે, ચોથી પાટીદાર યુવકપરિષદના પ્રમુખ તરીકે તમે મને આમંત્રણ આપ્યું તે માટે હું યુવકમંડળના કાર્યકર્તાઓનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું; પણ એ આમંત્રણ સ્વીકારવાને મારા તે સ્નેહીઓએ મારા ઉપર જે ત્રાસ વર્તાવ્યો છે તે માટે મારે કયાં ફરિયાદ કરવી તે મને સજીવું નથી. હું વિવેકની ખાતર નહિ પણ સાચા હૃદયથી માનું છું કે હું તમે યુવાનોનો પ્રમુખ થવાને માટે લાયક નથી. યુવાન એટલે પ્રેમ અને સૌર્યની પ્રતિમા, ઉત્સાહ અને ઉમંગનાં પૂર; યુવાન એટલે નજોમંડળમાં ઝળહળતો કરોડો કિરણધારી તેજસ્વી સૂર્ય; યુવાન એટલે ઘૂઘવતો અને ઊછળતો અગાધ સાગર; યુવાન એટલે પૃથ્વીને જડમૂળથી ઉખાડી દૂર ફેંકી દેનાર પ્રચંડ ઝંઝાવાત; યુવાન એટલે ભયંકર જ્વાળામુખી. આવા યુવાનોની પરિષદના પ્રમુખ તરીકે આવવામાં મને પોતાને જલુજ વધારે પડતું માન મળે છે એ વાત સાચી,

પણ તેની સાથેસાથે એક દુઃખદ ખ્યાલ પણ મને પેદા થાય છે. કેટલાકને એવો વિચાર સહેજે આવી જાય એવો સંભવ છે કે જે યુવકમંડળનો પ્રમુખ મારા જેવો ઢીસો છે તે યુવકમંડળ કેવું હશે? પણ હું માનું છું કે યુવકમંડળના કાર્યકર્તાઓએ તો મને પ્રમુખ તરીકે નિર્માણ કરીને મને તેમના પંચમાં લેવા ધાર્યો છે. હું એવો ધૃષ્ટ નથી કે તેમની સામે બાકરી બાંધું. પ્રેમ અને આગ્રહ ભર્યા આમંત્રણનો અનાદર મારાથી ન થઈ શક્યો અને બહુ જ આનાકાની સાથે અતે મારે એ સ્વીકારવું પડ્યું. હું સમજું છું કે યુવાનને જાજે એવું સાહસ કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં મેં કર્યું નથી. હું ખેડૂતનો દીકરો હોવા છતાં વેપારી જાન્યો છું. ખેડૂત અને યુવાન વચ્ચે કંઈક સામ્ય સંભવે, પણ વેપારી અને યુવાન વચ્ચે તો સહેજે સામ્ય સંભવતું નથી. વેપારી તો ત્રાજવાં નીચાં ઊંચાં જુએ, અને તે પ્રમાણે પોતાનું જીવન ચલાવે. પણ યુવાન તો ધર્મ-કર્તવ્ય સામે જ પોતાની દૃષ્ટિ રાખે. કોઈ પણ ભોગે પોતે કૃતા થઈને પણ પોતાનો ધર્મ આચરે. હું આંખે ધર્મ આચરતો થઈ જઈ એવા હેતુથી જ મેં આજનું કામ માથે લીધું છે. તેમાં મારી ભારેભાર ત્રુટિઓ છે તે હું જાણું છું, પણ તે સાંધે મને ખાતરી છે કે આપ મને જેવો તેવો પણ નિભાવી મારી અને તમારી આજરૂ સાચવવામાં મને સ્નેહભર્યો સાથ આપશો.

આપણા મંડળનો મુખ્ય હેતુ આપણી આમાનિક, આર્થિક, અને કેળવણી-વિષયક સ્થિતિ સુધારવાનો છે. આ જમાના નાતજાતના વાડા વધારવાનો કે જે છે તેને સર્જી કરવાનો નથી. પણ તેવાં બંધનો તોડી માનવસમુદ્રમાં આપણા સમાજને ભેગવી સમાજના પુણ્યપ્રવાહને વધુ પુણ્યવર્તી અને વૃંદવર્તી બનાવવાનો આ જમાનો છે. અને હું માનું છું કે આ યુવકમંડળની આગળ 'પાટીદાર' શબ્દ રાખ્યો છે તે નાતજાતના ભેદ જાણવાવાની ખાતર નહિ, પણ ફક્ત સમાજનાં વિશાળ કાર્યને ઉદ્દેશવાની સુગમતા પડે તેટલા માટે જ. આ યુવકમંડળની ઉત્પત્તિ અને આજ સુધીની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેનારાઓ પૈકી ધણાક દેશની અને માનવસમાજની સેવાની દીક્ષા લેનારા હોઈ આ મંડળની એ જ પ્રણાલી છે એમ હું જાણું છું. રાષ્ટ્ર કે અન્ય કોઈ પણ નાતના હિતવિરોધની પ્રવૃત્તિ આ મંડળ હાથ નજ ધરે એવી માન્યતા આ મંડળના કાર્યકર્તાઓમાં છે, એટલે આપણું મંડળ કામીવાદી અને એવી કોઈએ સહેજે પણ શંકા રાખવાની જરૂર નથી.

આપણા પ્રશ્નો સર્વસામાન્ય છે. આપણા સમાજનો પ્રવાહ શુદ્ધતર બને એવા ધણા પ્રયત્નો આપણે કરવાના છે. તેવા જે કેટલાક પ્રશ્નો મારી દૃષ્ટિએ બહુ જ જરૂરના છે તે આપણે તપાસીએ.

જાળસગની ચતી હાનિનો અને તેમાં રહેલા જોખમનો ખ્યાલ આપી શકાય તો કામ જલદી પાર પડે. માટે સૌ કરતાં ગોરદેવને તો તહેામતદારમાં પહેલા જ દાખલ કરવા.

ફંડની જરૂર : હરકોઈ કાર્યમાં ખર્ચની જરૂર પડે છે, તેમ આ કાર્યમાં પણ કોર્ટનો ફેરખ, ફરિયાદીનાં અને વકીલોનાં ગાડીભાડાં, સાક્ષીઓનાં ભથ્થાં અને ગાડીભાડાં, નકલો વગેરેમાં ખર્ચની જરૂર પડે, પણ તે માટે આપણા મંડળ પાસે ફંડ નથી. દરેક ફરિયાદમાં ફરિયાદીને ખર્ચ અપાવવા ડિસ્ટ્રીક્ટ માગિસ્ટ્રેટને ફિ. પ્રો. કોડ ક. ૫૪૫ મુજબ સત્તા છે, પણ તે માગિસ્ટ્રેટની મરજી ઉપર છે. એટલે જાળસગ અટકાવવા માટે મોટા પાયા ઉપર કામ લેવું હોય તો સ્વતંત્ર ફંડ વિના ન જ શકાય.

દરેક જિલ્લે જાળસગનો વિરૂદ્ધ ફરિયાદો દાખલ થવા માંડે તો જોત-જોતામાં જાળસગનો નાશુદ થઈ જાય.

ઉપસંહાર : ફેટલીક જગ્યાએ ફરિયાદીઓનાં ખાદીનાં કપડાં જોઈ તોહો-મતદારોના સંજોગો અને તેમના વકીલો ટકોર કરે છે કે ફરિયાદ કરી સરકારને શું કરવા પડ્યા ખટાવો છો? આવા લોકોને તમની સ્વાર્થા ટકોરનો જવાબ આપવાની જરૂર નથી.

—*—

પરિશિષ્ટ ઠા : પરિષદના પ્રમુખનું ભાષણ

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ, યુવાન ભાઈઓ, મહેમાનો ન બેનો :

આજને પ્રસંગે, ચોથી પાટીદાર યુવકપરિષદના પ્રમુખ તરીકે તમે મને આમંત્રણ આપ્યું તે માટે હું યુવકમંડળના કાર્યકર્તાઓનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું; પણ એ આમંત્રણ સ્વીકારવાને મારા તે સ્નેહીઓએ મારા ઉપર જે ત્રાસ વર્તાવ્યો છે તે માટે મારે ક્યાં ફરિયાદ કરવી તે મને સૂઝતું નથી. હું વિવેકની ખાતર નહિ પણ સાચા હૃદયથી માનું છું કે હું તમેા યુવાનોનેા પ્રમુખ થવાને માટે લાયક નથી. યુવાન એટલે પ્રેમ અને શૈર્ષની પ્રતિમા, ઉત્સાહ અને ઉમંગનાં પૂર; યુવાન એટલે નબોમંડળમાં ઝળહળતો કરોડો ફિરણધારી તેજસ્વી સૂર્ય; યુવાન એટલે વૃધવતો અને ઊછળતો અગાધ સાગર; યુવાન એટલે પૃથ્વીને જડમૂળથી ઉખાડી દૂર ફેંકી દેનાર પ્રચંડ ઝંઝાવાત; યુવાન એટલે ભયંકર જ્વાળામુખી. આવા યુવાનોની પરિષદના પ્રમુખ તરીકે આવવામાં મને પોતાને જહુ જ વધારે પડતું માન મળે છે એ વાત સાચી,

પણ તેની સાથેસાથે એક દુઃખદ ખ્યાલ પણ મને પેદા થાય છે. કેટલાકને એવો વિચાર સહેજે આવી જાય એવો સંભવ છે કે જે યુવકમંડળનો પ્રમુખ મારા જેવો હોય છે તે યુવકમંડળ કેવું હશે? પણ હું માનું છું કે યુવકમંડળના કાર્યકર્તાઓએ તો મને પ્રમુખ તરીકે નિમંત્રણ કરીને મને તેમના પંચમાં લેવા ધાર્યો છે. હું એવો ધૃષ્ટ નથી કે તેમની સામે યાકરી ગાંધું. પ્રેમ અને આગ્રહ ભર્યા આમંત્રણનો અનાદર મારાથી ન થઈ શક્યો અને બહુ જ આનાકાની સાથે અંતે મારે જો સ્વીકારવું પડ્યું. હું સમજું છું કે યુવાનને જાજે એવું સાહસ કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં મેં કર્યું નથી. હું ખેડૂતનો દીકરો હોવા છતાં વેપારી જાન્યો છું. ખેડૂત અને યુવાન વચ્ચે કંઈક સામ્ય સંભાવે, પણ વેપારી અને યુવાન વચ્ચે તો સહેજે સામ્ય સંભાવતું નથી. વેપારી તો ત્રાજવાં નીચાં ઉંચાં જુએ, અને તે પ્રમાણે પોતાનું જીવન ચલાવે. પણ યુવાન તો ધર્મ-કર્તવ્ય સામે જ પોતાની દૃષ્ટિ રાખે. કોઈ પણ જોગે પોતે ફના થઈને પણ પોતાનો ધર્મ આચરે. હું આંતરે ધર્મ આચરતો થઈ જાઉં એવા હેતુથી જ મેં આજનું કામ માથે લીધું છે. તેમાં મારી ભારેભાર ત્રુટિઓ છે તે હું જાણું છું, પણ તે સાથે મને ખાતરી છે કે આપ મને જેવો તેવો પણ નિભાવી મારી અને તમારી આગરૂ સાચવવામાં મને સ્નેહભર્યો સાથ આપશો.

આપણા મંડળનો મુખ્ય હેતુ આપણી સામાજિક, આર્થિક, અને કેળવણી-વિષયક સ્થિતિ સુધારવાનો છે. આ જમાનો નાતજાતના વાડા વધારવાનો કે જે છે તેને સજડ કરવાનો નથી. પણ તેવાં બંધનો તોડી માનવસમુદ્રમાં આપણા સમાજને ભેળવી સમાજના પુણ્યપ્રવાહને વધુ પુણ્યવર્તો અને વૃદ્ધિવર્તો બનાવવાનો આ જમાનો છે. અને હું માનું છું કે આ યુવકમંડળની આગળ 'પાટીદાર' શબ્દ રાખ્યો છે તે નાતજાતના ભેદ જણાવવાની ખાતર નહિ, પણ ફક્ત સમાજના વિશાળ કાર્યને ઉદ્દેશવાની સુગમતા પડે તેટલા મારે જ. આ યુવકમંડળની ઉત્પત્તિ અને આજ સુધીની કાર્યવાહીમાં ભાગ લેનારાઓ પૈકી ધણાક દેશની અને માનવસમાજની સેવાની દીક્ષા લેનારા હોઈ આ મંડળની એ જ પ્રણાલી છે એમ હું જાણું છું. રાષ્ટ્ર કે અન્ય કોઈ પણ નાતના દ્વિતવિરોધની પ્રવૃત્તિ આ મંડળ હાથ નજ ધરે એવી માન્યતા આ મંડળના કાર્યકર્તાઓમાં છે, એટલે આપણું મંડળ કોમીવાદી જાને એવી કોઈએ સહેજે પણ સંકા રાખવાની જરૂર નથી.

આપણા પ્રશ્નો સર્વસામાન્ય છે. આપણા સમાજનો પ્રવાહ શુદ્ધતર બને એવા ધણા પ્રયત્નો આપણે કરવાના છે. તેવા જે કેટલાક પ્રશ્નો મારી દૃષ્ટિએ બહુ જ જરૂરના છે તે આપણે તપાસીએ.

સાંસારિક સુધારામાં નીચેના પ્રશ્નો આપણે હાથ ધરવા જોઈએ :

૧. વરવિક્રય તેમ કન્યાવિક્રય બંધ થવો જોઈએ.

૨. જાળલગ્ન એટલે છોકરા કે છોકરી પુખ્ત ઉમરનાં થઈ ગૃહસંસારની પોતાની જવાબદારી સમજતાં ન થાય ત્યાં સુધી તેમનાં લગ્ન ન થવાં જોઈએ.

૩. વિધવા જોનોને ફરજિયાત વૈધવ્ય પળાવવાની જે પ્રથા છે તેને નાબૂદ કરી, તેઓ પોતાના નૈતિક અને સામાજિક જીવનના ઉદ્ધારાર્થે પુનર્લગ્ન કરવાની પ્રત્ન કરે તો તેમને છૂટ તથા સગવડ મળવી જોઈએ.

૪. મરણ પાછળના કોઈ પણ વ્યવસ્થા જગજીવારની જંગલી પ્રથા નાબૂદ કરવી જોઈએ.

૫. આપણો ગૃહસ્થાશ્રમ સંસ્કારી અને સુખી નીવડે એવા હેતુથી કુળા-કુળની રૂઢ લાવનારો ત્યજી આપણા લગ્નસંગઘીનું ક્ષેત્ર દિનપ્રતિદિન વિશાળ બને એવા પ્રયત્નો આપણે કરવા જોઈએ.

સંસારસુધારાના ઉપરના પાંચ મુદ્દા સાથે નીચેના સામાજિક મુદ્દા પણ આપણે વિચારવા જોઈએ.

૧. દારૂનિયા કેળવણીનો ત્યાગ કરી ખેતી અને તેને અંગેના ઉદ્યોગોની કેળવણી આપણાં જાળકોને મળે તે માટે અક્તિગત અગર સામુદાયિક પ્રયત્નો થવા જોઈએ.

૨. યુવકોની દષ્ટિ સરકારી કે ખાનગી નોકરીમાંથી ખેંચી કાઢી મૂળ મૂકી જે જમીન છે તેને આજ્ઞાદ કરવાની વૃત્તિનું પોપણ થાય અને તે પ્રમાણે અમલ થાય તેવા પ્રયત્ન થવા જોઈએ.

૩. કામ સામાજિક ઉન્નતિમાં અને સાંસારિક સુધારામાં પ્રવૃત્તિ કરે, કામની આર્થિક ઉન્નતિ થાય, તેમ કામનાં લેણતાં જાળકળાણિકાઓને કેળવણી લેવામાં શિષ્યવૃત્તિઓ યા ધનામો દ્વારા પ્રોત્સાહક આર્થિક સહાયતા અપાય તે હેતુથી કામનું એક ફંડ બંધ કરવામાં આવે, જે વિષે પણ આ પરિષદ વિચાર કરશે તો તે હિતાવહ છે.

- ઉપરના પ્રશ્નો કામની અને સમાજની દષ્ટિએ જલ્દી જ ઉપયોગી અને મહત્વના છે.

વરવિક્રયથી કન્યાવિક્રયની શરૂઆત થાય છે. વરવિક્રયની અતિશયતામાંથી જ કન્યાવિક્રય જન્મે છે. એટલે વરવિક્રય તેમ કન્યાવિક્રય બંને દોષિત છે; પણ તે જૂનો પાડવાથી નહિ દોષ. તેમજ પરદણા લેનારાઓને મન એ તો વેપારની વસ્તુ થઈ પડી છે. વેપારીને તમે કેવી રીતે કહી શકશો કે તારો

વેપાર વું ન કરીશ. કદાચને, તેનો દારૂ લોકોનું સત્યાનાશ વાળે છે માટે તારૂં પીકું વું જંધ કર એવું કહેવાથી તે પોતાનો વેપાર જંધ કરશે એમ માનવું અગ્યવદાર છે. તે માટે તો એક જાણુ ચોકી (પીકટિંગ) અને બીજી જાણુ દારૂ પીનારાઓને સમજતી તેનો ત્યાગ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ, એ સિવાય બીજો રસ્તો નકામો છે. ત્રીજો ઉપાય છે, દારૂનિષેધનો કાયદો. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે મહુડાં ગાળવાની ભઠ્ઠીઓ ગેરકાયદેસર છે અને તે માટે પોલીસની સત્તાવાળું અક્ષમ ખાતું સરકારે ખોલ્યું છે, છતાં જાનગી દારૂ ગળાય છે અને વપરાય છે. તેથીજ વાત પરકણો સંજોગોની છે. વરવિક્રય એ તો એક અનિષ્ટમાં અનિષ્ટ તત્વ છે અને તે આપણા સમાજમાંથી નીકળી જવું જોઈએ.

નાતમાં નાનામોટાની અને ઉચ્ચનીચની માન્યતાથી અનેક ગોળ પડી ગયા છે અને તે દરેક ગોળમાં પોતાને કુલીન અને બીજાને અકુલીન ગણનારા કુટુંબો કે ગામો છે, તેઓ કુલીનતાનો દાવો આગળ કરી સાતિભાષાઓને લૂંટી છે. એ લૂંટની ખૂરી અસર આખા સમાજના નૈતિક જીવન ઉપર થાય છે; તેને જંધ કરવાને માટે જેઓ કુળના મોદમાં અંધ થઈ રાપડાય છે તેમને દેખતા કરવાના છે. તેઓ દેખતા થાય, તેમની અજ્ઞાન માન્યતા જલ્દાય એવાં પગલાં આપણે લેવાં જોઈએ. કુળ એટલે જ્ઞાનદાની, કુળ એટલે સંસ્કારિતા, કુળ એટલે સુઆચારશીલતા, એમ આપણી કુળની વ્યાખ્યા આપણે ફેરવવા મથવું જોઈએ. આપણે લગ્નની જાગતમાં જે મુદ્દા સાચવીએ તો પરકણુ લેનારાઓને પોપવા જેવું રહેશેજ નહિ: પહેલો મુદ્દો સ્વમાન, જે આપણને ઇચ્છે, આપણા સંજોગ માટે જેના હૃદયમાં ચાહના હોય, જે આપણને પોતાનાથી નીચે ગણી આપણી અને આપણી દીકરીની અવગણના ન કરે તેનો હોય તેને ત્યાં લગ્નસંજોગ કરવો. અને બીજો મુદ્દો એ કે આપણી કન્યા સર્વ રીતે સુખી થાય, તેના જીવનનું કલ્યાણ થાય, તેના કુટુંબમાં આપણી આ બે મુદ્દા કન્યા આપણા જાગતમાં આપણે સાચવીએ તો એ આખોયે પ્રશ્ન સરળ થઈ જશે.

વિધવાના પુનર્લગ્ન સંજોગે આપણે જાહ જ નિશ્ચયી થવું પડશે. જાહ અગવળ કરતી પડશે, કદાચ સદન પણ કરવું પડશે. આ દરજિયાત વૈધવ્યનું પાપ પાટીદાર કોમને માથે ચઢી બેઠું છે, તેમાંથી આપણે છૂટા નહિ થઈએ તો તે પાપ આપણાં સદંતર નાશ કરશે.

આ સિવાય ઉપર જે પ્રશ્નો મેં જૂતાવ્યા તે હાથમાં લેઈ તેની પાછળ કામ કરવાનું સહેલું નથી. વરસમાં બે દિવસ આવો જલસો કરી વિખેરાઈ

જવામાં તો આપણને નામોદરી છે. એ જમાના તો આદ્યા ગયા. હવે તો કોઈ પણ મંડળ પાછળ ઉદ્ધવ દિવસનું કામ ન હોય તે મંડળ હાંસીને પાત્ર નીવડે છે. આપણું મંડળ તેવું હાંસીને પાત્ર ન નીવડે તે માટે તેને માટે તમો શું કરવાના છો. તે હું જાણતો નથી. આજ ચોથી પરિપદ છે તો તમે મને આ મંડળનું ચોથિયું કરવાને તો નથી જોલાવ્યો ને? મારે હાથે એવું ખૂંડ કામ મહેરજાની કરી તમે ન કરાવશો. આમ થશે તો આપણી જુવાની લાજશે અને આપણે માટે શીટકાર વરસશે. આવો શીટકાર મને તો નથી ગમતો. એટલા માટે હું તો એવા નિશ્ચયથી અહીં આવ્યો છું કે તમો પૈકી ઘણાનો મારો મહકાર મને મળશે તો હું કોઈ પણ ક્ષણે તમારી સેવામાં હાજર છું. નહિ તો આ પ્રસંગે પૂરો કરી મારી ફરજ જામવી હું લવિષ્યના જોગમાંથી મુક્ત થઈશ.

ખરું તો એ છે કે આ કામ જધાના મહકારથી જ થશે. યુવાનો શિથિતતા રાખશે તો કામ જગડશે. વડીલવર્ગ અત્રમ રહેશે તો ને પણ નહિ ચાલે. વડીલોએ સમાજની રૂપ પ્રમાણે દોરવણી કરવી પડશે. તે દોરવણી મિત્રાય ગાડું નહિ ચાલે. આ કાર્યમાં તેમની પૂરી સહાનુભૂતિ અને આશીર્વાદની જરૂર છે. ખીજી પણ એક વિનંતિ કરવાની છે. તમો જધા પધાર્યા છો તો હવે આપણી પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ અસ્ખલિત ચાલ્યો જાય એવો કોઈ પ્રયત્ન કરશો. ભલેને પ્રવાહ ધીમે ચાલે, પણ ઉતાવળે દોડ કરવી વા તો સૂઝ જવું એવા વિચારનો હું નથી. કોઈ પણ રૂપમાં પ્રગતિ કરવી એ શ્રેયસ્કર છે. માટે આપણી કલ્યાણકર પ્રવૃત્તિ ધીમે તો ધીમે, પણ ચાલે એવી કાંઈ બ્યવસ્થા કરશો, તો આજનું આપણું કામ કંઈક મરજ થયું છે એમ મને નિરાંત થશે.

આટલાં વર્ષોના આપણા અનુભવ પછી આપણે આપણી કાર્યપદ્ધતિનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. આપણે જહુ કાર્યો એકોસાથે હાથમાં લેઈ કામ કરતાં વધુ અસરકારક કાર્ય નહિ કરી શકીએ; માટે અમુક ચોક્કસ પ્રશ્નો ઉકેલ કરવાનો નિર્ણય કરીને તેની પાછળ સમાજનું જીવું જોર અજમાવવું.

જનનના ત્રણ દિવસના એ દિવસ કરવામાં આપણે ફત્તેહમંદ થયા તે પણ આવી જ પદ્ધતિથી.

સને ૧૯૩૧ની સાલમાં એ ત્રણ માસ ગારમાં જધ કરવામાં મંડળે પોતાનું જીવું જળ વાપર્યું અને તેને પરિણામે ગારમાં જધ કરવામાં કેટલેક અંશે સફળતા મળી હતી. આપણને એ પ્રવૃત્તિ માટે વધુ સમય મળ્યો હોત તો આજે તો ક્યારનાથે ગારમાના ગાર વાગી ગયા હોત. ત્યારે હવે આપણે એ અધૂરું મૂકેલું કામ પૂરું કરવું જોઈએ. મને લાગે છે કે આપણે હાલ તુરત

એ પ્રશ્ન હાથમા લેંધજો : એક તો બારમું ન કરવું તેની પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાનું અને બીજો પોતાની દીકરીને પરણાવવામાં કહેવાતી કુલીનતાના મોહને છોડી, સમાનતાને ધોરણે, ગામ કે ગોળનો વિચાર નહિ કરતાં શિક્ષણ, સંસ્કાર, સમાન આચારવિચાર, આર્થિક આબાદી તરફ લક્ષ રાખી મુંગધ જોડવો જોઈએ. આ દિશામાં વીરસદ-કરમસદનાં લગ્ન એ આવકારદાયક છે. પણ તે પ્રસંગે જ ન ઇચ્છવા જોગ દેખાવ મુંગધ વગેરે સ્થળે જોવામાં આવ્યા તે આપણી કામની કીર્તિમાં વધારો કરનાર નહોતા એમ કહ્યા સિવાય રહી શકતો નથી.

આ પ્રમાણે સામાજિક મુદ્દાઓની સાથે સ્વદેશી, ખાદીપ્રવૃત્તિ, શ્રામોદ્યોગ અને હરિજન ભાઈઓને અપનાવી લેવામાં પણ આપણે પછાત ન રહેવું જોઈએ. અને હવે એક નવ્ર સૂચના છે કે જ્યારે આ પરિષદ આપણા સમાજના બધા ઉપયોગી પ્રશ્નો ચર્ચે છે અને તેના ઉકેલ માટે વ્યવહાર ઉપાયો ચોજે છે તથા પોતાને પ્રમુખસ્થાને યુવાની વટાવી ગએલા મારા જવાઓને નોતરે છે તથા જોની કાર્યવાહીમાં પણ યુવાનો જોડાનાર આઘેડો સક્રિય સદાનુભૂતિ દાખવી આગળ પડતો ભાગ લે છે, તો પછી આ મંડળને 'પાટીદાર યુવક-મંડળ'નું સંકુચિત નામ જાહેરી 'સમસ્ત પાટીદારમંડળ' એવું નામ આપવામાં આવે એવું અહીં આવેલાં સૌ ભાઈઓનો વિચારી લેશે એમ માનું છું.

છેવટે આપણી કામમાં વિચાર અને વાતાવરણ કેળવાય અને આપણું કામ સુગમ થઈ જાય તે માટે મંડળમાં આજો વખત કામ કરનાર ઉત્સાહી અને સેવાભાવી યુવાનોનું એક જૂથ જમાવવું જોઈએ.

સભાઓ ભરી, ગામે ગામ આ મંડળની શાખાઓ સ્થાપી, પત્રિકાઓ લખી લખાવી ચર્ચાઓ ઊભી કરવી અને ગરમાગરમ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું, એમાંથી નવા વિચારો અને આચાર ઉદ્ભવશે અને નવો યુગ પણ જન્મશે.

પરિશિષ્ટ કો : શ્રી મોતીલાલ અમીનનું પ્રવચન

તેજ રાતે વિષયવિચારણા સભા મળી હતી. મંત્રીએ કાઢેલી પ્રશ્નાવલીના આવેલા ઉત્તરોનું તારણ વાંચી સંભળાવ્યું હતું. તેનો મુખ્ય સૂર એ હતો કે કાર્ય-કર્તાઓનો અભાવ છે અને જે છે એમને આ કાર્યમાં રસ નથી. માટે મંડળનું કામ શિથિલ થઈ ગયું છે. આમાંથી નીકળવાનો માર્ગ સૂચવવાની શ્રી. મોતીલાલ અમીનને વિનંતી કરી, એટલે તેમણે નીચે પ્રમાણે અનુભવજન્ય માર્ગસૂચક ઉપાયો કહ્યા :

ઉત્પત્તિ સૌ ઇચ્છે છે, પણ ધ્યેયને નરમ પાડવાથી આગળ નથી વધવાનું. બોલનારા બોલવાના જ અને આલેખો કરવાના જ. ધ્યેય સ્પષ્ટ છે, કાર્ય કર-

વાનું રહે છે. સને ૧૯૨૦માં કલકત્તામાં યુવાન ખ્રીસ્તી મંડળ (Young Men's Christian Association) જેમને ને ધોરણે ચરોતરમાં યુવકમંડળ સ્થાપવાનું મને મન થયેલું, પણ સંયોગે અનુકૂળ નહિ હોવાથી તે કાર્ય હું હાથમાં લેઈ ન શક્યો. Y. M. C. A.નું કાર્ય જેમને હેરત પામી જવાય છે. એમાંથી આપણને વ્યવહાર ઘણું જડી આવે એવું છે. માત્ર એ દિવસની સભાથી કાંઈ નહિ વળે. પણ મહાસભા માફક આરે માસ કામ કરનારા નીકળવા જેમને. આપણું કામ દેશના પ્રમાણમાં નાનું હશે, પણ આપણા પ્રદેશ પૂરતું મોટું છે. આપણા અજ્ઞાન અને વહેમી લોકો વચ્ચે કામ કરવું વિકટ છે. ધાર્મિક કે ગૌજીય કામ કરતાં આપણું કામ જરાય ઊંચતું નથી. મુસ્લિમો જેતાં ઘણું વિકટ છે, પણ એ સર્વ પ્રગતિના પાયાનું કામ છે. એ માટે થોડા સાચા કામ કરનારા, બલે એક કે બેજ જણા, બહાર આવે તો કામ થાય. આ કામ માટે જિંદગી ખતમ થતા સુધી એમાંજ મંડ્યા રહેવું પડે. તોજ આપણે જે કામ કરવા પ્રવૃત્ત થયા છીએ તેમાં સફળ થઈએ. માત્ર પ્રતિજ્ઞા કે કરાવ કર્યે કશું વળવાનું નથી.

‘આજ કામને વહનારા માણસને શોધી શકીએ છીએ કે કેમ?’ એ હું પહેલો પ્રશ્ન મૂકું છું. થોડી જુટીઓ નભાવીને પણ આપણને જે કાર્યકર્તા મળે એને સ્વીકારી લેવો રહ્યો.

પૈસા વિના કામ અટકતું નથી એ મારા અનુભવની વાત છે. કામ કરનારા પાસે પૈસો તો આકાશમાંથી પડે છે. એક વર્ષના કામને અનુભવે બીજા વર્ષનાં નાણાં મળીજ રહેવાનાં છે.

જણ પ્રશ્નોનો કાર્યક્રમ હું તમારી પાસે રજુ કરું છું. વેણીભાઈનું નિવેદન મને જાણ ગયું. જાળલગ્ન માટેનું એમનું કામ પ્રમુખના ભાષણ કરતાં પણ હું વધુ મહત્વનું ગણું છું. પછાત કામને જે આપણે ઉપર ન લેઈ શકીએ તો આપણા પાટીદારોનું જાપાણનું વ્યર્થ જવાનું છે. જાળલગ્ન ન જાય ત્યાં સુધી આપણે બીજું કશું નથી કરી શકવાના. એ માટે જેટલું થાય તેટલું કરવું જેમને. કાયદાની પણ મદદ મેળવવી જેમને. એમ થાય તો થોડાંજ વર્ષમાં એ પ્રશ્ન આપણે ઉકેલી શકીએ.

બીજો પ્રશ્ન સ્ત્રીકળવણીનો છે. સ્ત્રીઓનો સાથ નહિ હોય ત્યાં કશું નથી થઈ શકવાનું. એમનામાં જ્ઞાનનો પ્રચાર નહિ થાય ત્યાં સુધી આપણા જઘા વહેમો ઊભા રહેવાના છે.

ત્રીજો પ્રશ્ન ખોટાં ખર્ચોનો છે. ઉપરના એ પ્રશ્ન ઉકેલીએ તો પૈસાનો

પ્રવાહ જલ્દી સકાય. લોકોને કીર્તિ ગમે છે, એટલે એમને એ કીર્તિ મળી રહે એવા રસ્તાઓ રજુ કરવા જોઈએ. સાળાઓ જમાડવાનો વખત વહી ગયો છે. શાળામાં જઈને ત્યાંની સાચી આવશ્યકતા જોયા પછી પૈસા ખર્ચવા જોઈએ. એક વિદ્યલ કન્યાવિદ્યાલયથી જ આપણું વળવાનું નથી, એવી તો ઘણી સંસ્થાઓ કાઢવી જોઈશે.

આ ત્રણ મારા મુદ્દા છે. મજબુત કાર્યાલય અને એનો આત્મા રચવાનો જોઈએ. લાંચ લેવાની વૃત્તિ જશે ત્યારે જ પરદાણુ વગેરે નાશ પામવાનાં છે, કાયદા ત્રા કરાવો એને રોકી શકતા નથી.

પાટીદાર મંડળ માટે કાર્યાલય રચાપીએ, પણ એના પૈસાનું શું?

એક માણસ લાખ રૂપિયા આપે એના કરતાં લાખ માણસ એક એક રૂપિયો આપે એનું મારે મન વધુ મહત્ત્વ છે. કારણકે એથી આપણે એક લાખ માણસ પાસે પહોંચી શકવાના. આપણી કામનાં અનિષ્ટો દૂર કરવાં અને કામને આગળ વધારવી, એ જ સમગ્રવવાનું. આપણે ૨૦૦૦ રૂપિયા જોઈએ, એ પાંચ પાંચ કે દસ દસ રૂપિયે ઉધરાવવા જોઈએ.

અમારા વસોના Water Works માટે અમે આવી જ યોજના મૂકી છે. અને મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે ત્રણ ચાર દિવસમાં જ અમે એ હજાર મેળવી શક્યા છીએ.

જૂલો નાના તેમજ મોટા ગઘા કંઠે છે. દ્રક્ત કુલીન, ફેળવાઓલા ત્રા ધનિકાજ જૂલો કરે છે એમ નથી; પણ ઘોળે લૂગડે ડાઘ મોટો ફેખાય. આપણે તો કામ કરવું છે. શરૂઆત છે એટલે એ જરા મુશ્કેલ પડશે, પણ એની એટલી જ જરૂર છે. મેં ગતાવેલી રીતે કામ કરવામાં આવે તો હું માતું છું કે મુશ્કેલી નહિ આવે.

શ્રી ચતુરભાઈ કાળીદાસ પટેલ (ચિજોદ્રા) આ પ્રસંગે બોલ્યા : “દરેક વખતે પરિવર્તમાં મુખ્ય પ્રશ્ન જાગૃતિ મૂકવામાં આવે છે. શ્રી. મોતીભાઈની સૂચનાનો મારે કશો વિરોધ નથી, પણ આપણા યોજાએકડા આપણા વિકાસમાં બધી રીતે વિઘ્નકર્તા છે, છતાં આપણે એ પ્રશ્નને અડતા જ નથી. એના ઉકેલની આવી કોઈ મુઝાડતું નથી. આટલું ન થાય ત્યાં સુધી બધું કામ એકડા વિનાનાં મીડાં જેવું છે.” એમણે ૧૫-૨૦ મિનિટ સુધી પોતાના વિચારોનું લાંબુ લાપણું વાંચ્યું.

શ્રી. મોતીભાઈ : ભાઈ ચતુરભાઈ મારા વિદ્યાર્થી હતા. એ આટલી બધી ધમશ રાખે છે, એથી એ મારા બધા વિદ્યાર્થીને ટપી ગય છે. આપણે એમનાં

જ્યાં ખેતી કરીકરીએ છીએ, પણ એની સક્રિયતા જોવાની હોય છે. આપણે સૌ જોળને કાલે તૂટતા હોય તો આજે તોડવા ઇચ્છીએ છીએ, પણ સમાજનું બંધારણ એક દિવસમાં તૂટવાનું નથી.

પાટીદારના એકડા તો મોટા છે, પણ ૧૦૦ ઘરના પણ એકડા મેં જોયા છે. મારી સૂચના તો એ છે કે આપણે ઉપરથી નીચે ઊતરવું જોઈએ. આજે આપણે અહીં લાપણ ગમે તેટલાં થાય, પણ કન્યા લાવવાની ઊંચે ઘેરથી અને કન્યા દેવાની પણ ઊંચે ઘેરજ, એવી જે દરેકની ઇચ્છા હોય છે એ નીકળી જવી જોઈએ. તોજ કંઈક અને.

આપણે એકલા નથી ચાલવું. એકલા જવું હોય તો પાલસગાજ છે. પણ આપણે તો બધાને સાથે લંછને ચાલવાનું છે. એટલે આપણે સંયોગો અને શક્તિ, સૌનો વિચાર કરવાનો છે. જોળ તોડવાજ જોઈએ, પણ જોળ તોડવામાં મેં મુશ્કેલી નથી આવતી એમ નથી. માત્ર દરાવોથી જોળ નથી તૂટતા. એવા ઠરાવ થયા પણ છે, પણ એથી શું? કન્યા આપે નહિ એને કન્યા આપવી નહિ, એવો ઠરાવ કરવાની હું તો સલાહ આપું છું. કાગ કરનારા જોઈએ, માત્ર વાતોથી શું વળે? અહુબા શ્રી રાવજીભાઈએ જોળને તોડી નાખનારો ઠરાવ છટોલાની પરિપદમાં પસાર થયો હતો એ વાંચી સંભળાવ્યો, પણ ઠરાવોથી વળે શું? ઠરાવોને અમલમાં મૂકનાર માણસો જોઈએ છે.

પરિશિષ્ટ ૨ : ઠરાવો

૧. “પાટીદાર યુવકમંડળ”ને જદલે આ મંડળનું નામ ‘પાટીદાર મંડળ’ રાખવું એવું આ પરિપદ ઠરાવે છે.” દરખાસ્ત : શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, અનુમોદન : શ્રી. રાવજીભાઈ નાયાભાઈ પટેલ, શ્રી. દરજાર સાહેબ.

૨. “આ મંડળનું કામ વ્યવસ્થિત ચલાવી પાટીદાર કોમનું હિત સાધવાને અને મંડળ તરફથી જે જે ઠરાવો થાય તેનો અમલ કરવાને આ મંડળનું કાર્યાલય સ્થાપવા અને તેને અંગે એક સેવાભાવી કાર્યકર્તાને રોકવા આ પરિપદ ઠરાવ કરે છે. આ ઠરાવનો અમલ કરવાને અને તે માટે જરૂરી જોગવાઈ કરવાને નીચેના ગૃહસ્થોની યોજનામિતિ (વધારો કરવાની સત્તા સાથે) નીમવામાં આવે છે : શ્રી. મગનભાઈ સંકરભાઈ પટેલ, પ્રમુખ; શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, મંત્રી; શ્રી. આપાજી બાવાજી અમીન, વસો; શ્રી. ભીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ, કરમસદ; શ્રી. પ્રભુદાસ ભીખાભાઈ રાય, મોટા :

કરાળા; શ્રીમતી શાન્તાબેન ભારદ્વાજા પટેલ, સોજીત્રા; શ્રી. મંગળભાઈ ગોઠણભાઈ પટેલ, રજુ; સંજો." દરખાસ્ત: શ્રી. રાવજીભાઈ ગણિભાઈ પટેલ, અનુમોદન: શ્રી. શિવાભાઈ હરિભાઈ પટેલ.

૩. "એક વ્યક્તિ પાસેથી જોજામાં જોજા રૂ. ૫ અને વધારેમાં વધારે રૂ. ૨૫ લેવા, એવી યોજનાથી આ મંડળના કાર્યાલયના ખર્ચ માટે રૂ. ૧૦૦૦ તંથા મંડળના પ્રચારકાર્ય માટે રૂ. ૧૦૦૦ ગણી કુલ રૂ. ૨૦૦૦ મેળવવાનું આ પરિપદ કરાવે છે." દરખાસ્ત: શ્રી. મોનીભાઈ અમીન, અનુમોદન: શ્રી. ગોપાળદાસ દેસાઈ.

૪. "કરમસદનીરસદ લગ્નને અંગે વર્તમાનપત્રોમાં જે ઉદાપોદ થયેલો, એને પરિણામે આ પરિપદ ભારપૂર્વક જણાવે છે કે ઉપજા ગોળની કન્યા નીચજા ગોળમાં ગય તોય દરેક લગ્નને આ પરિપદ અભિનંદન આપે છે." દરખાસ્ત: શ્રી. આપાજી જાવાજી અમીન, અનુમોદન: શ્રી. શંકરભાઈ ત્રિભુવનદાસ.

૫. "ગેતમોજન કરવાં નહિ અને કોઈ કરે તેમાં ભાગ લેવો નહિ એમ આ પરિપદ કરાવે છે." પ્રમુખસ્થાનેથી.

૬. "વડી ધારાસભામાં સારદા એક્ટમાં સુધારો કરવાનું શ્રી. બી. દાસનું જે બીજા રજુ થયું છે તેને આ પરિપદ ટેકા આપે છે અને તે બીજાની અંદર લગ્ન થવાનું દરેક ગામે સ્થાનિક અમલદારો રજીસ્ટરમાં નોંધ રાખે એવો સુધારો કરવા આ મંડળ લક્ષ્યમણ કરે છે." દરખાસ્ત: શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, અનુમોદન: શ્રી. શિવાભાઈ રજુજોડભાઈ પટેલ.

૭. "સિદ્ધીશ પ્રદેશના સારદા એક્ટનો અને વડોદરા રાજ્યના જાળસગ્ન નિયેધક કાયદાનો અમલ કરવાને આ મંડળના એક મંત્રી શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલે જે જુગેશ ઉકાળી, પોતાને સોંપેલું કામ સંતોષકારક રીતે કર્યું છે તે માટે આ પરિપદ તેમને અભિનંદન આપે છે. અને તે કામ ચાલુ રાખવા માટે તેમને જ સોંપવામાં આપે છે." પ્રમુખસ્થાનેથી.

૮. "વડોદરા રાજ્યમાં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે જેણી ત્રીસ વરસ થયાં જાળસગ્ન નિયેધક કાયદો થયો છતાં આજદિન સુધી તે કાયદાને લીધે કોઈ પણ જાળસગ્ન અટકવા પામતું નથી, કારણકે એ કાયદાને અમલમાં મૂકવાની સિમિલના છે. પરિણામે અંગ્રેજી હદમાં સારદા એક્ટનો અમલ કરાવવા જે

* ————— *

૧. આ કરાવ પ્રમાણે તુરત જ સભામાં જે ફંડ થયું તે આ કરાવોની પછી જાણવામાં આવ્યું છે

ફેટલાંકે યુવકમંડળ ખૂબ દહતાપૂર્વક કામ કરે છે, તેમને પણ, જે કાંઈ લગ્ન અંગ્રેજી હશે તો વર અને વડોદરા રાજ્યની કન્યા વચ્ચે થયું હોય તો, તેવા લગ્નમાં ભાગ લેનારને નશિયત કરાવી શકતાં નથી, અને તેવાં જાળવગ્ન કરનાર વરકન્યાનાં વડીલોને વડોદરા રાજ્ય આવી કુરુદિનાં કાર્ય કરવા આશ્રય-સ્થાન બન્યું છે. આ દફતરીકની આ પરિપદ સખેદ નોંધ લે છે, અને આ વસ્તુ સાદર કરવા દિવાન સાહેબને રૂબરૂમાં મળી જાળવગ્નનિષેધક કાયદામાં આવેલી શિથિલતા તરફ તેઓશ્રીનું ધ્યાન ખેંચી તેને કડક રીતે અમલમાં મૂકવાને પગલાં લેવાની વિનંતી કરવા આ પરિપદ નીચેના ભાષણોનું પ્રતિનિધિ-મંડળ નીચે છે : શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ અને શ્રી. જમિયતરામ પંડ્યા, વકીલ. એ પ્રતિનિધિમંડળ, યાગ્ય હોય તો, જે જીમ્ન યુવકમંડળ શારદા એક્ટનો અમલ કરાવવા ઇચ્છે છે તેમના પ્રતિનિધિઓને પણ સાથે રાખે.”

દરખાસ્ત : શ્રી. વૃણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, અનુમોદન : શ્રી. મોતીભાઈ નરસિંહ-ભાઈ અમીન, શ્રી. ખુશાલભાઈ દાગિદાસ પટેલ.

૬. “વીશ વરગ પૂર્ગથી નાના વરનું અને મોળ વરસથી નાની કન્યાનું લગ્ન અનિષ્ટ છે, અને વરકન્યાની ઉમરમાં દસથી વધારે વર્ષનો ફેર ન હોય એ ઇષ્ટ છે, એમ આ પરિપદ માને છે.” પ્રમુખસ્થાનેથી.

૧૦. “પાટીદાર કામમાં ફરજિયાત વૈધવ્યથી ફેટલીકે વિધવા જેનોની જિંદગી શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક દૃષ્ટિએ દયાજનક થાય છે, તેથી પાટીદાર કામમાં જાળવિધવાઓનાં પુનર્લગ્ન કરાવવાં એવી તેમના વાલીઓની પવિત્ર ફરજ છે એવો આ પરિપદનો અભિપ્રાય છે.” પ્રમુખસ્થાનેથી.

૧૧. “વિધુર થએલા કાંઈ પણ પુરખને ફરીથી પરણવું હોય તો તેણે વિધવાનેજ પરણવું જોઈએ એવો આ પરિપદનો અભિપ્રાય છે.” દરખાસ્ત : શ્રી. જગન્નાથ કેશુરભાઈ, અનુમોદન : શ્રી. પ્રભુદાસ ભીખાભાઈ રાય.

૧૨. “ગામ, ગોળ અને ઊંચનીચનો બેદ નદિ ગણતાં પાટીદાર કામ સમસ્તમાં લગ્ન થાય એ ઇષ્ટ અને જરૂરી છે, માટે પાટીદાર કામના દરેકે દરેક ગોળતા આગેવાનોને અને ખાસ કરીને યુવકોને પોતાથી ઊતરતા ગોળમાં કન્યા ઉતારવાને આ પરિપદ આગ્રહભરી ભલામણ કરે છે.” દરખાસ્ત : શ્રી. દરખાર સાહેબ, અનુમોદન : શ્રી. રાવજીભાઈ મણિભાઈ.

૧૩. “આ મંડળના સભાસદોના પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં નીચે પ્રમાણે ફેરફાર કરવાનું આ મંડળ દ્વારા છે : (૧) ફરજિયાત પહેલી પ્રતિજ્ઞાને અતે આ સખેદો ઉમેરવા : ‘અને જમીન નહિ.’ (૨) ફરજિયાત બીજી પ્રતિજ્ઞા

તોડીને તેને બદલે આ પ્રમાણુ બે કરવી: '૨. હું વરવિક્રય કરીશ નહિ.' '૩. હું કન્યાવિક્રય કરીશ નહિ.' અને એમ ફરજિયાત બે પ્રતિજ્ઞાઓને થઈને ત્રણ કરવી. (૩) 'બીજી આક પ્રતિજ્ઞાઓમાંથી નં. ૧ અને નં. ૩ ખાતલ કરવી. (૪) અને ત્યારે પ્રતિજ્ઞાપત્રની શરૂઆતમાં આ પ્રમાણે વાંચવું: 'ડોક્ટર મુકામે તા. ૨૩:૧૧:૭૬ને રોજ 'પાટીદાર મંડળ'ની પરિપદે હરાવ્યા પ્રમાણે નીચેની ત્રણ ફરજિયાત પ્રતિજ્ઞાઓમાંથી કમમાં કમ બે અને બીજી જ પ્રતિજ્ઞાઓમાંની કમમાં કમ બે પ્રતિજ્ઞાઓ લેઈને તથા લવાજમના ચાર આના આપીને આ 'પાટીદાર મંડળ'નો સભાસદ થાઉં છું: ' " પ્રમુખપરચાનેથી.

૧૪. "આ પાટીદાર પરિપદ માને છે કે અસ્પૃશ્યતા હિંદુ સમાજનું કલંક છે, તેથી તેનો નાશ થયોજ ધટે છે; માટે આ પરિપદ સમસ્ત પાટીદાર કેાગને વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક રીતે અસ્પૃશ્યતાનું કલંક દૂર કરવાનો આગ્રહ કરે છે." દરખાસ્ત: શ્રી. રાવજીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ, અનુમોદન: શ્રી. પ્રભુદાસ રાય.

૧૫. "પાટીદાર મંડળનું નવા વર્ષનું કામ ચલાવવા આ પરિપદ નીચેની કાર્યવાહક સમિતિ-વધુ સભ્યો ઉમેરવાની સત્તા સાથે-નીમે છે:

પ્રમુખ: શ્રી મગનલાલ શંકરભાઈ પટેલ, ભાદરણ

મંત્રીઓ:

ચતુર્ભાઈ કાળિદાસ પટેલ, ચીજોદરા, વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, નરસંડા, શિવાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ, પ્લાસણગામ

સભ્યો:

દરખાસ્તી ગોપાળદાસ દેસાઈ, વસો નરમિહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ, સોજીવા નરમિહભાઈ વેણીભાઈ પટેલ, મંડળા પુરુષોત્તમ ગોવિંદભાઈ પટેલ, ચંદાસર પુરુષોત્તમ નારણભાઈ પટેલ, સેગવા પ્રભુદાસ બીખાભાઈ રાય, મોટાકરાળા ભગવાનદાસ કારીભાઈ પટેલ, આણંદ ભાઈલાલભાઈ ભી. પટેલ, બેરીઆવી બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ, કરગસદ મંગળભાઈ ગોકળભાઈ પટેલ, રણ મંગળભાઈ મ. પટેલ, કરમાલિવાપુરા રણછોડભાઈ કાળિદાસ પટેલ, ડોક્ટર રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ, સોજીવા વાડીલાલ કુબેરદાસ પટેલ, કુહા શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ ,, અમદાવાદ શિવાભાઈ હરિભાઈ પટેલ, ઝોડ "

પ્રમુખપરચાનેથી.

૧૬. " નડિયાદના (શેખ) પાટીદાર ભાઈઓએ શ્રી દાદુભાઈ પુ. દેમાઈને પ્રમુખપદે તા. ૧૬ જુન ૧૯૨૭ને રોજ સંતરાગ મહારાજના મંદિરમાં હિંદુ મદામ્મના આશ્રય નીચે શુદ્ધિ કરાવી પાટીદાર કેામમાં ભલ્યા છે તેમને

તથા કેલોદ, વાઘોડીઆ, મીઆંગામ વગેરેના જે પાટીદાર ભાઈઓએ શુદ્ધ કરાવી છે તેમને અપનાવી લેવાનો આ પરિપદનો આગ્રહ છે." પ્રમુખપદેથી.

૧૭. "આવતા વર્ષની પાટીદાર મંડળની પરિપદ અને પાટીદાર વાગિની-સમાજની પરિપદ ઓડ મુકામે ભરવા આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું તેને આ પરિપદ સ્વીકારી લે છે." દરખાસ્ત : શ્રી. કીશાભાઈ શામળભાઈ, અનુમોદન : શ્રી. શંકરભાઈ ધ્રુવાભાઈ.

૧૮. "આ પરિપદ સફળ કરવા માટે ભુવનેશ્વરી જીનના માલિક શ્રી. કેશવલાલ ત્રિભુવનદાસ પરીણે તથા શ્રી. જેઠાભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલે પોતાનાં બધાં સાધનો તથા જીનનો વિશાળ ચોક વાપરવા આપીને તેમજ અત્રેના શ્રી. મગનભાઈ મોતીભાઈ દેસાઈએ મંડપ બાંધવા માટે પોતાના લાકડાંના પીકામાંથી જોઈએ તે સાધનો આપીને પરિપદનું કામ બહુ શોભાવ્યું છે એ બદલ આ પરિપદ એમનો હૃદયપૂર્વક આભાર માને છે." પ્રમુખસ્થાનેથી.

ઠરાવ નં. ૩ પ્રમાણે થયેલું કેંડ

'પાટીદાર મંડળનું કામ ચલાવવા ઠરાવ નં. ત્રીજામાં (પૃષ્ઠ ૯૧) જે નિર્ણય કરવામાં આવેલો, તે પ્રમાણે પરિપદમાં પ્રમુખશ્રી તરફથી સૂચના થતાં તુરતજ નીચે પ્રમાણે રકમો ભરાઈ ગઈ હતી :

રૂ. ૨૫ ભરનાર ૨ = રૂ. ૫૦

પ્રમુખશ્રી મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, ભાઈ પુરુષોત્તમ દેવજીભાઈ, બાકરોલ

રૂ. ૧૫ ભરનાર ૧ = રૂ. ૧૫

ભાઈ આપાજી બાવાજી અમીન, વસો

રૂ. ૧૧ ભરનાર ૨ = રૂ. ૨૨

ભાઈ ત્રિભુવનદાસ કિશીભાઈ, આણંદ, ભાઈ હરમાનભાઈ ગોકળભાઈ, બાકરોલ

રૂ. ૫ ભરનાર ૧૫ = રૂ. ૭૫

જેન ધનલક્ષ્મીજેન આ. પટેલ, ચામણા, જેન જીજ્ઞાજેન ઇશ્વરભાઈ મો. વીરસદ

„ શાન્તાજેન ભારકરભાઈ સોજીવા ભાઈ આદિત્યભાઈ શંકરભાઈ, ચામણા

ભાઈ આદિત્યભાઈ હિમાભાઈ, ચામણા „ ઇશ્વરભાઈ માધવભાઈ, દેવનગર

„ ગોકળભાઈ કાળિદાસ, ચક્રતારી „ ગોરધનભાઈ શં. મોટા કરાળા

„ ચતુરભાઈ નારણભાઈ, લક્ષ્મણપુરા „ ઝવેરભાઈ તુળસીભાઈ, „

„ ડાહ્યાભાઈ સારાભાઈ, સુણાવ „ બાળરભાઈ મથુરભાઈ, અકલાવા,

„ મગનભાઈ ધોરીભાઈ, મલાવ „ હીરાભાઈ મથુરભાઈ, પીકાઈ,

એક ગૃહસ્થ, હા. ભાઈલાલ નારણભાઈ, પીજ

ઉપર પ્રમાણે કુલ રૂ. ૧૬૨ રોકડા આવ્યા.

૩૧. ૫૧ લખાવનાર ૧=૩૧. ૫૧

છટોલા ગામ સમરત તરફથી, ભાઈ મોતીભાઈ જોડાભાઈ પટેલ

૩૧. ૨૫ લખાવનાર ૫=૩૧. ૧૨૫

ભાઈ છોટાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ, ભાદરજી, ભાઈ ડાહ્યાભાઈ લલુભાઈ, વધારી
,, મંગળભાઈ ગોકળભાઈ, રજુ ,,, ગણિભાઈ મથુરભાઈ, છટોલા
ભાઈ સોમાભાઈ વિઠ્ઠલભાઈ, ગાંધણી

૩૧. ૧૧ લખાવનાર ૯=૩૧. ૯૯

ભાઈ ગંગાદાસકેશુરભાઈ, કરમાલીઆપુરા, ભાઈ દેસાઈભાઈ હરજીભાઈ, વાડાશિનોર
,, નરસિંહભાઈ વેણીભાઈ, મોડાળા , પુરુષોત્તમ નારજીદાસ, સેગવા
,, ખેચરભાઈ હરિભાઈ, માલસર ,,, મંગળભાઈ મ. કરમાલીઆપુરા
* ,, માધુભાઈ નાયાભાઈ, પાણેયા ,,, રાવજીભાઈ ધર્મદાસ, કંડારી
ભાઈ શંકરભાઈ ત્રિભુવનદાસ, સેગવા

૩૧. ૧૦ લખાવનાર ૨=૩૧. ૨૦

ભાઈ ચતુરભાઈ કાળિદાસ, ચીખોદરા, ભાઈ પ્રભુદાસ બીળામાઈ, મોટાકરાળા

૩૧. ૫ લખાવનાર ૨૭=૩૧. ૧૩૫

ભાઈ કદયાજીભાઈ દેસાઈભાઈ, મોટાકરાળા, ભાઈ કાળિદાસ કુલાભાઈ, સેઝકુવા
,, કોદરભાઈ ગોકળભાઈ, ડાકોર ,,, ગોરધનભાઈ સુનીભાઈ, ગાંધણી
,, સુનીભાઈ કેશુરભાઈ, મોટાકરાળા ,,, જગનભાઈ કેશુરભાઈ, કંડારી
,, છોટાભાઈ ખુશાલભાઈ, નાર ,,, છોટાભાઈ કુલાભાઈ, પણસેરા
,, જીવાભાઈ કુબેરભાઈ, સુણાવ ,,, ઝવેરભાઈ કેશુરભાઈ, અનુપુરા
,, ઝીણાભાઈ જીજીભાઈ, પોરડા ,,, ડાહ્યાભાઈ લલુભાઈ, ગાંધણી
,, પુરુષોત્તમ ગોવિંદભાઈ, અંદાસર ,,, પ્રભુદાસ લાલાજી, મોટાકરાળા
,, કુલાભાઈ ઝવેરભાઈ, રામપુરા ,,, કુલાભાઈ દારકાદાસ, ગાંધણી
,, મગનભાઈ શંકરભાઈ, સોજવા ,,, રજુછોડભાઈ કાળિદાસ, ડાકોર
,, રેવનદાસ જોસંગભાઈ, વાડાશિનોર ,,, વિઠ્ઠલભાઈ શંકરભાઈ, સેગવા
,, શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ, ઝારોળા ,,, શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ, સાવલી
,, શંકરભાઈ કુલાભાઈ, ઝોડ ,,, શિવાભાઈ ર. પટેલ, સાલણગામ
,, શિવાભાઈ હરિભાઈ, ઝોડ ,,, સોમાભાઈ ખુશાલભાઈ, છટોલા
ભાઈ દિરાભાઈ દાદાભાઈ, વાડાશિનોર

ઉપર પ્રમાણે કુલ ૩૧. ૪૩૦ લખાવાયા

પાછળ જણાવ્યા પ્રમાણે ૩૧. ૧૬૨ રોકડા કુલ ૩૧. ૫૮૨

ખાળલગ્નોથી સાવધ રહેજો

પાટીદાર મંડળની પરિપદ તા. ૨૨-૨૩ નવેમ્બર, ૧૯૩૬ને રોજ ડાકોગમાં મળી હતી. તે પરિપદમાં ખાળલગ્નો નાણુ કંઠા કાગદોમર પગલાં ભગવા માટે કરાવ કરવામાં આવ્યો છે અને તે કાર્ય ગને સોંપવામાં આવ્યું છે. તે કરાવનો અમલ કરવા ચરોતર, દરકાશી, કાનમ, વાકળ વગેરે પ્રદેશોમાં પ્લીટીશ તેમ વડોદરા રાજ્યમાં ખાળલગ્નો કરનાર, કરાવનાર અને મદદ કરનાર વગેરે મામે ખાળલગ્નનિષેધક કાયદા પ્રમાણે ફરીઆદો કરવામાં આવનાર છે. માટે ખાળલગ્નો કરનાર, કરાવનાર, તેમાં મદદ કરનાર અને ભાગ લેનાર બાઈ-બેનોને આ સૂચનાથી જાણાવું છું કે ખાળલગ્ન કરતા પહેલાં ખાળલગ્નના ગુનાથી ચતા ભારે દંડ અને જેલની મગ્નજોના જોખમનો વિચાર કરજો. તેમ કરવામા ભૂલ કરગો તો પાછળથી વિગામણું પડશે, તે નક્કી મગજજો.

નરસંડા, તા. ૧:૧૨:૧૯૩૬ } વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ,
મંત્રી, પાટીદાર મંડળ

—*—
સ્થાપના: સન ૧૯૨૪

જૂનું અને જણીતું બરોંસાપાત્ર મથક

અમદાવાદી
બનારસી તથા
ઝીંકની સાડીઓ
તૈયાર મળશે.

દેસાઈ રામભાઈ તુલસીદાસ.

મોગલકોટ, નડીઆદ.

સાડી જ્યોર્જેટ પ્રિંટની તેમજ પટોળાં રેશમી
છાપેલાં તૈયાર મળશે.

એક વખત પધારી ખાત્રી કરવા બલામણુ છે.

વ્યાજબી કિંમત

એકજ ભાવ

શ્રી વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ

ઉદ્ઘાટનક્રિયા: આત્મે સુદિ પૂર્વેમને દિવસે સવારના સાડા નવ વાગ્યે મહાત્માજી, શ્રી. કરતુરજી, શ્રી. ભક્તિજી, સરદારશ્રી, ખાન અબ્દુલ ગફારખાન, શ્રી. બૂલાભાઈ દેસાઈ, દરબારશ્રી, શ્રી. મહાદેવભાઈ, શ્રી. ગોરાજી દેસાઈ વગેરે નેતાઓ તથા શેઠ મનસુખલાલ છગનલાલ ટ્રસ્ટફંડના ટ્રસ્ટી શ્રી. મંગળદાસ મહેતા સોલિસીટર, વગેરેની હાજરીમાં શેઠ જગનાલાલ ખમ્મજે શેઠ મ. છ. હિંદુ કન્યાછાત્રાલય ખુલું મૂક્યું. નડીઆદમાંથી અને જિલ્લામાંથી માનોવમેદની જલડી હતી. મહેમાનો માટે વિદ્યાલયમાંજ ઊતરવાની અને જગવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. 'મુખ્ય દરવાખને પીંટાબેલું' હાથે કંતેલું સૂતર ઉકેલીને શ્રી. જમનાલાલજીએ દરવાખે ઉઘાડ્યો દંતા. એ પ્રસંગે એમણે તથા મહાત્માજીએ જે પ્રવચન કર્યાં હતાં તે 'પારીદાર'ના કાર્તિક માસના અંકમાં ૨૮મા પૃથ્વી વીગતવાર અપાઈ ગયાં છે.

આભાર: ઉદ્ઘાટનને પ્રસંગે એમણે એમણે નાની મોટી અનેક મદદો કરી છે તેમનો આગે આભાર માનીએ છીએ. 'શ્રી. સોમચંદ વિદુલદાસ વ્યાયામ-મંદિર' તરફથી સ્વયંસેવકોની વ્યવસ્થા થઈ, શ્રી. નારણભાઈ નરસિંહભાઈ દેસાઈએ જમવાનો બધો ખર્ચ ઉપાડી લેઈ મંડળને રૂ. ૪૦૦ જેટલી મદદ કરી, લાઉડ સ્પીકર માટે નડીઆદની વીજળીની કંપનીએ વીજળીનો પ્રવાહ મફત આપ્યો, તેમજ પોસ્ટ એન્ડ પાર્ટનર્સ કંપનીએ સંતરામથી વિદ્યાલય સુધી વીજળીના તાર પોતાને ખર્ચે નાખીને સગવડ કરી આપી, નડીઆદ ગામમાંથી ફેટલાક ભાઈઓએ મંડળ જાંધવામાં મદદ કરી, નડીઆદની મીલે મંડળ માટે કંતાનના તાકા આપ્યા. આમ એમણે નાની મોટી મદદો આપી, એ સૌનો આભાર માનીએ છીએ.

શાળા માટે મકાનની અનિવાર્ય જરૂર: ગયા સત્રમાં ૯૬ છાત્રાઓ હતી. આ સત્રમાં અત્યાર સુધી ૧૮ નવી છાત્રાઓનો પ્રવેશ થયો છે. આમ સંખ્યા વધતીજ ગય છે. જે છાત્રાલય દ્વારા થયું છે તેમાં ૧૫૦ છાત્રાઓ માટે જગા છે. અત્યારે તો શાળા પણ છાત્રાલયના મકાનમાંજ બેસે છે. આમ બહુ બહુ તો આ વર્ષના અંત સુધી નબી શકશે. પણ નવે વર્ષે, એટલે જૂન માસમાં, શાળા માટે અલગ મકાન જોઈશેજ. એના ખર્ચનો અંદાજ એજાગાં એજાજ આણીશ હજાર રૂપિયાનો છે.

વિદ્યાલય સમાચાર: દીવાળીની રમઝોમાં વિદ્યાર્થીનીઓ ખંભાત તરફ પાયાગઢ તરફ અને આણી તરફ પ્રવાસે જઈ આવી. પ્રવાસમાં જે

ભાઈએનોએ કે સંસ્થાઓએ તેમને મદદ કરી હતી, કે જમવા રહેવા વગેરેની સગવડ કરી આપી હતી તેમનો આભાર માનીએ છીએ.

૩૦મી નવેમ્બરથી વિદ્યાલય બંધડયું છે, અને નિયમિત કામ શરૂ થઈ ગયું છે. શ્રી. કાન્તાએન ગોશલીઆ કોલેજનો અભ્યાસ કરવા જવા સારૂ છૂટાં થયાં છે, એટલે અત્યારે એક એલ્યુમેટ કે સ્નાતક શિક્ષિકાની ખાસ જરૂર છે.

મુલાકાત: વિદ્યાલય બંધડતાની સાથેજ શ્રી. દિશોરલાલ મશરૂવાળા, શ્રી. તરુરભાઈ પરીખ, શ્રી. જુગનરામ દવે, શ્રી. રવિશંકર વ્યાસ, શ્રી. ગંગાએન વૈષ, શ્રી. લક્ષ્મીએન ખરે, શ્રી. મણિએન પરીખ, શ્રી. ગોમતીએન, શ્રી. ડાહીએન. વગેરે મળીને વીશેક જણની મંડળી બે રાત વિદ્યાલયમાં ગાળી ગઈ, અને શિક્ષક- તથા શિષ્યા-મંડળને મોતસાહન આપી ગઈ.

શ્રી વિદ્વલ કન્યાકેળવણી મંડળ ફંડ

આસો માસના 'પાટીદાર'માં સ્વીકારેલા રૂ. ૧૩૩૮૯૮-૫-૭

શ્રી. અમરભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ, મોગરી ૧૫૧-૦-૦

„ શિવાભાઈ શુભાભાઈ „ આણંદ

હીંચકા માટે હા. શ્રી. નારણભાઈ ન. દેસાઈ ૫૧-૦-૦

„ છોટાભાઈ નારણભાઈ પટેલ, કીસુમ (આફ્રિકા) ૨૫-૦-૦

„ મણિલાલ દેવચંદ મહેતા, મોખાસા ૧૫-૦-૦

„ નવનીતલાલ મણિલાલ વકીલ. કપડવાં ૫-૦-૦

„ શંકરભાઈ જેઠાભાઈ પટેલ, અમદાવાદ ૫-૦-૦

„ શાન્તાએન પટેલ. મુરત ૨-૦-૦

„ દેસાઈભાઈ શુભાઈ „ ખલોળજ ૨-૦-૦

„ સોમાભાઈ વલ્લભભાઈ પટેલ, નડિયાદ ૧-૦-૦

„ નારણભાઈ નરસિંહભાઈ દેસાઈ, આણંદ

ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે રસોડાના ખર્ચના ૩૯૩-૧-૬

કુલ રૂ. ૧૩૪૫૪૮-૭-૧

વિ. કન્યાકેળવણી મંડળ, દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ;

નડીયાદ, તા. ૧૦ : ૧૨ : '૩૬ શાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ;

મંત્રીઓ : વિદ્વલ કન્યાકેળવણી મંડળ

આ પત્રિકા આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મોતીભાઈ મથુરભાઈએ

શ્રી. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલને માટે છાપી, તા. ૧૦ : ૧૨ : '૩૬

વાકળ પ્રદેશની શિક્ષણસંસ્થા.

વાકળ એ. વી. સ્કૂલ—મોભારોડ

વાકળ પ્રદેશમાં કેળવણીના પ્રચાર માટે વાકળને મધ્ય સ્થળે મોભારોડ સ્ટેશન ઉપર ઉપરોક્ત સંસ્થા ત્રણ વર્ષથી ચલાવવામાં આવે છે. હાલ તેમાં ત્રીજા ધોરણ સુધીના વર્ગો ચાલે છે. માહે એપ્રિલ ૧૯૩૭થી ધોરણ ચોથાનો વર્ગ શરૂ થશે. આ સંસ્થાને કેળવણી ખાતાએ માન્ય કરેલી છે. સંસ્થાનાં સ્વતંત્ર મકાન પણ ગંધાઈ ચૂક્યાં છે અને દશેરાથી તેમાં વર્ગો ભરવાનું પણ શરૂ થઈ ગયું છે.

એક વર્ષમાં બે ધોરણના અભ્યાસની યોજના

આ પ્રદેશની ગુજરાતી શાળાઓની વાર્ષિક પરીક્ષા ઓક્ટોબર-નવેમ્બરમાં થઈ જતી હોવાથી, ઉપરનાં ધોરણોમાં પાસ થએલા વિદ્યાર્થીઓને, ઇંગ્રેજ સ્કૂલમાં દાખલ થવાને-ઇંગ્રેજ સ્કૂલના નવા વર્ગો એપ્રિલથી શરૂ થતા હોવાથી-૪, ૫ માસ સુધી બેસી રહેવું પડે છે અને તેમ થવાથી થએલો અભ્યાસ ભૂલી જવાય છે, તેથી ફરી અભ્યાસમાં મન પરોવવું મુશ્કેલ થઈ પડે. આ કારણો લક્ષમાં લેઈને વિદ્યાર્થીઓના હિતની ખાતર તા. ૧લી ડિસેમ્બરથી ઇંગ્રેજ ધોરણ પહેલાનો વર્ગ શરૂ કરવાનો અભિપ્રાય નિર્ધાર્ય કર્યો છે. તે બેમણે આ વર્ગમાં પોતાનાં બાળકો દાખલ કરવાં હોય તેમણે નવેમ્બર આખર સુધીમાં કરેલી શી આખી નામ નોંધાવી જવું.

આ વર્ગની પરીક્ષા પણ બધા વર્ગોની સાથે માર્ચમાં લેવાશે. એટલે આ વર્ગમાં જે પાસ થશે તે નવા વર્ષમાં બીજા ધોરણમાં જશે. અને આ રીતે વર્ષમાં બે ધોરણના અભ્યાસનો લાભ મળશે.

વાકળ વિદ્યાર્થીગૃહ

દૂર દૂરના બાળકો પણ આ સંસ્થાનો લાભ લેઈ શકે, એટલા માટે બે વર્ષથી વિદ્યાર્થીગૃહ પણ ચલાવવામાં આવે છે. આ ગૃહનાં મકાન પણ સ્કૂલની સાથે જ ગંધાયાં હોવાથી તેમાં પણ દશેરાથી રહેવાનું શરૂ કરી દીધું છે. શિક્ષકો પણ ગૃહ સાથેનાં મકાનોમાં રહેતા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ચોખ્ખીસે કલાક પૂરતી દેખરેખ રખાય છે, તેમજ અભ્યાસ ઉપર પૂરતી કાળજી લેવાય છે. આ ગૃહમાં દાખલ થનાર વિદ્યાર્થી પાસેથી દાખલ ફી રૂ. ૫ તથા ડીપોઝીટ

શ્રી. રા. પં. અને જોરાધી શ્રીના માસિક રૂ. ૮ લેવાય છે. નોકર, ચાકર, મકાન, ઘોસતેલ વગેરેનો ખર્ચ સંસ્થા પોતે ઉપાડી લે છે.

વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ

સંસ્થામાં લેણુતા અને રહેતા વિદ્યાર્થીઓને કેળવણી ઉપરાંત બીજાં વિષયોની તાલીમ મળે, તેમજ તેમના ભવિષ્યના જીવનમાં તે ઉપયોગી થઈ પડે તે માટે શિક્ષકોની પ્રેરણાથી વિદ્યાર્થીઓએ પોતેજ પોતાનું પ્રવૃત્તિમંડળ નામનું એક મંડળ સ્થાપી, તેને હસ્તક વ્યાયામશાળા, પુસ્તકાલય, હસ્તલિખિત માસિક, સાહિત્ય-સભા, સહકારી વસ્તુલંડાર વગેરે પ્રવૃત્તિઓ શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે ઉપાડી લીધી છે. આ પ્રવૃત્તિઓથી અત્યારે તો વિદ્યાર્થીઓનામાં સેવાની અને સહકાર ભાવના ખીલી ઊઠી છે. અને લેખન તથા જાહેરમાં બોલવાની કળા પણ કેળવાવા માંડી છે.

છેવટમાં વાકળ પ્રદેશના સર્વ લાંઘઓને વિનંતિ

સંસ્થા આજે તો નાની છે, પણ ધીમે ધીમે અને ખિલવવાની અમારી ઇચ્છા છે, અને એ ખિલવવાનો આંતરિક હેતુ તો વાકળ પ્રદેશના એકે એક ગામેડામાં નવચેતન અને જાગૃતિ લાવવાનો રહેલો છે. આ હેતુ અત્યારના બાળકો જે ભવિષ્યમાં નાગરિકો થવાના છે, તે બાળકોથીજ ધર લાવવાનો છે. અને એટલા માટેજ એ બાળકોને બાલ્યાવસ્થામાં સારા સંસ્કાર અને સારી કેળવણીની જરૂર રહેલી છે. આ ક્યેયને અનુસરી સંસ્થા અત્યારે પોતાનું કાર્ય કરી રહી છે. વાકળ પ્રદેશનાં નાના મોટા સૌ કોઈ લાંઘ સંસ્થાનો આ હેતુ સારી રીતે સમજી લે અને પોતાના પ્રદેશની પ્રગતિને અર્થેજ સ્વપાએલી આ સંસ્થાને પોતાનું જ બાળક માની તેને તન, મન ને ધનથી મદદ કરવા તૈયાર રહે, તેમજ પોતાનાં બાળકોને ભણવા માટે આ સંસ્થામાં મોકલાવી આપવા તજવીજ કરે.

અંતમાં, એક વખત આ સંસ્થાની મુલાકાતે પધારી અમને ઉત્સાહ જે પ્રેરણા તો આપેજ, એવી અમારી સૌ કોઈને અભ્યર્થના!

જુલાલભાઈ કાશિદાસ પટેલ

હેડ માસ્ટર, વાકળ એ. વી. સ્કૂલ,

મોલા રોડ, (તા. પાદરા)

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
નાટકાન વીંધવા વિષે	ગાંધીજી	૯૭
ત્યાગની પ્રતિમા	ભાઈ ચિમનભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ	૯૮
હિંદુ લગ્ન, કાયદાની દૃષ્ટિએ	,, દાથીભાઈ અમયાભાઈ ,,	૧૦૩
પાણ્ડવપક્ષની યુદ્ધનીતિ	નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ ,,	૧૦૬
રજ્જોદર્શન	ભાઈ દેસાઈભાઈ નાયાભાઈ ,,	૧૧૪
ક્રાન્તિને માર્ગે	,, વઘુભાઈ ભાઈલાલભાઈ ,,	૧૨૧
આરોગ્ય	,, મણિલાલ જગજીવન દ્વિવેદી	૧૨૩
પત્ર	,, કાલાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૧૨૬
સ્વભૂવાન્તેગ	‘પાટીદાર’મંદિર	૧૨૯
ચર્યાપત્ર	ભાઈ મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ	૧૩૦
અંશપગ્તિચય	‘પાટીદાર’મંદિર	૧૩૨
પ્રમંગકથા	,,	૧૩૭

સૂચના

૧. પરદેશના જે આદર્શો પોતાના લવાજમ હજી ન મોટાનાં હોય તે મત્વર મોકલી દેશે એવી આશા છે. એમને આળમમાં મળ્ય, પણ અહીં નાણાંક્ષીક હેરાન કરે. જે આદર્શ પોષ્ટિકાઓડો મોકલે તે તેને કીમ ન કરે.

૨. દર વર્ષે કંઈ ને કંઈ કાગળથી ચોડાક આદર્શ તૂટતા તો મળજ, તેને જદલે કમમાં કમ તેડવા તો નવા ચરાજ જોઈએ. દરેક આદર્શનું એકેક નવો આદર્શ ન ઉમેરી આપે?

૩. ‘પાટીદાર’માં આવતા લેખો, ચર્યાપત્રો, વગેરે માથે તંત્રી મર્ચ રીતે સહમત છે એમ કોઈએ માનવું નહિ.

૪. લેખો વગેરે કાગળની એક જાણુ શાહીથી લખી મોકલવા જોઈએ. નેનામા, ઉપનામ વાળા કે અધુગ નામના લેખ લેખ ચકારો નહિ.

૫. લેખો પૂનમ પહેલાં મળી જવા જોઈએ. ન છાપવા જોગ લેખ જોને પાછો જોઈતો હોય તે ત્રણ પૈમાનો રેટમ્પ મોકલે.

આજુદ ચરોતર પ્રિટિંગ પ્રેમમા મોતભાઈ મધુરભાઈ પટેલ છાપુ અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૩.૧.૨૭

હિન્દુસ્થાન

કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્યુરન્સ સોસાયટી, લી૦

(હેડ ઓફીસ: કલકત્તા)

નવો વીમા

રેકર્ડ બોનસ

અંઢી કરોડ

રૂ. ૧૧૫

દર હમરે દયા-
તીના વીમા પર

લગભગ

રૂ. ૧૦૦

દર હમરે જિન્દગીના વીમા પર

પાલીસી અથવા એજન્સી માટે લખો આ મળે:

સી. એન. પટેલ

એજન્સી ઇન્સ્પેક્ટર, આણંદ

સ્થાપના: સન ૧૯૨૪

નૂનું અને જાણીતું બરોંસાપાત્ર મથક

અમદાવાદી
અનારસી તથા
ઝીંકની સાડીઓ
તૈયાર મળશે.

દેસાઈ રામભાઈ તુલસીદાસ

મોર્ગલકોટ, નંડીઆદ.

સાડી જ્યોર્જેટ પ્રિન્ટની તેમજ પટોળાં રેશમી
છાપેલાં તૈયાર મળશે.

એક વખત પધારી ખાત્રી કરવા બલામણ છે.

વ્યાજબી કિંમત

એકજ ભાવ

તદન ચોકળા ધીની મીઠાઇ તથા હલવાઓ

મળવાનું ભરોસાપાત્ર મથક

એમ. રેવનદાસ પટેલ (પીજવાળા)

ખરફીવાલા અને મીઠાઈવાલા

(૩૦ વર્ષના અનુભવી અને જાણીતા)

હમારે ત્યાં તદન ચોકળા ધીની મીઠાઈ તથા ફ્રેન્ચ લીલા સુકા હલવાઓ જાતીદેખરેખ નીચે બનાવવામાં આવે છે. ખાસ આફ્રિકા તથા દરીયાઈ મુસાફરી માટે હમારા હલવા તથા મીઠાઈ ઉત્તમ છે, તેમ અહીં આવનાર દરેકની ખાત્રી થઈ છે. કોઈ જાતનો ઠગાવાનો સંભવ નથી. એક વખત પધારી ખાત્રી કરો.

ઠેકાણુ :— કોરોનેશન બીલ્ડીંગ

સી. પી. ટેક, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ,

મુંબાઈ નં. ૪

CHARUTAR INSTITUTE OF COMMERCE

Lal Darwaja, Gundi Sheri, SURAT

Claims the privilege of having trained successfully Thousands of Students for the various Commercial Examinations for the last sixteen years.

We offer you first-class training in Book-keeping, Accountancy, Shorthand, Typewriting, Correspondence, Business, English, Telegraphy & Sarafi Nama etc., for high grade Examinations, such as:-

- The Indian merchants' Chamber, (I. M. C.),
 - The Corporation of Accountants, (F. C. R. A. & A. C. R. A.),
 - The Corporation of Certified Secretaries (A. C. C. S. & F. C. C. S.),
 - The Institute of Certified Public Accountants, (A. C. P. A. & F. C. P. A.),
 - The Institute of Commerce, Birmingham, (F. C. I.),
 - The Association of Book-keeping Teachers, (A. B. T.) Lon.
- Lodging accommodation available. Send for Prospectus.
Principal

વૉડન ઇન્સ્યુરન્સ

એજન્સી માટે, પગારની યોજના
લખો યા મળે :

લોગીલાલ ચોકસી,
સુપ્રિટેન્ડન્ટ ઓફ એજન્સીઝ
હખાવાડ, નડિયાદ

વૉડનની ઉચ્ચગામી પ્રગતિ અને તેની કુદકે અને ભુરકેની
આગેદૂત તેમ જ જનસમાજની તેને માટે વધતી જતી
પસંદગીની સાબિતી આ રહી :

તુલનાત્મક આંકડાઓ

	૧૯૩૬	૧૯૩૫	વધારો
નવું કામકાજ	રૂ. ૩૫,૦૦,૦૦૦	રૂ. ૪૮,૦૦,૦૦૦	૨૬ ટકા
પ્રીમીયમ આવક	રૂ. ૧,૦૧,૦૦૦	રૂ. ૨,૦૦,૦૦૦	૧૦૦ ટકા

નોંધ : ૧૯૩૫ના વર્ષને અતે આજુ રહેલા કામ-
કાજનો ૧૦૦ ટકાનો વધારો થતાવે છે.

(૧) ખર્ચનું પ્રમાણ જે ગયે વર્ષે જ ઓછું રહેલું,
તેથી પણ વધુ ઓછું રહેવા પામ્યું છે.

(૨) મરણપ્રમાણ તેમ જ જાંઘ પડતી પોલીસીઓનું
પ્રમાણ નહિ જેવું જ રહેલ છે.

વૉડનની સેવાનો લાભ તેના પોલીસી હોલ્ડર તેમ જ જન-
સમાજને મળે તે માટે અમોએ અચાગ પ્રયત્ન
સફળતાપૂર્વક આદર્યો છે.

ધી વૉડન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લિમિટેડ

હેડ ઓફીસ : અમદાવાદ

મુંબઈ

કલકત્તા

મદ્રાસ

પૂના

હિંદુ સમાજ, તારે ખાતર!!!

યાદ રાખશો ?

દાન કરો

નડીઆદ હિંદુ અનાયાશ્રમ

બાળકો, બાળાઓ, કુમારો, વિધવાઓ, અશક્તો, વગેરે મળી ૧૭૧ અનાથો છે અને સંખ્યા વધતી જાય છે. નિશાળ છે, કન્યાશાળા છે. ઔદ્યોગિક શિક્ષણ માટે શીવણવર્ગ, મુથારીવર્ગ, ચિત્રકામ, પોલીશકામ, નેતરકામ, નાના વિધવિધ નમુનાઓનું કામ, વણાટશાળા, છાપખાનું વગેરે વગેરે છે.

કંઈ મદદ કરો તો

ખાદી, ધાળખા, પુસ્તકો, રૂ, દવા, ચંપલ, વગેરે ચીજોની અનાથો માટે ખાસ જરૂર છે.

હરેક પ્રસંગે દરેક પ્રકારનું દાન અપાય છે.

દક્ષિણ તથા પૂર્વ આફ્રિકાનાં સાઇબેરિયા પોતાની રકમના 'પોસ્ટલ ચોર્ડર કાસ' કરી મોકલાવે છે, તેનો વટાવ બેન્ક વધુ લે છે; માટે સાદા ચોર્ડર અગર બેન્ક ઉપરના ચેક આવે તો વધુ સંગ્રહ થાય.

રિપોર્ટ મફત મળે છે, તે પોસ્ટની ટીકીટ બીડી મંગાવો.

લખો:—

મંત્રી,

હિંદુ અનાયાશ્રમ, નડીઆદ.

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जामत प्राप्य वरान्नवोधत ।

धुरस्य धारा निशिता दुरत्यया, दुर्गम्पथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૮૩ }
વર્ષ ૧૮ }

આષ્ટક

{ અંક ૩
પૃષ્ઠ

નાકકાન વીંધવા વિષે

છેક કેનિયાથી શ્રી. ગિનિયાણી જે ત્યાંની મગદારી દિદી નિશાળમાં શિક્ષક છે તે લખે છે :

“આપ. કહો છો કે ‘જેમ નરમેધ આ જમાનામાં ન થાય તેજ રીતે થોડરા સરેકારમાં નાકકાન વીંધવાને સ્થાન હોવા છતાં હાલના જમાનામાં તે નાબૂદ કરવા યોગ્ય છે, કેમકે કેઈ પણ બાળાના કોઈ પણ અંગનો છેદ કરવો તે જંગલીપણું છે.’ ત્યાં શ્રી. ગિનિયાણી એક પત્રનો કોઈને જવાબ આપતાં ‘શિક્ષણપત્રિકા’માં (છએક માસ પહેલાં) આવું કંઈક લખે છે : ‘પત્નીને ખુશ કરવા માટેજ નહિ પણ આમેય પણ બાળાઓનાં નાકકાન વીંધાવવાં એ જોઈ નથી. છાકરાંને ધરણી ગમે છે. માનસિક દૃષ્ટિએ જરાજ નથી. મેં મારી દીકરીઓનાં નાકકાન વીંધાવ્યાં છે. તમે પણ વીંધાવો.’

“અત્યારના મહાન બાળશિક્ષણશાસ્ત્રીનો હપડી જતનો અભિપ્રાય નાંખી દેવા જેવો તો નજ મળાય.

“અત્યાર સુધી મેં મારા પરિચયમાં આવનાર માળાપોને સલાહ આપેલી કે નાકકાક વીંધાવવાં યોગ્ય નથી. આપના રાજ્જોનું પ્રમાણ પણ આપતો. પરંતુ ગિનિયાણીના વિચારો વાંચ્યા પછી મને આ બાળતમાં રાંકા થઈ છે, ત્યારથી આવી સલાહ આપવાનું તો મેં મોડુંજ રાખ્યું છે”

શ્રી. ગિનિયાણીને ‘મહાન બાળશિક્ષણશાસ્ત્રી’નું વિશેષણ લગાડી મારા જેવા પ્રાકૃત મનુષ્યોને હિતારી પાડવાની મજકુર લેખકની પ્રકૃતિ મુદ્દત અનુકરણ કરવા લાયક નથી ગિનિયાણી બાળકોને અને બાળાઓને શીખવતાં ધરડા થવા માગે છે, એટલે કાં બાળાઓનાં નાકકાન વીંધી વીંધાવીને તે બીચારીને પોતાના જેવા પુરુષોને હવાલે ન કરે? ગિનિયાણી પોતે મહાન બાળશિક્ષણશાસ્ત્રી હોવાનો દાવો કરે ને બીજા કોઈને પોતાને પડખે બેસવા

પણ ન દે તો પછી એમની વાનો વિચારથી પડશે. તો પછી તેમણે કયા સંજોગોમાં કંઈ સાત્રમાં પોતાની દીકરીઓનાં નાકકાન વીંધ્યાં, કયા સંજોગોમાં ક્યારે ઉપર ટંકાયેલો કાગળ લખ્યો એ મણ્વું જોઈશે.

પણ દલીલ ખાતર ગિજુભાઈને મદાન જાળશિક્ષણશાસ્ત્રી માની લઈએ. છતાં એમના 'કાંઈ વિચારમાં બૂલજ ન પડે એમ શા સારુ માનીએ? મહાત્માઓનાં વચન ગમે ત્યારે કહેવાયાં હોય, એ વેદવાક્ય શા સારુ?

ગિજુભાઈને નામે તેમના હાથમાં આવેલ કાગળ વાંચતાં થું કામ મારી સલાહ જેનો અમલ થયાં કરતો હતો એ બોદી યદં પડી? શ્રી. ગદિયાણીએ નાકકાન ન વીંધાવેલી જાળાઓને કંઈ નુકસાન થયું મણ્વું હતું?

મારી સલાહ તો એવી છે કે નાની કે મોટી કાંઈ પણ જાળત વિષે કાંઈના અભિપ્રાયને વેદવાક્યનું મહત્ત્વ ન આપવું. દરેક વચનને — પછી લક્ષે તે મારા જેવા 'મહાત્મા'નું હોય કે ગિજુભાઈ જેવા 'મદાન શાસ્ત્રી'નું હોય — બુદ્ધિના ત્રાજવામાં તોળવું, ને પછી જેનું વળન વધારે લાગે તેને વળગી રહેવું. પછી તેથી પણ વધારે મદાન ગણાતા મહાત્મા કે મદાન શાસ્ત્રી નજરે ઝડે કે તુરત તેને સાબ્દાંગ નમસ્કાર ન કરતાં જેના પ્રત્યે આપણી બુદ્ધિ ઢળી હોય તેના પ્રત્યે વક્ષાદાર રહેવું. આનું નામ અગ્નિચારણી બુદ્ધિ આમ કરતાં ન શીખીએ તો આપણે અનોખાજી તનોખાજી યદં એ ને બુદ્ધિ ખીચારી આમતેમ અજાણ નકામી યદં પડે.

હવે જરા મૂળ વસ્તુને વિચારીએ.

જાળાઓને જ ઘરેણાં ગમતા હશે? જાળકાને નહિ?

ઘરેણાં ગમવાની સાથે નાકકાન વીંધવાને શો સંજોગ હોઈ શકે?

પશ્ચિમમાં અસંખ્ય જાળાઓ પડી છે જેમનાં નાકકાન વીંધાતાં નથી, છતાં મોટી ઉમરે પહોંચ્યા પછી તેમને પચાત્તાય થયો જણાયો નથી.

નાકકાન વીંધવાંજ તો કેટલા છેલ પાડવા, ને એટલા જ શા સારુ? તેમાં કેવાં ઘરેણાં ખોટાં હોય તો શોભા કહેવાય ને ક્યારે કદ્રૂપ ગણાય?

નાકકાન વીંધવાની પ્રથા રૂડીજ હોય તો જાળાઓ સમંજણી થાય ત્યારે તેની ઉપર એ ક્રિયા કરવાનો બોલો કાં ન હોયો?

જાળકા ને જાળાઓ વચ્ચે કૃત્રિમ ભેદો કાં વધારવા?

આપણામાં ઘણાં માળાપ જાળકા ને જાળાઓ જંતેના કાન વીંધાવે છે? ત્યારે કેમ જાળાઓનોજ પક્ષપાત અથવા તેઓની ઉપરજ નૂલમ?

હવે થોડાક શબ્દોમાં મારી માન્યતા કહે દઉં.

મારા બે કાનમાં મળી છ છેદ દતા. આજે મોજૂદ છે. તે નથી ગમતા. પણ કેમ કરી બંધ કરું? મારી પત્નીનાં નાક ને કાન બન્ને વીંધાયેલાં દતા. નેરો (? ધરેણાં) ઉતારતાં વસમું લાગ્યું દશે. ઊતરવાથી અગં બેમાંથી કાઢાંની શોભા ઝોઝી થઈ એવું અમને તો ન લાગ્યું. બીજન બેનારાઓને મન અમે રૂડાં રૂપાળાં ન લાગ્યાં હોઈએ નો આવી જાનનામાં પણ અમારે તેમની દયા ખોતી? નાકકાન વીંધવાથી ને તેમાં ધરેણાં લાદવાથી ત્યાં મેલ લાગાય છે. કાઢવાર તે પડે છે. આપાં અનિષ્ટ ન નીવળે એમ કરવા સારુ તેને સાફ રાખવામાં કાલકેષ થાય છે એ નજીવી વસ્તુ નથી.

કુમળાં બાળકોનાં નાકકાન વીંધવાથી તેઓને જે દુઃખ થાય છે એની અસર તો મોટા વૈદ્યોજ માગી શકે.

સ્ત્રી બીચારી ગુલામ તો છે. તેનાં નાકકાન વીંધવાની ક્રિયામાં મેં તો દમેશાં તેની ગુલામીની નિશાનીજ વંધ છે. કાનની વાળીમાં રસી ભેરવી તેને બળદની જેમ તાણી શકાય. ઘાતક પતિઓએ નાકકાનમાંનાં ધરેણાં સદિત બને કાપ્યાના કાબજાઓ મોજૂદ છે.

નાકકાન વીંધવાની ક્રિયાના દિગાવનાઓને મારું આમંત્રણ છે કે તેઓ હિંદુસ્તાનની ગહેનોનાં નાકકાનનાં બિદામણા ધરણાં ને તેમાં ગહેલો મેલ નિદાળે, ને પછી મને સલાહ આપે કે મારું શું કરવું? તેઓનાં ધરેણાં ઉતરાવું, કે મારી આંગળી પેસી જાય એવા કાનના હેઠામાં મોતીનાં લટકણિયાં પહેરવાની સલાહ આપું?

('હરિજનગંધુ,' તા. ૬ : ૧૨ : '૩૬)

ગાંધીજી

ત્યાગની પ્રતિમા

“ નલિન કુમાર પી. મહેતા ! ” પોસ્ટમેને જૂમ પાડી.

“ જો ને નિમુ, કોનો કાગળ છે ? ” નલિનકુમારે પોતાની પત્ની નિર્મળાને રજું.

“ જુઓ-ને, આ તો પરદેશથી આવ્યો હોય એમ લાગે છે. ફેડું ? ”

“ લાય જોઈએ. કોનો છે ? હા, આ તો મેં આફ્રિકા એક કંપનીમાં અરજ કરી હતી તેના કાગળ હોય એમ લાગે છે. (કાગળ વાંચીને) હાં, જોયું. મને તેમની કંપનીમાં મેનેજર તરીકે નીમવામાં આવ્યો છે અને મને પગાર છસો શિલિંગ મળશે. ”

*

*

*

નિર્મળા ખૂણસુરત હતી. તેના પિતા વસંતલાલ ડેપ્યુટિ કલેક્ટર હતા. હાલમાં જ નિવૃત્ત થયા હતા. તે પૈસાદાર હતા. નિર્મળા તેમની એકની એક દીકરી હતી. તે ઘર આટૂંમ્મમાં અભ્યાસ કરતી હતી.

નલિનકુમાર ગરીબ માળાપનો પુત્ર હતો. બાળ્યમાં હોશિયાર હતો. તે ધણેજ તેજસ્વી હતો. તેના કોલેજીયનમાં કોલેજ તેની પાછળ ગાંડી ગાંડી થઈ જતી. તેમાં યુવતીઓ તો તેની સાથે વાત કરવાને ગમે તેવાં ગદાનાં કાઢીને તેની મુલાકાત લેવા ઝંખતી. પણ તે કાઢની સાથે બાગેજ દર્શાવે વાત કરતો. તે સારો એલાડી પણ હતો. તે બી. એ. કક્ષાસુધાં હતો. નિર્મળા તે વખતે ઘરમાં હતી. નિર્મળાએ ઘણી વખત નલિનને જોયો. અને ત્યારથી જ તેના દિલમાં નલિને છૂપું સ્થાન લીધેલું. નિર્મળાને ખાત્રી હતી કે તે, જરૂર નલિનને મેળવશે અને આખરે ગન્યું પણ એમ જ.

નલિન પરીક્ષા આપીને પોતાને ગામ ગયો અને પોતાના મિત્ર સુરેશને, જે તે પાસ થાય તો, તારથી ખબર આપવાનું કહેતો ગયો. પોતાના ગામમાં માતાપિતા અનેય તનની મીઠી ગોદમાં આનંદથી દિવસો યુગ્મરવા લાગ્યો.

એક દિવસ તે પોતાના પિતા સાથે જોડા હતો, એટલામાં તારવાળાએ આવીને એના નાગનો તાર એને આપ્યો. તેણે સહી કરી તાર લીધો. તાર તેના પાસ થયાનો હતો, અને વળી તે ફર્ટ કક્ષાસુધાં આપ્યો હતો. પણ જ્યારે તેણે તારની નીચે સહી જોઈ ત્યારે તે આશ્ચર્ય પામ્યો, કારણકે સહી તેના મિત્રને ગદલે નિર્મળાની હતી. અને સાથે સાથે તેણે અભિનંદન અને આમંત્રણ પણ પાઠવ્યાં હતાં. જોકે નિર્મળા સાથે તેને ગદ્ડ પરિચય નહોતો, પણ કાંઈ કાંઈ વાર તે તેને સંસ્કૃતમાં પૂછવા આવતી.

નલિને પોતાના પિતાને વાત કરી અને ખુશખબર કહી. અમદાવાદમાં રહેતા નિવૃત્ત કલેક્ટર વસંતલાલનો તાર મળ્યાનું અને પોતાને અમદાવાદ બોલાવે છે તે વિષે પણ વાત કરી.

તેના પિતાએ કહ્યું: “વસંતલાલ તો મોટા માણસ, અને આપણી જ માતિના. તેમની સાથે તારે જોળખાણ ક્યાંથી?”

“એક બે વખત સાહેજી થએલા. ખાસ કરીને તેમની દીકરી નિર્મળાને હું સંસ્કૃત શિખવતો ત્યારથી જોળખાણ ખરી.”

“ત્યારે જઈ આવને બેટા, આપણું શું જાય છે?”

પિતાજીની રજા લેઈ તે લાગલો જ અમદાવાદ વસંતલાલને જંગલે ગયો. ગામમાં વસંતલાલ લટાર મારી રહ્યા હતા. દૂરથી નલિનને આવતો જોઈ તેઓ ઝંપે તેને લેવા આવ્યા. એને અભિનંદન આપીને કહ્યું: “આપણી

સાતિમાં ફરટા કલાસ આવનાર તમે એકલા જ છો. બોલો નલિનકુમાર, હવે શો વિચાર છે?”

“મારે તો આગળ જવાનો વિચાર છે. પણ અમારું કુટુંબ રહ્યું ગરીબ, એટલે મારે હવે અભ્યાસ છોડીને નોકરી કરવી જોઈએ અને મારાં વૃદ્ધ માતાપિતાને મદદ કરવી જોઈએ. માટે આગળ લાણવાનો જીવ ચાલતો નથી.”

“ના, ના; તમારા જેવા હોશિયાર છોકરાએ આગળ લાણવું જ જોઈએ. તમારે જરૂર આગળ જવું જોઈએ. હું તમને જનતી મદદ કરવા તૈયાર છું અને ફરીશ.”

“ત્યારે મારે એમ.એ.તો અભ્યાસ કરવાનો વિચાર છે.”

“હીક, હું તમને જરૂર મદદ કરીશ.”

“આભાર!”

“તેમાં શું? મારો પૈસો મારા સાતિજાંધુ માટે વપરાય તે તો ખુશીની વાત છે. પણ ...

“પણ શું? કેમ અટકી ગયા?”

“પણ, મારી એક માગણી સ્વીકારશો? મારી ઇચ્છા મારી નિર્મળાનું લગ્ન તમારી સાથે કરવાની છે.”

“પણ મારી સ્થિતિ તો તમે જાણો છો ને?”

“હા, મને સર્વ ખબર છે. નિર્મળા તમને ચાહે છે. એ મારી લાડકી દીકરી છે.”

“પણ મારા વિચારો તમે જાણો છો? મારે તો મારાં વૃદ્ધ માતાપિતાની સેવા કરે, તેમનું માન રાખે, ઘર અને વ્યવહારમાં ખામી ન આવવા દે એવી ગૃહિણીની જરૂર છે. નિર્મળા સુખમાં ઉછરી છે. તેને આવું પાલવશે?”

“એ બધું મેં એને સમજાવ્યું, પણ તે માનતી નથી. વળી તે કહે છે કે તમારા સિવાય ખીન કાંઈને તે પોતાના પતિ તરીકે પસંદ કરવા માગતી નથી.”

ત્યાર પછી થોડા દિવસની મહેમાનગીરી ચાખીને નલિન પોતાને ગામ ગયો. ત્યાં તેણે આ સર્વ ખીના પોતાના પિતાને દર્શી. તેના પિતાએ તેને રાજખુશીથી મંજૂરી આપી. નલિનકુમારે વસંતલાલની શરત કબુલ રાખી અને એમ. એ. પાસ ગયો. નિર્મળા પણ ખી. એ. પાસ યઇ.

નલિન અને નિર્મળાનાં લગ્ન યઇ ગયાં. તેઓને જગત જીતવા જેવો આનંદ યઇ રહ્યો. આનંદમાં દિવસો ગાળતાં હતાં, એટલામાં ટપાલીએ ઉપરનો કાગળ નલિનકુમારના હાથમાં મૂક્યો.

હજુ પરપુર્યાને એ માસ તો ચલા નથી, એટલામાં આ વિયોગને લીધે નિર્ગળાને જરા વિદ્વગતા આવી ગઇ. તોપણ તેણે નહિનને અભિનંદન આપ્યું અને રાત્રે જમી પચવાર્ષા પછી લાવિને વિચાર કરવા અને જાણ્યું એકાં.

“વદાલા નહિન, મારી જરા પણ ચિન્તા ન કરશો. હું એ ત્રણ વર્ષમાં નર્સનું કામ શીખીશ. અને ત્રણ વર્ષ તો આમ કપાટામાં નીકળી જશે.”

“નિમ્મ, તારી હિમન માટે હવે મને જરા પણ શંકા નથી. તું જેટલી હિમતવાળી છે તેટલી જ સુધક ગૃહિણી છે. માફ દિલ વિયોગને લીધે તૂટી જાય છે, પણ લાવિ સુખને માટે પૈસાની જરૂર થકે છે. તે જરૂર પૂર્ણ થશે ત્યાર પછી તું અને હું જાત્રે મળી આનંદ ભોગવીશું અને સુખચેનમાં દિવસો વિતાવીશું.” એમ કહી તેના ઉપર તેણે ખૂબ વદાલ દેખાડ્યું.

નિમ્મ અમૃતનું પાન કરતી નહિનના બોળામાં જ પડી રહી અને બોલી: “નહિન, આ જ સ્થિતિમાં મને મરવાનું જાહુજ પસંદ છે. મારા વદાલા, હું તમને આહું છું, પણ આર્થ નારી છું. પ્રેમ મારો શ્વાસ છે. વદાલા, તમે પરદેશ અવસ્ય સિધાવો.”

બેનબેનતામાં નહિનને પરદેશ જવાનો દિવસ આવી પહોંચ્યો. નહિનને રડીમરમાં મુંઝવણી બેસવાનું હતું. નિમ્મ તેને રડીમર ઉપર વળાવવા ગઇ. અત્યાર સુધી હિમન ધરી રહેલી નિમ્મની હિમત રડીમર ઉપર પગ મૂકતા નહિનને બેસ છૂટી ગઇ. તે રડી પડી. તેણે નહિનના હાથ ચૂમ્યા. આખરે જાત્રે છૂટાં પડ્યાં. નિમ્મ આંખો તાણી તાણીને રડીમર બેવાય ત્યાં સુધી બેઠી રહી.

ચોજના પ્રમાણે નિમ્મ જીજ્ઞ દિવસથી જ નર્સિંગ સ્કૂલમાં દાખલ થઇ. દર પખવાડીએ નહિનનો કાગળ આવતો. નહિને પણ પોતાની પેઢીમાં સાકું કામ કર્યું. પેઢીએ પણ તેની હોશિયારી અને ચાલાકીથી એ વર્ષમાં દોઢ લાખનો નફો કર્યો. નિમ્મએ પણ નર્સિંગ સ્કૂલમાં સારી આહતા મેળવી અને બાળઉછેર તથા સુવાવડના કામમાં એ પાવન્ધી બની.

એક દિવસ તે રસોડામાં રસોઇ કરતી હતી એટલામાં તારવળાએ આવી તેના હાથમાં તાર મૂક્યો. તેણે વાંચ્યો. ને નહિનનો હતો અને તે મુંઝવણ આવવાને ઉપડી ચૂક્યો છે એવું એમાં લખ્યું હતું.

નિમ્મના હર્ષનો પાર ન રહ્યો.

આખરે નહિનને આવવાનો દિવસ પાસે આવવા લાગ્યો. નહિનને મુંઝવણ ઊતરવાને હવે વચ્ચે એક જ રાત આડી હતી. નિમ્મને આ રાત બધી રાતો કરતાં ઘણી જ લાંબી લાગી. તેણે આખી રાત ઘર શણગારવામાં અને સાફ-

સૂરીમાંજ ગાળી. એટલામાં ટાવરમાં છના ટકોરા થયા. તે તૈયાર થઇને બંદર ઉપર ગઇ. દૂરથી ધુમાડા દેખાવા લાગ્યા. સ્ટ્રીમર આવી પહોંચી. માણસોએ તો લાગલોજ સ્ટ્રીમર ઉપર ધસારો કર્યો. નિમુ અને નલિનનો ગિત્ર સુરેશ પણ આગળ વધ્યાં. ઘણા માણસો ઊતર્યા, પણ નલિનનો કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ. એટલામાં સ્ટ્રીમરના કેપ્ટન એક માણસને સ્ટ્રેચર ઉપર સુવાડીને સંભાળીને ઉતારતા દેખાયા. નિમુ તો આ માણસને જોઇનેજ બેલાન થઇ ગઇ. તે નલિન હતો. સુરેશ જાનેને સાચવીને ઘેર આણ્યાં. ઘેર આવ્યા પછી નિમુ હોશિયાર થઇ, પણ તેનો ઉત્સાહ હવે ઝોસરી ગયો. સુરેશે તેને હિંમત આપી અને નલિનને માટે ડાક્ટરી આરવાર સારૂ થઇ.

પણ આખરે કેટલાક દિવસ પછી નલિનની સ્થિતિ ગંભીર થઇ. તેણે નિમુ અને સુરેશને બોલાવ્યાં. પાસે બેસાડીને બોલવા માંડ્યું: “નિમુ, શું કરે? કુદરત મને આ દુનિયા ઉપર રાખવા માગતી નથી. વહાલી, મારું કલ્લું માનીશ? મારી આખરી ઇચ્છા એ છે કે તારે વૈધવ્ય પાળવાનું નથી. તું તારો જીવન-સાથી જોળી લેજે. તારે ફરી કાંઈ યોગ્ય યુવક સાથે લ...” નિમુ નલિનને મોઢે હાથ દેઇને બોલતો બંધ કરે તે પહેલાં તેનો જીવ ઊડી ગયો હતો.

નિમુ અવાક અને અચળ જોઇને રહી. તેની આંખમાંથી આંસુ અદૃશ્ય થયાં. ત્યાર પછી નલિનની અંતિમ ક્રિયા કેવી રીતે થઇ તે પણ તેણે જાણ્યું નહિ. બરાબર ત્રણ દિવસે તેને લાન આવ્યું. અંતિમ ઘડી સુધી મિત્રધર્મ જાળવનાર સુરેશે પણ ગિત્રપત્ની માટે ડાક્ટર વગેરેને સારૂ દોડાદોડ કરી મૂકી.

આજ આઠ આઠ વર્ષનાં વહાણાં વાયાં છે, છતાં પણ નિર્મળાએ ન તો લગ્ન કર્યું, ન તો આપઘાત કર્યો. નલિનની યાદગીરીમાં તેણે પોતાની જ કમાણીમાંથી એક વિધવાશ્રમ સ્થાપ્યો છે અને પોતાના જેવી સ્ત્રીઓને સાથ આપી રહી છે.

વડોદરા

ચિમનભાઈ ઇન્દિરભાઈ પટેલ

હિંદુ લગ્ન, કાયદાની દૃષ્ટિએ

પહેલાંના વખતમાં સામાજિક વ્યવસ્થા ન હતી ત્યારે લગ્ન જેવી સંસ્થા કે લગ્નગ્રંથીથી જોડાયા જેવો પ્રકાર નહોતો. હાલ પશુઓમાં કે પક્ષીઓમાં જેમ છે, તેમ તે વખતે વ્યવહાર ચાલતો. પરંતુ જેમ જેમ સામાજિક વ્યવસ્થા થવા

લાગી, તેમ તેમ લગ્નનાં ધોરણો પણ ઘટાયાં; અને, હાલ સામાન્ય રીતે જે સમાજ, જે કોમ કે જાતિ સુધરેલી, વધારે સંસ્કાર પામેલી, વધારે ચારિત્ર-શાળી ગણાય છે તે સમાજ, કોમ કે જાતિમાં લગ્નનાં ગંધનો, લગ્નના નિયમો વધારે સુસ્ત રીતે પાળવામાં આવે છે.

૨. હાલ વડોદરા રાજ્યમાં હિંદુ લગ્નનિયંધ અમલમાં છે. આ નિયંધમાં અને ક્ષીટીશ રાજ્યના લગ્ન સંબંધે કાયદાનાં ધોરણમાં મહત્ત્વનો ફેરફાર નથી.

૩. કાયદેસર હિંદુ લગ્નનાં ધોરણો નીચે પ્રમાણે છે :

ક. વધૂ અને વર હિંદુ હોવાં જોઈએ.

ઘ. શારીરિક અથવા માનસિક ખામીના કારણથી કાયદેસર લગ્ન થવાને બાધ આવતો નથી.

ગ. છોકરીનાં ગાર વર્ષ અને છોકરાનાં સોળ વર્ષ પૂરાં થવાં ન હોય, તે સિવાયના કોઈ પણ ઉમરના કારણથી થએલા લગ્નને બાધ નથી.

ઘ. કોઈ પણ સગસ (ક) પોતાના ત્રણ પેઢીના કોઈ પૂર્વજ સાથે અગર (ઘ) ત્રણ પેઢીના વંશજ સાથે, (ગ) એવા ત્રણ પેઢીના પૂર્વજ અગર વંશજની વિધવા અગર પતિ સાથે, (ઘ) પોતાના ત્રણ પેઢી સુધીના પૂર્વજોના ત્રણ પેઢી સુધીના કોઈ પણ વંશજ સાથે, અથવા (ઙ) એવા વંશજની વિધવા અગર પતિ સાથે લગ્ન કરી શકે નહિ.

પ. પૂર્વજમાં બાપની તરફના તેમજ માની તરફના પૂર્વજનો, અને વંશજમાં પુત્ર તરફના તેમજ પુત્રી તરફના વંશજનો સમાવેશ થાય છે.

૬. દત્તક લેનાર કુટુંબના તેમજ તેના જનકકુટુંબના સંબંધમાં ઉપર જણાવેલા નિયમો દત્તકને લાગુ પડે છે.

૭. જે વધૂનો પતિ હયાત હોય એવી વધૂ સાથે લગ્ન થઈ શકે નહિ અને તેવું લગ્ન થયું હોય તો તે નિરર્થક છે.

કોણ પરણાવી શકે?

૮. કન્યાને પરણાવવાનો પહેલો હક્ક (ક) તેના બાપને છે, પછી (ઘ) દાદા (બાપના બાપ), (ગ) સહોદર ભાઈ, (ઘ) સગી મા, અથવા (ઙ) પિતાના કુટુંબનો છેક નજીકનો પિત્રાઈ, અગર (ચ) માની મા, (છ) મામા, (જ) માની માના કુટુંબનો છેક નજીકનો પિત્રાઈ, (ઝ) ન્યાયાધીશી, અથવા (ઞ) કન્યા પોતે, એમ એકને અસાધે તેની પછીનાને, એવા ક્રમથી હક્ક છે.

૯. પરંતુ યોગ્ય વિધિથી એક વાર થએલું લગ્ન, જે માણસે કન્યાને પરણાવવી જોઈએ તેણે નહિ પરણાવ્યાથી, નિરર્થક ઠરવું નથી.

૧૦. જગન વખતે વરકન્યા પાસે જે જરૂરી મંત્રો ઉચ્ચારવામાં આવે, તેમજ સમપદી વખતે તથા વિવાદહોમ કરાવતી વખતે જે જરૂરી મંત્રો બોલવામાં આવે તે મંત્રોનો અર્થ વરકન્યા સમજે તે ભાષામાં લગ્ન કરાવનાર પુરોહિતે જરૂર સમજાવવો જોઈએ. લગ્ન કરાવનાર પુરોહિત ન સમજાવે તો તે શિક્ષાને પાત્ર છે.

લગ્ન ક્યારે પૂર્ણ થાય?

૧૧. સમપદીને અંતે, વિવાદહોમના વિધિથી, પરસ્પર પરસ્પર યોગ્ય વધુ વરકન્યા કાયદેસર લગ્ન મંજૂર થી જોડાય છે.

લગ્નથી ઉત્પન્ન થતા સ્ત્રીપુરુષના હક્ક

૧૨. લગ્નથી સ્ત્રી પતિના કુટુંબનું માણસ થાય છે. સત્તાન પતિને તેના વાલીપણાનો હક્ક મળે છે.

૧૩. પતિને પત્નીના અને પત્નીને પતિના સહવાસનો હક્ક છે.

૧૪. પતિપત્નીની સામાયિક મિલકત હોય તો તે મિલકતમાંનો સ્ત્રીનો પોતાનો ભાગ તે સ્ત્રીને છે.

૧૫. (ક) પોતાના અને કુટુંબના ભરણપોષણ, (ख) આવશ્યક ધર્મ-કાર્ય, (ग) વ્યાધિનિવારણ અથવા (घ) પૈસા આપવાની અસમર્થતાને લીધે થએલી કેદમાંથી છુટકારો મેળવવા જેવા પ્રયત્નોએ, બીજા સાધનને અભાવે પતિને પોતાની સ્ત્રીના સ્ત્રીધનનો ઉપયોગ કરવાનો હક્ક છે.

૧૬. ધર્મકાર્ય માટે પતિપત્ની એક હોવાનું અનુમાન થાય, પણ દિવાની અને ફોજદારી કાયદાના કારણે આ પતિપત્ની એક હોવાનું કાયદાનું અનુમાન નથી.

૧૭. સ્ત્રીધન સંગ્રહે સ્ત્રી પતિની સાથે કરાર અને ધીરધાર કરી શકે, પરંતુ પતિ પોતાની મિલકતમાંથી સ્ત્રીને જે કંઈ આપે તે તેણીનું કરજ ગણાય નહિ.

પરસ્પર જવાબદારી

૧૮. સ્ત્રીએ (ક) પતિનું કરજ આપવા કશુંક હોય, (ख) તેની મિલકત વારસ તરીકે લીધી હોય, અથવા (ग). પતિ સાથે કરારમાં જોડાયેલ હોય, તે સિવાય પતિનું કરજ આપવા એ જવાબદાર નથી. સ્ત્રીએ વારસ તરીકે પતિની મિલકત લીધી હોય ત્યારે તે મિલકત પૂરતીજ તે પતિના દેવા માટે જવાબદાર છે.

૧૯. પતિએ સ્પષ્ટ અથવા ગર્ભિત રીતે અધિકાર આપ્યો ન હોય, તો

સ્ત્રીએ કરેલા કર્મ અથવા કરાર માટે પતિ જવાબદાર નથી. પતિ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું ભરણપોષણ કરવા વધારાકિત જવાબદાર છે.

૨૦. યોગ્ય કારણને અભાવે, પતિની રમ્મ સિવાય, સ્ત્રી જુદી રહેતી હોય તો ભરણપોષણ માગવાનો તેને હક્ક નથી.

૨૧. જે સ્ત્રીપુરુષ કાયદેસર લગ્નના સંબંધથી જોડાએલાં હોય તેઓનું લગ્ન હિંદુ લગ્નવિધિએક નિર્બંધમાં કરાવ્યું છે ને સિવાય બીજી રીતે વિચિત્ર થઈ શકે નહિ.

કાફી નજીક, વડોદરા

વકીલ હુસૈનભાઈ અમથાભાઈ ખેડે

પાણ્ડવપક્ષની યુદ્ધનીતિ

મહાભારત ક્યારે રચાયું હતું? કોણે રચ્યું હતું? આપણા શાસ્ત્રીઓ તો માને છે કે પાંચેક હજાર વર્ષ ઉપર રચાયું હતું અને તે સમયે અંધ વ્યાસ મુનીએ રચ્યો હતો. યુરોપિયન વિવેચકો એ અંધની ભાષા અને તેમાંનાં લખાણો ઉપરથી માને છે કે પાણ્ડવી પછી તે અંધ લખાએલો. અનિત્રાચીન કાળથી પ્રગમમાં વળ્યાતી દયાઓનો કાષ્ટ કવિએ એમાં સંગ્રહ કર્યો અને એ સંગ્રહમાં અનેક લેખકોએ તેમાં ઉમેરા કર્યા છે. પણ ઇ. સ.ની શરૂઆતમાં તે અંધ આપણી સમક્ષ છે એ રૂપે એ જગભગ તૈયાર થઈ ગયો હતો.

આ ઉપરથી એમ પણ અનુમાન થાય કે કૃષ્ણને નામે ગીતા લખનાર અને કુરુક્ષેત્રમાં કૃષ્ણે જે ભાગ ભજવ્યો એનું વર્ણન લખનાર એ એ લેખકો પણ જુદા હોય. કારણ કે ગીતાના શુદ્ધ અને ઉચ્ચ સિદ્ધાન્તો વિરુદ્ધ કપટ ભરી યુદ્ધનીતિ કૃષ્ણને કલંક લગાડનારી છે. વળી કેટલાક યુરોપિયન વિવેચકો તો એમ પણ માને છે કે એ વિરુદ્ધ આવતા વાળા લેખકોએ મહાભારત પૂરું કર્યું છે. પાણ્ડવપક્ષના લેખકોએ કુરુક્ષેત્રનું યુદ્ધ થતા સુધી તેમની કાર્તિ ગાઈ છે, પાણ્ડવ વિરુદ્ધ પક્ષના લેખકોએ યુદ્ધમાં તેમની કપટનીતિનું પ્રદર્શન કરીને તેમની અપકાર્તિ ગાઈ છે, જોકે અંતે તો એ કપટનીતિ વડે તેમને વિજય અપાવ્યો છે અને તેથી એમ પણ સાબિત કર્યું છે કે ધર્મથી તો નહિ પણ કપટનીતિથી જ વિજય મળી શકે છે.

ત્યારે હવે પાણ્ડવપક્ષની યુદ્ધનીતિ જોઈએ.

દુર્યોધન ને અર્જુન યુદ્ધમાં કૃષ્ણની પ્રદાયતા માગવા તેમની પામે જાય છે, ત્યારે કૃષ્ણ કહે છે: “મારી પાસે મારા જેવા દૃઢ અંગ વાળા નારાયણ નામથી

પ્રજ્ઞાન ચંદ્રા દશ કરોડ મોટા ગોવાળિયા છે. તે સર્વ સંઘ્રામમાં યુદ્ધ કરે તેવા છે. યુદ્ધમાં અજિત એવા તે મોપો એકના સૈનિક થઈને રહેશે અને બીજી તરફ શસ્ત્રો ન ઉડાવનારો અને સંઘ્રામમાં યુદ્ધ ન કરનારો એવો હું ઝીંકીશ. હે અર્જુન, આ ભેમાંથી તને જે વધારે મળતું હોય તે પ્રથમ તું માગી લે." આ પ્રમાણે કૃષ્ણે કહ્યું, "ઐટલે કુંતીપુત્ર અર્જુને સંઘ્રામમાં યુદ્ધ ન કરનારો એવા શ્રીકૃષ્ણને માગી લીધા" (ઉદ્યોગપર્વ ૭ : ૧૮-૨૧). હવે શ્રીકૃષ્ણ 'શસ્ત્રો ન ઉડાવવાનું' પોતાનું વચન કેમ પાળે છે તે યુદ્ધ-પ્રસંગે જોઈશું.

પછી દેશના જુદા જુદા મોક્ષાઓને પોતપોતાના પક્ષમાં લેવાને જતે પક્ષ ગયા રહ્યા છે. દુર્યોધને શત્વરાગ્નને પોતાના પક્ષમાં જોડ્યો એ વાત યુધિષ્ઠિરે જાણી, ઐટલે યુધિષ્ઠિર તેને મળ્યા ને બેઠા : "હે વીર રાજા, તમે દુર્યોધનને પ્રસન્ન અંતઃકરણથી સલાહ થવાનું જે વચન આપ્યું તે સારું કર્યું. પરંતુ હે અત્યંત ક્રોધ રાજા, તમે મારું ઐક કામ કરો એમ હચ્છું છું. જોકે એ તમારા જેવાએ કરવા જેવું નથી, તેપણ મારા તરફ જોઈને તે તમારે કરવું જોઈએ. ... જ્યારે કર્ણ અને અર્જુનના દ્વંદ્વયુદ્ધનો પ્રસંગ આવે ત્યારે તમારે અવશ્ય કર્ણનાં સારથિ થવું ... અને અમારો જય થાય તે માટે કર્ણનો ઉત્સાહ ભાગી પાડવો. હું મારા, જોકે આ કાર્ય કરવા જેવું નથી, તેપણ તમારે એ કરવું જોઈએ" (ઉદ્યોગપર્વ ૮ : ૪૦-૪૪). યુધિષ્ઠિરનાં આ વચન સાંભળીને શત્રુે કહ્યું : "હે કુરુક્રોધ, કર્ણ જ્યારે સંઘ્રામમાં યુદ્ધની હચ્છાથી ચડશે ત્યારે હું તેને અવળાં તથા અહિનકારી વચનો અવશ્ય કહીશ. તેમ કંવાથી, હું પાણ્ડવ, નંબી મર્વ હરાઈ જશે અને તેનું તેજ ક્ષીણ થશે. ઐટલે તેને મુજેથી મારી શમશે" (૮ : ૪૭-૪૮). આ કુટિલ યોજના પાછી એજ પર્વના ૧૮મા અધ્યાયના ૨૧-૨૪ શ્લોકોમાં આવે છે. આમ પીઠ પાછળ ધા કરવાની યોજના સત્પ્રિય યુધિષ્ઠિરને શોભે?

કર્ણને પાણ્ડવપક્ષમાં જોડવા કૃષ્ણ તેને સમજાવે છે : તું કુંતીનો પ્રથમ પુત્ર છે, "માટે પાણ્ડવના પક્ષમાં આવ, ઐટલે ધર્મશાસ્ત્રના નિયમથી તું રાજા થઈશ. ... દ્રૌપદી વર્ષના જીજ્ઞા ભાગમાં ઐટલે એ માસ તારી પાસે આવશે" (ઉદ્યોગપર્વ ૧૪૦ : ૯-૧૫).

યુદ્ધની તૈયારીઓ થતા માંડી ઐટલે "કૌરવો, પાણ્ડવો તથા સોમકોએ મળીને યુદ્ધ કરવાના નિયમો કર્યા અને યુદ્ધના ધર્મો ઠરાવ્યા કે ... વિશ્વાસમાં રહેલા અથવા નિહવળ થએલા ઉપર પ્રહાર કરવો નહિ. બીજાની સાથે યુદ્ધમાં

કરી “અહલોકમાં પધારી ગએલા ચતુર્દશ દ્રોણાચાર્યના શરીરને ... સર્વ સૂનોથી ચિકાર(એલે) ધૃષ્ટદ્યુમ્ને પકડ્યું ને ચૂપચાપ બેસી રહેલા એ શરીરની ચોટલી પકડીને તેના મસ્તકને તલવાર વડે જુદું કર્યું કે તરત જ મસ્તકહીન થએલું ધડ રણભૂમિ ઉપર ગમડી પડ્યું” (૧૯૨ : ૬૧-૬૩).

હવે યુદ્ધક્ષેત્રમાં કર્ણનો વારો આવે છે. મહાબળવાન કર્ણની સામે ટકવું અર્જુનને પણ બહુ કઠણ હતું. પણ કૃષ્ણ કહે છે : “હે નિર્દોષ અર્જુન, મેં સાથે સાથે યુક્તિપૂર્વક કર્ણની ઇન્દ્રદત્ત સક્તિને પણ વાપરી નંખાવી છે. ... હવે સૂર્યપુત્ર કર્ણને મારે તારે જરાયે મુંઝાવું નહિ, હું તને એવો ઉપાય બતાવીશ કે તેથી તું એનો વધ કરી શકીશ” (દ્રોણપર્વ ૧૮૧ : ૨૫, ૩૦). “હે પાણ્ડવ, કર્ણનો વધ કરવાનો એક જ ઉપાય છે, તે એ જ કે યુદ્ધ કરતાં કરતાં તે જ્યારે જરાજર સંકટમાં આવી પડશે ત્યારે તેના રથનું પૈડું પૃથ્વીમાં પેશી જશે. અને પોતે પણ એ વેગા પ્રમાણે ચાલ જશે. એ સમયનો લાલ લેછ તું જરાજર સાવધ થજે અને પ્રથમથી જ મેં કરેલા પ્રસારનો વિચાર કરી એને મારી નાખજે”. (દ્રોણપર્વ ૧૮૦ : ૩૦, ૩૨). રણક્ષેત્રમાં કર્ણ અને અર્જુન વચ્ચે યુદ્ધ જામ્યું. પૂર્વે પાણ્ડવવનમાં અર્જુને તુલક નાગની સ્ત્રીને મારી નાખી હતી, તેનું વેર વાળવા તેનો પુત્ર અશ્વત્થામા કર્ણની વહારે ચઢ્યો. તેને કર્ણે કહ્યું : “હે નાગ, આજના યુદ્ધમાં કર્ણ ખીજના બળનો આશ્રય કરી વિજય મેળવવાની ઇચ્છા રાખતો જ નથી. ... આ તો એક જ અર્જુન છે, પણ આવા ને આવા સેંદડા અર્જુનોને જો હું મારી શકું તો પણ તેનું કપટ હું નહિ કરું” (કર્ણપર્વ ૬૦ : ૪૮). પછી યુદ્ધમાં કર્ણ ધવાયો ને તેના હાથમાંથી “તેનું ધનુષ્ય સરકી પડ્યું. આ પ્રમાણે સંકટમાં આવી પડેલા તે કર્ણને વીરવ્રતનું અનુદાન કરનાર આર્ષ અર્જુને મારી નાખવાની ઇચ્છા કરી નહિ, એટલે શ્રીકૃષ્ણ અતિસંજ્ઞમથી આ પ્રમાણે તેને કહેવા લાગ્યા : “હે પાણ્ડવપુત્ર, તું પ્રમાદ કેમ કરે છે? ... તારા રથ આ કર્ણનો આ સમયે જ એકદમ નાશ કરી નાખવાની ઉતાવળ કર” (૬૦ : ૭૦-૭૨). તેટલામાં કર્ણ પાછો તત્પર થઇને યુદ્ધ કરવા લાગ્યો. પણ વળી એના રથનાં પૈડાં પૃથ્વીમાં ખૂંપી બેઠાં. કર્ણ ત્યારે બોલ્યો : “હે મહાબાહુ અર્જુન, પૃથ્વીમાં ખૂંપી ગએલા આ પૈડાને હું બહાર કાઢું ત્યાં સુધીમાં મને મારવો જો તને યોગ્ય નથી, કારણકે તું રથમાં બેઠો છે અને હું પૃથ્વી ઉપર આવી વિકળ અવસ્થામાં બેઠો છું. ... હે પાણ્ડવ, એક ક્ષણભર હું થોડી જા” (૬૦ : ૧૧૫, ૧૧૬). “પણ વાસ્તવે મહાપુરુષ અર્જુનને કહ્યું : ‘હે મહા-

જળવાન અર્જુન, દિવ્ય અશ્વોનો પ્રયોગ કરીનેજ કર્ણને ધાયલ કરી રથ ઉપરથી દોળી પાડ'” (૯૧ : ૧૮). કર્ણ રથ ઉપરથી ઉતરીને પૈકું કાઢવા લાગ્યો, ત્યાં તો “શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું : ‘કર્ણ વળી પાછો રથ ઉપર ચઢી ન એસે તેટલામાં જાણ્ય મારીને તારા એ શત્રુના મસ્તકને તું કાપી નાખ.’ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનાં તે વચનને માન્ય કરી અર્જુને જળજળતા અને પ્રાંજલિક જાણને મહાણ કરી, કર્ણના મદારયનું પૈકું પૃથ્વીમાં ખૂંચી ગયું હતું તેજ સંગે” છોડયું (૯૧ : ૩૩, ૩૪). “આ રીતે મોટા અસ્ત્રથી મંત્રેલા તે ઉત્તમ અંજલિક નામનું જાણ્ય મારીને અર્જુને . . . કર્ણનું મસ્તક કાપી નાખ્યું” (૯૧ : ૫૦) !

બીધ્મ, દ્રોણ ને કર્ણ જેવા મહાપરાક્રમી ગોદાઓ કૃષ્ણની કુટિલ યુદ્ધ-નીતિથી હણાયા, એટલે જીમ્નઓને હણનાં ને ચાર શી? દુર્યોધન પોતે પણ ધરાયો. એ “પોતે સૈન્ય તથા વાહન વિનાનો યદ્ય પડેલો હોવાથી તેણે રણમાંથી નાશી જવાનો વિચાર કર્યો. . . . મરણ પામેલા પોતાના ઘોડાને ત્યાં પડેલો મૂકી . . . દુર્યોધન હાથમાં ગદા લેંછ પોતે એકલો પગપાળો પૂર્વ દિશામાં આવેલા પાણીના એક ધરા તરફ ચલી નીકળ્યો. . . . એ ધરામાં એ પેશી ગયો અને માયાના જળથી પાણીના તેણે થંભાવી દીધું” (શલ્યપર્વ ૨૬ : ૧૯, ૨૭, ૫૪). “હાથમાં ગદા લેંછ રાત્ર દુર્યોધન તે ધરાના પાણીમાં એવી રીતે સ્થ રહ્યો હતો કે કોઈ પણ મનુષ્ય લાગેજ તેને જોઈ શકે. મહા-જળવાન દુર્યોધન જળને રથંભાવી દેહ મગમાં સૂતો છે અને પાણ્યો યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા છે” (૩૦ : ૫૭, ૬૬).

પણ દુર્યોધન હવે તો નિરાશ યદ્ય ગયો છે. તેણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું : “દ્રોણ, કર્ણ તથા બીજાપિતામહ જ્યારે મરણ પામ્યા છે. ત્યારે છેક સૈન્ય યદ્ય ગએલી આ પૃથ્વી હવે જાણે તારીજ થાય. કારણકે સદાયરહિત યદ્ય પડેલો મારા જેવો કયો રાજા રાજ્ય કરવાની ઇચ્છા કરે! વળી તેવા મહાપરાક્રમી મિત્રોનો, પુત્રોનો, ભાઈઓનો તથા પિતાઓનો નાશ યદ્ય ગયા પછી અને તમે રાજ્યને હરી લીધા પછી મારા જેવો કયો પુરુષ જીવવાની ઇચ્છા રાખે! હવે હું તો મૃગચર્મ ધારણ કરીને વનમાંજ ચાલ્યો જઈશ. . . . આ પૃથ્વીનો સુખેથી તું ઉપભોગ કર” (૩૧ : ૪૭-૫૦, ૫૩). પણ યુદ્ધમાંથી નાડેલાનેય છોડે એવા પાણ્ય નહોતા. યુધિષ્ઠિરે તેને એવાં કડવાં મેણાં ગાર્યાં કે તેથી ગુસ્સે યદ્યે દુર્યોધન યુદ્ધ કરવા જહાર નીકળ્યો.

પછી દુર્યોધન અને બીમસેન વચ્ચે ગદાયુદ્ધ શરૂ થયું. અહીં પણ કુટિલ

કપટનીતિ રચાઇ. કૃષ્ણે તો અર્જુનને અગાઉથી જ કહી રાખેલું હતું કે “હે પાણ્ડુપુત્ર, ભીમસેન યુદ્ધમાં દુર્યોધનનો નાશ કરશે. તેના નાશનો ઉપાય પણ હું તને કહીશ” (દ્રોણપર્વ ૧૮૧:૨૯). “મહાત્મા શ્રી કૃષ્ણનું આ વચન સાંભળીને અર્જુને ભીમસેન જોઇ શકે તેમ પોતાની ડાબી સાથળ ઠોકી. અર્જુને કરેલી એ સંજ્ઞાને ભીમસેન સમજી ગયો. ... તુરંત જ ભયંકર કાર્ય કરનારા ભીમસેને ફેંકેલી તે વજ્ર તુલ્ય ગદાએ દુર્યોધનની ગળે સુંદર સાથળોને ભાગી નાખી. ... એટલે પુરુષોમાં વ્યાધ સરજો દુર્યોધન પૃથ્વીને ગગનવતો ધરણી ઉપર ઢળી પડ્યો” (શલ્યપર્વ ૫૮: ૨૧, ૨૨, ૪૭, ૪૮).

આ આખા લેખમાં આપેલાં અને દર્શાવેલાં ધણાં આપી શકાય એમ છે એવાં મહાભારતનાં અવતરણો ઉપરથી જણાશે કે યુદ્ધ પૂર્વે કૌરવોનાં ગમે તેટલાં અસત્યો અને અધર્મો દર્શો, તથાપિ યુદ્ધમાં તો સર્વે અસત્યો, કપટો અને અધર્મો તો પાણ્ડવપક્ષે જ આવ્યાં છે. અને ને સર્વે અસત્યોના, કપટોના અને અધર્મોના મુખ્ય સૂત્રધાર તો વિષ્ણુના અવતાર ગણાતા વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ જ છે!

આપણાં ધર્મસૂત્રોમાં આપણે એક સૂત્ર એવું સાંભળીએ છીએ કે સત્યાન્નાસ્તિ પરોધર્મઃ। પણ આપણે તો આ કુદ્દેશે ધર્મક્ષેત્રે શ્રીકૃષ્ણના ને પાણ્ડવોના અસત્ય ને અધર્મ સિવાય બીજું કંઈ જોતા જ નથી. અને પાછળ જણાવેલા, એ પક્ષે મળીને દરેકેલા યુદ્ધના સર્વ નિયમો (પૃ. ૧૦૭થી) તો પાણ્ડવ-પક્ષે જ તોડ્યા છે. વળી અસત્યનું માહાત્મ્ય પણ શ્રીકૃષ્ણે જ ગાયામાં બાકી નથી રાખ્યું (કર્ણપર્વ ૬૯). ક્યાં ગીતામાં કૃષ્ણે દર્શવેલું સત્યનું માહાત્મ્ય ને ક્યાં આ અસત્યનું માહાત્મ્ય! અધર્મશ્રદ્ધાને વેગળી કરી વિવેકબુદ્ધિ વડે આનો કાઢ મેળ બેસાડી આપણે? ત્યારે ચતો ધર્મસ્તતો જયઃ એ સૂત્ર મહાભારતના કવિએ આમ બોટું પાડ્યું છે! એણે તો ચતોઽધર્મસ્તતો જયઃ એ સૂત્ર, અથવા ખરું કહીએ તો ચતઃ કૃષ્ણસ્તતો જયઃ એ સૂત્ર જ ખરું પાડ્યું છે અને તે કૃષ્ણ પણ કેવા? કુટિલ કપટનીતિથી ભરપૂર!

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પટેલ

રજ્જેદર્શન

૧. વિષયવિચાર

રજ્જેદર્શન એટલે લોહીનું દેખાવું. તરુણ અવસ્થામાં પ્રવેશ કરતી તેર ઔદ વર્ષની બાળાને યોનિમાર્ગ દ્વારા દર અઢાવીશ કે ત્રીસ દિવસે લોહી બહાર

આવે છે. અશક્ત સ્ત્રીને લગભગ પચાસ વર્ષની ઉંમર સુધી નિયમિત રજો-દર્શન થાય છે. એને 'અડાવ,' 'ઝડુ,' 'છેટ બેસવું,' 'દૂર બેસવું,' 'અભાડાએનાં રહેવું,' વગેરે કહે છે.

અડાવ સંગધે અમણ અને ઘણી વાર લણેલાંમાં પણ અત્યંત પ્રવર્તે છે. જેઓ એ સંગધે કંઈક મળે છે તે ઢંગધડા વિનાનું જણે છે, ને પાળે છે તે 'સાપ મયા ને લીસોટા રહ્યા' જેવું પાળે છે. સ્ત્રીજીવનમાં રજોદર્શન એટલા મહત્ત્વનો બનાવ છે કે તેને સંગધે સ્પષ્ટ ખ્યાલ બંધાવાની અને તેને અંગે જે કંઈ વિધિનિયેધો હોય તે ચરાચર પળાવાની ખાસ જરૂર છે.

તરણ અવસ્થા આવતી હોવાને કારણે જાણના શરીરના બીજા અવયવો ખીંચે છે કે તેમાં ફેરફાર થાય છે, તેમ તેના જનનઅવયવોની જાણતમાં પણ થાય છે. જનનઅવયવો પેદામાં (અસ્તિપ્રદેશમાં) આવેલા છે. રજોદર્શન સમગ્રવા માટે આ અવયવો સંગધે કંઈક જળવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીને મૂલદાર તીમે જીનું એક દાર છે, એને યોનિમુખ કહે છે. યોનિમુખ એ ત્રણ ચાર ઇંચ લાંબી નળીનું બદારનું મુખ છે. આ નળીને યોનિ કહે છે. યોનિનો અંદરનો છેડો નાના જમરણ જેવા એક કુક્કા સાથે જોડાએલો છે. જોડાણવાળા ભાગનું નામ છે કમળ અને કુક્કાનું નામ છે ગર્ભાશય. ગર્ભાશય અસ્તિપ્રદેશના પોશાણમાં અદર લટકી રહેલો કુક્કો છે. આ કુક્કો રખરખા કુક્કાની જેમ અંદર ગર્ભ વધે ત્યારે ફૂલે છે. ગર્ભાશયની બંને બાજુએ બદામના આકારના ને કદના બે અવયવો છે. એમનું નામ છે અંડાશય, બીજાશય, કે ફલાશય. ગર્ભ ધારણ થાય એવું ઈંડું, બીજ કે ફળ આ અવયવમાં રહેવું હોય છે, તેથી તેને એવું નામ આપેલ છે. અંડાશય અને ગર્ભાશયને જોડનાર નળીઓને બીજવાહિની કે ફલવાહિની કહે છે; કારણકે તેઓ અંડાશયમાંથી બીજને ગર્ભાશયમાં વહી (લેઇ) જવાનું કામ કરે છે.

જાણ જન્મે છે ત્યારે તેના અંડાશયમાં લગભગ સીતેર હજાર ઇંડાં (બીજ) હોય છે. તે રેતીના કણની જેમ અંડાશયમાં વિખરાએલાં રહે છે. તેર ચૌદ વર્ષની ઉંમરે બંને અંડાશયો મોટાં થાય છે, ત્યારે ઘણાંખરાં ઇંડાં સંક્રાંતિએ અદસ્ત થઇ જાય છે, ને આખીશ પચાસ ઇંડાં જોડી વધતી પકવ દશામાં રહે છે. "પણ દર અઢાવીશ કે ત્રીસ દિવસે તેમાંથી એક બે ઇંડાં પૂરેપૂરાં પાકે છે. અંડાશયમાં જ્યારે ઇંડું પાકવા આવે ત્યારે ગર્ભાશયની બાજુઓ ગૂમડાની જેમ સૂજે છે, ને તેમાં લોહીનો જમાવ થાય છે. અંડાશયમાં ઇંડું પૂરેપૂરું પાકી જાય ત્યારે જમાં થએલું લોહી ગર્ભાશયની બાજુઓમાં

યધને વહેવા માંડે છે. એ લોહી યોનિમાર્ગમાં જઈ યોનિમુખ દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે. આ પ્રમાણે ત્રણ કે ચાર દિવસ સુધી લોહી વહે છે. લોહીની સાથે ગર્ભાશયની અંદરની બધી બાજુઓની જૂની મરી ગએલી ખાલ પણ નીકળી જાય છે. આપણને ગૃમકું ચણું હોય અને તે ફાટી ગયા પછી તથા ફૂલ આવી ગયા પછી આમપાસની મરી ગએલી નકામી ચામડી ઊખડી જાય છે અને નીચેની નવી ચામડી આવે છે તેના જેવું જ લગભગ જાણે છે. આ ગાસિક ક્રિયા ગર્ભાશયને સાફ કરવા માટે જ થાય છે. દર મહિને અંદરથી વહી જતા લોહી વડે ગર્ભાશય બરાબર ધોવાઈને સાફ થઈ જાય છે અને તેની અંદરની ચામડી પણ નવી આવે છે. કુદરતે શરીરમાં આવી રચના શું કામ કરી હશે એ પ્રશ્ન મહેજે ઉભો થાય છે. તે હવે સમજી લઈશું.

“અંડાશયમાં ઇંડું પાકી જાય અને ગર્ભાશય સાફ થઈ જાય એટલે તે ઇંડું અંડાશયમાંથી નીકળીને આરંભે આરંભે જીજ્ઞાસાદિની દ્વારા મુસાફરી કરતું કરતું ગર્ભાશયમાં આવે છે. ત્યાં આવ્યા પછી થોડા દિવસ ત્યાં રહી તે યોનિમાર્ગમાં યધને બહાર નીકળી જાય છે. એ ઇંડું જાણે સૂક્ષ્મ હોય છે, તેથી તે ક્યારે બહાર નીકળી ગયું તેની સ્ત્રીને ખબર પડતી નથી. આમ દર માસે એક બે ઇંડાં પાકે છે. ગર્ભાશય સાફ થાય છે, પછી પેલાં ઇંડાં તેમાં આવીને પડે છે અને થોડા દિવસ ત્યાં રહી બહાર નીકળી જાય છે. આ ઇંડાંની અંદર અતિશય સૂક્ષ્મ, નરી આંગે ન દેખી શકાય એવા, એક સજીવ ભાગ હોય છે.

“ઉપર જણાવ્યું કે પાકેલું ઇંડું થોડા દિવસ અંડાશયમાં પાકી ગયા પછીથી ગર્ભાશયમાં રહી બહાર નીકળી જાય છે. પણ જો તે અંડાશયમાં પાકી ગયા પછીથી ગર્ભાશયમાં આવીને ત્યાં થોડા દિવસ રહી બહાર નીકળી જાય તે પહેલાં—અડધા પછી પંદર વીસ દિવસ સુધીમાં—તેમાં પુરુષના શરીરમાંથી નીકળતા એક જાતના પ્રવાહી પદાર્થમાંના (વીર્યમાં રહેલા) વીર્યજનનુનો પ્રવેશ થાય તો ઇંડું ફલિત થાય છે. એટલે કે તે ઇંડામાં રહેલા સૂક્ષ્મ જીવકણ સાથે પુરુષના વીર્યમાંનો જીવકણ ભળી જાય છે, અને એ બે જીવકણોના સંમિશ્રણથી વૃદ્ધિ પામી શકે એવો નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. એકલો સ્ત્રીના ઇંડામાંનો જીવ અથવા પુરુષના વીર્યમાં જો વીર્યજનનુ હોય છે તેમાંનો જીવ વૃદ્ધિ પામી શકતો નથી, થોડા જ વખતમાં તે કરમાઈને મરી જાય છે. પણ એ બે જીવો એક બીજા સાથે મળી જાય તો જ વધી શકે એવો નવો જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. આપું થાય ત્યારે સ્ત્રીને ગર્ભ રહ્યો કહેવાય. સ્ત્રીના અંડા-

શયમાં પાકિલા ઇંડાને જે પુરુષનો વીર્યજન્ય વખતસર ન મળે તો ઇંડું ફળે નહિ અને ગર્ભ ન રહે તથા બાળકનો જન્મ ન થાય. સ્ત્રીના ઇંડામાંનો જીવ અને પુરુષના વીર્યમાંનો જીવ એ બે ગળાને જ ગર્ભ થાય છે. એ ગર્ભ ગર્ભાશયમાં રહે છે. આવી રીતે સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે એટલે ગર્ભાશયનું મુખ બંધ થાય છે, અને માસિક અડકાવ આવતો નથી. માતા શરીરમાંનું લોહી ગર્ભાશયમાંના ગર્ભને પોષણ આપવામાં કામ આવે છે” (‘કન્યાને પત્રો’ : પૃ. ૧૧).

ઉપરની હકીકત ઉપરથી એટલું તો સમજાશે કે (૧) રજોદર્શન તરુણવયમાં પ્રવેશ કરતી બાળાને સર થાય છે, (૨) ગર્ભાશયની અંદરનો કચરો ઘોષ નાખવા અને અંડાશયના ઇંડાને ગર્ભમાં લાવવા માટે રજોદર્શન થાય છે, (૩) ગર્ભ રક્ષા પછી રજોદર્શનની જરૂર રહેતી નથી તેથી તે બંધ થાય છે, (૪) પ્રસવ થયા પછી પણ ઝોઝામાં ઝોઝા છ માસ સુધી ગર્ભાશયને સંપૂર્ણ આરામની જરૂર હોય છે, માટે કુદરત ત્યાં સુધી રજોદર્શન મુક્તવી રાખે છે, અને (૫) જ્યારથી ફરી રજોદર્શન થાય છે ત્યારથી પાછો ગર્ભ ધારણ કરી શકાય છે.

આથી જોઈ શકાશે કે સામાન્યતઃ સ્ત્રીને માતા બનાવવા માટે જ જાણે કુદરતે રજોદર્શનની ક્રિયા તેના શરીરમાં બેઠેલી છે. જે સ્ત્રીને રજોદર્શન બંધ થઈ જાય તે ગર્ભ ધારણ કરી શકે નહિ. આમાં અપવાદ પણ છે જોગ કુદરતને માર્ગે ચાલનારાંએ અનુભવ્યું છે. એક બાઈએ માંસાહાર અને અન્નાહાર છોડી દીધો, તેણે માત્ર ફલાહાર ઉપર જ રહેવા માંડ્યું. આમ કરવાથી તેનો અડકાવ દિવસે દિવસે ઝાઝો થતો ગયો અને આખરે બંધ થઈ ગયો. પછી તો વગર અડકાવે પણ તે ગર્ભ ધારણ કરી શકતી. જ્યાં સુધી તેણે ફલાહાર કર્યા ત્યાં સુધી તેને અડકાવ ન આવ્યો. વળી પાછો જ્યારે તેણે ફલાહાર છોડી અન્નાહાર ને માંસાહાર સર કર્યો ત્યારે તેને અડકાવ આવવો સર થયો. આ ઉપરથી કુદરતી જીવન જીવનાર માને છે કે જે પશુપક્ષીની જોગ માણસ જન પણ કુદરતી જીવન જીવતી હોય તો તેને પણ અડકાવ ન આવે, અને વગર અડકાવે તે ગર્ભ ધારણ કરી શકે. આ ઉપરથી તેઓ અનુમાન કરે છે કે અડકાવ આવે છે તે શરીરની અંદર રહેલ એરી તરવ કાઢી નાખવા અને ગર્ભાશયને સાફ કરી ગર્ભને માટે પરમ શુદ્ધ જગા તૈયાર કરવા માટે.

આજ કાંઈ ઘણી કન્યાઓને તેમજ સ્ત્રીઓને અડકાવ વખતે પીડા થાય છે. અડકાવ તો કુદરતી છે, અને તેથી ખરું જોતાં તે વખતે પીડા થવાની કશીય જરૂર નથી. પ્રસક્ત, નીરાગી અને ખીલની બાળાને રજોદર્શન ક્યારે

થયું તેની પણ ઘણે ભાગે ખગર પડતી નથી. એ તો ત્યારે થોનિમુખ ઉપર લોહી ઝમઘું અને તે ભાગનાં વસ્ત્ર ઉપર તેના ડાઘ જૂઓ છે ત્યારેજ તેને ખગર પડે છે કે તરુણાવસ્થાને અરુણોદયે કુમકુમથી મારાં ચોવારણાં લીધાં છે! પણ જે જાળા અથવા સ્ત્રી નીરોગી ને સંસ્કૃત નથી, તેમજ જેનાં જનન-અવયવોને ખીલવાનો પૂરતો અવકાશ મળ્યો નથી, જેનાં ખાનપાન, આહાર-વિહાર વગેરે કુપથ્ય છે, તેને રત્નેદર્શન વખતે કષ્ટ થાય છે. આવાંજે અડકાવ વખતે ખાસ કાળજી રાખવાની છે. આવાં નાજુક આંધાનાંજે અડકાવ આવવાનો થાય ત્યારે કેડો દુઃખે છે, માથું ભારે અને છે, આળસ આવે છે, કામધંધો મમતો નથી, શરીર બેચેન રહે છે, અને કાષ્ઠ પ્રકારની જિભારી આવી હોય એમ લાગે છે.

હવે એક વાત વિચારવાની રહે છે. પૃથ્વીની બધી પ્રજાઓ અડકાવના ત્રણ ચાર દિવસોને પરાપૂર્વથી અપવિત્ર ગણાતી ને આભડછેટ પાળતી આવી છે. હિંદુઓ અને પારસીઓ તો જરાજરા પાળે છે એ આપણે સૌ જાણીએ છીએ. પાહુદી, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, જૌહ અને અનેક જંગલી જાતિઓ આ ચાર દિવસોમાં વિવિધ રીતે આભડછેટ પાળે છે. ઘણે ભાગે તેને ઘરમાં હરફર કરવાની હોતી નથી. તેને માટે ઇલાયદું ઘર, ચોરડી કે જગા રખાય છે, અને તેમાંજ તેને ચારેય દિવસ રહેવાનું હોય છે. વળી તે પાણી, ખાવાના પદાર્થો, અનાજ, કપડાં વગેરે ચીજોને અડખી શકતી નથી. જગતની બધી પ્રજાઓ આભડછેટ પાળતી આવી છે તો તેમાં કાંઈ અર્થ છે કે કેમ. તે જાણવું જોઈએ.

પણ આજ કાલ તો ઘણાં ભણેલાંજે માની લીધું છે કે ‘રત્નસ્વલાની આભડછેટ તો એક જંગલી રિવાજ છે, ગમાર લોકોએ જીલું કરેલું વૂત છે, ને તેથી તે એમનેજ મુઝારક હો! અમે ભણેલાં તો આવી આભડછેટ નજ પાળીએ; અમે પાણીને અડકીએ, રસોઇ બનાવીએ, ગમે તે ખાઈએ પીએ, ઘરમાં સર્વત્ર રખડીએ, હરવા ફરવા ને રમવા ફૂંદવા જઈએ, નાટકસીનેમા જેવાં મનને ઉશ્કેરનારાં દશ્કોમાં ફાજરી આપીએ, નવરાં હોઈએ તો વિકારો ઉત્પન્ન કરનારી નવલકથાઓ એવા દિવસોમાં વાંચીએ, સભાઓમાં કે જાહેર મેળાવડામાં જઈએ, પુરુષોના મંસર્ગમાં રહીએ, ને જો પરણેલાં હોઈએ તો પતિની પાસેજ રહીએ, વળી શયન પણ એકજ પથારીમાં કરીએ.’ ભણેલાંનું આ માનસ છે. શું આ જરાજરા છે? જોઈએ.

હવે તો વૈદ્યકશાસ્ત્રે સપ્રયોગ સાબિત કર્યું છે કે અડકાવ વાળી સ્ત્રીના

શરીરમાં અમુક ઝેરી તત્ત્વો હોય છે. આ ઝેરી તત્ત્વને 'મેનોટોકસીન' કહે છે, ને તે રજસ્વલાની આમડી દ્વારા બહાર નીકળે છે. ઝોટલે રજસ્વલાના લોહીના સંસર્ગથી તો શું, પણ તેના શરીરના કોઈ પણ ભાગના સ્પર્શથી સ્ત્રીને ઝેરી અસર થાય છે. નાનુક સ્ત્રીને ઉપર તેના સ્પર્શની ઝેરી અસર તરત દેખાય આવે છે. પણ જે વિશેષ કામળ સ્ત્રીને છે તેમને તો રજસ્વલાની હાજરીમાત્રથી, તેનાં દર્શનમાત્રથી ઝેર ચઢે છે. ફળ, ફૂલ, કુંપળો, નવાંકુરો, અથાણાં, વગેરે ઉપર તો તેના દર્શનમાત્રથી ઝેરી અસર થવાનું સાબિત થઈ ચૂક્યું છે. આ ઉપરથી ઝોટલું તો નક્કી જ થાય છે કે અડકાવના તણુ ચાર દિવસોને જે પ્રભાવો અપવિત્ર ગણતી ને પાળતી આવી છે, તે સકારણ છે અને તેમ કરવામાં ગાંડપણ નથી, પરંતુ જેઓ આ વિષે કોઈ પણ સંયમ પ્રાણતાં નથી તે ભયંકર દોષ કરે છે.

માણસનો સ્વભાવ છે કે સહેજ છૂટ આપતાં તે વધારે છૂટ લઈ લે. દાકતર યા વૈદ્ય દરદીને અમુક સ્ત્રી લેવાની છૂટ આપી હોય તો તેને આધારે તે અનેક ગણી છૂટ લેઈને ફટલીય સ્ત્રીને લેવા માંડે છે, એ તો સામાન્ય અનુભવની વાત છે. માણસના સ્વભાવના આ તત્ત્વને ધ્યાનમાં લેઈને જ કદાચ આપણા પૂર્વપુરુષોએ અડકાવ વખતે છોટે એસવાનું દૂર રહેવાનું અને ઊંચાઈ જવાનું કહેલું. એ સ્વભાવને લક્ષમાં રાખીને જ ભાવમિત્રે લખેલું કે "રજસ્વલા સ્ત્રીને પહેલે દિવસે આડાલી, બીજે દિવસે બ્રહ્મચારિની, અને ત્રીજે દિવસે ધોળાણ ગણીને ત્યજવી. સુશ્રુને પણ કહ્યું કે રજસ્વલા સ્ત્રીમાં પ્રથમ દિવસે મૈથુન કરવામાં આવે તો પુરુષના આયુષ્યની હાનિ થાય છે ને તેથી જો ગર્ભ રહે તો તે જન્મતાં જ મરી જાય છે. બીજે દિવસે જો સંયોગ સાધે તો પુરુષના આયુષ્યની હાનિ થાય છે ને ગર્ભ રહે તો તે જન્મતાં મરી જાય છે, અથવા જન્મ્યા પછી દશેક દિવસ જીવીને મરી જાય છે. ત્રીજે દિવસે સંયોગ કરવામાં આવે તોપણ એમજ થાય છે, ને કદાચ ગર્ભ જીવે તોપણ તે અપૂર્ણ અંગ વાળો અથવા અદ્ય આયુષ્ય વાળો થાય છે. વળી તેમણે એમ પણ કહ્યું છે કે રજસ્વલાએ ઋતુકાળના પહેલા ત્રણ દિવસ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું, દિવસે સૂવું નહિ, આંખમાં અંજન આંજવું નહિ, રાવું નહિ, સ્નાન કરવું નહિ, ચંદનાદિનો લેપ ન કરવો, શરીર તેલ ન ચોળવું, નખ ન કાપવા, દોડવું નહિ, બહુ હસવું નહિ, બહુ બોલવું નહિ, બહુ કાલાહલ ન સાંભળવો, માથું ઝોળવું નહિ, બહુ પવનમાં જવું નહિ, અનિશ્રમ કરવો નહિ, દર્ભાસન ઉપર સૂવું, હાથમાં પાતળમાં કે માટીના વાસણમાં હવિષ્યાત્રનું ભોજન કરવું" (શ્રી. જાપાલાલ વૈદ્યના રજોદર્શન વિષેના લેખમાંથી).

રજ્જોદર્શન વિષે ઘણાખરો વિચાર થઈ ચૂક્યો. રજ્જોદર્શન દર અઠાવીશ કે ત્રીશ દિવસે થવું જોઈએ, તે ત્રણ કે ચાર દિવસ ટકે; તે વખતે કાંઈક બેચેની રહે, પણ એથી વિશેષ કાંઈ ન થાય. ઉપરનાં ચિહ્નમાં કાંઈ વધારા થઈ તો સમજવું કે રજ્જોદર્શન જોઈએ તેવું નથી, ક્યાંક ચૂક ઊભી થઈ છે. આવી ચૂકને આપણે અનિયમિત રજ્જોદર્શન કહીએ. આજકાલ નિયમિત રજ્જોદર્શન—ક્ષતિ વિનાનું રજ્જોદર્શન—જવલે જ જણાય છે, તેમાં બાણેલાં ને બાણતામાં તો ખાસ. આમાન્ય રીતે રજ્જોદર્શનમાં નીચેની ક્ષતિઓ માલમ પડે છે:

૧. અનિયમિત અડકાવ: દર અઠાવીશ કે ત્રીશ દિવસને બદલે વહેલો કે મોડો અડકાવ આવે.

ક તરુણ બાળાને પ્રથમ રજ્જોદર્શન થયા પછી ઘણી વાર ચાર છ માસ સુધી ફરી અડકાવ આવતો નથી. પણ તેથી ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. આવી બાળાને માનસિક શારીરિક શ્રમ વિશેષ હોય અથવા તેના શરીરનો બાંધો નબળો હોય તો તેના રજ્જોદર્શનને નિયમિત ચતાં વાર લાગે છે. વૈદ દાકતરોનો મત છે કે તરુણ બાળાને વધારે પડતો માનસિક કે શારીરિક શ્રમ નજ હોવો જોઈએ.

જ પણ જમને નિયમિત અડકાવ આવતો હોય, તેમના પણ અડકાવમાં અનિયમિતતા આવી જાય છે. નિયમિત રીતે વહેલો આવે છે કે મોડો આવે છે, અથવા કાંઈ વાર વહેલો ને કાંઈ વાર મોડો એમ છેક અનિયમિત આંતરે આવે છે.

૨. થોડો કે વધારે અડકાવ:

ક દર માસે આવે, પણ ઘણું થોડો કે ઘણું વધારે આવે.

જ અનિયમિત આંતરે આવે અને તે ઘણું થોડો કે ઘણું વધારે આવે.

ગ નિયમિત કે અનિયમિત આંતરે આવે, પણ ઘણા દિવસ સુધી પ્રવાહ ચાલ્યા જ કરે ને શરીરને છેક ધીમ નાંખે.

૩. પીડા સાથે આવે એવો અડકાવ નિયમિત કે અનિયમિત આંતરે હોય છે, પણ ઘણા જ થોડો હોય છે.

ઉપર મુજબની અડકાવની ક્ષતિઓથી અનેક પ્રકારના સ્ત્રીમુલક રોગો થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. ખરું જોતાં જોવું કહેવું જોઈએ કે શરીરમાં રોગ હોવાને કારણે અડકાવમાં ક્ષતિઓ આવે છે; આ ક્ષતિઓ ચાલુ જ રહે તો દિનપ્રતિદિન રોગનું જોર વધતું જાય છે. અડકાવની બાબતમાં ઉપર મુજબની અડકાવો કે દળલો ઊભી થતી જણાય તો તરત ચેતી જવું કે

શરીરમાં ક્યાંક ગિગાડ છે, અને એ ગિગાડને દુરસ્ત કરવાંના ઉપાય તરત શરૂ કરી દેવા. આને માટે કોઈ અનુભવી વૈદ્ય દાકતરની સલાહ લેઈ ઉપચાર કરવા.

તરુણ આગાઓ કેમ વર્તવું, અડકાવ વખતે કેવા નિયમોનું પાલન કરવું, અડકાવની ક્ષતિઓ માટે ઘરગથું કેવાં ઉપાય લેવા, તથા પેદાના અવયવો માટે કયાં વ્યાયામો કરવા, વગેરે આખરો દરે પછી વિચારીશું.

વિદ્વદ્ધ કન્યાવિદ્યાલય, નડીઆદ

દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ

ક્રાન્તિને માંગે

ક્રાન્તિ! એ શબ્દ પોતાના ઉચ્ચારણની મિકાશ તેમજ અર્થગામ્બીર્યથી જગત-ભરના યુવાની અનુભવનારાઓમાં અદ્ભુત ઉત્સાહ, પ્રેરણાનાં પિયુષ ને પ્રવચકારી પાવક પ્રજ્વળાવનાની તમન્ના પ્રેરે છે. પરંતુ એ શબ્દની પાછળ રહેલું સ્વાપર્ણનું અગમ્ય જળા હોવા વિના, મિદ્ધિ સર્વાયા અરાકય હોય છે. યુવાનીના દિવસોમાં 'કંઈક' કરી નાખવાની જે તમન્ના હૃદયમાં ઉડે છે અને જગતને પોતાના જોજસમૂહી આંજી નાંખવાની જે ભાવના મગે છે એ તમન્ના, એ ભાવના, એ ધગશ જાણે કે અજાણે ક્રાન્તિના પથ ઉપર પગલાં પાડતાં, વિદ્વેનો પ્રત્યે પ્રતિરોધ પ્રજ્વળતાએ દાખવતાં શિખરે છે.

વર્તમાન સ્થિતિમાં અનેક યુવાનો આકાળે વૃદ્ધત્વ સેવે છે. એ, નૈતિક દ્વિમતનો સ્પષ્ટ અભાવજ દર્શાવે છે. અંતરમાં અભિન્નાય છે, પણ આત્મ-જળાની ઊણપ છે. મનમાં મનોરથોના મિનારા અજાય છે, પરંતુ એ મનોરથોને મૂર્તિમંત કરવાને સ્વાર્પણ સિવાય શક્ય નથી. અંતરના અભિન્નાય, 'કંઈક' કરી નાખવાની ધગશ, આત્મીયતાનાં જોજસ્, અર્ધવાની અધીરતા, અદ્ભુત ઉત્સાહ શક્તિપૂર્ણ સાદસ અને નૈતિક દ્વિમત વિના સંભવ શકે નહિ.

યૌવન એટલે ઉત્સાહ, ઉત્થાન, ઉત્કર્ષ; ધૈર્ય, ધીંગાણું ને ધરપત. સમરજૂગિ સમા જીવનને ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્ર સમા યૌવનમાં જંગારે માનવના હૃદયને પુલકિત કરે છે ત્યારે રાગ અને વિરાગ, ગાથા અને મમતા, મેસ્તી અને વિહાર, વિકાશ અને વિનાશ, વિચાર અને વિપ્લવ, ઉચ્છેદ અને ઉત્કર્ષનાં દંડ સમવેતા યુયુત્સવ: સંમાન હૃદયને હયમચાવતાં આચડે છે. એ વિરોધાત્મક શક્તિઓના સમરાંગણમાંથી ઉદ્ભવતો વહ્નિ, વિશાળતાએ વ્યાપક જનતાં, જગતભરની શક્તિઓનો સામનો કરવાની શક્તિ ધરાવે છે. ન તો એ વિદ્વેનો પરખે છે કે ન તો પ્રતિજ્ઞાનાં પાપાજુજીતોની પરાવા કરે છે. પ્રતિરોધ કરતી

સર્વ શક્તિઓનું ઉન્નૂલન કરી પ્રગળનો અને પાવન કરનો એ પાવક જગત-ભરના અણુએ અણુમાં અને પરમાણુએ પરમાણુમાં પોતાના ઓજસના અધિકાર સ્થાપવાની શક્તિ ધરાવે છે.

જીવન એટલે જન્મ અને મરણ વચ્ચેનો સમય; પરન્તુ સાચું જીવન એ જ કે જેના એ સમયમાંથી પરાગ પ્રસરી પરને પમરાવે છે, પોતે ખીલી અન્યને ખીલવા સહાયતા સગર્ષે છે, નિજનો વિકાસ સાધી પરને સાધવા સહાયતાએ અને સ્વાર્પણે સમન્વયે છે.

જીવનનાં સાચાં ભેગ જુવાનીમાં જ જણાય છે. અત્યારનાં મોટરગંઓના મનમાં ભરાએલાં પ્રતિશાનાં ભૂત, સામાજિક બન્ધનોની શૃંખલાગદ્દ એડીઓમાં જડાએલું વ્યક્તિત્વ, સહેજ પણ એ બન્ધનોનો ત્યાગ કરી સ્વાતંત્ર્ય માટે, માથું ઊંચકે તો ચેત કેત પ્રદારેણ દગાવવા ઉશ્કેરે છે અને જેના પ્રતિ અત્યાર મુખી પૂજ્યતાની દૃષ્ટિ કેળવાએલી હોય એ વ્યક્તિઓનો વિશેષ થતાં આત્મગળને અભાવે આજનો યુવાન અકળાય છે, મૂંઝાય છે, અને એથી જ નીચી મુડીએ, જળતે જીગરે સદન કરી અકાળે વૃદ્ધત્વને ધારે છે. ન તો એ પોતાના વિચારોને પોતાના જ જીવનમાં ઉતારી શકે છે, ન તો પરના; ન તો પોતાના જીવનસાક્ષ્યનાં સેવેલાં સ્વપ્નોની સિદ્ધિની ઝાંખી કરી શકે છે, ન તો અન્યને કરવા પ્રેરે છે. માત્ર એ તો નયું નિર્ગાંધ, જીવનમત્તથી સમૂળગું 'વેગળું', વ્યક્તિત્વવિહોણું, પશુમય જીવન જીવે છે; માત્ર અદાર, વિહાર અને વ્યવસાયમાં જ અમૂલ્ય સમય વ્યતીત કરી વર્ષાઝલુનાં અગસિયાં માફક જગતમાં જન્મી, જીવી વિનાશ પામે છે. જગત જાણતું નથી, જાણવા કદીયે તસ્દી લેતું નથી કે કેટલાં અગસિયાં જન્મ્યાં, જીવ્યાં અને મર્યાં. 'સમાજ માને છે મણિધરને, ભય પામે છે ભુજંગથી, ચમત્કારે નમસ્કાર કરે છે નાગને.' તેમ જેના જીવનમાંથી જગતને જાણવાનું મળે છે, જીવન જીવવામાં સહાયક બનનાં સત્યો લાંબે છે, એવું જીવન જીવતી વ્યક્તિઓને જ સમાજ સમ્માને છે.

સાચું યૌવન તો એ જ, જે જગતમાં જીવી અન્યને જીવતાં શિખવે છે, ઉત્સાહ અને શક્તિ પૂર્ણ સાહસથી અન્યને ઔદાર્યપૂર્ણ બનાવે છે, વિકાસ સાધ્ય કરવાને વિનાશકારી તત્ત્વોનો આદરીયતાનાં ઓજસ અર્પી અન્યને અનન્ત, અભેદ અને અજેય આદર્શની ઉન્નતિ કરવાની સમસ્થા સમગ્રવે છે.

યુગધર્મનાં યુવકયુવતી, નૂતન વર્ષાથી શું શું સાધ્ય કરશો?

વડોદરા

વજુભાઈ ભાઈલાલભાઈ પટેલ

આરોગ્ય

આરોગ્ય વિશેની આપણી અજ્ઞાનતાનું મુળ કારણ આપણી કુરૂદિઓના અધનરૂપ આપણા નાતવરા આદિ જન્મજીવાર અને એવી બીજી વિચાર વનાની જીવનરહેણી છે. સંયમ અને સ્વચ્છતાનું પ્રતિપાદન કરી જગત આગળ પ્રસ્કૃતિ વાળાં કહેવાતી ગતિમાં જ, સંયમહીન જનારે તેમાં રૂઢિબંધનો અને અનારોગ્ય પ્રાપ્ત કરાવે તેમાં સાતિભોજન તથા એવા બીજા અયોગ્ય ખાન-પાનના રિવાજો આપ્યા કરતા હોય એ કુખદ સ્થિતિ નથી શું?

આરોગ્યના વિષયમાં વધુ ખેદરંકાર જનવાનું બીજું કારણ વિષમ ચિકિત્સાથી (Alopathyથી) દર્દો મટાડવાની પ્રથા છે. જેમ જેમ એ પ્રથા વધતી ગઈ છે, તેમ તેમ કુદરતને અવજાળીને આરોગ્ય સાચવવાની વિવેકશુદ્ધિ આપણામાંથી ઘટતી ગઈ છે. વિષમ ચિકિત્સા રૂપ ઔષ્ધોના ઉપચારથી એક દરદ મટતા બીજું થઈ આવે છે અથવા તેા તેજ દર્દ ઘોડા વખત માટે દયાઈ જઈ પ્રસંગ મળતાં તુરંત જ ફરી જહાર દેખાઈ આવે છે. આજના વેદ કે ડોક્ટરે દર્દોની પ્રકૃતિની ચિકિત્સા કરવામાં પ્રમાણે સેવે છે અને તેમ કરી દર્દોની પ્રકૃતિ અનુસાર અનુકૂળ યોગાક, મિતાહાર અને વિશુદ્ધ હવાપાણી રૂપી કુદરતી ઇલાજ કરવાની મુલાકા આપવાનું મૂકી વિષમ ઔષધિઓથી દર્દોને સારો કરી દેવાની દ્વિમત જનારી ગિચારા અજ્ઞાન દર્દોને વધુ મૂર્ખ જનારી આત્મા-શ્રદ્ધાથી વિમુખ કરી મૂકવાનો તેને પ્રસંગ આપે છે!

કુદરતી જીવનપ્રણાલી અનુસાર આરોગ્યના નિયમો નહિ પાળનાર ધણી વખત હવાપાણીને યોગ્યખવામાં બૂલ કરે છે. જે રચનાનાં હવાપાણી ઉપરથી ગરમ અને અંદરથી શરદ હોય છે ત્યાં રહેનાર લોકોનાં જઠર બાદીથી ભરેલાં હોય છે, ઉપરની ગરમીથી જઠરમાં જે કંઈ ગરમી જણાય છે તે ખરી ગરમી હોતી નથી અને તેથી મળને જહાર નીકળવા માટે બેઇએ તેટલો બેઇ મળતો નથી. પરિણામે લાંબે સમયે મુખ્ય આંતરડામાં (Intestineમાં) મળ જામતો જાય છે અને છેલ્લે અસાધ્ય દર્દ થવાનો ભય રહે છે. માત્ર યોગાક ખવાયાં કરે તેવા ગામ કે શહેરનાં હવાપાણીને તંદુરસ્ત માનીને પેટ ભરવું એ વિચાર પિનાનું લક્ષણ છે. માદકસર યોગાક ખાઈ શકાય, વગર તકલીફ મળ સાફ જીરે તેજ હવાપાણી સારાં કહી શકાય. માતાપિતાની સૌથી પ્રથમ ફરજ પોતાનાં-જાણકાનું આરોગ્ય સાચાવવાની છે. તે ફરજના લેશ પણ જ્ઞાન કે અનુભવ વિના માગાપ જની બેમરુ એ બેહુકું જીવન કહી શકાય. આજનાં માગાપો પોતાનાં છોકરને દૂધ ઉપરથી યોગાક ઉપર લાવતાં વગર વિચારે

મેટા માણસ ખાતો હોય તેવો ખોરાક આપવા માંડે છે. શ્રીમંત વર્ગ નો ધી-મેદાની બનાવેલી વાનીઓ સાથે જઠામ, અંતર જેવો ભાર મેવો ખાવા આપે છે. આવી અને કેવળ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરાવે તેવી બીજી ગેરસમજનો વિચારવાન માથાપે અંતરમાંથી દૂર કરવી જોઈએ. વળી આજે પશ્ચિમની રીતભાતના અનુકરણથી બેકિંગ પાઉડર નાખીને બનાવવામાં આવતી વાનીઓ પેટને કેટલું બધું નુકશાન કરે છે તેનો વિચાર કર્યો વિના મેવમાંથીઆ, ભજીઆં, ઇત્યાદિ ફરસાણ હોટેલમાંથી, વીંશીઓમાંથી અને દુકાનોમાંથી લેખને આપણે ખાવા લાગી ગયા છીએ. તેજ ઘીનાં મેવણ વાળી આવી ચીજોથી પણ નુકશાન થાય છે, તો પછી એસીડ જેવી ચીજો પેટમાં જવાથી શું ન થાય?

અન્ય પ્રાણીઓ ખોરાકમાં જેટલાં સંયમી છે તેટલું જો મનુષ્યપ્રાણી સંયમી રહેતું હોય તો મહામારી અને બચકર રોગના ભોગ થતો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય નહિ. પશુઓને ધાત્ર્યારો નાખવામાં આવે છે તેમાંથી ભૂખ પૂરી થાય તેટલો જ ભાગ ગ્રહણ કરી જાડીનો રહેવા દે છે. ગિલાડીને દૂધ જેવી પ્રિય વસ્તુ આપવામાં આવી હોય છે તોપણ તેમાંથી પોપણ પૂરતી જ ખાઈને મંતોષ માને છે; જાડીની પછીથી ખાય છે. એક વખતે સ્વાદોન્દ્રિયને પોપવાનું તેનામાં મનુષ્ય જેવું ગાંડપણ હોતું નથી. માણસના આત્મ અનુભવની આવે છે, જુઓ છે, છતાં ઇન્દ્રિયો બહેકી જાય તેવી રીતે ખોરાક ખાવાની ટેવ પાડે જાય એ શરમ ઉપજાવનારું કહી શકાય.

દેશપરદેશમાં થતી ફળફળાદિ ચીજોના મુલ્યો વિષેની આપણી અજ્ઞાનતા હોવાનાં મુખ્ય બે કારણો છે: પ્રથમ કારણ પૂર્વજોએ કરેલી સંસ્કૃતિને સ્વપરિશ્રમથી વધુ વિકસાવવાની દેશી વૈદ્યોની ઉદાસીનતા, તેમનું નિરુત્સાહી જીવન. બીજું કારણ કૃતિયાણાના તથા સૂકા મેવાના વેપારીઓના અનુભવની ખામી, તથા સામાન્ય જનવર્ગની જીવનોપયોગી વાચન ઉપરની અભિરુચિનો અભાવ. પંજન્ય અને મિથુને જાદ કરતાં અન્ય પ્રાન્તોનાં શહેરોના એકાદ ગાંધીને ત્યાં જઈ 'આહાર'ની માગણી કરતાં એકાએક તે નામ સાંભળીને વિચારમાં પડશે અથવા તો વગર વિચારે જરૂરહોતે આગળ ધરશે. જે વેપારીને પરદેશથી આવતા મેવા કે કૃતિયાણાની માહિતી હોય નહિ, તે એ મેવા કે કૃતિયાણાથી થતા ફાયદાને શી રીતે જાણી શકે? દેશી વૈદ્ય પણ કળિયાતના અને ઉધરસના દર્દીને 'આહાર' જેવું ફળ કેવો ઉત્તમ ફાયદો કરે છે તે વિષે જાણવા કે અનુભવવા પ્રમાદી રહે તેવા વૈદ્યની કુશળતાને કેવી સમજની!

આરોગ્યના અનુભવ માટે વ્યાયામશાળા, હોસ્પિટલ ઇત્યાદિ સ્થાનોની સ્વચ્છતા અને હવાઅજવાળાના વ્યવસ્થિતપણાનું અવલોકન કરી ત્યાં પળાતા

નિયમો પોતાના ઘરમાં પાળવા પળાવવાનો યત્ન કરવો એ મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે. પણ એ કર્તવ્યની સમજ આપણામાં નથી આવતી, તેનું કારણ આપણું વિચારશૂન્ય જીવન છે. જો આપણે વિચારપૂર્વક મુસાફરીએ જતા હોઈએ, તીર્થભ્રમણ કરતા હોઈએ, તો આરોગ્ય વિધેની આપણી અજ્ઞાનતાને જલદી સમજીને દૂર કરી શકીએ, અંધશ્રદ્ધાને ત્યજીને જીવનધર્મને સમજી શકીએ. ગૌપૂજન અને ગંગાજળની પવિત્રતાને અંતરમાં ઉતારી ધર્મ અને તીર્થયાત્રાના મર્મને વિચારી જવામાં પણ આપણો પ્રમાદ જોઈએ નથી. પૂર્વે ગૌમૂતનો ઉપયોગ ઘર અને ઘરની આસપાસના યોગાનની અસ્વચ્છતા અને દુષિન હતીને શુદ્ધ કરવા માટે થતો હતો, પણ હાલ જ્યાં ગાયોને રૂબડતી હાલતમાં રાખવામાં આવતી હોય અને તેવી દશામાં ફરતી ગાયોને રાંધેલાં ખાસી સડી ગએલાં અન્ન ખાવાનાં મળતાં હોય તેવી ગાયોનું મૂત શો ફાયદો કરે? તીર્થસ્થાનો આગળના ગંગાજળનું પણ આમજ સમજવું. ઇસ્લામ ધર્મના પક્ષ પક્ષપાતી અને હિંદુ ધર્મના વિરોધી જાદુશાહ ઔરંગઝેબે પોતાને પીવા માટે ખાસ ગંગાજળ મંગાવવા માંડ્યું હતું, ગંગાજળના ઉત્તમ ગુણોની તેણે કદર કરી હતી; પણ આપણે તો ગંગાજળની કદર કરવામાં આપણા અવિચારીપણાને પ્રથમ સ્થાન આપવા માંડ્યું—ધર્મદાનથી ગોક્ષ મેળવવા માટે મનુષ્યનાં અસ્થિ, આંત્ર, પુષ્પ, ચોખા, ઘીના દીવા, ઇત્યાદિ વસ્તુઓથી તેના નિર્ભજ અને નીરોગ જળને મલિન અને અનારોગ્ય બનાવ્યું! આવી આપણી ધર્મધેલછા જોઈ, મલિનતા જોઈ, આજની પરદેશી સરકારે હરદાર જેવે રમણીય સ્થળે વહેતી ગંગાનદીમાં નરક અને મૂતની ગટરો વાળી જાણી હતું તે પૂરું કર્યું! જર્મનને સ્વચ્છતા અને આરોગ્યના યોધાક શીખવનાર યુરોપિયન ઝંતિઓ અન્ય દેશની પ્રગતી અજ્ઞાનતાનો લાલ લેઈને તે પ્રગતી મૂર્ખતા અને અવિચારીપણાને પોષે એ કવી નવાઈ!

કાશી, હરદાર જેવાં તીર્થસ્થાનોના ઘાટો ઉપરની મલિનતા ખરેખર આપણને શરમ ઉપજાવનારી છે. એવાં સ્થળોએ વિચારશૂન્ય જતીને સ્નાન કરી પવિત્ર થયા માનવું એને કેવા પ્રકારની ધર્મશુદ્ધિ સમજવી? ધર્મશુરોઓની સાથે ધર્મધેલી જનતા આવી મલિનતાને તેમજ તેવા ખીલ અવ્યવસ્થિતપણાને ચાલવા દેવામાં હજી ધર્મ માન્યે જાય છે! વિચારવાન લાઇએનોએ પોતાના અને પોતાના સમાજના આરોગ્યની ખાતર વિવેકશુદ્ધિથી આ વસ્તુને વિચારી આંધળી ધર્મપ્રથાને અને તીર્થયાત્રાને ત્યજી જોઈએ છે.

૧ કાનમ વિચારશે ?

માનનીય મંત્રી, શ્રી સેવાસમાજ,

વરણામા

આ પત્ર લખવાનો વિચાર અણુધાર્મીજ ઉપસ્થિત થયો છે, પરંતુ એમાંના વિચારો તો વર્ષો થયાં ધોળાતા હતા. આજે ત્યારે લાઇ મગનલાઇ પોતાના નાના લાઇના સમગ્રચાર્થે સારી જેવી રકમનું દાન મોકલી આપે છે ત્યારે તમારી સંસ્થાને, તમારા ગામને અને તમારા કાનમ પ્રદેશને સંબોધીને થોડું લખવાની અને એમ કરીને લાંબા વખતથી ધોળાતા મારા વિચારોને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવાની, કૃત્ત્ય થાય છે.

હિંદમાં અનેક લેડિપયોગી સંસ્થાઓ છે તે સૌના આગળ તમારી સંસ્થા ભલે કશી વિશાતમાં ન હોય, હિંદમાં અનેક દાતાઓ છે તેમના આગળ લાઇ મગનલાઇ સરખાના દાનનો હિસાબ ભલે ન હોય. એટલું સ્પષ્ટ જોઇ શકાય છે કે તમારા લાગમાં કેળવણીનાં કેન્દ્રો ઓછાં છે, ખીજા લાગોના પ્રમાણમાં લેડિ પછાત છે અને તેથી તમારી સંસ્થા આબુઆશુનાં ગામોને માટે આદર્શ હોઇ અનુકરણીય છે. તમારા પ્રદેશમાં કેળવણીને ઉત્તેજન આપનારા પણ વિરલ છે અને તેથી જ તમે લાઇ મગનલાઇને અત્યંત આભારની લાગણીથી નવાજ્યા છે.

કાનમ કેટલો પછાત છે તે કાનમ જહાર ડોક્ટિયુ કયાં વિના કેમ સમજાય ? તમારા પાડોશી ચરોતરમાં ૨૦ હાઇ સ્કૂલો અને સંખ્યાબંધ નાની નાની શાળાઓ છે. ‘ચરોતર કેળવણી મંડળ’ અને ‘વિદ્યમ કન્યાકેળવણી મંડળ’ ત્યાં છે. તમારે ત્યાં સમગ્ર કાનમને દોરતું કોઇ વ્યવસ્થિત મંડળ નથી એ અદ્વસોસની વાત છે.

Charity begins at home—દાનનો આરંભ ઘર આગળથી જ શરૂ થાય : એ ઉક્તિ મનુષ્યના સ્વભાવનું મૌલિક દર્શન કરાવે છે. આથી અને ઉપર કહેલા સંજોગો જોતાં પોતાના ગામની સંસ્થા લાઇ મગનલાઇ સામે આવી જીલો રહે તે સ્વાભાવિક છે. કાનમ ચરોતર કરતાં પાછળ છે તેનું કારણ દોહતનો અભાવ કે ગરીબાઇ નથી, પણ તેની અજ્ઞાનતા છે. દોહત તો તેની પાસે ઘણીયે હતી અને હજુયે છે, પરંતુ તેણે તેના મુદુપયોગ ન કર્યો. એક વખત તેનો કપાસ કાચા સોના સરખો હતો અને ત્યારે તેનાં ગામડાંમાં રૂપીઆના ઢગ વળતા. તેણે તેનો કોઇ લાભ ઉઠાવ્યો નહિ અને

હવે પશ્ચાત્તાપ કરે છે. તે હવે તેલુંજ અજ્ઞાન છે. ન તો તેનાં છાપરાં જિયાં આવ્યાં કે ન તો તેણે પેટ ભરીને ખાધું કે ભોગવ્યું. તેના ખેડૂતો રૂપીઆની પોટલી લેઈને ચરોતરમાં દોડ્યા, મોટી પરઠણા આપી પોતાની દીકરીઓને સોનાની ગેડીઓ પહેરાવવા વર શોધી લાવ્યા; તેમની દીકરીઓ રડતી રહી અને તોય તેઓ તો પરઠણુ ચઢાવવાની સ્પર્ધામાં પડ્યા. તેઓ ખુવાર થયા, તોપણ થાક્યા નથી. આગ છતાં નથી તેમની આગર વધી કે નથી તેઓ ઊંઘ્યા કહેવાયા. તેમની દીકરીઓએ ન તો માન દીધું કે ન તો સુખ! તેમના દીકરાઓ કાં તો વાંદા મરે છે કે કાં તો રૂપીઆને તોલે કન્યા મૂલવે છે. આજે તેમના કપાસના લાવ ઊતરી ગયા છે અને તેઓ ધોળોલા મૂળા જેવા ચંદ રહ્યા છે! જૂની ખચત તો રહી નથી, પણ એથી ઊંચકું જૂની આવકને અડસદે કરેલાં ખર્ચનાં દેવાં છે! આગ છતાં હજુયે તેમને નથી સમજતું કે ચરોતરના કહેવાતા કુળવાનો તેમને ફાલી ખાય છે. તેઓ પૈસા ખરચી ગામડીઆ બને છે!

ત્યાંના યુવકોએ ધાર્મિક હોત તો કાનગને આંગણે કેટલીયે સંસ્થાઓ ઊભી કરી શક્યા હોત. પરંતુ જે વખત ગયો તે ગયો, હવે તેના ઉપર અફસોસ કરવો નકામો છે. હજુયે તેઓ સગળે અને વિચારે તો મોડું નથી થયું, જગ્યા ત્યાંથી સંવારે. સામાજિક દિવાળોને ઓછા ખર્ચાળ અને વધુ આનંદદાયી બનાવે, ખારમાં સંરખા દુર્ગિવાળોને નાણુદ કરવા કટિગદ્ધ થાય, આપવા લેવાનો વ્યવહાર સરખેવટે થાય અને પરઠણુ (વરવિક્રય?) તથા કન્યાવિક્રય નાણુદ થાય, તો જ કાનમ આગળ આવી શકે. ચરોતર આ સુધારા ક્યારે કરે છે તે તેણે ન જોવું ધટે. ચરોતરને પૈસાનો, કુળનો, આગરનો અને કંઈક સત્તાનો મદ છે; તેને સંસ્કારનું અભિમાન છે. તેની સામે મીટ માંડયે કાનમનો દિવસ નથી વળવાનો. પોતાના ઉત્કર્ષ ગાટે કાનમે સ્વયમેવ પ્રયત્ન કરવા જોઈશે.

તેણે કેળવણીની કિંમત સમજી પ્રથમ પોતાની સંસ્થાઓને પગભર બનાવવી જોઈએ. તે કેળવણીમાં પછાત છે, તેથી તો તેના સુવિકાની સંખ્યા કાનમ બહાર હિંદમાં અને પરદેશમાં અપવાદ જેવી નજીવી છે. કેળવણીનું પ્રમાણુ વધશે તો જ નવી દુનિયાની રોશની અને આંતરરાષ્ટ્રીય આંદોલનો ઝીંકવાની શક્તિ કેળવાશે.

આપણે આપણાં સ્વજનના મૃત્યુ પાછળ પ્રેતભોજનાદિ ખર્ચ ન કરીએ, અનિષ્ટ દિવાળોનો ત્યાગ કરીએ, એટલું જ ગમતું નથી; આપણે આપણી દાન કરવાની લાવના પણ બદલવી જોઈશે. જે સંસ્થાઓ લેડિપયોગી હોય, લેડ-

સંપ્રદાય કરતી હોય, તેજ દાનને પાત્ર મણાય. આ દ્રષ્ટિએ આજનાં સડેલાં મંદિરો અને બ્રષ્ટ મહારાજો, આજના ધુતારા બાવાઓ, અને આજસુ બૃદ્ધો, નામધારી નેતાઓ અને નામધારી સંસ્થાઓ વર્ત્ય છે. ડોકિરના મંદિરની ગોશાળાને ૧૬૦૦ વીધાં જમીનનો ભોગપટો છે એમ કહેવાય છે. તેની આવક ગોશાળાના ખર્ચ કરતાં પણ વધી જાય છે. વધારાની આવક મંદિરને ચોપડે સરકારી વ્યવસ્થાથી જમા થાય છે. વળી ત્યાં મર્યાદિત સંખ્યામાં જ ગાયો રાખવામાં આવે છે અને અપંગ ગાયોને સ્વીકારવામાં આવતી નથી. આમ છતાં દાનનો પ્રસંગ આવતાં આપણે ડોકિર દોડીએ કે વડતાલ જઈએ તો એમાં આપણું અજ્ઞાન નહિ તો બીજું શું?

કેળવણી વિના આપણા દેશનો ઉદ્ધાર નથી. અલગત સાચી કેળવણીની દિશા આપણે નક્કી કરી શકીએ તેમ છાએ, પણ ચામલમાં મૂકી શકીએ તેમ નથી; એટલે જે છે તે લેવી પડી. આપણા દેશની સ્વાધીનતા વિના કેળવણી અને સંસ્કારના સમાગમ માટે વિરાટ પ્રયત્નો આદરી શકવાના નથી. આજની કેળવણી આપણા યુવકોને કર્તવ્યવિમુખ, મોહકા અને ઊભાં હાડકાંના બનાવે છે. તમારી સંસ્થા આ બાળકને લક્ષ્યમાં લેધને કેળવણીની રેખાઓ ઘડે. ઊંચા પ્રકારનાં ચારિત્ર્યના ઘડતર વિના કેળવણી વાંઝણી છે, આડંબરરૂપ છે. વિદ્યાર્થીઓ સ્વાશ્રયી થાય, તેમની વિવેકબુદ્ધિ ખીસે અને તેઓમાં રાષ્ટ્રધર્મની વિશાળ લાવના વિકસે. એકલી કેળવણી-અક્ષરજ્ઞાનની કેળવણી-તો નક્કીતોટાના હિસાબ ઉપર રચાએલી અનેક ખાનગી માલેકોની સંસ્થાઓ પણ આપે છે. તેમનું લક્ષ્ય નક્કી તરફ અને યુનીવર્સિટીએ ચોજેલા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સાફ પરિણામ લાવવા તરફ હોય છે. વિદ્યાર્થીઓનાં અંગત જીવન જોવાની તેમને જગ્યાએ પડી હોતી નથી. જાહેર પ્રજાની મદદથી ચાલતી સંસ્થાઓ આવું પાપ નજ કરી શકે.

ચરોતરના કુરિવાળોનું અનુકરણ કરવાનું કે તેના શિકાર બનવાનું તમે છોડો અને ત્યાં જે સાફ છે તે સાધવાનો પ્રયાસ કરો. ચરોતરનાં સાહસ, વેપાર, કેળવણી, ધર્મ અનુકરણીય છે; તે તમે ભલે કરો; પરંતુ તમે તમારે માટે સ્વતંત્ર સંસ્થાઓ સ્થાપો, તેને વ્યવસ્થિત કરો, તેને નક્કાવો અને ચારિત્ર્યશીલ, કેળવાએલા અને સાહસિક યુવકો ઉત્પન્ન કરો. તમે તમારા પ્રદેશમાંથી કુરિવાળોને નાબૂદ કરવા યુવકમંડળો સ્થાપો. તમારી પૂંજીને અવળે રસ્તે જતી, બહાર ઘસડાંઈ જતી અટકાવો. સરખેવટે કન્યા આપવા લેવાની સુગમતા સાધી વર્ષોજૂના અસમાનતાના કાપડાને ઉકલો. નવી લાવનાઓ પ્રગટાવો અને નવી દુનિયા ખડી કરો.

ભાઈ મગનભાઈએ પોતાના ગામની નાનકડી સંસ્થાને દાન આપીને મરણ પાછળના વિવાદોને સદેતર નિલાંબલિ આપી છે અને નવો ચીસો પાડ્યો છે તે સૌને પ્રેરણાદાયી થઈ પડે. એમના દાનથી એમના જીવા ખીમને તેની પ્રેરણા યથે તો તેમના ભાઈને તેમજ અર્થેલી અંબલિ સફળ થશે.

દારેસલામ,

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલના

તા. ૨૫:૧૦:૭૬

વંદેમાતરમ્

જાણવાબેગ

૧. માનવીનો જીવનકાળ

પિતા ગર્ભાધાન કરીને વેગજો રહે છે; માતાને ગર્ભ સંભાળવો પડે છે, એટલું જ નહિ પણ જન્મેલા સંતાનને લાંબા કાળ સુધી સંભાળવું પડે છે. આથી વંશવર્ધનમાં પિતા કરતાં માતાની જરૂર વધારે પડે છે, માટે પ્રાણીગતિમાં તેમજ માનવગતિમાં પણ પુરુષ કરતાં સ્ત્રી વધારે લાંબું જીવે છે. જોકે સમસ્ત માનવગતિમાં પુરુષવર્ગે સ્ત્રીવર્ગની ખાતેખાતે પણ અવગણના કરી છે, છતાંયે પુરુષ કરતાં સ્ત્રી વધારે લાંબું જીવે છે. નીચેના કાષ્ટકમાં વિવિધ દેશોનાં સ્ત્રીપુરુષોના જીવનકાળનાં વર્ષ આપ્યાં છે તે ઉપરથી એ હકીકત સમજાશે.

વળી ખીમન પ્રાણીની વિરુદ્ધ માનવગતિનો પુરુષ પોતાનાથી નાની ઉમરની સ્ત્રી સાથે કંઈ યુગેથી લગ્ન કરતો આવ્યો છે, તેથી પુરુષ કરતાં સ્ત્રી પ્રજનનકાર્ય માટે નાની ઉમરે પાકે છે અને વહેલી સુકાઈ જાય છે, પણ નીચેના ઉમરના આંકડા ઉપરથી જણાશે કે સરખી ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષનાં લગ્ન એ જ સ્વાભાવિક છે:

દેશ	પુરુષ જીવે	સ્ત્રી જીવે	સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ	૪૯.૨૫	૫૨.૧૫
ઓસ્ટ્રેલિયા	૫૫.૨૦	૫૮.૮૪	ઈંગ્લેન્ડ	૪૮.૫૩	૫૨.૩૮
ડેન્માર્ક	૫૪.૬	૫૭.૬	ફ્રાન્સ	૪૫.૭૪	૪૯.૧૩
નોર્વે	૫૪.૮૪	૫૭.૭૨	જર્મની	૪૪.૮૨	૪૮.૩૩
સ્વેડન	૫૪.૫૩	૫૫.૬૮	હટાલી	૪૪.૨૪	૪૪.૮૩
હોલેન્ડ	૫૧.૦	૫૩.૪	ગ્રીસ	૪૩.૬૭	૪૪.૮૫
યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ	૪૯.૩૬	૫૨.૫૪	હિંદુસ્થાન	૨૨.૫૬	૨૩.૩૨

હેલામાં હેલા ગ્રામ્ય કરતાં પણ આપણો જીવનકાળ લગભગ અર્ધો છે. લગભગ પોણાગણનો વર્ષ સુધી અગ્રેજના જાતન નીચે ઉછર્યા છતાં આપણે કેવા વામણા ને અરપણી રહ્યા છાએ એનું પણ આ સચોટ પ્રમાણ છે.

અર્થાપત્ર

૧. 'અપંગની પ્રતિભા'

શ્રી. તંત્રીજી, 'પાટીદાર,'

આણંદ

મુરબ્બીશ્રી,

આપે મારા અનુવાદ 'અપંગની પ્રતિભા'ની આસોના 'પાટીદાર'માં (૫૪ પૃષ્ઠ) કરેલી સમાલોચના હમણાં એક મિત્રે મને જનાવી. આ પુસ્તકની અનેક આવકારભરી સમાલોચનાઓમાં આપની એ રીતે ધ્યાન ખેંચે એવી છે, કે તેમાં આપે ભૂલો જતાવવાનોય પ્રયત્ન કર્યો છે. મૂદ્-સુધાર તથા ૨-જની ગોટાળાની આપે જતાવેલી ભૂલો માટે ખરેખર આભારી છું, અને પુસ્તકને નસીબે બીજી આવૃત્તિ હશે તો ઘટતા સુધારા કરી લઈશ.

'૨-જ'નો ગોટાળો ધ્યાન પર આવનાં વિચાર કરું છું ત્યારે મને બેઠે બેઠે એનું કારણ આપણા જિજ્ઞાસા 'જ'કાર ઉચ્ચારની બિલુપમાં રહેલું લાગે છે. સદ્ભાગ્યે 'જ'કાર બોલવાનું ગાળ સુધી મને શીખવ્યું તેથી, 'મરજું' 'ગોર' ઇ. ('મજબુ', 'ગોળ'ને જદ્દે) બોલવાની શરમ મારે હાલ સંચરવી પડતી નથી. (આપણા જિજ્ઞાસાસી ત્યારે જહાર મળે છે ત્યારે આ ઉચ્ચાર-દોષને કારણે તેમને જહુ શરમાવું પડે છે એ તો સર્વવિદિત છે.) પરંતુ, કાકવાર છપાઇમાં 'ર'ને જદ્દે 'જ' આવે તો તે ભૂલ ઝટ ધ્યાન પર નથી ચોંટતી ને દુવિધામાં પડી જવાય છે. આપે કાઢેલા દોષો આવી જ કાંઇક રીતે રહી ગયા હશે એમ માનું છું.

શબ્દપસંદગી વિષે પણ કેટલીક પ્રસિદ્ધ ને અપ્રસિદ્ધ ટીકાઓ થઇ છે. જેમકે, 'જ-મભૂમિ'ના સમાલોચકે 'આચરકૂચર' અને 'કચરલો' શબ્દ ચીંધ્યા છે, અને આપ 'સસ્તની'નો વાંધો કાઢો છે. 'આચરકૂચર' એટલે ખાદ્યની પરચૂરણ ચીજો, ગમે તે પરચૂરણ નહિ, એમ વાંધો કદાચો છે. કાપમાં જોશો તો બેઉ અર્થ છે એમ જણાયો. 'કચરલો' (પા. ૬૮ પર) કહ્યું છે ત્યાં 'કાયબો' જોઇએ એમ કહ્યું ના કરી છે. ત્યાં 'કચરલો' (crab) જરાગર છે. અને કાયબો કૂંડી ચડી પણ શી રીતે શકે?

આપના 'સસ્તની' વાંધો વિષે જરાક લંગાણથી વાન કરવી જોઇશે. 'સ્તની', 'સસ્તન' 'સ્તન્ય' શબ્દો સંસ્કૃત પ્રમાણે સુદ્ધ વિશેષણો છે. 'સ્તન્ય' = દૂધ અર્થ હોઇ કદાચ દોષિત ગણાય. છતાં તેનો વિશેષણ તરીકે પ્રયોગ શક્ય છે, જોકે તેનો અર્થ જરા ભિન્ન થાય. 'સસ્તની' સંસ્કૃત પ્રમાણે ખોટી રચના છે એ તે વાપરતી વેળા મારા ધ્યાનમાં હતું. પણ મેં ત્યાં યુજરાતી ભાષાની

એક ખાસિયતનો ખ્યાલ રાખેલો. ગુજરાતીને 'નિરાહારી, નિર્વિકારી, નિર્લોભી, સમચ્છેદી, મુરંગી, સેશ્વરી, નિરીશ્વરી, હરામ-ગી, લખાડ-ડી, ખુશ-શી' જેવાં વિશેષણો વિચિત્ર નથી લાગતાં. વર્તમાન કોશમાં એ મંત્રી આવશે. બોલાય પણ છે. છતાં, સંસ્કૃત દ્વારથી વ્યાકરણાનુસાર તે દોષિત છે. અને આત્મી ગુજરાતીની ખાસિયતો વિચારી આવું ગુજરાતીનું વ્યાકરણ કોણે હજી લખ્યું છે?

ઉપરોક્ત દાખલાઓમાં ને એવાં અનેક બીજાં દર્શાવેલાં વધારાની 'ઈ' મળી આવે છે. ક્યાંક તો તે દ્વારા સૂક્ષ્મ અર્થફર સંધાનોયે કદાચ માલુમ પડે (જેવો કે, *communal, communitistic* જેવાં એ મૂળ છતાં ભિન્નરૂપ વિશેષણોમાં મળે છે એમ). એટલે 'સરતની'ની 'ઈ'નો વધો ગુજરાતી દષ્ટિએ નબી શકે એવો નથી જણાવો.

એક ગુજરાતી પુસ્તકમાં ('જીવશાસ્ત્ર' જુઓ) 'સ્તનધય' શબ્દ જોયો. સ્તનધય = ધાવણું ગાળક! એમ જ 'સ્તની' કહેતાં 'સ્તન' વાળો કહેવું ખટકશે નહિ? આવી મુશ્કેલીઓમાંથી બચવાને, ગુજરાતીની ખાસિયતનો લાભ લેઈ, 'સરતની' બનાવાય તો ખોટું નહિ એમ માનું છું. એનો અર્થ આમ પણ બેસાડી શકાય: સરતન (પ્રોણી) નં (thamam). તેમનો વર્ગ તે સરતની વર્ગ. આવા પ્રયોગના દર્શાત તરીકે 'સાક્ષરી' શબ્દ મરખાવી શકાય.

આપે હેલનને અંગે 'સાંભળવું' 'નિવું' ક્રિયાપદ વાપરવાં કેવું કહ્યું છે એમ નોંધ્યું છે! લક્ષણથી પણ આવો ઉપયોગ કરવો ખોટો નથી જ. પણ અહીં તો સ્વેતંત્ર કારણો પણ છે. આ શબ્દ પુસ્તક છપાતાં મૂક-વાચકને ને તે અગાઉ અનુવાદતી વેળા મનેય બિપજેલી. પણ એ સાક્ષિપ્રાય રાખેલું છે. એક તો એ કારણ કે તે પ્રયોગો મૂળના જ છે. હેલન એનાં લખાણોમાં દેખતા લોકની જ ભાષા વાપરે છે અને દાવા સાથે, કે પરાયી ઉદ્રિયો દ્વારા જાણવા છતાં, ઉદ્રિયનાય જે મન તે દ્વારા તેની અપનાવટ કરવા એના ખાસ concepts એણે બિમા કરેલા છે. આપને એ જાણીને જરા આનંદ થશે કે, હેલનના એક મૂક-વાચકે આવો જ પ્રશ્ન કરેલો. લખાણ આમ હતું: "When

* —————

૧. ઉપરનો શબ્દચર્યાનો ભાગ 'પ્રરથાન,' 'કીમુદી' કે એવા કોઈ માસિકમાં છપાયા હોત તો સાક્ષરોના ને શબ્દશાસ્ત્રીઓના હાથમાં જઈ પડત અને તેઓ તેની સારી ચર્ચા કરી શકત. હજીયે લાક મમનભાઈ એવા કોઈ માસિકમાં મોકલે તો લાક થાય. છતાં કોઈ વિવેચક આ વિષેની ચર્ચા મારા ઉપર મોકલશે તો 'પાટીદાર'માં છાપીશ.

—તંત્રી

I was a little girl, I was taken to see a woman.” હેલન ત્યાં આગળ પોતાની નોંધમાં કહે છે: “The excellent proof-reader has put a query to my use of the word ‘see’. If I had said ‘visit’ he would have asked no questions; yet what does ‘visit’ mean but ‘see’ (visitare)? Later I will try to defend myself for using as much of the English Language as I have succeeded in learning.”

આ તો એક વાત. પરંતુ હેલન આચમાય જીએ છે ને સાંભળે છે. માત્ર તેની ઇન્દ્રિય સામાન્ય આંખદાન નહિ પણ આંખનીનાં ટેરવાં, પગનાં તળિયાં, ને આખા શરીરની ત્વચા છે. તળિયે પગરવનો કંપ પાડખી તે આપનારને જોળખે છે. હાથના સ્પર્શથી તે ગળક જાગડી, પ્રોહ્, સ્ત્રી વાં પુરુષ પારખે છે! ને ગંધથી ગાળસનાં ધંધાનો વ કંવાસ કરે છે, કેમકે તેને લોઢા હાઢડા વગેરેની ગંધ આવે છે! આ પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં ચોપડીની ગાંધણીના આમડાથી એ, લાઇબ્રેરીમાં છું, જોગ નથી કદપતી? આવાં આવાં તો કેટલાંય અવનવાં અફૂલોતો આ જાણે દાખવ્યાં છે. જોયું આખે ને સાંભળવું કાને જ એ સામાન્ય શબ્દાર્થ જરા પિકસાવેલો પડે છે ખરો. પણ તેથી તે પ્રયોગ અસિદ્ધ કરે ખરો?

છેવટમાં, આપની સમાલોચના માટે ફરી આભાર જાહેર કરી આ બેએક મુદ્દા આપના વાચકો આગળ મૂકેલાં એવી વિનંતી છે.

લિ. આપનો

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

મગન પ્રભુદાસ દેસાઈના

તા. ૨૧:૧૦:૩૬

પ્રણામ

અંતરપરિચય

૧. ગાલીચા: રચનાર—સૌ. ગણિગૌરી જિહારીલાલ કાંટાવાળા અને જિહારીલાલ હરગોવિંદલાલ કાંટાવાળા; પ્રકાશક—જિહારીલાલ હરગોવિંદલાલ કાંટાવાળા, મૈરાળલાહની પાગા, આગાજપુરા, વડોદરા; ૫૪ ૩૨, શ્રી હરગોવિંદલાલ કાંટાવાળાની જગિ, અનેક દિગ્ગામ્યનાં ચિત્રો; કિંમત રૂ. ૧-૪-૦. ધરાની અને ઇટાલિયન પદ્ધતિઓએ ગાલીચા ભરવાનું કામ જુદી જુદી રીતે જતાવી સચિત્ર તૈયાર કરેલું આ પુસ્તક હિંદના ગૃહઉદ્યોગો સજીવન કરવાનું ઉત્તમ સાધન ગણાય. વિશેષ માહિતી રૂબરૂ પૂછી મંગાવવા લેખકા

સૂચવે છે તે કરતાં પરિશિષ્ટ રૂપે નવી આવૃત્તિમાં ઉમેરી શકાય. લેખકો અને પ્રકાશકના આ પ્રયત્નને અગ્રી સહૃદય આવકાર આપીએ છીએ. ૨૧૨૬

૨. હીરાધર સાથિયા પોથી: પ્રકાશક-શ્રી હસમુખલાલ કેશવરામ પંડિત, મંચાલક: હીરાધર કાર્યાલય, નાણાવટ, સુરત; ભાગ ૧, પૃષ્ઠ ૨૮, કિંમત ૦-૬-૦; (૩) ભાગ ૨, પૃષ્ઠ ૩૪, કિંમત ૦-૭-૦; (૪) ભાગ ૩, પૃષ્ઠ ૪૦, કિંમત ૦-૮-૦; (૫) ભાગ ૪, પૃષ્ઠ ૩૮, કિંમત ૦-૭-૦. દરેક પોથીની શરૂઆતમાં ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ કલાકાર હીરાધરની પિઠાન - કરુણ કલાણી લખી છે. સાથિયા પૂરવા એ કલા છે, એટલે જ હીરાધરની પિઠાન ચોખ્ખી છે, કારણકે હીરાધર કલાસર્જક હતા. એની કલા આજેય ડોહાઈતા કિલા ઉપર સાક્ષી પૂરે છે. પોથીમાં લીંટીઓ તેમજ મીડાં મૂકીને શરૂઆત કરી મોટી મોટી આવૃત્તિઓ, પતંગીઆં, ફૂલ, વેલ, પોપટ વગેરે કાઢ્યાં છે, જોકે સાથિયામાં આવી આવૃત્તિઓ ગહુ સારી ન લાગે. સાથિયામાં તો વેલ, દીપક વગેરે સારાં લાગે. આમાં જે આવૃત્તિઓ આપી છે, તે ભરત ગુપ્તમાં કામ આવે એવી છે. સાથિયામાંય કામ આવે એવી અનેક છે, પણ અધી નહિ. દિવાળીના દિવસોમાં અનેક એવો પોતપોતાનાં આંગણું સાથિયાથી શણગારે છે, અને સાથિયા પૂરવાનો સૌ એવોને ઉત્નાદ હોય છે, એટલે નવા નવા સાથિયા પૂરવામાં આ પોથીઓ સૌ એવોને મદદગાર થઈ પડશે. પોથીમાં સાથિયા પૂરવાની રીત પણ ચિત્ર સાથે આપી છે, એટલે જેને પૂરતાં ન આવડતું હોય તે આમાંથી શીખી શકે. સૌ એવો સાથિયા તેમજ ભરતગુપ્ત માટે આ પોથીઓને વધારી લેશે. સચિત્ર હોવાથી એની કિંમત કાંઈક વધારે છે, એને લીધે અધી એવો આનો ઉપયોગ ન પણ કરી શકે. શાન્તા

૬. ગણિતગમ્મતકાર: (અશોક ગાલપુરતકમાળા ગુચ્છ ૨, પુષ્પ ૨) કર્તા-જેઠુભાઈ સાહુ; પૃષ્ઠ ૬૨, કિંમત ૦-૪-૦. 'ગણિતગમ્મત' નામે એક પુસ્તક પહેલાં પ્રકટ થયું છે, તેને અનુસરતું આ પુસ્તક છે. સંતપુરુષનાં લક્ષણ તુલસીદાસની સાખીથી બતાવ્યાં છે તેને બદલે 'બળ સજ્જન એ આઠ નવ અંક સમાન વિચાર, એ તણ આરે ગુણતાં ઘટે નવે ન લગાર' એ વધુ સચોટ રીતે ચમત્કાર સિદ્ધ કરી આપે છે. લેખકપ્રકાશકો જૂનાં પ્રકાશનોનું સંકલન કરી નવા ગમ્મતકારો દર્શાવે એમ જનતા જરૂર ઇચ્છે. આ સાહિત્યમાં કસોટીના દાખલા બાળસાહિત્યને બદલે કિશોરસાહિત્યની કક્ષામાં આવી જાય તેવા છે. આવા પ્રયત્નો ગણિતના સૂકા વેરાનમાં વિવિધતા સાથે રસિકતા આણે છે એ નિઃસંશય છે.

૭. સુન્દરપુરી : (ગુરુ ૨, પુષ્પ ૪) લેખક-નાનાલાલ શાહ; પૃષ્ઠ ૨૬, કિંમત ૦-૨-૦. અંગ્રેજી ટ્રેડર ચેરના એક લેખને આધારે તૈયાર કરવામાં આવેલા આ ગ્રાહ્યસંવાદમાં આરોગ્ય જેવો ઉપયોગી વિષય, જેના તરફ લોકોનું ધ્યાન લક્ષ રહેતું નથી. એવા વિષયમાં ધ્યાન કરીને દિલ્હના લાવિ ઘડતરમાં લાગ લેનાર ગ્રાહ્યપ્રજા રસ લેતી થાય અને હાંસે હાંસે વાંચે એ રીતે આ પુસ્તક લખાણેલું છે. શૈલી પણ સરળ અને ગ્રાણભોગ્ય છે. ગ્રાણકો માટે આવા સંવાદો લખાય એ સારું છે, કારણકે આમાંથી તો ગમ્મત સાથે જ્ઞાન પણ મેળવી શકાય. ગ્રાણકો બીજા સંવાદો લખવે એમાં આવા સંવાદો લખવે તો લોકોને પણ એમાંથી કંઈક જાણવાનું મળે એ દૃષ્ટિએ પણ આ પુસ્તકનું વિધાન સારું છે.

૮. ગાંધીગીતો : રચનાર ગિરીશ; પૃષ્ઠ ૪૪, કિંમત ૦-૫-૦. કેટલાંક ચિત્રકાવ્યોનાં ચિત્ર નવસર્જન માગે છે. વળી લોકોક્તિઓ પણ સામળભટે કાવ્યમાં વણી છે તેમ સરખાવવા મૂકવી જરૂરી જણાય છે. જોડકણું રમૂજ છે તેટલાં છુદ્ધિવર્ધક નથી. તેવાં ઉમેરાય તો પુસ્તક દિશોરોને ઉપયોગી નીવડે.

ઉપરનાં ૬, ૭, ૮ પુસ્તકોના પ્રકાશક-અરોહ પ્રકાશન મંદિર, સુરસાગર, વડોદરા. રા.રૂ.

૯. ગોવિંદનું એતર અને બીજી વાતો (બીજી આવૃત્તિ) : લખનાર ધૂમકેતુ; પ્રકાશક-ગુર્જર અંતર્યમિત્ર કાર્યાલય, ગાંધીરાડ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૪૮, કિંમત જે આના. શ્રી ધૂમકેતુની વાર્તાઓ એટલે પૂછતું જ શું? એમની વાર્તાઓ સચોટ અને જીવનરૂપશી છે. પણ લોકજીવનમાં પ્રવેશવા સાક્ષરોએ સાદો ભાષા વાપરવી જોઈએ, નામો પણ લોકજીવનમાં પરિચિત હોય તેવાં લેવાં જોઈએ. કિંમત વધુ સસ્તી રાખવી જોઈએ. આવાં પુસ્તકો 'એક આના માળા' રૂપે પ્રકાશક આપતા રહે તો લાલ ન થાય? રા.રૂ.

૧૦. તુષાર (રાસસંગ્રહ) : કર્તા-ઉપાધાનત; પ્રકાશકો-છાટુભાઈ પટેલ, ચિમનભાઈ પટેલ, મોહનલાલ ત્રિકમલાલ શાહ, મામાની પૌણ, વડોદરા; પૃષ્ઠ ૪૬, કિંમત ૦-૨-૦. વર્ષાંત આવતાં જેમ જાડને ઝૂંપણો ફૂટવા માડે છે તેમ નવરાત્રિ આવતાં આપણા સાહિત્યમાં હમણાં હમણાં કીક કીક રાસસંગ્રહો બહાર પડવા લાગ્યા છે. 'તુષાર' પણ એવો જ ઉડે રાસગીતોનો એક નાનકડો રાસસંગ્રહ છે. સાહિત્યમાં રાસસંગ્રહો વધે એ સૌ કોઈ ઇચ્છે, પણ એની સાથે સાથે એ નવા વિષયો માગી જ લે, એ તરફ એના કર્તાઓએ સવિશેષ ધ્યાન રાખવું ઘટે છે. જે એમ નહિ થાય તો રાસસંગ્રહો ભલે અનેક વધશે, પણ એમાં એના જમાનાની છાપ અને વિષયોની વિવિધતા નહિ

હોવાને કારણે જ તે દિવસે એ ભુલાઈ જશે એ સ્પષ્ટ છે. અનુક્રમશ્ચિકા નથી એ ખૂંચે છે. સો. ભા.

૧૧. કલ્પવૃક્ષ: લેખક તથા પ્રકાશક ઉમિયાશંકર ઠાકર, ગીતમંજરી મંચાવલિ કાર્યાલય, ધોરી કૃષ્ણીડ, આણંદ; પૃષ્ઠ ૧૨૪, મૂલ્ય ૧ રૂપીઆ. એકના એક અક્ષરથી સરૂ થતા રાજદોની દરોળિયાના જાળા જેવી વાર્તાગુચ્છથી કરતું ગુજરાતી ભાષામાં આ નવું પુસ્તક છે. આજના વધતા જતા ગ્રાહ્ય સાહિત્યમાં આ નવીનતાભર્યું પુસ્તક કીક ઉમેરા કરે છે. કલ્પવૃક્ષ કલ્પનાને અપોષક અને બાળકોને ભાષામાં અધરૂં પડે તેવું છે. પુસ્તક સચિત્ર સુશોભિત અને આકર્ષક છે. પુસ્તકમાં ગ્રાહકોની ગામ ઠામ વાળી નામાવલિ એક નવીન સ્પર્શ છે! મુગ્ધભાષી

૧૨. કાવદાની સલાહનું પુસ્તક (દિવાની વિભાગ, ભાગ ૨ને): લેખક-ગૌરીશંકર મોતીરામ ભટ્ટ, બી. એ., એલએલ. બી., એડવોકેટ, અમદાવાદ; પ્રકાશકો-દલાલભાઈ ગોરળદાસ પટેલ, નર્મદાશંકર મશ્ચિનશંકર ભટ્ટ, ધી મોડર્ન કોમર્શિયલ કોલેજ, રીચીરોડ, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૨૩ + ૧૮૪, કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. થોડાં સમય પૂર્વે જાહેર પડેલું આ પુસ્તક મેં સંપૂર્ણ વાંચી જોયું. સદરહુ પુસ્તક સમાજમાં દરેક વ્યક્તિને અતિઉપયોગી નીવડે તેવું છે. કારણકે સામાન્ય દૃષ્ટિથી વિચારી જોતાં શ્રીમંતથો તે રંક સુધી દરેક માણસને દિવાની કોર્ટ સાથે સંબંધ પડે છે. અને તે સંબંધને લીધે દરેક મનુષ્યે દિવાની કાવદા વિષે થોડીધણી માહિતી રાખવી લાજદાયક છે. અને તે માહિતી આ પુસ્તક દ્વારા સારી રીતે અને સંપૂર્ણપણે સમજી મેળવી શકાય તેવી છે. આ પુસ્તકમાં જરૂરીઆતના દરેક વિષયનું લેખકે સારું બ્યાન આપ્યું છે. આવું સારું પુસ્તક પ્રકાશકોએ છપાવી ગુજરાતની જનતાની સારી સેવા કરી છે.

વકીલ

૧૩. સત્સંગ પ્રભાવ, 'ઔદીચ્યપ્રકાશ'ના ગ્રાહકોને પંદરમા વર્ષની ભેટ : લેખક-નારાયણ ગોવર્ધનરામ કળસારકર; પ્રકાશક-ઔદીચ્યપ્રકાશ કાર્યાલય, કળસાર-(તળાખા) ડી. ભાવનગર, બી. એસ. રેલ્વે; પૃષ્ઠ ૧૦૦. શુદ્ધ ઉપદેશ વાંચનારના હૃદયમાં જિનરતો નથી ને નીરસ લાગે છે, પણ કયાના રૂપમાં હોય તો જલદી ઉતરે છે. આ કારણે પ્રાચીન કાળથી દરેક ધર્મમાં કથાઓ યોગ્ય છે. આ પુસ્તકમાં એવી રીતે સત્સંગનો પ્રભાવ દર્શાવવા કથા આપી છે. પણ આ નવયુગમાં આવી કથાઓ હવે નીરસ થતી જાય છે એ ઉપદેશકોએ ગણી લેવું ઘટે.

૧૪. કચ્છી દશા ઓશવાગ જૈન જ્ઞાતિનું વસતીપત્રક: પુસ્તક ખીનું, સંવત ૧૯૯૧: પ્રસિદ્ધકર્તા-પ્રકાશક સમિતિ, પૃષ્ઠ ૩૨ + ૩૪૩. પુષ્કળ શ્રમ લેખને આ વસતિપત્રક અને જ્ઞાતિ વિષેની અનેક પ્રકારની માહિતી આપેલી છે, અને ૧૧૬૪૪ માણસ જોટલીજ કુલ વસતિની એ. જ્ઞાતિ માટે આવું વસતિપત્રક શક્ય છે. પણ હિંદુઓની બધી નાનો તોડીને એક સમસ્ત સમગ્ર હિંદુ જ્ઞાતિ-અને તેથીયે આગળ વધીએ તો એક માનવજ્ઞાતિ-જનવાના દિવસો આવતા જાય છે, ત્યાં જ્ઞાતિનાં ને પેટાજ્ઞાતિનાં નાનાં ખાઓચિયાને ચિરસ્થાયી જનાવવાના આવા પ્રયત્નો વિમ્મકર્તા છે.

*

(૧) The Warden Insurance Co., Limited, Report & accounts for the year ending 31st. December 1935. (૨) ધી વડોદરા સહકારી લેન્ડ મોર્ટગેજ બેંક, લિમિટેડનો સને ૧૯૩૫-૩૬ની સાલનો ત્રીજો વાર્ષિક રિપોર્ટ. (૩) નડિયાદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ, સંવત ૧૯૯૧નો હિસાબ તથા અહેવાલ; આ સુંદર અને પરાપકારી સંસ્થાને ધનવાનો ધનની સહાયતા આપે એ ઇષ્ટ છે. (૪) અરોતર વિદ્યાર્થી સહાયક સહકારી મંડળ, લિમિટેડ, વડોદરા; તા. ૧ : ૪ : '૩૫થી તા. ૩૦ : ૬ : '૩૬ સુધીના સવા વર્ષનું સોળમું નિવેદન તથા હિસાબનું સરવૈયું. (૫) શ્રી વસંત ઈંગ્લિશ સ્કૂલ, અગ્રામા: દસમા વાર્ષિક મહોત્સવનું નિવેદન. (૬) કુનીયા સાર્વજનિક મહિલા પુસ્તકાલય, સોજીત્રાનો સને ૧૯૩૫-૩૬નો જીવો વાર્ષિક રિપોર્ટ. (૭) સોજીત્રા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો અઢાવનમા વર્ષનો સને ૧૯૩૫-૩૬નો રિપોર્ટ. (૮) ભાદરણ વાર્ષિક પત્રિકા ૧લી, સંવત ૧૯૯૨. (૯) વાઘોડીઆ મહાલ અહેવાલ સંગ્રહ, સાતમું વર્ષ, સંવત ૧૯૯૨. (૧૦) વસો વાર્ષિક પત્રિકા ૧૨મી-સંવત ૧૯૯૩, સને ૧૯૩૬. (૧૧) ૧. શ્રી સત્તાવીશ પાટીદાર વિદ્યાર્થીઆશ્રમ, ડાકોર: જુન ૧૯૩૧થી મે ૧૯૩૫ સુધીનાં ચાર વર્ષનો હિસાબ અને નિવેદન. ૨. જુન ૧૯૩૫થી મે ૧૯૩૬ સુધીના પાંચમા વર્ષનો હિસાબ અને નિવેદન. (૧૨) શ્રી ધર્મજ અંધુસમાજનો પાંચમા વર્ષનો અહેવાલ (તા. ૧ : ૮ : '૩૫થી તા. ૩૧ : ૭ : '૩૬ સુધી). (૧૩) ગુજરાતી યુવકમંડળ, કોચીન: હેવાલ, હિસાબ અને ધારાધારણ (સંવત ૧૯૯૦, '૯૧ અને '૯૨). (૧૪) પહેલા પેટલાદ સેખડી પાટીદારના સંગેલનનો ટુંક હેવાલ તથા પેટલાદ સેખડી પાટીદાર મિત્રમંડળનું જંધારણ, સંવત ૧૯૯૩.

*

પ્રસંગકથા

ડોક્ટરમાં પાટીદાર પરિવદા

ડોક્ટરમાં ભરાએલી ‘પાટીદાર યુવકમંડળ’ની ને ‘પાટીદાર ભગિનીસમાજ’ની પરિવદોનાં નિવેદનોથી ગયો આગો અંક એવો નો ભરાઈ ગયો કે તેમાં પ્રસંગકથા મૂકવાનું જરા પણ સ્થાન ના રહ્યું. અને ‘પાટીદાર’ની આજ સુધીની કારકિર્દીમાં પ્રસંગકથા વિનાનો એ એક જ અંક થયો. સમાજસેવાના પ્રદેશ અનેક રહ્યા અને સેવકો તો એક જ રહ્યા. અને એક ને એક જ સેવકો સમાજસેવાના અનેક પ્રદેશોમાં પ્રવેશ સેવા નજ કરી શકે. આજે આપણા સેવકોનું ધ્યાન રાજકીય વિષયોમાં વધારે પડેલાઓનું રહે છે, એટલે તેઓ સામાજિક સુધારણામાં કંઈ ધ્યાન દેઈ શકતા નથી અને એ ક્ષેત્રો સેવકો વિના મૂળ પડ્યાં છે. ત્યારે આવી સ્થિતિમાં તો એ પ્રદેશમાં સેવા કરવાનું નામ દેઈ સ્થપાઓનાં મંડળ ગઈ થયાં જોઈએ અથવા તો અમુક સેવકોએ ખીજી સેવાઓ છોડી આજ સેવાપ્રદેશમાં મંડવું જોઈએ એમ દમોશાં લાગ્યા કરવું હતું. ખર્ગી રીતે આનો નિર્ણય કરવા માટે જ ડોક્ટરમાં પરિવદા ભરી હતી. મંડળે એ નિર્ણયમાં સદાપતા આપવા લાઈ મોતીલાલ અમીનને તોતર્યા અને એ અનુભવી લાઈએ જે વ્યાવહારિક સૂચનાઓ આપી તે મદદગારે મંડળે વધાવી લીધી. એ સૌ હકીકતો ગયા અકમાં આવી ગઈ છે હવે પગાર આપીને પણ કોઈ ઉત્સાહી મંત્રી રાખવાનું કરાવ્યું છે તે પ્રમાણે કોઈ લાઈ એ કામ ઉઠાવી લેશે ને ખર્ચને માટે લોક ઉત્સાહથી પૈસા આપશે એવી આશા છે. . .

અખિલ હિંદ મહિલા પરિવદ.

ડિસેમ્બરના છેલ્લા સપ્તાહમાં અમદાવાદમાં ‘અખિલ હિંદ મહિલા પરિવદ’ની એક મિસિઝ માર્ગારેટ કમીન્સને પ્રમુખપદે મળી. પ્રાન્તે પ્રાન્તમાંથી ને નગરે નગરમાંથી અનેક બેગા પરિવદમાં આવી હતી ને તે દિવસોમાં અમદાવાદનું વાતાવરણ ખૂબ ઉત્સાહી દેખાતું હતું. પરિવદને મદદતાજીએ સંદેશો પાઠવ્યો હતો કે “જ્યાં સુધી સ્ત્રી પોતાનું સ્ત્રીત્વ પૂર્ણપણે સિદ્ધ નહિ કરે ત્યાં સુધી હિંદનો જાધી દિશામાં વિકાસ અશક્ય રહેશે. સ્ત્રી જ્યારે અગળા મટી રાગળા. જનશે ત્યારે આપણાં જાધાં મુગળ જનશે.” આમ દિલ્લી સ્ત્રીઓને સ્ત્રીત્વ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર દેશનાં એકમાત્ર સ્ત્રીમંડળ વિષે કંઈ અરુચિકર કહેવું એ મને— સ્ત્રીવિકાસને માટે મદદ રાખનારને—તો ગમેજ કેમ? અને છતાંયે એવું અરુચિકર આજે કહેવું પડે છે. મદદતાજીએ મદદગારને પોતાનાં પુનિત પગલાંથી પાવન કરી, તે પહેલાં તે જેમ મોટા લોકની હતી, સામાન્ય જનતાને મન

તો એ ત્રણ દિનનો તમારો જ હતો, તે પ્રકારે આ પરિપદ મોટા ઘરની સ્ત્રીઓની છે, પરિપદ ભરાય એટલે સામાન્ય સ્ત્રીઓ એ તમારો બોલાવ્યો! દેશની મહાસભા આજે પોતાનું કામકાજ હિંદી ભાષામાં ચલાવે છે, ત્યારે આ મહિલા પરિપદ પોતાનું કામકાજ અંગ્રેજીમાં ચલાવે છે! પરિપદમાં આવેલી કેટલા ટકા બેનો અંગ્રેજી જાણતી હતી? પરિપદના ફરાવો પણ સાબિત કરે છે કે એ પરિપદ તો મોટા ઘરની મહિલાઓની જ હતી, જાકી ગામડાંમાં રૂંધાતી બેનો માટે કેંઈ પણ વિચાર્યું છે? બેસક બેન વિદ્યાબેન જેવાં બેન પરિપદની સ્વાગતમંમિતિનાં પ્રમુખ હોવા છતાં 'સંતતિનિયમન' વિષેનો કોઈ ફરાવ પરિપદમાં કેમ ન આવ્યો એ જ આશ્ચર્યજનક છે! અને 'પોતાને ઉપયોગની તમામ બીજો સ્વદેશી તમજ ગામડાંના ઉઘોગો વડે તૈયાર થએલી વાપરવી' એવો ફરાવ કરનાર એ પરિપદની કેટલી પ્રતિતિષ્ઠિ બેનોએ ખાદી પહેરી હતી?

રાષ્ટ્રપતિનો સંદેશો

એ મહિલા પરિપદને રાષ્ટ્રપતિ પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ આ પ્રમાણે સંદેશો પાઠવ્યો હતો: "હિંદી મહિલાયજ્ઞવળનો વિકાસ હું નિહાળી રહ્યો છું, પણ મને લાગ્યું છે કે આ વિકાસ દક્ષત હોય વર્ગની સ્ત્રીઓ પૂરતો જ મર્યાદિત રહ્યો છે. ... મને એમ પણ લાગે છે કે જેવી રીતે રાષ્ટ્રીય મહાસભા મધ્યમ વર્ગ અને આમ વર્ગના સંસર્ગમાં આવી ત્યારે તે શક્તિશાળી ને મહાન બની, તેવી રીતે બે આ યજ્ઞવળ અન્ય વર્ગોમાં ફેલાશે તો જ તે મજબુત બનશે. ... એ વાત ચોક્કસ છે કે તમારી યજ્ઞવળની આગેવાની ઉચ્ચ વર્ગોના હાથમાં રહેશે, પણ બે યજ્ઞવળને ચેતનવંત બનાવવી હશે તો હિંદમાંની વિશાળ જહુમતીની સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો દાય ધરવા બેઠશે." રાષ્ટ્રપતિનો આ સાચો સંદેશો પરિપદની અગ્રેસર બેનો સાચી રીતે સમજીને તે પ્રમાણે વર્તશે તો જ ધાર્યાં ફળ આવશે. મહાસભાની પેઠે મહિલા પરિપદે પણ આમ વર્ગની બેનોનાં દુઃખ જાણવાના ને તેમાંથી તેમને મુક્ત કરવાના ઉપાય ચોજવા બેઠશે ને ત્યારે જ સમગ્ર હિંદસભાજ ગળ પામશે. એમ કરવા માટે મહાસભાની પેઠે એ પરિપદે પણ શરૂ કરે છેડી ગામડાંમાં પોતાની બેઠકો ભરવી બેઠશે. સૌ બેનો સમજી શકે એટલા માટે અંગ્રેજી છેડી હિંદીમાં પોતાનું કામકાજ ચલાવવું બેઠશે અને એટલા માટે હિંદી જાણનારને જ પ્રમુખસ્થાન આપવું બેઠશે. અને વળી પ્રાન્તે પ્રાન્તે પ્રાન્તિક પરિપદો પણ દર વર્ષે ભરવી બેઠશે ને-તેમાં પ્રાન્તિક ભાષામાં કામ ચલાવવું બેઠશે. જાકી આમ મોટા લોકો બે દિવસનો તમારો ભર્યો તો દેશની આમ પ્રજાનું કેંઈ નહિ વળે.

ફેઝપુરમાં મહાસભા

૫૦મી મહાસભા મહારાષ્ટ્રના ફેઝપુર નામે ગામડામાં મળી. ગયા વર્ષના જ રાષ્ટ્રપતિ પંડિત જવાહરલાલ કૃષ્ણ આ વર્ષે પણ રાષ્ટ્રપતિ ચૂંટાયા. પંડિતજી ઉદ્ધામ સમાજવાદી છે એ ડંકાનાગતથી પ્રમ્નમાં જાહેર થયા છતાં પ્રમુખસ્થાને ફરી ચૂંટાયા એ સમાજવાદનો એક પ્રકારે વિજય જ છે. “રુશિયાને કે બીજા કોઇ દેશને અનુકૂળ નહિ. પણ ૧૯૨૮ને જ અનુકૂળ સમાજવાદનો આપણે વિકાસ કર્યો એણે અને તે સ્વરાજ્ય વિના સિદ્ધ થઇ શકવાનો નથી, માટે પ્રથમ તો મુક્તિ ને સ્વનિર્ણયની માધના સાધવી નંદરશે, પણ ત્યાર પછી સમાજવાદ વિના પ્રમ્નની સાચી મુક્તિ નથી,” એમ પંડિતજી જે કહે છે તે સાચું જ કહે છે. દેશના વીર યુવક એ વાત સમજી ગયા છે. એ પ્રયત્ન પ્રમુખના અને દેશવીરોના અદ્ય ઉત્સાહથી મહાસભા આ વર્ષે પણ વિજયવંત નીવડી છે અને એણે દેખાડી આપ્યું છે કે દેશનો સાચો ઉદ્ધાર કરનાર એકમાત્ર મંડળ ને મહાસભા જ છે. ૫૦મી યુગપુરુષ મહાત્માજીની સૂચનાથી ફેઝપુરમાં-ગરીબોના ગામડામાં-મહાસભા લગાઇ, તેથી તો અત્યંત વિજયવંત નીવડી છે ને ત્યારે એણે એ પણ દેખાડી આપ્યું છે કે ગામડાના ઉદ્ધારથી જ દેશનો ઉદ્ધાર થવાનો છે. ત્યારે દર્શન ત્યાં જઇ આવેલા પ્રતિનિધિઓ ત્યાંના અનુભવ ગામડે ગામડે સંલગ્ન અને પોતે પામેલી પ્રેરણા ગામડામાં વિસ્તારે એવી આશા રાખીએ.

ત્રાવણકોર રાજ્યમાં અસ્પૃશ્યતાનિવારણ

ઉત્તર હિંદુસ્થાન કરતાં દક્ષિણ હિંદુસ્થાનમાં અસ્પૃશ્યતાની જડ વધારે જોડી છે, પણ મહાત્માજીએ અસ્પૃશ્યતાનિવારણના જે પ્રયત્ન પ્રયાસ આદર્યા છે તેને પરિણામે એ જોડી જડ પણ હાલવા લાગી છે. ત્રાવણકોર રાજ્ય પ્રાચીનતાપ્રિય છે. પણ મહાત્માજીને પ્રભાવ ત્યાંના યુવાન મહારાજા ઉપર અનુપમ જાડુ કર્યો છે. એ મહારાજાએ પોતાનાં રાજમાતાની સમ્મતિથી રાજ્યનાં સૌ મંદિરો અસ્પૃશ્ય ગણાના લાઇઓ માટે ખુલાં મૂક્યાં છે! આશ્ચર્યની વાત તો એ છે કે ત્યાંનાં મુખ્ય મુખ્ય મંદિરોમાં જ્યારે અસ્પૃશ્ય ગણાતા લાઇઓ દર્શન કરવા ગયા ત્યારે એ મંદિરોના પૂજારીઓએ પણ તેમને હેતથી અંદર ઠેક-સવર્ણ ગણાના હિંદુઓ જઈ રોકે ત્યાં સુધી ઠેક-લેઈ જઈ દર્શન કરાવ્યાં! સવર્ણ ગણાતા કોઇ લોકે પણ એમાં કંઈ નારાજ દેખાડી નથી. આમ એ રાજ્યનાં લગભગ ૧૨૦૦ મંદિર રાગને એક જ કાયદે અસ્પૃશ્ય ગણાતા લાઇઓ માટે ખુલી ગયાં છે. રાજા કલ્લય કારણમ્ તે આનું નામ! ૫૦દેશી અંગ્રેજ સરકાર તો આ વિષયમાં કંઈ ન કરે, પણ દેશના હિંદુ રાજાઓ

પણ આ ઉપરથી કંઈ નહિ શીખે? અને વડોદરાના ‘આઘ અંત્યજોદ્ધારક રાજની’ હજીયે જાગશે? પણ એમને તો કાયદા કર્યા સિવાય બીજી શી પડી છે? એ પરદેશપ્રિય રાજની તો અદુબાળ થોડા દિવસ રાજ્યમાં રહી પાછા વિમાનમાં બેસી વાયુવેગે પ્રિય પરદેશમાં પધારી ગયા છે! પાછળ પ્રજાનું કે એ અસ્પૃશ્ય ગણાતા ભાઈઓનું ભલે ગમે તે થાઓ!

સ્નેહુને માટે રાજ્યત્યાગ

કુલીનની કન્યા કુલીન ઘરમાંજ દેવાય, કુલીન વર તો ગમે ત્યાંથી કન્યા આણે. ઉદરડેથી પણ રતન અણાય એ માન્યતા સર્વે દેશમાં છે અને વળી આપણા દેશમાં તો ‘રાજને ગમે તે રાણી છાણાં વીણતી લાવે’ એવી કહેવત થઈ પડી છે, જોકે સર્વે દેશમાં રાજાઓ રાજકુટુંબની કન્યા પરણે એવો સામાન્ય વિવાજ છે. ઇંગ્લેન્ડમાં પણ એમજ છે. ત્યાં કાયદાથી કરી ચૂકેલું છે કે રાજ્યકુટુંબના કુમારોએ કન્યાની પસંદગી માટે રાજાની મંજૂરી મેળવી લેવી પડે છે; પણ રાજાને એવું કશું અંધન નથી, એ નો ગમે તે સ્ત્રી સાથે પરણી શકે છે. એ પ્રમાણે ત્યાંના રાજા જ્યોર્જે મિસિસ સિમ્પસન સાથે પોતાનું લગ્ન નક્કી કર્યું, પણ વડા પ્રધાન ગાલ્ડવીને વાંધો લીધો કે રાજાની એવી સ્ત્રી સાથે ન પરણાય, કારણકે એ સ્ત્રીએ બે વાર પોતાના પતિથી છૂટાછેડા લીધા હતા. પણ રાજાને એમા વાંધો લાગ્યો નહિ અને તેથી એ પોતાના નિર્ણયને વળગી રહ્યો. ગાલ્ડવીને રાજાના આ લગ્ન વિરુદ્ધ એવી રિયતિ ઉભી કરી મૂકી કે રાજા એ સ્ત્રીને પરણે તો રાજ્યમાં વખતે આન્તર વિગ્રહ થાય. ઉદારચિત્ત રાજાએ વસ્તુરિયતિ પારખી લીધી ને રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, બેશક પોતાની સ્નેહરાસીને તો વળગીજ રહ્યો. રાજાની ઉંમર ૪૨ વર્ષની છે, એ સ્ત્રીની ઉંમર ૩૮ વર્ષની છે, એટલે એમ તો નજ કહેવાય કે એ મોદલગ્ન છે. રાજ્યત્યાગનું સાચું કારણ:

રાજાએ સામાન્ય વર્ગની સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરવાનો નિર્ણય કર્યો એજ કંઈ તેના રાજ્યત્યાગનું સાચું કારણ ન હતું. એમ તો એજ ઇંગ્લેન્ડના આકંઠા હેત્રી રાજાએ એક પછી એક એમ પાંચ રાણીને તરછોડી જ રાણીઓ કરી હતી ને તેમાંથી ઘણીખરી સામાન્ય વર્ગની હતી, તેમાંયે વળી એક તો દાસી હતી, છતાં તે ઉન્મત્ત ને જાગવાન રાજાનું કોઈ નામ દેઈ શક્યું નહોતું! પણ આ રાજા વિષે તો વડા પ્રધાન ગાલ્ડવીને પૂર્વેથીજ પ્રતિગ્રહ હતો. કારણકે (૧) રાજાને ગરીબ પ્રજાની પ્રત્યે સદાનુમતિ હતી. રાજકુમાર હતા ત્યારે આણેના મજૂરોની અવદશા જોઈને એમણે ભાષણમાં કહેલું કે “લોકોની આવી અવદશા છે ત્યારે પ્રધાનો શું બાંધી રહ્યા છે?” વળી થોડાજ

વખત ઉપર પ્રધાનોની પરવાનગી વિના તેવા લોકોને વચન આપેલું કે “હું તમારે માટે કંઈક તો કરીશ જ.” આથી ગાદડવીનને પ્રધાનમંડળની પ્રતિષ્ઠા તૂટતી લાગી. (૨) રાજ્યો ને પત્રોના તંત્રીઓ પોતાને બહુ મોટા માની પોતાને માટે ‘અમે’ બોલે લખે, તેને જદ્દે આ રાજ્યો ‘હું’ બોલવા માંડ્યું, તેથી પ્રધાનને રાજ્યની પ્રતિષ્ઠા તૂટતી લાગી. (૩) વળી રાજ્યો આપણા હિંદુસ્થાનને કાલોનીને જદ્દે હુમિનિયન કલ્લાથી ગાદડવીનને સામ્રાજ્ય તૂટી પડતું લાગ્યું. આમાં અનેક કારણોથી ગાદડવીન ચિઠ્ઠાઈ રહ્યો હતો તેમાં આ લગનનું કારણ મળ્યું, એટલે એણે ટાંડે પાણીએ ખસ કાઢી! રાજ્ય રાજ્ય મટી મિ. વિંડ્ઝર જની ઇંગ્લેન્ડમાંથી ચાલતો થયો. એનો લાઇ ગાદીએ એડો, તેણે મિ. વિંડ્ઝરને અર્ધ જનાવવાની કૃપા કરી. એ કૃપા ન સ્વીકારતાં એ સાદો મિ. વિંડ્ઝર રહ્યો હોત તો કેવું સાફ!

પિતાને માટે રાજ્યત્યાગ

પૂર્વે આપણા દેશમાં પણ રાજ્યો સામાન્ય વર્ગની સ્ત્રીઓ પરણતા, પુરોણોમાં એવાં તો અનેક ઉદાહરણ છે. પણ પિતાને એવા લગનની અનુકૂળતા કરી આપવાને માટે પુત્રે રાજ્યત્યાગ કર્યાનું એક ઉદાહરણ તો પ્રચંડ છે. માછીએ પાણેલી દન્યા મત્સ્યગંધા પાણીમાં નાવ ફેરવતી હતી. એક વખતે “તીર્થયાત્રા કરતા કરતા પરાશર ઋષિ ત્યાં આવ્યા... ને તેની કામના કરવા લાગ્યા. ... મત્સ્યગંધાએ પરાશરનો સંગ કરી તત્કાળ ગર્ભને પ્રસવ કર્યો અને તે પરાશરના પ્રતાપી પુત્ર વ્યામ યમુનાના ક્ષીપમા ઉત્પન્ન થયા” (મહાભારત, આદિપર્વ ૬૩ : ૬૯, ૮૩). છતાં પરાશરના અનુગૃહથી મત્સ્યગંધા દન્યારૂપ જ રહી. હવે રાજ્ય શાન્તનુએ એક વાર એ દન્યાને દીડી, શાન્તનુએ તેની સાથે લગન કરવાની ઈચ્છા કરી, પણ મત્સ્યગંધાના પિતાએ વચન માગ્યું કે “હે પૃથ્વીપતિ, આનાથી જે પુત્ર ઉત્પન્ન થાય તે રાજ્ય ચાલ, તમારી પાછળ તે પુત્ર વિના જીવ કાપનો અભિષેક કરવો નહિ” (૧૦૦ : ૫૬). પણ રાજ્યને તે પૂર્વે ગંગાથી બીળ નામે પુત્ર થયો હતો ને તે મોટો હોવાથી આવું વચન આપી ન શકાય. રાજ્ય ઘેર ગયો ને ચિંતા કરવા લાગ્યો. પુત્ર બીળને આ વાત જણી. પિતાને મત્સ્યગંધા સાથે લગન કરવાની અનુકૂળતા કરી આપવા માટે જ બીળે ઉદારભાવે રાજ્યનો ત્યાગ તો કર્યો જ, પણ ગોતાનો પુત્ર પાછળથી રાજ્ય ઉપર હક કરે એ લાયકી લગન તો મળ્યું ત્યાગ કર્યો અને આમરણ્ય બ્રહ્મચર્ય પાળવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. કેવી ઉદારતા, કેવો સ્વાર્થત્યાગ! અને એ પ્રતિજ્ઞા એમણે એવે પ્રચંડભાવે પાળી, કે એવી રીતે પળાતી પ્રતિજ્ઞા આજે પણ ‘બીળપ્રતિજ્ઞા’ કહેવાય છે. આ ઉપરથી એ પણ જણાશે કે પ્રાચીન

કાળે આપણા રાજનઓ સામાન્ય વર્ગની કુમારિકા જ નહિ, જેને વિના લગ્ને પ્રસવ થયો હોય તેવી કન્યા સાથે પણ લગ્ન કરતા!

સરકારી રાવસાહેબને ઘેર આગલગ્ન!

પણ આજે તો કુળાકુળની ભાવનાની માત્રા ગોટલી ગંધી વંધી પડી છે કે માળાપોજ આળકાને પોતાને સ્વાર્થે પરણાવી મારે છે : દીકરીનો ગાપ કુળવાન દીકરો ખોળે છે, દીકરાનો ગાપ કુળવાન દીકરી ખોળે છે. નથી જોતા વરકન્યાના ગુણસ્વભાવ કે નથી જોતા તેમની ઉંમર. સરકારે પ્રગ્નહિત માટે બાળલગ્નનિષેધક કાયદા ધડકા છે તેને પણ ચપડીમાં ઉડાડે છે! આણંદમાં ભાઈ પુરુષોત્તમ બાળરભાઈ પટેલ ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટીમાં પ્રમુખ છે, હાલમાં જ અંગ્રેજ સરકારે કાણુ જાણે તેમની કબજે સેવાથી ખુશ થઈને તેમને ‘રાવ’ સાહેબ’ બનાવ્યા છે, અને હવે એ જ અંગ્રેજ સરકારના બાળલગ્નનિષેધક કાયદાને પગ તળે પીલી એ સેવાઓમાં એકનો ઉમેરો કરવા એ નીકળ્યા છે! તેમના એકમાત્ર પુત્ર નગીનભાઈનું બાળલગ્ન કરવા નીકળ્યા છે! શાળાને દક્તરે ભાઈ નગીનભાઈની જન્મતારીખ ૧૩ : ૨ : ૧૯૨૦ છે, શીતળાખાતાને દક્તરે તે વખતના એ ભાઈ મક્તલાકને તા. ૩૧ : ૧ : ૧૯૨૧ને રોજ શીતળા કઢાવ્યાનો દાખલો છે અને ત્યારે એ અગિયાર માસના હતા એવા નોંધ છે. એમ એ જાને દક્તર એક બીજાનું સમર્થન કરે છે અને તે રીતે તારીખ ૧૩ : ૨ : ૧૯૩૮ને રોજ એમને ૧૮ વર્ષ પૂરાં થશે, હજી તો પુરાં ૧૭ પણ વર્ષ થયાં નથી! ત્યારે પુત્રનું લગ્ન કરી નાખવાની આટલી ગંધી ઉતાવળ શી? વડોદરા મહારાણી હાઈ સ્કૂલમાં ભણતી કન્યા વખતે જાણી ગય કે વર તો ભણવામાં ક છે ને તેથી એ લગ્ન સામે એ જાંડ ઉડાવે એ બીકથી, સરકારના કાયદા પાળવાને બંધાએલા એ રાવસાહેબ કાયદાભંગક બનવાની આટલી ઉતાવળ કરીને લગ્ન પોષ મુદિ પાંચમે લીધું છે?

અને સામે પક્ષે?

અને એમને કાયદાભંગક બનવામાં સદાયજૂત બનનાર કન્યાપિતા કાણુ છે તે જાણો છો? એ ચાંગાના ભાઈ સુનીભાઈ ભાઈજાલભાઈ પટેલ, એરિસ્ટર-એટ-લો, છે. એ ભાઈ ઉગાણમાં વડીલાત કરે છે. વડોદરા મહારાણી ગર્લ્સ હાઈ સ્કૂલમાં ભણતાં એન વિમળાએનના એ એરિસ્ટર પિતા આ બાળવર સાથે પોતાનાં પુત્રીનું લગ્ન કરવા નીકળ્યા છે! એ પિતા શાં માટે આ બાળલગ્નની ઉતાવળ કરે છે? ઢીલ થાય તો પુત્રી કદાચ જાંડ કરીને પિતાના પુત્રી ઉપરના લગ્નના અધિકાર રાણી નાખે એ બીકે? ભાઈ સુનીભાઈના કાકા ભાઈ ચતુર-ભાઈ નાથાભાઈ પટેલ વડોદરામાં સજ જજ છે. ગયા ભાઈરવાના ‘પાટીદાર’માં

(પૃષ્ઠ ૫૨૨) 'વડોદરામાં પિતા સામે પુત્રીનું જાંડ' વિશે પ્રસંગકથા છે. તેમાં જણાવ્યું છે કે જેન ઈંદુમતીએ પોતાના પિતા સામે જાંડ ઉઠાવીને પોતાના ધાર્યા વર સાથે લગ્ન કર્યું, તેથી ચિદામ્બરે પિતાએ આઠેક જણ ઉપર પુત્રીના અપહરણની ફરિયાદ કરી. ત્યારે એ જ ભાઈ ચતુરભાઈએ એ પિતાની ફરિયાદ કાઢી નાખતાં ટકાર કરી હતી કે "માજાપો પોતાની પુત્રીને કેળવણી આપે, અને તે કેળવાય અને પછી પોતાના જીવનસાથીને પસંદ કરે તેમાં જાપ વચ્ચે આવે એ ઇષ્ટ નથી." બીજાની દીકરીએને લગ્નપ્રસંગે આવી ટકાર કરનાર ભાઈ ચતુરભાઈ પોતાના ભત્રિજાને આપા જાળસત્તમાં સમ્મતિ આપશે? અને લગ્નમાં ભાગ પામુ લેશે? આ લગ્નમાં ભાગ લેનાર પણ્ય સૌ વડોદરા રાજ્યના જાળસત્ત-નિષેધક કાયદાનો ભંગ કરશે એ સૌ ધ્યાનમાં રાખે! સાવધાન!

સાધીમાં પ્રેતભોજન બંધ

વાકળ પ્રદેશમાં આવેલા સાધી ગામમાં કેટલાક યુવકો ઉત્તત ભાવના વાળા છે, એને પરિણામે થોડા વખતમાં ત્યાં ત્રણ પ્રેતભોજન બંધ રહેલાં. હાલ ચોથું પણ્ય બંધ રહ્યું છે. ત્યાંના ભાઈ રણછોડભાઈ પ્રયાગભાઈ સંસ્કારી એલ્યુમેટ છે, 'યુવક' મૌસિકમાં આવના 'નરણા' એથે ફુંગર'ના સંસ્કારી લેખક છે. તેમના પિતા ભાઈ રણછોડભાઈ પણ્ય સાધીમાં એક અગ્રેમર હતા ને ત્યાંની અગ્રેજી શાળાની કમિટીના પ્રમુખ હતા. એ પિતા ગયા આસોમાં ગૂજરી જતાં ભાઈ રણછોડભાઈએ પ્રેતભોજન નથી જમાડ્યું અને એમ કરી યુવકવર્ગને - ખાસ કરીને વાકળના યુવકવર્ગને - સુંદર દેશાન્ત આપ્યું છે. એને યુવકો અનુસરે તો જ આપણી સાચી ઉત્તનિ છે.

વ્યાયામની હરિદાઈઓ

વ્યાયામની ને રમતોની હરિકાઈઓ માત્ર લોકરંજક તમાશા ન હોવા જોઈએ, તેની પાછળ કંઈક નક્કર હેતુ હોવા જોઈએ. સ્ટેશન ઉપરથી હાથમાં દશ શેરનું પોટલું ઘેર ઉપાડી લાવતાં કે જેતરમાંથી ચારનો ભારો માથે ઉપાડી લાવતાં કે રસ્તે ગરીબ જાઈને માથે ધૂળનો ટોપલો ચઢાવતાં શરમાય, એવો વ્યાયામવીર ત્રણ ત્રણ મહાનાં વજન ઉપાડી પ્રેક્ષકો પાસે તાળીઓ પડાવે તેથી શું સર્થ? જેતરમાં કાશની વરચ ઝાલીને જોયતાં શરમાય એવો વ્યાયામ-વીર મૈદાનમાં ટગ-ઝોફ-વોરની વરચ જેથી જઈ નાળીઓ પડાવે તેથી શું સર્થ? એવાને ચંદ્રકો આપવાનો હેતુ શો? એવા ચંદ્રકો તો સેવાને અર્થે કંઈ હીર ગતાવનારને મળવા ઘટે. 'શ્રી ધર્મજ. બંધુસમાજનો પાંચમા વર્ષનો અહેવાલ' એવું સુંદર દેશાન્ત આપે છે: "એ હરિકાઈમાં સૌથી મોટા સેવા-ચંદ્રક તો એ વર્ષમાં સૌથી વધુ અહેર સેવા કરનાર વડદલાના વિદ્યાર્થી

લાઇ ચતુરલાઇ મંગળલાઇને ભોરસદ પ્લેગનિવારણના કામ ગદલ આપવામાં આવ્યો હતો. ખીજી હરિકાઇઓ કરતાં અમારી આ ખાસ વિશિષ્ટતા છે” (પૃષ્ઠ ૪). અને એ વિશિષ્ટતા ખરે જ ધન્યવાદને અને અનુકરણને પાત્ર છે. આ વર્ષે ડીસેમ્બરના છેલ્લા સપ્તાહમાં રમતોની હરિકાઇ નારમાં હતી. અને અનેક વાર બને છે તેમ ત્યાં પણ હરિકાઇએ એટલે રૂપદાંત્રી ઇર્ષ્યાનું રૂપ લીધું હતું, વહીવટની કે ગમે તે ખામીને લીધે અનેક શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ દુભાયા હતા અને ધર્મજના વિદ્યાર્થીઓ તો રમતોને અધવચ મૂકી ચાલતા થયા હતા. વહીવટદારોએ વિદ્યાર્થીઓના અસંતોષનાં કારણ અંધ કરવાં ઘટે અથવા તો હરિકાઇના આવા મેળાવડાજ અંધ કરવા ઘટે.

ભ્રમશોધન

ગયા આસોના ‘પાટીદાર’માં (પૃષ્ઠ ૫૭૧) ‘ધર્મવેવલી સ્ત્રીઓના બહેમ’ વિષે પ્રસંગકથા લખી છે, તેમાં જણાવ્યું છે કે “સીતારામ નામનો કોઇ અંડરગ્રેજ્યુએટ યિયોસોરીસ્ટ કચાકાર મોખ્યાસા ગએલો. . . . કયા પૂરી થતાં સ્ત્રીઓ એ કચાકારની આરતી ઉતારે!” એ વાતનો ઇનકાર કરતાં મોખ્યાસાથી એક લાઇ લખે છે: “કોઇ પુરુષે કે સ્ત્રીએ તેમની આરતી કદી ઉતારી નથી.” એક બેન લખે છે: “તેમની આરતી નહોતી ઉતારી, પણ તેમણે સાથે કૂખણી છળિ રાખી હતી, તેની આરતી ઉતારી હતી.” ખીજા એક લાઇ લખે છે: “તે પોતાની આરતી નહોતા ઉતરાવતા, પણ સંગીત સમયે પૈસાને લોભે ઇશ્વરના નામ ઉપર ત્રણ ચાર વખત જુદી જુદી બેનો મારફત આરતી ઉતરાવતા. ધંધો એવો સુંદર જણાયો કે તેમના આખ્યા બાદ તેમના ખીજા લાઇને તબલચી તરીકે બોલાવ્યા અને હવે પ્રવાસમાં સારી રીતે રળીને જશે.” આ રળતરના કથનની સાખ તો મોખ્યાસાથી અહુણાજ આવેલા એક પ્રતિષ્ઠિત લાઇ પોતેજ પૂરે છે. છતાં એક વિશ્વાસપાત્ર સમાચારને આધારે પણ મેં ભ્રમથી લખીને પ્રસંગકથામાં કોઇની માનદાનિ કરી હોય તો અનંતંકરણપૂર્વક ક્ષમા માગું છું.

એડૂત હિંમે ઠરી ગયા!

આ પ્રસંગકથા છાપખાનામાં તૈયાર થઇ ગયા પછી એક અહુણાજ (વદિ ૧૦મને રોજ) એડૂતો રડતે મેંએ યાગે બાજુથી ખંખર લાવે છે કે ગઇ બે રાતોથી હિંમ પડે છે! અને ઠંડી તો એવી પડે છે કે એ કેટલીયે રાતો પડશે, તેની કેને ખંખર! આ તો ખીજી વાર હિંમ પડ્યું! એડૂત પાછો આ વર્ષે પણ મૂઓજ! સરકાર એડૂતની આ દસા સમજી લે, નહિ તો ‘શું ખાઉં ને સરકારને શું ભરું?’ એ આર્તનાદથી હાહાકાર વર્તી જવાનો!

પાટીદાર મંડળ

પાટીદાર મંડળની યોજનાસમિતિની સભા તા. ૧૮-૧૨-'૩૬ને રોજ બપોરે બે વાગે આણંદ 'પાટીદાર' મંદિરમાં શ્રી. મગનભાઈને પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં ૧૦માંથી ૭ સભ્યો દાજર હતા. ખૂબ વાટાઘાટ કર્યા પછી તે સભાએ જાંધારણમાં નીચે પ્રમાણે સુધારા મુદ્દાઓ છે.

આ મંડળનું જાંધારણ નીચે પ્રમાણે રહેશે:

૧. નામ: આ મંડળનું નામ 'પાટીદાર મંડળ' રહેશે.

૨. આ મંડળનું ક્ષેત્ર મુખ્યત્વે કરીને સામાજિક સુધારા સાધવાનું રહેશે.

૩. સાધન: ગામે ગામ મંડળો સ્થાપવાં અને તેમની દ્વારા પત્રિકાઓ, યુવકસૈનિકા વગેરે અન્ય સાધનો વડે મંડળનું ક્ષેત્ર સફળ કરવા પ્રયત્ન કરવો.

૪. સભાસદની લાયકાત: ૧૮ વર્ષ ઉપરની દરેકાઈ વ્યક્તિ વાર્ષિક લવાજમના આર આના આપી નીચેની ત્રણ ફરજિયાત પ્રતિજ્ઞાઓ લેઈને આ મંડળમાં સભાસદ થઈ શકશે:

“(૧) હું મરણનિમિત્તનું કોઈ પણ આવહારિક જમાવું જમાડીશ નહિ અને જમીન નહિ.

“(૨) હું કાલુશાલુ કરીશ નહિ.

“(૩) પૂરાં ૧૪ વર્ષથી નાની કન્યા અને ૧૮ વર્ષથી નાના વરનું લગ્ન કરીશ નહિ, અને તેવા લગ્નમાં ભાગ લઈશ નહિ.”

૫. સામાન્ય સભા: (૧) વર્ષમાં નિર્ધારિત એક વખત આ મંડળની પરિષદ મળશે. (૨) વાર્ષિક પરિષદ પોતાના કાર્યવાહક મંડળ માટે સભાસદોની ચૂંટણી નીચે પ્રમાણે કરશે: પાટીદાર પ્રદેશવાળા વિભાગોમાંથી સામાન્ય રીતે દરેકને પ્રતિનિધિત્વ મળે તેવી રીતે એકંદર ૨૦ સભ્યો ચૂંટશે. તે ઉપરાંત એક જાળનચી અને એક ઝોડીદાર ચૂંટશે, જેઓ કાર્યવાહક મંડળમાં સભાસદ ગણાશે નહિ. આ ૨૦ સભ્યો અને પરિષદના પ્રમુખ મળી ૨૧ સભ્યોનું કાર્યવાહક મંડળ બનશે. એ મંડળને જરૂર લાગશે તો મંડળમાં ૪ વધારેના સભ્યો ઉમેરી શકશે. (૩) પરિષદમાં અને કાર્યવાહક મંડળમાં જાંધારણમાં જન્મેલા સભ્યો અને સરખા મત થયે પ્રમુખ વધારાનો એક નિર્ણયાત્મક મત આપી શકશે.

૬. કાર્યવાહક મંડળ: મૂળ બંધારણની આઠમી પેટાકલમમાં 'યુવક-મંડળ'ને જદે 'મંડળ' શબ્દ વાંચવો .

૮. મંત્રીઓ: (૧) 'આ મંડળનો પત્રવ્યવહાર કરશે,' એટલો વધારો મૂળ બંધારણમાં ફેરફાર કરવો. તેમજ પેટાકલમ (૪) આ પ્રમાણે ઉમેરવી. 'તેમજ મંડળના હેતુને અર લાવવાને માટે જે જે રચનાત્મક કાર્ય કરવાની યોજના કાર્યવાહક મંડળ યોજે તેને યોજ રીને ગર લાવવાને અને તે માટે જરૂરી પ્રચારકાર્ય કરવાને પ્રયત્ન કરશે.'

પાટીદાર મંડળે ડોકોર મુકામે એક કાર્યાલય સ્થાપવા તથા તેમાં એક પગારદાર સ્વયંસેવકને રોકવા કરાવ કર્યો છે. તેને એક મંત્રી ગણી લેવામાં આવશે. અને નવુ કામ, ગામે ગામ ફરી મશાસદો કરવા, દરેક ગામમાંથી આ કામમાં દિલસોજી ધરાવે તેરા માણસો ઝીમા કરવા, પરિવહના કરાવ પ્રમથેતુ' ફંડ એકત્રું કરવું, કરાવોની સમજણ આપવી, અને લેખ લખી લખાવી પ્રસિદ્ધ કરવા તથા મંડળના કાર્યનો પગિકાદાર પ્રચાર કરવો.

ઉપરનું બંધારણ ખૂબ વિચાર કરીને સુધાર્યું છે, ઘણી પ્રતિજ્ઞાઓ હતી ને કાઢી નાખીને માત્ર ત્રણજ ફગજિવાત રાખી છે અને તે પણ સાવ સેફલી, કારણકે યોજનાસમિતિને લાગુ' કે ગાલુ પ્રતિજ્ઞાઓ અને તે પણ કડક રાખવાથી સુધારાની પ્રગતિ થતી નથી, માટે ને થોડી પ્રતિજ્ઞાઓ રાખી હોંય અને તે સામાન્ય રીતે અનેક જગ્યા પાળી શકે તેવી હોય તો ધીરે ધીરે પ્રગતિ થાય, તથા સરચોપણ વધી શકે. આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં લેધને યોજનાસમિતિએ પ્રતિજ્ઞાઓમાં ઘણોજ વિચાર કરીને ત્રણ કલાકની વાટાઘાટ પછી ફેરફાર કર્યા છે.

આપ સર્વ લાઇએના આ ઉપર શો મત છે અને આપ શા સુધારા વધારા સૂચવો છે. તે જણાવશો, તો યોજનાસમિતિની ખીજ એકકમાં તેના ઉપર વિચાર થશે, અને પછીથી છેલ્લું બંધારણ કાર્યવાહક મંડળમાં રજુ કરવામાં આવશે. માટે આપ આપના મત જણાવશો એવી આશા છે.

પ્રાર્થના: પાટીદાર જ્ઞાતિનાં દિતેથી લાઇમેનો, ચાલુ વરસે આપણા પાટીદાર મંડળની પરિષદ ડોકોરમાં ભરાએલી. શું કાર્ય હાય પર ધરવું અને શું ન ધરવું એ સંગઠનમાં મંડળ વિચારણા ચલાવતું હતું. વિચારણામાં મૂંઝવણો પણ લીલી થઇ, કારણકે જાહેરમાં કામ કરનાર સેવાભાવી વ્યક્તિઓ ગણીગાંડી અને તેને શિરેજ જધાં જાહેર કામનો બોજો. આથી આપણા જ્ઞાન-વૃદ્ધ અને અનુભવવૃદ્ધ પૂજ્ય રા. રા. મોનીલાઇ નરસિંહજી અમીન, જે પરિષદના આગ્રહપૂર્વકના આગંત્રણને માન આપી પધારેલા હતા, તેમણે તંમામ

લાઇબ્રેરીના હૃદયમાં સોંસરૂં ઊતરી જાય તેવું લાપણુ આપી રસ્તો સંજ્ઞાક્રમ
કે “આપણે એક કાર્યાલય સ્થાપવું” અને એમાં એક ‘પગારદાર સ્વયંસેવક
રોકડો’ અને એ કાર્યાલય ચલાવવા રૂ. ૨૦૦૦ એ હમ્મરની માગણી કરવી.
મને ખાતરી છે કે આપણાં લાઇબ્રેરી જરૂર આપણી ઝોળી ભરી દેશે. તેમાંથી
રૂ. ૧૦૦૦ ગાળલગ્ન અટકાવવા માટેના પ્રચારકાર્ય માટે અને જરૂર પડે
ત્યારે સરકારમાં કેમ મૂકવા ખરચવા, અને બાકીની રકમ આપના વર્ષના
પ્રચારકાર્ય માટે—ગામડે ગામડે ફરી ફરીને સભાસદો નોંધવા, પરિષદના ઠરાવો
સમજાવવા વગેરે કામ માટે—ખર્ચવા.” આ વાત જધાને ગળે ઊતરી.

બીજે દિવસે ખુલ્લી બેઠકમાં આ ઠરાવનું આપણા એ પૂજ્યશ્રીએ અસર-
કારક લાપામાં સચોટ સમર્થન કર્યું અને પ્રમુખે નાણાવિષયક જાહેર અપીલ
કરતાંમાં જ રૂ. ૫૬૨ લખાવાઇ ગયા અને રૂ. ૧૬૨ તો ત્યાં ને ત્યાં જ રોકડા
આવી ગયા !

અને હવે તો હાથ ધરું તે પાર ઉતારવું જ રહ્યું, આ કાર્યને આગળ
ધપાએ જ આપણો સૌનો છૂટકારો. ઝોળામાં ઝોળા રૂપિયા ૧૭૬૩ની હજી
જરૂર છે, એમ આ પત્રિકાને અંતે જતાવેલા હિસાબથી જણાશે. અને એ
લખાવવા જ જોઇશે. એ આપણી ફરજ જ છે.

તમારે હૈડે પાટીદાર જ્ઞાતિની ઉભતિ યાચ એવું તમે બેઠકક સાચા દિલથી
ધમ્મજતા હો, પાટીદાર જ્ઞાતિમાં ચતાં ગાળલગ્નો અને બારમા જેવાં ધર્મિગો
ચતાં અટકે એમ ધમ્મજતા હો, તમારાં પાટીદાર લાઇબ્રેરી સમજીને સામાજિક
મુધારા કરવા કમર કસે એમ ધમ્મજતા હો તો આપણા આ કાર્યમાં સહાનુભૂતિ
જતાવી પૈસાની ચિન્તામાંથી અમને મુક્ત કરો એવી પ્રાર્થના છે.

જો કેવળ ખોતેર જ લાઇબ્રેરી પચીશ પચીશ રૂપિયા આપવાનું બીકું
ઝડપે તો ‘પંચકી લકડી એક કા બોજ’ એ રીતે માગણી પતી જાય, આપણું
કાર્ય વધારે વગવડું અને પ્રાણુવાન બને.

આવેલા પૈસાનો હિસાબ નીચે પ્રમાણે છે :

ગયા માસના ‘પાટીદાર’ના અંકમાં સ્વીકારેલા રોકડા રૂ. ૧૬૨

આ માસમાં અર્પિત : ‘પાટીદાર’ મંદિરમાં

લાઇ મંગળલાઇ ગોહળલાઇ પટેલ, રણ	રૂ. ૨૫
લાઇ લલુલાઇ કિશોરલાઇ પટેલ, કરજણ	,, ૧૦
લાઇ હવાલાઇ કુબેરલાઇ પટેલ, મુળાવ	,, ૫

શ્રી. પ્રમુખ પામે આપેલા

ભાઈ ગોરધનભાઈ કહાનદાસ અમીન, સિંગોર „ ૧૦

ભાઈ શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ, સાવલી „ ૫

૩૧. ૨૦૭

હજી આપી રહ્યા ૩૧ ૧૭૬૩

કુલ આવવા નોંધજો ૩૧. ૨૦૦૦

લખાવેલા જે પૈમા આપી છે તે અને હવે લખાવાય તે પૈમા નીચેના નામે મોકલવા પ્રાર્થના છે:

(૧) શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ

પ્રમુખ, પાટીદાર મંડળ, મયાજીગંજ, વડોદરા

અથવા

(૨) 'પાટીદાર' મંદિર, આણંદ

શિવાભાઈ ૨. પટેલ,

મંત્રી, પાટીદાર મંડળ

*

નોંધજો છે

પાટીદાર મંડળ માટે એક ખડતલ, સેવાલાવી, ગામડામા રખડી શકે, માનવ્યપમાનને ગણે નહિ, લેખ લખીવખાવી પત્રિકા દ્વારા પ્રચાર કરી શકે અને રાત્રિદિવસ આ કામનાજ વિચાર કરી તેને આગળ ધપાવી શકે તેવા ભાષની જરૂર છે. આવું કામ કયું હશે તેને પહેલી પ્રમંદગી મળશે. પગાર રૂ. ૩૦થી ૫૦ સુધી

પ્રમંદ થએલ ભાષજો તુરંતજ કાગ હિપર લાગી જવું પડશે.

નીચેના ટેકાણે પત્રવ્યવહાર કરવા અથવા જાતે મળવું.

શિવાભાઈ ૨. પટેલ,

મંત્રી: પાટીદાર મંડળ

C/o વડોદરા ગણ્ય પ્રજામંડળ ઓફિસ

ગવપુરા રોડ, વડોદરા

આ પત્રિકા આણંદ યથેતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેમમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે

શ્રી. શિવાભાઈ રણુહોડભાઈ પટેલ માટે છાપી. તા. ૬:૧:૩૭

૧૯૨૩

卐

માહ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૪

• અરપૂર્ય ગણાતા લાઈઓ માટે દિંદુ મંદિર ખુલાં મુક્યાના ત્રાવણકોરના મહારાજના "આ હરેગને આગલમાં ઉતારવાની મુખ્ય જવાબદારી જેઓ સર્વજ્ઞ ગણાતા આપ્યા છે તેમને માથે પડી જોઈએ. જેમને 'અરપૂર્ય' એ જોડે નામે જોળાપવામાં આપ્યા છે તેમનાં નિરતેજ ધરમાં મુક્તિ અને આરામનો સંદેશો પહોંચાડવાનું કામ સર્વજ્ઞોનું છે, સર્વજ્ઞોનું એ સદ્ભાવ છે ને તેમનું કર્તવ્ય પણ છે કે તેઓ અરપૂર્ય કહેવાનાં લાઈગણેનોનાં કંગાસ મૂંપડામાં નાથ ને તેમને નમ્રભાવે ને પ્રાર્થનાપૂર્વક આ સંદેશો પહોંચાડે. જેમને આપણે કચ્છા છે તેમના પ્રત્યે કરેલા અન્યાયનું મોડે મોડે પણ કરેલું એ યત્નિયત પ્રાયશ્ચિત્ત ગંજાશે. જે લોકોને દિનપ્રતિદિન નીચે ને નીચે ઉતારવામાં સર્વજ્ઞોનો દાય છે તેમને નીચા નમીને જામે ચકાવવામાં સર્વજ્ઞોએ ગૌરવ ને સદ્ભાવ માનવું જોઈએ. સર્વજ્ઞ દિંદુઓને માટે આજે આદરું જ કવીસ."

('હરિજનનિધિ' તા. ૩૧:૧:૩૭)

ગાંધીજી

તન્મો: નરસિંહલાલ દયિરજીભાઈ પુ

પાટીદાર મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, (પરદેશમાં આરુ) શાલગ

છુટકે નકલના ત્રણ આના

હિંદુ સમાજ, તારે ખાતર!!!

યાદ રાખશો ?

દાન કરો

નડીઆદ હિંદુ અનાથાશ્રમ

ખાળકો, ખાળાઓ, કુમારો, વિધવાઓ, અશક્તો, વગેરે
મળી ૧૭૧ અનાથો છે અને સંખ્યા વધતી જ જાય
છે. નિશાળ છે, કન્યાશાળા છે. ઔદ્યોગિક શિક્ષણ
માટે શીવણવર્ગ, સુથારીવર્ગ, ચિત્રકામ,
પોલીશકામ, નેતરકામ, નાના વિધવિધ
નમુનાઓનું કામ, વણાટશાળા,
છાપખાનું વગેરે વગેરે છે.

૨૭ મહદ કુળો તો

ખદો ખાળા, પુત્રકો, રૂ, દવા, ચપત, વગેરે ચીજોની
અનાથો માટે ખાસ જરૂર છે

હરેક પ્રસંગે દરેક પ્રકારનું દાન અપાય છે.

દક્ષિણ તથા પૂર્વ આફ્રિકાનો ભાઈમેતો પોતાની રકમના 'પોસ્ટલ
ઓર્ડર કાર્ડ' કરી ગોઠણાવે છે તેનો વટાવ બેન્ક વધુ
લે છે, માટે સાદા ચાર્જ અગર બેન્ક
ઉપના ચેક આવે તો વધુ

સગવડ થાય

રિપોર્ટ સફત મળે છે, તે પોસ્ટની ટીકીટ બીડી મંગાવો.

લખો:—

મંત્રી,

હિંદુ અનાથાશ્રમ, નડીઆદ.

*Style
distinction
begins
with the—
Fabric*

આરીક વણાટની કુમારી, સુંદર ડિઝાઇન અને મનોહર રંગો
— માટે —

અરવિંદ

ના જાવ સ્ત્રીની માંગણી કરે

કે જે કિંમતમાં સસ્તા હોવા છતાં બનાવટમાં
સંપૂર્ણ હોય છે.

શ્રી અરવિંદ મીલ્સ, લિમિટેડ,

અમદાવાદ

ઇસ્ક એન્ડ વેસ્ક

ઇન્સ્યોરન્સ કંપની, લિ., મુંબઈ

(સ્થાપના ૧૯૧૩)

કેટલીક વિશેષતા:

૧. પોલીસી-હોલ્ડરને ૬૦ ટકા
નફાની વહેંચણી

૨. વાર્ષિક શ્રીમંત્યમ ઉપર ૨૬
ટકા વળતર

૩. દાંવાની સાબિતી પતાવટ

વગેરે

વધુ વિગતો માટે લખો યા મળો:

દલાલ એન્ડ કું.

સેક્રેટરીઓ,

ઇસ્ક એન્ડ વેસ્ક બિલ્ડીંગ

એપોલો સ્ટ્રીટ, મુંબઈ

રતિલાલ એન્ડ કું.

ઉત્તર ગુજરાત ચીફ

એજન્ટ,

સેન્ટ જનરલ હોસ્પિટલ

સામે, વડોદરા

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તન્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૩
૫૫ ૧૪

આણંદ

અંક ૪
માહ

વિધવા સ્વતંત્ર કેમ નહિ?

લેખનું મગાણું વાંચતાં જ કુળવાન સાંઠ પોતાનાં અણિયાળાં શીંગડાં ખોસવાને તણે ઉપર ચઢી જવાનો. એની કુળવાનીનાં શીંગડાંથી ચાલુ જમાનાની વિધવા કદાપિ નહિ જ ડરશે. એ દામ્ભિક શીંગડાંથી વધેગાંધ પોતાના મેથિરા જીવનનો ચાર દિવાલો વચ્ચે અંત નહિ જ આણશે. મોઢા જીવન માટે, નીતિ માટે, ન્યાય માટે, સ્વતંત્રતા માટે એ કુળવાન ન્યાયમૂર્તિઓના સમાજનાં સિદ્ધાસન ડોલાવી નાખશે. એ સ્વાતંત્ર્યચક્ષુમાં દામ્ભિક સ્વાર્થી કુળવાનશાહી હોમાઈ જશે!

કુળવાન ભૂતા! હું તને પૂછું છું કે તારા પુત્રને જિંદગી પર્યંત ‘ચાર દિવાલની અંધારી કાટડીમાં’ વિધુર બન્યા પછી પૂરી રાખી કુળવાન કેમ નથી બનતો? તારો પુત્ર વિધુર થયે ભાગ્યે જ ૬ માસ પીતે અને તેનું તું લગ્ન કરવા તૈયાર થાય અને જેણે સ્વપ્ને પણ પોતાના પતિનાં દર્શન નથી કર્યાં, પતિ એટલે શું એ જે જાણતી નથી, જે અક્ષતયોનિ છે, એવી જાળ-વિધવાને તું તારા કંઈ કાપડાની કલમથી લગ્ન કરતાં અટકાવે છે? સત્તા એ તો રાગ રાવણની પણ નથી રહી! પુત્ર લગ્ન કરવાને સ્વતંત્ર, પુત્રવધૂ કેમ નહિ? એનું કારણ કંઈ દર્શાવશે?

આપણો સમાજ સ્ત્રી વિધવા બનતાં જ, જેનાથી મગજનું રક્ષણ થાય છે એવા તેના વાળ કાઢી નંખાવડાવે. કંઠણ, ધરેણાં કાઢી નંખાવે. “તારે કાને દેખાડવું છે? તારાથી શ્વેત કે રંગીત સાડી ન પહેરાય, કાઠની સાથે ખોડાય નહિ, હસાય તો નહિ જ.” એવાં વિધાન આપી તેને અપશુકનિવાળ કરાવે, કારણકે પુત્રવધૂ જિંદગી ઝુરી ઝુરીને મેરી નમને કુળવાન બતાવે. એટલે જ એમ ને? કંઈ કામને માટે કાંઈ આવે જાય તો ‘એને ને એને કાંઈક છે’

એવો વહેમ ખાઓ. અધીયે રીતે તેને એડાળ જનાવી મૂકો. આ અધી શિક્ષા પુત્રવધૂ વિધવા થતાં તેને માટે ફરાવી. વિધુર પુત્ર લગ્ન કરવાને સ્વતંત્ર, ના કરવું હોય તોપણ સ્વતંત્ર, કાઢને ઘેર જવાને પણ સ્વતંત્ર! એના જીવનમાં જોઈએ તેટલી સ્વતંત્રતા! ત્યારે બાળવિધવા, પ્રૌઢ વિધવા કે સંતાનોની માતા યએલ વિધવાની સ્વતંત્રતા તમારું ક્યું શસ્ત્ર કે કાયદાની કલમ છીનવી શકે છે?

કાંઈ કહેશે કે સંતાનોની માતા યએલ વિધવા લગ્ન ન કરી શકે, તેણે તો છોકરાં પાળાપોષી, મંગલા પનિના સ્મરણમાં જિંદગી પૂરી કરી જીવનસાક્ષ્ય કરવું જોઈએ. અમને તે શ્રુત છે, પરંતુ જેને એ પ્રમાણે જીવવું હોય તેને જ ને પ્રમાણે જીવન જીવવાનું હોય. જોબ્યા પણ નથી મળતાં દાંત જેના મોંમાં એવાં, હાડકાચામડી સિવાય કશુંય જોવામાં નથી આવતું તેવાં હાડપિંજરા, મૃત્યુને કિનારે ઝૂરતા નરનીરને દીકરાને ઘેર દીકરા હોય એવાને પણ બારબાર કે ઔઘઔઘ વર્ષની બાળા પરણવાની છટ આપો તો બાળવિધવા, પ્રૌઢ વિધવા કે સંતાનોની માતા યએલી વિધવાને સ્વતંત્રતા કેમ ન હોવી જોઈએ?

સ્વાર્થીઓને કે ગુનેગારોને દુદરત એક નહિ તો બીજે રૂઢતે શિક્ષા કરે છે. ન્યાયનીતિ માટે સરકારે કચેરીઓ પણ ખુલ્લી મૂકી છે. તેમાં જિરાજેલ ન્યાય-મૂર્તિઓ નીતિ અને ન્યાય તોળે છે, ગુનેગારોને શિક્ષા કરી ઠેકાણે લાવે છે. આ ન્યાયમૂર્તિઓને ન્યાય તોળવામાં સ્વાર્થ આડો આવતો નથી, જેથી ન્યાય નાળાય એ સ્વાભાવિક છે. પણ આપણા કુળવાનોની કચેરીમાં એકો નર્થજ સ્વાર્થનો અવતાર! એવી અડિયેલ સ્વાર્થમૂર્તિઓને ન્યાય તોળતા આવડે છે? જાણો છો? રિયાઝ રિયાઝને મરતી વિધવાનું દર્દ જાણો છો? જિંદગી પર્વત ફરજિયાત ઝૂરી ઝૂરીને પણ જેમને કુળવાન જનાવે છે તે હૃદયહીન ન્યાય-મૂર્તિઓ આ જિવારી વિધવાને છોડે એમ નથી. વિધવાઓ લાલે મરે, તેમનું યવાનું હોય તે થાય, પણ સત્તાના નસામાં એમનાથી ન્યાય તોળાનો નથી.

પોતાની પુત્રવધૂ ઝૂરી ઝૂરીને મરે, પરંતુ એમને શું? એ તો, પુત્રવધૂ જિંદગી પર્વત વિધવા અવસ્થામાં સડ્યા કરે તો જ અમે અને અમારા પુત્રા કુળવાન થવાના, એમ માની બેઠા છે. ચાલતાં બીજી ગુલામડી આવે અને તે પણ 'પરકણ' રૂપી (કલ્પવૃક્ષ) રૂપીઆની હોજો ઉછાળતી આવે! પછી એ ન્યાય તોળ્યે કંઈ પાડવે? વધૂ વિધવા અને કે તરત જ, તેને વૈધવ્ય જીવન જીવવા માટે અને પોતાના બાળકોના ભરણપોષણ માટે જમીનમગીર ધરબાર મૂએલ પતિ મૂકી ગય, તે પણ લૂંટી લેવાનો અસહ્ય લાભ તેમને મળે, પછી એ તે કંઈ ન્યાય તોળવાના હશે?

કલેજ ઉપર ધીકધીકતો અંગાર મૂકાએલ વહાલી વિધવાએન, શ્રાવણ બાદરવાની વર્ષાસમ ભોરભોર આંસુ આરતું જીવન તને ખુશતું નથી? સારી ગે નિદ્રાની ચાર દિવાલની વચ્ચે આંસુઅળાપમાં ગાળવી, ધર્મના ભાઈ સાથે પણ ખોલી ન શકાય, તેવું જીવન તને ધુન્નવી નાજતું નથી? તું ગમે તેટલી બુદ્ધિશાળી હોઈશ, ખૂબ તત્ત્વજ્ઞાની હોઈશ, નીતિમય ઉચ્ચ અને આદર્શ જીવન ગુનગતી હોઈશ, પણ ચાર દિવાલોની વચ્ચે ગુનગતું મોંધેડું જીવન તને સુખમય લાગે છે? આગિયા જેવો જંતુ પણ એ થડી અંધારામાં પ્રકાશ આપી પોતાની જગેતાને આનંદ કરાવે છે. ચાર દિવાલની અંધારી ફાટડીમાં તારા જેવી હનરો બલ્કે લાખો બેનો મડયા કરે છે અને એ મડયા કરતું જીવન તને ગમે છે? તારી બુદ્ધિ, તારી ધગસ, આવડત, ન્યાય માટેની ઝંખના, સારા વિચારો ચાર દિવાલોની વચ્ચે નાશ પામે તેના કરતાં તારી દુઃખી બેનો સુખી થાય, સ્વતંત્ર થાય, સમાજ સામે ન્યાય માગતાં શીખે, અભિયાનમાંથી મુક્તિ મેળવે, શુદ્ધ નીતિમય જીવન જીવે એ તને પસંદ નથી? તારી દુઃખી બેનોના દુઃખમાં તું બાગીદાર થઈ તેમના દુઃખનો નાશ કરવા તૈયાર નહિ થાય?

બેનો, આપણને વડીલો ધાણીમાં નાખી તલની ગાફક પીકી નાખે છે, આપણી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરે છે!, આપણને તેઓ ગમે તેમ કરીને નામ બદનામ કરવા પ્રયત્ન કરી રહે છે, ને તેઓએ ખાતલું કાર્ય સફળ કરાવે છે. હાલ આપણે જોઈશું તો આપણી બેનો ઉપર વિપત્તિનો પાર રહ્યો નથી. બાળ-વિધવાને મારી મચરડી વાળ ઉતારવાની ને સેડાં પહેરવાની ખાસ ફરજ પાડે છે. આ તમને યોગ્ય લાગે છે? વાળ તો કુદરને અક્ષિસ તરીકે માતાના ગર્ભમાંથી જ આપેલા છે. નાનપણમાં લગ્ન ન થયું હોય તોય પણ ગમે તેવાં કપડાં પહેરી શકીએ છીએ. લગ્ન થયા પછી તરત વિધવા થાય કે ન માસમાં તો સમાજ તેને 'બોડકી'નો આંદ આપે છે! આ તમને યોગ્ય લાગે છે? હું પણ વિધવા છું ને મારી દશા પણ ગુલામગી કરતાં ખરાબ હતી, પણ ઈશ્વર ઉપરે શ્રદ્ધા રાખી મગજ સ્વતંત્ર કરી ફાઈની પરવા ન રાખી, તો આદરેલું કર્તવ્ય ઈશ્વરે પાર પાડ્યું. આપણા સંગાજમાં જ્યાં જોઈશું ત્યાં બેનોને ધણો નાસ જોવામાં આવે છે, પણ આવો નાસ બાળવિધવાને શા કારણે ભોગવવો પડે? બુદ્ધિનો સદુપયોગ કરીને સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કરીએ તો ગુલામીમાંથી છૂટી જઈએ, ને શ્રમરૂપી વહાણને વહેતું મુકીએ તો ધારેલે મુકામે જઈ પહોંચીએ, જરૂર જઈ પહોંચીએ. નહિ નહિ બેનો, દુઃખી બેનોને સુખી કરવા માટે આગળ પડીને કુળવાનોની સામે સત્યાગ્રહ આદરી દુઃખી બેનોની હલ્લની આશિય મેળવો.

વિધવા એનું, દુઃખી પરતંત્ર છવન તને ખૂંચતું નથી? ખૂંચતું હોય તો ધરતી ધગધમાવી નાખી કુળવાનોની ન્યાયમૂર્તિઓનાં સિંહાસન ડોલાવી નાખે? ન્યાય નીતિ માટે, સ્વતંત્રતા માટે તારો કુળવાનો સામે સત્યાગ્રહ છે, ન્યાય નીતિનો જય છે. તારી કુમકમાં, જેતું લોહી સ્વતંત્રતાને માટે યનયની રહ્યું છે એવા ભારતના જવાન બેટાઓ છેજ. ન્યાય અને નીતિની લડતમાં કુદરત હરહમેશ જય આપવાને તૈયાર હોય છે. તારી સ્વતંત્રતા માટે તારાં પતોતાં પગલાં સ્વતંત્રતાની લડતમાં પાડ, કુળવાન આલમને ધુમ્પવી નાખ. આખરે તારોજ જય હો.

સરઘાનમાં ધણીજ અડચણો આવશે, પણ તેથી ન ડરતાં દિમત રાખ. સદનશીલ થઈ પ્રમાણિકપણાથી ન્યાય માટે, સ્વતંત્રતા માટે ‘કુળવાન સદિ’ સામે સંગ્રામ બેસ. પ્રમાણિકપણું તને આગળ લાવશે, સદનશીલતા તને દિમત આપશે, અને દિમત તને મુશ્કેલીઓમાં રરતો બતાવશે, જરૂર બતાવશે.

પાદરા

અંચળએન રણછોડલાઈ પટેલ

૫. ઉ. શિ. કન્યાશાળા

સમાજનાં બંધન

અશોક અને સુમતિ એકજ કોલેજનાં મહાધ્યાયી હતાં. વળી તેઓ એકજ કક્ષાસમાં હતાં. અશોક છેક છેલ્લી પાટલીએ બેસતો. છોકરાઓની મામે મૂકવામાં આવેલી પાટલી ઉપર છોકરીઓ બેસતી. સુમતિ પણ ત્યાં બેસતી. કોઈ વાર બેઠેલી ફક્ત એક પળ વાર આંખો મળી જતી અને તે એક પળમાં તો તે આંખોમાં ને આંખોમાં કોંઈનું કોંઈ ઢહી દેવાતું.

એક દિવસ અશોક કોલેજના કંપાઉડની આગળ થઈને સાયકલ ઉપર જતો હતો, એટલામાં તેણે ‘અશોક’ એવો ધીમો મધુર અવાજ સાંભળ્યો. અશોકે આંખ ફેરવીને જોયું, તેને બોલાવનાર સુમતિ હતી.

“કેમ, સુમતિ!” અશોકનું દિલ ધડકી રહ્યું હતું.

“અશોક, મારી એક માગણી સ્વીકારશે? મને તમારી નોટબુક ન આપી શકો? મારે જરા આપણા પ્રેક્ષકના લેકચરની જરૂર છે.” સુમતિ બોલી. અશોક બોલી ન શક્યો. તેણે ફક્ત નોટબુક વાળો હાથ આગળ કર્યો. સુમતિએ નોટબુક લીધી.

“ક્યારે રિટર્ન કરે?” સુમતિ બોલી.

અશોક બેઠજ રહ્યો. ધીમે બોલ્યો, “લેઈ જાઓ, તમારીજ છે.”

“સારું, કાલેજ રિટર્ન કરીશ.” એમ કહી સુમતિ ચાલી ગઈ. અશોક તો તેને બેસતા બેસતા રહ્યો.

૨

કાલ થઈ. અશોક અને સુમતિ કાલેજમાં મળ્યાં. સુમતિએ નોટ પાછી આપી. અશોકે તે લીધી. જલ્દી વખત મુલાકાત ન થઈ. તેનું મન ચગડોળે ચડ્યું. તેનું મન રડું રડું થઈ ગયું. તે જાગમાં ગયો, પણ એટલામાં ઠેસ વાગ્યાથી પડતો પડતો ગયો. નોટખૂક, ચોપડી વગેરે નીચે પડી ગયાં. ધૂળ ખંખેરતાં નોટખૂકમાંથી એક કાગળ બહાર પડી ગયેલો એવામાં આવ્યો. તે તેણે લઈ લીધો અને જાંકડા ઉપર જઈને વાંચવા બેઠો.

“.....અશોક,

“પ્રેમ શું છે તે આજ સુધી હું સમજતી નહોતી. પ્રેમને આજ સુધી હું હસતી હતી. પણ હવે પ્રેમ એટલે શું તે સમજી.

“‘હું’ તમને ચાહું છું. અને તમારાજ નામનું રટણ કરું છું. તમારા વગર મને ચેન પડતું નથી.’ વગેરે વગેરે વાતો લખીને તમને મારું દિલ કમળોર છે એમ જણાવવા નથી ચાહતી.

“તમે ભણેલા છો, હોશીઆર છો, જ્ઞાનદાન કુટુંબના છો. તમને હું બસ એટલું જ કહીશ કે હું તમને ખરા દિલથી ચાહું છું.

“માનો યા ન માનો. તમને મારા પ્રત્યે પ્રેમ હોય યા ના હોય, તોપણ મને આ કાગળનો જવાબ જરૂર આપશો.

“અગર તમને તમારી જ્ઞાનદાની અને તમારું નામ વહાલું હોય તો મારી જ્ઞાનદાની અને મારા નામને પણ વહાલું ગણજો.

... “તમારી સુમતિ”.

‘હું’ તમને ખરા દિલથી ચાહું છું’ એ લીટી ઉપરજ અશોકની તો આંખ ચોંટી ગઈ.

૩

સુમતિની માને મરી ગયે ઘણાં વર્ષો થઈ ગયાં હતાં. તેનો જાપ હતો અને તે નવા જમાનાનો હતો. તેને કેટલાક વખતથી ખબર હતી કે અશોક અને સુમતિ બંને એક ખીજાને ચાહે છે. તે ઘણી વખત સુમતિને કહ્યા કરતો કે “ખરાં પ્રેમીઓ એ કહેવાય કે જેઓ એક ખીજાને માટે પ્રેમ આપી જિંદગી સુધી નિભાવ્યા કરે.”

જતી. જોઈ અશોક બોલ્યો : “સુમતિ, ક્યાં ગય છે.”

“પુરુષોની બેવશાઈ દુનીઆ ઉપર જાહેર કરવા.”

“પણ સુમતિ, જરા સાંભળ તો ખરી.”

“હવે શું સાંભળવાનું રહ્યું છે?”

“સુમતિ, હું નિર્દોષ છું, લાચાર છું.”

સુમતિ હસી. અશોકના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને બોલી : “તેમાં ડરો છે શું કામ, અશોક? કંઈ તમે એકલા ગુનેગાર નથી. ગુનેગાર છે આખો આપણો સમાજ.” અશોક રડી પડ્યો. સુમતિ આગળ બોલી : “અશોક, જે નસીબમાં હતું તે થયું. તમારે પત્નીની શી ખોટ? આજ નહિ ને કાલ તમને બીજી મળી રહેશે. અમે સ્ત્રીઓ જ એવી કે કોઈને માટે જીન કુરબાન કરીએ અને સાથે બેવશ પણ કહેવાઈએ.”

સુમતિ ચાલી ગઈ.

૫

અશોક અને સુમતિને કાલેજ છોડી દીધે ઘણા વખત થઈ ગયો. તેઓ કદી પણ પછી ન મળ્યાં.

અશોકના લગ્નની તૈયારીઓ શરૂ થઈ. તારીખ પણ નક્કી થઈ ગઈ.

એક દિવસ અશોકના પિતાએ અશોકને કહ્યું : “અશોક, સુમતિને ત્યાં પણ આમંત્રણ દેઈ આવજે, જોકે લગ્નપત્રિકા તો મોકલી જ છે.”

અશોકને સુમતિ ફરી યાદ આવી. તેનો પ્રેમ યાદ આવ્યો. આ બધું સંભારી તેની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં. આખરે તે પત્થરનું દિલ ખનાવીને સુમતિને ત્યાં ગયો.

સુમતિના પિતાએ અશોકને આવકાર આપીને બેસાડ્યો અને પૂછ્યું : “કમ, અશોક, લગ્નની તૈયારીઓ જરાગર ચાલી રહી છે ને? આમંત્રણ દેવા આવ્યા હશે?”

“હા, હા, તે માટે જ આવ્યો છું. કાલે આપ જરૂર આવજો.”

“જરૂર. પણ એક વાત કહું, અશોક?”

“જરૂર. બોલો, શું છે?”

“તો મારે કહેવાનું કે તમારું તો લગ્ન કાલે થઈ જશે, પણ પછી સુમતિનું શું?”

અશોક ચમક્યો. તેને શરીરે પરસેવો છૂટ્યો. સુમતિના પિતાએ આગળ ચલાવ્યું : “અશોક, તમે આટલું લાલચ, પણ ગણ્યા નહિ. પ્રેમ કરવાનું

સીખ્યા, પણ તેને નિભાવતાં ન આવડ્યો. બોટું ન લગાડતા. તમારું હૃદય જલતું હશે, તો જલવા દો. પણ મારાથી બોટું જલતું હશે. તમારું જલતું હૃદય કાલે શાન્ત થઈ જશે, પણ પરમેશ્વર ત્રણે સુમતિના દિલની આગ ક્યારે યુગારે? સુમતિને મેં પહેલેથી જ કહ્યું હતું, પણ જુવાની દીવાની છે. તે કેવી રીતે આંખ આગળના પડદા દહાવી શકે? બોટું પ્રેમ કરવાનું ફળ! તમે ભણેલા યુવાન અને યુવતીઓ એક બીજાને રોમીઓ ને જુલીએટ સમજો છો, પણ ખરો પ્રેમ નથી સમજતાં. હશે, જેવી ઈશ્વરની ઇચ્છા. તમો, અશોક, સુમતિને પણ આમંત્રણ દેઈ આવો.”

અશોક નીચું મોંડું રાખીને સુમતિના ઓરડા આગળ આવ્યો. સુમતિ ગાંધ રહી હતી. અશોક તેની પાંજળ જઈને ઝિભો રહ્યો. સુમતિની નજર અશોક ઉપર ગઈ. તે બોલી : “કાણુ અશોક! કેમ, લગનનું આમંત્રણ આપવા આવ્યા હશે?”

“હા, સુમતિ, મારા લગનનું આમંત્રણ આપવા આવ્યો છું. કેમ આવશે ને.”

“હા, જરૂર આવીશ,” સુમતિ બોલી.

૬

મવાર પડ્યું. અશોકનું લગન થઈ ગયું. સુમતિ લગન વખતે હાજર હતી. શોભના અશોકની થઈ, પણ અશોક શોભનાનો ન થયો. લગનની પહેલી રાત્રે અશોક ઘરની બહાર નીકળ્યો. સુમતિ રસ્તામાં મળી. તેણે પૂછ્યું : “અશોક, ક્યાં તમો છો? આજ તો તમારા લગનની પહેલી રાત.”

“સુમતિ, હું બેવકાઈનું કાલું ટાળવા જઈ રહ્યો છું. તમો, સુમતિ, મારા ખંડમાં તમો.” સુમતિ ના સમજી. ને તેના ખંડમાં ગઈ. તેણે શોભનાને ઘૂંચટમાં મોંડું રાખીને રડતી જોઈ. પાસે એક પત્ર પડ્યો હતો. સુમતિએ તે લીધો અને વાંચ્યો. તે સુમતિને સંબોધીને હતો.

“પ્રિય સુમતિ,

“મારી આખી જિંદગીમાં મેં કાંઈને ‘પ્રિય’ ગણી હોય તો તે તું જ છે. આંજ સુધી મેં કાંઈની સાથે પ્રેમ કર્યો હોય તો તારી જ સાથે.

“સુમતિ, તું મને ન ઓળખી શકી. સગાજથી ડરીને મેં તારો પ્રેમ છોડી દીધો હતો તે વાત સાચી ન હતી. મારી માતાને મેં મરતી વખતે વચન આપ્યું હતું કે હું સુમતિને છોડી દેઈશ અને શોભના સાથે લગન કરીશ. મારી જૂઠ્ઠા થઈ કે મેં તને તે વિષે વાત ન કરી.

“શોભનાને સમાજ આગળ ઊભી દરજે. અને સમાજ ને તેને કાંઈ ખીજા યુવક નેડે ફરી લગ્ન કરવાની પરવાનગી આપે તો તેમ કરી દેજે.”

“વધારે કાંઈ નહિ.

“તારો બેવકા

“અશોક”

સુમતિ કાગળ વાંચીને ખુરશી ઉપર બેસી પડી. શોભનાએ કહ્યું: “કમ, બેન, કાગળ વાંચ્યો ને?”

“હા.”

“માફ કરો, સુમતિ બેન,” શોભના બોલી: “મને ખબર નહોતી કે હું બે દિવસે છટાં પાડી રહી છું. તેમાં મારો કાંઈ વાંક નથી. અમો તો ગરીબ ગાય જેવી છીએ, લેછ મળ્ય ત્યાં જઈએ. જોયું, ગળ્લોનાં દિવસે મૂંઝાંતીને વફાદારી સાબિત કરવાની રીત?”

“બેન, તે શું કહીને બહાર ગયા?”

“શું કહું બેન, હજુ તો મેં તેમનું મોંદું સરખું પણ નથી જોયું.”

સુમતિ ઉતાવળથી ખંડ છોડી ગઈ.

થોડે છે દરીઓ હતો. સુમતિ દરીએ ગઈ. સુમતિએ કાંઈ યુવકને તેના કિનારા ઉપર ઊભો રહેલો જોયો. તે દોડી. પણ તે ત્યાં પહોંચે તે પહેલાં તો તે યુવક પાણીમાં ઝંપલાવી દીધું. સમસ્ત્યા વગર સુમતિએ પણ પાછળ ઝંપલાવ્યું. દરીઆએ પોતાનું કામ કર્યું. બે સાચાં પ્રેમીઓને એક ક્યો. અશોક સુમતિને પોતાની બાથમાં સમાવી લીધી અને દરીએ તે બન્ને પ્રેમીઓને.

સવાર પડી. દૂર કિનારા ઉપર કેટલેક છે અશોક અને સુમતિનાં શબો એક ખીજાની બાથમાં પડેલાં હતાં.

દૂર સમાજે, ‘જોયું બહુ લાણ્યાવાનું પરિણામ?’ કહીને પોતાનો બચાવ કર્યો.

વડોદરા

ચિમનભાઈ ઇન્દિરભાઈ પટેલ

રજેદર્શન

૨. આચાર

અડકાવ વખતે પાળવાની આવતો

૨ જ રવલાએ છે બેસવું, એટલે કે બધી જાતની રવચ્છતા પૂરેપૂરી જાળવવી ને ખાવાપીવાની તથા પહેવાઓદેવાની ચીજોને અડકવું નહિ (અનુભૂતાં

ક્યાંકે અડકાઈ જવાય તો આત્મ તૂટી પડવાનું નથી). તેણે ટાકું ખાવાનું છોડી દેવું, વાયુ કરનાર પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો, ખાટી ચીજો પણ ન ખાવી; પેદાના અવયવોને કે કપડાંને બીનાં ચવા દેવાં નહિ, પગ ઠંડા પાણીમાં રહે નહિ કે બીજાંએલા રહે નહિ એ જોવું. શરીરમાં જેમ જિભારી આવે છે ત્યારે તેને આરામ આપીએ તો તે જલદી સાજું ગતી જાય છે, તેમ અડકાવવાળી સ્ત્રીને પણ જિભાર સમજી લેઈ તેને પૂરતો આરામ જરૂર આપવો. તે અતિશ્રમ ન કરે, લાંબો સમય બેસી ન રહે, વારંવાડીએ દાથપગ, પાણીમાં બોળ બોળ ન કરે. વડીલોએ આ વખતે રજસ્વલાને દર્શક સાત્ત્વિક-જલદી પચે તેવા-ખોરાક આપવો; તાજી ચોકખી દવા, પૂરતો પ્રકાશ, અને સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવા જોઈવા મળે એમ કરવું. અડકાવના દિવસોમાં ઉગ્નગરા ન કરવા, જૂખ ન વેંકવી, અકાંતનીઈ ન ખાવું; અતિશ્રમ કરવો નહિ, પથારી સ્વચ્છ ને ઠંડી રાખવી, શરીરને ઠંડી કે પવન લાગવા દેવા નહિ, જોઈવાનું પૂરતું રાખવું; પીવામાં ઢાકરવરણું પાણી વાપરવું. બિલચર્ચનું પાલન અવશ્ય કરવું.

અડકાવના દિવસોમાં નાહવું હોય તો ગરમ પાણીએજ નાહવું, ન નાહવું હોય તો ગરમ પાણીમાં ટુકાવ બીજાંનીને તેનાથી આખું શરીર ગરાબર સાફ કરી નાખવું, અને યોનિમુખ તથા તેની આસપાસનો પ્રદેશ ગરમ પાણીથી પૂરેપૂરો સ્વચ્છ કરી લેવો. યોનિમુખ ઉપર ચોકખા ફની (મેડિકેટેડ ફની) કે ચોકખા કપડાની થેપલી અથવા વાદળી મૂકવી ને તેની ઉપર લંગોટની જેમ પટો આંધી દેવો. પટો તંગ ન હોવો જોઈએ. લંગોટને બદલે ચઢી વાપરવા વધારે અતુકળ પડે તો તે વાપરવી, પણ તે ઘૂંટણ સુધીની ન વાપરતાં સાંયળ સુધીની કાપવાળી રીતીને કે સીવડાવીને ઉપયોગમાં લેવી. થેપલી કે વાદળી લોહીથી બીજાંનું જાય કે તરતજ તે કાઢી લેઈ તેની જગાએ બીજી ચોકખી થેપલી મૂકી દેવી. કાઢી લીધેલી થેપલી ફની હોય તો તે મળગાવી મૂકવી, ને કપડાની હોય કે વાદળી હોય તો તેને સાણુ વડે મોઢ પૂરેપૂરી સ્વચ્છ કરી સૂકાવો તેનો ફરી ઉપયોગ કરવો. જેને અડકાવ આવતો હોય તેણે લૂગડાના આવા કકડા કે વાદળીઓ પોતાની પાસે દરહમેશ રાખવાં જોઈએ, જેથી અડકાવ વખતે તેમનો તરત ઉપયોગ થઈ શકે. ઉપયોગ થઈ રહ્યા પછી તેમને ધોઈને પૂરાં સાફ કરીને મૂકી રાખવાં, જેથી ફરી પાકો બીજી વખતે તેમનો ઉપયોગ કરી શકાય. અડકાવ જેટલો સમય આવતો રહે તેટલા દિવસો માટે ગંદાં રહેવાનો પરવાનો મળી ગયો એમ ન સમજવું. એ વખતે તો બિલ્કરી વધારે ચોકખાઈની જરૂર છે. માટે શરીર, કપડાં અને ખાસ કરીને યોનિમુખ

વગેરે ગુણ લાગો બગાડર ચોક્ષમાં રાખવાંજ રાખવાં.

આ વખતે રજસ્વલાની લાગણીઓ સિદ્ધેરાય નહિ, મનમાં વિકારો ઉત્પન્ન થાય નહિ, શરીર સ્વચ્ચ અને મન શાન્ત રહે, જોષનો આરામ મળે, તથા બહુ દરકર ન કરતાં ઘડીમાં જોડે ને ઘડીમાં મૂળે જોમ કરવાની ખાસ જરૂર છે. જોટલા માટે તો આપણામાં પરાપૂર્વથી છેટે બેસવાનું રાખ્યું છે. પણ છેટે બેસવાનાં કારણો વિમરાઈ ગયાં, જોટલે ‘સાપ ગયા ને લીસોટા રહ્યા’ જેવું થયું છે. જે વખતે છેટે બેસવું જ જોઈએ તે વખતે નામનું જ છેટે બેસાય છે, અને હમેશ કરતાં વધારે ગદ્ગદિતરૂં કરાય છે. એ વખતે મનમાં કાંઈ ન્વતના વિકારો ન હોવા જોઈએ, ત્યારે તેને જદલે અનેક વિકારોને સ્થાન અપાય છે. એ વખતે લાગણીના આવેશો નજ જોઈએ, ત્યારે તેજ વખતે મા, સાસુ કે વડીલ સ્ત્રીઓ તેને લડે છે ને લાંડે છે, તેજ વખતે નવરી પહેલી બેનો નવસથાઓ વાંચી મનને ઉશ્કેરે છે, તેજ વખતે પરણેલી કે કુંવારી બેનો કુવિચારોમાં કે કુતર્કોમાં પડે છે, તેજ વખતે કેટલીક નાદાન બેનો સંભોગ પણ કરે છે, અને આમ કરીને તને તથા મને પાપમાત્ર થાય છે. આ બધું ચિત્ર નજર આગળ ખડું થાય છે ત્યારે કન્યાઓ અને સ્ત્રીઓ ભાંડાયનાં કે જનનઅવયવોનાં દરદોથી પિડાય છે તેમાં લગારેય નવાઈ પામવા જેવું કે ચમકવા જેવું લાગતું નથી.

ઉપર જણાવી તેટલી કાળજી જો સામાન્ય રીતે લેવાય તો રજોદર્શન વખતે અને ત્યાર પછી જે ખીડ થાય છે તે ન થાય. જો આવી કાંઈ પણ દરકાર રાખવામાં ન આવે તો અડકાવ કાં તો જોહો આવે કે પછી વધારે આવી જાય, અને આમ ને આમ લાંબો સમય ચાલ્યા કરે તો તેમાંથી અનેક રોગો ધર ધાલે. આજકાલની પંદર સોળ વર્ષની કન્યાઓ શીક્રી ક્રશ પડી ગઈલી હોય છે, નખળા બાંધાની ને મનની હોય છે, મગજશૂન્ય બની ગયાં જેવી હોય છે કે માંદલી રહે છે, એનું ‘જેક મોટું’ કારણ અડકાવ વખતે રખાતી બેદરકારી છે.

રજોદર્શન વાળી કન્યાએ જે દરકાર લેવાની છે તે મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓએ પણ લેવાની છે.

૩. ઉપચાર

અડકાવ થોડો આવતો હોય કે તે વખતે ખીડ થતી હોય તો?

અડકાવ જોહો આવવાને કારણે ઘણે ભોજે પેદામાં દુઃખે છે કે શૂળ ભોંકાય છે. આને માટે સામાન્યનઃ આ જણાવેલા ઉપચાર કરવા:

૧. શરીરમાં નળખાઈ હોય તે નળખાઈ આરોગ્ય સાચવવાના નિયમોનાં પાલન દ્વારા દૂર કરવી એ સૌથી પહેલું કામ.

૨. અડકાવ આવવાનો વખત થાય ત્યાર પહેલાં ચાર પાંચ દિવસ અગાઉથી સવાર સાંજ અર્ધો અર્ધો કલાક ગરમ પાણીમાં 'કટિરનાન' કરવું. અડકાવના દિવસોમાં પણ આ કટિરનાન ચાલુ રાખવું. આ મુજબ ત્રણ ચાર રત્નેદર્શન સુધી કરવાથી ગાંઠ સરાડે ચઢી જશે. કટિરનાન કરીને તરત ગરમ કપડું ઝોઢીને અર્ધો પોણો કલાક સૂઈ રહેવું. ઇચ્છા હોય તો પાંચેર દોઢ પાંચેર ગરમ દૂધ પીવું. કટિરનાન પછી શરીરના કાંઈ પણ ભાગને હવા લાગવા દેવી નહિ.

૩. પીવામાં, વાપરવામાં ને હરકાઈ કામમાં ગરમ પાણી સાથે જ રહેવા રાખવો.

૪. પેઢાના અવયવોને શેક કરવો.

એ ત્રણ ઋતુદર્શન થતા સુધીમાં ઉપરના ઉપચારોથી ગંઠ પાંચર પડી જશે. ઉપરના ઉપચાર પ્રથમ અજમાવવા, ન છૂટકે નીચેના ઔષધનું શરૂ લેવું :
ઔષધ

૧. 'ટ્રિક્યર ઓપિયમ' દસ ટીપાં નવટાંક ઠંડા પાણીમાં નાખીને પી જતાં. અડકાવના દિવસોમાં રોજ ત્રણ ચાર વખત પીવાથી દુખાવો ને શ્લેષ્મ ધી ધી જશે.

૨. ચાર રત્ન કપૂરમાં ઘઉંનો ચેદો મેળવીને તેની આઠ દસ ગોળી બબ્બે રત્નની બનાવવી. અડકાવના દિવસોમાં રોજ દેરે બબ્બે ગોળી ચાર વખત લેવી.

૩. અડકાવ આવીને ચાલ્યો ત્યાર પછી બીજો અડકાવ આવતા સુધી નીચેનું ઔષધ લેવું. સુદ્ધ હીરાકરી (સફેદ ઓશ આયર્ન) અને ઓળિયો એ રત્ન લેખને તેની ગોળી કરવી. આવી ગોળી સવાર સાંજ એક એક લેવી. બીજો અડકાવ થોડું પ્રમાણમાં અને ખીડા વગર આવશે. પૂરતો આરામ ન થયો હોય તો ઔષધનું સેવન આગળ ચાલવું રાખવું.

* —————

૧ અને માટે દીનનું અડકાવ ઘટવું કુંડું આવે છે. તેમાં ગરમ પાણી ભરવું. કુંડામાં લંબગોળને એક ટુટે અડેલીને, અને બીજો ટુટે ધાર ઉપર પગ લંબાવીને બેસવું. શરીરનું વજન નિતંબ ઉપર આવે; પાણી ફેંદી સુધી આવે, ફેંદી ઉપર ન નય. આ રીતે અર્ધો કલાક બેસી રહેવું. દરમિયાન પેદા ઉપર ખડખડા લૂગડાના કડકાથી વારંવાર ઘસતા જવું. 'કટિરનાન' કરતી વખતે પગની પાની વગેરે ન પથળે તે ધ્યાનમાં રાખવું.

અડકાવ અતિશય આવે તો?

અડકાવમાં રક્તસ્રાવ પુષ્કળ થાય અને તે ત્રણ ચાર દિવસ કરતાં વધારે ટકે તો તથા શરીરમાં અશક્તિ વધતી જાય તો તેનો તરત જ ઉપાય કરવો. પુષ્કળ રક્તસ્રાવ એટલે શરીરની નબળાઈ અને જનનઅવયવોની રોગી દશા. નીચેના ઉપચાર કરવા :

૧. આરોગ્યના નિયમોના પાલન દ્વારા શરીરની નબળાઈ દૂર કરવી એ સૌથી પહેલું કામ.

૨. લોહી વધારે આવતું હોય તો ચોનિ ઉપર અને પેઢા ઉપર ઠંડા પાણીનાં પોતાં મૂકવા. એક એક પોતું કલાક દોઢ કલાક સુધી રાખી મૂકવું. બાદ અર્ધાએક કલાક એ ભાગે પોતા વગરના રાખવા. ફરી પાછાં પોતાં મૂકવાં. આમ કર્યા કરવું.

૩. અડકાવના દિવસોમાં ઠંડું પાણી પીવું, ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવું, અને પેઢા ઉપર ઠંડા પાણીનો ઉપયોગ ચારેવાર કરવો. અને તો અડકાવના બે ચાર દિવસ અગાઉથી ઠંડા પાણીનું ‘કટિસ્નાન’ શરૂ કરીને અડકાવ બંધ થતા સુધી તે ચાલુ રાખવું.

૪. અડકાવના દિવસોમાં સહેજ પણ શ્રમ લેવો નહિ. આખો દિવસ સ્તેલાં રહેવું. બેસવું હોય તો અટેલીને-અર્ધાં બેઠેલાં ને અર્ધાં સૂતલાં હોઈએ એમ-બેસવું. ફરફર તો ન જ કરવું.

જે ચાર રજોદર્શન સુધી આટલા ઉપચારો કર્યા કરવાથી બધું ઠીક થઈ જશે. ઔષધસેવન તો ન છૂટકે જ કરવાનું રાખવું. સાચો લાભ આ કુદરતી ઉપાયોથી છે એમ સમજવું.

ઔષધ

૧. ‘ટ્રિક્યર ઓફ હેમ્પ’ ખાંચ ટીપાં, ‘આર્ગટ ઓફ હાઇ’ ત્રણ રતિ ભૂટ્ટી, અને ‘ટ્રિક્યર ઓફ ઓપિયમ’ દસ ટીપાં. આ ત્રણ ઔષધ નવટાંક ઠંડા પાણીમાં નાખીને તેના ચાર ભાગ કરવા. દરેક ભાગ એક વખત, એમ દિવસમાં ચાર વાર દવા લેવી. આ ઔષધ અડકાવના દિવસોમાં જ લેવાનું છે.

૨. અડકાવ બંધ થયા પછી જો ઔષધ લેવાની જરૂર હોય તો ‘સન્ડેટ ઓફ આયર્ન’ અને એળિયાના મિશ્રણ લેવું. આ ઔષધ અડકાવ વખતે ન જ લેવાય.

૪. અવયવોની સ્થાનબ્રહ્મતા

ધણી વાર જનનઅવયવો, તેમાં ખાસ કરીને કમળ અને ગર્ભાશય પોતાની

જગાઓથી આગળ, પાછળ, ઉપર, નીચે કે જાણુએ ખરી નય છે. આ કારણે અડકાવની અનિયમિતતા થઈ નય છે. આવે વખતે જે તે અવયવ પોતાની જગાએ પાછો આવી નય એમ કરવું. નીચે આપેલી દસરતથી ખસેલા અવયવ ઠેકાણે આવશે.

૧. મુંઝાણી કંઠણુ જમીન ઉપર ચતાં સૂઈ જવું. પગ જને તેટલા શરીરની પાસે ખેંચી નિતંગ સુધી લાવવા. પછી શરીરનો નીચેનો ભાગ (નિતંગ કેડા વગેરે) ઊંચો કરવો, ઝોટલે સુધી કે આખો ભાગ પગનાં ચાપ્પાં અને ખભા પર તોળાઈ રહે. યાક્યા સિવાય જેટલો સમય આ સ્થિતિમાં રહી શકાય તેટલો સમય રહેવું. પછી મૂળની સ્થિતિએ ધીમે ધીમે આવવું. થોડીક મિનિટ આરામ લેવો. આમ વારંવાર સુધી કર્યા કરવું.

૨. ઊંઘાં સૂઈ જવું. નિતંગ થાય તેટલા ઊંચા કરવા. શરીરને પગનાં આંગળાં અને દાઢની કાણીઓ ઉપર તોળી રાખવું. માથું જમીનને અડકેલું રહે. આ સ્થિતિમાં રહેવાય તેટલો વખત રહેવું. મૂળની દશાએ ધીમે ધીમે આવવું. આમ વારંવાર કરવું. શક્તિ મુજબ વીસ ત્રીસ મિનિટ સુધી કરવું.

૫. બીજી ક્ષતિઓ

અડકાવ આવ્યાનાં બધાં ચિહ્ન સારી રીતે અનુભવ્યા છતાં અને અડકાવ આવ્યો છે એમ લાગવા છતાં, યોનિમુખની બહાર રક્તસ્ત્રાવ ન આવે તો તેનું કારણ શોધી કાઢવું. કાર્ષ વાર કમળનું ગુળ ગિઝાઈ ગયોલું હોય છે, તો તેને શળા નાખીને પડોળું કરવાની જરૂર પડે છે. અથવા યોનિના દ્વારમાં જે પડો હોય છે (જોને યોનિપટલ કહે છે) અને જે રક્તદર્શન વખતે તૂટે છે, એ ન તૂટ્યો હોવાથી લોહી બહાર ન આવતું હોય તો તે પડો સસ્ત્રવૈધ પાસે તોડાવવો.

ચૌદ પંદર કે સોળ વર્ષની ઉંમર થઈ ગયા છતાં અડકાવ ન આવે તો મુંઝાવું નહિ. ગમે તેવી ઊંટવૈદી દવાઓ ન ખાવી. સરીર નળણું હોય તો આરોગ્ય-નિયમોના પ્રાક્ત દ્વારા તેને સજળું બનાવવું, શુદ્ધ સાર્વિક ખોરાક લેવો. જનાં અડકાવ નજ દેખા દે તો સારા જાણુકાર વૈધદાક્તરની સલાહ લેવી.

૬. તરણુ કન્યાને સૂચનાઓ

૧. આરોગ્ય સત્વરવાના સામાન્ય નિયમો જરાગર પાળવા.
૨. પેદાના અવયવોને ખીસવા ગારે પૂરતી અનુકૂળતા આપવી.
૩. ચરણીઓ, ચઢી, વગેરે દરમિયાને ન બાંધવાં. કેડોના ઢેકા ઉપર લીલાં લટકી રહે એમ કરવું.

આપણા સ્વભાવની વિચિત્રતા !

પૂર્વ પુરુષોએ દીર્ઘદષ્ટિથી પોતાની વિચારશક્તિને કેળવી જે સંસ્કૃતિ કરી હતી તેનું સૂચન એ છે કે તેમની ભાવિ પ્રજા-આપણે તેમની જેમ દીર્ઘદષ્ટિથી જૂનું સુધારી નવું સુસંસ્કૃત કરવામાં પોતાના માનસને અહર્નિશ સજાળ અને વિશુદ્ધ વિચારોથી કેળવીએ; અને તેવી જ રીતે આપણી ભાવિ પ્રજાને પણ આજની સુધારણાની ભવિષ્યમાં થતી વિધિ અટકાવવા માટે પોતાની વિચારશક્તિને કેળવવા યત્ન આદરીએ-જૂની સંસ્કૃતિને સજીવન કરી નવીનતાને દિપાવીએ. પણ મદારશક્તી વાત એ છે કે આપણે પોતાની મેળે સ્વતંત્રપણે વિવેકબુદ્ધિને કેળવીને કંઈ પણ નવીન ઉપગ્રંથી શકતા નથી. પૂર્વે આમ હતું અને તેમ હતું, શાસ્ત્રમાં અમુક નિર્દેશ છે અને અમુક વિધિ છે, માટે શાસ્ત્ર કહેતું હોય તેમ કરીએ છીએ. અથવા તો પશ્ચિમના લોકો પાસેથી ઉછીના લીધેલા વિચારોથી યુરોપીય વિજ્ઞાનમાત્ર સાચું છે, એમ માની કે જીવન-અવહારમાં એક પણ ડગલું, એમના વિજ્ઞાનની પ્રધાને અનુસર્યાં સિવાય, આગળ ભરી શકતા નથી! આવી અર્થદગ્ધ દશામાં આપણે મુકાએલા હોવાથી જીવન-અવહારને પ્રોત્સાહન અર્પતું શિક્ષણ કે સાહિત્ય, કળા કે ઉદ્યોગ વિષેની યોગ્યતા તૈયારી જવાની વિવેકબુદ્ધિને આપણે આજે શુભાવી બેસાડીએ. આજે સાદી, મરળ અને અસરકારક ભાષામાં લખાએલું સાહિત્ય સંપૂર્ણ રીતે લાભદાયક હશે, સત્ય ધર્મનું સરગતાથી શિક્ષણ આપતું હશે, તાર્કિક દષ્ટિને ઉત્તેજતું હશે, પણ જે તેમાં પ્રાચીન ધર્મગ્રંથોનું પ્રમાણ બનાવવામાં નહિ આવ્યું હોય અથવા નવીન સુધારણાના દંભને અનુસરી કૃત્રિમ વિનય તથા ગાલ સમ્યક્તાના રંગરેગાનથી શણગારેલું નહિ હોય તો તે આપણને પ્રિય લાગતું નથી! આનો અર્થ એ જ કે સ્વતંત્ર વિચારોથી આપણી આંતર ભાવનએને કેળવી આત્મવિકાસ કરવા આપણે માગતા જ નથી. નવીન સંસ્કૃતિ, ન્યાય, ધર્મ અને વ્યવહાર જીવનને લગતી સત્ય કથાઓ વિષે કોઈ સત્પુરુષ પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો પ્રકટ કરી, શુભાશુભનો સ્ફોટ કરી ગતાં જીવનધર્મ શિખવે તો તે આપણને ગમતું નથી. વળી તેના ઉપદેશમાં સત્યાંશ કેટલો છે તેનો પણ આપણે વિચાર કરી જોવાનો અવકાશ લેતા નથી. આવી આપણી વિચારશૂન્યતાને લીધે આજે યુરોપ, અમેરિકા, જાપાન, રુશીઆ જેવા દેશોના સુધારામાત્રને માથા માની તેમની દષ્ટિ તથા વિચારશ્રેણી અનુસાર આપણે અહીં સુધારો કરવામાં ડહાપણ સમજીએ છીએ!

આમ પૂર્વનું કે આજનું સાદું શું અને ખોટું શું તે વિષે વિચાર કરી

પોતાના માનસનો વિવેકશુદ્ધિથી સ્વતંત્રપણે વિદ્યા કરવામાં ન આવતો હોવાથી આપણી જીવનપ્રગતિના પંથમાં કંટક વેગતા મળે છે. પૂર્વ કાળે શ્રીકૃષ્ણ જેવા પુણ્યતમાએ આપણી અવદશાને સમયે ઉપનિષદોના દોહનરૂપ ગીતાને આપણી આગળ ધરી શુદ્ધ જ્ઞાન અને સ્વધર્મપાઠનનું જ્ઞાન કરાવ્યું. આ પૂજ્ય પુરુષે આપણા માર્ગમાંના કંટક સાફ કરીને આપણો જીવનપંથ ચોકળો અને સરળ બનાવી આપ્યો. પણ તે પછી સ્મૃતિંગ્રાંથોને જોઈ વધ્યું. એ જોઈથી પુરાણધર્મને પોષણ મળ્યું. બ્યવહાર જીવનની મદદતાનું એ પુરાણ-ધર્મમાં એવી વિચિત્ર રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યું કે જેને સરળતાથી સમજવામાં મુશ્કેલી જ ઊભી થાય, એટલે કે વિચારશક્તિના વિકાસરહિત મનુષ્યો (સેંકડો બીજાનુભવી સુવાન સ્ત્રીપુરુષો) તર્કવિનર્ક કરી ભુલાવામાં પડે, કેટલાક નાસ્તિકતાને પંથે દોરાય; વિચારશક્તિ દશામાં જીવન ગાળનાર લાખોની સંખ્યા નો અધશ્રદ્ધામાં રહી જઈ અજ્ઞાનતા જ વહેરી એસે. ઉપનિષદનાં તત્ત્વોને માત્ર બોલી જવા પૂરતાં જ બૂદ્ધિએ ગ્રાપ્યાં, બ્યવહારમાં તો પુરાણધર્મને જ સ્થાન આવ્યું.

આમ સમાનતાનાં અંગ તૂટતાં જોઈ, અન્યાય અને અનાચારની વૃદ્ધિ થતી જોઈ ઈશ્વરીજ્ઞાનનો ફરી શુદ્ધ રૂપે અવતાર થયો. પરંતુ એ સમયે પ્રમાદ અને સ્વાર્થને જીવનબ્યવહારમાં સ્થાન મળી ગયું હતું, તેથી બોધીસત્ત્વની અવગણના કરવામાં આવી. નોપણ કેટલાક મઘ્તમહારાજોએ બૌદ્ધ ધર્મને સ્વીકાર કરેલો હોવાથી તેનો પ્રચાર આરી રીતે થયો પણ ખરો અને ધીરે ધીરે પુનઃ તત્ત્વજ્ઞાનના મૂળ આદેશને બ્યવહારમાં જનતા ઉતારી લે એવો સમય પણ આવી લાગ્યો હતો; પણ આગળ જણાવ્યું તેમ પ્રમાદ અને સ્વાર્થનાં મોજામાં ગ્રયનાર બૌદ્ધ સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોમાં વિશેષ ઉત્પન્ન થયો. આટલું જનાં પણ બૌદ્ધ ધર્મને આસ આપે તેમ નહોતું, કેમકે ત્યાં સુધી તે રાજધર્મ ગણાતો હતો અને તેથી તેને આદર સાથે સર્વ પ્રજાવર્ગમાં ધીરે ધીરે સ્થાન મળતું જતું હતું. પરંતુ દેશને દુર્ભાગ્યે સમ્રાટ શીલાદિત્યનું

* —————

૧. દુર્ભાગ્ય રાજ આ સયજે દુર્ભાતે હૃદયે લખવો પડે છે. કેમકે મનુષ્યપ્રાણી પોતે જ દુર્ભાગ્યને વહોરી લે છે. પુરુષાર્થહીનને દુર્ભાગ્ય સિવાય બીજી કંઈ પ્રાપ્તિ હોય? ઉત્તર મુવમાંથી અહીં આવીને બગીચ પ્રયત્ન આદરી સંસ્કૃતિને શિખરે પહોંચનાર, પણ સ્વાર્થ, લોભ અને મોહને વશ થઈને આપસમાં લડછટ્ટાથી એક બીજાનાં રાગ્યો છીનવી લેવાની કુસંધની મતિ ધારણ કરી બેસનાર આર્થ નતિને પોતાના મૂળતત્ત્વરૂપ પુરુષાર્થની વિસ્મૃતિ થાય જ અને અંતે દુર્ભાગ્યને જ વશ થવું પડે એ દેખીતું છે.

અવસાન થયું અને પછી પ્લાહલ્યધર્મનું જોર વધ્યું. પરિણામે બૌદ્ધ ધર્મને આ દેશમાંથી વિદાય થવું પડ્યું !

આ ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજાય છે કે મૂળથી જ રાજદંડના અંકુશ સિવાય સીધી રીતે સ્વધર્મથી વ્યવહાર જીવન જીવવું આપણને ગમતું નથી. રામ અને કૃષ્ણ પણ જો શાકષમિહની માફક રાજદંડને ધારણ કર્યા શિવાય સ્વધર્મનું શિક્ષણ આપવા નીકળ્યા હોત તો તેમના ઉપદેશોને પણ બૌદ્ધ ધર્મની જેમ દેશવટો દેવામાં આપણે પાછા પળા ન હોત. આજની આપણી જીવન-રહેણી એ વસ્તુની સાખ પૂરે છે. આજે પણ એક સંતપુરુષ(ગાંધીજી)ના ઉપદેશની અવગણના કરી મિથ્યાભિમાન રૂપી રૂઢિધર્મને આગળ ધરી અજ્ઞાનતાને છુપાવી રાખવામાં આપણે જરાયે ડરતા નથી. પણ જો સત્તાધારી કોઇ સંત કે મહાન પુરુષ આજા કરે તો તેજ ઘડીને આપણી પરીક્ષાનો અંત આવી જાય તેમ છે. પૂર્વ કાળમાં ઋષિઓ અને સંત પુરુષોની ધર્મજ્ઞાને તથા તત્ત્વજ્ઞાનને ગળી જવામાં ડરતા નહિ હોવાથી જ રાજસત્તાધારી દેવાંશી યોગી પુરુષોને આપણે ઘડી રામ અને કૃષ્ણ રૂપે જન્મ લેવો પડેલો, એ વસ્તુને સૌએ ખૂબ વિચારી જવી ઘટે છે.

સમાજરચનામાં દર્શાવેલા વર્ણવિભાગનો અવળો અર્થ કરી જન્મે કરીને ઉચ્ચ ગણાવાથી પોતાની સ્વાર્થલુદ્ધિને પોષણ મળશે અને તેમ કરતાં પોતાની મહત્તા જળવાઇ રહેશે, એ વિચારથી પ્લાહલ્યોએ સમગ્ર જનતા ઉપર પોતાની સત્તા જમાવી. આવી સત્તા કાયમ રાખવાના સ્વાર્થમાં અને ગર્વિષ્ટ ભાવનાના નશામાં મહાસનાર ભૂદેવોએ, રામ અને કૃષ્ણ ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મેલા હોવાથી ઇશ્વરી જ્ઞાનથી મંપન હોઇ શકે નહિ, એવું જાહેર કરી તેમની હયાતિમાં તેમને સત્પુરુષ તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર નહોતા. અને તેથી જ રામને માત્ર ગણુત્રીના જ બાર ઋષિઓ દિવ્યાત્મા તરીકે ઓળખી શક્યા હતા. તેવી જ રીતે કૃષ્ણને પણ વિદુર, અર્જુન, ભીષ્મ અને યુધિષ્ઠિર આદિ ગણુત્રીના જ પુરુષો ઓળખી શક્યા હતા. રામ અને કૃષ્ણ પછીના સત્પુરુષોમાંના ભુદ્ધ અને ગાંધીજી જેવાની ઓળખ આપણને આજે હજી થઇ શકતી નથી, તેનું કારણ ઉપર જણાવ્યું તેજ ભૂદેવોની સ્વાર્થો અને પ્રમાદી જીવનરહેણીનાં ફળ છે.

આપણા સ્વભાવમાં આ વિચિત્ર પ્રકારનો વિકાર પેટેલો હોઇને આજે મરણનો કાઠિ જઇ રહ્યા છીએ તેનું આપણને હજી પણ ભાન થતું નથી ! જૂનું શાસ્ત્ર કે નવું વિજ્ઞાન કોઇ પણ આપણને હવે કામ લાગવાનાં નથી. માત્ર આપણી વિવેકલુદ્ધિનો વિકાસ કરીને સ્વાર્થ, કીર્તિ અને લોભના ત્યાગ સાથે

મનુષ્યત્વનું પાલન જ કામ લાગશે. આજે પૃથ્વી ઉપર એક મહાન પુરુષની ઉત્પત્તિ આપણી હિંદ ભૂમિમાં થઈ છે, તેમાંયે વળી ગુજરાત તો એ પુરુષનું ઉત્પત્તિસ્થાન હોઈને ગુજરાતીઓને તો એ સત્પુરુષની લેખિનીથી લખાતા ને ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતા લેખોનો લાભ અમૂલ્ય વસ્તુ જ કહી શકાય. પણ દુઃખ અને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે આજે જૂની ધર્મથેલી જનતા વારતંહેવારો ઉજવવા અને મંદિરોમાંના ઉત્સવોમાં મદાલવા મિત્રાય ખીજું કંઈ જાણતી કે વિચારતી નથી, અને તેટલી જ રીતે નવી જનતા પાશ્ચાત્ય વિશ્વાસી રીત-લાનને અપનાવી નિર્ઘરક અને ગંદી નવલકથાઓના વાચન સાથે નાચગાનના તમાશામાં એમાનપણે ભટકવા મિત્રાય કંઈ વિચારતી નથી. આ વસ્તુ આપણુ ગુજરાતીઓને તો શરમ સાથે ધરણુ પામવાનું સૂચન જ કહી શકાય.

છવન હમેશાં પ્રગતિશીલ જતી રહે ને માટે જિંદગી છે. એ મહામંત્ર સંસ્કારી પ્રાગ્મ જૂલે તો તેને અતિશય નીચું જોવાનું થાય. કાળને અનુસરી કુદરત આપણને તેના લિન્ન લિન્ન સ્વરૂપમાં દર્શન દેઈને એતવે છે. પણ એનું આપણને જ્ઞાન ન હોયું એનું જ નામ આપણી નિદ્રા, એ જ આપણી જડતા અને અજ્ઞાનતા.

વડોદરા

મણિલાલ જ. દ્વિવેદી

—*—

સમાજનો હડહડતો અન્યાય

પતિના અવસાનથી સ્ત્રી વિધવા જને છે, તેમ પત્નીના અવસાનથી પુરુષ વિધુર જને છે. સામાન્ય રીતે જો પત્ની અને પતિના અવસાન માટે દિલમાં લાગણી થતી થતે તો બંનેને ઘની જોઈએ. પરંતુ આપણા સમાજમાં ન્યાય નથી; અને પરિણામે સ્ત્રી પુરુષ વચ્ચે એવી એક મોટી પ્રચંડ દિવાલ ઊભી કરવામાં આવી છે, કે સ્ત્રી અને પુરુષ જને સમાજનાં સરખાં ઉપયોગી અંગ છે એમ કોઈ માની શકતું જ નથી. પુરુષ ત્રણત્રણ કે ચારચાર પત્નીઓનો પતિ

*—

૧. આ કાળમાં પશ્ચિમને વિજ્ઞાને અતારી પુરુષની માન્યતાને વહેમનું સ્વરૂપ આપેલું હોવાથી કોઈ ભાઈએ, લેખકને વહેમી કે અધ્યક્ષાણુ ગણવાની ભૂલ ન કરે એમ હચ્છ હું; તેમજ કોઈ અન્ય પંથનાં કે ધર્મનાં ભાઈએ, લેખકનો માંધીજી પ્રત્યેનો પક્ષપાત ન ગણે કે તેને માંધીજીનો અનુયાયી ન સમજે. લેખક તો તેના પોતાના આત્માનો જ અનુયાયી છે. ભૂત કવિશ્વ ને વર્તમાનમાં રસજસ કરીને છવનમંત્રની દીક્ષા સીને પોતાનો આત્મા જ આપે છે એટલું સૌ વિચારી જીએ.

થયા પછી પણ વિધુર અને તો આપણો સમાજ કહેશે કે અરે, ગિયારાને જીવનના અંતિમ દિવસોમાં દુઃખ આવી પડ્યું; અને પત્નીનું શયન હજી તો સ્મશાનભૂમિમાં પહોંચ્યું નથી ત્યાં તો તે ગિયારા પુરુષને પરણવાને આગ્રહ થાય છે. વિધુર. થયા પછી તે ટૂંક વખતમાં નવું લગ્ન કરે છે. તે તુરંતજ મરનારને ભૂલી જાય છે, અને નવી પત્ની સાથેનું જીવન હોંસથી શરૂ કરે છે, જાણે કે પત્ની મરણ પામે છે પુરુષના નવા લગ્ન માટેજ!

આપણા સમાજમાં માન્યતાજ એવી છે કે પત્નીના મરણ પછી પુરુષે તો ફરી પરણવું જ જોઈએ, કારણકે જો તે ફરી ન પરણે તો તેની સેવાઆફરી કાણ કરે? મરનાર પત્નીનાં બાળકો હોય તો તેની સંભાળ કાણ રાખે? અને ગિયારા પુરુષને કાંઈ પત્ની વિના તે વાહી શકે કે? મરનાર સ્ત્રી તો ગિયારી ગઈ, જે સ્ત્રી સૌભાગ્ય સાથે જાય છે ને તો ભાગ્યશાળી ગણાય છે; એવા ધનભાગ્ય સાથે ગએલી સ્ત્રીના પતિને આનંદ ન હોય તો શોક શા માટે હોવો જોઈએ? પુરુષનો પરંપરા હક જે લગ્ન છે તે તો કેમ જવા દેવાય? પુરુષ અતિ આનંદમય રીતે પરણે છે, જાણે કે થોડાક દિવસ ઉપર પોતાના ઘરમાં કાંઈનું અવસાન થયાનો તેને કંઈ પણ ખ્યાલજ નથી!

સ્ત્રીનું જીવતાં સ્થાન કેવું છે, તેની સર્વા તો આપણે ફરી છે, ફરીએ છીએ, પણ તેના મરણ પછી તેનું સ્થાન શું છે ને તો પુરુષનું વિધુરપણું પુરતાર કરે છે. સામાન્ય રીતે ઘરઆંગણે અંધારામાં જનવરના મરણ ઉપર પણ આપણે કદપાન્ત કરીએ છીએ, તેની આજીવાતળી સેવા પણ આપણને સાંભરે છે, ત્યારે પુરુષ પોતાના અર્ધા અંગને વાદ કરવાની પણ કાળજી રાખતો નથી. જેણે પુરુષના જીવનમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો, મરણની છેલ્લી પળ મુખી જેણે પોતાના પતિમાં પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં, તેના મરણની પુરુષને બીલકુલ કિંમત નથી! એ પ્રમાણે આપણા સમાજમાં પુરુષશાહી રાજ્ય છે. અરે એ પુરુષશાહીને પાપે સ્ત્રીઓના જીવનમાં આગ મૂકી છે! સ્ત્રીનું જીવન એ સાચું જીવનજ નથી. તેનામાં બીલકુલ ઉદ્ધાસ નથી, લગ્ન પછી તેના મુખે ઉપરનું હાસ્ય નાશ પામે છે. પતિદેવની સેવા સ્ત્રીકાર્યો પછી જે પત્ની પોતાના જીવનને કચડી નાખી તેને અનુકૂળ થવા મથે છે, એ પત્નીના અવસાન ઉપર પુરુષ મોજ ઉડાવે છે, લગ્નનો આનંદ છુટે છે. અને જાણે એજ સ્ત્રીનું મરણ નવા લગ્ન માટે થયું એમ માની તે શોકને બદલે ઉત્સાહ જીજવે છે!

સમાજમાં પુરુષશાહી સત્તાનું આ એક સ્પષ્ટીકરણ છે, જેમાં પુરુષ પોતાની જાતને ગમે તેવા પ્રસંગોમાં સર્વાધિકારી અને સર્વોત્તમ સમજે છે, અને

સ્ત્રીઓને કિંમત વિનાની માને છે. જ્યારે એ સેતાની સીતમયક્ષીમાં પિસાતી આજની નારી વિધવા બને છે, ત્યાર પછીનાં દશ્યો હૃદય ઉકળાવે તેવાં છે. પતિ ગિમાર પડે ત્યારથી તેના જીવનના હેલા દિવસ સુધી તેની સતત સેવા કર્યા છતાં તેના જીવનમાં અંધકાર ફેલાય છે અને વૈધવ્ય આવી પડે છે, ત્યારે વિધુર કરતાં તેના હક્કો અને કર્મો નિરાણાં બને છે. વિધુર પત્નીના શયને ઉઠાવી ગયા પછી શાન્ત ચિત્તે વાતચીત કરે છે, ખાચ પીએ છે અને મોજ માણે છે. કદાચ કોઈ પતિના હૈયામાં મૃત પત્નીની યાદીથી આંખો બીંબાય તો પાસેનો પુરુષવર્ગ તેને 'સ્ત્રીની કિંમત શી?' કહી 'કાલ ફરી પરણીને નવો સંસાર માંડવાની તેની શક્તિ'નું તેને ભાન કરાવે છે, ત્યારે વિધવાને માટે 'ખાવાપીવાનું' તમનેલું હોય છે. એના હૃદયમાં પતિપ્રેમનો ઉભરો અને વિયોગની વેદના એવાં તોફાન જગાવે છે કે તેને બીજું કશું પ્રિય લાગતું નથી. એના હૃદયની વેદના એટલી પ્રગળ હોય છે કે તેને સંસારનાં મુખો, શોખ અને વૈભવ પ્રતિ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, છતાં સમાજનાં જંધનો તેના સળગતા જીવનમાં ઘી હોમે છે. કેમ જાણે વિધવા થતાં તે તેની જીર્મિઓનો અને આશાઓનો નાશ થતો હોય, તેમ તેની ઉપર જનજનતના પ્રતિજ્ઞા લાદવામાં આવે છે. કેટલીક માતિઓમાં તો વિધવાને તેના પતિના અવસાનને દશમે દિવસે માથાનાં કેશ પથ્થુ ઉતરાવવા પડે છે અને ત્યાર પછી હમેશને માટે એ કેશને તિત્રાંજલિ આપવી પડે છે. એનાથી મારાં વસ્ત્રો પથ્થુ પહેરાય જ નહિ, દામીનાનો તોરપર્શ પથ્થુ ન થાય. અને તે સિવાય બીજાં જનજનતના કર્મોનો સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચેના બેદો વ્યક્ત કરે છે. એ કર્મોમાં સ્ત્રીઓ કોઈ જનતના હક્ક વિનાનું પ્રાણી છે એમ માનવામાં આવે છે. આમ છતાં પણ વિધુર કરતાં વિધવાનો ત્યાગ અપ્રતિમ હોય છે. વિધવા એટલે વાસના અને ઉલ્લાસો ઉપર તાણું મારીને ત્યાગને જીવનધ્યેય માનીને સર્વસ્વ ફના કરનારી, છતાં પુરુષની શુભામદી. સ્ત્રી ત્યાગ કરે છે, માટે તે શુભામ છે, સ્ત્રી સહન કરે છે માટે તે દયાએલી રહેવા સર્જાએલી છે, સ્ત્રી અનુકૂળ થઈ રહે છે માટે સર્વનો હુકમ સાંભળવા અને સહન કરવા સર્જાએલી છે, એવી સ્પષ્ટ હાથ આજના સમાજમાં અંકિત થએલી છે.

આ પરતુરિચ્છિનિમાં મુખ્ય દોષ આપણા સમાજની રચનાનો છે. સમાજની રચના જ એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે તેમાં સ્ત્રીને નીચું સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. એને લાઇ પ્રતિ પ્રેમ અને સ્નેહ કેળવવાનું, લાઇ પ્રતિ ઉદાર થવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. પરંતુ લાઇને પોતાની એનની કિંમત

હોતી નથી; ભાઈને તો નાનપણથી જ એન વેડ સમાન છે, એવું ભાન કરાવવામાં આવે છે. પરિણામે એનના સ્નેહનો—વિશુદ્ધ સ્નેહનો જવાબ ભાઈ તિરસ્કાર ને અપમાનથી આપે છે. માતા પણ પોતાની પુત્રીની દરકાર ગહુ જ ઓછી રાખતી હશે. સામાન્ય રીતે માતા પુત્રને જોઈને અભિમાન ધરાવે છે, પુત્રીને કાલતું ગણીને ઉછેરે છે. પત્ની પતિને દેવ માનીને પૂજા કરે છે, પરંતુ પતિદેવ પોતાની અર્ધાંગના સાથે તુચ્છ દાસીના જેવા જ વ્યવહાર રાખે છે. એન, પુત્રી અને પત્નીના જીવનમાં થોડુંઘણું પણ જે સ્થાન હોય છે, તે વિધવા થતાં જ નાશ પામે છે. ગઈ કાલે જે શેઠાણી હતી તે આજે વિધવા થતાં હક વિનાની શિખારણુ બની ગય છે. કાંઈ પણ એવો પુરુષ નથી, જે સ્ત્રીને કારણે સૌભાગ્યવંન ગણાતો હોય, સ્ત્રીને કારણે સમાજમાં ને કુટુંબમાં તેનું સ્થાન ઉંચું હોય અને સ્ત્રીના અવસાન બાદ તે વિધવાની માફક હક વિનાનો થઈ પડતો હોય. સ્ત્રીઓની અધમ દશાનું ભાન વિધવા એનોત્તી ખલત ઉપરથી જોટલું સ્પષ્ટ સમજાય છે, તેટલું સ્પષ્ટ બીજી કાંઈ પરિસ્થિતિમાં નથી.

આ સ્થિતિનો અંત લાવવા માટે સ્ત્રીઓએ પોકાર ઉઠાવવો જોઈએ. ધર્મની માતો કરવાથી ધર્મનું કાંઈ રક્ષણ થતું નથી કે થવાનું નથી; અને જે ધર્મ ત્રીપુરુષ વચ્ચે અભેદ દિવાલ ચણે છે, જે ધર્મ તથા શાસ્ત્રો સ્ત્રીઓની કિંમત નીંડાં જેવી ગણે છે, એ ધર્મ અને શાસ્ત્રો લાંબો કાળ ટકવાનાં નથી.

જેઓ સ્ત્રીઓની જાગૃતિથી ગભરાય છે, સદાજે આક્રમણ ઉતારવાના બનીને સ્ત્રીઓની જાગૃતિને નિંદવા લાગે છે, તેઓ સ્ત્રીઓને માનની સમજતા હોય એમ લાગતું નથી. તેઓ માત્ર એમજ સમજતા લાગે છે કે જેમ માનવજાતિ માટે પ્રભુએ આ પૃથ્વી સર્જી, પૃથ્વીની તમામ ચીજો માનવજાતિના ઉપભોગ માટે બનાવી છે, તેમ સ્ત્રીને પણ પુરુષના ઉપભોગ માટે જ બનાવી છે. અને જ્યારે ઉપભોગ્ય ગણાતી એ સ્ત્રીઓ પોતાની મહત્તા સમજીને પોતાનું સાચું સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેમને ઉપભોગ ગણનાર પુરુષો ગભરાઈ ગય છે. તેઓ આંખો બંધ કરીને ભલે સ્ત્રીઓને હલકટ પણ જેવી ગણે, પણ સ્ત્રીઓની જાગૃતિનો દુષ્પ્રાણ જેમ જેમ વધતો જશે તેમ તેમ તેમની બંધ આંખો ઉઘડતી જશે.

આ સ્થિતિ આજની નથી; ભૂતકાળ તપાસો અને સ્ત્રીઓની ઉગ્ર તપશ્રયા વિચારો. એ સૈકાંઓની તપશ્રયાનો જાહેલો સ્ત્રીઓને ન મળે? સ્ત્રીઓની તપશ્રયા શું નિષ્ફળ જવાની છે? સ્ત્રીઓએ પોતાને પેટે જન્મ પામનાર નર-

પિશાળોને હાથે પોતાના ગળા ઉપર કાતિલ છુરી ફેરવાવી દીધી, સ્ત્રીઓએ ઝોને પિતૃરોહ માની લીધો. જીવનમાંથી હિંસાસનો તેજ ક્ષણે નાશ થયો. અને ધોર અધારમાં સ્ત્રીઓની ચોપાસ પથરાયાં. પત્નીના સ્વરૂપમાં સ્ત્રીઓએ વ્યક્તિત્વ શુભાન્વુ; પોતે જીવતાં માનવી છીએ એ વાત તેમણે વિચારી દીધી. પતિદેવે જેમ જેમ સ્ત્રી પ્રત્યે ક્રૂરતા આદરી તેમ તેમ સ્ત્રીએ રોહ દાખવ્યો, પતિ જેમ જેમ તાક્ષર થતો ગયો તેમ તેમ સ્ત્રી દેવીનું સ્વરૂપ ધારણ કરતી ગઈ, પતિદેવની હકુમતને વશ થઈને સ્ત્રીએ તન મન અને આત્માનું અલિંગન દીધું અને સ્ત્રીના એ તપની સીમા વૈધવ્યદશાએ આવી ઊભી રહી. આર્યાવર્તની તુચ્છ અને નિર્ગળ ગણાતી નારી કેટલી હદે ત્યાગ કરી શકે છે, કેટલી હદે જીવન નીચેની શકે છે, અને સમાજને નવપદ્ધતિન કેમ રાખી શકે છે, તેનું સ્પષ્ટ ઉદાહરણ સ્ત્રીની વૈધવ્ય દાંત્રત છે. કામ શુભ ધડીએ વિધવાનો ત્યાગ અને દમન નિહાળીને કાંઈએ તેને ગંગાસ્વરૂપને ઝ્યાન રચાવી દશે પણ વાસનાના પ્રચંડ મહાસાગરમાં પિકાર, ભોગવિલાસ અને મુખનો ત્યાગ કરી મન ઉપર કાંઈ મેળાવીને હિમાલયથી એ અડગ અચળ રહી એકમાત્ર મૃત પતિનું ધ્યાન ધરતી ગંગાસ્વરૂપના ત્યાગની પણ સાચી કિંગત સમાજે જાણી નથી, હજી એ જાણુનો નથી, જાણવાની ઝોને પગ પાણુ નથી. પોતાના સિવાય કોઈ ઉચ્ચ છે, પોતાના સિવાય કોઈ વંદનીય છે. એમ માનવા પુરુષ તૈયાર નથી. એથી ગંગાસ્વરૂપ ગંગા જેવી પવિત્ર ગણાતી વિધવા સમાજના પુરોને મન લપકર છે. સમાજનો મોટો ભાગ એમ માનતો જાણાય છે કે જે સ્ત્રીએ પતિ શુભાવ્યો, તે સ્ત્રીને અવગિ ઉપર દેવ ધરીને ફરવાનો શો દર છે?

એથીજ પહેલાંના વખતમાં સતીત્વનો આદેશ દેવામાં આવતો હતો. પતિદેવની પાછળ પોતાના પ્રાણની આહુતિ દેનાર વીરાંગનાઓનો રોહ ત્યારે પણ પુરુષ પિછાની નહોતો શક્યો, અને આજે પણ પિછાની શકતો નથી. પોતાને હસ્તે ચિતા સળગાવીને ઝોની નિરાળ જવાગામાં પતિના શયને જોળામાં લેઈને પોતાના જીવતા દેહને જલાવી દેનારી આર્થ રમણીની જોડ જગતમાં નથી. કોઈ જો પોતાના પતિ પાછળ પ્રાણ અર્પણ ન કરી શકતી તો જીવનભર તે જમીન ઉપર સૂઈને લૂણુસૂકું ખાઈને દિવસો ગુમાવતી. જીવનના છેલ્લા દિવસો જપ તપ અને ધ્યાનમાં પૂરૂ કરતી. આગ છતાં કૌટુંબિક અધડાઓ તેના જીવને જલાવી દેતા. આ ભૂતકાળની વાત છે. આજે સતીનો રિવાજ નાબૂદ કરવામાં આવ્યો છે, છતાં વિધવાની હાલતમાં કંઈ પરિવર્તન થયું નથી. સામાન્ય રીતે જોતાં સતીનો રિવાજ વિધવા સ્ત્રીઓ માટે આજની પરિસ્થિતિ કરતાં

સારો હતો, કારણકે એક વખત પતિ સાથે ગળી મરણ પામ્યા પછી તેને માંસારિકે ઝંઘડાઓમાં ભીંસાવાનું રહેતું નહિ, એમાંથી એ મુક્ત મેળવતી, ત્યારે આજે મમાજે ઊભા કરેલા બેદોને પરિણામે વિધવાઓને હૃદય જલાવી દેનારી વ્યાગમાં જરા પણ ચિત્કાર-કર્યા વિના ગળી મરણ પડે છે.

આવે ત્યાગ કરનારી વિધવા અને તેનાથી વિરુદ્ધ દિશાએ વિલાસવૈભવોમાં રાયતો, સ્ત્રીની જીવંત તપશ્ચર્યાને ક્ષણમાં ભૂલી જતો વિધુર એ બે વચ્ચે કેટકેટલું અંતર છે? શા માટે? પુરુષોને મન સ્ત્રીની જરા સરખી પણ બે કિંમત હોત તો ત્યાગમૂર્તિ વિધવાને અપશુકનિયાજ માનવાનો અધર્મ શા માટે આવરત? શાસ્ત્રોના ઇગ્નદ્વારોએ વિધવાને અપશુકનની પ્રતિમા શાને કાળે કોણે બેસાડી? જે વિધવા સંવમી જીવન જીવે, સજગતા મંસારમાં ન્યાં ચારેય ગાજુ વિકાર છે, ન્યાં ચારેય ગાજુ કાચાકાચા પ્રપંચ અને જાળના પ્રવર્ત છે, પિયેર કે સાસરે સર્વત્ર એજ વાતાવરણ છે, ત્યાં શુદ્ધ જીવન જીવનારી, પવિત્ર રીતે ઇશ્વરભજનમાં ને મૃત પતિના સ્મરણમાં જીવન જીવનારી વિધવાને અપશુકનની પ્રતિમા શી રીતે કહેવામાં આવી તે સમજી શકાતું નથી. લગ્નને શુભ પ્રમંગે નિધવાથી લાગ પણ ન લેવાય, એ કેવી અધગ મનોદશા? વિધવા અપશુકન કરનારી છે, એના શુદ્ધ તો લેવાયજ નહિ, માટે તેની મામે પ્રતિજ્ઞા મૂક્યા. સ્ત્રીઓ પ્રત્યે, વિધવા બેતો પ્રત્યે, સમાજની ‘ગંગાસ્વરૂપ’ પ્રત્યે આ ધોર અન્યાય છે, લયંકર અપમાન છે! એ અન્યાય અને અપમાન સામે સખ્ત બળવો નોકારવાની જરૂર છે.

તપ કોઈ દિવસ નિષ્ફળ જતું નથી, એ બે સાચું હોય તો સ્ત્રીઓનું તપ નિષ્ફળ કેમ જાય છે? પહેલેથીજ સ્ત્રીઓ તો તપ કરતી આવી છે અને સાચી વાત તો એ છે કે વિધવા જેમ ત્યાગમૂર્તિ છે, તેમ આર્થ નારી તપોમૂર્તિ છે. પણ પૂજ્ય મહાત્માજી કહે છે, કે “હિન્દુ વિધવાને ઘડીને વિધાતાએ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે,” તેમ પરમાત્માએ પણ આર્થનારીનું સર્જન કરીને હાથ ધોઈ નાખ્યા હોવા બેઠજો. હિન્દુ સમાજના અપ્પરમાં એનાં આ તપ અને ગણિદાન હજી પૂરું થયાં નથી. ‘હજી અપ્પર ભરો, અપ્પર ભરો’નું અટૂઠ વાતાવરણ ઊભું જ છે. રોજ રોજ સેંકડો ગણિકાઓ એના અપ્પરમાં હોમાઈ જાય છે. વિધવા નારી પોતાના જીવન સાથે સંઘામ ખેલે છે. પુરુષ એના ત્યાગનો ઉપહાસ કરે છે, એથીજ ધીમે ધીમે સ્ત્રીસમાજ રૂપરૂપણે એક માનતો થયો છે કે આજના સમાજને મન બે તપ, ત્યાગ અને આત્મ ગણિદાનની દ્રશ્યે કિંમત નથી, તો પછી એવાં આત્મગણિદાનો વ્યર્થ અને ઉપહાસ

કરવા શાને કાળે વધુ ને વધુ આપવાં જોઈએ? લગ્નના સાણસામાં સપડાએલી જાળાને પરિણીત પતિની સાથે ફરજને ખાતર જીવન વ્યતીત કરવું પડે છે અને એ રીતે જીવન. વ્યતીત કરતાં કરતાં સહવાસ વધતો જાય છે, તેમ તેમ ઉદારતાથી હૃદયના ધા રુઝાયતી જાય છે. એ હૃદયના ધા હજી પૂરા રુઝાયા નથી, ત્યાં તો અચાનક સમાજે ચીંધેલો અને પિતાએ દીધેલો તેનો પતિ અવસાન પામે છે. છતાં એને અંગે અંગે લગ્નએલી વફાદારીથી પ્રેરાઈને અને એના સહવાસમાં લાધેલાં સારાં માહાં સ્વપ્નોની લાણ અનુભવતી એ જાળા જીવન ચુગ્ગરે છે. અનાથ દશામાં જીવનમાં ડગ ભારે છે, છતાં એને હૃદયુત કરવામાં આવે છે. એના ત્યાગને રથાને શંકા જન્મે છે. આવી રિથિતમાં એણે હવે વધુ વાર શા માટે બીંસાવું જોઈએ? પુરુષને તો આજે કાંઈ આદર્શ નથી ને પહેલાં પણ નહોતો. સાચી વાત ના એ છે કે એને મન લગ્નજીવનમાં વૈભવ એ જ આદર્શ છે, સ્ત્રીના આદર્શ પણ તેની સાથેના અસમાનતાના વર્ણનથી નષ્ટ થતા જાય છે અને પરિણામે ચોમેરે અસંતોષ પ્રગટી રહ્યો છે. પુરુષદેવો સમજી શકના હોય, અને વિધવા સ્ત્રીઓનાં હૃદય વાંચી શકના હોય, એમનાં જીવનને જાણી શકતા હોય તો વિચારે કે કાણ શ્રેષ્ઠ છે? સ્ત્રી કે પુરુષ? વિધવા કે વિધુર?

આમ છતાં હું એક વાત ચોક્કસી કરી લેઉં: હું એમ કહેવા ઇચ્છતો નથી કે સ્ત્રી શ્રેષ્ઠ છે, પુરુષ હલકટ છે. પરંતુ હું એ પૃથ્થું હું કે સ્ત્રીઓના આટઆટલા બલિદાન પછી પણ તેમના પ્રત્યે અસમાનતાની ગોઝારી દિવાલ શા મઠે ઉભી કરે છે? બીજા પ્રશ્નો સાથે વિધવાનો પ્રશ્ન જંડાએલો છે, પરંતુ તે પ્રશ્નોની ચર્ચા આજે જોઈએ તેવા ઉચ્ચ સ્તરપમાં નથી થતી; વિધવાનો પ્રશ્ન અતિ ઉચ્ચ સ્તરપમાં ચર્ચાય છે, અને સમાજની મૂંઝવણ વધતી રહે છે કે તેનો ઉકેલ શો કરવો? વૈધન્ય પ્રાપ્તિ થવું એ તેના પૂર્વ જન્મના પાપનું સીધું પરિણામ છે, એમ પુરુષો માનતા હોય તો મારે એ પ્રશ્ન છે કે વિધુર થવું એ શું? વિધુર થવું એ સાફ છે? અને પૂર્વ જન્મના પુણ્યનું પરિણામ છે? એ બેદનું મૂળ વિધુર 'પુરુષ' અને વિધવા 'સ્ત્રી' છે તેમાં છે. સમાજમાં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે અસમાનતા છે. એ અસમાનતાનો નાશ કરવાનો ધર્મ આજની જગત નારીનો છે. પોતાના હૃદયની પ્રાપ્તિ કાળે તેઓ ત્યાગ કરે. એ હૃદયની પ્રાપ્તિ માટે પોતાના માર્ગમાં પડતી સુશીલતાનો સામનો કરવા તૈયાર કરે. હૃદયની પ્રાપ્તિ માટે જંગમાં જરૂર પડે બલિદાન પણ દેવાની દિમત જો હોય તો પુરુષસમાજ સ્ત્રીઓના હૃદયની સાંચા કાળ સુધી અવગણના કરી શકે તેમ નથી, કારણકે સ્ત્રીઓની પાસે જે

શક્તિઓ છે, એ શક્તિઓ પુરુષદેવો પાસે નથી. સ્ત્રીઓ પાસે ત્યાગ છે તો પુરુષો પાસે વિલાસ છે, સ્ત્રીઓ પાસે તપ છે તો પુરુષો પાસે વૈભવ છે, સ્ત્રીઓ પાસે અલિહાનની માત્રા છે તો પુરુષો પાસે સ્વાર્થનો દૈત્ય છે. એ રીતે સ્ત્રીઓની શક્તિઓ અલવત્તર છે અને પરિણામે વિનય સ્ત્રીઓનો છે. પરંતુ એ હકો પ્રાપ્ત કરવા અને આજની અસમાનતાનો નાશ કરવા માટે સ્ત્રીઓએ જાગૃત થવાની જરૂર છે, અને આ પ્રશ્નો પાછળ સ્ત્રીઓની રિથર મક્કમ લડતની જરૂર છે.

એનો, આ કામ તો તમારે ઉપાડી લેવાનું છે, અને જો તમે એને જ્વલંત રાખશો તો અવશ્ય તમે તમારું 'ધાર્મ' પ્રાપ્ત કરી શકશો જ. અરુ.

સેવામંદિર, નડીઆદ

ચતુરભાઈ ગલાભાઈ પટેલ

ખેડૂત અને કાયદો

છેલ્લાં દશ વર્ષથી હિમસંકટ, રેલસંકટ, તીડસંકટ, અનાવૃષ્ટિસંકટ, શાહુકાર-સંકટ વગેરે પ્રકારનાં સંકટોથી ખેડૂત પાયમાલ થયો છે. તે દેવાના કુંગરમાં એટલો બધો કચડાઇ ગયો છે કે જો તેને આવું દુઃખદાયક પ્રસંગે યોગ્ય મદદ આપવામાં નહિ આવે તો તેનું અસ્તિત્વ રહેશે કે કેમ તે શંકાની વાત છે. અધૂરામાં પૂરું એક ટંકની વાળુના સાંસા હોવા છતાં તે પોતાની અજ્ઞાનતામાં એક ઘડીભરની વાહવાહ ખાતર સમાજની ચાલની આવેલી કુદૃષ્ટિઓને વશ થઈ શક્તિ ઉપગંતના વરા કરી પાયમાલ થયો છે; એવે વખતે પોતાનાં બાળકોનું શું થશે તેનો પણ વિચાર તેણે કર્યો નથી. જો ખેડૂત આખી દુનિયાનું પોષણ કરતો તેજ ખેડૂત આજે નિરાશ થાને વીલે મોઢે બેઠો છે.

આવું ભારીક વખતે વડોદરાનરેશે 'ખેડૂત કર્જ' નિયમન નિબંધ' પસાર કરીને પ્રજાને અનહદ લાભ આપ્યો છે. પણ આ બોજો ખેડૂત દેવામાંથી મુક્ત થશે કે કેમ તે હજુ જોવાનું છે. એક બાજુ રાજ્ય ખેડૂત માટે કાયદા ઘડી રાહત આપે છે ત્યારે બીજી બાજુ કુદરત તેના ઉપર કાપાયમાન થઇ તેને શાહુકારના આગળ જવાની ફરજ પાડે છે. આજુ સાલે પણ હિમ પડવાથી ખેડૂતને શાહુકારનું મોઢું એવા સિવાય છૂટકાજ નથી, કારણકે મહેસૂલરૂપી 'હાઉ' તેના ધરના બારણા આગળ ડોકિયાં કરી રહ્યો છે. 'જમનું તેડું સાડું' પણ સરકારનું તેડું ખેડું' એ સૂત્ર અનુસાર બોજો ખેડૂત વાડીવજીદા કે બેંગ્લોહોદગાને પણ વેચી જ્યારે મહેસૂલ ભરી મુક્ત થશે ત્યારે તેના મનને કંઈક

કંડક વળશે. આ મહેસૂલ ભરવા માટે તેને શાહુકારને ઘેર ગયા સિવાય છૂટકો જ નથી. તે વખતે શાહુકાર પોતાની ચૂસણીની વાપરી રહ્યામહા ખેડૂતને એકદમ હતાશ કરી પાછો ધકેલી મૂકશે તે નિર્વિવાદ વાત છે.

આવી રીતે ખેડૂત માટે રાજ્ય ગમે તેવા કાયદા ઘડીને રાહત આપશે, પણ તેથી તે કંઈ છુટી શકવાનો નથી. તેને માટે રાજ્યે કંઈક રચનાત્મક કાર્ય કરવું જોઈએ. દુરિવાળોને વચ્ચે જે 'જાતિભોજન' થાય છે તે સદંતર ખોલે થાય તે માટે રાજ્યે કાયદો ઘડવો જોઈએ અને તેમાં કાંઈ પણ સંજોગોમાં અમુક પ્રકારનું જાતિભોજન નજર કરી શકે તેવા ખાસ ઉદ્દેશ કરવો જોઈએ. અને તેનું યોગ્ય રીતે પાલન થાય તે માટે શિક્ષા કરવાની જે છેલ્લામાં છેલ્લી વત્તા હોય તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. આવી રીતે કાયદો ઘડી સારી રીતે અમલમાં મુકાશે તો જ પ્રગતિ ઉપર તેની સારી અસર થશે અને ખેડૂત સક્રિય ઉપગ્રાંતના વડા કરી પાપમાસ થાય છે તેમાંથી બચી શકશે.

જમીનમહેસૂલની જે મોટાથી અપાય છે તેથી તો ખેડૂતને દેવાતું ભારણ વધે છે. બીજી સાક્ષ નિયમિત હમો અને અપાજેલી મોટાથીમાંથી જે આની કે આર આની જે ભરવાની હોય તે જાત્રે સાથે ભરવાનાં આવતાં હોવાથી તે શાહુકારની ચૂસણીનીતિમાં વધારે જોડાઈ પડ્યા છે.

'ખેડૂત કર્જ' નિયમન નિર્ધારિત જોઈએ તેવા લાભ લેવાતો નથી. બોળા ખેડૂતને કાયદાનું જ્ઞાન ન હોવાથી તે શાહુકારની ચૂસણીનીતિમાં ફાવી શકતો નથી. આ કાયદાને આધારે રાજ્યે ખેડૂતને પાછલા જાર વર્ષનો દિસાખ માગી શકે તેથી છૂટ આપી છે. તેવી રીતે પાછલો દિસાખ જોઈ મૂળ રકમથી વધારિમાં વધારે જમણી રકમ રાજ્ય શાહુકારને અપાવે છે. આવી સવચન રાજ્યે આપ્યા છતાં ખેડૂત તેના જોઈએ તેવા લાભ લેઈ શકવાનો નથી. તેનાં કારણો મુખ્ય બે છે: (૧) તેની અજ્ઞાનતા, અને (૨) એક પછી એક વર્ષ ખરાબ આવતાં હોવાથી કાચે કે ત્રાસે તેને લેવો પડતો શાહુકારનો આશરો.

પણ શાહુકારો પાછલાં જાર વર્ષનો દિસાખ બતાવેલાં ન પડે તે માટે ખેડૂતને સમજાવી ફાસલાથી પાછલી જાકી નહિ કઢાવતાં હવે રોકડાની જાકી કઢાવશે. અને પાછલી જાકી સરખી કરવા રાજ્યે જમા ઉધાર કરશે કે 'અમુક રૂપિયા અમુક લાભ અમો (શાહુકાર) માગતા હતા તે આપી ગયા તમા લેઈ ગયા તે.' આવી રીતે પાછલી જાકી સરખી કરી નવું ખાતું રોકડાનું ખાતું લેશે. બોળો ખેડૂત આ કાયદાની ઝીણી બારીઓ ક્યાંથી શમશે? અને સમજે તોપણ કહે શું? ખરાબ વર્ષો આવતાં હોવાથી તેને શાહુકારનો આશરો

લેવોજ પડશે અને તે વખતે શાહુકાર પોતાની ચાલુક્યનીતિ વાપરી પોતાની ઇચ્છા પર લાવશે તે નિઃસંદેહ વાત છે.

આ કાયદાનું પ્રગમમાં લાન થાય તે માટે વડોદરા રાજ્ય પ્રગમડળ તરફથી પત્રિકાઓ છપાઈ હતી, તેમજ શ્રી. ચિમનભાઈ અમીને તથા કરજણના વકીલ શ્રી. લલુભાઈ કિશોરભાઈએ ‘પાટીદાર’માં લેખ આપી તેની સમજણ પાડી હતી. વળી વડોદરા રાજ્ય પ્રગમડળના આગેવાન કાર્યકર્તા શ્રી. ચુનીભાઈ શાહ, કરજણ તાલુકાની પ્રજા આ કાયદાનો સારી રીતે લાભ લેઈ શકે તે માટે, દર છુધ અને શનિવારે કરજણ જઈ મફત મલાહ આપી રહ્યા છે.

પરંતુ આ બધું જેડૂતને પાલવે તેમ નથી. તે આર્થિક સંકટગણ્યમાં એટલો બધો ઘેરાઈ ગયો છે કે તેને શાહુકારને ત્યાં ગયા સિવાય છૂટકા નથી. તે વખતે શાહુકાર પોતાની ચાલુઆજી વાપરી તેનું કામ કાઢી લેશે અને જેડૂતને ગરજ હોવાથી તે કરી આપશે.

માટે જો આવા જારીક વખતમાં જેડૂતને જીવાડવો હોય તો રાજ્યે હવે રચનાત્મક કાર્ય કરવાની જરૂર છે. જેડૂતને મહેસૂલમોકુરી નહિ આપતાં તે માંડી વાળવાના હુકમો વેળાસર રાજ્ય તરફથી થયા જોઈએ. તેમજ જેડૂત પોતાનું જીવન ટકાવી શકે તે માટે રાજ્યે તમામ વગેરેનાં સાધનો ઊભાં કરી સીધાં તે જેડૂતના હાથમાં મૂક તેવી યોજના તાત્કાલિક હાથ ધરવી જોઈએ. કોઈ પણ સંજોગોમાં સાતિવરા અટકે તે માટે રાજ્યે કાયદો કરી તેનું સખ્ત પાલન થાય તેવી રીતિ અખત્યાર કરવી જોઈએ.

બોળા જેડૂત, તારે પણ હજુ સમજવાનું છે. તું આશાવાદી હોઈ આશા સેવતો આવે છે, પણ ગત દસ વર્ષનો હિસાબ તપાસીશ તો માલમ પડશે કે આર્થિક જાગૃતમાં તારું સ્થાન ક્યાં છે. રાજ્ય રાહત આપી રહ્યું છે, પણ તારી અજ્ઞાનતાથી કુદરત તારા ઉપર વીરવી છે. માટે તું જોટા આડંબરો ત્યજી સાતિવરાઓ, જોટા ખર્ચો, વગેરે બંધ કરી પ્રયત્ન કરીશ તો અવસ્ય પાછો સાજો થઈશ. જો અજ્ઞાનતામાં રહીશ તો થોડા વખત બાદ તારું નામનિશાન રહેશે કે કેમ તે સમજી શકાતું નથી. માટે અજ્ઞાનના ટાળી રાજ્યે ઘડેલા કાયદાઓનો આશરો લેઈ મુક્તિ મેળવવા પ્રયત્ન આદર, જેથી તું તારું અવિચળ પદ પાછું પ્રાપ્ત કરી શકે. એ જ અભ્યર્થના.

મહેળાવં

મણિભાઈ ગોકળદાસ પટેલ

શહેરીઓની આંખે ગામડીઆ ચરમા

પાટીદાર સમાજ પૈકીનાં કેટલાંક કુટુંબોનો શહેરોમાં મૂળથી જ વસવાટ છે. ગામડાં પૈકીના પશુ કેટલાક લોક હાલ ધીરે ધીરે નોકરી વેપારધંધા અર્થે મોટા શહેરોમાં વસવાટ કરવાનું ચાલુ રાખે છે એ ઇચ્છવાનું છે, તેમજ તેઓ પૈકીના કેટલાક વેપાર અર્થે સાદરા ખેડનારા લાઇઓ પોતાના લાગતા-વગતા હોદ્દાઓને શહેરોમાં નોકરીધંધા અર્થે ઠેકાણે પાડના રહે છે એ પણ તેટલું જ આવકારદાયક છે. છતાં એ દિશામાં હજી વધુ પ્રયાસ રાખવો જોઈએ એમ કહેવામાં કંઈ વધારે પડતું ગણાય નહિ. ગમે તેમ પણ ધીરે ધીરે ગામડાં પૈકીનાં કેટલાંક કુટુંબોનો શહેરોમાં વસવાટ દિનપ્રતિદિન વધુ અને વધુ થતો રહે છે, છતાં કન્યાની આપ-લેનો મોટો વહેવાર ઘણું કરીને ગામડાં સાથે જ ચાલુ રાખવો પડે છે, એટલે શહેરનો વસવાટ જેટલો આવકારદાયક છે તેટલો જ ગામડા સાથેનો જૂનો સંબંધ જનજીવી રાખવા અવરનવર ગામડાં સાથેના વહેવારમાં આવતા જતા રહેવું કદાચ જરૂરી ગણાય. કારણકે કેટલીક વખત ગામડાંના બીનઅનુભવથી ગામડાં સાથે વરકન્યાના આપ-લેના વહેવાર કરવાના કામમાં ગામડાં વાળાની આંખે જ જોવું પડે છે અને તેના વિશ્વાસમાં જ લાકડે માંકડું જોડવાના પ્રસંગ કેટલીક વખત જની રહે છે.

તેથી એક પ્રશ્ન યાદ આવે છે : ગામડામાંથી વેપારધંધા અર્થે જઈને લગભગ કાયમના જેવો મોટો વસવાટ શહેરમાં રાખતા એક પ્રતિષ્ઠિત અને આજરૂદાર ગણાતા ખાનદાન કુટુંબના—જે કુટુંબમાં એક કન્યાની જરૂર પડે તો સમાજ-માંથી અનેક કન્યા આપનાર મળી રહે એવા પ્રતિભાશાળી અને ધનાઢ્ય વેપારીના—નબીરાની સ્ત્રી અદાજે અવગાન પામી, એટલે ફરી એને લગ્ન કરવાની જરૂર પડી. એવા સારા કુટુંબમાં કન્યા આપવાની ઘણાંની મનજી હોય એ સ્વાભાવિક છે; પણ કન્યા લેનાર વેપારી લાઇને ગામડાનો અનુભવ નાણુદ થઈ ગયોલો, એટલે કદાચ પોતે કન્યા લેવામાં ભેરવાઈ જશે એવી બીકે તેઓએ સારી કન્યા શોધવાનું યાને નક્કી કરવાનું કામ ગામડાના પોતાના લાગતા વગતા જૂના કારભારીઓને સોંપેલું. તેઓ કારભાર કરવામાં રીઠા થઈ રહેલા, એટલે અનેક ગલીકુચીઓ જાણે એ સ્વભાવિક છે અને તેથી પોતાની લાગવગની કન્યા સારે ઘેર આપવાના વિચારમાં હોય તે દેખીતું છે. છતાં એકાએક તેવા કારભારીઓ તેમ કરવા બંધ તો કદાચ પોતાના ઉપર અવિશ્વાસ આવે એમ તેઓ સારી રીતે જાણતા હોવા જોઈએ, એટલે તેઓ ન્યાં ન્યાં માગાં કરતા રહે ત્યાં ત્યાં દરેક જગ્યાએ જુદી જુદી આડકતરી

પરિસ્થિતિ વાતવાતમાં ઊભી કરતા રહે, જેથી આપનારને નાજ દહેલી પડે અને ઊલટ સગાવહાલામાં એવા પ્રસંગોમાં અણુજનાવ પણ ઉભા કરે, જેથી ફરી એકબીજાને ગળી શકે નહિ. આવા કેટલાક પ્રસંગોમાં નકાર મેળવી છેક છેલ્લે પોતાના અમુક સગાની છોકરી માટે દરખાસ્ત મૂકે. ગામડાના ખીન-અનુભવી શહેરીઓ ફઠિ અને જોડી પ્રથા અનુસાર ઉતાવળમાં આગર જવાની ખીંકે તે વાત મને કમને કણુલ કરે અને તેમ કરવામાં છેલ્લે શહેરી જીવનમાં ઊછળતા લોહીના યુવાન માટે તેવા વહેવાર કાયમના. ખીનઉપયોગી નીવડે. તેવા સંલેગમાં કેટલીક છોકરીઓ પણ કદાચ એમ વિચારતી હશે કે સુધરેલી ઢગના વર માથે જિંદગી કાઢવી એના કરતાં ગામડાનું જીવન મારું. આવી પરિસ્થિતિમાં ગામડાની આંખે જેવામાં કેટલીક વખત શહેરીઓ થાપ ખાતા રહે છે અને બનેને નુકસાન દરનારી વ્યવસ્થા બની રહે છે. આર્થા ગામડાની ખીજી લાયક સુશીલ અને શહેરી જીવનમાં ભળી શકે તેવી યોગ્ય કન્યાઓને શહેરમાં જવાનો પ્રસંગ કાઢી રહે છે એટલે તેવી લાયક છોકરીઓ ગામડામાં અથડાય છે અને ગામડામાં રહેવાનું શહેરોમાં અટુલી માલમ પડે છે.

જો લક્ષ્યસંબધ જોડના પહેલા છોકરાછોકરીનાં માનસ અને પ્રકૃતિ તરફ વધુ લક્ષ આપાતું રહે અને જૂના વાડાઓની પ્રથા દૂર કરવામાં આવે તો મોટા સમાજમાં અવરનવર લાયક સંલેગ બની રહેવાનો ધણો સંભવ રહે. જોડી ઉતાવળ કરવામાં જાતમાહિતીને અજાણે ધણાં જોડાં કમ્પ્રોમીસ સ્વરૂપમાં દેખાતી રહે છે અને તેથી સમાજની ભીતરની સ્થિતિ કેટલીક જગ્યાએ દુઃખદ થાય છે. કોઈ શહેરી યુવાન પોતાને ગામડાની સ્ત્રી શહેરી ઢગજમના જીવન માટે કદાચ ખીનઅનુકૂળ લાગવાથી ખીજે પસંદગીનાં લગ્ન કરવાના પ્રયાસ કરતા રહે, અથવા કોઈ છોકરી પણ માળાપ વિરુદ્ધ એવી ખીનપસંદગીની લાંબગ્રંથીથી જોડાવા બંડ જોડાવે, છતાં છોકરાછોકરી તરફ લક્ષ નહિ આપતાં જૂને ચીલેજ ચાલવામાં આવે નો માર્ગ પરિણામ આપે. ગમે તેમ પણ સમાજની કેટલીક ખરાબ પ્રથાઓ અજાણને ચણું સંલેગ કરવું પડે છે અને તેવા કેટલાક પ્રસંગો અણે અજાણે મોટેરાઓને હસ્તેજ થવા પામે છે. બાકી જો મોટેરાઓ વાડા તોડવાની અગર સમાજ માટે માર્ગદર્શક થઈ પડવાની રહેલું કરવાનું ધોરણ સ્વીકારે, તો સમાજ માટે આવકારદાયક ગણાય. વ્યવસ્થિત પ્રગતિ માટે કેળવણી ધણી ઉપયોગી છે. લગભગ સુધરેલો સમાજ એ દિશાએ જ પ્રગતિમેજ બન્યો છે. જૈન કામના કોઈ ધનાઢય વેપારીએ સ્વર્ગસ્થ વાડીલાજ મોતીલાજ શહેરના લખેલા પુસ્તકની નકલો અમુક સંખ્યામાં

ખરીદી લેઈને બેટ તરીકે મફત આપી જ્યાં ત્યાં જ્ઞાનની પરખો ખોલી છે, તેમ આપણા ધનાઢયો પૈકી પણ કોઈ એવી જ્ઞાનની પરખ ખોલના રહ્યો તો શું એ હચ્છવા બોગ નથી? આશા છે કે એ દિશામાં પણ કંઈ સારી શરૂઆત કરી માર્ગદર્શક થઈ પડવાનો કોઈ ભાઈ પ્રયાસ કરશે જ.

કામરેજ

કલ્યાણજી પ્રેમાભાઈ પટેલ

આપણી પરિસ્થિતિ

જ્ઞાતિનું સંખ્યાગણ ગયા દશકા કરતાં સહેજ વધુ છે, એમ અંગ્રેજી રાજ્યનું અને વડોદરા રાજ્યનું વસતિપત્રક જોતાં જણાય છે.

કેળવણીનું પ્રમાણ પણ સ્ત્રીઓમાં તેમ જ પુરુષોમાં સહેજ વધુ છે. દિંદની પાંત્રીસ કરોડની વસતિમાં ફક્ત પોણા બે કરોડ જેટલાં સ્ત્રીપુરુષો લખી વાંચી શકે એટલા અર્થમાં ભણેલાં છે, એટલે કે ફક્ત વસતિનો પીંશમો ભાગ ભણેલો છે. આ દશામાં આપણી જ્ઞાતિનું ભણતરપ્રમાણ તો કેટલું જ ઓછું હશે, તેનો ખ્યાલ દરકોઈએ કરવાની જરૂર છે.

જ્ઞાતિની આર્થિક સ્થિતિ તો કેવળ જગડી મઘ છે. અનિયમિત વરસાદ, કુદરતની અપકૃપા, ઉત્પત્તના છેક જ હલકા ભાવ, કરવેરાનું જખડું ભારણ; સાધુ ફકીર, ધાહાણ, ભાટ, ગાવા, સીનેમા, તળિયાળાના ને ભરૈયાના લાગા; નાટકો, આપદાદાજાની કુપ્રધાઓને વળગી રહેવાની મનોદશા, શાહુકારોનાં દેવાળીઓં વ્યાજ; આ અને આવાં અનેક નાનાં મોટાં કારણોને લીધે ખેડૂતવર્ગ લગભગ બ્રૂખમરાની દશા ભોગવે છે. શહેરમાં વસનારા લેખકો ન્યારે ને ત્યારે એમ જ લખે છે કે જેતી જેવો ઉત્તમ ધંધો એકે નથી, તેમાં તો નુકસાન હોય જ નહિ. પણ જેતીનો કરનાર ખેડૂત તો એમ જ કહે છે, કે આ તો નયો ખાધનો ધંધો છે; શું કરીએ? ઘરજાર છોડી ક્યાં જઈએ? એટલે અવળો તો અવળો પણ જેતીનો ધંધો કરીએ છીએ. અતે વાત પણ કેવળ જ સાચી છે. પચીસ રૂપિયા માસિક કમાનાર ધારકન કે શાળાનો મારતર પણ પચીસ વીધાં જમીન ખેડી પાંચસો રૂપિયાનું ઉત્પત્ત કરનાર ખેડૂત કરતાં સારી રીતે રહી શકે છે. તેથી જ જેતી પ્રત્યે ખેડૂતોને આજુગમે પેદા થતો મન છે અને તેથી ભણેલો પાટીદાર શહેરમાં નોકરી શોધવા મન છે ને અમણ ખેડૂત મીલમાં મજૂરી કરવા કે કોઈને ત્યાં ઘરકામ કરવા મન છે. સૌની નજર રોકડીઆ ધંધા તરફ વળી છે, દરેક ગામમાં હળની સંખ્યા દિવસે

દિવસે ઘટતી જાય છે, તેવું કારણ પણ એજ છે.

આ મનોદશાનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ પાટીદાર માળાપોતું કેળવણી પ્રત્યેના વક્ત્રુમાં દેખાય છે. અંગ્રેજી ભણતર દિનપ્રતિદિન મોંઘું થતું જાય છે. અંગ્રેજી ભણેલાને ભણતર પાછળ ખર્ચેલાં નાણાંના વ્યાજ જેટલું પણ પગારમાંથી ખચતું નથી. વળી ભણેલાઓ નોકરી માટે ટળવળે છે, રોજ ને રોજ બેકરીને કારણે આપઘાત કર્યાના કિસ્સાઓ છાપાં આપણને મંભળાવે છે. છતાં હાલમાં અંગ્રેજી ભણનારની મંખ્યા દિવસે દિવસ વધતી જાય છે. તેનો તાજો દાખલો, લેકેટ્રીક પાટીદાર મોડિંગ પાટળુમા છે નેમા પ્રથમના કરનાં ભરતી વધારે થતી જાય છે એ છે. આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ થતી જતી હોવા છતાં પાટીદાર માળાપો પોતાના દીકરાના ભણતર પાછળ ખર્ચ કરે છે. ન ભણાવે તો કરે પણ શું?

દીકરાઓને ભણાવવા એ સિવાય બીજી રસ્તો નથી એવી ખાતરી ખરી કે ખોટી રીતે પાટીદાર માળાપોને થતી હોય ને વખતે દીકરીઓને ભણાવવાની આશા રાખતી એ કેમ બને? છતાં વડોદરા રાજ્યના ફરજિયાત કેળવણીના કાયદાએ આ કિશામાં માળાપોને દોર્યા છે, તેને કારણે કાંઈ કાંઈ સુવિચારી માળાપોએ પોતાની દીકરીઓને ભણવા માટે ઘર બહાર મોકલી છે. આ પ્રમાણે પરગામ ભણવા જનાર કન્યાઓની મંખ્યા તદ્દન જૂઠ છે, છતાંયે પણ પડ્યા છે એટલે એ પાંચ વરસમાં પંકાઓ ધારી રહેના ધર્મે એમ આશા રૂખાય.

કમલીવાડા,

તા. પાટણ

બખ્તભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલ,

શિક્ષક, મ. ગુ શાળા

ચર્ચાપત્ર

૨. 'અપંગની પ્રતિભા' - ૨

ભાઈ મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેમાઈના અનુનાદ 'અપંગની પ્રતિભા'ની આસોના 'પાટીદાર'માં (પૃષ્ઠ ૫૬૩થી) મેં સમાલોચના કરેલી અને નેમાં ચપરાએલા કેટલાક સૂચનાઓ રાખેલી ચર્ચા પણ કરેલી. તે ઉપર એ ભાઈએ ચર્ચાપત્ર મોકલેલું તે ગયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૧૩૦થી છાપાયું છે.

મેં કરેલી ચર્ચામાંથી એમણે 'ર-ળ'ના ગોટાળા 'વિષે અને 'સરનની' રાખેલી ચોગ્યતા વિષે, એ જેજ મુદ્દા ઉપર ચર્ચા કરી છે; એટલે માની લેઉં છું કે આકાશની મેં દેખાડેલી જૂથા એ ભાઈએ સ્વીકારી લીધી છે.

૧. પહેલા મુદ્દા વિષે એ ભાઈ લખે છે કે: "ર-ળ"ના ગોટાળો ધ્યાન

પર આવતાં વિચાર કરું છું ત્યારે મને ઊંડે ઊંડે એનું કારણ આપણા જિજ્ઞાસા 'જ'કાર ઉચ્ચારની જાણપણમાં રહેલું લાગે છે. સદ્ભાષ્યે 'જ'કાર બોલવાનું જાણપણની મને શીખવાયું તેથી, 'મરતું,' 'ગોર' ઇ. ('મળતું,' 'ગોળ'ને બદલે) બોલવાની શરમ મારે હાલ સંધરની પડતી નથી. . . . પરંતુ કોકવાર જાણમાં 'ર'ને બદલે 'જ' આવે તો તે જૂન ઝટ ધ્યાન પર નથી ચોંટતી ને દુવિધામાં પડી જાય છે. આપે કહેલા દોષો આવી જ કાંઈક રીતે રહી ગયા હશે એમ માનું છું."

જીલ વગેરે સુખના અંગની શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરવાની અશક્તિને લીધે પણ ઉચ્ચાર અશુદ્ધ થાય છે. 'જ'ને બદલે અનેક લોકોએ કારણે પણ 'ર' બોલે છે. લાઠ મગનલાઠને " 'જ'કાર બોલવાનું જાણપણથી શીખવાયું " અને તેને પરિણામે અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરવાની એમને " શરમ હાલ સંધરની પડતી નથી " એ બેશક જ એમનું સદ્ભાષ્ય ગણાય. પણ જીલ વગેરે કોઈ અંગની અશક્તિ વગર જ 'ર'ને બદલે 'જ' બોલ્યા કે જણાય ત્યારે તો એથી મોટી શરમ સંધરની પડે. "હુરતમાં હુવાકાતું હેર હાક મળે" એમ બોલવામાં સુરતીઓને શરમ સંધરની પડતી હોય, તો "હીરાલાલને હાટે હુરગોવિંદ હીંગ ખરીદે" એમ બોલવાને બદલે "સીરાલાલને સાટે ગુરગોવિંદ સીંગ ખરીદે" એમ બોલનારને તો એથીયે મોટી શરમ સંધરની પડે! અને શુદ્ધ બોલવા છતાં "કોકવાર જાણમાં 'ર'ને બદલે 'જ' આવે તો જૂન ઝટ ધ્યાન પર નથી ચોંટતી," એમ અને તે તો કોકવારજ; પણ 'ટેરવાં'ને બદલે 'ટેગવાં' પાંચ વાર (પૃષ્ઠ ૯૧, ૧૦૭, ૧૫૧, ૧૮૯, ૧૯૪), 'પરવાર'ને બદલે 'પરધાળ' બે વાર (પૃષ્ઠ ૩૨, ૫૩) અને 'ખરી'ને બદલે 'ખળી' (૫૧) જાણું છે, એ કોકવાર તો કેમ જ કહેવાય? વળી આના પુસ્તકમાં એ શબ્દો એક વાર શુદ્ધ રીતે નથી જાણ્યા તેનું કેમ?

૨. લાઠ મગનલાઠએ વાપરેલો 'સસ્તની' શબ્દ અશુદ્ધ છે, તેને બદલે 'સ્તની' અથવા 'સ્તન્ય' નોંધએ એમ મેં જણેલું. આ " શબ્દો સંસ્કૃત પ્રમાણે શુદ્ધ વિશેષણ છે," અને " 'સસ્તની' સંસ્કૃત પ્રમાણે જોડી રચના છે," એમ સ્વીકારીને એ લાઠ જણાવે છે કે એ જોડી રચના "વાપરતી જેણા મારા ધ્યાનમાં હતું. પણ મેં ત્યાં સુજ્ઞાતી લાપાની એક ખામિયતનો ખ્યાલ રાખેલો. સુજ્ઞાતીને 'નિરાદારી, નિર્વિકારી, નિર્લોભી, સમ્રચ્છેદી, સુરંગી, સેશ્વરી, નિરીશ્વરી, હરામ-હરામી, લગાડ-લગાડી, ખુશ-ખુશી' જેવાં વિશેષણો વિચિત્ર નથી લાગતાં. . . . છતાં, સંસ્કૃત કુરુક્ષી બ્યાકરણાનુસાર તે દોષિત છે."

શીખોનો ધાર્મિક અંથ ‘અંથસાહેબ’ અને ગુરુ અર્જુનદેવે પોતે જે લખેનો ગાયો તે આ ‘સુખમની.’ “‘સુખમની’નો અર્થ ‘મનનું સુખ’ એમ થાય છે. તેમજ ‘સુખનો મણિ’ એમ અર્થ પણ ઘટાવાય છે. સુખ એટલે ‘ચિત્તની પ્રસન્નતા, ચિત્તનો પ્રસાદ કે આનંદ’ છે: સુખ ને માત્ર અન્દ્રિય નહિ, પણ માનવ જીવાત્માનું સર્વાંગીણ સુખ-સર્વોત્તમ આનંદ, એમ સમજવું” (પૃષ્ઠ ૧૦૮). ૮ લગનની એક, એવી ૨૪ અટપટીઓ આ અંથમાં છે. આખા અંથ ઉપરથી જણાશે કે શીખ મત, અને અદ્વિસા- અને શાન્તિ-પ્રિય પ્રબલ હતી. તેને મોગલ રાજ્યકર્તાઓએ પજવીને યુદ્ધપ્રિય બનાવી અને એમ કહેવાય છે કે ગુરુ અર્જુનદેવને ના છૂટકે પોતાના શિષ્યને સેના રાખવાની સૂચના કરવી પડી, પુસ્તકની સરખાતમાં શ્રી. કલેક્ટરે ‘સંતવાણીનું તેજ’ જણાવ્યું છે, અને અનુવાદકનો ઉપોદ્ધાત છે. પુસ્તકને અંતે ‘પુરવણી’માં શ્રી. પૂરણ-મિંગની ‘ગુરુઅંથની મહત્તા,’ શ્રી. વાસવાણીની ‘સુખમનીની શ્રેષ્ઠતા’ (જે બે લેખવાળો ભાગ, મળે મળેલી પ્રતમાં બધાંવા રહી ગયો છે, તેથી તે હું જોઈ શક્યો નથી) અને પં. ખરેએ આપેલો ‘સુખમનીનો રાગ’ છે. આમ પુસ્તકને બનાવાય એકલું સર્વાંગસુંદર જ્ઞાત્રવાનો અનુવાદકે પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમનો ગુજરાતી અનુવાદ સરળ છે અને ઉપોદ્ધાતની પણ ખાપા સરળ છે. ‘સ્રોત’ શબ્દ ત્રીજા ભાગ (પ્રસ્તાવના, પૃષ્ઠ. ૩) નહિ, પણ નર ગતિનો છે. પુસ્તક સૌ જ્ઞાનપિપાસુએ વાંચવું ઘટે.

૧૬. ગીતાપદ્યાર્થકોષ (ગીતાના શબ્દોનો સાર્થ સ્વચ્છનિર્દેશ) : રચનાર-ગાંધીજી; પૃષ્ઠ ૧૬ નંરર્થક, કિંમત ચાર આના. ભક્તિભાવે, વિવેચક છતાં શુદ્ધ વૃત્તિએ અને સ્વતંત્રભાવે ગીતાનો અભ્યાસ કરનાર અંગે ગુજરાતમાં ગાંધીજી જેવું કાર્પક જાહેરો, અથવા નહિ પણ હશે. હિંદુઓમાં અતિપવિત્ર ગણાતા અંથનો અભ્યાસ ‘સામાન્ય વાચકને સરળ થાય એટલા માટે, એ ૧૯૨૨-૨૩માં યરોડા જીલ્લામાં જતા’ ત્યારે એમણે આ કૌપ તૈયાર કર્યો હતો. ગીતામાં આવતા એકે એક શબ્દનો અર્થ આપ્યો છે અને એ શબ્દ કયા અધ્યાયના કયા શ્લોકમાં આવે છે તે પણ બતાવ્યું છે. એમણે આપેલા કોઈ શબ્દ સાથે કોઈ કોઈ પાંડિતને કે ભક્તને પણ મતભેદ હોઈ શકે, પણ ગાંધીજી નો પોતાની રવાનાનિક સરળતાએ ને નત્ર, સાત્રે કહી દે છે કે “બીજા ગીતાખાસીને... મારી એ સૂચના છે કે જો ‘ત્રિદાર્થકોષ’માં અપાયેલા અર્થ તેમને ન રુચે ને બીજા વધારે પ્રિય લાગે તો તેઓ તેમાં જ નોંધી લે. આમ કરવાથી તેમને પોતાને મન ગમતો કાપ બહુ એકડી મહેનતે મળી રહેશે. અને એવા અભ્યાસી જે પોતે પચાંદ કરેલા

અર્થ મને પહોંચાડશે તો તેમનો હું આભારી થઈશ.” એકેએક ગીતાબ્યાસીઓએ આ કોપ પોતાની પાસે રાખ્યો ઘટે.

ઉપરનાં નં. ૧૬ થી ૧૯ પુસ્તકોના પ્રકાશક + નવજીવન પ્રકાશક મંદિર, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ.

૨૧. શેરની : પૃષ્ઠ ૩૪; (૨૨) મુક્તિને મારે : પૃષ્ઠ ૩૫; (૨૩) કેસરિયાં કિરણો : પૃષ્ઠ ૩૨; (૨૪) બે સાહસિકો : પૃષ્ઠ ૩૪; (૨૫) અમકારો : પૃષ્ઠ ૩૨; આ પાંચે પુસ્તકોના લેખક-લાલચંદ્ર ન પંજા; પ્રકાશક - ‘નવું વાંચીએ’ કાર્યમંદિર, પ્રતાપ મધ્યાની પોળ, વડોદરા; ‘નવું વાંચીએ’ અંધમાળાના આ દરેક પુસ્તકની કિંમત ૦-૩-૦ છે. આખી અંધમાળાની કિંમત રૂ. ૧ છે, પણ તેમાં કેટલાં પુસ્તક ને ક્યારે ક્યારે ગળવાનાં તે ક્યાંય જણાવ્યું નથી. પુસ્તકો જાળકાં મોટે છે, પ્રકાશકો જણાવે છે કે : “તમે મોંઘાંસ સુધી જાળકાંને ગમે તે માદિત્ય આપે (૧ આપે) રાખ્યું. લાલપીળી પરીઓની અને ફૂતરાં બિલાડાંની વાતો કરે (૨ કર્યે) રાખી; પણ હવે એનું માદિત્ય નહિ ચાલે. આજના વિજાને સાળીન ક્યું કે જાળક એ જીવતું જાગતું ચેતનવંતુ ને વિચાર કરતું મનુષ્ય છે. ગરખાંવાળી તરંગી વાતોએ એને જીવનવિકાસ અટકાવ્યો છે. વર્તમાન સમાજના ગાંજાંકે એનું માયકાંગડું ને વેંવડું વાચન પાંચવું નથી. એને તો શૌર્ય ને વીરતાની વાતો વાંચવી છે. સાહસ ને ક્રાંતિની કથાઓ લલકારવી છે. તે માટે ગંભીર ખતી વિચાર કર્યો છે?” આવે વિચારે આ કાર્યમંદિર જગતના કેટલાક સાહસિકોની નાની કથાઓ આ પુસ્તકોમાં મૂકી છે. પણ ‘બે સાહસિકો’માં રહેનારા લયંકર લૂંટારા પિઝારોની કથા મૂકીને લેખક જાળકાંને શું શિખવવા ઇચ્છે છે? એણે પેરુમાં ફરી લયંકર લૂંટ ચલાવેલી, એનું યથાસ્થિતિ પણ રોમાંચક વર્ણન અંગ્રજ કવિ શેરીડને પોતાના ‘પિઝારો’ નાટકમાં આપ્યું છે. ઇ. સ. ૧૫૪૧માં એનાં અપકૃત્યનેજ પરિણામે એનું ખૂન થયું હતું એ પણ લેખકે જણાવ્યું હોત તો જાળકાંને સારો બોધપાઠ મળત. ‘કેસરિયાં કિરણો’માં જતીન્દ્રજાણની, રાજ્ય અમલદારનું આગાને પગ તળે પીલી મરણમુખે પડનાર દાસી શ્રીમતીની, મરાઠા સરદાર અગાજીની, ઝાંસીનાં ગ્રાણી લક્ષ્મીજીનાંની કથાઓ આપી છે; પછી નીમક માટે સત્યાગ્રહ કરનાર ગાંધીજી, જીર્જ આગાસ, અને સરેજિની નૈકુ વિષે પતવી દીધું છે. પણ પછી અતિ એ સૌની દારમાં ‘જગતો આત્મા’ શ્રી. સવાહરરાવને બેસાડ્યા છે. શા માટે? ‘અસ્પૃશ્યતાનિવારણ’ માટે પ્રયત્ન કર્યા અને જાળકાંને નિર્ગેધક કાષ્ઠો કર્યા માટે? હજી તો એ રાજ્યમાં અસ્પૃશ્યો

ઉપર વારંવાર જુલમ યથા કરે છે. ત્રાવણકોરના રાજ્યની પેઠે એ રાજ્યને રાજ્યનાં મંદિરો અસ્પૃશ્યો માટે ખુલાં નથી કર્યાં. બાળકગનનિષેધક કાયદો એ રાજ્યની પ્રજા અને અમલદારો સુદ્ધાં છેડેચોક પગ તળે પીસે છે અને જનાંયે એ ‘જગતો આત્મા’ કંઈ કરતો નથી! ત્યારે કયા સાહસ માટે એ રાજ્યની એ વાતો આ પુસ્તકમાં છે? પ્રકાશનમંદિર એ રાજ્યનું છે માટે આ ખુશામન? અને ત્યારે “ગખાંવાળી તરંગી વાતોએ એનો (બાળકનો) જીવનવિકાસ અટકાવ્યો છે,” એ અંધમાળાના કાર્યમંદિરનું એ વાક્ય તેને મોતને જ થું આગાદ લાગ્યું નથી પડતું? લાધા બાળભોગ્ય બનાવવા માટે લેખકે લખોટીઓના ટચાકા જ માર્યા છે, લાધામાં જરાય ગંભીરતા નથી. આવા રમનખેલથી સ્વતંત્રતા પાત્ર થઇ જશે એવા સંસ્કાર બાળકનાં કુમળાં મગજ ઉપર પડે તો ભયંકર છે. ઉદાહરણ: “સર્પોએ અને ઉષાધીએ એના પર મોટા રાક્ષા બાંધ્યા” (‘અમકારા’ પૃષ્ઠ ૧૫). સર્પ રાક્ષા બાંધતા હશે? “૧૮૯૭ની ૨૬મી તારીખની સાંજે” (‘મુક્તિને માર્ગે’ પૃષ્ઠ ૧૩), ત્યાં માસનું તો નામ જ ગેપ! એ જ પુસ્તકમાં પૃષ્ઠ ૯ ઉપર એ જગાએ ‘સ્વતંત્ર્ય’, ‘અમકારા’માં પૃષ્ઠ ૧ ઉપર ‘કુરુ’, ૧૩ ઉપર ‘નિષ્ઠા’ અને એવા અનેક સબ્દોની જોડણીમાં પણ ભૂલો છે. બાળસાહિત્ય રમતવાત નથી, એમાં ખૂબ ગંભીરતા હોવી જોઈએ એ આજના ઉલ્લસાતા બાળસાહિત્યના લેખકોએ સમજવું જોઈએ, નહિ તો લાલ કરનાં હાનિ વધારે છે.

૨૬. મુંબાઈ: સંપાદક અને પ્રકાશક-નાગરદાસ ઇ. પટેલ, - મલાડ (મુંબાઈ); પૃષ્ઠ ૩૨, કિંમત ત્રણ આના. નાનાં બાળકોને કોઈ શહેરનો ઇતિહાસ કે ભૂગોળ શીખવામાં ઘણો કંટાળો આવે છે. પણ આ પુસ્તકમાં મુંબઈની ભૂગોળ બાલજગત આગળ એવી રસમય અને સરળ રીતે મૂકવામાં આવી છે કે તેને બાલજગત ઉત્સાહસહિત વધાવી લેશે એ વાત નિઃશંક છે. ત્રણ આના જેટલી ઓછી કિંમતમાં સુંદર પૃષ્ઠ, એ નકશા અને ૨૪ ચિત્રો વાળી આવી પુસ્તિકા આપતી એ એક જ્ઞાનનું સાહસ છે. મુંબઈ હિંદમાં આગળ પડતું જંદર અને વેપારનું મથક હોવાથી તેને વિષે બાળજગતે કોઈક જાણવું જોઈએ સંપાદકે ‘મુંબાઈ’ શબ્દ વાપર્યો છે, પણ ગૂજરાતી સાહિત્યના અનેક વિદ્વાનો અને સાક્ષરો ‘મુમ્બઈ’ શબ્દ વાપરે છે. ત્યારે ખરું થું? હું આશો રાખું છું કે આ પુસ્તિકાને બાલજગત વધાવી લેશે. શાન્તિ

પ્રસંગકથા

સરકારી કાયદા તોડનાર સરકારી રાવસાહેબ

આખું દેશ સરકારી રાવસાહેબ પુરુષોત્તમ બાગરમાઈ પટેલ સરકારના બાળલગ્નનિષેધક કાયદાનો ભંગ કરીને પોતાના પુત્રનું બાળલગ્ન કરવા નીકળ્યા છે, એ વિષેની પ્રસંગકથા ગયા અંકમાં લખી હતી અને એનું લગ્ન કરીને સરકારના કાયદાને નહિ તોડવાની એ સરકારના વફાદાર રાવસાહેબને આડકતરી સૂચના પણ કરી હતી. પણ સ્વાર્થ આગળ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીને પણ એ વફાદાર રાવસાહેબ કેમ ગળવામાં મૂકી શકે છે, સરકારના કાયદાને કેમ પગ તળે પીલી શકે છે, એનું જવાબનત્ર પ્રત્યક્ષપ્રમાણ એ રાવસાહેબે આપ્યું છે ને પોતાના પુત્રનું બાળલગ્ન ગઈ શુદ્ધ પાત્રમતે રાજ કર્યું છે. અને હવે આ મહાકૃત્ય બદલ સરકાર વખતે તેમને 'ગવનહાદુર' બનાવશે કે વખતે 'સરદાર' પણ બનાવશે!

વરઘોડાનો ભપકો!

પણ 'સરકારથી કરીને હું કંઈ છાનુંગાનું' આ બાળલગ્ન નથી કરતો,' એમ જાણે જાહેર કરવા એ ઇચ્છતા હોય એમ આખું દેશમાં પૂરલપકાથી એમણે વરઘોડો કાઢ્યો. કંકાત્રીઓ ગુજરાતીમાં ને અંગ્રેજીમાં કાઢી હતી, એટલે લાગે છે કે ગુજરાતી નહિ સમજનાર શૂદ્રોને ને અમલદારો ઉપર અંગ્રેજી કંકાત્રીઓ મોકલી હશે; ત્યારે તો વખતે જિલ્લાના અંગ્રેજ કલેક્ટર ને પ્રાન્તના અંગ્રેજ કમીશનર ઉપર પણ મોકલી હશે, જેથી તે અમલદારો પણ આ લગ્ન વિષે જાણી શકે. બેશક તેમાં વરની ઉંમર નહિ જણાવેલી, એટલે એ બાળલગ્ન છે એમ તેઓ ન જાણી શકે. અને નેથી એવા કેટલાક અનુદય આમલદારો વરઘોડામાં ને મનમાં પણ ગએલા!

જનનો ભપકો!

કંકાત્રીમાં કાર્યક્રમ હપાયો છે, તેમાં (૧) માંડવામુહૂર્ત, (૨) વરઘોડો, (૩) જનનયાત્રા, (૪) કસુઓ અને (૫) જમણ ક્યારે થશે એ જણાવ્યું છે, પણ લગ્નકંકાત્રીમાં લગ્નવિધિનો જ કાર્યક્રમ ગેપ! દારતો, અવહારના ભપકા આગળ લગ્નવિધિનો શો હિસાબ, જ્યાં લગ્નને નામે ભપકો જ બતાવેલો હોય ત્યાં? જૂના જમાનાના પાટીદારની પેઢે એ રાવસાહેબે જનનમાં ચારસોએક જનૈયાની સેના ચલાવી, જાણે પ્રાચીન રાજાઓની પેઢે જુદા કરીને કન્યા લેખ આવવાની હોય તેમ! બીજે દિવસે વળી ત્યાં સો બસોએક માણસો કમુંગા વેળાએ ઉમેરાયાં. ગામમાંથી જે કોઈ હાથ લાગ્યું ને જેણે એ બાળલગ્નમાં

માથ આપવાનું સ્વીકાર્યું' એ મૌને મોટરોમાં બેમાડી દીધા, ગામના અનેક ધારાળાને પણ બેમાડી દીધા ને એ સમસ્ત જનૈયાની સેનાને આંગાતી ભાગોળે - એરિસ્ટર વેવાઈને ઘેર અડાડી દીધી! અને 'લોક કહેના હોય કે મારી સાથે આણુંદમાં કાંઈ નથી, નો એ વાત ખોટી છે; જનમાં આવેલી સંખ્યાથી જ જણાશે કે મારી સાથે નો આખું આણુંદ છે,' એમ જાણે એ રાવસાહેબ સાબિત કરતા હોય એમ બતાવી દીધું! બેસકે એનું એક પરિણામ તો એમના લાભમાં આવશે એમ ધારે છે: આણુંદ મુનિસિપાલિટીની ચુંટણી આવતા જ મામમાં આવે છે અને ઘણાખરા જનૈયા - ધારાળા સુદાંત - એમને મત આપશે, કારણકે જંદુકથી તાકલી સીમાની ગોળી વખતે નિષ્ફળ જાય, પણ પોતાને ઘેર નહિ, નો વેવાઈને ઘેર પણ તાકલી મારેલી ને મોંથી પેસી આખું શરીર વીધીને પાર નીકળી જતી ચુરવાની ગોળી કંઈ નિષ્ફળ જતી હશે? • વેવાઈને ઘેર

અને વેવાઈ ભાઈ સુનીભાઈ તો આંગાતી બી. એ., એલ.એલ. બી., એરિસ્ટર-અંટ-લો રહ્યા, આફ્રિકામાં વટીલાત કરનાર રહ્યા, એટલે સરકારના કાયદાને કેમ ઓળંગવા એ સારી રીતે જાણે. એમના કાકા ભાઈ ચતુરભાઈ નાથાભાઈ પટેલ બી. એ., એલ.એલ. બી. રહ્યા, વડોદરા રાજ્યના ન્યાયખાતાના મોટા અમલદાર રહ્યા, એટલે એ પણ ભવિષ્યને કાયદો ઓળંગવાની કાંઈ ને કાંઈ રીત સમ્મતિ આપે! એ એરિસ્ટરે રાવસાહેબની ભારે જાનને પોતાના મોલા પ્રમાણે ભારે મતકાર કર્યો. એ મતકારમાં વડોદરા રાજ્યના મોટા અમલદારોએ પણ ભલકભર્યો ભાગ ભજવ્યો, જાણે વડોદરા રાજ્યમાં બાળજનનિષેધક કાયદો જ ન હોય! પણ આજ સુધીના અનુભવથી એ તો ક્યારનું ય સાબિત થઈ ગયું છે કે ત્યાના રાજ્યએ બાળજનનિષેધક કાયદો આખા દિંદુરયાનમાં પ્રથમ કર્યોતો જય યુરોપ-અમેરિકા સુધી ખાટી લીધો છે, પણ એ રાજ્યે એને ખાંડ-ચઢાવેલી (Sugar-coated) કરી-ભીનતી ગોળી જેવો બનાવી દીધો છે, જેથી હસતે મોંએ આખો ને આખો ગળી જવાય! અહુણ જ એ રાજ્યએ તો આ કાયદાનો સખ્ત અમલ કરવાનું ફરમાવ્યું છે, પણ ત્યારે આ બાળજન સામે એ કાયદો શું કરે છે તે જોઈયું. અને ત્યાર પહેલાં તો કાયદો તોડનાર મુખ્ય અપરાધી ભાઈ સુનીભાઈ તો આફ્રિકા જવા મુંબઈથી આગમોટમાં ચઢી પણ બેઠા હશે!

અમેરિકામાં બાળજન

પણ એ રાવસાહેબને નો એ એરિસ્ટરને ખૂબ આશ્વાસન મળે એવું બાળજન હાલ અમેરિકામાં પણ જન્મું છે. 'મુંબઈ સમાચાર'ને મળેલો લંડનનો

તાર તેના તા. ૩:૨:૧૯૩૭ના અંકમાં છપાગે છે તે પ્રમાણે “યુનીસ વીન્સ્ટેડ નામની નવ વર્ષની છોકરીનાં આવીશ વર્ષની ઉંમરના ટેનેસીના ખેડૂત આર્થર્ વેન્સ સાથે સનિવારે થયેલાં લગ્નથી અમેરિકનો ચોંકી ઉઠ્યા છે.” અહીં તો લોકે આનંદથી જનમાં જઈ મિષ્ટાન્નની લહેજત ઉડાવી છે! “યુનીસ પોતાની ઢીંગલી સાથે રમે છે જે તેના ધણીએ લગ્નની બેટ તરીકે તેને આપી છે.” અહીં વરરાજી નગીનલાઇએ કન્યા એન વિમળાએનને શી બેટ આપી છે તે જણવું નથી, પણ વરને લાલુતરમાં કન્યા દયાવી ન જાય માટે કન્યાએ વડોદરા મહારાણી હાઈ સ્કૂલ છોડી પડશે એ બેટ તો ઘણું કરીને કન્યાને મળી હશે કે મળશે. “યુનીસની માતાએ પત્રકારોને જણાવ્યું હતું કે મેં મારી પુત્રીના લગ્નમાં સમ્મતિ આપી છે, કારણકે ઈશ્વરની તેમાં સંમતિ છે.” આપણે અહીં યોગેલા બાળલગ્નમાં વરકન્યાનાં માતાપિતાએ, ઈશ્વરની સંમતિ લેઈને કે તે વિના પણ, ગોતાની સંમતિ આપી છે; સમ્મતિ શું, લગ્નજ પોતે ગોઠવ્યાં છે! અમેરિકન “ઊંઝો માટેની લીલા પ્રમુખ મીસ ક્લિવિયને જાહેર કર્યું હતું કે આ રાષ્ટ્રીય અપકીર્તિ અમેરિકાના સંરક્ષક રાજ્યોની અંદરની દરેક ઊંઝો સુધી ઉપજાવે ગયી છે, અને આ કમ સુપ્રિમ કોર્ટમાં લેઈ જઈ લગ્નને રદ કરાવવાનો ધરાદો રાખીએ છીએ.” અમેરિકામાં સામાન્ય રીતે બાળલગ્ન થતાં નથી ને તેથી બાળલગ્નનિષેધક કાયદો જ નથી, એટલે એ લગ્ન રદ થઈ શકે તેમ નથી. આપણે અહીં તો અંતે વેચાઈ-વેંચાણો ગોતે કરાવેલા એ બાળલગ્નને અપકીર્તિ માનતાં જ નથી, એ તો એમાં લાદવો ને કીર્તિ માગે છે! અને લગ્ન રદ કરાવવાની તો વાત જ શી, બાળલગ્નના એ અપરાધ માટે જ એમનો વાંકો વાળ ચનારો નથી ત્યાં! ત્યારે અને વેંચાઈઓ ને વેંચાણો, હાલ તો આશ્વાસન લો ને ખૂબ રાચો!

પણ કન્યાનું શું?

જાને વેંચાઈ-વેંચાણો આ બાળલગ્ન કરીને આશ્વાસન પામશે ને હાથ કરીને નિરાંતે માણશે, લગ્નનાં મિષ્ટાન્ન જમનારા ઘેર જઈ પેટ ઉપર હાથ ફેરવતા સુધી જશે, પણ કોઈએ એ વિચાર્યું કે હવે કન્યાનું શું? અહુણ જ જણાવ્યું તેમ “વરને લાલુતરમાં કન્યા દયાવી ન જાય માટે કન્યાએ વડોદરા મહારાણી હાઈ સ્કૂલ છોડી પડશે એ બેટ તો ઘણું કરીને કન્યાને મળી હશે કે મળશે.” કેવા કોડથી ને હોંશથી એ લાલુતી હશે એ જણવાની એનાં માથાપને શી પરવા? અને એ લણે એમ હવે તો વરનાં માથાપ ન જ ધમ્મે, કારણકે એથી તો પોતાના ન લણી શકે એવા પુત્રની જદનામી થાય. કન્યા એન વિમળા-એનનાં મોટાં એન-એમના કાકા ઉમેદલાઈનાં પુત્રી-એન શાન્તાએન તેમની સાથે

ભણે છે ને હજીયે ભણી શકશે, કારણકે તેમનું લગ્ન તો આજુદના જ એક સંસ્કારી કુટુંબમાં થયું છે: તેમના સસરા ભાઈ ગૌરધનભાઈ વડીલ છે ને તેમના પતિ ભાઈ ભાઈભાઈભાઈ મુબંક ઐષ્ટ ગોડિકલ કોલેજમાં અભ્યાસ કરે છે, વળી તેમના જેકે ભાઈ કુશાભાઈ એલ.એલ. બી. છે ને આજુદમાં વડીલાત કરે છે. આવા સંસ્કારી કુટુંબ તરફથી તો જેન શાન્તાબેનને ભણવાનું ઉત્તેજન મળ્યા ત્યારે છે ને મળ્યા જશે. પણ ત્યારે નાની જેન વિમળાબેનની શી સ્થિતિ! મોટી જેન અભ્યાસ આતુ રાખે ને પોતે નાની છતાંયે અભ્યાસ છોડવો પડે એથી એમને કેવો આચાર લાગતો હશે એની એમનાં કાયદેમર વાલી થઈ બેઠેલ માયાપને, અને દવે તો સામુસસરારે શી પડ્યા! અને આવી સ્થિતિમાં ભણેલી કન્યાઓ વડીલા સામે બંડ કરી બેસે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય? પણ એવું બંડ, જેન વિમળાબેન ન કરી શકે, એટલા માટે તો એમને નાનપણમાં જ બાળારાગ સાથે પગલાવી માર્યા!

વહોરા બાળાનું ધર્મશુર સામે બંડ

સમાજની ધંડીમાં જ્ઞાની બાળાઓ હવે સમજની ધાય કે હવે તો તેમની સંસ્કારી બેનો બંડ કરતો થઈ ગય છે. વહોરા વહોરા કામમાં પડતા ત્રિયાજ પારીદાશે કરતાંયે મુખ્ય છે, પણ હવે ભણેલીગણેલી જુવાન વહોરા બાળાઓ પડતાને ખીંટીએ મૂકતી થઈ છે! કરંચીમાં, એ કામનું એક સંસ્કારી કુટુંબ છે, તેમાંની એક જાળા જેન શિરીનબેને એમ પડતાને વેંગળા મૂકી દીધો છે, એટલું જ નહિ પણ પડતાની અનિષ્ટતા વિશે ભાષણો પણ કરે છે. એ જેનના લગ્નનો પ્રસંગ ગયા માગમાં આવ્યો ને તેમાં અનેકને તેમણે આમંત્રણ પણ આપ્યું. તેમના ધર્મશુર મુશાજએ જેમને એક કે બીજે કારણે જમાતમાંથી બહિષ્કૃત કરવા, તેમને પણ આમંત્રણ આપ્યું. દવે એ જમાતમાં એવો નિયમ છે કે લગ્નવિધિ તો એ મુશાજજ કરાવે. પણ પડતા ન પાળનારી અને પોતે જમાતમાંથી બહિષ્કૃત કર્યા છે એવાઓને આમંત્રણ આપનારી જેન શિરીનબેનની લગ્નક્રિયા કરાવે તો ધર્મ બેળાચ ને રસાતળ ત્યારે એમ એ મુશાજને લાગ્યું. આથી શિરીનબેન પડતા બોલે તો જ લગ્ન કરાવું એમ મુશાજએ સંભળાવી દીધું. ભણેલીગણેલી જાળાએ મુશાજની શરત ધરીને ના પાડી! મુશાજ કંઈક નમ્બા ને દીલી શરત કરી કે જેમને મેં જમાતમાંથી બહિષ્કૃત કર્યા છે તેમનાં આમંત્રણ કાપો તો લગ્નવિધિ કરાવું. જેન શિરીનબેને તો માથું પડચેય રણમાંથી એક ડગલું પણ પાછું ભરવાની સાફ ના પાડી! કંઈ મુશાજ નહિ હશે, તો લોક પરંપરા વિના રહેવાના હતા?

એન શિરીનએને તા. ૧૪:૧:૭૩ને રોજ પોતાના લાઇની પાસે લગ્નવિધિ કરાવીને ધર્મગુરુ સામેનું બંડ સફળ પાર ઉતાર્યું! ધન્ય બંડખોર વીરબાબા!

ધર્મગુરુની સરી જતી સત્તા

‘આમ લોક જ્ઞાતેજ પરણતા થઇ જાય તો પછી અમને પૂછે કાણ?’ એમ મુલાંજીને લાગ્યું ને તેથી પોતાની સત્તા સરી પડતી તેમને લાગી. આથી જો એન શિરીનએનેને ને તેમની સાથે લગ્ન કરનાર યુવકને પોતાના સોલીસીટરે માર્કેટ નોટીસ અપાવી કે તમે મુલાંજી પાસે વિધિ કરાવ્યા વિના લગ્ન કરીને સંસાર ભોગવો છે તે પાપ છે, માટે તા. ૨૮મી પહેલાં મુંબઇ આવી મુલાંજી પાસે લગ્નવિધિ કરાવી જ્ઞાતો, નહિ તો તમે વહોરા જમાતમાં રહેવા ઇચ્છતાં નથી એમ માનવું પડશે. એન શિરીનએનેના પિતાને ને લાઇને પણ નોટીસ અપાવી કે મુલાંજીની હાજરી વિના ને જલિખૂન થયેલા વહોરાઓની હાજરીમાં તમે શિરીનએનેનું લગ્ન કરાવ્યું, એ મુલાંજીના ગુનો કર્યો છે, માટે તા. ૨૮મી પહેલાં મુંબઇ આવી તેનો ખુલાસો કરી જાઓ. શિરીનએનેના પતિએ, લાઇએ અને પિતાએ પોતાની મજેલી નોટીસોનો ઉત્તર મુલાંજીને આપી દીધો છે ને તેમાં મુલાંજીની સત્તાની અવગણના કરી છે. જણાવ્યું છે કે: “મજેલી નોટીસોમાંના શબ્દો ધણાજ જાદનકશી ભરેલા છે, એટલે તે પાછા લેવા. લગ્નવિધિ પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રને અનુસરીને કરવામાં આવ્યો છે અને છતાંયે ફરી લગ્નવિધિ કરવા કહેવું એ માત્ર આડંબર છે. તા. ૨૮મી પહેલાં અમારા ત્રણમાંથી કોઇ મુંબઇ આવી શકશે નહિ.”

બંડખોર બાબાનો પુણ્યપ્રકોપ

પણ જો બંડખોર બાબા એન શિરીનએને તો મુલાંજીની નોટીસનો પોતાનો જુદોજ જવાબ તેમના સોલીસીટર ઉપર મોકલી દીધો. એ સળંગતો જવાબ આ રહ્યો: “જે લગ્ન મેં મારી રવેન્જાએ કર્યું, જે લગ્ન ઉપર મારા પરમપૂજ્ય પિતાજીના આશીર્વાદ હિતર્યા, જે લગ્નનો વિધિ મારા જીવનમિત્ર અને લાઇ ગુલામઅલીને હાથે થયો, જે લગ્નથી હું મારા ત્રિયજન સાથે ધર્મત્રયાથી જોડાઇ અને જે લગ્ન આપણા ધર્મશાસ્ત્રના ધારાધોરણને ને વિધિને અનુસરી કરવામાં આવ્યું છે, તે લગ્નને તમે જ્યારે પાપ તરીકે વર્ણવો છો ત્યારે મારા હૃદયમાં એક પુણ્યપ્રકોપ ઊભુજી જોડે છે, પણ તેને વશ રાખી માત્ર એટલુંજ કહેવા ઇચ્છું છું કે મુલાંજી સાહેબને કહો કે ઈશ્વર તેમને સદૃશુદ્ધિ આપે અને દીન-ધ-દરબારનો નેક માર્ગ શું છે તે તેમને સમજાવે. સેવા એ ધર્મનું સર્વોત્તમ અંગ છે અને લગ્નવિધિને દર્શીપુરુષથી પાર ઉતારવો એ ધર્મગુરુ

માટે નિર્ણિત થએલો સેવામાર્ગ છે. પણ એ સેવામાર્ગથી અવગા કરી પુણ્યને પાપ કહી બતાવનાર માણસને કયા સખ્દોમાં વર્ણવું?" ('સુગ્રહ સમાચાર,' તા. ૩ : ૨ : ૧૯૩૭). એ હાથે જળ કરીને પોતાની મરી જતી સત્તાને પકડી રાખવા મંથન કરનાર મુલાંછને આ જવાબથી કોણ જાણે શું'યે થઈ જતું હશે અને હવે કોણ જાણે શું'યે કરી ત્રાખવા કમર કસશે? પણ આવી અંડખોર બાળાનો વાળ પણ વાંકો કરવાની આ જમાનામાં એવા ધર્મગુરુની શુભ્નસ શી? હવે તો આવી અંડખોર વીર બાળાઓ નોંધએ છે, ભૂલ્યા સમાજની શુધ્ધિ કૈકાણે લાવવા!

પાળજમાં સાદું લગ્ન

કંપાલામાં વડીલાત કરતા ચાંગાના ઍરિસ્ટર ભાઈ સુનીભાઈએ મોટી ધામધૂમથી પોતાની કન્યાને ગમે તેવા વગ સાથે બાળલગ્ન કરાવ્યાની કથા પાછળ આવી ગઈ. હવે એજ કંપાલામાં વેપાર કરતા પલાણના ભાઈ જગનભાઈ પુરુષોત્તમે પોતાનાં લગ્ન સંસ્કારી ને ચારી રીતે કર્યાની કથા આવે છે. એ ભાઈની ઉંમર આશરે ૨૮ વર્ષની છે. પોને સુધારક વિચારના છે અને કન્યા-પિતાઓને મોટે ખર્ચે પોતાની કન્યાઓને પરણાવવામાં પડતા નાસથી ગચાવવાજ નોંધએ એ મનના છે. તેમની લગ્ન કરવાની વૃત્તિ થઈ. બીજાં સારાં માર્ગાં આવેલાં, પણ તેમની નજર પાળજના ભાઈ ચતુરભાઈ મોતીભાઈનાં પુત્રી જેન શાન્તાબેન ઉપર ફરી. એ જેન સોજેક વર્ષની ઉંમરનાં છે. લગ્ન વિષે વરકન્યાએ એક બીજાની સંમતિ મેળવી લીધી અને ગઈ વર્ષે બીજાને રોજ લગ્ન લેવાયાં. પરંતુ કે એવી બીજી કશા પ્રકારની લેવડદેવડ થઈ નથી, માટલી સાથે રિવાજ પ્રમાણે રૂ. ૫૧ કન્યાપિતાએ મોકલેલા તે પણ વરપક્ષે પાછા મોકલ્યા. જનમાં વર પોને, તેમના મોટા ભાઈ, એક મિત્ર, તેમના મામા ગાડરોલના વયોવૃદ્ધ ભાઈ ખુશાલભાઈ અને એક વાળંદ, એમ પાંચજ માણસ હતા. લગ્નવિધિ પણ સાદી ને સરળ રીતે થયો હતો. જાદુ મળતર ન હોવાથી પાળજને ગોરે એવો વિધિ કરાવવા ના પાડી, ત્યારે પેટલાદ સંસ્કૃત પાકશાળાના એ વિદ્યાર્થીઓને બોલાવ્યા ને તેઓએ રાત્રે લગ્નવિધિ કરાવ્યો. સવારે ખીચડી કઢીનું જમણુ જમી અપોરે જન વિદાય થઈ ગઈ. કન્યાપિતાઓનું આમ દુઃખ જાણુનર યુવકોને સમાજ ધન્યવાદ આપે છે. હવે તો લગ્નમાં કોઈ પણ જાતની પરંપરા ન લેવાની ને કશી પણ ધામધૂમ વગર સાદા વિધિથી લગ્ન કરવાની પ્રતિગા લેનાર યુવકોની સમાજને જરૂર છે, સોળમી સદીના ઠાલા ઠાકમાક કરનારા રાવસાહેબોની ને ઍરિસ્ટોનો તો નથી જ!

વડોદરામાં સાદું લગ્ન

નડીઆદ લખાવાડમાં ભાઈ રામભાઈ દાલાઈનું કુટુંબ અગ્રેસર ગણાય છે. તેમના પૌત્ર ભાઈ ચિમનભાઈ ગગનભાઈ પચીસેક વર્ષના સંસ્કારી યુવક છે. ગેટ્રિક સુધી તેમણે અભ્યાસ કર્યો છે. તેમનું લગ્ન સારસાના ભાઈ ડાહ્યાભાઈ ઈશ્વરભાઈનાં પુત્રી સાથે ગઈ વર્દિ દમને રાજ થયાં. એ બેન અદાર એગણીનું વર્ષની ઉમરનાં છે અને અગ્રેજી પાંચમા ધોરણ સુધી ભણેલાં છે. એલેમ્બીક કંપની વાળા ભાઈ ભાઈલાલભાઈ દાજીભાઈ અમીનનાં પત્નીનાં એ બેન ભત્રિજી થાય. કન્યાપિતા ભાઈ ડાહ્યાભાઈ વડોદરામાં જૈંઝમાં નોકરી કરે છે અને તેથી એ લગ્નક્રિયા પણ વડોદરા દાંડિયા જાનરના ગોવિંદભવનમાં થઈ હતી. આ લગ્નમાં પણ કોઈ પણ પ્રકારની લેવડદેવડ થઈ નથી. જન આગલી સંધ્યાકાળે નડીઆદથી વડોદરા ગઈ હતી. જનમાં વર ઉપરાંત છ ભાઈઓ હતા, ને તેમાં ગિટાપર્ડ આગતદાર ત્રયોદ્ધ ભાઈ યુનીભાઈ ઉમેદભાઈ પણ હતા. સવારમાં નવેક વાગ્યે સાદા વિધિથી લગ્નક્રિયા થયા પછી જમીને જન સાંજે પાછી ફરી હતી. આવાં સુંદર દૃષ્ટાન્ત ખેસાડવાથી સમાજમાં અનેક કન્યાપિતાઓનું દુઃખ ટળે, કન્યાઓ સારી રીતે ઊછરે ને કેળવણી પામે. સમાજ આવા યુવકોને અભિનંદન આપે છે. હવે તો લગ્નમાં કોઈ પણ જાનની પરકણ ન લેવાની ને કશી પણ ધામધૂમ વગર સાદા વિધિથી લગ્ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર યુવકોની સમાજને જરૂર છે, સોળામી સદીના ઠાણા ઠાઠમાક કરનારા રાવસાહેબોની ને બેરિસ્ટરોની તો નથી જ!

“ગુજરાતી યુવતીનું જંગાળી યુવક સાથે લગ્ન

“અમદાવાદ, રોમવાર. તા. ૧૮:૧:’૩૭ને રાજ રાતના ૬ વાગ્યે શ્રી. નરેન્દ્રભાઈ હડીસિંહનાં બેન શ્રી. શ્રીમતી હડીસિંહનાં લગ્ન તેમના ભાઈના શાહીયાગના જંગલામાં કુટુંબીજનો અને મિત્રોના નાના સમુદાય સમક્ષ ‘સ્પેશિયલ મેરેજ એક્ટ’ પ્રમાણે કવિવર ટાગોરના ભત્રિજા શ્રી. સૌમ્યેન્દ્રનાથ ટાગોર સાથે રજીસ્ટર થયાં હતાં. લગ્નના માંડણ તરીકે જંગાળી હળનું એક મૂંપડું જંગલાના યોગાનમાં જાંધરામાં આવ્યું હતું અને તેને ગામડાના વારતના થોડા નમુનાઓથી અને દીવીઓના ઝાંખા તેજથી શણગારવામાં આવ્યું હતું. આ રીતે સાદાઈથી લગ્નોત્સવ પૂરો થયો હતો” (‘ગુજરાત સમાચાર’). બેન શ્રીમતી શેઠ પોતે સંસ્કારી છે, કદા વિષેનો અભ્યાસ કરવા એ શાન્તિનિકેતનમાં રહેલાં અને પછી તો નૃત્ય વિષેનો અભ્યાસ કરવા યુરોપ પણ જઈ આવેલાં છે. સૌમ્યેન્દ્રનાથ ટાગોરને તો આજનો સમસ્ત યુવકવર્ગ

ઓળખેજ છે. આવા ધનવાન શેડિયાને ઘેર દીકરીનાં લગ્ન છેક આઠા લગ્નવિધિથી થાય, ત્યારે તેમના આગળ જેમના ધનની કંઈયે વિમાત નહિ એવા રાવસાહેબ ને બેરિસ્ટર લગ્નમાં સોળમી સદીના ઢાંઢા હકારા કરે! પણ આજના નવયુગમાં એ હાસ્યાસ્પદ છે તે એ ન સમજતા હોય તો સમજો: પાટીદાર સ્ત્રી વિલાયત જાય છે!.

વડોદરા તામે ખાનપુરના ભાઈ ભોગીલાલ પ્રબુદાસ પટેલ હાલજ સીવિલિયન થયા છે, એ ભાઈ બેરિસ્ટર પણ થયા છે. એમનાં પત્નીએ અત્રેજ ચારેક ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કરેલો છે. ને આજરોજ, સુદિ પડવે (તા. ૧૨: ૨: '૩૭ની) સ્ટ્રીમરમાં વિલાયત જાય છે એવા સમાચાર મળ્યા છે. શું કરવા? હિંદી સંસ્કૃતિ પામી રહ્યા પછી હવે યુરોપિયન સંસ્કૃતિનો ઓપ ચલાવવા કે, પૈમા લીજળી રહ્યા હશે તેનો નિઃશ્વ કરવા?

કેન્યા કોલોનીમાં હિંદુ લગ્ન વિષે કાયદો

“કેનીયા કોલોનીમાં હિંદુઓનો વસવાટ કાયમનો બન્યો છે. આ કોલોનીની ધારાપોથીમાં ખ્રિસ્તી, મુસ્લીમ વગેરે ધર્મોવાળાઓને માટે લગ્નનો કાયદો છે; પણ હિંદુઓ માટે તેવો કાંઈ કાયદો અહીં નથી, એટલે એવા કાયદાની ગેર-હાજરીમાં આ કોલોનીમાં ચતાં હિંદુ લગ્નો કદાચિત ગેરકાયદેસર પણ ગણી શકાય, એવી શંકા ઉપસ્થિત ચતાં અન્ય કોલોની માફક હિંદુઓને પણ કાયદેસર રક્ષણ આપવા માટે હિંદુ લગ્ન, છૂટાછેડા અને વારસાદક્ષ કાયદેસર ઠરાવવા માટે કાયદો ઘડવાનો સરકારનો ઇરાદો થયો અને તે માટે અમુક મુદ્દાઓ તૈયાર કર્યા. આ ખીલ ગવર્નર ધન કાઉન્સિલમાં રજુ થયું નથી, પણ જો આવા મુદ્દાવાળું ખીલ ઘડાય તો હિંદુઓને તે માટે કંઈ વાંધો છે કે કેમ તે જાણવા માટે એ કોચુ ખીલ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે” (‘કેન્યા ડેલી મેલ,’ તા. ૨૧: ૧૦: '૩૬). લગ્નના અધિકાર સ્ત્રીપુરુષને સમાન હોવા જોઈએ, એમ આજે અમરત જગત માની રહ્યું છે, સંસ્કારી હિંદુઓ પણ માની રહ્યા છે. આપણા પ્રાચીન પદ્ધતિના પ્રચલિત કાયદા કરતાં ‘સિવિલ બેરેજ એક્ટ’ વધારે સારો છે. લગ્ન ને છૂટાછેડા કરવામાં સ્ત્રીપુરુષને સમાન અધિકાર હોવા જોઈએ અને પુત્રોના જેવોજ ને જેટલોજ વિધવાને વારસાદક્ષ હોવો જોઈએ. આવે ઉદાર ભાવે લગ્ન વિષેનો કાયદો થાય એટલા માટે કેન્યા કોલોનીના હિંદુ ભાઈઓ ખૂબ ચર્ચા કરે ને સરકારે પ્રસિદ્ધ કરેલા ખીલમાં સુધારાવધારા સૂચવે. લગ્નની સુવ્યવસ્થા ઉપર જ યતિનું કંઈકાણું છે ને નનાજ ઉપર યતિની સંસ્કૃતિ ટકી શકે છે.

૧૯૮૩

❧

દેશભૂ

❧

પાટીદાર

❧

વર્ષ ૧૪

❧

અંક ૫

“જગતમાં સર્વ સ્થળોએ નિરાળો, કોલેજ અને યુનિવર્સિટીઓને આમ જનતાના માનસને ખેડવાનાં સાધનો તરીકે ગણવામાં આવે છે. રુશિયા અને ચીન જેવા દેશમાં મૂઠ અને અવાચ્ય જનતાને થોડા સમયમાં લખતી વાંચતી કરી આખી પ્રજાને આગળ ધપાવવામાં આવી છે, જ્યારે આપણા દેશની કંગાલ અને માનહીણી યુનિવર્સિટીઓ પ્રેતસાહન વગર નાની હોડીઓની જેમ ગણ્યાગાંક્યા વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષાઓના વિષયમાંથી પસાર કરવામાં પોતાની ઇતિકર્તવ્યતા સમજે છે. આપણી યુનિવર્સિટીઓ આ વિશાળ દેશની આમ જનતાના બાહ્ય કેવળની કિનારને પણ પૂરી સ્પર્શી શકી નથી. અને જે થોડાકેટલા પણ સ્પર્શ થયો છે તે પણ પરદેશી સાહિત્યથી દુષિત થયો છે. પૌર્ણત્ય પ્રજાઓમાં આજે જાગૃતિનો જે નાદ ગાજી રહ્યો છે, તેમાં સ્વમાન અને આત્મગૌરવની દૃષ્ટિએ હિંદ હજુ ઘણું પછાત છે.”

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

તન્ત્રી : નરસિંહલાલ ઈચરલાલ પટેલ

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના ત્રણ આના

ઓળખેજ છે. 'આવા ધનવાન શેડિયાને ઘેર દીકરીનાં લગ્ન છેક માદા લગ્નવિધિથી થાય, ત્યારે તેમના આગળ જેમના ધનની કંઈયે વિમાન નહિ એવા રાવસાહેબ ને બેરિસ્ટર લગ્નમાં મોળમી મદીના ઠાણા દ્વારા કેરે! પણ આગળના નવયુગમાં એ હાસ્યાસ્પદ છે તે એ ન સમજતા હોય તો સમજે- પાટીદાર સ્ત્રી વિલાયત જાય છે!

વડોદરા તામે ખાનપુરના લાઇ બોમ્બીલાલ પ્રભુદાસ પટેલ હાજર સીકિલિયન થયા છે, એ લાઇ બેરિસ્ટર પણ થયા છે. એમનાં પત્નીએ અગ્રેજ ચારેક ધોરણ સુધીનો અભ્યાસ કરેલો છે. તે આજરોજ, મુદિ પડવે (તા. ૧૨:૨:૩૭ની) સ્ટીમરમાં વિલાયત જાય છે એવા સમાચાર મળ્યા છે. શું કરવા? હિંદી સંસ્કૃતિ પામી રહ્યા પછી હવે યુરોપિયન સંસ્કૃતિનો ઓપ ચડાવવા કે, પૈસા બિછળી રહ્યા હશે તેનો નિગ્રાહ કરવા?

કેન્યા કોલોનીમાં હિંદુ લગ્ન વિષે કાયદો

“કેનીયા કોલોનીમાં હિંદુઓનો વસવાટ કાયમનો બન્યો છે. આ કોલોનીની ધારાપોથીમાં ખ્રિસ્તી, મુસ્લીમ વગેરે ધર્મોવાળાઓને માટે લગ્નનો કાયદો છે; પણ હિંદુઓ માટે તેવો કોઇ કાયદો અહીં નથી, એટલે એવા કાયદાની ગેર-હાજરીમાં આ કોલોનીમાં થતાં હિંદુ લગ્નો કદાચિત ગેરકાયદેસર પણ ગણી શકાય, એવી શંકા ઉપસ્થિત થતાં અન્ય કોલોની માફક હિંદુઓને પણ કાયદેસર રક્ષણ આપવા માટે હિંદુ લગ્ન, છૂટાછેડા અને વારસાદક્ક કાયદેમર કરાવવા માટે, કાયદો ઘડવાનો સરકારનો ઇરાદો થયો અને તે માટે અમુક મુદ્દાઓ તૈયાર કર્યા. આ બીજા ગવર્નર ઇન કાઉન્સિલમાં રજુ થયું નથી, પણ જો આવા મુદ્દાવાળું બીજા ઘડાય તો હિંદુઓને તે માટે કંઈ વાધો છે કે કેમ તે જાણવા, માટે એ કોચુ બીજા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે” (“કેન્યા ડેલી મેલ,” તા. ૨૧:૧૦:૩૬) લગ્નના અધિકાર સ્ત્રીપુરુષને સમાન હોવા જોઈએ, એમ આજે સમસ્ત જગત માની રહ્યું છે, સંસ્કારી હિંદુઓ પણ માની રહ્યા છે. આપણા પ્રાચીન પદ્ધતિના પ્રચલિત કાયદા કરતાં ‘સિવિલ એન્ડ બેરેટ’ વધારે સારો છે. લગ્ન ને છૂટાછેડા કરવામાં સ્ત્રીપુરુષને સમાન અધિકાર હોવા જોઈએ અને પુત્રોના જેવોજ ને જેટલોજ વિધવાને વારસાદક્ક હોવો જોઈએ. આવે ઉદાર-ભાવે લગ્ન વિષેનો કાયદો થાય એટલા માટે કેન્યા કોલોનીના હિંદુ લાઇઓ ખૂબ ચર્ચા કરે ને સરકારે પ્રસિદ્ધ કરેલા બીજામાં સુધારાવધારા સૂચવે. લગ્નની સુવ્યવસ્થા ઉપર જ જાતિનું કદવાળું છે ને નેના જ ઉપર જાતિની સંસ્કૃતિ ટકી શકે છે.

૧૯૯૩

❧

દેશભાષા

❧

પાટીદાર

❧

વર્ષ ૧૪

❧

અંક ૫

“જગતમાં સર્વ સ્થળોએ નિશાળો, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓને આગ જનતાના માનસને ખેડવાનાં સાધનો તરીકે ગણવામાં આવે છે. રુશિયા અને ચીન જેવા દેશમાં મૂઠ અને અગ્રામ્ય જનતાને થોડા સમયમાં લખતી વાંચતી કરી આખી પ્રજાને આગળ ધપાવવામાં આવી છે, જ્યારે આપણા દેશની કંગાલ અને માનહીણી યુનિવર્સિટીઓ પ્રેતસાહન વગર નાની હોડીઓની જેમ ગણ્યાગાંઠ્યા વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષાઓના વિષયમાંથી પસાર કરવામાં પોતાની ઇતિહાસિક વ્યવસ્થા ગમતે છે. આપણી યુનિવર્સિટીઓ આ વિશાળ દેશની આગ જનતાના ગાલ કવચની કિનારને પણ પૂરી સ્પર્શી શકી નથી. અને જે થોડોઘણો પણ સ્પર્શ થયો છે તે પણ પરદેશી સાહિત્યથી દુષિત થયો છે. પૌર્વાત્ય પ્રજાઓમાં આજે જગતનો જે નાદ ગાજી રહ્યો છે, તેમાં સ્વમાન અને આત્મગૌરવની દૃષ્ટિએ હિંદ હજુ ઘણું પછાત છે.”

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર

તન્ત્રી : નરસિંહભાઈ મથિરભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

‘વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલનાં ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

ઓની શારીરિક સ્થિતિ	બેન ચંચળબેન પટેલ	૧૯૩
પરીક્ષાઓ તરાવતી યુનિવર્સિટી-હોડીઓ કવિત્વ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર		૧૯૪
જેઠૂતની નિરાશા	ભાઈ જયભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૧૯૮
ત્રડોદરા દિવાન આ. તરફ પ્રતિનિધિગંડળ	,, નટવરલાલ માણેકલાલ દવે	૨૦૨
શિક્ષણ અને સાહિત્યની દુર્દશા	,, મણિલાલ જ. દિવેદી	૨૧૧
ગંડોર રમા	,, ઈશ્વરભાઈ મોતીભાઈ પેટલીકર	૨૧૫
જનનો બીજો દિવસ કમી કરે	,, સોમાભાઈ કિશાભાઈ પટેલ	૨૨૦
બાળલગ્ન ઉપર બે બોલ	,, જામુનભાઈ કુલાભાઈ	૨૨૪
ચર્યાપત્ર	વિનિષ	૨૨૬
ગળ્પવાનેગ	,,	૨૨૮
અંધપરિચય	‘પાટીદાર’ મંદિર	૨૩૦
પ્રમંગલકથા	,,	૨૩૩

સૂચના

૧. દેશમાંના કેટલાક અને પરદેશના અનેક ગ્રાહકનાં લવાજમ હજી બાકી છે. તે સૌ દલે પોતાનાં લવાજમ સત્તર મોકલી દેશે એવી આશા છે. કાંઈ ભાઈ પોસ્ટલ ઓર્ડરને કોસ કરી ના મોકલે.

૨. બેનોને વિનાલવાજમ ‘પાટીદાર’ મોકલવાનું ફંડ હવે થઈ રહ્યું છે. ‘બેનો ‘પાટીદાર’ વાંચે તો સારું, એમ માનનાર ભાઈબેનો ઉદારભાવે એ ફંડમાં રકમ મોકલશે એવી આશા છે.

૩. જે બેનો તથા ભાઈઓ સમાજની ઉન્નતિ ઇચ્છતાં હોય તે સારા ને દિશાસૂચક લેખ લખી મોકલે.

૪. ‘પાટીદાર’માં આવતા લેખો, ચર્યાપત્રો વગેરે સાથે તંત્રી સર્વ રીતે સહમત છે એમ કાંઈએ માનવું નહિ.

૫. લેખો વગેરે કાગળની એક બાજુ શાહીયી લખી મોકલવા નોંધ્યો. નતામા, ઉપનામ વાળા કે અધુરા નામના લેખ લેઈ શકાશે નહિ.

૬. લેખો પૂનમ પહેલાં મળી જવા નોંધ્યો. ના છાપવા નોંધ લેખ જેને પાછો નોંધતો હોય તે ત્રણ પૈસાનો સ્ટેમ્પ મોકલે.

આજુદ અરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે જાણ્યું અને જુજીબા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુદમાં પ્રિન્ટ ક્યું. તા. ૧૩:૩:૩૭

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરત્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૩

૧૫^૯ ૧૪

આણંદ

અંક ૫

દાગણ

સ્ત્રીની શારીરિક સ્થિતિ

‘હિન્દુ સ્ત્રીનું આરોગ્ય,’ એ લેખ મેં ‘પાટીદાર’ના ૧૯૮૦ના ઈર્ષાંક માસના અંકમાં લખેલો, તેમાં જણાવેલું કે બેનોની ઉન્નતિ તેમના આરોગ્યમાં રહેલી છે, ત્યારે કેટલીક બેનોએ મને કહ્યું કે ગામડાની બેનો સહેરની બેનો કરતાં વધારે સારું આરોગ્ય અથવા તંદુરસ્તી માચવી શકે છે. કેટલાકનો અનુભવ છે કે સહેરમાં સ્ત્રીઓ આરોગ્યના પ્રાથમિક નિયમોથી જાણિતી હોવાથી તથા તે નિયમોને પોતાનાં જીવનમાં અમલમાં મૂકીને હોવાથી ગામડાની સ્ત્રીઓની માફક ઘણાં એવી રોગોનો ભોગ બનતી નથી.

ગમે તેમ હોય, પણ હિન્દુ સ્ત્રીનાં શૃદ્ધવ્યવહારનાં કાર્ય પાછળ ઝેટલો બધો સમય રોકાઈ રહે છે કે તેથી તેને પોતાના તથા કુટુંબના સ્વાસ્થ્ય તંદરૂ લક્ષ આપવાને બિલકુલ અદ્ય અવકાશ મળે છે. આધુનિક કેળવણી લેતી બેનો અધ્યયનને લીધે તંદુરસ્તી પ્રત્યે બેટરકાર બને છે, ત્યારે ઘણી અભણ બેનોને આરોગ્ય વિષે પહેલેથી જ નિશ્ચિન્તતા હોય છે! પારસી વગેરે આગળ પડતી કામમાં સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી આપણી સ્ત્રીઓ કરતાં સારી રહે છે, તેનું કારણ તેઓનો ખોરાક અને તંદુરસ્તીના નિયમોનું શિસ્તપાલન છે. માનસિક તથા શારીરિક આરોગ્ય પરસ્પર આધાર રાખે છે. શારીરિક તંદુરસ્તી સારી હશે તો જ માનસિક અને આધ્યાત્મિક સ્થિતિ સારી રહી શકશે. તેથી જ રીતે માનસિક સ્થિતિ જમડે ત્યારે તે શરીરની સામાન્ય તંદુરસ્તી ઉપર અસર કરે છે.

અન્ય કોમની સ્ત્રીઓ કરતાં હિન્દુ સ્ત્રીઓ -મોટા પ્રમાણમાં ક્ષય વગેરે રોગોના ભોગ બને છે, તેનું કારણ સામાજિક રીતરિવાજની જડ કક્ષા છે.

શ્રીને બાળપણથી છેલ્લી અવસ્થા સુધી પરાધીન ગણવામાં આવી છે, તેને પૂરતી કેળવણી અપાતી નથી. બીનજરૂરી રીતરિવાજથી સંકુચિત બનેલી પદ્ધતિઓને નાબુદ કરે તથા તંદુરસ્તીના પ્રથમ પદ રૂપ ‘દરેક કાર્યમાં સફાઈ અથવા ચોકખાપણું’ રાખે તો જ બેનો પોતાની શારીરિક તેમજ સામાજિક સ્થિતિને વિશેષ ઉન્નતિમાં લાવી શકે.

હિન્દુસ્થાનનાં કેટલાક શહેરોમાં સ્ત્રીઓની શારીરિક સ્થિતિ સુધારવાને જુદા જુદા ઉપાયો તથા યોજનાઓ રાખવામાં આવેલાં છે. પરંતુ શહેરો કરતાં ગામડાંની સંખ્યા ઘણીજ વધારે હોવાને, ત્યાંની સ્ત્રીઓની નિરક્ષરતા નાબુદ થાય નહિ ત્યાં સુધી એકંદરે સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ થઈ શકવી અશક્ય છે. દરેક સ્ત્રીએ પોતાનાં બાળકોને નાનપણથી જ સ્વાસ્થ્યના નિયમોનું પાલન કરતાં શિખવતું બોધ્યું; બાળકોના એટલે ભવિષ્યની પ્રગ્નના હિતને આધાર કેળવા- એક્ષ માતાઓની કાર્યદક્ષતા ઉપર હોય છે. અત્યારે પણ પાટીદાર જાતિમાં કેટલેક સ્થળે નાની છોકરીઓને અમુક વય સુધી અભ્યાસ કરાવીને પછી તેમનો પ્રાથમિક અભ્યાસ ગંધ કરાવવામાં આવે છે. જોકે હાલની કેળવણીમાં કન્યા- ઓને શારીરિક જ્ઞાન વગેરે શિખવવામાં આવતું નથી, છતાં અક્ષરજ્ઞાન મળે તો સારાં પુસ્તકો વાંચીને, શરીરસ્વાસ્થ્યના નિયમો વગેરે જાણી શકે. પણ એટલું અક્ષરજ્ઞાન પણ ન અપાય તો તે પણ જાણી શકે નહિ, ત્યારે પાળી તો શી જ રીતે શકે? માટે શારીરિક તંદુરસ્તી માટે સ્ત્રીઓને કેળવણી અથવા અભ્યાસની જરૂર રહે છે.

તંદુરસ્તી જેવા અગત્યના વિષયમાં સ્ત્રીઓએ આગળ પડતો ભાગ લેવો જોઈએ. પરિષદોમાં સામાજિક રૂઢિચુસ્તોની ચર્ચા સાથે આરોગ્યને પ્રથમ સ્થાન અપાશે તો બેનો સ્ત્રીસંમેલનોને વિશેષ સફળ બનાવી શકશે.

ડિસ્પેન્સરી, મુવાલી (મુરત)

ચંચળબેન પટેલ

પરીક્ષાએ તરાવતી યુનિવર્સિટી-હોડીઓ

[કવિવર ટાગોરનું પ્રવચન]

પ્રેસીડન્સી કૉલેજના વિશાળ આંગણમાં આમંત્રિત પદોણાઓની મોટી સંખ્યા સમક્ષ કલકત્તા યુનિવર્સિટીનો પદવીદાન સમારંભ ઓઠવવામાં આવ્યો હતો.

આ વખતના પદવીદાન સમારંભ વખતે યુનિવર્સિટી સાથે કરોડ સંબંધ ન ધરાવતા હોવા છતાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને લાપણુ આપવાનું આમંત્રણ આપીને યુનિવર્સિટીએ નવીન પ્રથા પાડી હતી. એ ઉપરાંત કવિવર રવીન્દ્રનાથે પોતાનું

પ્રવચન બંગાળીમાં કરીને પહેલવહેલી નવીન ભાવ પાડી હતી. બીજો એક અગત્યનો બનાવ એ હતો કે ધોતીમાં સત્તજ ધએત્રા વિદ્યાર્થીઓને કલકત્તા યુનિવર્સિટીએ આપખતે પહેલવહેલી વાર પદવીદાન સમારંભમાં હાજર કર્યા હતા, અને તેમને ડિગ્રીઓ આપવામાં આવી હતી.

કલકત્તા યુનિવર્સિટીના પદવીદાન સમારંભ વખતે યુનિવર્સિટીના ચેન્સેલર સર જોન એલ્ડર્સનના પ્રમુખપણા હેઠળ કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે તા. ૧૭ : ૨ : '૩૭ને રોજ આપેલ માનનીય પ્રવચનનો સારભાગ નીચે મુજબ છે :

આજને પ્રસંગે જ્યારે મને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું ત્યારે મારા જીર્ણદેહની આશક્તિને લીધે મારું મન આનાકાની કરતું હતું, પણ આવના પ્રસંગને ખાસ મહત્ત્વે બધી મુશ્કેલીઓને દૂર કરીને તમને પ્રવચન આપવાના હક્કનો સ્વીકાર કરવા મને હલચલો છે. કેમકે આજે પહેલીજ વાર આ બંગદેશની અગ્રગણ્ય યુનિવર્સિટીએ બંગલાવાસી ડિગ્રીઓમાં માનનીય અને ગૌરવભર્યું સ્થાન આપીને એક અગત્યની ખોટ પૂરી પાડી છે.

સત્યને પણ છાપરે ચડ્યું પડે છે : લોકોની આકૃતિનું સૌથી દુઃખદાયક દૃશ્ય એ છે કે સ્વતાગિદ્ધ સત્યને પણ આજે છાપરે ચડીને પોકાર્યું પડે છે. એથીજ પરદેશી ભાષામાં અપાતી કેળવણીમાં શિક્ષણનાં પોષક તત્ત્વોનો હાસ થાય છે એ વસ્તુને સાબિત કરનાં આટલાં વર્ષો ગયાં. દુનિયાભરમાં હિંદુ સિવાય બીજો એક પણ દેશ એવો નથી, જ્યાં વિદ્યાર્થીની ભાષા અને કેળવણીની ભાષામાં ફરક હોય. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિને ગ્રહણ કર્યાને વ્તપાનને હજી એક સૈકો પૂરો નથી થયો, પરંતુ પશ્ચિમના વિજ્ઞાનને અને કળાને માત્ર ગણ્યાગાંઠ્યા માણસોજ ગ્રહણ કરી શકે તેવી રીતે તેને પરદેશી ભાષાના ચોકમાંજ પૂરી ન રાખતાં સમસ્ત વ્તપાનિષ્ઠ પ્રજાની સંસ્કૃતિ અને સામર્થ્ય વધે તેવી રીતે તેને મારે અદ્યક્ષ અર્થ કરતાં તેણે પાછું ન જોયું.

શિક્ષણના પ્રદેશમાં રાહસનું રહુ : પણ આપણે તો આપણા પરદેશી ભાગ્યસૃષ્ટીઓએ આપણું જે અપમાન કર્યું, આપણી આમ જનતાને ગૌરવહીન બનાવી ઘોડા આગળ પડતા ગણ્યાગાંઠ્યાઓને જે સંકુચિતપણે શિક્ષણ આપ્યું, તેથી સતિાપ માની એકા મધ્યરણ્યાં રહેતા બેદુઈનને (Bedouin) જેમ કહી ખંચાલ ન આવે કે તેના રણના ટાપુ સિવાય બહારની દુનિયા અત્યંત વિશાળ અને સૈંકડો ઘણી ફળદ્રુપ છે, જેનો તે લાભ લેઈ શકે.

*

૧. અરબસ્તાનના રણમાં રખડતી ફરતી એક જાતિ.

આપણી રિયલિટી પણ આ રજુના બેદુષ્ટન જેવી થઈ પડી છે. આજે આપણે અહીંના શિક્ષિત વર્ગ સદરાના રજુ વચ્ચે થોડા લીલા ટાપુઓ જેવો જ છે, જ્યારે હિંદની મોટી આમ જનતાની સદરાના રજુ જેવી રિયલિટી છે.

શિક્ષિતો-પરોપજીવી પ્રાણીઓ: પ્રાણીસૃષ્ટિમાં આપણે ઘણા પરોપજીવી પ્રાણીઓ વિશે જાણીએ છીએ, જેઓ ખીજના ઉપર જ જીવે છે અને ગુનરો ચક્ષાંવ છે. તેઓ પેટિયાં પૂરતું મેળવી શકે છે, પરંતુ તેમની બુદ્ધિશક્તિ અને અવધાન સદાય માટે કુદિત થઈ જાય છે. આપણા વર્તમાન શિક્ષિતોની પણ આવી જ હાલત છે. સરસાત જ પરદેશી ભાષામાં કરવી પડતી હોવાથી તેમણે સર્વાંગી વિકાસને ભોળે યુનિવર્સિટીની કેળવણી સાધ્ય કરી છે અને બ્રમ તેો એટલી હદ સુધીનો વધારો છે કે તેમને પોતાના વધ્યત્વનું પણ ભાન રહ્યું નથી. પારકાનું ઉછીનું લેધને તેમને જીવવાની ટેવ પડી ગઈ છે, તેમની મોટાઇનું માપ તેના દેવાળિયાપણા ઉપરથી કાઢવું પડે છે. ખીજ દેશના વિચારકોને આ કેળવણીએ ગુલામી ખત લખી આપ્યું છે. ખીજના વિચારોને પચાવવાની જ માત્ર આદત પડેલી હોવાથી તેઓની કુશળતા માત્ર તેનો શબ્દ શબ્દ પુનરુચ્ચાર કરવામાં આવી જાય છે. તેમની બધી પ્રેરણાત્મક સર્જનશક્તિ, વિચારશક્તિ અને દૃઢ પ્રતીતિ નબળી પડી ગઈ છે. આ અસાધ્ય રોગમાંથી બચવાનો એક ઉપાય માતૃભાષા દ્વારા કેળવણી આપવામાં રહેલો છે. અનાજને પચાવવાનું કામ પોતાના જ દાંત વડે કરવાનું હોય છે.

સાર્વભૌમ અધિકાર: પણ આથી હિંદી યુનિવર્સિટીમાં અંગ્રેજોને માન-ભયું રચાત ન મળે એમ હું કહી કહેતો નથી. આજ વર્તમાન જીવનમાં વિજ્ઞાન અને અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસમાં અંગ્રેજ ભાષા ઘણી ઉપયોગી છે. જ્ઞાનનાં કિરણો ગમે તે ક્ષિતિજમાંથી અગર ગમે ને વાહન દ્વારા આવે તેની અવગણના થઈ શકે નહિ. સત્ય ગમે તે ભાષામાં કે વાણીમાં વ્યક્ત થાય તોપણ તેની પ્રાપ્તિ કરવી એ માનવજાતિનો સાર્વભૌમ અધિકાર છે.

બધા દેશોમાં ભૌતિક સંપત્તિનાં દારોની કડકપણે ચોક્કી કરવામાં આવે છે, પણ વિદ્યાપીઠનાં દારો તો સૌને માટે ખુલાં રહે છે. લક્ષ્મી તો સદાય સાવધ રહે છે, કેમકે ખર્ચ કરવાથી તેમાં ઘટાડો થાય છે. જ્યારે સરસ્વતી તો સદાય પ્રસન્ન રહે છે, કેમકે તેના વિકાસનો આધાર સંગ્રહ ઉપર નહિ, પણ તેના વિશાળ દાન ઉપર રહેલો છે.

પરદેશી ભાષા માત્ર મીણખતી: માઇકલ મધુસુદન દત્તે બંગાળી કાવ્યો દ્વારા અને બંગ્લીમ બાબુએ ગદ્ય દ્વારા બંગાળીમાં મહત્વ વધાર્યું

છે, બંગ લાપાને સમૃદ્ધ બનાવી છે. તેમણે જરાજર જાણ્યું કે પરદેશી લાપાનો જરૂર પડ્યે મીઠાગતી તરીકે લહે ઉપયોગ થાય, પણ માતૃભાષાના મંગળ પ્રકાશ સિવાય આત્માનું સાચું વ્યક્તવ્ય થઇ શકશે નહિ.

વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોની કસોટી : વર્તમાન યુગ ઉપર યુરોપીય સંસ્કૃતિનું વર્ચસ્વ છે, એની આપણાથી ના પાડી શકાશે નહિ. માણસોનાં કાર્યો અને વિચારો વિવિધ સ્વરૂપે આજે વિશ્વની આપીકા ઉપર રજુ થઇ રહ્યાં છે, અને જગતને એક બનાવવાના સાધન તરીકે તેનો ઉપયોગ થઇ રહ્યો છે. યુરોપની ભૂમિ ઉપર જન્મેલાં વિજ્ઞાન, કળા, અર્થશાસ્ત્ર, રાજકારણ અને સાહિત્યની અમર આખા જગત ઉપર થવાનું એકમાત્ર કારણ એ છે કે તેમણે પ્રામાણિકપણે સમ્મ્યાધર્મના પ્રયત્નો દ્વારા વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોને પૂરતો અવકાશ આપ્યો છે અને તેની કસોટીમાંથી પમાર થવાનું પસંદ કર્યું છે.

આપણી યુનિવર્સિટીઓની કંગાલિયત : જગતમાં સર્વ સ્થળોએ નિશાળો, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓને આમ જનતાના માનસને ખેડવાનાં સાધનો તરીકે ગણવામાં આવે છે. રુશિયા અને ચીન જેવા દેશમાં મૂઢ અને અવાચ્ય જનતાને થોડા સમયમાં લખની વાંચતી કરી આખી પ્રગતિ આગળ ધપાવવામાં આવી છે; જ્યારે આપણા દેશની કંગાલ અને માનહીણી યુનિવર્સિટીઓ પ્રોત્સાહન વગર નાની હોડીઓની જેમ ગણ્યાગાંડ્યા વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષાઓના વિષયમાંથી પસાર કરવામાં પોતાની ઇતિકર્તવ્યતા સમજે છે. આપણી યુનિવર્સિટીઓ આ વિશાળ દેશની આમ જનતાના જાણ કરવ્યની કિનારને પણ પૂરી સ્પર્શી શકી નથી. અને જે થોડાઘણો પણ સ્પર્શ થયો છે તે પણ પરદેશી સાહિત્યથી દુષિત થયો છે. પૌર્વાત્ય પ્રગતિમાં આજે જાગૃતિનો જે નાદ માગી રહ્યો છે, તેમાં સ્વમાન અને આત્મગૌરવની દૃષ્ટિએ હિંદ હજુ ઘણું પછાત છે.

પૌર્વાત્ય દેશોનો પોકાર : યુરોપીય સંસ્કૃતિ અને સભ્યતાના દાવા સામે આજે પૌર્વાત્ય દેશોમાં સખત પોકાર જાહેર છે તેની ગને ખબર છે. ભૌતિક સંપત્તિના સંગ્રહમાં પશ્ચિમ આજે ઘણી પ્રગતિ કરી રહ્યું છે, પરંતુ માનવની મહત્તા તેની જાણ સંપત્તિમાં નથી. પશ્ચિમનાં રાજ્યોએ લોક, લાલસા, રાજકીય જીર્ણોપકાર દ્વારા નજણી પ્રગતિઓના હોદાને પગ તળે છૂંદી નાખ્યા છે અને વિજ્ઞાન ઉપરના તેમના કાણુને લીધે આ જંગલી કાર્યમાં તેમને અસાધારણ, અજેય નૈપુણ્ય પ્રાપ્ત થયું છે.

ઓગણીમમી સદીની અધવચે જ્યારે યુરોપીય સભ્યતા સાથે આપણો

પ્રથમ પરિચય થયો ત્યારે આપણે આનંદ અને ઉમંગકાથી નંને વધાવી લીધી. આપણે એમ માનતા હતા કે સત્ય, ન્યાય, માનવ પ્રત્યેનો આદર અને શુભેચ્છા, એ આ સભ્યતાનાં પ્રાથમિક તરવો હતાં. પણ આખરે આપણે જોયું કે દિનપ્રતિદિન આ તરવોનો પ્રકાશ યતો યાદ્યો, અને તે એટલી હદ સુધી કે આજે જેની પ્રત્યે અન્યાય થયો છે તેની દાદ સાંભળે એવી કોઈ અદાલત રહી નથી. માનવ માનવ વચ્ચેનો આવો અવિશ્વાસ, આવી ધારતી કોઈ જમાનામાં નહોતી. જે આકાશમાંથી મુક્તિનો પ્રકાશ આવે છે, તેની આડાં આજે પરસ્પર અવિશ્વાસનાં અને સતત યુદ્ધનાં વાદળો ઘેરાયાં છે. આખો પશ્ચિમ ખંડ આજે અસંતુષ્ટ લાલસાના મદમાં અને યુદ્ધના નામથી ધ્રુજ રહ્યો છે, પણ છતાં આજ સભ્યતાના ઇતિહાસમાં એકે દિવસ આપણે તેનો માનવસ્વાતંત્ર્ય પ્રત્યેનો પ્રેમ નથી જોયો, તો આજે તેની હલકી સ્થિતિને શાશ્વત શા માટે માનવી? આપણા દેશમાં પણ ધણા ચઢતીપડતીના પ્રસંગો આવી ગયા છે. આ બધું છતાં તેની જાણ લગ્યતાનાં ખડેરા ઉપર જિજ્ઞાસ રહીને પણ જ્યારે કોઈ સંસ્કૃતિએ અનુપમ સત્ય રજુ કર્યું છે ત્યારે જગતે તેની કદર કરી છે.

આપણાં સર્વ દુઃખોનું મૂળ જમાનાજૂની મૂર્ખાઈઓ છે. તેની સામેના આક્રમણમાં વિદ્યાર્થીઓને વિજય મળે તેમ હું ઇચ્છું છું.

(‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૧૮:૨:૧૯૩૭)

એડ્વતની નિરાશા

‘મોતી, આ સાત્ર આપણે તમાકુ નથી રોપવી. ધરતીના આ ચાળાજ કહે છે કે હિમમાવડું નહિ જંપવા દે.’ મણિકાકાએ હુકો ગગડાવતાં ગગડાવતાં પોતાના ભત્રિજાને કહ્યું.

“આખું ગામ તમાકુ ઉપર હિલોળે ચઢ્યું છે ને તમને ચાળા શેણે દેખાય છે?” મોતીએ તમાકુ રોપવાની પોતાની મક્કમતા દાખવી.

“એ બધુંય ધૂળ-સારા વરસનાં ચિહ્ન આવાં ના હોય, ભાઈ! દિવાળી ઉપર વરસાદ શા! એ બધાંય આફતનાં નિશાન!” ‘મણિકાકાએ પોતાની ભવિષ્યવાણી ઉપર જોર મૂક્યું.

“પણ કાકા, એમ બેશી રહે કાંઈ નભરો? એ તો આપણેય જંપલાવ્યે જ છૂટકા.” મોતીની આંખ આગળ વાણિવાનું દેવું, નાની બેનનું દયામણું

મોઢું, નિશાળનું પોતાનું ખર્ચ, ગધું ચ તરી આવ્યું. યોગાસુ પાક નકામો ગયો જ હતો, હવે ગધાય ખર્ચનો આધાર શિયાળુ પાક ઉપર અવલંબેલો હતો. તમાકુ ન રોપે તો રોકડો રૂપિયો ખેડૂન દેખે ક્યાંથી? એ દિસાએ જ એણે તમાકુ રોપવાનું જોખમ ખેડ્યું.

“એ તો મારે શું? પણ આ હુકો પીતાં કહું છું” તે યાદ રાખજો.” મણિકાકાએ પોતે લાખેલી દર્દીલરી લવિખ્યવાણી ઉપર હુકાની છાપ મારી.

ગામનાં ખેતરોમાં તમાકુની રોપણ થઈ ગઈ. મણિકાકાની જમીનમાં ચ તમાકુ રોપાઈ. સૌ કોઈ કહેતું કે આ વરસે તમાકુની હદ થઈ ગઈ! તમાકુના છોડ માઝા મૂકીને ફાંટ્યા. ખેડૂતની અમીઝરી આંખ નીચે છોડ કેડ કેડ સુધી અથડાવા લાગ્યા. ખેડૂન એ ગેત્ર કરતાં નાનાં બચ્ચાં જેવા રસભર્યાં છોડવેં છોડવેં ધૂમી વળતો, પોતાનો ખરગચડો હાથ એના પાંદડા ઉપર ફેરવતો. એ છોડવા ચ આનંદમાં આખી જઈ પોતાના પાલકને કાંઈક છૂપું છૂપું કાનમાં કહેતા. એમની લાપા તો એમનો ઉછેરનાગ જ સમજે. મણિકાકા ખેનરમાં જાય ત્યારે એક એક છોડવેં બોલી બેસતો કે ‘કાકા, અમે ચ તમારાં જ છોરુ છીએ ને! અમે એ વાણિયાનું દેવું વાળી દેશું’ મણિકાકા બેડે બેડે શાન્તિ અનુભવતા. નાનાં બચ્ચાંના ગેત્ર દેખી બાપનું હૃદય હંડે બેસતું. સાગરમાં મોજાં લહેરાય એમ મણિકાકાના હૈયામાં આશાઓ લહેરાતી. એમની બાંડી વિપાદ-થેરી આંખમાંથી તેજ ફૂટતું. એમના દીલા પગમાં સો નેજનની રેસમાં બિતરે એટલું એમ બેસતું. ફવાના થાળા ઉપર બિમા રહી એ તમાકુના વંદાત્વસોયા છોડવા લણી જુએ ને ગનમાં લાવિ યોજનાઓ ઘડે. માથા ઉપરના ફુંગર દળવા થતા કદબી એમનું મોઢું આનંદથી મલકાતું. એકાદ ક્ષણમાં ગધે ચ ફેરફાર થઈ જતો ને બીજી જ ક્ષણે મોં વિલાઈ જતું, એમનું મન તરત જ ટકોરતું કે ‘અદેખી કુદરત આ બધી લીલોતરી કેમ કરી સાંજશે?’

સૂરજ ગયો અને ઘોર અંધારી રાત્રીએ પૃથ્વીને પોતાના પાલકમાં લપેટી લીધી. ગધે ચ નીરવ અંધકાર વ્યાપ્યો, જાણે ઈશ્વરે આખો દહાડો અંધારાં ઉલેચી ઉલેચી ‘પાપી’ પૃથ્વી પર કાલચ્યાં. સ્વર્ગની સોડમાં લપાઈ એઠેલા તારલામાંનો કોઈક ટીખળી તારલો ગિચારી પૃથ્વીની મસ્કરી કરવા જરાક બહાર આવી દાંતિયાં કરી સંતાઈ જતો. પૃથ્વી ગિચારી પોતાના અર્ધજૂખ્યાં કંગાળ ખાળકોને પોતાનો ફાટયોતૂટયો સાળુ ઝોઢાડી ઉધાડવા મથતી, એ તારલા લણી જેવા વગર જ નિસાસો મૂકતી.

વાળુ કરી ફળિયાનો પુરુષવર્ગ ગળતી તાપણીની આગપાસ વીંટળાઈ

બેઠો હતો. ગામગપાટા ચાલતા હતા. વચ્ચે વચ્ચે હુક્કાનો ગગડાટ અને નાનાં સોમલા-છગલાની ધમામસ્તી ને રડારોળ ફીક ફીક સૂર લગાવ્યે જતાં. ગપ્પાં મારતાં મારતાં મણિકાકાએ પ્રશ્ન કર્યો: “હે શિવાભાઈ, ગયે ફેરે હિમ કંઈ વળતે પડેયું?”

શિવાભાઈ થોડું ઘણું જાણેલા; અત્યાર સુધી વેપારીવર્ગના માણસ લેખાના, પણ હમણાં હમણાં ધધાની મંદીને લીધે તેમણે ખેતીમાં ઝંપલાવેલું.

“જાનેવારી મહિનાની અધવચમાં. ગારા ભાઈ, ઉત્તરાયણ પહેલાં.” શિવાભાઈએ ધીમે રહી ઉત્તર આપ્યો.

“પણ શિવાભાઈ, આ જાપાંવાળા કહે છે કે સિંધ દેશમાં ખાઈ જેતું ખોદ્યું ત્યાગ્યું આંહી હિમ દરમ્યાન પડવા માંડ્યું. એની તપાસ કાઈ ના કરે?” ગોડળકાકાએ વચ્ચે ઉમેર્યું.

“સરકાર ધારે તો કરે, પણ સરકાર ક્યાં આપણું માને છે?” શિવાભાઈએ સરકાર પ્રત્યે અણુગમે જાહેર કર્યો.

“એ તો ભાઈ, આપણી પિપુડી કાણ સાંભળે? આ ગાંધીવાળા જે કંઈક સરકારમાં જઈ ધમાલ કરે તો કંઈક એના કાન ઉઘડે.” ખુશાલકાકાએ તોડ બતાવ્યો.

“ગાંધીવાળા ને ગાંધીવાળા, જવા દો ને જધી વાત. એ બધા ય મેમ્બર થવા બિલદયા છે, એમને ક્યાં ખાવાનીયે નવરાશ છે?” મણિકાકા અકળાઈને ખોલી ઉઠ્યા.

“અધ્યા! હિમ પડે ત્યારે ગધું ય જરાડજે, અત્યારથી શીદ ઊંચાનીચા થાઓ છો? વળત આવ્યે એ ગાંધીવાળા તમારી પડખે બેસા રહેશે.” શિવાકાકા બેઠનાં બેઠતાં નિકાલ લાવ્યા. “હીડો, બેડો, પહોર રાત ગઈ.”

બધા ય પોતપોતાને કામે જઈ સજ ગયા, બિંધી ગયા. મધરાત ગઈ ને ઠંડીતું જોર વધવા લાગ્યું. હરિયાળાં ખેતરોમાં તમાકુના કુમળા છોડ ઉપર આકળનાં બિંદુ રમવા લાગ્યાં. કાજળચેરી ઘેર રાત્રીમાં ય એ છોડવાઓ ઠંડા પવનમાં તોફાને ચઢ્યા. ઘડી જે ઘડી યઈ ન યઈ ને લોહી કારી નાખે તેવું ઠંડીતું મોજું આવી પહોંચ્યું. આકળનાં ટીપાંનાં તો જાણે છોડવા આંસુ ઢાળવા લાગ્યા. એ ભયંકર મોજું એ બધા ય કુમળા રડતા છોડવા ઉપર ફરી વળ્યું, જાણે કુદરતે પોતાનાં જ છોકરાંને ગળે ટૂંપો દીધો!

મણિકાકા ખાટલામાં ટૂંટિયું વાળી વાળીને ગોદડીમાં લપેટાતા હતા, ને બંધમાં બબડતા કે “મોતી! હિમ પડ્યું! હું નહોતો કહેતો?” પણ એમનો

બોલ કાણુ. સાંભળે? સાંભળે તોય શું વળે? મણિકાકાથી સૂતા ન રહેવાયું.
આશાઓના ઢગલા ઢેચે પોતાનો પાક બળીને બાખ યઇ બગડી પડતો હોય
તેવે વખતે એમનું હૈયું કેમ કરી ઝાંધુ? રહે? એ બિડયા, પછેડી બોલી ન બોલી
ને ખેતર બણી ઉતાવળે ચાલ્યા. ગામની ભાગોળેજ એમનું ખેતર હતું. છોડે
પેકા. દીકું ન દીકું ને એમનું કંકા હૈયું તૂટી પડ્યું, મોં પહેાળું યઇ ગયું.
આંસુ આંખમાંજ ઠરી ગયાં, ડોળા કાઢી વિકરાળ દસ્ય બણી તાકી રહ્યા!
ચીપ્યામાં પકડતું એ વાણિયાનું દેવું, ડોળા કાઢતું સરકાતું બરનિયું.
ગિચારી નાની ચંચળ, ગધુંય આંખ આગળ તરવરવા લાગ્યું. ઢગલો યદન
મણિકાકા બોંય ઉપર બેસી પડ્યા! માથે હાથ દેધી ભાંગે હૈયે બોલ્યા:
“મોતી, મેં નહોતું કહ્યું? આ દિમ પડ્યું!”

મોતી પાછળજ બોલો હતો. વિકરાળ ખાવા ધાતું દસ્ય એ કાઢી આંખે
દેખી રહ્યો હતો. અંતે મધળી હિંમત બેગી કરી બોલ્યો: “કાકા, એમ રાગે શો
દિ વળશે? ચાલો બિડો ઘેર, ગધાનું યશે ને આપણું યશે.” હાથ વડે પકડીને
એણે મણિકાકાને ઉકાડ્યા. ધીમે પગલે, મૂગે મોંદે નિશ્વાસ લાખતા બન્ને
હીંજા. મણિકાકાનું હૃદય સળગી રહ્યું હતું. એમને કુદરત ઉપર ક્રોધ ચઢ્યો,
એડૂતના શવન પર ધિક્કાર છૂટ્યો. એડૂત તરીકની એમની ધીરજ આજે
ખૂટી ગઈ. બિડળતે હૈયે બોલવા માંડ્યા: “મોતી, મારું માને તો આ ખેતીનો
ધધો કદી ના કરીશ.”

“કાકા, તમે શીદ ચિંતા કરો છો? એ તો ગધું એમજ ચાલ્યા જશે.”
કાકાનું દર્દ જાણી મોતીએ હળવે રહી ઉત્તર દીધો.

“મોતી, દુનિયાએ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર કણુખીને ‘જગનનો તાત’ કહી
ચઢાવી માર્યો. ‘જાપો, બાપો’ કહીને હળની અણી ઉપર ગધું લાદી માર્યું.
આપણે સડીએ, મરીએ, ને દુનિયા આપણી ઉપર ચઢી બેસી મોજ મારે, એ
આપણે હવે નથી જોવું.” મણિકાકાને એડૂતના ભોળપણ ઉપર ધિક્કાર બિખર્યો.

“તે અત્યારે એ બધી વાતોનું શું કામ છે, કાકા?” મોતીએ લાચાર
યદને કહ્યું.

“આ નથી. જોતેજ, નસીબ ફૂટી ગયું તે?” કપાળે હાથ દઇ મણિકાકા
રોપમાં જરાડી ઉકાડ્યા.

“એ તો કાકા, યયું તે યયું. એમાં કાંઈ શું કરે?” મોતીએ નરમાસથી
કહેવા માંડ્યું.

બોલ કાણુ. સાંભળે? સાંભળે તોય શું વળે? મણિકાકાથી સૂતા ન રહેવાયું. આશાએના ઢગલા જેવો પોતાનો પાક બળીને જાખ થઈ બળડી પડતો હોય તેવે વખતે એમનું હૈયું કેમ કરી જાણ્યું રહે? એ જોક્યા, પછેડી જોડી ન જોડી ને જેતર લણી ઉતાવળે ચાલ્યા. ગામની ભાગોળેજ એમનું ખેતર હતું. છોડે પેદા. દીકું ન દીકું ને એમનું કંકણ હૈયું તૂટી પડ્યું, મોં પંદાળું થઈ ગયું. આંખ આંખમાં જ કરી ગયાં, ડોળા ફાડી ચિકરાળ દશ્ય લણી તાકી રહ્યા! ચીપિયામાં પકડતું એ વાણિયાનું દેવું, ડોળા કાઢતું સરકારનું જરનિયું. જિયારી નાની ચંચળ, ગધું ન આંખ આગળ તરવરવા લાગ્યું. ઢગલો થઈને મણિકાકા ભોંય ઉપર બેસી પડ્યા! માથે હાથ દેઈને ભાંગે દૈયે બોલ્યા : “મોતી, મેં નહોતું કહ્યું? આ દિમ પડ્યું!”

મોતી પાછળ જ બેસો હતો. ચિકરાળ ખાવા ધાતું દશ્ય એ ફાટી આંખ દેખી રહ્યો હતો. અંતે સઘળી હિંમત બેગી કરી બોલ્યા : “કાકા, એમ રોયે શો દિ વળશે? ચાલો જોકો ઘેર, બંધાનું થશે ને આપણું થશે.” હાથ વડે પકડીને એણે મણિકાકાને ઉડાડ્યા. ધીમે પગલે, મૂગે મોટે નિશ્વાસ નાખતા ગન્નેય હીંજ્યા. મણિકાકાનું હૃદય મળગી રહ્યું હતું. એમને કુદરત ઉપર ક્રોધ ચઢ્યો, ખેડૂતના છવન પર ધિક્કાર છૂટ્યો. ખેડૂત નરીકેની એમની ધીરજ આજે ખૂટી ગઈ. જોકળતે દૈયે બોલવા મંડ્યા : “મોતી, મારું માને તો આ ખેતીના ધધો કદી ના કરીશ.”

“કાકો, તમે શીદ ચિંતા કરો છો? એ તો ગધું એમજ ચાલ્યા જશે.” કાકાનું દર્દ જળી મોતીએ હળવે રહી ઉત્તર દીધો.

“મોતી, દુનિયાએ પોતાના સ્વાર્થ ખાતર કણખીને ‘જગનનો તાત’ કહી ચઢાવી માર્યો. ‘જાપો, જાપો’ કંઠીને હળની આણી ઉપર ગધું લાદી માર્યું. આપણે સડીએ, મરીએ, ને દુનિયા આપણી ઉપર ચઢી બેસી મોજ મારે, એ આપણે હવે નથી જોવું.” મણિકાકાને ખેડૂતના ભોળપણ ઉપર ધિક્કાર બિપલ્યો.

“તે અત્યારે એ બધી વાતોનું શું કામ છે, કાકા?” મોતીએ લાચાર થઈને કહ્યું.

“આ નથી જોતે, નસીબ ફૂટી ગયું તે?” કપાળે હાથ દઈ મણિકાકા રોપમાં જરાડી ઉડ્યા.

“એ તો કાકા, થયું તે થયું. એમાં કાંઈ શું કરે?” મોતીએ નરમાસથી કહેવા માંડ્યું.

“શું કરે? એ નિષ્કુર લોકો જેડૂત પાસે એક ફાટયું ચીંચડું કે ભાગ્યું કલાકું રહેશે ત્યાં મુઠ્ઠી એને નહિ હોડે.” મણિકાકાનો ક્રોધ ઊંચો વધ્યો.

“પણ કાકા કુદરત કરે....”

મોતીને બોલતો અટકાવી મણિકાકા બોલી ઊઠ્યા: “કુદરત? કુદરતેય હવે આપણી નથી રહી, મરવા પડેલા જેડૂતને કચડવામાં એનેય મગ છે! પણ બીજા લોકોને કુદરત કેમ કંઈ નથી કરતી?”

“ભલે, કાકા, બધુંય આપણી ઉપર, પણ આપણો શો ઉપાય?” ગગગબો યધ જઈ મેતી બોલ્યો.

“ઉપાય મારે નથી લેઈતો. તું આજે મારી આગળ એટલું બોલ કે ‘હવે આ કમગત ખેતીનો ધધો નહિ કરે. દેવપરદેવમાં રૂઝગા ખાઈરા, પણ’ આ ખેતીમાં કચડાઈ લોકોને મારી જાતી ઉપર એસાડી મોજ નહિ મારવા દેઉં.’ માફ માને નો મને કશી નથી લાય, મારાથી આ હવે નથી સંજાતું.” આટલું કહી મણિકાકાએ સંતોષ અનુભવ્યો.

મોતી રડુંડુ યધ તાકી રહ્યો. જેડૂતના છોકરાને કોણ સંધરે?

નરસંડા

જશભાઈ ડાહ્યાભાઈ પટેલ

વડોદરાના દિવાન સા. તરફ પ્રતિનિધિમંડળ

ગઈ તા. ૨૨ : ૧૧ : '૩૬ને રાજ ડાક્ટર મુકામે ભરાયેલા ‘પાટીદાર મંડળ’ના ચોથા અધિવેશનમાં વડોદરાના શ્રી. મગનભાઈ ચંકરભાઈ પટેલના પ્રમુખપણા નીચે આ પ્રમાણે કરાવ પસાર થયેલો :

“૮. વડોદરા રાજ્યમાં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે છેલ્લાં ત્રીસ વરસ ચર્ચા જાગલખનિગેષક કાયદો ઘડ્યા છતાં આજદિન મુઠ્ઠી તે કાયદાને લીધે કોઈ પણ જાગલખ અટકવા પામતું નથી, કારણકે એ કાયદાને અમલમાં મૂકવાની શિથિલતા છે. પરિણામે અંગ્રેજી દહમાં ચારદા એક્ટનો અમલ કરાવવા જે કેટલાંક ધુવકમંડળ ખૂબ દટનાપૂર્વક કામ કરે છે, તેમને પણ, જો કોઈ લખ અંગ્રેજી દહનો વર અને વડોદરા રાજ્યની કન્યા વચ્ચે થયું હોય તો, તેવા લખમાં ભાગ લેનારને નિશ્ચય કરાવી શકતાં નથી, અને તેવાં જાગલખ કરનાર વરકન્યાનાં વડીલોને વડોદરા રાજ્ય આવી કુરુદિનાં કાર્ય કરવા આશ્રય-

રચાન બન્યું છે. આ હકીકતની આ પરિષદ સમેદ ગોંધ લે છે, અને આ વસ્તુ સાદર કરનાં દિવાન સાહેબને રૂગરૂમાં મળી ગાળત્રગ્નિપેષક કાયદામાં આંતંલી શિથિલતા તરફ તેઓથીનું ધ્યાન ખેંચી તેને કડક રીતે અગત્રમાં મૂકવાને પગલાં લેવાની વિનંતી કરવા આ પરિષદ નીચેના ભાષણોનું પ્રતિનિધિ-મંડળ નીચે છે: શ્રી મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ અને શ્રી. જમિયતરામ પંડ્યા, વકીલ. એ પ્રતિનિધિમંડળ, યોગ્ય લાગે તો, જે બીજાં યુવકમંડળ શારદા એક્ટનો અમલ કરાવવા ઇચ્છે છે તેમના પ્રતિનિધિઓને પણ સાથે રાખે."

ઉપરના કરાવને અનુસરી નીચેના ભાષણોનું એક પ્રતિનિધિમંડળ તા. ૧૮:૨:૭૭ને રોજ વડોદરાના એક નામદાર દિવાન સાહેબને મળવા સાથે વડોદરે ગએલું:

(૧) શ્રી. મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ, પ્રમુખ-પાટીદાર મંડળ; વડોદરા

(૨) શ્રી. જમિયતરામ દયાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એડવોકેટ, પ્રમુખ-બાજ ખેડવાળ યુવકસંઘ; અમદાવાદ

(૩) શ્રી. છોટુભાઈ જાવેરભાઈ મુનરીઆ, બી. એ., એલએલ. બી., વકીલ, વડોદરા

(૪) શ્રી. અંબાલાલ લલુભાઈ પટેલ, બી. એ., એલએલ. બી., વકીલ, નડિયાદ

(૫) શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ, મંત્રી-પાટીદાર મંડળ, નૂરસંડા

(૬) શ્રી. નટવરલાલ માણેકલાલ દવે, બી. એ., આણંદ

મંડળે લેખિત મુસદ્દો રજૂ કરી વડોદરા રાજ્ય પાસે અમુક માગણીઓ મૂકેલી, જેનો અમલ અત્યારના સંજોગોમાં અનિવાર્ય છે એમ બતાવેલું.

એ મુસદ્દામાં જણાવેલું કે બ્રિટિશ દિદુરચાનતા કાયદાની અને વડોદરા રાજ્યના કાયદાની સરખામણી કરતાં, વડોદરા રાજ્યના કાયદામાં ન્યાયાધીશો હળવી સમજો કરે છે. પરિણામે બત્રીસ બત્રીસ વર્ષોથી આવા, સમાજ-સુધારાને પ્રગતિમાન કરાવે એવા, આ ગાળત્રગ્નિપેષક કાયદાનો કંઈ પણ અમલ ન થાય અને હજારો માણસોને દર વર્ષે નજીવા દંડ કરી છોડી મૂકવામાં આવે એ દુઃખની વાત છે અને તેથી તે કાયદામાં સુધારાને તેમજ તેના સખત અમલને ચોક્કસ અને સંપૂર્ણ અવકાશ છે.

'સંમનિવળની તપાસના રિપોર્ટ'માંથી આંકડાઓનું કાલક આપીને પણ બતાવેલું કે વડોદરા રાજ્યની સ્થિતિ, ૧૯૦૪થી કાયદો થવા છતાં પણ, ઉત્તરોત્તર

ગગડતી ચાલી છે. વળી એ કાયદાના અમલની શિથિલતા સાથે બાળલગ્ન કરવાની પરવાનગી આપનારી કલમો કાયદાના ધ્યેયને મારી નાખે છે અને સ્વાભાવિક રીતે લોકો એનો લાભ ઉઠાવવા લલચાય છે અને ન્યાયાધીશો એનો આશ્રય લે છે. અમુક સંસ્થાઓમાં બાળલગ્ન કરવાની પરવાનગી આપનારી એ કલમો જોતાં વેંતજ બેઠુદીજ લાગે છે. આવા કાયદામાં બારીઓ ન શોભે. એ તો કાં 'ઉસ પાર' કે 'ઈસ પાર'ની નીનિ ઉપરજ ઘડાએલા. ફોવા જોઈએ. કાયદાની એવી બારીઓથી ને શિથિલતાથી તો કાયદાનો હેતુ જ નષ્ટ થયો છે એમ તે જનાવનાર કાષ્ટકથી જણાશે (પરિશિષ્ટ ૧).

વળી બ્રિટિશ દકુમતના મધ્ય ગુજરાતમાં છેલ્લાં ચાર વર્ષોમાં સંસાર-સુધારા સમાજ તરફથી, બાજ બેડાવાળ સુવકસંધ તરફથી અને પાટીદાર સુવકસંધ તરફથી સારા એકંટની ફરિયાદો ચએલી, તેનાં નામકામ, દંડ વગેરેની વીગતો આપતું કાષ્ટક (પરિશિષ્ટ ૨) રજુ કરેલું અને જણાવેલું કે આટલા ચાર વર્ષના દુઃકા ગાળામાં પણ ગુજરાતના અમુક ભાગમાં કાયદાના સખ્ત અમલને પગિણામે બાળલગ્ન થનાં લગભગ અંધ થવા આવ્યાં છે. ત્યારે વડોદરા રાજ્યના છેલ્લાં થોડાં વર્ષમાં થએલાં બાળલગ્નોમાંનાં આપેલાં નીચેનાં ઉદાહરણો ઉપરથી જણાશે કે તે કાયદાનો કેવો પ્રદસનીય રીતે અમલ થાય છે :

(૧) મહેળાવના વરના પિતા પટેલ મગનભાઈ છોટાભાઈ પટેલને રૂ. ૧૨ દંડ કરવામાં આવેલો, અને તે લગ્નની કન્યાના પિતા ગાડાના પટેલ મુળજીભાઈ લલુભાઈને રૂ. ૧૨ દંડ કરવામાં આવેલો. લગ્નક્રિયા કરાવનાર ગોરને રૂ. ૫ દંડ કરવામાં આવેલો!

(૨) અને એથી વધુ અગત્યથીભરેલો અને આવા કાયદાને બિલકુલ મરફરી જેવો લેખવામાં આવે એવો દાખલો તો પેટલાદમાં સીનિયર વકીલ તરીકે કામ કરતા શ્રી. અંગાલાલ શિવાભાઈ પટેલ, બી. એ., એલએલ. બી.નો હતો, જેમને એ કાયદાના ભાગ રૂ. ૩૦ જે દંડ કરવામાં આવેલો! આ દાખલો આંત્રણી નેક નામદાર દિવાન સાહેબના ઉપર ખૂબ હાડી અસર થએલી અને તે વિષે વધુ તપાસ કરવા પોતે નેંધ દરી લીધી.

(૩) ગયા જન્યુઆરી માસમાં ચાંગાના વતની ભાઈ સુનીભાઈ ભાઈલાલ પટેલ, જેઓ પોતે બેરિસ્ટર છે, તેમજ પોતાની દીકરી બાબુદત્તા રા. સા. પુરુષોત્તમદાસ ગાગરભાઈના પુત્ર, જેની ઉમર પૂરાં સત્તર વર્ષની પણ નહિ, તેની સાથે લગ્ન કર્યું. આવા શબ્દોના ગણેલા અને લાગવગવાળા માણસો આવું પગલું ભરી શકે છે, એનું કારણ કાયદાનો દુર્ગમ અને બેરફારીભર્યો અમલ;

અને એને જ કારણે બ્રિટિશ રાજ્યના એતાબધારી રાવ સાહેબ વડોદરા રાજ્યની જનતાના નીચે બ્રિટિશ રાજ્યના કાયદાનો છોડ્યોક ભંગ કરી નાખ. અને વળી એ જનતામાં ભાષા ગુનીભાષના કાકા, વડોદરા સીટી મ્યુનિસિપલ ઓ. યુનિ.ભાષા વગેરે અમલદાર પણ ભાગ લે! આ દાખલાની તો નેક નામદાર દિવાન સાહેબ ઉપર ખૂબજ ઊંડી અમર પડી અને કાયદાનો અમલ ગંભીર પછે થયા પગલાં લેવા તેમણે નોંધ કરી લીધી.

‘વડોદરા રાજ્યની વસ્તીગણતરીનો સક્ષિત હેવાલ, ૧૯૩૧’ પોનેજ કણુલ કરે છે કે રાજ્યમાં બાળસમુદાયને કાયદો હોવા છતાં “કુવારાની સંખ્યા ઉલટી જોઈ ચક છે,” એટલે કે ૧૯૨૧માં રાજ્યમાં સેંકડે ૪૦ કુવારા ને ૪૮ પરણેલા હતા તેને બદલે ૧૯૩૧માં સેંકડે ૩૯ કુવારા ૫૦ પરણેલા થયા (પૃષ્ઠ ૬૩)! એના કારણમાં એ હેવાલ જાણવું છે કે બાળસમુદાયને જડમૂળથી જોડેલી નાખનારો “ધણે આધાર કાયદો અમલમાં મૂકનાર ન્યાયાધીશો ઉપર રહે છે. એટલું તો ખરું કે... ન્યાયાધીશો એકરકાર હતા ને લોકો દંડને માત્ર વિશેષ અર્થ તરીકે ગણી લેતા.”

આ સ્થિતિ બેદરેક શ્રીમંતે ગયા વર્ષમાં ત્યાંની આત્મપત્રિકામાં અમલદારોની શિયલતા વિશે સૂચના કરી કે: “આપણે બાળસમુદાયને કાયદાનું જ ઉદ્ધારણુ લેઈએ. બાળવિવાહથી થતાં નુકસાન ટાળવા માટે સરકારે કાયદો કર્યો અને તેનો ભંગ કરનારને સજા કરવાનું નક્કી કરાયું, પણ આ કાયદાની અમલજનવણી કરતાં ન્યાયાધીશોએ કાયદાભંગ કરનારને જુજ સિદ્ધ કરવાનું ધોરણ ગ્રામવાધી આ કાયદા વડે સત્વર ફલપ્રાપ્તિ થઈ શકી નહિ. ... આ બધું અમલદારોની શિયલતા અથવા હુલ્લેખીયતું, પરિણામ છે. ... કાયદાનો એવો શિયલતાથી અમલ કરવાનો હેતુ તો તેના કરતાં કાયદાનું ન કરવો એ વધારે સાફ નહિ? કાયદો કાંઈ માત્ર શોભાને ખાતરજ નથી કર્યો, તે કરવામાં લોકલવાણુ સાધવાનો હેતુ છે. એ સત્વર ફળાવત થાય એવી રીતે સમજાવવાથી પણ સમજણપૂર્વક અમલજનવણી કરવી બેદરેક” (‘પ્રત્યગંડળ,’ તા. ૧૫:૩:૨૬). આ સૂચનાથી પણ કંઈએ અમર થયેલી દેખાતી નથી.

છેવટે પ્રતિનિધિગંડળે નીચેની મામણીઓ રજૂ કરી:

૧. વડોદરા રાજ્યના સને ૧૯૦૪ના બાળસમુદાયને નિબંધમાંથી, બાળસમુદાય કરવાની પરવાનગી આપનારી કલમો બિલકુલ રદ કરવી, જેથી કાકા પણ સંજોગોમાં બાળસમુદાય થઈ શકે નહિ.

૨. દિવાની કોર્ટના ન્યાયાધીશને આજ્ઞાએ અટકાવતા સાડ અગાઉથી મનાઈદુરગ્ર આપવાની સત્તા આપવી.

૩. મગદૂર નિયંધની દગલી સગ્ન કરનારી કલમોને ગદ્દે બ્રિટિશ રાજ્યના અને ૧૯૨૬ના આજ્ઞાવ્યવસ્થાપક કાયદાની વચ્ચેથી છ કલમોના જેવી કલમો દાખલ કરવી, જેથી કાયદો વધુ સખ્તાઈથી અમલમાં આવી શકે.

૪. વડોદરા રાજ્યના ન્યાયાધીશો ગળમે ચારચાર રૂપીઆનો દમવા જેવો દંડ કરે છે, તેને ગદ્દે આજ્ઞાવ્યવસ્થાપક કાયદાનો ગંભીરપણે અને સખ્તાઈથી અમલ કરી પ્રજામાં દાખલો ખેસે તેવી ભારે સજાઓ કરે એવો પ્રયંધ કરવા.

ઉપરની મનજગતની લેખિત સૂચનાઓ ધ્યાનમાં લેઈ નેક નામદાર દિવાન સાહેબે, વડોદરા સરકાર મગદૂર કાયદો નીચે પ્રમાણે સુધારવા વધારવા નથા તેનો અમલ ગરાગર થાય તે જેવા ખુશી છે એમ જણાવ્યું, તેનો દૂક સાર નીચે પ્રમાણે છે :

(૧) કાયદો સુધારાને અવશ્ય એમ આપી શકે છે અને પ્રજામાં સુધારા વિશે સમજૂત પગુ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. પરંતુ દિદુરયાનનું દુર્ભાગ્ય છે કે સમાજોમાં ભાવણો કરી વેરાઈ જઈએ છીએ; જે ખરેખર ધનચપૂર્વક ગામડે ગામડે કરી વીગનો બેગી કરી, કામ કરનાર મંડળો ઊઠાં થાય તો દેશની આવી આજ્ઞાનેનો ઝડપી નિકાલ લાવી શકાય. તેજોશ્રીએ દાખલો આપી સમજૂત્યું કે દક્ષિણ દિદુરયાનમાં મદ્રાસના કેટલાક વડીલોએ ત્યાંનાં જગનખરમાં સૌથી મોટાં અને મોટી આવકવાળાં મંદિરો સંબંધે ગેરવહીવટની દલીલો બેગી કરી દાખલો લાવવાની ગોજના તૈયાર કરી, અને તેને અનુમરીને લાગલાગટ મહેનત કરી મંદિરોના ગેરવહીવટને નાબુદ કરાવ્યો. આવી જ રીતે અહીં જે જુદા જુદા માણસો વાતો કરવાનાં મોટી વાળી, કામ કરવાનાં જુદાં જુદાં ક્ષેત્રો શોધી લેઈ તે તે ક્ષેત્રમાં કામ કરવા મંડી જાય, તો આપણા સમાજના ધણા અગત્યના પ્રશ્નોનાં નિકાલ ઝડપથી લાવી શકાય.

ગામડાંઓમાં અખળ માણસો હીકીક પ્રમાણમાં છે. તેથી સાર્વજનિક મંડળોએ આ પ્રશ્ન ખૂબ ગંભીરતાપૂર્વક લાય ધરી તેનો પ્રચાર, ભાવણો દ્વારા અને એવાં ખીર્ન, અખણ વચ્ચે સગજી શકે એવાં, સાધનો દ્વારા કરવા જોઈએ. અને જે કાઈ મંરથા કે સંરથાઓ, આતું કામ નિયમિત, ચોક્કસ અને ધનચપૂર્વક ઉપાડી લે તો તેવાં મંડળોને આ સરકાર આર્થિક મદદ ધણી ખૂશી સાથે આપે.

(૨) અત્યારે વડોદરા રાજ્યમાં વર કે કન્યાની ઉંમર સાંચિત કરવા ઉંમર વિશેના સર્વિશ્લેષ્ટની જરૂર પડે છે, પરંતુ તે મેળવતાં ખૂબજ મહેનત પડે છે ને વખતનો ખોટો વ્યય થાય છે, પરિણામે કન્યાદાતા કામમાં દીલ પડે છે. આ પ્રમાણે ફરિયાદ રજુ કરતાં તેઓશ્રીએ ભારપૂર્વક જણાવેલું છે કે જો આમાં સાર્વજનિક કાર્ય કરનાર મંડળ પોતાને વડોદરા રાજ્યના ધારાધારણ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવી લે, તો એવાં મંડળોની અરજીઓ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાની અને ળીજી બનતી સરળતા કરી આપવાની ખાસ ગોઠવણ થઈ શકશે.

(૩) તેઓશ્રીએ એ પણ સ્વીકાર્યું છે કે આજ સુધી જાળસગનપ્રતિજ્ઞક કાયદાની રૂએ ઘણી હળવી સગ્ન થએલી છે ને નેમાં સુધારો તેઓશ્રીને અતિ આવશ્યક પણ લાગેલો છે. અને લણેલા ગણેલાઓ અને લાગવગ ધરાવનારા માણસો આમ હળવી સગ્નઓથી પોતાનો જાચાવ કરી કામ કાઢી લેઈ જાડીની જનતા ઉપર ખોટો દાખલો મેસાડે છે અને તેવા જાડીના સમાજને કાયદાની ળીક સિવાય, કાયદામંત્રનાં કાર્ય કરવા ગ્રેરે છે તે વાત તો નાણુદ થવીજ જોઈએ. વળી બ્રિટિશ રાજ્યમાં જાળસગનપ્રતિજ્ઞક કાયદાનો સખ્તાઈથી અમલ થતાં થોડાંજ વર્ષોમાં એવાં લગ્ન બંધ થશે એ વસ્તુ સાથે, વડોદરા રાજ્યે ૩૨ વર્ષથી ફરેલા કાયદા છતાં આજે હજારો માણસો એનો લંગ હળવી સગ્નને લીધે કરે છે એ વસ્તુની સરખામણી ને. ના. દિવાન સાહેબના ધ્યાન ઉપર લાવતાં, તેમને ઘણીજ ઊંડી અસર થઈ અને એ બાજત તે ખાસ પગલાં વડોદરા રાજ્ય લેશે એમ તેમણે જણાવ્યું.

વળી સાર્વજનિક મંડળો આવી સુધારાની બાજતમાં આટલી બધી ચીવટથી કામ કરે છે તે જણી તેઓશ્રીએ ખૂબ આનંદ પ્રદર્શિતિ કર્યો અને છેવટે મજકૂર કાયદામાં ઘટતા સુધારાવધાર કરવાને ઘટતી તપાસ ઉતાવળે કરવાનું ખાસ ભારપૂર્વક જણાવ્યું.

આજ વડોદરાના નેક નામદર દિવાન સાહેબે પ્રતિનિધિમંડળને ખૂબ ધ્યાન-પૂર્વક અને માયાભરી રીતે ચાંલણી ઘટતા ફેરફાર કરવાની ઇચ્છા જણાવી તેમજ સાર્વજનિક મંડળોને પણ ઘટતાં પગલાં લેવાં સલાહ આપી, તેવાં મંડળોને આર્થિક મદદ આપવાનું પણ સ્વીકાર્યું. આ બદલ પ્રતિનિધિમંડળ પોતાની હર્ષની લાગણી પ્રદર્શિતિ કરે છે અને તેમનો ઉપકાર માને છે.

પરિશિષ્ટ ૧—વડોદરા રાજ્યમાં
બાળલગ્ન કરવાની પરવાનગી સાથે થએલી અરજીઓ
અને બાળલગ્નના ગુનાઓ દર્શાવતું કોષ્ટક:

(વડોદરા રાજ્યમાં બાળલગ્ન અટકાવવાના પ્રશ્નની તપાસ કરવા નિમા-
એલી કમિટિના રિપોર્ટમાંથી પરિશિષ્ટ ૬ અને ૬, ૧૯૨૭.)

વર્ષ	બાળલગ્ન કરવા દેવા સાથે મંજૂ- રીની અરજીઓ		કાયદા વિરૂધ્ધના ગુના		નોંધ
	કેટલી અર- જીઓ થઈ?	કેટલા દંડા અરજી ઓ કાઢી નાખી ગયા?	કેટલી મંજૂર થઈ?	કેટલા દંડા ચૂકે ગયા? ફરજિયાત દંડ ચેજીલોના દંડ	
૧	૨	૩	૪	૫	૬
૧૯૧૫-૧૬	૬૦	૩૧૫	૪૮૩૭	૯૧૪	૩૯
૧૯૧૬-૧૭	૩૩૧	૫૫૭	૭૪૦૭	૮૧૫	૧૭૫
૧૯૧૭-૧૮	૧૯	૨૧	૩૭૪૧	૭૯	૨૩૦૨
૧૯૧૮-૧૯	૨૦	૫	૪૫૩૫	૮૨	૧૨
૧૯૧૯-૨૦	૨૭	૮	૧૦૩૫૧	૮૩	૨૪
૧૯૨૦-૨૧	૬	૩૩	૪૬૩૭	૮૩	૨૨
૧૯૨૧-૨૨	૨૩૭	૦૦૦	૮૮૭૦	૮૫	૧૪
૧૯૨૨-૨૩	૧૧	૩૫૩	૧૫૮૦૧	૮૬	૮
૧૯૨૩-૨૪	૭	૧૪૦૩	૯૧૦૩	૮૧૦૮	૭૩
૧૯૨૪-૨૫	૧૨	૦૦૦	૭૫૪૫	૮૩૧	૧૦૨

આમેનું 'દાટક' નેવાથી જણાયે કે વડોદરા રાજ્યમાં કાયદાના દળના અમલને પરિણામે ગુનાઓના આંકડા, મજૂર કાયદાની ઠેકઠી કરતા જણાય છે. ૧૯૧૬-૧૭માં ૩૩૧ અને ૧૯૨૧-૨૨માં ૨૩૭ અરજીઓ આજણવન કરવા દેવા ત્રણ મંજૂરી મેળવવાની થઈ! ને આજણવન નજ મવા દેવું હોય તો સંજોગો નેવાની જરૂર શી? ત્યાં સમાજને નુકસાન થઈ રહ્યું હોય ત્યાં વ્યક્તિગત સાંકડાં મન અને રૂઢિચૂરત સમાજના વિચારોથી ઉત્પન્ન થતી માનસિક મૂંઝવણને પરિણામે કાયદાની આવી છટકાારીનો લાભ લેવાય એ વડોદરા રાજ્યને ન શામે. એથી તો બિજદું, સરકાર પણ ઊંડે ઊંડે એવા માનસને માનનાર છે એમ સાબિત થાય છે. વડોદરા રાજ્યે જે આમ જ કરવું હતું નો એવા અપવાદ વિનાનો કાયદો મોડો કરવો હતો. પરંતુ એ અધી વાત અત્યારે નકામી લાગે.

છતાં વાત આટલેથી અટકતી નથી. એ રાજ્યમાં દંડ તો એટલો દળવો ને હુમલા જેવો થાય છે કે આજણવનો લાગ કરનાર તો ૧૦-૧૫ રૂપીઆની સગવડ લગભગમાં જ ફરી ગળે છે! ૧૯૨૨-૨૩માં ૧૫૮૦૧ (કાયદો થયા બાદ અરાઠ વર્ષે પણ આટલા માણસો કાયદો લાગ કરનાર હતા, કેવી મશકરી!) ફરિયાદો થઈ. તેમાંથી ૮૬ ટકા એટલે ૧૩૫૮૮ માણસો ગુનેગાર ઠેરવાયા. દરેકનો સાત આઠ રૂપીઆ સરેરાશ દંડ પડે તો પણ રાજ્યને લાખ રૂપીઆની આવક થઈ કહેવાય. આ પણ એક પ્રકારનો, સુધાગ્રાની પ્રગતિ ક્યાં સિવાય તેને નામે રાજ્યને મળ્યા જતો કર! ૧૯૩૫-૩૬માં ૩૧ હમ્મર માણસોને આ કાયદાના લાગ જટલ દંડ થએલો અને તેથી લગભગ ૧,૨૨,૦૦૦ રૂપીઆ સરકારને મળ્યા! હવે એ રાજ્યમાં જે અમલદારો બેદરકારીભરી ને દફા-મશકરી થાય એવી સમ્મતો કરે તે અંદર અંદર એવો સતોષ તો નહિ માનતા હોય કે પ્રજાનું બાકું કરવું તો ઘેર રહું, પણ સરકારનું તો પ્રગતિમાન (!) રીટ તરીકે નામ અમર કરી દર વર્ષે ૧૧ લાખ રૂપીઆ તિબેરીમાં જમે કરાવીએ છીએ! ૧૯૨૧થી ૧૯૨૫ સુધીમાં રૂ. ૧૦નો દંડ કુલ ગુનેગારોમાંથી વધુમાં વધુ ૧૪ ટકા માણસોને એક વર્ષ થયો છે. ત્યારે બાકીના ૮૬ તો ગુલતાન જ કરેને? વળી દશથી વધારે તો એવા માણસો હશે જે પૈસાપાત કે કંઈક આખરૂદાર અને મોલાદાર હશે; એટલે એ પણ 'સરકારના કાયદાનો કેવો લાભ ઉઠાવ્યો છે?' એમ કહી કાળવીઓ ફૂટતા હશે!

પરિશિષ્ટ ૨—આગલજનનિષેધક કાયદાને અંગે
અંગ્રેજી રાજ્યમાં થએલી સમજો

આજમેડાવાળા યુવકસંઘના મંત્રી તરફથી થએલી ફરિયાદો

ક્રમ	તરફોગતદાર	ગામ	સંબંધ	સમજાવેલ રૂ.
૧	ઉમિયાસંકર અમૃતલાલ કલ્યાણજી દાજીભાઈ ગાંધી દેવજીભેન માળેકલાલ મૂળજી શુક્લ	અમદાવાદ, નડિયાદ ,, ,,	કન્યાનો પિતા વરનો વરની માતા ગોર ૧ દિવસની કેદ, ૭૫૦	રૂ. ૫૦૦ ૨૫૦ ૨૫૦ ૭૫૦
૨	જીનલાલ દવ પ્રાભુશંકર દુર્જભજી હોટાલાલ ગોરીશંકર	વડોદરા મદુધા ,,	કન્યાનો પિતા વરનો ગોર	૩૦૦ ૩૦૦ ૩૦૦
૩	અચરતલાલ જોડાલાલ ચંકરલાલ જોડાકર પ્રભુશંકર મયુર શુક્લ	ઉમરેડ ,, ,,	કન્યાનો પિતા વરનો ગોર	૩૦૦ ૩૦૦ ૩૦૦

(આ ફરિયાદમાં ત્રણે તરફોગતદારને એક દિવસની કેદ)

પાટીદાર યુવકમંડળના મંત્રી તરફથી થએલી ફરિયાદો

૧	નરસિંહભાઈ નાથાભાઈ નાથાભાઈ હોટાભાઈ	મુળાવ હિતરસંગ	કન્યાનો પિતા વરનો	૨૦૦ ૨૦૦
૨	નરસિંહભાઈ નાથાભાઈ પુરુષોત્તમ હોટાભાઈ	મુળાવ હિતરસંગ	કન્યાનો વરનો	૨૦૦ ૨૦૦
૩	જાણ સુરજીભાઈ અમરભાઈ કુબેરભાઈ હોટાભાઈ દેસાઈભાઈ સિવશંકર ગિરિજાશંકર	ચામળા ,, ડામણ નડિયાદ	કન્યાની માતા કન્યાનો કાકો વરનો પિતા ગોર ૧ દિવસની કેદ, ૧૦૦	૩૦ ૫૦ ૨૦૦ ૧૦૦
૪	જેયરભાઈ તુલસીભાઈ જાણ નાથીજા મનોરભાઈ ચનાભાઈ જાણ જગન્નાથા કરજીશંકર	ઓંઃ ,, ,, ,, ,,	કન્યાનો પિતા કન્યાની માતા વરનો પિતા વરની માતા ગોર	૨૦૦ ૧૫૦ ૨૦૦ ૧૫૦ ૩૦૦

શિક્ષણ અને સાહિત્યની દુર્દશા

વર્તમાન સમયમાં અક્ષરજ્ઞાનનો ગહેજો પ્રચાર છતાં માનવજાતના જીવન-ધર્મમાં પછાત કેમ પડે? કમળો, પ્રેમ ને શૌર્ય દર્શાવતાં કાવ્યો, લેખો અને પુસ્તકો પ્રુષ્ઠગ બદાર પડતાં જાય છે, છતાં લોકજીવનમાં જે વસ્તુઓનો અમત્ર કેમ થતો નથી? જીવનવ્યવહારના આદર્શમાં નિવેશિતો અભાવ કેમ દેખાય છે? ભૂતકાળમાં અદ્વિચારે ને સદાચાર માનવીના ચારિત્ર્યમાં દેખાતાં દતાં, જ્યારે વર્તમાનકાળમાં તે વસ્તુઓ કેવળ વાણી ને લેખનશૈલીમાં જ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, ચારિત્ર્યમાં તેથી બિલકુલ હોય છે. પ્રેમ, સ્વાધીનતા ને શૌર્ય કવિ કે અધિકારના હૃદયમાંથી નહિ, આંતર બાવનાઓ સાથેની લાગણી-ઓમાંથી નહિ, પરંતુ શબ્દરચનાયુક્ત બુદ્ધિવાદમાંથી ઉદ્ભવ્યાં હોય, પાછા વિવેક દર્શાવતી શુષ્ક લાગણીવાળાં હોય, નો પછી સમાજને તેની અસર શી થાય? કર્તવ્યપરાયણતાના ધર્મને તજીને, હૃદયની કેળવણીના સિદ્ધાન્તથી અસંગ થઈને, અક્ષરજ્ઞાન અને બુદ્ધિવાદને કેળવવા છતાં માનવજનતા કેવે ઊંધે રહેતે ચડી જાય છે તેનું તેને લાગ રહેતું નથી. સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતા, આરામને નામે પ્રમાદ, ઉદ્યોગ અને કળાને નામે અપ્રમાણિકતા ને વિહાર, ચારિત્ર્ય અને સદાચારને નામે ઢોંગ અને આડંબર, આદિ વિકારોનો જન્મ આજના શિક્ષણની અને સાહિત્યની વિચિત્ર પ્રથામાંથી થયો છે. જે પ્રેમ ન હોત તો કાલેજમાં ઉચ્ચ ગ્રેડીનો અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીવર્ગ સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા ખોઈ એકાં ન હોત. કાલેજીઓની ઉચ્છૃંખલતા ભરી વર્તણૂકને લીધે સંસ્કારી માણસોનો સમુદાય તેમને રહેવાનું મકાન ભાડે આપતાં ડરતો હોય છે. જ્યાં એવા વિદ્યાર્થીઓ રહેતા હોય છે ત્યાં સામાન્ય ગૃહસ્થને કુટુંબ સાથે વસવું ઉચિત લાગતું નથી. આ બધું શું ગતાવી આવે છે?

કુરોપના શિક્ષણકારો, લેખકો અને સાહિત્યકારો આરંભમાં શાણા અને કેળવણીસ ગણાતા હતા, પણ પાછળથી એકેએકમાં ચઢીને સમાજમાં માન-બ્રહ્મ થવા લાગ્યા. તેથી જ રીતે આપણે અહીં પણ હવે શિક્ષકશિક્ષકાઓ, લેખકો અને સાહિત્યકારોના દાખલા બનવા લાગ્યા છે. જે કોઈ અન્યની બુદ્ધિથી જીવન કેળવવા માગે છે, શિક્ષણ અને કળાની વૃદ્ધિ કરવા પ્રયત્ન છે, તે પોતાનામાં રહેલા તત્ત્વને બદાર લાગી શકતો નથી; એટલું જ નહિ પણ અન્યના શુભ કરતાં દોષને જ વધારે ગ્રહણ કરે છે. પોતાના અંતરને સુખ દશામાં રાખીને જીવનસુધારણા કરવાની ઉમેદ રાખનારને શુભ પ્રેરણા ન જાય એ દેખીતું છે. અન્યના શુભને આચારમાં મૂકતાં ત્યાગ સાથે સદાચારનું

મેવન કરવું પડતું હોવાથી કષ્ટને વહોરી લેવું પડે છે. ઐદિક સુખને વાસ્તવિક સુખ માની બેસવાની ભ્રમણા ત્યાં આજની કેળવણીના ઉપાસકોને થઈ આવી હોય, ત્યાં શિક્ષણ અને સાહિત્યમાં રહેલા આ ચારિત્રધર્મનો અને તાત્ત્વિક નાનનો ઘટાડો થાય એ દેખીતું છે. સ્વાશ્રય અને સદાચારને રૂળમત આપીને મેળવેલાં શિક્ષણ, કળા કે ઉદ્યોગ મનુષ્યને સન્માર્ગે નહિ, પણ કુમાર્ગે લેઈ જાય છે. સ્વાશ્રય સાથે પ્રામાણિકતાથી રોજ મેળવવાનાં સાધનો દેશમાંથી નહિ થતાં જાય છે, તે વિષે કહેવાતા કેળવણીકારો અને સાહિત્યકારો નિષ્કાળજી ગતાવી રહ્યા છે; તેનું કારણ એકને રાજ્યની પરાધીનતાની બેડી વળગેલી છે, બીજાને પ્રગતિના આંધળીયા પ્રવાહને મતિ આપવા રૂપ કૃત્રિમ નવમકથાઓ ઉત્પન્ન કરવાના પશ્ચિમના બુદ્ધિવાદનો નાગપાશ લાગેલો છે. શિક્ષણ જેવી અમૂલ્ય વસ્તુને પશ્ચિમના લોકોએ કેરોબોરોના વંશોદારની બીજ ગણી કાઢેલી હોવાથી માનવસમાજમાં અવિદ્યા વધતી જાય છે. નિર્મલક અને બીનઉપયોગી સંખ્યાગણ પુસ્તકોના હમ એકલા કરવાનું પરિણામ બીજું શું આવે? કોઈ પણ વસ્તુમાં અનિશ્ચયના આવી જતાં તેમાં વિઠ્ઠલિતિ પેસે જ એ દુરદની નિયમ છે. જ્ઞાન કે વિજ્ઞાન, ક્ષુદ્ર કે ઉચ્ચ મૌ દુરદની તત્ત્વોને અવલંબીને વિકાસ પામતાં હોય છે ત્યાં સુધી જ તે માનવસમાજને ઉપકારક થઈ પડે છે. તૈસર્ગિક જીવનરહેણીને વિચારી જવાની વિવેકબુદ્ધિનો અભાવ ત્યાં જીવનમાં થવા લાગ્યો કે તુરંત જ તે વસ્તુઓ વિકૃત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. એ વિઠ્ઠલિતિ બુદ્ધિવાદીઓના ચિત્તને પ્રગિત કરી મૂકે છે. નકારાં પુસ્તકોને પાણીને મૂલે લેઈને પુસ્તકાલયો દિપાવવા છત્તના કેળવણીકારોની મતિ એટલી હદે આજે બ્રષ્ટ થતી ગઈ છે કે શિષ્ટ સાહિત્યવાળાં પુસ્તકો બે લેખકો ને પ્રકાશકો તેમને પાણીને મૂલે આપે નહિ નો ગમે તેવા સુંદર અને બોધદાયક સાહિત્યનો અસ્વીકાર કરવામાં તેઓ આંધકો ખાના નથી. આવું હોય ત્યાં લેખકો અને પ્રકાશકોને ત્યાં પોતાનાં જીવનઉપયોગી પુસ્તકો, પુરાણા જૈનભંડારમાં સડતા ધર્મગ્રંથોના જેવી જ, અર્જુદશા બોગવાને નાશ પામે એમાં નવાઈ નહિ.

પશ્ચિમનાં ગાત્રિક સાધનોએ આમઉદ્યોગ અને જાતમહેનતનો વિનાશ કરી ગરીબ અને સામાન્ય સ્થિતિના વર્ગમાં જેમ જૂખમરો આણ્યો છે તેમ ત્યાંની શિક્ષણપ્રણાલીએ પણ સ્વાશ્રય અને વિવેકબુદ્ધિને વિધ્વંસ કરી શિક્ષિત વર્ગમાં બેકારી પ્રમરાવી છે! પુસ્તક લખવાના પરિશ્રમને અતે લેખક પુસ્તકની જે કિંમત નક્કી કરે તેનો અડધો દિરમો પણ તેને નહિ ગણી શકતો હોવાથી પુસ્તકની જાપાઈનું ખર્ચ તેને માથે પડે છે; એટલું જ નહિ પણ પુસ્તકો

હજવાનો પરિશ્રમ વ્યર્થ જાય છે અને તેમ યતાં મહેનત અને વખતની સાથે પોતાની આર્થિક સ્થિતિની દુર્બળતા જોઈને કંગાલ ખેડૂતની જેમ દિવસો ગુનગરતો થઈ જાય છે! પુસ્તકોના વેચાણ માટે ગરીબ ધંધાદારીઓની જેમ પરાધીન હાલતમાં પુસ્તકોના એજન્ટો(બુક્સેલર્સ)ને ત્યાં પોતાનો માલ ભરે છે. પુસ્તકોના એજન્ટો પણ આજે સુરોપની પદ્ધતિએ પુસ્તકો વેચવાનો ધંધો લેઈ એકેલા હોવાથી જેમ એક ખેડૂત આખું વર્ષ પસીનો પાડીને પકવેલું તમામ અનાજ વ્યાજખોર વેપારીને આપી દેછે તેમ જાણી થઈ એસે તેવી વિચિત્ર દશા આજના લેખકોની થઈ પડી છે. આમ લેખકને પોતાની રાજીનાં સાધનો તૂટી ગએલાં જણાતાં નાઇલાજ થઈને પુસ્તકની કિંમત વધારે રાખવાની ફરજ પડે છે; એટલે કે એજન્ટોને માલની અડધી કિંમત જોડેલું કમીશન આપવાની પદ્ધતિની વેપારી નીતિથી પોતાને તેમ કંગવાની જરૂર પડે છે. આવી રીતે વધુ કિંમતનાં પુસ્તકો બહાર પડતાં. જોઈને કેળવણીકારો અને માસિક કે પત્રના અધિપતિઓ પુસ્તકનો અભિપ્રાય કે સમાલોચના આપતી વખતે પુસ્તકની વધુ કિંમત રાખવા બદલ લેખક ઉપર આક્ષેપ કરવા લાગે છે. જેમ અર્થશાસ્ત્રી કે વેપારી ખેડૂતના જેવું જનમહેનતનું જીવન જીવવા નથી માગતો, પણ ખેડૂતની જનમહેનતની ખામીઓ શોધવામાં ડાપણુ સમજે છે, તેમ આજના અર્થવાદી વિદ્વાનો અને વેપારી દષ્ટિએ માસિક કે પત્ર વ્યક્તાવનારા સાહિત્યકારો, સામાન્ય લેખકોની ખામીઓ શોધવામાં કુશળતા સમજે છે. પણ લેખકને તેમ કરવાનું કારણ શું? તે મૂળ વસ્તુને શોધી લેખકોની જનમહેનત ઉપર મુકાતા કાપને વિચારી તેમની મુશીબતો દૂર કરવાનો પુરુષાર્થ નેમને ગમતો નથી. આ વસ્તુ લેખકો પોતે જાહેર કરીને પોતાનું દુઃખ ટાળી શકવાનો પુરુષાર્થ આદરવા માટે બંધાએલા છે. પણ આજે એથી જવાબદારી લેઈને સત્યવસ્તુ જાહેર કરનાર સામાન્ય લેખકોની સ્થિતિ 'નગારખાનામાં તુતીના સાદ' જેવી થઈ ગઈ છે એ કોણ જાણતું નથી? આજપર્યંત સંસ્કૃત પંડિતોનાં નગારાં વાગતાં દનાં, દવં અગ્રેજી પંડિતોનાં વાગવા માંડ્યાં છે. ભાષાની ચડસે જોઈને એલાન કરવામાં જાકી રાખ્યું નથી. લેખક પોતાનું કમીતી પુસ્તક માસિકના તંત્રીને સમાલોચના માટે મોકલે, પણ તંત્રી પોતાની જુજ કિંમતનો અંક લેખકને તેના પુસ્તકના બદલામાં મોકલે નહિ! આ સ્થિતિ દિંદના બીજા પ્રાન્નો કરતાં ગુજરાન જેવા સાણા ગણાતા સાહિત્યકારોમાં ખાસ જોવામાં આવે છે. અતિ ખેદ સાથે વિસ્મય થવા જેવું તો એ છે કે એક વિચારવાન લેખકના પુસ્તકની સમાલોચના જીનઅનુભવી માસિકના તંત્રી આપવા એસી જાય છે. મદાન પુરુષ કે યાત્રીઓના મથોની પણ આજે

એ દશા અનુભવાય છે.

આ ઉપરથી વિવેકીગ્ન સહેજે સમજી શકશે કે જીવનધર્મને કેળવવા માટે નિર્માણ થયેલા શિક્ષણ અને સાહિત્યની આજે કેવી દુર્દશા થઈ રહી છે. શિક્ષણ અને સાહિત્યની આવી પરિસ્થિતિ થઈ જવાનું બીજું મહત્ત્વનું કારણ તો પશ્ચિમનો મૂડીવાદ છે. વેપારીનો દીકરો આજે વેપાર કરતાં કરતાં સહેજે સાહિત્યકાર થઈ શકે છે. મજૂરો અને કારીગરો કરતાં લેખકો અને શિક્ષકો સરતા મળી શકતા હોય, પછી પૈસાવાળાને તંત્રીપદ પ્રાપ્ત કરતાં વાર કેટલી? જીવનતરત્રને પોપના શિક્ષણ અને સાહિત્યને વેપારની વસ્તુઓ બનાવી દેવાથી દુનિયામાં કેટલી બધી અવિદ્યા ફેલાઈ રહી છે એનો વિચાર પૈસા અને સત્તાના મદમાં ભાન ભૂલેલા પશ્ચિમવાસીઓને ભલે ન હોય, પણ જેમને આજે ચોમેરથી ભૂખ અને ડંઝાલિયત સાથે પરાધીનતાની બેડીઓ બેસાડેલ વળગતી જાય છે તેવા આપણા ભારતીઓને વિચારશૂન્ય થઈને મહાલલ્લુ કેમ પાસવે?

પશ્ચિમના મૂર્ખ અને અવિચારી વર્ગે કૃત્રિમ જીવનને અપનાવી પોતાના પૂર્વજોના પુરુષાર્થ ઉપર પાણી ફેરવવા માંડ્યું છે, એ જોઈને ત્યાંના ડાહ્યા માણસો તેમના એ વર્ગને બેહદ કપકો આપી રહ્યા છે. તેમ છતાં આપણે ચેતીએ નહિ એ કેવું દુઃખ! કેવી નવાઈ! ભણેલા કે અભણ સૌ આજે પશ્ચિમની નિર્જનતા અને હલકા પ્રકારની જીવનરહેણીતું અનુકરણ કરવા લાગી ગયા છે. સમાજ, ધર્મ અને દેશની સુધારણાનો આધાર વિવેકી શિક્ષણ અને સાહિત્યના પ્રચાર ઉપર રહેલો છે. બીજરત ચિત્રોવાળી ને વિલાસને ઉત્તેજતી હલકા પ્રકારની નવલકથાઓ, હસાદમ્બ અને ટીપ્પણયુક્ત કૃત્રિમ વાર્તાઓ તથા એવું બીજું નિરર્થક સાહિત્ય ઉપજાવી કાઢીને અગેક યુવકયુવતીઓ, કુમાર-કુમારિકાઓ અને નિર્દોષ બાળકો સુદ્ધાંને વિલાસથી ભરેલા અમાનુષી જીવન તરફ દોરીને વિચારશૂન્ય બનાવી દેવાનો ધધો લેછે એટલા આજના સાહિત્ય-કારોમાંના કેટલાક બી. એ. અને એમ. એની ડિગ્રીવાળા છે; જેમાંના કેટકને સાક્ષરશ્રેષ્ઠ તો કાઢીને કળાધરની ઉપમા આપવામાં વિવેકશૂન્ય બનેલા માસિકના સંપાદકો અને પત્રકારો કર્તવ્ય સમજે છે!

વિવેકશુદ્ધિને ઉત્તેજે તેવા સ્વતંત્ર લેખ, નિબંધ કે ગુસ્તક લખવાની કળા આજનાં શિક્ષિત યુવકયુવતીઓને હસ્તગત નહિ થવાનું કારણ, શાળાપાઠ-શાળામાં ચાલતા ‘માર્શલ લો’ જેવા શિક્ષણક્રમનો બોનો છે. આવી રીતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય ત્યાં માનવતાનો વાસ્તવિક અધિકાર કે સ્વાધીનતા નષ્ટ થાય

જ એ દેખીતું છે. અતિ ખેદ પામવા જેવું તો એ છે કે આટલેથી આપણી અગ્રોગતિ અટકવી ન જોઈએ તેમ હવે તો શાળાપાઠશાળાના શિક્ષણક્રમમાં નિર્ધારિત નવસક્રિયાઓ તથા અસંખ્ય અને અવિનયી નાચગાનને રથાન આપવામાં આવ્યું છે! આમ શિક્ષણને નામે માનવતાને લજવતી છેલી પાયરી ઉપર આવી જવામાં આપણે માટે હવે કંઈ બાકી રહ્યું નથી. શિક્ષણ અને સાહિત્યનો અર્થ કેવળ ભાષાશાસ્ત્ર અને ભુદ્ધિવાદ કરવામાં આવે છે, તેજ પળથી માનવ-સમાજનો પુરુષાર્થ બ્યર્થ નીવડતો જાય છે. માદી ભાષામાં લખાએલા જીવન-ઉપયોગી લેખોનો પ્રચાર થતો અટક્યાથી વાચકવર્ગમાં સાચા શિષ્ટ સાહિત્ય વિશેનો અભાવ વધતો જાય છે અને એ રીતે સમાજજીવનમાં વિવેકશૂન્યતા વધતી જાય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે ભાષાશાસ્ત્ર જોડું નથી, પણ તેના અડસ ખોટો છે. વ્યવહારોપયોગી અક્ષરજ્ઞાન મેળવીને જીવનધર્મ કેળવવાની ભુદ્ધિનો વિકાસ એજ ખરું શિક્ષણ છે; તેથીજ રીતે જ્ઞાનને આસારમાં મૂકવાની તાલીમ આપતું જીવનસાધનનું વાચનલેખન એજ ખરું સાહિત્ય છે.

બનારસ, પંથરમલી

મણિલાલ જ. દ્વિવેદી

ખંડજોર રમા

‘રાવ સાહેબના ઐન્યુએટ પુત્રની કિંમત રૂપિયા પાંચ હજાર!’

પંદર વર્ષની વાત હતી. દરેક દૈનિક પત્રના મથાળા ઉપર આજ રીતના ભાવ ઉત્પલ કરતાં વાક્યો આવી ગયાં હતાં. મારાથ શુજરાતમાં ખળભળાટ મચી રહ્યો હતો, જાણે ધરતીકંપનો આંચકો ન લાગ્યો હોય! પરંતુ એ આંચકાની અસર રાવ સાહેબને અને તેમના કુટુંબને સહેજ પણ સ્પર્શી શકી નહિ. ‘મગાજ એ દિવસ વાતો કરી બંધ રહેશે,’ ‘પૈસાથી સૌ કોઈ દબાઈ જશે,’ આમ વિચારી રાવ સાહેબે પાંચ હજાર જતા ન કર્યા. ‘મને આ જાગતની ખબર નહિ, નહિ તો હું અપાતું થવાજ ન દેત,’ તાત્કાલિક આવેલા ઐન્યુએટ મહેશે પોતે તે જાગતમાં અજ્ઞાન હતો એમ જણાવી જનતા આગળ જવાવ કર્યો. દિવસ ઉપર દિવસ જતા ગયા તેમ આ જાગત દબાતી ગઈ.

નવનીતરાય સારાંય શંદેરના પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન હતા. તેમની કોઈક સેવાથી ખુશ થઈને કેટલાંય વર્ષો ઉપર સરકારે તેમને રાવ સાહેબનો પ્રદક્ષા આપ્યો હતો. મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખનું રથાન પણ તેમનાથી કોઠાતું હતું. જનહેર સભાઓમાં પણ તેમને પ્રમુખસ્થાન મળતા પહેલાં જીવન કોઈનો પત્તો લાગતો

‘હવે નકામા વિચાર ન કરવો.’ રાવ સાહેબ સત્તા જતાવી ચાલી ગયા. મહેશ મૌન સેવનો જોશી રહ્યો, જાણે મૃગો મૃગો ‘હ’કાર ન બહુનો હોય!

*

*

*

‘રમા! આ શું!’

‘શું છે?’

‘લોકો વાનો કંઈ છે તે શું?’

‘શાની વાતો?’

‘તું આ લગ્નને પમંદ કરતી નથી ને.’

‘ખરું છે.’ રમાએ નિર્બચનજો દૂંકા જવાબ આપ્યો.

‘કારણ?’

‘મારું હૃદય નેમ કરવા ના પાડે છે.’

‘એટલે તું મારું અપમાન કરવા માગે છે? મને દુનિયામાં નાલાયક કહેવાડાવવા દરેક છે? તને ફળવણી આપી તેનું આ પરિણામ આપતી હોઈશ, ખરું ને?’ કોધાવમાન યજ્ઞેશ પિતાએ એક સામટા પ્રશ્નો પૂછી નાખ્યા.

‘જરાય નહિ. તમે આપેલી ફળવણીનો સદુપયોગ કરો છું. તમે ભલે તેને લગ્ન માનતા હો, પણ હું તે માનવા તૈયાર નથી!’ રમાએ શાન્તિથી જવાબ આપ્યો: ‘ત્યાં લગ્નમાં એકબીજાને કાંઈ પણ પ્રકારની સ્વતંત્રતા ન હોય, ત્યાં ઉમરનો કે સ્વભાવનો પણ મુદ્દલ વિચાર કરવામાં ન આવતો હોય, ત્યાં ફક્ત કુળ ને ધન જોવાનું હોય, તેને લગ્ન કોણ કહી શકે?’

‘તો શું આ લગ્ન નથી?’

‘ના, કદાપિ નહિ. આવા લગ્નને ફક્ત અજિયારનીજ ઉપમા શોભે.’

‘જસ, જાહે કર. બોલતાં શરમાતી નથી? એ જાણું તારું ડડાપણ કંઈ કાગમાં આવનાર નથી. જસ હું કહું છું ને તારે માન્ય રાખ્યેજ છૂટકો.’ રાગરાગે દમ બિડાવતાં કહ્યું: ‘સમજી ને? નહિ માને તો પરાણે માન્ય રાખ્યા વિના છૂટકો નથી. તે પ્રમાણે ન ચાપ તો મારે રૂવે પડ્યે છૂટકો.’ તેમણે વધુ વજનદાર ભાર મૂક્યો. રમા મૌન સેવી રહી, જાણે કંઈક નવું માર્ગ ન શોધતી હોય!

મહેશ ને રમાના લગ્નની નિયિ નક્કી થઈ ગઈ. કાંઈ કાંઈએ ધમાલ કરી, પણ નેમનું કંઈ ન વળ્યું. કન્યા પરણવા તૈયાર નથી એવી અફવા ઉડી ને શાન્ત થઈ ગઈ. લગ્નનો દિવસ નજીક આવતો ગયો. લગ્ન સફળ નીવડ્યેજ નહિ એવી આશા સેવતા જમ્યાંય નિરાશ થયા, કારણકે જન પણ છેવટે આવી

ગઈ. કોઈનેય ખચર ન પડી, ભાવિના મર્મમાં શું હતું.

‘રામે વર્તે સાવધાન!’ કન્યા પધરાવ્યા પછી ગોર મદારાજે આક્રમ્ય માંડ્યું.

‘અમારાં રમાએન ગોરાં ને વરરાય માંમેળા.’ સ્ત્રીમાંડળ લગ્નગીત સાંધે હાંપીના પૂરમાં તણાવું હતું, વરપક્ષના માણસો ગર્વથી કુલાના બડાઈઓ હાંકી રહ્યા હતા, રાવ સાહેબ પોતાનાં નવા ચએંદ્રા વચાઈ સાથે પોતાનાં પરાક્રમોનું વર્ણન કરી રહ્યા હતા, ત્યાં તો તોપના ગોળામાંથી અવાજ ફાટે તેમ ‘સચ્ચર’ અવાજ ફાટ્યો. ‘સાવધાન’ની ખૂબો પાડના ગોર મદારાજે બંધ થઈ ગયા, સ્ત્રીમાંડળમાં ગવાતું ગીત અધવચ બંધ થઈ ગયું, સૌ કોઈ એકદમ અવાજની દિશા તરફ તાકી રહ્યાં. રમા બિબી થઈ ગઈ હતી. પરિચિત જનોએ તો જાણ્યો જ હીધું કે એ રમાનો સાદ હતો. પણ તેના આટલો મંબીર, આટલો મોટીથી ને આટલો ભાવંકર અવાજ તેમણે કોઈ દિવસ સાંભળ્યો ન હતો. શું થશે એ જ વિચાર કરતું સૌ કોઈ રમા તરફ તારી રહ્યાં.

‘વરરાજા!’ સાડી ઉપર નાખેલ નાનું આઢણું દર કરતાં મંબીર રવરે રમા બોલી: ‘મેં શું લખ્યું હતું?’ નવીન પ્રશ્ન સાંભળતાં દરેક વિચારમાં પડી ગયું. રાવ સાહેબના પરાક્રમોની વાત ક્યારનીયે બંધ થઈ ગઈ હતી. ધરના ખૂણામાં ધમકી આપતા રામરાય રમાની વિકરાળ મૂર્તિ જોઈને એક પણ રાખ જોડવાની દિમત ન કરી શક્યા.

‘જો લગ્નલેણા વરરાજા! તમને મારું લખાણ અસર ન કરી શક્યું? શું મને ખરું જાણે મારો ઉદ્ધાર કરશે? જેની સાથે પચીસ પંદર વર્ષ જિંદગી વિતાવી, જે જિંદગીએ તમારી પંદર વર્ષ ગુલામી કરી, તેના મૃત્યુને હજુ છ માસ તો થયા નથી ત્યાં તો તમને ખીજ લગ્નનો મોહ લાખ્યો!’ રમા આટલું બોલી શાન્ત રહી. વરરાજા તો ઊંચું મુખ પણ શું કરે? સૌ કોઈ વિચારવા લાગ્યું કે હવે શું થશે? ‘મને આ ક્યાં સહ્યું કે હું આ મોટીના મોદમાં પડ્યો!’ મામલો વિદ્રેવો જોઈ રાવ સાહેબના મનમાં વિચાર આપ્યો. તેમને આખરે પગ નીચેથી સંડી જતી લાગી. પણ હવે તેમની વિમાંગળ શા કામની?

‘જો કોઈએ વરરાજા જરા બોલો તો ખરા કે નમે મને શું તમારું રમકડું બનાવવાનું ધારી લેવા આખા હો? હું અત્યારે રામથી વિશેષ એવા વરરાજાનું અપમાન કરી રહી છું. પણ શું કરું? મારું માની આપ ન પધાર્યા હોત તો મારે આ અવસર ન આપત.’ ફરીથી રમા શાન્ત રહી. જાણે મારા-મારી થશે તેવો મામલો થઈ ગયો. દરેકના મુખ ઉપર ચિંતાની છાયા ચોકખી આવળ પ્રગટી હતી. ‘હૂં, હૂં!’ અવાજ કરતી મોટરે આવી. દરેકનું ધ્યાન

ખીજી બાજુ વળ્યું. રમા શાન્ત, નિર્ભય બિભી હતી, જાણે મહાન યોદ્ધો રણમેદાનમાં વિજય મેળવી નં બિભો હોય!

‘રમા! ચાલ હિતાવળ કર.’ મોટરમાંથી હિતરતાં એક યુવકે કહ્યું.

‘પિતાજી, જાઉં છું.’ રમાએ પિતાના તરફ મુખ ફેરવતાં રળ લીધી.

‘ક્યાં?’ દરજી વિના રામરાયથી પુછાઇ ગયું.

‘મારે ઘેર.’ રમાએ ભાવભર્યા જવાબ આપી હિતરતી રાહ જોયા વગર ને ચાલવા લાગી. યુવક આગળ ને રમા પાછળ, જાણે વરકન્યા પરણીને ન જતાં હોય!

‘બૂં, બૂં!’ મોટર ઉપડી ગઇ. આંખપટ ઉપર એક નાટક બજવાઇ ગયું. હોય એમ દરેકને લાગ્યું. દરેક વિમાસભ્યમાં પડી ગયું. રાવ સાહેબ તો બેભાન થઇ ગયા. વરરાત્રીની માનસિક સ્થિતિની કલ્પના કેને આવે?

‘એ તો નરેન્દ્ર!’ કોઈકે પરિચિત બોલી બેઠ્યું.

‘રમા અને નરેન્દ્રને એકબીજાને વિદ્યાર્થીઅવસ્થામાંથી જ રતેલ થયો હતો.’ બીજાએ ગયું રસદ કયું.

રાવ સાહેબ અને જન દતારા થઇ પાછી ફરી.

‘જાંડખોર રમા : ભાંડી પડી પાછી ફરેલી રાવ સાહેબના ટ્રેલ્યુગેટ પુત્રની જનન!’ ફરીથી એક વખત દૈનિક પત્રોને મથાળે ઉપર પ્રમાણે શબ્દો આપ્યા ને રાવ સાહેબને પિછાનનારા એ વાંચી ખડખડાટ હરયા!

આર્થરામાજી, આણંદ

દરભાઈ મોતીભાઈ પેટલીકર

જનનો બીજે દિવસ કમી કરો

થોડાંક વરસો ઉપર સામાન્ય રીતે પાટીદારોની જનન કેન્યાપક્ષના ગામમાં જઈ ત્રણ દહાડા ધામા નાખતી. પાટીદાર યુવકમાંડળના પ્રથમથી અને વ્યક્તિઓએ પહેલ કરી, તેથી બે દિવસની જનન આજે થઇ ગઇ છે. જૂનવાણી માનસ વાળા લોકો તે દિવસે પણ બે દિવસ રહેનારાને ‘જગડિયા’ વગેરે કંઈ કંઈ ઉપનામો આપતા અને નિંદતા પણ ખરા. પણ આજે સૌને એ મુધારો ગળ્યો જાણ જેવું લાગ્યો છે. અને હવે જ્યારે વ્યક્તિઓએ એક જ દિવસ જનન રાખવા માંડી છે, ત્યારે પણ તેમની ટીકાઓ તો ચાલુ છે જ. પણ હું તો માનું છું કે વધારેમાં વધારે પાંચેક વરસમાં તો પાટીદાર કામમાંથી જનનો બીજે દિવસ પણ જવાનોજ છે અને એક જ દિવસની જનન થવાની છે; અને ત્યારે

પણ આજની પેઠે સૌને તે સુધારો ગળ્યો સાકર જેવો લાગશે. કારણકે લપડાકા મારી મેંને લાલ રાખી લાલે બાપલીઆ પોતાના શરીરમાં લોહી છે એમ જાહેર દેખાડી શકતા હોય, પણ અંદરખાનેથી આપણી કામની આર્થિક સ્થિતિ કેવી છે તે કાણ નથી જાણતું? કામનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે, અને ખેતીના ધંધામાં આજે શી કમાણી છે તે કાણ નથી જાણતું? પાટીદાર કામમાં આજે કંઈ પણ ઉજળામણ જણાતી હોય તો તેનું કારણ કામનાં કેટલાક માણસો ખેતી સિવાયનો બીજો ધંધો, નોકરી, વેપાર, વગેરે દેશમાં તેમજ પરદેશમાં કરે છે તેમને લીધે છે. આવની પાસે થોડા પૈસા હોય તેથી કંઈ સંમસ્ત કામની, કામ તરીકે, આર્થિક સ્થિતિ નબળી નથી એમ ન કહેવાય. વળી આજની આર્થિક મંદીનો યુગ જોતાં જાહેરના વેપારધંધામાં પણ હવે વધારે માણસોનું પોષણ થઈ શકે એવું રહ્યું નથી. આ સ્થિતિમાં વિવેકપૂર્વક નહિ તો દારીને પણ આપણે સામાજિક ખર્ચ ઉપર કાપ મૂકવો જ પડવાનો છે. ત્યારે તદ્દન પાપમાલ થતા પહેલાં ડડાપણુપૂર્વક આજે જ એ રસ્તે કેમ ન જવું?

ગયા કારતક માસમાં ડોક્ટર મુકામે ‘પાટીદાર મંડળ’ની પરિષદ ભરાઈ હતી. જેએક વરસોથી છૂટી જવાઈ બ્યક્તિઓ એક દિવસ જન નામે છે; છતાં મંડળની પરિષદ, લોકોને એક દિવસની જન રાખવાનો ભલામણ કરતો દરાવ પણ નથી કરી શકી એવું મને તો આશ્ચર્ય જ થાય છે. એટલા આગળ નહોતું જવું તો જે લોકોએ એક દિવસની જન રાખી છે તેમને મંડળની પરિષદે ધન્યવાદ આપવાનો દરાવ તો કરવો જ જોઈતો હતો. કદાચ આ વાત સૌના ખ્યાલ જાહેર રહી ગઈ હોય અને તેને પરિણામે એ દરાવ ના થઈ શક્યો હોય. ખેર, જેઓ સુધારાની પહેલ કરે છે તેઓએ તો લોકો શું કહેશે એનો ખ્યાલ કર્યા વગર જ પોને પહેલ કરી છે અને પાટીદારોની ઉન્નતિની શુભ કામનાએ પ્રગટ થતા ‘પાટીદાર’ માસિકના તંત્રી તો એ રૂઢિરાક્ષસીને તોડનાર એવાં સૌ ભાઈએનોને પોતાના પત્ર દ્વારા ધન્યવાદ આપે જ છે. છતાં મંડળે જો એવો દરાવ કયો હોત તો આ સુધારાને વેગ મળવાનો સંભવ વધત, એટલે જ મારે આટલું લખવું પડ્યું છે. વળી સાંભળેલી હકીકત સાચી હોય તો કેટલાક ભાઈઓ એક દિવસની જન ગાળત દરાવ લાવવાના મતના હતા, પણ ત્યાં એકકા થએલા ભાઈઓમાં પણ, આ સુધારો તાત્કાલિક કરવા જેવો છે કે કેમ, તે માટે વિચારોની જોઈતી સ્પષ્ટતા ન હતી; અને એટલે જ એવો દરાવ કોઈ ન લાગ્યું. આ વાત સાચી હોય તો દલીલથી આ પ્રશ્નની જણાવટ કરવી રહી, એટલે હવે હું દલીલોથી આ પ્રશ્નની જણાવટ કરું છું.

લોકો કહે છે કે લગ્ન એ આનંદનો પ્રસંગ છે અને તે પ્રસંગે તો ખર્ચ વગેરે ગંધું ચાલે. વળી એક દિવસની જાનમાં તો નકામી ટીચામણ ચાંપ. એવું જવું અને આવવું એવી ટીચામણની જાનમાં કાણુ જાય? આ અને આવી જાનની મુખ્ય દલીલો આ પ્રશ્નને અંગે થાય છે. મારે નમ્ર મંતે હું એક પક્ષી એક એ મંબંધે કંઈક નીચે લખું છું.

પહેલાં તો આપણામાં લગ્ન એ આનંદનો પ્રસંગ કાને માટે છે એનો વિચાર કરીએ તો શું માનો છો? પ્રાચીન કાળમાં આર્યો ઓછા હતા ત્યારે આખી જાતિને માટે એક નવું લગ્ન એ કદાચ આનંદનો વિષય હતો, કારણકે તેમને ખીજી જાતિઓની ઉપર પોતાનું પ્રભુત્વ પાડવું હતું અને તેથી વસતિનો વધારો થાય એ માટે ચેતાં લગ્ન તે કાળે આખી જાતિને માટે આનંદના પ્રસંગ હશે પણ આજે? આજે તો પાટીદારો કંઈ ઓછા નથી. છે એટલાને જ ખેડવા માટે પૂરતી જમીન નથી, અને મધ્યમ વર્ગમાં પણ ભણેલા ગણેશને તો બેકાર રહેવાનો વખત આવ્યો છે. આવે વખતે કામની વેસતિ વધે એ દષ્ટિએ લગ્નથી આનંદ માનવાનું તો રહેતું નથી. ત્યારે હવે લગ્ન આનંદનો પ્રસંગ હોય તો તે કદાચ પરણનારને મન અને તેનાં માતાપિતા વગેરેને મન. પરણનારને માટે લગ્ન એ ખુશાલીનો પ્રસંગ હોય તો તે લગ્ન કરે. માથાપને મન એ આનંદનો પ્રસંગ હોય તો તે પોતાનાં સંતાનને પરણાવે. એ ખુશાલીને પ્રસંગે એને ગોતાના લાઈલાંકુ, રોહીઓ, વગેરેને જમાડવા હોય તો તેમને પોતાને ઘેર જમાડે. પણ આરોગ્યાર કન્યાના જાપને ત્યાં મોટું જાનનું ધાડિયું હોઈ

છે. છેલ્લે રહ્યા જનનૈયા એટલે જન્મના વગર ચાલેજ નહિ એવી ગણીગાંઠી અકિતઓ. મારે નમ્ર મને તો જનનૈયા સિવાયના બીજા મળે વર્ગના લોકો જનનને માટે નકામા છે. અને એકલા જનનૈયા એટલે વર, તેના પિતા વગેરે મુખધીઓ અને યોગ મિત્રો. આમ થાય તો જન ૨૫ માણસથી વધારેની થવાનો સંભવજ નથી રહેતો. એટલે જનમાં વધારેમાં વધારે ૨૫ માણસ અને એકજ દિવસની જન, એટલે કે ત્યાં જન્મ, લગ્નક્રિયા આટોપી લેવી, પછીથી જગણ અને પછી ઘેર પાછા.

આ રીતે આ વિધિ આટોપાય તો ઘણી ધમાલ, નકામું ખર્ચ વગેરે બચી જાય તે હજુ પણ મોટા ભાગનાં છોડરીનાં માઆપના જનમાં છોડરીના જન્મથી જો એ જનનની દુઃખની લાગણી જન્મે છે તે ઝોછી થાય. લગ્નમાં લગ્ન કરનાર અકિતઓ એજ મુખ્ય છે, બીજાને એમાં કંઈ ખાસ લાગણું વળગણું હોય નથી અને જનમાં નેમની જરૂર પણ નથી હોતી.

વળી કેટલાક કહે છે કે જનનૈયા તો લગ્ન થયું તેના સાક્ષીઓ છે. આ સાક્ષીઓને આજ સુધી કદી પણ સાક્ષી આપવા જવું પડ્યું હોય એવું બન્યું નથી. કારણકે એક તો એ જનનૈયામાંથી ભાગ્યે જ કોઈ લગ્નક્રિયામાં હાજરી આપે છે, અને વળી પાટીદારમાં લગ્ન થયેલું હોય અને લગ્ન નથીજ થયું એમ કોણ કહે છે? છતાં કોઈ કહે અને સાક્ષીઓની જરૂર હોય તો વરપક્ષના જનૈયા ના હોય તો કન્યાપક્ષનાં માણસો તો હોય, તે પણ આ સાક્ષી તો ખરા જ ને? અને એ લગ્નની કન્યાને જ્યારે તેનો પતિ કે સાસરિયાં દુઃખ દે છે ત્યારે તો જન જમી આવનાર કોઈ જનનૈયા કે સાક્ષી તેમને વારચાય જતો નથી!

એક દિવસની જનમાં ત્રીચામણ લાગતી હોય તેવાઓને તો જનમાં જવાની જ જરૂર શી છે? અને સરકારકચેરીએ ધક્કા ખાવા પડે છે ત્યારે ત્રીચામણ નથી લાગતી? કદાચ પરણનારજ એવા વિચારનો હોય કે આ દિવસમાં તો ત્રીચામણ થાય છે, તો જિંદગીમાં બીજા કાર્યને પ્રમુખે એવી મુસાફરી વગેરે તેને નથી કરવી પડતી? આ પણ એક કાર્ય છે એમ માની એને અંગે વંકની પડતી ત્રીચામણ વેઠી લેવી રહી. પણ બીજાને ત્યાં મહત્ત ધામા શા માટે નાખવા? બીજા ઘણી જાતિઓમાં તો લગ્નક્રિયા પત્યા પછી એક એક નાન કરવાનો રિવાજ હોય છે. ત્યાં તો જનનો કંઈ જે દિવસ રહેતી નથી. વળી હું તો જોષ રહ્યો છું કે જનનૈયાઓને કન્યાને મારે લાવવા લેઈ જવાના ગાડીભાડના કે મોટરના ખર્ચમાં તેમને જે દિવસ ઘેર ખુશીથી જમાડી શકાય, તે પછી જન્મે મહત્તનાં ગાડીભાડનો ખર્ચ કરવાથી કાપે શો?

આ સંજોએ દલીલોમાં ઊતરવું હોય તેને તેમ કરવાનું સૂચી આ આવશ્યક સુધારાને વેગ મળે તે માટે એક એ સૂચનાઓ કરી વિરમીશ.

૧. સમાજદાર વ્યક્તિઓએ તો હવે પોતાના દીકરાની જાન એક જ દિવસ રાખવી અને તેમાં પાંચથી પચીસ સુધી જ માણસો લઈ જવા.

૨. એકડાઓનાં પંચો, મંડળો, વગેરેએ આ સુધારો કરનારને અભિનંદનના દરાવો કરવા અને હવે પછી જરાતી પોતાના મંડળની સભામાં પોતાના પંચના કે ગોળના ભાઈઓને એક દિવસની જાન કરવાની ભલામણ કરતા દરાવો કરવા.

૩. આ જાળન પૂરતો ઉદાપોદ થાય તે માટે પ્રચાર કરવો.

૪. 'પાટીદાર મંડળ'ની પ્રતિજ્ઞાઓમાં 'હું' ન છૂટેજ જાનમાં જઈશ અને જઈશ તો ત્યાં પીએ દિવસ રહીશ નહિ.' એ જાતની પ્રતિજ્ઞા ઉમેરવી અને તેની પ્રતિજ્ઞાઓ લેનારની સંખ્યા વધે તે માટે પ્રયત્નો કરવા.

ઉપર સૂચવેલા ચારે માર્ગમાં જેમ થોડી વ્યક્તિઓએ આ દિશામાં પહેલ કરેલી જ છે, તેમ તે જ રસ્તે ચાલી પોતાને ત્યાંથી લેઈ જવામાં આવેલી જાન એક જ દિવસ રહે એ સુધારો વધારે ને વધારે સંખ્યામાં વ્યક્તિગત ચાલુ રહે એ જ આ સુધારાને વેગ આપવાનો મુખ્ય રસ્તો છે. માટે તે રસ્તે જવાની સુઝ ચાલિયંધુઓને વિનંતી કરી વિરમીશ.

મુશ્કેલ

સોમાસાઈ દિરાસાઈ પટેલ

બાળલગ્ન ઉપર બે બોલ

હું જુએ હિન્દુ સમાજમાં અને જાસ કરીને પાટીદારસમાજમાં કુળવાનશાહીને નામે બાળલગ્ન જેવાં કરુણ કૃત્યો જાહેર થયાં નથી. હજુ તે ભાઈઓ ધોર નિદ્રામાંથી કેમ જાગતા નથી? આંખ આગળ અનેક જાળાઓને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે, તેમનું દુઃખ આંખ આગળ તરી આવતાં ખરેખર ગમે તેની પણ આંખમાંથી અશ્રુધારા વહે એવી સ્થિતિ છે, છતાંય અનેક ભાઈઓ નિર્દય બની પોતાનાં બાળકોને શા માટે એ બાળલગ્ન રૂપી મહાકુંડમાં હોમી દેના હશે? એ બાળબાળિકાઓ સગારોદી શું, સામુસસરા શું, સાડુંનરસું શું, પરજીવાનું શું, પતિપત્નીની કર્મો શી, વગેરે તમામ બાજતોથી અજાત હોય છે, તેવામાં તો તેઓ પતિપત્ની બની જાય છે!

હજુ તો કેટલાક ભાઈઓ પોતાનાં પુત્રપુત્રીને નાનાં પરજીવવામાં મગરૂરી માને છે અને કુલાય છે કે હું કેવો કુળવાન કે મારા છોકરાનો સેદો કરનાર નેની નાની

હિમરમાં મળી આવે છે. આવી જ રીતે કુમંગલનાચાકી પાછળ અંધ અને જ્ઞા 'કેટલા' ન બાદમાં પોતાની દીકરીની હિમર આડે દશ વર્ષની હોય છે ત્યારથી મુરનિવાની તપાસ કરે છે, કારણકે આરક્ષક તો પારીકર બાદમાંના 'કેટલા' લીકાના સોદા નાનપણથી જ થાય છે. અને રખે ને પડીયાં મળે કે ન પળ મળે એમ વિચારી તેઓ નાનપણથી જ પુત્રીને પરણાવી દે છે. ન પિતા પ્રોકરાના શુભદાય, આચારવિચાર, રીતમાન, અસન, બુદ્ધિ કામ જમ્ જોના વગર, કુળ લેઈને જ પોતાની દીકરીને પરણાવે છે. પરિણામે તેમાંના સેંકડે ૯૦ વડા જેટલાના સંસાર વિગમય બને છે.

પુત્રપિતાઓ પણ જોઈને કંઈક જોવા વગર પુત્રને આંધ મારે છે અને તે એક કુટ્ટા પોતાના પૈસાના સ્વાર્થને ખાનગર! દીકરાના સ્વાર્થ તેવા નીચ પિતાઓ કદા જોતા જ નથી. પરણનારને ભવિષ્યમાં જનશે કે નહિ, જન એક વિચારનાં છે કે નહિ, વગેરે કાંઈ પણ તપાસના સિવાય તેઓ લાકડે માંકડું વગમાડી દે છે!

જે માથાપો પોતાને દાથે જાળકને લાઃ લગવે, રમાડે, ખવરાવે પીવરાવે, સાદું પહેરવાઓદવાનું આપે અને તેનાથી સુખી થવાનું ઇચ્છે, તેની કાનિ સાંભળી અસિમાન ધરાવવાની હચ્છા રખે, એ જ માથાપો પોતાનાં કુમળાં જાળકોને કુમળી વપમાં જાળકઅ રૂપી યજમા હોખી તેમનું જીવન એરી બનાવે છે. તેવા પિતાઓ ખરેખર પિતાઓ નહિ, પણ મૃત્યુલોક હિમર અવતરેલા જાળલક્ષક છે.

મારે લખવું જોઈએ કે જાળલઅ જોટલું મદાપાપ અને કરુણ કૃત્ય બીજું કંઈ નથી. જાળલઅથી જાળક પોતાની વિષયવાસનાની તૃપ્તિનું સાધન પોતાની પાસે દરદમેસ જોવાથી તેઓ જોગવે છે અને પોતાના શરીરની તંદુરસ્તીને જગાડી મૂકે છે. જાળલઅનો જોગ જોલો જાળક દશ તો પોતાના પિતાની આગળ જાળકની પેડે ફરતો હોય છે, ત્યાં તો તે જ વિચારે બેત્રણ જાળકોનો પિતા જની મજોલો હોય છે. તે ભણનાં હોય, કમાવાની લાયકાત મેળવતો હોય, ત્યાં તો તે લાખના જજોટમાં જાલામૃતની શીશીઓનું ખર્ચ વધી પડેલું હોય છે, આવી અવદશ પામેલો હોવાથી તે જીવનને વિષમય દેખે છે અને કંટાળે છે. છેવટે તે હિંમાર કાઢે છે કે જે પિતાઓ પોતાનાં પુત્રપુત્રીઓનાં જાળલઅ કરે છે તે ખરેખર પિતાઓ નહિ. પણ પિતાઓ જ છે!

ચર્ચાપત્ર

૩. 'અપંગની પ્રતિભા'—૩

શ્રી. તંત્રીજી, 'પાટીઘર',

આણંદ

મુરબ્બીશ્રી,

'અપંગની પ્રતિભા'ની આપની સમાલોચનાને અંગે (ગયા વર્ષનું 'પાટીઘર' પા. ૫૬૩) મારો ખુલાસો પ્રસિદ્ધ કરતાં (ચાલુ વર્ષ પા. ૧૩૦) આપે ટંકાર કહેલી કે, 'પાટીઘર'માં સખ્દચર્ચા ન કરી હોત તો કીક.૧ પણ આમાન્યતઃ આપની સમાલોચનાઓ સાહિત્યિક પણ હોય છે, અને ઉપરોક્ત મારા ખુલાસાને વિષય કરીને આપે આ વેળા પ્રસિદ્ધ કરેલ ચર્ચાપત્ર પણ (પા. ૧૭૮) તેજ દિશામાં છે. (અને હું માનું છું કે, 'પાટીઘર' આવી સમાલોચનાઓ કરે છે ને છુટ્ટજ છે.) તેથી કરી જરાકે ખુલાસો કરવા રમ્મ લઉં છું. આશા છે કે આપ તને દંવના અંકમાં સ્થાન આપશો.

૧. ળકાર ન યોગ્યતાનીજ નહિ પણ જોડી રીતે ન લખવાનીય એટલીજ શરમ માનું છું. અંત ને હું 'દુરતીનાં દંને' વાદ કર્યા વગર પણ જરોઅર વાદ સંખીસ. તેમા આપના ચાચખાનો ચચગાટ પ્રેરક મદદ દેશે.

૨. 'મરનની'ને અંગે આપે કરી પ્રશ્ન કર્યો છે ને, કદાચ મને કાંઇક અન્યાય રીતે. આપે મારા રદિયાનો જે ભાગ ગ્રહી એ તો મારા ખુલાસાનો પ્રારંભ માત્ર હતો, કેમકે મારી મુખ્ય દલીલ તો આપે છોડેલા ત્યાર પછી આવતા બે ફકરામાં છે.

ફારસી સંસ્કૃત વ્યાકરણ પ્રમાણે શુદ્ધતામાં અનેક શબ્દો જોડા દે. છતાં શુદ્ધતાની શિષ્ટ સાહિત્યમાં તંને સ્થાન મળેલું જોવામાં આવે છે. નિરાહાર—નિરાહારી, સેશ્વર—સેશ્વરી જેવા શબ્દો તો મેં ટાંક્યા છેજ. એનેજ મળતો બીજો વર્ગ ટાંકું તો, ગાદ—ગાદું, અધીર—અધીરું, પદ—પદું ઇ. પણ શબ્દો ('ઉ' પ્રક્ષિપ્ત ને ક્યાંક સાહિત્યાય) છે. મારા કહેવાની સતત્ય એ હતી ને

*

૧. મેં તો એમ લખેલું કે જે "શબ્દચર્ચાના બાજુ 'પ્રધાન,' 'ઠીસુરી' કે જેવા કેઇ માસિકમાં છપાયો હોત તો સાક્ષરોના ને શબ્દસાક્ષીઓના હાથમાં જઈ પડત અને તેઓ તેની સારી ચર્ચા કરી શકત." એ ઉપર બહારથી કેઇની ચર્ચા આવી નહોતી ને મારેજ તે લખાવવી પડી હતી. દલચે વાચકો આ વિષે ચર્ચા કરશે એવી આશા છે.

—તંત્રી

છે કે, આને વિવિધ કરીને વ્યાકરણ હોય ને ગુજરાતી ગણાય. પણ આ મારી દલીલનો પ્રારંભ થયો.

બાકી, મારી દલીલ તો હુંકમાં આ હતી ને છે કે:-

સસ્તન-નામ નં - Mammal તે પરથી સસ્તનની વિ. Mammalian
એમ કે, સાક્ષર પુ. પરથી સાક્ષરી વિ.

૩. આપે ચર્ચાપત્રમાં નોંધેલા આ બે મુદ્દા ઉપરાંત ત્રીજા મુદ્દા મેં લીધેલો તે આપે લીધેલો અંધગણેરી હેતુને માટે 'એવું સાંભળાયું' પ્રયોગના વાંધાનો. તેનો મેં સ્વિસ્તર આપેલો જવાબ આપે છેડયો નથી, એટલે માનું છું કે પૂરતો હતો.

૪. આ ઉપરાંત આપે 'કંસ' શબ્દની જોડણીને અંગે પ્રશ્ન કર્યો છે. 'કૌંસ' લખવું જોઈએ, કેમ કે અરબી 'કવસ' પરથી છે-એમ આપનું દૃઢમાં કહેવું હતું.

આ બેઉ રૂપો કાંઈ ભાષાનાં તત્સમ તો નથી. અને જો ગણીએ તો, કદાચ 'કંસ' સંસ્કૃતના એ રૂપના (અર્થ લિપ્ત છે) શબ્દને મળે છે. અરબી કવસ-કમાન પણ લિપ્તાર્થક જ છે. અને તેના પરથી જો લક્ષણાએ આ અર્થ ગુજરાતીમાં સિદ્ધ થયો હોય એમ માનીએ, તોય તેનું રૂપ તો ખોટું જ છે. કેમકે, કોસ, કૌસ સાખ્ય છે. અનુસ્વાર કાંઈ રીતે સિદ્ધ નથી થતો.

અને જો કમાન પરથી 'કૌંસ' અર્થ ઘટાવી શકાય તો સં. કંસ=goblet પરથી 'કંસ' અર્થ શું કામ ન બેસી શકે?

પણ આ ચર્ચાનું કામ ભાષાશાસ્ત્રજ્ઞોનું છે. મારે માટે તો નિર્ણાયક વસ્તુ આટલી જામ છે-ને એકધારી જોડણી કરવા ઇચ્છનાર દરેક ગુજરાતી માટે જમ્મ હોવી જોઈએ એમ માનું છું-કે વિદ્યાપીકના જોડણીકાશમાં 'કૌંસ' અને 'કંસ' બે જોડણી મળે છે. (જુઓ કર્સીકરણ, ધતુકંસ, ગુરુકંસ શબ્દો) ઉપરાંત, ગુજરાતી ઉચ્ચારણ પણ 'કંસ' રૂપથી કથળતું નથી.

આ ઉપરાંત આપે સમાલોચનામાં ચીધેલ કાંઈ યાદ આવતું નથી, અને તે અંક મને મળી શક્યો નહિ.^૧ એ જ

લિ. સેવક,

ગુજરાત વિદ્યાપીક, અમદાવાદ

મગન પ્રભુદાસ દેસાઈના

તા. ૧૯:૨:૭૩

પ્રણામ

૧. એ અંક મેં તો બાદ મગનબાઈને એમણે આપેલે શરનામે મોકલ્યો હતો.

—ત્રી

૪. ખેડૂત અને ટોપો (Hat)

દેવે ઉતાળો આવે છે. ખેતીમાં ખેડૂતને આજે મળતરે તો કંઈ નથી, જતાંયે ઉતાળાને દિવસે પણ ધીકના તડકામાં એણે કામ તો કરવું જ પડે છે. ઉતાળામાં સૂરજના તાપથી એનું માથું તપી જાય છે ને તેથી એની તંદુરસ્તી ઉપર માહી અમર થાય છે. એણે માથાનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. એ માટે ગાંધી ટોપી તો છેક નકામી છે. અનેક ખેડૂત પરાપૂર્વથી કાળિયું ખાધે છે, પણ નથી માથામાં થનો પરસેવો અંદર ને અંદર ભરાઈ રહી માથાની ખોપરી બકાય છે. વળી એ કાળિયાથી મોંનું ને બોચાનું રક્ષણ થઈ શકતું નથી. ત્યારે માથામાં થના પરસેવો ઉતરી પડે, નેમજ મોંનું ને ગરદનનું રક્ષણ થઈ શકે એવું સાધન તો સાહેબ બોકના ટોપા (Hat) જેવું જ સાધન હજી છે. ખેડૂતને સરોત પડે તેવા ખાદીનો ટોપો કોઈ સેવાભાવી મંડળ જનાવીને ને પ્રચારની સેવાદૃષ્ટિએ પંચવાની ગોઠવણ કરે તો સાફ નહિ?

મોતીભાઈ ભુલાભાઈ પટેલ

જાણવાબેગ

૭. મરેલા અને છતાં હજીયે જીવતા ૮૦ માણસ

મદાયુદ્ધમાં ભોગ થઈ પડેલાની દવાખાનામાંની ગુપ્તકથા

વિગેના: મદાયુદ્ધની એક અતિ ભયંકર કથા દાલજ પ્રકટ થાય છે - ૧૮ વર્ષ પછી.

વિગેનાના ફ્રાન્સ-યોસેફ (Franz-Joseph) નામે મોટામાં મોટા દવાખાનાના એક ગુપ્ત ભાગમાં એક નાનો સરખો ખંડ છે. ગદારના ક્રોધને ત્યાં જવા દેવામાં આવતા નથી. જે જૂના દર્દીઓ આ ગુપ્ત કથા જાણે છે તે જાણી જોઈને એને ગુપ્ત રાખે છે.

અર્ધાંશિક દમન ગળ્યાગાંડ્યા દાકતરોને જાને જેએકે દમન નસોનેજ ત્યાં પેસવા દેવામાં આવે છે.

એ ખંડમાં એંશી મરેલા માણસો રહે છે. એ જાધા મદાયુદ્ધના ભોગ થઈ પડેલા. જગત માને છે કે તે મરી ગયા છે. સરકારે તેમનાં સગાંવહાલાંને પણ ખબર આપી દીધેલી કે ને મરી ગયા છે. યુદ્ધના ઇન્ફિરમીમાં પડેલાંને મરણપત્રકે તેમનાં નામ ચઢી ગયાં છે.

પણ જતાંયે એ જીવે છે. પણ એમને ગુપ્ત રચણે રાખવાનું કારણ એ છે કે બોમ્બથી ને ઝેરી ગેસથી તેમનાં શરીર ભયંકર રીતે અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયાં છે.

એ ૮૦ માનવપ્રાણીઓમાંનાં જોકે જોકે આજે કેવળ આંધળો, ગહેરો, મૂંઝો ને અનેક અપયવ વિનાનો યજ્ઞ પડ્યો છે.

જોમની સારવાર કરનાર કહે છે કે તેઓ શ્વાસ લે છે ને ખાય છે, એ સિવાય બીજું કંઈયે કરી શકતા નથી. તેઓ વિચારી શકતા હોય તો શું વિચારે છે અને તેમને કંઈ વેદના થાય છે એ કોઈ જાણી શકતું નથી, જાણી શકશે પણ નહિ; કારણકે તેઓ કોઈ પણ પ્રકારે જોકે સખ્દ પણ કાઢી શકતા નથી.

લાંબી ટોપલીઓના ઘાટની પથારીમાં તેઓ સૂઈ રહે છે. સામાન્ય પ્રકારની પથારીમાં તેઓ સૂએ તેના કરતાં ખાસ ઘાટની આવી પથારીમાં તેઓ સૂએ છે. કારણકે નર્સેસિ તેમની સારવાર કરવી વધારે અનુકૂળ પડે છે.

જ્યારે મહાયુદ્ધે પ્રાણ સિવાય તેમનું મર્વસ્ત્ર લૂંટી લીધું, કોઈ પણ કરતાંયે તેમને વધારે નિરાધાર પ્રાણી જનાવી મર્યા, ત્યારે એમાંના કેટલાક તો છેક યુવાન દત્તા.

આ ગધાં વર્ષ તેઓ 'યુદ્ધપ્રીતિ'ના સાક્ષીરૂપે યોતાની ટોપલી જેવી પથારીમાં પડ્યા રહે છે. તેમને મોટે ખાસ કેળવણી લેઇને તૈયાર થએલા અમુક હાકતરો તેમની સંભાળ રાખે છે ને તેમનું દર્દ ઓછું કરવાના પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પણ તેઓ માને છે કે તેમાંના કેટલાક તો હજી ધણાં વર્ષ જીવે જશે. — રોઈટર.

(Times of India, dt. ૮ : ૧ : ૧૯૭૬)

*

૮. જોઇએ છે

'પાટીદાર મંડળ' મોટે જોડે અડતલ, સેવાક્ષાત્રી, ગામડાંમાં રખડી શકે, માનઅપમાનને મળે નહિ, લેખ લખીલખાવી પત્રિકા દ્વારા પ્રચાર કરી શકે અને રાષ્ટ્રિયતા આ કામનાજ વિચાર કરી તેને આગળ ધપાવી શકે તેવા આદર્શની જરૂર છે. આતું કામ કયું હશે તેને પહેલી પસંદગી મળશે. પગાર રૂ. ૩૦થી ૫૦ સુધી.

પસંદ થએલ લાઇએ મુસ્તજ કામ ઉપર લાગી જતું જોઇશે.

નીચેને ઠેકાણે પત્રવ્યવહાર કરવો અથવા જાને મળવું.

શિવાસાઈ ર. પટેલ,

મંત્રી : પાટીદાર મંડળ.

C/o વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળ ઓફિસ

રાવપુરા, વડોદરા

ગ્રંથપરિચય

૨૭. ભારતી : પ્રથમ ઉદ્ધાસ ૥ ૧ ૥ આદિપર્વ ને સભાપર્વ : દેસાઇ વાલજી ગોવિંદજી; પ્રાપ્તિસ્થાન—નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ તથા મુંબઈ ૨ ; પૃષ્ઠ ૨૦ + ૧૨૮, કિંમત ચાર આના. શ્રી. વાલજીભાઈ મજૂર પુસ્તકના કર્તા છે કે અનુવાદક છે કે સંપ્રદકર્તા છે, એ વિષે કંઈ પણ નિર્દેશ કરેલો નથી. શ્રી. આનન્દશંકર ધ્રુવે ‘જયમંગલ’ના મથાળા હેઠળ ‘એ બોલ’ જેવું લખ્યું છે. ગુજરાતના આવા વયોવૃદ્ધ સાક્ષર પાસેથી ગુજરાતી ભાષા બાજુનાર જે પ્રકારનું અભ્યાસપૂર્ણ લેખન માગે તે એમાં નથી, તેથી નિરાશ થતું પડે એમ છે. વળી તેઓ છેવટે લખે છે કે “શ્રીયુત વાલજીભાઈએ પ્રત્યેક પર્વના કથાભાગનો સાર સાદો, સરળ, ધરગથ્ય ગૂજરાતીમાં આપ્યો છે. આથી રસઃ પર્વણિ, પર્વણિ— એ તથ્યનો અનુભવ કૌમારાવસ્થાનો બાલક પણ કરી શકશે.” ‘કૌમારાવસ્થાનો બાલક’ એ નો વદ્વેષાવાધાતજ કહેવાય. કુમાર, બાલક શી રીતે હોઈ શકે અને બાલક, કુમાર શી રીતે હોઈ શકે? પુસ્તક જરૂર ઉપયોગનું છે, પરંતુ તે ઠીક ભણેલાંજ સારૂ. ભાષા સરળ ન કહેવાય અને ધરગથ્ય ગુજરાતી પ્રયોગને બદલે કાઠિયાવાડી શબ્દપ્રયોગો પુષ્કળ છે તે વાંચતાંજ ખૂંચે છે. શ્રી. વાલજીભાઈ અન્યથા પણ પોતાના લેખોમાં એવા પ્રયોગ ‘સાથી કરે છે તે નથી સમગતું.’ જોડણીમાં ‘પચ્છી,’ ‘નતિય,’ ‘નત્યો’ ‘તમ્હારે,’ ‘તમ્હે,’ ‘અમ્હારી.’ ‘ભલે’ (‘ભલે’ની જગ્યાએ) ‘અમ્હે,’ જેવા શબ્દો ભારે બનાવ્યા છે, ‘આદિત્ય અસ્તાસ્લાવલંબી’ થયા, એને બદલે ‘સૂરજ આથમ્યો’ લખીને ભાષા સરળ બનાવી શકાઈ હોત. વળી ‘બળતા હૃદયમાં ધી હોમાણ,’ ‘નાગુન્નતિ હારે વેર વંચાળું છે,’ ‘દાસી ન યાવું પડે,’ ‘નિપાદ મેઝો.’ ‘છપતો જાવા દીધો.’ ‘તહિ’ (‘ત્યારે’ના અર્થમાં), ‘વજ પઢાણું હતું,’ ‘ઘડાની ઘેઘે (જેમ) એને ફાડી નાખવો,’ વગેરે ‘કાઠિયાવાડી’ શબ્દપ્રયોગો અનેક નગર આવે છે.

એક પ્રશ્ન પૂછું? શ્રી. ધ્રુવ લખે છે કે, “મૂળથી, ‘જય’ તે પાંડવોનો કૌરવો સામે જયજ નાંદે, પણ ધર્મનો અધર્મ સામે જય,” અને “છેક અંત મુંધી ચતો ધર્મસ્તતો જયઃ એમ કંઠે વગાડ્યો છે.” આ આગતમાં પૂછવાનું મન થાય છે કે મદાભારતનું મુદ્દ સર યના પડેલાં કૌરવોએ અનીતિ વાપરેલી એ વાન સાચી, પણ મુદ્દ સર યયું ત્યારથી દરેક પ્રકારની કપટનીતિ આચરવામાં ‘યોગેશ્વર’ કૃષ્ણે, ‘સત્યવાદી’ યુધિષ્ઠિરે અને પાંડવપક્ષે ગાફી રાખી નથી. જાને યેના ધર્મસ્તતો જયઃ કહેવાય? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર ગાફીના ભાગમાં વાચકને મળી રહે એમ ઈચ્છું અસ્થાને ન ગણાય.

છેવટે, ઉપરની પ્રેમભરી ટીકા કરી ગુજરાતી જનતાને એ પુસ્તક વાંચવાની આમંત્રણરી બાજામણુ કરું છું.

— નંદ.

૨૮. Directory of Women's Institutions, Bombay Presidency, Part 1, Social Section: 1936; Edited by K. J. Chitalia, Servants of India Society, Bombay 4; પૃષ્ઠ ૭૧ + ૮, કિંમત રૂ. ૧. મુંબઈ ઇલાકાની સ્ત્રીસંસ્થાઓનું આમાં આશુ' વર્ણન છે. અમદાવાદ 'શારદામંદિર' જેવી પ્રમિદ્ધ સંસ્થાનું અને નડિઆદમાં એએક વર્ષ ઉપર સ્થપાએલી પણ ધીરે ધીરે વિકાસ પામતી 'વિદ્વલ કન્યા-નિઘાલય' જેવી સંસ્થાનું આમાં નામનિશાન પણ નથી. એવી તો કેટલીયે સંસ્થાઓ રહી ગઈ હશે. ખીન્ને ભાગ કે ખીજી આવૃત્તિ નીકળવાની હોય તો આવી સંસ્થાઓનો તેમાં પરિચય આપવા ઘટે. ઝોંશીએક પૃષ્ઠના ને કાચા પૃષ્ઠના આ પુસ્તકની કિંમત રૂ. ૧ જાડુજ કહેવાય. જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ પંચાણનો નફો આપા સાર્વજનિક પ્રકાશનમાંજ વાપરવામાં આવશે, પણ સ્ત્રીઉન્નતિનાં કાર્યોમાં રસ લેનાર સૌ કોઈ આટલી ભારે કિંમત આપીને પુસ્તક ખરીદતાં અચકાય નહિ? અને કિંમત સોંધી મૂકી હોય તો વધારે નકલો ખપે ને આ કાર્યમાં લોક વધારે રસ લેતા થાય એમ પણ નહિ?

૨૯. ૫૦૦૦ વર્ષ પૂર્વેનું ગુજરાત: લેખક અને પ્રકાશક-મણિભાઈ દ્વિવેદી, નવસારી; પૃષ્ઠ ૮+૮૪, કિંમત જાર આના. રાજકીય વગેરે ઇતર પ્રવૃત્તિઓમાં પણ હોવા છતાં લેખક પુરાનત્વમાંય રસ લે છે એ સારી વાત છે. દક્ષિણ ગુજરાતની-આમ કરીને કામરેજ તાલુકાની-પ્રાચીનતા સિદ્ધ કરવાની એમને જાડુ હોંસ છે. એ પ્રદેશમાં મળી આવતા, પ્રાચીન શિક્ષાઓના અને મૂર્તિઓના આધાર ટાંકાને એમણે સાળિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે ગુજરાતની સંસ્કૃતિ મોહો-જો-ડોરો અને હરાપ્પાના સમયની છે. પણ એમના એ પ્રયત્નો મોટે ભાગે તો કલ્પનાઓ, અનુમાનો ને દંતકથાઓ ઉપર વધારે છે. 'એવા ઉલ્લેખો મળે છે' (પૃષ્ઠ ૨૬), 'પુરાણું' હોવાના પુરાવા મળ્યા છે' (૨૮), 'એવા ઉલ્લેખો પુરાણોમાં મળે છે' (૩૫), વગેરે વાક્યો મૂક્યે ગયા છે, પણ એ ઉલ્લેખો અને પુરાવા વિષે કશા આધાર આપ્યા નથી. ઇતિહાસના સંશોધક આમ કલ્પનાના ઘોડા દોડાવે નેથી સાચો ઇતિહાસ ન જડે; ન્યાયની કમેરીઓ કરતાંયે ઇતિહાસ તો વધારે સખ્ત પુરાવા માગે છે એ સંશોધકો ન જુલે. "ઇસુની માતમી સદીમાં નાલિન્દના વિશ્વવિદ્યાલયના કુલપતિ શીલભદ્રનો સલાહકાર યજ્ઞિવનવાસી જ્યસેન સુરતનો ક્ષત્રિ હતો અને

મહાપંડિત લેખાતો” (પૃ. ૩૨). આને માટે કંઈ આધાર? સુરત ઇંસુની સાતમી સદીમાં હતું? છતાં લેખકની મંથોધનની હોંશને ખાતર પણ પુરતક વાંચી જવા જેવું ખરું.

૩૦. ગુજરાતનાં ભાંગતાં ગામડાંમાં (ગ્રામસેવકોનાં પ્રથમ વર્ષનાં મંથનો અને અનુભવો), ગાંધીજીના ‘જંગમ વિદ્યાપીઠ’ પરના પ્રવચન સહિત: પ્રકાશક-ગ્રામ સેવા સમિતિ, પ્યારડોલી: પૃષ્ઠ ૬૮. આપણાં ભાંગતાં ગામડાંનો ઉદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી આપણી સમસ્ત જાતિનો ઉદ્ધાર નથી, એ મંત્ર પ્રથમ ગાંધીજીએ આપણને સંભળાવ્યો. એ મંત્રની પ્રેરણા પામી કેટલાક પ્રજા-સેવકો ગુજરાતનાં પણ ગામડાંમાં જઈ બેઠા ને તેમના ઉદ્ધાર માટે યથામતિ યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરવા મંડી પડ્યા. એ બધા સેવકો ગામડાંમાં બેસીને કેવી ગ્રામસેવા કરી રહ્યા છે તેનું આ સંક્ષિપ્ત પણ સુંદર દિગ્દર્શન છે. સરદાર વલ્લભભાઈના રાષ્ટ્રોમાં કહીએ તો “આંકડાઓથી આ કામનો હિસાબ આપવો કઠણ છે. દીવાનો પ્રકાશ પોતાની આસપાસના અંધકારનો નાશ કરે છે તેમ સ્વયંસેવક જે ગામમાં બેઠેલો હોય ત્યાં તે ગામની પ્રજાના જીવનમાં નવચેતન પેદા કરી શકે છે. જેમ દીવાના પ્રકાશનો હિસાબ આંકડાથી ન આપી શકાય તેમ સ્વયંસેવક પોતાના ગ્રામસેવાના કામનો હિસાબ કદાચ આંકડાથી ન બતાવી શકે. છતાં જેમ દીવો જુઝાઈ જવાથી આસપાસ અંધારૂં થાય તેમ સ્વયંસેવકના તે ગામ છોડી જવાથી ગામનું તેજ આક્યું જાય છે એવો સ્વયંસેવકોને નેમજ પ્રજાને અનુભવ થાય છે.” ત્યારે આવા સેવકો આપણાં ગામડાંને ને તે દ્વારા આપણી સમસ્ત જાતિને ઉજાગે એવી આપણે આશા રાખીએ.

૩૧. કરીમ મહમદનાં કાવ્યો અને લેખો: કર્તા: કરીમ મહમદ મારતર, એમ. એ., એલ.એલ. બી., સદર અદાલત જજ, જૂનાગઢ; પૃષ્ઠ ૨૧૬, પાકું પૂકું, કિંમત રૂ. ૨-૦-૦. વિવિધ માસિકો અને અન્ય પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂકેલાં કાવ્યો અને લેખોનો આ સંગ્રહ છે. ‘પરલોક’ નામના કાવ્યમાં કવિ કહે છે કે મૃત્યુથી જીવનનો અંત આવતો નથી, પણ મૃત્યુ તો ઉચ્ચ જૂગિનું પ્રવેશદ્વાર છે. ‘વંદૂ ત્હને મા! ત્હને’ નામના કાવ્યમાં શક્તિની હૃદમાં રહીને જ મનોરથો રચવા, ખાલી દંભથી હાનિ થાય છે, રાજકીય ચર્ચા જ્વાળામુખી સમાન છે અને ધર્મનું સાચું રહસ્ય બૌદ્ધિક ચર્ચાઓથી જાણી શકાતું નથી પણ દિવ્ય આત્મજળથી જ તે સમજી શકાય છે, વગેરે કહી મહત્વાકાંક્ષીઓને, રાજનીતિજ્ઞોને અને ધર્માચાર્યોને અમૂઢ્ય બોધપાઠ આપ્યો છે. ‘અન્ધવિરહ’ નામના કાવ્યમાં જગતના કૌટુંબિક અંબધો સ્વાર્થથી જ

રચાણેલા હોય છે એ સત્ય તારવી કાઢી વાચકો આગળ રજૂ કર્યું છે. ગણ વિભાગમાંથી 'શિક્ષણમાં રહેલને રચાન' નામનો કેળવણીવિષયક લેખ ફાલના શિક્ષકોએ વાંચી મનન કરવા જોવો છે. પ્રાચીન શિક્ષણ કેવું તેજસ્વી અને ફલદાયક હતું અને અર્વાચીન શિક્ષણ કેવું સત્ત્વદીન અને તેજોવિનાશક છે, શિષ્યો અને શિક્ષકો વચ્ચે કેવો સંબંધ હોવો જોઈએ; પ્રાચીન શિક્ષણપદ્ધતિમાં કયાં તત્ત્વોને મહત્ત્વ આપાતું અને અર્વાચીન પદ્ધતિમાં તે તત્ત્વોની ઉપેક્ષા કરવાથી શું પરિણામ આવ્યું છે, વગેરે સંબંધે લેખકે વાચકવર્ગ આગળ મુંદર વિગતો રજૂ કરી છે. ન્યાયાધીશની કપરી નોકરીના અવસાયમાં પડેલા હોવા છતાં ગુજરાતી સાહિત્યની સેવા કરનાર આ હરલાભી ગિરાદરને ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રત્યેના તેમના પ્રેમ માટે ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે. રનાતક .

(૧૫) ભારત વિદ્યાલય કરાડી, [વિ. મં. ૧૯૯૨નું વાર્ષિક નિવેદન]
(૧૬) ગુજરાતી હરિજન સેવકસંઘ, ચોથા વર્ષનો હેવાલ, ૧૯૩૫-૩૬નું
હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ. (૧૭) આચાર્ય ગિદવાણી રસારક્ષાના
સમિતિ અહેવાલ તથા દિસાળ. (૧૮) શ્રી લક્ષ્મણ ઝવેરભાઈ પટેલ
જ્ઞાનમંદિર, તળાજા : સ્ક્રી વાર્ષિક રિપોર્ટ (મે ૧૯૩૪થી નવંબર ૧૯૩૬).
(૧૯) શ્રી પંચાલ યુવક મંડળના તેરમો વાર્ષિક રિપોર્ટ, અમદાવાદ.

પ્રસંગકથા

આન્તરજાતીય આન્તરપ્રતીય લગ્ન

સુણાવના ભાઈ 'કાર્લાભાઈ ઉગેદભાઈ પટેલ મુંબઈમાં રહે છે. એ ભાઈની ઉંમર ૨૪ વર્ષની છે. તેમણે ગયાં માસની સુદિ ૧૧મને રવિવારને રાંજ શ્રી બાળકૃષ્ણ વિદ્યાલય 'કુલકર્ણી'નાં ૧૫ વર્ષનાં પુત્રી બેન શકુંતલા સાથે લગ્ન કર્યું, એ બેન દક્ષિણી બ્રાહ્મણ છે. વિલે પાર્લેમાં આવેલા તિલકમંદિરમાં વૈદિક વિધિએ એ લગ્નની ક્રિયા થઈ હતી. વીલે પાર્લેમાં પાટીદાર ભાઈબેનોની વસતિ ત્રિશેષ છે, અને તેમાંથી અનેક એ લગ્નક્રિયાને પ્રસંગે હાજર હતાં. એકંદરે લગભગ ૨૫૦ જેનો ને તેટલાજ ભાઈઓ હાજર હતા. વળી ડૉ. ખાંડવાળા, શ્રી રમણિકલાલ મહેતા, શ્રી મહાત્મે જી. પી., શ્રી જોડુગદાસ ભટ્ટ, ડૉ. વર્તક, ડૉ. મિસીસ સુમિત્રાબાઈ, મિસીસ શાન્તાબેન કશાલકર બી. એ., વગેરે પ્રખ્યાત વ્યક્તિઓએ આ સાંગલિક પ્રસંગે હાજરી આપી નવદંપતીને અભિનંદન આપ્યાં

દનાં. યુવકો આગ ક્ષેત્રની સાંકડી વાડો ઉપર ધા કરી તેમને તોડશે ત્યારે જ ક્ષેત્ર વિશાળ થશે ને સાતિઓ તૂટી એક સમસ્ત ગતિ બનશે.

વડોદમાં સાદું લગ્ન

રાસના લાઇ બેચરલાઇ પ્રભુદાસ પટેલ (ઉ. વર્ષ ૨૮) સોનગઢ ગુરુકુલમાં 'કાશરીતું' કામ કરે છે અને તેજ ગામના લાઇ મોતીલાઇ કિશોલાઇ પટેલ (ઉ. વ. ૨૩) અમદાવાદ મ્યુ. શાળામાં શિક્ષક છે. તે બેનાં લગ્ન વડોદના (તા. આણંદ) લાઇ હરિલાઇ ખાજરલાઇ પટેલની બે પુત્રી બેન મણિબેન (ઉ. વ. ૧૭) અને કાશીબેન (ઉ. વ. ૧૫) સાથે અનુક્રમે થયાં. એ લગ્નક્રિયા વડોદમાં તા. ૯ : ૨ : '૩૭ને રાજ આર્પસમાજના પડિનોએ વૈદિક વિધિથી કરાવી હતી. ધાર્મિક ગણાતી પણ સાચી રીતે નો વહેમી ક્રિયાઓ કરવામાં આવી નહોતી. લગ્નમાં માણસો પચાસેક હતાં, તે આ સાદાઈ બેનાં વધારે કહેવાય, પણ એકજ જમણુ જમીને જાન બીજે દિવસે સવારે વદાય થઇ ગઇ હતી એ સાફ જ ગણાય. લગ્ન એજ મુખ્ય છે. તેને લગતા બ્યવહાર તો છેક ગોળુ ને અગેક વારે ગિર્યક, વળતે અનર્થક પણ છે. માટે લગ્ન ને આમ થોડે પૈસે ઉકેલી લેવાતું હોય તો પાટીદાર માળાપને દીકરીનો જન્મ જે અદાશે જાગે છે ને ન લાગે, તેને હેને ઉછેરે, કેળવણી આપે અને યોગ્ય વર માથે માદામ્થી લગ્ન કરી તેનું જીવન સુખી બનાવે.

એક પ્રકારનો કન્યાવિક્રય

પણ ચીકો કાપી લોકની રીકઓ ખમવા જેટલું જાણ જે માળાપમાં હોતું નથી, જનાં દીકરીના લગ્નમાં જેમને પૈસો અર્થવો હોતો નથી, તે બીજાજ માર્ગ લે છે. જુવાન ને યોગ્ય વર બોલે તો ભારે પરકણુ ભરવી પડે ને માંડવા-અર્થ કરવું પડે; પણ વૃદ્ધ, ને કન્યાની મરજી પૂછી હોય તો તેના સામુંય જુએ નહિ જોવા, રમજાનપ્રવાસી વરને સોંપી કાઢે એટલે કંઈ અર્થ થાય નહિ. દિસાજ કરીએ તો આ પણ એક પ્રકારે કન્યાવિક્રય જ કહેવાય: પૈસા લેછને તો નહિ, પણ જયાવીને દીકરીનો ભવ વેચે. આવા બે પ્રસંગ હાલ બન્યા છે. પરંપર વર્ધનો વર અને ૧૪ વર્ષની કન્યા

“અમદાવાદ, તા. ૩૭ માર્ચ; રાતના બે વાગે એક ગામડામાં અત્રેના સારી લાગવમ અને પ્રનિષ્ઠ ધરાવતા આસરે ૫૨ વર્ષના એક પાટીદાર ગૃહસ્થે ગમે શુક્રવારે એક ૧૪ વર્ષની ગાળા સાથે લગ્ન કર્યાની માહિતી મળે છે. આ સંબંધમાં તપાસ કરતાં વીંગનો એવી જણાય છે કે અત્રેની કૌમરિયલ મિત્રતા એકિનિવરનો એકો બોગવના મી. માધવલાલ ડી. પટેલ નામના

આશરે જાવન વર્ષના પાટીદાર ગૃહસ્થે અત્રેથી ૧૦ માઈલ દૂર આવેલા કાળુબા નામના ગામડામાં ગયે શુક્રવારે એક ૧૪ વર્ષની આળા સાથે રાતના એ વાગ્યે લગ્ન કર્યાં છે. આ આળા, જેનું નામ પાર્વતી છે, તે અત્રેની ત્રીમેન્સ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતી હતી. લગ્ન કરનાર મી. માધવલાલને ૨૮ વર્ષની યુવાન વિધવા પુત્રી છે” (‘મુંગઈ સમાચાર,’ તા. ૫ : ૩ : '૭૭). ૨૮ વર્ષની યુવાન વિધવા પુત્રીના પિતાનો, એનાથી એ અર્ધી નાની ૧૪ વર્ષની ગલક જાળાનો ભવ જાળાનાં, વખતે પુત્રી જેવી જ દેખા કરતાં કેમ છતાં આદ્યો દશે? એ જાળાના પિતાનું પણ હૃદય કેવું પાપાણુગ્રસ્ત હશે? એ વરરાજી શ્રી. માધવલાલ ડી. પટેલ નહિ, પણ માધવલાલ છી. પટેલ હોય તો એ ત્રદ વરરાજી નારના છે, કારણ કે એ જ મીલમાં જ નામના ગૃહસ્થ એગ્રિનિયર છે. યુવાન વિધવા પુત્રીનાં માખાપ

૨૮ વર્ષની યુવાન વિધવા પુત્રીના પિતા ૧૪ વર્ષની આળા સાથે લગ્ન કરે છે એ જાણીને એક વાત યાદ આવે છે આજુદમાં એક ખેડવાળ કુટુંબ હતું. કેળવણીનો કે સુધારાનો ચકચકાટ એનામાં જરાય ન હતો, બિચારું ને ગામોટ જેવું દેખાતું. તે કુટુંબમાં એક દીકરી જાળવિધવા થઈ પડી. તેનાં સુધરેલાં નહિ, પણ પુત્રીવત્સલ ને સંસ્કારી માખાપને એથી પ્રચંડ આધાન લાગ્યો ને જુવાનીમાં જ તે પતિપત્નીએ મંગારમંજંધ છોડી બ્રહ્મચર્ય પાળવા માંડ્યું; જાળવિધવા પુત્રીને મમાજ જળાતકારે બ્રહ્મચર્ય પળાવે, ત્યારે પોતાનાથી તો કામવિલાસ બોગવાય જ કેમ? દિવસો ઉપર દિવસો વીતવા લાગ્યા ને જાળવિધવા દીકરી જુવાનીમાં આવી. માખાપ બ્રહ્મચર્યધર્મ ઉપર દૃષ્ટિ ગાળી દિવસ ગાળતાં હતાં. પણ આખરે તો માનવી પતનશીલ પ્રાણી, એક દિવસ પતિપત્નીએ બૂલ કરી નાખી ને પત્ની ગર્ભવતી થઈ પડી. એ વાતનું ભાગ યતાં વિધવા પુત્રીની એ માતાનું કાળજું કપાઈ ગયું. “હાય હાય! છાતી ઉપર જુવાન વિધવા પુત્રી ને મેં આ શું કર્યું?” એ બિચારે તે કપી છાડી. દીકરી જાણી ત્યજ તે પહેલાં આનો ઉપાય યાય તો સાફ, એમ બિચારી ગર્ભપાત માટે એણે અનેક ઉપાય કરવા માંડ્યા, પણ એ સૌ ઉપાય નિષ્ફળ ગયા. આખરે હારીને એ ધર્મપરાયણ જાઈ એક રાતે ઝંર પીને સૂતી, સવારે પચારીમાં મરેલી પડેલી! આનું નામ તે સાચા સંસ્કાર! ત્યારે આ ભણેલા ગણેલા ભાઈને, ઘરમાં ૨૮ વર્ષની વિધવા પુત્રી છતાં, ૧૪ વર્ષની; પૌત્રી જેવડી જાળાની તાલાવેલી લાગી! અને જાળાનાં દવાદીન માખાપને તો કહેવું જ શું? એવું જ બીલું કળેડું

સોજવાના સદ્ગન ભાઈ જેહાભાઈ લાલાજી પટેલ ગેટલાદમાં એક વાર

અગ્રેસર વકીલ હતા. તેમના પુત્ર ભાઈ ભાઈલાલભાઈ હાલ ગાયકવાડ સરકારના સોનગઢ તાલુકામાં વહીવટદાર છે. એ ભાઈ ભાઈલાલભાઈને ૨૮ વર્ષની પુત્રી છે તેનાં લગ્ન ગુજરાત વિદ્યાપીઠ વાળા ભાઈ ગોપાળદાસ જીવાભાઈ પટેલ સાથે થયાં છે; વળી ૧૯ વર્ષનો એક પુત્ર છે. ભાઈ ભાઈલાલભાઈની ઉંમર આજે ૫૦ વર્ષથીયે વધારે છે, પણ વિધુર થઈ પડ્યા એટલે એ ઉંમરેયે સ્ત્રી વિના ચાલે કેમ? અને પરણ્યા માટે કન્યા મળે તો તો ગાયકવાડ સરકારના વહીવટદાર જતીજ શું કરવા કરે? વળી અનેક પાટીદારોને દીકરીઓની અકારી ગણા લાગે છે કે એથીયે વૃદ્ધ ને ગમે તેટલા છોકરાં વાળા સાથે પણ પોતાની એ પુત્રી લગ્નને નામે હોમી પોતે 'દાસ!' કહીને નિરાંત માને છે! કરમસદ બાપાની ખડકીમાં એવા એક ભાઈ ઈશ્વરભાઈ હરિભાઈ મળી આવ્યા. તેમણે પોતાની ૧૪-૧૫ વર્ષની દીકરી એ વહીવટદાર સાહેબને ગયા માર્ગમાં દેખ નિરાંત મેળવી લીધી! સમાજના પુરુષો, કન્યાઓની દયા ખાઓ હવે!

“આગલગ્ન અટકાવવાની અરજી

“અમદાવાદ, બુધવાર; મીરઝાપુરમાં જન્મનાદાસ કન્યાગૃહમાં રહેતાં શિક્ષિકા અને સામાજિક કાર્યકર્તા શ્રી. રૂઢિમણી ભોજાનાથ યાત્રિકે તા. ૨૪મીને રાજ ડિરેક્ટ કોર્ટમાં એક મગીર છોકરીનાં આજે ધૂનારાં લગ્ન અટકાવવા અરજી દી હતી, અને પોતાને તે છોકરીનાં વાલી નીમવાનું જણાવ્યું હતું. આ અરજી ઉપરથી ડિરેક્ટ, જજની મી. વેરેટને, મદરડું, લગ્ન પૂર્વે રખાવવા વરપક્ષ અને કન્યાપક્ષ, ઉપર કામચલાઉ ગનાઈદુકમ આપી છોકરીનો રહેલીને રાજ કોર્ટમાં હાજર કરવા દુકમ, કર્યો છે. આ કસ્ટરમાં એવું જણાવવામાં આવ્યું છે કે ‘આ છોકરી મણિનો જન્મ તા. ૧૦ : ૧૧ : ૨૮ને રાજ આનં પુરમાં થયો છે, તે પરણેલી નથી. તેમજ મારી મળ્યું પ્રમાણે તેને કાંઈ ગિલ્લકત નથી. આ મગીર છોકરીના નજીકના સગામાં તેના બાપ સિવાય બીજું કોઈ મારી ધ્યાનમાં નથી.’ અગ્રદારે વધુમાં જણાવ્યું કે ‘હું જન્મનાદાસ કન્યાગૃહની સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ છું. મારે આ સગોરની મિલકતમાં કોઈ જતનું દિત નથી. આ છોકરી મારી નિશાળમાં રહેતી હતી તેથી હું તેની વાલી છું, અને તે રાજ નિશાળે હાજરી આપતી હતી. હેલા ચાર દિવસ ઉપર નેની કાજી તેને લેઈ ગઈ હતી. મને ખાતરીપૂર્વક એવા સમાચાર મળ્યા છે કે તેને તેનો બાપ આજ રાત્રે પરણાવવા માર્ગના હોવાથી મેં કેટલાક સમાજસુધારક કાર્યકર્તાઓને, તેના બાપ પાસે મોકલ્યા હતા. ઉપરાંત શ્રી. અનસુયાબેન સારાભાઈએ પણ છોકરીના બાપને સમજાવ્યો, પણ તે જાહેર નકામું ગયું છે.’ આ અરજી ઉપરથી કોર્ટે છોકરીના બાપને લગ્ન કરવા કે દગાવવા નહિ નેવો, તેમજ છોકરીના વરપક્ષ

એસોશિયેશને, વગેરે મંડળોએ ભારે આવકાર આપી માનપત્રો આપ્યાં. એ માનપત્રોમાં શ્રીમંતનાં ખૂબ ગુણગાન આપ્યાં છે, પ્રજાનાં અનેક દિન કરી નાખ્યાની વાતો કરી છે; પણ એ હિત કેટલે અંશે સધાયાં છે, ખૂદ શ્રીમંતે જ એ હિત સાધવાના કેટલા પ્રયત્ન કર્યા છે એની તપાસ માનપત્ર આપનારાઓએ ભાગ્યે જ કરી હશે! ચીનમાં માણસના ગુજાર્યા પછી તેના ગુણુઅવગુણનો હિસાબ કાઢી તેને માન કે ઇલકાળ આપવાનો રિવાજ છે.

નિઝામ સરકારની ખેડૂત ઉપર કૃપા

વડોદરાના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાના હીરક મહોત્સવને પ્રસંગે જમીનમહેસુલની જાકી નીકળતી રકમ રૂ. ૨,૧૯,૨૭૬-૮-૪ની માશી આપી હતી અને તે તો ઇ. સ. ૧૯૨૮-૨૯ની આખર સુધીની હતી, ત્યાર પછીની તો ચઢતી જ છે. આમ વસુલ કરવી અશક્ય જ હતી, તેવી જ જાકીની માશી તો અપાઇ હતી! પછીની ચાલુ જાકી તો બિભી જ છે. એ દેવામાંથી ખેડૂત ક્યારે મુક્ત થશે? ત્યારે ગયા જ માસમાં હૈદરાબાદના નિઝામ સાહેબની મિલ્લત જ્યુબિલી ઉજવાઇ, તે પ્રસંગે એમણે ખેડૂતો ઉપર કૃપા કરીને પાછલી જાકી પડતી બંધી જમીનમહેસુલ માફ કરી છે, એટલું જ નહિ પણ તેમને તકાવીની ધીરેલી ૪૦ લાખ રૂપિયાની રકમ પણ માફ કરી છે! ક્યાં ગાયકવાડ સરકારની નાનકટકાની બક્ષીસ ને ક્યાં નિઝામ સરકારની ઉદાર દિલની બક્ષીસ!

હિમસંકટ

અને હિંદના ખેડૂતનું દુઃખ તો કલે જાય એમ નથી. સરકારની આકરી જમીનમહેસુલ, હુંડિયામણના અવળા ભાવને પરિણામે ઉતરી ગયેલા પાકના ભાવ, આનાવારી કાઢવાની તરંગી પદ્ધતિ, વગેરે સુલનાની આફત તો એને માથે છે જ; પણ આસમાની આફત પણ ચાલુ રહે છે, કોઇ વર્ષે અનાવૃષ્ટિ તો કોઇ વર્ષે અતિવૃષ્ટિ. વળી સફર બેરેજને કે ગમે તે કોઇ કારણે હિમસંકટ તો દર વર્ષનું મંદમાન થઇને ખેડૂતની છાતી ઉપર ચઢી બેઠેલું છે! ગઇ તા. ૧૯:૨: '૩૭ને રોજ કપડવંજ તાલુકા ખેડૂત મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિની સભાએ ડી. કે. કલેક્ટરને પ્રમુખપદે નીચેના હરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો છે: “ગયાં દશ વર્ષમાં ચાર વખત હિમ પડ્યું છે. ચાલુ વર્ષે વરસાદ ઘણો જ ઓછો થયો છે, તેમ છતાંય હિમ પડ્યું છે ને દર વર્ષે વહેલું વહેલું હિમ પડ્યું” મન્ય છે અને હવે દર વર્ષે હિમ પડવાની બીક ખેડૂતોને પેસી ગઇ છે. હિમસંકટને લીધે ખેડૂતોની આર્થિક સ્થિતિ ઘણી જ ખરાબ થઇ ગઇ છે. મારે ના. સરકારે વિજ્ઞાનીઓ પાસે હિમ પડવાનાં કારણોની જલદી તપાસ કરાવી તે કારણો દૂર કરવા સત્તર કામ હાથ ઉપર લેવું.”

મહાસભાનો આશ્ચર્યજનક વિજય

પણ હવે ખેડૂતનું દુઃખ કંઈક અંશે તો ટળશે જ. ગમે તેવા માણસો સરકારી ધારાસભામાં પેશી જઈને સરકારની 'હા'એ 'હા' લખતા ને તેઓ પ્રમુખનું અદિત કરતાં પાછું વાળીને જોતા નહિ. પ્રમુખનું હિત જોને હેડ છે એવી એકમાત્ર સંસ્થા તે મહાસભા. એને આ વાતે ભારે દુઃખ થયું, ધારાસભાની જહાર ઊભે ઊભે જોયા કરવું એ તો એને માયાના ધા જેવું લાગ્યું. એણે ધારાસભાઓ ઉપર છાપો મારી એને સર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. સરકારના નવા જવારણ પ્રમાણે દેશના સૌ પ્રાંતોની પ્રથમ ચૂંટણી ગયા માસમાં થઈ ને અનેક પ્રાંતોમાં મહાસભાના સભ્યો મોટી સંખ્યામાં આવ્યા છે. આપણા મુંબઈ પ્રાંતની ધારાસભામાં પણ મહાસભાના સભ્યોની જાડુગતી છે અને ગુજરાતમાં મહાસભાએ પસંદ કરેલા બધા સભ્યો—એક પણ અપવાદ મિત્રાય—ચૂંટાયા છે, પ્રમુખનું મહાસભા ઉપર એટલે જો વિશ્વાસ બેસી ગયો છે, કે ચૂંટણીને દિવસે મતદારો જાણે જાત્રાએ જતા હોય એમ મન આપવા નીકળી પડ્યા હતા. લલલલા મદારથી ગણાતા પણ હારી પડ્યા છે! આ પરિણામથી મિત્રો મુગ્ધ બની ગયા છે ને શત્રુઓ મૂઢ બની ગયા છે. આથી હવે દરિદ્ર ખેડૂતનું દુઃખ જોણું થશે એવી આશા બંધાય છે. અને વાતો ચાલે છે એમ મહામહાના પસંદ થયેલા સભ્યો પ્રધાનપદ સ્વીકારશે તો તો જરૂર કંઈક થશે જ. ગરીબ પ્રમુખન પ્રત્યે મહાનુભૂતિ દેખાડવાને સૌથી પ્રથમ તો તેઓ એ જ કરશે કે આજ સુધીના પ્રધાનો ચારત્રાર પાંચપાંચ હજાર રૂપિયાનો પગાર લેતા તેને જાહેર આ પ્રધાનો ચારસો પાંચસો રૂપિયાથી વધારે પગાર લેશે જ નહિ.

નવાગામમાં પ્રેતભોજન ખંડ

ખેડૂતોએ પણ પોતાની સ્થિતિ સમજી લેવી ઘટે, આ કડવાં કાળમાં એમણે સમજવું જોઈએ કે જેટલું જ્યાંયું તેટલું કમાવા લગ્નપ્રસંગે જાને એટલું ખર્ચ જોણું કરવું ને મરણપ્રસંગે તો કશું જ ખર્ચ ન કરવું અને એમ કરીને જ્યાંયું એટલે કમાવું. ગરીબ ભાઈઓને પહેલ કરવામાં સંકેત લાગે તો સહર ભાઈઓએ પહેલ કરી દેખાડી ગરીબ ભાઈઓનો સંકેત તોડવો ઘટે. માંતર તાલુકાના નવાગામના ભાઈ સોમાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ ૮૦ વર્ષથી એ વધારે ઉમરના છે, પણ તેમણે નવા વિચાર ઝીલી ભાઈઓ પ્રત્યેની સહાનુભૂતિ દેખાડી છે. એટલી જ ઉમરનાં તેમનાં પત્ની સાકરબા ગયા માસમાં ગુજરી ગયાં. એવાં વૃદ્ધની પાછળ તો થોડાં બારે જમણની આશા રાખે. પણ ભાઈ

સોમાભાઈએ તેમની પાછળ કાલુમાકજીના પોકળ વ્યવહાર બંધ રાખ્યા છે, સરાવવા વગેરેની વહેમી ક્રિયાઓ નથી કરાવી ને પ્રેતભોજન પણ બિલકુલ નથી જમાડ્યું. કંઈક ધર્મદા અર્થ કર્યો હોય એમ સમજાય છે. એનો ને વિના-લવાજમ 'પાટીદાર' આપવાના ફંડમાં પણ રૂ. ૩ મોકલ્યા છે. દશકાશીમાં આવું સુંદર દૃષ્ટાન્ત આપ્યા માટે ખરેખર એ વૃદ્ધજનને ધન્યવાદ થતે છે.

અને આણંદમાં?

પણ આણંદ તો ચરોતરનું ને? ત્યાંના મોટા અડધના ભાઈ ખુશાલભાઈ ગરબડભાઈ પટેલ ગુજરી ગયા. તેમના ચારસ ભાઈ ડાહ્યાભાઈ જેઠાભાઈ પટેલે પોતાને યોગ્ય લાગતી ક્રિયાઓ કરી. પણ માસિવાનો પ્રસંગ આવતાં તે જમાડવાની એમણે ના પાડી, ત્યારે બીજા સંબંધીઓએ તે કરવાની તૈયારી કરવા માંડી. ભાઈ ડાહ્યાભાઈને આ વાતની ખબર પડી, તેમણે પત્રિકાઓ છપાવી વહેંચી ને જણાવ્યું કે “મારી વિરુદ્ધ જે કાંઈ માસિયો કરશે અગર કરાવશે તો તેના ‘સર્વ’ અર્થના જવાબદાર તે રહેશે.” છતાં માસિયો થયો ને લોક-જંમ્યાં. આપણા લોક કેમ ઉધું ધાલીને ચાલે છે તેનું આ પ્રત્યક્ષપ્રમાણું.

!! ઉપડે છે !!

!! ઉપડે છે !!

કાશ્મીર સ્પેશ્યલ ટ્રેન

વિગત માટે લખો:

ધી સેક્રેટરી

ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,

આણંદ

ઓર્ગેનાઇઝર્સ

મેસર્સ પટેલ બ્રધર્સ એન્ડ કંપની

ગોવાલીઆ રોડ

મુંબઈ નં. ૭

૧૯૯૩

卐

ચૈત્ર

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૬

આપણે ગમે તેટલી દાળાં રાખીએ તોયે પતનના દાળાંકા તો બનવાના જ. એટલે આપણે જેટલી સાવચેતી રાખીએ એટલી ઓછી છે. પણ છોકરીઓનું જાનગી શિક્ષણ બંધ કરવું એ નીતિની જાળનમાં દેવાળું કળસ કરવા બરોબર છે. આપણે ગભરાઈ જવાનું કે દનાશ થઈ જવાનું કશું કારણ નથી. શારી બધું પ્રમાણે દિદી શિક્ષકોએ સામાન્યપણે ચારિત્રશુદ્ધિની જાળતમાં નિષ્કલંક રહીને પોતાનું કામ કર્યું છે. પતન શિદ્ધ થયું હોય એવો એક દાખલો મેં પ્રગટી છાનો રાખ્યો નથી. આપણે લાલચને નોતરીએ નહીં, તેમજ લાલચને છેક જ ટાળવાને સારુ લોહાનાં પાંજરામાં પણ ન પુરાઈ ખેસીએ. લાલચ વળુનોતરી આવે ત્યારે તેની સામે ટક્કર ખીલવાને આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. શર્મા પડ્યા કેમકે એમણે લાલચને નોતરી. એમણે પોતાની શક્તિ વિશે વધારેપડનો વિશ્વાસ રાખ્યો.

('હરિજનપ્રધુ', તા. ૪:૪:૩૭)

ગાંધીજી

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

પાટીદાર મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

ઐત્સોદીનું હેતુ	નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૪૧
વેરની ધૂન	ભાઈ ભાઈલાલ કાશીભાઈ પટેલ	૨૪૨
વેપારી ભાઈઓને	,, ચિમનભાઈ દ. અમીન	૨૪૩
ખેડૂતોની ગુલામી નાબુદ કરે	મંત્રી, અખિલરૂઢિદ કિસાન મદાસભા	૨૪૭
દેવગિરિ	ભાઈ મણિલાલ જ. દિવેદી	૨૬૨
ઉનાળાનો આમસુધારણાનો	અવસ્થાપક, આમપુનર્જનના	
શિક્ષણવર્ગ	કેન્દ્રસ્થાન, કોસંગા	૨૬૭
ગૃહઉદ્યોગના વાર્ષિક	,,	
ઉનાળાના વર્ગ		૨૬૬
ગાળલગ્ન	ભાઈ મણિભાઈ ગોક્ષળદાસ પટેલ	૨૭૦
'પાટીદાર મંડળ' દેડ	મંત્રી, 'પાટીદાર મંડળ'	૨૭૫
અર્ચાપત્ર	નરસિંહભાઈ પટેલ	૨૭૬
અંધપ્રિય	'પાટીદાર'મંદિર	૨૭૬
અમંગલચા	,,	૨૮૧

!! ઉપડે છે !!

!! ઉપડે છે !!

કાશ્મીર સ્પેશ્યલ ટ્રેન

વિગત માટે લખો:

ઝોર્જીનાઈઝર્સ

ધી સેક્રેટરી

મેસર્સ પટેલ બ્રધર્સ એન્ડ કંપની

ચરોતર એન્જીયુકેશન સોસાયટી,

ગોવાલીઆ ટેન્ક

આણંદ

મુખ્ય નં. ૭

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોનાંભાઈ મયુરભાઈ પટેલે જાણું અને જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટકયું. તા. ૧૨: '૪૭

પાટીદાર

અત્તિષ્ઠત જાપ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોષત ।

ધુરસ્ય ધારો નિશિતાં દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં: ૧૯૮૩

વર્ષ ૧૪

આખું

અંક ૬

ચેત્ર

એકલોહીનું હૈત

એ ન જુવાનીમાં વિધવા ચત્ર. એ બેનને માતા નહોતી, પિતા નહોતો. એક લાકડાનો, કાકો હતો. તેના કુળમાં વિધવાવ્રજ કરવામાં દોષ ગણાતો નહિ, કન્યાવિકલ કરવામાં પણ દોષ ગણાતો નહિ. તેના બાળની ઇચ્છા એમ કે પંચાલેટને કપાકે દામ બેસાડવી, કાકાની તેમાં ગરગતિ હતી. વિધવા બેનની ઇચ્છા એમ કે હવે તો સારો પતિ શોધી નેની સાથે જીવ કરું. આમ બાલબેનને બેનનો મેળ આવે નહિ.

છતાં લાકડ પોતાનું ધોયું કરવા ઇચ્છતો ને બેનને ખરીદવાનું કાંઈ દામ બોળતો રહેતો. બેનને એ વાતની ખબર પડી ગઈ, એટલે એ પણ ઉતાવળે કાંઈ સારા પતિની શોધ કરવા લાગી. અને પોતપોતાની પેઠીથી શુભ રચનાતાં.

એવે સુમે બેનને સારા પતિની લાખ લાગી ગઈ. મંત્રણા કરીને એ બે એક વાર શુભ સ્થળે ગળી શક્યાં. ત્યાંજ જીવનની મોજના નક્કી કરી નાખી. અગાઉથી કરેલી મંત્રણા પ્રમાણે એક અખાકાળે કંઈ કામે જાંદાર નીકળી ને લાકડબોજનને કે પિયેરમાં કાઢીને ખજાર પડે નહિ એમ પેલે પુરુષે મોકલેલા હૈત સાથે એ ચાલી નીકળી. પેલાએ નક્કી કરેલે અમુક શુભ સ્થાને તે જઈ બેઠી.

લાકડો ખજાર પડી કે બેન કાકાની સાથે ચાલી ગઈ, તરત લાખ લાંબી કે અમુક પુરુષે તેને તેડાવી લીધી છે. ખંચપચીસ માણસને સાથે લેત્ર પેલા

પુરુષને ત્યાં જઈ રાતે રાતે પાંચડાનાં ખખડાનાં ને પોતાની બેન પાછી માગી. પેને પુરુષે કહ્યું કે 'હોય તો શોધી લો.' પણ ત્યાં હોય ત્યાં ને? એ તો

અમુક શુભ સ્થાને હતી. પણ પેલા લાકડને કાંઈ રીતે ખાતરી થઈ ગયેલી કે બેનને તો આજ લેઈ આવ્યો છે, એટલે તેના બેનને અમુક મિત્રકત થાળો

એણે આશ્વાસન લીધું ને ચાલતો થયો.

એક અકચાડિયા પછી એ વિધવા બેનનું પેલા પુરુષ સાથે વિધિપુરઃસર જનન થયું. પેલા ભાઈના હૃદયની જગ્યા બહુથી ઊંડી ને તે પુરુષનો વિનાશ કરવાનો લાગ શોધતો જ રહ્યો.

એ ત્રણ વર્ષ પછી એક દિવસ ભાઈએ સાંભળ્યું કે પેલા પુરુષને—અને હવે તો પોતાના બેનની—કંઈ પ્રસંગવશાત્ ખૂબ વાગ્યું છે ને તે પાસેના શહેરના દવાખાનામાં જઈ પડ્યો છે, બેન ત્યાં સ્વજન વિના ખૂબ મૂંઝાય છે. પોતાની બેનને ગુસ્સા રીતે ઉપાડી જનાર ને એમ કરીને પોતાના પૈસા ખોવાવનાર એ પુરુષ-પ્રત્યે તો તેને તિરસ્કાર છે જ, તેમાં સદાયતા દેનાર પોતાની બેન પ્રત્યે પણ તેને તિરસ્કાર જ છે. પણ પતિને દુઃખે દુઃખી થતી ને મૂંઝાતી બેન માટે નેને લાગી આવ્યું. હૃદય ઉપર સ્વાર્થ, લોભ અને તિરસ્કારનાં ફરી વળેલાં પડ નીચે હૃદયના છેકે ઊંડાણમાં રહેલી, એકલોહીના હેતની લાગણી ઉપરનાં માયાવી પડ સ્ત્રીરીતે ગદાર નીકળ્યાં. ભાઈ બેન પાસે દવાખાનામાં દોડી ગયો. ભાઈબેન હેને મળ્યાં, બેનની આંખમાંથી આંસુની ધારા છૂટી. સ્વીકારી લીધેલા બેનની આરામ થના સુધી એ પણ તેની સેવાગુસ્ત્રુપા કરતો દવાખાનામાં રહ્યો, એ મહિને બેનની આરામ થતાં ત્યાંથી બેનની વિદાય લેઈ ભાઈ થેર ગયો. હવે તો એ ભાઈ બેનને ધેર લય છે, બેનની મળે છે; બેન પણ ભાઈને ધેર જતી આવતી થઈ છે.

મંદારની બધી માયાઓનાં પડ નીચે એકલોહીનું હેત કંઈક અજાણ ભાવે રહેલું છે!

ઉપરની કથા અક્ષરસઃ સાચી છે. પહેલેથી ઉવટ સુધી હું તેનો સાક્ષી છું.

‘પારીદાર’ મંદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પરલ

વેરની ધૂન

સૌતના નવેક વાગવાનો સમય હતો. સરકારી વડોદરા મોઃ રમણિકલાલ ગહેના અત્યારે પોતાના બંગલાના દિવાનખાનામાં બેસી ‘લક્ષ્મીબાઈ ખૂન’ કેસને લગતા ટાઇપ કરેલા દાગળો નીચું બેઠાં વાંચતા હતા, કારણકે બીજા દિવસે એ કોર્ટવારી કેસ ચલાવવાનો હતો. તેવામાં તેમના નોકરે દાખલ થઈ ધીમેથી કહ્યું: “સાહેબ, કોઈ જાણ આપને મળવા આવી છે.”

“શું તું જાણતો નથી કે અત્યારે હું અગત્યના કાગમાં રોકાયેલો છું અને તેથી કોઈને પણ મળી શકું તેમ નથી?” તેમણે જાણ્યું બેઠાં ચુસ્તમાં પૂછ્યું.

“જાઈ,” મી. રમણિકલાલે ગંભીર થઈ કહ્યું: “ત્યારે તમે અહીં આવ્યા છો ત્યારે તમારું નામ તેમજ તમે દુઃખી ચાઓ છો તેનું કારણ જાણવા હું ફરીથી આગ્રહ કરું છું.”

“તે સપથું હું નગને લગ્યાં—લગ્યાંજ જણાતું છું.” તે અચકાને અચકાને બોલી.

“અહુ સાડું.” તે બોલ્યા.

“પણ તમે સપથા લઈકત, મધજો પુરાવો પહેલેથીજ જાણતા હોવા નેહજો. આહ! હું તમારા ચહેરા ઉપરથી કહી શકું છું કે નિર્દોષ મુરેન્દ્રને છૂટવાની આશા નથી.” તે બોલી.

આ સાંભળતાંજ મી. રમણિકલાલ જગ નરમ થયા. વધારેમાં તેમને ‘લાગુ’ કે કદાચ છેક છેપટની ઘડીએ મુરેન્દ્ર ઉપર વેર લેવામાં કાંઈ વિઘ્ન આવી પડ્યો. આ વિચાર આવતાં મુરેન્દ્ર નિર્દોષ હોવાનું કારણ જાણવાં તે આતુર થયા અને પૂછ્યું: “તો કે આ વિષય ઉપર વાતચીત કરવી એ આજખી નથી, પણ તમે શા ઉપરથી કહો છો કે મુરેન્દ્ર નિર્દોષ છે?”

“તે હું નગને જણાવીશ. પણ મુરેન્દ્રને ફાંસીની સજા શા માટે થશે તે કહો.” તે જાઈએ પૂછ્યું.

“હું કાંઈ છું કે તમે જાણાં વાંચતાં દેશો?” તેમણે જવાબ આપ્યો. “તેમાં મરનાર લક્ષ્મીબાઈની મોકડીનું સ્ટેટમેન્ટ છે કે મુરેન્દ્ર લક્ષ્મીબાઈને ત્યાં ‘વારંવાર’ આવતો. જે રાત્રે તેનું ખૂન થયું ને રાત્રે અગીઆર વાગ્યે તેણે મળવા આવવાની જોડવણ કરી હતી. અને જાઈનું તેજ રાત્રે સાડા અગીઆર વાગ્યે ખૂન થયું ને જતાવે છે કે”

“હા, આ સપથું હું જાણું છું.” તે કથકાતે અવાજે વચ્ચે બોલી ઉઠી: “પણ શું ખીન માણસો એ વખતે એ જાઈને ત્યાં નહિ આવ્યા હોય? શું તેમ જનતું, તે જાઈની આસપાસકત બેતાં, શક્ય નથી લાગતું?”

મી. રમણિકલાલે કશુંલ કરતાં કહ્યું: “કદાચ તે જાઈ ખરાબ હોય તોપણ શું? આ દેશના કાયદા મારા તેમજ ખરાબ માણસને એકસરખો ન્યાય આપે છે.” પછી ઉશ્કેરાઈ જઈને તેમણે પૂછ્યું: “મુરેન્દ્ર એક અવર્ણનીય લાગણી-લીન જદમાસ છે, તેનો તમે જવાબ કરો છો?”

“તમે ઝંમ માનવામાં બૂજ દેશો છો, તે હું તમને પુરવાર કરી જતાવીશ.” પેલી જાઈએ પણ ઉશ્કેરાઈ જઈ કહ્યું.

પછી તે બિભી થઈ, તેનો કાય બચો થયો, અને મોં ઉપરથી સાડીનો

છેડો દૂર થયો. એક સુંદર પણ ફિક્કો અને ધૂળતો ચહેરો મી. રમણિકલાલની દૃષ્ટિએ પડ્યો.

“હું લેડી વારમતી છું,” તે બોલી. “અને હું સુરેન્દ્રનો નિંદગી જવા-વવા આવી છું.” તેણે હિંમતપૂર્વક કહ્યું.

આ સાંભળતાં જ મી. રમણિકલાલના ચહેરા ઉપર શુરસાની લાગણી દેખાવા લાગી. તે જેનરાય તેમ ન હતો. હવે ફક્ત થોડા કલાકની જ વાર હતી. આજની રાત પસાર થયા પછી આવતી કાલે જ્યારે તો તે કીમીનસ કોર્ટમાં સુરેન્દ્રને ફાંસીની સામ કરાવવા પોતાની તમામ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાના હતા.

“તમને તે શાગિન કરવું હારે પડ્યો.” તેમણે ખૂસ મારી. ઘડીક માટે તે બાઇનું તેમને ત્યાં તે વખતનું આવડું અદ્ભુતનું લાગ્યું. તે પોતાનો મોભો અને સમ્યક્તા પણ વિસરી ગયા. તેમનો મોટો બુલ્ડોઝ જેવો ચહેરો, જેને તેમના દુરંગનો ‘બ્લૂસ ફેસ’ કહેતા હતા, તેના ઉપર કરચલીઓ પડી અને ઊંડી જિતરી ગમેલી આંખો તગતગવા લાગી.

“મી. રમણિકલાલ, ત્યારે શું તમે મારું કહેવું નહિ જ સાંભળો?” તે હવે કરગરવા લાગી. પણ તેમણે નમતું આપ્યું નહિ. થોડી વાર રહીને તે પાછી બોલી: “શું તમે જોઇ શકતા નથી કે અત્યારે અહીં આવીને મેં મારે હાથે સર્વસ્વનો નાશ કર્યો છે, તે કાંઈ ખાસ કરણ વગર નહિ હોય?”

“તો પછી તમે અહીં આવ્યાં જ શા માટે?” તે ફરીથી ધુરક્યા.

“મેં તે તમને જણાવ્યું છે કે હું એક નિર્દોષને ફાંસી જતો જાંચવો મારો ફરજ સમજું છું. તમે હમણાં જ જણાવ્યું છે કે આ દેશનો કાયદો સારો તથા ખરાબ માણસને એકસરળો ન્યાય આપે છે. તો હું સુરેન્દ્રને મારે ન્યાયની માગણી કરું છું.”

“મી. પ્રધાન જવાવના વકીલ છે, તેમની પાસે જાઓ.” તે બોલ્યા.

“ના, હું તો તમારી પાસે આવી છું, કારણકે આવતી કાલે તમે જ સુરેન્દ્રને ફાંસીએ મોકલવાના પ્રયત્ન કરશો. મારે તમને ખરી વાત જણાવવી નોંધી. હું તમને વિનંતિ કરું છું કે મારું કહ્યું સાંભળો.” તે બોલી.

“વાર બોલો, તમારે શું કહેવું છે?” તેમણે બેદરકારીભર્યે જવાબે પૂછ્યું. પરંપરા તેનું કહેવું સાંભળવું તે મુખાંધભર્યું હતું. તેમણે નોકરને બોલાવવો જોઇતો હતો અને તેને જ દ્વાર કદાવવી જોઈતી હતી. જો તેણે કાંઈ કહેવું હોય તો મી. પ્રધાન પાસે જવું જોઈતું હતું અને તે તેનું કહેવું જરાજર ધ્યાનપૂર્વક સાંભળત. વળી તે વિચાર કરવા લાગ્યા: ‘ના ના, મારે

તેનું કહેવું, સાંભળવું તો જોઈએ, કારણકે ને સાંભળવાથી તેની વાતને કોર્ટમાં ઉડાડી દેવામાં વખતે કામ લાગશે.’

તે શરમતી લાગણી સાથે ધીમે બોલી: “સુરેન્દ્ર મારો રોની છે અને જે વખતે ખૂન થયું તે વખતે તે મારે ત્યાં મારી પાસે હતો.”

“શું શું?” કહેતાં કહેતાં જાણે આ વાત માનવા ન હોય તેમ બિચારા અભયણી વચ્ચે બોલ્યા: “ખરેખર આ વાત માનવા જેવી લાગતી નથી. શું તમારી પાસે આનો કાંઈ પુરાવો છે?”

લેડી વીરમતીએ કંઈક સંક્રાંતિ જવાગ આપ્યો: “મેં તમારી પાસે કબુલ કર્યું છે કે સુરેન્દ્ર મારો રોની છે. મારી..... મારી પાસે આવી વાતનો પુરાવો ક્યાંથી હોઈ શકે? પણ..... પણ હું ધારું છું કે આવતી કાલે હું કોર્ટમાં જુજાની આપીથ ત્યારે હું જે કહીશ તે પૂરતું છે એમ માનવામાં વાંધો આવશે નહિ.”

‘પૂરતું?’ તે મનમાં જાણડાયા. ‘જોનો અર્થ એ કે મારી ઉમેદ ખરે આવશે નહિ, આવા પુરાવા વિરુદ્ધ માફ કંઈ પણ ચાલશે નહિ.’ આ વિચાર આવતાં તેમણે હાથની મુઠી વાળી હવામાં ફેરવી. પછી ધીમેથી શાન્ત થઈ પૂછ્યું: “શા માટે તમે પહેલેથી આ વાત જાણતી નહિ?” આ બોલતાં બોલતાં તેમના દાંત હોઠ ઉપર દળાયા.

“જો ત્યાં સુધી જરી વાત કોઈને પણ ન જાણવાની મારી ઇચ્છા હતી અને તેનું કારણ શું દેખીતું નથી?” આ શબ્દો ધીમે ધીમે તેના મોંમાંથી જાહાર આવ્યા. પછી તેનો અવાજ વધારે મક્કમ થયો. “તમે હમણાં જ ક્યું કે સુરેન્દ્ર એક અવર્ણનીય, લાગણીહીન બદમાશ છે, પણ તમે બૂલ કરો છો. તેની જિંદગી જોખમમાં છે, જ્યાં મારી જાગરૂનો વિચાર કરી તેણે ખરી વાત વિષે હજુ સુધી એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી, તે શું બતાવે છે?”

મી. રમણિકલાલને ભય લાગ્યો કે શું સુરેન્દ્ર તેમના હાથમાંથી છટકી જશે? અને આ વિચાર આવતાં જ તે લેડી વીરમતીને પણ સુરેન્દ્રના જેટલી જ ધિક્કારવા લાગ્યા.

“ખરેખર, લેડી વીરમતી,” તેમણે ટેંગ ઉપર પોત્તી ઘંટડીનું બટન દબાવતાં ગુસ્સાભરે અવાજે કહ્યું: “હું તમારી વાત બીલકુલ માનતો નથી. તમે મી. પ્રધાન પાસે જાઓ, તે તમારો વાત સાંભળી શકે. હું આ જાળનમાં કંઈ પણ કરી શકીશ નહિ.”

“તમે હમણાં જ ન્યાય વિષે બોલતા હતા.” તેણે જવાબ આપ્યો, પણ

તેનો અવાજ એકદમ અટક્યો અને જેવો નોકર એ ખંડમાં દાખલ થયો તેવો તેણે પોતાનો અંકુરો સાડીને છેડે ઢાંકી દીધો. પછી તે તરત બહાર આવી ગયો.

તે જે બોલી તે મી. રમણિકલાલે લાગ્યેજ સાંભળ્યું હતું, કારણકે તે ક્યારનાયે મી. પ્રધાન આ નવા અણધાર્યા સાક્ષીની જુગાની ઉપરથી કેવો બચાવ કરશે અને પોતે તેનો કેવો જવાબ આપવો તેના વિચારમાં લીન થઈ ગયા હતા. તે ધીમે ધીમે ગળુગળુવા લાગ્યા : ‘જ્યુરીના સભ્યો, બચાવ પક્ષે જે અમુક સાક્ષીને બોલાવ્યો છે અને તેણે જે જુગાની આપી છે તેની ખરી કિંમત આંકવી તમારા હાથમાં છે. લેડી વીરમતીએ કબુલ કર્યું છે કે આરોપી તેનો રનેડી હતો. અને તે પોતાના વહાલા રનેડીને ફાંસીએ જતાં બચાવવા પ્રયત્ન કરે તે શું કુદરતી નથી? હું એક પગલું આગળ જઈશ અને કહીશ કે જે સ્ત્રી પોતાના પતિ પ્રત્યેની ફરજોને અને નીતિના નિયમોને ઠોકરે મારે છે તે સ્ત્રી ગમે તેવો ગુનો કરવા સક્તિમાન છે, જૂડી સાક્ષી આપવાનો ગુનો પાશુ. જ્યુરીના સભ્યો . . .”

મી. રમણિકલાલ શુદ્ધિમાં આવતાં ખડખડાટ હસી પડ્યા. એ એક પ્રકારનું અસહ્ય અને આંતરંગનું ન ગમે તેવું હસવું હતું. ‘Chivalry—નારીસન્માન? Chivalry કેવી? મારે તો તે જદમાસ ઉપર કાંઈ પણ ઉપાયે વેર લેવું છે, અને તે હું જરૂર લેખશ.’

નોકરે આ વખતે દાખલ થઈ ટેબલ ઉપર આવતાં ‘ખાલોં મૂક્યો. મી. રમણિકલાલે તે ગરમ આ પીતાપીતાં પૂછ્યું : “રામા, પેલી બાઈ ગઈ કે?”

“હા સાહેબ.” તે બોલ્યો.

“મૂર્ખા, મારા ના કહેવા છતાં તેને અડીં શા માટે આવવા દીધી?” તેમણે પૂછ્યું. ગરમ આએ તેમના શરીરમાં રૂર્તિ આણી. તેમણે લગભગ અડધા કલાક સુધી સતત લખ્યા કર્યા. પછી સતોષના એક શ્વાસ સાથે હોદ્દાને ટેબલ ઉપર મૂકી દીધું.

આ વખતે અત્તરની સુગંધ, જે પેલી બાઈ પોતાની પાછળ ખંડમાં મૂકતી ગઈ હતી, તેનો અનુભવ ચતાં તે ખુરશીમાં આમ તેમ હાથ્યાં.

“ઓ પરમેશ્વર!” તે મૂઠન ન થયાથી બોલી ઊઠ્યા. કારણકે તે અત્તરની સુગંધે તેમને પોતાની કુસુમ સાથેના સુખી દિવસોની યાદ આપી. ખરેખર કોર્ટમાં તે દગાડીન હતા અને એજ તેમની ફતેહ અને માનવું મુખ્ય કારણ હતું. પણ કોર્ટ બહાર પોતાના ઘરમાં જ્યારે તે કુસુમ સાથે રહેતા ત્યારે તે રનેદાળ, આનંદી, અને પરમેશ્વરમાં માનવાવાળા હતા.

તે ફરી દુઃખથી ઝરાડી ઊઠ્યા. કારણકે તેમની આંખ આગળથી ભૂતકાળનાં સુંદર દર્યોને સિનેમા ફિલ્મની માફક એક પછી એક પસાર થતાં જોવા લાગ્યા. કુસુમ સાથેની તેમની મુલાકાત, જન્મ વખતની ધામધુમ અને જન્મ પછીના આનંદના દિવસો, વગેરે દર્યોને પોતાને આંખ આગળથી પસાર થતાં જોવા લાગ્યા.

કુસુમ સાથે સંપૂર્ણ સુખમાં એ વર્ષ પસાર થયા પછી સુરેન્દ્ર, જેને તે પોતાનો મિત્ર ગણતા હતા, તે તેમને ત્યાં કામગીરી વારંવાર આવવા જવા લાગ્યો. સુરેન્દ્ર અત્યંત દેખાવડો અને આનંદી હતો. કાંઈ પણ સ્ત્રી તેના તરફ આકર્ષાય તેવી તેની રીતભાત અને બેલવાની છટા હતી. તે જાને ઉપર વિશ્વાસ રાખી તે તેમને જાનેને એકાન્તમાં મળવા દેતા. પણ આનું આખરી પરિણામ—એક દિવસ અકસ્માત ઘરમાં પગ મૂકતાં જાને એક બીમને ભેટતાં ન હોય તેમ હાથ પકડીને ઊભેલા જોયાં—તેમને માટે વિજળીના આચકા સમાન હતું. હવે સમજું તેમના ધ્યાનમાં આવી ગયું. પછી જે બન્યું હતું તે દેખાવ તેમની નજર આગળ આજે તરી આવ્યો. તે જોતાંજ, જોકે અત્યારે તેને ધણોજ વખત થયો હતો, તેમના દયાહીન હૃદયને ધણો આનંદ થયો.

તે દિવસે સુરેન્દ્રને તેમણે કોટને કોલરેથી પકડી, નોકરોની અગમચળી વચ્ચે, ઘરમાંથી બહાર ફેંકી દીધો હતો. “આપણા બેમાંથી એક જણે અહીંથી જવુંજ જોઈએ.” પછી તેમણે ઉશ્કેરાઈ જઈ કુસુમને કહ્યું. પણ આ સમયની તેની રીતભાતથી તે ગૂંચવણમાં પડ્યા. કુસુમના અદેશ ઉપર એ વખતે ગભરાટનાં ચિહ્નો બિલકુલ ન હતાં, પણ હિંમતભરી શાન્તિ હતી. પણ આને તે નફરતાઈ ગણવા લાગ્યા. અને આ વિચાર આવતાંજ તેમનો ગુસ્સો ધણોજ વધી ગયો.

“શું તમને તમારી સ્ત્રી ઉપર વિશ્વાસ નથી?” તેણે ધીમેથી દિગ્મત-પૂર્વક પૂછ્યું.

“આપણા બેમાંથી એક જણે અહીંથી જવુંજ જોઈએ.” તેના ઉત્તરને જવાબ ન આપતાં ફરીથી તે મક્કમપણે જોડ્યા.

આ વખતે કુસુમ અત્યંત સુંદર લાગતી હતી, પણ તે જોવાની તેમના હૃદયમાં ઈચ્છા ન હતી. તેમનામાં જે કંઈ સાફ હતું તેનો આ સમયે લોપ થયો હતો.

“તો પછી હું જઈશ.” કુસુમે થોડી વાર વિચાર કરીને જવાબ વાળ્યો. અર્ધા કલાકમાં તેણે ઘર છોડ્યું. ત્યાર બાદ તેણે પત્ર સરખો લખવાની

દિવસ ઠંડી ન હતી. તેમને તેની શોધ કરવાનો થયો વાર વિચાર આવ્યો હતો, પણ સ્વમાન તેમને તેમ કરતાં અટકાવતું હતું. આ પ્રમાણે સરકારી વડીલના ખાનગી જીવનમાં કીમીનમ કાર્ટના એક કરુણ કિસ્સા જેવું જ નાટક બજવાયું હતું.

જે રાત્રે તેમણે સુરેન્દ્રને પોતાના મકાનમાંથી બહાર ફેંકી દીધો હતો, તે રાતથી તે તેના ઉપર વેર લેવાનો લાગ શોધતા હતા. પછી એક સવારે લોકોએ જાણ્યું કે લક્ષ્મીબાઈનું કોઈએ ખૂન કર્યું છે અને જે દિવસ પછી સુરેન્દ્ર મુંબઈ જાંદરે એસ. એસ. વિટા નામની સ્ટીમરમાં બેસવા જતો હતો, તેણે પોલીસે તેને વૉરંટ જતાવી લક્ષ્મીબાઈના ખૂન કરવાના આરોપ માટે કેદ કર્યા અને મી. રમણિકલાલને સરકાર તરફથી કેસ ચલાવવા નિમવામાં આવ્યા.

‘ખરેખર પરમેશ્વરે ન્યાયને ખાતર જ મારા દુશ્મનને મારા હાથમાં સોંપ્યો છે,’ એમ તે માનવા લાગ્યા.

ઘણા વખતથી મી. રમણિકલાલ તે દિવસની યાદ જોતા હતા, જ્યારે તે ન્યાયને પોતાના પક્ષમાં રાખી પોતાના મુખી જીવનનો નાશ કરનાર પોતાના કદા દુશ્મનને ફાંસીની સજા કરાવી વેર લેવા માગતા હતા.

આ જ વખતે લેડી વીરમતી તેમને મળવાને આવી. પણ લેડી વીરમતી કે ખીનું કોઈ પણ તેમને આ વખતે વેર લેનાં અટકાવી શકે તેમ ન હતું. પહેલાં આ કેસ જીતવામાં મુશ્કેલી લાગતી ન હતી, પણ હવે આમ અણધારી ઊભી યદ દેખાતી હતી, ત્યારે તેનો સામનો કરવાને પણ તે તૈયાર હતા.

આ વિચારને લીધે તે રાત્રે તેમને જાંધ ન આવી અને તેમણે પધારીમાં આમથી તેમ આજોટ્યા કર્યું. સવાર પડી ત્યારે ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરી તે જાગમાં ફરવા ગયા. પણ અહીં કુસુમનાં માનીતાં મુલાખનાં ફૂલ જોતાં જ તેમને દુઃખ થયું અને તે એકદમ પાછા ફર્યા.

‘કુસુમ સુરેન્દ્રને યજ્ઞેલી ફાંસીની સજા વિષે સાંભળશે ત્યારે શું કહેશે?’ તે ફરીથી વિચાર કરવા લાગ્યા. તે ખાત્રીપૂર્વક જાણતા હતા કે તે રાત્રે ધાંધલ થયા પછી સુરેન્દ્રે કુસુમ સાથેનો સંબંધ તોડી નાખ્યો હતો, કારણકે મહેર રીતે કલકિત યજ્ઞેલી સ્ત્રી જોડે તે સંબંધ રાખવા માગતા ન હતા.

આ ઉપરથી મી. રમણિકલાલને એક નવો વિચાર આવ્યો. થોડા કલાક પછી પોતાની સ્ત્રી તેમજ પોતાના વેર ખાતર તે કચેરીમાં જ લહતા હશે એમ તેમને લાગ્યું. ‘કેવું વિચિત્ર! આ વિચાર મને પહેલાં કેમ ના આવ્યો?’

આનું કાગળ તે ગુલામનાં ફૂલ દોવાં જોઈએ.’ ગુસ્સામાં તેમણે પોતાના દાયની મુઠ્ઠી વાળી હવામાં ઉગામી. પછી તે ધીમેથી અડગડવા લાગ્યા: ‘સુરેન્દ્ર ફાંસીએ જવો જ જોઈએ. તેના મરી ગયા પછી કુસુમનો જો પત્તો લાગે અને જો તે મારી સાથે રહેવા ખુશી હોય તો પાછી જોલાવવામાં વાંધો આવશે નહિ, પણ પહેલાં તો સુરેન્દ્ર મરવો જ જોઈએ.’

અપોરે જમતી વખતે તેમને ખાવાનું ગરગર ભાવ્યું નહિ. જલદીથી દાય થોઈ જોડી ગયા. પછી કપડાં પહેરી મોટરમાં બેસી ઓશીસે ગયા.

“સાહેબ, આજે સવારે પોલીસ નરકથી ‘લક્ષ્મીજાઈ ખુન’ કેસને લગતા થોડા વધુ કાગળો આવ્યા છે.” તેમના ગુમાસ્તાએ ટેબલ ઉપર પડેલા એક નાના પાકીટને જતાવતાં કહ્યું.

“અહુ મારું, તેમને ખીન કાગળો જોડે મૂકા. હવે એ જોવાને મારી મુશ્કેલી તેમજ વખત પણ નથી.” તે જોડ્યા. કેમ છતવામાં પોતાની પાસેનો પુરાંવા પૂરતો છે એમ વિચારી આ નવા આવેલા કાગળો આ વખતે વાંચીને પોતાની શક્તિનો દુરુપયોગ કરવા એ માગતા ન હતા.

તરત જ કોર્ટમાં જવાનો વખત થયો. પોતાના ગુમાસ્તાને લેઇને તે મોટરમાં બેઠા. ગુમાસ્તા તેમને વિચારમાં જોઈ અજાણી પામ્યો, છતાં તે તેણે જણાવા દીધી નહિ. પણ કોર્ટના મકાન પાસે આવતાં પેપર વેચતા ફેરીઆને ખૂમ પાડી તેમને જોલાવતાં જોયા ત્યારે તે પોતાની અજાણીને વધુ વખત સંતાડી શક્યો નહિ. ‘મી. રમણિદાસ તે વખતે વિચાર કરતા હતા: ‘લેડી વીરમતીની જુગાની મને ભારે પડશે કે શું? શું મારી ભાગ્યજીવી, કેમ ચલાવવાની દક્ષતા, વગેરે મને આ વખતે પણ કસંદ નહિ અપાવે? જ્યુરીના માણસો ઘણી વાર મૂર્ખ હોય છે. જો લેડી વીરમતી સાક્ષીના પાંજરામાં થોડાં આંસુ પાડે તો? પણ ઘણુંજ આ વખતે જ્યુરીના માણસો ફેળવાએલા અને પોતાના મગગનું સમનોત્તરણ જાળવી શકે એવા છે.’ હવે તેમને લેડી વીરમતીની જુગાની ઘણી જ મદદરતી લાગતી હતી. મહત્તર તેમને વિશ્વાસ હતો તે સ્થાને હવે શંકા આવી,

ગરગર આ વખતેજ પેલા ફેરીઆની ખૂમ માંભળી તેમને શુદ્ધિ આવી. ‘ટાઇમ્સ’ની મવારની આવૃત્તિની એક નકલ ખરીદી. સ્ટોપ પ્રેસમાં આ મુગ્ધ વાંચ્યું: “લેડી વીરમતીનું બેઠ બંદલું મરણ.” “લેડી વીરમતી નં. ૩૪૭, ચોપાડી રોડના પોતાના અંગણમાં આજે સવારે પોતાની પથારીમાં મરેલાં મળી આવ્યાં છે.” ફક્ત આટલું જ લખેલું હતું.

‘આત્મહત્યા!’ મી. રમણિકલાલને દુરન જ વિચાર આવ્યો. ‘તે કોર્ટમાં આવી જુગાની આપતાં બેઠાજ રવાની બીકથી ગગરાઈ ગઈ હતી અને તેને લીધે તેણે આત્મહત્યા કરી હતી. પણ તે જાતે છે કે ગઈ રાત્રે તેણે જે સ્ટેટમેન્ટ કર્યું હતું તે ખરું હતું. જે વખતે ખૂન થયું તે વખતે સુરેન્દ્ર તેને ત્યાં હોવા નોંધ્યો અને તેમ હોય તો ને નિર્દોષ પુરવાર થાય છે.’

પણ જે જાઈ તેને જવાબી સફ્ટી હોત ને તો મરણ પામી. તે જાણતા હતા કે પોતે દયાહીન છે. ત્યારે શું સુરેન્દ્ર તેમની પાસેથી દયાની આશા રાખી શકે? અને પોતે પણ શું તેને દયા જતાવી શકે? આ ખૂન સિવાય પણ સુરેન્દ્ર તો મરવાને જ લાલક છે.

આ વખતે તે કોર્ટમાં પહોંચી ગયા અને લેડી વીરમતી વિધેના સઘળા વિચારોને તેમણે પોતાના હૃદયમાંથી દાંડી દાઢ્યા.

ન્યાયાધીશ સાહેબ આવી પોતાના આસન ઉપર બિરાજ્યા હતા, ન્યુરીના સમુપેને બોલાવવામાં આવ્યા હતા. વકીલો અને બીજા લોકોથી કોર્ટનો ખંડ ચિકાર ભરાયો હતો. આરોપીને કેદીના પાંજરામાં બંધો કરવામાં આવ્યો હતો. બધે શાન્તિ દેખાતી હતી. ફક્ત લોકોનો ધીમે ધીમે ગણગણાટ તેમાં વિલેપ કરતો હતો. લોકો આશા રાખતા હતા કે આજે કેસ સાંભળવામાં મજા પડશે.

મી. રમણિકલાલ આવી પોતાની ખુરશીમાં બેસતાં સઘળાનું ધ્યાન તેમના તરફ ગયું. સવારનાં સઘળાં છાપાંમાં તેમનો ફોટો આવ્યો હતો અને તે ખરેખર રમુજ ઉપગ્રવે તેવો હતો.

આખરે સરકારી વકીલે બિલા થઈ કેસ શરૂ કરવાની પથ આવી. પણ મી. રમણિકલાલ પોતાની ખુરશીમાં જ બેસી રહ્યા. આ વખતે, તે ગભરાઈ ગયેલા લાગતા હતા. તેમને પોતાનું માથું ચક્કર ચક્કર ફરતું હોય અને પગની શક્તિ જતી રહી હોય એમ થતું હતું. ખુરશીમાં બેસી પછી તેમણે નવા આવેલા કાગળો જોયા હતા, તેમાં કુસુમે સુરેન્દ્ર ઉપર લખેલો એક પત્ર હતો અને તે તેમણે વાંચ્યો હતો. તેમની મૂંઝવણનું કારણ તે જ હતું. તે પત્ર નીચે મુજબ હતો :

“માઉન્ટ આશુ

“તા. ૨૫:૧:૭૬

“હું તમને આ પત્ર લખવામાં કાંઈ અઘડિત કરતી હોઈશ એમ લાગે છે. પણ તમે મારા ઉદ્ધા પત્રનો જવાબ આપો નથી, ત્યારે મને ફરીથી

લખવાની ફરજ પડે છે. હું ધારું છું કે તમે મારા લખ્યા મુજબ મારા પતિને મળીને ખરી જિનાયી વાઢેફ કર્યા હશે. જે તમે તેમ નહિ કર્યું હોય તો ખરેખર તમે વિનાશને પાત્ર છો એમ માનીશ. તમે જાણો છો કે તે રાત્રીનો મારા પતિનો વહેમ પાયા વગરનો હતો—હું કાંઈ તમને ભેટવા દેતી ન હતી, પણ તમે મને પડતાં જવાની હતી. તમને મારે ત્યાં આવવા વારંવાર ના પાડ્યા છતાં ને રાત્રે આવ્યા અને ...”

મી. રમણિકલાલ આ ચાંચતા વિચાર કરવા લાગ્યા : ‘જે કુસુમ ખરેખર નિર્દોષ હતી તો તેણે તેમ ને વખતે કેમ જાહેર ન કર્યું? પણ હા, મેં પોતેજ તેને ક્યાં ખુલાસો કરવા દીધો હતો? મેં તો તેનો શુનો ચોકસ રીતે માની લીધો હતો. વળી કદાચ તેના ઘવાજોલા સ્વમાને તેને તે વખતે શાન્ત રહેવા સૂચનું હોય.’ હવે આ જાણું તેમના ધ્યાનમાં આવ્યું.

આ વિચાર જાંઘ પડતાંજ તેમનું ધ્યાન કેદીના પાંજરામાં ઊભેલા મુરેન્દ્ર તરફ ગયું. તેમણે જોયું કે જોણે જાણી જોઈને ખરી જિનાયે અત્યાર સુધી છૂપી રાખી તેના ઉપર નિર્દોષ રીતે વેર લીધું છે. ઉપર મુજબનો કુસુમનો પત્ર આવ્યા પછી પણ તેમને ખરી ખીનાયી વાઢેફ કર્યા નથી. પણ હવે તેની માથેનું વેર ખલાસ ધઈ ગયું છે, ત્યારે તેનો વિચાર કરવો જોઈએ નહિ. એજ વખતે જે કુસુમને તેમણે વિના વાંકે ઘરમાંથી કાઢી મૂકી દુઃખ દીધું હતું તેનો વિચાર આવ્યો અને તેથી તેમનું હૃદય કપી ઊઠ્યું.

આખરે મી. રમણિકલાલ ધીમેથી મુરેન્દ્ર વિરુદ્ધ કેસ ચલાવવા ઊભા થયા પછી તે આ મુજબ બોલ્યા : “સાહેબ, મહારાજે મને જે થોડા સમાચાર મળ્યા છે તે આ કેસ સાથે ઘણાજ સંબંધ ધરાવે છે. તેથી કરીને અત્યારે આ કેસ ચલાવવા હું તૈયાર નથી. તે સમાચાર મારા વિદ્વાન મિત્ર જવાવના વકીલને જણાવવાની મારી પહેલી ફરજ મગજુ છે.”

આ સાંભળનાજ જલજ સાહેબે ધણી નામરજી હોવા છતાં, લોકોની અગત્યથી વચ્ચે, કેસને મુલતવી રાખવાને દુક્રમ કરાવ્યો.

તે બપોરે છાપાંના પ્રિનિનિધિઓ આ જાણતો મી. રમણિકલાલનો ખુલાસો મેળવવા તેમની શોધમાં હતા, પણ તે વખતે તો તે બનતી ઉતાવળે આણુ ઉપર, ત્યાં કુસુમ રહેતી હતી ત્યાં, જવા રવાના થઈ ગયા હતા.

વેપારી ભાષ્યોને

દેશની ચડતીપડતીનો મુખ્ય આધાર વાણિજ્યવ્યવહાર ઉપર હોય એનું સૂતસંચાલન, દેશનો મોટો ભાગ જ્યાં વસે છે એ ગામડાંમાં તો, ખાસ કરી વણિક ભાષ્યોના હાથમાં છે. એટલે ગામડાંની ઉન્નતિ કે અવનતિનો આધાર પણ એમના ઉપર કેટલેક અંશે અવલંબે છે. એ ભાષ્યોને સંજોધીનેજ કંઈક લખવા પ્રેરાઉ છું.

આપણા દેશમાં પ્રાચીન કાળમાં ધંધા માથેજ પરમાર્થરૂપ કળા, કૌશલ્ય અને કારીગરીથી ભરેલા મૃદઉદ્યોગને પોષવા માટે ચાલતા વેપારરોજગાર અને તેને ઉત્તેજન આપતા રાજકારોગારને કારણે દેશમાં જે ધનસંપત્તિ ઉભરાતી હતી અને આમપ્રગ્નની જે આગાદી હતી એ જગજાહેર છે. પરંતુ જ્યારથી પરદેશી પ્રગ્નનાં પનોતાં પગલાં આ દેશમાં મંડાયાં અને એની રાજસૂતાને કારણે વિદેશી વેપારીઓએ જે ખાનાખરાણી કરી નાખી અને ગામડાંને પાયમાલ બનાવી દીધાં એ પણ એટલુંજ જગજાહેર છે. પણ એનાં માત્ર શદ્દાં રડ્યે કંઈ આપણો દલાડો વળે તેમ નથી. આપણે આપણી ખામીઓ-જીણપો વિચારીએ અને તે નિવારવા જનતો પ્રયત્ન કરીએ.

પરદેશી શોષણની મદદગારીમાં ક્ષણિક સ્વાર્થને કારણે આપણા વેપારીઓએ પણ કંઈ જોછો ભાગ નથી લગ્યો. કમીશન કે દલાલી રૂપી કુશકાને લોભે દેશભાષ્યોને ખૂબે મારી આખા ય યોખા એમણે પરદેશ મોકલ્યા છે. એ હદ વટાવી ગયેલા પાપનું જાણે પ્રાચલિત ચવાનું હોય તેમ એ જ વણિક કામમાં જગદ્ગદ મહાત્મા ગાંધીજીનો જન્મ થયો. એમણે વ્યાપી ગયેલા અધિકારમાં કંઈ નવોજ પ્રકાશ ફેંક્યો. પોતે કદાચ જઈ જતા દેશને ફરી આગાદ કરવાનો રસ્તો જતાવ્યો. મૃતપ્રાય ચતો મૃદઉદ્યોગ ફરી ચાલુ કરી વેપારરોજગારમાં સ્વદેશીનેજ ઉત્તેજન આપવાનો આદેશ આપ્યો. અને ટીકાખોરી, ભૂલોની ફેંકા-ફેંકી કે માગ ડાહી વાતોની જગ્યાએ આચરણધર્મ ખડો કર્યો.

રાજ્યલોભથી ચાલતી આજની જુલમી મહેસૂલપદ્ધતિને અને નિરંકુશ રીતે ચાલતા પરદેશી શોષણને કારણે આજે ગામડાંનો ભાગીને ભુકો થઈ ગયો છે. એક સમયે સુખી ગણાતી આમપ્રગ્ન આજે આસમાની, સુલતાની અને પીગ અનેકવિધ ત્રાસથી નિર્વિધ રીતે પીડાય છે. એ ત્રાસમાં લોભી, દયાહીન વેપારી-ઓએ અનેક ગણો વધારો કરેલો છે. ગામડાંની ભીતરમાં સહેજ નજર કરતામાં તો દિલ સંભાવનાર અનેક દરજ્યો નજરે પડે છે. કુદરતી આફતનું એક વર્ષ ખરાબ આવે એ શીઘ્ર ચાર વર્ષની જેમ મુકું જાય. જ્યારે હાલ તો ઉપરાઉપરી

રેલ, હિમ, તીડ, અતિવૃષ્ટિ, અનાંવૃષ્ટિ વાળાં વર્ષ આગે જ ન્નય છે. એટલે ખેડૂતો દિનપ્રતિદિન દેવાદાર બનતાં ન્નય છે. અને અસહ્ય બાગના ત્રાસમાં પાપમાલ બન્ને ન્નય છે. એવે વિષમ સમયે ચોમાસામાં ખેડૂતને ખેતી કરવા માટે નાણાંની જરૂર પડે ત્યારે વેપારીને ત્યાં એને અગાઉથી અનાજ કે દવાસ તદ્દન સરતે લાવે, પાંચ ચાલના હોય ત્યાં ત્રણમાં જ, જરૂરવાં (વેચાણ નંધાવવાં) પડે. ન્યારે પાકે ત્યારે એ પ્રથમ તોળી લેઈ બાકીનો થોડો પાક પણ એનાં છોકરાં માટે ખાવા નહિ રાખતાં તમામ દેવામાં લેવાય અને ખેડૂતની આજીજીના જવાબમાં ડાહી રીતે જણાવવામાં આવે કે ‘હમણાં તું ગધું તોળી આવે, પછી તારે જેમ ખાવા જોઈએ તેમ લેઈ જજે.’ એટલે બનવાનું એમ કે એ કળશી જુવાર તોળી ન્નય એ એક રૂપીએ મણ જમા થાય, ન્યારે એ જ જુવારમાંથી ખેડૂતને છૂટક છૂટક કળશી આવે તે દોઢ પ્રમાણે જ ઊધરતી હોય; એટલે પ્રથમથી એની ખાવાની રહેવા દેઈ કળસી લેવાને બદલે સાથે ભાવફરકમાં જ કળાભરી રીતે આક મણ મુંટવી લેવામાં આવે અને ન પાકયું હોય ત્યારે જરૂર(નોંધ)ની ઊંચામાં ઊંચા ભાવની નુકશાની લેવાય ત્યાં દેવું વળે જ કદ રીતે? પરિણામે ખેડૂતને લગાડ કહી ધમકાવી જમીન, ઘર લખી લેવામાં આવે અને પછી સીધી રીતે કે દાવાદુવી કરી એ કબજે લેવામાં આવે. પરિણામે ખેડૂત માલીક મટીને મજૂર થઈ ન્નય. શાહુકારની ક્ષા ઉપર એ ગુલામી ભયુ’-મરેલુ’ જીવન જીવે ન્નય. આ કંઈ કંઈપણની વાતો નથી, પણ ગામડાંની હમેશની કર્મકથા છે. શીદમનાં દક્ષે જોટલી ઝડપે બદલાય તેટલી જ ઝડપે ગામડાંમાં આ સ્થિતિના બદલા થઈ રહ્યા છે. ગાંઠ કાલનો જમીનદાર આજે ખેડૂત અને આવની કાલે મજૂર થાય છે. અને ગઈ કાલે ચાર ટોપલીઓ લેઈને ખેસનાર સાધારણ માણસ આજે વેપારી અને આવની કાલે જાદુગરની જેમ મોટા શ્રીમંત બની ન્નય છે. અને પછી જેમની પાપમાલી કરી પોતે શ્રીમંત થયો છે એ ખેડૂતોની જ ટીકા કરી એમની બદલાનત, ઉડાઉગીરી, અજ્ઞાનતા અને પાપમાલીની ડાહીકમરી વાતો કરે છે. પણ એ બધામાં એણે પોતે કેવો મોટો ભાગ ભજવ્યો છે એ તો બૂલી જ ન્નય છે!

ખેડૂતોના સામાજિક ખર્ચમાં પણ ધણી જગ્યાએ શાહુકારનો હાથ હોય છે. એ ખર્ચ ન કરે તો આજે જવાની શિખાગણભરી વાતો કરતી વખતે પણ ઊંડે ઊંડે એનો જીવ તો ખેડૂતની જમીન ઉપર જ ચોંટલો હોય છે અને એ પડાવવાનો જ પેંતરો રચાય છે. દાણુલીને પણ દરારે એવી વ્યાજ-વટાવની આંદીધૂંટીઓના અને સયોગોના સહ્યામાં દખાનાં ખેડૂતના હાથમાંથી

જમીન સરકારને શાહુકારના ખોળામાં જઈ પડે છે. એવાં ગામો ને ગામો જોઈ શકાય છે ત્યાં ખેડૂતનાં બોળપણ, ઉદારતા અને અસાનતાનો લાભ લેઈ આખાં ગામ ને ગામ સફાઈત જનાવી બેપારી બેપારી માતબર જન્યા હશે. એ એકલા વણિક લાઇઓ જ હોય છે એમ નથી, પરંતુ વેપાર કરતા ઘીજી શાંતિના લાઇઓ પણ એ જ માનસ ધરાવતા હોય છે. ખરાબ વર્ષોમાં મહેસૂલ ન લરી શકાય તે વખતે મરકાર જમીનો હરગણમાં કાઢે છે ત્યારે એવા દુઃખના સમયમાં પણ આ વેપારી લાઇઓ ખરી હકીકત જાહેર કરી ખેડૂતોને જવાવવાના પ્રયત્નો કરવાને જદલે એમની ગિલકતો હરગણમાંથી વેચાણ કરી લેવાના આનંદમાં હોય છે. ત્યાં છવાડીને છવવાને જદલે મારીને માતબર થવાના પ્રયત્નો આલતા હોય ત્યાં દુઃખના દાવાનગ સિવાય ઘીજી શું હોય?

આપા દાવાનગમાંય કોઈ શીતળતા આપતા સજ્જન વેપારી લાઇઓ હોય છે જે પોતાના ગામનું અને દેશનું હિત વિચારી ખેડૂતો માટે તનતોડ પ્રયત્નો કરે છે. સાર્વજનિક દિતના કાર્યોમાં તન, ગન અને ધનથી હૃદયપૂર્વક મદદ કરે છે. પરંતુ એ મંજૂરો ઓટલી નાની છે કે તેનું પ્રમાણ નહિ જેનું જ ગણાય. આખું વેપારી માનસ ન કરે ત્યાં સુધી દિલી ઘણું દૂર છે. છતાં જનમન યજ્ઞેશ લાઇઓના સતત પ્રયત્ન હશે તો એ પાસે આવતાં કંઈ ઝાઝો સમય નહિ જાય, માત્ર સરવાળાને જદલે ગુલાકારની રીતે કાર્ય થવું જોઈએ.

વેપારી લાઇઓમાં પ્રામાણિક મંદો લેવા માથે આમોજતિની લાવના જંગે તો સમાજમાં એ દાળ, શરગ અને પ્રતિહાને કારણે ઘણી સેવા કરી શકે. માગાજિક જોટાં ખર્ચ એ સહેલાઈથી સમજાવીને અંધ કરાવી શકે. કરકમર અને રવાથવના પાડ આપી અંદર અંદરના કુમંચ મિટાવી પ્રજાને નીડર અને ગણુલાવી જનાવી શકે.

આજે તો ખેડૂતને કપડાંની જરૂર પડે ત્યારે નાંણાને અલાવે જોઈતો માલ રોકડાથી ખરીદી શકે નહિ અને કાપડીઆને ત્યાં ઉધાર લેવા જાય, ત્યાં એણે સ્વદેશી રાખેનું જ ન હોય એટલે જે હોય ને, પરદેશી પણ અનિચ્છાએય ખરીદાય છે. પરિણામે દેશનું ધન પરદેશ જતાં ગરીબાઈ વધતી જાય છે. ખેડૂતોએ પણ દેશકાળનો વિચાર કરી અને ત્યાં સુધી ખરીદા સિવાય જ ચકાસી લેતાં અને અમૃદૂળતાં મંલ્યે રોકડેથી કપડાંમાં ખાદી જ ખરીદી સ્વાર્થ સાથે પરમાર્થ સાધવાનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. ખૂલ્યા ત્યાંથી કરી ગણ્યા સિવાય દુઃખનો આરો નથી. આવાં કાર્ણમાં વેપારીઓનો સાથ મળે તો કેટલો ગંભીર પ્રશ્ન ઊઠેલી જાય? સ્વદેશીના વેપારથી દેશના ગૃહઉદ્યોગ ખીલવી શકે

અને એના બુદ્ધિગતથી લૂંટાએલાં ગામડાંને ફરી નાંદનાવન નમાં બનાવી શકે.

સંકટથી ઘેરાએલા અને હનાશ બનેલા મહારાજા પ્રતાપને અણીને વળતે જે વણિક ભામાશાએ સંગીન મદદ કરી ગૌરવ સાચવ્યું હતું અને દેશ પ્રત્યેની અન્ય બાવના બતાવી હતી એજ ભામાશાના વંશજો આજે દેશની અણીની પણ મદદગાર નહિ બને, એમની લક્ષ્મી પદ્મધીનતા તોડવામાં નહિ વપરાય તો ગુલામીભરી એ શ્રીમંતાઈમાં મિદાસ કે મઝા પણ શી હશે?

પ્રાચીન સમયમાં દેશનો વેપાર જ્યારે પોઠોથી અને વહાણવટાથી ચાલતો ત્યારે એ વણજારા અને વહાણવટી વેપારીઓ પોતાની પેદાશમાંથી યાવ, ફૂવા, તળાવ જેવાં જંગમી નવાણા અને સાર્વજનિક ઇમારતો બાંધવામાં પુષ્કળ નાણું ખર્ચતા; પોતાનાં નામને અમર કરવાની પરવા વિનાજ બાંધાવેલાં એ નવાણા બાંધાવનારનાં નામ કોતરાયા વિના પણ હજીયે તેમના ગૃહ દાનના મીઠા સ્મારક રૂપે જોવાં છે. એ વેપારની જાહેજલાલીનો તો આજે અવરિચ્છત રીતે નાશ કરવામાં આવ્યો છે. છતાંય રજાસભા ધંધામાં સીધી કે આડી-અવળી રીતે પેદા કરનાર હાલના વેપારી ભાઈઓમાં સાર્વજનિક કામમાં મદદ કરનારાઓની સંખ્યા તો પ્રમાણમાં ઘણી નાની છે. મોટા ભાગના તો રાત-દિવસ વેપારમાં રોકાઈ કોઈ પણ રીતે ખૂડી વધારવાના કાર્યમાંજ મશગુલ હોય છે. ગામના કે દેશના સાર્વજનિક કાર્યમાં જાણે એમને કંઈ સેવાદેવાજ નથી, કોઈ વખત કંઈ મદદ કરે તો જાણે સામા ઉપર મહાન ઉપકાર કરે છે. બીજી બાજુ સામાજિક ખર્ચમાં બીજાઓને આંશુ દેવાના પ્રયત્ન થાય છે અને શાંતિવગમાં હજારોનો ધુમાડો કરે છે. પણ સાર્વજનિક ફંડકાળામાં તો એમનું પ્રમાણ ગરીબ માણસથીયે જિતવતું હોય છે. અને કોઈ સંસ્થામાં તો તખ્તી કોતરાયા વિના કે બીજી રીતે અમર પદ પામ્યા વિના એક પાઈ પણ ન આપે. ક્યાં એ પૂર્વજોના ગૃહ દાનની ઉદારતા અને ક્યાં આમની પ્રકટ દાનની કંજુસાઈ!

પ્રભુએ જેને આપ્યું છે એ વેપારી ભાઈઓએ યુગધર્મ વિચારી પોતાના 'ધનનો ઉપયોગ પોતાના ગામ, વિભાગ કે દેશના દિત માટે યથાશક્તિ શાળા, પુસ્તકાલય, દવાખાનાં, વ્યાયામશાળા, ફૂવા, તળાવ વગેરે કાર્યમાં અને દુનન-ઉદ્યોગની તાલીમ આપીને પોષવામાં કરવા જોઈએ.

મ. ગાંધીજીએ આજે દેશને એક નવી દૃષ્ટિ આપી છે, અને શ્રીમંતાઈ કરતાંય સેવાકાર્યમાં મળતો અનોરો આનંદ જોગ્યો છે. અપાર હૃદયમંથન પછી એ મહાપુરુષે સ્વદેશી અને મૃદઉદ્યોગ દ્વારા ગ્રામજીવન ખિન્નવવાના અનેક

રેસતા જતાગ્યા છે, સંચાને ગદ્યો હાથથી તૈયાર થતી ખાદ્યપોરાકીની ‘વીટામીન’ - છત્રનતરવ ખાળી તરતુઓ વાપરી શારીરિક સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રાચીન કાર્યક્રમ બહુ જ ઝીણવટથી મુક્યો છે, એમાં વેપારીઓનો સાથ મળે તો કેટલું ઉત્તમ કાર્ય થાય? જેને મોટે ભાગે આર્થિક અનુકૂળતાઓ મળેલી છે એવા વેપારી લાઇઓનો દેશોદ્ધારના આ કાર્યમાં સંગીન ટેકા મળે તો એમને બ્રૂએ મરતા કરોડો દેશજન્યુઓની અંતરની આશીષ સાથે આત્માનો જે સંતોષ અને આનંદ મળશે એ અવર્ણનીય દ્રષ્ટો.

વરલામા

ચિમનલાઇ હ. અમીન

ખેડૂતોની શુલામી નાબુદ કરો

અખિલ હિંદ કિસાન મહાસભાના આમાન્ય મંત્રી સ્વામી રાહજનનંદ સ્વરૂપતીએ દેશભરના તમામ કિસાન કાર્યકર્તાઓને નીચેનું સૂચનાપત્ર મોકલ્યું છે :

તમારા જાણવામાં દશે કે ફૂંજપુરમાં મળેલી કિસાન કોંગ્રેસની બેઠકમાં કિસાનોની મુદ્દાગી અને તાકીદની માગણીઓ વીગતવાર પસાર કરવામાં આવી હતી અને એવો આગ્રહ કરવામાં આવ્યો હતો કે આ હક્ક હાંસલ કરવાને માટે કિસાનોએ પોતાના વર્ગનાં મંડળોની મારફત પોતાની રાજ્યશાળની લક્ષ્ય ચલાવવી જોઈશે.

હવે કિસાનો ઉપર થતા આર્થિક ને રાજકીય જુલમની સામે લડવાને સારું તેમનું સંમૂલન કરવામાં સહાયરૂપ થઇ પડે એવી નીચેની વિગતવાર સૂચનાઓ રજુ કરવામાં આવે છે. અલગજન સ્થાનિક સંજોગોને અનુસરીને તેના મૂળ મુદ્દાના તરફને દાનિ ન પહોંચે એવી રીતે તેમાં સુધારાવધારા કરી શકોશો.

૧. પ્રથમ કિસાન કાર્યકર્તાએ ખેડૂતોને સરકાર સાથેની તેમની તમામ તકરારોમાં મદદ કરવી જોઈશે. રૈયતવારી મુલકમાં પાકની આનાપારી સંબંધમાં, જમીનમહેસૂલની મોકુફી અને માર્શી સંબંધમાં, ધૂરીનિશન ખાતાના અને હિમાયતના દર સંબંધમાં અને તળાવનહેરોની દુરસ્તી સંબંધમાં, કાર્યકર્તાઓએ લોકાની દાદરિયાદ તપાસવી જોઈશે અને લોકોની વ્યાજગી માગણીઓ હાંસલ કરવા માટે તમામ મોગ્ય માર્ગ લેવા જોઈશે.

૨. બ્યારે સરકાર તરફથી જમીનમહેસૂલની નવો આંકણી થાય ત્યારે ખેતીની જમીનની કુલ નિપજ અને પાકમાંથી ખર્ચ ખાદ કરતાં રહેતી ચોક્કસ આવક વગેરે તમામ ખાજતો સંબંધમાં વીગતવાર હકીકતો મેળવીને સેટલમેન્ટ

ઓશીસર આગળ તેમજ ઉપરી કિશાનમિતિઓ આગળ રજુ કરવી અને જરૂરિયાત પ્રમાણે જમીનમહેસૂલમાં વધારો થતો અટકાવવાનો અને તેનો દર ઘટાડવાનો માટે યોગ્ય જુએશ ચલાવવી.

૩. હાલમાં જેનીની ખેતી પેદાશના બાવ ગગડી ગયાથી જમીનમહેસૂલનો જોખો જેડૂતોને ધણો આકરો લાગે છે, તેથી એ ખાસ જરૂરનું છે કે ગામે ગામનો મહેસૂલનો આંકડો ઘટાડવા માટે હાલના દિવાની કાયદાની કલમોની તેમને સમજુત આપીને મહેસૂલ આપવાની તારીખ બંને તેટલી ધક્કલવાને અને જેડૂતોના અજાનને લીધે વસુલી અમલદારો તરફથી થતી અનેક પ્રકારની દનડગત અટકાવવા માટે નિરંતર આંખતા ઉપાયો લેવા જોઈએ.

૪. દુષ્કાળથી કે નહીના પૂરથી પાકને નુકશાન થાય ત્યારે જેડૂતોની હાડગારી-ઓ વિશે પૂરી તપાસ કરવી, તેમની રીગતવાર અને તાકીદની માગણીઓ રજુ કરવી અને જમીનમહેસૂલ, તગાવી અને સહકારી કંપનીઓનાં તેમજ ખાનગી દેવાં વગેરેનાં તમામ લહેણાંમાંથી જેડૂતોને ઉગારવા ગળતી ફેશોષો કરવી.

૫. ગામેગામની જમીનમહેસૂલની પ્રથા અને તેનો દર, ફવાની માલીફી, નહેરના દર, ગોચર અને ખગાગા, જમીનનું ક્ષેત્રફળ, જેડૂતોની ઉપર પડતા શીધા અને આડકતરા દર, વગેરે જેડૂતોના હિત સાથે સંજોગ ધરાવતી બાણતોમાં હાલની રિયનિ અને પાઠશા મતિહાસની ચોક્કસી કરવી. અને તેમાંથી આર દાહીને ને રચાનિક પત્રોની મારફત સામાન્ય પ્રગતે જાહેર કરવું.

૬. જમીનદારી વિભાગમાં પ્રથમ નો રૈયતવારી વિભાગમાં જમીનની પ્રત અને જમીનમહેસૂલની આકળી જે ધોરણસર ચાલે તે ધોરણસર આંકણી કરવાને સરકારને અને જમીનદારોને આગ્રહ કરવો; અને પછીથી રૈયતવારી આંકણીના દરથી જમીનદારી સાંચ કેટલી વધારે ભારે છે એ જાહેર કરી એ કમી કરાવવા માટે તેમજ નહેરના પાણીના દર ઘટાડવા માટે અને નહેરો તથા તળાવોની દુરંતની કરવા માટે પ્રયત્ન લડત ચલાવવી. આ હડતમાં જમીનના ભાડૂતો સંજોગથી કાયદા, સરકારી મહેસૂલના કાયદા, વગેરેની કલમોનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવો અને કોર્ટમાં કેસ ચલાવીને, સરકાર સાથે લખાપટી કરીને, ધારાસભામાં અને ગહાર ચળવળ ચલાવીને, જમીનદારોને તેમની કાયદેસર ફરજો અદા કરાવવા માટે ફરજ પાડવી.

૭. પળી જમીનદારો તરફથી સાંચનાં જે ખત નામાવહી જેડૂતોની આગળ રજુ કરવામાં આવે છે અને જેમાં સાંચ ઉપરનાં બીજા અનેક લાગા આપવાની, વેડ કરવાની અંતે એવી જુલમી શરતો લેાય છે, તેમજ ખેડાણ જમીનના મોટાં

ક્ષેત્રકૃષ્ણ પણ આપવામાં આવે છે, તેના ઉપર સહી ન કરવા ખેડૂતોને વખતમર ચેતવણી આપવી.

૮. જમીનદારોના તમામ પ્રકારનાં જુલમી કાગા અને બંધનોની સામે કટ્ટર કાયદેસર લડત લેવી અને દાખલો ખેસાડવા માટે યોગ્ય પ્રસંગે જમીનદારોની ઉપર મુકદ્દમા પણ ચલાવવાં.

૯. જાતી શકે ત્યાં સુધી એક જમીનદારની જમીન ખેડનારા તમામ ખેડૂતોને એકત્ર કરીને તેગના એકપગળથી જમીનદારની પાસેથી સાંધ વગેરેની ગાયતમાં સારામાં સારી શરતો મેળવવાની કાશીષ કરવી.

૧૦. ખેતરનાં ઝાડોની માલીફી ' અને ઉપયોગના હક્ક તેમજ ગોચરની અને ખરાબા જમીનોમાંથી મફત ઘોસું, લાકડાં અને પાંદડાં લેવાના હક્ક હાંસલ કરવા માટે અને તેનું રક્ષણ કરવા માટે જનતા ઉપાયો લેવા.

૧૧. જ્યાં જ્યાં ખેડૂતો કે જમીન વગરના મજૂરોની પાસે વેડે કામ કરાવવાને અમલદારો કાશીષ કરે ત્યારે તેમનો રીતમર સામનો કરવાને ખેડૂતોને તાલીમ આપવી અને યોગ્ય પ્રસંગે તેવા અમલદારોની સામે કોર્ટમાં કેસ ચલાવવાં.

૧૨. જ્યારે જ્યારે ખેડૂતોની માગણીઓ નામંજુર થાય અથવા તેમની ઉપર જુલમ ગુજારવામાં આવે ત્યારે તેમને એકત્ર થઈને અમરકારક પગલાં ભરવાની તાલીમ આપવી.

૧૩. જે જે પ્રદેશમાં હાલી કે દુગળા જેવા ખેતીના ગુલામો રાખવાની પ્રથા હોય ત્યાં તેમની હાલત અને હાડમારીઓ વિષે ગામેગામ ગારિક-તપાસ ચલાવવી અને તે વિષે ઉપરિ સમિતિઓને તેમજ સરકારને હેવાલ મોકલવા અને હાલની ગુલામીની પ્રથા નાબુદ કરવા માટે કોર્ટ મારફત અને બીજી રીતે ચાંપનાં પગલાં લેવાં.

૧૪. જ્યાં મોટા ખાતેદારો, ઇનામદારો કે મોટા ગણોત્તીઆઓ નાના ખેડૂતોને સાંધે જમીન ખેડવા આપતા હોય, ત્યાં કિસાન કાર્પકર્તાઓએ આવા ગણોત્તનો તથા ખતનો જારિકાર્થી અભ્યાસ કરવો અને એકેક ખેડૂત કે ગણોત્તીઆના તમામ ખેડૂતોને એકત્ર કરી તેગના સાંચના દર ઘટાડવા કાશીષ કરવી.

૧૫. જ્યારે જ્યારે મોટા ઇનામદારો, ખાતેદારો કે ગણોત્તીઆઓ અને તેમના ખેડૂતોની વચ્ચે સમાધાન ન થઈ શકે ત્યારે જમીન ન ખેડવાની અથવા સાંધ ન આપવાનું મોકુફ રાખવાની સલાહ ખેડૂતોને આપવી.

૧૬. જમીન વગરના ખેડૂતોના મજૂરીના દર અને તેમની હાલત વિષે ગારિકાઈથી તપાસ કરવી અને તે સુધારવા માટે જમીનદારો, મોટા ખેડૂતો

સાથે મસલત કરવી અને જરૂર પડે ત્યારે હડતાળ પાડવાની સૂચના આપવા મજૂરોને આપવી.

૧૭. તમામ લેણુદારો અને શાહુકારો સાથેના ખેડૂતોના હિસાબ, નામાં અને ખાતાપત્રનાં દેવાં અને વ્યાજ વિષે કિસ્સાન કાર્યકર્તાઓએ ગારિક તપાસ કરવી અને વ્યાજના દર ઘટાડવા માટે તેમજ એકંદર લહેણું કપાવવા માટે જનતા ઉપાયો લેવા.

૧૮. તમામ દેવાદાર ખેડૂતોને તેમના લેણુદારોની સામે એકત્ર સામનો કરતાં શીખવવું અને થોડા લાગે ત્યારે તુમાખી અને જુલમી શાહુકારોનો અને તેમની દુકાનોનો ગદિપકાર કરવાની સહ આદરવી. શાહુકારોના પંચમાંથી ગરીબ ખેડૂતોને ગણાવવા માટે કાયદેસર પગલાં લેવામાં તેમને મદદ આપવી અને મદદકારી ગંડળીઓની કે સરકારની મારફત તેમને જરૂરી રકમ મેળવી આપવાની કાશીય કરવી.

૧૯. ખેડૂતાતા ઉપર થતાં વેપારીઓનો જુલમ અટકાવવા માટે કિસ્સાન કાર્યકર્તાઓએ જતનાં પગલાં લેવાં અને ખાસ કરીને ખોટાં તોલમાપથી ખેડૂતોને થતું નુકસાન અટકાવવા માટે તેમજ ગેરકાયદેસર લેવાતા લાગા ગંધ કરવા માટે પગલાં લેવાં.

૨૦. જો ત્યાં મુખી ગામેગામ ખેડૂતોને એકત્ર થઈને વેપારીઓ પાસેથી વ્યાજથી ભાવ લેતાં શીખવવું, તેમજ સહકારી મંડળીઓની મારફત અને અનાજનાં પદ્ધતિસર અમરોતી મારફત અનાજ વેચવાને તેમને શીખવવું. વળી અનાજતા રોજ રોજના જાતરતા ભાવ પણ વળતોવળત ખેડૂતોને મહેર કરવા.

૨૧. ખેતીની ઉપજના ભાવ ઘટી ગયા છે, તેથી નહેર તથાવના પાણીના દર ઘટાડવા વિષે સરકાર ઉપર દબાવુ લાવવું. વળી જ્યાં જૂનાં જળાશયમાંથી પાણી મળતું ગંધ થયું હોય ત્યાં તેના મરકારી દરની વસુલાતનો કાયદેસર રીતે વિરોધ કરવા અને તેને ભવિષ્યમાં રદ કરવા માટે તેમજ એકંદરે નહેર-કામના મૂળ અર્થનું વ્યાજ અને અર્થ જરણાઈ કરવા માટે જરૂરી દર આંકવાને સરકારને આમ્રદ કરવો.

૨૨. દુષ્કાળ, નદીનાં પૂર, વાવાઝોડ કે એવી બીજી આસમાની સુલતાની-થી પાકને નુકસાન થાય ત્યારે પાણીના દર સહંતર માફ કરાવવા માટે સહન સહાવવી.

૨૩. ગામ ગામની વચ્ચે જે તથાવના પાણીનો વહેંચણીનું ધોરણ તે ગામડાંના ખેડૂતપ્રતિનિધિઓની સમિતિઓનો મારફત જ નક્કી થવું જોઈએ.

અને તે મુજબજ નહેરુ ખાતાના અમલદારોએ અમલ કરવો જોઈએ. માત્ર ખાસ સંજોગોમાં જ ગામડાના પ્રતિનિધિઓની અને નહેરુના અમલદારોની સંયુક્ત સમિતિની મારફતે જથ્દા ઝગડાઓનો નિકાલ થવો જોઈએ.

૨૪. નહેરુના અમલદારોની મારફતે થતા અન્યાયી કે આપખુદી હુકમોની ખારિજ તપાસ કરીને તેની સામે લડત ઉપરિ અમલદારો સુધી પહોંચાડવી જોઈએ અને કાંઈ પંખુ ઠેકાણે લાંચરૂશવતના કિસ્સા અને ત્યારે તેનું પોકળ કાયદેસર રીતે ખોલવું જોઈએ.

૨૫. ત્યાં ત્યાં મોટી ખાણુ જનાવનારની કંપનીઓને કે બીજી માલદાર વ્યક્તિઓને નહેરુના તમામ પાણીનો ઓકલદ્યુ પરવાનો આપવામાં આવ્યો હોય ત્યારે તેની સામે જંગી લડત ચલાવવી અને સાદા ગરીબ ખેડૂતોને પાણીના સરખા હક્ક મેળવવી આપવાને જોરદાર પ્રયામ આદરવા.

૨૬. જંગલોમાંથી ખેડૂતોને પોતાની અંગત જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા સાફ જોઈવું ધાસ, લાકડું અને વાંસ મફત મેળવવી આપવા સાફ અળવળ ચલાવવી અને જંગલ ખાતાના અમલદારો તંત્રથી ચાલતો જુલમ અને લેવાતી લાંચ અટકાવવા કાશીય કરવી.

૨૭. સરકારી અમલદારો, જમીનદારો, સહકારી ગંડળીના અને લોકલ ખોડના માણુસોની મારફતે પર્યુ લાંચરૂશવત લેવાતી બીજીકુલ બંધ થાય તે માટે ખાસ પ્રયાસો આદરવા.

૨૮. ખેડૂતોની પત્રિપદો ઉપર તેમજ તાલુકા જિલ્લાની અને ઉપરિ અમલદારોની કચેરીઓ ઉપર કિસાનોની કુચ વખતોવખત લેઈ જવી, જેથી કિસાનોને તેમની સંગઠનશક્તિનું લાભ થાય અને ખેડૂતોની ખરી માગણીઓ અમલદારોના ધ્યાનમાં આવે.

૨૯. સાકર, શણ, કાપડ, કપાસ, ચોખા, ઘઉં, મગફળી, વગેરેની આયાત, નિદાર કે કારખાનાને સરકાર તરફથી ખાસ રક્ષણ આપવામાં આવે ત્યારે તેની યોગ્ય કિંમત કાયદાથી મુકર કરાવવા માટે અળવળ ચલાવવી.

૩૦. જમીનદારો, શાહુકારો અને બીજા શોષક વર્ગોની સત્તા અને લાગવગને નાણુદ કરવાને માટે જનતા પ્રયાસો કરવા અને તે સાફ કિસાનોનું પીડનળ જમાવવું અને તેમની જમીનો, દોર વગેરે મિલકત હસ્તગતથી લેવાતી અટકાવવા જનતા કાશીય કરવી.

૩૧. હરેક કિસાન કાર્યકર્તાની ઝો ખાસ ફરજ છે કે તેણે કિસાન સંભાળે ધડેલા ખેડૂતોના મૂળ અને તાકીદના હકના જાહેરનામાંનો પ્રચાર કરવો અને

તે વિષે સહાનુભૂતિ ધરાવનાર મંડળો અને સભાઓનો ગનનો ઉપયોગ કરવો.

૩૨. કિસાનોની રાજકીય લડત સપાટાબંધ આગળ ધપાવવા માટે તેમનું સંઘર્ષણ પાકા તંત્રમાં મૂર્તિમંત થવું જોઈએ. તેથી હું તમામ કિસાન કાર્ય-કર્તાઓને ખાસ વિનંતી કરું છું કે તેમણે દેશભરમાં ઉપર મુજબની ચળવળ ચલાવવા માટે કિસાનસભાઓની હારમાળા જમાવવી અને તેમાં ભરપૂર સભાસદોની ભરતી કરવી, કિસાનોની આર્થિક અને રાજકીય સ્વતંત્રતાના મોરચા બાંધવા.

૩૩. જ્યારે જ્યારે કિસાનપરિષદો ભરાય ત્યારે તેની સાથે સાથે કિસાન-દષ્ટિગિંદુથી નવી ઢગના મેળાઓ, ખેડૂતોની રમતો, ખેતી અને ખેડૂતોની રિયનિ ઉપર પ્રકાશ પાડે તેવાં પ્રદર્શનો યોજવાં જોઈએ.

૩૪. ખેડૂતોને તેમના સંઘર્ષણનું તથા લડાયક શક્તિનું પાકું જ્ઞાન કરાવવા માટે તેમને રાષ્ટ્રીય કિસાનગીતો સાથે મળીને ગાવાની તાલીમ આપવી જોઈએ.

—*—

દેવગિરિ

દેવગિરિનો કિલ્લો અને ઇલોરાની જગમશદુર ગુફાઓના નિરીક્ષણ માટે મેં ૬. સ. ૧૯૩૫ના મે માસની ૨૭ તારીખે મુંગધથી (ગરબે ૧૦-૧૦ મિનિટ ઉપડતી છ. આઈ. પી. રેલવેની નાગપુર એક્સપ્રેસમાં) પ્રસ્થાન કર્યું. ગરબે ૩-૧૧ મિનિટ મનમાડ જંકશન આવ્યું. (અહીંથી ઘોડ તરફ જતી શાખામાં અહમદનગરનો કિલ્લો જોવા જઈ શકાય છે.) દેવગિરિ (દોલતાગાદ) જવા માટે નિઝામ્સ ગેરંટીડ સ્ટેટ રેલવેની મીટરગેજ લાઇનમાં બેસવું પડે છે. સવારે ૬-૪૦ મિનિટ દોલતાગાદ સ્ટેશન આવ્યું. અહીંથી હું એક બેલગાડીમાં કિલ્લા તરફ રવાના થયો. દોલતાગાદ સ્ટેશનથી કિલ્લો બે માઈલ દૂર છે. વચ્ચે 'માળાવાડ' ગામ આવે છે. ત્યાંથી થોડે દૂર જતાં એક રસ્તો ઉત્તરમાં દોલતાગાદ તરફ અને બીજો રસ્તો દક્ષિણમાં કિલ્લા તરફ ગયેલો છે. આ રસ્તાઓ ફંટાય છે ત્યાં નાકા ઉપર એક નાની હાટેલ છે. અહીં આ નારતો લીધા પછી મેં કિલ્લા તરફ ચાલવા માંડ્યું. બે માઈલ જોડે જતાં કિલ્લામાં પ્રવેશ કરવાનો રસ્તો આવે છે.

કુદરતી ઊંચા ખડકની અંદર મુરંગ ફોડીને કિલ્લાની દિવાલો અને રસ્તા બનાવેલાં છે. તે સિવાય કિલ્લાને ફરતી ચોમેર હાડી પાણીની ખાદ બનાવેલી છે. કિલ્લો જોવાનો સમય સવારના ૭થી સાંજના ૫ સુધી મુકરર કરેલો છે.

ઉત્તર ને પશ્ચિમ દિશાના આડઅવળા દરવાજા પસાર કરીને જતાં નિઝામ રાજ્યનું પોલીસથાણું આવે છે. અહીં એક બોમીઓ પથ્થુ રહે છે. કિલ્લો અને દોલનાખાદ કર્યો સૌ નિઝામ રાજ્યની હકુમત નીચે છે. કિલ્લો ભેવાની કોઇ પણ શી લેવાની નથી. ખડકની અંદર જૂના વખતનો સુરંગ છુપાએલો હોવાથી ચક્રમક, ગન પાઉડર તથા દિવાસળી જેવી ચીજો કિલ્લામાં લેઇ જવાની મનાઇ છે. અંદર ગયા પછી, અખણ મુસાફરો કિલ્લાની અંદર બૂલા પડી ગય તેવા અટપટીઆ માર્ગ આવે છે. તે મિત્રાચ અધારા વાંકાચુકા માર્ગમાં મશાલની જરૂર રહેતી હોવાથી નિઝામ રાજ્ય તરફથી બોમીઓ રાખવામાં આવ્યો છે. પોલીસથાણું હોડીને કિલ્લો ચઢતાં પ્રથમ ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં જૂનાં મંદિરો આવે છે. અહીંથી નજીકમાં ચીની મહેલ છે, જેમાં કુતુબશાહી બાદશાહ અબદુલ દસનને ૧૦ વર્ષ સુધી કેદ કરી રાખ્યો હતો. અહીંથી આગળ જતાં ચાંદમિનાર આવે છે. આ મિનારમાં વાપરેલી ઇટેા ઉપરનો રંગ આજે હજી પણ ચમકદાર દેખાય છે. આગળ જતાં ડાબે હાથે હાથીઓને રનાન કરાવવાનો હોજ આવે છે. હાથીહોજની પશ્ચિમે દેવીનું મંદિર છે.

હવે વાંકાચુકા માર્ગવાળા દરવાજા પસાર કરીને જતાં એક નાનો છુરજ આવે છે. આ છુરજ ઉપર બાદશાહ આલમગીરની બનાવેલી પંચધાતુની તોપ નિરીક્ષણ કરવા જેવી છે. મેંદાના મસ્તકના આકારવાળી આ તોપ ચમકદાર છે. વિગનપુરની પ્રસિદ્ધ 'નિઝામ ઉલ મુલ્ક' તોપ કરતાં આ તોપનો ઘેરાવો જોઇ છે. પરંતુ લંબાઇ ૧૫ ફૂટ જેટલી છે. આની ઉપર ઉર્દુમાં 'અશુલકજલ અહમદ પાદશાહ' લખેલું છે. અહીંથી આગળ દારૂગોળા અને લશ્કરને રાખવાની જગા આવે છે, તેને ફરતી દિવાલ છે. દક્ષિણ તરફ પાણીની ખાઇ ઉપરનો પૂલ પસાર કરીને જતાં એક નાનો ચોક આવે છે. જૂના પૂલની રચના એવી હતી કે જરૂર પડતાં તેને ખેંચી લેતાં ખડકની દિવાલ સાથે ભેડાઈ જતો. હાલનો પૂલ નવીન બાંધેલો છે. ચોકથી આગળ વધવા માટે બોમીઆને સાથે લેવાની ખાસ જરૂર રહે છે, કેમકે અધારો માર્ગ અહીંથી સડ ચતો હોવાથી પ્રવેશ કરવાના દાર આગળ 'અંધેર રાસ્તા' 'Subterranean Road' એવાં દિંદી તથા અંગ્રેજીમાં સૂચના-બોર્ડ ચોટલાં છે. અહીંથી બોમીઓ મશાલ મળવાથીને રસ્તો બતાવતો આગળ ચાલે છે. આવે મુખે રોચ્છામટ સાડ કાગ આવે છે. ખડકની અંદર સુરંગથી પોલાણ કરીને અમુક ફૂટ સુધીના વાંકાચુકા આ અધારા માર્ગની ગભે બાજુની દિવાલોની ઉપરના ભાગમાં નાની મુકાઓ બનાવી રાખેલી છે, જેની અંદર લશ્કરી

સિપાહીઓ છૂપાઇને બેસી જતા અને દુશ્મનોના માણસોને આ રસ્તેથી પસાર થતા જોઇને તેમના ઉપર ગોળીઓ છોડી મૂંઝવીને તેમને નમાડી દેતા હતા. આ અંધારા માર્ગ પૂરો થતાં એક દ્વાર એવું આવે છે, જેને અમાણ માણસ બૂલથી ખરા માર્ગનું દ્વાર સમજીને તેમાં પ્રવેશ કરી આગળ વધવા જાય તો પાણીની ઊંડી ખાઇમાં જ પટકાઇ પડે. કિલ્લામાં પેડેલા દુશ્મનોના માણસો જોશથી ધસી આવતાં આ દ્વારવાળા માર્ગથી આગળ વધતાં સીધા પાણીની ખીણમાં જ જઈને પડે તેટલા માટે આ જનાવટી માર્ગ જનાવી રાખ્યો હતો. હાલ આ દ્વાર પુરી નાખેલું છે. તેના પોલાણમાંથી કાંકરા કે પથ્થર નાખતાં પાણીની અંદર જઈને પડે તેનો અવાજ સંભળાય છે.

ખરો માર્ગ તો પશ્ચિમ તરફની સીડી ઉપર થઇને છે. સીડીની ઉપર ખડકની અંદર લોખંડના બે મજબુત પાટા જડીને તેના ઉપર લોખંડના મોટા તથાના ઘાટનો એક દાદર જનાવી રાખ્યો છે. દુશ્મનોને સીડી ઉપર ચઢી આવતાં ચટકાવવા માટે આ દાદર ગંધ કરવામાં આવતો હતો. બંધ કર્યા પછી તેના ઉપર પાંચ ફૂટ ઊંચો કાલસાનો થર કરીને સળગાવતા હતા. દાદરની યાજુના એક પોલાણમાંથી હવા આવતી રહેતી હોવાથી જાહુ જ થોડી વારમાં કાલસા સળગી જાડતા. તવાની આસપાસ પાંચથી સાત ફૂટ ઊંચી દિવાલો ખડકની અંદરથી કેરી કાટેલો હોવાથી તાપ એકદમ ઓછો થવા પામતો નહિ, એટલું જ નહિ પણ સીડીની નીચેનો ભાગ પણ જાહુ જ તપી જતો હતો.

ગમે તેવા બજાવાન સત્રુને હતાશ થઇને પાછું ફરવું પડે તેવી વ્યવસ્થા આ કિલ્લાના રક્ષણાર્થે કરવામાં આવી હતી. જૂના વખતનો દારૂગોળો હજી સુધી એક ખંડની અંદર રાખવામાં આવ્યો છે. અહીંથી આગળ વધતાં છ ફૂટ લાંબી 'જંગલ તોપ' આવે છે. મશીન ગનની માફક ફેરવી શકાય તેવી આ તોપનો ઉપયોગ કિલ્લાને ઘેરા ઘાઝનાર સત્રુના માણસોને નસાડવા માટે કરવામાં આવતો હતો. અહીંથી થોડું ચઢતાં એક નાની તોપ આવે છે. હવામાં ઊંચે ઝોળો ફેંકવામાં આ તોપનો ઉપયોગ થતો હતો.

પાસેના એક હોજની અંદર પાણીનો સંગ્રહ લશ્કરના ઉપયોગ માટે કરી રાખના હતા. આ હોજ ખડકમાંથી કેરી કાટેલો છે. હોજથી આગળ ઊંચે ચઢતાં રાજા રામદેવનો મહેલ આવે છે. મુસલમાનોને હાંથ કિલ્લો ગયા પછી શાહજહાંન અને ઔરંગઝેબ પોતાને હવા ખાવા માટે આ મહેલનો ઉપયોગ કરતા હતા. આજે તો તે કિલ્લો જેવા આવનાર પ્રવાસીને વિશ્રાન્તિ લેવાના સ્થાન તરીકે વપરાય છે. ખડકની છેક ટોચે જન્માર્દનનું મંદિર છે. આટલી

ઉત્તિષ્ઠાઓથી આસપાસનાં મેદાનો તથા પદાડીઓનું દરજી સુંદર લાગે છે. પુરાતન કાળના હિંદુ રામજીઓ ગંધી રીતે સમવસ્ત્રા અને સંરક્ષણના પ્રયત્ન સાથે આ ગઢ બનાવી રાખ્યો હતો. અણ્ણાઉદીનના ત્રાસથી ગુજરાતમાંથી આવેલો રામ કરણધેન્નાએ આ ગઢમાં આશ્રય લીધો હતો.

દિંદના ખીમ કિલ્લાઓ કરતાં આ કિલ્લાની રચના અનોખી છે, એટલે કે તેના સંરક્ષણ માટે જે સાવચેતી અને વ્યવસ્થા કરી રાખી છે તે ગંધી વિલક્ષણ બુદ્ધિયુક્ત છે. પૂર્વ કાળના માનવીઓનાં શારીરિક અને ઔદ્ધિક બળ વર્તમાન વૈજ્ઞાનિક કાળના માનવસમાજને સરમાન તેવાં હતાં, એમ જોનારને લાગ્યા વગર રહે નહિ તેવું છે. મેવાડનો ચિત્રાગઢ, મધ્ય પ્રાંતના આસીરગઢ ને રાયગઢ જેવા કિલ્લાઓ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિયા પ્રશંસાને પાત્ર બનેલા છે, પરંતુ દેવગિરિનો કિલ્લો માનુષી કળા, બળ અને બુદ્ધિશક્તિની યાદ દેવડાવી રહ્યો છે. ગમે તેવા બળવાન શત્રુને મૂંઝાદો હાર ખાવી પડે તેવી રીતની તેની રચના પ્રશંસનીય છે. નક્કર ખડકની અંદર પાલાણ કરીને તેની અંદર બનાવેલા અટપટીઆ માર્ગ તથા ખડકને ચીરીને ચોમેર ફરતી બનાવેલી પાણીની ઊંડી ખાઈ જોનારને હેરાત પમાડે તેવાં છે. ટૂંકમાં દિંદમાં જોવાલાયક જે કાંઈ ઉત્તમ ગઢ હોય તો દેવગિરિ યા દોલતાબાદનો કિલ્લો છે એમ કહેવું જ પડશે.

પરંતુ અહીં એક મહત્વની વસ્તુ યાદ આવે છે અને તે એ જ કે આ સર્વશ્રેષ્ઠ ગઢના રામ કે પાદશાહ આજે તેમાં રહીને પોતાને સ્વતંત્ર કહેવડાવવાને લાયક રહ્યા નથી. દુશ્મનો જરા પણ ફાવી શકે નહિ તેવી રીતની તેની વિલક્ષણ રચના છતાં તે હિંદુ રામજીને હસ્તક કેમ ન રહ્યો? મુસલમાન પાદશાહો, તેને છત્રી લીધા પછી, તેમાં સ્વતંત્રપણે કેમ ન રહી શક્યા? પોતાની સત્તા અને સંપત્તિ સૌ કાયમને માટે અવિચળ રહેશે એમ માનનાર, અગાધ શારીરિક અને માનસિક બળ ધરાવનાર, આર્યજાતિ આજે ગુલામગીરીમાં સપડાઈને નિષ્પ્રાણ દશા ભોગવી રહી છે, એટલું જ નહિ પણ દુનિયાની પામર જાતિઓની ગણનામાં આવી ગઈ છે! આજે નથી રહ્યું તેવું શારીરિક બળ, નથી રહી તેની ઔદ્ધિક કે માનસિક શક્તિ, તેમ નથી રહ્યું તેવું આત્મબળ.

વળી હિંદ ઉપર સર્વભૌમ સત્તાધારી મોગલ પાદશાહોના વંશજ આજે એવા જ પામર બની બેઠેલા છે. હિંદુ કે મુસલમાન સૌ પરાધીન હાલત ભોગવી રહ્યા છે. આજે તો યુરોપીય જાતિની જાહોજલાલી દુનિયામાં ગંધે દૃષ્ટિગોચર થાય છે. જગતને ખૂણેખોચરે પોતાની સત્તા જમાવીને બેઠેલી એ જાતિઓ આગળ કહ્યું તેમ પૂર્વની આર્ય જાતિની જેમ એમ જ માનવા લાગી ગઈ છે

કે પોતાના આધુનિક વિજ્ઞાનને જળે જગનના દેશો ઉપર પોતાની સત્તા કાયમ રાખી શકશે અને નિર્ભયપણે અન્ય દેશોનાં દ્રવ્ય લૂંટીને પોતાના દેશના અગ્નના તર રાખશે, એટલે કે પોતાનાં વૈજ્ઞાનિક સાધનો અજ્ઞેય હોઇને કાયમને માટે પોતાની સત્તા અને દ્રવ્ય ટકી રહેશે એવું માની બેઠેલી છે. પરંતુ દેવગિરિ જેવા અજ્ઞેય ગદના માલિક આર્યોની આજે શ્રી દશા થઇ રહી છે, પૂર્વકાળની નેમની ગ્રહોજ્જ્વાલી દર્શાવતા કિલ્લાઓ તથા શહેરોમાંનાં અખૂટ દ્રવ્ય તથા ઉદ્યોગકુત્રરની કેવી પાવમાલી થઇ રહી છે અને તેવી વિપરીત દશા શા કારણથી થઇ છે, તેનો વિચાર તેમને આવડે નથી એજ આશ્ચર્ય થવા જેવું છે. સત્તા અને દ્રવ્યના પતન સાથે પરાધીનતામાં સપડાયાનું દેશાન્ત એકલા દિંદનું નથી; મેક્સિકો, ઇજિપ્ત, દક્ષિણ અમેરિકાના ઈન્કાલેણ્ડ આદિ દેશોનાં પતનનાં દેશાન્ત જગત આગળ મોઘુદ છે. મનુષ્યસમાજ પોતાના બુદ્ધિજળથી અદ્વંદારમાં હસકાઇ જઇ મમાન્દતા, પ્રેમ અને મત્વને ચૂકી ભ્રષ્ટ અને છે—માનવ-કર્તવ્યથી ચ્યૂત થાય છે ત્યારે તેનાં બુદ્ધિયાતુર્ય અને શૌર્ય સૌ નષ્ટ થતાં ગય છે. માનવગતિના ગર્વ અને અનીતિભરેલા લક્ષણના સંહાર માટે સૃષ્ટિ-કર્તાએ સ્વાભાવિક નિયમ ધડી રાખ્યો હોય છે, તે મુજબ એવી માનવગતિએનો વિનાશ થવા લાગે છે; એટલું જ નહિ પણ એ વિનાશકાળના પ્રારંભથી માંડીને અંત સુધી તેમનાં બુદ્ધિ અને હડાપણુ ધૂળધાણી થતાં ગય છે. ઇતિહાસ તેની સાક્ષી પૂરે છે. આજના સામ્રાજ્યવાદીઓ અને મૂડીવાદીઓ ઇતિહાસના આ સાચા પાસાને નિહાળીને અંતરદષ્ટિ દરી જોવાનો અવકાશ લેતા નથી એ નેમને અને દેશના સૌ આમવર્ગને માટે દુઃખદ સિધ્ધિ કહી શકાય. ભૂતકાળનાં જળવાન સામ્રાજ્યો અને અગાધ શ્રીમંતાઇ કેવી રીતે નષ્ટભ્રષ્ટ થયાં તે વિવંક-બુદ્ધિથી વિચારી જઇને વર્તમાન જીવનમાં સુધારો કરવો એ રાજ્ય અને પ્રજા દેંદનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. તાત્પર્ય કે જૂતને વર્તમાનમાં ભેળવાને પછી ભાવિની કલ્પનાઓ વિવંકબુદ્ધિથી કરવામાં આવે તોજ સમાજમાં શાન્તિ સ્થપાય.

દેવગિરિનો કિલ્લો મુમલગાન જાદયાદોને દસ્તક આપ્યા પછી તેમણે તેનું નામ દોલતાખાદ રાખ્યું અને કિલ્લાની નીચે દોલતાખાદ શહેર વસાવ્યું. તેની આસપાસ ફરતી પથરની દિવાલ જાંધી હતી જે આજે ખડિન દોલતમાં છે. શહેરની ધણી હમારતો પણ ખડેર દશામાં છે. દોલતો દોલતાખાદ કર્યો કિલ્લાથી એક માઇલ દૂર ઉત્તરમાં ૧૫૦૦ ઘરની વસતિવાળો છે.

ઉનાળાનો આમસુધારણાનો શિક્ષણવર્ગ

ખાસ કરીને ગામડાના શિક્ષકો, પંચાયત નથા સહકારી મંડળીના સભાસદો તથા સરકારી અને પ્રાન્તપંચાયતના અમલદારો, સામાજિક કાર્યમાં રસ લેનાર લાઇબ્રેરો, કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ, ગ્રેકાર પદ્ધતિધરો, નથા તેવી જ હતર વ્યક્તિઓ પણ આ શિક્ષણવર્ગમાં ભાગ લેઇ શકે છે.

આમપુનર્વ્યવસ્થા કેન્દ્રસ્થાન કોગ્રાના નગરથી આમસુધારણામાં રસ લેનાર કાર્યકર્તાઓને આમસુધારણાનું શિક્ષણ આપનાર મને ૧૯૩૭ની સાલનો ઉનાળાનો આમસુધારણાનો શિક્ષણવર્ગ તારીખ ૧૦મી મે ૧૯૩૭થી તારીખ ૨૬મી મે ૧૯૩૭ સુધી ચલાવવામાં આવનાર છે.

આ વર્ગમાં નીચેની જાગતો ઉપર શાસ્ત્રીય તથા પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ આપવામાં આવશે. આમસુધારણાનાં મૂળનિર્ણયો ને પદ્ધતિ પ્રૌઢ શિક્ષણ, ગામડાંનું આદાર અને સ્વચ્છતા, ગામડાંનાં મનોરંજક સાધનો અને રમતગમતો, ખેતી, દોરના સાધારણ રોગો અને તેની માવજત, મર્યાદાઉછેર, વાડાનાં શાકભાજીઉછેર, ફળાડાઉછેર, કાંતણ, વણાટ, સીવણ તથા ભરતગૂથણ કામ, ધોળીકામ સાબુ જનાવવાનું કામ, ટોપલા, સાદડી તથા સાવરણીઓ જનાવવાનું કામ રંગ તથા છાપકામ, દરજી તથા ગાંધીને ઉપયોગી દોરના દડા જનાવવાનું કામ તથા દુકાનદારોને ઉપયોગી કાગળની કાચળીઓ જનાવવાનું કામ. વગેરે વગેરે નાના ગૃહઉદ્યોગો.

તે ઉપરાંત આમપંચાયત, જાગવીર પ્રવૃત્તિ આમસુધારણા, વગેરે વિષયો ઉપર વિવેચનો થશે. ગામડાંની પેદાશ કાયદાકારક રીતે વેચવાની પદ્ધતિ વિષે આ વર્ગમાં ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવશે.

વર્ગમાં કોણ દાખલ થઇ શકે છે : આમસુધારણામાં રસ લેતી વ્યક્તિ પછી તે ગમે તે જ્ઞાતિજનનિનાં પુરુષ અગર સ્ત્રી હોય તે પણ દાખલ થઇ શકે છે. જેઓ ગામડાનાં ઓછામાં ઓછાં સુખમાધનોથી મંત્રાષ્ટ નથી તેઓએ અરજી કરવી નહિ. શિક્ષણ અંગ્રેજી તથા ગુજરાતી ભાષામાં આપવામાં આવશે પોતપોતાના વિષયમાં નિષ્ણાત ગણાતી જુદી જુદી વ્યક્તિઓ ભાષણો આપશે.

દાખલ થવા અરજી કરનાર પ્રત્યેક અરજદારે અરજી સાથે રૂ. ૧૦ અંગ્રા દસ, વીશીખર્ચ માટે એડવાન્સ આપવા પડશે.

ખોડિંગમાંનો ખોરાક શાકાહારી રહેશે. વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની સાથે પોતાનો ખિસ્સો, યાળા, વાડો, લોટો, ફાનસ, વગેરે પોતાની દરદોશની જરૂરી ચીજો

સાથે લાવવી પડશે. ખાટલાની જેને જરૂર હોય તેણે પોતાના કેમ્પ ખાટલા સાથે લાવવા. પૂરતી વૈદ્યકીય અને રહેવા કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. આનું વિદ્યાર્થીઓ માટે ખામ છંદાવદી ગોકવલ્ય કરેલી છે, પણ તેમનો ખોરાક વર્ગના રસોડામાંથી જ મળશે.

રવિવાર તથા છતર તહેવારો પળાશે. પણ રમને દિવસે વિદ્યાર્થીઓને ખર્ચે આનુઆનુનાં રથજો લેવા કરવા માટે લેઈ જવામાં આવશે.

વર્ગ પૂરો થયે મેળગ્ય વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

જુદી જુદી સામાજિક સંસ્થાઓના સંચાલકો વર્ગની મુલાકાત લેશે, અને વખતોવખત લાપણો આપશે. કેન્દ્રસ્થાનના સંચાલકો, પ્રગતિ ખાતાના પ્રાન્તિક અમલદારો વર્ગમાં શિક્ષણ આપશે. તે ઉપરાંત ખાતાના અધિકારીઓ તેમજ રાજ્યના છતર અમલદારોનાં લાપણો થશે.

વર્ષમાં દાખલ થવાની અરજીઓ વ્યવસ્થાપક, શ્રામપુનર્ગચના કેન્દ્રસ્થાન, કાસંગા તરફ મોકલમાં મોડી તારીખ ૧લી મે ૧૯૩૭ મુધીમાં આવી જવી જોઈશે.

મુધરેલાં શ્રામકોનાનું દિગ્દર્શન નીચેની જાણતોથી થશે :

(૧) શારીરિક :- પૂરતાં વૈદ્યકીય સાધનો, રોગનિવારણની પદ્ધતિઓ, મનોરંજનનાં સાધનો. (૨) કેળવણી :- ઉત્તમ પાક અને તે મેળવવાની ઉત્તમ પદ્ધતિ, જુદા જુદા પ્રકારની સદકારી મંડળીઓ, ધરગથુ ધંધાઓ. (૩) શિક્ષણ વિશે :- છોકરાઓ તથા છોકરીઓનો જીવનક્રમ અને તેમની જરૂરીઆતો પૂરી પાડવી, પ્રૌદ શિક્ષણ માટે ગતિશીલતાઓ, શ્રામપુરતકાલયો, નાટક, સંવાદ વગેરે, પ્રદર્શનો. (૪) આરોગ્યની ખીલવણી :- જાળવી રાખવી પ્રવૃત્તિ, રોગસંસ્થાઓ, ગર્ભ ગાઈડ, બ્લ્યુ ગર્ડ, વગેરે. (૫) આધ્યાત્મિક :- સામાજિક દુર્ગિવાળોનો ઉચ્છેદ, ધાર્મિક શિક્ષણ, ધાર્મિક ભજન, નાટક, સંવાદો, પ્રાર્થના, વગેરે.

નીચેના વિષયો ઉપર વિગતવાર માહિતી આપવામાં આવશે :

(૧) શ્રામ સુધારણા. (૨) શ્રામકોની સ્વચ્છતા અને આરોગ્ય. (૩) પ્રૌદ શિક્ષણ. (૪) શ્રામકોનાં મનોરંજક સાધનો તેમજ રમતગમતો. (૫) ખેતી. (૬) દોરડેર અને તેની માવજત. (૭) સદકાર. (૮) શ્રામસંચાલન. (૯) મરગથુ ધંધાઓ. (૧૦) શ્રામઉદ્યોગો વિશે. (૧૧) શ્રામકોની પેદાશ વ્યવસ્થાની પદ્ધતિ. (૧૨) મરગાંઉદેર.

જા. તુ. પટેલ

તા. ૨૬:૧:૩૭,

ડી.એચ. આર. ડી. મુરી,

(વા. ગેમ. સી. એ.)

ગૃહઉદ્યોગોના વાર્ષિક ઉનાળાના વર્ગ

કે.સં.આ. માગપુનર્ચના કેન્દ્રધાન તરફથી ગામડાનાં ભાષ્યજેતોને ધરગથ્ય ધંધાનું શિક્ષણ આપવા માટે સન ૧૯૩૬-૩૭ સાલનો ઉનાળાનો શિક્ષણવર્ગ તારીખ ૧૪:૪:૧૯૩૭ સોમવારથી તારીખ ૩:૭:૧૯૩૭ સુધી કે.સં.આ. કેન્દ્રધાનમાં ચલાવવામાં આવનાર હોય જેમાં નીચેના વિષયોનું શાસ્ત્રીય તથા પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવામાં આવશે.

(૧) શાકભાજી અને ફૂલફળાદિના આગળગિયા તથા નીચેના ગૃહઉદ્યોગો જેવા કે ટોપસા અને સાદડીઓ બનાવવાનું કામ, તથા સાવરણીઓ બનાવવા વિષે, તથા ગામડાંમાં પેદા થતાં માલ ફાયદાકારક રીતે વેચવાની પદ્ધતિ વિષે, તા. ૧૪મી એપ્રિલથી તા. ૧લી મે સુને ૧૯૩૭ સુધી શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

(૨) મરચાંઉછેર વિષે, સાણુ તૈયાર કરવા વિષે, કપડાં છાપવાના તથા રંગવાના કામ વિષે તથા ગામડાની પેદાશ વેચવાની પદ્ધતિ વિષે, તા. ૩૭ મે સુને ૧૯૩૭થી તા. ૨૨મી મે સુને ૧૯૩૭ સુધી માહિતી આપવામાં આવશે.

(૩) ગામડાંમાં દૂધનો પુરવઠો, તેની ચંભાળ અને તેમાંથી ચાલતા નાના ઉદ્યોગો, દોરઉછેર, ભરતગૂંથણ અને સીવણ તથા દોરડાં ભાંગવાં, વગેરે ગૃહઉદ્યોગો ઉપરાંત ગામડાની પેદાશ વેચવાની પદ્ધતિ વિષે, તા. ૨૪ મે સુને ૧૯૩૭થી તા. ૧૨ જુન સુને ૧૯૩૭ સુધી માહિતી આપવામાં આવશે.

(૪) કાંતણું, વણવું તથા દરજી અને ગાંધીના ઉપયોગ માટે દોરાના દડાની બનાવટ, દુકાનદારોને ઉપયોગી કામળની કાચળીઓની બનાવટ, ઉપરાંત ગામડાંની પેદાશ વેચવાની પદ્ધતિ વિષે, તા. ૧૪મી જુન સુને ૧૯૩૭થી તા. ૩૭ જુલાઈ સુને ૧૯૩૭ સુધી શિક્ષણ આપવામાં આવશે.

આ વર્ગમાં કોણુ કોણુ દાખલ થઇ શકે :- દરેક તાતિજ્ઞતિનાં ગ્રામવાસી, પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ હોય, તેઓ આ વર્ગમાં દાખલ થઇ શકે છે. ગામડાંનાં ઓછામાં ઓછા સુખસાધનોથી જેઓ સંતુષ્ટ ન હોય તેઓએ દાખલ થવા અરજી કરવી નહિ.

ભાષણો :- મુજરાતી તથા અંગ્રેજી ભાષામાં આપવામાં આવશે.

વર્ગમાં દાખલ થનાર :- જે તે વડોદરા રાજ્યનો રહીશ હોય તો કોઈ પણ પ્રકારની કક્ષાસ શી લેવામાં આવશે નહિ, પણ ખીમ્મજો પાસેથી દરેક અભ્યાસક્રમ (કોર્સ) દીક નામની ત્રણ રૂપિયા કક્ષાસ શી લેવામાં આવશે.

દાખલ થનાર દરેક વિદ્યાર્થીએ પોતપોતાના બોર્ડિંગ ખર્ચ બદલ દર

ત્રણ અકવાડીઆં માટે રૂ. ૭-૮-૦ અગાઉ (એકવા-સ) આપવા પડશે. બોર્ડિંગમાં શાકાહારી ખોરાક મળશે.

વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની સાથે લાવવાની વસ્તુઓ :- ગિરજો, યાળા, લોટા, વાડકા, પ્યાલો, ફાનસ, વગેરે દરરોજની જરૂરિયાતી વસ્તુઓ દરેક સાથે લાવવી જોઈએ. જેને ખાટલાની જરૂર હોય તેમણે પોતાના કેમ્પ ખાટલા લાવવા જોઈએ.

યાનુ વિદ્યાર્થીઓ માટે ખાસ ઇલાવદી મનોપકારક વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. વડોદરા રાજ્યના ગરીબ તથા લાયક વિદ્યાર્થીઓને દર ત્રણ અકવાડીએ રૂ. ૭-૮-૦ શિષ્યવૃત્તિ તરીકે આપવામાં આવશે. આવી શિષ્યવૃત્તિઓ ફક્ત ૫૬ આપવાની છે. માટે જેમને જરૂર હોય તેમણે અરજીમાં જોમ અને તેમ જલદી માગણી કરવી. દરેક વર્ગ ૪૦ વિદ્યાર્થીઓનો બરાશે અને તેમાં ફક્ત ૧૪ શિષ્યવૃત્તિ આપવામાં આવશે. ૪૦ કરતાં વધારે વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવા કે કેમ તે વ્યવસ્થાપકની મંજૂરી વાન છે.

એક વિદ્યાર્થીને ત્રણ અકવાડીઆની એક એવી વધારેમાં વધારે ત્રણ શિષ્યવૃત્તિઓ મળી શકશે, પણ તેણે પૂરેપૂરા ચાર અભ્યાસક્રમ (કોર્સ) પૂરા થતાં સુધી અભ્યાસ કરવા પડશે.

વર્ગમાં રવિવાર અને રાજ્યના પીઠન વહેવારોની રજા આપવામાં આવશે. વિદ્યાર્થીઓને પોતાને પર્સે સરકાર સવડ પ્રમાણે આજુગાજુનાં સ્થળો જોવા માટે લેઇ જવામાં આવશે.

વર્ગ પૂરો થયા પછી લાયક વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણુપત્ર આપવામાં આવશે.

વર્ગમાં દાખલ થયા બાગતની અરજીઓ :- વ્યવસ્થાપક આમપુનર્ગચના કેન્દ્રચાન, કોસંબા તરફ મોડામાં મોડી ચુકવાર તા. ૫ એપ્રિલ સને ૧૯૩૭ સુધીમાં પહોંચવી જોઈએ.

ગા. ઉ. પટેલ

તા. ૨૬:૧:૩૭,

કોસંબા

ડી. એચ. આર. ડી. સુરી,

(વાય. જોમ. સી. એ.)

વ્યવસ્થાપક, આમપુનર્ગચના કેન્દ્રચાન

ખાળલગન

શ્રીપુરુષે કષ્ટ ઉમરે પરણવું જોઈએ, એ પ્રશ્નનો ખુંસાસો પરણવાના કારણ ઉપર આધાર રાખે છે. જો પરણવું એ સંસારમાં પડવા માટે હોય તો સંસાર ચક્ષાવશની યોગ્યતા આવે એવી ઉમરે પરણવું જોઈએ. પણ પરણવું જો પરણનાર શ્રીપુરુષના હાથમાં હોય તો જ આ વિચારનો અમલ થઈ શકે.

જેઓએ પરણીને આજીવન સુખી કે દુઃખી થવાનું છે તેઓ તો ગિયારાં બાજુએ રહે છે, તેમની સંમતિ કે વિચાર સરખો પણ લેવામાં આવતો નથી, અને તેમને પરણાવવાનું કામ માળાપ કરે છે. કેટલીક વખત ગોર કે ગાયન પણ આ કામ કરી આપે છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'લંકાની લાડી અને ધોધાનો વર.' આ કહેવત ગોર સંબંધે પડી હોય તેમ લાગે છે. એક કાણી કન્યાનો વિવાહ કરવા ગોરને મોકલવામાં આવ્યા. ગોરે ધોધામાં આવી વર શોધી કાઢ્યો. વર એક આંખે આંધળો હતો અને તેની બીજી આંખમાં ફૂલ હતું! તેથી વરનાં માળાપે ગોરનાં ખિસ્સાં તર કર્યાં, એટલે ગોર વિવાહ કરીને આવ્યા. થોડા દિવસ પાદ ધોધાથી મન આપી. તે વખતે કન્યાપક્ષની સ્ત્રીઓ ગાવા લાગી કે "લાડીએ લાડો કેતરિગો રે." ત્યારે વરપક્ષની સ્ત્રીઓએ ગાયું કે "મારો મૂળચંદ્ર સમૂળચું ના દેખે રે." આ દાખલા ઉપરથી જણાશે કે ધણીખરી હિંદુ જાતિઓમાં જન એક દ્વારસરૂપ ઉજવાય છે.

હવે બાળજન હિંદુનતિમાં શા કારણે થાય છે તે જોઈએ. પરણાવવાનું કામ માળાપને માથે હોવાથી તેઓ અનંક કારણો શોધી કાઢી પોતાનાં બાળકો જલદી પરણી મન્ય એમ ઇચ્છે છે. છોકરીનો વિવાહ વાસામાં પણ થઈ શકે એમ આપણા લોકોની માન્યતા છે; કારણકે કુલીનનો વર ઘોડીઆમાંથી જ ઝડપાઈ મન્ય છે. તેથી કુલીનનો વર હાથ નહિ લાગે તે બીકે ધણી માળાપો પોતાની કન્યાનો વિવાહ નાનપણમાં જ કરી નાખે છે, યજ્ઞીથી તે જોડું તનથી કે મનથી સરખું ન હોય તોપણ તેની તેઓ પરવા કરતાં નથી. કારણકે આ ધીમી સદીમાં પણ, 'વરમાંથી ઘર યશે' એ ઇષ્ટ કહેવતને ઠોકરે મારી કુળમાં અંધ જનેલાં માળાપો 'ઘરમાંથી વર યશે' એ કહેવતનું સંશોધન કરવા તનતોડ મહેનત કરી રહ્યાં છે. બીજું કારણ લગ્નમાં ગ્રવડોનો વિચાર પણ કરવામાં આવે છે. અમુક માળાપને એ કન્યાઓ હોય અને નાની કન્યાની ઉંમર ૯ કે ૧૦ વર્ષની હોય, તો એકજ પ્રમંડે અને લગ્નખર્ચ ઉકેલી નાખવાને ઇચ્છે અને કન્યાઓનાં લગ્ન સાથે લેવાય છે. તે વખતે નાની કન્યાનો વર, જે ગિયારો પોતડી પણ પહેરી જાયતો ન હોય તેને લઈમાંથી ઉઠાડી ચોરીમાં બેસાડવામાં આવે છે. મંજળદેરા ફરવાનું કામ તેને જાહેલે તેમનાં માળાપ કરે છે! માળાપ વદ્દ હોય તેથી તેમને મરણનો ભય રહે છે, જેથી પોતાની કન્યા પોતાના દેખતાં જ પરણી મન્ય એવી તેમની ખાસ ઇચ્છા હોય છે. તેથી પણ તેઓ પોતાની કન્યા છેક નાની હોય તોપણ પરણાવી દે છે.

પણા લોકો માને છે કે કન્યાદાન એ મોટામાં મોટું દાન છે. તેથી કન્યા-

કાળ વીતી ન જાય તે તરફ તેઓ ધણું લક્ષ આપે છે. કન્યાકાળ વીતી ગયાં પછી કન્યાનું દાન કરવામાં આવે તો તેનું ફળ મળતું નથી, પણ પાપના અધિકારી થવાય છે, એવી પણ ઘણા લોકોની માન્યતા છે. પણ આ દેશાણે જણાવવું જાણ છે કે પ્રાચીન ધર્મગ્રંથો તપાસ્યો તો માલમ પડશે કે શ્રીને પણ પુરુષની માફક બ્રહ્મચર્ય પાળી વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો હતો. સ્ત્રી ત્યાં સુધી લગ્ન ન કરે ત્યાં સુધી તે કન્યાજ કહેવાતી. દમયન્તી દંડનતા મુખથી નળનાં વળાણ માંલણી તેનેજ પોતાના સ્વામી તરીકે સ્વીકારે છે. વિધવા ચંદ્રહાસને સૂતેલો જોઈ મોહિત થઈ જાય છે. તે જાગી ન જાય તે માટે પગનાં ઝાંઝર વગેરે ઉતારી ચંદ્રહાસની પાસેનો કાગળ વાંચે છે, અને આંખના કાજળ વડે 'વિધ'ની પાસે 'વા' અક્ષર ઉમેરે છે. આવાં આવાં કામ નાની બાળકોઓથી તો નજ થઈ શકે. આ ઉપરથી સમાજને કે પ્રથમ બાળલક્ષ્મીની પ્રથા ન હતી.

હવે બાળલક્ષ્મી થતા ગેરકાયદા વિચારીએ. બાળપણમાં મૃત્યુની સંખ્યા વિશેષ છે એ સૌ કોઈ અનુભવથી જાણે છે. માટે જો છોકરાછોકરીઓનાં લગ્ન શિશુકાળમાં કરવામાં આવે તો છોકરીઓને વિધવા થવાનો પ્રસંગ વધારે આવે છે. પરણી છોકરા પછી તુર્તજ કે બીજે દહાડે રંડાપો આવ્યાના દાખલા ઘણા જોવામાં આવે છે. તે વખતે સમાજમાંથી દાસદાસની સ્ત્રીનગારીઓ છૂટે છે કે 'ગિયારીને ચોરીમાંથીજ રંડાપો મળ્યો; તેના દહાડા હવે કેમ જશે?' પણ આજ લોકોને પોતાની કન્યા પરણાવવાનો વખત આવે છે તે વખતે તે બધું જૂઠું જાય છે. બાળલક્ષ્મી પોતાનાં બાળકોની કેવી દુર્દશા થશે તેનો વિચાર મરજો પણ તેમને આવતો નથી. આ કેટલી બધી અજ્ઞાનતા! લગ્નનો લાઠવો લેવામાં અંધ જોડાં માથાપોતે આ બધું ક્યાંથી સૂઝે! લગ્નનો લાઠવો લીધો એટલે પત્યું 'બધું'.

વિધવા સ્ત્રીની કેવી દશા થાય છે તે સૌ કોઈ સારી રીતે જાણે છે. જો તે ગિયારીથી ચૌવનકાળનો અગ્નિ સહન ન થઈ શકે તો અવળે માર્ગે દોરાય છે. પવિત્ર રથજોડો ગર્ભપાત જેવાં ઘોર કૃત્યો કરવામાં આવે છે. આ વખતે આખી નિદ્રાગીનું કાણું ડીકું ચોંટી જાય છે અને સમાજમાં મોં દેખાડવા સરખું પણ રહેતું નથી. પણ કન્યાને જો મોટી વયે પરણાવવામાં આવે તો તેને વિધવા બનવાનો પ્રસંગ જોડો આવે છે અને કદાચ આવે તો તે પુખ્ત વયની હોવાથી કુમારે દોરતાં અચકાય છે.

બાળલક્ષ્મી સ્ત્રીપુરુષના સર્ગર ઉપર ઘણીજ ખરાબ અસર થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ તરણાવરથામાં મરણ પામે છે, તો કેટલીક મુલાન હોવા છતાં

ધરડી ડોશીઓ જેવી અસંકત અને ધોળી પુણી જેવી દેખાય છે. કાચી ઉમરે સ્ત્રીપુરુષનો મુંગધ થવાનું આ પરિણામ છે. નાના બાળકને ધૂંસરી મૂકવાથી નુકશાન છે, તેમ સ્ત્રીપુરુષને સંસારના કામમાં કાચી ઉમરે જોડવામાં આવે તો તે પણ નુકશાનકારક છે, એમ ગૌ કોઈ જાણુવા છતાં તેનો અમલ કરતાં નથી એ કેટલી ગંધી મૂર્ખતા! 'કાચી કે નાની વયે જે સંતતિ થાય છે તે શક્ત અને સુદૃઢ હોતી નથી. આની સંતતિ મને અને તને નિર્માલ્ય હોય છે. કેટલીક વાર પ્રસવ થનાં જ બાળમાતા મરણ પામે છે. અને કદાચ મરણ ન પામે તો મરતાં સુધી દર્શિયલ, વાયુવાળી, ક્ષયરોગી કે ખાટલાવશ રહે છે. જે પુરુષની ઉમર નાની હોય છે તેને સંતતિ થવાથી ને તેનું ભરણપોષણ કરવાની ચિંતામાં પડે છે. અભ્યાસ કે ઉત્તરિના રસ્તા તરફ લક્ષ નહિ આપતાં કેવી રીતે કમાતો થાઉં તેના જ તેને વિચાર થવા કરે છે. તેથી ગમે તેવી નોકરીમાં કે ધંધામાં જોડાય છે. આવી રીતે ટૂંક કમાણીમાં તે પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું જોઈતું ભરણપોષણ કરી શકતાં નથી. પરિણામે તેઓ બધાં શરીર નિર્જળ અને માથકાંઠામાં જાય છે.

ઉપરની હકીકતથી જાણુશે કે બાળવ્રતનથી કેવું નુકશાન થાય છે. છતાં મામાપો આ કુરિયાતને છોડવા તૈયાર નથી એ આજ સુધીના દાખલાઓથી જાણીતું છે. હમણાં જ ચાંગાના વલ્લની અને આફ્રિકામાં વહીલાત કરતા બેરિટ્ટર ભાઈ સુનીભાઈએ અને આણંદના રાંવસાહેબે પોતાનાં બાળકોને બાળવ્રતની અંત્યેથી જોડી લગ્નના મહાવિધાયકમાં પદવીઓ મેળવીને સરકારી જનોમાં અંપતા માણુએ તરીકે અજળ પડ્યો બતાવ્યો છે! હિંદી સરકારે 'શારદા એક્ટ' અને વડોદરાનરેશે 'બાળવ્રતપ્રતિજ્ઞક નિયમ' ઘડીને બાળલગ્નો અટકાવવા પ્રયત્ન કર્યા છે. પણ આ કાયદાઓથી સમાજ ઉપર જોઈએ તેવી અસર થઈ નથી. તેનાં કારણો એ છે : (૧) મામાપની અજ્ઞાનતા. ઘણાં મામાપ બાળલગ્નથી ચતાં અનિષ્ટોથી માહિતગાર હોવા છતાં અને કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરવાથી ચતી શિક્ષાઓ જાણુવા છતાં પોતાનાં બાળકોને નાનપણમાં પગલાવી દે છે. (૨) કાયદાને અમલમાં મૂકવામાં થતું ભ્રાજાપણ. વડોદરા ગ્રાન્યમાં જે કોઈ બાળલગ્ન કરે તેને વધારેમાં વધારે રૂ. ૨૦૦ દંડ કરવો એવો કાયદો છે. છતાં કોઈ બાળલગ્ન કરે તો તેને રૂ. ૧૦, ૨૦, કે ૪૦ સુધીનો દંડ કરી છોડી મૂકવામાં આવે છે. વહીવટ જેવા મુનેચારને એ રૂપીઆનો દંડ કર્યાનો પણ

*

૧. આ ભાઈ સુ. ૧૦:૫:૧૯૬૩, તા. ૨૧:૩:૧૯૩૭ને રોજ જુજરી ગયા છે એમ દિલગીરી સાથે જાણાવતું પડે છે. —ત્રી

દાખલો અન્ધો છે! આવી દલકી યતી સગળ્યો જોઈને બીજાં માથાપો ઉપરની રકમ જોડો લગ્નઅર્ચમાં વધારો ગણી લેઈ લગ્ન કરવાની તૈયારી કરે છે અને વર દાય લાગતાં ને લગ્ન કરી નાખે છે. અંગ્રેજી રાજ્યમાં શારદા એક્ટનો આથી વધારે સારો અમલ થાય છે અને તેથી ત્યાં બાળલગ્ન અટકવા લાગ્યાં છે. પણ કેટલાંક માથાપ વડોદરા રાજ્યની શિથિલતાનો લાભ લેઈ ત્યાં પોતાના બાળવર પરણાવી આવી કાયદાની મરફટી કરે છે!

અને રાજ્યના કાયદાઓનો ગર્ભિત અર્થ જોઈ છે કે પોતાના રાજ્યોમાંથી બાળલગ્નની પ્રથા સંદેહ અંધ થાય. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પણ ગમે વર્ષે રાજ્યના કાદી બાળલગ્નનો અમલ કડકાઈથી થાય તે તરફ અમલદારોનું ધ્યાન ખેંચ્યું હતું. આ ઉપરથી જણાશે કે રાજ્યની ઇચ્છા આવક વધારવાની નથી, પણ પોતાનાં રાજ્યમાંથી આ બદી દૂર કરવાની છે. માટે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની શુભચિંતાઓને જરૂર લાવવી હોય તો કાયદો સખ્ત રીતે અમલ કરવા જોઈએ, અને તેથી સખ્ત સગળ્યો સાંભળી બીજાં માથાપો પણ આપોઆપ બાળલગ્ન કરતાં અંધ થઈ જશે. આમ અને રાજ્યોનું ધાર્મિક પરિણામ દાય લાગશે.

અને દિંદુમમાજ, ખર્ચ તો તારેજ સગળવાનું છે. રાજ્યોએ તારા અને તારી પ્રજાના મુખને માટે કાયદાઓ ધડ્યા છે. 'છતાં તું તેનું ઉલ્લંઘન કરી તારાં બાળકોને ખબે નાનપણમાં સંસારની ધૂંસરી મૂકી તારી મૂર્ખતાનું પ્રદર્શન કરાવે છે જો કેટલી બધી નવાઈ? ભલે સંસ્કારી જનોમાં અપતા મોટા મોટા પદવીધરો કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરી પોતાનાં બાળકોને નાનપણમાં પરણાવે, પણ તું તેમનું અંધ અનુકરણ કરી નહિ. તેઓ ધારાસભીઓ વગેરે હોવાથી તેમાંથી છૂટવાની બારી મોકળે જોણી કાઢશે, પણ તું જો તેમ કરીશ તો અવશ્ય બેઈજત થઈશ. કારણકે હાલમાંજ ડોક્ટર મુકામે ભરાએલ 'પાટીદાર મંડળે' બાળલગ્નની દ્રવિદો કરવાનું કામ નરસંકાના ભાઈ વેણીભાઈને સોંપ્યું છે. અને તેઓ ગઈ સાલની માફક ચાલુ સાલે પણ તે કામ દાય ધરી મંડળની મુગ્ધ જરૂર લાવશે ને નિઃસંદેહ વાન છે. તો તું હજુ ચેત અને ને ભાઈને કાયદો આશરો લેવો ન પડે તેવી સુગમતા કરી આપી તારી લાજ વધાર. 'લાંબા પાછળ દૂંકા મન, ગરે નહિ તો માદો થાય,' એ સૂત્ર અનુસાર કહેવાના કુલીનોનું અંધ અનુકરણ નહિ કરતાં સમાજની ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ કરી આપ.

‘પાટીદાર મંડળ’ ફંડ -

શ્રી પુરુષોત્તમ નારણભાઈ પટેલ, સેગવા	રૂા. ૧૧
„ મંગળભાઈ મકનદાસ પટેલ, કરમાલીઆપુરા	૧૧
„ શંકરભાઈ ત્રિભુવનદાસ પટેલ, સેગવા	૧૧
„ ચતુરભાઈ કાળિદાસ પટેલ, ચીખોદરા	૧૦
„ કલ્યાણભાઈ દેસાઈભાઈ રાય, મોટાકરાળા	૫
„ કાળિદાસ કુલાભાઈ પટેલ, સેગવડવા	૫
„ સુનીલાલ કેશુભાઈ રાય, મોટાકરાળા,	૫
„ હનનભાઈ કિશોરભાઈ પટેલ, કંડોરી	૫
„ પુરુષોત્તમ ગોવિંદભાઈ, અંદાસર	૫
„ પ્રભુદાસ લાલદાસ રાય, મોટાકરાળા	૫
મંડળની ઓરીમમાં વડોદરે આપ્યા	— રૂા. ૭૩
શ્રી. દેસાઈભાઈ હરજીભાઈ પટેલ, વાડાશિતોર	૧૧
„ પ્રભુદાસ બીળાભાઈ રાય, મોટાકરાળા	૧૦
„ કેશવલાલ આચાભાઈ પટેલ, ઉમરેડ	
(હાલ પૂં. આફ્રિકા, શિ. ૧૦)	૬-૧૦
શ્રી છોટાભાઈ ખુશાલભાઈ પટેલ, નાર	૫
„ રેવનદાસ જીવંગભાઈ પટેલ, વાડાશિતોર	
„ શિવાભાઈ હરિભાઈ પટેલ, ઝોડ	૫
„ હીરાભાઈ દાદાભાઈ દેસાઈ, વાડાશિતોર	૫
‘પાટીદાર’ગદિરમાં આપ્યા	— ૪૭-૧૦
પોષના ‘પાટીદાર’માં સ્ત્રીકારાએલા	રૂા. ૨૦૭- ૦
કુલ આપ્યા	— ૩૨૭-૧૦
ગાફી રહ્યા	• ૧૬૭૨- ૬

કુલ આવવા જોઈએ રૂા. ૨૦૦૦-૦

મુંદારો : પોષના અંકમાં ભાઈ શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ, સાવલી, એમના રૂા. ૫ આપ્યા છે એમ જણાવ્યું છે, ત્યાં સાવલીને બદલે ઝારોળા એમ વાંચવાનું છે.

સૂચના : નીચેના ત્રણ ભાઈઓમાંથી દરેકે રૂા. ૫ ડોકાર પાટીદાર પરિષદને પ્રસંગે લખાવેલા. તેમનાં ચોક્કસ શરનામાં અમારી પાસે નથી. તેો તે દરેક

૩. ૫ મોડલી દેશે અને પોતાનું શરનામું અમને જણાવશે એવી આશા છે :
 (૧) શ્રી ઝવેરભાઈ કેશુભાઈ, અજુપુરા, (૨) કુલાભાઈ ઝવેરભાઈ, રામપુરા,
 અને (૩) મગનભાઈ ચંદરભાઈ, સોજત્રા. બીજા કોઈ ભાઈને ઉપરના
 કોઈ ભાઈનું શરનામું ખજાર દોષ તો તે પણ અમને જણાવશે એવી આશા છે.
 સૌ ભાઈઓ પૈસા અમને નીચેને શરનામે અથવા ‘પાટીદાર’ મંદિર,
 આજુદ એ શરનામે મોડલી રૂ. ૨૦૦૦ પૂરા કરશે એવી આશા છે.

વડોદરાના પ્રમુખમંડળ ઓશીમ,
 રામપુરા, વડોદરા

।શવાભાઈ ર. પટેલ
 મંત્રી, ‘પાટીદારમંડળ’

ચર્ચાપત્ર

૫. ‘અપંગની પ્રતિભા’-૪

ભાઈ મગનભાઈ પ્રમુદાસ દેસાઈના અનુવાદ ‘અપંગની પ્રતિભા’ની સમા-
 લોચના મેં આસોના અંકમાં કરેલી ને તે પુસ્તકમાં વપરાયેલા કેટલાક શબ્દો
 વિશે ચર્ચા કરેલી. તે ઉપરથી એ ભાઈએ ચર્ચાપત્ર મોકલેલું ને પોપના અંકમાં
 છાપ્યું છે. તે ચર્ચા વિશે મેં માદના અંકમાં ખુલાસો છાપ્યો છે. તે ઉપર
 એમણે ફરી ચર્ચાપત્ર મોકલેલું તે ગયા અંકમાં છપાયું છે.

૧. એ ચર્ચાપત્રમાં ૫ળી એક નવી જૂલ નેમણે કરી છે: ચર્ચાપત્રના પહેલા
 પરિચ્છેદની ચોથા લીટીમાં તેમણે ‘ઉપરોક્ત’ શબ્દ વાપર્યો છે તે ખોટો છે.
 દેખાવમાં તે શબ્દ સંસ્કૃત છે, પણ સાંચો સંસ્કૃત શબ્દ તો ‘ઉપર્યુક્ત’ છે.
 ધણી સંસ્કૃત શબ્દો ખોટી રીતે ગુજરાતી ભાષામાં દાખલ થઈ ગયા છે, માટે
 નવા શબ્દો પણ એમ ખોટી રીતે દાખલ કરવા એ યોગ્ય નથી.

૨. ક. ‘સરનની’ શબ્દ પણ એમજ ખોટી રીતે ગુજરાતીમાં દાખલ
 કરેલો યોગ્ય નથી, ‘નિરાદારી’ જેવા શબ્દો દાખલ થઈ ગયા છે એનું
 અનુકરણ કરીને.

જ. ભાઈ મગનભાઈ જણાવે છે કે નિરાદાર-નિરાદારી જેવા શબ્દોને
 “જ મળતો બીજને વર્ગ ઠાંકું તો, માદ-માદું, અધીર-અધીરું, પદ-પદું ઇ.
 પણ શબ્દો (‘ઉ’ પ્રક્ષિપ્ત ને ક્યાંક સાલિપ્રાપ) છે.” આ બીજને વર્ગ પહેલા
 વર્ગને મળતો નહિ, પણ જુદો જ છે. પહેલા વર્ગમાં સંસ્કૃત દન્ પ્રત્યય લાગ્યા
 જેવું દેખાય છે, બીજા વર્ગમાં સ્વાર્થિક કં પ્રત્યય લાગ્યો છે; જેમ સં.
 ઘોટકં ઉપરથી ગુજરાતીમાં ઘોટું, મમૂલકં ઉપરથી મમૂળું અને વધરકં

ઉપરથી ગહેડું થાય છે, તેમજ સં. માદકૈનું શુભ્રાતીમાં માદું થાય છે. આ વર્ગના શબ્દો ઋતિવચન સ્વીકારે છે, ત્યારે પહેલા વર્ગના શુભ્રાતી શબ્દો તે નથી સ્વીકારતા, અવિકારજ રહે છે.

ગ. પણ એમની મુખ્ય દલીલ તો હુંકમાં આ દત્તી ને છે કે : “સસ્તન-
નામ ન૦—Mammal તે પરથી સસ્તની વિ૦ Mammalian જેમ કે,
સાક્ષર પુ૦ પરથી સાક્ષરી વિ.” આ દલીલ પણ સાચી નથી. પ્રથમ તો સસ્તન
ગદુત્રીકી મમાસનો શબ્દ છે અને યજ્ઞાગરા આ પ્રકારના શબ્દો વિશેષણ-
રૂપે વપરાતા હોવાથી નપુરુષલિંગ નહિ, પણ ત્રિલિંગ છે. અને તેથી સસ્તનં,
સસ્તના અને સસ્તનમ્ યથા શકે છે તથા તેજ સ્વરૂપે નામ તરીકે મણ વપરાય
છે. સસ્તન નામ તરીકે લેખે એના ઉપરથી Mammalianને અર્થે વિશેષણ
જનાવતું હોય તો સસ્તનો નહિ, પણ સસ્તનોય થાય; જેમકે સર્વજ્ઞ ઉપરથી
સર્વજ્ઞય, યુરોપ ઉપરથી અં. European થાય, સં. યુરોપીય થાય (અં. Enia =
યં. ફ્રેંચ). એટલે સસ્તની શબ્દ કાંઈ રીતે સાચો ઠરી શકે નથી. અને
‘નિરાકારી’ જેવા શબ્દો ખોટી રીતે શુભ્રાતીમાં દાખલ થઈ ગયા છે, માટેજ
‘સસ્તની’ને પણ દાખલ કરેવો? અને પછી ‘અધની’ ‘સહુદયી’ ‘સાક્ષરી’
‘નીતકંડી’ ‘સ્વતંત્રી’ વગેરેને પણ?

ગ. અને સૌ પ્રશ્નો એક પ્રશ્ન : બાઈ મગનભાઈએ પોતાના પુસ્તકમાં
‘સસ્તની’ શબ્દને Mammalianના અર્થમાં વાપર્યો છે કે Mammalianના
અર્થમાં? સ્પષ્ટ રીતે Mammalianના અર્થમાં, ત્યારે તો ‘સસ્તન’ શબ્દજ
વાપરવો જોઈતો હતો જો એમનીજ ઉપલી દલીલ સ્પષ્ટ કરે છે. પણ ‘સસ્તની’
વાપરી દીધો, માટેજ તે આ અર્થમાં નહિ તો એ અર્થમાં પણ સાચો છે
એવા જવાબ કરવાનો આમદ વિદ્યાર્થીના સંચાલકે શા માટે રાખવો?

૩. અંધબહેરી હેલનને મારે ‘નેતુ’, સાંભળતું, વગેરે પ્રયોગની શંકા વિષે
બાઈ મગનભાઈએ આપેલો ખુલાસો મને સંતોષજનક લાગેલો.

૪. ‘કૌસ’ને મારે બાઈ મગનભાઈએ ‘કંસ’ શબ્દ વાપર્યો છે, તે વિષે
મેં ઉકાવેલી શંકાનો એમણે આપેલો ખુલાસો મને સંતોષ નથીજ આપતો.
‘કૌસ’ શબ્દ અરબી ‘કુસ’ શબ્દ ઉપરથી આવ્યો છે એમ માનું છું.
અં. Bracketનો શબ્દાર્થ ‘એકઠું યાજતું તે’ ‘બીંતને કમાન જેવો ટેકો આપવો
તે’ એમ થાય છે અને તે ઉપરથી લક્ષ્યાર્થ ‘કમાન જેવું ચિહ્ન’ તે () કૌસ.
તેમજ અરબી ‘કુમ’નો શબ્દાર્થ ‘કામલું’, ‘કમાન’ અને લક્ષ્યાર્થ ‘કમાન
જેવું ચિહ્ન’ તે () કૌસ.

ક. પણ બાઈ મગનભાઈ પૂછે છે કે “જો કમાન પરથી ‘કૌસ’ અર્થ

મટાની શકાય તો સં. કંસ=goblet પરથી ‘કૌંસ’ અર્થ શું કામ ન એસી શકે?” કંસનો શબ્દાર્થ ‘કાંસુ’ ને લક્ષણાર્થ ‘ધાતુનું જાપાત્ર’ થાય છે. ‘જાપાત્ર’ ઉપરથી પાછો લક્ષણાર્થ કાઢવા જઈએ તો અહીં દૂર દૂર ‘કમાન’નો ઘાટ નીકળે તો નીકળે. એના કરતાં વધારે નિકટનો શબ્દ તો અગ્ની ‘કવસ’ છે.

સ. ભાષ મગનભાષ પોનાને આધાર આપવા જણાવે છે કે “વિદ્યાપીઠના નોડણીકાશમાં ‘કૌંસ’ અને ‘કંસ’ બેઉ નોડણી મળે છે. (જુઓ કંસીકરણ, ધનુષકંસ, ગુરુકંસ, શબ્દો)” વિદ્યાપીઠના સાર્થ નોડણીકાશમાં ‘કંસીકરણ,’ ‘ધનુષકંસ,’ ‘ગુરુકંસ’ એ શબ્દોમાંના ‘કંસ’નો અર્થ બેશક ‘કૌંસ’ આપેલો છે, પણ ‘કંસ’નો અર્થ તો ‘કૃષ્ણનો મામો’ એટલેજ આપ્યો છે, ત્યાં ‘કૌંસ’ અર્થ કેમ નથી આપ્યો? એને માટે તો ખાસ ‘કૌંસ’ શબ્દ આપવો જ પડ્યો છે. આ દુરવરથાનો ખુલાસો તો એ નોડણીકાશના વિધાયકો જ કરી શકે.

ગ. વળી ભાષ મગનભાષ દહે છે કે “ગુજરાતી ઉચ્ચારણ પણ ‘કંસ’ રૂપથી કથગતું નથી.” અને ‘કવસ’ ઉપર થતું ‘કૌંસ’ “રૂપ તો ખોટું જ છે. કેમકે, કૌંસ, કૌંસ સાધ્ય છે. અનુસ્વાર કોષ રીતે સિદ્ધ નથી થતો.” ‘કંસ’ ઉપરથી ‘કૌંસ’ રૂપ શી રીતે સિદ્ધ થાય એ ભાષ મગનભાષએ બતાવ્યું હોત તો સાહે. જાણી ‘કવસ’ ઉપરથી તો ‘કૌંસ’ રૂપ થઈ શકે એમ છે: (૧) ખુદ સંસ્કૃતમાં શ્વિત્ર ધાતુગોનાં રૂપમાં અનુસ્વાર દાખલ થઈ જાય છે: નદ ઉપરથી નંદ, ચંદ ઉપરથી ચંદ, સુદ ઉપરથી સુંદર. (૨) યુક્તાક્ષર સાદા થતાં ગુજરાતીમાં વારંવાર પૂર્વાક્ષર ઉપર અનુસ્વાર દાખલ થાય છે: સં. અક્ષિ, પ્રા. અવિસ, ગુ. આંખ; સં. ફટકા, પ્રા. ફટ, ગુ. છંટ; સં. વેટન, ગુ. પીંટણ; સં. છિદ્ર, ગુ. છીંડું. (૩) વળી છાયા-છાંયડો, વાગ-વાંસો, વાહુ-વાંચ, વક્ત્ર-વોંદ. (૪) ગ્રામ્ય ભાષામાં અનુનાસિક પૂર્વના દીર્ઘ સ્વર ઉપર પણ અનુસ્વાર દાખલ થાય છે: નામ-નાંમ, કામ-કાંમ, કામ-કાંમ, લીમડો-લોંમડો, એન-એંન. (૫) કવસ-કૌંસ-કૌંસ વર્ગના શબ્દો નોંધએ તો અવગ-ઔઘ (Oudh)-ઔમ; વૃધુક પ્રા. વૃદ્ધ-વૃદ્ધા-વૃંધા, વગેરે. આમ કવસનો કૌંસ થવા પછી અનુસ્વાર દાખલ થઈ ‘કૌંસ’ શબ્દ થઈ શકે તો આશ્ચર્ય નથી.

સંસ્કૃત, અગ્ની, કે કારત્તી ભાષામાં () કૌંસ વપરાતો જણ્યો નથી. ગુજરાતી ભાષામાં તો અંગ્રેજી ભાષા ઉપરથી લેવાયો લાગે છે. સં. કંસ ઉપરથી થવા કરતાં અર. કવસ ઉપરથી ‘કૌંસ’ શબ્દ થવાનો વધારે સંભવ દેખાય છે. ત્યારે એ શબ્દ પ્રથમ કોણે વાપર્યો ને કંસ, કવસ કે શા ઉપરથી લીધો તે વિષે કોઈ પ્રકાશ પાડે તો જાણીએ.

અંત્યપરિચય

૩૨. મારી જીવનકથાઃ જવાહરલાલ નેહરુઃ ગુજરાતીમાં ઉતારનાર - મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ; પ્રકાશક-નવજીવન પ્રકાશક મંદિર, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૩૪+૬૮૦, છબિઓ ૬, કિંમત ત્રણ રૂપિયા. પં. જવાહરલાલે જેલમાં લખેલા "આ પુસ્તકમાં એ વિરલ વીરજીવનની કથા છે; યુવાવસ્થાથી જ વૈભવમાનને ફગાવી રણમાં ઝડૂમનાર, અનેક આઘાતોથી માથું લોદિયાણું થયા છતાં અચૂનમ રાખનાર, જલકે માથું હાથમાં લઈને ઝડૂમનાર યોદ્ધાના જીવનની કથા છે." મૂળ પુસ્તક તો પંડિતજીએ અંગ્રેજીમાં લખેલું. અંગ્રેજી વાચકોને તે એટલું તો પ્રિય થઈ પડેલું કે થોડાજ માસમાં તેના અંગ્રેજી પ્રકાશકને સાત આવૃત્તિઓ પ્રમિદ્ધ કરવી પડેલી. કોઈ દિલ્હી લેખકના અંગ્રેજી પુસ્તકની આવૃત્તિ દૂંકા મગધમાં આવેલી આવૃત્તિઓ તીકળી હોય એવું જાણ્યામાં નથી. પોતાના જીવન સાથે દિલ્હીસ્થાનના આજના રાજકારણની પણ સુંદર સમીક્ષા કરેલી છે. આખું પુસ્તક નિખાલસ ભાવે લખાએલું છે તે મતભેદ હોય ત્યાં, ગાંધીજીના મનનો જે વિશદ કરતાં એ સંકાપા નથી. આવા પુસ્તકનું ગુજરાતીમાં ભાષાન્તર થવાની જરૂર હતીજ અને ભાઈ મહાદેવભાઈએ રોજ-ભાવે એ કાર્ય કરીને ગુજરાતને ઝાણી ખનાવ્યું છે. મહાદેવભાઈની ગુજરાતી ભાષા સરળ તે સ્વચ્છ છે. એમણે પોતાના ઉપોદ્ધાતમાં પંડિતજીના વિચારો મંગધે ઘટસ્ફોટ કર્યો છે. ગાંધીજીના વિચારો સાથે જ્યાં પંડિતજીને મતભેદ છે, ત્યાં મહાદેવભાઈએ પંડિતજીના વિચારો સામે પોતાનો વિરોધ પણ દર્શાવ્યો છે. આને પ્રમુખે એ મતભેદોની તુલના અને તે વિષેનો નિર્ણય કરવાનું વાચકની વિવેકશક્તિ ઉપર રાખ્યું હોત તો ઇષ્ટ હતું. જોરાક પાટીને ખરેખર કરતાં માણસને પોતાને ચાવીને ખાવા દેવાથી વધારે મારી રીતે તે પચી શકે છે અને વધારે પુષ્ટિકારક અને છે. પણ છતાંયે ભાષાન્તર તો ખૂબ સુંદર છે. વળી આવડો મોટો મંથ ત્રણજ રૂપિયામાં મળે, એટલે સાધારણ સ્થિતિના માણસ પણ તે ખરીદીને વાંચી શકે. જાતિજીવનને આજનો પ્રસંગે આ પુસ્તક વાંચ્યા વિના કોઈ ન રહે એમ ઇચ્છીએ. આખું સરસ પુસ્તક આપ્યા માટે અનુવાદકો અને આવડું સંસ્કૃતું આપ્યા માટે પ્રકાશકને ખરે જ ધન્યવાદ ધો છે.

૩૩. આપણા આહાર, સરસ્વતી મન્યમાળા વર્ષ ૭, પુ. ૧; લેખક કાનિલાલ જગનલાલ પંડ્યા, એમ. એ., પી.એચ. ડી., ડી. આઇ. સી., પ્રોફેસર, સેન્ટ મેન્સ કોલેજ, આગ્રા; પ્રકાશક-પ્રસ્થાન કાર્યાલય, પારસી અગિયારી સામે, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૬૨, કિંમત વાર્ષિક ફાળે આઠકોને ૦-૪-૦

ટપાલખર્ચ માફ, ટ્રસ્ટક ૦-૬-૦ ટપાલખર્ચ જુદું. પ્રાણીમાત્ર દવા, પાણી અને આદાર ઉપર જીવે છે. કેવા આદારથી શરીરને લાભહાનિ થાય છે એ વિષે વૈદ્યશાસ્ત્રીઓએ ગહું જૂના કાળથી વિચાર કરવા માંડ્યાં છે અને દેવે તો તે વિષે વધારે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ વિચાર ને નિર્ણય થવા લાગ્યા છે. યુરોપના ને દેવે આપણા દેશના પણ શાસ્ત્રીઓએ એ વિષે નવેસરથી ધ્યાન આપવા માંડ્યું છે. આ પુરતક આપણને એ દિશામાં દોરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ લેખકનો પ્રયાસ આ પુસ્તકને લૌકિક જનાવવાનો છે, જનાં તેમાં એ ખૂબ સફળ થયા ન હોવાય. વિટેમિન, પ્રોટીન, કેલોરી વગેરે શબ્દોથી એ અગત્યના વિષય 'સંબંધે જનસમાજને કંઈયે ખ્યાલ ન આવે. એવા શબ્દોના ભાવવાદક ગુજરાતી શબ્દો થોડા કાઢવા જોઈએ. ત્યારે જ લોક આવાં પુસ્તકનો સાચો લાભ ઉઠાવી શકે. વળી 'ગુજરાતી આદાર'ના પ્રકરણમાં કે છેવટે એક નવા પ્રકરણમાં કંઈક વ્યાવહારિક સૂચનાઓ આપવી જોઈતી હતી. આપણા આદારના કયા કયા પદાર્થો વધારે પુષ્ટિકારક છે, કયા નવા ઉમેરવા જોઈએ, કયા બાતલ કરવા જોઈએ, આજની શંકવાની પદ્ધતિમાં શા શા ફેરફાર કરવા જોઈએ એ બતાવવું જોઈતું હતું; ઉદાહરણ: ભાતમાંનું ઓસામાણ કે બટાટાનાં છોતરાં કાઢી ન નાખવાં; પાતળી શેકાએલી રોટલી કરતાં મગા ગદ્દાએલા રોટલામાં જીવનતરવ વધારે સારી રીતે સચવાઈ રહે છે; બધી વાતીઓ તળાએલી કરતાં શેકાએલી અને શેકાએલી કરતાં ગદ્દાએલી વધારે સંઘસાઈથી ખપી શકે છે ને તેમાં જીવનતરવ પણ વધારે સારી રીતે સચવાઈ રહે છે, માટે ફૂકરમાં શંકરું ક્રેયરકર છે અને ઘસનેલના ડાબાને પણ ફૂકર જતાવી શકાય; ભેંસના કરતાં ગાયનું દૂધધી વધારે પોષક છે; ઊકરડે રેડાતી હાશમાંથી કઢી જેવો સસ્તો આદારપદાર્થ જનાવવા એ ગુજરાતની ખાસ વિશેષતા છે. બીજા પ્રાંતોમાં કઢી નથી જનાવાતી; વળી અળવીનાં પાનને ખરલે દૂધીનાં પાનનાં બહુઓ જનાવી શકાય ને સ્વાદમાં ઓળખાય પણ નહિ; દૂધપાકમાં ચોખાને ખરલે બટાટાની કાતળા એ જ વિધિએ નાખી શકાય ને તે વધારે પોષક અને આવી આવી આદારની ઝીણવટો છેવટના એક પ્રકરણમાં બતાવી હોત તો જનસમાજને ખાસ લાભ થાત. જનાં એકંદરે પુસ્તક ઉપયોગી તો છે જ.

૩૪. પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકનો સાથી, શ્રી સયાજી સાહિત્યમાલા - પૃષ્ઠ ૨૪૭મું: લેખક અને પ્રકાશક-ચુનીલાલ એચ.રાવલ ભટ્ટ, બી. એ., બી. ટી., એફ. આર. જી. એસ., ચરોતર એન્ડ્યુકેશન સોસાયટી, આખુંદ; પૃષ્ઠ ૧૫+૧૭૮, કિંગડ ૩. ૧-૦-૦. આપણી પ્રાથમિક શાળાની શિક્ષક

કેળવણીની સાચી દૃષ્ટિએ ફેરી રીતે કામ કરી શકે અને બાળકો સમક્ષ વિષયો ફેરી રીતે રજૂ કરી શકે એ. દૂધબૂમાં, રપટ રીતે, તત્ત્વની ચર્ચા અને અનુભવના નીચોડથી, બતાવવામાં આવ્યું છે. અધ્યાપનની તાલીમ વગરના શિક્ષકને આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી છે; પણ તાલીમવાળાને તે માર્ગ-દર્શક બન્યા વિના નહિ જ રહે. પ્રસ્તાવનામાં લેખક જણાવે છે તેમ જો આ પુસ્તક મુખ્યત્વે અધ્યાપનની તાલીમ વગરના શિક્ષકો માટે લખાયું હોય તો તેમાંનાં પહેલાં બે પ્રકરણ તેઓ સહેલાઈથી સમજી શકે તેવી રીતે લખવાં જોઈશે. વળી પુસ્તકમાં કોઈ કોઈ જગાએ બાળદોષ અને વ્યાકરણદોષ છે તે સુધારવાની જરૂર છે. પુસ્તકનું નામ 'સાર્થ' છે. અને પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકે શિક્ષણમાં તેની સલાહ વારંવાર લેવા જોવી છે. ટે. ના. પ.

—*—

પ્રસંગકથા

બ્રહ્માનસના, દુષ્ટાચાર

મૌલ સાસના છેલ્લા અઢવાડિયામાં કાઠીકા ના. પેટલાદથી લખેલો, પાંચ ફક્તને કોઈ એક્ષનેથી ટપાઈલો એક કામળ મુંગલો. તેમાં એક પાટીદાર મૃદુરથે પોતાની કન્યા કોઈ બ્રાહ્મણ સાથે પરણાવવાની હકીકત લખી હતી. એ જ હકીકત અક્ષરશઃ મુંગલનાં બે ત્રણ દૈનિક પત્રોમાં છપાઈ. પૂરતી ચોક્કસ ક્યાં વિના છું તો કોઈ વાત 'પાટીદાર'માં લેતો નથી, એટલે એ વાતની તપાસ કરવા બે બ્રાહ્મણોને કામળ લખ્યા. તેમણે ઉત્તર આપ્યો કે એ વાત ખોટીજ ખોટી છે. કાઠીકાથી કામળ લખનારને લખી પૂછ્યું. તેણે કહ્યું આવી મળ્યા ને જણાવ્યું કે એ કામળ મેં લખ્યો જ નથી. તેમણે કામળ જોયો ને જણાવ્યું કે આ અદાર જ મારા નથી. આથી રપટ થાય છે કે કોઈ બ્રહ્માણસે મને તેની ઉપર ઘુમ્યાં હોતાથી એ કામળ લખેલો. મુંગલ છે કે આ વસ્તુ વફીફાળા હાથમાં મુકાઈ છે ને લખનાર માણસને પકડી કાઢી પોલીસમાં સોંપવાની તજવીજ થાય છે. ખરે જ આવા બ્રહ્માણસોને પકડી પાડી તેમના દુષ્ટાચારોનો તમને જલ્લો આપવા ઘટે છે.

શુરેકુંડના રનાતકનું લગ્ન

ઉત્તરમંડાના બાઈ સોમાલાલ જોડાલાલ પટેલ ચંદ્રાતર પ્રદેશ આર્યસમાજના પ્રમુખ છે. તેમના પુત્ર બાઈ મણિરાજ મુંગલ પ્રદેશ શુરકુંડના રનાતક છે. કેટલાંક વર્ષો ઉપર એ પ્રમુખ પિતાએ પોતાના રનાતક પુત્રને રવાની દવાઈને અરજતીના સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ કોઈ ગામડે વેચી કન્યા આણેલી! બ્રહ્મા

આંહો કરવા આવે ત્યારે તેનું અપમાન કેમ થાય? તે બાઈ એએક માસ ઉપર ગુજરી ગયાં. ગુજરી ગયાં પૂરા એ માસ તો થયા નથી, ત્યાં તો એ પિતાએ એ સ્નાતક પુત્રને પાછા મુલાવમાં લાઈ સોમાભાઈ કાગિદાસનાં પુત્રી જેન અંગગમેન સાથે પદચાલી દીધા. ગત પત્નીને એ માસ તો દઈ થયા નથી, પણ આપદ્ધર્મ આવી પડ્યો એટલે ક્યાં સુધી એશી રહેવાય! આર્યસમાજના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે તો એ આપદ્ધર્મનું નિવારણ નિયોગ કે વિધવાવિવાહ કરીને થાય, પણ એમ કરવાની દિમન પ્રમુખ પિતામાં કે સ્નાતક પુત્રમાં હતીજ ક્યાં? એટલે પિધુર-કન્યા લગ્ન કરી નાખ્યું. પરંબુદાપાં ગયાં લેવાયાં દેવાયાં. પોતાને આર્ય કહેવગવં એટલે લગ્ન આર્યસમાજના વિધિથી કરાવવું હતું, પણ એ વિધિ કરાવવાની આર્યસમાજના પડિતે ધસીને ના પાડી. અને દિંદુ વિધિથી ક્રિયા કરાવનાર સાક્ષી નો આજ્ઞે ક્યાં નથી જડતા? આંવા પુરોહો ધર્મોથી આર્યસમાજને પ્રમુખરથાને મોટી રહી શકે છે, આર્યસમાજનું ગુરુકુલ આવાય સ્નાતકો પકડી શકે છે. અને છતાં આવા લોક પોતાને દિંદુ નાદિ, પણ આર્ય કહેવરાવવાનો ફાંકા ગળે છે! એ સમાજના મુખપત્ર ‘આર્યપ્રકાશ’માં આ મગનતી તોંધ પણ લેવાઈ નથી, વિરુદ્ધ ટીકા તો થાયજ શેતી? સ્વામી દયાનંદ આજ્ઞે આવં તો આવા લોકને સમાજમાંથી જાડી કાઢે, પણ આ લોકને પાકી ખાતરી છે કે સ્વામીજી આવવાનાય નથી ને પોતાનો ચાકો વાળ પણ કરી ચકવાનાય નથી. હા ખાપુ, જગત્તો વિશ્વે આર્યમ્—આમજ મગન વિશ્વને આર્ય જનાવજ્જે!

ડાહીમાનું સાહુસ

માજ્જાની પ્રાગદાસ લાલજીની ખડ્ગીના લાઈ જગનભાઈ શંકરભાઈનાં પુત્રી જેન સાન્તામેન પંદરેક વર્ષની ઉમરનાં છે. જેન સાન્તામેનને માતા નથી, પિતા નથી; એટલે એમને જગનભાઈના કાકા ગોકરભાઈ ભીખાભાઈનાં વિધવા પત્ની જેન વખતજાએ ઉછેરીને મેટાં ક્યાં છે. એ જૂદ વખતજાની સંભળિયાં કન્યા સાન્તામેનનો વિવાહ કન્યાના કાકાએ પીઝના લાઈ મગનભાઈ ખુશાલભાઈના પુત્ર લાઈ અંગાલાલ સાથે કર્યો. લાઈ અંગાલાલની ઉમર પચીસેક વર્ષની છે. પંડી વ્યવહારમાં કંઈકે વાંકું પડ્યું એટલે કન્યાના કાકાએ એ વિવાહ નોડવા પ્રવલ્ન કર્યો. પણ એમ કરવાની કન્યાને ઉછેરનાર જૂદ માતા વખતજાએ ધસીને ના પાડી. એટલે કન્યાના કાકા લાઈ મગનભાઈએ પેટલાદ કચેરીમાંથી એ વખતજા, જેન સાન્તામેનનાં મોટાં જેન જે વિધવા છે ને, પરના પિતા મગનભાઈ, વગેરે આ લગ્નનો આમ્રદ રાખનાર ઉપર લગ્નનો મનાઈ દુકમ કરાવ્યો. પેટની દીકરી પેડે પાળી પોષીને મોટી કરનાર

જૂદા માતાને આપાન ત્રાગ્યો કે એ દીકરીની આજ સુધી પરવા કર્યા વિના સુરતમાં રહેનાર કોઈ આજે ક્યાંથી ગયો? ગમે તેમ થાય, પણ ડોશીમાએ તો પૌત્રીનું લગ્ન કરવાનો નિશ્ચય કરી દીધો. ગઈ વદિ ૩૦૪ને રોજ પોતાના અમુક સંબંધીઓ સાથે એ કન્યાને લેઈને એ કોઠાર ગયાં, ત્યાં અનેક ગૃહસ્થોની રૂબરૂમાં એ જેન શાન્તાબેનનાં લગ્ન એ ભાઈ અંબાલાલ મગનભાઈ સાથે ધર્મવિધિથી કરાવ્યાં ને બીજે દિવસે સોજવા ગયાં. ગમે તે જોખમે પણ, વ્યાવહારિક આંદોલનો તોડીને પણ, પોતે ઉછેરેલી દીકરીનાં દિનદષ્ટિએ લગ્ન કરવાનું સાદસ કરનાર ૮૦ વર્ષનાં આ ડોશીમાને ખરેખર ધન્યવાદ ધટે છે!

કાનમના સુધારકને ઘેર લગ્ન

શિનોર તાલુકાના સેગવા ગામના ભાઈ પુરુષોત્તમદાસ નામગ્રામી રાજકીય અને સામાજિક સુધારામાં અગ્રેસર ભાગ ભજવે છે. એમને જોળખતા અનેક ભાઈઓએ એમની પાસેથી અનેક સુધારાની આશાઓ રાખેલી. પણ દાદ એક ભાઈ જણાવે છે તે પ્રમાણે અણીને પ્રગંગે એ ભાઈ પાણીમાં બેસી ગયા છે. માલ માત્રમાં એમણે પોતાની પુત્રીનું લગ્ન મોટા કરાવાના એક રાય-કુટુંબમાં કર્યું. એ કુટુંબને શોભે એવી મોટી પરકણ આપી; ૫૦૦-૬૦૦ માણસ લગ્નપ્રસંગે આવેલાં તેમને જગાડી પુરાણપ્રિય લોકની વાલવાલ લીધી! ત્યારે બીજું શું જાણી રાખ્યું હશે? આવા અગ્રેસર યજ્ઞને ફરનારા જ સુધારાની આજ્ઞા વગોવે છે. આમ કાનમમાં જ મોટી પરકણ ભરે, છતાં ચરોતર મોટી પરકણ માગે છે એમ કહી તેને ગાળ દેવી એનો અર્થ શો? આપનાર મળશે ત્યાં સુધી લેનાર લેવાના જ, એમના હૃદયપલટાની આશા રાખવી ફાકટ છે. હૃદયપલટો તો ખીડિતોજ પોને કરવાનો છે અને પોડકાને પરકણ આપી પોષતા બંધ થવાનું છે. પણ આવા આડંગર સુધા કે ખીડિતોની બંધી આશા ધૂળ કરે છે ત્યાં જ મોડું દુઃખ છે!

“કંગાલિયત અને વરવિક્રયની વસમી વેદી

“વિરૂપનગર, તા. ૨૩મી માર્ચ, શ્રી. વીલીપુટ્ટર તાલુકામાં આવેલા પુનાદવલી ગામમાં એક ધણેજ કમકમાટી ભર્યો બનાવ બનતાં આજુબાજુમાં ભારે અરેરાટી ફેલાઈ ગઈ છે. એવું જણાવવામાં આવે છે કે અતિથય ગરીબાઈને કારણે વરવિક્રયની વેદી ઉપર ત્રણ ઊછરતી આશાભરી ગાળાઓનું ગણિદાન દેવાયું છે. ગરીબ પિતા પોતાની ત્રણ પુત્રીઓ. જેમની ઉંમર અનુક્રમે ૨૦, ૧૬, અને ૧૪ વર્ષની હતી, તેમનાં લગ્ન ન કરી શક્યો. કેવળ ગરીબાઈ સિવાય અન્ય કશું કારણ ન હતું. સમજુ પુત્રીઓને આવી ગરીબાઈથી ભારે

લીજીવંત લાગી અને પ્રણેય જોતો સંપ કરીને જાગૃતા કૃપામાં દુષ્ટી મરી”
 (‘મુંગદ સમાચાર,’ તા. ૨૫ : ૩ : ૧૯૩૭). હિંદુ સમાજમાં દીકરીનું શું
 સ્થાન છે એનાં અતેઃ દષ્ટાન્તોમાં આ એક નવું દષ્ટાન્ત ઉમેરાયું છે. હા!
 સમાજની બ્રહ્માનો તે કંઈ પાર છે?

સચ્ચિ ઉપાય ખંડ

પણ આમ તો કેટલીયે કન્યાઓ પિતાને પોતાના લગ્નસંકટમાંથી
 ગયાપવાને આપવાનું કરતી આવી છે. એવા પ્રસંગો જ્યારે જોઈએ છે. ત્યારે
 સમાજ ‘દાય દાય!’ પોકારી ઉઠે છે ને પછી તુરંત જ એ સમશાન્તિપ્રેરણાને
 ખર્ચે નાખે છે. ખીલત પછે સમાજના બહેનો મૈત્ર્યુએટો ને રનાતકો
 પછે કન્યાપિતાનાં ગર્ભમાં ખાલી કરવાની પ્રતિજ્ઞા ફેફસે છે ને તેને દુઃખના
 દાવાનગમાં મૂકે છે. ત્યારે આમ કન્યાઓ આત્મહત્યા કરે, તેણે કંઈ દલાડો
 વળવાનો નથી. સમાજની બાજુની ગણતરી કન્યાઓએ પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ કે
 જે વર પમાની દાનને પરણ્યા આપનો દાય તેના કપાળમાં મેશનો દીકા કરી
 પાછો દાકી દાકો ને કહી દેવું: “જાઓ જાઓ, પરણ્યા હવે! જઈને પરણો
 કોઈ સોનાનાં ઇંડા મૂકનારી મરઘડીને!” આવું મંત્રણાઆ વિના આ ભૂંડા
 સમાજનો બહેનો, પણ વાન બહેનો, લક્ષ્મીપૂજક ટેકાણે આવવાનો નથી જ!
 વડોદરા રાજ્યમાં સ્ત્રીનું સ્થાન

એકંદરે હિંદુ સમાજમાં સ્ત્રીનું સ્થાન જાણુ દીણું તો છેજ. પણ અંગ્રે-
 જોમાં સ્ત્રીને રિયે કંઈક વધારે માનભાવના હોવાથી એ રાજ્યમાં સ્ત્રીની સ્થિતિ
 કંઈક સીક છે, જાકી દેશી રાજ્યોમાં તો કંઈવાની કંઈ વાત નથી. ઠેક પુરોષ-
 અમેરિકા મુખી મુધરેલા નરીકે આજે જાકી ગજોલા વડોદરા રાજ્યમાંજ
 જુઓ તો ત્યાંના કાયદામાં સ્ત્રીનું સ્થાન પણ સાથે છે. પરંમલકત તુળસીદાસે
 ગાયું છે કે હોલ સમાર પણ શક નારી! એ સવ તાહન કે અધિકારી!! બસ,
 નારી તો પણ તુલ્ય! પુરુષના મદાત્રામયી ને ગારીને સ્ત્રી નારી જન્ય તો
 વડોદરા રાજ્યના કાયદો ને સ્ત્રીને પશુની પેઠે પકડી આણી તેના પુરુષ ધણીને
 ખીલે ખાંધી આપે! એ રાજ્યની ધારાસભામાં એ કાયદો કાઢી નાખવા માટે
 કોઈમાન્ય સભાસદ ભાષ છોટાભાષ મુનરીઆએ દરાવ આણેલો. આ દરાવ
 એકસપાસે પસાર કરવા જોઈતો હતો. પણ તેને બદલે, તેની વિરુદ્ધ દલીલ
 કરતાં કોઈ રાજમાન્ય અમલદાર જોઈલા કે એ કાયદાથી ગરીબ કામના પુરુષોને
 જાણુ નાદત મળે છે! અને જનણમાં આવ્યું છે કે એ દરાવ ધારાસભામાં
 પસાર નથી થયો. સ્ત્રીઆને પશુઓની પેઠે કળજે રાખવાના માનસવાળા જ્યાં
 અમલદારો જ દોષ ત્યાં એવો દરાવ ને સેનો પસાર થાય? અને ‘સ્ત્રીને પશુની

પેટે તેના માલિકને ખીસે જાંધી રાખનાર મુંદર પુરુષરાજ્ય' તરીકે એ રાજ્યની પ્રાંતિયુરોપ-અમેરિકા મુખી પહેાંચે એવી એ રાજ્યે પોતાના વાર્ષિક રિપોર્ટમાં અને રાજ્યના પ્રાંતિયરિપોર્ટમાં અગત્યને રથાને વ્યવસ્થા કરવી ઘટે!

એકમાત્ર ઉપાય-સ્ત્રીનું બંડ

આનો એકમાત્ર ઉપાય સ્ત્રીઓના હાથમાં છે ને તે પણ બંડજ છે. આજ મુખીના માનવવંશના ઇતિહાસથી જોઈ શકાશે કે અતિપ્રાચીન કાળથી પુરુષ સ્ત્રીને અધીન રાખવાના ઉપાય યોજ્યાજ છે. એટલે હાથે કરીને પુરુષ સ્ત્રીને મુક્તિ આપે એ આશા તો છેકજ દુરાશા છે. શેઠે ગુલામને ગુલામી-માંથી રાજીખુશીથી મુક્તિ આપ્યાનું એક પણ ઉદાહરણ ઇતિહાસને પાને નંધાયું નવયું નથી. અંગ્રેજની ગુલામીમાંથી છટવાના જળવાન પ્રયત્ન કરનાર પુરુષોમાંથી પણ મોટે ભાગે તો સ્ત્રીઓની ગુલામી કાયમ રાખવાનાજ મતના છે. ત્યારે સ્ત્રીઓએ પોતેજ ઊડીને પોતાની મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈશે. એને મોટે યથાચોગ્ય તપશ્ચર્યા તપવી જોઈશે, યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈશે. ત્યારેજ મુક્તિમાર્ગ સરળ થશે.

કેળવણી એ પ્રથમ સાધના

સ્ત્રીઓએ પ્રથમ તો પોતાની સાચી રિચતિ સમજવી જોઈશે, પોતાની પરોધીનતાનું સાચું જ્ઞાન તેમને થવું જોઈશે. જ્યાં મુખી હાથે જોડી કંઠે નહિ ત્યાં મુખી તો તે નાડવાનું જ્ઞાન થાય નહિ. અને એ જ્ઞાન થયા તેમજે સાચી કેળવણી લેવી જોઈશે. આજના અક્ષરજ્ઞાનને હું કેળવણી માનતો નથી, હવે તો કોઈ માનતું નથી; પણ અક્ષરજ્ઞાન એ કેળવણીનું એક મહત્ત્વનું અંગ છે. અક્ષરજ્ઞાન વિના વારંવાર કેળવણી પાંગળા રહે છે. માટે અક્ષરજ્ઞાન તો સૌએ લેવુંજ ઘટે. આપણા દેશમાં પુરુષોનેજ જ્યાં પૂરતું અક્ષરજ્ઞાન મળતું નથી ત્યાં સ્ત્રીઓને તો મળેજ ક્યાંથી? ચરેતરમાં પાટીદારો ખૂબ ઉત્તત રિચતિમાં દેખાય છે ત્યાં પણ સ્ત્રીઓ મોટે ભાગે અજાણ છે. હવે તેમજે કેળવણી લેવા માંડી છે, કેટલીક જેના અંગ્રેજી જાણતી થઈ છે, એકએ એન્ડ્યુએટ પણ થઈ છે. પણ સમૂદના વિચાર કરીએ તો ચરેતરની જેનો અક્ષરજ્ઞાનમાં ઘંજી પાછળ રહેવાય. એના કરતાં તો પાટણ વિભાગની પાટીદાર જેનો અક્ષરજ્ઞાનમાં ઘણી આગળ વધી ગઈ છે. જેમ ચરેતરમાં તેમ પાટણવિભાગમાં વાલમ, સંડેર, ગણુદ, જાલીસણા, જાણુ અને પાટણ એ જ ગામ કુળવાનએષ ગણાય છે. એ જ ગામમાંથી ૧૩ જેનો ટ્રેનિંગ કોલેજમાં સિનિયર, ૧૬ પૂર્વપદ અને ૧ પ્રથમપદમાં પાસ થઈ ત્યાંની જુદી-જુદી સાળાઓમાં શિક્ષિકાઓ થઈ છે, એ કોલેજમાં ગયા વગરની ૬ શિક્ષિકા છે અને ૧૧ જેનો ટ્રેનિંગ કોલેજમાં

અભ્યાસ કરે છે. એમાંની ૨૭ સધવા ને ૨૦ વિધવા છે. આમ અરેતર કરતાં એ લાગતી બેનોનું લખતર ઘણું વધારે કહેવાય. એ બેનોએ મંદ્ર રથાપીને પોતાના પ્રદેશના પ્રામાણિક સુધારાને વેગ આપેલાં ઘટે.

લાંચરુશવત

આખા હિંદુસ્થાનમાં, તેમાંએ ખાસ કરીને દેશી રાજ્યોમાં, લાંચરુશવતની ગદી ગણુ લાયકર રૂપે ચાલી રહી છે. અમલદારો પોતાના સત્તામહમાં પ્રમ-જનની પરવા કરે નહિ, કાયદેસર થવાનાં કામનો પણ વેળાસર નિકાલ કરે નહિ ને ગરીબ પ્રમજનોને ધક્કા ખવરાવે. ગરીબોને પોતાની મહેનતમજૂરી ખોદને ધક્કા ખાધે પાણવે નહિ, તેથી ગરજના માર્યા અમલદારોને ને તેમના કારકુનોને લાંચરુશવત આપી પોતાનું કામ કાઢી લેવાનો. સોદા, સરતો માને ને તેમ કરવા પ્રેરાય. લાંચ લેનાર તો તાકીને બેસી જ રહ્યા છે. લાંચ લેદને તેમનું કામ જલદી કાઢી આપે, એ ખીલ જુએ જોટલે ખીલ પણ એ જ માર્ગે જવાને પ્રેરાય. આમ આખા રાજ્યદેશમાં આ લાયકર રોગ વ્યાપી જાય, ત્યાં પ્રામાણિક માણસો તો માર્યા જ જાય! આ રિયતિમાં એ રોગના નિવારણ માટે સખ્ત પગલાં લીધા વિના શુદ્ધિ થવાની ગદી આશાએ નિરર્થક છે. પંજાબની અને સિંધની સરકારે એ રોગનો નાશ કરવા સખ્ત પગલાં લેવા માંડ્યાં છે. ગયે માસે વડોદરા રાજ્યની ધારાસભામાં એ વિષે પગલાં લેવાનો ઠરાવ એક સભ્ય ભાઈ કાનજીભાઈએ આપ્યો હતો; પરિણામ શું આવ્યું તે જાણ્યું નથી, પણ આજ સુધીના ત્યાંના અનુભવ ઉપરથી પરિણામ દ્રષ્ટવું કહણ નથી!

એક ઉપાય

અત્યારના કાયદામાં લાંચરુશવતના ગુના માટે પકડાય તો લાંચ લેનાર અને દેનાર બંને ગુનેગાર કરે છે ને બંનેને સજા થાય છે. પરિણામે એવી ફરિયાદ થતી જ નથી ને થાય તો સાબિત થવી કઠણ પડે છે. લાંચ લેનારને તો ખિસ્સાં તર કરવાની જ વાત હોય છે; લાંચ દેનારને પોતાનું કામ કઢાવવાની ને તે વિષેની અનેક ઉપાધિમાંથી ગચવાની વાત હોય છે. આમ આને વધારે ગરજ હોય છે ને જેસાચો ને વધારે દયાએસો ને લાચાર હોય છે. ખરી રીતે એની રિયતિ હિંદુ સમાજની ઓળેલી છે. આપણા દેશદારી કાયદામાં સ્ત્રીપુરુષની એ નીચીઝીચી રિયતિ તરફ નજર રાખીને વ્યભિચારના ગુનામાં પુરુષને ગુનેગાર માન્યો છે, સ્ત્રીને નથી માની. તેથી જ રીતે લાંચના કાયદામાં લાંચ લેનારને ગુનેગાર માનવામાં આવે, લાંચ દેનારને ખીનગુનેગાર માની લેવાય તો અનેક ગુના જદાર તરી આવે ને તે લાંચ દેનાર નિર્ભયનાએ સ્વીકાર કરે, જોટલે એ ગુના સાબિત પણ થાય. આ રીતે એ ગદી ધણે અંશે

ઝાઝી થઇ જાય. વળી લાંચ દેનાર કરતાં લાંચ લેનાર વધારે ભણેલો હોય છે, વધારે જવાબદાર હોય છે એટલે એને પોતાની ફરજતું પણ વધારે જાન હોતું જોઈએ અને ત્યારે એ ગુનો કરે તો એને તો સજા થવી જ ઘટે. લાંચ લેનારની સ્થિતિ ઝાંચી જુદી ને વિષમ હોવાથી, ગુના પકડી કાઢવાને હેતુએ પણ એને માફી મળવી ઘટે.

સોજીત્રામાં પ્રેતભોજન બંધ.

સન ૧૯૩૧માં સોજીત્રામાં શ્રી. ચતુરભાઈ દેસાઈભાઈ ગુજરી ગયા ત્યારે પ્રેતભોજન બંધ કરાવવાની અગવળ ચરોતરમાં પુનઃસ્થાપિત થઈ હતી અને તે વખતે પ્રેતભોજન બંધ કરાવવા માટે યુવકોએ સોજીત્રામાં પીકેટિંગ કરેલું. પીકેટિંગ થયું છતાં તે વખતે પ્રેતભોજન બંધ થયું નહોતું. તે પ્રસંગે મગજુ-નિમિત્તે ખારમું બંધ કરાવવા માટે પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાવવામાં આવી હતી. પ્રતિજ્ઞા સંનાદાઓમાં સોજીત્રાના ભાઈ પુરુષોત્તમ મોનીભાઈ પટેલ એક હતા. તેમણે પ્રસંગે આપે. પોતે. લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું જગજગ પાલન કર્યું. તેમના પિતા ક. મગજુ મુદી કરે દિવસે ગુજરી ગયા. તેમની પાછળ સાત ભાગ કે તેથી પણ આગળ વધીને કરવા ધાર્યું હોત તો કરી રાહત. પણ ભાઈ પુરુષોત્તમ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં મક્કમ રહ્યા અને પ્રેતભોજન બિલકુલ નહિ કરીને સોજીત્રા ગામ માટે અનુકરણીય દાખલો બેસાડ્યો છે. પિતાના રમારક માટે સારી રકમ કાઢવાનો વિચાર કરી રહ્યા છે. આશા છે કે સોજીત્રા ગામ આતું અનુકરણ કરશે. મહાત્મજીમાં પ્રેતભોજન

એક જાનુઆરી સરકારી ભાઈઓ આગ ઉત્તરિને માર્ગે ચડે છે, ત્યારે બીજી જાનુઆરી પુરાણપ્રિય ભાઈઓ અવનરિને માર્ગે હજી ધસે જ રહ્યા છે. પેટલાદ નાલુકાના મહાત્મજી ગામમાં ભાઈ ઈશ્વરભાઈ રણછોડભાઈ પટેલે ખારમું નહિ કરવા, નહિ જમવા દેવમંદિરમાં પ્રતિજ્ઞા કરેલી. તેમનાં પત્ની ગયા માગશરમાં ગુજરી ગઈ. તેમના ત્રણ પુત્રો આફ્રિકામાં છે, તેમણે ત્યાંથી માતા પાછળ પ્રેતભોજન નહિ કરવાની ને રૂ. ૧૫૦૦ હોસ્પીટલ ફંડમાં આપવાની સૂચના મોકલી. આ વિષે તેમણે પોતાના મિત્ર, ત્યાંનાં જ ભાઈ જેઠાભાઈ રણછોડભાઈને પણ સૂચના આપેલી. પણ રૂઢિગત પિતા ઈશ્વરભાઈએ પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પાણીમાં ઓળી, પુત્રોની સૂચનાને ધૂળમાં રાણી, માસિયાને નામે પ્રેતભોજન જમાડવાની તૈયારી કરવા માંડી. તે અટકાવવા ભાઈ જેઠાભાઈએ અને ભાઈ મોનીભાઈ અમીને પ્રયત્ન કર્યા; પણ તેમના પ્રયત્નને અવગણીને પણ ભાઈ ઈશ્વરભાઈએ પત્ની પાછળ પ્રેતભોજનમાં રૂ. ૧૫૦૦ અને પિતૃજનાં વામણ વહેંચવામાં રૂ. ૪૫૦ ધૂળ ફેર્વી જ્યાં મુઠ્ઠી રમાજીમાં આવા ઈશ્વર-

ભાઈઓ છે' ત્યાં સુધી આપણી આર્થિક વ્યવસ્થા શી રીતે ચલાવવાની? એ આક્રિશ્માં વસતા પુત્રો નીચી લે કે પિતા ઉપર પોતે મોઢાંઢા પેટને પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ, કેવો દુરુપયોગ થાય છે!

ધર્મજનમાં ધર્મદાન

ધર્મજના શ્રીયેન કુટીરભાષ વલ્લભભાઈ પટેલે પોતાની પાસેના ફંડમાંથી રૂ. ૨૦,૦૦૦ ધર્મજ ગામે પ્રસૂતિગૃહ ધર્મજ દવાખાનાને અંગે સરકારી ઓળખી શરતે આપેલા. વડોદરા રાજ્યે એ માગણી સ્વીકારી ધર્મજ માટે પ્રસૂતિ ગૃહ મંજૂર કર્યું છે. મકાન બાંધવા જમીન મેળવવા તજનીજ ગામે છે.

કપડવંજમાં ધર્મદાન

કપડવંજનાં સાર્વજનિક કાર્યો માટે કપડવંજજના વતની અને મુંગદમાં રહેતા ઝવેરી શ્રી. ઓમ્ચંદલાલ જાળાલાલ ઝવેરીએ પોતાના પુત્રને લંબપ્રધને શીમેની શરતે એ ઉદાર રકમો બેટ આપી છે: ૧. બે મ્યુનીસીપલિટી ગામમાં કન્યાશાળા માટે જમીન તથા રૂ. ૫૦૦૦ આપે તો તેઓએ રૂ. ૫૦૦૦ બેટ આપવા કબુલેલું છે, ૨. ગામની પ્રગતિપ્ર સંદેશ સેવાસંઘની ઓળખ વ્યવસ્થિત ચાલે તેટલા માટે ૫૦૦ વાર્ષિક, ૩. છાત્રાલયના મકાન ફંડમાં રૂ. ૨૦૦૦, ૪. પુના ટેલરિંગ કોલેજમાં શીખવા જવા એ વિદ્યાર્થીઓને શીખતા સુધીનું ખર્ચ આપે રૂ. ૫૦૦, ૫. સાર્વજનિક આયામગંદિરનાં બેડરનાં સાધનો માટે તથા બેડ: માસ્તરના પગાર માટે રૂ. ૫૦૦, ૬. પુરુષોત્તમ દરગીર્થદાસ મહાજન લાયબેરીમાં શાસી અવરચા માટે રૂ. ૫૦૦, ૭. દશા શ્રીમાળી વહિંક કામના કિતને માટે કુલ રૂ. ૫૪૦૦, ૮. ઉપરનાં સાર્વજનિક આયામગંદિરનાં મકાન તથા જગ્યા માટે, અંતે એકે મુન્ડ ટાઉન હોલ બાંધવા માટે સારી આચા આપી છે.

સદ્ગત દિવાન સાહેબ

વીરસદની સુપ્રસિદ્ધ સદ્ગૃહસ્થ અને એન ભક્તિવાનના પિતા, લીમીની નિવૃત્ત દિવાન ઝવેરભાઈ નાથભાઈ અમીન તા. ૭ : ૩ : '૩૭ને રોજ ૮૦ વર્ષની ઉમરે સદ્ગત થયા છે. ચરોતર પ્રદેશની કેળવણી અને સંસારસુધાગ્રી પ્રશ્નોમાં તેમણે અગત્યનો ફાળો આપ્યો છે. મેનબોજનની પ્રથા બંધ કરવામાં તેમણે પહેલ કરેલી. વીરસદની અગ્રિય શાળા પોતાને એકત્રાને ખર્ચે વર્ષ સુધી ચલાવેલી. ચરોતર એલ્યુકેશન સોસાયટીના શરૂઆતથી જ પાલ્લ પેટુન થયેલા. જ્યાં રીતે તેમનું શુભ અનેક રીતે અનુકરણીય હતું.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સભાચાર: અગત્યાયક સમિતિની પાંચમી સભા ૨૭ : ૩ : ૩૭ને રોજ મળી હતી. મંડળ અને તેની સંસ્થાઓનાં ૧૯૩૭-૩૮નાં આવકગણનાં અંદાજ નક્કી કરાયાં. મંડળે એકંદરે નવ હમર રૂપિયાની ખોટ સંસ્થાઓ ખાતે પૂરતી પડશે.

મંડળનાં મકાનોમાંથી ફાજલ પડી શકે તે તથા યોગાન ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળના ગ્રીષ્મ આયોજનમાં વાપરવા માટે 'તા. ૫ : ૫ : '૩૭થી એક માસ માટે આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. સદરહુ વ્યાયામવર્ગ ગુજરાત વ્યાયામ પ્રચારક મંડળ પોતાની જવાબદારીએ ચલાવનાર છે.

મંડળની વાર્ષિક સામાન્ય સભા તા. ૨ : ૫ : '૩૭ને રોજ સંજના ચાર વાગ્યે એક મ. જ. દિ. ક. છાત્રાલયના મકાનમાં મળનાર છે.

વિદ્યાલય સભાચાર: હાલ વિદ્યાલયમાં ૧૨૭ વિદ્યાર્થીનાઓ છે, જેમાંથી ૧૦૭ છાત્રાલયમાં રહે છે. વર્ગો એપ્રિલની આખર તારીખોમાં ચંદાવાશે.

વિદ્યાર્થીનીસંમેલન આવતા માસની પહેલી અને બીજી તારીખે રહેશે. વિદ્યાલય તા. ૩ : ૫ : '૩૭થી અંધ થઈ તા. ૧૪ : ૬ : '૩૭ને રોજ ઉઘડશે. થેગ જવા હજીનાર છાત્રાઓ તા. ૪ : ૫ : '૩૭થી થેગ જઈ શકશે.

છાત્રાલયમાં દાખલ થવા માટેનાં પ્રાર્થનાપત્ર તા. ૩૧ : ૫ : '૩૭ સુધીમાં વિદ્યાલયના કાર્યાલયમાં આચાર્યને મળી જવાં જોઈએ. એના જવાબ ૧ : ૬ : '૩૭ને રોજ મોકલી આપવામાં આવશે. ત્યાર પહેલાં જર્ણાળની આશા કામ ન રાખે. છાત્રાલયમાં જગાને અગાંવ આપના જુનમાં મુખ્યા ૧૨૫થી વધારે કરવાની નથી.

કેંડ

માગશર માસના 'પાટીદાર'માં સ્વીકારેલા રૂ. ૧૩૪૫૪૮-૭-૧

આફ્રિકા-એશિયા

ડૉ. ગણિલાલ નારગલાલ અમીન	શિ. ૩૫૧
શ્રી. સુનીલાલ વિ. પંડ્યા	૨૦૧
.. છવાભાઈ હુંગરભાઈ પટેલ	૧૫૧
.. કાલ્યાભાઈ છવાભાઈ	૧૫૧
.. અહેમદભાઈ ગોવિન્દભાઈ પટેલ	૧૫૧
.. રાવજીભાઈ નાથાભાઈ અમીન	૧૫૧
.. સી. ડી. પટેલ, એલ્ડ સન્મં.	૧૫૧

શ્રી. ચતુરબાઈ બાઈલાલભાઈ પટેલ	૧૫૦
„ તુલસીબાઈ ભક્ષાબાઈ પટેલ	૭૫
„ કુલચંદ નગેગમ ખડેરિયા	૫૧
„ માણિકલાલ મદાભા	૨૫

કુલ સિવિંગ ૧૬૦૮ = રૂ. ૧૦૬૩-૫-૦

શ્રી પુરુષોત્તમદાસ છોટાબાઈ પટેલ, વડોદરા	૨૫૦-૦-૦
„ ડાલાલાઈ ઉમેદબાઈ „ સુણાવ	૫-૦-૦
„ વલ્લભભાઈ દાથીભાઈ દેસાઈ, નડિયાદ	૫-૦-૦
„ મોમાભાઈ મણિલાલ પરીખની પેઠી તરફથી, વકાલ મણિલાલ મુળચંદના મગજીયાર્થે, નડિયાદ	૫-૦-૦
„ મોમાભાઈ મજીડોડભાઈ પટેલ,	

પોતાના મર્મપત્ની જાકરજી પુલગાર્થે, નવાગામ ૫-૦-૦

„ પદ્માવતીમતી ત્રિભુવનદાસ, પોતાના મર્મપત્ની ચ. જી. મૌ. મંગલજીભેનના મગજીયાર્થે, નડિયાદ	૨-૦-૦
--	-------

સભાસદ લલાજીમના ૧૬૩૬-૩૭ના

શ્રી દુકીરભાઈ બાપુજી પટેલ નગમડા	૧૨-૦-૦
ડૉ. ભાટકરગવ રામભાઈ „ માછલા	૧૨-૦-૦
શ્રી. રાવજીભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ, નડિયાદ	૧૨-૦-૦
„ લીંગભાઈ ચતુરભાઈ „ ૧૯૩૭ ૩૮ના નડિયાદ	૧૨-૦-૦

કુલ રૂ. ૧૩૫૭૦૬-૧૨-૧

જાન અર્થ : રચાવર જગમ મિલ્કત રૂ. ૮૮૪૫૭-૧૫૬	
કુલ ચાલુ અર્થ રૂ. ૧૧૪૫૬-૮-૦	

રૂ. ૬૫૬૧૪-૭-૬

જાકી સિવક રૂ. ૩૬૭૬૨-૪-૪

વિ. દન્યાકેળવણી મંડળ નડીઆદ, તા. ૧૨ : ૪ : '૩૭	દેસાઈભાઈ તોધાભાઈ પટેલ. રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ;
---	---

મંત્રીઓ : વિદ્યુત દન્યાકેળવણી મંડળ

આ પત્રિકા આજુદ ચરેતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં પટેલ મોતીભાઈ મથુરભાઈએ શ્રી. દેસાઈભાઈ નાયાભાઈ પટેલને માટે છાપી, તા. ૧૨ : ૪ : '૩૭	
---	--

૧૯૯૩

卐

વૈશાખ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૭

આગ નો ગારી ખાતરી હોય કે હું ખાઉં છું તે જોગકનો એકેએક દાળિયો શરીરને પાંધવા ને ટકાવવા માટે છે, ના હું જીભના રવાદો ખાતર કદી ખાવાની ઇચ્છા ન રાખું. હું એ પલુ સગળું કે અમુક વસ્તુઓ રવાદિટ છે એટલા માટે, ભૂખ કે શરીરને ટકાવવાનો વિચાર ન હોય તોયે, હું ખાઉં તો એ રોગનું ચિક્કું છે, અને મારે એ રોગ મટાડવાનો ઇલાજ કરવો જોઈએ; એ ધર્મ કે નારાગી વસ્તુ હોય એવી રીતે એને તૃપ્ત કરવાનો વિચાર મારે ન કરવો જોઈએ. એજ પ્રમાણે, માગ મનમાં એવી પાટી ખાતરી હોય કે પ્રત્યેત્પત્તિની સ્પષ્ટ ઇચ્છા વિનાનો સ્ત્રીસંગ એ અધર્મ અને શરીર મન અને આત્માને દાગિકારક છે, તો એ વામનાનો વિરોધ કરવો મને સહેલો પડશે—કેવળ વાસનાની તૃપ્તિ ધર્મ ને લાલલાયક છે કે નહીં અને વિષે માગ મનમાં સ્પષ્ટતા ન હોય એના કરતાં તો અવશ્ય વધારે સહેલો પડશે.

(‘હરિજનખંડુ’ તા. ૨૫:૪:૩૭)

ગાંધીજી

તન્ત્રી: નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં એ રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

છુટક નકલના ત્રણ આના

સમાવેશ

લેખ

લેખક

પૃષ્ઠ

લગ્ન: નૂતન રેખાંકન	ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૨૮૯
જે ધાર્મિક સંસ્કારો	,, મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ	૩૦૦
સંસ્કૃત ગ્રંથો વિશે વિવેક	નરસિંહભાઈ પટેલ	૩૦૭
બાળઉછેર	ભાઈ રાવજીભાઈ નાયાભાઈ પટેલ	૩૧૧
ધર્મોચ્ચાર	,, મણિલાલ જગજીવન દ્વિવેદી	૩૧૪
ગોહિલવાડી લેહવા પાટીદારોમાં		
કન્યાકેળવણી	,, હવરાજ ભગવાનદાસ પટેલ	૩૧૭
સ્ત્રીજ્ઞતિ પ્રત્યે પુરુષજ્ઞતિની કૃતજ્ઞતા	,, લક્ષ્મણ નથુભાઈ	૩૨૦
ચર્યાપત્ર	વિવિધ	૩૨૨
અંધપરિચય	‘પાટીદાર’ગદિર	૩૨૫
પ્રસંગકથા	,,	૩૨૯

૧

બેટ: જેનોને વિનાશવાન્તમ ‘પાટીદાર’ આપવાના ફંડની રકમ ચઇ રહી હતી, તે ઉદાર દાથે ગોહિલવા ભાઈજેનોને મેં વિનંતી કરેલી. જથ્થાવતાં આનંદ યાચ છે કે જે ફંડમાં કંપાત્રાથી ભાઈ જોડાભાઈ સોમાભાઈ પટેલે (શિ. ૨૫=) રૂ. ૧૬-૧૦, નૈરાળીથી ભાઈ પુરુષોત્તમ કરમસદરે (શિ. ૨૦=) રૂ. ૧૩-૬, એડનથી ભાઈ રાંકરભાઈ સોમાભાઈ પટેલે રૂ. ૧૦, પોતાનાં પત્નીને પુણ્યાર્થે નડીઆદથી ભાઈ સોમાભાઈ દેસાઈભાઈ પટેલે રૂ. ૫ અને નવાગામથી ભાઈ સોમાભાઈ રજુજોડભાઈ પટેલે રૂ. ૩, કાપ્ડીગેટથી ભાઈ મગનભાઈ બી. પટેલ (શિ. ૧=) રૂ. ૦-૧૦, તથા રૂડેરા એરેટથી ભાઈ રામભાઈ પુરુષોત્તમ પટેલે (શિ. ૧=) રૂ. ૦-૧૦, મળીને કુલ રૂ. ૪૯-૪-૦ મોકલ્યા છે, તે ઉપકાર સદિન જો ફંડ ખાને જમા કર્યા છે. જે જેનોને વિનાશવાન્તમ ‘પાટીદાર’ વાંચતું હોય તે પોતાને દાથે અહીં કાગળ લખી જણાવે. ૬૭ પજુ ઉદાર ભાઈજેનો જે ફંડમાં રકમ મોકલશે એવી આશા છે.

આજુદ ચરોતર પ્રિટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મયુરભાઈ પટેલે હાથું અને હજીબા નરસિંહભાઈ પટેલે આજુદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૧૧:૫:’૩૭

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૬૩
૫૫ ૧૪

આણંદ

વૈશાખ
અંક ૭

લગ્ન : નૂતન રેખાંકન

('લગ્ન : નૂતન રેખાંકન' વિષે સમાજનાં નરનારીને વિચાર કરતાં કરી મૂકવા ને પ્રસાવણા 'કુલછાળ' પત્રે પોતાના તા. ૫:૫:૧૯૬૪ના અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરી હતી, તેની નકલ આ માસિકના સં. ૧૯૬૪ના કાગળના અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરી હતી. તે પ્રશ્નોના કેટલાક ભાઈઓ તરફથી આવેલા ઉત્તર તે પછીના અંકોમાં છાપેલા. તેવામાંજ ભાઈ ડાહ્યાભાઈએ 'કુલછાળ' ઉપર મોકલેલા ઉત્તરની નકલ અહીં પામી મોકલેલી, તે છેક આજે છાપી શકાય છે. બહુ દિવસો થઈ ગયાથી વાચકને પ્રશ્નો વિના એકલા ઉત્તરથી સંતોષ થાય નહિ, એમ માની ફરીથી પ્રશ્નો છાપી ને તે પ્રશ્ન નીચેજ ભાઈ ડાહ્યાભાઈના ઉત્તર છાપ્યા છે. ખીલ્લું કાઢી ભાઈએનના ઉત્તર આપશે તો હવેના અંકોમાં છપાશે. —તંત્રી)

પ્રશ્ન ૧ : લગ્ન એટલે જે વ્યક્તિઓએ પુખ્ત ઉમરે સ્વેચ્છાથી અને સમજણપૂર્વક કરેલો મૈત્રીનો કરાર : લગ્નની આ વ્યાખ્યા તમે સ્વીકારો છો કે નહિ? ન સ્વીકારતા હો તો તમારી લગ્નની વ્યાખ્યા આપશો?

ઉત્તર : હા. મને આ વ્યાખ્યા 'લગભગ' મંપૂર્ણ લાગે છે. સ્વેચ્છાથી અને સમજણપૂર્વક ને મૈત્રીનો કરાર થાય તેમાં, તે પહેલાં આવશ્યક સંવનન દ્વારા એકબીજાને ઓળખવાનો, સમજવાનો પ્રયત્ન થયોજ હોય. પુખ્ત વયે એ કરાર થાય તો બન્નેએ બંને તેટલો માનસિક અને શારીરિક વિકાસ સાધ્યો હોય. એવા કરારમાં નાત મત અને પ્રાન્તનો પ્રશ્ન રહેતોજ નથી. જગત જેવડા વિશાળ ક્ષેત્રમાંથી તે (સ્ત્રી કે પુરુષ) ગમે તેની સાથે સ્વેચ્છાથી અને સમજણપૂર્વક મૈત્રીનો કરાર કરી શકે છે.

પરંતુ ઉપર મેં જે 'લગભગ' શબ્દ વાપર્યો છે તે સકારેણ છે. પુખ્ત વયે સ્વેચ્છાથી એ કરાર થાય છતાં એમાં વડીલોની સલાહ લેવાય એ મને આવશ્યક

જાગે છે. 'યૌવન ગમે તેટલા ઊંચા આદર્શોથી વડાએણું હોય, પણ તેમાં વિવેકબુદ્ધિની ઊણપ હોય છે. આમાં અપમાદ હલે હોય, પણ સામાન્ય રીતે ઊગતું' યૌવન એટલે 'ગદ્દાપચીસી.' એમાં વિવેક અને કૃત્રેણપણું ઓછું અને મરતી વધારે હોય છે. વળી છવનનો એ મંથનકાળ છે, અનેક દૃટ પ્રશ્નોનો પાર ને વખતે તે પામી શકતું નથી. તે મુંદર સ્વપ્નામાં રાયે છે અને ભાવિની છવનરેખાઓ દોરે છે; દોરે છે ને બૂંસે છે. તે સ્થિર થઈ શકતું નથી. તેનો સ્વભાવ કંઈક ઉતાવળો અને વખતે સ્વચ્છંદી હોય છે. તે નાટ્યાણિક ઊર્મિઓને વશ થાય છે. તેના કાર્યમાં આવેશ, ક્ષણિક ઉભરો હોય છે, એટલે તે શમતાં નેને પોતાની વાસ્તવિક સ્થિતિનું ભાન થાય છે.

આથી બે વ્યક્તિઓ મૈત્રીનો કરાર બંધ કરે, પણ તે પહેલાં વડીલોની સલાહ લે ના તેમનો કરાર વધારે સુખમય અને ચિરસ્થાયી બને. એટલે મારી વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે થાય: 'લગ્ન એટલે બે વ્યક્તિઓએ સંવેચ્છાએ અને મમજ્જપૂર્વક, વડીલોની સલાહ લેઈને, કરેલો મૈત્રીનો કરાર.'

વ્યાખ્યામાં સલાહને ગૌણપદ આપવામાં આવે તોપણ વાંધો નથી. વળી 'વડીલો' શબ્દથી લડકપાની જરૂર નથી, કારણકે જૂનવાણી વડીલોના આમાં સમાવેશ થતો નથી. અહીં ના વડીલો એટલે જૂનવાણીથી પર નવી ભાવનાઓથી વડાએણાં આમજનો - માતાપિતા અથવા અન્ય વાલીઓ, આચાર્યો (પુરોહિતો નદિ, પણ શિક્ષકો), વગેરે.

વડીલો કરેલ હોય, તેમનું વ્યાવહારિક અને અનુભવજ્ઞાન જરૂર વધે. તેમની સલાહ તેને (યુવકને કે યુવતીને) જરૂર માર્ગદર્શક થઈ પડે. અહીં સલાહના જંઘનની કે સંમતિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા સ્વીકારવાનો સવાલ નથી. મતભેદ હોય તો એકબીજાને સમજાવવાનો પ્રયત્ન થાય. સલાહ ઉપર પૂર્ણ વિચાર થાય. જતાં સમજૂતી ન થાય તો એટલા મંથનને પરિણામે આવેલો નિર્ણય, વડીલોની સંમતિ ન મળે તોપણ, ઉમદા હોય. વડીલો આપખૂદ દશે તો તે તેમની સલાહની કશી કિમત નથી રહેવાની.

પ્રશ્ન ૨: લગ્નની મંદયા માનવી માનવી વચ્ચેના, ખાસ કરીને સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના, સંજંઘને વ્યક્તિગત અને સમૂહગત કદવાણની દૃષ્ટિએ મુશોગ્ય સ્વરૂપ આપવા અર્થે અસ્તિત્વમાં આવી છે; એકેયન સામાજિક પ્રજંઘ છે: લગ્નસંજંઘની આ વિચારણા તમે સ્વીકારો છો કે નહિ? ન સ્વીકારતા હો, તો લગ્નની સંદેશાના આશય સંજંઘમાં તમારી વિચારણા શી છે તે કહેશો?

ઉત્તર. હા. સમૂહો અને મહાભારતના વાચનમાંથી પણ મને એ જ

સમાજની વ્યવસ્થા મારેતા નૈતિક અને વ્યવહારિક નિયમોમાં ન રહેતાં આત્મા, પૂર્વજન્મ, પુનર્જન્મ, રવર્ગ, નરક, ઈશ્વર, ક્ષયતાન, માતા, મહાદેવ, વગેરે અમલ્ય અને કાલ્પનિક જાગૃતોમાં કિતરી પડ્યું; માનવજાતિ અધોગતિને પથે ચાલી

એ અધોગતિ દ્વંત્રે તો એટલી હદે પહોંચી છે કે કોર્સ માર્ક્સનું 'Religion is the opium of people,' એં દ્યન તદન સાચું લાગે છે. એથી 'ધર્મ' શબ્દજ એટલી ધૂણા ઉપગતે કે ઉપર આપેલી વ્યાખ્યા પ્રમાણે તેને રાખવો કે કેમ, તેનો પુનરુદ્ધાર કરવો કે કેમ, એજ વિવાદાર્પક યંત્ર પડ્યું છે.

સમાજનું દિન સાધનાર દરેક પ્રજાએ ધાર્મિક લેખી શકાય. કરારમાં જે પવિત્રતા અને જાંધનકારકતા રહેલી છે, તે આ નવી વ્યાખ્યા પ્રમાણે ધાર્મિક છે. કરારનો ર્થીકાર સ્ત્રીને અને પુરુષને મોતાનો ધર્મ—કરજ જાગવવા પ્રેરે છે. કરારે દેવ ત્યાં સુધી અન્યોન્ય પવિત્ર રહેવાનું જાંધન નંચે ર્થીકારે છે. કરારને જો તોટલો ચિરસ્થાયી જનાવંવા એ પણ તેમની કરજ અને છે. કારણકે વ્યક્તિગત કરાર જેટલા એકાં તૂટે તેટલું સમૂહગત દર્યાજુ વધારે થાય. કરાર તૂટવાને અંગે ઉભા થતા પેટાસવાસીનો જોગો, કરાર જેટલા એકાં તૂટે અને ક્ષેત્રદમંદ નિવરે નંટલો, એકાંકી થાય.

આજ રીતે લગ્નની સંસ્થાને ધર્મ સાથે સંજંધ છે. પણ આજે જોવામાં આવતા ધર્મની અધોગતિ અને તેના અનર્થો એટલા વધી પડ્યા છે કે એ વડ અને બ્રહ્મ 'ધર્મ'નો પુનરુદ્ધાર ચાગ તેજ કદાચ ભાવિ પ્રજાને ન લાવે. એટલે એ ત્રિયતિમાં તો જે ચાય તે ખડું.

પ્રશ્ન ૪: લગ્નસંજંધ એટલે કે મંત્રીના કરારની જાંધનકારકતા અને પવિત્રતા કેટલી? એક વાર લગ્નસંજંધ જાંધાયા પછી સંજોગોમાં જિન્દગીના અંત સુધી એ સંજંધ ચાતુ રાખવા નિશ્ચયે એમ માનો છે? કે સંજંધ જાંધનાર જે વ્યક્તિઓ વચ્ચેનો મેગ તૂટનાં એ સંજંધ નાંડી શકાય એમ માનો છે? આ સંજંધમાં તમાગ ત્રિયાતે રૂપરૂપણે સમગ્રવચ્ચો?

ઉત્તર: ધર્મની મર્યાદા આગળના વ્યવજમાં આપેલી વ્યાખ્યા પ્રમાણે માન્ય રાખીએ તો લગ્નનાં અલેષ ને અચ્છેષ જાંધોનાનું અને પવિત્રતાનું દંભી આરોપજુ ન મંલવે. સમાજની વ્યવસ્થા અને ઉત્પત્તિ જે રીતે સાગ્રમાં મારી સાધી શકાય તે રીતે પ્રગલ્ભિત ધર્મથી ત્રિમુખ છે.

કોઈ પણ કરારમાં અમુક જાંધો તો રહેલાંજ દેવ છે. એ જાંધો કાચા તાંતજા જેવાં દેવ છે અને તેથી કરારને પવિત્ર માન્યા શિવાય તે નજવી ચકાનાં નથી. કરારની દિગ્મત ન અજુવામાં આવે તો જાંધન શિથિલ થાય.

પવિત્રતા વિના આ કિંગન નથી ફસી શકતી. લગ્ન અને અભિચારમાં જે ફેર છે તે અહીં જ છે. અભિચારનાં બીજાં કારણોમાં આર્થિક પરાધીનતા મુખ્ય હોય તે વિશે આગળ આવશે.

પ્રશ્ન ૫ : રવેન્ડાએ કરેલો લગ્નનો કરાર, સામાજિક અને નૈતિક દૃષ્ટિએ બીજા કાંઈ કરારો કરતાં વધારે બંધનકારક અને પવિત્ર લેખાવો જોઈએ; પરંતુ આખરે તો લગ્નનો પણ એક કરાર છે, અને તે પણ બીજા કરારોની જેમ, કરાર કરનારોમાંથી એકની ઇચ્છા થતાં, પૂરો થઈ શકે છે : લગ્નનો બંધનકારકતા અને પવિત્રતા સંબંધમાં આ વિચારણા તમે સ્વીકારો છો કે નહિ? ન સ્વીકારતા હો તો તમારી આ વિચારણા છે તે કહેશો?

ઉત્તર : હા. લગ્નથી જોડાયેલો વ્યક્તિઓ રવેન્ડાથી બંધનો સ્વીકારી લે છે. જે કંઈ રવેન્ડાએ અને સમાજપૂર્વક સ્વીકાર્યું હોય તેની વગરકારણે અપગણના નથી થતી. અનાયાસે એમાંથી એકની નિર્જાળતાને લીધે વિચિત્ર પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે. એ વિચિત્ર પરિસ્થિતિને જાણી જોઈને ઊભી કરવી એ આત્મધાત છે, માનવસ્થિતિની અવસ્થા લાવવામાં કારણભૂત થવા રૂપ છે. આજના સંક્રાન્તિકાળને જાણુએ મુકીએ અને આદર્શ સ્થિતિની વાત કરીએ તો લગ્નમાં રવેન્ડાથી અને મુસેલથી બંધનકારકતા અને પવિત્રતા જળવાય તો જ સમાજ ઉન્નત થાય. સ્ત્રી કે પુરુષ માટે શાન્તિ કે સંતોષ નવાં નવાં આશક કે ગાથુક શોધવામાં નથી, પણ જો તે કુમારો રહેવા ઇચ્છતાં હોય તો સંપૂર્ણ નૈષ્ઠિક પ્રહર્યર્થ પાળવામાં છે. અને લગ્નની ઇચ્છા હોય તો પોતાને યોગ્ય જીવનસાથી શોધીને શાન્તિથી રહેવું. એકબીજાને સાલુકૂલ થવું અને ગરીબાઈ, માંદગી વગેરે બાહ્ય સંજોગોને વશ થઈ સંતોષ રાખવો, નિયમનપૂર્વક સંતતિ ઉત્પન્ન થાય તેને યોગ્ય સંસ્કાર અને શિક્ષણ આપી જીવનસંઘ્રામમાં ઊભાં રહી શકે તેવાં બનાવવાં : એમાં સાચી શાન્તિ અને માનવસેવા છે. આ બધું જીવનજીવનને પવિત્ર ગણવામાં નહિ, પણ બનાવવામાં આવે તો જ સંભવે.

મેળ વૃદ્ધાની જાગૃત કરારનું મહત્ત્વ કાબલ થવી ન જોઈએ. પણ અનાયાસે અનિવાર્ય સંજોગો ઊભા થાય તો જીવનજીવન અસહ્ય બને, તો તેનો ઉકેલ પણ હોવો જોઈએ. (૬૬ ઉત્તરમાં એવો જાગૃત આવશે.) જળાતકાર કે ફરજિયાત નેમજ એકપક્ષી બંધન ન હોવાં જોઈએ. આ અસહ્ય સ્થિતિ ખરે કહીએ તો આજના સંક્રાન્તિકાળમાં જ વધારે છે. નવી સમાજવ્યવસ્થામાં ને અપવાદરૂપ જનની જશે. આજે તો જાણલગ્ન, વૃદ્ધલગ્ન, ત્રિધુર-કુમારિકા લગ્ન, અનેકપની લગ્ન વગેરે સંજોગોને લીધે અસહ્ય લગ્નજીવન રચેલે રચેલે જોવામાં

ગંભી લીધું છે, અને તેથી તે વધુવધુ સૂકું પાકું ખાઈ છેલ્લે પેટ ભરે છે, એમ તે માને છે. આ ભેદ ન રહેવો જોઈએ.”

સ્ત્રી ધારાશાસ્ત્રી, વકીલ કે ડોક્ટર થઈ શકે. પણ પુરુષ તેને એટલી જ સગવડ આપે, છતાં વ્યવહારમાં તેને સુલાભ રાખે અને તેના ઉપર સત્તા ચલાવવા પ્રયત્ન કરે તો તેનો દરો અર્થ નથી. એથી ભિન્ન એવી સ્થિતિએ પહોંચનાર સ્ત્રી પણ પુરુષનો કાન પકડી તેને દાસ ન બનાવે એ જરૂરનું છે. પુરુષો સ્ત્રીઓના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ નથી કરી શકવાના; પણ સ્ત્રીઓ અવશ્ય પુરુષોના ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. પણ ત્યાં સ્ત્રીઓ પોતાના જ ક્ષેત્રમાં રહે—ગૃહિણીપદ દિપાવે, ત્યાં પણ પુરુષો તેની સાથે સમાનતાની નજરે જોવું ઘટે અને વ્યવહારમાં તો મગાન ભાવે જ વર્તન રાખવું ઘટે.

પ્રશ્ન ૧૦ : સ્ત્રી પુરુષ ઉપર આધાર રાખનારી નહિ રહેવી જોઈએ; સ્ત્રી પુરુષનું રમકડું નહિ રહેવી જોઈએ; સ્ત્રી આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર જનવી જોઈએ; એ યાવ તો જ સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચેના સંબંધમાં આવવી જોઈતી સમાનતા આવે: એ સિદ્ધાન્ત તમે સ્વીકારો છો કે નહિ?

ઉત્તર : હા. સ્ત્રીઓને અને કુમારિકા રહેવા છૂટકાની કન્યાઓને કાયદાથી વારસાનો હક મળવો જોઈએ.

આર્થિક પરાધીનતા ટાળવા માટે પુરુષસ્ત્રીના લગ્નવયનું પ્રમાણ પૂર્ણ જટિલાવું જોઈએ. ૨૫ : ૧૬નું પ્રમાણ પ્રાચીન છે, પણ ને-શારીરિક અને માનસિક વિકાસની દૃષ્ટિએ સ્ત્રીને પાછળ રાખનાર અને તેને રમકડું જનાવવું શક્ય થાય તેમ કરનાર છે. માનસિક અને શારીરિક વિકાસમાં પુરુષ એક દશકો સ્ત્રીના કરતાં આગળ વધ્યો હોય, પણ ને સ્ત્રીને સમાન હક ક્યાંથી આપે! એટલી નાની સ્ત્રી આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકે નહિ. એટલે વયનું પ્રમાણ સરખું ૨૦ : ૨૦ કે તેથી આગળ લગ્નાવું જોઈએ. પાંચ વર્ષ કરતાં વધારે તફાવત તો કાયદેસર અટકવો જોઈએ. ૫૦ વર્ષના કામી પુરુષ અનુષ્ઠાન વિધિ હોય તો શોધી કાઢે તેના જોડી ૪૫ દર્જી વિધવા.

પુરુષની કામલોલુપતાને કરી મર્યાદા નથી—સિવાય તે સંવચ્છાથી સંવગ પાળે. કૌમાર્યવસ્થાથી માંડી છેલ્લે જુદા પા પર્વત ને ચાલુ રહે છે. સ્ત્રીના કામની હદ—મર્યાદા હોય છે. મર્યાદાથી માંડી જાળક સ્વનિર્ધાર કરવું હોય ત્યાં સુધી તે વિષયસુખ નહિ હરે. પરંતુ આર્થિક પરાધીનતાને કારણે ને પુરુષનું રમકડું બને છે. તેને પ્રમત્ત રાખવા તો તે આકર્ષક બને છે અને તળિયતને બોળે પણ પુરુષની શક્તિની વૃત્તિઓને મતોલવા પ્રયત્ન કરે છે.

આથી સ્ત્રી પુરુષ ઉપર આધાર રાખનારી નહિ રહેતી જોઈએ. છતાં પોતાના ક્ષેત્રની અમુક પરિસ્થિતિને કારણે તેને આધાર રાખવો પડે તોપણ સમાનતા જાળવી રહે, એટલું આત્મગૌરવ તેનામાં આવતું જોઈએ.

વરગતની ૬૦ ટકા વસતિમાં ખેડૂતો, મજૂરો અને કારીગરો - ગરીબો આવે છે. ત્યાં તે સ્ત્રીઓ પોતાના ક્ષેત્રમાંથી ઘણો સમય ગયાની પુરુષને પડે જાતી રહે છે. ખેતીમાં, મજૂરીમાં, કારીગરીમાં તેના જોટલી જ છુદ્ધ દાખવી તેને મદદ કરે છે. આ વર્ગમાં તે ઘણુંખડું સ્ત્રીઓ પોતાની સમાનતા આપણને જોવાયે છે. છતાં ત્યાં ઊણુપ હોય ત્યાં સમાનતા જાળવાવ એવા ઉપાયો યોજવા ધોર.

પ્રશ્ન ૧૧ : આપણે અહીંનાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો વચ્ચેના અત્યાચારના ફિઝિકલ અને અસમાન સંબંધને નવાં જીવનધોરણોથી સાક્ષિત અને સમાન જનાવવાની નેમ ૫૨ આવતાં મુદ્દીમાં જે સંક્રાન્તિકાળ પથગાથો છે, તેમાં નવાં જીવનધોરણો અપનાવવા મથી રહેલ પુરુષ અથવા સ્ત્રીના નવા આચાર પ્રત્યે કેવા ભાવથી જોશો? એ પ્રજાસિક્ષાભંગ અને ફિઝિકલની ક્રિયામાં કયાંય અતિશયતા દેખાય તો એ સ્વાભાવિક પ્રતિક્રિયા છે એમ સ્વીકારશો કે નહિ?

ઉત્તર : મન્યવાદના, મહાનુભૂતિના ભાવથી. એમાં અતિશયતા કે પ્રતિક્રિયા ક્યાં થાય તે તો મેં ઉપર ઉત્તરમાં જણાવ્યું છે. એવું પ્રસંગે મને અવશ્ય દુઃખ થાય, પણ તેનો હું આ સંક્રાન્તિકાળમાં અનિવાર્ય અને સ્વાભાવિક પ્રતિક્રિયા લેજુ.

પ્રશ્ન ૧૨ : નવાં જીવનધોરણો વ્યક્તિગત ને સામાજિક જીવનમાં ઓળખોનું અર્થ જાણ, નવી દુનિયા દસ્તીમાં આવે, એ અર્થ નમે કોઈ કાર્યમાંથી મૂકાયો છો?

ઉત્તર : હા, કાર્યમાંથી યજ્ઞ છે, પણ બારન સ્વાધીન નથી ત્યાં સુધી તે ગદ્યા પાંગળા છે.

પ્રથમ જરૂર સામર્થ્યમાંથી નિરક્ષરતા નાબુદ કરવાની છે. નિરક્ષરતા નાબુદ થાય, તો જ પ્રજા નવાં ધોરણો સમજી શકે. આ સંબંધમાં રશિયાની પ્રગતિના છેલ્લામાં છેલ્લા સમાચાર પણ આપ જણાવતા દર્શો એટલે એ સંબંધે અત્રે જણવતો નથી. (જુઓ Latest Report of 'The Liquidation of Illiteracy in Society', Russia).

પણ આપણે તો પદાધીન છીએ અને દેશી રાજ્યોની પ્રગતિ તે એવડી પદાધીન છે. ત્યારે શું આ રિયલિટીમાં આપણે હાથપગ જોડીને બેસી રહેવું? ના, આપણે પુરુષાર્થ તો કરવો જ રહ્યો. હાથના સંજોગોમાં નીચેના સ્થાનાત્મક કાર્યક્રમને અને તેટલા પહેાંચીએ.

(૧) કેળવણી અને ખાસ કરીને સ્ત્રીકેળવણીની ગતિ વધારવી. જરૂરના અક્ષરજ્ઞાન ઉપરાંત, અપવાદ હોય ને ભલે પુરુષની ગરાબરી કરે, પણ આગ પ્રગ્નના મોટા ભાગ ઉપર ભુદ્ધિના અધરા વિષયોનો નિર્ણયક બોલો ને હાલતાં નેઓ આર્થિક સ્વાધીનતા પ્રાપ્ત કરે, ઉત્તમ રીતે ગૃહિણીપદ પ્રાપ્ત કરે અને આત્મરક્ષણ તથા આત્મગૌરવ મળે વધારે એવી કેળવણી સ્ત્રીઓને મળવી જોઈએ.

(૨) સામાજિક સડાને તેના નમ્ર સ્વરૂપમાં વિદ્યાર્થીઓના અધિકાર પ્રમાણે જતાવી, તેના પ્રત્યે ધૃષ્ટા ઉપજતી તેમની વિવંકભુદ્ધિને સતેજ કરવી, અને નવાં જીવનધોરણોની રેખાઓ તેમના મમક્ષ દોરવી.

(૩) માસિક અને પત્રો દ્વારા સામાજિક સડાને ખુલ્લો પાડવો, જેથી ધૃષ્ટા ઉત્પન્ન થાય અને વિવંકભુદ્ધિ સતેજ થાય. તેમના આગળ નવાં જીવન-ધોરણો રજુ કરવા.

(૪) નવાં જીવનધોરણો સ્વીકારનાર અને વિવંકભુદ્ધિથી પોતાનો માર્ગ કરી લેનાર યુવકયુવતીઓની કદર કરવી અને તેમને પ્રેતસાહન આપવું.

(૫) જળાત્કારે લગ્નવંદી ઉપર હોમાનાં યુવકયુવતીઓને બચાવવા, જળાત્કારે વૈધવ્ય યાગની વિધવાઓને યોગ્ય જીવનસાથી મેળવી આપવા અને જંડાઓલી, વિધવા જેવી, અનાથ સ્થિતિઓને આશરો આપી તેમને યોગ્ય માર્ગ જતાવવા 'અબલાશ્રમે,' 'સેવાસગાને,' 'અનાયાશ્રમે' વગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપવી જોઈએ. તેવી સંસ્થાઓમાં પોત્ત ન હોવું જોઈએ, પણ તેમાં કંઈ અનિષ્ટ નિહર સેવકોનો પ્રાણ હોવો જોઈએ. એની નેમ કહેવાતા ધર્મની કે પુણ્યની ન હોય; પણ સમાજના ઝીંક મૂકે વર્ગનો હાથ ઝાલી તેના ઉદ્ધાર કરવાની હોય. 'આવેલી સ્ત્રીઓને પોષવાનો—રોટલા ખવડાવવાનો—જ માત્ર હેતુ ન હોય, પણ તેઓ નવાં જીવનધોરણોને અનુસરે તેવાં તેમને જનાવી તેને જીવનમાર્ગે ચઢાવી દેવાનો હોય. 'અબલાશ્રમે' અબલાશ્રમે મટી 'સગલાશ્રમે' થવા ધરે.

પ્રશ્ન ૧૩ : તમે નવી ભાવનાનું પાન કરનારા યુવક હો, તો તમે તમારા જીવનમાં જોડીદારની પસંદગી અને જોડવણી કઈ રીતે અને ક્યાં ધોરણો મુજબ કરવાના છે ને કહેશો?

ઉત્તર : x.

પ્રશ્ન ૧૪ : તમે નવી ભાવનાઓનું પાન કરનારાં યુવતી હો, તો તમે જીવનની રચના કેવી અને ક્યાં ધોરણો મુજબ કરવાનાં છે તે કહેશો?

ઉત્તર : x.

પ્રશ્ન ૧૫ : અને તમે યુવકેય ન હો અને યુવતીયે ન હો, તમારા જીવનના

પરાધીનતામાંથી તે મુક્ત થાય તેવા કાયદા અને સામાજિક ઉપાય લેવાવા જોઈએ. સ્ત્રીકળવણીની ગતિ વધારવી જોઈએ. લગ્નમાં વયનું પ્રમાણ પાંચ વર્ષ કરતાં વધુ ન હોય એમ કાયદેસર થવું જોઈએ. જીવનનાં તમામ ક્ષેત્રોમાં અને વ્યવહારમાં સ્ત્રી અને પુરુષ એક જીવનને સમાન ગણનાં થવાં જોઈએ. લગ્નની ચિંતામાં ગળ્યાં જળ્યાં સ્ત્રીપુરુષો પોતાનો માર્ગ શોધી લે તો તેમના તરફ માનની દૃષ્ટિથી જોવું જોઈએ. લગ્નની નવી ભાવના, નવાં જીવનધોરણો સમાજના જીવનમાં ઓળખોત થાય તેને માટે મુદ્દારોક જે કાંઈ પગલાં ભરે, તત્કાલ જે કાંઈ કાયદા થકે તેને સાથ દેવા થકે. સ્ત્રીનું જીવનક્ષેત્ર ગમે તે રહે, કમાણી કરનાર કે ઉમદા ગૃહિણીપદ પ્રાપ્ત કરે તેવું હોય, પણ તેનું આત્મ-ગૌરવ વધે, તે પોતાના ક્ષેત્રને નીચું ન માને, એવું શિક્ષણ તેને આપવું જોઈએ.

દારેસલામ, પૂર્વ આફ્રિકા

કાલ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

જે ધાર્મિક સંરક્ષારે

ગાંધી સેવા સંઘનું આ સાક્ષરું વાર્ષિક અધિવેશન મંગાધરરાયના કાર્યક્ષેત્ર દુહલીમાં થયું. ત્યાં અચાનક પટેલા ધોધમાર વરસાદને લીધે કાર્યમાં ઠીકઠીક વિક્ષેપ થયો. જસો અઢીસો માણસોને માટે ગાંધેલી જાયણી છોડીને પાસેના કુમરી આશ્રમમાં સંઘના મળ્યોને જવું પડ્યું. છતાં સંઘે કેટલુંક મદત્તનું કાર્ય કર્યું. એ કાર્ય વિષે આવના અંકમાં વિસ્તારથી લખવા ધારું છું.

આ અંકમાં તો સંઘના આશ્રય નજે થયેલા જે ધાર્મિક વિધિઓ વિષે લખીશ. આખી સંરેયા કાર્યકર્તાઓના એક એક વિશેષ સંઘ છે, પોતાની જાંઘી કાર્યપ્રજ્ઞાસિ સત્ય અને અદિમાની કસોટીએ ચકાવીને કાર્ય કરનાર એક ધાર્મિક સંઘ છે, જોટલે જોના આશ્રય નજે અને આશીર્વાદ સાથે ધર્મવિધિ થાય જોના કરતાં વધારે રૂઝું બીજું શું હોય? ગમે વર્ષે સાવલીના અધિવેશનમાં આ પ્રધાનો આરંભ થયો દત્તો. ગાંધીના ભગીન જગતલાલભાઈના પુત્ર કૃષ્ણ-દાસના વિવાદ ત્યાંજ થયા દત્તો. આ વર્ષે ગાંધીજીએ પોતાની પૌત્રી અને મારી ગદેનના વિવાદ તથા મારા ભાઈ અને દીકરાના ઉપનયન સંરક્ષાર આ અધિવેશન મળ્યેજ કરવાનું ઠગ્યું. ધાર્મિક સંરક્ષાર કેરતી વેળા કોઈ ધમાસ અને હાકમાઈને તો રચાનજ ન હોય. રૂઢિને વચ થઈને મારામાર કાર્યકર્તાઓ પણ ઘણા અર્થમાં જીતરી પડે છે, અથવા ઘણા અર્થ કરવાના ભવથી લાચાર થઈને જોસે છે. આવા કાર્યકર્તાઓને પણ સંદેશાઈથી પોતાનાં મળે-

સંઘઘીઓના ધર્મસંસ્કાર સાદામાં સાદી અને ખર્ચ વિનાની રીતે કરવાનું ઉત્તેજન મળે એ પણ સંમેલનના આશય તથા આ વિધિઓ ઉઠેલી લેવાનો ઉદ્દેશ ખરો. વળી સંમેલનમાં આવેલા અનેક નિઃસ્વાર્થ નિઃસ્પૃહ કાર્યકર્તાઓ અને તેઓના આ પ્રસંગે આશીર્વાદ મળે તે બીજી રીતે તો અશક્ય જ. એટલે એ સંધિ સ્થળ અમૂલ્ય ગણાય. આને લીધે જ આ પ્રસંગે મુગાંવહાલાં-ઓને કે કાંઈને નિમંત્રણ મોકલવામાં આવ્યાં ન હતાં, એટલું જ નહીં પણ એમને રોકવામાં આવ્યાં હતાં. વરકન્યાઓએ પણ સંધને અર્થે આવતા મહા-જનોના આશીર્વાદ મેળવવાનું વધારે ધન્ય માન્યું, કારણ પોતાનાં મુગાંવહાલાંના આશીર્વાદ તો સુવલ હોય જ પણ આવી મંધિ એ દુર્લભ હોય.

અમારે મુલાકાતે અમને વિધિ કગવનાર સંસ્કારી શાસ્ત્રીઓ મળ્યા. ગંગાધરરાવના કુલપુરોહિત શાસ્ત્રી સમભટ્ટ એક ખાદીધારી પંડિત છે. તેઓ અને વાઢતી સુપ્રસિદ્ધ પ્રાંત પાંડિતશાળાના આચાર્ય લક્ષ્મણશાસ્ત્રી જોશી જને નિઃસ્પૃહતાવે આવવાને કબૂલ થયા. ગાંધીજીની ઇચ્છા એવી હતી કે લગ્ન અને ઉપનયન સંસ્કાર જાનેની સંપૂર્ણ વિધિ પૂરેપૂરી સમગ્રવવામાં આવે. એટલે લક્ષ્મણશાસ્ત્રી પોતાની સુંદર સરળ હિંદીમાં મંત્ર સમગ્રવના જતા હતા.

સામાન્ય રીતે ગાંધીજી આવે પ્રસંગે વિધિ સમાપ્ત થયા પછી સંસ્કાર લેનારાઓને જાહેર રીતે આશીર્વાદ આપે છે. આ વેળા એમણે નવી પ્રથા પાડી. એમણે વરવધૂઓને પોતાને પડખે બોલાવીને પ્રેમથી એમને લગ્નનું રહસ્ય સમજાવ્યું, ઉપવીત લેનાર કુમારોને દસતાં રમતાં ઉપવીતનું રહસ્ય સમજાવ્યું. લગ્નનું રહસ્ય સમગ્રવતાં ઘણી અંગત વાતો પણ કરી તે તો મારે છોડવી પડશે, પણ ઘણી વાતો એવી હતી કે જે દરેક વિવાહિત યુગલને મારે બહુ ઉપયોગી થઈ પડવાનો સંભવ છે, એટલે અહીં આપું છું.

“તમારે જાણવું જોઈએ કે ધર્મ સમગ્રવ એવી વિધિઓ સિવાયની બધી વિધિઓને છોડીને હું ચાલવાવાળો છું, અને આજે આ બધી વિધિમાં મેં જાને ભાગ લીધો કારણ કે દરેક મંત્રની અંદર રહસ્ય રહેલું છે. એટલા માટે બધા મંત્રોનો અર્થ તમને સમગ્રવવામાં આવે એવી વિનંતી મેં શાસ્ત્રી-ઓને કરી હતી. સંસ્કૃત મંત્રોનો તો એટલા જ માટે હું આગ્રહ રાખું છું કે સંસ્કૃત ભાષામાં જે શક્તિ છે તેની આપણા ઉપર અસર પડે. મંત્રોના અર્થની પણ શ્રદ્ધા જો ઉપર અસર પડે છે એમ અનુભવીઓનું કથન છે. હું એ માનું છું. એ અર્થ તો તરબૂતમાં ન જ બેસે.

“તમે જોયું કે ‘તને જાણવાનું, વીર્યવાન, આરોગ્યવાન પુત્ર થાઓ’ એમ

વરની પાસે કહેવડાવવામાં મને આઘાત નથી પહોંચ્યો. આનો અર્થ એ નથી કે પુત્રોત્પત્તિ એ આવશ્યક છે. પણ પુરુષસ્ત્રીનો મંગલ બોગ બોગવવાને નથી પણ કેવળ સંતાનોત્પત્તિને અર્થે જ હોદા શકે એમ કહેવાનો આશય છે. જેને સંતાનેચ્છા નથી તેને વિવાહની જરૂર નથી. બોગ બોગવવાને સારુ વિવાહ કરવા તે વિવાહ નહિ પણ બ્યલિયાર છે. બોગ શબ્દ જ આ પવિત્ર મંરકાર વિષે લાગુ પાડવો મને ખૂબે છે, એટલે હું તો મંગ શબ્દ વાપરું, અને તમને કહું કે ત્યારે તમને સંતાનેચ્છા ખરેખર થાય ત્યારે જ સંગ ધર્મ છે. એ ધર્મજી વિનાનો સંગ બોગ છે, ને બોગ ધર્માચરણીને ત્યાજ્ય અને છે. સંગ થવાનો હોય ત્યારે તમે ઈશ્વરનું નામ ધરો, શરીર, મન અને હૃદયને પવિત્ર કરી શુદ્ધ થઈને જ કરી શકો. આમ વનો નો તમારો એક જ સંગ સંતાનને માટે સંપૂર્ણ થવો જોઈએ. આરોગ્યવાન, અંબી સ્ત્રી કે પુરુષનું વીર્ય નિષ્ક્રમ જતું જ નથી, એટલે સંપૂર્ણ સંવર્ગથી માયંવત્રું વીર્ય સંતાન ઉત્પન્ન કરે જ. એટલે સ્પષ્ટ છે કે જે સ્ત્રીપુરુષો મન અને શરીરનું આરોગ્ય બોગવનાં નથી તેમને માટે તો એ સંગ વર્ત્ય છે. એનો સંગ એ બોગાર્થે જ હોય એટલે એ બ્યલિયાર છે. શુદ્ધ ધર્માચરણ કરનારને બોગેચ્છા ન જ હોય. એટલે એને તો સંતાનોત્પત્તિને અર્થે કંઈલા મંગમાં જ તૃપ્તિ છે, કેમકે નથી સંતાન થશે જ એવો વિશ્વાસ છે.

“આજ મુધી તમે સાંભળતાં આવ્યાં દરો કે વિકારતૃપ્તિને માટે વિવાહ કરવા. એ વાત સાવ ખોટી છે. હું તો એ કહું કે અગ્નિની સાક્ષી રાખીને થયેલા આ સંસ્કાર વિકારોને ભરમ કરવાને માટે થાય છે. આજકાલ ત્યાગ અને સંયમ એ ધર્મ નથી ગતાનો. વિકાર પોષવા ને બોગ બોગવવા એ ધર્મ મનાય છે. તમે તમારી નગજાઈ કે અશક્તિન કદી ધર્મ ન માનશો. અશક્તિની ઘડીએ આ લગ્ન પ્રસંગ યાદ કરજો, અને માટે કહેલું યાદ કરીને વિકાર શમાવી શકો તો શમાવજો. આટલું ન કરી શકો તો આ પ્રિધિ નિર્થક થાય, એ વિવાહ સંસ્કાર ન રહે પણ વિષંસપ્તબોગના સાધનને માટે એક સગવડ જતી રહે ‘સિવિત્ર મેંદેજ’ એવી રીતે થાય છે; ત્યાં ધર્મમંરકારની વાત નથી હોતી.

“તમે જને મિત્રો જનો છો, એકજીવના સદાયક જનો છો. આ ઠંડકરીઓ ઉપર તમારે વંદેએ દુરમ ચલાવવાપણું નથી, કે નથી એ તમારી બદાગવૂરી કરવાને માટે તમારી સાથે જોડાઈ. તમે જોડાયાં એ તો એટલા માટે કે તમારું જીવન સંપૂર્ણ થાય, તમે એકજીવનને ધર્મ માર્ગે આદાય્ય કરો, તમે સર્વ

ગાયતોમાં સમાનતા ભોગવો, તમારું હૃદય મન આત્મા સમાન થાય, એક થાય. તમે યુવકો આ છોકરીઓના શિક્ષક અવસ્ય બની શકો છો, ને તમારામાં વધારે બુદ્ધિગળ હોય, વધારે હૃદયગળ હોય તો તમે અવસ્ય એ છોકરીઓને આપવું, તમે એકબીજાને પ્રેર કરવું, પણ કદી એકબીજાને પછાડશો નહિ.

“મધુપકાંના વિધિ તમે સમજ્યાં દેશો. પૃથ્વીની બધી સમૃદ્ધિ મધુમય છે, સુખદુઃખ પણ મધુમય છે. એ સંસારનું મધુ તમે ત્યારે જ ભોગવી શકશો કે જ્યારે તમે બીજાઓનો દિરસો કાઢીને જ એ ભોગવશો. ત્યાગ કરીને ભોગવવાનું રહસ્ય એ વિધિમાં રહેલું છે.

“આ આદર્શ તમારી આગળ મેં મૂક્યા નથી એમ નથી ધ્રુવજોતો કે તમે દંભી થાઓ, કે એનો અમલ કરવામાં તમે તમારાં શરીર ધસી નાખો. બરી વાત તો એ છે કે જે માણસ સ્વાભાવિક સંયમ પાળે છે તે તો દિન-પ્રતિદિન વધે છે, પ્રસન્ન રહે છે, ને કદી ઘમાંતો નથી. એ સ્વાભાવિક સંયમને અર્થે તમારી પાસે ફર્યાદ મૂકું છું. તે એ કે તમે મનને પહોંતું વાળવો. તમારી શક્તિ હોય ત્યાંસુધી જ તમે જાણો, શક્તિ ઉપગ્રાંત જશો નહિ. મેં નો તમારી પાસે કાટખૂણો મૂકી દીધો છે. તમે એ કાટખૂણાને પહોંચવાને અશક્ત હો તો તેમાં લલમ નથી. હું તમને દયાવાની વાત જ નથી કરતો, તમને શુદ્ધ ધર્મ અમલની રહ્યો છું. આખો સંસ્કાર વિકાર સમાવવાને માટે છે. જેમ ઉપનયન તેમજ વિવાહ બંને નવા જન્મ છે. વિચાર અને આચાર એક રાખશો તો તમે દંભી નથી થવાના. ભગૃત રહેવું; મૂઢ ન થશો. જેણે વિચારને સ્વચ્છ રાખ્યા છે તે કદી નાજો ગતી જ નથી શકતો. જાવણીમાં ખૂણ વરસાદ પડ્યો, રસ્તે વરસાદ પડતો હતો. ભીંજતા ભીંજતા આવતાં શરદી થશે, માંદા પડાશે એમ સૌ મને ડરાવતા હતા, પણ મને એ ડર હતો જ નહિ. એ નાની વાતમાં પણ વિચાર કામ કરી રહ્યો હતો, એમ જ મોટી વસ્તુઓમાં પણ વિચાર કામ કરે છે. વિચારની પાછળ શબ્દ ચાલે છે, શબ્દની પાછળ શરીર ચાલે છે. માણસ વિચારમય પ્રાણી છે અને આખી સૃષ્ટિ વિચારમાંથી ઉત્પન્ન થઈ છે. ભુવંદ વિચારનું પરિણામ પણ ભુવંદ આવે છે. તમે ભુવંદ વિચાર લઈને અહીંથી જશો તો તમે તમારી આસપાસની નાજાણાઓને, નાજાણાનાવનાર સંસારના વાતાવરણને વશ નહિ થાઓ. ત્યારે નાજાણા થયાંતા પ્રજાગ આવે ત્યારે એકબીજાને મદદ કરવાનો પ્રયત્ન કરવું અને આ પ્રસંગ યાદ કરવું. એ સ્મરણ સાથે તમારી મૂર્છા ઊતરી જશે.”

આ પછી ગાંધીજીએ યુવકોને કહ્યું કે “કાંઈ પૂછવું હોય તો પૂછો.”

“સંતતિની ઇચ્છા ન હોય તે માણસ લગ્ન નજ કરી શકે?” એ પ્રશ્ન પુછાયો.

એટલે ફરી ગાંધીજીએ વાક્યપ્રવાહ શરૂ કર્યો: “નજ કરી શકે. જેને વિકાર નથી અને જેને સંતતિની ઇચ્છા નથી તે શા સારું વિવાહ કરે?” ‘પ્લેટોનિક’ લગ્ન જેવી વસ્તુને હું માનતો નથી. હા; કેટલાંક લગ્નો સ્ત્રીની રક્ષા કરવાને માટે થયાં છે અર્થાત્, પણ તેમાં તો સ્ત્રીની સાથે શરીરસંબંધનો વિચાર સરળતા નથી હોતો.

“વિકારરહિત સંગ શું છે એ તો મેં તમને કહ્યું. મારા લેખોમાં પણ એ તમે જોશો. મહાભારતમાં કેટલીક વસ્તુ એવી છે કે જેની ઉપર વિચાર કરતાં નિત્ય નવીન રહસ્ય ઊઘડે છે. વ્યાસે નિયોગ કર્યો એ ભોગેચ્છાએ કરેલો કે? એને તો સંતાનોત્પત્તિ માટેજ સંગની વિનંતી કરવામાં આવી હતી. એણે વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું, આખે શરીર ઘી ચોપડ્યું. એણે વિકારો ઉત્તરે એવા હાવભાવ કરવાની આવશ્યકતા ન જોઈ. એને તો ધર્મકૃત્ય કરવું હતું, પૃથ્વીમાં બીજનરોપણ કરવું હતું. તમારી પાસે ત્રણ ત્રણ વાર પ્રતિજ્ઞા કરાવે છે કે ‘નાતિચરિષ્યામિ, નાતિચરિષ્યામિ, નાતિચરિષ્યામિ.’ એ શું છે? કોઈ પણ પ્રસંગે તમે ધર્મનો—ઈશ્વરી કાનૂનો અતિચાર—ભંગ ન કરશો એ એનો અર્થ છે.

“વિકાર પોષવો એ એક અતિચાર છે. બાળકની ઇચ્છા એ સ્વાભાવિક છે. માતા થવાની ઇચ્છા સ્ત્રીગાત્રમાં જોવામાં આવે છે. પણ એ માતા થવાની ઇચ્છા સંભોગેચ્છા નથી. જેને માના થવું છે તે એકવાર સંગ કર્યા પછી સંગની ઇચ્છાજ ન રાખે. તે તો સંતાનનોજ વિચાર કરવાની છે; એ સંતાન હૃદયુષ્ટ જન્મે એ માટેજ પેરવી કરવાની છે. આ સ્વાભાવિક નિયમ તો પરુઓમાં પણ પગાય છે. જગતમાં વ્યભિચાર પધંતી જાય છે એનું કારણ એ છે કે આ જનના વિવાહને કાંઈ જાણતું નથી.

“આ શુદ્ધ ધર્મ કંઈજ નથી. જેમ સૂષી રાટ્ટીમાં પણ બૂળે પેટે રસ આવે છે તેમ ધર્મપાલનમાં, સંયમમાં પણ રસ આવે છે. જે વીર્યસંપ્રદ કરી શકે છે તેને જામી હિન્દીઓનો વિદાસ મદન થાય છે. મનુ તો કહે છે કે ‘પ્રથમ પુત્રજ ધર્મજ છે, બીજન જ્યાં કામજ પુત્ર છે. આપણાં શાસ્ત્રો અનુભવથી લખાયાં છે, લખવાની ખાતર નથી લખાતાં. વિચારની શુદ્ધિ કરતા જલ્દી અને તેનું પાલન કરતા જલ્દી એ તો કંઈજ જાગતા નિગમોનું’ પણ પાલન મદન થાય.

“ઈશ્વર એટલે મદાનિયમ—કુદરતી અચ્છિન કાયદો. એ કાયદોનો ભંગ કરશું તો મન થવાનીજ છે. પણ કાયદાનું પાલન કરશું તો સ્ત્રીપુરુષોની એવી જાતિ પેદા થશે કે જે પોતાના પ્રભાવથી કંઈજ કામો સાધી શકશે.

“તમારે જાણવું જોઈએ કે મેં નોં બોગ બોગવવાની ત્યારે મારી ખરી ઉમર હતી, શરીરસંપત્તિ હતી ત્યારે જ બોગનો ત્યાગ કર્યો. મેં જોયું કે હું જન્મ્યો હતો એક કારણે (આપણે અમા એગ જન્મીએ છીએ). ને મારું લગ્ન થીજે કારણે થયું હતું. એટલે જે કારણ માટે હું જન્મ્યો હતો તે કારણનું સાધન લગ્નને બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો અને બોગ છોડવાનો ધર્મ સમજ્યો. સ્ત્રી એ બોગનું સાધન નથી પણ સદ્ધર્મિણી છે એગ સમજ્યો ત્યારે જ અમારું વિવાહિત જીવન સુખમય ને જ્ઞાનમય બન્યું.

“એ સંયમધર્મ ત્યારે જ સમાય કે બોગને પોષનારી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરીએ, એકશ્યાનો ત્યાગ, દાવબાવનો ત્યાગ કરીએ. હું પ્રગટ થયો એટલે આ બધું સમજ્યો, વિવાહ બોગ માટે નહીં તો શા માટે? એ જન્મ સેવા માટે છે એ હું સમજ્યો, અને જ્ઞાને પણ સમજતી શક્યો. નિરક્ષર છતાં એ મારાં બધાં કામોમાં સાથે ઊભલી થઈ. અને મારે લીધે જ નહિ પણ સ્વતંત્ર રીતે સ્તુતિપાત્ર બની. એ નિર્જળ બલ લાગતી હોય. છતાં આગણોતર વરસની ઉંમરે રાત્રિન દસરડા દસેડી શકે છે. પણ જે અમે બોગ બોગવતાં હોત તો અમારા શા દાલ થાત?

“આજે તો તમારી પાસે અનેક સુખોગો છે. મારી પાસે એકે સુખોગ ન હતો. હા, મારી પાસે એક વસ્તુ હતી — મત્ત. એ સત્યે મને ઉગાર્યો. એ સત્યમાંથી જ સ્વહૃદય ઉત્પન્ન થયું, અહિંસા ઉત્પન્ન થઈ. એ સત્ય તમે સાધશો તો તમારો માર્ગ સુગમ છે. મને તે કરે પણ જગતને ઝંતરતા નહિ. વિકારી વિચારને પણ છુપાવતા નહિ. વિકાર પ્રગટ કરવામાં જે શરમ હોય તો તે વિચાર કરવામાં વિશેષ શરમ છે, એ સમજશો તો તમને વિકાર પગથો નહિ.”

જાણકો કહે : ‘અમને ઉપનયનનું રહસ્ય ન સમજાવો?’ તેમને ગાંધીજીએ ઉપનયનનું રહસ્ય ટૂંકમાં સમજાવ્યું : “તમે આજથી દ્વિજ થયા એ તો જાણો છો ના? દ્વિજનો અર્થ શો? દ્વિજ એટલે બીજાને જન્મેલા. આજે તમે નવો જન્મ લેા છો એટલે આજ સુધી તમને જે જ્ઞાન ન હતું તે આજે થાય છે. તમને શાસ્ત્રીએ કહ્યું કે તમે વેદાધ્યયન માટે લાયક થાઓ છો. વેદાધ્યયન તો છે જ, પણ વેદાધ્યયનનો વ્યાપક અર્થ ધર્મજીવન. ધર્માધર્મના ભાગ વિનાનું તમારું જીવન હતું તે હવે એ ભાગવાળું થાય છે. વિશ્વામિત્ર ઋષિએ દુષ્કાળ સમયમાં બ્રૂખના માર્પા માંસ ચોર્યું. પણ માંસ ચોરતાં ચોર્યું, પણ તે ખાતાં પહેલાં તો અનેક વિધિ કરવાની રહી. સ્નાન સંધ્યા વિના બોજન થાય નહીં. એટલે સ્નાન સંધ્યા કરવા માંડ્યાં. પણ એ સ્નાન સંધ્યાનો નિત્યનિયમ કરતાં કરતાં ભાન થયું કે મારું કેવું પતન થયું છે! એક પેટની ખાતર મેં ચોરી કરી. ચોરી કરી તે

પણ માંસની. કંઈમૂળદ્રવ્ય ખાઈને તૃપ્ત રહેનાર અને વાનપ્રસ્થ હું તેણે પેટની ખાતર માંસની ઉપર એકી નજર નાંખી! આ વિચાર કરતાં એને ધર્મભાન થયું. માંસનો કડકો લાઈને જે ખાટકીને ત્યાંથી તે ચોર્યું હતું તેની પાસે ગયા અને તેની મારી માગી. ખાટકી તો ઋષિની માફીથી સરમાઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો: 'ઋગિરાજ, આ દુકાન તો તમારી છે, તમારે તમારી બૂખ જોટલી તૃપ્ત કરવી હોય જોટલી કરો.' ઋષિની ઉપર આની ભારે અસર થઈ. એણે તો પેલા ખાટકીને કહ્યું. 'તું મારો આજથી ગુરુ થયો.' આ પછી તેમની વચ્ચે મોટો સંવાદ થાય છે તે મદાભારતમાં આવે છે. પણ તેની સાથે તમને સંબંધ નથી. આ વાત તો મેં તમને અંટલા સારું કહી કે ધર્મજીવન એ શી વસ્તુ છે એનો તમને ખ્યાલ આવે. ૧૨ વર્ષ સુધી શુદ્ધ વિચાર અને આચાર રાખી બ્રહ્મચર્ય પાળીને તમે વિદ્યાભ્યાસ કરવાનું મન તો લીધું જ, પણ ધર્મની દૃષ્ટિએ તમે આજથી વિચાર કરતા થઈ જાઓ છો. આજ પહેલાં જે બૂલો કરતા હતા તે બૂલો હવે બૂલાઈ જાય જોઈએ, કારણ તમે જન્મ સર થાય છે. અને કાંઈ પણ કાર્ય કરતાં એ વિચાર કરતા થશો કે આ હું માયું કરું છું કે ખોટું? આ દૃષ્ટિએ ઉપવીનનો ઉપયોગ છે. જાકી દ્વિજ જોટલે બ્રાહ્મણ એમ માનવાની કશી જરૂર નથી. બ્રાહ્મણ તો જે બ્રહ્મ જોટલે ઈશ્વરને જાણે ને. ઉપવીન લીધા પછી આપણો નવો જન્મ ન લાઈએ, ધર્મ-જીવનનો આરંભ ન કરીએ તો ઉપવીન લીધું ન લીધું સરખું છે. હું તો કાઈની પાસે ઉપવીન લેવનાપતો નથી, કેમકે એ માત્ર જાત્રા વિધિ થઈ પડી છે. પણ જેને એમાંથી ધર્મભાન મેળવવું હોય એ ભણે ઉપવીત લે."

જાને વિધિ કેટલા ગંભીર કેટલા ઉચ્ચનિકર છે એ મેં આ પ્રસંગે, અગાઉના જીવન પ્રસંગો કરતાં વધારે સ્પષ્ટ રૂપે, જોયું. જાને મનુષ્યને સમાજસેવાને માટે તૈયાર કરે છે, જાને ગંભીર પ્રેરનારો લેવડાવે છે. પતિ સ્ત્રીને કહે છે કે તારી પ્રત્યેની મારી નિષ્ઠા આ જડક જોટલી અચળ રહેશે, જડક જોટલી અચળ રહેશે હું તારી સાથે સુખદુઃખમાં જાઓ રહીશ, સંકટસમયે તારે માટે જૂઝીશ, ધર્મ અર્થ કામમાં તારી પ્રત્યેની નિષ્ઠાના ધર્મનો કદી અનિચાર ન કરું! ઉપવીન લેનારા કુમારો રમતગમન તથા બ્રહ્મચર્ય જીવનને માટે કમર કસે છે, કાંઈ નાંદ તો જાર વર્ષ — એક તપ — એ જીવનને એક નિષ્ઠાથી ગાળવાનું મન લે છે, અમિતેવનો પ્રાર્થ છે કે તારું તપ, તારું વીર્ત, પાપને પ્રગળવાની તારી શક્તિ, તારી પાવકતા તું મારામાં રહે! કેવા ઉત્તમ એ દિદ્ધધર્મ, અને કેવા મધ્ય પડ્યા છીએ આપણે એના આધુનિક અનુયાયીઓ!

સંસ્કૃત ઋથો વિષે વિવેક

હિંદુ સમાજનો ગહુ મોટો ભાગ એવો અંધશ્રદ્ધાળુ છે કે સગ, ધર્મ કે કાલ પણ વિપવ સંજર્થે સંસ્કૃત ભાષામાં લખાએલા ઋથોનો અક્ષરે અક્ષર સાચો માની લે છે, જાણે તે ઇશ્વરપ્રેરિત હોય. ત્યારે વળી એવા બીજાઓને - ખાસ કરીને પંડિતોને - એવી જ ટેવ પડેલી છે કે પોતાને ન ફાવતી વાત કામ અંધમાંથી નીકળે તો તેને પ્રક્ષિપ્ત - પાછળથી ઉમેરાએલી - ગણીને કાઢી નાખે છે. તે તેને પ્રમાણભૂત માનતા નથી. એ ઋથોમા એ લખાએલા શા માટે છે તેને વિષે વિચારવિવેક કરવાની જરૂર પડવા પહેલાં વર્ગ કરેલો નથી, ખીન્ને વર્ગ એક જ દૃષ્ટિએ કરે છે. આવી આખણે મહાભારત ને રામાયણ વિષે ઉદાહરણ રૂપે વિચાર કરીએ.

મહાભારત અને રામાયણ વિષે (૧) કેટલાક એમ માને છે એ ઋથો શુદ્ધ ઇતિહાસના છે અને તેમાં પ્રાચીન કાળમાં જનલા પ્રસંગોની મોટી છે, જોકે તેમાં કેટલીક કથાઓ છે. (૨) કેટલાક માને છે કે પ્રેમાનંદનો 'વિવેકવણુમંદિર,' જીવરામ ભટ્ટની 'જીવરામશોકની મુસાફરી,' શ્યામમનો 'લોચનમનનો ઝગડો,' વગેરે જેમ રૂપકકથાઓ છે તેમ એ એ ઋથોમા પણ રૂપકકથાઓ જ છે; જોકે તેમાં ઇતિહાસના કેટલાક પ્રસંગ મોંઘ્યા છે, પણ તેમને પણ રૂપકકથાઓનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. (૩) વળી કેટલાક માને છે કે એ ઋથો તો લોકકથાઓનો આશ્રયે રચાએલાં માત્ર મહાકાવ્યો છે અને તેમાં ઇતિહાસના કેટલાક પ્રસંગો મોંઘ્યા છે. આ ત્રીજો વર્ગ વિવેચકોનો છે. એ વિવેચકો પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યનો ભુદ્ધિ-ગિનેકથી અભ્યાસ કરે છે અને તેમાંથી તારણ કાઢી પોતાના નિર્ણય બાંધે છે.

તેદ લખાતા પૂર્વેથી આપ લોકો જેની કરતા થયા હતા. આજના કવિઓની પેઢે તે વારે પણ કવિઓ કૃષ્ણની - ખેડૂનની સ્તુતિ કરતા થયા હતા. આમ કૃષ્ણનું નામ તો ત્યારથી લોકમુખે ચઢ્યું હતું અને તેના વાગમની કથાઓ રચાવા લાગી હતી. જેની હજારથી થવા લાગી હતી, એટલે કૃષ્ણના ભાષ હલ્લચર થયા. ખેડૂત બાપો સાથે, અને તેથી કૃષ્ણ મોવાલ મનાયા. મથુરામાં ધી-માખણની રમઝટ ઉડતી, તે વિષે પણ કથાઓ રચાવા લાગી. ધીરે ધીરે કૃષ્ણની ને હલમરની અનેક કથાઓનો વિસ્તાર વણાતો ને ચૂંથતો ચાલ્યો. જાન્દોગ્ય ઉપનિષદમાં 'દેવશ્યપુત્ર કૃષ્ણ'નો ઉલ્લેખ છે. કાંક સંહિતામાં વિચિત્રવીર્યના પુત્ર ધૃતરાષ્ટ્રની કથા આપ છે. શતપથ બ્રાહ્મણમાં કુરુ, પાંચાલ, પંડિલિત, તેનો પુત્ર વ્રતમેળ, દુષ્યન્ત સહનંત્રા, તેનો પુત્ર વરત, વગેરે મહાભારતનાં અનેક પાત્રોનો ઉલ્લેખ છે. અને એમને વિષેની લોકકથાઓ ધીરે ધીરે વણામ ચૂંથાઈને એની રીતે

વિરતાર પામી કે તેને કાન્યકુપે અમર કરી મૂકવાની કાંઈ કવિને પ્રેરણા થઈ. રામાયણુ વિષે પણ એમજ જાણું.

૩મી આજે મદાભારત અને રામાયણુ જે રૂપે છે તેજ રૂપે મૂળ કવિઓએ લખી કાઢેલાં એમ પણ માની લેવા કંઈ કારણ નથી. મદાભારત વિષે તો એના પહેલાજ અધ્યાયમાં સ્પષ્ટતા કરી છે કે તેની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે. પ્રથમ તો વ્યાસે જે કથા લખી તે ‘જય’ કહેવાઈ. કરી એ કથા વૈશંપાયને જનમેજયના સર્પસત્રમાં કહી સંભળાવી તે ‘ભારત’ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. એ સર્પસત્રમાં એ કથા સાંભળીને મુનપુત્ર ઔતિ નૈમિષારણ્યમાં કુલપતિ સૌનક ઋષિના મત્રમાં જઈ પહોંચ્યા તે એમણે ત્યાં ઋષિઓને એ કથા સંભળાવી એ ‘મદાભારત’ નામે પ્રસિદ્ધ થઈ. પછી તે દિનપ્રતિદિન એ કાવ્યોની જનમાં ખીમ્ન કવિઓ લાત પાડતા ગયા, એના જોગમાં કસળના છુટા પાડતા ગયા. અને એ કથા સાનઆઃ સૈકાં મુધી આલની રહી છે. દયે આ આવૃત્તિ ઉપર થતી આવૃત્તિને અને ઉમેરતા ભાગોને પ્રક્ષેપો કહેા કે જે કહેવું હોય તે કહેા.

પાણ્ડિનીએ ગાંધેલા આકરણના નિયમોને અનુસરીને જે ગ્રંથની ભાષા લખાઈ હોય તે ગ્રંથ પાણ્ડિનિ પછીનો છે એમ સાધારણ રીતે કહી શકાય. પાણ્ડિનિ ઇ. સ. પૂ. ૭૬૮ સૈકામાં થઈ ગયો એમ સાધારણ રીતે મનાય છે. મદાભારત અને રામાયણુ એ જાને ગ્રંથોની ભાષા ઘણું કરીને પાણ્ડિનિને અનુમરે છે, તેથી એ જાને ગ્રંથો પાણ્ડિનિ પછીના છે એમ સાધારણ રીતે કહી શકાય. પણ એ આકરણની દૃષ્ટિએ ભાષા જેમ શિથિલ તેમ તે પ્રાચીન. એ દૃષ્ટિએ રામાયણની કરતાં મદાભારતની રચના વધારે પ્રાચીન કાળથી સરૂ થએલી. રામાયણમાં ‘આર્વાકનું’ વર્ણન આવે છે, એ ભાગ આર્વાક થયા પછી લખાએલો. મદાભારતમાં જૌદ્ધ ધર્મની પ્રસંશા આવે છે તે ભાગ એ ધર્મને ઉત્તરિકાએ લખાએલો, જ્યાં એની નિંદા આવે છે તે ભાગ એને અવનતિકાએ લખાએલો. મદાભારતના વનપર્વમાં કલિયુગનું વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે: “જો મગધમાં પાપિષ્ઠ અને અસત્ય ભાગ્યમાં તત્પર એવા આન્ધ્ર, શક, પુલિંદ, યવન, કાન્ધોજ, આલ્લીક, ગુર અને આબીર છત્યાદિ અનેક મ્હેન્ત જાતિના રાગજો પૃથ્વી ઉપર મિથ્યાચાસન કરતા રાજ્ય કરવા લાગે છે.” (૧૮૮: ૩૪, ૩૫). ત્યારે એ અરચિકર જાતિઓ આ દેશમાં આવી રાજ્ય કરવા લાગી, ત્યાર પછી એ ભાગ લખાએલો એ સ્પષ્ટ છે.

અને આ પ્રકારે ભુદ્ધિવિવંદ્યી વિવેચના દ્વારા પછી એકમમુક્ત માર્ગે છે કે મદાભારતનો જૂનામાં જૂનો ભાગ જૌદ્ધ યુગમાં લખાયો છે. દોષ્ટ્રીન્સ,

પ્રો. મેંકડોનક, પ્રો. વિટર્નિટ્સ વગેરે વિવેચકો માને છે કે મહાભારતની રચના બુદ્ધના જન્મ પછી-ઈ. સ. પૂ. ચોથો સૈકા અને ઇ. સ. ચોથો સૈકા એન્બેની વચ્ચેનાં આઠસો વર્ષના ગાળામાં થયેલી અને ત્યાર પછી પણ કેટલોક ભાગ ઉમેરાયેલો. સ્વામી વિવેકાનંદ માને છે કે મહાભારતનો ઘણો ભાગ તો બુદ્ધની અપેક્ષાએ ઘણો જ આધુનિક ગણાય, બુદ્ધ તો તે પહેલાંના ઘણા પ્રાચીન કાળના. સીતાનાથ તત્ત્વશૂષ્ણુ માને છે કે ઇ. સ. પૂ. પાંચસોથી ઇ. સ. પાંચસો સુધીમાં જુદા જુદા લેખકોને હાથે મહાભારત લખાયેલું. રા. જી. ચિન્તામણ વૈદ્યપણુ લગભગ એ માતના છે. શ્રી. જ્ઞાનગંગાધર તિલક મહાભારતને ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦થી અગામીન કાળનું માનવા ના પાડે છે.

મનુસ્મૃતિમાં યવન, શક, વગેરે જાતિઓનાં નામ આવે છે, એટલે એ સ્મૃતિના એ ભાગો એ જાતિઓ આ દેશમાં આવી વસ્યા પછી લખાયેલા. મહાભારતમાં મનુનું નામ વારંવાર આવે છે અને એની સ્મૃતિના અનેક સ્લોક ઉતાર્યા છે એટલે મનુસ્મૃતિ પછી મહાભારતના એ ભાગ લખાયેલા એ વાત સ્પષ્ટ છે.

બુદ્ધ યતા મુધીનો ભાગ પાણ્ડવોનો પક્ષપાત કરે છે અને તેમનાં વખાણુ કરે છે, કૌરવના દુર્ગુણ ગાય છે. બુદ્ધ વર્ણવતો ભાગ, પાણ્ડવો રણક્ષેત્રમાં ખૂબ જાનીતિ કરે છે તથા અનીતિ કરીને કૌરવો ઉપર વિજય મેળવે છે એમ જનાવીને, પાણ્ડવોના દુર્ગુણ ગાય છે. એ ઉપરથી જણાય છે કે એ વિરુદ્ધ સંપ્રદાયના લેખકોને મહાભારતમાં પ્રભાવશાળી હાથ છે.

આમ મૂળ પાયો એક લેખક ચણ્યો, તેના ઉપર જુદા જુદા લેખકોએ જુદે જુદે કાળે પોતપોતાને કાવતી ઈટા ચાંપ્યા કરી અને એમ આખી ઇમારત તૈયાર થઇ.

એટલું જ નહિ, પણ જૈનોએ તો પોતાના સંપ્રદાયને અનુસરીને પોતાનું મહાભારત જુદું જ, રામાયણ પણ જુદું જ રચ્યું. પાછલી આવતી આવેલી લોકકથાઓને પોતાના સંપ્રદાયના ચોકડાનાં જેસાડીને એમણે હિંદુઓ કરતાં જુદી જ સૃષ્ટિ રચી. હિંદુ કવિઓએ પોતાના રામાયણમાં રામના એકે પત્ની-વત્સો મુંદર આદર્શ સમાજ સમક્ષ મૂક્યો, તે વિરુદ્ધ જૈન રામાયણે રામને ચાર પત્નીઓ આપી! હિંદુ રામાયણે હનુમાન દ્વારા ષ્ઠાચર્યનો મુંદર આદર્શ આપ્યો, તે વિરુદ્ધ જૈન રામાયણે હનુમાનને હનરો પત્નીઓ પરણતો વર્ણવ્યો!

દ્રાવિડી પ્રજાએ પણ પોતાની ભાવનાને અનુસરીને જુદું રામાયણ રચ્યું છે ને તેમાંયે વાદિગકી રામાયણના કેટલાક ભાગથી જુદી જ વાતો આવે છે.

વળી એને ધાર્મિક રૂપક જનાવીને યોગવાશિષ્ઠ રામાયણ પણ લખાયું છે.

હિંદુ ધર્મની જ કથાઓ વિષે નહિ, પણ બૌદ્ધધર્મની કથાઓ વિષે પણ એમ જ છે. એ ધર્મની ગતકથાઓ લેખે. જુદા જન્મ પહેલેથી જે ભોક્કથાઓ પ્રચલિત હતી, તેનો ઉપયોગ જુદે પોતાના સિદ્ધાન્તોનું સમર્થન કરવા ઉદાહરણરૂપે કરવા માંડ્યો. એના શિષ્યોએ એ સાદી ભોક્કથાઓ ઉપાડી લીધી ને ભોક્કસમાજમાં પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં એનો ઉપયોગ કર્યો. આ ભોક્કથાઓ અત્યંત સાદી રીતે આપણને એ જુગનું દર્શન કરાવે છે. એ ભોક્કથાઓનો છ. સ. પાંચમા સૈકામાં અંધરૂપે 'ગતકથાઓ'ને નામે સંગ્રહ થયો.

હવે આ સ્થિતિમાં એ જાણા અંધોમાં મૂળ શું ને પ્રક્ષિપ્ત શું એ તારવી કાઢવું, એ એ વચ્ચે સ્પષ્ટ લીટી દોરવી, એ આજે તો છેક જ અશક્ય થઈ પડ્યું છે. પણ છતાંયે એટલું તો સ્વીકારવું જ પડશે કે મૂળ ભાગમાં જે અમુક ભાગ ઉમેરાયો હશે તે ભાગ ઉમેરનારે પોતાને સત્યરૂપે ભાર્યો હશે ત્યારે જ ઉમેર્યો હશે, અને પ્રગ્ન પણ તેને સત્યરૂપે સ્વીકારી લેવા તૈયાર હશે જ. એટલે જે તે ભાગ જે તે કાળના સમાજમાનસનું દર્શન કરાવે છે એ તો નક્કી જ.

પણ ત્યારે આ સ્થિતિમાં એ પ્રાચીન સંસ્કૃત અંધોમાંના એકે એક શબ્દનો સત્ય રૂપે માની લેવો એ તો છેક જ અધશક્ય છે.

અને વળી પોતાને ન કાવતી વાત એવા કાંઈ અંધોમાંથી નીકળે તો તેને પ્રક્ષિપ્ત ગણીને કાઢી નાખવી એ તો આપણા સમાજમાનસના વિકાસના દત્તિદાસને મૂંડી નાખ્યા જેવું થાય. ઉદાહરણ આપું: મદાભારતમાં દ્રૌપદીને પાંચ પતિ કહ્યા છે, તે આજની આપણી ભાવનાને પ્રતિકૂળ સાગવાયી એ ભાગને ન માનવાના અને દ્રૌપદીને એક જ પતિ હતો એમ કરાવવાના પણ કેટલાક ભોક્ક આજે પ્રયત્નો કરે છે. એમણે સ્પષ્ટ સમજવું જોઈએ કે નીનિરીતિના આપણા આજના માપથી પ્રાચીન પ્રગ્નને માપીએ તો સમાજવિકાસના દત્તિદાસને સ્પષ્ટ ઉચ્છેદ થાય. અતિપ્રાચીન કાળે આર્યોના પૂર્વજોમાં અને ળીછ અનેક ગતિઓમાં અનેકપત્ની સન્નતો રિવાજ હતો જ, ટિબેટમાં હજીયે એ પ્રાચીન રિવાજ ચાલે તો આજે છે. આર્યોનાં કેટલાંક દળ ખંજરાદાટન માર્ગે આ દેશમાં આવ્યાં, કેટલાંક દળ ફરતાં ફરતાં ટિબેટને માર્ગે પણ આવ્યાં, એમ આજે સંશોધકો માને છે. જે દળ ટિબેટને માર્ગે ચઢને આવ્યા તેમણે, ટિબેટમાં અનેકપત્ની લગ્ન કરવાના પોતાના પ્રાચીન રિવાજને જાળવે, પાછા તે સ્વીકારી લીધા હોય એમ માનવું અશક્ય નથી. અને પાષ્ટકમાત્ર દિગ્ગામ્યમાં રહેતો ને ત્યાં જ મરણ પામેલો એમ તો મદાભારત જ કહે છે. ત્યારે તે સમયે ને ગતિમાં અનેકપત્ની સન્નતો રિવાજ ન હોય તો મદાભારતના એ લેખક એમ લખવાની

દિમત જ કેમ કરે ને એ કયા સાંભળનાર પ્રગ્ન તેને સ્વીકારે પણ કેમ? આજે કાંઈ નવલકથા લખનાર આજના સમાજની કાંઈ નારીને અનોકપતિ લગ્ન કરાવવાની દિમત કરશે? અને કરે તો વાચકપ્રગ્ન તેને સ્વીકારશે?

ત્યારે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આપેલી દષ્ટીકંઠો ન ફાવતી પણ લાગે, છતાં તેને માત્ર પ્રશ્નિત કહી ફેંકી ન દેતાં જોવી છે તેવી સ્વીકારી લેવી અને તેમાંથી ઇતિહાસનો તાંતુ તાણી લેવો એ જ ઇતિહાસકર્તા ને સંશોધકનો ધર્મ છે. એ ગ્રંથોમાં મળી આવતાં અનિષ્ટ તત્ત્વોને બાદ કરીને ઇષ્ટ તત્ત્વોને સ્વીકારી લેઈ પાછાં સમાજમાં ફાખવ કરી લેવાં એ સમાજગુરુઓનો ધર્મ છે. એથી જ સંસ્કૃતિ ટકી શકે છે.

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પટેલ

બાળઉછેર

આપણા દેશનાં બાળકો, જેમની ઉપર આપણા દેશનો મોટો આધાર છે, તેમની ખરાબર કાળજી લેવાતી નથી, તેમને પૂરતું પોષણ મળતું નથી. જન્મથી જ સંસ્કારો અને રેલો પડે છે તે મોટી ઉંમરે નથી પાડી શકાતાં. શરૂઆતથી જ ખરાબ રેલો પડી મછ હોય નો તેને કાઢતાં ખૂબ મહેનત પડે છે. કુમળા હોડને જેમ વાળીએ તેમ વાળી શકાય છે. બાળકો બધું આપો-આપ શીખી લે છે એમ નથી, ખૂબ માતાપિતા અને આજુબાજુના વાતાવરણ ઉપરથી થઈ શકે છે.

બાળકને ઉછેરવામાં પિતા કરતાં માતા વધુ મદત્ત્વનો ભાગ ભજવે છે, માટે બાળક જન્મે ત્યારથી કેમ નવડાવવું, કેમ ધવડાવવું, કેવાં કપડાં પહેરાવવાં, કેમ ઊંઘાડવું, વગેરે સંગઘે જ્ઞાન આપણી બેનોનો હોવું જોઈએ. માતાઓની અજ્ઞાનતાને લીધે બાળકો, જેના ઉપર દેશનો આધાર છે, તે ટપોટપ મરી જાય છે. બાળઉછેરનું જ્ઞાન તો શાળાઓમાંથી જ તેમને અપાવું જોઈએ.

જન્મથી તે એક વરગતની ઉંમર થતા સુધી બાળકની કેવી કાળજી લેવી જોઈએ તે સંગઘે દાકતરોએ અતિ મદત્ત્વની સૂચનાઓ કરી છે. તે આપણી બેનો જાણે અને સમજીને તે પ્રમાણે અમલ કરે તો થઈ શકે એવ થાય. તે સૂચનાઓમાંની અતિ ઉપયોગી ભાગ નીચે આપું છું:

એક વર્ષની ઉંમર થતા સુધી બાળકને સારી રીતે ઉછેરવા વળુ મુદાઓ ઉપર ધ્યાન આપવું જોઈએ:

૧. બાળક જન્મે ત્યારે તંદુરસ્ત અને સારી રીતે પોષણ મળે છે કે કેમ ?

૨. બાળકની માતા તંદુરસ્ત અને મજબુત છે કે કેમ ?

૩. બાળકને ધવડાવવામાં યોગ્ય કાળજી લેવાય છે અને નિયમિત ટેવ પાડવામાં આવે છે કે કેમ ?

ખોરાક : બાળકને માટે ઉત્તમ ખોરાક માતાનું દૂધ છે. માતા ગિભાર હોય અથવા દૂધ પૂરતું ન હોય તો બાળકને ધવડાવવું જોઈએ નહિ. બાળક જન્મે ત્યારે માતાના દૂધમાં પ્રથમ દિવસે જે ચીકણો પ્રવાહી પદાર્થ નીકળે છે, તેમાં મોટા પ્રમાણમાં ચરબી હોય છે અને તે બાળકને સાફ આડો આવવામાં અને તેનાં આંતરડાં સાફ કરવામાં મદદ કરે છે. પહેલે દિવસે બાળકને ચાર મીનીટ, બીજે દિવસે છ મીનીટ, ત્રીજે ધવડાવવું જોઈએ.

ચોથા દિવસથી બાળકને ચાર ચાર કલાકને અંતરે ધવડાવવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. બાળક શક્ત ન હોય તો ત્રણ ત્રણ કલાકને અંતરે ધવડાવવું જોઈએ. શરૂઆતમાં બાળકને બેચેની કે તરસ લાગે છે એમ જણાય તો ગરમ કરેલું પાણી ધવડાવ્યા પછી દરેક વખતે આપવું જોઈએ. બાળકને જોડી વખતે પંદરથી વીસ મીનીટ સુધી ધવડાવવું જોઈએ.

અનિયમિત ન ધવડાવવું : બાળકોમાં સૌથી ખરાબ રીત તો એ છે કે બાળકને વધારે વખત ધવડાવવામાં આવે છે. બાળક રડે ત્યારે એમ ન સમજવું જોઈએ કે તે ભૂખ્યું થયું છે. મોટે ભાગે બાળકને અપચો થાય છે ત્યારે જ રડે છે. એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે જન્મેલા બાળકની હોજરી એટલી નાની હોય છે કે ત્રણ ચમચાથી વધારે દૂધ તેમાં રહી શકે નહિ. બાળકને નિયમિત વખતે ધવડાવવાની ટેવ પાડવી એ અઘરું નથી અને માપસર ધવડાવવાની ટેવ પાડવી એ પણ અઘરું નથી. વધારે પડતું ધવડાવવાથી બાળક બેચેની બોગવું છે અને અસંતુષ્ટ રહે છે.

ખોરાકનો સમય :

ચાર કલાકને આંતરે

સવારે ૬ વાગ્યે

" ૧૦ "

બપોરે ૨ "

" ૬ "

રાત્રે ૧૦ "

ત્રણ કલાકને આંતરે

સવારે ૬ વાગ્યે

" ૯ "

બપોરે ૧૨ "

" ૩ "

સાંજના ૬ "

રાત્રે ૯ "

સાધારણ રીતે જાળકને દિવસે ચાર કલાકને અંતરે ધવડાવવાનું સત્તાદ ભરેલું છે. રાત્રે તો ગિતકુલ ધવડાવવું જોઈએ નહિ. ચાર કલાકના અંતરથી જાળકની હોઝરીમાં દૂધ પહોંચવાને અને પચવાને પૂરતો સમય મળે છે. જે જાળકને જન્મથી જ ચાર કલાકને અંતરે ધવડાવવામાં આવે છે તે સાધારણ રીતે સારી રીતે ધવડાવવા જાણે છે, તેને ધાવવાની રુચિ ઉત્પન્ન થાય છે અને બરાબર ધાવે છે. આથી માતાને પૂરની ઊંધ નથા આરામ લેવાને અને બાળક કામકાજ કરવાને પૂરતો વખત મળે છે. જે જાળકનું વજન જન્મ વખતે ૬ રતલથી ઓછું હોય અથવા જે તે બાળક જાંઘાનું હોય તો વધુ કલાકને અંતરે ધવડાવવું સત્તાદભરેલું છે. રાત્રે કોઈ પણ સંજોગોમાં જાળકને ધવડાવવું જોઈએ નહિ. જે રાત્રે જાળક જાગી ઊઠે તો અમઆથી ગરમ કરેલું પાણી આપવું. જે જાળકને માતાના દૂધનું જલ્દે ખીમ દૂધ ઉપર રાખવામાં આવતાં હોય તેમને પણ રાત્રે જાગે તો દૂધ આપવું નહિ. જાળકને આથી ટેવ પડી જશે અને રાત્રે જાગશે નહિ. માતાને પણ પૂરેપૂરી ઊંધ મળશે. માતાને રાત્રે પૂરતો આરામ મળેલો અને ઊંધમાં ખલેજ ન પડે એ જરૂરી છે. જાળકને સડઆતથી જ ચોગ્ય ટેવો પાડવામાં આવે એ બહુ જરૂરનું છે. જાળકને બહુ સહેલાઈથી સારી ટેવો પાડી શકાય છે. પણ એક વખત અનેક રીતે ટેવો પડી તે ટેવ ઝોડાવવી એ પણ કઠણ છે. જાળકને મુકરર કરેલે વખતે દરરોજ ધવડાવવું બહુ જરૂરી છે. જે મુકરર કરેલે વખતે જાળક ઊંધી ગયું હોય તો તેને જગાડીને પણ ધવડાવવું જોઈએ. જે સડઆતથી જ જાળકને મુકરર કરેલે વખતે ધવડાવવામાં આવશે તો થોડા વખતમાં તેને મુકરર કરેલે વખતે ઊંધવાની અને ધાવવાની નિયમિત ટેવ પડી જશે. તરતનું જન્મેલું જાળક લગભગ આખા દિવસમાં ૨૦-૨૧ કલાક ઊંધશે. જે જાળકને નિયમિત ટેવો પડી દશે તે મુકરર કરેલે વખતે જાગશે, ઊંધશે અને ધાવશે અને ફરીથી ઊંધશે. જે જાળકને નિયમિત અને ચોગ્ય રીતે ધવડાવવામાં આવશે તે ઓછું હંદાન કરશે, કારણકે તે સારી રીતે ઊંધશે, ધાવણ બરાબર પચવી શરશે અને મુખી અને સંતુષ્ટ થશે. ધાવતી વખતે જાળક ઊંધી ન ત્રય એની કાગળ રાખવી રાખવી જોઈએ. માતાએ સાધારણ રીતે લેવાગ લેના કરતાં સડઆતના થોડા મહિના સુધી ૩થી ૪ રતલ પ્રવાહી પદાર્થ વધારે ખીંચા જોઈએ.

વજન : જાળક જન્મે ત્યારે તેનું વજન ૭ રતલ હોય છે. વધુ મહિને વધીને ૧૧ રતલ થાય છે. ૭ મહિને ૧૬ રતલ, ત્રણ મહિને ૧૯ રતલ અને ચાર મહિને ૨૨ રતલ વજન થાય છે. જાળકના વજનનો આધાર તેના

વાતોને આ વાત કેટલાક વખતથી સમજાઈ છે, તેથી આપણી જ્ઞાનના જાળકોને કેળવણી લેવાની સગવડ થાય એ ઉદ્દેશથી ભાવનગરમાં એક મોર્નિંગ સ્કૂલ છે. તેમાં ત્રીશ વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે. આપણી વિશાળ જ્ઞાનના પ્રમાણમાં આટલા વિદ્યાર્થીઓ ગિંદુ સમાન જ ગણાય. તેમ છતાં આટલો પ્રયત્ન છે તે પણ આવકારને પાત્ર છે.

આપણે જાળકોને કેળવણી આપવા માટે જેટલું કર્યું છે, તેના સામાન્ય ભાગ જેટલું પણ કન્યાઓને કેળવણી આપવામાં કર્યું નથી. સ્ત્રી અને પુરુષ એ બંને સસારરૂપી ગાડાનાં બે પૈડાં છે. આપણને ખગર છે કે બેમાંથી એક પૈડું ખરાબ હોય તો આખું ગાડું ખરાબર ચાલી શકે નહિ, એક પૈડું ગમે તેટલું સારું હોય તોપણ ગાડું આગળ ચાલતું નથી. આ નિયમ આપણને પૂરેપૂરો લાગુ પડે છે. આપણે એકલા જાળકોને બાણાવીએ તેથી આપણી સ્થિતિ મુશ્કેલીની નથી, બિલકી જમવાની છે. એક કેળવાયેલ યુવકનો સંજોગ તદ્દન નિરક્ષર યુવતી સાથે જોડવાથી જાને દુઃખી થાય છે. એના કરતાં તો તદ્દન અજાણ જોડું વધારે સુખી થાય. આમાં વિદ્યાનાં ફળો ધણાં જોવામાં આવે છે અને તેમાંનાં ધણાં દુઃખી હોય છે. તેથી જો આપણે બિવિધની પ્રતિભા સુખી કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોઈએ તો કન્યાઓને પણ કુમારોને જેમ કેળવણી આપવી જોઈએ. સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર-સિવાય દેશનો ઉદ્ધાર થવાનો નથી અને સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર કેળવણીથી જ થઈ શકે તેમ છે.

આપણી જ્ઞાનમાં પણ સ્ત્રીઓની કેળવણી સિવાય કંઈ સુધારો થઈ શકે નેમ નથી. આપણે જ્યાં મળી સુધારાની મોટી મોટી વાતો કરીએ છીએ, પણ તેનો ઘણાંખરો અમલ સ્ત્રીઓને દાથે જ થવાનો હોય છે. આપણે સુધારાની કાંઈ પણ જાળનમાં સ્ત્રીઓનો મત લેતા જ નથી. અરે પછી તો સ્ત્રીઓ આપણને સલાહ કે મત આપી શકે તેથી આપણે તેમને કેળવણી આપી જ નથી. આપણામાંના ઘણાને ખ્યાલ દશે કે મગપણ, લગ્ન, કન્યાવિક્રય, દારૂ વગેરે વહેવારોમાં ધણાં કાર્યો સ્ત્રીઓની જ્ઞાના પ્રમાણે જ થાય છે. ગામડાંની સ્થિતિ એવી છે કે આવી જાળોમાં પુરુષોનું ચક્ષુ જલ્દી જોઈ જ રહે છે. દંપતિ વિચાર કરે કે આપણે સારી નરસી કાઢી જાળનું જેમને જાન આપ્યું નથી. તેથી સ્ત્રીઓને દાથે થતાં કાર્યોમાં સારા કામની આશાકાંક્ષા રાખી મક્કાએ

સ્ત્રીઓ પણ સ્ત્રીઓનું દુઃખ મમત શરૂ નથી. સ્ત્રીઓને દુઃખના પ્રયોગ પુરુષવર્ગ તરફથી જોઈ ગમે છે, ખેડ નેમની જ માત્ર-સ્ત્રીવર્ગ તરફથી વધુ દુઃખ મળે છે. મામુખદ, નાજદબાગદ, દેવાબીજેલાબી. વગેરેના

કદ આ પૃથ્વ અજાનતાનેજ પરિણામે થાય છે. આ અજાનતા કેળવણી સિવાય દૂર ઘર્ષ સંકે તેમ નથી. દેશના મહાન આગેવાનો આ ખાતત પોકાર પાડીને કહે છે, પૃથ્વ આપણી જ્ઞાતિના આગેવાનોના કાન મુધી એ અવાજ સંભળા-એલો લાગેના નથી. ક્યાંથી સંભળાય? આપણા આગેવાનોના મોટા ભાગ હિંમી કેળવણી લીધા વગરનો અને કુદિઓને વળગી રહેનાર છે. કન્યાને સમાજમાં ભાગ લેતી કરવી, કેળવણી આપવી અને તેમાં જ ઉચ્ચ કેળવણી આપવી, એ તેમને રાજ 'જૂની આંખે નવા તમાસા ભેધા' જેવું છે. કહેવાતા આગેવાનોને નવીન દષ્ટિ કેળવવી નથી, તેમ પુવાનોને આગેવાની સોંપી પોતે છૂટું થઈ નથી. જ્યાં મુધી આવી રિયતિ છે, ત્યાં મુધી કન્યાકેળવણી વધવાની આશા રાખવી નકામી છે. આપણી જ્ઞાતિમાં કન્યાઓને માંડ કોઈ ચાર ગુજરાતી ધોરણ મુધી ભજવવું હોય તો! આપણા આજના ગૌરવવાદ વિભાગમાં ફક્ત ગુજરાતીની પુરી કેળવણી લીધેલ સ્ત્રીવર્ગમાં ફક્ત એક જ નામ જાણવામાં છે. વર્નાક્યુલર હાઈનક પાસ ધ્યેસ માંડ પ્રભુચાર બેતો હશે. અંગ્રેજી થોડું ધણું લખેલ હોય તેવી એકે બેતનું નામ જાણવામાં નથી. આપણો જ્ઞાતિમાં કન્યાઓને અંગ્રેજી લખાવવાનું નામ લેવું એ જ સર્ચાનો વિષય ગણાય છે! તેથી પોતાની દીકરીને અંગ્રેજી કેળવણી આપવા કોઈ તૈયાર થતું નથી. કદાચ કોઈ દિમત કરી તૈયાર થાય તો તેને આગળ લાણવાની સગવડ કરી આપનાર પૃથ્વ કોઈ નથી.

આપણે ધધો બેતાનો છે. આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે આપણે સારું અનાજ અથવા કીમતી ફળ પકવવાં હોય તો એતર સારું પસંદ કરવું જોઈએ. આપણે ખારમાં વાપીએ અને નેમાંથી સારા ફળની આશા રાખીએ નો આપણા જેવા મૂર્ખ કાણ? આટલું જાણનાર બેડેતે જાણવું જોઈએ કે સ્ત્રી એ શેવ છે. જો આપણે આપણી જ્ઞાતિનો ને દેશનો ઉદ્ધાર કરે તેવાં રત્નો જોઈતાં હોય તો સ્ત્રીઓને સારી કેળવણી આપવી જોઈએ.

સ્ત્રી એ શક્તિ છે. કુદરતનો નિયમ છે કે શક્તિઓને કેળવ્યા સિવાય ગમે તેમ વહેવા દેવામાં આવે તો અનર્થકારી નીવડે છે. એ શક્તિનો આપણે ઉપયોગ કરવા હોય તો તેને અમુક રીતે કેળવવી જ જોઈએ. જો તેમ ન કરવામાં આવે તો કુદરતે આપેલી શક્તિ આપણને લાભકર્તા થવાને બદલે આપણે વિનાશ કરે છે. સ્ત્રીકેળવણી સંબંધમાં આ જાત ખામી હજારો રાખવા જેવી છે. આપણી જ્ઞાતિમાં મરદાર વક્તબાહ, વીર વિદ્વલબાહ, દરગારશ્રી ગોપાલદાસ જેવાં નરરત્નો પાડ્યાં છે. આવાં જ નરરત્નો મેળવવાં હોય તો આપણે લવિષાની

માતાઓ - અત્યારની કન્યાઓને સારી કેળવણી આપી, સારા સંસ્કાર આપવા નોંધો.

આપણી જ્ઞાતિનું કેળવણીમંડળ હાકરાની એક બોર્ડિંગ હાવનગરમાં ચલાવે છે. તેમાં વાર્ષિક બેથી ત્રણ દળરનું ખર્ચ કરે છે. આ કેળવણીમંડળે કન્યા-કેળવણી પાછળ કેટલું ખર્ચ કર્યું? કેટલી કન્યાઓને રહોલશીપ આપી ભણવાની સગવડ કરી આપી? જવાબ નકારમાં જ મળે છે. કેળવણીમંડળના સભ્યો જ્યાં સુધી નવીન દૃષ્ટિને ઓળખતા નહિ થાય ત્યાં સુધી કન્યાકેળવણીને વેગ મળવાનો સંભવ નથી. આ જાગૃતમાં કેળવણીમંડળના સભ્યો કંઈ વિચાર કરશે? છેવટમાં જ્ઞાતિભાઈઓને પણ વિનંતિ કરવાની કે કેળવણીમંડળ કે રાજ્ય કંઈ સગવડ આપશે એ આશાએ નહિ બેસી રહેતાં, પોતાની કન્યાઓને પોતાની જાને જ ભણાવવાની સગવડ કરી લેવી જોઈએ. અંગ્રેજી ભણાવવાની હિંમત કે સગવડ ન હોય તેવાં માળાપોએ પોતાની જાણાઓને સારી રીતે લખી વાંચી જાણે તેટલું શુદ્ધતાથી ભાષાનું જ્ઞાન તો આપવું જ જોઈએ. એટલું થશે તોપણ હાલ થઈ શકે છે, એ જ અભ્યર્થના.

રૈજકા (ધંધુકા)

જીવરાજ ભગવાનદાસ પટેલ

સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે પુરુષજાતિની કૃતકૃતતા

પુરુષજાતિને જન્મ આપનાર સ્ત્રીજાતિ છે. સ્ત્રીઓ ગર્ભધારણ કર્યા પછી ગર્ભની ખીડા, પ્રસવની ખીડા, જાળઉછેરની ચિંતા, જાળક માંદું પડનાં તેની માવજત અને સંભાળ રાખવામાં ગર્ભસ્વસ્થતા ઉગમગરા, જાળકની તંદુરસ્તી, ખાતર અનેક પ્રકારના જાણેજોરાકીના સ્વાદ તજવા, અનેક પ્રકારની જાખા આજડીઓ રાખવી, બીનામાં સુષ્ટ જાળકને સંક્રમાં સુવર્ણવું, તેનો ઝાંડા ઉડાવવો, ઉપાડવા સાદે લીંચોળવું જોગક તૈયાર કરી ખવડાવવો, ફડ ઉપર બેસાડી જ્યાં પોતે જાય ત્યાં લેઈ જવું, તેને નાચાવવું, તેનાં કપડાં ધોવાં, પંડે આખું તેની સંભાળ રાખવી, વગેરે વગેરે રાત્રી જાળસેવા અમાપ દેવા છે.

પછી? પછી પુરુષજાતિની આજ્ઞા પાળવી, પુરુષ કાળો લૂલો લંગડો, જાંદરો, કોદીઓ, નપુંસક, કોપી અને માવ લેવાન હોય જાય તેની ચેષ્ટા કરવી, ખસતી અને અગિયારી દેવા નોંધ તેને પ્રભુ તરીકે લેખવો, તેને મારે માનપાત્ર સહોદા ચાપડવા, તેની માંદગીમાં ખડે પગે જરૂરત કરવી, પગ જાવવા, માથું દાગવું, તેનાં કપડાં ધોવાં, તેના મરણ પછી તેના શોક

પાળવો, તેની પાછળ પીપ્પે પાણી ફેડવા જવું, આવી આવી પુરુષગતિની અનેક સેવાઓ સ્ત્રીગતિ મરજી પર્વત ગમવું છે.

હવે આ બધાનો પુરુષગતિ સ્ત્રીગતિને શો અલો આપે છે, તે જુઓ! સ્ત્રી-ગતિને દલંદ્રા-ઊનરની પંક્તિમાં ગણવી, મૌ પ્રકારના દક્ષદિગ્ધાથી નેના જાનલ રાખવી, અપમાન કરવું, નિંદા કરવી, તરછેદી દેવી, 'સ્ત્રીની મનિ પાનીએ,' 'કાળા પગલું ખાસકું,' 'ધોંધ નાર પાંચરી,' 'નારી નરકની ખાણ,' 'તાડનકે અધિકારી' માનવી; વિકલ કરવાની વસ્તુ ગણી કાઢવી, નેની પાસે ફરજિયાત વૈધવ્ય પજારવું, ઘરના આર ખૂણાની અંદર ગુલામડી જનાવવી, સમાજના ગળદેહ કંપનમાં કબોચ તેનું રચાત ન રહેવા દેવું, એકશિયાળી અને પરતંગ બનાવવી, તાબાની વસ્તુ માનવી, કેળવણીથી વિમુક્ત રાખવી, લાજધૂમટામાં ગોંધી રાખવી, અને વિધવા થતાં 'અપશુકનિધાન'ની છાપ ચોટાડવી! આવી આવી તેની મજબૂતી કરવામાં આવે છે. નાક કાપવું, કાન કાપવા, ચોટલો કાપવો, જાનથી મારી નાંખવી, અને એવું એવું તો ગદુ પે ચાપ છે!

પુરુષગતિમાં ગમે તેટલા દોષો હોય, નાપણ સ્ત્રીગતિએ નિભાવી લેવા પડે છે. સ્ત્રીગતિની મહેજ કે સાધારણ કોણેય પુરુષગતિ નિભાવી લેવા મુદત તૈયાર નથી. પુરુષગતિની સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે ગણે કરી ફરજ અદા કરવાની નજ હોય એમ સાવ જાનંજ અને મેખમારખાં જની પુરુષ તો ભહેરમાં ફરે છે-વિચરે છે! સ્ત્રીગતિને માટે કાલ રચાત, કાલ અધિકાર, કાલ દક્ષ, કરો લાગભાગ કે તેની કરી ગણતરી સમાજમાં પુરુષે રાખેલ નથી, જ્યારે સ્ત્રીગતિએ પુરુષગતિને જન્મ આપીને એ ગતિની ઉત્પત્તિ મુખી ગમે તે હાલતમાં મુક્તમી કરવી એવું ચોડવી તંત્ર ખૂબ અન્યાય આપે છે.

'અર્ધાંગના,' 'નારીરત્નની ખાણ,' 'વત્ર નારી પૂજ્યને,' 'સુખદુઃખની બાગીદાર,' 'કાર્ણેયુ મંત્રી' ચાતું ચાતું કાષ્ટએ લખી મારું છે, પણ તે તો ફક્ત એક જાતની ગણ જાયરી છે, સ્ત્રીઓની મદતો માટે જ નો બોલવા પૂરતું જ છે, જાકી વર્તનમાં શુન્યજ!

વળી કેટલાક ભક્ષા (!) પુરુષો સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે ગણિપ્રદાન કરે છે, અપમાનજનક અને હનકા રાખેદોથી તેનું અંતર જાળે છે. અગાપ માર મારે છે, નહિયો મુગા ખાતર રસ્તાની રખડતી લિખારણ જનાવી મૂકે છે, ધાવણું જાગકે ચોટમાંથી ખેંચી લેઈ કાઢી મૂકે છે. પરણતી વખતે જન્મભર પાળવાનું વચન આપી નવો વિશ્વામયાત કરે છે. જન્મ આપનારનો જાગકે ઉપર પણ કશો અધિકાર નથી-ગહેવા દીધો, જાળકનો કપાળે પુરુષે રાખ્યો

છે. આટલા ઉપરથી પૂછી શકાય કે ‘છે ક્યાંય ન્યાયનો છાંટો? કે છે ક્યાંય ઉપકારનો ગદનો?’

પુરુષજાતિને જન્મ આપનાર સ્ત્રીજાતિનો વલે કેવી કરવામાં આવી છે તે જોવામાં આવ્યું? મહાન ઉપકારનો ગદનો વાળવાનું સૂઝે છે કાઢને? પુરુષજાતિની આ પૂરી કૃતદ્રવતા છે, એની કાષ્ઠથી ના પાડી શકાય તેમ છે?

પુરુષ! સ્ત્રીજાતિને કચરી નાખવાની તારી કપટનીતિની ગણિદારી!
શૂદ્રપતિ, પટેલ બોડિંગ, ભાવનગર લક્ષ્મણ નથુભાઈ પટેલ

ચર્યાપત્ર

૬. ‘કાનમના મુધારકને ત્યાં લગ્ન’

આપે ‘પાડીદાર’ના ચૈત્ર માસના અંકની પ્રસંગસ્થામાં ‘કાનમના મુધારકને ત્યાં લગ્ન’ એ સંજ્ઞાને જે લખાણ પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તેમાં જાણેલી દષ્ટીકત અત્યથી વેગળી છે. પ્રથમથી જેવટ સુધીની આ સંજ્ઞાની દષ્ટીકત ઘણે અંશે હું જાણુતો હોવાથી બાકથી પુરુષોત્તમદાસને આપે જે દોષયુક્ત ચીતર્યા છે, તે પ્રમાણે તે દોષિત નથી. સત્ય દષ્ટીકત નીચે પ્રમાણે છે.

૧. જે જોનાનાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં છે તે બાઈ પુરુષોત્તમદાસનાં દીકરી નથી, પણ તેમના બાઈ ચતુરભાઈનાં દીકરી છે.^૧ આ લગ્નચર્યામાં બાઈ પુરુષોત્તમદાસનો બીજકુલ દિરસો નથી.

૨. બાઈ પુરુષોત્તમદાસે આ સંજ્ઞા જાણવાની વાતમાં પ્રથમથી ભાગ લીધો ન હતો, પ્રથમથી મુખ્ય ભાગ લેનાર મોટા કરાગાના બાઈ પ્રભુદાસ રાય છે. જન્મથી જોડાનાર બાઈ ત્રિવૃક્ષભાઈ એ બાઈ પ્રભુદાસના પિત્રાઈ ભવિષ્ય ધાય છે અને તેથી સંજ્ઞા જોડવામાં બાઈ પ્રભુદાસ રાયનો દિરસો હતો. બાઈ પુરુષોત્તમદાસે આપવા લેવાની વાતમાં બીજકુલ ભાગ લીધો નથી. આ લગ્ન બીનશરતી છે, એવી વાત બાઈ પ્રભુદાસ રાયે બાઈ પુરુષોત્તમદાસ આગળ રજૂ કરેલી, અને ત્યારે બાઈ પુરુષોત્તમદાસ આ સંજ્ઞા બાંધવામાં મંમન થયેલા. પુરુષોત્તમદાસે આ લગ્નમાં ભાગ લીધેલો, એટલી નૈતિક શિથિલતા તો ખરી.

૩. વાઝાનવિધિ વખતે મોટા કરાગા માટે પણ હું દાખર હતો. બીન-

૧. આ દષ્ટીકત મને પછીથી જાણાઈ હતી. મારા લખાણથી બાઈ પુરુષોત્તમને જે અન્યાય થયો છે, તે માટે હું માફી માગું છું. —તંત્રી

સરતી વાત યજ્ઞેલી છે, પાઞ્ચમી યજ્ઞેલી ન નીકળે તે માટે ભાઈ પુરુષોત્તમ-
દાસે ભાઈ પ્રભુદાસ રાયનું વિધિ થતા અગાઉ ખાસ લક્ષ દોરેલું અને
તેમના તરફથી એ જાગતમાં સતોષકારક ઉત્તર મળ્યા માત્ર વિધિ કરવામાં
આયોજી હતો.

આશુદી

પ્રાગણ પ્રભુદાસ પટેલ

નોંધ: ઉપરના ચર્ચાપત્રનો ખુલાસો તુરતજ થઈ નય એ હેતુથી તે સંજોગે
લાગતાવળગતાઓના ખુલાસા મેળવીને નાચે આપ્યા છે. —તંત્રી

૧.

ભાઈ પ્રાગણ પ્રભુદાસનું ચર્ચાપત્ર મને વાચતા આપ્યું તેનો ખુલાસો
નીચે પ્રમાણે:

ભાઈ અતુરભાઈ નારાયણભાઈના પુત્રીનું લગ્ન અમારે ત્યાંના ભાઈ
વિદુલભાઈ આશાભાઈ, જેઓ મારા સાનમી પેદીએ લગ્નિગ્નના પુત્ર થાય છે,
તેમની સાથે થયું છે. સદર લગ્ન બેડવામાં મારો દિગ્ગે કટલો છે તેનો
ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે:

વરતી ઉગર ૨૧ વરસની તે કન્યાની ઉંમર ૧૭ વરસની છે, એટલે મર
લગ્ન ગોચર ઉગરનું તેમજ એકજીવનની પગદંડીનું થયું છે. કાનગ વિભાગમાં
ગોચર ઉમરનાં લગ્નો યોજાયાં થાય છે, કાનગકે કાનગ વિભાગમાં જાળવણી
વિશેષ થાય છે અને પરંજીવાળા લગ્નને માનની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે.
પરંજી લેવાનો સામાન્ય રિવાજ જ્યાં પડી ગયો છે એવા ચરોતર વિભાગમાં
દેવ પરંજીવાળા લગ્ન તરફ ધૃષ્ટાંતી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે. આવી પરિ-
સ્થિતિ હજી કાનગમાં આવતાં વાર છે, અને તેથી કરીને હજી મેં પરંજીવાળાં
લગ્નોમાં ભાગ નહિ લેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી નથી. મારા મોટા કરાળા ગામની
લગલગ જાંધી કન્યાઓનાં લગ્ન પરંજીવાળાં હોય છે. પરંજીવાળા લગ્નમાં જો
હું ભાગ ના લેઉં, તો પછી મારે કેમ લગ્નમાં ભાગ લેવાનો હોયજ નહિ.

મોટાકરાળા

પ્રભુદાસ લીખાભાઈ રાય

૨.

૧. મારી પુત્રી વિ. અંબાબેનનાં લગ્ન મોટા કરાળાના રાય વિદુલભાઈ
આશાભાઈ સાથે થયાં માત્ર મુદિ પમને રોજ થયાં છે. તેમાં ભાઈ પ્રભુદાસ
રાય જે ભાગ લીધો છે, તેની સત્ય દલીલ નીચે પ્રમાણે છે:

ધીરુત વિદુલભાઈ આશાભાઈ રાય સાથે સંજમ જાંધવાના મારા ચોક્કસ
વિચારો થયા એટલે એ સંજોગે મેં મારી દલીલ પ્રભુદાસ રાયને કહી.

(૪) નીતિધર્મ અથવા ધર્મનીતિ, (૫) ચરિત્રપ્રીત્તન, (૬) સમાજધર્મ, (૭) મેવાધર્મ, (૮) સ્વદેશીધર્મ અને (૯) રાજ્યપ્રજનધર્મ, એ ૯ ખંડમાં મમાઈ જતા ગાંધીજીના ૧૯૩૬ સુધીના લેખોનો આમાં સંગ્રહ છે. પ્રકાશક જણાવે છે એમ “ગોમેવા, અરપૂરના, વર્ણુવ્યવસ્થા, ધ્વજચર્ચ, અર્ધિસા જેવા ખાસ મહત્વના વિષયો વિશે ગાંધીજીના સંવતંત્ર ગ્રંથો છે; એટલે એ વિષયોને, તેમનું સ્થાન ધર્મક્ષેત્રમાં હોવા છતાં, આ ગ્રંથમાં નોખું સ્થાન નથી આપ્યું. ઇચ્છુક વાચકે તે વિષયો માટે ને તે અલગ ગ્રંથો જોવા જોઈશે.” વળી પુસ્તકને અંતે સુચિ આપીને પ્રકાશકે વાચકોને ખુબ અનુકૂળતા કરી આપી છે. અંતે આખરે તો ગાંધીજી મહાત્માજી છે ને! વિજ્ઞાપનમાં એ લખે છે: “હું ‘મહાત્મા’ ગણાઉં તેથી મારું વચન માયુંજ એમ માની કોઈ ન વર્તે. ‘મહાત્મા’ કોણ તે આપણે જાણતા નથી. સારો માર્ગ એ કે ‘મહાત્મા’ના વચનને પણ બુદ્ધિની કસોટીએ ચકાવવું ને તેમાં કમ ન ઊતરે તો તે વચનનો ત્યાગ કરવો.” આવા નિરાભિમાન અને ઉદારચેતન મહાત્માજીની ધર્મભાવનાનો એક એક માણસે અભ્યાસ કરવા એ પોતાનો ધર્મ રહ્યો. અને એટલા માટે પુસ્તક એવું તો સરવું મૂક્યું છે કે તે ભાગ્યેજ કોઈ ન ખરીદી શકે. આવું અમૂલ્ય છતાં સરવું પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને નવજીવન પ્રકાશન મંદિરે ખરેજ ગુજરાતની અનુપમ ધર્મસેવા કરી છે.

૩૭. નવજીવનપત્રિકા, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાવલિ-૫: તારણ કાદનાર-નરહરિ દ્વારકાદાસ પરીણ; પૃષ્ઠ ૬૭+૫૨૮. એ છપ્પિ, કિંમત એ રૂપિયા. ગુજરાતી ભાષાના આધુનિક યુગના આદર્ભામાં જે થોડા સમર્થ લેખકો થયા, તેમાં નવજીવનમાહ મુખ્ય દત્તા. એ શિક્ષક દત્તા, કવિ દત્તા, નાટ્યકાર હતા, અને સૌથી વધારે તો સમર્થ ગ્રંથવિવેચક દત્તા. એમના વિવેચન જૂનાં ‘ગુજરાત શાળાપત્ર’માં જોવાથી આજે પણ એમની વિવેચનશક્તિ વિશે ગમે તેને પણ માન ઊપજતા વિના નહિ રહે. એમનાં સર્વ લેખોનો સંગ્રહ ‘નવજીવનપત્રિકા’ના ૪ ભાગમાં થયેો દત્તા. આજે તો એ પુસ્તક મળવાં પણ દુર્લભ થયાં છે. પણ એમાંના મારા સાદા ભાગ તારણ કાદીને ફરી આ પુસ્તક રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, તે માફજ રહ્યું છે. માદિન્યના સૌ અભ્યાસીઓને, ખાસ કરીને કોલેજમાં ગુજરાતી ભાષાનો અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થીઓને, આ પુસ્તક ખુબ ઉપોગી થશે. આ જીવંતોદાર માટે ભાઈ નરહરિભાઈને અને પ્રકાશકને ખરેજ ધન્યવાદ થયે છે.

ઉપરનાં એ પુસ્તકના પ્રકાશક—નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, ગાંધી રસ્તા, અમદાવાદ.

૩૮. અમારી કાર્યપદ્ધતિ: પ્રકાશક-નવજીવન સંઘ, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૨૮. નવજીવન સંઘની સ્થાપના સન ૧૯૨૮માં મુંબઈમાં થઈ. ૧૯૩૦માં તેની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ કાંતણ, પીંગણ અને ખાદી વેચાણની હતી. જેમ જેમ આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં પરિવર્તન થતું ગયું તેમ તેમ નવજીવન સંઘે પણ પોતાની પ્રવૃત્તિઓમાં પરિવર્તન કરવા માંડ્યું. તેણે બંધારણ અને પ્રગતિ જોનાં એકજ વસ્તુ તરી આવે છે અને તે એ છે કે આપણા દેશમાં સર્વોદય ક્યારે થાય અને કેવી રીતે થાય, જેડત અને મનુર કારીગરની થની આર્થિક લૂંટ કેમ અંધ થાય, ખનની તહેયણી સરખા પ્રમાણમાં કેમ થાય. નેના સિદ્ધાન્ત અને ઉદ્દેશ ક્રાંતિ પણ ત્રાદવાળાને પસંદ પડે તેવા છે. સંઘે હાલ જે પ્રવૃત્તિ ઉપાડી છે તેમાં તેના મિદ્ધાન્તનું અને ઉદ્દેશનું પૂરેપૂરું પાલન થશે એમાં જરાય શંકા નથી. હાલના યંત્રના જમાનામાં હાથઉઘોગને અને ગ્રામઉઘોગને દકાવી રાખવા એ બહુ અઘરું કામ છે. યંત્રની હરિકાષમાં હાથઉઘોગનો માલ હમેશાં મેંધો પડવાનો. પણ સર્વોદયનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે મનુષ્યશક્તિથી તૈયાર થતા માલનેજ પ્રથમ પસંદગી આપવી. પણ આ બધું સ્વરાજ્ય વિના થીલર તો અસંભવિત લાગે છેજ. આ પુતિસ્કા પણ હાથબનાવટના કાગળ ઉપર જાપી છે. સંઘની પ્રગતિ ટૂંક સમયમાં ઠીક થઈ કહેવાય. મુંબઈ જેવા શહેરમાં ગ્રામોઘોગની પ્રવૃત્તિ ચલાવવી એ કઠણ છે, છતાં સંઘે જે હામ જીડી છે તે પ્રશંભનીય છે ને તે જાણવા સૌએ આ પુતિસ્કા જરૂર વાંચવી ઘટે.

પસંદ

રાવજીભાઈ નાથાભાઈ ખટેલ

૩૯. મનન અને મન્તવ્યો: લેખક અને પ્રકાશક-રતનલાલ વિદ્ધલ-લાલ ખાંડવાળા, વાડીકળિયા, ખાંડવાળાની શેરી, સુરત; પૃષ્ઠ ૨૬૪, કિંમત આઠ આના. સુરતના 'લોકચાણી' સાપ્તાહિક પત્રમાં લેખકે જે લેખો લખેલા તેમાંના ૬૭ લેખો ગાંધીજીની ૬૭મી વર્ષગાંઠને પ્રસંગે છપાવીને આ પુસ્તકરૂપે પ્રમિદ્ધ કર્યા છે. દેશની આર્થિક અવનતિના લેખો વધારે પ્રમાણમાં છે, બીજા વિષયો સંબંધે પણ અનેક છે. સૌ લેખોના વિચાર સ્વતંત્ર ને સ્પષ્ટ છે. લેખકના અનેક વિચાર સંબંધે મનભેદ હોઈ શકે: અનેક લોક જુગાર રમે છે, અનેક લોક લોટરીને નામે જુગાર રમે છે, મોટા મોટા અમલદારો પણ રેસને નામે જુગાર રમે છે, ત્યારે લોટરી કાઢીને કેળવણીની સંસ્થાઓ કાઢવી એમ લેખક જે માને છે (પૃષ્ઠ ૧૧૬) એ તો અનિષ્ટજ છે. બીજા ગમે તે હેતુએ અનીતિ આચરે છે, માટે સારે હેતુએ પણ આપણે અનીતિ કરવી એ

તો પતનનો જ માર્ગ છે. એકાદમંડળ વિગેની લેખકની યોજના (પૃષ્ઠ ૧૬૨) આવહારિક નથી. છતાં પુસ્તકમાં અનેક સાગ્ર વિચાર મળશે અને એટલા માટે તેને વાંચી જવું ઘટે.

૪૦. જીવન સંસ્કૃતિ: 'સંજીવન'નું બેટ પુસ્તક: પ્રયોજક-જેઠાલાલ હોટાલાલ શાહ (ઉર્મિશ), સાવલી; પ્રસિદ્ધ કરનાર-મુમુજ નાથજી કાકારી, જૂલેશ્વર, મુંબઈ ૨; પૃષ્ઠ ૧૬૪૮૪+૬૪. જીવનને સંસ્કૃતિ આપનાર કેટલાક વિષયોને આ પુસ્તકમાં પ્રાચીન ધર્મભાવનાએ સ્વર્ણ્યા છે. ટોલ્સ્ટોયને નામે જે વિચારો (પૃ. ૧૫૫) આપ્યા છે, તે સંકારપદ લાગે છે; ટોલ્સ્ટોયના અંધનો આધાર આપ્યો હોત તો વધારે અનુકૂળ થાત. લેખક જણાવે છે (પૃષ્ઠ ૮૩) કે: "નાસ્તિકવાદ સમાજનો નાશ કરનાર છે. વર્તમાન જીવનજ તેનું સર્વસ્વ હોય છે. તારકાલિક પરિણામને જ નાસ્તિકો દષ્ટ માને છે. . . . નાસ્તિકવાદી પોતાના જીવ સિવાય બીજાના જીવની પરવા નહિ કરે. પોતાના સ્વાર્થને માટે, પોતાના જીવને મળતા સ્વલ્પ સુખને માટે બીજાને નુકસાનમાં ઉતારતાં તે નહિ અચકાય. હું તો એટલે મુઠ્ઠી કદીશ કે પુરોપનું મદાયુદ્ધ આ વાદની અનિષ્ટતાનું જ પરિણામ હતું. દાસમાં વધતા જતા ચોરી, હુલ્લુટ, દગાફટકાઓ, ધર્પાઓ, કસ્ટો વિગેરે પણ આ વાદનાં પરિણામ છે." દેખીતા પરિણામ ઉપરથી અનુમાન ગાંધી તો આ જાણું નાસ્તિકવાદનું નહિ, પણ આસ્તિકવાદનું પરિણામ છે, કારણ કે આ જાણું કરનારા પોતાને નાસ્તિક નહિ, પણ આસ્તિક મનાવનાર હોય છે. બાકી ખરી રીતે તો તેઓ સાચા આસ્તિકો જ નથી. સાચા આસ્તિકો આત્મ ન કરે, સાચા નાસ્તિકો પણ ન જ કરે. શુદ્ધ ને સ્વત્ર વિવેકબુદ્ધિથી લેખકે વિચાર્યું હોત તો આત્મ અનિષ્ટ નિર્જન ઉપર એ ન જ આવત. બીજા ભાગમાં આ પુસ્તકના પ્રસિદ્ધ કરનારે પોતાનું નિવેદન મૂક્યું છે. તે ખડાવના વાણિયા છે ને તે જાતિને દિનારો 'મંજીવન' માસિક ચલાવે છે. ખડાવના જાતિના દિનસંગ્રહો એ નિવેદનમાં તેમણે પોતાના વિચાર દર્શાવ્યા છે.

૪૧. શારદામૃત: યોજક અને પ્રકાશક-જગન્નાથ સુરજરામ ઠાકર, શેઠ પ્રમોદ ઠાકરસી મૂળજી એ. વી. રફલ, કડીઆદરા (પોરટો બોરેલી, એ. પી. રેલવે); પૃષ્ઠ ૪૦, છાપ ૪. મૂલ અમલ. શુભામાં બાળનાં જાળકોને ઉપદેશ આપતી નાની જાળકવિનાઓનું આ પુસ્તક છે.

૨૦. શ્રી વિદુલ કન્યાદેવળી મંડળનું સ્વ. ૧૯૩૬-૩૭નું (તા. ૩૧:૩:૩૭ મુદ્દીનું) નિવેદન. ૨૧. આરસલી પ્રદેશની રેડિયાપ્રવૃત્તિ

(૧૯૩૬) : પ્રકટ કરનાર આમસેવા સગિતિ, જારડોલી. ૨૨. શેઠ પ્રાગજી હાડરશી મુળજી કડીઆદરા એ. વી. સ્કૂલનો ચૌદ, પંદર અને સોળમા વર્ષનો તથા શેઠ દામોદર જાદવજી હોદેસિંદ કડીઆદરા બોર્ડિંગ હાઉસનો ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષનો ત્રિગામિક વૃત્તાન્ત (તા. ૧:૮: '૩૩થી તા. ૩૧:૭: '૩૬ સુધીનો). ૨૩. શ્રી પંચાલ યુવક મંડળનો તેરજો વાર્ષિક રિપોર્ટ. ૨૪. શ્રી ગાહિલવાડી લેડેઆજ્ઞાતિ વિદ્યાર્થીઆશ્રમ-ભાવનગર: પત્રિકા નં. ૨૬, એપ્રિલ ૧૯૩૭.

પ્રસંગકથા

હુદલીમાં સુન્દર લગ્નવિધિ

આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૦૦થી જાણજેલા 'એ ધાર્મિક સંસ્કારો' એ લેખ વાચકવર્ગ અવસ્ય વાંચે. લગ્નની ભાવના કેવી ઉગત અને સુન્દર છે એ એમાં ગાંધીજીએ બહુ સરસ રીતે સમજાવ્યું છે. હુદલીમાં એ પ્રસંગે જે જે લગ્ન થયાં, તેમાંનું એક ગાંધીજીનાં જ પૌત્રીનું લગ્ન ભાઈ કિશોરલાલ મશરવાળાના ભત્રિજા સાથે થયું. બીજું લગ્ન ભાઈ મહાદેવભાઈ દેસાઈનાં બેન નિર્મળાબેનનું ભાઈ ઇશ્વરલાલ મગનલાલ દેસાઈ સાથે થયું. એ ભાઈ લગ્નવિધિ પછી તરત જ એલ.એલ.બી.ની પરીક્ષા આપવા આવતા થએલા. ભાઈ મહાદેવભાઈ અને ભાઈ ઇશ્વરલાલ બંને સુરત જિલ્લાના અનાવિલ હં. પાટીદારોમાં જેમ પરજીબનો મહા-વાસ છે, તેમ જ અનાવિલોમાં પણ છે જેને 'વાંકડો' કહે છે. પણ આ લગ્નમાં પરજીબની કે બીજા કશાની લેવડદેવડ થઈ નથી. અને મહાદેવભાઈ તો ગાંધીજીના પટ્ટશિષ્યોમાંના એક, એ પરજીબ આપે એ તો મ ભયે જ કેમ? પણ વધારે તો એ કે ભાઈ ઇશ્વરલાલ ગ્રેન્ટ્યુએટ હોવા છતાં નેમણે પરજીબની અપેક્ષા રાખી જ નથી. અનાવિલોમાં ને પાટીદારોમાં ભણેલા પોતાના ભણતરની કિંમત પરજીબમાં ઉપજતી લેવાની જે હલકી વૃત્તિ ગણે છે તે આથી સંગળે.

અમદાવાદમાં સમાજવાદીઓનું લગ્ન

ગયા વર્ષના ચૈત્રના 'પાટીદાર'માં પૃષ્ઠ ૨૮૧થી સોજિત્રાના ભાઈ સંકરભાઈ બીખાભાઈ પટેલનાં પુત્રી બેન મંગળાબેનનાં અનાવિલ ભાઈ જળવંતરાય સાથે આન્તર-રાષ્ટ્રીય લગ્ન થયા વિષે પ્રસંગકથા છે. એ જ બેન મંગળાબેનનાં મોટાં "બેન શાન્તાબેન અમદાવાદમાં વાડીલાલ ચારાભાઈ હોરપીટલનાં નર્સિંગનું કામ શીખે છે, તેમણે લગ્ન નથી કર્યું," એમ ને જ પ્રસંગકથામાં જણાવ્યું હતું. હવે ખબર ગઈ છે કે એ બેન શાન્તાબેને ગઈ તા. ૩૦:૪: '૩૭

(અંતર વદિ ૫) ને શુક્રવારને રાજ્ય સાંજે પણ વાગ્યે સિવિલ મેરેજ એક્ટ પ્રમાણે ભાઈ રણુછોડ પટેલ સાથે લગ્ન કરી અમદાવાદ કચેરીમાં રજિસ્ટર કરાવ્યું. લગ્નપ્રસંગે ચાર બેનો ને દરેક ભાઈઓ દાગર હતાં. બેન શાન્તાબેન વગેરે સૌ ભાઈબેન સાદા પોશાકમાં હતાં.

બેન શાન્તાબેન

બેન શાન્તાબેનની ઉંમર, આજે ૨૨-૨૩ વર્ષની છે. એ બેન પોતાના પિતા ભાઈ શંકરભાઈ સાથે સાજરમતી આશ્રમમાં રહેતાં હતાં. ત્યાર પછી ના સત્યાગ્રહ સંઘમાં જોડાઈ પશુ જઈ આવ્યાં. સંઘમાં મોકલે રહ્યા પછી શેડ વાડીલાંસ સારાભાઈ હોસ્પિટલમાં નર્સિંગનું કામ શીખ્યાં અને ગઈ મીડવાઈટ્રીની પરીક્ષા આપી પાસ પણ થયાં છે.

અને ભાઈ રણુછોડ પટેલ

ભાઈ રણુછોડ પટેલ અમદાવાદ તળના લેઉઆ પાટીદાર છે અને લાક્ષ્મણ રાયજીવાળામાંના આગળ પડતા કુટુંબમાં જન્મેલા છે. સ. ૧૯૨૮માં અમદાવાદ શુજરાત કોલેજમાં પ્રિન્સીપાલ વિરુદ્ધ વિદ્યાર્થીઓએ હડતાળ પાડેલી, તે વારે એ ભાઈ પ્રીવિયસ કક્ષામાં હતા, હડતાળમાં એમણે આગળ પડતો ભાગ લીધાથી તે કોલેજમાંથી એમનું નામ કમી થયું. આથી તે મુંઝાઈ જઈ એલ્ફિન્સ્ટન કોલેજમાં દાખલ થયા. થોડાજ અગયમાં સત્યાગ્રહ સંઘમાં જાયો ને કોલેજ છોડી એ ભાઈ સંઘમાં જોડાઈ જોડાઈ ગયા. ૧૯૩૨ના સંઘમાં ફરી જોડાઈ ગયા. ૧૯૩૩માં સમાજવાદી મંડળમાં જોડાયા. ૧૯૩૫થી અમદાવાદના મિત્ર મજદુર યુનિયનમાં કામ કરે છે. ત્યાંના સમાજવાદી મંડળમાં એ ભાઈ એક મુખ્ય કાર્યકર્તા છે. સમાજવાદના ઉત્પાદક માકર્સના સિદ્ધાન્તોનો પણ એમણે સારો અભ્યાસ કર્યો છે. એમના પિતા શુજરી ગયા છે. માતા જીવે છે, પણ એમની આ લગ્નમાં સમ્મતિ નથી.

વરદન્યાનાં સમ્મતિલગ્ન

કન્યાપિતા ભાઈ શંકરભાઈ તો કુળવાન ઘરના છે, કન્યાઓને સુસંસ્કાર આપ્યા છે. એટલે એમણે પાર્થુ દેવ ના ચરોતરમાં પણ પોતાની દરજ્જા પ્રમાણે કન્યાને સારે ટેકાણે પરણાવી ચકાત. પણ એ પોતે સંસ્કારી છે, એટલે કન્યાની દરજ્જામાં આવે તેની સાથે ને લગ્ન કરે એમ માને છે. પિતાનો ધર્મ એટલે કે કન્યા આંગળે વરા યજ્ઞ ભવગર્ભે જતી હોય તેા તેને વારે. વરદન્યાના લાંબા પરિચય પછી ભાઈ શંકરભાઈની સમ્મતિથી આ લગ્ન થયાં છે, એટલે આંગળે વરા યજ્ઞને આ લગ્ન નહિ થયાં હોય, એમ આપણે માનીએ. એ નવદેવીનું લગ્નજીવન મંગલમય હો અને સમાજસેવામાં કલ્યાણજનક હો!

કુળવાનના કટકાનો કોવ

એ લગ્ન વરઁન્યાની સમ્મતિથી થયાં છે, કન્યાપિતા ભાઈ શંકરભાઈની એ લગ્ન વિશે સમ્મતિ છે, પણ છતાંયે કુળવાન પિત્રાઈના પેટમાં દુઃખ! એ ભાઈ શંકરભાઈના સગા કાકા ઈશ્વરભાઈના પુત્ર ભાઈ જશભાઈ પણ એક વાર તો સત્યાગ્રહી હતા, ગાંધીજીની ઘંડીકચના ૮૦ સૈનિકોમાંના એક હતા. પણ ગાંધીજીની વિશાળ ભાવનાઓનો એમને સ્પર્શ પણ નથી થયો એ એમણે ગમે વર્ષે જ સિદ્ધ કરી દીધું હતું. ગમે વર્ષે જેન મંગળાગેનનાં આન્તર સાતીય લગ્ન થયાં, ત્યારે ભાઈ જશભાઈ ગુસ્સે થઈ ગયા હતા ને ભાઈ શંકરભાઈથી જુદા રહેવા ગયા હતા. અને આ જેન શાન્તાબેનના લગ્નપ્રસંગે તો એમના ગુસ્સાનો પારો ઓર ઉઘો અટી ગયો હતો. ભાઈ શંકરભાઈના વૃદ્ધ પિતા ભાઈ બીખાભાઈની આ લગ્નમાં સમ્મતિ હોવાનો સંભવ ઓછો જ છે, છતાં જેન શાન્તાબેનને કે ભાઈ શંકરભાઈને ભાઈ જશભાઈ કંઈ ન કરી શક્યા, ત્યારે પોતાનો ગુસ્સો એમણે એ શાન્ત વૃદ્ધજન ઉપર ફાલગ્યો. ભાઈ જશભાઈ અને તેમના ભાઈ જાણુભાઈ એ જાનેએ એ ભક્ષા વૃદ્ધજન પાસે જઈ તેમને ખૂબ માણો દીધી અને ધણું અપમાન કર્યું. એમને મારવા પણ જતા હતા, પણ પાસે બિભેક્ષા જે ભાઈઓએ તેમને મહામહેનતે રાક્યા. પોતાને જે દુષિત લાગે છે તેમનો તો વાંકો વાળ થઈ શકતો નથી, ત્યારે છેક જ નિર્દોષ વૃદ્ધજન, જે વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે શરીર છેક જ અશક્ત થઈ ગયા છે અને જેને આંખે બરાબર સૂઝતું પણ નથી એવા વૃદ્ધજન, ઉપર પોતાનો ગુસ્સો ફાલવે એની વીરતાનાં શાં વખાણ કરવાં? ગાંધીજીના એક વારના પોતે સત્યાગ્રહી હતા, એટલું તો એમણે વિચારવું હતું? સત્યાગ્રહ ને ધર્મ સૌ ગળી જાય એવું આવા પાટીદારોમાં કુળાભિમાન હોય છે!

કુળવાનશાહીનો કેર

ગાંધીજીના એક વારના સત્યાગ્રહી ભાઈ જશભાઈમાં આટલું કુળાભિમાન હોય તો સામાન્ય પાટીદારોની વાત જ શી કરવા? સ્થિતિ એવી થઈ પડી છે કે કુળવાનો કુળહીનોને ચગદીને ચૂસી ખાતાં પાછું વાળી જોતા નથી, કુળહીનો કુળવાનોની એડી તજે ચગદાયા છતાં ત્યાં ને ત્યાં માથાં મારે જાય છે; દીકરીને શાપ દેતા જાય છે ને કુળવાનોના પગની રજ માથે ચઢાવતા જાય છે. પરિણામે જ આખા સમાજની અવસ્થા થઈ પડી છે. ગુણામ પ્રગતી બીજી શી દશા હોય? જ્યાં મુઘી કુળહીન કુળમોહનો ત્યાગ નહિ કરે ને સમાજોની સાથે સરખેવડે લગ્નસંબંધ નહિ જોડે ત્યાં મુઘી તેમની અવસ્થા અટકવાની નથી. કુળહીનો કુળમોહ નહિ જોડે તો આખરે એવી અંતરામણ

યશ કે જ્ઞાનનિયા એક કે જીજ્ઞાસી રીતે જાંડ કરશે. સરખેવટે કુળવીનમાં કન્યા નહિ દેશે તેા કુળવાન વર શોધતાં શોધતાં મોટી યજ્ઞ ગચ્છેલી કન્યાઓજ સમગ્રણી થતાં એવા પિતાઓ સામે જાંડ ઉઠાવશે. પોતાની હિંજી પ્રમાણે ગમે તે, પરનાતના પણ, વર સાથે પરણી જશે, પછી લલે તેમના કુળમૂઢ પિતાઓ લાજના માર્યા આપવાન કરશે. કુળ-મદમાં ને -મોહમાં સહેલા પારીદારને આ નાંદ રૂએ, પણ જન્મતમાં એમનુંજ રૂપતું સદા ધવાતું છે એમ એ માનના હોય તેા જાંડ ફાંકે છે!

પિતા સામે જૈન આજ્ઞાનું ખંડ

જેમ કુળમૂઢ પિતાને કુળસ્વાર્થ હોય છે, તેમજ ધનમૂઢ પિતાને ધનસ્વાર્થ હોય છે. એવા એક ધનમૂઢ પિતા સામે તેની પુત્રીએ લાલમાંજ જાંડ ઉઠાવ્યું છે. એ એને મુરતના એાગ. મેન્જિરદ્રેટ સમક્ષ નીચે પ્રમાણે નિવંદન કર્યું છે: "હું" આજ કમળા તે શા. લાહચંદ લીરાચંદની દીકરી, જનમે શ્રાવક, ઉમર આશરે વર્ષ ૧૭, રહેનાર વાંઝ તા. ચોર્ગસી, લાલ મુરત સમગ્રામપુરામાં, પ્રતિષ્ઠાપૂર્વક જણાવું છું કે મારી ઉમર ૧૭ વર્ષની છે, ગામ વાંઝમાં રહું છું. મારા પિતા મારું વેચિયાળ ગામ જીલ્લીમોરાના આશરે ૫૫ વર્ષની ઉમરના શા. તેમચંદ કેશરીચંદ નામના માણસ સાથે મોટી રકમ લેવાની શરને કરવાની નંગારીમાં છે. તેની ખજાર પડના મારા જાપને આજીજી કરી કે મારું જીવન રદ ન કરે ને મને જયાંવા. પરંતુ પોતાના સ્વાર્થને ખાતર મારા જાપે નહિ માનવાથી કડોદના રહેનાર મારા ગામા શા. દુર્લભ જૂધરને મેં ખાનગી પત્ર લખી તુરત તેડાવ્યા. અને તેઓ વાંઝ આવ્યા ત્યારે મારી લાચાર રિથિત સમજાવી મને જયાવી લેવા આજીજી કરી. પરંતુ જીલ્લીમોરા વાળા જલુ વગવડીલાવાળા દેવાથી ગામલોકે તેમજ મારી નાતના પણ મારે જયાવ કરવા જદાર પડ્યા નહિ. એટલે મેં મુરતમાં મદદ કરવા માટે કહેવડાવ્યું, અને ત્યાંથી આવેલા શૂદ્રચેાને તા. ર.પ:૪:૩૭ને રોજ મેં પોલીસ કમિટીડેટ સાહેબ ઉપર અરજી લખી આપી, પરંતુ તેઓ સાહેબ જદારગામ દેવાથી મે. ચોર્ગસી તાલુકાના મામલતદાર માહેબને મારી લાચાર રિથિતની ખજાર પડેલાવામાં આવી અને તેઓ સાહેબે તુરત મારી મદદ આવી મારા ઉપર મોટા ઉપકાર કરી મને જયાવી લીધી છે અને મારી હિંજી મુજબ મારા ગામા સાથે મને રહેવા દીધી છે. હું લાયક ઉમરની છું અને મારાં લગ્ન કર્યાં કરવાં એ મારી સ્વતંત્ર મરજીની વાત છે. અને દને મારા

છે, માટે હું સુસ્તમાં જ રહેવા માગું છું.

“જાઈ કેમલા

“તા. ૨૬ : ૪ : ૩૭.

“ને બાધ્યંદ હીરાચંદની દીકરી.”

(‘મુંબઈ સમાચાર,’ તા. ૨૮ : ૪ : ૧૯૩૭). અને આ બેન કેમલા હાલ સુસ્તમાં નેના મામાને ઘેર રહે છે.

તેવી જ બીજી એક બેનની અવદશા

“અમદાવાદ, રવિવાર. હિંદુ મીશનના મંત્રી શ્રી. ગંગારામ ખન્ના લખી જણાવે છે કે બોરમદ તાલુકાના સુણાવ ગામમાં સ્ટેશન પેટલાદના સોની દયાશંકર મોહનલાલની દીકરીએ તેમને નીચે મુજબનો પત્ર લખ્યો છે : ‘નમ્ર વિનંતી સાથે જણાવવાનું કે મારી ઉંમર ૧૮ વર્ષની છે અને મારું જન્મ મારી મરજી વિરુદ્ધ વડોદરાના મોની શંકરલાલ મૂળજીલાલ રે. નરસિંહજીના મંદિર આગળનાં છે. હું ૧૪ વર્ષનો છે તેની સાથે મારા જાપ કરવાના છે. જન્મ તા. ૨ : ૫ : ૩૭ ને વાર રવિવારને રોજ રાતના કરવાના છે, જેથી મને કાંઈ રીતે દીકરી માની મારી જિંદગીનો જ્યાવ કરશે, એ જ વિનંતી.

“ ‘કુ જમલી દયાશંકરની સહી.’

“આ પત્ર આજે જપોરના દોઢ વાગ્યે મીશનને મળવાથી અને લગ્નના દાંપત્ય પહેલાં સુણાવ પહોંચી નહિ શકાય એમ હોવાથી બોરમદના સજ ઇન્સ્પેક્ટરને એક લાખે તાર આ છોડીને જ્યાવવા માટે હિંદુ મીશન અમદાવાદ તરફથી કરવામાં આવ્યો છે” (‘ગુજરાત સમાચાર,’ તા. ૩ : ૫ : ૧૯૩૭). આ દુર્લભી કન્યા બચી કે લગ્નવેદીમાં હોમાઈ, ને માલમ પડ્યું નથી.

તેવી જ બીજી એક બેનની અવદશા

સામરખાના એક લાઈ પોતાની ૧૪ વર્ષની કન્યાને ૪૨-૪૫ વર્ષની ઉંમરે પહોંચેલા એક લાઈ સાથે, તેમને એક પત્ની હોવા છતાં, લગ્નવેદીમાં હોમવા કાલા થયા છે. તે વિષેની જાપેલી પત્રિકા, ‘મંત્રી, શ્રી. યુવક મંડળ, સામરખા’ તરફથી મળી છે. પણ તે વિષે તપાસ કરતાં હજી પૂરી હકીકત મળી શકી નથી, એટલે આ અંકમાં તે વિષે કંઈ લખી શકાતું નથી. પણ વાત સાચી જ હોય તો એ નંદીલગ્નમાંથી આ કુમળી જાળાને જ્યાવી લેવાના સૌં ઉપાય કરી લેશે તો જ એ ‘યુવકમંડળ’ પોતાનું નામ શોભાવશે.

નંદીલગ્નમાં હોમાએલી જાળાની અવદશા

આણંદ તાલુકાના કુંજરાવ ગામના લાઈ સુલાલાઈ કુંવરલાઈ પટેલે પ્રથમ વળસોલ ગામનાં બેન કાશીબેન સાથે કરેલાં. બેન કાશીબેનને કંઈ

તેમજ બીજી અનેક શાળાઓમાં ધાર્મિક કેળવણીને નામે પ્રાર્થનાઓ ભોલાવવામાં આવે છે, પણ હૃદયમાંથી લગ્ના વિનાની, ટાઇમટેજનમાં ગોડગ્યા પ્રમાણે ફોનોગ્રાફની પેઠે ભોલાવાતી, પ્રાર્થનાઓથી તો હૃદયમાં જડનાજ આવે છે એમ આજે અનેક માનસશાસ્ત્રીઓ પોકારી રહ્યા છે. પ્રાર્થનામાં ખૂબ શ્રદ્ધા રાખનાર ખૂદ ગાંધીજી જ કહે છે: “પોપટ રામનામ લે તેની અમર નથી પડતી. પણ ભક્ત રામનામ લે તેની અમર પડે છે, કારણ પોપટના કંઠમાંથી એ અવાજ નીકળે છે, ભક્તના હૃદયમાંથી એ અવાજ નીકળે છે” (“હિન્દુન-જંધુ,” તા. ૨:૫:૧૯૩૭). ત્યારે લેવાને ખાતર સીધેસાં પ્રત ને પાળવાને ખાતર પગાએલા નિયમ જડનાને જ જલ્મવાળે છે, તેની પાછળ પ્રયંત્ર ને જલ્મતં ભાવનાઓ દરે તો જ આત્મા પ્રયંત્ર ને જલ્મતં જનશે. આચાર વિનાના એકલા વિચાર માણસને વિજ્ઞાસી જનાવે છે, વિચાર વિનાના એકલા આચાર તેને જડ બનાવે છે. નારીજાતિને ઉત્તર, ભવ્ય ને સ્વતંત્ર જનાવવી દશે તે દાક્ષીની ઉત્તરિથી મતોળ ન માનતાં એ કન્યાવિદ્યાલયના-અને સૌ કન્યા-શર્યાઓના કાર્યકર્તાઓએ-આ વાત પણ મમજની જોઈશે.

મોટા કરાળામાં પ્રેતભોજન બંધ

મોટાકરાળાના ભાઈ સોમાભાઈ કલ્યાણભાઈ રાયના પિતાથી કલ્યાણભાઈ દેસાઈભાઈ ફાગણ સુદિ ૧૪જને રોજ ગુજરી ગયા. તેઓ ૭ વર્ષથી મરણ પાછળનાં જમણુ જમતા નહોતા, તેમજ જમાડતા નહોતા. તેમની પાછળ તેમના પુત્ર ભાઈ સોમાભાઈએ મિલકુલ પ્રેતભોજન જમાડ્યું નથી. મોટાકરાળામાં મરણ પાછળનાં જમણુ નહિ જમનાર અને નહિ જમાડનારની મંખ્યા દિવસે દિવસે વધતી ગય છે એ એવરકર છે. પોતાના ગામને અને આજુગાજુનાં બીજાં ગામોને આવું મારું દશાન્ત આપવા માટે ભાઈ સોમાભાઈને ધન્યવાદ ધો છે.

ભ્રમરોધન

ગયા અંકની પ્રસંગકથામાં લાંચરુશવતના ‘એક ઉપાય’ વિષે પ્રસંગકથા છે, તેમાં પૃષ્ઠ ૨૮૭ ઉપર આમ ળપાયું છે: લાંચ લેનારને “પોતાની ફરજતું પણ વધારે જ્ઞાન હોવું જોઈએ અને ત્યારે એ ગુનો કરે તો એને તો સજા થવી જ ધો. લાંચ લેનારની રિયતિ એથી જુદી ને વિષમ હોવાથી, ગુના પકડી કાઢવાને હેતુએ પણ, એને મારી મળવી ધો.” આ વાક્યમાં ‘લાંચ લેનારની’ એને જગદે ‘લાંચ લેનારની’ એમ બૂલથી ળપાઈ ગયું છે, માટે વાચક એ બૂલ સુધારીને ‘લાંચ લેનારની’ એમ વાંચે. જે ભાઈએ આ બૂલ તરફ મારું ખાન ખેંચ્યું છે તેમનો ઉપકાર માનું છું.

શ્રી વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ

મંડળ સમાચાર: વ્યવસ્થાપક સમિતિની ૧૯૩૭-૩૮ના વર્ષની પહેલી સભા તા. ૨ : ૫ : '૩૭ને રોજ યજ્ઞ હતી. તેજ દિવસે મળેલી મંડળની વાર્ષિક સામાન્ય સભા કાર્યસાધક સંખ્યા ન થવાને કારણે તા. ૬ : ૫ : '૩૭ ઉપર મુદતની રહી. દરબાર શ્રી ગોપાળદાસ દેસાઈ મંડળના ફંડ માટે મેની પંદરમી તારીખ પછી રંગૂન જવા ઉપડશે. ત્યાંથી પાછા ફરતાં કલકત્તા, જાલપુર, વિલાસપુર, ગોંદિયા, નાગપુર, વગેરે સ્થળોએ જશે.

વિદ્યાલય સમાચાર: વિદ્યાલય તા. ૪ : ૫ : '૩૭થી ૧૪ : ૬ : '૩૭ સુધી શ્રીજમની રમતોને કારણે બંધ રહેશે, અને તા. ૧૫મી જુનથી વિદ્યાલયનું નવું વર્ષ શરૂ થશે. છાત્રાલયમાં નવાં દાખલ થવા ઇચ્છનારાંએ તે માટેનાં પ્રાર્થનાપત્ર ભરીને દાખલ શીના રૂ. ૧ મથે ના. ૩૧ : ૫ : '૩૭ મધીમાં, તે વિદ્યાલયના કાર્યાલયમાં મળી જાય એ રીતે મોકલી આપવાં એના ઉત્તરે તા. ૧ : ૬ : '૩૭ને રોજ અહીંથી મોકલી આપવામાં આવશે, ત્યાર પહેલાં, ઉત્તરની આશા કોઈ ન રાખે. છાત્રાઓની સંખ્યા ૧૦૫ સુધી રાખવાની છે.

પહેલું વિદ્યાર્થીનીસંમેલન: ૫ : ૬ : વિદ્યાર્થીનીસંમેલન એ માસની પહેલી અને બીજી તારીખોએ શ્રી. રવિશંકર મદારાજની દોરવણી નીચે ભરાયું હતું. એમાં વિદ્યાર્થીનીઓ સાથે શ્રી. રવિશંકર મદારાજની વાતચીત, કથાવત, ઝંડાવંદન, રમતો, વિદ્યાલયમાં ઉદ્યોગ ને કલાનું પ્રદર્શન; શ્રી. રવિશંકર, શ્રી નરહરિભાઈ તથા દરબાર સાહેબનાં પ્રવચન; અને રાસ ગરબા તથા સંવાદો હતાં.

શ્રી. રવિશંકરભાઈએ વાતચીતમાં કહ્યું કે: “એ તમારે સ્વતંત્ર થવું હોય તો તમે મહેનતુ અને સ્વાશ્રયી થજો. તમારા નિર્વાહ માટે તમે બીજા ઉપર આધાર રાખશો ત્યાં સુધી તમારા પગમાં સાંનાની એડીઓ જકડાએલી રહેવાની છે. તમને જાડી રોટલી ખાવાની નથી ગમતી. એનું કારણ જાણો છો? જોતે ટુંકે શેર કે દોઢ શેર લોટના રોટલા ખાયા જોઈએ તેને શેરની સાઠ રોટલી કરવી ન પાડવે. તમે જ્યારે એટલો લોટ પચાવવાની શક્તિ મેળવશો ત્યારે તમને પણ જાડી રોટલી લાગશે; ત્યારે શેરની સાઠ રોટલી કરવામાં વખત બરબાદ કરવાનું તમને નથી પાલવવાનું. કહેવાતાં ભણેલાંને નવરાશ વણી હોય છે. પણ કાર્યથી કામ વગર એસી રહેવાય છે? એટલે તેઓ વિદ્યાલયમાં વખત ગાળે છે—દિવસમાં એ ચાર વખત માથાની ટાપટીપ કરે અને ચાર પાંચ વખત પોશાક બદલે. તમારે વિદ્યારી ન થવું હોય તો તમે મહેનત અને

સ્વાશ્રય કેળવળે, તમારો સમય ઉત્પાદક શ્રમમાં વિતાવળે.

“તમે કાંતવાનાં વન લીધાં છે એથી મને આનંદ થયો છે. વનની પાછળ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય તો વનમાં શિથિલતા નથી આવતી. રેડિઓ તો જડ ચીજ છે. એનું સેવન તમે જડતાથી કરશો તો તમે જડ થશો, પણ એમાં એવન રેડીને એનું સેવન કરશો તો રેડીઆની તમારી સેવા ફળશે. રેડીઆની સાથે જીવનમાં કાન્તિ આવે. કાંતો ને ખાદી પહેરો એનો અર્થ એ કે દેશ તરફ મુખ રાખો, જે કાંઈ કરે તે દેશ તરફ નજર રાખીને કરો; એથી દેશને લાભ છે કે નુકશાન, તેના વિચાર કરો. અને એમ કરશો એટલે તમારી શિક્ષણ પણ ગદલાઈ જશે. તમે મોટાં થઈને ઘરસેવા કરો કે દેશસેવા કરો, જે કરવું હોય તે કરવું, પણ તમે રાષ્ટ્રમુખી રહેવું. એમાં તમારું ને દેશનું કલ્યાણ છે.”

વિદ્યાલક્ષ્મી ઉદ્યોગનું અને કલાનું પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાવતી વખતે આચાર્યે કહ્યું : “આ પ્રદર્શન ભરવામાં મુખ્ય ઉદ્દેશ આત્મનિરીક્ષણનો છે. એમાં ત્રાક, સોય અને પીંછીની કૃતિઓના—વપે દરમ્યાન થએલા કામની કૃતિઓના—નમૂના મુકવામાં આવ્યા છે. તેમાં ત્રાક પ્રધાનરચાતે છે, કારણકે દેશના ઉદ્યોગમાં આભોદ્યોગને મદત્તરનું સ્થાન હોઈ, તેના કેન્દ્રમાં ત્રાક છે. કાંતણીખીજીયો નો નિત્યકર્મ જનનું નેત્રએ; અમારો આ દિશામાં પ્રયત્ન છે. પ્રદર્શનમાં રંગોળી અને સાધીઆ છે. તેમના રંગ માટે ઈંટ, માટી, રાખ, ચૂનો ને કાકસો વાપરેલ છે. આ ચીજો ગરીબમાં ગરીબને પણ ઘેર બેઠે કાઢીના પણ ખર્ચ સિવાય મળી શકે એમ છે. આવી રીતે ધૂળનો પણ ઉપયોગ થઈ શકે એવી તરેહો શોધવી છે. વળી ઉદ્યોગને રાજકીય ને આર્થિક મદત્તર છે તેટલેજ કાળું તેનું કેળવણીમાં સ્થાન આપ્યું છે એમ નથી, જીવનવિકાસમાં મદદન ન ઉદ્યોગને સ્થાન છે : કરકમર ખંત, ચીવટ, પરસ્પર સદાયતા ને સમજાય વગેરે ગુણો ઉદ્યોગ દ્વારા વધારે મારી રીતે ખીલી શકે છે.”

પ્રદર્શન ઉદ્યાનની વખતે ઈ. રવિરાંદરભાઈએ કહ્યું : “મેં મોટાં મોટાં પ્રદર્શન જોયાં છે. મને લાગે છે કે તમારું આ નાનકડું પ્રદર્શન તેમનાથી કાંતરે એમ નથી. તમારાં એ જાણે કામની પાછળ તમે ભુલિનો સારો ઉપયોગ કર્યો છે. શક્તિ અને ઉત્સાહ વિના આ જાણું થઈ જ શી રીતે શકે? તમારું પ્રદર્શન જોતાં મને લાગ્યું કે તમે માત્ર કાંતણું જ નથી, પણ રસયી કાંતણું છે, સમજીને કાંતણું છે, એનાં પંચિખામોને વર્તાવે કાંતણું છે. રાખ અને ધૂળમાંથી પણ તમે રૂપ અને રંગના સુંદર નમૂના બનાવ્યા છે. એ જણા તમને ધૂળમાંથી ધાન બનાવતાં શીખવશે. શીવજી ગુંદજી એ પણ અવકાશ દોય ત્યારે ઉત્સાહ,

ખંત અને આનંદનાં સૂચક છે, એ જીવનનો શણગાર છે. લાખ વાર સૂતર કાંતવાની પ્રતિજ્ઞા કરીને તમે કેળવણીમાં રેંટીઆને ધટતું સ્થાન આપ્યું છે. પણ આ પ્રદર્શનમાં મોટામાં મોટી વસ્તુ તો મને એ લાગી છે કે તમારું દરેક કામ તમે દેશની દીનહીન દરિદ્ર પ્રજાનો ઉદ્ધાર શી રીતે થાય તેની સામે નજર રાખીને કર્યું છે.”

લાઇબ્રેરીની સભામાં તેમણે કહ્યું : “પોતાને લાગે આવેલું કાર્ય ખંત અને ઉત્સાહથી તન તોડીને કરવામાં આપણે પોતાનો ઉદ્ધાર તો છેજ, પણ ખીજાઓનીય સેવા છે. પ્રદર્શન જોતાં વિદ્યાર્થીમાં એ મુજબ થાય છે એ જાણીને મને આનંદ થયો છે. આપણા દેશમાં સાડાચાર કરોડ લાઇબ્રેરીને તો પેટ પૂરતું ‘આવાનું’ય મળતું નથી. એમને છાસ ને રોટલો પહોંચાડે એવો એકમાત્ર ઉદ્યોગ કાંતવાનો છે. આવા ઉદ્યોગ તરફ તમારું ધ્યાન ગયું એ સદ્ભાગની વાત છે. આપણી કેળવણી જરૂરથી સફળ તો ત્યારેજ થશે કે ત્યારે સમાજ, માળાપ, વિદ્યાર્થીની અને શિક્ષક એ ચારેનો સહકાર સધાશે.”

શ્રી. નરદરિલાઇએ કહ્યું : “આપણી નિરક્ષરતા બહુ મોટી છે, અને તેમાં જોનાની તો વણીજ મોટી છે. આવી રિયલિટીએ જોના માટેની સંસ્થાઓ વધવી જોઈએ. પણ એ સંસ્થાઓ કેવી હોય ?

“લાલ્લા લજપતરાય જેવા સ્ત્રીકેળવણીના ભારે પ્રખર દિમાયતી પણ અત્યારની સ્ત્રીકેળવણીથી લડકીજ બેઠ્યા હતા. તેઓ કહેતા કે ‘લણ્યા પછી તો સ્ત્રીઓ ઘરમાં મા-એનને મદદ કરતી અટકી જાય છે અને તેમની રહેણી બહુ ખર્ચાળ ને નિરક્ષર થઈ જાય છે. આનું નામ તે કેળવણી?’ પણ આ સંસ્થાઓ નવોજ રસ્તો પાછો છે. અને એનો અમલ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં થઈ રહ્યો છે એમ મેં જોયું છે. તે માટેનો ધન્યવાદ આ સંસ્થામાં કામ કરતી જોનાને હું આપું છું, કારણકે તેઓ એ મુજબ રહે છે.

“જે જોનામાં જોણું લે ને વધારેમાં વધારે આપે એજ કેળવણીનું ગણાય. અત્યારની કેળવણી આનાથી બિંધીજ છે. માણસ જેમ જેમ વધારે બળે છે તેમ તેમ તેની આજીવિકાનો ખર્ચ વધતોજ જાય છે. એ રસ્તો આ સંસ્થાએ ઊંચો છે તે સાચું છે.

“આપણી દરેક પ્રવૃત્તિમાં આપણે જુદીજ દૃષ્ટિથી જોતાં શીખવું જોઈએ. કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ સરવાળે આપણા દેશનાં ગરીબ લાઇબ્રેરીને લાભકારક છે કે નહિ, તે ઉપરથી તેનું મહત્ત્વ આંકતાં આપણે શીખવું જોઈએ. જોણું ઉત્પન્ન આપે એવા ધંધો પણ મરવાળે દેશને વધારે લાભ કરે તો તે કામ

વધારે મોટું છે એમ સમજતાં આપણે શીખવું જોઈએ.

“એક વક્રીલ વક્રીલાતથી કલાકે દગ્ગર રૂપિયા લે, પણ તેમાં ઉત્પાદન કાંઈ નથી ને તેથી દેશની ગરીબાઈ તણભાર પણ શીટની નથી; પણ એક ડોશી આઠ કલાક કાંતીને ત્રણજ આના મેળવે, તેમાં ઉત્પાદન છે ને તેથી દેશની ગરીબાઈ ઘટે છે. પરંતુતઃ વક્રીલનું કામ મદરવનું નથી, પણ ઉત્પાદનની દૃષ્ટિએ ડોશીનું કામ મદરવનું છે. આ વાત આપણે સમજતાં થવું પડશે. ગૂંથણુ ભરત લો. એમાથી કદાચ રોજના એ રૂપિયા પણ મળી શકે, પણ કરોડોના જીવનની દૃષ્ટિએ એની કિંમત આઠ કલાક કાંતવાના ત્રણ આના કરતાં વધારે નથીજ. એ ઉત્પાદક મધો નથી. કાંતવા જેવા એાણું ઉત્પન્ન આપવા વાળા ધંધાને આપણે મદાન કયારે ગણીશું? જ્યારે આપણે સાદાઈ સ્વીકારીશું ત્યારે. પણ માદાઈ એટલે અણધરપણું નહિ, અરવચ્છતા નહિ.

“વળી સાદાઈ સાથે ઉચ્ચ હોવોજ જોઈએ. ગરીબાઈ અને પરાધીનતામાંથી છૂટવા માટે આપણે જીવનની ગંધીયે જાગૃતોમાં કાન્નિ કરવી જોઈશે, એનોએ આત્મરક્ષણની શક્તિ મેળવવી જોઈશે; એ લાકી કે ગંદક ધારણુ કરવાથી નહિ આવે, પણ મનોજન ને આત્મજન કેળવવાથી, નિર્ભયતા કેળવવાથીજ આવશે. પ્રગતી સંતતિને કેળવનારી એનોજ છે, એ દૃષ્ટિએ પણ આવી કેળવણી આપણે એનોને વધારે આપવી જોઈએ. મેં કહ્યું છે કે તમે નવે રસ્તો લીધો છે ને તેમાં ઠીક ઠીક મુશ્કાતા મેળવી છે, પણ એથી તમે કુલાઈ જશો ના. હજી તો આ દિશામાં ઘણું કરવાનું છે. શું કયું છે એ તરફ ન જોતાં કેટલું જાણું કરવાનું છે એજ જોવા કરજો.”

લેકચરવીકાર: આજુદના શ્રી. ચિમનલાલ કિરપાચકર દ્વંએ ‘કન્યાને પત્રો’ નામના પુસ્તકની ૨૫ નકલો મોટી વિદ્યાર્થીનીઓને વહેંચવા માટે આપી છે. વળી નડીઆદના શ્રી. અંગાલાલ હીરાલાલ મોદીએ ‘રામાયણ-રહસ્ય’ની સવાસો નકલો વિદ્યાર્થીની સૌ એતોને વહેંચવા આપી છે. આ માટે એ બંને લાભઓનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

વિદુલ કન્યાકેળવણી મંડળ,
નડીઆદ, તા. ૩:૫:’૩૭

રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,
દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ,
મંત્રીઓ

આ પત્રિકા આજુદ ચરોતર પ્રિટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે
શ્રી. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ માટે છાપી. તા. ૩:૫:’૩૭

પાટીદાર મંડળ

પાટીદાર મંડળની યોજનાસમિતિની બીજી સભા તા. ૧૦:૪:૧૯૭૭ને રોજ બપોરે દોઢ વાગ્યે આણંદ 'પાટીદાર'મંદિરમાં શ્રી. મગનલાલને પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં દશમાંથી ચાર સભ્યો હાજર હતા. તે ઉપરાંત મંત્રી શ્રી. ચતુરલાલ કાળિદાસે યોજનાસમિતિની પહેલી સભાએ ઘડેલા બંધારણ ઉપર પોતાના સુધારાવધારા લેખિત મોકલેલા, નથી નંગને આમંત્રણ આપ્યાથી તે પણ હાજર રહ્યા હતા.

કાર્યક્રમમાં બે કામ-ખાસ હતાં:

૧. પગારદાર મંત્રીની નિમણૂક કરવા સંબંધ, અને

૨. પહેલી યોજનાસમિતિએ (તા. ૧૮:૧૨:૭૬ને રોજ) ધડી કાઢેલા બંધારણ ઉપર આવેલા સુધારાવધારાનો વિચાર કરી ઘડેલા બંધારણમાં સુધારાવધારા કરવા ફિક લાગે તો તે કરી ઇચ્છી વાંચી બદલી આપવા સંબંધે.

તે સંબંધે નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા:

ઠરાવ ૧. પગારદાર મંત્રી સંબંધે માગેલી અરજીઓ જે આવેલી તેનો વિચાર કરી લાઇ રાવજલાલ મોતીભાઈ પટેલની બે માસ માટે હંગામી નિમણૂક રૂ. ૩૦માં કરવામાં આવે છે. અને પછીથી કામ જોઈને વધુ વિચાર કરવા અને આખરનો પગાર ઠરાવવા પ્રમુખને સત્તા આપવામાં આવે છે.
(સર્વોનુમતે મંજૂર.)

લાઇ ચતુરલાલએ જે લેખિત સુધારાવધારા મોકલ્યા હતા તેના ઉપર પીગતવાર ખૂબ ચર્ચાઓ કરી અને છેવટે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો કે:

ઠરાવ ૨. યોજનાસમિતિએ જે ઠરાવો તા. ૧૮:૧૨:૭૬ને રોજ સૂચવેલા અને પત્રિકા નં. ૧માં ચર્ચા માટે પ્રસિદ્ધ કરેલા, તેને અંગે જે સૂચનાઓ આવેલી તેનો વિચાર કરી યોજનાસમિતિના મળે ઠરાવો કાયમ રાખી તેને છપાવવાનું ઠરાવવામાં આવે છે.

યોજનાસમિતિએ પોતાની આ સભામાં ઉપરના જે બે ઠરાવો ધડી કાઢ્યા, તેના ઉપર વિચાર કરી મંજૂરી મેળવવા માટે દાર્વાદલ સમિતિની સભા તા. ૨૦:૪:૭૭ને રોજ બપોરે દોઢ વાગ્યે બોલાવવામાં આવી હતી. તે આણંદ 'પાટીદાર'મંદિરમાં શ્રી. નરસિંહભાઈને પ્રમુખપદે મળી હતી. તે સભામાં વીસમાંથી દશ સભ્યો હાજર હતા.

કાર્યક્રમમાં ખાસ ત્રણ કામ હતો :

૧. યોજના સમિતિએ ઘડેલા ફરાવોનો વિચાર કરી મંજૂરી આપવા સંબંધે,

૨. પાટીદાર મંડળનું આ વરસ કાર્યમાં આગળ કેમ ધપે તેનો વિચાર કરવા સંબંધે, અને

૩. મંત્રી રજૂ કરે તે,

પ્રથમ પ્રશ્ન યોજનાસમિતિએ ઘડી કાઢેલા ફરાવો સંબંધેનો આ સભાએ હાથ ઉપર વિચારવા માટે લીધો. યોજનાસમિતિ જે ફરાવને આધારે નીમાઈ હતી તે ડોકાર પરિપદનો ફરાવ ૨ વાંચવામાં આવ્યો, તો લાગ્યું કે યોજના-સમિતિની પોતાના ફરાવો ઘડવામાં બૂલ મઠ લાગે છે, જોડેલે ઘણો વિચાર કરી નીચેનો ફરાવ ઘડવામાં આવ્યો :

ફરાવ ૧. યોજનાસમિતિએ પોતાની તા. ૧૮:૧૨:૩૬ની તથા તા. ૧૦:૪:૩૭ની સભામાં કરેલી સૂચનાઓ તથા ફરાવો પૈકી બીજી સભાનો ફરાવ નં. ૧, પગારદાર મંત્રી નિમવાનો, ખાદ કરી બાકીના ફરાવ તથા સૂચનાઓ સમજાવેલી થએલાં જણાવે છે, કારણકે તે ડોકાર પરિપદના ફરાવોની વિરુદ્ધ જાય છે. માટે ડોકારના ફરાવોને જ માન્ય ગણવા. (સર્વાનુમતે મંજૂર)

પછીથી બીજો પ્રશ્ન લેવામાં આવ્યો અને તે પ્રમુખશ્રીની ખાસ મંજૂરીથી લેવામાં આવ્યો હતો. મઠ સાલ બાળલગ્નનિષેધક કાયદાના અમલ માટે મંત્રી ભાઈ વેણીભાઈને કામ સોંપવામાં આવેલું અને તેને અંગે તેમને રૂ. ૭૦૯-૫-૯ ખર્ચ થયેલું, તેમાંથી તેમને રૂ. ૫૪૨-૦-૦ મળેલા. બાકીના રૂ. ૧૬૭-૫-૯ એમને આપવાની મંજૂરી સંબંધે પ્રશ્ન આવ્યો હતો, તે બાબત એ સભાએ વિચાર કરી નીચે પ્રમાણે ફરાવ કર્યો :

ફરાવ ૨. ભાઈ વેણીભાઈને મઠ સાલ બાળલગ્નનિષેધક કાયદાના અમલ માટે મંત્રી તરીકે જે કામ સોંપેલું, તે કામનું પોતાનું નિવેદન અને તેને અંગે થયેલા ખર્ચનો હિસાબ તેમણે ડોકાર પરિપદમાં રજૂ કરેલો. તે ખર્ચમાં આવક કરતાં વધુ ખર્ચાયેલા રૂ. ૧૬૭-૫-૯ કાર્યવાહક સમિતિની આ સભા આપવા મંજૂર કરે છે. અને ડોકારની પરિપદે ફરાવના પ્રમાણે નવા વરસમાં બાળલગ્નનિષેધક કાયદાના અમલ માટે તે જે કામ કરે તેને અંગે થનારો ખર્ચ, કાર્યવાહક સમિતિની મંજૂરીની શરતે, આપવાની મંત્રીને સત્તા આપવામાં આવે છે.

(સર્વાનુમતે મંજૂર)

ફરાવ ૩. યોજનાસમિતિએ પગારદાર રવચંસેવક ભાઈ રાવજીભાઈ મોતી-

ભાષને રૂ. ૩૦માં નીમવા નક્કી કરેલું, પણ હાલ તુરત આ વ્યાવતમાં બીજો દરખ થતા સુધી આ નિમણુંક મુદતની રાખવી એમ આ કાર્યવાહક સમિતિની આ સલાહ કરાવે છે. (સર્વાનુમતે મંજૂર)

આ ઉપરાંત આ સલામાં જે અગત્યનું કામ થયું તે કાર્યવાહક સમિતિના દરેક ગ્રંથ વિચારશે અને પોતે તેમાં શો ફાળો આપી શકશે તે મંત્રીને જણાવશે એવી આશા છે. જો દરેક ગ્રંથ પોતાનો ફાળો આપશે તો અમને લાગે છે કે આપણે આ વર્ષમાં કંઈક કામ કરી શકીશું.

કાર્યવાહક સમિતિની આ સલામાં જે સભ્યો હાજર હતા તેમાંના પાંચ ભાઈઓએ પોતે પોતાની ખુશીથી નીચે પ્રમાણે કામ કરવાનું માથે લીધું છે. એ ભાઈઓ પોતે માથે લીધેલું કામ જરૂર પૂરું કરી બીજાને દાખલો આપશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

આ ભાઈઓએ પોતે નક્કી કરેલા વિભાગમાં પાટીદાર મંડળનું કામ આગળ ધપાવવા નિર્ણય કર્યો છે અને તેથી તે ભાઈઓ પોતાના વિભાગમાં મંડળના સભ્યો બનાવશે, પાટીદાર મંડળ ગાટે ફંડ એકઠું કરશે, પાટીદાર મંડળનો ઉદ્દેશ લોકોને સમજાવશે; બારમા કેમ અટકાવવા, લગ્નમાં ઓછામાં ઓછો ખર્ચ કેમ કરવો, જનમાં ઓછામાં ઓછા માણસો જાય તે કેમ જની શકે તથા બીજા સામાજિક સુધારા કેમ થાય તે સંગ્રહી લોકોને સમજાવશે.

જો પાંચ ભાઈનો કાર્ય પ્રદેશ નીચે પ્રમાણે છે:

૧. શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ-મંત્રી, પાટીદાર મંડળ, નરસંકાઃ આંબુદ અને નડિયાદ તાલુકાનાં ગામે.

૨. શ્રી. પ્રભુદાસ બીજાભાઈ રાય, મોટાકરાળાઃ સિનેર તાલુકાનાં તથા ડાકર વિભાગનાં ગામે.

૩. શ્રી. ચતુરભાઈ કાળિદાસ પટેલ, ચીખોદાઃ આંબુદ વિભાગનાં ગામે.

૪. શ્રી. શંકરભાઈ ગોવિંદભાઈ પટેલ, ઝારોળાઃ ભાદરણ તાલુકાનાં તથા ભાદરણ તાલુકાની આનુગાનુના બોરસદ તાલુકાનાં ગામે.

૫. શ્રી. મંગળભાઈ ગોંડલભાઈ પટેલ, રણુઃ પાદરા તાલુકાનાં તથા તે તાલુકાની આનુગાનુનાં ગામે.

આ ઉપરાંત જે ભાઈઓ ઉપરના કામમાં મદદ કરવા ઇચ્છતા હોય તે પોતાનાં નામ મોકલી આપશે એવી આશા છે.

આ માસનાં નીચે પ્રમાણે રકમો અમને મળી છે:

શ્રી. હોટાભાઈ પુરુષોત્તમદાસ પટેલ	અમદાવાદ	રૂ. ૨૫
,, લલુભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	રણોલી, તા. વડોદરા	,, ૨૫

શ્રી માધુભાઈ નાથાભાઈ પટેલ	કચડવંજ	રૂ. ૧૧
„ કાદરભાઈ ગોકળભાઈ મુખી,	ડાકોર	„ ૫
„ શિવાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ	જાલજુગામ, તા. ભાદરજી	„ ૫

કુલ રૂ. ૭૧

ચેરના 'પાટીદાર'માં સ્વીકારેલા ૩૨૭-૧૦

ડાકોર પરિપત્તામાં લખાવેલા પૈસા }
હજી જેમણે મોકલ્યા નથી તે તરત }
મોકલશે એવી આશા છે.

કુલ આવ્યા ૩૬૮-૧૦

ખામી રહ્યા ૧૬૦૧-૬

કુલ આવવા બેખંચે ૨૦૦૦-૦

સૂચના

કાર્યવાહક સમિતિની તા. ૨૦:૪:૩૭ની સભાએ ઠરાવ નં. ૩ મંત્રી નીમવાનું મુલતવી રાખવાનો કરેલો, પણ પ્રમુખશ્રીને એમ લાગ્યું કે એવા મંત્રી વિના મંડળનું કશુંય કામ આગળ ધપાવી શકાશે નહિ. અને એવી નિષ્ક્રિયતાથી હાનિજ છે. માટે કાર્યવાહક મંડળની મંજૂરીની શરતે એક મંત્રીને રોકી લેવા. આથી એમણે ભાઈ રાવજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલને એવા મંત્રી નીમી લીધા છે.

આ મંત્રી ભાઈ રાવજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલ પ્રચારને અર્થે જે જે ગામે જાય તે તે ગામના ભાઈઓ તેમને તેમના કાર્યમાં સદાયતા આપશે એવી આશા છે.

ફંડના પૈસા પણ તેમને આપવા, જેની એ પાવની આપશે.

સભ્ય બનાવવાનાં કાર્મ પણ તેમની પાસે છે, એટલે તેમની પાસેથી કાર્મ લેઈ ભાઈબેનો સભ્ય બનશે એવી આશા છે.

ઇનામી નિખંધ

'યુવકો સમાજસુધારામાં કેવી રીતે લાગ લે?' એ વિષે સૌથી ઉત્તમ નિખંધ લખનારને રૂ. ૨૫નું અને તેથી બીજા નંબરે લખનારને રૂ. ૧૫નું ઇનામ આપવામાં આવશે. નિખંધ 'પાટીદાર'નાં આશરે આઠ પૃષ્ઠ જેવડો હોવો જોઈએ અને વૈજ્ઞાનિક માસ આખર સુધીમાં અહીં આવી જવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને અને યુવકોને ઇનામની પહેલી તક આપવામાં આવશે.

રાજ્ય પ્રજામંડળ ઓફીસ,

રાવપુરા, વડોદરા

શિવાભાઈ ર. પટેલ,

મંત્રી, પાટીદારમંડળ

આ પત્રિકા આજુબંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે
શ્રી. શિવાભાઈ રણછોડભાઈ પટેલ-માટે છાપી. તા. ૩:૫:૩૭.

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
મોઝાયામાં સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ	એન વિમળાએન અં. પટેલ	૩૩૭
રામબાણુ ઉપાય	ભાઈ રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ	૩૪૦
‘વિકાસગૃહ’-એક સ્ત્રીસંસ્થા	સંત્યાલકો	૩૪૫
લાડીમાં હરિજનોનો મંદિરપ્રવેશ	ભાઈ ચંદ્રસંકર પ્રાણસંકર શુક્લ	૩૫૧
મદ્રાસથી વિજાગાપટમ	” મણિલાલ જી. દિવેદી	૩૫૪
ખેડા જિલ્લામાં ખેડૂતોના મંગલનની જરૂર	” વેળીભાઈ પ્રભુદાસ પ્રટેલ	૩૬૦
નાણુંપ્રધાન શ્રી જગનાદાસ મહેતા	‘મુંગલ સમાચાર’	૩૬૩
કુળવાન કોણુ?	ભાઈ મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ	૩૬૬
દશકોશી	” રમણીસભાઈ જોશીભાઈ ”	૩૬૭
જાળજીવન અટકાવવા ઇચ્છનારને મુશ્કેલી	” વેળીભાઈ પ્રભુદાસ ”	૩૬૮
જાણવાખેગ	‘પાટીદાર’ મંદિર	૩૭૦
અંધપરિચય	”	૩૭૬
પ્રસંગકથા	”	૩૭૭

મુશ્કેલી

૧. દેશમાંના કેટલાક અને પરદેશના અનેક આહુતનાં લવાજમ હજી જાણી છે. તે સૌ દલે પોતાનાં લવાજમ સત્વર મોકલી દેશે એવી આશા છે. કોઈ ભાઈ પોસ્ટલ ઓર્ડરને કોસ કરી ના મોકલે.

૨. જે જેને વિનાશવાજ્ઞ ‘પાટીદાર’ વાંચવા નોંધવું હોય તે પોતાના હાથે કાગળ લખી જણાવે.

૩. જે જેને તથા ભાઈઓ સમાજની ઉન્નતિ ઇચ્છતાં હોય તે સારા ને દિશાસૂચક લેખ લખી મોકલે.

૪. ‘પાટીદાર’માં આવતા લેખો, ચર્ચાપત્રો, વગેરે સાથે તંત્રી સર્વ રીતે સહમત છે એમ કોઈએ માનવું નહિ.

૫. લેખો વગેરે કાગળની એક જાણુ શાહીથી લખી મોકલવું નોંધવું. નવામાં ઉપનામ વાળા કે અધુરા નામના લેખ લેઈ શકાશે નહિ.

૬. લેખો પૂનમ પહેલાં મળી જવા નોંધવું. ન છાપવા નોંધ લેખ જેને પાછો નોંધતા હોય તે ત્રણ પૈસાનો પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ મોકલે.

૭. ભાઈ બીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલે પોતાના પુત્રને લગનપ્રસંગે પાટીદાર મંડળને રૂ. ૧૧ ભેટ આપ્યા છે.

પાટીદાર

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।

धुरस्य धारा निशिता दुरत्यया दुर्गमपथस्तत् कवयो वदन्ति ॥

સં. ૧૯૯૩
વર્ષ ૧૪

આણંદ

{ જાન
અંક ૮

મોમ્બાસામાં સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ

પ્રસંગોપાત્ત મારે મોમ્બાસા જવાનું ને જે ત્રણ માસ રહેવાનું થયું. દરમિયાન મને સમજાયું કે મોમ્બાસા, નેરોબી એ કેન્યામાં, નિંગા, કંપાલા એ ઉગાન્ડામાં અને દારેસસલામ, ટાંગા એ ટાંગાનીકમાં મુખ્ય અને વંપારધંધામાં આગળ પડતાં શહેરો છે. તેમાં દિંદીઓની વસતિ પણ સારા પ્રમાણમાં છે. વળી જેઓ દેશ મુઢી દરિયો ગોળાંગી પરદેશ આવે છે એમની નજર કંઈક વિશાળ જાગેલી હોય છે, અને એ દિમાખે દેશના જેટલી તો નહિ પણ કંઈક ઠીક એવી સામાજિક પ્રવૃત્તિઓ અહીં દિંદીઓ કરી રહ્યા છે. એમાંય મારે નિષ્પક્ષપાત જણાવવું જોઈશે કે એકંદરે અધેથી વધારે ને મારી પ્રવૃત્તિઓ હોય તો મોમ્બાસામાં છે. ખાસ કરીને વધારે આનંદની વાત તો એ છે કે ત્યાં બેનો છઠ્ઠોક ભાગ લે એવાં કેટલાંક કાર્યક્ષેત્રો છે, એને માટે ત્યાંના સ્થાનિક સંસ્કારી ભાઈઓનો બેનોએ ઉપકાર માનવો ધટે. કેમકે એ ભાઈઓ મારે તો પોતાના કામધંધામાં પોતાનું સાફ ચિત્ત પરાયી સ્ત્રીઉત્તતિ તરફ એપરવા રહી શકે છે. પણ તેમ ન કરતાં એ ભાઈઓ પોતાના અમૂલ્ય સમયનો ને જરૂર પડે નાણુનોયે બોગ આપી બેનોને આગળ કરવાની ઉમેદ રાખે છે ને મહેનત લે છે, એ વાત જરૂર અભિનંદનને યોગ્ય જ ગણાય.

એ ભાઈઓને જ પ્રતાપે બેનોને માટે મોમ્બાસામાં એક અખાડો સ્થપાયો છે. તેમાં દર રવિવારે બેનું એકઠી થઈ જને ગમે તે એડમિટન, ફેરમ કે અકસિયું વગેરે દેશાંતરેશી રમતો રમે કે પછી ત્યાં રાજવામાં આવેલાં સારાં સારાં પુરતક જે જેને ગમે તે લાંચે; હવે એમાંનું જમને કંઈ ના ગમે, તેટલો મળી સ્ત્રીસ્વાભાવિક વાતો કરે, અને એમ આનંદ લૂંટી શકે છે. ઉપરાંત, સો શિક્ષકોની

ગરબ સારતી એક સારી માતાને ચોગ્ય માતૃમંડળ રચાવી મહિનામાં કમમાં કમ બે વાર, જાળકોના તેમજ સ્ત્રીઓના જીવનને ઉપયોગી નીવડે એવા પ્રકારના વિષય ઉપર નિષ્ણાત દાક્તરો પાસે લાપણ કરાવવાનો જે પ્રયત્ન છે તે બહુ જ મુંઝર ને સાચું છે. લાપણ સાંભળવા દિંદુ, મુસલમાન અને પારસી, એમ સૌ બેનો આવે છે. આ ઉપરાંત કુદરતી રીતે મોખ્યાસા એવી જગ્યાએ છે કે એની ચારે બાજુ દરીઓ હોઈ, દરીઆઈંડે કે દીવાદાંડી પાસે બાળગામીઓમાં જઈ, ધારે એટલો બદારની હવાનો લાજ લેઈ શકે એમ છે.

વળી, દર પૂરેમે બેનો એકડી યજ્ઞ મચ્છગરબ ગાઈ ભારતની કળાનું અહીં દરીઆ પાર ત્યાં ત્યાં સારું ભાન કરાવે છે. આમ અહીંની સ્ત્રીઓ મઝા માણી રહી છે, એટલુંજ નહિ પણ જહાઝથી આવનારને પણ સારો આનંદ આપી રહી છે. ટૂંકમાં, વિસ્તારી કુટુંબીજનો તરફ ફરજ બગવવામાં જ કે ધરના કાજકાજમાંથી વખત મળે પનિદા કરવામાં કે અંધારા જોરડામાં ધોરવામાં ખાતાનું જીવન સફળ હોવાનું સમજતી ચરોતરની સ્ત્રી આજે અહીં તેવીજ રહી નથી, પણ વિશાળ દૃષ્ટિએ જોઈએ તો તે બીજા દેશોની મુશ્કેલી ગણાતી સ્ત્રીની સરખાઈ કરી રહી છે.

અને આ ઉપરાંત બાળકોની કેળવણી માટે પણ અહીં મુંઝર વ્યવસ્થા છે. નાનાં નાનાં છેક સાતઆઠ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકોમાં વ્યવસ્થા, વિવેક, સ્વચ્છતા અને સુઘડતા, જેનો અભાવ આપણાં બાળકોમાં મુખ્યત્વે હોય છે એ વિષે દેવો પાડવામાં જે વળી રમકડાં વડે એમને ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મળે એવી પદ્ધતિથી શિખવાડવામાં આવે છે. આ સિવાય અખાડામાં કસરત કરાવવાની પણ સારી યોજના છે.

પણ એમાં એક વાત ખૂંચે છે જે તે બાળકોના વગર મારાથી નહિ રહેવાય. તે એ કે: એક વાર અખાડામાં પૂરેમ ઉપર સ્ત્રીઓ માટે ગરજારાસ ગાવાનો જે બાળકો પાસે રમતો રમાડવાનો ઉત્સવ હતો. એશક કાર્યક્રમ પ્રમાણે ઉત્સવ તો બહુ સારી રીતે ઉજવાયો, પણ બાળકો પાસે 'We are little boys and we are little girls of India' એ ગીત અંગ્રેજી જેવી પર-ભાષામાં ગવરાવ્યું. એના કરતાં 'અમે ભારતનાં સંતાન' કહી આપણી માતૃભાષામાં ગવરાવ્યું હોત, તો કેવું દીપત? એટલુંજ અભિમાન આપણી માતૃભાષા માટે આપણને ના હોય, તો તો આપણી કેળવણી ધૂળમાં વેરાઈ! અંગ્રેજો વર્ષોથી આપણા ઉપર રાજ્ય કરે છે અને આપણા દેશમાં આવી વસ્યા છે. પણ એમણે આપણી ભાષાનો કે પહેરવેશનો ઉપયોગ કર્યાનું કદિ

સાંભળ્યું કે જોયું છે? આના જવાબમાં કદાચ કોઇ કહેશે કે અંગ્રેજીનો રાજભાષા તરીકે ઉપયોગ કર્યા વગર છૂટકો નથી. હા, રાજભાષા તરીકે જરૂર પડ્યે જરૂર જ ઉપયોગ કરવો, પણ આપણા જ સિસવ જેવે પ્રસંગે આપણી માતૃભાષા જરૂર શોભે. કવિરાજ શ્રી. ટાગોર કે મદાતમાજ જેવા સમર્થ પુરુષો અંગ્રેજ ભાષાનું જ્ઞાન એટલું જાણું. ધરત્રે છે કે અંગ્રેજીમાં લખવા કે બોલવા જેસે પિયરે લક્ષણશા અંગ્રેજોને મદાત કરી શકે, પછી ભલે તે અંગ્રેજો લેખક હોય કે વક્તા હોય. આમ આટલું જ્ઞાન ધરાવનારા મદારથીઓ ધારે તો તો કગલે ને પગલે અંગ્રેજી બોલી શકે. પણ ના, જરૂર પડ્યે જ એ તો વિદેશી ભાષાનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે, બાપી તો આપણી જ ભાષાને ખાસ સંભાળી રહ્યા છે. ઉપરાંત, હા, મારે કહેવું જોઈએ કે એવી કોઇ સારી ટેવ કે રીતભાત, જેનું અનુકરણ આપણા જીવનને લાભકર્તા હોય, એવી કોઈ પણ રીતભાતને વિષે એવા કોઈ પણ દેશને અગર તો વ્યક્તિને આપણે જરૂર અનુસરીએ. પણ જેમાં કંઈ જ લાભ નથી, હાનિ હોય છે, એવું અનુસરણ એ કેવળ આપણી શુદ્ધાત્મી કે આંધળાપણું જ સૂચવે છે. એટલે, આપણાં બાળકોના કુમળા મગજ ઉપર રવદેશવિમાનની જાડી જાડી છાપ પડે એ દષ્ટિર્નિદુ અખ્યાતના અને કેળવણીની કોઈ પણ સંસ્થાના સંચાલકો ના બૂલે, એવી એમને મારી નાખ વિનંતી છે. આશા છે કે આ મોરી ટીકાથી કોઈ વાચક ભાઈબેનનું દિલ નહિ કુખાપ એટલું જ નહિ, પણ એમાં એમનીયે સંમતિ રહેશે.

અને છેવટમાં ફરીથી પણ મોઝ્યાસાની જેનો પાસે આશા રાખું છું કે ઘરમાં ગોંધાઈ રહેવાનું પસંદ નહિ કરતાં, ગદારના સમાજમાં જેમ આજે હરોં છે. ફરો છે, તે જ રીતે હમેશાં હરતાં ફરતાં રહેશે. અને વળી તમારું ને આજુબાજુના આખાંયે સ્ત્રીસમાજનું કલ્યાણ સાધશે. એવી તમારી પ્રવૃત્તિઓનો એ પળીત ગામેત્રાંય ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં રહેશે. હમેશાં દરેક સુસિક્ષિત જેને સમજવું જોઈએ કે પોતાની ઉન્નતિ વગર પોતાના કુટુંબની, સમાજની કે દેશની ઉન્નતિ નથી.

મરાઝા (કેન્વા)

સૌ. વિમળા અં. પટેલ

❖

૧. ગયા જ માસમાં મોઝ્યાસાની એક પાટીદાર ભાઈએ મને અંગ્રેજ ભાષામાં કામગીરી બતાવે હતો, તેમને પણ મારે આ પ્રકારે મોઝા કપડો આપવો પડ્યો હતો.

—તંત્રી

અન્યતા ગુલામ થાય તેજ ખીજને પોતાનો ગુલામ બનાવે. હિંદુ સમાજમાં લગભગ અધીચે જ્ઞાતિઓમાં આ દશા પ્રવર્તી રહી છે. સત્ય અને સીધી વાત કોઈથી સમજી શકાતી નથી. પોતાનો સાચો સ્વાર્થ, પોતાનું હિત, પોતાનું સ્વમાન, પોતાનું સુખ, વગેરે વસ્તુઓ જેને નામે આપણે આ અંધારની ગડગધલમાં પડ્યા છીએ, તેમને આપણે સાચી રીતે સમજી શકતા નથી. અને ગુલામી મનોદશાનાં ચરમાવાળી આંખે આપણો વ્યવહાર હાંકી રાખીએ છીએ.

સાચો માર્ગ કયો? ત્યારે કરવું શું? સમાજની સ્થિતિ આજે તો કળતા દાદવ જેવી છે. જેમ જેમ બહાર નીકળવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ તેમ તેમ આપણે વધુ ને વધુ તેમાં કળતા જઈએ છીએ. અને આમ ને આમ જ થયા જશે તો આપણી અધોગતિ જ છે, આપણો નાશ જ છે. એ અધોગતિ, એ નાશ અટકાવવાનો સાચો માર્ગ કયો? સાચો માર્ગ નો બહુ સરળ અને સ્વાભાવિક હોય છે. સ્વાભાવિકતા એ સર્વ દુઃખોને દાળનાર છે. પણ આપણને એ માર્ગ રુચતો નથી. દંભ અને માના લીધેલી પ્રતિષ્ઠા એ જે જેડીએથી સમાજ એમાં જકડાયો છે કે તેને સ્વાભાવિક રસ્તો સૂઝતો નથી. લગભગ અશિક્ષિત અને વિદ્વાન ગણાતા મજબૂતો પણ એ કાદવમાં કલ્યા છે, છતાં ડાળ એમાં કરે છે કે જાણે તેઓ એવી છુલ્લક ચીજોથી પર હોય. એમને પણ સમાજમાં મનાતી પ્રતિષ્ઠા જોઈએ છે, સત્ય જોઈતું નથી. સમાજના કલ્યાણની વાતો એ કરે છે, પણ સમાજના કલ્યાણની ખાતર જોગ આપવાને કે મહત્ત્વ કરવાને તૈયાર નથી. અને તેથી આ પ્રશ્નમાં જોડા જિતરતા જ નથી.

એ મુખ્ય મુદ્દા: પરિણામ એ આવે છે કે તેમના અવિચારી વર્તનની છાપ સમાજમાં બહુ ખૂરી પડે છે. સામાન્ય રીતે સમાજમાં પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા ગૃહસ્થો જે પ્રમાણે વર્તે તે પ્રમાણે આમ જનતા વર્તવાનો પ્રયત્ન કરે, અને એવા પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા ગૃહસ્થના અવિચારી વર્તનથી સમાજને ભારે હાનિ પહોંચે છે. તેને સાચો રસ્તો જાણતો જ નથી. માણસમાત્રને સ્વમાન અને સુંગ પહાણો છે, સ્વમાન સિવાયનું સુખ અન્નાદ લાગે છે. અને વસ્તુનો સંગમ એ સોના અને મુગધનો સંગમ ગણાય. આપણા લગ્નસંજોગોમાં એ જે મુદ્દા સચવાવા જોઈએ.

લક્ષ્મીનું આધિપત્ય: પણ તેને જલદે આપણે આપણા લગ્નસંજોગોમાં પૈસાને હિસ્સા રચાત આપી દીધું છે. અને લક્ષ્મી શું નથી કરતી? તેનો ગુલામ બનનારના આત્માનો તે નાશ કરે છે. સમાજ જેટલે દરજ્જે લક્ષ્મીનો ગુલામ બનતો જાય છે તેટલે દરજ્જે તેનો નાશ થઈ રહ્યો છે. બાકી લગ્ન જેવા પવિત્ર સંજોગમાં પૈસાની દરમિયાનગીરી શાને? તે શંકુગાર રૂપે મહે સમાજનાં

શરીર ઉપર શ્રોત્રે, પણ આત્માની અવગણના કરવા જેવી તેની સત્તા શાને વધે! સમાજ આત્માને અને પ્રેમ, શૌર્ય, ન્યાય, નીતિ, પવિત્રતા વગેરે તેના અનુચરને ખોઈ બેસે અને તેને બદલે લક્ષ્મીના અને સ્વાર્થ, દંભ, ભોગ, વિલાસ, અને નાગર્દાષ વગેરે તેના અનુચરોના પંજામાં સુપડાય, સમાજમાં લક્ષ્મીનું આધિપત્ય સ્થપાય તો એ સિવાય અન્ય કંઈ સંભવેજ નહિ. અને સમાજનાં સર્વ અનિષ્ટોનું મૂળ એજ છે કે આપણા સમાજમાં લક્ષ્મીનું આધિપત્ય સ્થપાતું ગયું છે.

વિનાશનું ચક્ર: અને તેના આધિપત્યમાં સમાજ ચક્રે ચડ્યો છે. એ ચક્ર વિનાશ કરવાને સર્વગું છે. દાહ તુરંત તેના ઉપરની સફર મળેની લાગતી હશે, પણ તે આપણા અંકુશમાં રહ્યું નથી. અને એ નિરંકુશ ચક્ર સમાજને ક્યાં ફેંટી દેશે તેનો ખ્યાલ કરવો મુશ્કેલ છે. આ વિનાશના ચક્રમાંથી બચવાનો એક જ રસ્તો છે: આપણા લગ્નસંજોગમાં ઉપર જણાવેલા બે મુદ્દા મંપૂર્ણ રીતે અચવાય તો આપણે જ્યાં બે અનિષ્ટોમાંથી ઊગરી જઈએ. આપણી વહાલી દીકરીને સુખ મળે અને આપણું સ્વમાન અચવાય; એ બે સોનેરી મુદ્દા છે. કોઈ પણ સ્વમાની માળાપ પોતાની દીકરીને માટે એથી વધારે શું હચ્છે?

પણ તે ક્યારે થાય? ત્યારે જોડી પ્રતિજ્ઞાના હાકિમાંથી સુકત થવાય ત્યારે જ. સ્વમાન આચવવું અને દીકરીનું સુખ શોધવું, એ દરેકની પવિત્ર ફરજ છે. પણ સ્વમાન અને સુખ એટલે શું? સ્વમાન એટલે આપણને હર્ષદા ગણનાર અમરજાની હોય અને સુખનો દીકરો હોય, છતાં તે આપણે માટે નકામો! તેની સામે પણ જોવા ન જવું. આપણને પોતાના સરીખો ગણી પ્રેમભાવે આપણી સાથે વર્તે, તેને આધીન થઈને રહે, એને હું સ્વમાની કહું છું. પોતાની દીકરી માટે તેના કુટુંબમાં લાગક વર હોય, તેના ઘરનાં માણસો પ્રેમાળ અને સંસ્કારી હોય અને સામાન્ય રીતે આર્થિક સ્થિતિ સારી હોય, દીકરીની આંખમાંથી અસંતોષ કે દુઃખનું આંસુ નીકળે એમ ન હોય, તેને હું સુખ કહું છું. આ બે જ સોનેરી મુદ્દા અચવાય તો વધારે જોઈએ શું?

અંધારપાટો: પણ આપણી આંખે અંધારપાટો બંધાયો છે, જેથી આપણને સત્યનાં દર્શન થતાં નથી. એ અંધારપાટો આપણી માન્યતાનો છે. ફલાણા ગામમાં ફલાણું કુટુંબ જિયું, જેથી પોતે નીચા જની તેના ખાસડા પાસે બેસવામાંજ પ્રતિજ્ઞા મનાય એવો અંધારપાટો આપણા સમાજની આંખે બંધાયો છે. આપણા સમાજના આવા માણસને સ્વમાની કેમ કહેવાય? ત્યારે આ સમાજની કોઈ પણ શક્તિમાં સ્વમાની માણસ કેટલા? સત્યને સરળતાથી જોઈ શકે તેવા ડાહ્યા પુરુષો કેટલા? અને નવાંઈની વાત

ના એ છે કે જ્યાં પોતાને સ્વમાન જોઈને જેમવાનું છે ત્યાં પોતાની દીકરી સુખી થશે એનું એ અંધ લોક માની લે છે. આવા હજારો અને લાખો દાખલા છે. પણ કાંઈક જુદેજ કારણે ખાસ અપવાદ સિવાય, તેવું રચણે દીકરી સુખી થએલી જાણી નથી. જે અપવાદ હોય છે તે તો અકસ્માત હોય છે. પેાતે હલકા ને કુળહીન થઈને દીકરી આપનાર માખાપના હૃદયમાં દીકરીનું સુખ નથી હોતું; તેને તો સમાજમાં માની લીધેલી પેલી પ્રતિષ્ઠા, પેલું મિથ્યાભિમાન પોષવાની તૃત્તિજ પ્રધાનપદે હોય છે. એવા અનેક દાખલા મેં જોયા છે; જાણ્યા છે. હજારો રૂપીઆ ખર્ચોને કુળવાન ઘર વેંચાતું લેવાની ઇચ્છા રાખનાર મુશિક્ષિત મિત્રોને મેં સાચવેલી પણ આપી છે કે “તમે નાતનું અહિત તો કરો છોજ, પણ તમારી વહાલી દીકરીનું પણ અહિત કરો છો. પાંચ હજારની પરફણ આપવાથી તમારી દીકરી સુખી થશે કે કેમ તેની તમને ખાતરી નથી. અને તેના સુખ માટે તમે પરફણ આપતા નથી, પણ તમારું મિથ્યાભિમાન પોષવા ખાતરજ આ હજારો રૂપીઆ ખર્ચો છો. અને તમે નો કબજીજ રહેવાના!”

રામબાણ ઉપાય : આમ આખા સમાજમાં આ ગદીએ પોતાનાં મૂળ એટલાં ઊંડાં નાખ્યાં છે કે તેને જડમૂળથી નહિ ઉખેડી નાખાય તો તે ગદી રોજ રોજ ફાલશે અને સમાજમાં પોતાની ગદ્યો ફેલાવશે. મને તો તે ગદીનો જડમૂળથી નાશ કરવાનો રામબાણ ઉપાય નીચે પ્રમાણે જણાયો છે :

છેલ્લાં પંદર વીસ વરસને અનુભવે આપણે જાણ્યું છે કે દિનપ્રતિદિન સંન્નેગો એવા ઊભા થના જાય છે કે જે રચણે આપણે આપણો ભાષમત્રિગે પરણાવવાનું પસંદ ન કરીએ તે રચણે આપણી દીકરીને પરણાવવાનું પસંદ કરીએ છીએ. કાંઈ કહેશે કે “શું કરીએ? એ તો જળ મારીને કરવું પડે છે. રાજપુત્રીથી નહિ.” ગમે તેમ હો, પણ હવે તેમ ચાય છે તે તો કાંઈથી ના પડાશે નહિ. ત્યારે હું કહું છું કે આપણે તેવું જ વર્તન સમજપૂર્વક કરીએ તો કેવું સાફ? મૃત્યુ આવે અને જે રડતો રડતો તેને શરણે જાય તે નામદ કહેવાય. પણ જે મૃત્યુ માટે સાજાં સજી નિર્ભય થઈને બેઠો હોય અને ત્યારે મૃત્યુ આવે ત્યારે તેને મિત્ર સમાન બેઠે તેજ સાચો મર્દ કહેવાય. જે વર્તન સંન્નેગોને આધીન થઈ જળ મારીને આપણે વર્તીએ છીએ તેવું વર્તન સમજપૂર્વક આગળ ધપીને કેમ ન વર્તીએ? તેમાંજ ખરી મિહાસ રહે અને સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ પણ દીકરીને માટે ખરો-લાભ ઉઠાવાય. ઉચ્ચ અને નીચના, કુળ અને અકુળના બેદ ફેંકી દેઈને જ્યાં ખાનદાની, સંસ્કારિતા, મુશિક્ષણ અને પ્રેમ હોય ત્યાં નજર નાખતા થઈ જઈએ તો? શાસ્ત્ર પણ કહે છે કે હીરો કાલ્યમાં પડ્યો હોય તો તેમાંથી પણ ઉપારી લેવો. આપણા લખમંજીમાં મેં ઉપર જે

જે સોનેરી મુદ્દા કહ્યા છે તે જે મુદ્દા સાચવવાનાઃ આપણું સ્વમાન અને દીકરીનું સુખ. જે સિવાય બાકીનું આવી ગણતું હોય તે ભલે, પણ ઉપરના જે મુદ્દાને ભોગે તો કશું જે ન ખપે. પણ જે સમાજની આંખે ગિથ્યાગિમાનના અંધારપાટા બંધાયા છે તે સમાજ આમ સગછ જશે? હું તો કહું છું કે જીવનું હોય તે સમજવું જ નેહશે. સમાજ એકસાગરો ન માને તો સમાજની જે વ્યક્તિ આ રામળાણ ઉપાય પોતાના વર્તનમાં અજમાવશે તે જીતશે. જે આજે નહિ માને તે કાલે તેમની પાછળ પાછળ ધસડાશે, અને અંતે કમને નાકલીટી ખેંચીને પણ તેમ કરશે.

બંડખોર વૃત્તિની જરૂર છેઃ સમાજ તો વ્યક્તિઓનો બનેલો છે. દશ પંદર વસ્ત્ર પહેલાં ત્રણને બદલે જે દિવસ જનમાં રહેનારાને ભારે સાંભળતું પડતું હતું. ત્રીજે દિવસે સવારમાં જગલમાં પોટકી મારી જે આવવા માંડતા તેમને કેટલાક વૃદ્ધો કે તેમના જેવી વૃત્તિવાળા જુવાનો પણ ત્યારે કહેતા કેઃ “શા હાંગ માંડ્યા છે? ત્રણે નાતના પટલ! એમ નાત માનશે? ઘરમાં ખાવાનું ખૂટ્યું અને કમાવાની શક્તિ ન રહી ત્યારે જ્યાં જોઈએ માંડ્યા! લિખારાઓને નહિ મળે ત્યારે ત્રણના બે કરશે અને બેનો એક કરશે!” વગેરે. અને એવા પોતાની પ્રતિજ્ઞાને ત્રણથી રહેનારા બંડખોરો તો થોડા જ હતા. છતાં તેમની પ્રતિજ્ઞાને પ્રતાપે ત્રણ દિવસનું તો સ્વપ્ન જ થઈ ગયું એમ આજે હવે લાગે છે. અને હવે તો બેને બદલે એક દિવસની જન થયા જેવી થતી જાય છે.

આ મુખ્ય જાગતમાં પણ એમ જ થતું ઘટે છે. પોતાનું સ્વમાન સચવાય અને પોતાની દીકરીને સુખ મળે જે જે મુદ્દા સાચવીને જરૂર પડે તો નાના મોટા ગોળ તોડીને કન્યા આપવાની બંડખોર પ્રતિજ્ઞાઓ થવી નેહજો. જે ખાંટ લોડો છે તંમનાથી આગળ પગલું ભરી નામોશી લેવાની હિંમત નહિ જતાવાય. ત્યારે તેવી નામોશીનો, તેવા અપવાદનો ટોપલો આપણે માથે લેઈએ અને તે પણ સમાજના કદયાણુને અર્થે, આપણી હજારો નિર્દોષ જાણાઓના જીવનને અર્થે, તો તેમાં અયોગ્ય શું છે? પ્રતિજ્ઞાજલ્દ બંડખોર જુવાનો આ હિંમત નહિ કરે તો બીજું કાણુ કરશે? એક, બે, ત્રણ, ચાર દાખલા બનશે અને પછી એક સુમંગળ પ્રભાતે તમે જગીને જોશો કે સમાજમાં નાતના વાડા, નાતના વળી ગોળના પેટાવાડા, વગેરે બધા દુઃખદ અંતરાય ટળી જશે અને સમાજ પોતાના વિસ્તૃત ક્ષેત્રમાં પોતાની મંજરીઓ અને પુષ્પોના ગુચ્છથી ખુશખોદાર બની આહ્લાદશે, પવિત્ર ગંગાચક્રના નીર જેવો નિર્મળ અને પ્રગતિમય થશે!

સેવામંદિર, નડિયાદ

રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ

‘વિકાસગૃહ’ - એક સ્ત્રીસંસ્થા

ઘાતકી વર્તન : અક્રિતત્વ અને સ્વાવલંબનની વૃત્તિથી સારાં નાગરિક યનાવવાની ઇચ્છાએ વિકાસ સાધવા મથતી સ્ત્રીઓમાં ત્યક્તા અને વિધવાઓની નિરાશાર દશાં, તેમજ સ્ત્રીઓને અનુભવના પડતો અન્યાય, જાળદત્ત્યા, ગૃહત્યાગ, ધર્મપરિવર્તન, લાચારી અને નિઃસહાય સંયોગોમાં લેવા પડતા અનીતિના માર્ગો, વગેરે સ્ત્રીજીવનને યૂગળાવના પ્રશ્નોમાં ઊંડા ઊત્તરતાં તેમજ સ્ત્રીઓની સાથે નિકટનો પરિચય સાધતાં અમને જણાયું છે કે સ્ત્રીસમાજ પ્રત્યે સમાજ તેમજ સગાંસંબંધીઓની અસહ્ય બેદરકારી અને શુંડાશાહીની દહે પહોંચતું ઘાતકી વર્તન ચાલ્યા કરે છે. મમાજનાં આ શુંડાશાહી અનિષ્ટ તત્ત્વોએ સ્ત્રીનો વિકાસ સાધવાનો તેમજ મનુષ્ય તરીકે જીવવાનો દક્ષ છીનવી લીધો છે, એટલું જ નહિ પણ સમાજના એક મદરવનાં અંગ તરીકે તેને અપંગ બનાવી દીધી છે. વળી સ્ત્રીને ‘અજ્ઞા’ ‘મોહિની’ તરીકે ઓળખાવી તેને વિશે વિચિત્ર પૂર્વગ્રહો બાંધી દીધા છે. આથી સ્ત્રીને ભારે અન્યાય સાથે નુકસાન થયું છે અને સમાજનો પણ વિકાસ રૂંધાયો છે. આ વિદ્યોમાંથી સ્ત્રીઓને બીજો માર્ગ દાખવવાનો અવસર આવી પહોંચ્યો છે. અને તે માટે સ્ત્રીઓએ જ કમર કરી માર્ગ શોધવાનો રહે છે એમ અમે માનીએ છીએ.

આશ્રયને અભાવે અટકેલો વિકાસ : આપણા સમાજમાં અનેક શક્તિ-શાળી સ્ત્રીઓ છે, જેમને તક મળતાં તેઓ ગૃહપ્રતી અને સમાજની સારી સેવિકાઓ બની શકે તેમ છે. પણ સમાજે સ્ત્રીઓ માટે દાખવેલા જીવન-માર્ગની જે અધોગતિ આજે થઈ છે તેમાં વિકાસને સ્થાનજ નથી. આવી સ્ત્રીઓ ચાલુ સીધામાંથી જાદાર નીકળી જે ઉપયોગી જીવન ગાળવા માટેની જરૂરી તાલીમ મેળવવા માટે પ્રયત્ન સુદ્ધાં કરે તો તેને કુટુંબમાં સ્થાન મળતું નથી, એટલું જ નહિ પણ અજ્ઞાશ્રમ, વિધવાશ્રમ જેવા આશ્રમોમાંયે આશ્રય-સ્થાન પ્રાપ્ત કરવા માટેનો જરૂરી ‘સમાજદ્રોહ’ તેણે કર્યો નથી હોતો; એટલે કે પ્રામાણિક જીવન ગાળવા ઇચ્છતી સ્ત્રી માટે તે રવનન રહેવાની લાપંકાત કેળવે-આર્થિક વ્યવસ્થા ન હોય તોપણ આર્થિક સ્થિતિ સુધારે ત્યાં સુધી તેનો વિકાસ કરવાની-કંઈક શીખવાની તેને તક મળે ત્યાં સુધી ક્યાંયે રહેવાની વ્યવસ્થા આજે નથી.

અનિષ્ટનું મૂળ : સ્ત્રીસમાજમાં એક એવો મોટો વર્ગ છે, જે સમાજ અને કુટુંબ તરફથી બેકમારની જેમ વરસતી શુંડાશાહીથી નારી, શિકારીએ પીછો પકડ્યો હોય તેવા પરિણામો જેમ ક્યાંક નાસી છૂટવા પ્રયત્ન કરે છે અને

આમ નાસ્તી છૂટ્યા પછી સૌના નિરોધની સામે એકલા રહેવાની અને પોતાનો માર્ગ કાઢવાની આવડત તેનામાં હોતી નથી. તેનું પરિણામ એ આવે છે કે અકળાઈને કાં તો તે આપવાન કરે છે અથવા તો જ્યાં તેને ઉઘાડી રીતે આશ્રય મળે છે ત્યાં તે જીવન ગાળે છે. એટલે કે ઉઘાડી રીતે ફસાય છે અને તેનાં પરિણામો અનુભવ છે. આવી ફસાએલી સ્ત્રીઓમાંથી ધણીયે એવી છે, જેમને સમાજમાં નવેમરથી જીવન ગાળવાની તક મળે તો તેવી સરખાત કરવા દરજે; એટલે મોટે ભાગે ત્રાસથી મુક્તિ શોધવામાં સ્વભાવની અનિચરના, લાગણીવંદા કે આગ્રહનો અભાવ કારણરૂપ નથી હોતાં, પણ પ્રત્યેક મજબૂત વસ્તુમાં સ્વચ્છતાની જે સ્વાભાવિક વૃત્તિ રહેલી છે, એ વૃત્તિ જ તેમાં રહી હોય છે.

ઉકેલનો માર્ગ: સ્ત્રીઓ ઉપર અંકુશ મૂકી, પડેલો ઝોટાડી કે પુનર્જન જેવાં પગલાં લેવાની એ મારફતેજ આ પ્રશ્નોનો ઉકેલ કરવાનો જે પ્રયત્ન કુટુંબ, સમાજ અને સંસ્થાઓએ કર્યો છે તેઓ મૂળ કારણને છેડતા જ નથી, જદેકે સ્ત્રીસમાજને વિધાનક નીવડતા સમાજવિકાસને પાંગળો ખનાવી દેનારાં નીવડ્યાં છે એમ જણાય છે. એટલે જ્યાં સુધી મનુષ્ય તરીકે સ્ત્રી પોતાનું સ્થાન નીકળતાથી પ્રાપ્ત ન કરે, જ્યાં સુધી સમાજ, કુટુંબ અને સગાંસંજમીની આ શુંકાશાહી જંધ ન થાય અને સ્ત્રી પ્રત્યેનું તેનું માનસ આદરણ્યમય ન બને ત્યાં સુધી આવી મૂંઝાએલી સ્ત્રીઓએ કાં તો બહારની શુંકાશાહીનો ભોગ થઈ જીવન ખુવાર થવા દેવાનું છે અથવા તો સંસ્થાઓમાં આશ્રય લેઈ તેની મદદ વડે કુટુંબ સાથેના સમાધાનીના પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડે તો પગભર રહેવાની આવડત કેળવવાની છે.

ગામડાંની સ્ત્રીઓનો પ્રશ્ન: મોટાં શહેરને સ્પર્શતો અને ખાસ કરીને અમદાવાદની સાથે સંબંધ ધરાવતો એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન તે ગામડાંની સ્ત્રીઓનો છે. ગામડાંઓની બેકારી તેમજ આર્થિક મૂંઝવણને કારણે શહેરમાં કામ શોધવા સારી સંખ્યામાં સ્ત્રીઓ આવે છે. આમાંની મોટા ભાગની સ્ત્રીઓ ત્યકતા કે વિધવા હોય છે. કદી ઘર બહાર ન નીકળેલી આવી સ્ત્રીઓ શહેરી જીવનનાં અનિષ્ટ તત્ત્વોથી અચાત હોવાથી તેમાં ફસાય છે. આ સ્ત્રીઓને આશ્રય આપી શકાય તો ગ્રામ્ય જીવનને ઉપયોગી તાલીમ આપી સેવિકાઓ તરીકે તેમને ગામડાંઓમાં પાછી મોકલવાના પ્રયત્નો ચવાની ખૂબ જરૂર છે.

વિદ્યાર્થીનીઓનો પ્રશ્ન: વિદ્યાર્થીનીઓના પ્રશ્ન પણ વિચારવા જેવા રહે છે. લગ્નનાં બજારમાં સારી કિંમત બિપજે એ જ દૃષ્ટિએ કન્યાકેળવણીનો મોટે ભાગે ફેલાવો થઈ રહ્યો છે તે જણીતી બીના છે. આને માટે હાત્રાલયમાં

પણ કન્યાઓ રહેવા તૈયાર છે. પોતાના અભ્યાસકાળ દરમ્યાન જીવનમાં ઉપયોગી અને વ્યક્તિત્વ તેમજ સ્વાવલંબનની વૃત્તિ કેળવવું ઔદ્યોગિક, શારીરિક અને માનસિક વ્યવહાર જ્ઞાન મળી શકે એવા પ્રયત્ન વાળું જાગ્રત્વ હોય તો આજના સ્ત્રીવર્ગના જે પ્રશ્નો છે તેમાંથી ભવિષ્યની પ્રજાને માર્ગ દાઢવા સરળ પડે. એટલે સામાન્ય અભ્યાસક્રમમાં ડબલ સમાન ન બને એવી અન્ય પ્રવૃત્તિઓવાળાં જાગ્રત્વોની જરૂર જણાય છે.

સંસ્થા છે પણ દૃષ્ટિ નથી : ઉપર દર્શાવેલા સ્ત્રીવર્ગના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરવાની શક્યતા ધરાવતી કેટલીક સંસ્થાઓ આજે મુંબઈ ઇલાકામાં તેમજ અમદાવાદમાં છે ; પરંતુ પ્રયત્નો કરવા છતાં સ્ત્રીમાનસ પ્રત્યેના તેમના પૂર્વગ્રહોને કારણે એ સંસ્થાઓનો કાર્યપદ્ધતિમાં - દૃષ્ટિબિંદુમાં - ખાસ ફેરફાર કરાવવાની શક્યતા નથી. ઘણાને અમારી માગણી અશક્ય અને અવ્યવહાર તેમજ જોખમથી ભરપૂર જણાય છે. ગંભીરતાનો પૂરો ખ્યાલ અમે કર્યો છે. પણ એક બાબતોએ અત્યારે છે તે રિથિતિ ચાલુ રહેવા દેવામાં જોખમ અને બીજી બાબતોએ સ્ત્રીવર્ગને મુંઝવતા પ્રશ્નોના ઉકેલના માર્ગો શોધવાના નવીન પ્રયત્નમાં રહેલા જોખમ વચ્ચે - બીજા પ્રદારમાં એણું જોખમ છે અને તેથી જ સામાન્ય સ્ત્રીઓથી વધુ સારી રિથિતિ અનુભવતી સ્ત્રીઓએ આ સાહસ ખેડવું જ જોઈએ અને તે મારફતે રાષ્ટ્ર, સમાજ અને કુટુંબન્યવસ્થાની માસી સેવા તેઓ કરી શકશે એમ નમ્રપણે અમે માનીએ છીએ.

વિકાસશૃદ્ધ : જોખમની લાલજતી ખ્યાનમાં રાખતાં પણ સ્ત્રીવર્ગની ઉપર જણાવેલી બધી જરૂરીયાતોના ઉકેલનો માર્ગ શોધતી સ્ત્રીઓમાં વ્યક્તિત્વ અને સ્વાવલંબનની વૃત્તિ તેમજ આવડત કેળવવાને મોરણે અને રાષ્ટ્રને ઉપયોગી જીવનવિકાસ કરવા માટે સ્ત્રીઓને આશ્રય આપતી અને તેનાં મુખ્ય-દુઃખમાં તેને પડેલો બીજો રહેવાનો પ્રયત્ન કરતી 'વિકાસશૃદ્ધ' નામની જાગ્રત્વ સમાજ એક સંસ્થા તા. ૧૯૧૧ મે ૧૯૩૭થી શરૂ કરવાનું અમે નક્કી કર્યું છે. આ સંસ્થા બીજી સંસ્થાઓની સાથે ગહકાર સાધી કામ કરશે.

આ સંસ્થાની જરૂરીયાત અને કાર્યપદ્ધતિ માટેનો વિશ્વાસ અમે પ્રજામાં ઉત્પન્ન કરી શકીએ ત્યાં સુધી એટલે વધુમાં વધુ બે વર્ષ માટે પ્રગતે સાથ મળશે એવે વિશ્વાસે અમે એજે સંસ્થાની જવાબદારી લીધી છે. અને તેમાં બીજાં સદસ્યકાર્યકર્તાઓનો સંપૂર્ણ સહકાર મળશે એવો અમને વિશ્વાસ છે. આ સંસ્થાને જાહેર સંસ્થાનું સ્વરૂપ ન આપ્યા છતાં, જાહેર સંસ્થા તરીકે જ આનું સંચાલન થશે. તેનો અહેવાલ, કાર્યપદ્ધતિ, અન્વેષકે મંજૂર કરેલો

હિસાબ વગેરે દર વર્ષે પ્રગ્ન આગમન હોયે કરવામાં આવશે. સંસ્થાની જવાબદારી અને સંચાલનની બધી પ્રવૃત્તિઓ સ્ત્રીઓ જ કરશે. સંસ્થાએ નવી દિશા ખેડવાની છે તેથી અનુભવે કાર્યપદ્ધતિ અને નિયમો ચોક્કસ ઘડાશે. પણ હાલ સંસ્થામાં દાખલ થવા માટે કેટલાક નિયમો ઘડવામાં આવ્યા છે; જેમાં દાખલ થનાર વ્યક્તિએ સંસ્થાના ઉદ્દેશ પ્રમાણે જીવનવિકાસ કરવાની તૈયારી દાખવવી પડશે. સંસ્થામાં રહેતે અમદાવાદની કોઈ પણ શિક્ષણસંસ્થામાં શિક્ષણ લેઈ શકાશે.

લગ્ન માટે નથી: લગ્નનો પ્રશ્ન એ વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે. વળી નિરાધાર અવસ્થાના આધાર રૂપે લગ્નનો ઉપયોગ આજે જે રીતે થઈ રહ્યો છે તે હાનિકારક હોવાથી કેવળ લગ્નને માટે સંસ્થાઓનો આશ્રય ઇચ્છતી સ્ત્રીઓને, આ પ્રશ્નો હાથ ધરતી બીજી સંસ્થાઓ હોવાથી, સ્ત્રીના વ્યક્તિત્વ વિકાસ માટેની આ સંસ્થામાં આશ્રય ન લેવા વિનંતી છે.

દાખલ થનાર માટે: દાખલ થતી દરેક વ્યક્તિએ રૂ. ૧૨ પોતાના ખર્ચ માટે દરેક માસે અથવા નો વ્યવસ્થા અનુસાર ‘ગૃહ’ને આપવાના રહેશે. આ ખર્ચમાં રહેવાનો અને ખાધાખર્ચનો સમાવેશ થાય છે. માતા સાથે આવતાં જાગડો માટે માસિક રૂ. ૬ મુકદ્દર કરવામાં આવ્યા છે. અંગત ખર્ચ અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓના ખર્ચનો સમાવેશ આમાં કરવામાં આવ્યો નથી. આશ્રય શોધવા આવતી સ્ત્રીઓ કમાવાની આવકત મેળવી કમાવાની શરૂઆત ન કરે ત્યાં સુધી એટલે વધુમાં વધુ ૭ મહિના સુધી ગૃહમાં ખર્ચ આપ્યા વગર રહી શકશે, પણ ત્યારપછીથી તેણે પોતાની આવકના પ્રમાણમાં ખર્ચ પેટે ‘ગૃહ’ નક્કી કરે એવી રકમ-જે રૂ. ૧૨થી વધુ નહિ થાય તે-દર માસે આપવાની રહેશે. આવી સ્ત્રીઓની સાથે તેમનાં બાળકોને પણ આ ગૃહમાં વિના ખર્ચે અમુક મુદત સુધી દાખલ કરવામાં આવશે.

મદદ અને સહકારની આશા: સંસ્થાની જે આવક થશે તે તેના સંચાલનમાં અને તેની પ્રવૃત્તિઓ માટે ઉપયોગમાં લેવાશે. આ સંસ્થા નવીન દિશામાં કાર્ય કરવા ઇચ્છતી હોવાથી જ તે અમે શરૂ કરીએ છીએ. પરંતુ બીજી બધી રીતે તે એક જાહેર-સંસ્થા રૂપે ચાલવાની હોવાથી અને તે ખાસ ફંડ વગર શરૂ થતી હોવાથી સંસ્થાનો સીધો પરિચય સાધી તેના કાર્યમાં નાણાંની તેમ જ અન્ય સહાયતા, સહકાર અને સહાનુભૂતિ દર્શાવવા અમે પ્રગ્નને વિનંતી કરીએ છીએ.

આ સંસ્થા અમદાવાદમાં હોવા છતાં માત્ર સ્થાનિક નથી. સ્ત્રીપ્રશ્નોના ઉકેલ માટે નવીન માર્ગ શોધવાની તે ઉમેદ રાખે છે ને તે રીતે ગુજરાતની

તેમજ અન્ય પ્રાન્તોની સ્ત્રીઓને સ્વનિકાસની તક આપી એક નવીન દિશામાં કામ કરવાના મનોરથ સેવે છે. દિન્દના અન્ય પ્રાન્તોમાં આ ધોરણે અખતર થતા હોય એવા સંભવ છે. પણ ગુજરાત માટે તો તે નવી દિશાની પ્રવૃત્તિ છે. સૌને સદકારે એ ઉપયોગી નીવડે તો સ્ત્રીઓને માટે નવીન જીવન સમાન અને એમાં શંકા નથી. તેથી એ દૃષ્ટિએ—વિશાળ ભાવનાએ પ્રગ્નનો સહકાર અને માગીએ છીએ.

વિકાસગૃહની પ્રવૃત્તિ નીચે પ્રમાણે બે વિભાગોમાં વહેંચાઈ જશે:

(૧) છાત્રાલયવિભાગ: અભ્યાસઅર્થે છાત્રાલયોમાં રહેતી વિદ્યાર્થીનીઓ અને ધંધાર્થે છાત્રાલયોનો લાભ લેતી સ્ત્રીઓ, જે પોતાને ખર્ચે વિકાસગૃહની યોજનાનો લાભ લેવા ઇચ્છતી હશે, તેઓ આ વિભાગમાં સભ્ય ગણાશે. આવાં સભ્યો પોતાનાં જાળકાને પણ સાથે રાખી શકશે.

છાત્રાલયવિભાગનાં નિયમોની કલમ નં. ૩ અનુસાર તેમને માટે ખર્ચનો નિયમ નીચે પ્રમાણેનો છે:

કલમ નં. ૩: છાત્રાલયવિભાગમાં દાખલ થતા દરેક સભ્યે સત્રના રૂ. ૭૨ અંકે બોતેર રૂપિયા એકઠા સાથે દાખલ થતાં આપવાના રહેશે. પણ સંજોગોવશાત્ એમ ન કરી શકે તો અઘાઉથી દર મહિને રૂ. ૧૨ અંકે બાર અને રૂ. ૨૦ અનામત રૂપે આપવાના રહેશે. ચાલુ સત્રે છૂટા થવા માટે એક મહિનાની નોટીસ (અથવા તે મહિનાનું પૂરું ખર્ચ) અને અનામત મૂકેલી રૂ. ૨૦ની રકમ સત્રના ખર્ચ પેટે આપી દેવાની રહેશે. સત્રની આખરે છૂટાં થતાં સભ્યે માત્રિક રૂ. ૧૨ પ્રમાણે અથવા તો આખા સત્રની નક્કી કરેલી રકમ આપી દિસાજ ચૂકતે ક્યો હશે તો અનામત મૂકેલી રકમ પાછી આપવામાં આવશે. સત્રને અતિ મુશ્કેલી થેર જવા માટેનું રેલ્વે ભાડું દાખલ થતાં જ કાર્યાલયમાં જમા કરાવવાનું રહેશે.

(૨) આશ્રયવિભાગ: સામાજિક દુઃખ, અંગત મુશ્કેલીઓ, નિરાધાર પરિસ્થિતિ, વગેરેમાંથી છૂટી આશ્રય લેવા આવતી અથવા તો આશ્રય માટે દાખલ કરવામાં આવેલી સ્ત્રીઓ આ વિભાગનાં સભ્ય ગણાશે.

અત્યાર સુધી ચાલી આવેલી પ્રણાલિકાને લીધે નિરાધાર સ્થિતિનો ઉકેલ માત્ર લગ્નમાં જ રહ્યો છે એવી મનોવૃત્તિ વાળી સ્ત્રીઓએ જાતે કમાવાની શક્તિ મેળવવા પછી અને એકલા રહેવાની હિમ્મત કેળવવા પછી ઇચ્છા હોય તો લગ્નનો માર્ગ લેવો જોઈએ એમ અને માનીએ છીએ. આ ભાવનાએ આશ્રય માટે આવતી સ્ત્રીઓને લેઈ જવાનું કાર્ય વિકટ છે, પણ અસંભવિત

નથી. પ્રયત્ન કરવાથી સારી સફળતા મળે છે એવા અનુભવ અત્યાર સુધી થયો છે, એટલે આ પ્રયત્ન ગોટા પાયા ઉપર આ વિકાસ માન્દ્રને ચાલુ રાખવામાં આવે છે. અને એને માટે જરૂરી અન્ય પ્રવૃત્તિઓ વિકાસગૃહ ઉપાડવા તૈયાર થશે.

સ્ત્રીઓ સાથેના સંબંધની એક બીજી પ્રજ્ઞાસિક્ષા તેની સાથેનાં વર્તનમાં રહી છે. સ્ત્રીનું આર્થિક બાહ્ય અંકુશથી ચલવાશે, તે અગળા છે એટલે તેનું રક્ષણ બીજાએ કરવું પડે છે, વગેરે મારાધારણોએ સ્ત્રીમાનસને વિચિત્ર બનાવ્યું છે. પોતાના આર્થિકનું રક્ષણ સ્ત્રીએ પોતે જ કરવાનું છે અને તે બળ તેણે જ કેળવવાનું છે, એવું માનસ ઘડવાની ઉમેદ વિકાસગૃહ મારફતે અમે રાખીએ છીએ. અહીં એક પ્રથમ સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છીએ છીએ.

જે સ્ત્રીને આશ્રય માટે દાખલ કરવામાં આવશે એટલે કે જે સ્ત્રીની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેને આ સંસ્થામાં મૂકવાનો પ્રયત્ન થશે, તેવી સ્ત્રીઓને આ સંસ્થામાં તાત્કાલિક દાખલ કરવામાં આવશે. તેને જોઈતી અનુકૂળતા આપી, સંસ્થાના ઉદ્દેશ પ્રમાણે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય ભોગવવામાં રહેલા લાભ સમજાવવા અને દાખલવાના પૂરતા પ્રયત્નો કરવામાં આવશે; તેમ છતાં એ સ્ત્રીની ઇચ્છા (જે તે ઉમરલાયક હશે તો) સંસ્થા છોડવાની છે અને સંસ્થામાં આવતા પહેલાંના જીવનને તે અનુસરવાની છે એમ માહિતી મળશે તો એ તેના માર્ગની વચ્ચે સંસ્થા નહિ પડે, કારણકે એ કૃત્યની પાછળ સ્ત્રી પ્રત્યે ‘મિલકત’નું દૃષ્ટિબિંદુ બીજા સ્વરૂપમાં પ્રકટ થતું અમે માનીએ છીએ. સગીર કન્યાઓની બાળતમાં અત્યારથી કાર્યનીતિ નક્કી કરવી મુશ્કેલ છે. અનુભવે એ પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવાનો રહેશે.

માનવસમાજમાં ‘ગુનેગાર’ મનોવૃત્તિવાળાનો એટલે કે રીફો બની ગએલો જે એક વર્ગ પડેલો છે તેવા વર્ગને આ સંસ્થામાં સ્થાન નહિ મળે. એ વર્ગમાંથી કોઈ ફરી જીવન આરંભવા ઇચ્છતી હશે અને તેની ખાત્રી સંચાલકને થશે તો તેવી સ્ત્રીઓને આ સંસ્થામાં રહી તેમ કરવાની તક મળશે. પણ તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેને સુધારવાની દૃષ્ટિએ આ સંસ્થામાં દાખલ નહિ કરી શકીએ, કારણકે એવાં માનસવાળાં મનુષ્યોના પ્રશ્નોનો ઉકેલ ખાસ અભ્યાસ માગે છે.

જાત્રાલયવિભાગનું અને આશ્રયવિભાગનું રહેવાનું અલગ મકાનમાં અને જમવાનું કે સામુદાયિક પ્રવૃત્તિઓ સંયુક્ત રહે એ ઇચ્છપાયોગ્ય છે. જાત્રાલય વિભાગના ખર્ચની દૃષ્ટિએ જરૂરી સંખ્યામાં સભ્યો દાખલ થતાં રહેવા માટે અલગ મકાન કરી દેવામાં આવશે. દરમ્યાન આજના મકાનમાં રહેવાની વ્યવસ્થા તો અલગ રાખવામાં આવનાર છે.

જાનમંદિરના વિદ્યાર્થીઓ વગેરેએ હાજરી આપી હતી. જાહેર સરઘસ હરિ-
જનવાસમાંથી નીકળી જંગલમાં યજ્ઞ રામધૂન, રાષ્ટ્રગીત, લજનો વગેરે ગાતું
'અન્નક્ષેત્ર'ના મંદિરના વિશાળ યોગાનમાં આવી પહોંચ્યું હતું. આ સરઘસમાં
હરિજનો સાથે સર્વોર્ધા હાથમાં હાથ મિલાવી આજ્ઞતા એ દૃશ્ય કૌતુક ઉપગમે
એવું હતું. લાડીના આગેવાન વેપારીઓ વગેરે જાહેર ઉત્સવમાં હાજર રહ્યા
હતા. આ ધર્મકાર્યને સારૂ ઠાકોર સાહેબને અભિનંદન આપનારા અનેક
સંદેશા જાહેરથી આવ્યા હતા તેમાં ગાંધીજીનો પણ સંદેશો હતો. ગાંધીજીએ
લખેલું: 'લાડીના ઠાકોર સાહેબ પોતાનું અન્નક્ષેત્ર મંદિર હરિજનોને સારૂ
ખુલું મૂકે છે તેને સારૂ તેમને ધન્યવાદ. ક્રિયા નિર્વિધિ પૂર્ણ થાઓ. હું
આશા રાખું છું કે ઠાકોર સાહેબનું આ ધાર્મિક પગલું પ્રગ્નવર્ગ વધારી લેશે,
ને હરિજનો મળતી છૂટનો પૂર્ણ લાભ લેઈ પોતાનું જીવન વધારે પવિત્ર
જનાવશે.' ઠાકોર સાહેબને ઉદ્દેશીને ગાંધીજીએ લખેલું: 'અન્નક્ષેત્ર નામનું
આપનું મંદિર હરિજનોને સારૂ ખુલું મૂકવાનો નિર્ણય આપે કર્યો છે તેને સારૂ
આપને ધન્યવાદ આપું છું. આપના રાજ્યમાંથી અસ્પૃશ્યતા જડમૂળથી નાબૂદ
થાઓ એવી આશા રાખું છું.'

સંદેશાઓ વંચાયા પછી દક્ષિણામૂર્તિવાળા શ્રી. નાનાભાઈએ ઠાકોર
સાહેબના આ સ્તુત્ય પગલા વિષે વિવેચન કર્યું અને ઠાકોર સાહેબને મંદિર
ખુલું મૂકવા વિનંતી કરી. તે પછી ઠાકોર સાહેબે નાનું સરખું લાપણ કરીને
મંદિર સર્વ હિંદુઓને માટે ખુલું જાહેર કર્યું.

તે પછી ઠાકોર સાહેબ પોતાનાં, રાજકુટુંબીઓ, હરિજનસેવકો તથા
હરિજન ભાઈઓની સાથે મંદિરમાં દેવાના દર્શન માટે ગયા હતા. હરિજનોને
ખીજા હિંદુઓના જેટલાજ અધિકારો આ મંદિરમાં અપાયા છે એટલે હરિજનો
હર્ષભેર મંદિરમાં દાખલ થયા હતા. હરિજન ડોસા ડોસી બાળક યુવાન સહ,
જેમણે આવાં ભવ્ય મંદિરો જન્મભરમાં જોયાં નહોતાં, તેઓ મંદિરમાં પ્રવેશતાં
ઠાકોરજીને પગે લાગતાં ગળગળાં યજ્ઞ જતાં હતાં. વજ્રકર, ચમાર અને લંગી
ભાઈઓ સર્વોર્ધાની જોડાએડ લિબીને દર્શન કરતા તે વખતે તેમનાં હૃદયનો આનંદ
અને ઉદ્ધાસ તેમનાં મુખ ઉપર તરતરતો હતો. એ દૃશ્ય હૃદય હજારવર્ણી હતું."

આ પ્રસંગે ઠાકોર સાહેબે જે લાપણ કર્યું તેમાંથી મુખ્ય ભાગ અહીં
આપ્યો છે:

"હરિજનોને ન અડકવું, તેમને ઈશ્વર લગવા ન દેવો, કે ઈશ્વરનાં દર્શન
કરવા ન દેવાં તેવો ઉલ્લેખ કોઈ શાસ્ત્રમાં હોય તો તે શાસ્ત્ર વિચારકને માન્ય

હોતું જોમળો નહિ. ઇશ્વરને લગ્નવાનો અને તેનાં દર્શન કરવાનો દરેક સૌ કાદને સરખો છે. મંદિરમાં હરિજનો આવે તો તેથી ઇશ્વર અગાધ એમ કહેવું હાસ્યજનક છે. દુનિયાભરના કોઈ ધર્મમાં આવું નથી.

હરિજનો હિંદુ છે. આપણે અંત્યારે જોમળા તરફ અન્યાય આંચરી રહ્યા છીએ, અને તેથી આપણી અધોગતિ થયેલી છે. તે અન્યાય દૂર કરવાની આપણી ફરજ છે.

લગભગ અઢીગેક વરસ પહેલાં જ્યારે અગારે હાથે હરિજન મંદિરમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા થઈ તે પછી અમને જણાયું કે નવાં મંદિરો શાંધવાથી લોકો ઉપર નાદક બોલો પડે છે. અને તેથીજ ભંગી હરિજનો જ્યારે નવા મંદિર માટે મારી પાસે આવ્યા ત્યારે તેમને માટે આ મંદિર ખુલ્લું મૂકવા મેં જણાવ્યું, અને તેમણે પણ તેમ યાચ તો નવું મંદિર નહિ કરવા જણાવતાં આવળો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે.

લગભગ દોઢ વરસથી હરિજનોને રાજ્યની દરેક ઓરીસ કે કોર્ટમાં આવવાની છૂટ છે. અને તેમના તરફની અગારી અને રાજ્યની સહાયબુતિ આ બીજા સક્રિય પગલાથી દર્શાવીએ છીએ. બીજી દરેક બાળતમાં અગારા રાજ્યમાં હરિજનોને બીજી રીયતની માફક પૂરતી રતનંતના છે, અને તેમને બીજી કરી બાળતની અટકાયત છે નહિ.

આ અમલોત્રની ઉપગ્રાંથી રાજ્યની ચોજના બાળમંદિર અને ઉલોગમંદિર બોલવાની છે. જાને ચોજના ઘડાઈ ગઈ છે અને માણસો શોધવાની તજવીજ ચાલુ છે. ઉલોગમંદિરમાં હાથઉલોગની ખિતવણી થશે, અને થોડા મહિનામાં આ ચોજના અમલમાં આવશે.

દોઢેક વર્ષથી રાજ્યની મદદ લેતાં મંદિરોનો પ્રશ્ન અમે હાથ ઉપર લીધો છે. પૂનરીઓની પરીક્ષા લેતાં તેમનું પાર્ગિક જ્ઞાન બહુજ મામુલી જણાયું છે. આજે સરવહીન, અંબણ પૂનરીઓથી સમાજનો સડો વધે છે. સમાજનો, ધર્મનો કે મંદિરોનો ઉદ્ધાર તેઓ કરી શકે નહિ. એ સ્થિતિ મટાડવાનું આપને પણ ચોચ લાગશે. જે પૂનરી પ્રગ્ન ઉપર ચંરકાર પાડી શકે, જે કેળવણી આપી શકે અને મારી પ્રગ્નતા એકુતો ને મજૂરોને લાજવારી શકે તેવા પૂનરી રાખી, તેમનાથી રાષ્ટ્રસાળામાં અને ઉલોગમંદિરમાં કામ લાઈ, પ્રગ્ન ઉપર સંસ્કારિતાની છાપ પાડી દું સમાજના આ જળતા પ્રશ્નોનો ઉકેલ આણુવા નિચારી રહ્યો છું. મંદિરમાં એકલી ટાકરી નહિ વગાડતાં પૂનરીથી મારી પ્રગ્નતાં બાળકો કેળવાશે તો પ્રગ્ન ધર્મનો સાચો અર્થ સમજતી થશે અને તેજ ઇશ્વરની ખરી પૂજા ગણાશે.

હરિજનો પ્રત્યે મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે તમે કામ-ગમે તે કરો, પણ અંતઃકરણ શુદ્ધ રાખજો. અંદરઅંદરની આભડછેટ મટાડજો અને આ મંદિરનો ગતે તેટલો અધિક લાભ લેજો.

મને કેટલાક પત્રો મળ્યા છે તેમાં વિનંતી થઈ છે કે તમામ મંદિરો હરિજન માટે ખુલાં મૂકવાં. જો અમને ઉત્સાહી પૂઝારી મળી રહેશે, રાત્રી-સાળાઓ ખરાબર ચાલશે, તો પ્રજા કેળવાતાં, દરજારી મદદ લેતાં તમામ મંદિરો આપોઆપ ખુલાં થશે. મંદિરપ્રવેશ મિવાય જીજી કરી અટકાયત અમારા રાજ્યમાં નથી.”

કાકાર સાહેબની આ ભાવના ફો, થોડા વખતમાં લાડી રાજ્યનાં જીર્ણ મંદિરો તેમજ કાઠિયાવાડનાં અનેક મંદિરો ખુલાં મુકાય, અને મુવર્ણો તેમજ હરિજનો વિનાબેદભાવે એનો લાભ લેતા થાય એવી આશા આપણે રાખીએ.

‘હરિજનગંધુ,’ તા. ૨૩ : ૫ : ૩૭

અંદરશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

—*—

મદ્રાસથી વિજાગાપટમ

ઈ. સ. ૧૯૩૫ના એપ્રિલની ૧૬મી તારીખે રાત્રે ૯-૩૦ વાગ્યે મદ્રાસથી ઉપડતી કલકત્તા મેલમાં બેઝવાડા, રાજમંદ્રી, કાકનાડા તથા વિજાગાપટમને પ્રવાસે હું નીકળ્યો. ૧૭મીની સવારે પાંચ વાગ્યે બેઝવાડા આવતાં સ્ટેશનથી પૂર્વમાં બા માઇલ દૂર આવેલી ‘વેલકમ’ હોટેલમાં જઈ મુકામ કર્યો. રાહેરના આ ભાગમાં નવીન વસાહત થયેલી હોવાથી રસ્તાઓ સ્વચ્છ અને ખુલા છે. અહીંની હોટેલ પણ જીર્ણ ભાગોની કન્તાં ચોકખી અને સગવડવાળી છે. બેઝવાડા જંકશન સ્ટેશન ધણું મોટું છે. નિઝામ્સ ગેરંટીડ સ્ટેટ રેલવેની ઘોડ ગેજ લાઇન અહીંથી હૈદરાબાદ અને સિકંદરાબાદ થઈને વાડી જંકશન સુધી વિસ્તરેલી છે. રેલવે સ્ટેશનની પશ્ચિમે રાહેરનું મુખ્ય જાગર છે. એક જાણુ કૃષ્ણા નદી વહે છે. સાંગલી આગળ ધીમી ગતિએ વહેતી નાના પટવાળી કૃષ્ણાનું સ્વરૂપ અહીં ઉગ્ર જોવાનું જોવામાં આવે છે. કૃષ્ણાના પાણીને ઘાટ આગળ રોકીને ખેતીવાડીના ઉપયોગ માટે વાપરવાની યોજના કરવામાં આવી છે. વધારાનું પાણી પુસ્તા ઉપરથી વહી જાય છે. પાણીનો આવરો વધી જતાં પુસ્તાના દરવાજા ખુલા મૂકવામાં આવે છે. પુસ્તા આગળથી વહી જતા પાણીનો વેગ એટલો તીવ્ર છે કે અમુક અંતર સુધી મોટા ગણવા પછું ફરી સકતા નથી.

આન્ધ્ર પ્રાન્તમાં બેઝવાડા શહેર વેપારનું મુખ્ય મથક છે. મારવાડી વેપારી-

જોની ફીક ફીક વસતિ છે. અહીં ફેરીનો પાક પ્રુષ્ઠજ થાય છે. શહેરની વસતિ આશરે સવાલાખની છે. દક્ષિણ દિશાનાં ખીખન શહેરો કરતાં બેઝવાડામાં ગરમીનું ઉષ્ણમાન વધુ રહે છે. દિશા અન્ય પ્રાન્તોનાં શહેરોમાં ઉનાળાની મોસમમાં ગરમી વધુ પડતી હોય છે; જ્યારે અહીં તો સરેરાશ બારે માસ ગરમી જ રહે છે. સિંધ અને બલુચિસ્તાનની સરદર ઉપરના 'સીખી'માં ઉનાળામાં અતિશય ગરમી પડે છે. ઇ. સ. ૧૯૨૪ના જુલાઈ માસમાં કવેટાની મુસાફરીએ જતાં 'સીખી'ની ગરમીનો અનુભવ મને થયો હતો. સવારે પાંચ વાગ્યે પબ્લ નળની અંદર આવતું પાણી ઠંડું પડ્યા ન પામે તેથી ત્યાંની ગરમી છે, તેથી જ સ્થિતિ અહીં એપ્રિલમાં અનુભવી. સવારના ૧૦ વાગતાંમાં તો ગરમીથી તાસી જવાતું હતું. રેશનની રિફ્રેશમેન્ટ રૂમમાં નાસ્તો કરતાં કરતાં મેં કહ્યું : "એપ્રિલમાં આટલી બધી ગરમી!" એ સાંભળીને અમારી સાથે બેઠેલા એક ભાઈએ કહ્યું : "હાલ તો ગરમી ઓછી છે, જાનેવારી અને ફેબ્રુવારીમાં આવીને જુઓ તો તાસાવાક ગરમી પડતી હોય છે." આ પહેલાં એક વખત હું અહીં થઈ પસાર થયોશો, પરંતુ શહેરમાં બનરેલો નદિ હોવાથી અહીંના ઉષ્ણમાન ત્રિગે બરોબર ખ્યાલ નહોતો આવ્યો. 'સીખી'ની જેમ ૧૨૫થી ૧૩૫ સુધી ઉષ્ણમાન અહીં ફેબ્રુઆરી વખત થઈ જાય છે ત્યારે અહીંના કાયમના રહેવાસીઓ પણ તાસી જાય છે. આટલી ગરમી છતાં, અહીંના લોકો સવારે ગરમ જળથી સ્નાન કરે છે, કારણકે અહીં જોટલી ગરમી પડે છે તે બધી લિનાશવાળી હોય છે અને તેથી જ તે સહન થઈ શકતી નથી. લિનાશવાળી ગરમીમાં ઠંડા જળનું સેવન અને ઠંડો ખોરાક પેટમાં વાયુ ઉત્પન્ન કરે છે. વાયુ વાળાને પ્રાણવાયુની પ્રજ્વળ પડતી હોય છે અને તે લિનાશવાળી ગરમીમાંથી જોડાએ તેટલી સહેલાઈથી મળી શકતો નથી; જ્યારે મારવાડ, સિંધ અને બલુચિસ્તાનનાં રણની ગરમી આ કરતાં પણ વધુ હોય છે, છતાં તે ગરમી સૂકી અને ખુશી હવાવાળી હોવાથી પ્રાણવાયુની મુશ્કેલી ઓછી નડે છે અને તેથી જ રણમાં વસનાર મનુષ્યો અહીંના લોકો કરતાં બળવાન અને તંદુરસ્ત હોય છે.

મહલીપટમ : એમ. એસ. એમ. એમ. રેલવેની એક શાખા બેઝવાડાથી મહલીપટમ ગએલી છે. માર્ગમાર્ગથી ઉપડેલી એક ટ્રેન લોંગ જંકશન, હુમલી, ગુંટાકલ અને બેઝવાડાં સધને મહલીપટમ જાય છે; તેથી જ રીતે મહલીપટમ એક ટ્રેન માર્ગમાર્ગ જાય છે. પોણાલાખની વસતિવાળું મહલીપટમ જૂના વખતનું પ્રસિદ્ધ જાંદર છે. રંજ અને છાપ કામના હુજાર માટે આજે પણ તે જાણીતું છે. ખાદી ઉપરનું છાપકામ દિશાનાં અન્ય શહેરો કરતાં અહીં

ઉત્તમ પ્રકારનું થાય છે. દરિયાકિનારે આવેલું હોવાથી ગરમીનું ઉષ્ણમાન બેઝવાડા કરતાં ઓછું છે. મકાનો બેજગામની માફક બેઝાધાટનાં તથા રસ્તાઓ પહોળા અને ચોક્યા છે.

રાજમંદ્રી: બેઝવાડાથી વોલ્ટર તરફ જતાં ચાર કલાકને રસ્તે રાજમંદ્રી આવે છે. ગોદાવરી અને રાજમંદ્રી બે રેશનોથી શહેરમાં જવાના મુખ્ય માર્ગ છે. પ્રથમ રેશન ગોદાવરી આવે છે. અહીં ગોદાવરી નદીનો વિશાળ પટ જોવા જોવા છે, જેના ઉપર એકથી દોઢ માઇલનો પૂલ બાંધેલો છે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયન રેલવેમાં ગયા અને મોગલસરાઈની વચ્ચેના 'દેહરી ઓન સોન' (Dehri-on-Sone) રેશન આગળ સોન નદી ઉપરનો પૂલ (જેની લંબાઈ લગભગ બે માઇલ જેટલી છે) હિંદમાં સૌથી લાંબો છે. જાજે નંબરે ગોદાવરીનો પૂલ છે. રાજમંદ્રી પણ પ્રાચીન શહેર છે. અહીંનાં એક બે મંદિરો પૂર્વકાળની શિષ્યકળાની સાક્ષી પૂરે છે. રાજમંદ્રીથી ૩૦ માઇલ દૂર મોટર બસથી ગોદાવરીની પ્રસિદ્ધ નહેર જોવા જઈ શકાય છે.

કોકનાડા: રાજમંદ્રીથી બે કલાકને રસ્તે સામલકોટ જંકશન આવતાં કોકનાડા જવા માટે ગાડી બદલવી પડે છે. સામલકોટથી કોકનાડા ૭ માઇલ દૂર છે. કોકનાડા શહેરમાં જવા માટે 'કોકનાડા ટાઉન' રેશને ઊતરવું ઠીક પડે. છેલ્લું રેશન કોકનાડા પોર્ટ છે, જ્યાંથી જંદર નજીક પડે છે. કોકનાડા પણ જૂના વખતનું પ્રસિદ્ધ જંદર છે. શહેરના મુખ્ય રસ્તાને 'રાજવીધી' કહે છે. અહીંનું વિસ્તૃત બજાર તથા તેની અવસ્થિત રચના આપણા પુરાતન વસવાટની યાદ દેવડાવે છે. દુકાનો ગલુ જોવી નહિ પણ બેઝાધાટની અને એક-સરખી દારમાં બાંધેલી છે. બેજગામ અને મછલીપટમ કરતાં કોકનાડાના રસ્તા વિશાળ અને વ્યવસ્થિત છે. 'રાજવીધી' હમેશાં ધંધાઉદ્યોગથી ભરેલો રહે છે. 'રાજવીધી'ની પૂર્વમાં સમુદ્રના પાણીની એક મોટી નહેર આડી આવેલી છે, જેની અંદર માલ લેઈ જવા લાવવા માટેનાં નાનાં વહાણો ફરે છે. નહેરની પાસે રસ્તાની જાગ્યુંમાં એક ટાવર છે. નહેરની પેલી પાર પૂર્વમાં દૂર સુધી શહેર વિસ્તરેલું છે. શહેરથી જંદર બે માઇલ દૂર છે. આમલી અને ચોખાનો મુખ્ય વેપાર છે. અહીં પણ મારવાડી વેપારીઓની બેચાર પેઢીઓ છે. અહીંનાં લીલાં નાગરિયેળ સીલોનના નાગરિયેળ જેવાં ગીંદાં અને સ્વાદિષ્ટ થાય છે.

હવાપાણી આરોગ્યદાયક છે. સવાર સાંજ ઠંડી હવા રહેતી હોવાથી ગરમી ઓછી માલુમ પડે છે. પાણી પચવામાં હલકું અને શરીરમાં ગરમી રાખવા વાળું છે. કાલેરાનો રોગ આજ પર્વત કોકનાડામાં થવા પામ્યો નથી એ જ તેની

વિશેષતા છે. સખ્ત કમળઆત રહેતી હોય તેવાઓ માટે તો કાકનાડા ખરેખર આશીર્વાદ રૂપ છે. શહેરમાં જીતવા માટે એક એ ચોક્કસ છે. જમવા તથા રહેવાની સારી સગવડવાળું 'રાગકૃષ્ણ લોન્નિંગ અને બોર્ડિંગ હાઉસ' રાજનીધી ઉપર છે.

વોલ્ટર અને વિઝાગાપટમ : કાકનાડાથી સાગલકોટ આવીને મદ્રાસ મેલમાં વોલ્ટર ગયો. વોલ્ટર રોશનથી વિઝાગાપટમ એ માઇલ દૂર છે. મોટર બસ હરવખત રોશન ઉપર હાજર હોય છે. વોલ્ટરથી ગંગાલ નાગપુર રેલ્વે જોડાયું છે. એક શાખા વિઝાગાપટમ સુધી ગયેલી હોવાથી ટ્રેનથી પણ વિઝાગાપટમ જઇ શકાય છે. વોલ્ટર રોશનથી એક માઇલ ઉપર કેટલાક શ્રીમતોના બંગલા છે. અહીં વિશેષે કરીને યુરોપિયનોના વસવાટ છે. આ વસાહત વાળા ભાગને 'અપલેવડ' કહે છે. અહીં કેટલાક બંગલા ભાડે મળી શકતા હોવાથી હવાફેર માટે આવનારાઓ થોડો વખત રહીને પોતાનું સ્વાસ્થ્ય સુધારી જાય છે. અપલેવડની ગણે બાજુએ દરિયા આવેલો છે. દરિયાના પાણીની સપાટીથી અપલેવડ બધું એક સરખી ઊંચાઇએ આવેલું હોવાથી ટેંગલ લેવડની જેમ દીપે છે. હવા ચોક્કસ અને વિશુદ્ધ છે. પૂર્વ તરફ દરિયા કાંઠે આન્ધ્ર યુનિવર્સિટી છે. અહીંથી સમુદ્રનું દૃશ્ય જલ્દી રમણીય લાગે છે.

વોલ્ટર રોશનથી વિઝાગાપટમ શહેરમાં જતાં વચ્ચે ટર્નર્સ ચોક્કસ મુસાફરો જીતરી શકે છે. ચોક્કસની પાસેના રેસ્ટ હાઉસમાં રોજના આઠ આનાના દરથી રહેવાની ઓરડીઓ ભાડે મળી શકે છે. શહેરમાં બજારની અંદર સાર્વજનિક રીડિંગ રૂમની સામે 'ચિવથંકર લોન્ન'માં માફકસર દરથી રહેવા જમવાની સગવડ સારી છે. શહેરની પૂર્વમાં વિઝાગાપટમ બંદર છે. વિઝાગાપટમ બંદર આગળનો દરિયા ઊંડો હોવાથી હાથમાં વિસ્તાર સાથેનું મોટું નવું બંદર બંધાયું છે. બંદર આગળની ઊંડી ખાડી ઓળંગીને સામે પાર સિંહાચલ ટેકરી જેવા જઇ શકાય છે. સિંહાચલ અને તેની આસપાસના લીલા ખડકો સુંદર અને રળિયામણા લાગે છે. બંદરથી થોડે જ દૂર બીચ (દરિયાકિનારા) ઉપર જઇ શકાય છે. ત્રણ માઇલ સુધી બીચ વિસ્તારેલો છે. સ્વચ્છ અને ખુલ્લી હવાવાળા આ બીચની સુંદરતામાં વધારો કરનાર તો નિર્મળ આસમાની રંગનાં ઊછળતાં સમુદ્રનાં મોગ્ગ છે. જ્યાં નિર્મળતા અને સૌંદર્ય બંને દૃશ્યમાન થતાં હોય ત્યાંથી દષ્ટિ ખસેડવાનું દિલ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. એકંદરે વિઝાગાપટમના રેતાળ દરિયાકિનારાનું દૃશ્ય બહુ જ સુંદર છે.

હાથીદાંત, સુખડ, શિગડાં અને કાચજાની ઢાલની તરેહવાર ચીજો બનાવવાના હુન્નર માટે વિઝાગાપટમ પ્રસિદ્ધ છે. સુખડ અને હાથીદાંત ઉપરનું બારીક

પુષ્કળ આમૂયણો હોય છે અને તે પણ જાદુજી કીમતી હોય છે. પાર્થિવ પૂજના સુસ્ત અનુયાયીઓ પ્રથમ દક્ષિણ દિશામાંથી જ ઉત્પન્ન થઈને તેમણે દેશ આખામાં વિખણું રામ ને મૃણ્મુની પ્રતિમાઓને વસ્ત્રાલંકાર અને ધરણીથી રાણગારીને પ્રભુસેવાના મદિમાનો પ્રચાર કર્યો લાગે છે. તોપણ એટલું તો કહેવું જ પડશે કે ભારતીય શિલ્પકલાના અદ્ભૂત નમુના પણ દક્ષિણ દિશામાં જ છે. દક્ષિણ દિશામાં મંદિરો જગત્પ્રસિદ્ધ છે. મેલાપુરના મંદિરનો પૂરા વિસ્તાર ખારીકાઈથી જોનારને ઘણો સમય લાગે તેવું છે. વિખણું અને નવઅહોનાં પેટા મંદિરો એકજ મુખ્ય મંદિરમાં સમાવેલાં છે. મેલાપુરનું મંદિર જેટલું લગ્ન અને વિશાળ છે તેટલું જ કારીગરીથી લરપૂર છે.

મદ્રાસને આન્ધ્ર પ્રાન્તનું મુખ્ય શહેર કહી શકાય, પણ વેપારવંધાને લીધે તાલીમ, આન્ધ્ર, કર્ણાટક અને મલ્લખાર, એ ચારે પ્રાન્તોની વસતિ ઠીક ઠીક પ્રેમાણુમાં વસી ગયેલી હોવાથી સરહદી શહેર બની રહ્યું છે. મુખ્ય વસતિ તામીલની અને આન્ધ્રની છે. મુંબઈના હોર્નબી રોડની જેમ માઉન્ટ રોડ વિજ્ઞાતી માલતી દુકાનોથી લરપૂર છે. શહેરના સર્વ રસ્તાઓ કરતાં એ એકો અને વિશાળ છે. અહીં કેટલીક હોટેલો છે. સામાન્ય પ્રવાસી માટે મિન્ટ સ્ટ્રીટ પાસેની ઇન્ડ્રજવન હોટેલ, સેવટ્રલ સ્ટેશન પાસેની પોપ્યુલર હોટેલ તથા ચાઈના બજાર ઉપરની મોડર્ન હોટેલ છે. આ સર્વમાં મોડર્ન હોટેલમાં રહેવાની સગવડ ઉત્તમ છે. ચાઈના બજારમાં 'રામકૃષ્ણ લંચ હોમ' છે. ગુજરાતીઓ માટે ગોવિંદ અપ્પા નાયક સ્ટ્રીટમાં, આર્યભવન વિશ્રાન્તિગૃહ સારી સગવડવાળું છે. સેવટ્રલ સ્ટેશનની નજીકમાં રામ સર સ્વામી મુડલીઆપ્પર ચોક્કસમાં ત્રણ દિવસ સુધી મુસાફરો ગ્રહી શકે છે. વોલ્ટેક્સ રોડ ઉપર પરમાનંદ હોટલોનાઈની ગુજરાતી ધર્મશાળા છે.

મદ્રાસ સેવટ્રલ સ્ટેશનથી એમ. એન્ડ એસ. એમ. રેલવેની એક શાખા મેંગલોર સુધી ગયેલી છે. મેંગલોર જતાં વચ્ચે આવતા આર્કોનમ જંકશનથી કાંછરમ અને ચીંગલપેટ જવા માટે સાઘિય ઇંડિયન રેલવે જોડાય છે. આર્કોનમથી આગળ કાટપડી અને જલારપેટ જંકશનોથી પણ સાઘિય ઇંડિયન રેલવે જોડાય છે. હિટાકામંડ જવા માટે મદ્રાસથી ઉપડતી 'બ્લ્યુ માઉન્ટન એક્સપ્રેસ' તથા મેંગલોર જવા માટે 'મેંગલોર મેલ ટ્રેન' અનુકૂળ છે. મદ્રાસ સેવટ્રલ સ્ટેશનથી પશ્ચિમ તરફ જતી દ્રામમાં અડધા માઈલ ઉપર સાઘિય ઇંડિયન રેલવેનું 'ઇઓર' સ્ટેશન છે. ત્યાંથી ચિદમ્બરમ, તાંજોર, કુંભકોનમ, નીચીનોપોલી અને મદુરા થઈને રામેશ્વર તથા ધનુષકોડી જઈ શકાય છે.

મુંબઈ અને કલકત્તા હિંદુસ્તાનમાં સૌથી મોટાં શહેરો ગણાય છે. આ બંને શહેરોથી કંઈક નાનું મદ્રાસ છે. પરંતુ તેનાં હવાપાણી અને કરતાં સાગ્રં છે. ઘોંઘાટ પણ અને શહેરો કરતાં ઓછો છે. આન્ધ્ર પ્રાન્તનાં પ્રસિદ્ધ તીર્થક્ષેત્રો અને પીર્ન સ્થળો પણ નેવાં નેવાં છે.

રાજગૃહ (ગિહાર)

મણિલાલ જ. દ્વિવેદી

—*—

ખેડા જિલ્લામાં ખેડૂતોના સંગઠનની જરૂર

ખેડા જિલ્લો ગુજરાતનો બગીચો ગણાય છે. એ બગીચાની અંદર ખેડૂતો અનેક ભતનાં અનાજ, કપાસ, તમાકુ, શરૂ, વરિયાળી, ફળફળાદિ વગેરે પાક પકવતા હતા અને તેથી તેમના હાથમાં પુષ્કળ નાણાં આવતાં. તે વખતે ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોએ પકવેલા પાકને કાચું સોનું ગણવામાં આવતું હતું અને ખેડૂતો સુખી હતા. તેને લીધે જિલ્લાનો વેપાર સારો ચાલવાથી વેપારીઓ, મજૂરો વગેરે ઇતર વર્ગ પણ સુખી હતા. પરંતુ કેટલાંક વર્ષોથી અતિવૃદ્ધિ, દુષ્કાળ, હિમ, માવઠાં, તીક, કાતરા અને રોઝ વગેરે જંગલી જનવરોનો ત્રાસ, વગેરે કારણોથી ખેતીનો પાક ઘણો ઓછો થઈ ગયો છે. એટલું જ નહિ પરંતુ સરકારે હુડીઆગણના ભાવનો ફરકાર કરી ૧૬ પેન્સને જાહેર ૧૮ પેન્સનો રૂપિયાનો ભાવ કર્યો, તેમ અનેક તરફની ચૂસણનીતિ શરૂ કરી, ત્યારથી ખેડૂતોના પાકના ભાવ તદ્દન ઘટી ગયા. આથી ખેડૂતોને ખેતીના ધંધામાંથી ખેતીના ખર્ચ જેટલી પણ આવક આવતી બધે થઈ અને જિલ્લાના ખેડૂતો તદ્દન પામગાલ થઈ દેવાદાર થઈ ગયા છે. વળી ખેડૂતોના પાકને હરામખોરો, ચોર, વગેરે ચોરી લેઈ જાય છે, તેમજ લૂંટારૂઓ અને ધાડપાડુઓ તેમની માલમિલકત ઉડાવી લેઈ જાય છે, છતાં સરકાર તરફથી નેપાંએ તેવું તેમનું રક્ષણ થઈ શકતું નથી. આવાં અનેક કારણોથી ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોની સ્થિતિ ઘણી કફોડી થઈ ગઈ છે અને કેટલાયે ખેડૂતોને પોતાના કુટુંબનો જીવનનિર્વાહ ચલાવવા મુશ્કેલ થઈ પડ્યો છે. આ દુઃખોના ઉપાયો માટે ખેડૂતોના સંગઠનની જરૂર છે અને એવું સંગઠન કરીને નીચેની બાબતો ધારાસભાઓ, સરકારી અમલદારો, વગેરે આગળ ખેડૂતોના દુઃખોનો પોકાર રજુ કરી શકાય.

૧. ખેતીના પાકના બજાર જેટલા પ્રમાણમાં ઘટયા છે તેટલા પ્રમાણમાં મહેસૂલનો ઘટાડો.

૨. ઓછો પાક થવા છતાં મૂર્ખ અને સ્વાર્થી ખેડૂતોનાં રેકાથી સરકારી અમલદારો વધારે પાકની આનાવારીઓ કરે છે તે માટે જરૂરી ઉપાય.

૩. સ્થાનિક અને તાલુકાના અમલદારો તરફથી ખેડૂતોને થતી કનડંગતનું નિવારણ,

૪. જુજ કિંમતની મિલકતને અગર દફનો માટે ખેડૂતોને ફાર્ટમાં મોકલવાના થતા ખર્ચનો અને વખતની ગરમાદીનો ઉપાય,

૫. ચોર, લુટાર અને ધાડપાડુઓના ત્રાસગાંથી બચવા માટે જરૂરી ઉપાયો,

૬. સરકારે તોલમાપનો કાયદો કરી ૮૦ રતલનો માણ કર્યો, છતાં ગળગરના વેપારીઓ ૮૦ ગ્રેરને બદલે ૮૪, ૮૮, ૯૦, ૯૬ અને ૧૦૮ શેર સુધીના માણને હિસાબે ખેડૂતોના માણ લે છે. તે માટે જરૂરી ઉપાય,

૭. રોઝ, ભુંડ વગેરે જાતવરોથી ખેતીના પાકને થતા નુકશાનના ઉપાય,

૮. દરેક ગામમાં માણસ અને દોરની રક્ષિત પ્રમાણે કાયદા મુજબ માણસોને વાપરવા અને દોરને ચરવા ગોચર જમીનની માગણી,

૯. ખેડૂતોનો દેવાંગો, પ્રશ્ન,

૧૦. ચાકમાછ અને દૂધ જેવી ખેડૂતોની પેદાશ માટે રેલવે કંપનીઓમાં રેપેશિયલ લાડાની માગણી, અને

૧૧. ખેડૂતોનાં જીવન અનેક સંકટો વિશે ઉપાય. મહાસભા આખા હિંદના બધા વર્ગના અનેક પ્રશ્નોની લડત સરકાર સાથે ચકાવે છે તેમાં ખેડૂતોના પ્રશ્નો આવી જાય છે. કોઈ કોઈ વખત ખેડા જિલ્લા સમિતિ ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોનાં દુઃખો સંતોરે શંભા મારફત સરકારી અમલદારો આગળ રજૂ કરે છે. પરંતુ સરકારી અમલદારોને મહાસભાવાદીઓ તરફ સૂચ હોય છે, તેથી ખેડૂતોની ખરી ફરિયાદો મહાસભા તરફથી રજુ થતાં સરકારી અમલદારો ખેડકાર રહે છે. જિલ્લા સમિતિમાં ખેડૂતોની લાગણીવાળા માણસો ગણ્યા-ગાંડ્યાજ હોવાથી, વળી તેમને પણ મહાસભાનાં જીવન કાર્યો હોવાથી, ખેડૂતોનાં દુઃખો માટે સતત પ્રયાસ ચાલુ રાખવાની કુરસદ પણ મળતી નથી. આથી ખેડા જિલ્લા સમિતિ, ખેડૂતોના સંગઠન ચિવાય, ખેડૂતોની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરી શકે નહિ એ પણ સંભવિત છે, આના સંજોગોમાં ખેડૂતોનાં દુઃખો બકિતગત રજૂ કરતાં જિલ્લાના સરકારી અમલદારો અગર ધારાસભાના સભાસદો પણ સાંભળતા નથી, એટલે ખેડૂતોની સ્થિતિ 'નહિ વાટનો, નહિ વાટનો' એવા ધોળીના દૂતરા જેવી થાય છે. આ સ્થિતિમાં ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોનું સંગઠન કરી 'ખેડા જિલ્લા ખેડૂતમંડળ' નામની સંસ્થા સ્થાપવાની જરૂર છે.

મુંબઈ ઇલાકામાં ઘણા જિલ્લામાં ખેડૂતમંડળો સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. અને એવાં ખેડૂતમંડળોના સંગઠનથી સરકારી અમલદારોને ગહેરે કાને પણ ખેડૂતોની દાદ સાંભળવી પડી છે. દાહોદ તાલુકામાં દુકાળને લીધે ખેડૂતોની સ્થિતિ દેશી મચેલી, પરંતુ સરકારી અમલદારો-દુકાળ કબુલ કરતા નહોતા, તે છેવટે

તેવું કંઈક તો કષુલ કરવું પડ્યું જ છે, એ ખેડૂતોના સંગઠનનું જ પરિણામ છે. ખેડા જિલ્લામાં પણ ચાલુ સાલે કમી વરસાદથી ખેડૂતોની સ્થિતિ ખરાબ છે, પરંતુ મંગડન સિવાય ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોની દાદ સરકારે સાંભળી નથી. સંગઠન હોત તો ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતોનો પોકાર માર્યો જત નહિ, એટલા માટે ખેડા જિલ્લાના ખેડૂતો આ પ્રશ્નનો વિચાર કરે એવી હું આશા રાખું છું.

ખેડા જિલ્લામાં સને ૧૯૨૩માં ૨૪. મગનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલ, બેરીસ્ટર-એટ-લો, તરફથી ખેડૂતમંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું હતું, તે મંડળ તરફથી કોઈ પણ જાતનું ખેડૂતોના હિતનું સક્રિય કામ કરવામાં આવ્યું નહોતું. ત્યાર બાદ ગયા ડીસેમ્બર માસમાં નડીઆદ સંતરામમાં શ્રી. દાદુભાઈ પુરુષોત્તમદાસ દેસાઈના પ્રમુખપણા નીચે ખેડૂતમંડળ સ્થાપવા સભા ભરવામાં આવી હતી અને તે સભામાં ખેડૂતમંડળનું અધ્યક્ષ નક્કી કરવા કમીટી નીમવામાં આવી હતી, તેને છ માસ થયા છતાં આજ સુધી તે કમીટી કંઈ પણ કામ કરી શકી નથી અને સાંભળ્યા પ્રમાણે તે કમીટી ને મંજૂરમાં કંઈ કરનાર પણ નથી.

આ રીતે ખેડા જિલ્લામાં ખેડૂતમંડળ સ્થાપવા માટે પ્રયાસો થયા છે; પરંતુ તે મંડળની અંદર ખરા ખેડૂતો હોતા નથી, તેમાં તો જમીનદારો, વફીલો અને મૂડીવાદીઓ મુખ્ય હોય છે. એ મૂડીવાદીઓનું તથા જમીનદારોનું હિત અને ખેડૂતોનું હિત એકબીજાની સામે હોય છે, તેથી ખેડૂતમંડળ સ્થાપવામાં સફળતા મળતી નથી.

મુંબઈ સરકારના નાણાંપ્રધાન શ્રી જમનાદાસ મહેતા

જેહૂતોને નિહાલ કરી નાખવાના એમના કોડ

(ભાઈ વેળીભાઈનો ઉપરનો લેખ છપાયા પછી તુરંતજ, મુંબઈ સરકારના નાણાંપ્રધાન શ્રી. જમનાદાસ મહેતાએ તા. ૨૭:૫: '૩૭ની સાંજે મુંબઈમાં 'કોમસ' એન્ડુએટ્સ એસોસિયેશન'ના હોલમાં કરેલું ભાષણ વાંચ્યું. એમાં એમણે દર્શાવેલા કોડ સાચા પાડે તો ભાઈ વેળીભાઈએ જેહૂતમંડળ સ્થાપવાનું જ ન રહે. પણ સાચી વાત તો એ છે કે એ બધા મિથ્યા કોડ છે ને જેહૂતોએ તો પોતાના પેટ ઉપર આવી પડેલો સાપ નતેજ હાથેનો પડવાનો છે. —તન્ત્રી)

મુંબઈ ઇલાકાનાં પ્રધાનમંડળ જેવો વ્યાપક આર્થિક કાર્યક્રમ દિંદના કોઈ પંથુ રાજકીય પણ તરફથી રજુ કરવામાં નથી આવ્યો, એ હું હિંમતપૂર્વક કહું છું. ઇલાકાના જેહૂતોને માથે એક અજાગનું દેવું છે. સરકારની જ કરોડની મહેસુલની આવક છે, ત્યારે જેહૂતાનું દેવું કેમ શીટ? મારા મત પ્રમાણે તો સરકારે જેહૂતોનું દેવું પોના ઉપર લેઈ લેવું જોઈએ અને લેણદારો કે શાહુકારોને સરકારી પેપરોમાં તે ભરપાઈ કરી દેવું જોઈએ, જે પેપર લેણદારો જરૂર પડે ત્યારે વેચી શકે. ખડોતનું દેવું જો સરકાર પોતાને માથે લેઈ લે તો ૪૦થી ૫૦ વંરસમાં જેહૂતો કરજમુકત બની જાય.

ઇલાકાના પ્રધાનમંડળે ઘડેલા આર્થિક કાર્યક્રમનો બની શકે નેટલો બધો વ્યાપક અમલ કરવામાં આવશે અને જેહૂતોને પહેલી તકે જમીનમહેસુલમાં રાહત આપવામાં આવશે. પૂરો ચચેલા સને ૧૯૨૬-૩૭ના અને ૧૯૩૭-૩૮ના વરસમાં લગભગ રૂ. ૨૪ લાખની ઇલાકાના જેહૂતોને રાહત આપવામાં આવશે.

રીવિઝન સેટલમેન્ટ : લગભગ ૬૦ વર્ષ પહેલાં રીવિઝન સેટલમેન્ટ એ થયું હતું. તેમાં સમય પ્રમાણે ફેરફારો થતા રહ્યા. રીવિઝન સેટલમેન્ટ એ રીતનું થવું જોઈએ કે એકનો એક માલિક લાંબાં વરસ સુધી ન રહી શકે. સરકારની હાલની મહેસુલપદ્ધતિ પૂરતો ફેરફાર માગે છે અને એની તપાસ થવાની છે. ૨૧. ગોપાલ કૃષ્ણ ગોખલેએ જમીનમહેસુલ પદ્ધતિ વિષે વર્ગો અગાઉ અભ્યાસપૂર્ણ લેખો લખીને સરકારની મહેસુલનીતિમાં ફેરફાર કરવાની જરૂરિયાત છે એવું મહેર કર્યું હતું.

૧૦ રૂપિયાની આવક : જેહૂતોની બેદાલ રિયતિ છે એ હવે કોઈથી ચામળયું નથી. ૧ રૂપિયા ઉપર જેહૂતને રૂ. ૪ વ્યાજ આપવું પડે છે. મુદ્દત ભરવા જેહૂત હમેશ અશક્ત રહે છે. જેહૂતની એકરદીડ આવક 'એકિંગ તપાસ સમિતિ'એ રૂ. ૭૦ની, તે પછી કોઈએ રૂ. ૫૦ની, ત્યાર બાદ ફેટલાકે રૂ.

૪૦ની અને દાલમાં રૂ. ૧૫ની ગણવામાં આવે છે. મારે હિસાબે તો રૂ. ૧૦ની છે. આ રિયલિટી કેટલી જાંધી નિરાશાજનક છે! ખેડૂતનું આખું કુટુંબ ખેત્રીમાં રચ્યું-પચ્યું રહે, છતાં એને ખાવા પણ ન મળે! એટલે પહેલી તકે તો અમે મહેસુલમાં રાહત આપવાની સૂચના કરી છે. ઇલાકાના તાલુકાનો પોણો ભાગ આ રાહતમાં આવી જશે.

આર્થિક મંદીની અસર: લકાઈનાં વર્ગોમાં વસ્તુઓના ભાવો એકદમ ઊંચા ગયા હતા એટલે મહેસુલના ટકા પણ એના પ્રમાણમાં વધ્યા હતા. પણ આજે તો છેલ્લાં સાત વર્ષથી આર્થિક મંદી આવી છે એટલે વસ્તુના ભાવો ઓછા થયા છે. ખેડૂતને તેના ઉત્પન્નમાંથી કંઈ ગળતું નથી. ખેતી તો અનિશ્ચિત ફળ આપનારી છે. એ કોઈ મશીનરી નથી કે આટલા કલાક કામ કરવાથી અમુક સપ્તાહમાં કે જ્યામાં માલ તૈયાર થઈ જશે! ખેડૂતને તો અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, હિમ, જીવડાં અને દોરનો ત્રાસ નડતો રહે. એના પાકમાંથી એને ભાગે ઘણું જોખું આવે, અને આ વર્ષોમાં તો અનાવૃષ્ટિએ ખેડૂતો ઉપર કેટલો વર્નાઓ છે એટલે ખેડૂતો દેવામાં ફગતા ગયા છે. એમને ટે અમારો કાર્યક્રમ છે.

પડતર જમીનનો ઉપયોગ: ઇલાકામાં ૪ કરોડ અને ૪ લાખ એકર જમીન છે, તેમાં ૩ કરોડ અને ૨૦ લાખ એકર જમીનમાં જ વાવણી થાય છે, ૧ કરોડ અને ૮૪ લાખ એકર જમીન પડતર રહે છે.^૧ આ જમીનમાંથી સારો પાક એકદમ ઉત્પન્ન ન થાય એ માટે ગરીબ મજૂરોને એ જમીન વાવવા માટે આપવાની અમારી સૂચના છે. જોકે તેમાંની કેટલીક જમીન થોડો થોડો સારો પાક આવે એવી પણ હશે. જમીન પડતર રહેવાનું કારણ એ છે કે મોટાં સહેરામાં ખેડૂતો મજૂરી કરવા આવી લાગ્યા છે, પણ હવે તેમને એ જમીન મહેસુલ માફ કરીને વાવવા માટે આપવામાં આવશે તો લગભગ ઇલાકાના ખેડૂતોનાં બે લાખ નિરાધાર કુટુંબોને કાયમને માટે કામ મળશે. અને જો એમ ન થાય તો એ પડતર જમીન કોઈ લેવાનું નથી એ ચોક્કસ છે એવી અમારી આ પ્રયાસોની સૂચના છે. મહેસુલ સંબંધેનો કાયદો કરતા પણ અમારી લલામણુ છે. એ વિના મહેસુલપદ્ધિ ચોક્કસ પાયા ઉપર ચલી ન શકાય.

આપણા ઇલાકામાં રૈયતવારી જમીનપદ્ધતિ છે. જો કે સરદારો, ઇનામ-

*—

દારો વગેરે વચગાળાના માણસોં છે. આ જમીનદારો ખેડૂતોને પૂરતું મહેનતાણુંમે આપતા નથી. આ સંબંધમાં સરકારે તપાસ ચલાવવાની પણ દરખાસ્ત કરી છે.

દિંદના ખેડૂતને ૪૦૦ ટકા બાજબી ભરવું પડે છે, એ ત્રાસદાયક સ્થિતિનો નાશ સરકાર તેમનું દેવું પોતાને માથે લે અને અને તેના બદલામાં લેણદારોને તે પેપરોમાં ભરપાઈ કરી આપે. ખેડૂતો પાસે થએલા લેણાનો સરકારે બાજબી દર, જેકનો ૩ ટકા હોય તો તેનો, ૪ ટકાથી વધારે ન રાખવો બેઠબે.

૧. સાહુકારી સોસાયટીઓ : મદકારી મંડળીઓ અને લેણ મોર્ટગેજ બેંકોની નીતિ જગ પછુ પ્રશંસનીય નથી. મદકારી બેંકો બેંકોના નામ નીચે લોહી-ચૂસક સાહુકારો જ છે. પેસો એક સાહુકાર એક ખેડૂતને ચૂસી લે છે, જ્યારે મદકારી બેંકો તો સંખ્યાબંધ ખેડૂતોને દેવામાં નિરંતર ફાપાં છે. કોઈ લેણ મોર્ટગેજ બેંક ૧૦૦ કરોડનું દેવું નહિ આપી શકે અને બધી બેંકોની સરકાર બહિષ્કારી પણ ન આપી શકે. થોડી બેંકોને અપાએલી છે તે બેંકોથી કાંઈ દિવસ ન વળે. દેવાં સંબંધમાં સરકાર નણકના વખતમાં કાંઈક જરૂર કરશે.

દિંદના કિસાનોની સંજ્ઞામતી સરકાર તરફથી મળતી નથી. પશ્ચિમમાં તો મજૂરો બાજબી જન્મે તે મરે ત્યાં સુધી તેની આર્થિક જવાબદારીઓ સરકાર મંભાળે છે. એને તો કામના કદાકા પ્રમાણે મજૂરી કરવી રહી. મજૂરોની સ્થિતિની તપાસ કરીને હેવાલ તૈયાર કરવા અને માર્ગદર્શક કરવા માટે છંનિવાથી નિખળાવોને બેલાવવાની અમે દરખાસ્ત મૂકી છે. છંનિવાના પ્રગ્નસંધની આન્તરરાષ્ટ્રીય મજૂરપરિષદના કાર્યવાહકો અરેખર સુંદર કાર્ય કરે છે.

૫૦ લાખ પાણી માટે : યવા કરોડના ખર્ચના અમારા અંદાજમાંથી ૫૦ લાખ તો લોકોને પાણી પૂરું પાડવામાં ખર્ચશે. એમાં દર વર્ષે ૫ લાખનો ઉમેરો થતો રહેશે. લોકોને વરસાદ ન આવવાથી પાણીનો અનહદ ત્રાસ વેડંબો પડે છે અને ઉનાળામાં તો પાણીના પોકારો પડે છે, તે પ્રાયગિક અને સંજીવનો જરૂરિયાતને પહોંચી વળવાની અમારી પહેલી નેમ છે.

મહેસુલનીતિમાં ફેરફાર, મહેસુલી તાત્કાલિક રાહત, પાણીની તંગીનો નાશ, વગેરે આર્થિક કાર્યક્રમો સંતોષકારક અમલ કરતાં વખત લાગે, પણ ખો શકે તેટલી ઉનાવળે એને અમલ કરવાની અમારી ઇચ્છા છે.

('મુંબઈ સમાચાર,' તા. ૨૬:૫:૧૯૬૩)

કુળવાન કાણુ?

કોણુ જાણે કયે ઉપકારે આપણી પાટીદાર જાતિમાં સમાજે કેટલાકને કુળવાનો પ્રદકાળ આપ્યો છે. ગાપદાદાઓએ મરણક્રિયાના તેમજ લગ્નના પ્રસંગોએ જમણો જગાડી વાહવાહ કહેવંડાવેલી હોય તેનું અભિમાન આજના કુળવાનો લેઈ પોતાને કુળવાન માને મનાવે છે. કેવળ એવાંજ કારણોએ કુળવાન થવું તે તો અજ્ઞાનતાજ કહેવાય. ‘આપ મુશ્યા વિના સ્વર્ગે ન જવાય,’ એ કહેવત વિરહ ગાપદાદાઓની આગર ઉપરજ મદાર બાંધી પોતાને કુળવાન માનવો તે અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજું શું? ‘અમે તો ફલાણાના કુટુંબના, અમારાથી ફલાણા કુટુંબની કન્યા ન લેવાય. ત્રણ હજાર પરકણના આપે, માટલીમાં પાંચસો એકાવન મૂકી ઉપર પાંચ તોલા સોનાનો અછોડો બાંધે, લગ્નવિધિ વખતે મંગલે મંગલે વરને જણુસ આપે અને કન્યાને બે ત્રણ હજારની જણુસો કરાવે તેનીજ કન્યા અમારાથી લેવાય.’ આવો ફકો રાખવો તે તો આજના કુળવાનોનો મુદ્રાલેખ થઈ પડ્યો છે. ઘણાંય વર્ગોથી કરકમર કરી એકઠો કરી રાખેલો પૈસો, પોતાની પુત્રી કુળવાનને ત્યાં સુખી થશે એમ માની, કુળવાનને ત્યાં પરણાવવામાં પોતાને કુળહીન માનતા લોક ખર્ચે છે.

ગિચારી ગાયસમી પુત્રી સુખનાં સ્વપ્નાં સેવતી વહુપદને પામે છે. પરંતુ કુળવાનની રાજનીતિ તેને વહુપદને પામવા નહિ દેતાં એક હલકટ નોકરડીની પદ્ધતિ આપે છે. આખો દિવસ દામ કરી ઘરનાં દરેકના જમ્યા પછીથી વધેલું જમી દરેકનો એકંવાડો તેણેજ સાફ કરવાનો હોય છે. સામ્રે આવતાંજ કુળવાન સામુનણુંદની નીચ વાણીથી રાજગારેલાં મહેણાં સાંભળી વહુ ખૂણે બેસી આંસુ સારી નિરાશામાં પોતાનાં માતાપિતાને શાપ દે છે. તેને પરણનાં જેટલો હર્ષ થાય છે તેથી વધારે દુઃખ તે વખતે થાય છે. શારીરિક તેમજ માનસિક દુઃખોથી તે નિરાધાર બાળા કુળવાનશાહીની ઘંટીમાં દળાય છે. લાજ કાઢી શ્વાસોછ્વાસમાં સ્વચ્છ હવા મેળવી શકતી નથી. બહાર ફરવાની ગતિ હોવાથી પુસ્તકાલયમાંથી તેમજ સારા પુસ્તકો પાસેથી સારા વિચારો ગ્રહણ કરી શકતી નથી. આવી રીતે આશાવાન બાળાની બધી આશાઓને કુળવાન-શાહી રાજનીતિ છૂંદી નાખે છે.

આખરે કુળવાનને ત્યાં પોતાની પુત્રી પરણાવનાર પણ ‘પરનાય છે અને પાછળથી પુત્રીઓનો નાશ કરવા માંડે છે. પણ કુળવાનનો મોહ છોડી દેઈ તે જેટલો પૈસો કુળવાનને ત્યાં પોતાની પુત્રી પરણાવવામાં ખર્ચે છે તેથી ક્યાંય જોહો તેમને વિદ્યા આપવામાં ખર્ચે તો તેમને પસ્તાવાનો વખત ન

આવે. ગાટે વિદ્યામાં પૈસો ખર્ચી પોતાની પુત્રીને ઇચ્છિત વર શોધવાની શક્તિ અપાવે તો તે પુત્રીઓ અને પોતે પણ સુખી થાય. કન્યાઓ ઇચ્છિત વર શોધી આદર્શ લગ્ન કરી સત્યનીતિથી પોતાનો જીવનપ્રવાહ આગળ ચલાવી દંપતીજીવન જીવી જતાવી સમાજની આંખ ઉઘાડી સાચા કુળવાનનું દશ્ય સમાજને બતાવે. તેવાં લગ્ન કરનાર થોડાં સાચાં ઉદ્ધારક માણસો આપણા સમાજનાં યુવકયુવતીઓનાં કંઠાસમય જીવનને ફેરવી સાચા દંપતીજીવનને માર્ગ દોરશે.

પણ સમાજમાં બ્રહ્મના વર્તીવનાર અનેક અંશે કુળવાન છે. જન્મવું, પરણવું, પ્રગ્ન થતાં જાળપણથી પરણાવી પોતાનાં પુત્રપુત્રીનાં કંઠાસમય જીવન જોઈ પોતે આશરૂદાર મનાવું તેજ આજના કુળવાનોનું જીવન. પોતાના જ ભાઈઓને કુળહીન ગાનનાર એવા કુળવાનો (!) આત્મજોતે લાઇ માને તે તો અસંભવિતજ છે. તેમજ કુળવાનો કુળહીનનું હિત ઇચ્છે તે પણ અસંભવિતજ છે. પોતાના ભાઈનુંજ કલ્યાણ નહિ ઇચ્છનાર દિનંદનું કલ્યાણ તો ક્યાંથીજ ઇચ્છશે? જ્યાં સુધી આપણા સમાજમાં આવું ધર્તિગ ચાલશે ત્યાં સુધી આપણી ઉન્નતિ ક્યાંથી થશે? ઇચ્છિત લગ્ન કરી સત્યનીતિથી પોતાનો જીવનપ્રવાહ ચલાવી ખરેખર દંપતીજીવન જીવી બતાવે તેજ ખરો કુળવાન, તેજ સમાજનો સાચો ઉદ્ધારક અને હજારો યુવકયુવતીનાં જીવન છૂંદાતાં બચાવનાર તારણુદાર!

પસાણા

મોહનભાઈ ગિરધરભાઈ પટેલ

દશકોશી

આ જ માનામાં કોઈ પાટીદાર બંધુ એવા તો નહિજ હોય, જે ઉપરના ચાર અક્ષરના નામથી અગ્નિજો હોય. ઘરડાઓના વખતમાં દશકોશીની જે ખ્યાનિ હતી તે બધી ધૂળ મળી ગઈ છે. ચરોતર સાથે સરખામણી કરતાં કેળવણીમાં તે ઘણો પાછળ છે. દશકોશીમાં જન્મીનનો તોટો નહિ હોવાથી અહીંના પાટીદારો તેની પાછળ મંડેલા તો ખરા, પણ તેમાં ફાવી શક્યા નહિ. વરસ વરસને ખાતું આવ્યું. ડાંગર ઉપર તેમનું ઘણું જોર હોવા છતાં કુદરત તદ્દન અવળી પડી. પેતીકારોને પેતીમાં અતિવૃષ્ટિ, અગાવૃષ્ટિ, હિમ, તીડ, કાનરા, ઉદર, ગેર, વગેરે વિધ્નિ આવી પડે છે. સાધન હોય તો વિધ્નોના થોડા ઘણા રસ્તા નીકળે; પણ જાણુનો કપોડો જાણુમાંજ મરે, તેમ તેમણે જન્મીનને છોડી નહિ ને જન્મીને તેમને છોડ્યા નહિ. ચરોતરના ભાઈઓ ભાગલામાં

આવેલી વીધા એ વિદ્યા જમીન ઉપર આધાર ન રાખનાં આક્રિકા જેવાં ખાંડાં શોધી સુખી થયા.

દશકોશીવાળા ‘મીયાં પજા પજુ તંગડી ઊંચી’ એ કહેવત પ્રમાણે દેવાં કરી કાઢ કાઢ ગામોમાં ખારમાં કરીને દજી ખરાગ થાય છે. સેંકડે ૮૦ ટકા બંધ થયાં છે તેમાં ૫-૭ સુધારાને અંગે, પણ ૭૦ તો તેઓ પૈસેટકે આવી રહ્યા તે કારણે થતાં નથી. જો કુદરત તેમના લાભમાં હોત તો હોડતજ નહિ. ટૂંકમાં ખરાગ વર્ષોથી પાક થતા નથી ને તેથી તેમને કાંઈ ધીરણું નથી, તેથી મોટા વરા અટકી પડ્યા છે.

તેમના પંચની વાતો લખીએ તો પાનાનાં પાનાં ભરાય. કાંઈ ગામ એવું નથી, જેમાં ૨-૩ તડ ન હોય. પંચમાં પણ ૩ મોટા ફાંટા પડી ગયા છે. આથી લાગ આવ્યે ચાલાક લોક એકમાંથી બીજામાં જતા રહે છે. ઘણે દંદાડે પંદરેક દિવસ ઉપર એ પંચ ભોગાં મળ્યાં છે, જેમને ફેંસલા કરતાં ફક્ત ૧૭ દિવસ આજ્ઞા ગયા હતા! સેંકડે ૮૦ ટકાને લાભ નથી, છતાં કુંડાળામાં ગોથાં ખાયા કરે છે, તેમને સહેજે કન્યાઓ ઉનારવાનું ઠેકાણું મળે છે. પાહોશ લોક કુંડાળાનો લાભ લેઈ કન્યાઓ ખેંચે છે, પણ ૮૦ ટકા વાળાના હોકરાઓ માટે તો ફરતાં નાનાં ગામડાંમાંથી કન્યાઓ મેળવવી પડે છે. આટલું છતાં ‘હું ખરોજ કે પંચમાં હું એમ કહેવરાવું,’ એવી વૃત્તિ અનેકની છે.

ભાત, ખારેજ, નવાગામ, અસલાલી, વહેલાલ, કણુલા, દેદગામ ને મહીજ જોડે સરખાવતાં ઊંવારસદ સુખી છે. તેમને ગોળની કન્યા મળે છે, છતાં ચરોતરમાં જનાર પાસેથી રૂંડ ઝોડાગ્યા છે.

પાટીદારની આખી જાતિમાં પહેલું માસિક પત્ર ‘લેઉઆ વિજય’ કાઢનાર અમલદાર-નિવાસી ભુલાલાઈ પ્રાગજીલાઈએ પંચનું બંધારણ સુધારવા ઘણી મહેનત કરી, પણ તે પાણીમાં ગયાથી તેમને પંચનો અભાવ થાય તે દેખીતું છે. તેમણે પોતાની દીકરી સુખી ક્યાં યશે એ વિચારી એક ત્રીજેજ રસ્તો પકડ્યો છે ને તે એ કે તેમણે મહુધાના અમીન લાખલાલભાઈ ઘેલાલાઈ (મુજબના સોલીસીટર, ઓનરરી મેજિસ્ટ્રેટ, જે. પી. ઇ.) સાથે તા. ૧૨:૫:૩૭ને રોજ તેનું લગ્ન કર્યું છે. એવ પદ્માએન મેટ્રોક છે, તેથી આ જુગલ જોડું જન્યું છે. આમની પાસે પંચ ગુનાના રૂપિયા એ હમ્મર માગે, પણ ભુલાલાઈની મરજી આપવાની હોય તેમ લાગતું નથી. આમળ થાય તે ખરૂં. દશકોશીના પાટીદારો કુંડાળામાં ન પડી રહેતાં હોકરાં સુખી થાય તેવી જગ્યાએ પગલાવવાનું રાખે તો સાફ, એટલે કે ઠીકલાગે ત્યાં આપે ને ઠીક લાગે ત્યાંથી લાવે.

સોલીસીટર લાઇવાલ છ. અમીન-એક લેખે મુધારક ગણીએ તો ગણાય, પણ જૂના રિવાજના તેમના પિતા ઘેલાલાઇ, લુલાલાઇ કનેથી ચરોતરના રિવાજ મુજબ કાઇ દાવું લીધા વગર રહ્યા નથી. આ અક્સોસની વાત કહીએ તો ચાલે, કારણકે દીકરા તો “મારા આપ મળે, આટલી ઉમરે તેમને નારાજ થવું પડે તે કીક નહિ” કહી કાને હાથ દેતા. મુધારક તરીકે તેમનો વિચાર સામ્રેયું કમુંબો કરવાનો નહોતો, પણ કમુંબો તો કરવાનું પડ્યો હતો.

અસલાલી, તા. ૧૫:૫:૩૭

રજુજોડલાઇ બકોરલાઇ પટેલ

બાળકનો અટકાવવા ઇચ્છનારને સૂચના

હાલમાં લગ્નગાળો ચાલે છે, તેથી ધણું લગ્નો થાય છે; તેમાં ધણું બાળકનો પણ થાય છે, તે પૈકી કેટલાંક બાળકનો સંબંધે પોસ્ટમાં દરેજ નનામા પત્રો મારા ઉપર આવે છે. તે પત્રોમાં બાળકનું કરનાર, કરાવનાર અને મદદ કરનાર સાથે ફરીઆદ કરવા જોડતી હકીકત આવતી નથી, તેવા પત્રો નકામા હોવાથી નાખી દેવામાં આવે છે. બાળકનોની ફરીઆદો કરવામાં પૂરતી હકીકત ન હોય તો ફરીઆદ થઇ શકે નહિ. નનામા કાગળ આવવાથી જોડતી હકીકત મેળવવાની મુશ્કેલી પડે છે, તેથી તેવા કાગળો લખનાર લાદ્યોએ મારી માહિતી માટે પોતાનું નામકામ પૂરેપૂરું આપવું. તે નામકામ કાઇ પણ સંજોગમાં કાપીને જણાવવામાં આવશે નહિ.

બાળકનોની ફરીઆદ કરવામાં નીચેની હકીકત જોઇએ :

(૧) વરનું નામ તથા જન્મતારીખ, અને જન્મમરણના રજિસ્ટરનું તે બાળકનું સર્ટીફિકેટ.

(૨) કન્યાનું નામ તથા જન્મતારીખ, અને જન્મમરણના રજિસ્ટરનું તે બાળકનું સર્ટીફિકેટ.

(૩) વરના આપનું આખું નામ, આશરે ઉમર અને ગામ.

(૪) વરની માનું નામ અને આશરે ઉમર.

(૫) કન્યાના આપનું આખું નામ, આશરે ઉમર અને ગામ.

(૬) કન્યાની માનું નામ અને આશરે ઉમર.

(૭) કન્યા પધરાવનાર તેના મામા, અગર બીજા જે હોય તેનું નામ ગામ અને ઉમર.

(૮) લગ્ન કરાવનાર ગોરનું નામ, ઉમર અને ગામ.

(૯) લગ્નની તારીખ અને ગામ.

(૧૦) લગ્નમાં કોણે કન્યાદાન આપ્યું અને કોણે કોણે ભાગ લીધો તે જાતે જોનાર સાથે અને નિહર સાક્ષી હોય તેનું નામ અને ગામ.

(૧૧) લગ્નની કંઠાતરી અને તે એક પક્ષની.

ઉપરની હકીકત રમાનિક યુવકો અગર બાળલગ્ન અટકાવવા ઇચ્છતા રાખનાર રાખસોએ મોકલી આપવી જોઈએ. એવી હકીકત વિના નનામા પત્ર લખે, તેથી ફરીઆદ થઈ શકે નહિ. બાળલગ્ન અટકાવવાની ઇચ્છા રાખનારે તો નિહર જતી પોતાના નામ સાથે ઉપર જણાવેલી સવિસ્તર હકીકત મોકલવી જોઈએ અને કેસ પુરવાર કરવા જોઈતી મદદ આપવી જોઈએ.

નરસંડા તા. ૧:૬:૩૭	}	વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ મંત્રી, ગુજરાત પારીદાર મંડળ.
----------------------	---	---

—*—

જાણવાજોગ

૬. લસણ

બ્રહ્મચરિય નામ નવું છે. પણ એના ઉપાય તરીકે હમણાં બહાર આવેલું લસણ જૂના કાળથી આ દેશના ખેતરોમાં વપરાય છે. પણ એ વસ્તુ આ દેશમાં બહારથી આવેલ છે એમ લાગે છે. “લસણ, ગાજર, કુંગી, મીંદાની બળી અને અપવિત્ર જમીનમાં ઊગેલી વસ્તુઓને મનુષ્યે દ્વિજાતિ માટે અભક્ષ્ય કહી છે” (મનુ અ. ૫, શ્લો. ૫). અને સાહજીના મોટા ભાગમાં તથા ચુસ્ત વૈષ્ણવોમાં મનુસ્મૃતિનો આ આદેશ હજી પળાય છે. પણ બાકીના લોકોના ખેતરોમાં લસણકુંગળીને મોટું સ્થાન છે અને આયુર્વેદના ગ્રંથોએ આ વસ્તુની આભડછેટ સ્વીકારી જ નથી. દ્વિજો લસણ નથી ખાતા તેનું જે કારણ વૃદ્ધ વાગ્બટમાં તથા નાવનીતકમાં આપ્યું છે તે આ વસ્તુઓનું પરદેશી મૂળ સૂચવે છે. લસણની ઉત્પત્તિ માટે ઉપર કહેલા એય ગ્રંથોમાં નીચેની પૌરાણિક કથા આપી છે: “અમૃતમંચનને પ્રસંગે ત્યારે વિષ્ણુએ ચક્રથી રાહુનું માથું કાપી નાખ્યું ત્યારે એના ગળામાંથી જે અમૃતગિદ્દુઓ જમીન ઉપર પડ્યાં તે લસણ રૂપ થયાં” (વૃદ્ધ વાગ્બટ ઉ. અ. ૪૯ અને નાવનીતક શ્લો. ૧૦-૧૧).

*

*

*

હાલમાં પણ આપણા દેશમાં એના આ ગુણો લોકપ્રસિદ્ધ છે. સંધિવા વગેરે વાત રોગો ઉપર લોકો લસણનો ઉપયોગ કરે છે. શરદી લાગી હોય

ત્યારે પણ ખવરાવે છે. દમની કેટલાક દરદીઓને લસણના ઉપયોગથી ફાયદો થયાનું ઘણા વખતથી સાંભળીએ છીએ. અલગત, દમની ઘણીખરી દવાઓની પેઠે આનો પણ ફાયદો અસ્પષ્ટાલિક હોવાના દાખલા મને મળ્યા છે. જોકે હાલમાં યુજ્જનાના એક સુપ્રસિદ્ધ વિચારક પોતાના જૂના અને વારંવાર ગદ્ય હેરાન કરતાં દમ માટે લસણની એકએક કળી ખાય છે અને એથી એમને ફાયદો છે, એમ ખજર સાંભળ્યા છે. હાલમાં બ્લડપ્રેશર ઉપર લસણ ગુણકારી હોવાની વાત બહાર આવી છે. આ બ્લડપ્રેશરનો આખાદ પર્ણાવ તો આયુર્વેદિક સાહિત્યમાં મળતો નથી. પ્રાચીન અને અર્વાચીન વૈદ્યકની રોગવર્ગીકરણ પદ્ધતિ જ ભિન્ન હોવાથી આવા રોગનાઓના પર્ણાવ ન મળે એમાં આશ્ચર્ય નથી. પણ બ્લડપ્રેશર વધી જવાથી ઘણી વાર ઉન્માદ (ગાંડપાણ) થઈ જાય છે. અને વૃદ્ધ વાગ્બટમાં ઉન્માદના યોગોમાં એક લશુનદ્રુત પણ છે. વળી હાલમાં જ મળી આવેલા વૃદ્ધ છવ્વડતંત્ર નામના ગ્રંથમાં પણ લસણને ઉન્માદહર કહ્યું છે.

આટલી જૂની માહિતી. હવે બ્લડપ્રેશરનું દરદ હાલમાં ઘણું સામાન્ય થવાથી એના ઉપાયો પણ શોધાય એ સ્વાભાવિક છે. સર્પગંધાની શોધ હમણાં જ બહાર પડી છે, અને એ વસ્તુ પુષ્કળ વપરાવા પણ માંડી છે. પછી મહાત્મા ગાંધીજી હાલમાં લસણ ખાય છે, એમ મારા મિત્ર 'પ્રદ્યાન'ના તંત્રી લાહરી રામનારાયણ પાંકડ પાસેથી સાંભળ્યું, એટલું જ નહિ પણ એમણે પોતે પણ એનો ઉપયોગ કરવા માંડ્યો એ જોયું, એટલે લસણ ત્રિપે નિઝાસા ઉદીપિત થતાં થી. પાંકડની જ મહાદેવ શ્રી. મહાદેવ હરિલાલ દેસાઈને પુછાવ્યું, અને એમણે જવાબમાં લખ્યું કે બ્લડપ્રેશર ઉપરના એક જાણીતા પુસ્તકમાં લખ્યું છે કે લસણના પ્રયોગથી અનેક વાર પ્રેશર ૩૦-૪૦ સુધી ઉતર્યું છે. ડાક્ટર અનસારી સાહેબની આ ત્રિપે ખાસ લક્ષ્યમણ હતી. અને અમારી ઉપર એક સ્પીડનની જાણ નામે આડારોઝન મીન હમેશાં ડાગળ લાગે છે તે તો લસણને દરેક બ્લડપ્રેશરના વાધિમાં અને દરેક આંતરડાના દોષમાં અકસીર મળે છે. એનામાં Toxinsને જહાર લાવવાની અજગ્ય શક્તિ છે. ગાંધીજી રોજ અટ્ટી તોલા સુધી લસણ કાસું વાટીને ખાય છે. બ્લડપ્રેશર હતું ત્યારે તો ખાતા હતા જ, પણ હજી ખાવાનું ચાલુ જ છે. એમનું બ્લડપ્રેશર હાલ તદન નોર્મલ છે.

*

*

*

હવે હાઈબ્લડપ્રેશર સામાન્ય અવલોકનમાંથી આંતરડાના સડા સાથે જોને નજીકનો સંબંધ છે એવી કેટલીક દૃષ્ટિકોણ મારા જાણવામાં આવી છે. સારા પ્રવાસીઓ અને સારા વાંચનારાઓ જાણે છે કે હાઈબ્લડપ્રેશર ઓછું કરવા

માટે એક જૂનો અને ઝાણીનો ઉપાય લસણ છે. યુરોપખંડના લગભગ બધા દેશોમાં લોકોની ધરગથ્ય દવા (Folk Remedy) અને લોકપ્રિય દવાઓમાં લસણ જૂનામાં જૂની વસ્તુ છે. અને દવા તરીકે એનો ઉપયોગ પ્રાચીન રોગ સુધીજ નહિ પણ પ્રાચીન ભારત પર્વત પહોંચે છે.

પણ સાચું પુછાવો તો આ લેખકને લસણ તરફ ખોરાક કે દવા તરીકે અંગ્રેજોને સહજ એક જાતની સૂઝ હતી. પણ જ્યારે હકીકત સામી આવીને ઊભી રહે ત્યારે મનના પૂર્વગ્રહો હોડી દેવાની તૈયારી હોવી એજ વૈજ્ઞાનિક વૃત્તિની કસોટી છે, અને ઉચ્ચ ગંધ પેટેજ લસણના પક્ષમાં હકીકત પણ ધણી છે. જેમ એ બેય કોડલીવરઑઑધલમાં પણ છે. લસણને વનસ્પતિજન્ય કોડલીવરઑઑધલ કહેવામાં આવે તો જરાય ખોટું નહિ.

*

*

*

હવે લસણ જેમ બ્લડપ્રેશરનો ઉપાય મનાય છે તેમજ આંતરડાના મડાનો પણ ઉપાય મનાય છે.

*

*

*

વિશેષ ખૂણી તો એ છે કે આંતરડાનો સડો અટકાવીનેજ પણ નાની રક્તવાનિનીઓ અને કેશવાહિનીઓ (capillaries) ને વિસ્તૃત કરીને બ્લડપ્રેશર ઓછું કરવાની લસણમાં શક્તિ છે. અને આ શક્તિનો પુરાવો એ છે કે ચામડી વાટે લસણની રસક્રિયાનું લોહીમાં ઇન્જેક્શન આપવાથી બ્લડપ્રેશર ઓછું થવાના માણસોમાંજ નહિ પણ પ્રાણીઓમાં પણ પુરાવા મળ્યા છે.

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમાંથી

દુર્ગાશંકર કે. શાસ્ત્રી

‘પ્રસ્થાન,’ કાગળ, ૧૯૯૩

૧૦. હંખદર

અમદાવાદ વાળા ડૉ. તલવલકર, જેઓ હમણાં વિલાયતમાં છે, તેઓ ત્યાંથી લખે છે:

“મહાત્માજીએ લોહીનું દવાણુ ઘટાડવાને લસણનો ઉપયોગ કરેલો તે વિષેના ‘હરિજન’માંના તમારા લેખની કાપલી તમે મારે ધરને સરનામે મોકલી તેને સારું હું તમારો બહુ આભારી છું. લસણના ઔષધિ તરીકેના ઉપયોગનો જેમ જેમ વધારે અભ્યાસ કરે છું તેમ તેમ મારી વધારે ને વધારે ખાતરી થતી જાય છે કે લસણ એ એક સચોટ-છલાજ છે. આયુર્વેદમાં લસણને ગરીબની કરતૂરી કહ્યું છે, ને અનેક રોગોના છલાજ તરીકે એની પ્રશંસા કરી છે. આપણા દેશમાં મળતી ઘણી ઘીને દવા તરીકે ઘણા કામમાં

આવે એવી હોય છે, પણ સગવડોને અભાવે દિંદી વૈદ ડાકટરો એ દવાઓને એની યોગ્ય ભૂમિકા પર મૂકી-ચકતા નથી. એનો એક દાખલો આપું. અહીં વિલાયતમાં ‘લેન્સેટ’ નામનું વૈદકનું એક જાણું નીકળે છે તેમાં હળદરના અદ્ભુત ગુણો વિશે એક યુરોપિયન સંશોધકનો એક લેખ છપાયો હતો. ચાર જ મહિના પહેલાં મેં અહીંના એક આહારશાસ્ત્રના સંશોધકને હળદરનો એક નમૂનો આપેલો, ને પૂછેલું કે આયુર્વેદમાં હળદરનો યકૃતને (કલેજને) ઉત્તેજિત કરવાનો ગુણ પ્રસિદ્ધ છે તે ઉપરાંત એમાં કંઈ ગુણ છે કે નહીં! મને આશ્ચર્ય એ થયું કે આ અદ્ભુત વૈજ્ઞાનિક હળદર કદી જોધ નહોતી કે એને વિશે સાંભળ્યું નહોતું. ‘લેન્સેટ’માંના લેખના લેખકે એ ‘શોધ’ કરી છે કે યકૃતને ઉત્તેજિત કરી જળવાન કરવાની શક્તિ જેટલી હળદરમાં છે તેટલી ખીખ કશામાં નથી. હું એટલું તો દિગ્ગતભરે કહું છું કે હિંદુસ્તાનમાં ખીજ ધણી ચીજો એવી છે જેને વિશે આધુનિક પદ્ધતિએ સંશોધન થયું હોય તો એના ગુણ જણાઈ આવે. પણ આને માટે અહુજ નિરાજ મરંજનમવાળી પ્રયોગશાળાઓમાં ખાસ તાલીમ પામેલા માણસો તરફથી નિયમિતપણે ને ધીરજપૂર્વક અભ્યાસ થવો જોઈએ. હિંદુસ્તાનમાં તો આજે એ જગેનો અભાવ છે.

“આયુર્વેદની ધણી દવાઓ અહુજ સરતી ને ખરેખર અહુ અકસીર હોય છે, પણ અમે પશ્ચિમનું વૈદક શીખી આવેલા લોકો પશ્ચિમની ભલકથી એટલા અંગ્રમ્મ ગયેલા હોઈએ છીએ કે અમે ભાગ્યેજ જરા થોભીને વિચાર કરીએ છીએ કે મોંઘી પાશ્વત્ય દવાઓને અદલે અહુ સરતી દેશી દવાઓ વાપરી શકાય એમ છે કે નહીં?”

(‘હરિજનજંધુ,’ તા. ૩૦:૪:૩૭)

૧૧. વૈદ્યોનું વાર્ષિક: લેખકો અને પ્રકાશકોને વિનંતી

વીસથી વધુ સંભાવિત લેખકોના સહકાર અને ૧૭૫થી વધુ પાન સંખ્યા સાથેના ‘વૈદ્યોનું વાર્ષિક’નો પ્રથમ અંક તા. ૧૭મી ઓક્ટોબર ૧૯૭૭ને દિને ગદાર પડશે. પ્રાણાચાર્ય ડૉ. પોપટ પ્રબુરાગે, આયુર્વેદિક શિક્ષણસંસ્થા જોડેના તેમના સંબંધની આગતમાં એમણે મેડીકલ કાઉન્સિલે તેમની વિરૂદ્ધ કેસ કર્યો હતો, તેમાં સને ૧૯૧૭ના ઓક્ટોબરની ૧૭મી તારીખે તેમણે વિજય મેળાએ, એટલે પ્રકાશન માટેની એજ તારીખ મને યોગ્ય લાગી છે.

જેમની જોડે ખાસ પત્રવ્યવહાર નથી થયો, તેવા જે જે લેખકમિત્રોને પોતાનો મૌલિક લેખ મોકલવાની હોંસ અને તમન્ના હોય, તેમણે પોતાનો લેખ જુન માસની આખર તારીખ લગીમાં મોકલી આપવા કૃપા કરવી.

જેમની જોડે પત્રવ્યવહાર ચાલુ છે, તેઓને તો કશું વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. સગવડ ખાતર તેઓએ પોતપોતાના લેખો હવે તો જેમ જાને તેમ જલદી મોકલવા કૃપા કરવી.

‘વાર્ષિક’માં ગુજરાતી વૈદ્યકીય પુસ્તકોની યાદી પ્રગટ કરવાની ધારણા છે. અને તેટલી કાળજી આને અંગે લેવાશે જ; પરંતુ કોઈ પુસ્તકનું નામ મરતચૂકથી ના રહી જવય, તેટલા ખાતર પ્રકાશકોએ અને પ્રકાશનસંસ્થાઓએ પોતાની માર્ફત જહાર પડેલાં વૈદ્યકીય પુસ્તકોની યાદી મોકલી આપવી. તંવા પ્રકાશકોની તેમના શરનામા સાચની યાદી પુસ્તકની યાદી પછી જાપાશે. તે માટે તેઓ પાસથી કશું મૂલ્ય લેવામાં આવશે નહિ.

‘વાર્ષિક’માં વૈદ્યકીય પુસ્તકોનું અવલોકન લેઈ શકાય તેની ગોઠવણ કરી છે. આ અવલોકન માટે પુસ્તકો ઓગસ્ટ માસની ૧લી તારીખ લગી મળવાં જોઈએ. ત્યાર પછી મળેલાં પુસ્તકોનો તો નિર્દેશ માત્ર જ થઈ શકશે.

સહકાર અને સહકારનાં વચન આપી ચૂકેલાં અને સંભાવિત સહકારી મિત્રો અને મુરબ્બીઓનો આ સ્થળે આભાર માનવાની તક લેઈ છું.

તા. ૧૦, મે ૧૯૩૭ તંત્રી: પ્રતાપકુમાર પોપટલાલ વૈદ્યના
વૈદ્યભવન, ભૂલેશ્વર, મુંબઈ. ૨. વન્દે માતરમ્

૧૨. મૃત્યુનું સ્વાગત

સ્વ. હિંડનગર્ગે પોતાના મૃત્યુને સમયે જે ઘંઈથી મૃત્યુનું સ્વાગત કરેલું, તેનું વર્ણન તેમના ડોક્ટરે પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તે નીચે પ્રમાણે છે:

“પહેલી ઓગસ્ટને જાપોર હું ફિલ્ડ માર્શલ હિંડનગર્ગના સ્વાના ઓરડામાં હતો. મારી જરૂર હોય કે ન હોય, પણ હું એમની પાસે જ રહું એની એમની ઇચ્છા હતી. તે ફિલ્ડે તેઓ લાંબા વખતથી શાન્ત પડી રહ્યા હતા. એમ રહેવું એમને પસંદ પણ હતું. એવે ટાણે એમને કોઈ કંઈ કહી શકતું ન હતું અને હું પણ શાન્તિથી દરવાજા આગળ બેઠો બેઠો જહારના જાગતું દસ્ય નિહાળી રહ્યો હતો. એકાએક ફિલ્ડ માર્શલે જૂમ મારીને કહ્યું: ‘સૌરજ્ય, હજી તમે બેઠા છો?’ હું એમની પાસે ગયો અને પૂછ્યું: ‘શી આત્મા છે?’ લાંબા વખત સુધી મારા તરફ જોઈને તેમણે કહ્યું: ‘સૌરજ્ય, તમે મને મદાય સાચી જ વાત કરી છે. આજ પણ તમારે મરણ કહેવું પડશે. શું મિત્ર મૃત્યુદેવ કિશામાં આવી ગયા છે કે રાહ જુઓ છે?’ મેં એમના જત્ને હાથ મારા હાથમાં લઈને કહ્યું, ‘નહિ: ફિલ્ડ માર્શલ; પરંતુ એ મહાનની પરિક્રમા તો જરૂર કરી રહ્યા છે.’ કેટલીક વાર સુધી હિંડનગર્ગ ચૂપ રહ્યા.

ત્યાર પછી તેમણે કહ્યું: 'સૌરષ્ટ્ર, તમારો ઉપકાર માતું છું. હવે હું આપણા ઉપરના સ્વામીની સાથે વાતચીત કરવા માતું છું.' આમ કહી તેમણે ઊંચે દષ્ટિ કરી. મેં ઊભા થઇને ત્યાંથી ચાલી નીકળવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ હિંદુસ્તાનને કહ્યું: 'નાહ, સૌરષ્ટ્ર, જ્યાં સુધી હું આઇજલનો પાક કરું છું ત્યાં સુધી તમે અહીં રહી શકો છો.' મેં જારી આગળનો પડદો દૂર કરવાનો વિચાર કર્યો, જેથી વધુ અજવાળું પડે. પરંતુ એમણે કહ્યું: 'એમ ને એમ રહેવા દો. જે ભાગ મારે વાંચ્યો છે ને મને મોટે છે.' એમ કહી તેમણે આઇજલ લીધું. આઇજલ સદાય એમના પલંગ ઉપર જ રહેતું હતું. એમણે પંદર મિનિટ સુધી ધીરે ધીરે વાંચ્યું. પછી એમણે આઇજલ મૂકીને મને પલંગની પાસે બોલાવીને કહ્યું: 'સૌરષ્ટ્ર, હીક, હવે તમે મિત્ર યમરાજને દહો કે હવે તે ઓરડાની અંદર આવી શકે છે.' બીજે દિવસે સવારે ફિદ્ડ માર્શલનો દેહાન્ત થયો. સાચેસાચ એ એક વીરતું મૃત્યુ હતું."

૧૩. વિદેશમાં હિંદીઓ

દેશ	વસતિ	ટકા	શીજ	૭૬,૭૨૨	૨૦૦
બ્રહ્મદેશ	૧૩,૦૦,૦૦૦	૩૧.૪	૩૪ ગાયના	૫૭,૬૦૦	૧૦૩
લંકા	૧૧,૩૩,૦૦૦	૨૫.૪	૩૪ ઈ. ઈંડિઝ	૫૦,૦૦૦	૧૦૨
મલાયા	૬,૨૮,૦૦૦	૧૫.૧	અમેરિકા મં. સં.	૪,૬૦૧	૦૧
મોરોશિયસ	૨,૮૧,૦૦૦	૬.૭	ઓસ્ટ્રેલિયા	૨,૦૦૦	૦૦૪
દક્ષિણ આફ્રિકા	૧,૮૬,૦૦૦	૪.૪	કેનેડા	૧,૨૦૦	૦૦૨
ત્રિનિદાદ	૧,૩૩,૨૭૭	૩.૨	બીજા દેશોમાં	૬૫,૦૬૫	૧૦૫૪
બ્રિટિશ ગાયના	૧,૩૦,૦૭૫	૩.૧			
પૂર્વ આફ્રિકા	૮૬,૨૨૦	૨.૫	કુલ	૪૧,૩૫,૧૦૦	૧૦૦૦૦૦

યુરોપની ૩૪ ટકા વસતિ વિદેશમાં વસે છે. હિંદુસ્તાનની ૧૦૨ ટકા પણ વસતિ વિદેશમાં જઈ શકતી નથી; છતાંયે યુરોપિયનોને એ વસતિ આંખમાં ખૂંચે છે. પૂર્વ અને દક્ષિણ એશિયાની ૯૦ કરોડ વસતિને—પૃથ્વીની લગભગ અર્ધી વસતિને—જમીનના ૪૪ ટકા ઉપર ખીચોખીચ ભરાઈ રહેવું પડે છે. હિંદુસ્તાનમાં દર ચોરસ માઇલે ૧૯૫ માણસ છે, ત્યારે યુ. સ્ટેટ્સમાં, કેનેડામાં, ન્યુ ઝીલેન્ડમાં અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં અનુક્રમે દર ચોરસ માઇલે ૩૭૨, ૨૯, ૧૪ અને ૨૨ માણસ છે. છતાં હિંદીઓને ત્યાં વસવા દેવા નથી. અને ત્યારે આ દશકામાં હિંદની વસતિ યહુ વધી ગઈ છે, એમ કહીને વસતિપત્રકનો કમીશનર દેશને સંતતિનિયમનનો ઉપાય સૂચવે છે!

અંતરિચય

૪૨. બાળકોનું સમાચાર, ભાગ ૨નો: પ્રયોગક રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; પૃષ્ઠ ૧૩૯, છાપ ૮, કિંમત ૧-૦-૦. ભાઈ રમણલાલે બીજા ભાગની શરૂઆત વાલીના વધથી કરી છે. પ્રમોગની રચના અને જાણવટ સારી હોઈ બાળકોને પુસ્તક વાંચવું ગમશે.

૪૩. પોઆનાં પરાક્રમે: લખનાર રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; પૃષ્ઠ ૫૯, એક છાપ, અનેક ચિત્રો, કિંમત ૦-૬-૦. બાળકોને વાંચતાં રમુજ આવે એવી પ્રાસંગિક વાતો છે. અંગ્રેજીમાં જેને Nonsense Stories કહે છે એવી જ આ પણ અર્થ પિતાની વાતો છે અને એથી જ કેટલીક જગાએ અત્યાસ્તવિક વાતો આવે છે, છતાં એ રમુજ ભરી લાગે છે એટલે એની તરફ વિશેષ ધ્યાન જવું નથી.

ઉપરનાં બે પુસ્તક 'બાલજીવન પુસ્તકમાળા-શ્રેણી બીજી'નાં અનુક્રમે ૪૫૫ ને ૫૫૬ નંબર છે; પ્રકાશક-બાલજીવન કાર્યાલય, બાજબાજ, વડોદરા.

(૪૪) ચંદ્રભાગા: લેખક-માધવરાવ ભાસ્કરરાવ કર્ણિક; પૃષ્ઠ ૩૮, કિંમત રૂ. ૦-૪-૦. (૪૫) બાલપાઠો: લેખક ભિમિવાશંકર જોષી; પૃષ્ઠ ૪૦; કિંમત રૂ. ૦-૩-૦. (૪૬) વિજ્ઞાનવિહાર ભાગ ૨: લેખક-નવલ-કાન્ત નેમચંદ ભાવસાર; પૃષ્ઠ ૩૪, કિંમત ૦-૩-૦. (૪૭) નરવીર નેપોલિયન: લખનાર-નાગરદાસ ઇ. પટેલ; પૃષ્ઠ ૪૪, કિંમત રૂ. ૦-૩-૦. (૪૮) ગ્રામ ગીતો: રચનાર-સોમાભાઈ ભાવસાર; પૃષ્ઠ ૩૪, કિંમત રૂ. ૦-૩-૦. (૪૯) રંભાનું રસોઈઘર, ભાગ ૨: લેખિકા-સૌ. સુમતિ નાગરદાસ પટેલ; પૃષ્ઠ ૩૫, કિંમત રૂ. ૦-૩-૦. (૫૦) રાજ ભોજ: લેખક-રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; પૃષ્ઠ ૪૦, કિંમત રૂ. ૦-૩-૦. (૫૧) ચિંતાનો શિકાર: લેખક-જીવરામ જોષી; પૃષ્ઠ ૨૮, કિંમત ૦-૨-૦. (૫૨) મકનિયો: લેખક-ભાનુશંકર પી પંડ્યા; પૃષ્ઠ ૩૬, કિંમત રૂ. ૦-૩-૦. વડોદરાથી ભાઈ રમણલાલ નાનાલાલ શાહ અને નાગરદાસ ઇ. પટેલના સંયુક્ત સંપાદન હેઠળ પ્રગટ થતાં 'અગ્રીક બાલપુસ્તકમાળા'નાં ઉપરનાં પુસ્તકોની વહેંચણી એ જ્ઞાતની કરી છે કે એમાં વિજ્ઞાન, પ્રાણીવૈજ્ઞાન, કવિતા, વાર્તા, સાહસિકતા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. કન્યાઓને ઉપયોગી 'રંભાનું રસોઈઘર' નામની પણ એક ચોપડી છે, જેમાં ચંદ્રધણના વિષે નાની કન્યાઓને સમજાય એવી ભાષામાં જુદી જુદી વાતગીઓ વિષે લખ્યું છે. એવી જ રીતે વિજ્ઞાનવિહાર અને બીજી ચોપડીઓમાં બાળકોને આજની દુનિયાનો

પરિચય કરાવ્યો છે.

પુસ્તક ૪૪થી ૫૨ અંશેક 'આલપુસ્તકગાળા'નાં છે; પુ. ૪૪ ગુચ્છ ૨ની સન ૧૯૩૬ની બેટ છે, પુ. ૪૫-૪૬ ગુચ્છ ૨માં પુષ્પ અનુક્રમે ૮થી ૧૨ છે, પુ. ૫૦-૫૨ ગુચ્છ ૩નાં પુષ્પ અનુક્રમે ૧થી ૩ છે. એ ૯ પુસ્તકના અંપાદકો - રમણલાલ ના. શાહ, નામરદાસ ઇ. પટેલ; પ્રકાશક - અંશેક પ્રકાશન મંદિર, મુરસાગર, વડોદરા. સો.

પ્રસંગકથા

સેવામૃતિ કંચનબેન ગયાં!

ગુજરાતમાં વ્યાયામપ્રવૃત્તિમાં રસ લેનાર કોઈ બાઈબેનથી બેન કંચનબેનનું નામ અગ્નિપ્રયુ નથી. પેટલાદના નાગર કુટુંબમાં એમનો જન્મ થયોલો. દુર્ભાગ્યે ૨૧ વર્ષની ઉંમરે એ વિધવા થઈ પડ્યાં. એમને વ્યાયામપ્રવૃત્તિમાં રસ હતો ને તેથી ૧૯૨૬માં પેટલાદની બેનોને વ્યાયામ કરાવવા પોતાના ચોકમાંજ અખાડો સ્થાપ્યો. પછી તે સાર્વજનિક કન્યાવ્યાયામમંદિરની સ્થાપના કરી. એના સંચાલનની આર્થિક અને ખીજી સર્વ જવાબદારી એમણે પોતેજ ઉપાડી લીધી. છેક અવસાન સુધી એ જવાબદારી એમણે પોતેજ રાખી અને પરિણામે સમસ્ત ગુજરાતમાં પેટલાદનું એ કન્યાવ્યાયામમંદિર અનુપમ થઈ પડ્યું છે. ૧૯૩૦ના સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં પરદેશી દાપડ અને દારૂની દુકાનો ઉપર ચોકી રાખવાના કાર્યમાં એમણે સારો ભાગ લીધેલો ને સૌ બેનોનાં પ્રિય થઈ પડેલાં. પોતાના આજીવન વૈધવ્યત્વને પોતાનાં સેવાકાર્યથી પવિત્ર કરી એ બેન કંચનબેન ગઈ સુદિ ૧૧સને રોજ (તા. ૨૦:૫:૩૭) ગુજરી ગયાં. આજે ગુજરાતની બેનો એમના વિના વ્યાયામપ્રવૃત્તિમાં સૂતી જતી ગઈ છે. આશા રાખીએ કે તેમનાં સ્મરણચિહ્ન રૂપે ખીજી બેનો એમનું મતકાળ ઉપાડી લે.

અવિધામાં ઈચ્છાલગ્ન

સિનેાર તાલુકામાં સેગવા ગામના બાઈ પુરુષોત્તમદાસ નારણભાઈ પટેલ અગ્રેસર કાર્ગકર્તા છે. તેમના પુત્ર બાઈ ડાહ્યાભાઈનાં લગ્ન અવિધાના બાઈ મનુભાઈ મીડાભાઈ પટેલનાં પુત્રી બેન હંસાબેન સાથે ગઈ વદિ ખીજને રોજ થયાં. અનેક દૃષ્ટિએ એ લગ્ન મુંદર હતું. બાઈ ડાહ્યાભાઈએ આ વર્ષે ખીજ એલએલ. ખી.ની પરીક્ષા આપી છે, બેન હંસાબેને યુનિવર્સિટીની મેટ્રીકની પરીક્ષા આપી છે. બાઈ ડાહ્યાભાઈની ઉંમર ૨૫ વર્ષની છે, બેન હંસાબેનની

ઉમર. ૧૮ વર્ષની છે. એ એ જન્મ પોતાનાં માઆપની સમ્મતિથી એકાદ વર્ષથી પરસ્પર પરિચયમાં આવેલાં અને પોને લગ્ન કરવાના નિર્ણય ઉપર આવેલાં. એટલે એ પ્રકારે આ ઇચ્છાલગ્ન કહેવાય.

ગોળ તોડવાનું દૃષ્ટાન્ત

ભાઇ મનુભાઇ પોતાને મોસાળ અવિધામાં રહે છે, એટલે લગ્નવિધિ તો ત્યાંજ થયો. પણ એ મૂળ રહીશ તો નીકારના છે. નીકારા જે ગોળમાં છે તે ગોળ, સેગવા જે ગોળ છે તે ગોળ કરતાં વધારે કુળવાન ગણાય છે. પણ ભાઇ મનુભાઇ સુધારક વિચારના છે, અને પોતાની કન્યા ચોખ્ખ વરને, ગમે તો તે નીચા ગોળનો હોય તોય તેને, દેવી એવા દઢ મતના હોવાથી પોતાના મૂળધીઓના વિરોધને અવગણીને પણ એમણે બેન હંસાએનનાં લગ્ન સેગવાના ભાઇ કાલાભાઇ સાથે કર્યાં. નીકારના સંબંધીઓ વિરોધ કરીને લગ્નમાં આવેલા પણ નહિ; માત્ર એ ગોળના પૂર્વમંત્રી ભાઇ અટોળદાસ પોતાના પુત્ર સાથે અને ભાઇ વરધભાઇ પટેલ એમ. એ., બી. ડી., એ ત્રણજ ભાઈઓ આવેલા. જાડી તો ભાઇ મનુભાઈના સગા ભાઇ પણ આવેલા નહિ. ગોળ તો આમ વૂટે. કુળવાનોના મોહમાં તથાઇ પોતાનાથી ઉપરના ગોળમાં પોતાની દીકરીઓ પરણાવવી ને પછી ગોળ તોડવાની વાતો કરવી એ તો નરી ભ્રષ્ટતાની વાતો છે, પોતાના ભાઇઓનો તિરસ્કાર કરી તેમનાથી ઊંચા દેખાવાના અભિમાનની વાતો છે.

એ લગ્નમાં બીજી વિશેષતાઓ

આ લગ્નમાં પરહણ, ચાંદા વગેરેની કરીએ લેવડદેવડ થઇ નથી. વહિ બીજને રોજ જપોરે ૧૧ વાગ્યે જનન અવિધા મહ. સાંજે ૫ વાગ્યે સ્ત્રીપુરુષોની દાજરીમાં વૈદિક વિધિએ લગ્નક્રિયા કરવામાં આવી. તે પ્રસંગે કેટલીક બેનોને 'બુદ્ધલીલા' વગેરે પુસ્તકો આપવામાં આવ્યાં હતાં. વરકન્યા બંને સાદા પોશાકમાં હતાં, કન્યાના પણ અંગ ઉપર કંઈ દાગીના નહોતા. વાગ્નનો કલાહીન ધોંધાટ જરાય ન હતો. એમ શાન્તિથી લગ્નવિધિ થયા પછી રાતે જનન જમી અને બીજે દિવસે સવારમાં ૯ વાગ્યે વિદાય થઇ. જનન સાથેજ બેન હંસાએનને વળાટ્યાં હતાં, ત્યારે પણ એમણે શરીર ઉપર દાગીના પહેર્યાં નહોતા અને પરણીને સાદે ને સૌમ્ય વેશે પણ સાસરે જઈ શકાય છે એવું પણ દૃષ્ટાન્ત બેન હંસાએને દાગીનાલોહુપ બેનોને આપ્યું છે. ભાઇ મનુભાઇએ અને પોતાની કેળવણીએ તેમને આપેલા સંસ્કારોએ એ બેન લાજ-પડદાને માનનાં નથી અને સાસરે ગયા પછી તેમણે એ ત્રિવાજને પણ ઠોડર

મારી છે. લાઇ પુરુષોત્તમદાસે આ પ્રસંગે અધિવાની શાળાને રૂ. ૧૦૧ અને ત્યાંના પુસ્તકાલયને રૂ. ૧૫ દાનમાં આપ્યા છે. કાનમમાં જએલું આ લગ્ન ખરેખર અનેક રીતે સુંદર અને અનુકરણીય છે.

સોજીત્રામાં અનુકરણીય લગ્ન

આજુદની ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીમાં ૨૦ વર્ષ સુધી સ્વયંસેવક તરીકે સેવા કરીને અદુણું નિવૃત્ત થએલા લાઇ બીખાલાઇ કુમેરલાઇ પટેલના પુત્ર લાઇ રાવજીભાઈનાં લગ્ન, સોજીત્રાના ડૉ. ગોવર્ધનલાઇ અંગાલાલનાં પુત્રી બેન કુસુમબેન સાથે ચૈત્ર વદિ ૧૨સને રાજ થયાં. લાઇ બીખાલાઇ પ્રગતિ-જનક સુધારક છે, એમની પ્રેરણાથી એમના કુટુંબમાં સાદી રીતે કેટલાંક લગ્ન થયાં છે, એટલે પોતાના પુત્રને પ્રસંગે તો એ ઇષ્ટ સુધારા કરેજ. લાઇ ગોવર્ધનલાઇ પણ સુધારક વિચારના છે ને તેથી લગ્નની છાતી ઉપર વ્યવહાર ચઢી બેસીને તેને દયાવી દે છે એ દંલથી આ લગ્નપ્રસંગ ગિલકુલ મુક્ત રહ્યો છે. આ લગ્નપ્રસંગમાં વિશેષતા

૪૨ લાઇ રાવજીભાઈની ઉંમર ૨૧ વર્ષની છે ને ઇંટર આર્ટ્સ સુધીનો એમનો અભ્યાસ છે. વરકન્યા જને શુદ્ધ જાદીનાં કપડાંથી લગ્નમંડપમાં આવ્યાં હતાં ને સાદાઈથી લગ્નક્રિયા થઇ હતી. સૌભાગ્યવતીઓને વાસણને બદલે સ્ત્રીઉપયોગી પુસ્તકો આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ લગ્નમાં પરકણ વગેરેની કંઈ લેવડદેવડ થઇ નહોતી, વડીપાપડ વગેરેની પણ નહિ. જને પહે પોતપોતાનાં માણસોને દાખાં ચતવી દીધાં હતાં, એટલે માંડવો ચુકપવાનો હતોજ નહિ. કસુંબાને બદલે કન્યાને માંડવંજ પાન સોપારી થઇ હતી. આમ આપણા લાઇઓ અપહારના આડંબરમાંથી છૂટીને ધર્મપંથે પજો છે. એ ધર્મપંથ સ્વચ્છ કરી આગળ ચાલનાર આવા લાઇઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે. જો કે આ પ્રસંગમાં એક હકીકત ખૂંચે છે: જનમાં એકંદરે ૮૫ માણસો હતાં, એ વધારેજ ઠહેવાય, આવે સાદે લગ્નપ્રસંગે 'માયા કરતાં મુગટ મોટા' જેવું ઠહેવાય; પણ તેમાંજ એક આશ્વાસન તો છેજ કે તેમાં ૫ જેનો પણ હતી.

ખાંધલીમાં સાદું લગ્ન

માતર તાલુકાના ખાંધલી ગામમાં લાઇ શિવાલાઇ તુળસીલાઇ પટેલ સુધારક છે, સત્યાગ્રહ સંગ્રામમાં જેવું ભોગવી આવ્યા છે. તેમનાં પુત્રી બેન સુરજબેનને તેમણે કેળવણી આપી છે ને સંસ્કાર આપવા બે વર્ષ સાચરમની આશ્રમમાં અને દોઢ વર્ષ વર્ધો આશ્રમમાં રાખેલાં. એ બેનની ઉંમર આજે ૨૨ વર્ષની છે. એ બેનને યોગ્ય વર તેમના ગોળમાં ન મળ્યાથી લાઇ શિવાલાઇએ

નાપાડના ભાઈ પૂનેગભાઈ જેઠાભાઈ સાથે એ બેનનાં લગ્ન ગઈ સુદિ પમને રોજ કર્યાં. ભાઈ પૂનેગભાઈએ મેટ્રીક સુધીનો અભ્યાસ કર્યો છે અને ફાલ આફ્રિકામાં રહે છે. તેમની ઉંમર ૩૦ વર્ષની છે. જનનમાં ૨૦ માણસો હતા. વરકન્યાએ ખાદીનાં વસ્ત્ર પહેર્યાં હતાં. લગ્ન વૈદિક વિધિએ સાદી રીતે કરવામાં આવ્યું હતું. દરબારથી ગોપાળદાસ વગેરે જિલ્લાના અગ્રેસર કાર્યકર્તાઓ નવદંપતીને આશીર્વાદ આપવા હાજર હતા. બીજી કશી વ્યાવહારિક ધમાલ ન હતી. પરંતુ વગેરેની પણ લેવડદેવડ થઈ નથી. જનન રાત્રે જન્મીને બીજે દિવસે વિદાય થઈ હતી. ગોળબદાર કન્યા દેવાયાથી ભાઈ શિવાભાઈના આ કાર્ય પ્રત્યે ગામલોકે વિરોધ જતંદર કર્યો હતો અને કોઈએ લગ્નમાં ભાગ લીધો ન હતો. ફિદ્વીલો કાપીને એક પગલું પણ બદાર નીકળે એટલે લોક તો વિરોધ કરવાના જ. પણ ગોળ તોડીને લગ્નસ્થળ વિશાળ કરવાને હેતુએ નીચેના ગોળમાં કન્યા અપાય તો એવા વિરોધની કંઈ પરવા નથી. કુળમોહને હેતુએ ઉપરના ગોળમાં કન્યા અપાય તો એવો વિરુદ્ધ જરૂર ન્યાય છે. આ પ્રસંગે શું બનેલું એ હું જાણુનો નથી, એટલે એ વિષે કંઈ લખવું ઉચિત નથી.

વૃદ્ધ સુધારક ભુલાભાઈ

સ. ૧૮૯૫માં - આજથી ૪૨ વર્ષ ઉપર - જ્ઞાતિ સુધારણાને માટે પાટીદારોમાં સૌથી પ્રથમ માસિક પત્ર 'લેઉઆ વિજ્ય' કાઢનાર વૃદ્ધ ભુલાભાઈ પ્રાગજીભાઈ આજે ૮૦ વર્ષની ઉંમરના છે. એ રહે છે તો અમદાવાદમાં, પણ છે રહીય અમદાવાદીના. એમણે પોતાનાં પુત્રોને મેટ્રીક સુધીનો અભ્યાસ કરાવ્યો છે. એ પુત્રો બેન પદ્માવતીનાં લગ્ન ગઈ સુદિ બીજને રોજ મહુધાના ભાઈ ભાઈલાલભાઈ ઘેઝાભાઈ અમીન સાથે કર્યાં. એ વિષેની વધારે દૃષ્ટિકત આ અંકમાં. પૃષ્ઠ ૩૬૭ ઉપર આવેલા લેખમાં છે. દશકોશીમાં ઊંચાનીચા બે ત્રણ ગોળ છે. કેટલાક નાનકડાં એ ગોળ તોડવા પ્રયત્ન કરે છે, તો કેટલાક લોક ગોળની પરવા કર્યા વિના 'ભુદ્ધલીલા' વગેરે પુનઃગનાતા ચરોતરમાં કન્યાઓ દેવાનો મોહ રાખે છે, પછી પોતાકમાં દતાં, કન્યાના હોય. વૃદ્ધ સુધારક ભુલાભાઈ આ વર્ગમાંના છે. એમણે ઘોઘાટ જરાય ન હતો. એ દાખી તેથી એ પોતે ઊંચા થયા એમ માનતા હશે. અને બીજે દિવસે સવારમાં કંઈ એમની કિંમત વધવાની નથી, ઊલટા રૂ. ૨૦૦૦ હંસાબેનને વળાવ્યાં હતાં, એ ઉપરથી જણાય છે. અને ચરોતરમાં તો એમની

અંગ્રેજ ને કુળવાન ક્યાં છોડે એવા છે? આ ઉપરથી જ સૌ સમજી લે કે બહારનો ગમે તેવો-મેટો ચમરખંધી તિસમારખાં હશે તોય ચરોતરમાં પણ મુક્તિનાં જ તે કુળહીન કબુલી ગણાવાનો છે! એવા ભાઈઓ આ અંકમાં ૫૪૩૪૦થી ૭૫૦૦૦ સુધી 'રામબાણુ ઉપાય' એ ભાઈ રાવજીભાઈના લેખ વાંચે અને પોતાનું ને દીકરીઓનું કલ્યાણ સાધે. બાકી તો ચરોતરના ભણેલા પૈસાનો પ્રથમ આવતાં વૃદ્ધ પિતા ઉપર દોળી દેખ પોતે હાથ ધોઈને કેમ છટી પડે છે તે પણ એ લગ્ન વિષેના લેખથી જણાશે.

સાચો માર્ગ

આમ તો કુળહીન ને કુળવાન બંને અધમ માર્ગે હજીયે જીતર્યે જ જશે, તેમની કન્યાઓ તો દુઃખી જ થવાની છે. ચરોતરમાં સરતી ને કિંમત વિનાની થઈ પડતી તેમની દીકરીઓ ખૂદ ચરોતરની દીકરીઓને પણ સસ્તી કરી મૂકે છે. બહારથી કન્યાઓની આવક ચાલતી રહે, અંદરથી એક પણ કન્યાની બહાર નિકાસ નહિ; એ સ્થિતિમાં અર્થસાજના નિયમ પ્રમાણે કન્યાઓ ખૂબ સસ્તી થઈ પડે. વર તો એટલા ને એટલા જ, ત્યારે તેમને દેવી ક્યાં? જન્મતાં જ એમને દૂધપીની કરવી પડે કે શોક ઉપર દેવી પડે! આમ વરવિક્રયને ને અનેકપતની લગ્નને પોષનાર તથા પોતાની ને પાછી દીકરીઓના ભવ જાળનાર, એ પોતાને કુળહીન માનનાર મનાવનાર લોક જ છે. ત્યારે દસકોડી વગેરે કુળહીન મનાતા પ્રદેશના લોકને આંખ હોય, કાન હોય તો આ જુએ, સમજો, ચરોતરથી એને, પોતાના નાના ગોળાને તોડી વિસ્તૃત કરે ને ચરોતરને અગ્નિ માની દૂર ભાગે. આમાં જ એમનું દિલ છે, ચરોતરનું પણ દિલ છે. કારણકે ચરોતરનું અલિભાન પણ ત્યારે જ ટળશે, કુળહીન ગણાતા એ પ્રદેશોને સમાન ભાવે જોશે, ત્યારે નાતના બધા ગોળા વૃદ્ધ, આજે ખાળોચિ-યામાં વહેંચાઈ પડીને ગંધાતી નાત શુદ્ધ માગરનાત બનશે અને સમસ્ત હિંદુ જાતિને એક કરવાને માર્ગે વળશે. વિશ્વ જનસમાજનો આ પણ એક માર્ગ છે.

પરિણામે નંદીલગ્ન

અને બહારથી કન્યાઓનો આવરો આવતો જ રહેવાથી ચરોતરનો પોતાને કુળહીન માનતો મનાવતો કન્યાપિતા પોતાની સરતી થઈ પડેલી કન્યા ગમે ત્યાં, શોક ઉપર આપીને પણ ઠેકાણે પાડે છે. અને ઉનાળામાં આંખા ઉપરથી ગરતી ફેરીને અને એમ જ લગ્નગાળામાં કુળહીન ઘરમાંથી ગરતી ને વળી પૈસા લેતી આવતી કન્યાને કાણુ તરછોડે, એનામાં સમાજહિન વિષેની જરાય ભાવના ના હોય તો! અને લલભાલા ભણેલા પણ એવી કન્યા કીલવા તૈયાર થઈ જાય છે એ તો પાટીદાર, અનાવિલ, ઔદિચ્ય વગેરે કુળાકળની

ભાવનાવાળી વિશાળ નાનોમાં રોજ રોજ જનના પ્રસંગ છે. આવી સ્થિતિમાં એક વરની એ કે વધારે પત્નીઓમાંની એક કે બીજીની સી દયા થાય તેની કલ્પના કરવા બહુ લાંબી મગજમારી કરવી પડે એમ નથી.

ધારાસભાના માથુ સભ્યનાં નંદીલગ્ન

ગયા માસની પ્રસંગકથા લખતો હોતોતેવામાં 'મંત્રીશ્રીયુવકમંડળ, સામરણા' તરફથી એક છાપેલી પત્રિકા મળેલી, તેનો ઉલ્લેખ એ અંકના પૃષ્ઠ ૩૩૩ ઉપર છે. તેમાં જણાવેલા ને જીવતો પત્નીએ ફરી પરણવા નીકળેલા '૪૨-૪૫ વર્ષની ઉમરે પહેલેલા' ભાઈ તે કાણ બન્યો હો? એ ભાઈ છે સુણેલના વતની 'સુત મહાશય શ્રીયુત ચતુરભાઈ નરસિંહભાઈ પટેલ, બી.એ., એલ.એલ.બી., એડવોકેટ... વલ્લભોલ સત્તાવીશ સમાજસુધારક યુવકમંડળના ઉત્પાદક, જાહેર જનસમાજના હિતચિન્તક, પ્રાન્તિક ધારાસભાના માથુ સભ્ય, કોંગ્રેસની દીકરીટ ઉપર ઝેલા રહી એકા જિલ્લા બોર્ડના જાનેલા ઉપપ્રમુખ અને પારીદાર સત્તાવીશ મોળના ઉચ્ચ કેળવણી પામેલામાંના એક". તે સમયે વધારે હકીકત નહિ મળ્યાથી મધ્ય પ્રસંગકથામાં તેમના નામ વગેરેનો ઉલ્લેખ નહોતો કર્યો. પત્રિકા મળતાંજ એ વિષે હકીકત જાણવા એ ભાઈને પોતાનેજ મેળ લખ્યો. પણ 'દાળમાં આપું વ કાળું' એટલે એ ભાઈ જવાબજ રેના દે? તે ગયો અંક પ્રસિદ્ધ થતા પહેલાં તો એ ભાઈ ચતુરભાઈ સામરણાના ભાઈ હાથીભાઈ લલુભાઈ બાપુજીભાઈનાં ૧૪ વર્ષનાં કુમળાં પુત્રી જેન કાશીજેન સાથે લગ્ન કરી આવ્યા. યુવકમંડળની પત્રિકાથી ડરો હશે કે વળતે યુવકમંડળ દંછકે ધમાલ કરશે એ ડરથી કે કાણ જાણે છે કારણે એ પ્રતિજ્ઞા (!) પુરુષ પોતાનું આ નંદીલગ્ન પ્રતિષ્ઠિત રીતે ન બિઝમી શક્યા. અંધારી રાતે મોટરમાં બે મિત્રોને લેઈને છાનામાના કોઈ ત્રીજેજ ગામડે લગ્ન કરી આવ્યા!

એ નંદીલગ્નનાં કારણ?

સંતાનનો અભાવ એ નંદીલગ્નનું મુખ્ય કારણ ગણાય છે, જોકે એવે જાહને લગ્ન કરનારે પોતાનોજ એ વિષયમાં દોષ નથી એવું કદાપિ સાબિત કરી આપ્યું હોતું નથી, સર્વત્ર ગિરવારી સ્ત્રીનોજ દોષ કાઢવામાં આવે છે. ભાઈ ચતુરભાઈને પૂર્વે સંતાન થયેલું, પણ જીવેલું નહિ. અને જણાય છે કે ભાઈ ચતુરભાઈ પોતાનાં પત્નીનો એ પ્રકારે દોષ કાઢતા પણ નથી. એમને મુખ્ય સંકેત તો એ છે કે એ પત્ની કાયમનાં ગિમાર છે અને સાજાં ચવાની એમને આશા લાગતી નથી. એમ પણ સાંભળ્યું છે કે એમણે એ બેનની ખૂબ ચાકરી કરી છે, એમની દવામાં ખૂબ પૈસા વેર્ષા છે. ત્યારે તો એમજ

દેક સુધી એમની ચાકરી કરે' ગયા હોત તો બહુ સુંદર સેવાપુણ્ય રહ્યા હોત. પણ એમની ચાકરી કરાવવા જ એમણે નવી સી કરી છે એમ કહેવામાં આવે છે, એ બધાં બહાનાં છે. એમ નથી આવેલી સ્ત્રીએ પોતાની શોકની ચાકરી કરી હોય એવા રામાજ્ઞમાં કેટલા દાખલા છે? સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યે પુરુષજાતિના જે અનેક પ્રકારના લગ્નપ્રપંચ છે એમનો આ પણ એક છે. બાકી કોઈ સ્ત્રીનો કમાતો પતિ જિમાર પડે તો “જોઈએ છે કે એક કમાતો ને સેવાભાવી પતિ! મારા પતિની માંદગીમાં કુટુંબનું ચોખલું કરવા અને તેની ચાકરી કરવા એક શક્તિ પુરુષ જોઈએ છે. કમાણીની નિમત્ત અને ફાટા સાથે અરજી કરવી. હકીકત જાનગી રાખવામાં આવશે, પણ સૌ અરજદારોમાંથી એકને જ પસંદ કરવામાં આવશે.” આવી જાહેર ખજાર વર્તમાનપત્રોમાં તે સ્ત્રી આપે એવી રિયલિટી હોય તો પુરુષજાતિને સમજ પડે જે આપણે સ્ત્રીજાતિની શી દશા કરી મૂકી છે! અને વકીલ જેવા લોક પણ હજી એ જ દશા કરી રહ્યા છે. આવા લોકને ધારાસભામાં મોકલ્યા હોય તો સમાજસુધારણા વિષે એ કેવા કાયદા કરાવવા પ્રયત્ન કરે એનો પ્રત્યક્ષ પાક એમણે આજે આપ્યો છે.

વિકાસગૃહ

લાઈ ચતુરભાઈ જેવા તો કૃપા કરીને અને એકંદરે કુળવાનો આબરૂ લાંબા માટે પાછલી સ્ત્રીઓનો ત્યાગ નહિ કરે. પણ સમાજમાં એવી સૌ સ્ત્રીઓ સુરક્ષિત જ છે અને સારી રીતે પોતાના ઘરમાં આનંદભરે રહી શકે છે એવું તો નથી જ. સમાજમાં અનેક કોર ‘પુરુષો પાછલી સ્ત્રીને અથવા અવનવે પ્રસંગે નવી સ્ત્રીને પણ તરછોડીને હાંકી મૂકે છે. એમ એ ત્યાગજોલી સ્ત્રીની દશા શી? ખાસ કરીને એવી બેનો માટે પણ અમદાવાદમાં બેન પુષ્પાવતીબેને અને મુદુલાબેને અહુણ જ એક વિકાસગૃહ સ્થાપ્યું છે. ત્યાં જઈ કંઈક ઉદ્યોગ શીખી સ્વતંત્રભાવે સ્ત્રીઓ પોતાનું જીવન ગુજારે એવી વ્યવસ્થા રાખી છે. એવી રિયલિટીમાં આવી પડેલી બેનો એ વિકાસગૃહનો આશરો લે એ ઇષ્ટ જ છે.

બાળલગ્નને અટકાવ

પણ આમ સ્ત્રીઓ ત્યાગવાના પ્રસંગ માટે ભાગે તો બાળલગ્નને લીધે આવે છે, માટે બાળલગ્નોનું અટકાવી દેવાં જોઈએ. બાળલગ્ન ચર્ચા ગયા પછી તો દિંદુ કાયદા પ્રમાણે તે ફોક નથી ચતું, એટલે એવા થએલા લગ્ન માટે બાળલગ્નનિષેધક કાયદા પ્રમાણે સરકારમાં ફરિયાદ કરવી તો જોઈએ જ, પણ એવા ચતાર લગ્નની ખજાર પડતાં જ તેને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો વળતે અટકી પડે. પાટીદાર મંડળના એક મંત્રી લાઈ વેણીલાઈ

એ કામ કરી રહ્યા છે, બાળકન થવાનું છે એવી ખગર પડનાં જ તેનાં માથાપનો નોટીસ આપે છે. આ માસમાં પણ એવી કેટલીક નોટીસો એમણે આપી છે.

ખેડૂતસંગઠન

એ જ લાઠ બેણીલાઠ ખેડૂતસંગઠન વિશે ચર્ચા કરી રહ્યા છે તે વિષેનો લેખ આ અંકમાં પૃષ્ઠ ૩૬૦થી છપાયો છે. ખરેખર આજે ખેડૂતની એવી અવદશા થઈ પડી છે કે તેણે જીવવું હોય તો જગી બેઠા થવું જ બેદરશી. એ લેખ પછી સરકારના નાણાપ્રધાન જમનાદાસનું લાપણું છપાયું છે, એમાં એમણે એવી મધમળ પાથરી છે કે ખેડૂત ભોળવાઈ જાય. મહાસભા વિરુદ્ધ ઊભા થએલા પ્રધાનમંડળને હાથે, તેમણે ને પોતાનું ઊજળું દેખાડવાને ખાતર પણ, સરકાર વખતે પ્રગતે સારું લાગે એવું કંઈક કરવાય દે. પણ જમનાદાસે કહ્યું છે એ બધું તો મધમળ કે મધમાળ જ છે, સરકાર કંઈ એવી શાંડી નથી કે મળેલા હક્ક ને લાભ રાજીખુશીથી યુગાવે. એવું તો કંઈક મહાસભા સત્તા ઉપર આવે ત્યારે જ થાય.

પંચમહાલમાં દુષ્કાળ

પંચમહાલમાં દુષ્કાળ છે, પ્રગ્નએ અત્યંત ખૂબ મારી ત્યારે નાણાપ્રધાન જમનાદાસ ત્યાં જઈ આવ્યા. દુષ્કાળ તો નથી, પણ કંઈક તંગી છે એવું જાહેર કરીને તે ખરતી રાહત આપવાનું શરૂ કરાવ્યું. પણ દુષ્કાળપીડિત બીલોનો ને બીજી પ્રગ્નનો એથી બચાવ નથી થવાનો, એમ હોવાથી તો ત્યાંના બીલસેવામંડળે વધારેની રાહત આપવાનું શરૂ કરી દીધું છે.

આપણી શરમ

બીલસેવામંડળે એ રાહતકામ કરવા માટે અનેક સંસ્થાઓ પાસે સ્વયંસેવકો માગેલાં. કેટલીક સંસ્થાએ બન્યા તેટલા મોકલ્યા ખરા. આણંદની ચ. એ. સોસાયટી તરફથી પણ કેટલાક ગયા છે. ઉનાળાની રમતોમાં અવકાશ હોવા છતાં હાથ રફોલોના અને કાલેજોના વિદ્યાર્થીઓ બહુ લાગ્યે જ ગયા છે. જનોમાં જવાની કે ઘેર મળ ઉડાવવાની સહેલ મૂકીને પંચમહાલના બીલોમાં આચડવું એમને કેમ પાલવં? આજની સરકારી કેળવણીએ આપણા યુવકને સમાજથી બેદરકાર ને પોતાનું જ સુખ જોળતો સહેસાણી કરી મૂક્યો છે એ ખરેખર આપણી શરમ છે. આ કેળવણીનો નાશ કરીને સ્વતંત્ર કેળવણી લેતા આપણા યુવકો થશે ત્યારે જ આપણી એ શરમ શીટશે. સ્વરાજ્ય પણ ત્યારે જ આવશે.

‘વિદુલ આશ્રમ,’ અમદાવાદ

૯, ન્યુ ટોળક સોસાયટી, એલિસપ્રીજ

અમદાવાદમાં કોમી છાત્રાલયો ખૂબજ છે, પરંતુ કોમી સંકુચિતતા સિવાયનું, સાદાઈ, સેવા, સહનશીલતા અને શ્રાતૃ-લાવની લાવના ખીલવનારું એક પણ સ્થાન ન હતું.

સામાન્ય સ્થિતિના વિદ્યાર્થીઓ, થોડે ખર્ચે ઉંચી કેળવણી મેળવવાની વ્યવસ્થા કરી શકે તે માટે ઉંપલી સંસ્થા તા. ૭ નવેમ્બર ૧૯૩૫માં ખોલવામાં આવી હતી.

એલએલ. બી. સિવાયના કોઈ પણ ધોરણમાં અભ્યાસ કરતા ભાઈઓ લાલ લઈ શકે છે. સામાન્ય સ્થિતિના વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી પહેલી કરવામાં આવશે.

કોઈ પણ જાતનું ખરાબ વ્યસન ગિલેકુલ હોવું જોઈએ નહિ. થાળી-વાટકો-લોટો દરેકે ઘેરથી જ લાવવાનાં છે. અને તે જાતે જ સાફ કરવાનાં છે.

‘વિદુલ આશ્રમ’ના નિયમોનું કડક રીતે પાલન કરવું જ જોઈશે.

જે ભાઈને આ સંસ્થાનો લાલ લેવાની ઇચ્છા હોય તે રૂ. ૫ ડીપોઝીટ સાથે નીચેને સરનામે અરજી કરે. જુના આશ્રમ-વાસીઓને પણ અરજી તો કરવાની જ છે:—

શ્રી. ભાઈલાલ ના. પટેલ,

સુ. ખાવળા (-જી. અમદાવાદ)

માત્ર ૧૮ વિદ્યાર્થીઓની જ જગા છે. તેમાંથી જુના વિદ્યાર્થીઓને બાદ કરતાં માત્ર ૭ જગા બાકી છે. તા. ૧૨-૬-૩૭ પછી આવેલી અરજી પર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.

ટર્મનું લાડું રૂ. ૧૫૦ રાખવામાં આવ્યું છે. જરૂરીઆત પ્રમાણે લાડામાં ફેરફાર કરી શકાયે. લોન્નખર્ચ પુષ્ટિકારક ખોરાક લીધા છતાં રૂ. ૧૨થી વધુ નજ થાય તેની ખાસ કાળજી રખાય છે. આશ્રમનું ણધું તંત્ર વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ ચલાવે છે.

રમતોની પણ સગવડ ખાસ છે. દેશી રમતો ઉપરાંત ક્રુટબોલ, વોલીબોલ, શેતરંજ, બેઇઝબોલ વગેરે છે. વિદ્યાર્થીઓની તાત્કાલિક સારવાર માટે નાનું એવું દવાખાનું પણ છે.

પુસ્તકાલય જેવું નથી તો પણ સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાનાં મળે એવી સગવડ તો જરૂર છેજ. તે ઉપરાંત હરિજનનાં ધુ અને જન્મભૂમિ પણ આવે છે.

દરસાલ દિવાળીની રજાઓમાં મુસાફરી અનિવાર્ય રાખી છે.

આશ્રમની શક્તિ પ્રમાણે વાર્ષિક પરીક્ષાઓ આપવા આવતાં ભાઈઓ પાસેથી જેટલા દિવસ પરીક્ષા ચાલે તેટલા દિવસ લોન્ન-ચાર્જ કે ભાડું ગિલફુલ લેવામાં નથી આવતું.

વ્યવસ્થાપક

૧૯૮૩

અપાઠ

પાટીદાર

વર્ષ ૧૪

અંક ૯

નૈતિક દષ્ટિએ ભૂલ થયેલી જેવું જણાય ત્યારે સમાજની પવિત્રતા માટે કાળજી રાખનાર પુરુષ કેમ વર્તે તેનું દષ્ટાન્ત મહુર્ગ દયારામ ગીડમલ છે. શ્રીમતી ઉર્મિલાદેવી અને સમાજ સાથે એમણે જે રીતે વર્તન કર્યું તેમાં એમની સાધુતા અને ખાનદાની દેખાઈ આવે છે. એમાં સમાજ અને સ્ત્રીજાતિ જાનેને માટે આદર રહેલો છે. એથી જિજ્ઞસુ પ્રસિદ્ધ દષ્ટાન્ત વિશ્વામિત્રનું છે. એણે જે રીતે મેનુકાનો સંબંધ કર્યો, અને પાછળથી મેનકા તેમજ શકુન્તલાનો ત્યાગ કર્યો એ જાનેમાં પોતાનાં આચરણોથી જીવજતી જવાણદારીની અવગણના કરી કેવળ પોતાના સ્વલક્ષી વેગોનું અમર્યાદિત પોષણ હતું. વિશ્વામિત્રના જેવું વર્તન દુનિયામાં રાજ રાજ ઠરઠર થતું સાંભળીએ છીએ. એનાં પરિણામ કુમારિકાઓને, વિધવાઓને, જાળકોને, અને અનાયાશ્રમેને ભોગવવાં પડે છે.

(‘સ્ત્રી-પુરુષ-મર્યાદા’, ૧૫)

કિશોરલાલ ઘ. મરાઠવાળો

તત્ત્વી: નરસિંહભાઈ ઇચરભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ
છુંટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર-પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મથુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અને
જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૯:૭:૩૭

ટર્મનું ભાડું રૂ. ૧૫૫ રાખવામાં આવ્યું છે. જરૂરીઆત પ્રમાણે ભાડામાં ફેરફાર કરી શકાયે. લોજનખર્ચ પુષ્ટિકારક ખોરાક લીધા છતાં રૂ. ૧૨થી વધુ નજ થાય તેની ખાસ કાળજી રખાય છે. આશ્રમનું ખર્ચ તંત્ર વિદ્યાર્થીઓ પોતેજ ચલાવે છે.

રમતોની પણ સગવડ ખાસ છે. દેશી રમતો ઉપરાંત કુટખાલ, વાલીખાલ, શેતરંજ, બેઇઝખાલ વગેરે છે. વિદ્યાર્થીઓની તાત્કાલિક સારવાર માટે નાનું એવું દવાખાનું પણ છે.

પુસ્તકાલય જેલું નથી તો પણ સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાનાં મળે એવી સગવડ તો જરૂર છેજ. તે ઉપરાંત હરિજનનાંધુ અને જન્મભૂમિ પણ આવે છે.

દરસાલ દિવાળીની રજાઓમાં મુસાફરી અનિવાર્ય રાખી છે.

આશ્રમની શક્તિ પ્રમાણે વાર્ષિક પરીક્ષાઓ આપવા આવતા ભાઈઓ પાસેથી જેટલા દિવસ પરીક્ષા ચાલે તેટલા દિવસ લોજન-આજ્ઞા કે ભાડું ગિલકુલ લેવામાં નથી આવતું.

વ્યવસ્થાપક

—*—

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૮૩

વર્ષ ૧૪

આણંદ

અપાઠ

અંક ૯

કાલપીથી અલાહાબાદ

કાલપીથી તા. ૪:૧:૩૭ની સાંજે ૭ વાગે અમે કાનપુર આર્યા સ્ટેશન નજીકની દેદારનાથ જગન્નાથની ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો. આ ધર્મશાળામાં મુકામ કરતાં જ સંયુક્ત પ્રાન્તોના માણસોના સ્વભાવનો અને વર્તનનો અનુભવ થયો. ધર્મશાળાના મુનશી તથા નોકરો મુસાફરો સાથે ઘણીજ ખેટકારી અને અસમ્મતાયી વર્તે છે. આ સિવાય ગંદાપાને બાદ કરતાં અહીં મુસાફરોના સાંભાનની 'ખીલકુલ' સલામતી નથી. રાત્રે ઝોરડીમાં સુતેલા મુસાફરોને અંદરથી તાળાં વાસવાની ફરજ પડે છે. આ શું બનાવે છે? શું ગંગાજનના અને તેની નહેરોવાળાં આ પ્રદેશમાં દેશના ખીજ પ્રાન્તો કરતાં ઝોાઘી ફળદ્રુપતા છે? સૌ કરતાં સંયુક્ત પ્રાન્તના પ્રદેશમાં અનાજનો પાક પુષ્કળ પ્રમાણમાં થાય છે, શાકભાજી પણ તેટલાજ પ્રમાણમાં થાય છે. આથી ફળદ્રુપતા છતાં દેશના ખીજ પ્રાન્તો કરતાં હજારોવાળું અસભ્ય વર્તન અહીંજ વધારે મળે એ ઘણુંજ દિલગીર થવા જેવું છે.

આ ધર્મશાળાની અવ્યવસ્થાને લીધે તરત જ ત્યાંથી નીકળી અમે 'નવાગંજ' ગાં આવેલ 'ગુજરાત મીટ્સ મિત્રમંડળ'માં ગયાં. અહીં રોજના આઠ આના ભાડું લેઈ ગુજરાતી મુસાફરોને ઊતરવા દેવામાં આવે છે. મંડળના સેક્રેટરી ભાઈ સુનીલાલ કાળિદાસ સાહની દેખરેખ અને વ્યવસ્થા સારી છે. અહીંથી નજીકમાં ગુજરાતી સ્કૂલ તથા સમાજ છે. તેમાં પણ ગુજરાતી મુસાફરો ઊતરી શકે છે. પણ વ્યવસ્થા સારી નહિ હોવાથી જોઈએ તેવી અનુકૂળતા નથી. સમાજનો મુસાફરખાનાની અવ્યવસ્થા એ અહીંના ગુજરાતી શિક્ષકોને શોભારૂપદ નથી. તેમણે તેની વ્યવસ્થા માટે સંપૂર્ણ કાળજી રાખવી ઘટે. આ સિવાય

શહેરમાં લાડી મહોલામાં લક્ષ્મણદાસની ધર્મશાળા સગવડવાળી છે. નવાગંજમાં પણ ગધાદૃષ્ટ કનોડિયાની ધર્મશાળા છે.

કાનપુર ગંગાને કિનારે આવેલું છે. શહેરથી ઉત્તરમાં 'સરસૈયાઘાટ' છે. ત્યાંથી ગંગાના વિસ્તારનું દશ-ધણું સુંદર લાગે છે. ગંગાનો દેખાવ અહીં શાન્ત ગંભીર સમુદ્ર જેવો લાગે છે. 'સરસૈયાઘાટ' પાસે લાલા ગોકુલપ્રસાદની ધર્મશાળા છે.

કાનપુર કેપ્ટેન-મેજસ્ટ્રેટમાં 'મેમોરીઅલ વેલ'—'સ્મારક ફૂલો' છે. તે જોવા માટે તેની નજીકમાં આવેલા ક્રિશ્ચિયન દેવળમાંથી પાસ મેળવવો પડે છે. ફૂવાની આસપાસ સુંદર જગીચો છે. આ ફૂલો ૧૮૫૭ના જળવાની નિશાની છે. ફૂવાની પાસે એક વૃક્ષ છે, જળવાને પ્રસંગે અંગ્રેજોની કતલ કરવામાં આવી હતી અને કનલ થએલાઓને આ ફૂવામાં ફેંકી દેવામાં આવ્યા હતા, એમ કહેવામાં આવે છે. પણ એ વાત ખોટી છે, એમ આજના ઇતિહાસકારો સાબિત કર્યું છે. હાલ આ ફૂવાને પૂરી દેઇ તેના ઉપર આરક્ષનો ચોતરો બનાવી તે ઉપર સ્વર્ગની દેવીની પ્રતિમા બેસાડેલી છે. ચોતરોને ફરતી દીવાલ ઉપર ભેટીન ભાષામાં, અહીં કતલ થએલા મનાતા અંગ્રેજ ધર્મવીરોના ખલિફાનની પ્રશંસાનાં વાક્યો લખેલાં છે. ફૂવાની આસપાસ ઊંચો કંઠેરો બનાવવામાં આવ્યો છે, જેમાં યુરોપીઅન સિવાય ખીજને જવાની મનાઇ છે. હજુ પણ આ જગામાં જાણે ભય હોય, એમ જગીચાના દરવાજા ઉપર 'દશ વર્ષથી નાનાં અંગ્રેજ બાળકોએ આ રથળમાં એકલાં આવવું નહિ' એવી મતલબનું સૂચનાનું પાટિયું લગાડેલું છે!

કાનપુર શહેરમાં અનાજ, કાપડ અને ખાંડનો વેપારઉદ્યોગ ધમધોકાર ચાલે છે. શહેરમાં એ. બી. રોડ ઉપર વિલાયતી માલની લગ્ન અને સુંદર દુકાનો છે. શહેરના આ મુખ્ય રસ્તા સિવાયના ગલીઓના રસ્તા અગાધ માણસો ભૂલા પડી જાય તેવા લાંબા અને ગૂંચવાડીયા છે.

કાનપુરથી અમારે લખનૌ થઈ જનારસ જવું હતું. પણ આ સમયે લખનૌમાં પ્રજાના વારસાવિક હિતથી વિરુદ્ધનું જે પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું, તેમાં ભાગ નહિ લેવાનું રાષ્ટ્રપતિ પં. જવાહરલાલે પ્રજાને ફરમાન કર્યું હતું, તે અનુસાર અમે લખનૌ ન જતાં અદ્યાહ્યાનાદ યુદ્ધને જનારસ જવાનું રાખ્યું. જોકે ખીજ પ્રાન્તોમાંથી કેટલાક માણસો આ પ્રદર્શન જોવા જતા હતા, પણ અહીં સંયુક્ત પ્રાન્તોમાંથી તો રાષ્ટ્રપતિની આજ્ઞાને માન આપી ઘણાખરા માણસો જોવા જતા ન હતા.

અક્ષાહાગ્રાદઃ કાનપુરથી 'તા. ૬:૧:'૩૭ની સવારે ૭ વાગ્યે અમે અક્ષાહાગ્રાદ જવા નીકળ્યાં. ૧૨ વાગ્યે અક્ષાહાગ્રાદ આવ્યું. સ્ટેશન નજીક આવેલી 'બીચંભરનાથની ધર્મશાળા'માં મુકામ કર્યો. સ્ટેશનથી ચાર માઇલ દૂર યમુનાકિનારે મુંબઈના ગૃહસ્થ ગોકુલદાસ તેમજ પાળની પણ ધર્મશાળા છે. ત્યાં ગુજરાતીઓને ઊતરવાની સારી સગવડ છે.

અક્ષાહાગ્રાદને પ્રયાગ પણ કહેવામાં આવે છે. અંહી ગંગા યમુનાનો સંગમ થાય છે. આ બે વિશાળ નદીઓના સંગમ આગળતું 'દશ્ય ગંબીર' અને 'મનોહર' છે. પણ આપણા ધર્મશુરુઓએ જે સ્થળને તીર્થધામ જનાર્યું હોય, ત્યાં વિચારવાન મનુષ્ય ઊભો જ નહિ રહી શકે, એવા તે સ્થળની સ્થિતિ કરી નાખેલી હોય છે. સંગમકાંઠે મુક્તિ અને પુણ્યની આશાવાળા અધ-અદ્વાણુ યાત્રીઓએ મુંડન કરાવી જ્યાં ત્યાં વાળ નાખી તથા શ્રાદ્ધના પિંડદાન નાખી કુન્દરતનાં આ મુંદર સ્થળને ને નદીકાંઠાના જળને ગંદકીના વાતાવરણથી ક્ષુધિત બનાવી મૂક્યું છે. આ સ્થળે ઉત્તમગણનો મોટો મેળો ભરાય છે. પૂર્વ મગધનો બૌદ્ધધર્મી શીલાદિત્ય રાજ્ય પ્રયાગના મેળામાં દર પાંચ વર્ષે પોતાના રાજ્યનો સર્વ ભંડાર ગરીબો, બ્રાહ્મણો અને લિક્ષુઓને વહેંચી દેતો હતો. છેવટે પોતાની પાસે માત્ર એક કૌપોનજ રાખતો. અહીં યમુનાને કિનારે પ્રાચીન કિલ્લો છે. કિલ્લામાં અગ્રોહનો સિત્તાલેખ છે, તથા એક વિશાળ ભોંયરામાં પૌરાણિક સમયનાં દેવદેવીઓની અને ઋષિઓની પત્થરની મોટી પ્રતિમાઓ ગોઠવી પંડ્યાઓએ દેવસ્થાન બનાવેલું છે. કિલ્લાના ઉપરના ભાગમાં દારૂગોળો તૈયાર કરવામાં આવે છે.

અક્ષાહાગ્રાદ શહેરનાં રસ્તા પહોળા અને સ્વચ્છ છે. જેન્સ્ટનગંજમાં આવેલી ન્યુ કરાંચી હોટેલ અને રેસ્ટોરાંમાં નાસ્તાની તથા ઊતરવાની વ્યવસ્થા સારી છે. અહીં સડી, ચપ્પુ તથા ગેતરની ખુરશીઓ, હાજલીઓ, નાનાં ટેબલ, મૂડા વગેરે ચીજો જનાવવાનો હુન્નર સારો છે.

અક્ષાહાગ્રાદ સ્ટેશનની નજીકમાં થોડે અંતરે ખુશરૂગાગ આવેલો છે. આ જગીઓ મોગલ શાહશાહ ખુશરૂએ તૈયાર કરાવ્યો હતો. જગીયાની મધ્યમાં ખુશરૂ તેની માતા અને બીજાં કુટુંબીજનોની કબરો છે. જગીયાની રચના ઘણી જ મનોહર છે. તેમાં જમમંડળનાં ઘણાં જ જૂહો છે, જેનાં ફળ મીઠાં અને સુગંધીદાર થાય છે. અક્ષાહાગ્રાદ જેવાં મીઠાં જમમંડળ હિંદમાં બીજે સ્થળે ભાગ્યે જ થાય છે.

અનુભવનવનીત

ત્રણેક વર્ષ ઉપરની વાત છે. એક દિવસે અનાયઆશ્રમમાં હું ગયો ત્યારે આશ્રમના મુખરિંદે-ડેન્ડે મને કહ્યું: “પોલીસ તરફથી આવેલી એક જાણ આપની સાથે વાન કરવા માગે છે.” મેં પૂછ્યું: “ક્યારે એ જાણ આવી છે? ક્યાંથી આવી છે? શા માટે પોલીસે એને અહીં મોકલી છે?” મુખરિંદે-ડેન્ડે કહ્યું: “ગઈ કાલે જ પોલીસ તરફથી એક યાદી આવી છે અને આ જાણને આપજી આશ્રમમાં રાખવા મોકલી છે. એના મંજૂર કાર્ટમાં કેસ ચાલે છે. કાઠીઆવાડી જેવી જાણ જણાય છે. બહારના કોઈ પણ માણસ સાથે એને વાનની ન કરવા દેવી એવી તાકીદ પોલીસ તરફથી આપવામાં આવી છે.”

અગસાશ્રમ વિભાગમાં મેટ્રનની ઓફીસમાં હું ગયો. યોદી વારે એક પત્રીસેક વર્ષની કદાવર કદની પણ નિર્માલ્ય સરીરની, શીકી, મુઠ્ઠામણ અંગિવાળી, સામાન્ય રીતે ચારી દંખાવડી કહેવાય એવી, અતિ તેજસ્વી બાંખોવાળી એક જાણ ત્યાં આવી. એના પરંપરા ઉપરથી એ કાઠીઆવાડી લાગતી હતી.

“મારી સાથે તમારે કાંઈ વાન કરવાની છે?” મેં પૂછ્યું.

“હા, હું એ દિવસથી અહીં આવી છું. મારા સંજોગે કેસનો નિકાલ થતા મુખી મારે અહીં રહેવાનું છે. પણ હું કહી દઉં છું કે જેની સાથે હું અહીં અમદાવાદ આવી છું, તેની જ સાથે હું લસ કરવાની છું. મને તે યાવ.” તે જાણ જરા હિંમતવાળી બોલી.

“તમે કેની સાથે અહીં આવ્યાં છો? શા માટે અહીં આવ્યાં છો? શી લાગ્ય તમારો કેસ ચાલે છે? તમારી હકીકત મને જણાવશો?” મેં શાંતિથી તેને પૂછ્યું.

“હા, જરૂર. આરે જે રીતે પૂછ્યું તે રીતે ચાલ આઠ વર્ષમાં કોઈએ મને પૂછ્યું જ નથી, કોઈએ મારી હકીકત જણાવવા પ્રયત્ન પણ કર્યો નથી.” તે જાણ જરા મજમજી રહ બોલી.

મેં કહ્યું: “તમારી જમીન કસ્ટોડિયનને મોકલી મને કહેા. જે મુસેલી હશે તેનો આપણે જનનો પ્રયત્નપૂર્વક પં. જવાહરલાલને બીજું કાંઈ નહિ જને તેના જમીનમાં લખાવી ન જતાં અધાદાખાદ ચલાવશે.”

રજીસ્ટ્રી. જોકે બીજા પ્રાન્તોમાંથી કેટલાક માણસો આ પ્રાન્ત — રામની હું વતની હતા, પણ અહીં સંયુક્ત પ્રાન્તોમાંથી તે રાષ્ટ્રપતિની આદુ રહ ત્યારે મારી મા ઘણાખરા માણસો જોવા જતા ન હતા.

વર્ષ — ગામના એક

અડતાળીસ વર્ષના કુળવાન ધ્યાલજી સાથે પૈસાની ખાતર પરણાવી. મને પાંચમા ધોરણ સુધી આપે લણાવી. સૌદ વર્ષની ઉંમરે મને સાસરે મોકલી. મારા ધણીને જોઈને જ મને કંપારી છૂટી. આવન તેપન વર્ષનો એ માણસ દુબળો, પળાઆંવાળો, લગભગ પાંસડે વર્ષ જેવડો લાગતો હતો. આ માણસ સાથે સંસાર કેમ જશે એનો વિચાર કરતાં જ હું ત્રાસી ગઈ. બે ત્રણ દિવસમાં જ હું તો પાછી મારા ગાંપને ઘેર ચાલી આવી. પડોશની એક ડોશી આગળ હું ખૂબ રડી અને તેને બધી સ્થિતિથી વાકેફ કરી. ડોશીએ બધી વાત મારા ગાંપને કહી. ગાંપે કંઈ બોલ્યા વગર મને પોતાના ઘરમાં રાખી અને જાણે હું પરણી જ ન હોઉં તેમ મારા પતિનું કે સાસરે મોકલવાનું નામ જ લીધું નહિ. લગભગ સત્તર વર્ષની મારી ઉંમર થઈ ત્યારથી મારે ઘેર ગામપરગામના ગરાસિયા, રજૂપૂત, વાણીઆ વગેરે લોકોની અવરજવર થવા લાગી અને મારા આપ જાણી જોઈને આ બધા મેમોનાના સહવાસમાં મને મૂકતા હોય એમ મને લાગ્યું. વરસ ૭ મહિના બાદ માણસોની અવરજવર અમારે ઘેર વધતી ગઈ અને મને એ માણસોનો પરિચય વધારે ને વધારે મારા ગાંપ કરાવતા ગયા. હું પણ વિના મંકાએ એ બધા સાથે લળવાહળવા લાગી.”

બાપ બોલતી જરા ધીમી પડી ગઈ, એનો અવાજ ધીમો થયો અને મારી સામે જોઈ વાત કરતી હતી તે માથું નીચે રાખી વાત કરવા લાગી.

“એક દિવસ એક ગરાસીઆ અમારે ઘેર આવ્યો. સમીસંધ્યાએ અમારે ત્યાં આવ્યો. રસોઈ કરી તેને જગાડી હું મારા ગાંપની અને તેની પથારી આગલી ઓસરીમાં કરી ઘરના પાછલા ખંડમાં સુવા ગઈ. રાત્રે દશેક વાગે મારા ખંડમાં કોઈ આવ્યું હોય એવું મને લાગ્યું. જાગીને જોયું તો તે મેમાન મારી પથારી નજીક બેસેલો હતો. હું ઉતાવળી દોડતી બહારના ખંડમાં ગઈ તો મારા ગાંપની પથારી ખાલી હતી. ઘરનું બારણું બહારથી બંધ કરેલું હતું. હું બહુજ ગભરાઈ અને ખૂબો પાડવા જાઉં છું ત્યાં પેલો મેમાન મને ઊંચકી પાછલા ખંડમાં લેઈ ગયો. મેં ધમકાવી આપી, આજીજી કરી ત્યારે તેણે મને શાન્ત પાડી સાન્તવન આપવા માંડ્યું અને મને ત્યાંજ છોડી પોતાના ખંડમાં ચાલી ગયો. સવારે મારા ગાંપને જાને તેટલી સ્પષ્ટતાથી મેં વીનેલી વાત જણાવી, પણ એમણે કંઈ ઉત્તર ન આપ્યો અને મેમાનને પણ કંઈ કહ્યું નહિ. બીજે દિવસે કંઈ જન્યું નહિ. ત્રીજે દિવસે ફરી પાછી પેલા દિવસની માફક જ દટકીત બની અને તે દિવસે મારા બધા ધમપજાડા અને કાંકાં છતાં મારો સર્વનાશ થઈ ગયો! એક વખતે અજાણ્યે, અનિચ્છાએ,

ક્યું ને?” મેં પૂછ્યું.

ખાંધએ ખૂબ આવેશમાં આવી જઈ ઘાંટે પાડીને બોલવા માંડ્યું: “ના, લખ તો નથી ક્યું”, પણ કરવું છે. મારા બાપ, ગામના લોક, ગામના પટેલ, ગંધાને હવે મારી વહારે ધાવાનું સૂઝે છે. પેલા કોઈ હિંદુસમાજ કે આર્ય-સમાજ વાળા કે એવા કોઈ કોર્ટ પાસે આવી મને મુક્તમાનને ન પરણવાનું સમજાવતા હતા. ગંધાને હું મુક્તમાન થઈ ગઈ એ બહુ આધાન જેવું લાગે છે. હું ગંધાને પૂછું છું કે આટલા દહાડા સૌ ક્યાં સંતાઈ ગયાં હતાં? પેલા અમારી ન્યાતના શેઠ તો મેં મદદ માગી ત્યારે મારી આખર લેવા આવ્યા હતા! મારાં મગાંવહાજાં, ન્યાતવાળા, હિંદુસમાજ મને હવે શું રક્ષણ આપવાનાં છે? મારી અત્યાર સુધી ત્રાસજનક સ્થિતિ હતી, ત્યારે તો એ ગંધાને કાંઈ લાગણી થઈ નથી, ત્યારે મને જણાવવાનું કોઈને સૂઝ્યું ન હતું, રાક્ષસ જેવા બાપના ત્રાસની વાત સૌ જાણતાં છતાં કોઈએ ન તો મને રક્ષણ આપ્યું કે ન તો મારા બાપને શિક્ષા કરી. અને હવે મને મોતમાંથી ઉગારનારની, મને રક્ષણ આપનારની સાથે હું લખ કરી ઘર માંડવા જઈ છું, ત્યારે ગંધાની આખરને બટો લાગે છે, એમનું નાક કપાઈ ગયું છે! એ મુક્તમાન છે માટે? હું એને જ પરણીશ. એ મારો તારણદાર છે, હું શા માટે એને પરણું નહિ?” મેં કહ્યું “શા માટે નહિ?”

(‘જ્યોતિર્ધર’, તા. ૧૨:૬:૩૭)

ગં. ગો. ધ્રુ.

—*—

કણ્ઠુખી - પાટીદાર - પટેલ

(૧)

શુ જ રાતના ગંધા પાટીદાર મૂળે કણ્ઠુખી હતા અને હજીયે છે.

આજે જે અર્થમાં કણ્ઠુખી શબ્દ વપરાય છે, તે અર્થને લીધેજ કહેવાના કુળવાન પાટીદારને ‘કણ્ઠુખી’ શબ્દ પ્રત્યે ઘૃણા ઉપજે છે. કણ્ઠુખી શબ્દનો મૂળ અર્થ જોવામાં આવે તો એ ઘૃણા કેવળ અગત્યનક લેખાય.

કણ્ઠુખી શબ્દની સીધી અને સરળ વ્યુત્પત્તિ ‘કણ્ઠ’ અને ‘ખી’ એ પ્રમાણે કરવાને સામાન્ય રીતે માણસ લલચાય, પણ તે વ્યાજખી નથી. લાપાતો ઇતિહાસ જોતાં આવી વ્યુત્પત્તિ અર્થહીન અને કૃત્રિમ લાગે છે. શુ જ રાતમાં

કણ્ણીઓનો (આજના પાટીદારોનો) ઇતિહાસ પાંચસોથી છસો વરસનો ગણી શકાય, કારણ કે અહીં તેમનો વસવાટ ૨૫ પેઢીથી જૂનો નથી.^૧

સંસ્કૃત-કુટુમ્બી અને મરાઠી કુલંબી, કુળવી સાથે કણ્ણી શબ્દનો મેળ વારંતવિદ છે. અંગ્રેજીમાં પણ Husbandman શબ્દ છે, જેનો અર્થ કુટુંબનો વડો, ખેડૂત થાય છે. Hns=a house અને bondla=a boor, a peasant. એટલે સંસ્કૃત કુટુમ્બી, પ્રાકૃત કુટુમ્બી, મરાઠી કુલંબી કુળવી અને ગુજરાતી કળવી, આ ક્રમ ભાષાશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે બ્યાજગી છે. કાકોરની પેલી તરફના પડીઆણુ ભાગ આજે માગ કહેવાય છે, તેને ભાગી કળાદુપ બનાવવા હજુયે પાટીદાર સાહસ કરીને ત્યાં ગય છે અને વસવાટ પણ કરે છે. એ જ પ્રમાણે પાંચસો છસો વર્ષ પહેલાં ગુજરાતના અણખેડાઓએ પ્રદેશમાં ઉત્તર દિશામાંથી આવીને ખેડૂત કુટુંબો વસ્યાં હોય અને મોગલાઈ રાજ્યની પડતી અને મરાઠી પેશ્વાઈ રાજ્યની ચઢતીના સમયમાં તેઓ ‘કણ્ણી’ અને પછી પહેલા અક્ષરમાંનો ‘ઉ’ ધસાતાં ‘કણ્ણી’ નામથી ઓળખાયા હોય એમાં જરાયે શંકા રહેતી નથી.

કેવો સુંદર શબ્દ! કુટુંબી = કણ્ણી. સંયુક્ત કુટુંબોમાં રહેતો ખેડૂત પોતાના નામમાંજ કુટુંબભાવનાને જાણેઅજાણે સમાવે છે. અનેક ખેડૂત કુટુંબોનો (કણ્ણીઓનો) જ્યો એ જ કણ્ણીની જ્ઞાતિ, અને એ જ આજની પાટીદાર જ્ઞાતિ. પાટીદાર કણ્ણીથી જુદો નથી કે ભિન્નો નથી. મૂળે તે કણ્ણી હતો અને હજુયે તેમ માને તો વાંધો નથી.

જૂની કહેવતોમાં પણ ‘પાટીદાર’ શબ્દ નજરે પડતો નથી. ‘કણ્ણી કે

✽

૧ “ગુજરાતમાં પાટીદારને લાવનાર પ્રથમ સિદ્ધરાજ જયસિંહ હતા; તે પહેલાં તેમણે રયાન ગંગાનદીના પ્રદેશમાં હવું. સિદ્ધરાજે પાટણમાં ને કેટલાકને અડાણમાં ગુજરાતની જમીનની આજ્ઞાદી કરવા ફાટ્યા. અડાણમાં તેમની વસતિ વધતાં તેઓ ગુજરાતના દક્ષિણ પ્રદેશમાં જિતયાં ને ને કુટુંબને જ્યાં ફાવે તે ત્યાં રહેવા મંડયું. . . . તેમની પાસે પોતાની જમીન ખેડવા માટે ન હતી, તેથી જમીનો ખેડવા માટે પેટલાદના નાગરે, જે તે વખતે આખા ચરોતરની જમીનદારી ધરાવતા હતા, તેમની પાસેથી ફાણે, સાંચે ને કેટલાક તેમના વેતરા પેટ જમીન ખેડતા. આ જ વખતે પાટીદારોનાં ઢપનામ જુઝીઆ, ઢુઝીઆ વગેરે હતાં. . . . તે વખતે કુળવાન ગામ અમદાવાદ ગણાવું અને દરેક પાટીદાર અમદાવાદમાં કન્યા આપવામાં ગર્વ લેતો હતો.” (દૈનિક ‘મુંબઈ સમાચાર’ તા. ૪:૫:૧૯૩૬, પૃષ્ઠ ૯.— વિ. સોજાનિવાસી)

કોડ, કણ્ણી કોઈ કેડે નહિ' એ કહેવતથી પાટીદાર મગર થાય છે, પણ પોતાને કણ્ણીથી જુદો માને છે અને કણ્ણીઓને ધિક્કારે છે। કવિ શામળ પણ કવી ગયો છે: 'લાલક કણ્ણી લેઉઆ, વામણ કેરો વંશ.' પાછળથી કણ્ણીઓના બે ભાગ-લેઉઆ અને કડવા-પડવા અને તેમની વચ્ચે સામાજિક વ્યવહારની દીવાલો ઊભી થઈ. લેઉઆ અને કડવા કણ્ણીઓ જતે કાળે કણ્ણી નામ પોતાથી ઊતરતા ગણાતા એવા બીજા વર્ગને આપી, તેઓ પોતે અનુક્રમે લેઉઆ અને કડવા પાટીદાર કહેવડાવવામાં ગૌરવ લેવા લાગ્યા.

અને મૂળ ખેતી કરનાર ખેડૂત-કણ્ણી જેમ જેમ પૈસેટકે સુખી થતો ગયો, વતન વધારી વતન-દાર, જમીન-દાર, પાટી-દાર થતો ગયો અને જેમ જેમ પ્રતિષ્ઠામાં વધતો ગયો, તેમ તેમ પોતે જતે ખેતી કરવાનું આજીવન નવા ખેડૂતવર્ગને વસાવતો ગયો. એ નવા ખેડૂતવર્ગની દશા તેણે વેડીઆ અને શુક્લામ જેવી પરતંત્ર કરી નાખી. પછી તો તેણે કણ્ણી નામરૂપી કાંચળા ઉતારી પેલા નવા લૂંડા ખેડૂતવર્ગને ઝોઢાડી અને પોતાને અભિમાનથી પાટી-દાર (જમીન-દાર) કહેવડાવવા લાગ્યો. થયું, મૂળ કણ્ણી ખેડૂત કણ્ણી મટી પાટી-દાર થયો અને કણ્ણીઓનો નવો વર્ગ-નવી શક્તિ ઊભી કરી. આજે કણ્ણી જમીનદાર હોય તોયે 'પાટી-દાર' નહિ પણ કણ્ણી, અને પાટીદાર પાસે દુકડો જમીન ન હોય તોપણ 'પાટી-દાર'!

આજે પાટીદાર ઝોટલે જમીનદાર એવો ભાગ્યેજ ખ્યાલ આવે છે, કારણકે અનેક પાટીદારોને ભાગમાં માંડ વીધું જમીન આવે છે. આજે નાગરોમાં જમીનદાર અટક છે. ત્યારે સો સો અને તેથી વધુ એકર જમીન ધરાવનાર પાટીદારો 'જમીન-દાર' નામની નવી શક્તિ ઊભી કરે તો 'પાટીદાર'ને બદલે 'જમીનદાર' કહેવડાવવામાં સૌ કેઈ અભિમાન લે અને એમ એક બે સંક્રામાં 'પાટીદાર' શબ્દ ધૂણાજનક બની 'જમીનદાર' શબ્દ ગૌરવપૂર્ણ લાગે. જરાબર આમજ કણ્ણી શબ્દનું થયું છે. 'કુટુંબી' જેવી સુંદર ભાવનાનું અભિમાન આપતો 'કણ્ણી' શબ્દ આજે અપમાનજનક થઈ પડ્યો છે. આજે કહેવાતા કણ્ણીઓનું સામાજિક ધોરણ પાટીદારોમાં છેક નીચું છે, ક્યાંક તો છેક હડધૂત છે.

કાઠિયાવાડમાં શુજાતનો કણ્ણી ગયો. ત્યાં કાઠીકરો 'પાટીદાર' જેવો નામનો ફેરફાર નથી થયો. એટલે ત્યાં તેઓ હજીયે કણ્ણી કહેવાય છે. તેમનો વડો સુખીના અર્થમાં ગામનો 'પટેલ' કહેવાય છે. તેમનું મૂળ ખતાવતા શક્તિના નિયમો, અટકો વગેરે ઠીક પ્રમાણમાં મળી આવે છે. હજીયે ચરોતરમાંથી

એ ચાર વરસે આપણા કેટલાક પુરોહિતો કાઠિયાવાડના કણ્ઠીઓના ગોર તરીકે જાહેર પાછલી ઉધરાણી કરી લાવે છે. એટલે 'પાટીદાર' એ કણ્ઠીઓએ જ અભિમાનથી વાપરેલો શબ્દ છે.

પણ ત્યારે હવે 'પાટીદાર' શબ્દ ઓછો થઈને અટક તરીકે વપરાતા 'પટેલ' શબ્દનો યાતિના નામ તરીકે પ્રચાર પામવા લાગ્યો છે. 'પટેલ' અટકમાં પાટીદાર અને કણ્ઠી, લેહ્યા અને કડવા સૌનો સમાવેશ થાય છે.

ત્યારે હવે અભિમાનભર્યા 'પાટીદાર' શબ્દને જાહેર જાણે અજાણે અટક તરીકે વપરાતો 'પટેલ' શબ્દ કેમ વપરાવા લાગ્યો છે તે જોઈએ.

૨

'પટેલ' એ યાતિસૂચક શબ્દ નથી, પણ વ્યાપક અર્થ સૂચવતો શબ્દ છે. અનેક રચણે અનેક અર્થમાં એ વપરાયો છે. 'પટેલ' એટલે યાતિનો (કોઈ પણ યાતિનો) અગ્રણી અથવા મુખી; આ અર્થ ગુજરાતી ભાષામાં રૂઢ થયો છે અને તેથી અનેક યાતિઓએ તેને પોતાનો કર્યો છે. આથી બીજા અર્થમાં જોઈએ તો તે કોઈ પણ યાતિની એક અથવા અનેક વ્યક્તિઓએ સૈકાંઓ પહેલાં અથવા નવેસર ચોળેલી અટક.

ઉત્તર હિંદમાં નામની પાછળ અટક સામાન્ય નથી. દક્ષિણ હિંદમાં નિરપવાદ છે. આપણા ઉપર દક્ષિણનાં રાજ્યોની પણ હકુમત હોવાથી તેમની અસર ઓછાવતા પ્રમાણમાં સર્વત્ર યદ્ય છે એ આપણે આગળ જોઈએ. મરાઠી પદ = જમીન, તે ઉપરથી પાટીલ, પટેલ; એટલે જમીનદાર માણસો પટેલ કહેવાવા લાગ્યા. પાછળથી મુખી, અગ્રણીના અર્થમાં એ શબ્દ સર્વવ્યાપક થયો.

કાઠિયાવાડમાં કણ્ઠીઓ આખો વર્ગ 'પટેલ' નથી કહેવાતો. ગામમાં એક અગ્રણી જ 'પટેલ' કહેવાય છે. આપણે ત્યાં પણ પહેલાં આમ જ હતું, પણ પાછળથી આખા પરિવારની, પછી આખી યાતિની અટક 'પટેલ' થઈ. જેમ આજે 'અમીન' અટકનો પરિવારરૂપે વિસ્તાર થયો છે તેમ. વળી જોઈએ 'અમીન' ન હોય 'પટેલ' છે તેઓ પણ ગૌરવથી 'અમીન'માં ખપી ગયા છે. તેમ જ મૂળે 'પટેલ' શબ્દમાંથી અગ્રણીપણું ગતાવતો અર્થ ભૂંસાઈ ગયો અને વાસ્તવિક રીતે 'પટેલ' ન હોવા છતાં, ગામનો એક સાધારણ અને ગરીબ માણસ હોવા છતાં 'પટેલ' થઈ પડ્યો.

આમ આજે 'પટેલ' શબ્દ એમાં રહેલા મૌલિક અર્થનું નહિ, પણ અટકનું સૂચન કરે છે. વળી એ અટક ગુજરાતના પાટીદાર જ નહિ, પણ કણ્ઠીઓ અને બીજા અનેક યાતિઓ ઓછાવતા પ્રમાણમાં ધરાવે છે. 'એ તે

શેનો પટેલ? એ તો કણ્ણી!' એવું કહેતા ચરોતરના કુળાલિમાની 'પટેલો'ને કદાચ આ વાતની લાગેજ ખરર હશે. ઇતર જ્ઞાતિઓના 'પટેલો'ને કદાચ એ લેલાગુ માનતો હશે! પરંતુ જેઓ જહાર નીકળ્યા છે, જેમણે જહારની દુનીઆ જોઈ છે તેમને, ખીજી જ્ઞાતિઓમાં પણ 'પટેલ' અટક ધરાવતાં અનેક ખાનદાન કુટુંબો છે, એવો અનુભવ જરૂર થયો-હશે.

ગુજરાતીઓની વસતિ મારા પ્રમાણમાં હોય એવા કોઈ પણ મોટા શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર દુકાનોનાં પાટિયાં વાંચતા ફરીએ તો એક સ્થળે 'લક્ષ્મણ કુંવરજી પટેલ, ગિરડર અને કોણદ્રાકટર' વાંચવામાં આવશે. ખીજે સ્થળે જોશો તો 'ખી. જે. પટેલ (અથવા બમનજી જમશેદજી પટેલ) એડવોકેટ' વાંચવામાં આવશે. વળી ત્રીજે સ્થળે 'ડૉ. એમ. કે. પટેલ (અથવા ડૉ. મણિલાલ કારીલાલ પટેલ, જોડના કણ્ણી!) એફ. આર. સી. એસ., લંડન' વાંચવામાં આવશે. કોઈ ચોથે સ્થળે 'જોગ્દેશ દરમાલી પીરલાલ પટેલ, જયાજધ તથા છૂટક કરીઆણાના વેપારી' એમ વાંચવામાં આવશે. કોઈ પાંચમે સ્થળે 'નરોત્તમ હીરાલાલ પટેલ'ની દોરની કાઠ માલમ પડશે. છઠે સ્થળે 'સી. પી. પટેલ (અથવા ચીમનલાલ પ્રજ્ઞદાસ પટેલ), ખી. કામ., ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ, રજીસ્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ' વાંચવામાં આવશે. આ છયે દાખલામાં નામ સાથે એકજ અટક આપવા છતાં અનુભવી માણસ એ બધાને એક જ્ઞાતિના કહેવાની જૂલ કરશે નહિજ. પહેલા નામમાં સહેજે અટકળ થઈ શકે કે તે એક કાઠિયાવાડી છે અને કણ્ણીની નાતમાં અગ્રણી છે. ખીજું નામ પારસી પટેલનું છે, એ કહેવું પડે તેમ નથી. ત્રીજું નામ કહેવાતા કુણ્ણીજી કણ્ણીનું છે. ચોથું જોગ્દેશનું છે. પાંચમું સુરતી પટેલનું (જેમની મૂળ જ્ઞાતિની માહિતી સહેલાઈથી મળતી નથી) અને છઠું ચરોતરના કહેવાતા કુળવાન પાટીદારનું નામ છે.

અને આમજ સુરત જિલ્લાની કહેવાતી દલકી કામેમાં તેમજ કાછીઆ, વાળંદ, દલવાડી જેવા કારીગરોમાં, ઢેડ, લગી જેવી કહેવાતી અસ્પૃશ્ય કામેમાં અને લોદાણા, વહેરા, જોગ્દેશ, મુસલમાન, પારસી જેવા અનેક લોકોમાં 'પટેલ' અટક જેવા જાણવામાં આવશે. આ બધાનું મૂળ તપાસતાં એમ જણાય છે કે જેઓ જ્ઞાતિના વડા, અગ્રણી કે મુખી પહેલાં 'પટેલ' કહેવાતા હતાં, પણ પાછળથી તેમ ન રહેવા છતાં તેમનો પરિવાર તેને કુટુંબની અટક તરીકે વાપરતો થયો.

'દેસાઈ' અને 'અમીન' જેવી અટકનો પણ આવોજ ઇતિહાસ છે. એ શબ્દો મધ્યયુગમાં ઇસ્લામ તરીકે એનાયત થતા; અને તેને અંગે સાક્ષિયાણું પણ મળતું. વર્ષો થયાં આજે અસલ ઇસ્લામધારીઓનો કુટુંબવિસ્તાર વધી

ગયો છે અને સાલિયાણું અપવાદ બાદ કરતાં ઘણું ખર્ચે જાય ચલું છે, પણ જે તે શબ્દ અટકે તરીકે કાયમ રહી ગયા છે.

અહીં એમ જણાવવાનો ઉદ્દેશ નથી કે એ અટકો રદ થવી જોઈએ. આજે અટકની કિંમત કંઈ જ નથી. જોયા કુળનો અને ચંસ્કારનો ઇજ્જતો માત્ર એ જ કુટુંબો ધરાવે છે એમ પણ નથી; એટલું જ નહિ પણ એ કુટુંબોમાં જે ઇન્દ્રવર્ણી કુળની માફક માનવતાને લજવે તેવું આસુરીપણું હોય છે, એ શિષ્ટવર્ગ હવે સારી પેઢે સમજે છે. અજાત ગામડીઆ હજુ તેને મહત્ત્વ આપી રહ્યા છે એટલા પૂરતી જ એની કિંમત રહી છે એમ કહી શકાય.

આજની પરિસ્થિતિમાં અમારું માનવું છે કે ગમે તે માણસ ગમે તે અટક રાખે તેથી કોઈનું કંઈ લૂંટાઈ જતું નથી. અહીં તો ઇતિહાસ અને મુણ્દોષ જોવાનો ઉદ્દેશ છે. પાછળથી કણ્ઠીઓમાં 'પટેલ' અટકની સાથે સાથે 'દેસાઈ' અને 'અમીન' જેવી ઇલકાળ કે દરજ્જા સૂચવતી અટકો પણ આવી. એ અટકો પણ મંથળા દરજ્જાના પાટીદારોમાં એટલે ચરોતર, કાનમ, વાકળ, એ જાંબા પ્રદેશોનાં ગામોના પાટીદારોમાં જોવામાં આવે છે. છતાં મુંબઈને નડીઆદમાં દેસાઈ અને વસોમાં અમીન વધુ પ્રમાણમાં છે. પણ ત્યારે વીરસદ, તારાપુર, મહુધા, દેહગામ અને વરાણામા વગેરે ગામોમાં પણ અમીન છે, એટલે વસોના અમીનોએ અભિમાન લેવાનું રહેતું નથી. તેમજ વાણીઆણાણોમાં અને પાટીદારોનાં અનેક ગામમાં દેસાઈ અટક ધરાવતાં કુટુંબો છે, એટલે નડીઆદના દેસાઈઓએ પણ અભિમાન લેવાનું રહેતું નથી.

ચરોતર, કાનમ, વાકળ અને અન્ય સ્થળોના પાટીદારોનો ઇતિહાસ માનવ-ઇતિહાસમાં અજોડ છે. પૃથ્વીના ૫૩ ઉપર ભાગ્યે જ એવા પ્રદેશો જોડશે, જેના પ્રત્યેક ગામડાના જમીનના માલિક જેડૂતા એક જ પિતાનો પરિવાર હોઈ સંગઠન અને ભાતૃત્ય ધરાવતાં હોય. એક જ કુટુંબી હોવાથી એક જ ગામમાં અંદર અંદર લગ્નવ્યવહાર પણ ચલે નથી. જે તે ગામમાં મૂળ વસાહત કરેનાર જેડૂત કુટુંબી-કણ્ઠી પિતાનો પરિવાર તે જે તે ગામનો આજનો પાટીદાર.

દાવેસલામ (પૂર્વ આફ્રિકા)

હાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

જ્ઞાતિસંસ્થા

હિંદુ સમાજ ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, પારસી ઇત્યાદિ સમાજોની માફક એક અવિભક્ત સમાજ નથી. મૂળથી જ તેના ચાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ અવિભાગને અને કાર્યશક્તિને ધોરણે રચાએલા એ વિભાગોમાં જિય-

શેનો પટેલ? એ તો કણ્ણી!' એવું કહેતા ચરોતરના કુળાભિમાની 'પટેલો'ને કદાચ આ વાતની લાગ્યેજ ન ખબર હશે. ઇતર જ્ઞાતિઓના 'પટેલો'ને કદાચ એ લેભાગ્ય માનતો હશે! પરંતુ જેઓ જહાર નીકળ્યા છે, જેમણે જહારની દુનીયા જોધ છે તેમને, ખીજી જ્ઞાતિઓમાં પણ 'પટેલ' અટક ધરાવતાં અનેક ખાનદાન કુટુંબો છે, એવો અનુભવ જરૂર થયો હશે.

ગુજરાતીઓની વસતિ સારા પ્રમાણમાં હોય એવા કોઇ પણ મોટા શહેરના રાજમાર્ગ ઉપર દુકાનોનાં પાટિયાં વાંચતા ફરીએ તો એક રથજે 'લક્ષ્મણ કુંવરજી પટેલ, મિલ્કર અને કોલ્ટ્રાક્ટર' વાંચવામાં આવશે. ખીજે રથજે જોશે તો 'ખી. જે. પટેલ (અથવા બમનજી જમશેદજી પટેલ) એડવોકેટ' વાંચવામાં આવશે. વળી ત્રીજે રથજે 'ડો. એમ. કે. પટેલ (અથવા ડો. મણિલાલ કાશીલાલ પટેલ, ઝોડના કણ્ણી!) એફ. આર. સી. એસ., લંડન' વાંચવામાં આવશે. કોઇ એથે રથજે 'જોગલ કરમાલી પીરલાલ પટેલ, જથાળધ તથા છૂટક ફરીઆણાના વેપારી' એમ વાંચવામાં આવશે. કોઇ પાંચમે રથજે 'નરોત્તમ હીરાલાલ પટેલ'ની દોરની કાઢ માલમ પડશે. છઠ્ઠે રથજે 'સી. પી. પટેલ (અથવા ચીમનલાલ પ્રભુદાસ પટેલ), ખી. કેમ., આર્ટિસ્ટ એકાઉન્ટન્ટ, રજીસ્ટર્ડ એડીટર' વાંચવામાં આવશે. આ છથે દાખલામાં નામ સાથે એકજ અટક આપવા છતાં અનુભવી માણસ એ બધાને એક જ્ઞાતિના કહેવાની ખૂલ કરશે નહિજ. પહેલા નામમાં સહેજે અટકળ થઇ શકે કે તે એક કાઠિયાવાડી છે અને કણ્ણીની નાતમાં અગ્રણી છે. ખીજું નામ પારસી પટેલનું છે, એ કહેવું પડે તેમ નથી. ત્રીજું નામ કહેવાતા કુણ્ણીજી કણ્ણીનું છે. ચોથું જોગલનું છે. પાંચમું સુરતી પટેલનું (જેમની મૂળ જ્ઞાતિની માહિતિ સહેલાઈથી મળતી નથી) અને છઠ્ઠું ચરોતરના કહેવાતા કુળવાન પાટીદારનું નામ છે.

અને આમજ સુરત જિલ્લાની કહેવાતી દલપી કોમોમાં તેમજ કાછીઆ, વાળંદ, દલવાડી જેવા કારીગરોમાં, દેડ, લંગી જેવી કહેવાતી અરપૂર્ય કોમોમાં અને લોદાણા, વહોરા, જોગલ, મુસલમાન, પારસી જેવા અનેક લોકોમાં 'પટેલ' અટક જેવા જાણવામાં આવશે. આ બધાનું મૂળ તંપાસનાં એમ જાણાય છે. કે જેઓ જ્ઞાતિના વડા, અગ્રણી કે મુખી પહેલાં 'પટેલ' કહેવાતા હતા, પણ પાછળથી તેમ ન રહેવા છતાં તેમનો પરિવાર તેને કુટુંબની અટક તરીકે વાપરતો થયો.

'દેસાઈ' અને 'અમીન' જેવી અટકનો પણ આવોજ ઇતિહાસ છે. એ શબ્દો મધ્યયુગમાં ઇસ્લામ તરીકે એનાયત થતા; અને તેને અંગે સાલિયાંયું પણ મળતું. વર્ષો થયાં આજે અસલ ઇસ્લામધારીઓનો - કુટુંબવિસ્તાર - વધી

ગમે છે અને સાક્ષિયાણું અપવાદ બાદ કરતાં ઘણું ખર્ચ બંધ થયું છે, પણ જે તે શબ્દ અટક તરીકે કાયમ રહી ગયા છે.

અહીં એમ જતાવવાનો ઉદ્દેશ નથી કે એ અટકો રદ થવી જોઈએ. આજે અટકની કિંમત કંઈ જ નથી. જોયા કુળનો અને ચંરકારનો ઇતરો ગાત્ર એ જ કુટુંબો ધરાવે છે એમ પણ નથી; એટલું જ નહિ પણ એ કુટુંબોમાં ગે ઇન્દ્રવર્ણ કુળની માફક ગાનવત્તાને લઈને તેવું આશ્ચર્યપણું હોય છે, એ શિષ્ટવર્ગ હવે સારી પેઠે સમજે છે. અજાત ગામડીઆ હજુ તેને મહત્ત્વ આપી રહ્યા છે એટલા પૂરતી જ એની કિંમત રહી છે એમ કહી શકાય.

આજની પરિસ્થિતિમાં અમારું માનવું છે કે ગમે તે માણસ ગમે તે અટક ગામે તેથી કોઈનું કંઈ લૂંટાઈ જતું નથી. અહીં તો યાત્રિનો ઇતિહાસ અને ગુણદોષ જોવાનો ઉદ્દેશ છે. પાછળથી કણ્ઠીઓમાં 'પટેલ' અટકની સાથે-સાથે 'દેસાઈ' અને 'અમીન' જેવી ઇલકાળ કે દરજ્જા મૂલ્યવતી અટકો પણ આવી. એ અટકો, પણ મંથળા દરજ્જાના પાટીદારોમાં એટલે ચરોતર, કાનગ, વાકળ, એ બધા પ્રદેશોનાં ગામોના પાટીદારોમાં જોવામાં આવે છે. છતાં મુખ્યત્વે નડીઆદમાં દેસાઈ અને વસોમાં અમીન વધુ પ્રમાણમાં છે. પણ ત્યારે વીરસદ, તાંરાપુર, મહુધા, દેહગામ અને વરણામા વગેરે ગામોમાં પણ અમીન છે, એટલે વંસોના અમીનોએ અભિમાન લેવાનું રહેતું નથી. તેમજ વાણીઆબાહણોમાં અને પાટીદારોનાં અનેક ગામમાં દેસાઈ અટક ધરાવતાં કુટુંબો છે, એટલે નડીઆદના દેસાઈઓએ પણ અભિમાન લેવાનું રહેતું નથી.

ચરોતર, કાનગ, વાકળ અને અન્ય રથજોના પાટીદારોનો ઇતિહાસ માનવ-ઇતિહાસમાં અજોડ છે. પૃથ્વીના ૫૩ ઉપર ભાગ્યે જ એવા પ્રદેશો જુદાં, જેની પ્રત્યેક ગામડાનાં જમીનના માલેક જોડેતો એક જ પિતાનો પરિવાર હોઈ સંગઠન અને ભાતૃત્વ ધરાવતાં હોય. એક જ કુટુંબી હોવાથી એક જ ગામમાં અંદર અંદર લગ્નવ્યવહાર પણ થતો નથી. જે તે ગામમાં મૂળ વસાહત કરનાર જોડત કુટુંબી-કણ્ઠી પિતાનો પરિવાર તે જે તે ગામનો આજનો પાટીદાર. દારેસલામ (પૂર્વ આફ્રિકા) ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

જ્ઞાતિસંસ્થા

હિંદુ સમાજ ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, પારસી ઇત્યાદિ સમાજોની માફક એક અવિભક્ત સમાજ નથી. મૂળથી જ તેના ચાર વિભાગ કરવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ શ્રમવિભાગને અને કાર્યશક્તિને ધોરણે રચાએલા એ વિભાગોમાં જોય-

નીચેનો ભેદ દાખલ થતાં સમાજ છિન્નલિન્ન થવા લાગ્યો અને મિથ્યાભિમાની વર્ગોએ સમાજના વધુ ને વધુ કંકડા પાડ્યાં. આજના હિંદુ સમાજના આન્તર-કલહો અને તેનો થતો ક્ષય એ મિથ્યાત્વને જ આભારી હોય એમ લાગે છે.

હિંદુ સમાજના વિભાગો પહેલાં વર્ણુને નામે ઝોળખાતા. આજના નાના નાના વિભાગ નાતને નામે ઝોળખાય છે. આ સંસ્થા પણ આજકાલની નથી, એણે સૈકાંઓ બેંધાં છે અને સમાજજીવનમાં તે જડ ઘાલી બેઠી છે. પરંતુ અત્યારે જે કેટલાક જનાવો બને છે તે ઉપરથી તેનું ભવિષ્ય કદપતું મુશ્કેલ છે. કેટલાક કહે છે કે નાત જેવી સંસ્થા હોવી ન જોઈએ, કેટલાક તેનો બચાવ કરવા પ્રયત્ન કરે છે. તેનો જે રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તે ઉપર તેના અસ્તિત્વનો આધાર છે.

નાત અન્યોન્યસહાયક સંસ્થા જેવી બની રહે, નાતના સભ્યો એક બીજાને સારે માટે પ્રસંગે સગાં ભાઈબેન જેવી મદદ કરવાને તૈયાર રહે, ધનવાન સાતિજનો ગરીબોને મારે ફળવણી સાર, વેપારઉદ્યોગ કરવા સાર, વિધવાઓને યોગ્ય રક્ષણપોષણ આપવા સાર, નદન નિરાધાર સાતિજનોના પોષણની વ્યવસ્થા કરવા સાર, એક મોટું કુંડ ઊંચું કરે, વગેરે અનેક કાર્યો સહેલાઈથી પાર પાડી શકે એવા ઉદ્દેશથી નાત નામની સંસ્થા અસ્તિત્વમાં આવી હોય એમ લાગે છે. જો સાતિજનોએ ઉક્ત ઉદ્દેશો પાર પાડવા સદા પ્રયત્નશીલ રહેવું એ જ પોતાની ફરજ છે એમ માન્યું હોત તો નાત નામનો નાનો સમૂહ અત્યંત આવશ્યક અને ઉપકારક થઈ પડત.

પણ નાતની હાલની દશા અવલોકતાં માલમ પડે છે કે ઉપર જણાવેલ એક પણ ઉદ્દેશ તે પાર પાડી શકતી નથી. હાલ તો પરિસ્થિતિ તદ્દન ઊંધી છે. અત્યારે તો નાતમાં રહેવા સાર અમુક વરા ફરજિઆત કરી ધરખાર ગીરો મૂકવા પડે છે, નાતમાં યોગ્ય વરને અભાવ પોતાની પુત્રીનું શિક્ષણ અટકાવી તેની અભિલાષાઓ દાળવી પડે છે, અમુકજ નાના સમૂહમાંથી કન્યા લેવા દેવાની હોવાથી શારીરિક યા માનસિક કબ્જેડાં બાંધવાની ફરજ પડે છે. આમ નાત નામની સંસ્થા આજે તો નિર્ચક અને હાનિજનક બની છે.

આજ છોકરાંની ઇચ્છા વિરુદ્ધ માપાપો ફટલેક પ્રગંજે બળજબરીથી પણ લગ્ન કરતાં જોવામાં આવે છે. જે દેશમાં સ્ત્રીઓ સ્વયંવરથી પરણતી હતી તેજ દેશમાં આજ ઠેરઠેર બાળકોનો જોવામાં આવે છે, અને શારીરિક માનસિક, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં કબ્જેડાં જોવામાં આવે છે. વિધવાને શાસ્ત્રની સંમતિ હોય અથવા ન હોય, પુનર્વ્રજ બુદ્ધિગ્રાણ હોય અથવા ન હોય,

તોપણ તે વિષયમાં તેને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય આપવાને ફરિયાદો પ્રાપ્ત થઈ અડચણ-
કર્તા થઈ પડે છે. આમ વિધવાઓને અનેકવિધ દુઃખ સહન કરવાં પડે છે.

યુવકો! આપણે આવી પરિસ્થિતિ ક્યાં સુધી નિભાવીશું? આપણે તો
ફરિયાદો જુગજુગજૂનાં બંધનો શિથિલ કરવા ઉપયુક્ત થવું જોઈએ. આ
પ્રગતિના જમાનામાં ચાન્ત બેસી રહે નહિ પાકવે. માટે, ઓ મત્યપ્રેમી
યુવકો! જાગો, અને નાતની અવદશા પરિહારવાને એવો હુનાશન પ્રગટાવો
કે જેમાં નાતના મંકુચિત નિયમો અને કુટિરાલો બળીને ભસ્મસાત થઈ જાય.

પડોદરા

જશભાઈ કાશીભાઈ પટેલ

‘બોય સ્કાઉટ્સ’ સંસ્થાની નીચે?

“ધર્મ” પ્રાણદીન થઈ જોયાર રૂપે છાતીને ખૂબ દબાવી રહ્યો છે. તેથી જ
આજ પ્રાચીન દેવ્ય છુપાવીને પશ્ચિમનાં હાથે કાઢેલાં વસ્ત્ર લૂંટવાને ટાળે ટાળે
દોડવાનું મન થાય. ભાઈ, એ ચેષ્ટા વધ્યા છે; નર્ત્યા ચિત્ત નથી, ત્યાં સૌ સાજ
લાજબર્યા છે.”

સ્ત્રીચંદ્રનાથ : નૈવધ્ય ૬૬.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં અંગ્રેજોને જોર લોક સાથે ઇ. સ. ૧૮૯૬-૧૯૦૨માં
પિત્તર થયો, ત્યારે મેફ્રિંગ નામના નગર ઉપર જોર સેનાએ ઘેરા ઘાલેલો;
પણ છેવટે હાથવંતો પડેલો. તે પ્રસંગે અંગ્રેજ સેનાપતિ મર રોબર્ટ બેડન-
પોર્વેલના ધ્યાન ઉપર એ વાત આવી, કે અંગ્રેજ સેનામાં બરાબર વ્યવસ્થા
જોઈ.

૧. હિંદમાં યુવકોને શુભામીભજનમાં ફસાવવા માટે જ અનેક અંગ્રેજ સંસ્થાઓ
છે, તેમાંની એક ‘બોય સ્કાઉટ્સ’ સંસ્થા પણ છે. પણ આપણને એવું જ્ઞાન નથી
અને એવી સંસ્થાઓના ચળકાટથી મોહમુગ્ધ બની તેમાં ફસાઈએ છીએ. ૧૯૨૭ના
ડિસેમ્બરમાં સમસ્ત દેશની રાજાઓનું મુંબઈમાં સંમેલન થયું, ત્યારે ચરોતર
એન્જુકેશન સોસાયટીની હાઈ રફરના સ્કાઉટો પણ ત્યાં ગએલા. ત્યાર પછી બેએક
માસે એ સંસ્થા વિષે મેં લેખ લખીને એ સોસાયટીના મુખપત્ર ‘જ્ઞાનપ્રચાર’માં
આપેલો. એ લેખ ૧૯૨૮ના ફેબ્રુઆરીના અંકમાં છપાએલો તો ખરો, પણ તેના
તંત્રીએ તે છાપતાં આ પ્રમાણે નોંધ કરેલી: “કેળવણીના એક ઉપયોગી અખતરા
તરીકે સોસાયટીએ પોતાની સંસ્થામાં સ્કાઉટીંગને રચાવ આપ્યું છે. ચાલુ કેળવણીની
ખામીઓ દૂર કરવા માટે તે સિવાય બીજી કોઈ પણ વ્યવસ્થિત યોજના નિચારાઈ
હોય અને તેનો કોઈ પણ જગાએ અમલ થયો હોય તેવું નહિવામાં આવ્યું નથી.”
છતાં પછી એ સોસાયટીએ એ સંસ્થા સાથેથી છટાછેડા કર્યા નહ્યાય છે. પણ હાલમાં
એ સંસ્થાના મુખી લોડ બેડન-પોર્વેલે, હિંદીઓમાં character (ચારિત્ર) નથી

મહિ હોવાથી ઘણું ખમતું પડ્યું છે. વિગ્રહ પતી ગયા પછી એ સેનાપતિએ, ભાવી સૈનિકાને અનેક પ્રકારની વ્યવસ્થાની કળવણી મળે એટલા માટે, કંઈ કંઈ યોજનાઓ વિચારવા માંડી. છેવટે ઇંગ્લેન્ડમાં એણે ઇ. સ. ૧૯૦૮માં ‘બોય સ્કાઉટ્સ’ નામે સંસ્થા સ્થાપી. એ સંસ્થા એટલી ગંધી લોકપ્રિય થઈ પડી, કે અંગ્રેજ સામ્રાજ્યનાં ધણીખરાં સંસ્થાનોએ તેનું ભેદને એવી સંસ્થા સ્થાપી, અને બીજા સ્વતંત્ર દેશોએ પણ પોતાને અનુકૂળ એ પ્રકારની યોજનાઓ કરી લીધી. હિંદુસ્થાને પણ ઇંગ્લેન્ડની સંસ્થાનું અનુકરણ કર્યું. કહેવાય છે કે આજે હિંદુસ્થાનમાં એક લાખ ઉપરાંત સ્કાઉટ્સ છે.

યુવકો “સ્વદેશના સારા નાગરિકો બને, ઈશ્વર ઉપર ભક્તિભાવ રાખતા ધામ, વફાદાર પ્રજાજન બને, બીજાના હિતમાં પોતાના સ્વાર્થને નમાવે; મનથી, વચનથી ને કાયાથી અત્યાચાર કરતા અટકે; અવલોકનની, તાળેદારીની અને સ્વાચ્છતાની દેવોમાં કેળવાઈ ચારિત્રવાન બને; સેવાથી સમાજને અને હાથકારીગરીથી પોતાને ઉપયોગી થતાં શીખે; તેમનું શરીરબળ વધે અને સ્વાસ્થ્ય ખીસે.”^૨ એવું કરવું એ આ સંસ્થાનો મુખ્ય હેતુ છે.

ગયા (૧૯૨૭ના) ડીસેમ્બરમાં મુંબઈમાં આખા હિંદુસ્થાનના સ્કાઉટોની મોટી જામણુરી ભરાઈ હતી. તે પ્રસંગે અહીંથી એ દગની વ્યવસ્થા ભેતો ભેતો હું રિપોર્ટિંગ ઉપર ગયો હતો. યુજરાતના કેટલાક લાગના સ્કાઉટોથી ભરાએલી સ્પેશિયલ ગાડી ભેઈ. મુંબઈ જવાને માટે જ કેટલાય જાજી સ્કાઉટ બનીને ગાડીમાં બેઠા હતા. એક ઘરમાં ૮ વર્ષથી માંડીને ૪૦ વર્ષ સુધીની ઉંમરના ૮ પુરુષ, તે બધાય આજે સ્કાઉટ! આશરે ૧૧૦૦૦ સ્કાઉટ મુંબઈમાં એકઠા થએલા, તેમને માટેની વ્યવસ્થા તે અવ્યવસ્થાની મૂર્તિ હતી. “પહેલે દિવસે મુંબઈમાં સ્કાઉટો આવ્યા, ત્યારે એટલે કે શનિવારે વ્યવસ્થા એવી શિથિલ હતી કે તે રાતે એમાંના મોટા ભાગને ખાધા વગર સૂવું પડ્યું એમ કહેવું વધારે પડતું નથી.

✱

અને કોઈ હિંદી ભાષામાં honour (હા ધૃવ) માટે સન્દર્ભ નથી—અર્થાત્ હિંદીઓમાં દાક્ષિણ્ય જેવી કોઈ ભાવના નથી, એમ કહી ન્યારે હિંદીઓને અપમાનની ધમ્પડ લગાવી છે, ત્યારે તો હિંદની એ સંસ્થાના મુખીઓ પણ કંઈક કહ્યા છે! ત્યારે તો હવે એ સંસ્થા વિષેનો આપણો મોઢો ભારવેળા જોઈએ અને જોઈએ તો તેવી કોઈ અનુકૂળ સ્વદેશી સંસ્થા સ્થાપવી જોઈએ. વાસ્તવિક રીતે એ સંસ્થા કેવી શુભામી જળ પાયરનારી છે, તે હવે આપણા અપમાનિત યુવકો નજી લે એટલા માટે મારો એ લેખ આજે ફરી છાપું છું.

૨ Boy Scouts Association, Indian Branch (૧૯૨૬), નિયમ ૧.

બીજી દિવસે પણ ખાવાનું મોડું મળેલું.”^૩ પાછાં વળતાં અહીંના રકાઉટ નેમા. તેમાંના છેલ્લો રકાઉટ તો સૌથી છેલ્લો પોતાનો બોલો આથી આ બોલો, બોલેથી માથે ને માથેથી બોલે મૂંઝતો ધીરે ધીરે આવતો નેમે; કાંઈ સદ્વાચ સાથે નહિ. બીજી પણ ઘણી ખામીઓ જણાઈ. આ વાતો મહત્વની નથી; એમાં જો સંસ્થાના સિદ્ધાન્તોનો દોષ નથી, સંચાલકોનો છે. અને જાનગે ઝોટલું તો કહેવું જ ઘટે કે અવસ્થાની ને સેવાની ભાવનાને પૂજનારા જો સંસ્થાના સંચાલકોએ ગમત ઉપરાંતનું કામ ઉપાડી રકાઉટના મન ઉપર ખોટી છાપ ત્રા મારે પાડવી?

આ સંસ્થાના રાજઆતમાં જણાવેલા સિદ્ધાન્તો સુન્દર છે, પણ દ્વે તેનું તળિયું તપાસીએ: ઇંગ્લેન્ડની સંસ્થાના નિયમ પ્રમાણે “ધર્મ અને રાજ્ય પ્રત્યે પોતાનો ધર્મ જાળવવા”નું દરેક રકાઉટ વચન આપવું નોંધ્યો. અમેરિકાનાં સંયુક્ત સંસ્થાનોની એવી સંસ્થામાં “ધર્મ અને દેશ પ્રત્યે પોતાનો ધર્મ જાળવવા”નું વચન આપવાનું છે. હિંદુસ્થાનમાં “ધર્મ, રાજ્ય અને દેશ પ્રત્યે પોતાનો ધર્મ જાળવવા”નું વચન, આપવું હોય તો, આપી શકાય; નહિ તો “ધર્મ અને રાજ્ય” પ્રત્યેનું તો ખર્જ. ^૪ નાના રકાઉટોએ વફાદાર પણ રહેવાનું છે. ^૫ ઇંગ્લેન્ડનો રાજકુમાર હિંદુસ્થાનની સંસ્થાનો મુખ્ય છે. ^૬ હિંદુસ્થાનનો મુખ્ય રકાઉટ વાઇસરોય અને દરેક ઇલાકાનો મુખ્ય રકાઉટ ત્યાંના ગવર્નર. ચુંટાયેલો (elected) નથી, પણ ફરેલો (appointed) છે. ^૬ રકાઉટોનાં ઇળ પોતાનો વાવટો રાખે, પણ એવા સૌ વાવટામાં બ્રિટિશ વાવટાને (Union Jackને) સૌથી વધારે મહત્વ આપવું જ નોંધ્યો. ^૭ સંસ્થાના અધિકારીઓએ અને રકાઉટોએ બ્રિટિશ વાવટાને ^૮ તથા રાજના અમલદારોને સલામ કરવી. ^૯

ઉપરનાં નિયમો રપજ કરે છે, કે આ સંસ્થા બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય સાથે સંકળાયેલી જ છે, કારણકે વાઇસરાયને કે ગવર્નરને કે બ્રિટિશ વાવટાને પોતાની યોજનામાંથી તે દૂર કરી શકે જ નહિ. ત્યારે આ સંસ્થાને અર્ધસરકારી ક્ષેત્રો તો ચાલે. દેશના નાણેકા આ સંસ્થાની સામે પાંડા દષ્ટિએ જુઓ છે, તેનું કારણ આ જ છે.

ગયા (સં. ૧૯૮૩ના) પોષની અમાસે મુંબઈ ઇલાકાના રકાઉટિંગ એસો-

૩ Bombay Chronicle તા. ૨૩:૧૨:૨૭. ૪ Boy Scouts Association, Indian Branch નિયમ ૧. ૫ નિયમ ૨૦. ૬ નિયમ ૬. ૭ નિયમ ૮૩. ૮ નિયમ ૭૪:૭. ૯ નિયમ ૭૪:૬.

સીએશનના સેક્રેટરી મી. વ્યંકટેશ્વરમ્ અહીં વરોત્તર એન્જ્યુકેશન સોસાયેટીમાં આવ્યા હતા, અને ત્યારે સ્થાનિક સ્કાઉટિંગ એસોસીએશન સ્થપાયું હતું. તેમની સાથે એ વિષયમાં શંકાસ્પદતા ડરવા આણંદના ડેન્ટલાઈ ભાઈઓને બોલાવ્યા હતા, તેમાં હું પણ ગયો હતો. એ પ્રસંગે તેમના પત્નની સાથે જે વાતચિત થયું તેનો મારાંશ અહીં આપું છું.

એમ કહેવામાં આવ્યું^{૧૦} કે “આપણે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં છીએ, તેથી તેના રાજ્ય પ્રત્યે આપણે આપણો ધર્મ બજાવવો જોઈએ, અને તેને વફાદાર રહેવું જોઈએ; અને વળી આપણા દેશ પ્રત્યે ધર્મ બજાવવાની અને તેને વફાદાર રહેવાની પણ છૂટ છે.” પણ એમાં વાંધો એ છે કે આપણી વફાદારીમાંથી દેશને બાતલ કરી શકીએ, રાજ્યને નહિ. રાજ્યના ને દેશના હિત વચ્ચે વિરોધ આવે ત્યારે શું કરવું? એમ કહેવામાં આવ્યું કે “જેનો પક્ષ સાચો લાગે તેને પક્ષે ઊભા રહેવું.” પણ એ વાત અશક્ય છે. ધારો કે રાજ્યની વિરુદ્ધ દેશને પક્ષે ઊભા રહેવાનો પ્રસંગ આવ્યો ને ત્યારેય બ્રિટિશ વાવટાને તથા રાજ્યના અધિકારીઓને સલામ ભરવાના નિયમો તો કાયમ જ છે, ત્યારે રાજ્યનો પક્ષ છોડી દેશને પક્ષે ઊભા રહેવાનો અર્થ શો? વળી દેશી રાજ્યોમાંની આ સંસ્થાને મન રાજ્યનો અર્થ શો? કાં તો એ રાજ્યના ને સામ્રાજ્યના રાજ્યને એમ જે રાજ્યને માનવા પડે કે કાં તો એકલા બ્રિટિશ રાજ્યને માનવો પડે, કારણકે રાજ્યના રાજ્યની ઉપેક્ષા કરે તો ચાલે, પણ બ્રિટિશ વાવટાનું મહત્ત્વ સૌ વાવટામાં મોટું ને તેને તો સલામ ભરવી જ પડે, અને તેથી સામ્રાજ્યના રાજ્યની તો ઉપેક્ષા થઈ શકે જ નહિ.

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “આ સંસ્થાને કોઈ રાજકીય સંસ્થા સાથે સંબંધ નથી.”^{૧૧} એનો અર્થ એ કે બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટ પણ રાજકીય સંસ્થા હોવાથી એની સાથે આ સંસ્થાને સંબંધ નથી. પણ પાર્લામેન્ટ સાથેનો રાજ્યનો સંબંધ તૂટી શકે એમ નથી. ત્યારે પાર્લામેન્ટ સાથેનો આ સંસ્થાનો પ્રત્યક્ષ નહિ તો પરોક્ષ સંબંધ તૂટી શકે એમ નથી. હાલ પાર્લામેન્ટ સાધમન કમીશન મોકલે છે, સમસ્ત દેશ તેની મે મે અસહકાર કરવા ખડે પગે તૈયાર

✽—————

૧૦ હવેથી ન્યાં ન્યાં “એમ કહેવામાં આવ્યું” એમ લખ્યું છે. ત્યાં ત્યાં બોય સ્કાઉટની સંસ્થાની તરફના અભિપ્રાય અવતરણચિહ્નોમાં મૂકેલા છે, ને ત્યાર પછી એની વિરુદ્ધમાં મારે કહેવાનું કહ્યું છે. ૧૧. Boy Scouts Association, Indian Branch નિયમ ૩ બી.

યષ્ટ રહ્યો છે, તેવે પ્રસંગે રક્ષાઉટે રાગને અને સ્થિતિશ વાવટાને વક્ષાદાર રહેવા તેની સાથે સદશર કરવો કે દેશને વક્ષાદાર રહેવા તેની સામે અસદશર કરવો? અને આપણી તો સિયંતિજ એવી છે કે રાગના ને દેશના હિત વચ્ચે ત્રિરોધ તો સદાય આવવાનો; ત્યારે કરવું શું?

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “કેનેડામાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને ઓસ્ટ્રેલિયામાં પણ રક્ષાઉટ એવાં વચન આપે છે. તે સંસ્થાનો પેકે હિન્દુસ્થાન પણ સ્થિતિશ સામ્રાજ્યનું અંગ છે, ત્યારે આપણે પણ રક્ષાઉટ એવું વચન આપે તો વધી શું?” વધી એ જ કે સામ્રાજ્યમાં કેનેડા વગેરેની પદ્ધતિએ હિન્દુસ્થાન છે એમ માનવું એ જ આત્મપ્રવચના છે. એ સંસ્થાનોમાં હિન્દુસ્થાનની શી ભૂંડી દશા ચાલે છે તે જુઓ. એ સંસ્થાનોના ગોરા અહીં કેવાં ઘીંઝળાં જમે છે તે જુઓ! ત્યારે એ સંસ્થાનોની ને આપણી પદ્ધતિ એક સરખી કેવી રીતે? મગત્ર સામ્રાજ્યનાં અંગ-ઉપાગમાં (parts and parcelsમાં) આપણે ખરા, પણ એ સંસ્થાનો તો ધરના દીકરા, જરૂર પડ્યે ગૌરંગએજની પેઠે આપનેય લાત લગાવે; ને આપણે નો વાડના ચાકર, સામ્રાજ્યના ધરના જળગરીઆ અને કડીઆરા (Drawers of water and hewers of wood)! ના, તેય નહિ; ચાકર તો ના પાલવે ત્યારે ‘લે તારી ધોડી ને નોકરી છોડી,’ એમ કહી પગાર ખખડાવીને ચાલતો યષ્ટ જાય! આપણાથી એમ તરત છૂટા યષ્ટ શકાવાનું છે? ને છતાંયે ગુલામગીરીમાં બાકી હોય એમ રાગને, સ્થિતિશ વાવટાને અને રાગના અમત્તવરોને સલામ ભરવાનું વચન આપવાનો તાબો દરતાવેજ કરી આપવો! અને શું જોઈને આ લોક કહેતા હશે જે આપણી પદ્ધતિ દક્ષિણ આફ્રિકાના જેવી?

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “સ્થિતિશ વાવટાની અંદર આપણી પોતાની નિશાની દાખલ કરવાની છૂટ છે ને તેનો લાભ લેઈને આ સંસ્થાએ પોતાની નિશાની સાથેનો નવો વાવટો બનાવી લીધો છે.” એમાં પણ પ્રવચના છે. તમને પાલવે તો તમારી નિશાની બદલી શકો કે ખાતલ કરી શકો, પણ તમારા વાવટામાંથી સ્થિતિશ વાવટાને (Union Jackને) ખાતલ કરી શકો એમ છો? એ તો એ જ વાવટા ઉપર તમારી નિશાનીઓની તમારે બાળકીડા કરવાની રહી! યષ્ટ મદાસની મદાસલાને પ્રસંગે ભરાએલા પ્રદર્શનમાં કેટલાક અંગ્રેજ દુકાનદારોએ પોતાની દુકાનો ઉપર એ સ્થિતિશ વાવટો ચઢાવ્યો હતો, તેમને આપણા લોકોએ નમાવીને એમનો વાવટો ઉતારાવ્યો હતો. એ જોર તો શું, પણ એ ઇચ્છાય બોલ રક્ષાઉટની અર્ધસરકારી સંસ્થામાં હોઈ શકે?

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “બ્રિટિશ વાવટાને અને રાજના અમલદારોને સલામ કરવાનું નિયમમાં લખ્યું છે કે ખરું, પણ કંઈ પળાવું નથી; કાંઈ એને સલામ કરવું નથી.” એમ હશે. પણ એથી રાજ થવાનું શું? કાંઈ કડક અધિકારીને યોગ્ય લાગે ત્યારે નિયમ જરાજર પળાવે. વળી નિયમમાં લખવાનું એક છે, પણ આચારમાં પાળવાનું બીજું છે એમ જુવાન સ્કાઉટને મનાવવું એ કેવા પ્રકારની કેળવણી? એવડું જીવન જીવવાનું કે જેતરવાનું શિક્ષણ અત્યારે તો આપણે લમણે લખાએલું છેજ, પણ એય જાણે આજુ હોય એમ ચારિત્ર શિખવવાનું માથે લેનાર આ બોય સ્કાઉટની સંસ્થા ય એ પ્રકારના શિક્ષણ ઉપર સીલશિક્ષો મારવા નીકળે એટલે પછી કંઈ ગાડી?

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “કિંગ્સફોર્ટન, મોંટેસોરી વગેરે કેળવણીની યુરોપિયન પ્રણાલીઓની આપણે નકલ કરી, ત્યારે આ ગાખતમાં નકલ કર્યે ગયું શું?” પણ કેળવણીની એ સંસ્થાઓ પાછળ કોઈ રાજકીય હેતુ નથી; આ સંસ્થાની પાછળ તો હિંદના નવજુવાનોને સામ્રાજ્યના વફાદાર સેવક બનાવવાનો રાજકીય હેતુ છે એમ ઉપરની ચર્ચાથી અને એ સંસ્થાના નિયમોને — છૂટક છૂટક નહિ, પણ એકસામટા લેઈને — વાંચ્યાથી સ્પષ્ટ સમજાશે. હાલની યુનિવર્સિટીની કેળવણી આમે વાંધો હોઈ શકે, પણ તેમાં કોઈને સલામ કરવાનું ફરજિયાત નથી. ત્યારે તેથીયે વધારે વાંધો આ વિલાયતી સંસ્થાની આંધળી નકલ સામે હોઈ શકે. તે ધીરે ધીરે આપણા યુવકોની નસોમાં ઝેર રેડે છે. ઝેર પૂરું પ્રમથ્યે આપણા એ યુવકો દેશના શ્રીડી પરદેશના થવાના.

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “ત્યારે તો આપણે બ્રિટિશ રચનસેનામાં કે જળસેનામાં પણ નોકરી લેઈ ના શકીએ.” ના, જો દેશના શ્રીડી પરદેશના થવાના હોઈએ, તો એવી નોકરી પણ આપણો નાશ કરનાર ઝેર છે. જલ્દીઆં-વાળા ગાગ ઉપર ગોળા છોડનાર અત્યારના લશ્કરી આપણા છે? ને ઠેકાં વિલાયત મુખી ભણી આવનાર I. C. ને પણ? જપાનના અને અફઘાનિ-સ્થાનના વિદ્યાર્થીઓ જે દષ્ટિએ યુરોપમાં અભ્યાસ કરવા ને નોકરી કરવા જાય છે તે દષ્ટિએ આપણે જઈએ તો તો રૂડાં વાનાં.

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “ત્યારે એવું ઝેર તો આખા દેશમાં બ્યાપી રહ્યું છે? માટે તમારે તો દેશજ છોડવો ઘટે.” દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરા સંસ્થાનિકો ત્યાંના હિંદીઓને તે દેશ ખાલી કરવાનો તગાદો કરી રહ્યા છે, એ તો જાહુ દિવસથી જાણું છું; પણ લાઈ લાઈને ઘર છોડવાની તાકીદ કરે એ તો આજજ જાણ્યું! લાઈને જાહેર ઝેરને જાહેર કાઢવાનું એમને ના.

સૂઝ્યું કે તા પાલન્યું! એમની સૂચનાએ તો મહારાજાના ને ખીજા દેશનાયકોએ દેશવટો લેવો પડે, વ્યાપતા કે આપેલા એનો નિકાલ કરવો રહેવા દેવો પડે!

એમ કહેવામાં આવ્યું કે “પણ એ એ નજીવું છે. બેશક એ સંસ્થામાં સ્વતંત્રતા જોવી પડે છે, પણ વ્યવસ્થા વગેરે જે ઉચ્ચ સંસ્કાર ને શક્તિઓ પામીએ છીએ, તેની તુલનામાં જોવાનું નજીવું છે.” સ્વતંત્રતા જોવી એ નજીવું જોવાનું? એના નાગથી આવનારી પરાધીનતાનું એ નજીવું? આપણા કવિ દલપતરામે કહ્યું છે તે પ્રમાણે ‘જરાક એર દૂધ આર શેરમાં સમાય તો’ શું પરિણામ આવે? અને કાંઈક નથી કહ્યું કે What shall it profit him, if he gain whole world and lose his soul? (આખા જગતનું રાજ્ય મળે, પણ આત્માનો નાશ થાય તો તેથી માણસનો લાભ શો?) અને એ તો એક માણસની વાત કહી; પણ આ સંસ્થા તો દેશના યુવક-સમૂહના આત્માનો નાશ કરે છે અને જદલામાં જગતનું કે દેશનું ય રાજ્ય નહિ, પણ થોડીક શક્તિઓ!

કાંઈકાંઈ એમ કહે છે જે “Something is better than nothing (કશુંય નહિ, તેના કરતાં કંઈક તો હીક), એ કહેવત પ્રમાણે એવી કાંઈ પણ સંસ્થાની એરહાજરીમાં એ સંસ્થાને પણ સ્વીકારી લેવી સારી.” આપણે ભણ્યા પણ ગણ્યા નહિ, ને તેથી કહેવનોનો સાચો અર્થ પણ લેતાં શીખ્યા નહિ. આ કહેવતમાં Something (કંઈક) અને Nothing (કશુંય નહિ) એ બે શબ્દોની ખૂબી good, (સારું) અધ્યાહાર છે, અને એમ એ કહેવતનો સાચો અર્થ એ છે કે ‘કશુંય સારું નહિ, તેના કરતાં કંઈક સારું તો હીક.’ ‘કશુંય ખરાબ (એર) નહિ, તેના કરતાં કંઈક ખરાબ (એર) તો હીક,’ એવે અર્થે તો આ કહેવત નહિજ યોગ્ય હોય. એ કહેવતમાં અમમ અધ્યાહાર હોવાથી એના કરતાં ‘ના મામા કરતાં કહેણો (કાણો) મામો સારો,’ એ આપણી ગુજરાતી કહેવત વધારે સરળ છે, કારણ કે મામો હમેશ સારો મનાય છે, માટે એ અંગ્રેજી કહેવતનો આંધળો ઉપયોગ આ સંસ્થાના સંજઘમાં કરવો એ દાનિજનક છે.

ઉપરની ચર્ચાથી જણાશે કે એ સંસ્થાની યોજના નીચે ગાંજકીય હેતુ નથી, એમ કહી શકાશે નહિ. પણ એમ કહેવામાં આવ્યું, કે “આ સંસ્થાને કાંઈ પણ લશ્કરી યોજના સાથે કશો સંજઘ નથી”^{૧૨} કશો પ્રત્યક્ષ સંજઘ

* —————

નહિ હોય; પણ યોજનાની નીચે લશ્કરી તરતો તો છેજ. પ્રથમ તો, સેના-પતિ ખેડન-પોવેલને, બોરવિગ્રહમાં લશ્કરની અવ્યવસ્થા જોઈને, તેમાં અવસ્થા આણવાની કલ્પના થએલી, ત્યાર પછી એ સંસ્થામાં નામજર લુગો ને? સ્કાઉટ શબ્દનો અર્થ શો? “Men pushed ahead and to the flanks of a body of troops or a skirmishing line to reconnoitre the enemy and the country”^{૧૩} (સેનાની અથવા લડતી દુકડીટી આગળ અથવા જાનુમાં શત્રુની અને પ્રદેશની ઉપર નજર રાખવા મોકલેલા માણસો), ગુત્તર,^{૧૪} શત્રુસેનાનિરૂપક.^{૧૪} Rover^{૧૫} એટલે લટકનારો,^{૧૩} ચાંચીઓ.^{૧૩} ત્યાર પછી નાના સ્કાઉટને (wolf's cub) ‘વરુનું અચ્ચું’^{૧૬} એવું નામ આપ્યું છે. ને એવાઓની દુકડીને (pack) વરુ વગેરેનું ‘ટાળું’^{૧૭} એવું નામ આપ્યું છે. વરુની કૂરતા તો જગજહેર છે, પણ એમ કહેવામાં આવ્યું કે “વરુ અચ્ચું ઉપર બહુ માયા રાખે છે.” પણ ત્યારે માનવજાતિની માતા કરતાં પણ વરુમાતામાં વધારે શુદ્ધ અપત્ય-સ્નેહ છે? વળી એમ પણ કહેવાયું, કે “રામના રથાપકો રમસને તથા રામ્યુલસને વરુમાતાએ ધવરાવીને ઉછેરેલા.” રામના ઇતિહાસમાંજ નહિ, પણ દંતકથાઓમાંયે એ વાત છે ખરી; પણ તેને માનવીજ હોય તો તો એ પણ માનવો કે વરુમાતાનું ધાવણ ધાવેલે એ રમસે પોતાના ભાઈ રામ્યુલસને મારી નાખ્યો હતો. ત્યારે માનવમાતા કરતાં વરુમાતા ચઢીઆતી કેવી રીતે? બાળકોને પહેરવાના આંદમાં પણ વરુ વગેરેનાં ચિત્રો મૂક્યાં છે.^{૧૬} ત્યારે એમ નહિ હોય કે માણસના બાળને વરુના સંસ્કાર આપીને તેને લશ્કરી કૂરતા શીખવવી હોય? સંસ્થાના નિયમોમાં લશ્કરી તાલીમનો પણ સમાવેશ છે.^{૧૮} એમ કહેવાયું કે “Jamboree અમેરિકાના રૅડ ઇન્ડિયનોની ભાષાનો શબ્દ છે, અને એનો અર્થ ‘સમ્મેલન’ છે.” આવા મહજ સચરાચર અર્થવાળો શબ્દ શોધવા ઠેક અમેરિકાના જંગલમાં કેમ જવું પડ્યું હશે?

બોય સ્કાઉટ “સેનાનો ઉદ્દેશ તો સમાજને અને વ્યક્તિને મદદ કરવાનો બહુજ સારો છે; પણ એ સેનાનો પહેરવેશ અને દમામજ એવો છે કે માણસો એઓની પાસે મદદ માગતાંજ અચકાય. ગામડાની એક બાઈ

*—

^{૧૩} Nelson's Encyclopædia. ^{૧૪} અપ્તેનો શબ્દકોષ. ^{૧૫} Boy Scouts Association, Indian Branch નિયમ ૩૬. ^{૧૬} નિયમ ૧૯. ^{૧૭} નિયમ ૧૩. ^{૧૮} Boy Scouts Association, Indian Branch, નિયમ ૨૨ વગેરે.

છાજીનો ટાપલો ભરીને ઉભી હોય, અને ત્યાંથી 'બોય સ્કાઉટ્સ' પર્ફેક્શનને માટે આવ્યા જતા હોય તો તે જાદુની તેઓને ઝોમ કહેવાની હિંમત ન આવે કે 'ભાઈ, જરા હાથ લગાડોને.' આ પહેરવેશથી વિદેશીતાનું એવું વાતાવરણ ફરી વળે છે કે માણસ પોતાના દેશમાં રહ્યા છતાં પણ વિદેશી સરખો બની રહે છે. બંતારે ધાસના ભારા આંધનારી સ્ત્રીઓ નિસ્સંક્રાંત્યપણે તેઓની મદદ માગતી થશે ત્યારે જ એ પ્રવૃત્તિનો જો ઉદ્દેશ છે તે સદ્ગળ થયો ગણાશે." ૧૯ અને એ પોપાકથી જ એવી પણ ભાવનાઓ આપોઆપ ખીલી-ખીલી છે કે આ પોપાક ઉપર તો આવા જ નોકટામ ને આવા જ ખૂટ ખલે.

આ અધી વાતો હું જ કહું છું ઝોમ નથી, ઘણા ય કહે છે. શ્રી. ઍડ્વિસ જેવા નિષ્પક્ષપાત માનવસક્ત દીનખંધુનો જ અભિપ્રાય જોશો તો ખસ થશે: "We are attracted by such a movement as the Boy Scout movement, on account of the healthy ideal of adventure and open air life that it represents. But at once we pause when we find that it is being used as a propaganda of British Imperialism and that 'saluting the Union Jack' is one of ceremonials. Unless all this Empire worship can be eliminated from it in India, and it can be made entirely human and universal, without any false political implication, it is clearly impossible for Indian boys to join it" ૨૦ (બોય સ્કાઉટ જેવી પ્રવૃત્તિ એના સાદસભર્યા અને ખુલા વાતાવરણના જીવનના આદર્શને લીધે આપણું ધ્યાન મહેજે આકર્ષે છે; પણ એ પ્રવૃત્તિનો ઉપયોગ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની કીર્તિનાં દોલ જન્મવવામાં થાય છે અને 'યુનિયન જેકને સલામ ભરવા' જેવા આચારને એના કર્મકાંડમાં રથાન છે એ જોતાં જ આપણે થંભી જમ્મએ છીએ. આ અધી સામ્રાજ્યશક્તિ ન્યાં સુધી એમાંથી કાઢી નાખવામાં ન આવે અને ન્યાં સુધી એને તદ્દન માનવજાતિની સંસ્થા ન બનાવવામાં આવે, તેને ખોટા રાજકીય હેતુથી મુક્ત કરવામાં ન આવે, ત્યાં સુધી તેમાં હિંદના ડોકરાઓ ભાગ ન જ લેઈ શકે એ દીવા જેવું રજૂ છે). અંદરના ઝેરને લીધે બહારનાં લાભ દેખાડતી આ સંસ્થાથી દૂર રહેવાનું આમ શ્રી. ઍડ્વિસ પણ કહે છે.

✽

અને ફરીથી પાછું તાં. ૧૭:૧:૧૯૨૮ને રોજ અમદાવાદમાં એ માનવ-લક્ષ્તે યુવકોને (to take to the pathway of adventure and to organise an indigenous scout movement and not to imitate the scout movement of England ૨૧) ‘શૌર્યને પથે પળવાની અને સ્વદેશી વીરસેનાની યોજના કરવાની અને ઇંગ્લેન્ડની સ્કાઉટ સંસ્થાની નકલ નહિ કરવાની’ લક્ષ્યામણ કરી હતી. એ લક્ષ્યામણ તે માયી લક્ષ્યામણ. ડો. હાર્ડીંગે ‘વિદિ સેવાદળ’ નામે સંસ્થા યોજી છે, એને વિસ્તારે કે એવી નથી બિબી કરે, પણ પ્રાણમાં એરે રેડનારી સંસ્થાનો તો સ્પર્શ ના કરે.

ગયા મહાવિગ્રહનો એક મેનાપતિ ગઈ તા. ૩૦મીને રોજ મૃત્યુ પામ્યો. બોય સ્કાઉટ્સના એક દળનો એ નાયક હતો. મરતા અગાઉ એજ દિવસ ઉપર એણે પોતાના દળને કહેલું કે Stand up for England when people speak disrespectfully of her ૨૨ (ઇંગ્લેન્ડને પડખે ઉભા રહેજો, ત્યારે લોક એવું ધસાવું બોલે ત્યારે). કોઈ તો યું, પણ ઇંગ્લેન્ડ જ હિંદુસ્થાનનું ધસાવું બોલે, ત્યારે તમારે કેને પડખે ઉભા રહેવાનું, તે તમારી સંસ્થાના મુરખીને, હિંદુસ્થાનના મુખ્ય સ્કાઉટને કે ઇલાકાના મુખ્ય સ્કાઉટને પૂછી જુઓ, હિંદુસ્થાનના હે સ્કાઉટો!

અને છેવટે સરોવર સુંદર છે, વિશાળ છે, શરત્પૂનમની રાત છે, શાન્ત જળપટ ઉપર રૂપેરી આંદની પથરાઈ રહી છે. યું સૌન્દર્ય! કવિ હોય તો એ જળપટથી મુગ્ધ ધઈને સુંદર કવિતા વીણાને ચૂરે ગાય. પણ એ સપાટીની નીચે? નાનાં માછલાને મોટાં ને મોટાંને મગર ગળી જાય છે! એ અર્નગળ નિરંતર હત્યાકાણ્ડનું એ સુંદર સપાટી નીચે આખા સરોવરમાં વ્યાપી રહ્યું છે!

સુજાતના ને ચરોતરના સ્કાઉટ ને યુવક, વાંચ ને વિચાર.

‘પાગીદાર’ મંદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ ઈ. પટેલ

પંચમહાલના દુષ્કાળપીડિત પ્રદેશમાં

સને ૧૯૧૮ના દુષ્કાળસમયે ત્યારે જૂખમરા રૂપી રાક્ષસ ગરીબ ગિયારા બીલોને ખાઈ રહ્યો હતો, ત્યારે તેના હસ્તધ્રાવક ચિત્રથી દાહોદના એક પ્રખર સેવાભાવી શ્રી સુખદેવભાઈએ પોતાની રૂબરૂ પગારની નોકરી છોડી દેઈને બીલોની

✱

સેવા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને દાહોદમાં 'બીજસેવા મંડળ'ની યોજીસ રચાવી.

ગરીબ બીડોની દાઝ જાણનાર પૂ. કક્કરગાપાએ આ કામમાં ગામે ગામ રખડીને લોકોની સ્થિતિ જોઈ, અને રાહતનાં કાર્યો ખોલવાનો નિશ્ચય કરી દુષ્કાળનિવારણ સમિતિ રચાવી. સમિતિએ કક્કરગાપાને તેના પ્રમુખસ્થાને સ્થાપ્યા. સમિતિએ બીડોને કપડાં, સસ્તું અનાજ અને દોરો માટે ધાસ આપવા માંડ્યું. બીજ બાળકોને કેળવણી આપવા માટે દાહોદ-ઝાલોદ તાલુકામાં અમુક અમુક ઠેકાણે નાના નાના આશ્રમો ખોલવામાં આવ્યા અને તે દરેક ઉપર એક એક અડગ માણસ નીમવામાં આવ્યો.

સને ૧૯૨૧ના બીજ દુષ્કાળમાં બીજ અનેક સેવાભાવી ભાઈઓને ખોલાવવામાં આવ્યા, તેમાં શ્રી. ડાહ્યાભાઈ નાયકને મીરાખેડી આશ્રમ સોંપવામાં આવ્યો, બીજ એક ભાઈ શ્રી. વણીકરદાદાએ જેમ્સવાડા આશ્રમ સંભાળી લીધો. ત્યાં દવાખાનું ખોલવા માટે શ્રી. ઇશ્વરભાઈ વૈદ્યને ખોલાવવામાં આવ્યા.

આ રાહતકાર્ય આલવું હતું તેવામાં મુંબઈના શેઠ શ્રી. લક્ષ્મીદાસ શ્રીકાન્ત આ કાર્ય તરફ આકર્ષાયા, આ મંડળના આજીવન સભ્ય બન્યા અને ઉપ-પ્રમુખ તરીકે જોડાયા. અત્યારના પૈસાદાર વર્ગે આ ભાઈનો દાખલો લેવા જોવો છે. તે ભાઈને મુંબઈમાં દળરો રૂપિયાની આવક છે, તે આવકમાંથી તેઓ આ મંડળને અમુક ભાગ સુપ્રત કરે છે; તે ઉપરાંત ઝાલોદ આશ્રમનું કાર્ય ઉપાડી લેઈને ગામડે ગામડે રખડે છે. તેમની પ્રગતિથી સરકાર પણ અંજવાણી પડી જાય છે.

ત્રીજે દુષ્કાળ છેલ્લાં જે વર્ષથી પડે છે. આ દુષ્કાળ છપ્પનના દુષ્કાળને બુલાવે એવો છે. વરસાદદેવે ત્યાંના લોકોને દર્શન દીધાં નહિ; તળાવ, કૂવા અને નહેરો તદ્દન સુકાઈ ગયાં છે, દોરને માટે ધાસનું તણુખાંડું બે ઊંચું નથી અને માણસો માટે પણ પૂરતો ખોરાક નથી.

જિયારા બીજ લોકોની ધીરજ ન રહી. જે કંઈ હતું તે ખાઈ લીધું. છેવટે પોતાનાં ઝૂંપડાંની થાંભલીઓ ઉખાડીને પાસેનાં ગામમાં વેચવા નીકળી પડ્યા, એકએક બખ્ખે દીંગણા(પૈસા)માં તે વેચવા માંડી. દોર પાંચ પાંચ રૂપિયામાં વેચાવા માંડ્યાં. કસાઈ લોકોને આનંદ થઈ રહ્યો. અનેક દોર મરવા લાગ્યાં અને કસાઈખાનામાં જવા લાગ્યાં. હાડકોનો તેમજ ચામડાનો વેપાર ધમધોકાર ધકેલાવા માંડ્યો. સોએ પાંત્રીસ ચાળીસ દોર મરણ પામ્યાં અને હજુ શું થશે એ ન કહેવાય. લોકોને નબ્બાવસ્થા ભોગવવાની સ્થિતિ આવી

ગઇ. છેવટે તેઓએ પોતાનાથી જનતું કરી છૂટયા પછી ધાડો પાડવા માંડી અને અનેકાને લૂંટવા માંડ્યા. આવે સમયે માનવહૃદય પીગળ્યા વિના ન રહે.

કોનું હૃદય પીગળ્યું? શ્રી. જમનાદાસ મહેતાના આગમન વખતે કાળા વાવટા લેઇને સામા આવનાર પેલા સમાજવાદી ભાઇઓનું નહિ! પણ બીલ-સેવા મંડળના અમલદાર ભાઇઓએ, જેમને બહાર જલુ ડોળ ખતાવવો નથી, તેમણે આ રાહતકાર્ય ક્યારનુંયે શરૂ કરી દીધું હતું. દરેક ભાઇએ તે વખતે પોતાના પગ લોદાના ખતાવી રખડવા માંડ્યું. બીજા અનેક પ્રગતિશીલ પુરુષોએ આ રાહતની વ્યવસ્થા તેમજ હિસાબી કામ કરવાનું કાર્યમાં લેઇ લીધું. આશ્રમોમાં તૈયાર કરેલા બીલકુમારોને આ કાર્યમાં જોડી દેવામાં આવ્યા. બીલકુમારોને આધુનિક પ્રચલિત કેળવણી નથી આપી, પણ સેવાભાવી યુવક ખતાવવાની કેળવણી આપી છે. એટલું તો ચોક્કસ, શંકાને સ્થાન સિવાય, કહેવુંજ જોઇએ કે એકે એક બીલકુમાર સાચી દૃષ્ટિથી પોતાના ભાઇઓને છવાડવા માટે તનનોડ મહેનત ઉઠાવી રહ્યો છે.

દોરને તેમજ માણસોને પૂરતા પ્રમાણમાં ખોરાક મળી રહે, એ માટે અમુક અમુક ગામડાંને કેન્દ્રસ્થાન ખતાવી ત્યાં બીલોને ખોલાવીને અનાજ તેમજ ધાસ આપવામાં આવે છે. અત્યાર સુધીમાં બીલસેવા મંડળે તે તરફ કેટલી ભારે સેવા કરી છે તે નીચે જણાવી છે :

દાહોદ-ઝાલોદની બીલોની એક લાખની વસતિમાંથી ૪૭,૦૦૦ બીલો સરકારી રાહત કામ ઉપર છે. એક માણસ સવારથી સાંજ સુધી કામ કરે ત્યારે ફક્ત બે આના રોજ મળે છે અને જોડે જોડે દેખરેખ રાખનારા પણ પોતાનો સ્વાર્થ સાધી લે છે. તે કામ ઉપર દરેક માણસને રોજ મળે છે કે કેમ તે જોવા માટે એક બે સ્વયંસેવકો મૂકવામાં આવ્યા છે અને તેઓ ગુપ્ત તપાસ ચલાવે છે.

બીલસેવા મંડળ તરફથી કુલ ૧૩ દુકાનો સસ્તું અનાજ વેચવા માટે ખોલી છે. તે દુકાનોમાંથી અત્યાર સુધી ૧,૨૫,૦૦૦ મણ સસ્તું અનાજ વેચાયું છે, જેમાં રૂ. ૧૭,૦૦૦ની ખોટ ગઇ છે અને તે મદદ ગુજરાત પ્રાન્તિક સમિતિ તરફથી મળી છે. અનાજની સાથે મીઠું આપવામાં આવે છે અને મીઠા માટે રૂ. ૧,૫૦૦ ખર્ચવામાં આવ્યા છે. ભીલોને કપડાં આપવા માટે પણ વ્યવસ્થા રાખી છે અને તેમાં ૧૨,૦૦૦ ભીલોને રૂ. ૧૦,૦૦૦નાં કપડાં મફત વહેંચવામાં આવ્યાં છે.

આ પ્રદેશમાં કુલ ૧,૬૭,૦૦૦ ટોરની વસતિ હતી, તેમાંથી ૩૦ ટકા ટોર મરી ગયાં છે. આ ઉપરથી ખજાર પડશે કે ટોરને માટે ધાસની ફેટલી જરૂર છે. જે લીલસેવા મંડળે ધાસને માટે દુકાનો ખોલી ન હોત તો સરકારની તગાવીથી એક પાણી ટોર જીવત નહિ. નીચેના ધાસના આંકડા ઉપરથી મંડળની રાહતનો સહેજે ખ્યાલ આપશે. કુલ ૬૦,૦૦૦ ટોરને જીવાડવાનાં રહ્યાં છે.

મુંબઈ જીવદયા મંડળીની મદદથી બીલસેવા મંડળે ૧૬ સમૂહનીરણ મથકો અને જે ત્રણ કેટલ કેમ્પ ખોલ્યા છે. એ જગ્યાં ટોરને દરરોજ ૧,૩૦,૦૦૦ રતલ ધાસ નીરવામાં આવે છે. લગભગ દરેક ટોર દીક ૭ રતલ ધાસ આપવામાં આવે છે. તે ઉપરાંત કપાસીઆ તથા ચણાનાં છોતરાં આપવામાં આવે છે. આ જગ્યાનો ખર્ચ લગભગ રૂ. ૩૦,૦૦૦ થશે.

ધાસની છૂટક ગાંસડીઓના વેચાણ માટે દાહોદ સ્ટેશન ઉપર એક વખાર રાખવામાં આવી છે. તે જગ્યા લગભગ એક બે વીધાંના વિસ્તારમાં છે અને રેલ્વે પાસેથી ભાડે રાખી છે. ધાસ ભરત્વ નિલામાંથી આવે છે.

રોજનું મરેદાશ વેચાણ ૧૦૦૦ મન્ય થાય છે. એકજ માતનું ધાસ ત્રણ ભાવે વેચાય છે. લીસેને ૮ રૂપિયે ૧,૦૦૦ રતલ અપાય છે, પટેલીઆ-ઓને (લીસેથી ચઢતી પ્રખને) ૯ રૂપિયે અપાય છે અને ખાનગી માણસોને ૧૦ રૂપિયે અપાય છે. સરકાર ૮૧ રૂપિયે વેચે છે અને તે પાણી તગાવી. ધાસમાં લીલસેવા મંડળ મરેદાશ ૩૩ ટકા ખોટ ખાય છે.

મંડળ તરફથી અત્યાર સુધીમાં ૩૪ લાખ રતલ ધાસ આપ્યું, તેમાંથી ૫ લાખ રતલ સમૂહનીરણ મથકો ઉપર આપ્યું. બાકીનું વેચાણ. લગભગ રૂ. ૪૦,૦૦૦નું ધાસ મંગાવ્યું છે, તેમાંથી રેલ્વેને રૂ. ૧૬,૦૦૦ નૂર ભર્યું છે, છતાં તે કન્સેશન આપશે કે કેમ તે સંકાશીત વાત છે.

હવે પાણીની વ્યવસ્થા માટે ૬ મોટી પરજો ખોલવામાં આવી છે. કૂવાઓને સમારવા માંડ્યા છે, તેમજ ૧૦૦ નવા કૂવા ખોદાય છે. પત્થરવાળી જમીનને લીધે કૂવા ખોદવા બહુજ મુશ્કેલ છે. એક કૂટ ખોદાણના રૂ. ૨૨ આપવા પડે છે.

હવે લોકો વરસાદની રાહ જોઈને બેસી રહ્યા છે. વરસાદ પડે એટલે લોકોને ખીજની જરૂર પડશે, તે માટે લીલસેવા મંડળે રૂ. ૧૫૦૦૦ રોક્યા છે.

કૃષિજીવનની પુનર્ધટના^૧

શિક્ષણની આજીવન દીક્ષા લેનાર શિક્ષાગુરુઓ

વિષયની ઉપયોગિતા: આપ સૌ જાણો છો જ કે હિન્દુસ્થાન પોતાનાં શહેરોમાં નહિ, પરંતુ ગામડાંમાં જ વસે છે, હિન્દ એ ગ્રામ્ય વસતિથી ભરપૂર દેશ છે, અને તે કારણે ગ્રામજીવનનાં સર્વ પાસાં ઉત્તત અને ઉત્તરવળ અને એમાં જ લોકજીવનની સાચી પ્રગતિની ચાવી સમાયેલી છે. તેજ કારણે ગ્રામપુનર્ધટના એ એક પ્રાન્તીય અને નહિવે પ્રશ્ન મટી જઇ સર્વદેશીય પ્રશ્નનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

તેનું મહત્ત્વ અને વિશાળતા: ગ્રામ પસંદ થયેલો ગ્રામપુનર્ધટનાનો વિષય પુષ્કળ મહત્ત્વનો છે, એટલું જ નહિ પણ પુષ્કળ વિશાળ છે. આ પ્રશ્નના માયા ખોટા ઉકેલ ઉપર જ ગ્રામજીવનની સફળતા-નિષ્ફળતાનો આધાર રહેલો છે, આ પ્રશ્નના ઉકેલ ઉપર ગ્રામજનતાના મોટા સમૂહના ભાવી મુખદુઃખનો આધાર રહેલો છે, તેથી જ એ પ્રશ્ન મહત્ત્વનો છે; તેના ઉકેલ ઉપર ગ્રામજીવનનાં સર્વ પાસાંની ઉત્તતિની ચાવી સમાયેલી છે, તેથી એ પ્રશ્ન વિશાળ છે.

છણાવટ કરનારની યોગ્યતા: આવા મહત્ત્વના અને વિશાળ પ્રશ્નનો ઉકેલ ટૂંક સમયના વ્યાખ્યાનમાં આપી દેવાનું શક્ય નથી, એટલું જ નહિ પણ મારી મર્યાદિત બુદ્ધિશક્તિથી પર છે. આ પ્રશ્નની છણાવટ ગંભીર વિચાર, વિશાળ વાચન, અને ઊંડી વિવેચનદષ્ટિ માગી લે છે. એ સર્વ શક્તિઓ મારામાં નથી એમ મને લાગે છે, અને તેમ હોવા છતાં પણ એ છણાવટ કરવાનું જે સાહસ હું કરું છું તેને મારે ખરેખર ક્ષમાને પાત્ર છું.

આજની કર્તવ્યમર્યાદા: જે જુદી જુદી અનુભવ અને વિચાર-દષ્ટિથી આ પ્રશ્નથી છેડી શકાય એમ છે તે સર્વ દષ્ટિએ છણાવટ કરવામાં આવે તો એક મોટું દળદાર પુરતક પણ રચનાસંક્રાંતિની મૂંઝવણ દૂર કરી શકે એમ નથી. એટલે મારું આજનું કર્તવ્ય તો માત્ર આજના કૃષિજીવનમાં નજરે પડતી ખામીઓ અને તેને દૂર કરવાના ઉપાયો તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરવા પૂરતું મર્યાદિત રહેશે. એ કર્તવ્યમર્યાદા કદાચ ઘણાને ગમશે પણ નહિ, પરંતુ સમય અને સંજોગોને વશ કાને નથી થવું પડતું!

*—

૧. મહેસાણા પ્રાન્તની પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોના સરકારી વર્ગ સમક્ષ તા. ૧૫:૫:૩૭ને રોજ અપાયેલું લાવણ.

પ્રથમ પગથિડો: ગ્રામજનતાનો મુખ્ય ધંધો ખેતી હોવાથી કૃષિજીવનની ઉત્પત્તિ એ ગ્રામપુનર્જાતનાનું પ્રથમ પગથિડું છે. પ્રથમના વખતમાં 'ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વ્યાપાર, અને કનિષ્ઠ નોકરી' એવી કહેવત પ્રચલિત હતી, પરંતુ ખેતી આજે ઉત્તમ રહી નથી, ખેતી કરનારનું આજે સમાજમાં માન રહ્યું નથી. કાંઈ પણ ધંધો ન જડે ત્યારે જ ખેતીનો ધંધો સ્વીકારતો હોવાથી આજે ખેતી બુદ્ધિમાન વર્ગથી અપમાન પામી રહી છે—બુદ્ધિ વગરના લોકોના હાથમાં જઈ પડી છે. આવી પરિસ્થિતિમાં કૃષિકારની કૃષિ કરવાની પદ્ધતિ સર્વાંશે દોષરહિત ન હોય એ સ્વાભાવિક છે.

ખેડૂતની પાપમાલી: અનેક લોકોને આજે આપણે એવું દેહતાં સાંભળીએ છીએ કે ખેતીમાં રસકસ રહ્યો નથી, ખેડૂત પાપમાલ થયો છે. આ વાત જેટલી સાચી છે, એટલી જ દુઃખદ છે. પણ ખેડૂતની પાપમાલીનાં કારણોનો વિચાર કરી, તેનું પૃથક્કરણ કરી તેને દૂર કરવાના પ્રયત્ન જુજ દિશાઓમાંથી જ થાય છે એ દુઃખની વાત છે.

આજના ખેડૂતની સ્થિતિ: ત્યારે અમણ, અજાન, કરજમરત, અને બીજા ધંધો નહિ જડવાથી ખેતી કરવા નીકળી પડેલા ખેડૂત કેવી ખેતી કરે છે તે આપણે જોઈએ. આજનો ખેડૂત દુર્બળ શરીર, અણવિકસેલો મન, અબલ હૃદય, જુજગજ સાધનોની મદદે, કાળમાતૃદ મહેનત કરી જેવી આવડે તેવી ખેતી કરે છે.

સર્વસામાન્ય દોષો: આજના કૃષિકારની ખેતી કરવાની પદ્ધતિમાં નીચેના સર્વસામાન્ય દોષો નજરે પડે છે: (૧) ખાતરનો દુરુપયોગ અને તેનો અભાવ, (૨) ઊંડી ખેડ કરવાની અદ્વિતિ અને અશક્તિ, (૩) સારાં બીજો અભાવ, (૪) બી કાળજીપૂર્વક અને ઊંચી શકે તેવી રીતે ન વાવવાની ટેવ, (૫) નિંદાગણ વખતસર ન કરવાની ટેવ, (૬) વરાપસર મહેનત ન કરવાની ટેવ, (૭) પાક લીધા પછીની અયોગ્ય ઉદારતા, (૮) પશુધન તરફની બેદરકારી, (૯) માતમહેનતનો અભાવ, અને (૧૦) કૂવાનું પાણી ખેંચવાની જૂની રીત.

દોષોના ઉપાયો: આ દોષો ખરાબ પરિણામ લાવનારા હોવા છતાં સાચી ધગશ અને દોરવણીથી દૂર થઈ શકે તેમ છે:

(૧) ખાતર એ એક અતિઉપયોગી વસ્તુ છે, અને ખેડૂત તેનાં મૂલ જેટલાં આંકે એટલાં ઝોઝાં છે. દોરના છાણને મૂલ સાથે સારી રીતે મિશ્રિત કરી તેને એક ખાડામાં કહોલડાવી તેનો ઉપયોગ કર્યાથી જમીનની ફળદ્રુપતામાં

પુષ્કળ વધારે થાય છે. વર્ષોવર્ષ પાક લેવાથી જમીનમાંથી જે પોષક તત્ત્વો ખર્ચાઈ જાય છે, તે પોષક તત્ત્વોની ખેડ યોગ્ય ખાતરના વપરાશથી જ પૂરી પડે છે. દોરતું જાણિયું ખાતર એ એક ઉત્તમ પ્રકારનું ખાતર છે, અને તેના વાપરથી જમીનને ઘણુંખરું પોષક તત્ત્વો મળી રહે છે. હાલના યુગમાં કૃત્રિમ ખાતરોનો ઉપયોગ કરવાની લક્ષમણ થાય છે, તેમ ન કરતાં ધરતે આંગણે જ વિપુલ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થતું જાણિયું ખાતર સારી રીતે કહેવડાવી સંગ્રહ કરાવી તેનો ઉપયોગ કરવાનો પ્રચાર કરાવવાથી જમીનનો રમકમ્મ ટકાવી શકાય તેમ છે. જાણિયા ખાતર ઉપરાંત ગુવાર, શણ વગેરેના છોડનું લીકું ખાતર તથા મુકાઈ ગએલાં જળાશયોના તળિયાની માટીનું ખાતર ઉત્તમ પોષક તત્ત્વોથી ભરપૂર હોય છે, તે વાપરવાની ખેડૂતને લક્ષમણ કરવી જરૂરની છે. ઉત્તમ જાણિયા ખાતરને મુકવી નેનાં જાણું બનાવી બાળવાના ઉપયોગમાં લેવાથી ખેડૂતને અને તેની ધરતીને પાગવાર નુકસાન થાય છે, એ વાત ખેડૂતોના મન ઉપર સચોટ રીતે દસાવવી જરૂરની છે.

(૨) જાડી અને સારી ખેડ એ કૃષિજીવનની એક મુખ્ય ચાવી છે. જેમ ખેડ સારી તેમ પાકની નીપજ વધારે, એ એક સામાન્ય લોકાક્રિત છે, ને તેમાં કંઈ પણ અસત્ય નથી. જાડી અને સારી ખેડ કરવાથી જમીન પોથી અને ગ્રાહક બને છે, અને તેમાં વરસાદનું પાણી સારી રીતે પચી શકે છે; નાખેલા ખાતરનાં તત્ત્વો છૂટાં પડી જમીનમાં સારી રીતે મળી શકે છે, અને છોડની પોષણશક્તિયાં અદ્ભુત હોય છે. આ વાત અતિઅગત્યની છે, પરંતુ શેઠની વાત એ છે કે આજના ઘણાખરા ખેડૂતો સાધનહીન હોય છે, તેમની પાસે સાગ જળદોની જોડ હોતી નથી, અને જેમની પાસે ચાવી જોડ હોય છે તે એટલી બધી જમીન ખેડે છે કે બધી જમીનમાં સારી ખેડ તેઓ કરી શકતા નથી—તેમ કરવાની તેમને જરૂર દેખાતી નથી; આ ગેરસમજ દૂર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

(૩) ખેડૂતે સાગ બી સંગ્રહવાની ટેવ રાખવી જોઈએ, જેથી તેનો વખત-સર ઉપયોગ થઈ શકે ને સાગ બીનો સારો પાક તે લણી શકે. પરંતુ ખેડૂતની આર્થિક ક્ષિતિ એટલી તંગ હોય છે કે પાકેલા પાકમાંથી એક પ્રતિભો પાક બી તરીકે રાખી મૂકવાને બદલે તે બધોય પાક વેચી, પેદાની આર્થિક મૂંઝવણ દૂર કરવા તે મથે છે. પરિણામે વાવણીની મોસમ વખતે મહામુશ્કેલીએ મોંઘી કિંમતે નળણું બીજ ખરીદી તેને ચલાવી લેવું પડે છે. આ બીજના બદલામાં પાક તૈયાર થયે અનેકગણું બીજ આપવાની કડાકૂટમાં તેને બિનરતું

કે છે. તેમ ન કરતાં પોતાના ખેતરમાં પાકેલા પાકમાંથી સારામાં સારો ભાગ કુદો કાઢી બી માટે ગ્રામી મુકાવવાની ખાસ જરૂર છે.

(૪) આ બી વાવવામાં પણ કાળજીનો અભાવ હોય છે, પોતાના ગમ્મતમાં વધારે જમીન ખેડવા માથે લીધેલી હોવાને કારણે તેમજ પોતાની પાસે ભણત તથા વાવણીનાં બીજાં સાધનો ન હોવાને કારણે ખેડૂતને કેટલીક વખત મારેથી વાવણી કરાવવી પડે છે. અને પ્રસંગે વાવણીમાં ભેદબેદ તેવી દરકાર અને કાળજી રખાતી નથી. આને પરિણામે ઘણાં બી ઊગી શકતાં નથી અને અર્થ નય છે. બીની ઊગવાની શક્તિ પ્રમાણમાં વધુ હોવા છતાં તે ઓછી ફાવાનું માલુમ પડે છે, ત્યારે વાંક બી પૂરું પાડનારનો નીકળે છે. બી વાવવાની તળજી અને સફળતા ઉપર તેના આખા પ્રયત્નનો આધાર હોવાથી બી વાવવામાં કાળજી રખાવવી જરૂરની છે.

(૫) કર્પણ બિયા પછી તેની ઊગવાની શક્તિ બીજું નકાસું ઘાસ હરી ન લે તે જોવાની ખાસ જરૂર છે, અને તેથી તેવું નકાસું ઘાસ નિંદી નાખવું ભેદબેદ. નિંદામણુ વખતસર અને વારંવાર ન કરવાથી કર્પણનો જોસ નરમ પડી જઈ તેની પાક આપવાની શક્તિને દાનિ પહોંચે છે. જાતમહેનતથી અગર મજૂરો રોકીને પણ નિંદામણુ ન કરાવવામાં આવે તો કર્પણ કરતાં ઘાસ બીજું ઘણું જઈ કર્પણને દાખી દે છે. ગમ્મત કરતાં વધારે વાવેતર કરનાર ખેડૂત અધે સ્થળે જાને નિંદામણુ કરી શકેના નથી, ગરીબાઈને કારણે નિંદામણુ સાઈ મજૂરો રોકી શકેના નથી. આની લયંદર અસર પાકની નીપજ ઉપર થાય છે, તેમ ન થાય અને નિંદામણુ તરફ ધ્યાન અપાય તેમ કરવાની જરૂર છે.

(૬) ખેતી એ મુખ્યત્વે શ્રમજીવીનો ધંધો છે, અને જે જાતે મહેનત કરવાં દેવાએલા ન હોય તેમના ઉપર ખેતી ભાગ્યેજ પ્રસન્ન થાય છે. પાક વાવ્યા પછી વખતસર તેના તરફ ધ્યાન આપી નિંદામણુ વગેરે વિધિ કરવામાં ન આવે તો પાક સારો નીપજ શકેના નથી.

(૭) પાક લીધા પછી, મહામહેનતે તૈયાર કરેલો પાક હાથમાં આવ્યા પછી, કેટલીક વખત ખેડૂત અતિશય ઉદાર જાતે જાય છે. તેને 'જગતનો તાત' કહી ખુશામત કરનાર અનેક વસવાઈમાં તેને મનાવી ફાગણવાવી તેના પાકમાંથી પોતાનો હિસ્સો પડાવી જાય છે. રહ્યોમહ્યો પાક વેચવા તે જગતમાં નીકળે છે, ત્યાં પણ તેને છતરવા અને તેની લલાઈનો અને અજાનનો લાભ લેવા વેપારીઓ તૈયાર હોય છે. ખેતાણીસોં તોલ અને અનેક જુદા જુદા ભાગા દાખી હિસાબ કરી જેટલો લાભ લેવાય તેટલો લેઈ ખેડૂતના ઉપર મહાન

ઉપકાર કરતા હોય તેવો ડોળ કરી વેપારી ખેડૂતને માલનાં નાણાં ચૂકવે છે, અગર પોતાના લહેણા પેટે તે નાણાં જમા કરે છે, અને જ્યાર માસની જેવી આવડી તેવી એ મહેનત પદ્ધતિ ખેડૂતની સામે 'શું ખાઉં'નો વિકરાળ પ્રશ્ન ખડા થાય તેવી સ્થિતિ લાવી મૂકે છે.

(૮) ખેડૂતનું એક મહામૂલું ધન એ પશુધન છે, તેને સુખે એ દમેશ સુખી રહી શકે છે. આ પશુધનને એ સાચવી શકતો નથી, તેના સુખ તરફ પૂરતું ધ્યાન આપી શકતો નથી, તેના ધામચારાનો અને પાણીનો ખંદોળરત કરતાં કેટલીક વખત તે મૂંઝાણ પડે છે. આજનો ખેડૂત દૂધ માટે બેંસ રાખે છે, ખેડવા માટે બળદ રાખે છે, પરિણામે નથી તો એ ગોસેવા કરી શકતો, નથી તો એ બેંસને સુખ આપી શકતો.

બેંસને જે પાડા અવતરે છે, તે પાડાનો ખેડૂત અપચય કરે છે: કાં તો તે પાડા પોપણને અલાવે મરી જાય છે, અગર તેમ છતાં પણ જીવે તો તે પાંજરાપોળને અધીન થાય છે. ખેડવા માટે જોઈતા બળદ મોંઘી કિંમત ખર્ચાને પણ ખેડૂતને ખરીદવા પડે છે. આમ એક જાણુ પાડાને તે વેડી દે છે, બળદ માટે નાણાં ખર્ચે છે, અને પોતાની આર્થિક વિષમતામાં ઉમેશ કરે છે. દૂધ માટે તે ગાય રાખે અને તેના વાછરડાને પોતાને જ ઘેર પાળી પોષી હિછેરી મોટા કરી તેને ખસી કરી બળદ બનાવે તો આ મુશ્કેલી સહેજે દૂર થઈ શકે એમ છે. ખસી કરવાની નવી સુધરેલી ઢગથી ખસી કરનારને તેમ વાછરડાને બિલકુલ ત્રાસ થતો નથી, અને ખેડૂતના પશુધનનો આકરો પ્રશ્ન સહેલો બને છે. દોરને ખસી કરતાં ધાર્મિક વલણવાળા ખેડૂતો અચકાય છે ને ફોલ પામે છે. એ ફોલ દૂર કરવાની જરૂર છે. હાલની વિષમ અને અવ્યવહાર પદ્ધતિથી ગાયબેંસની જાનેની ઓલાદને લખંડર નુકસાન પહોંચે છે, જન્મની ઓલાદો ઊતરતી પ્રતની અને નિર્જળ બનતી જાય છે, જાનેની ઓલાદમાં સુધારો કરી શકે એવા પાડા અને આખલાનો અભાવ નજરે પડે છે. પશુધનનો આમ ધીમે પશુ નિશ્ચિત નાશ થતો જાય છે.

યંત્રોના આગમનથી કૃષિજીવનના કેાઇ પણ અંશને જો પુષ્કળ ઘેઢો પહોંચે હોય તો તે પશુધનને છે. એક મોટરની આયાતથી પચાસ બળદોની રોજી નષ્ટ થએલી સ્થળે સ્થળે નજરે પડે છે. અને છતાંયે પશુધનને પુત્રપુત્રીસમ સાચવી રાખવાની વૃત્તિ અને શક્તિ ધણાજ થોડા ખેડૂતોમાં હોય છે એ શોકની ખીના છે. દોર એ પોતાના ધંધાનું એક અત્યાવશ્યક સાધન છે, તેના વિના ખેતી નિષ્પ્રાણ થાય છે, એટલું સમજવા જેટલી સમજ

પણ ખેડૂતમાં હોતી નથી. આનું લાભકર પરિણામ તેને વેક્યુ' પડે છે.

(૯) નિર્વાહ જોટલું પણ ધન અગર ધાન્ય જાતમહેનત સિવાય જગતમાં કોઈને મળી શકતું નથી. બુદ્ધિજીવીને માનસિક મહેનત કરવી પડે છે, શ્રમજીવીને શારીરિક મહેનત કરવી પડે છે. પરંતુ કુદરત એ આકાશ શેકે છે, અને મહેનત કરાવ્યા સિવાય કોઈને પણ તે મહેનતાણું આપતો નથી. આ સત્ય ખેડૂતના ધંધામાં દોઢી જગણી રીતે સાચું પડે તેમ છે. ખેડૂતનો ધંધો અવિરત શારીરિક શ્રમ માગી લે છે, જોટલું જ નહિ પણ શુદ્ધ સાચી દાનતથી કરેલો શ્રમ જ ફળે છે. આને પરિણામે જાતમહેનત ન કરતાં પારકા ઉપર આધાર રાખી મનુષ્યને કામે લગાડી ખેતી કરનાર ખેડૂત ખેતીમાંથી કશુંય પેદા કરતો નથી, ઉલટ તે મુઠાવે છે અને કર્મજી બને છે. મતલબ કે શ્રમનું મહત્ત્વ ખેડૂતને સમજાવવાની જરૂર છે.

(૧૦) વરસાદની અછત અગર દુષ્કાળને પ્રસંગે પાણી માટે ખેડૂતને અનેક વખત દુવા વગેરે જળાશયોનો આશ્રય લેવો પડે છે. પાકવા ઉપર આવેલો પાક એકંદ્રાપટાના પાણીને અભાવે કરમાઈ મુકાઈ જઈ, ખેતાની મહેનત અને ખર્ચ બરબાદ થવાની અણી ઉપર હોય ત્યારે નજીકના જળાશયમાંથી પાણીનો ઉપયોગ કરી પાકને દુષ્કાળના મુખમાંથી બચાવી લેવાની જરૂર ધણી વખત જિબી થાય છે.

આને પ્રસંગે ખેડૂત દુવામાંથી કાચ વડે પાણી લેઈને પાકને પાણી પાય છે. આ કાચ જૂની પદ્ધતિના અને ખર્ચાળ છે, અને પરિણામે પાણી પાવાનું જોઈએ તેટલું સરળ-ખતનું નથી. પ્રાચીન કાચ બે પ્રકારના છે: (૧) રામૈયા અને (૨) સુંઢિયા. આ બંને કાચમાં દોષો છે અને બંને ખર્ચાળ છે. રામૈયા કાચમાં બે માણસો અને બે બળદ જોઈએ છે, ત્યારે સુંઢિયા કાચમાં એક માણસ અને બે બળદથી ચાલી શકે છે, પરંતુ બળદ ઉપર વધારે જોખો આવતો હોવાથી તથા પાછે ખર્ચે ઉપર ચઢવાનું હોવાથી બળદનો અંત વહેલો આવે છે.

આ પ્રાચીન કાચને બદલે નવીન પદ્ધતિના કાચની યોજના કરવી ખાસ જરૂરની છે. સુગરાતના જે મહેસામાં પાણી બહુ જિંડાં નથી, ત્યાં રહેંટ એ પાણી પાવાનું એક ઉત્તમ સ્થાપન હોય છે; પરંતુ જ્યાં પાણી જિંડાં હોય છે ત્યાં નવીન પદ્ધતિના રામચંદ્રન કાચ તૈયાર કર્યાનું જાણીએ. આ રામચંદ્રન કાચમાં બળદને અગર પાડાને કાચ જોડવાનો હોતો નથી, માત્ર બળદના અગર પાડાના શારીરિક વજનનો જ કાચ જોડવામાં ઉપયોગ થાય છે.

દોષોનું મૂળ ગરીબાઇઃ આ જધા દોષોના મૂળમાં ખેડૂતની ગરીબાઇ અને આર્થિક અસહાયતા રહેલી છે; તેની કરજઅરત સ્થિતિ, તેનું સામાજિક અને ઇતર પ્રસંગોનું ઉકાઉપણું, શાહુકાર સાધેના તેના વર્તનમાં રહેલું અજ્ઞાન, જમાખર્ચનો હિસાબ ન રાખવાની તેની ટેવ, વગેરે કારણોને લીધે તેની આર્થિક સ્થિતિ અતિશય તંગ હોય છે. નાણાંની આ તંગાસને કારણે, (૧) તે પોતાનો ખેતીનો ધંધો જરાજર કરી શકતો નથી, (૨) સારાં સાધનો વસાવી શકતો નથી, (૩) વખતસર નિદામણ વગેરે કરાવી શકતો નથી, (૪) પોતાના પાકનો સારો લાવ મેળવવા માટે વાટ જોઈ શકતો નથી અને વખાનો માર્યો ગમે તે લાવે તેને પાક વેચી દેવો પડે છે. (૫) ભારે વ્યાજે તેને નાણાં ઉછીનાં લાવવાં પડે છે, (૬) દુષ્કાળ સામે પોતાનું અને પોતાનાં દોરનું જીવન ટકાવી રાખવાની તેની શક્તિનો નાશ થાય છે.

એક પ્રશ્ન—સરકારમદદઃ ત્યારે પ્રશ્ન એ થાય છે કે જો સમાજનું આ અગત્યનું અંગ આર્થિક અસહાયતાને કારણેજ દુઃખી થતું હોય તો તેની અસહાયતા દૂર કરવા સરકાર તરફથી જરૂરી પગલાં લેવાની તજવીજ કેમ થતી નથી?

પ્રશ્ન સહેલો નથીઃ આ પ્રશ્ન જોકે સહેલો જણાય છે, તોપણ તેનો સાચો અને આખરી ઉકેલ એટલો બધો સહેલો નથી. લેવાનગર રાજ્યે ખેડૂતોનાં જધાં દેવાં સમાધાનીથી ચૂકવી દેવાની પહેલ હાલમાંજ કરેલી છે અને જોકે તેનું પરિણામ આવતાં હજુ વાર લાગશે, તોપણ એક વાર વગર શ્રમે કરજમુક્ત થએલો ખેડૂત નવું કરજ નહિ કરે તેની શી ખાત્રી? પ્રશ્ન અટપટો છે, અને તેનો સાચો ઉકેલ લાવવો અતિશય મુશ્કેલ છે.

તગાવી રૂપે અપાતી મદદઃ આમ જોકે પાછલાં દેવાંનો નિકાલ કરી આપવાનું કાર્ય દુર્ધટ, જોખમભર્યું અને મુશ્કેલ છે, તોપણ (૧) ખેડૂત સંકટ પ્રસંગે પોતાનું અને પોતાનાં દોર વગેરેનું ગુજરાન કરી શકે, અને (૨) કાચ, વરત, જાગદ, ખી, કૂવો તથા નિદામણ ખર્ચ, ઇતર ઓજારો, વગેરે પોતાના ધંધામાં જોઈતાં સાધનો મેળવી શકે તે અર્થે સરકાર ઓછે વ્યાજે અને નાનાં અતુરૂળ હપ્તામાં પરત આપી શકાય એવી તગાવી આપે છે, અને ખેડૂતની આ અસહાયતાનો ભાર હળવો કરવા પ્રયત્ન કરે છે, એ શ્રીમંત વડોદરા સરકારની ઉદાર રાજ્યનીતિનું પરિણામ છે.

ઉપસંહાર—પુનર્ધટનાઃ ત્યારે કૃષિજીવનની આજે સમીક્ષા કરીને આપણે બેધું કે અર્વાચીન કૃષિપદ્ધતિની પુનર્ધટના કેવી રીતે થઈ શકે અને તે કરવા

કેવા પ્રયત્નોની જરૂર છે.

આમસેવકોની જરૂર: કૃષિજીવનની આ પુનર્ધટના ઉત્તમ રીતે થાય તે અર્થે ગામડાંમાં સેવાર્થે 'ગોતાનું' જીવન દારી દેનારા સેવાભાવી અને નિષ્કામ સેવકોની દેશને જરૂર છે.

એક વિનવણી: આવા આગસેવકો જ્યાં સુધી આપણને ન સાંપડે ત્યાં સુધી તો ગામડાંમાં રહી સરસ્વતીની પૂજા કરનાર આજીવન શિક્ષાત્રન ધારણ કરનાર તમ જેવા શિક્ષકો તરફ સૌની નજર ગાય છે. એ વ્રત ભેગું આગ-પુનર્ધટનાનું વ્રત સ્વીકારી લેઈ આમજનતાને ગોતાની કરવા આપને આગ્રહભરી વિનવણી કરવાનું જ રહ્યું.

સંદેશતા: ઉપર બનાવેલે માર્ગે લોકહિન સાધવા કંઈક પ્રયત્ન તમે કરશો તોપણ મારો આજનો શ્રમ સફળ થયો માનીશ.

પીલાજીગંજ, મહેસાણા . . . રેખુગિત્ર ગોકળભાઈ પટેલ

—*—

લગ્નવિચ્છેદક કાયદો

હિન્દુ સ્થાન માં ખાસ કરીને ગુજરાતી ઉચ્ચ જ્ઞાતિઓમાં લગ્નવિચ્છેદક કાયદો સામાજિક દષ્ટિએ અસ્વીકાર્ય હોવાથી લગ્નમયીથી જોડાયેલ વ્યક્તિઓ ગમે તે કારણે પણ પરસ્પરથી ભાગેજ છૂટી શકે છે. તેમ છતાં ખાસ સંજોગોને લીધે, પુરુષવર્ગ પુનર્લગ્ન કરવા તૈયાર થાય છે. પછાત કોમમાં તો સ્ત્રીવર્ગ ધણીજ છૂટથી લગ્નવિચ્છેદક રિવાજનો ઉપયોગ કરી શકે છે. ઉચ્ચ કોમમાં તે સામે પ્રતિબંધ મૂકવામાં આવ્યા છે, કેમકે ઉચ્ચ કુટુંબની વિધવાનું પુનર્લગ્ન 'નાતરા'માં ગણાય છે, તો સધવાથી તો લગ્નવિચ્છેદ કરાયજ કેમ? તેનાથી તો પુનર્લગ્ન કરાયજ કેમ?

લગ્નવિચ્છેદક અથવા છૂટાછેડાના રિવાજને સામાજિક દષ્ટિગિન્દુએ જોઈને ચોખ્ખ લાગે તો અગલમાં મૂકવો, એ દરેક સ્ત્રીપુરુષની પવિત્ર ફરજ છે. છતાં કેટલાક પ્રસંગોમાં સ્ત્રીવર્ગને વિનાકારણે હાનિ કરવાને છૂટાછેડા કરનાર માણસો ધિક્કારને પાત્ર બને છે, તે છૂટાછેડા લેનાર વ્યક્તિએ પહેલેથી જાણવું જોઈએ.

ધર્મશાસ્ત્રો ઉપરથી ફક્ત યાય છે કે વિવાહિત મનુષ્યોને છૂટાછેડા આવશ્યક નથી. ખરેખર તે અનાવશ્યક હોવા જોઈએ. પરંતુ સગય જલ્લાતાં માણસોની માનસિક રિયલિટી પરિવર્તન થવા કરે છે. તે નિયમ પ્રમાણે ધણા લોકો લગ્નવિચ્છેદક કાયદાનો રામજાણુ ઇલાજ તરીકે ઉપયોગ કરે છે. કારણકે,

નિદ્રાગીભર લિપ્ત સ્વભાવથી એકત્રિત રહેવા કરતાં જુદા પડવામાં જ તે વ્યક્તિઓનું દિન છે. કેટલાકની દલીલ છે કે મનુરમૂર્તિમાં મનુમહારાજે વિદિત કયું છે કે ખાસ કારણ હોય તો સ્ત્રીએ પુરુષ પાસેથી છૂટાછેડા લેવા. પણ મનુમહારાજે હિન્દુકામના રૂઢિચુસ્ત સમાજશાસ્ત્રીઓને પણ તેવી આજ્ઞા કરી હોત તો તે લોકો આટલા પક્ષપાતી જની શકત નહિ!

છૂટાછેડા લેનાર વ્યક્તિને ફરી લગ્ન કરવાનો હક્ક છે જ. પરંતુ પુરુષો તો છૂટાછેડા લીધા વિના પણ અને પહેલીવારની પત્નીનો મન લીધા વિના પણ ખીજી વાર લગ્ન કરવાને તત્પર બને છે. સ્ત્રીગતિ તરફ એ અન્યાય જ છે. તેવી રીતે લગ્ન કરનાર પુરુષોને પુત્રી આપનાર પિતા કે ત્રાણી ગંભીર ભૂલ કરે છે, કારણકે જે માણસ સ્વેચ્છાથી જ એક કરતાં વધારે વાર લગ્ન કરે તેની સાથે પરણનાર સુખી ન થાય એ નિર્વિવાદ છે. જને પક્ષને છૂટાછેડા લેવાનું થોડું સાગે ત્યારે તેમ કરવામાં આવે તો ભવિષ્યમાં કંઈ અગ્યણુ આવવાનો ભય રહે નહિ. નેટલા માટે કેટલાંક દેશી રાજ્યોમાં લક્ષ્મિચંદ્રક કાવ્યદા ઘડવામાં પણ આવ્યા છે.

યુરોપ અને અમેરિકાના દેશોમાં ઘણી જગ્યાએ છૂટાછેડાનો અનહદ ઉપયોગ થાય છે. આપણા ચરોતરની કહેવત મુજબ ‘વલાણાવારે’ ત્યાંનાં સ્ત્રીપુરુષો એકબીજાને નજીવા કારણસર છૂટાછેડા આપી શકે છે. વારંવાર લક્ષ્મિચંદ્રક કરીને નવાં નવાં લગ્ન કરવાથી લગ્નની ભાવનાનો લોપ થાય છે, અને પરસ્પર સ્ત્રીપુરુષનો સંબંધ લાંબા સમય સુધી ટકી શકતો જ નથી.

છેવટે હું એટલું કહીશ કે આ વિષય ઉપર વિચારકો પોતાનાં દૃષ્ટિગિન્દુઓ રજૂ કરીને હિન્દુ સમાજનો ખરાંખોટો તરતો પ્રકાશમાં લાવે.

સિવિલ હોસ્પિટાલ, મેડિયલ કોલેજ,

જીવન જાણવાની પણ ઈચ્છા અનેકને સ્વાભાવિક જ રીતે હોય. ચોજકે આ નાતી પુસ્તિકા પ્રસિદ્ધ કરીને એ ઈચ્છા તૃપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. સૌ ભાઈએ આ પુસ્તિકા વાંચે, ગુજરાતના એ બિઠખુનું જીવન જાણે તે તેમાંથી યોગ્ય લાભે તે પોતાના જીવનમાં પચાવી લે.

૫૪. ગિરિરાજ આણુ : સરસ્વતી મન્યમાળા, વર્ષ ૭, પુ. ૩ : લેખક - શંકરલાલ દ્વારકાદાસ પરીખ; પ્રકાશક-પ્રધાન કાર્યાલય, પારસી અગિયારી સામે, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૧૧૨, ચિત્ર ૭, કિંમત ગ્રાહકોને ૦-૫-૬ ટપાલખર્ચ સાથે, ફ્રટક ૦-૮-૦ ટપાલખર્ચ જુદું. પુસ્તકમાં પૌરાણિક કથાઓ અને ઇતિહાસ, પ્રાચીન મંદિરો અને જોવાલાયક સ્થળો, મુસાફરો માટે માહિતી વગેરે દ્રષ્ટાંત આપી છે અને તેથી અંગ્રેજીમાં જેને Guide કહે છે તેવું આ પુસ્તક જની રહ્યું છે. લેખક જણાવે છે કે “ધારાવર્ષ ગ્રામની પ્રતિમા આગળ કાળા પરચરના પૂરા કંદના ત્રણ પાડાં બેઝબેઝેડ બિલા છે. એ ત્રણેના શરીરની આગપાર એક છિદ્ર છે. એ ઉપરથી એવું કહેવાય છે કે ધારાવર્ષ ગ્રામ એવા જળવાન હતા એક સાથે બાણથી ત્રણ પાડા વીંધી શકતા” (પૃષ્ઠ ૫૧). ખીજા એક લેખક જણાવે છે કે એ પ્રતિમા આદિપાલ પરમારની છે અને ત્રણ પાડા વિષે લોકકથા મૂકે છે કે : “મંદિરના કુંડને પ્રાચીનકાળે ઘીથી ભર્યો રાખવામાં આવતો. એ ઘી ત્રણ રાક્ષસો પાડાને વેશે આવીને રોજ પી જતા. એ આદિપાલ પરમારને ખબર પડતાં એક તીર તેણે એવા જોરથી માથું કે ત્રણે પાડાને વીંધી પાર નીકળી ગયું. પાડા ત્યાંજ મરી ગયા. તેના સ્મારકમાં આદિપાલ પરમારની ને ત્રણ પાડાની એક એક છિદ્ર વાળી પ્રતિમાઓ ત્યાં મૂકવામાં આવી છે.” એકંદરે આ પુસ્તક સારું છે. ભાષા સરળ છે, ત્યાં જનાર પ્રવાસીઓને ઉપયોગી થઈ પડે એવું છે. ઘેર બેઠાં પણ માહિતી અને આનંદ આપે એવું છે.

૫૫. પંડ્યાજીને સ્મરણાંબલિ : સંપાદક અને પ્રકાશક-શંકરલાલ દ્વારકાદાસ પરીખ, કલ્કલાલ; પ્રાસિરયાન-નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ અને મુંબઈ; પૃષ્ઠ ૧૫૨, છાનિ ૨, કિંમત આઠ આના. ગુજરાતના ખડતલ કાર્ય-વીર મોહનલાલ કામેશ્વર પંડ્યાને સ્મરણાંબલિ આપતું આ પુસ્તક છે. સંપાદક એમના મિત્ર હતા અને એમણે કરેલું આ મિત્રકાર્ય ઉચિત જ છે. એમની દૃઢી જીવનકથા પણ આપેલી છે. એક વાત કહું? પંડ્યાજીનું ‘જોમ્મજોળા પ્રકરણ’ ગુપ્ત પ્રકારે ચાલતું અને તેથી તેમાંની અનેક વીગતો મિત્રોથી પણ અજોચર રહેતી અને તેથી એ લખવામાં કંઈક ભૂલો પણ થાય. સંપાદક

જણાવે છે કે પંડ્યાણએ અમુક પુસ્તક “પોતાના ગુપ્ત જાપખાનામાં જપાવ્યું” (પૃષ્ઠ ૧૭). હકીકતે તો પંડ્યાણને કોઈ ગુપ્ત કે જાહેર જાપખાનું જ ન હતું, એ પુસ્તક તો મહેસાણાના ‘શિક્ષક’ જાપખાનામાં ગુપ્ત રીતે જપાવ્યું હતું અને પરિણામે તેને વડોદરા સરકારે જપ્ત કર્યું હતું. “ગુજરાતમાં રાજદારી હેતુને માટે પહેલીવહેલી જેલની સજા ભોગવવાનું મોટું માન પંડ્યાણને પ્રાપ્ત થયું.” એમ સંપાદક (પૃષ્ઠ ૩૩) અને વળી સ્વામી આનંદ પણ (પૃષ્ઠ ૮૫) જણાવે છે. પણ તેમના પહેલાં પંડ્યાણવાળા પેલા બોમ્બપ્રકરણમાં બીજા એક જણે જેલ ભોગવી હતી. છતાં એકંદરે ઘણી હકીકતો સ્પષ્ટ ને સાચી છે. પંડ્યાણએ ગાંધીજીને પડખે રહીને એકેએક યુદ્ધમાં કેવો સુંદર ભાગ ભજવ્યો છે, તે આ પુસ્તકથી વાચક જાણી શકશે. અને યુદ્ધના ધસારાથી ધસાઈને એ ચોક્કો અકાળે સહીદ થઈ ગયો. પુસ્તકમાં પંડ્યાણએ લખેલા બે લેખ આપ્યા છે તે જતાવી આપે છે કે એ કેવા તલસરપર્શ અભ્યાસી ને વિચારક હતા. અંતે પરિશિષ્ટમાં ‘સ્વ. મોહનલાલ પંડ્યા સ્મારક ફંડ’ની યોજના આપી છે, એ યોજના બેશક પંડ્યાણને યોગ્ય જ છે. પુસ્તક એક એક દેશપ્રેમી સુધે વાંચવું જ ઘટે.

પદ. છવંત જવાલા: ગૃહલક્ષ્મી મંથમાળા, વર્ષ ૧૯૧૧, પુસ્તક ૭મું: ખિકા-કુ. કુંજાળા મનમદાર; પૃષ્ઠ ૧૧૦. કિંમત વાર્ષિક ફાળે ૦-૬-૦ સ્ટેજ માફ, છૂટક ૦-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું. લેખિકા બેનુ, પોતાના સ્ત્રી-વિષયક ખ્યાલો દર્શાવવાના સમજા પ્રયાસ બદલ, અભિનંદનને પાત્ર છે. આ પુસ્તકમાં તેમણે પુરુષગતિ પ્રત્યે પ્રચંડ ને ઉગ્ર વિરોધ દર્શાવ્યો છે. સ્ત્રી-ગતિ પ્રત્યેના તેના અન્યાયી વર્તન ને જાલીમ જુદ્દમો પ્રત્યે જોતાં એ બેનુનું હૃદય ખરેખર ઊકળી ઉડ્યું હશે તેનો ખ્યાલ આપણને આ પુસ્તક વાંચ્યા પછી આવે જ છે. આમ છતાં કહેવું પડે છે, કે પુરુષગતિ પ્રત્યેના આ ઉકળાટ ને ઉભરાઓ પાછળ એ વર્તન અને જુદ્દમો મિટાવવા માટે કોઈ વ્યવસ્થિત વિચારસરણીને આધારે રચાએલ સંગીન યોજનાઓને અભાવે પુસ્તક લખવાનો હેતુ નિષ્ફળ નીવડે છે.

પુરુષ પ્રત્યેના સખ્ત ક્રોધ અને નિર્વહકારને લીધે એ બેને આવેશમાં લખી નાખ્યું છે, કે “પુરુષની સહાયતા વિના સ્ત્રી ના ભરાય-તેવી સ્થિતિ આપણી પામરતાના પુરાવા સમી નથી? એને દુઃખિણપત સમજું છું. આપણી શક્તિની એમાં ફર મશ્કરી હોવાનો મારો અભિપ્રાય છે. . . . આપણા કાર્યથી આપણી શક્તિમાં આત્મવિશ્વાસ પ્રગટશે. આપણે પુરુષોના સહકારે ચએલા

સુંદર કાર્યમાં આપણી શક્તિઓ નષ્ટ થવાની છે” (પૃષ્ઠ ૩). “આપણો ઉદ્ધાર ત્રાંછતા (! તાં) હોયએ તો આપણે સદચારની મનોદશાને વહેલી તકે તિલાંજલી આપી જોઈએ” (પૃષ્ઠ ૨). “જે કાર્ય પુરુષની મદદ વિના અશક્ય હોય, તે કાર્યમાંથી આપણે હાથ ધોઈ નાખવા જોઈએ” (પૃષ્ઠ ૪). અને છતાંયે આ પુસ્તક પ્રકટ કરવામાં એ બેનને પુરુષપ્રકારકોનું શરણ લેવું પડ્યું છે!

“પુરુષ પ્રત્યે મારો વિરોધ નથી, પણ માન છે. એના ઉપકારો અને મહત્વાકાંક્ષાઓ અનુકરણીય છે” (પૃ. ૩૬). “પુરુષ અને સ્ત્રી સમાજરચનાં એ સરખાં પૈડાં છે. કોઈ નીચ નથી, કોઈ ઉચ નથી” (પૃ. ૧૮). આમ પુરુષ પ્રત્યે કંઈક માનની લાગણી દેખાડ્યા પછી લેખિકાએ આખા પુસ્તકમાં પુરુષ પ્રત્યે પ્રદર્શન કર્યાં કર્યાં છે. બીજી વાત: એકલી સ્ત્રીઓની ઉત્તતિની દિમાયત કંઈવામાં એ બેન અસ્પૃશ્યો પ્રત્યે ઉદાસીનતા સેવતાં કહે છે, કે “સ્ત્રીઓને અસ્પૃશ્યો સાથે સરખાવનારા... મને મંજૂર નથી” (પૃ. ૧૯). આમ નીચ શ્રેણીમાંથી સ્ત્રીઓને ઉપાડી લેંછ અસ્પૃશ્યોની ઉત્તતિ વિશે વિચાર પણ કરવાની ઉદાસીનતા સેવી, સ્ત્રીસમાજની જ ઉત્તતિની લાવના પોષવાથી ન તો સ્ત્રીની ઉત્તતિ છે કે ન તો સમાજની, એ આપણાથી કેમ જૂલી જવાય? બેઠારી ને જીભમરાનું માચું કાગળ સંપત્તિની અયોગ્ય વહેંચણી છે, પણ એ બેનને તો આ દુઃખનું મૂળ લગમાં જ જણાય છે. લગને લીધે વસતિનું પ્રમાણ હદ ઉપરાંત વધી ગયું છે, ને તેથી જ હિંદમાં દારિદ્ર્ય ધર ધાલ્યું છે, તેના ઉપાય તરીકે સંતતિનિયમન કે બ્રહ્મચર્યનું નામ પણ ન દેતાં એ બેન સૂચવે છે, કે લગ જાંઘ-કરો. પણ એ બેન જૂલી જાય છે, કે લગની અવસ્થામાં સ્ત્રીપુરુષને સ્વાભાવિક કાગરેણા તો થવાની જ. એવે પ્રસંગે બ્યભિચાર, અને તેને સદામત ને સંતતિહીન રાખવા માટે સંતતિનિરોધનાં કૃત્રિમ સાધનોને શરણે જવું પડશે અને તે તો આપણી મહામૂલી શક્તિનો સર્વનાશ કરવાનાં, તેનું શું? તેમણે લખ્યું છે, કે “ગામડામાં હજારો બેનો કેળવણીથી વંચિત છે, તેમનાં નસીબમાં કેળવણીના જદલે દોરની માવજત લખાયેલી હોય છે” (પૃ. ૪૧). બેચક કેળવણી તો માણસગાત્રને મળવી જ જોઈએ, પણ જ્યાંય કેળવણી પામ્યા પછીયે દોરની માવજત કોઈકે તો કરવી જ પડશે ને? એવા અમને વેડ ગણી મોજમગ્નને જ ઇષ્ટ માની જગત ચાલ્યું એટલે વિનાશનાં પગરણ મંડાઈ ચૂક્યાં. અમને વેડ માનવાની ઘૃષ્ટતા કોઈથીયે-સ્ત્રીથીયે ચાલજ કેમ? આવા કેટલાય પ્રશ્નોની જીજ્ઞાસુ પછી તેમાંથી ગયવાનો ને ઉત્તતિનો માર્ગ દર્શાવનાર ઉકેલ લાવતાં એ બેન

મૂંઝાઈ ગયાં છે. એ મૂંઝવણમાંજ પુસ્તકની પૂર્ણાવૃત્તિ થઈ હોવાથી પુસ્તક લખવાનો ઉદ્દેશ સફળ થયો નથી.

પુરુષગતિ પ્રત્યે ઉચ્ચેરમ્ભને તેમને તોળી તમેતમની સંભળાવવાથી કે વર્ષવિગ્રહ ઊભો કરવાથી સ્ત્રીનો, પુરુષનો કે સમાજનો, કોઈનોય ઉદ્ધાર નથી. 'ગૃહલક્ષ્મી અંથમાળા'નો પ્રકાશકોએ પણ ગૃહલક્ષ્મીની ગંભીરતા સમજી, નવીનતાને નામે આવાં પુસ્તકોમાં કેટલું ઔચિત્ય છે, તે વિચારવું થોડું હુંય સ્ત્રી છું અને તેથીજ લેખિકા એનના વિચાર મને ન રહ્યાથી આટલું લાંબું લખવું પડ્યું છે.

સુભદ્રા પટેલ

પૃ. પ્રીતમની પ્યાસ : ગૃહલક્ષ્મી અંથમાળા, વર્ષ ૨૦૧૦, પુસ્તક ૨૦૧૦ : લેખક-શ્રી. 'દિવ્યાનંદ,' બી. એ., એલએલબી.; પૃષ્ઠ ૧૭૨, કિંમત રૂ. ૧-૦-૦. લખનવી અને લખરોહની મીમાંસા કરતું આ નાટક બહુજ સુંદર લાગ્યું. વીરેન્દ્રનાથનાં પ્રિયક્ષતા સાથે લખન થયા પછી તેમને જેસલ નામે ત્રણ વર્ષની પુત્રી છે, છતાં પ્રિયક્ષતાને જ્યેન્દ્ર પ્રત્યે આકર્ષણ છે. જેસલને ઉછેરવાનું માથે લેઈ વીરેન્દ્ર પ્રિયક્ષતાને જ્યેન્દ્ર સાથે લખન કરવાની ને તેમ કરીને મુખી થવાની ઉદાર સમ્મતિ આપે છે. પ્રિયક્ષતા જ્યેન્દ્ર સાથે તેની નિર્ધન અવસ્થામાં જઈ રહે છે. વીરેન્દ્ર પુત્રી જેસલને બહુ ઉત્તમ ભાવે સં-રક્ષાર આપી ઉછેરે છે, છતાં પત્નીને વિરહે ખૂબે છે. જ્યેન્દ્ર અને પ્રિયક્ષતા ઉત્તમ ભાવે રહી એકબીજાની પૂર્ણ કરે છે. પણ કેટલાંક વર્ષ પછી જ્યેન્દ્ર મરણ પામે છે, પણ મરતાં મરતાંય પ્રિયક્ષતાને વીરેન્દ્ર પાસે જઈ રહેવા વિનવે છે. તેના મરણ પછી પ્રિયક્ષતા વીરેન્દ્ર પાસે જતાં સંક્રાયાય છે ને ગમે તેને ત્યાં રહી નોકરી કરી પેટ ભર્યા કરે છે. કોઈ શેક્ષણીને પોતાના પતિ સાથે સંબંધ ગ્રાખ્યાનો તેના ઉપર વહેમ આવે છે તેથી એને નોકરી છોડવી પડે છે, કે કોઈ શેક્ષ જ એના ઉપર દાનતં બગાડે છે તેથી નોકરી છોડવી પડે છે. એવા એક શેક્ષની પજવણીમાંથી એને વીરેન્દ્રજ અકસ્માત બચાવી લે છે ને એને વગર ઓળખ્યે ઘેર લેઈ જઈ આશ્રય આપે છે. પ્રિયક્ષતા પણ એને ઓળખી શકતી નથી, એવાં બંનેનાં શરીર ક્ષીણ થઈ ગયાં છે. ઘેર ગયા પછી પુત્રણા સંરક્ષારથી એકબીજાને ઓળખી લે છે ને પાછાં ઉત્તમ દંપતીજીવન જીવવા માંડે છે. જેસલ પણ ત્યારે તો મોટી થઈ ગઈ છે અને એ પણ ઉત્તમ ભાવનાએ લખન કરે છે. દરેક કાર્યની પાછળ ઉત્તમ ભાવના ન હોય તો એ જડ બંધનરૂપ બની જઈ જીવનને કંટો છે; લખનની પણ આજે એ સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. તેમાં ભાવના દાખલ થાય તો

કેવાં ઉન્નત થાય, એ લેખકે વાક્યે વાક્યે જતાવ્યું છે. “સૌન્દર્યનાં દર્શન જ હોય, કૃત્રિમ સહવાસ હોય, પણ સૌન્દર્ય વાસનામાં સમાઈ જાય, ત્યારે સોમત્ર થઈ જાય.” (૫૪ પૃષ્ઠ). સ્નેહલગ્નના ઉપાસકાને લેખક જેમણે મુળે પુછાવે છે : “ત્રેમની અગર વાણી, લગ્ન પછી પાંચ વર્ષ કેટલાં યુગલો બોલી શકે છે?” (૭૭). એકંદરે આખું નાટક જહુ ઉન્નત ભાવનાએ લખાયેલું છે ને ‘ગૃહ-લક્ષ્મી અંચમાળા’ને શ્રોતાએ એવું છે. ભાષા મધુર ને ભાવનાશાળી છે, છતાં જોડણીમાં ક્યાંક ક્યાંક ભૂલો છે. વીરેન્દ્રને જદ્દો જધેય વિરેન્દ્ર છે.

: ગૃહલક્ષ્મી અંચમાળા’નાં આ જને પુસ્તકના પ્રકાશક-નવચેતન સાહિત્ય ગંદિર, ૨૪૫૬, ભદ્ર, અમદાવાદ.

(૨૫) જ્યોતિસંઘ, અમદાવાદ : કાર્યનોંધ ૧૯૬૫-૭૬. (૨૬) નૂતન આમનિવાસ, ગંધીરા : નિવેદન ૧૯૬૨-૬૩. (૨૭) સમાજ સેવા મંડળ, મોખાસા : સોળમો વાર્ષિક હેવાલ અને હિસાબ, સને ૧૯૭૬.

—*—

પ્રસંગકથા

હાનમમાં સાદું લગ્ન .

. કરજણ તાલુકાના ઠંડારી ગામમાં ભાઈ ભાઈલાલભાઈ દરિભાઈ પટેલ નવીન વિચારના છે. અંગ્રેજ ચેલ્યા ધોરણ સુધીનું શિક્ષણ લીધેલું છે, છતાં ગામની ઉન્નતિમાં સારો રસ લે છે. ત્યાંના બ્યાપમગંદિરમાં સેવાભાંષ શિક્ષકનું કામ કરે છે. વળી તેઓ ખાદી પહેરે છે. એ ભાઈનો વિવાહસંબંધ સિંગોર તાલુકાના દિવેર ગામના શિક્ષક ભાઈ ચતુરભાઈનાં ૧૬ વર્ષની ઉંમરનાં બેન સાથે થયો. લગ્નક્રિયામાં કોઈ પણ જનનો બોટો ખર્ચ નહિ કરતાં તદ્દન સાદાઈથી એ પ્રસંગ ઉકેલી લેવો, એવી વરપક્ષે ઇચ્છા જણાવી ને તેને ભાઈ ચતુરભાઈએ સમ્મતિ આપી, કારણ કે એ પણ ભાવનાશીલ યુવક છે. પણ ભાઈ ચતુરભાઈના કુટુંબીઓને એ વાત ગમી નહિ અને તેમણે સખ્ત વાંધો ઉઠાવ્યો. લગ્નપ્રસંગના જમણવાર કરવા જ જોઈશે એવો દુરામદ કરીને એ પ્રસંગ વિરુદ્ધ પ્રચાર કરવા માંડ્યો. આ વિરોધનું કોઈ રીતે સમાધાન ન થયાથી વરપક્ષ તરફથી પંદરપીશ માણસ અને કન્યાપક્ષ તરફથી ચારપાંચ પુરુષો અને ચારપાંચ સ્ત્રીઓ નર્મદાકાંઠે આવેલા રણાપુર નામે સુંદર સ્થળે ગયાં અને ગયા વૈશાખ સુદિ આઠમે ત્યાં લગ્નક્રિયા કરીને સાદી ને સરળ રીતે એ પ્રસંગ ઉકેલી લીધો. ત્યાં પચીશકે રૂપિયાને ખર્ચે જહુ કાર્ય સમેટી લીધું.

કાસરા કુટુંબના ભાઈ જેઠાભાઈ રાયચભાઈના ભાઈ ડોટાભાઈ પોતાની કહેવાના પથરાને, અરેરે, સાચી રીતે તો ૧૬ વર્ષની કુમળી નિર્દોષ બાળાને, ગમે ત્યાં ઠેકાણે પાડવા - ભાઈ, જોરધનભાઈને નંદીસગ્નમાં શોક ઉપર પણ દેવા - તૈયાર થયા. ફેટલાક યુવકોને આ વાતની ખબર પડી, તેમણે પોતાના બાળનું પંચ મેળવ્યું. પંચે હરાવ કર્યો કે જો એ લગ્ન થાય તો જોને પક્ષને તે એ લગ્નમાં ભાગ લેનારને પણ વ્યવહાર બહાર મૂકવા. છતાંયે લગ્ન તો ગયા વૈશાખ માસમાં થયુંજ, અને ઉપર ઉપરથી એ લગ્નનો વિરોધ દેખાડનાર બીજા ફેટલાક લોકોએ પણ એ લગ્નમાં ભાગ લીધોય ખરો. હવે એમને વ્યવહાર બહાર મૂક્યાનું કેવું પરિણામ આવે છે તે જોવાનું છે. યુવકોમાં બળ હશે તો પંચના આગ્રહ યોગ્ય હરાવતો જરૂર કંઈક અમલ તો થશેજ. દંડ લેઈને તેમને વ્યવહારમાં પાછા લેવાની નીતિ સારી નથીજ, એથી તો પૈસાદાર ગુનેગારો પોતાના ગુનાની એટલી વધારે કિંમત આપીને ગુનાનો પરવાનો મેળવી લે છે, ગરીબ માર્યા જાય છે.

મ્યુનિસિપાલીટીના પ્રમુખને ઘેર બાગલગ્ન

આજુંદની મ્યુનિસિપાલીટીના પ્રમુખોએ તો જાણે બાગલગ્ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, જાણે પોતાના પુત્રનું બાગલગ્ન કર્યા વિના એ પ્રમુખપદ શોભાવી નજ શક્તા હોય. ગયા પ્રમુખ ભાઈ પુરુષોત્તમ બાબરભાઈ પટેલે પોતાના પુત્રનું બાગલગ્ન કરેલું, તે બાબત તો આ માસિકમાં થોડાજ વખત ઉપર પ્રસંગકથાઓ લખાઈ ગઈ છે. તે બાગલગ્ન બાબત સરકારમાં ફરિયાદ કરવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી તેવામાંજ તેમનું અવસાન થયું! ત્યાર પછી એ પ્રમુખરથાને આવ્યા ભાઈ કરસનદાસ ભાઈજીભાઈ. પ્રમુખપદે ચુંટાયા કે તુરત જ તેમણે પોતાના પુત્ર ભાઈ રજુછોડભાઈનું લગ્ન ડભાણના ભાઈ સોમાભાઈ મરઘાભાઈનાં પુત્રી બેન દિવાળીબેન સાથે કરી દીધું! ભાઈ રજુછોડભાઈનો જન્મ આજુંદમાં તા. ૧૧:૬:૨૨ને રોજ થયેલો, એમ સાળાના રજિસ્ટર ઉપરથી માત્રમ પડે છે, એટલે એમને હમણાંજ ૧૫ વર્ષ પૂરાં થયાં. બાગલગ્નનિષેધક કાયદા પ્રમાણે ૧૮ વર્ષથી નાના વરનાં જે બાગલગ્ન થાય તે લગ્ન હરાવનાર ગુનેગાર ગણાય. મ્યુનિસિપાલીટીના જે પ્રમુખ આમ રૂપેષ્ટ રીતે સરકારનો કાયદો તોડે, એમને મ્યુનિસિપાલીટીના કાયદાને પણ તોડીને વેગળે મૂકતાં વાર શી?

બાગલગ્ન સામે મનાઈહુકમ

“નરસંડા, તા. ૨૨મી જૂન. નડીઆદ તાલુકાના પીપળાતા ગામના

પટેલ સોમાલાલ બંકારલાલને પોતાની ૮૫ વર્ષની ચિ. શાન્તાબેનનું લગ્ન લગ્ને વલાસણના પટેલ શ્રી. કાશીલાલ તુળસીલાલ સાથે કરવાનું નક્કી કર્યું હતું. તે લગ્ન મંવત ૧૯૯૩ના જૂન મુદિ ૧૩, તા. ૨૧:૬:૭૩ ને સોમવારની રાત્રે થનાર હતું. પરંતુ કન્યાની ઉમર ઘણી નાની હોવાથી ગુજરાત પાટીદાર મંડળના મંત્રી શ્રી. વેણીલાલ પ્રભુદાસ પટેલની મદદથી તે સગીર કન્યા ચિ. શાન્તાના (ચોથી પેઢીએ) કાકા પટેલ ગોદળલાલ મથુરલાલને મદદરૂ સગીર બાળા ચિ. શાન્તાના પોતાને વાલી નીમવા અને સગીરના (૧) ગાપ સોમાલાલ બંકારલાલ; (૨) મા ગાલ શહી અને (૩) ફેલ બાલ કુના સદરૂ સગીર બાળાનું લગ્ન વલાસણના પટેલ કાશીલાલ તુળસીલાલ સાથે કરે કરાવે નહિ, તેમ (૪) વર કાશીલાલ તુળસીલાલ સદરૂ સગીર શાન્તા સાથે લગ્ન કરે નહિ” એ બાળ મનાઈ હુકમ મેળવવા અરજી કરેલી. તે ચારે બાજુને એ બાળલગ્ન નહિ કરવા કરાવવા “નડિઆદના ડિસ્ટ્રિક્ટ જજને મનાઈહુકમ આપ્યો છે. અને તે મનાઈહુકમ તા. ૨૧:૬:૭૩ને રાજ બપોરના ૧૨૫ વાગ્યે કોર્ટના બેંચીફ મારફત જાળવવામાં આવ્યો છે. આ રીતે મનાઈહુકમ મળ્યાથી લગ્ન થતું અટક્યું છે. મદરૂ મનાઈહુકમ મેળવવા ફરીઆદપક્ષ તરફથી વકીલ શ્રી. હરિલાલ મંજારામ ભટ્ટ પાટીદાર મંડળ તરફથી સેવાલાલે મફત ઊભા રહ્યા હતા” (“મુંગાલ સમાચાર,” તા. ૨૫:૫:૭૩). આમ જે રાત્રે લગ્ન, તેજ બપોરે મનાઈહુકમ જાળ્યાથી પીડીઓનાં વરકન્યાનાં લગ્ન અટકી પડ્યાં. બાળલગ્નનો લાલચો લેવા માટે સરકારનો કાયદો તોડવા ઇચ્છનાર લોક, સાવધાન!

આપણી શિથિલતા

લાલ વેણીલાલ આવાં બાળલગ્ન અટકાવવા ક્યાં સુધી મનાઈહુકમ કઢાવ્યે જશે? ચએલાં બાળલગ્ન વિરુદ્ધ ક્યાં સુધી ફરિયાદો કર્યે જશે? ન્યાં સુધી આપણે આપણું પોતાનું ને પોતાનાં સંતાનનું હિત નહિ સમજીએ ને બાળલગ્નો કરતા નહિ અટકીએ ત્યાં સુધી એ લાગે તે જોમ પોતાનો ધર્મ બળગ્યે ગયેજ છૂટકો છે. પણ આપણે આપણું હિત ક્યારે સમજતા થઈશું? પાટીદાર મંડળના એક મંત્રી લાલ રાવજીલાલને પોતાની બે ગાસની કામગીરીનો અહંવાલ મોકલ્યો છે, ને ઉપરથી જણાય છે કે એ અનેક ગામોએ રખડ્યા છે, પણ લોક તેમને કંઈયે સાચ આપતા નથી, તેમના કહેવા ઉપર કંઈયે ધ્યાન આપતા નથી, ઊલટી અવળી દલીલો કરે છે, મંડળના બહુ ઓછાજ સલાસદ સાચ છે. આ રિયલિટ બહુ નિરાશાજનક છે, વધારે નિરાશાજનક તો એટલા માટે છે કે આ પતના વૈશાખ માસમાં ગાંધીલી પવિત્રમાં જણાવ્યા

પ્રમાણે જે પાંચ લાખોએ મંડળ તરફથી સામાજિક સુધારાનો પ્રચાર કરવા માથે લીધેલું, તેમાંના (૧) લાખ પ્રબુદ્ધસ બીખાલાખ રાય અને (૨) લાખ શંકરલાખ ગોવિંદલાખ પટેલ, એ બે જણ સિવાય કાંઈક કંઈક કામ કર્યું નથી, મંત્રી લાખ રાવજીલાખને સ્થાય આપવાના તેમને કાગળ લખતાં 'હાલ વખત નથી' એવા જ ઉત્તર તેમણે દીધા છે. ત્યાં કાર્યકરો જ એકાદ બે વર્ષે એ દિવસ પરિપક્વ ભરી-જેમ જનમાં જતા હોય તેમ-પછી ઘેર જઈ સોડ તાણી સૂઈ જાય ત્યાં સામાન્ય જનસમાજને શું કહેવાનું? જૂના કાર્યકરોએ તો મંડળમાંથી હાથ ધોઈ નાખી પોતે ઉપાડેલો બોજો ખીંચીને માથે ફેંકી દીધો છે. તેમની એ બાજુનો નવા પ્રમુખને જણે ખ્યાલ આવ્યો હોય તેમ ગઈ પરિપક્વમાં એમણે ટકોર કરી હતી કે જૂના કાર્યકરોએ વણ પરિપક્વે ભર્યા પછી મંડળનું 'ઓથિયું' મારે હાથે કરાવવાને તો મને પકડ્યો નથી ને? અને ખરેજ, અત્યારે તો પાર્ટીદાર મંડળની અને પાર્ટીદાર ભગિનીસમાજની એ જ દશા થવા બેઠી છે. ઊર્મિમાં આવી રથાપેલાં મંડળોની એ વિના ખીજ દશા કાપ જ નહિ. એ વૃદ્ધ કાર્યકરોએ કરેલી આ નિરાશાજનક દશાને સળગાવી મૂકી તેના ઉપર આશાન્વિત ઇમારત ચણવાનું હવે તો યુવકોના હાથમાં છે, જે તેમનામાં જુવાનીનું પાણી હોય તો?

ધોળકા-સાણુંદ તાલુકા ખેડૂત પરિષદ

અંગ્રેજ સરકારની સ્વાર્થી રાજ્યતીતિને પરિણામે દેશના ખેડૂતની દશા દિનપ્રતિદિન બૂંડી થતી જાય છે, ખેડૂત પાપમાલ થતો જાય છે, એ કંકણી ઉઠ્યો છે. પણ કંકણીને છાતી ફૂટ્યે કંઈ વળવાનું નથી એ હવે એ સમજી ગયો છે. એણે કિસાન- અને ખેડૂત-પરિષદો ભર્યા માંડી છે. એવી એક પરિષદ તા. ૧૬:૬:૩૭ને રોજ ધોળકા-સાણુંદ તાલુકાના ખેડૂતોએ ભરી. તેના સ્વાગત-સમિતિના પ્રમુખ લાખ ડાહ્યાલાખ મોરારલાખ પટેલે અને પરિષદના પ્રમુખ લાખ વામન મુકાદમે આપેલાં લાપણામાં ખેડૂતોની આજે થએલી અવદશાનું મનોવેધક લાપામાં વર્ણન કર્યું છે. પરિષદે ખેડૂતોનાં દુઃખોને અનુસરીને કરાવેા પણ કર્યા છે. પણ એ કરાવોને અમલમાં મુકાવવા હશે તો પરિષદો જ ભર્યે કંઈ વળવાનું નથી, એને માટે તો મહાસભાને અનુકૂળ રહી જિલ્લે જિલ્લે ને તાલુકે તાલુકે ખેડૂતસંઘો સ્થાપના બેઠશે ને સતત સળગ પ્રયત્ન કરવા બેઠશે. ખેડા જિલ્લામાં એવો સંઘ સ્થાપવાની યોજના જાણ વેણીબોધ પ્રબુદ્ધસ વિચારી રહ્યા છે, જિલ્લાના ખેડૂતો એમને ટેકા આપશે એવી આશા છે. ખેડૂતોએ પોતે ઊભાં કરેલાં દંદ

ખેડૂતોને આગામી સુલતાની અનેક દંદો છે એશક, પણ એણે પોતે જ

ઊભાં કરેલાં દર્દી ઓઢાં નથીજ. પોતાના સામાજિક વ્યવહારો પાછળજ એ અદ્યત્ત નાણું વેડફી નાખે છે, ઘરખેતર ગીરો કે વેચાણ લેખને પણ કોઈ પૈસા ધીરનાર એને મળે ત્યાં સુધી તો એ પૈસા વેડફી નાખતાં પાછું વાળી જોતો નથી. આસમાની દર્દ ટાળવું એના હાથમાં નથી, સુન્નતાની દર્દ ટાળવા મહાપ્રયત્નો કરવા પડે, પણ એણે પોતે ઊભાં કરેલાં દર્દ એ પોતેજ ટાળી શકે. અને ખરી રીતે ગ્રરકાર મામે લઢતા પહેલાં તો તેણે જાત સામે લડીને પોતે ઊભાં કરેલાં દર્દ ટાળવાં જોઈએ; ત્યાં સુધી તો સરકાર સામે લઢવાનો તેને અધિકાર પણ નથી. કેટલાક રાજદારી કાર્યકર્તાઓ માને છે કે સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી કાયદાને જોરે એના ઉપાય થઈ રહેશે. એ લોકોને ‘બાજેનગનનિરોધક’ કાયદો તથા ‘ફરજિયાત કેળવણી’નો કાયદો જતાવીને જ કહી શકાય કે ખેડૂત જાતે નહિ સમજે તો કાયદાથી તો તે ઊલટો હેરાન થવાનો છે. સાહિત્યચોર લેખકો

કેટલાકને લેખક થઈ જવાનો ભારે હિમખડો થઈ આવે છે, પણ શું લખવું ને કેમ લખવું જોતો એમને કક્કોય આવડતો નથી, એટલે બીજાના લેખોમાંથી ચોરી કરીને, તે લેખકોનાં નામનિશાન આપ્યા શિવાયજ, પોતાનેજ નામે એ નક્કો હાપવી દે છે. હાપનાર તંત્રીઓ કંઈ સર્વજ્ઞ હોતા નથી, તેમણે કંઈ બધુંય સાહિત્ય વાંચ્યું હોતું નથી, એટલે એમને તો ખબરેય ન પડે કે એ ચોરીનો લેખ છે અને તેથી એ ચોર લેખકને નામે એવા લેખ પોતાના પત્રમાં હાપી દે. એવીજ એક દ્રવિયાદ અહીં આવી છે. અમદાવાદના ‘નવચેતન સાહિત્યમંદિર’ તરફથી દ્રવિયાદ આવી છે કે અમારા ‘પ્રકાશન મંદિરના સર્વ હક્ક સ્વાધિનનું’ પુસ્તક ‘જીવંત જ્ઞાત્રા’માંથી પ્રકરણ ફઢું, જેતું ‘એવો કોઈ કાનુન નથી’ જોતું શિર્ષક છે તે ફેરવી ‘સ્ત્રી પુરુષના સમાન હક્કોતું’ શિર્ષક રાખી આખોય લેખ મૌલીક : લેખક તરીકે ‘પાટીદાર’ના વર્ષ ૧૩માંના અંક ૧૦માં આવણું ૧૯૯૨ના પાન ૪૪૬થી ૪૫૨માં કોઈ અતુરભાઈ ગલાભાઈ પટેલ, સેવામંદિર નડીઆદ, નામના ભાઈએ લખી આપતી અજ્ઞાતતામાં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે.” જાને લેખો સરખાવી જોતાં વાત સાચીજ જણાઈ છે. આવા ચોર લેખકોને શું કહેવું તે મજતું નથી!

નનામા પત્ર લખનારે કાપુરુષ

સામાજિક મુદ્દારણાની ઇચ્છાથી નહિ, પણ બીજા ઉપરની ઇર્ષ્યા-જાળતરાથી કેટલાક લોક એવાનાં હિદ્દો શોધતા ટાંપીને બેસી રહે છે અને એકાદ એવું હિદ્દ જડતાં તેનો લાભ લેવા નીકળી પડે છે. નડીઆદનો કોઈ અમુક માણસ એક જીવતી

પત્નીએ ફરી પરણવા નીકળ્યો છે, એની ફરિયાદ કરતો એક કાર્ડ ગયા માસમાં મને મળેલો. તેમાં તેણે 'નડીઆદથી લી. રાવજીભાઈ' લખી પોતાના પિતાનું નામ પણ જણાવેલું, પછી પિતાનું નામ એવી રીતે છેડી નાખેલું કે કાંઈ રીતે તે ઊંઢલી શક્યું નહિ. કાર્ડ 'સાંચની પીંપળી' પોસ્ટ ઓફીસમાંથી આવેલો. વળી એવો જ કાર્ડ 'સાંચની પીંપળી'ની પોસ્ટ ઓફીસમાં જેન ભક્તિયા ઉપર નાખેલો ને તેના ઉપર 'ગિંદા સમિતિ, નડીઆદ'નું સરનામું કરેલું. એ કાર્ડોના લખનારને સાગા ધણી ઉપર ઇર્ષ્યા-ગળતરા ન હોત, માત્ર સુધારાની ધગશ કે ઇચ્છા જ હોત તો મારા ઉપરના કાર્ડમાં તેમણે પોતાનું નામ ખાનગી રીતે જ મને જણાવ્યું હોત. અને જેન ભક્તિયા તો નડીઆદમાં જ હતાં, પોતે સંતાઈ રહીને તેમના ઉપર કાર્ડ લખવાને બદલે મને જઈને જ તેમને મળત. એવા લખનારાએ સમજવું જ જોઈએ કે તેમના એવા કાગળ ફેંકી દેવામાં આવે છે અને તેથી તેમની ઇર્ષ્યા-ગળતરા હોતવાવાની નથી. જોને સુધારાની સાચી ધગશ કે ઇચ્છા હોય તેણે બહાદુર બની ઉઘાડું જુદું મચાવવું, એટલી હિંમત ન હોય તેણે ખાનગી રીતે નામ તો આપવું જ. રાફગત જીવાલાઈ બી. પટેલ

મુંબઈમાં પેસેન્જર એજન્ટનું કામ કરતા ભાઈ જીવાલાઈ બી. પટેલનું મઠ સુદિ ૪થ, તા. ૧૨ : ૬ : '૩૭ ને રાત્રિવારે સાંજે ૫.૩૦ વાગ્યે અવસાન થયું છે. એ ભાઈ સ્વભાવે સરળ ને મિત્રનસાર હતા. મુંબઈથી આફ્રિકા જનાર પ્રવાસીઓને પોતાના ધંધાની રાહે સારી મદદ કરતા હતા. મને જણાવવામાં આવે છે કે એ એજન્સી એજ નામે ચાલતી રાખવામાં આવશે, માટે સૌ પ્રવાસીભાઈઓ તેમની સાથે જેવા સંબંધ રાખતા હતા, તેવો જ સંબંધ તેમના નામથી ચાલતી એજન્સી સાથે રાખશે એવી આશા છે.

વેચવાનું છે!

વેચવાનું છે!

નડીઆદ હિન્દુ અનાથાશ્રમની માલીકીનાં, લખાવાડમાં ફૂંધ પાસે

આવેલાં, નંબર $\frac{૮}{૫૦૭, ૫૦૮}$ નાં, કાશીભાઈ તળસીભાઈ વાળાં મકાનો વેચવાનાં છે. રાખવા ઇચ્છનારે તેનું સીલબંધ ટેન્ડર નીચેને સરનામે મોકલ્યાં મોકલું ઓગસ્ટ માસ સુધીમાં મોકલી આપવું

મંત્રી, હિન્દુ અનાથાશ્રમ, નડીઆદ

૧૯૯૩

卐

આવણ

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૧૦

સારા ઘરની ઓળોનાં સરીર મારાં નથી રહેતાં, તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તે કંઈ કામ નથી કરતી. જો તેઓ દીનદુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવાનું પરહિત મત લે, તો તેમની શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિ સુધરે. એક વાર જો સરીર ઉપર મન અધિકાર મેળવે તો શારીરિક અને માનસિક બળ આપો-આપ આવે. હૃદય સદિત થઈ કરવો એ ઈશ્વરને ચરણે મરતક નમાવવા બરાબર છે. જો તેઓ એ નિયમનું ઉલ્લંઘન કરે છે, તેઓ ઈશ્વરના નિયમનો ભંગ કરે છે. તે મહાપાતકી તેમજ નરકના અધિકારી બને છે; તેમનું શારીરિક અને માનસિક સુખ નાશ પામે છે. કર્તવ્યપાલનરૂપી આત્મપ્રસાદથી સંસારજીવનનું સુખ બેવડું વધે છે.

ગેરીઆદરી

વત્તી: નરસિંહલાલ ઈશ્વરલાલ પટેલ

પાટીદાર મંદિર, આણંદ

વાપિક લવાજમ : દેશમાં બે લેપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ

હુટક નકલના ત્રણ આના

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીલાલ મથુરલાલ પટેલે છાપ્યું અને
જીજ્ઞા. નરસિંહલાલ પટેલે આણંદમાં પ્રકાશ કર્યું. તા. ૭:૮:૨૭

સમાવેશ

લેખ	લેખક	પૃષ્ઠ
વિકાસગૃહ	જીએન પુખ્યાવતી મહેતા.	
	” મુદુલા સારાભાઈ	૪૩૩
બનારસ	” ચંદનબેન દ્વિવેદી	૪૩૫
કબુળી - પારીદાર - પટેલ	ભાઈ ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ	૪૪૧
દમની આત્મકથા	નરસિંહભાઈ પટેલ	૪૪૮
અવિલકતા હિંદુ કુટુંબ મંબદે		
વારસાનો હક્ક	ભાઈ હાથીભાઈ અમયાભાઈ પટેલ	૪૬૧
માડું વિં મોટર	ગદાતમાજી	૪૬૪
ચર્યાપત્ર	ભાઈ રેવનદાસ જોષીભાઈ પટેલ	૪૬૬
અંથપરિચય	‘પારીદાર’ મંદિર	૪૬૮
પ્રસંગકથા	”	૪૭૩

—*—

તદ્દન ચોકખા ધીની મીઠાઈ તથા હલવાઓ
મળવાનું ભરોસાપાત્ર મથક

એમ. રેવનદાસ પટેલ (પીજવાળા)

ખરફીવાલા અને મીઠાઈવાલા

(૩૦ વર્ષના અનુભવી અને જાણીતા)

હમારે ત્યાં તદ્દન ચોકખા ધીની મીઠાઈ તથા ફ્રેન્સી લીલા સુકા હલવાઓ જાતીદેખરેખ નીચે જનાવવામાં આવે છે. ખાસ આફ્રિકા તથા દરીયાઈ મુસાફરી માટે હમારા હલવા તથા મીઠાઈ ઉત્તમ છે, તેમ અહીં આવનાર દરેકની ખાત્રી થઈ છે. કોઈ જાતનો ઠગાવાનો સંભવ નથી. એક વખત પધારી ખાત્રી કરો.

ઠેકાણું:— કોરોનેશન બીલ્ડીંગ

સી. પી. ટેંક, વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ રોડ,

મુંબાઈ નં. ૪

પાટીદાર

ઉત્તિષ્ઠત જાગ્રત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોદત ।

ક્ષુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૮૮૩
વર્ષ ૧૪

આણંદ

શ્રાવણ
અંક ૧૦

વિકાસગૃહ

વિકાસંગૃહના હેતુની અને કાર્યપદ્ધતિની રૂપરેખા થોડા વખત ઉપર જાહેર નિવેદનો મારફતે પ્રજા સમક્ષ અમે ગુરુ કરી છે. વ્યક્તિત્વ અને સ્વાવલંબનની મનોવૃત્તિ કેળવવા ઇચ્છતી, સમાજના અને સર્વાસંગ્રામીઓના આર્થાચારથી તેમજ કનડગતથી આશ્રય શોધતી સ્ત્રીઓને તે કન્યાઓને તેમના વિકાસમાં મદદ રૂપ થાય એવી, છાત્રાલય સમાન, નિડર, નીતિવાળી એક સંસ્થાની ખોટ અમને જણાઇ અને તેથી વિકાસગૃહની શરૂઆત અમે કરી છે. અગાઉ જાહેર કર્યા પ્રમાણે આ સંસ્થાની જવાબદારી અમે બેએ લીધી છે, હતાં તે જાહેર સંસ્થા છે અને જાહેર સંસ્થા તરીકે જ એની કાર્યપદ્ધતિ રહી છે.

સ્ત્રીઓ જ્યારે સંવિકાસ સાધવા ઇચ્છે છે, જ્યારે આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરવા મથે છે અથવા સંગ્રામીઓના અત્યાચારમાંથી છૂટીને સ્વાવલંબી થઇ જીવન-ગાળવા માગે છે, ત્યારે તેને જરા પણ સહાયતા મળતી નથી. આવી સ્ત્રીઓ ન્યાં સુધી પગલર ન થાય ત્યાં સુધી તેમના 'છાત્રનિવાસનાં' ખર્ચને અંગે છાત્રવૃત્તિ-લેન આપવાની નીતિ સંસ્થાએ સ્વીકારી છે. પગલર થવા પછી લેન હમણી પાછી વાગવાની હોય છે. આવી ૧૩ સ્ત્રીઓ પીજે સ્થળે શિક્ષણ લેવા માટે આ સંસ્થામાં રહી છે. આ સાથે કેટલીક નિરાધાર અથવા અત્યંત ગરીબ માતાપિતાની કન્યાઓ, જે મોત્તમ આર્થિક અંગવંડને લીધે શીખી શકતી નથી, તેમનું સ્થાન પણ સંસ્થામાં રાખવામાં આવ્યું છે. તેમને પણ છાત્રવૃત્તિ-લેન દ્વારા સહાયતા અપાય છે. આવી ૬ કન્યાઓ અત્યારે વિકાસગૃહમાં છે.

વિકાસગૃહની અધિધિપુરઃસરની શરૂઆત ૧લી મે ૧૯૩૭થી થઇ હતી, મે માસને અંતે ૧૮ સભ્યો હતાં, તેમાંનાં ૧૧ સ્ત્રીઓ, ૨ કન્યાઓ અને

સારી છે, પણ પશ્ચિમની રીત પ્રમાણે યાત્રીઓ પાસેથી ભાડું લેવું એ ધર્મ-
શાળાના મહિક્ષકને શોભતું નથી. જે તેમને ભાડું જ લેવું હોય તો ધર્મશાળાને
જદલે હોટલો કે 'ટ્રાવેલર્સ' નિવાસગૃહો' ખોલવાં જોઈએ. પણ ધર્મશાળા નામ
રાખી ધર્મને જહાને પૈસા કમાવા, એ દિદુધર્મ વિરુદ્ધનું આચરણ ગણી-શકાય. ૧

આ પ્રસિદ્ધ તીર્થધામ બનારસ, તેમાંનું પુરાણપ્રસિદ્ધ વિશ્વનાથનું મંદિર
અને ગંગાનો મહિક્ષિકા ધાટ જોવાની ધણી વખતથી દુઝા હતી. દૈવયોગે
'ભારતમાતા મંદિર' નિર્માણવાની પ્રજાળ દુઝાથી આજે આ પવિત્ર ગણુતા
ધામને દર્શને આવવાનું બન્યું.

ના. ૯:૧:૩૭ને ગેટ અમે વિશ્વનાથનાં દર્શને જવા નીકળ્યાં. કેટલીક
ગલીઓ પસાર કરી મંદિરમાં આવ્યાં. કાશીનું પ્રસિદ્ધ વિશ્વનાથનું મંદિર તેના
નામ પ્રમાણે દેશનાં બીજાં દેવાલયો કરતાં વિશાળ અને રવચ્છ દશે એવી
કદવના હતી. પણ અહીં તો મંદિરના વિસ્તારની સંકુચિતતા અને અરવચ્છતા
નજરે પડ્યાં. ન મળે દળા કે કૌસલ્ય. મંદિરના આરસના ચોકમાં જ્યાં ત્યાં
રૂપીઆના સિક્કા જડેલા જોવામાં આવ્યા. મંદિરનું શિખર સોનાનાં પતરાંથી
મહેલું છે, જે રણછતગિરિ હે મહાવ્યું હતું એમ કહેવાય છે, મંદિરની બાજુમાં
બાદશાહ ઔરંગઝેબની અધાવંલી મરિજદ છે, જેના મિનાર કાશીમાં આવ-
નારને દૂરથી નજરે પડે છે. મંદિર જોઇ પાસે આવેલા ગંગાના મહિક્ષિકા
ધાટ ઉપર આવ્યાં. ધાટ ઉપરની ગંદકી તથા શરીરે તેલ, ચોળી અસભ્ય-
પણે ગંગામાં રનાન કરતા અને તેમાં ફૂલ, પિંડ વગેરે નાખી કિનારા ઉપરના
મસ્તીન પાણીનું આચમન કરતા યાત્રીઓ, તેમ જ દાનપૂજન લેવા માટે રખડતા
પંડ્યાઓની અચાનતાભરી વિચારશૂન્ય દશાથી માતા ગંગા પણ શોકમાં
હૂળી ગઇ હોય, તેવી સ્થિતિમાં અહીં વહેતી જોવામાં આવે છે. આ ધાટનાં
જેણે દર્શન કર્યાં છે તે અચુક કહેશે કે આ પુરાણપ્રસિદ્ધ યજ્ઞેલો મહિ-
ક્ષિકાનો ધાટ નહિ, પણ નરકકર્ષિકાનો ધાટ છે! આ સિવાય દશાશ્વમેધધાટ,
બ્રહ્માધાટ, વગેરે ધાટો છે. પણ તે દરેક જગ્યામાં ઉપરના જેવી જ સ્થિતિ જોવા
અનુભવવાની મળે છે.

બનારસની ગલીઓનો પણ પ્રવાસીએ અનુભવ કરવા જેવો છે. તે એટલી

* —————

૧. કમાણી નહિ, પણ વ્યવસ્થાપત્ય માટે જ નામનું ભાડું લેવાય છે. અને વળી
મફત ભિતરવાનું રાખ્યું હોય તો તેવી ધર્મશાળાની શી સ્થિતિ થાય છે તે જોવું
હોય તો તેવી પણ ધર્મશાળાઓ કાશીમાં ને સૌ તીર્થસ્થાનોમાં અનેક છે. —તંત્રી

સાંકડી હોય છે કે લાગ્યેજ એ કે ત્રણ માણસો તેમાં સાથે ચાલી શકે! આ ગલીઓમાં સૂર્યના તિડકાને પણ મુશ્કેલીથી પ્રવેશ મળી શકે છે. માલનાં જગરો પણ આવી ગલીઓમાંજ હોય છે, જેથી જગરોમાં ચાલનાર એક ખીજનને ધક્કા મારીને ચાલતા હોય છે! આવી સ્થિતિમાં રખડતી ગાયોનો અને ગોધાઓનો પણ આ મોક્ષધામમાં તોટા નથી. વળી દુઃખદાયક સ્થિતિ તો એ છે કે મિઠાઈ જેવાં ખાનપાનનાં જગરોની ગલીઓમાંથી મુદ્દાને ગંગાકિનારે લેઈ જવામાં આવે છે! આવે સમયે કેટલીયે વખત જોવામાં આવ્યું છે કે મિઠાઈની દુકાનો નજીકથી પસાર થતા રાજની ઠાકડીના ધક્કા સાંકડા રસ્તાને પરિણામે દુકાન આગળ ઊભા રહી નારતો કરતા તથા રસ્તે ચાલતા માણસોને વાગતા હોય છે. આમ એક વખત રસ્તે ચાલનાર એક માણસને ઠાકડીનો ધક્કો લાગવાથી તેના માથા ઉપરનો સામાન પડી ગયો, પાસે ચાલનાર ખીજને તેને પણ ધક્કા લાગ્યા! તેમ છતાં રાજને લઈ જનારને તેમજ જેમને ધક્કા લાગ્યા તેમને પણ આ વિશે કાંઈ લાગતું હોય નેવું જરાયે લાગતું નહિ! આ તે મોક્ષધામ કે વિવેકશૂન્ય અધેરી નગરી? આશ્ચર્ય તો એ થાય છે કે આપણા છીટછાટવાળા સનાતન યાત્રીઓ, જે ‘અડો મા તમે અલકાશો’ એવો ધર્મ પાળતા હોય છે, તેઓને અહીંના આવા વિવેકશૂન્ય અસભ્ય પંડ્યાઓને, પુરોહિતોને કે કોઈ સાધુજીવાને ગુરુ માનવામાં તેમની છીટછાટ આડે આવતી નથી. તેઓ અહીં કેવા પ્રકારનો મોક્ષ અને પુણ્ય મેળવવા આવતા હશે, તેજ સમગતું નથી. ત્રિશ્વનાથ પાસે દશ વર્ષ જેટલું વધુ આયુષ્ય માગી દેશતી દશા સુધારવા ઇચ્છનાર વૃદ્ધ પંડિત માત્રચિપાછ તેમના તે દશ વર્ષના આયુષ્યમાં આખા દેશને સુધારવા કરતાં માત્ર આ મોક્ષધામ જનારસના આવા અસભ્ય વસવાટને અને તેમાં વસનારાઓની વિવેકશૂન્યતાને મિટાવશે, તો દેશની લવિષ્યની જનતા સાચા દિલથી તેમનાં યશોગાન કરશે.

જનારસને કાશી અથવા વારાણસીના નામથી પણ સંબોધવામાં આવે છે. પ્રાચીનકાળે ગંગાકાંઠાના આ પ્રદેશમાં કાશી નામની જાતિ વસતી હતી. વળી ગંગાની વરણા અને અસી નામની બે ધારાઓ વચ્ચેના જંગલના પ્રદેશમાં ઋષિમુનિઓનો છટોછવાયો વસવાટ હતો. તેઓ અહીં પોતાની વિદ્યાપીઠ પણ ચલાવતા હતા. જનનિના નામ ઉપરથી ‘કાશી’ તથા ગંગાની વરણા અને અસી નામની ધારાઓ વચ્ચેનો પ્રદેશ તે ‘વારાણસી’ એવાં નામે આપવામાં આવ્યાં. વારાણસીનો અપભ્રંશ થતાં તે ‘જનારસ’ બોલાવા લાગ્યું. સમય જતાં આ તીર્થધામમાં વિદ્યાપીઠો અને અન્નક્ષેત્રો વધ્યાં અને શહેરની આગાદી વધતી ગઈ.

૧૧મા સૈકામાં સુલતાન મદમદ ગઝનવી આવ્યો અને તેણે આ જુગલના તીર્થનાં હિંદુ દેવળો તોડી નાખ્યાં! ૧૨મા સૈકામાં કુનથુદીનનો ગીળો ફટકો લાગ્યો. છેલ્લો ફટકો ઔરંગઝેબનો લાગ્યો. વિશ્વનાથના મુખ્ય દેવળ નજીક મસ્જિદ બંધાઈ ચૂકી! વળી ધીરે ધીરે બ્રાહ્મણધર્મના ગુરુઓએ પોતાના અજ્ઞાનને લીધે અને સ્વાર્થને હેતુએ લોક ઉપર અધ્રુવદાની જાળ પાથરી. હજારો યાત્રાળુઓ એ જાળમાં ફસાયા રહે છે. આપણી અવનતિનાં અનેક કારણોમાં આ અધ્રુવદા પણ એક કારણ છે.

‘બનારસનું’ પિતૃજનાં વાસણો ઉપરનું મીનાકારી તથા નક્કી કામ પ્રસિદ્ધ છે. પીતામ્બર, સાડીઓ અને રેશમી ખંડ ઉપરનું જરીનું વેલપુટા વાળું વણાટકામ સુંદર અને સદ્ગુણધર્મ કરવામાં આવે છે. આ મિત્રાય તરફવાર રંગના લાકડાના ડબ્બા, રમકડાં તથા કાચની બંગડીઓ અને એવી બીજી કેટલીક વસ્તુઓ બનાવવાનો હુન્નર સારા પ્રમાણમાં આવે છે. અહીંની ‘લંગડા-કરી’ની જાત ઘણી મીઠી હોય છે. આમળાં, દરડે અને એવી બીજી ઘણી વનસ્પતિ પુષ્કળ ઉત્પન્ન થાય છે. શહેરના મુખ્ય રસ્તા ઉપર ‘કાર્માઈકલ લાયબ્રેરી’ છે, જેમાં હિંદી, જંગાળી અને અંગ્રેજી ભાષાનાં પુસ્તકોનો તથા કોનો સારો સંગ્રહ છે. નાગરીપ્રચારિણી સભાના પુસ્તકાલયમાં પણ હિંદી તથા સંસ્કૃત પુસ્તકોનો અને માસિકોનો સંગ્રહ સારો છે. પુસ્તકાલયના ઉપરના ભાગમાં ‘ભારત કલાલયન’ છે.

હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય : શહેરની દક્ષિણે ૫ માઈલ દૂર પંડિત માલવિયાજીનું પ્રસિદ્ધ હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય છે. વિદ્યાલયમાં જ્યોતિષ, વિજ્ઞાન, વર્તમાન સાયન્સ પ્રમાણે ઔષધો વગેરે બનાવવાનું, મશીનથી ચીનાઈ માટીનાં રમકડાં, પ્રસિદ્ધ પુરુષોનાં પૂતળાં, વગેરે બનાવવાના હુન્નરઉદ્યોગ સાથે બીજું શાસ્ત્રીય શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. વિશ્વવિદ્યાલયને મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડે પુસ્તકાલયનું મકાન અર્પણ કર્યું છે, જેનો પાયો ઇ. સ. ૧૯૨૭માં તેમને હસ્તે નંખાયો હતો. લાયબ્રેરીનું મકાન અમેરિકાની હાલનો પદ્ધતિ પ્રમાણે બંધાએલું છે, જેમાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ જેટલું ખર્ચ કરવામાં આવ્યું છે. લાયબ્રેરીના ઉપરના ભાગમાંથી બનારસ શહેરનું દૈન્ય મારી રીતે જોઈ શકાય છે. અહીંના આસી. લાયબ્રેરિયન લાઇ સુધ્ધમણ્ય વિવેકી સજ્જન છે. એમણે અમારે માટે વખત કાઢી પુસ્તકાલયનો સારી રીતે પરિચય કરાવ્યો. વિશ્વવિદ્યાલયમાં એક ગેસ્ટ હાઉસ છે, જેને ‘લક્ષ્મણદાસ ગેસ્ટ હાઉસ’ કહે છે. અહીં વિદ્યાલય જોવા આવનાર શ્રીમંત ગૃહસ્થો જ ઊતરી શકે છે,

સામાન્ય પ્રવાસી માટે તેમાં સ્થાન નથી. હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયનો વિસ્તાર એક નાના શહેર જેટલો છે.

દરેક પ્રકારે પશ્ચિમની રીત પ્રમાણે શિક્ષણ આપતા આ વિશ્વવિદ્યાલયનાં શિક્ષણસ્થાનોનાં તથા छात्राલયોનાં આવેશાન સુંદર મકાનોનો શિરોભાગ હિંદુ મંદિરોના ઘાટનો ગ્રામ્યમાં આવ્યો છે.

હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની ડીગ્રી મેળવવા ઇચ્છનાર બેનો માટે એક મહિલા વિદ્યાલય તથા छात्रાલય પણ અહીં ચાલે છે, જેમાં छात्रાલયોને બી. એ. સુધીનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. એમ. એ. વર્ગનો અભ્યાસ કરનારી બેનોને શિક્ષણ માટે મુખ્ય વિદ્યાલયમાં જવું પડે છે. હાલ આ સંસ્થામાં ૭૫ બેનો અભ્યાસ કરે છે.

ભારતમાતા મંદિર : તા. ૨૧ : ૧ : ૩૭ને રોજ અમે 'ભારતમાતા મંદિર'માં ગયાં, જે બનારસ ક્ષેત્રાન્તરેષ્ટમાં હિગ્ગિશિયા લાર્મન ઉપર એક સુંદર ઉદ્યાનમાં આવેલું છે. મંદિરના દરેક પગથીયા ઉપર મંદિર જંધાવનાર ભાઈના પિતા વિશ્વેશ્વરદાસ નરોત્તમદાસનું નામ લખેલું છે. મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં ચોકની અંદર માતૃશ્રમિનું સંગેમરમરનું સુંદર ભૂચિત્ર છે, જેની લંબાઈ ૩૧ ફૂટ ૨ ઇંચ અને પહોળાઈ ૩૦ ફૂટ ૨ ઇંચ જેટલી છે. પ્રતિમા બનાવવામાં ૧૧ x ૧૧ ઇંચના આરસના ૭૬૨ જેટલા નાના મોટા ટુકડા ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યા છે. આ માનચિત્રમાં ઉત્તરે પામીરનાં શિખરોથી લેખને દક્ષિણે લંકા સુધી તથા પૂર્વે મૌલમીન તથા ચીનની પ્રસિદ્ધ પ્રાચીન દીવાલ 'કલકલ'થી લેખને પશ્ચિમે 'હેરાત' સુધીનો સમસ્ત ભૂ-ભાગ બતાવવામાં આવ્યો છે. દિંદને જોડાઓના પ્રદેશોનો પણ ઘણાખરો ભાગ દર્શાવેલો છે. ત્રણસો માઇલ લાંબા અને દોઢસો માઇલ પહોળા હિમાલયમાં આવેલો પ્રસિદ્ધ કૈલાસ પર્વત, જે મદા બરફથી ઢંકાયેલો રહે છે, તેને તેનાં લગ્ન શિખરો તથા હિમશ્ચેત્રો સાથે બતાવવામાં આવ્યો છે. હિમાલયનું સર્વોચ્ચ શિખર એવરેસ્ટ (ગૌરીશંકર) સંગેમરમરના એકજ ટુકડાને કાપી ૧૪૧૧ ઇંચ ઉંચું બનાવવામાં આવ્યું છે. હિમાલય પ્રદેશમાં તથા દેશના પ્રાંતવાર બીજા ભાગોમાં આવેલા પહાડો, ખીણો, સરોવરો, નદીઓ, સમુદ્રો, જંદેરો, મુખ્ય શહેરો તથા ઐતિહાસિક પ્રસિદ્ધ સ્થાનો વગેરે પ્રમાણસર સુંદર વ્યવસ્થિત રીતે આબેહુલ બતાવેલાં છે. માતૃશ્રમિનું આ માનચિત્ર ઘડવામાં કલાકારોએ તથા શિલ્પીઓએ કાંઈજ મળ્યા રાખી નથી. કાચી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની વિશ્વસંજ્ઞાના સદસ્ય શ્રી. દુર્ગાપ્રસાદજી બી. એ. વિજ્ઞાનકલાવિશારદ, કલાપ્રેમી

તથા મુદ્રાલિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત પુરુષ છે. તેઓએ પોતાની દેખરેખથી કાશીના મુખ્ય શિષ્ટીઓ પાસે આ માનચિત્ર તૈયાર કરાવ્યું છે. પ્રતિમાનાં અંગપ્રત્યંગ ઘડવામાં તથા જોડવામાં વીસ કારીગરો સતત પાંચ વર્ષ સુધી કાર્ય કરતા રહ્યા હતા.

મંદિરનો કાર્યારંભ ઇ. સ. ૧૯૨૭માં થયો, જેનો શિલાન્યાસ સં. ૧૯૮૩માં ચૈત્ર સુદિ ૧ ને રવિવારે શ્રી. ભગવાનદાસને હસ્તે થયો હતો. ૫-૬ વર્ષે મંદિર તૈયાર થનાં સં. ૧૯૯૨ની વિજ્યાદશમીને શુભ દિવસે પૂ. ગાંધીજીને પુનિત હસ્તે સાર્વજનિક દર્શનાર્થે તે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું.

મંદિરની અંદર દીવાલો ઉપર ભારતવર્ષમાં આર્યોના પ્રથમ આગમનથી લેઈ અંગ્રેજ સત્તનત સુધીની હિંદની બદલાતી જતી સ્થિતિની રૂપરેખા દર્શાવતા નકશા દોરવામાં આવેલા છે, તથા ઉપરના ભાગમાં પ્રાચીન કાળથી આજ સુધીની હિંદની લિપિઓના મૂળાક્ષરો, વગેરેના નકશા હજી તૈયાર થતા જાય છે. પ્રતિમાની આસપાસ પિત્તળનો કોરો છે. કોરો નજીક નાના મેજ ઉપર રાખવામાં આવેલા પિત્તળના એક ટાટમાં દર્શને આવનાર માતાને ફૂલ વગેરે અપણું કરે છે. મંદિરના પૂજારી તરીકે એક વદ્ધ દેહાતી(ખેડૂત)ને રાખવામાં આવ્યો છે.

માતૃભૂમિની પ્રતિમાનાં દર્શન કરી, મંદિરમાં એક જાણુએ તેને નિહાળતાં અમે ઊભાં. અંતરમાં વિચારમાળા શરૂ થઈ. માતાનું આ માનચિત્ર કેવું છે? શું કહે છે? “ભારતમાતા કી ધસ પ્રતિમૂર્તિ દેશધર્મ ભૂલે દુએ હિંદી બાકો કે સિયે સમ્મી જીવનદાત્રી હૈ. યહાં આ કર જીસ હિંદી કે હૃદય મેં દેશધર્મ કી તનીક બી ઝલક પેદા ન હોગી, વહ હિંદી કહલાને ચોગ્ય નહિ રહેગા.”^૧ આપણે માટે માતૃભૂમિના માનચિત્રનું આ કંઈ પ્રથમ દર્શન નથી. દુર્ભુદ્ધિને વશ થઈ ગુલામીને સાચો શણગાર માની નિર્માલ્ય થઈ જતાં આપણ સમસ્ત ભારતભંજાનોની આગળ સૌથી પ્રથમ વીરક્રોધ મહારાણી પ્રતાપે તથા રાણી દુર્ગાદેવીએ માતૃભૂમિના હરાઈ જતા સ્વમાનનું ચિત્ર ખડું કર્યું, પણ તે વિષે વિચારશૂન્ય બની તેમને સાચ ન આવ્યો! આ વિચારશૂન્યતા તોડવા કરી એક વખત દેશભક્ત વીરગુરુ ગોવિંદસિંહે મિહનાદથી માતૃદશાની યાદ આપી, જતાં પૌરાણિક ધર્મની યેજ્ઞઝરૂપી આપણી આઠ નિદ્રા ન તૂટી! આ વિચિત્ર નિદ્રાલંગ માટે ત્રીજું ચિત્રદર્શન અંસીની વીરરાણી લક્ષ્મીબાઈએ ૧૮૫૭ના બળવા સમયે કરાવ્યું, પણ ‘વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ’ એ વાક્ય આપણને

✽

૧. અંતરમાંથી નીકળેલા આ શબ્દો મંદિરમાં રાખવામાં આવેલી નોંધપોથીમાં લખી નાખ્યા. તા. ૨૧:૫:૩૬

લાગુ' પડ્યું, હતા તેથી વધારે ગુલામીની નિંદામાં ઝોકાં ખાત્રા લાગ્યાં! ગમે તેટલો વિનાશકાળ હોય, છતાં કુદરત પોતાની દયા મનુષ્યો ઉપર વરસાવતી જ રહે છે, એ ન્યાયે આપણા આ છેલ્લા પતનને સમયે પૂ. ગાંધીજીએ આપણામાં દેશધર્મરૂપી જળ સિંચન કરવા માંડ્યું, છતાં હજી આપણે માતૃદશા નિરખવા અને વિચારવા જોઈએ તેવા જગત યથા નહિ! માતૃભૂમિનું આ ચોથું માનચિત્ર ભાવિક હૃદય વાળા જે ભાઈના પરિશ્રમથી આપણી સંમુખ ખડું કરવામાં આવ્યું છે, તેમના “ભાવનામય મનુષ્ય કીસી ભાવના સે” પ્રેરિત હો કર કોઈ કાર્ય કર જતા હૈ, હિસ કી ઉપયોગિતા કા અતુલત્વ આને વાલી પેઢિયાં હી કરતી હૈ.” એ કથનને વિચારી સમજી આ સમયના આપણા કર્તવ્યની દિશા ન ચૂકોએ, એ જ અવ્યયના.

વડોદરા

સૌ. ચંદનબેન દ્વિવેદી

કણ્ણી - પાટીદાર - પટેલ

૩

‘પટેલ’ શબ્દનો વ્યાપક અર્થ અને ‘કણ્ણી’ તેમજ ‘પાટીદાર’ સાથેનો તેનો સંબંધ આપણે ગયા અંકમાં જોયો.

મૂળે એક કણ્ણીની યાત્રિ હતી; તેના આજે લેઉઆ અને કડવા પાટીદાર તથા એથી ઊતરતા ગણાતા કણ્ણી એવા ભાગ પડ્યા છે. એ બધાની અટક મુખ્યત્વે ‘પટેલ’ છે. લેઉઆ પાટીદારોમાં ‘અમીન,’ ‘દેશાઈ,’ વગેરે જૂની અને ‘સ્વામિનારાયણ,’ ‘ભગત,’ વગેરે નવી અટકો ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં છે. કડવા પાટીદારોમાં પણ અનેક અને કેટલીક તો વિચિત્ર અટકો છે. પાટીદારની પેટાયાત્રિ રૂપે કણ્ણીઓ ત્યાં વસ્યા છે ત્યાં તેમની અટક ‘પટેલ’ છે. ખરું પૂછો તો ગુજરાત જહાર પરદેશમાં તો કહેવાતો કુળવાન પાટીદાર અને કહેવાતો કુળહીણ કણ્ણી બન્ને ‘પટેલ’ કહેવાય છે અને બન્ને વચ્ચે કશો તફાવત જોવામાં આવતો નથી.

‘પટેલ’ અટક અનેક યાત્રિઓએ લીધી છે એટલું જ નહિ, હિંદુ મુસલમાન ને પારસીઓમાં પણ એ અટક જોવામાં આવે છે એ આપણે પાછળ જોયું છે, એટલે ‘પટેલ’ માત્ર પાટીદાર નથી અને ત્યારે ‘પટેલ’ એ કોઈ યાત્રિ સૂચવતો શબ્દ નથી. આથી ‘પટેલ’ શબ્દમાં કંઈ ગૌરવ પણ ન હોઈ શકે. નામની પાછળ આનુવંશિક અટક તરીકે વાપરવા પૂરતો જ તેનો ઉપયોગ

અને એટલા પૂરતીજ તેની આવશ્યકતા ગણાય. ‘પટેલ જ્ઞાતિ’ એવાં શબ્દ-પ્રયોગ એ એક હાસ્યજનક પ્રયોગ ગણાય અને તે વાપરનારની મૂર્ખાઈ નહિ તો અજ્ઞાન તો જરૂર અચ્ચે. ‘પાટીદાર’ કે ‘કણ્ણી’ને બદલે જ્ઞાતિ તરીકે ‘પટેલ’ કહેવડાવવું એ અભિમાન અને ગૌરવ માટે હોય તો ધિક્કારવા યોગ્ય છે, ભાષાના અજ્ઞાનથી હોય તો દયાપાત્ર છે અને અગણ્યપણે હોય તો પ્રહસનને પાત્ર છે.

‘સમાજ,’ ‘મંડળ,’ ‘સંઘ,’ ‘અધ્યક્ષ’ એ શબ્દો પણ સમૂહવાચક હોઈ ‘જ્ઞાતિ’ શબ્દનો અવેશ શબ્દ છે, લગભગ સમાનાર્થ છે; અને તેથી એ શબ્દોની પૂર્વે પણ ‘પટેલ’ શબ્દ વાપરવામાં આવે—અને અફસોસની વાત છે કે એ વપરાય છે—તો તેને માટે પણ ઉપર પ્રમાણેજ કહી શકાય. દુઃખની વાત છે કે આજે આપણા ભણેલા વર્ગને ‘પટેલ’ શબ્દનો મોહ લાગ્યો છે, તેમને ‘પાટીદાર’ કહેવડાવતાં સરમ લાગતી હોય અને ‘પટેલ’ કહેવડાવવામાં ગૌરવ જણાતું હોય એમ લાગે છે. એશક નામની પાછળ આતુર્વશિક અટક તરીકે ‘પટેલ’ આવે તે આવશ્યક હોઈ અનિવાર્ય છે; પણ અટક ને જ્ઞાતિ નથી એ ન બુલાવું જોઈએ. સમૂહ તરીકે જિલ્લા રહી મંડળ સ્થાપવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે શા માટે ‘પટેલ’ શબ્દને વળગી રહેવું?

માતૃભૂમિથી પાંચ હજાર માઇલ દૂર લંડનમાં વસતા મુડીભર પાટીદારો એક મંડળ સ્થાપે અને નામ રાખે ‘પટેલમંડળ.’ આનો અર્થ શા? પૂર્વ આફ્રિકાનાં કેટલાંક મોટાં શહેરોમાં વસના પાટીદારો મંડળ સ્થાપે અને નામ રાખે ‘પટેલ સમાજ’ અથવા ‘પટેલ અધ્યક્ષ’! એક શબ્દ અનુચિત અને ખીન્ને અગ્રેજી!

પરદેશમાં હિંદી મંડળ, હિંદુ મંડળ કે ગુજરાતી મંડળ, એવાં મંડળ સમજી શકાય તેમ છે; કારણ કે પહેલું રાષ્ટ્રને લગતું સમગ્ર હિંદીઓની હસ્તી અને વિકાસ માટે પ્રયાસ કરતું; ખ્રીષ્ટું ધર્મને સંસ્કારણને રચાએલું, હિંદુઓની ઉન્નતિ માટે પ્રયાસ કરતું; અને ત્રીજું એક ભાષા ધરાવતા જુદા જુદા ગુજરાતીઓનું પ્રાન્તીય સંસ્કારોને લીધે ભિન્નતા ધરાવતું, ભાષાની અને સાહિત્યની સેવા તેમજ સાર્વજનિક હિતનાં કાર્યો અર્થે હયાતી ધરાવતું હોય, તો તે ગૌરવ ધરાવવા જેવું ગણાય. પણ અફસોસની વાત છે કે હિંદુઓની પેટાજ્ઞાતિઓનાં અને ગુજરાતના પૃથક્ પૃથક્ ભાગોનાં નાનાં નાનાં મંડળો સમગ્ર હિંદુઓનું અથવા ગુજરાતીઓનું સંગઠન તોડી નાખતું નથી તો છેક નજીક તો કરીજ નાખે છે. એથી જ્ઞાતિનું એકત્ર જળ પૃથક્ પૃથક્ જળોમાં

વહેંચાઈ ગય છે. અને જુજ મંખ્યા ધરાવતી નાની નાની કોમોના માણસોને સોસવું પડે છે, કારણ કે તેઓ સ્વતંત્ર મંડળ કાઢી શકે તેમ હોતું નથી અને સમગ્ર હિંદુઓનું કાષ્ટ મંડળ ન હોવાથી તે કાષ્ટ મંડળનો લાભ લેઈ શકતા નથી.

છતાંય પેટાઝાતિ મોટી સંખ્યામાં હોય અને સામાજિક જાદીઓ દૂર કરવાના ધ્યેયથી મંડળ સ્થાપે તો તે ઇષ્ટ છે, કારણ કે જુદી જુદી ઝાતિઓમાં રિવાજોની ભિન્નતા હોય છે અને તેથી સમાજમુધારાનું કાર્ય પણ જે તે ઝાતિ સ્વતંત્રજ કરી શકે. અક્સોસની વાત છે કે ઉપર કહેલાં મંડળોનો આવો કાષ્ટ હેતુ હોતોજ નથી. તો પછી નિરાધારને મદદ કરવી કે રગતગમતથી સંગઠન અને બ્રાતૃત્વ સાધવું, તે તો હિન્દુમંડળ કે હિન્દુ જીમખાના વધારે સારી રીતે કરી શકે. આવા હેતુઓ માટે પેટાઝાતિઓનાં સ્વતંત્ર મંડળોની શી આવશ્યકતા? એથી તો હિંદુઓની ઝાતિઓના અનિષ્ટ વાડા વચ્ચેય થાય છે.

આ મતભેદના પ્રશ્નને બાબુએ રાખીએ અને નાના નાના વાડા બાંધવાનું જેમને ઇષ્ટ લાગતું હોય તે ભંને બાંધે એમ માનીએ. હિન્દીઓની આવા પ્રકારની સંકુચિતતા આજે તો સામાન્ય છે અને તે અધીરાઈથી જવાની નથી, તે જતાં વર્ષો લાગશે. આથી પ્રસ્તુત વિષય ઉપર આવીએ તો 'પાટીદાર સમાજ' કે 'પાટીદાર મંડળ'ને બદલે 'પટેલ' અને 'ધધરહડ' જેવા શબ્દોનો વિચાર કરીએ.

કાષ્ટ પડ્યા કે પરીખને પૂછવામાં આવે: 'તમે કાણ છો?' તો તે કહેશે: 'હું ગુજરાતનો ખાલણ છું,' કે 'હું ગુજરાતનો વાણિયો છું.' આ જ સવાલ એક પાટીદાર યુવકને પૂછવામાં આવશે તો તે જવાબ આપશે: 'હું પટેલ છું.' જે તે ચરેતરનો કુળવાન પટેલ, અમીન, કે દેશાઈ હશે તો જવાબ આપશે: 'હું ચરેતરનો કુળવાન પટેલ છું'—I am a Patel of a high class family of Charotar.' આમાં કંઈક સંસ્કાર, કંઈક બેદરકારી, કંઈક ભાષાનું અજ્ઞાન, પણ મોટે ભાગે મોહ અને ગિથ્યાભિમાન રહેલાં છે. 'હું ગુજરાતનો પાટીદાર છું, ખેડૂતનો દીકરો છું,' એમ ગૌરવપૂર્વક કહેતો પાટીદાર યુવક ભાગ્યે જ મળશે!

ગુજરાતનો પાટીદાર એટલે ખેતીવાડીના અગત્ય (Pioneer) સરખા પૂર્વજોનો વંશજ. ગુજરાતનો પાટીદાર એટલે હલુયે ખેતીપ્રધાન વર્ગ—ખેડૂત. ગુજરાતનો પાટીદાર એટલે હલુયે ગામનો અગ્રણી. ગુજરાતનો પાટીદાર એટલે નિડરતા, સાહસ, ટેક અને ઉદારતાનો વંશજ.

ગુજરાતના પાટીદારની આ ઉગ્રળી બાલુ જેટલી સાચી છે, જેટલી

ગૌરવશાળી અને આનંદદાયી છે, જેટલી શુદ્ધ જીવન અને પાવિત્ર્ય નરક વાળનારી છે, જેટલી પ્રેરક અને નિરાવલંબન જતાવનારી છે, તેટલી જ કરુણ તેની ઊલટી ખાજુ છે. આજે એમાં નથી ગૌરવ, નથી સાસ્ત્રિક આનંદ કે શુદ્ધ જીવન, નથી સ્વાશ્રય કે પ્રેરણા.

એ છે એની કુરૂદિઓ અને તેનાં કુરૂજંદઃ જેવાં કે કુસંપ, મિથ્યાભિમાન, અભ્રાતૃતા, પૈસાપ્રધાન અશુદ્ધ જીવન અને છેલ્લે છૂપાં પાપ.

આ પરિસ્થિતિ સામે ઝૂઝવા અને મુખાબતે ઉત્તર જનાવવા કેટલાંક વર્ષોથી ગુજરાતમાં ‘પાટીદાર યુવક મંડળ’ સ્થપાયું છે. આ નામ સંપૂર્ણ અર્થવાહી છે. એમાં કોઈ શબ્દની મર્યાદા બાંધવાની કે વ્યાખ્યા ઘડવાની જરૂર પડી નથી. જ્ઞાતિ એક જ્ઞાતિ જ હોય છે. ‘પાટીદાર’ની વ્યાખ્યા કે મર્યાદા બાંધવાની ક્યાંયે જરૂર પડી નથી. એમા ઊંચતાની ગંધ પશુ રાખવામાં આવી નથી. એમાં કહેવાતા કુળવાન તથા કહેવાતા કુળહીન, મૌનો મમાવેશ થાય છે. અફસોસની વાત છે કે આજે એમાંયે ફરાવો કરવા પૂરતો જ ઉત્સાહ છે. એ ખામી યુવકોની છે. જેમની પાસે આશા રાખી શકાય તે યુવકવર્ગ આજ કર્તવ્યમૂઢ થઈ નિષ્ક્રિય ફરે છે. સમાજશાસ્ત્રના અભ્યાસનો રસ ઓછો થતો હોય એમ લાગે છે. હાઈ સ્કૂલો નિયમિત વાગ્વર્ધિની મલાઓ ગોળને વિદ્યાર્થીઓને વિચાર કરતા કરી મૂકતી, તેમની વિવેકબુદ્ધિને મતેજ કરતી, તેયે આજે ઓછું થઈ ગયું લાગે છે. હોશિયાર વિદ્યાર્થી પુસ્તકમાંથી જાંચું માયું નથી કરતો. સામાન્ય વિદ્યાર્થી સારાં કપડાં, સાઈકલ, સીનેમા અને હોટેલનાં ખાનપાન, વગેરે નવીન આકર્ષણોમાં અટવાઈ ગયો છે. તેમને સમાજની જાહોનો વિચાર કરવાની પડી જ નથી. જો તેમના ઉપર આવી પડે છે તો ‘એકલે હાથે શું થાય?’ ‘વડીલોનાં મન કેમ ફુલવાય?’ અથવા ‘ચતું હોય તેમ થવા દો ને, આપણે શું?’ આવા પ્રશ્નોમાં ગૂંચવાઈ રહેલીને શરણે થાય છે! ખરે, વિદ્યાર્થીઓમાં આજે એક બે દશકા પહેલાંનીયે જગૃતિ રહી નથી. નફતોટાના હિસાબ ઉપર અનેક નવી નવી હાઈ સ્કૂલો ઊઘડે છે, ત્યાં તો વિદ્યાર્થીઓને સમાજશાસ્ત્રમાં રસ લેતા કરવાની શિક્ષકોને ક્યાંથી જ પડી હોય?

પટેલ શબ્દને જ્ઞાતિસૂચક અર્થમાં વાપરનારા દલીલ કરે છે: “પાટીદારોના મોટા ભાગની અટક ‘પટેલ’ છે. એ જ શબ્દથી પરદેશમાં આપણે ઓળખાઈએ છીએ. ‘પટેલ’ અને ‘પાટીદાર’ શબ્દોના સંબંધનો જહારના માણસને

ગિલકુલ ખ્યાલ હોતો નથી. ‘પાટીદાર’ એ શબ્દ છેક ગામડીઓ હોઈ કાનને અગ્રિય લાગે છે. આથી મંડળના નામમાં ‘પાટીદાર’ શબ્દ જોડવો બહુ અગવડ લાગેલું છે.” અને આમ આ અનુચિત ‘શબ્દ વાપરતાં બિન યતી મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા મર્યાદાઓ અને વ્યાખ્યાઓ ધડવી પડે છે. ‘પટેલ’ શબ્દને મર્યાદા નથી એ આપણે ગયા અંકમાં જોયું છે. ‘પટેલ’ અટક ધરાવતા કયા કયા શખ્સોને મંડળમાં સભ્ય તરીકે સ્વીકારવા; દેસાઈ, અમીન, ભગત, વગેરે ખીજી અટકો ધરાવતા છતાં પણ કોને કોને સભ્ય તરીકે સ્વીકારવા: આ અને આવી ગૂંચવણોના ઉકેલ માટે મર્યાદા બાંધવી પડે છે: “ચરોતર, કાનમ અને વાકળના (અહીં કેટલાંક મંડળો કેટલાંક ખીજા ભાગ પણ બિમેરે છે) પાટીદાર વતનીને આ મંડળમાં સભ્ય તરીકે દાખલ કરવામાં આવશે, અને એ જ મત આપવાનો હક્ક ધરાવશે.” અહીં લેઉઆ પાટીદારોનો જ ઉલ્લેખ છે અને રચનાની મર્યાદાથી ‘લેઉઆ’ અધ્યાદાર રહ્યું છે, જોકે કડવા પાટીદારોય એ પ્રાન્તોમાં જુજળજ વસે છે. વળી કાઠીઆવાડના કણુખીઓ ગુજરાતમાંથી જ વસવાટ માટે ગએલા, પણ તેમણે પોતાનું નામ બદલીને ‘પાટીદાર’ રાખ્યું નહિ, તેથી તે પણ આ મંડળોમાંથી બાનલ થઈ ગય છે!

મંડળ, સમાજ, સંઘ કે એવા ખીજા સમૂહવાચક શબ્દને બદલે ‘સધર-હૂડ’ જેવા અંગ્રેજી શબ્દના ઉપયોગના મમર્થનમાં તેઓ કહે છે: “એ શબ્દ આપણામાં રહેલું બ્રાતૃત્વ અને તેથી સંગઠન બતાવશે. ગુજરાત અને તેનાં રિવાજોથી અજાન પરદેશીઓ બંધુત્વના પાયા ઉપર રચાએલી આપણી આ સંસ્થાના (અંતર્ગત કોમી સંસ્થાના) હેતુઓ આપોઆપ એના નામમાત્રથી સમજી શકશે.” અને એમ, એક ધારાસભાને ધુમ્મવનાર જગતવિખ્યાત સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલના અને ખીજા એક વખત મહાસભાના કાંટાળો તાજ પહેરનાર ખેડૂતોના પ્રાણરૂપ સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલના જ ગૌરવવંતા યાતિબંધુઓ તેઓ છે અને કેવળ બ્રાતૃત્વજ તેઓ વધારી રહ્યા છે, એવું સતત બાન ‘પટેલ સધરહૂડ’ નામથી લોકને ડરાવી રહ્યા છે એવો આત્મસંતોષ તેઓ સેવે છે!

આટલી દલીલો બુલાવામાં નાખે એટલી મોહક હોવા છતાં એમાં રહેલું પોણ સ્પષ્ટ છે. ‘પટેલ’ શબ્દનો અતિઆપક અર્થ અને ઉપયોગ કદાપિ ન બુલાવો જોઈએ. જે અટકનો શબ્દ ખોળ, પારસી, અને હિંદુઓની અનેક પેટાયાતિઓ ધરાવતી હોય તેને એક મંડળના નામ સાથે જોડવો એ જેટલો અજાનમૂલક હોઈ દયાને પાત્ર છે તેટલો જ હાસ્યને પાત્ર છે. અને સ્વ. વિઠ્ઠલભાઈ કે સરદાર વલ્લભભાઈ પાટીદાર તો છેજ, પણ દેસાઈ કે અમીન અટક ધરાવતા

હોત તો તેથી તેમની જાતિ વાળા ગણવા માટે આપણે દેસાઈ કે અમીન બધરૂડ ન યોગ્ય; છતાંયે તેથી દરેક પાટીદાર ગૌરવ ન લેઈ શકત એમ ન જનત. કારણ કે 'પટેલ' 'દેસાઈ' 'અમીન' વગેરે તો માત્ર અટકા છે, મૂળે તો સૌ કણ્ણી - પાટીદાર છે.

અને 'બધરૂડ' જેવા ગુજરાતી જીવનમાં છેક અપરિચિત અંગ્રેજી શબ્દથી બાલ શોભા કદાચ વધતી દેખાય એમ જાને; બ્રાહ્મણ કેટલું છે અને કેટલું વધે છે તે તો દરેક પોતપોતાને પૂછી જુઓ. બેશક રાટીબેટીના સમાન વ્યવહાર વાળી કાંઈ જાતિ હોય, મિથ્યાભિમાનના દંભમાંથી છૂટેલી કાંઈ જાતિ જોવામાં આવતી હોય તો જરૂર તે બ્રાહ્મણ સાથે છે અથવા પ્રયત્ન કરતાં સાધી શકશે એમ કહી શકાય. પરંતુ કમનશીબે પાટીદારનો ખેટીવ્યવહાર છેક અસમાન છે, મિથ્યાભિમાન અને જીંચનીચતાની ગંધ તેના હાડમાં છે. તેનું જીવન બદલાયું, રીતભાત બદલાઈ, વેપ પણ કંઈક બદલાયો, મન્ય સમાજમાં ખપવાની લાયકાત પણ તેણે મેળવી, ખેતીમાંથી આગળ વધી તે વેપાર અને હુન્નર-ઉદ્યોગમાં પણ યશપૂર્વક આગળ વધ્યો, સાહસ કરી પરદેશ ગયો, યુરપ અમેરિકામાં જઈ મોટી ઉપાધિઓ લાખ્યોઃ આ બધું શુભ યત્ન છે એમ ભલે ગર્વપૂર્વક કહી શકાતું હોય, પણ જે બદલાયું જોઈતું હતું તે - કુળવાન અને કુળહીનતાની ગંધ અને મિથ્યાભિમાન - નથીજ બદલાયું એ ખેદજનક છે.

કહેવાતી કુલીનતાને માપે છ ગામ, પાંચ ગામ, સત્તાવીશ ગામ, ચૌદ ગામ, ચોપન ગામ અને એવા અનેક જૂથ-ગોળ બંધાયેલા છે. આખીયે જાતિમાં કહેવાતા કુળવાનથી માંડીને કહેવાતા કુળહીણની સીડી બંધાઈ છે. નાંદોદ અને રાજપીપળાની આજુબાજુના પ્રદેશના અને દક્ષિણ કાનમના લોકો સુરત જિલ્લાની કહેવાતી હલકી કેમોમાંથી પૈસા ખરચી કન્યા લાવે, અને કન્યા આપે ઉત્તર કાનમમાં (છટાલા, વરણામા, છાણી વગેરે ગામોમાં). ઉત્તર કાનમના લોકો આમ દક્ષિણ કાનમમાંથી પૈસા આપી કન્યા લાવે, અને આપે પરંજી સાથે ચરોતરના જાર અને સત્તાવીશ ગામના જૂથમાં. ચરોતરનાં છૂટાં ગામો પણ મળે તો ગમે ત્યાંથી પૈસા ખરચીને કન્યા લાવે, અને આપે કાંઈ કહેવાતા કુળવાનને ત્યાં. કહેવાતા કુળવાનો બહારથી કન્યા લાવી વરની અજીત કરી મૂકે, પછી કન્યા આપવા માટે પોતાના જ જૂથમાં વર શોધવા ફાંફાં મારે અને એમ હાથે કરીને જોમી કરેલી કૃત્રિમ અજીતથી દુઃખી થાય. ખીજી જાજુ એ જ પ્રમાણે ઉત્તર ગુજરાતનાં ગામોના પાટીદારો કાઠીઆવાડના કણ્ણીઓ-માંથી પૈસા આપી કન્યાઓ લાવે અને પોતાની કન્યાઓ આપે પરંજી સાથે

આજે લગભગ સર્વત્ર બને છે તેમ મને છેક નાનપણથી, નિશાળના સોગતીઓની સોગતથી, બીડી પીવાની ટેવ પડેલી. ક્યારે ને કેમ તે યાદ પણ નથી. અને જેમ અંગ્રેજી શબ્દમાં વૂની પાછળ ૫ અક્ષર વળગતો જ આવે છે તેમ બીડી પાછળ ખાંસી પણ વળગતી જ આવે છે. મને પણ બીડી પાછળ ખાંસી વળગતી જ આવેલી. કાંઈ વાર ઝોછી, કાંઈ વાર વધારે. હું વડોદરામાં રહેતો ત્યારે ૧૯૦૧માં કે '૦૨માં એક વાર સખ્ત ખાંસી થઈ આવેલી. તે વખતે રસ્તે ચાલતાં ખાંસી ચઢી જાય ત્યારે માર્ગમાં બેસી જવું પડે, એટલે શ્વાસ ચઢી જાય. દોઢેક માસે એ ખાંસી નરમ પડેલી અને પછી મેં બીડી પીવાની પંદરેક વર્ષની એ ટેવ છોડેલી.

૧૯૦૫માં મારી ગદલી મહેસાણા થઈ. ત્યાંથી થોડા માસ પછી એક વાર પાટણ ગએલો. પાટણ જૈન લોકોનું મહત્ત્વનું ધામ છે. ત્યાં જૈનોનાં અનેક મંદિર છે અને વર્ષમાં અમુક પર્વે પટનાં દર્શન થાય છે. આજે સીનેમાની ફિલ્મો ઉપર અમુક પ્રસંગનાં હારબંધ ચિત્રો ચીતરવામાં આવે છે અને તે ફિલ્મો ખસેડવામાં આવે છે એટલે જોનારને એ પ્રસંગનું આબેહુલ દર્શન થાય છે. બરાબર એ જ રીતે બુદ્ધના અને મહાવીરના જીવનના પ્રસંગો હારબંધ પત્રો ઉપર ચીતરવામાં આવતા. હજીયે એવા ચિત્રપટ આપણા દેશનાં અનેક યાત્રાસ્થળે છે. જ્યાં એવાં પત્રોનાં ચિત્ર નથી, પણ એવાંની જરૂર લાગે છે ત્યાં કપડાના પટ ઉપર ચીતરીને અમુક સ્થળે રાખવામાં આવે છે. લોક તે પટની પાસે થઈને ચાલે છે ને તેનાં દર્શન કરે છે. આજના સીનેમામાં ચિત્રપટ ચાલે છે, એટલે જોનારને ચાલવું પડતું નથી, તે એક જગ્યાએ બેસીને પટનાં દર્શન કરે છે. પેલા ધાર્મિક ચિત્રપટો એક સ્થળે રિયર રાખવામાં આવે છે, એટલે જોનારે ચાલીને તેનાં દર્શન કરવાં પડે છે.

પાટણમાં હું પટનાં દર્શન કરવા ગએલો, ત્યાં માણસોની ગિરદીથી ખૂબ ધૂળ ઊડતી હતી. તે મને લાગી ગઈ. ધૂળ એટલી લાગી ગઈ કે હું લગભગ ગૂંચળાઈ ગયો. સંધ્યાકાળે ઘેર આવીને કંઈ પણ ખાધાપીધા વિના સૂઈ ગયો. રાત્રે તાવ આવ્યો ને સવારે ઊંઝયો ત્યારે પાર વિનાની ખાંસી અનુભવવા લાગ્યો. એ ખાંસી દિનપ્રતિદિન સખ્ત થતી ગઈ, ધીરે ધીરે એણે દમનું સ્વરૂપ પકડ્યું. એ રોગના મને કશા અનુભવ નહિ. 'લોકોએ ને હાકતરોએ બતાવી તે દવાઓ કરી, પણ કશાની ટાંકી લાગી નહિ. બેએક વર્ષે ધીરે ધીરે ખાંસી ઝોછી થઈ, અને જાણે મરી ગઈ.

પછી પાછી સોગતને લીધે બીડી પીતા થયો. ૧૯૧૧ના ઉનાળામાં એક

રાત્રે, દીવો હોજાઈ ન ગયો એટલા માટે, ખારીઓ ખંધ કરીને વાંચતો હતો. અગિયાર વાગ્યે વાંચી રહી ખારીઓ ઉઘાડી નાખી. બહારથી પવનનો સપાટો આવ્યો. ને પરસેવા વાળી ઉઘાડી છાનીમાં આવી વાગ્યો. તેજ રાત્રે તાર આવ્યો તે સવારમાં શરદીની ખાંસી દેખાઈ. ખાંસી ધીરે ધીરે વધવા લાગી. એજ વર્ષમાં અંગ્રેજ સરકારની નજરે હું ખૂટો દેખાયો. ને ઓગસ્ટ માસમાં પકડાયો. ખાંસી તો વધારે હતીજ અને તેમાં કેટલાક વખત મુઠ્ઠી સરકારની મહેમાનગીરીએ અથડાવ્યો એટલે તો ગાકીજ થું! ખાંસીએ દમનું રૂપ લીધું. પણ એટલેથીજ સરે એમ નહોતું. દિલ્હી દરબારમાં અમુક બૂલય્યા વડોદરાનરેશ અંગ્રેજ સરકારના ઓસિયાળા ગન્યા ને તેનું એક પરિણામ એ આવ્યું કે તેમણે મને પાંચ વર્ષ માટે પેતાના રાજ્યમાંથી હદપાર કર્યો. અંગ્રેજ સરકારને તો એજ જોઈતું હતું. વડોદરા પોલીસે હદપાર કરીને મને સાબરમતીને રોશને ગાડીમાંથી ઉતાર્યો કે તુરંતજ અંગ્રેજ સરકારની પોલીસે વોરંટ દેખાડીને મને ત્યાંજ પકડ્યો. તેણે મને અનેક રીતે અથડાવ્યો ને એપ્રિલ માસમાં બે માસની જેલ પણ અપાવી. જેલમાંથી નીકળતાં ખાતમી ગણી કે આમ તો હું છૂટો થયો, પણ સરકાર મને એમ છૂટો રહેવા દેવા ઇચ્છતી નથી, માયકવાડ સરકારે આપેલી પાંચ વર્ષની હદપારીની સગવડ રંગુન કે કોઈ અમુક સ્થળે મને પૂરી દેખને પૂરી કરાવવા ઇચ્છતી હતી. છૂપી પોલીસ તો મારી કડે હતીજ. એ ખાતમી મળતાં પોલીસની નજર ચુકાવીને છૂટ્યો તે ટેક પાંદિયેરી જઈ ઊભો.

આ બધો વખત મને ખાંસી ને દમ સખત રીતે હેરાન કરનાં હતાં, રાતે ઉગ્ગર કરાવતાં હતાં. પાંદિયેરીની એક ધર્મશાળામાં હું રહેતો ને સ્ટવ ઉપર રાંધીને ખાતો. ખીડી તો લગભગ મૂક્યા જેવી હતી, પણ છતાંયે દમ સખત હતો. રાતે દમ બહુ હેરાન ને ઠરે એટલા માટે વાળુ કરતો નહિ, આ પીને સુઈ જતો. રાતે બારેક વાગ્યે ખાંસી ચઢી આવે ને ઉધમાંથી ઉઠાડે. ખાંસી એટલી ચઢી વાગે કે જાડો થઈ ગય. જીડીને જાડે ફરવા દૂર જવા જેટલી તો શક્તિ નહિ, એટલે પિકેટની ઉપર બેસી જાઉં. પછી ખાંસી જરા નરમ પડે, પણ દમ ખૂબ ચઢે. પિકેટની ઉપરજ એકો રહી, ભીંતને માથું અટકી બેસી રહું. કલાક બે કલાક એમ બેસી રહ્યા પછી દમ નરમ પડે એટલે શૌચ કરી, પિકેટની વચ્ચે ઘોઈ સાફ કરી, બે ત્રણ વાગ્યે સુઈ જાઉં, તે છોક આઠેક વાગ્યે જીડી ચકું. પછી કંઈક રાંધી કરી બારેક વાગ્યે ખાઉં. હું એકલો રહ્યો એટલે એમ કર્યા વિના ખીન્ને રસતો નહોતો. છતાં તે દિવસોય હું આનંદમાં ગાળતો.

પણ બીજી એક આપત્તિ હતી. કેસો લઢતે લઢતે હું પૈસેટકે ખુવાર થઈ ગયો હતો. ઘેર સ્ત્રીઆજક રહેતાં, તે પણ પૈસા વિના હેરાન થતાં, તેમાં વળી મને પણ પૈસા મોકલવા પડે. જાણસલાવ કે લૂગડું લતુ વેચીને એ મને થોડા થોડા પૈસા મોકલ્યે જતાં. એક વાર ગામમાંથી ધર્મશાળામાં આવતાં સંધ્યાકાળે મારા ગજવામાંથી કંઈ કાગળ કાઢતાં જેઆની પડી ગઈ. શિક્ષકમાં એ છેલી જ જેઆની હતી, બીજે દિવસે એ જ જેઆનીના ચોખા લાવવાના હતા. એ જેઆની ઊછળીને ધૂળમાં પેરી ગઈ, બહુ શોધી તોય નાજ નડી. તે પળે કણવાર જીવન દુઃખમય પણ લાગ્યું, પણ બીજી જ પળે એ ગ્લાનિ ખંખેરી નાખી આનંદ કરી લીધો. કંઈ ઉધારે લેવું નહિ એ સિદ્ધાન્ત છેક નાનપણથી જ સ્વીકારી લીધો હતો, એટલે બીજે દિવસે ચોખા પણ ઉધારે લેવા નહોતા. તુરંત જ પ્રતિજ્ઞા કરી લીધી કે ઘેરથી પૈસા આવે ત્યારે ખાવું, ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરવા. એ પ્રતિજ્ઞાને જળે આનંદ અનુભવતો ઉતારે ગયો. ઘેરથી પૈસા આવવાનો વખત થયો હતો, પણ ઘેરેય ક્યાં પૈસાનું ઝાડ હતું ને ખંખેરીને મોકલે! ત્રણ દિવસ સુધી પૈસા ન આવ્યા, ત્રણ દિવસ મેં ઉપવાસ કર્યા. ચોથે દિવસે પાંચ રૂપિયાનો મનીઓર્ડર આવ્યો, તરત જ બજારમાંથી સીધું સામાન લીધાં ને એ પૈસાના સેકલા ચણા લીધા. ચણાનાં પારણાં કરી રાધ્યું ને જમ્યો.

આમ ક્યાં સુધી ચાલે? મુંબઈની એક પેટીની શાખા પાંદિયેરીમાં હતી, એ શાખાના મેનેજરની જગા ખાલી પડતી હતી ત્યાં હું ગોકવાયો. પણ તેય અંગ્રેજ પોલીસને ન ગમ્યું. મારી ઉપર ચોડી કરતા છૂપી પોલિસના માણસોએ તે બાતમી મુંબઈ પોલીસને આપી, તેણે પેલી પેટીના શેફને આડકતરી સૂચના આપી, શેફ મને મહિનાનો પગાર આપી રજા આપી. હવે તો મારે આફ્રિકે ગયા વિના બીજો રસ્તો નથી એમ લાગ્યું ને તે ત્રિયે ઘેર ખજાર આપી. ગમે તેમ કરીને ઘેરથી મને લાડાના ને બીજા ખર્ચના પૈસા મોકલ્યા ને હું ફ્રેંચ બોટમાં બેસી આફ્રિકે જવા નીકળ્યો ૧૯૧૩ના માર્ચમાં.

આ વખતે દમ કંઈક ઓછો થઈ ગયો હતો. પણ બોટમાં એવો પ્રસંગ બન્યો કે પાછો ચઢી વાગ્યો. હું ઘરમાંસને કદી અડેલો નહિ, હજી સુધી અડ્યો નથી, અને ફ્રેંચ સ્ટીમરના બોરાકમાં તો તે હોયજ. આથી કંઈ ખાઈ શકું એમ નહોતું. વળી આખી સ્ટીમર ઉપર કોઈ હિંદી દેખાતો નહોતો, કોઈ અંગ્રેજી ભાષા સમજનાર જડતો નહોતો. પાંદિયેરીથી કાલંબો સુધીની ફ્રેંચ બોટમાં તો જેમ તેમ કરી ચલાવ્યું, પણ જાપાનથી ફ્રાન્સ જવાની મુખ્ય

ખોટમાં કાલંખોથી બેઠો, એટલે મુસ્કેલી વધવા લાગી. ખોટના સ્ટુઅર્ટને આંગળીથી -ફળ દેખાડીને તે ખરીદી લેઈ ને ખાઈ. આમ ત્રણેક દિવસ ચલાયું. ભૂખને લીધે દમ જાડુ નરમ પડી ગયો.

એક દિવસ સ્ટીમરની અગાશી ઉપર ફરવા ગયો. ત્યાં અચાનક ત્રણ શીખલાઈઓને દોડા. મારા આનંદનો પાર ન રહ્યો. એ પથ્ય હરીને મારી સામે મળવા આવ્યા. પૂછતાં જણાયું કે રજરના વાવેતરમાં એ નિપુણ હતા ને એક અંગ્રેજ પેટીની નોકરીમાં એ વાવેતર માટે પ્લાન્ટિસ જતા હતા. ખાવાની ખાજતમાં એ પથ્ય મારા જેવા હતા. તેમની પાસે રાંધવા માટે સ્ટવ વગેરે હતું, પથ્ય સીધુંસામાન ન હતાં. મારી પાસે સીધુંસામાન હતાં, પથ્ય સ્ટવ ન હતો. મેં તેમને સીધુંસામાન આપ્યાં, તેમણે રાંધ્યું. અમે સૌ તે સંધ્યાકાળે ધરાઈને જમ્યા. તે રાતે મને કંઈક એન પડ્યું. ખીજે દિવસે પથ્ય એ રીતે રાંધાયું ને ધરાઈને જમ્યા. પથ્ય તે રાતે મને કંઈક બેચેની લાગી. ત્રીજે દિવસે ધરાઈને જમ્યાથી તો બેચેની વધી ગઈ ને રાતે દમ ઉપડ્યો. ભૂખ આગળ ભાન રહ્યું નહિ ને ખૂબ ખાઈને દમની પીડા વહોરી લીધી.

જશુતી જાંદરે સ્ટીમરે લાંગર નાખ્યું તે વારે દમનું દર્દ ખૂબ વધી ગયું હતું. એકનને સામે કાંઠે સોમાલી પ્રદેશનું એ મુખ્ય જાંદર છે, એપિસિનિયા જવા માટે ત્યાંથી રેલવે શરૂ થાય છે. ક્રેંચ સંસ્થાનનું એ જાંદર છે, માટે જ ત્યાં સ્ટીમર ઊભી રહે છે. એ સ્ટીમર તો ઠેક ક્રાન્સ જવાની, પથ્ય જેને દક્ષિણ તરફ આફ્રિકે જવાનું હોય છે, તેણે ત્યાં ઊતરી જવાનું હોય છે ને ખીજે દિવસે ક્રાન્સથી આવતી ને માદાગાસ્કર જતી સ્ટીમરમાં બેસવાનું હોય છે. આથી મારે ત્યાં ઊતરી જવાનું હતું. સ્ટીમર જયોરે અગિયારેક વાગે ત્યાં પહોંચી.

સ્ટીમર ઉપરથી હું ઊતર્યો તો ખરો, પથ્ય ક્યાં જવું એનો કશોય ખ્યાલ હતો નહિ. જાંદર ઉપર કેટલાક સોમાલીઓ લાડાની થોડાગાડીઓ લેઈને ઊભા હતા. ત્યાં કોઈ હિંદીઓ છે કે નહિ એ જાણવા, મારી ભાષા સોમાલી ગાડીવાળા સમજશે કે નહિ તેના ભાન વિના, એક ગાડીવાળાને પૂછ્યું: 'યહાં કોઈ હિંદી હૈ?' 'જહોત હૈ, હિંદીઓં કા ખઝાર હૈ.' એવો ઉત્તર મળ્યો. મને બહુજ આશ્વાસન મળ્યું. સામાન એક ગાડીમાં મુકાવી અંદર હું બેઠો ને તેને કહ્યું: 'મુઝે હિંદી ખઝાર મેં લે ચકો,' ગાડી હિંદી ખઝારમાં આવી ઊભી. મુકામ કરવાની વ્યવસ્થા કરીને સામાન ઊતારી જઈશ એમ ગાડીવાળાને કહી દમથી પિડાતો હું રખડવા લાગ્યો. તુરતજ ચકરી પાઘડી વાળા એક પ્લાઝાજી ભાઈ મળ્યા. તેમને પૂછતાં તે કડી પ્રાન્તના રૂપાલ ગામના નીકળ્યા. થોડી

જ વારમાં તેની સાથે વાત કરતાં તેણે મને ઓળખી લીધો : ‘કાણ, નરસિંહ-લાઈ?’ મેં હા પાડી. પાંચ મિનિટમાં વેરાવળના એક વચ્ચિક વેપારીને ત્યાં મારો સામાન મુકાવવાની અવસ્થા એ લાઇએ કરી દીધી. દાદર નીચે મારો સામાન મુકાવ્યો તે એસરીમાં પાટ ઉપર મને બેસાડ્યો. મેં પાણી માગ્યું તે એક જસતના ડબ્બામાં મળ્યું. મારે અજર જવું હતું, પણ મારે માટે ત્યાં તેની સપડ નથી, માટે દરિયે જવું જોઈએ એમ મને જણાયું.

માર્ય માસના બપોરના બાર વાગ્યાના તાપમાં અર્ધો પોણો માઈલ દરિયે ગયો તે પાછો આવ્યો, એટલે દમ તો ખૂબ ચઢી ગયો. પણ આવતાં જ ચમત્કાર જોયો! પ્રથમદર્શને તે વેપારીઓએ મને હિંદુ ધારેલો જ નહિ; કોટ પાટલૂન પહેરેલાં, લાંબી દાઢી અને બેંગલોર ટાપી, એટલે મને હિંદુ માનેલો જ નહિ તે તેથી તેમની દુકાન બહાર બેસાડેલો ને જસતના ડબ્બામાં પાણી પાચેલું. આ મને ઠીક લાગેલું નહિ, પણ બીજો ઉપાય નહોતો; રાત કેમ જશે તે વિષે પણ ચિંતા થતી હતી. પણ હું દરિયે ગયો તે દરમિયાન પેલા બ્રાહ્મણલાઇએ મારી બધી ઓળખાણ એ વેપારીભાઇઓને કરાવેલી, એટલે દરિયેથી આવતાં જ મેં ચમત્કાર જોયો. અનુભવેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે હું એસરીમાં પાટ ઉપર બેસવા જતો હતો, ત્યાં જ તેમણે મને હાથ પકડીને અંદર લીધો. ધીરે ધીરે દાદર ઉપર ચઢ્યો ને તૈયાર કરી દીધેલી પથારી ઉપર બેસાડ્યો. મારો સામાન પણ તે ખંડમાં આવી ગયો હતો. તેમણે જમવાનો આગ્રહ કર્યો. પણ સ્ટીમરમાં જમીને તો મેં દમને તોતર્યો હતો. હું જમી શકું એવી સ્થિતિમાં જ ન હતો. પથારીમાં પડ્યો. દમ તો વધતો જ ચાલ્યો. એટલે સુધી વળ્યો કે રાતે અગિયારેક વાગ્યે મને લાગ્યું કે હવે બચી શકવાનું નથી. પેલા બ્રાહ્મણલાઇએ અને વેપારીભાઇનાં માણસોએ મારી ખૂબ સારવાર કરી, પણ મેં જીવવાની આશા છોડી. મારું ઘરનું શરનામું ને પેટીઓની ચાવીઓ તેમને આપી દીધી. પછી તો થોડી વારે હું કંઈક બેલાન થતો ચાલ્યો. આવી સ્થિતિમાં હું કંઈ કલાકો પડી રહ્યો. પછી મળસ્કું થતાં મને લાન આવવા લાગ્યું ને સવાર થતાં આંખ ઊઘડી.

ધીરે ધીરે આરામ થતો ગયો. દાતણ કરો ચા પીધી. પણ હજી પથારી-માંથી ઊડીને ચાલવાની શક્તિ નહોતી. ધીરે ધીરે જંપોર થવા ચાલ્યા. માદાગાસ્કાર જવાની સ્ટીમર તો રાતમાં આવી ગઈ હતી. મેં એ લાઇઓને કહ્યું કે મને સ્ટીમર ઉપર પહોંચાડી દો. એમણે તો સ્પષ્ટ ના પાડી દીધી કે “આવી સ્થિતિમાં તો તમને ધરબહાર પણ ન નીકળવા દેઈએ.” બીજી

રૂટીમર ચાર અઠવાડિયાં પછી આવવાની, ત્યાં સુધી ત્યાં રોકાઈ જઈને એ ભાઈઓને ત્રાસ આપવો મને ડીક ન લાગ્યું. પણ હું તેમની મદદ સિવાય તો ત્યાંથી ખસી શકું એમ નહોતો અને એમણે જવાની સ્પષ્ટ ના પાડી. આથી ત્યાં મારે ચાર અઠવાડિયાં સુધી રોકાઈ રહેવું પડ્યું.

ખીજે દિવસે એ ભાઈઓ મને દવાખાનામાં લેઈ ગયા. ત્યાં ફેંચ દાકતર હતો. તેણે મને તપાસીને જણાવ્યું કે તમે દમના લાયકર હુમલામાંથી બચી ગયા છો. એણે મને પીવાની દવા આપી, દમની-ગ્રીમોલ્ટની એસ્થમા સિગરેટ-ખીડીઓ આપી ને જીવન ખૂબ વ્યવસ્થિત રાખવાની સૂચના આપી. તેણે જણાવી દીધું કે “દમનો રોગ કદાપિ નિર્મૂળ થતો નથી, વ્યવસ્થિત જીવનથી દવાય છે ખરો, પણ કારણ મળતાં તુર્ત જ જીભળે છે. મારો જ ભાઈ પારીસમાં દમથી ખૂબ પિડાય છે તેને પારીસના કોઈ દાકતર સાંને કરી શકતા નથી; માત્ર વ્યવસ્થિત જીવનથી એનમાં રહી શકે છે એટલું એ જ.” મારા જીવનમાં અવ્યવસ્થા જેવું ગહુ ઓછું છે. પણ સરકારી ફેસોને લીધે અવ્યવસ્થા આવી ગયેલી અને તેથી દમ ચાલુ રહેલો. પણ હવે પાછું જીવન બરાબર વ્યવસ્થિત કરવાનો નિશ્ચય કરી દીધો.

જાણતીમાં ચાર અઠવાડિયાંના આરામથી મારા રોગ વિષે પણ મને આરામ થતો ગયો. અહીં જ છાપામાં ગંચેલું કે લીમડીમાં ત્યાંના દિવાન સાહેબ ગંગેરભાઈ અમીનનાં પુત્રી એન લક્ષ્મીબાઈનું લગ્ન દરબારશ્રી ગોપાળદાસ સાથે તા. ૪ : ૩ : ૧૯૧૩ને રોજ થયું. એ હકીકત મારી નોંધપોથીમાં તા. ૨૬ : ૩ : ૧૯૧૩ને રોજ નોંધેલી નીકળે છે.

મોટરમાં પણ પ્રથમ અહીં જ ગેઠા.

ચાર અઠવાડિયાં ત્યાં રહ્યા પછી મને જીવનદાન આપ્યા ગદલ એ સૌ ભાઈઓનો ઉપકાર માની મોઝાસા જવાની રૂટીમરમાં બેશીને નીકળ્યો. એ જ ગામમાં, એટલે કે ૧૯૧૩ના અગ્રિલમાં, હું મોઝાસા પહોંચ્યો. ત્યાં ગયા પછી થોડા જ વખતમાં મારાં ઓળખાણકોને ત્યાં બોલાવી લીધાં ને ત્યાં સ્થિર થવાની યોજના કરી. પણ મુંગઈ પોલીસને એ ખબર પડતાં મોઝાસા પોલીસને સૂચના કરી દીધી. મોઝાસા પોલીસે મને પકડવાની યોજના કરી તેની મને ખબર પડી એટલે હું જર્મન પૂર્વ આફ્રિકામાં આવેલા મુઆન્ઝા રથાને ચાલતો ચલ્યો. દમ લજીએક ચમ્પો નહોતો, અને ત્યાં સાષકલ ઉપર બેસતાં શીખ્યો એટલે દમે ફરી બિયલો ખાધો. સાષકલથી છાતી ને ફેફસાં ઉપર બળ આવે છે એમ જાણતાં સાષકલ છોડી દીધી. થોડા જ વખતમાં

ત્યાં મારાં સ્ત્રીજાળક આવી પહોંચ્યાં. ૧૯૧૪નાં મે માસમાં સમૂળો શમી ગયો. એવામાં મુરોપનો મહાપિતૃહ જાગ્યો. દુનિયા સાથેનો અમારો સંબંધ તૂટી ગયો. પણ ૧૯૧૬ના જુલાઈમાં અંગ્રેજ લશ્કરે મુઆન્ઝા સર કર્યું. એટલે અમે ઉગાદમાં જિંજા રચ્યે ગયાં. ત્યાંથી ૧૯૧૬ની આખરે નીકળી ૧૯૨૦ના જાન્યુઆરીમાં અમે હિંદુસ્થાનમાં આવ્યાં. જુનમાં હું શાન્તિનિકેતન ગયો. ત્યાં ૧૯૨૩ના એપ્રિલ સુધી આશરે ત્રણ વર્ષ રહ્યો. એમ ૧૯૧૪થી ૧૯૨૩ સુધી દમનો રોગ એવો શમેલો કે જગ્યાએ નડેલો નહિ.

શાન્તિનિકેતનથી નીકળવાની આગલી રાત્રે ઉઘાડામાં સૂતો કે કોણ જાણે કયે કારણે ખીજે દિવસે સવારે દમની કંઠક અસર લાગી. કોણ જાણે કેમ કંઠક એવું જ થઈ આવ્યું કે જાણે હવે દમ થશે અને નીકળતાં નીકળતાં તો દમ લાગવા પણ માંજો. એમ તો ત્રણ દિવસમાં ઘેર આવી પહોંચત, પણ સાથે ૧૦-૧૨ ગુજરાત તરફ આવનાર વિદ્યાર્થીઓ હતા, તેમણે માર્ગમાં જોવા જોવાં રચળ જોતા જોતા આવતું એવી યોજના ઘડેલી, તેથી ૧૦-૧૨ દિવસે અમે ગુજરાત આવ્યાં. હું કંઠ જોવા ગંદુ આચડનો નહિ, પણ છતાંયે એ લાંબા પ્રવાસની અથડામણ એવી લાગી કે ઘેર-સોજીત્રે-આવતાં આવતાંમાં તો દમ અસહ્ય થઈ પડ્યો.

દાકતરની દવા શરૂ કરી દીધી; પણ કંઠ વળ્યું નહિ. બપોરે બેએક વાગ્યે ખાંસી અને દમનો એવો હુમલો થાય કે આખરે શરીરે પસીનાના ઝેળ વળે. માયાના ને મૂજના વાળા પસીનાથી તરબોળ થાય. આથી માથું ને મૂજ મૂંડાવી નાખવાની ફરજ પડી. એક માસ સુધી ખૂબ હેરાન થયા પછી હવાફેર માટે સોજીત્રેથી વડોદરે ગયો. ત્યાં પણ દાકતરની દવા કરી, કંઠ ટાંકી ના લાગી એટલે આણંદ આવ્યો. અહીંની હવા કંઠક સારી લાગી, એથી દમતું જોર વધતું અટક્યું, પણ જોઈયું તો કેમે કર્યું થાય ના.

અનેક દાકતરોની દવા કરી, કંઠ વળ્યું ના. અમેરિકન પ્રકૃતિવૈદ્ય મેક-ફેડનનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં, તેમાં સૌ રોગની મુખ્ય દવા એક જ બતાવેલી: ઉપવાસ. એ ઉપરથી મેં સાત ઉપવાસ કર્યા. ઉપવાસથી આરામ થતો જણાયો. પણ ઉપવાસ છોડ્યા પછી પાછું હતું તે ને તેજ. ઉપવાસ ઓછા પડ્યા હશે એમ ધારીને મેં દશ ઉપવાસ આદર્યા. ફેર લાગતો ગયો. એક જૈન સાધુએ પાટણમાં ૬૭ ઉપવાસ કરેલા, ગાંધીજીએ દિલ્હીમાં ૨૧ ઉપવાસ કરેલા અને મેં ૧૦ કરેલા, એ સૌના છેલ્લો દિવસ એક જ વારે આવતો હતો. પછીથી સાંભળ્યું કે પેલા જૈન સાધુએ ઉપવાસનાં પાઠણાં કરવામાં કંઠ જૂલ કરી,

તેથી તે મરણ પામ્યા. આપણા દેશમાં ઉપવાસની ક્રિયાઓ જોનાએ સારી રીતે જાણ્યા છે અને તેથી તેનાં પારણાં કેમ કરવાં એ પણ તેઓ સારી રીતે જાણે છે. યુરોપમાં લાંગા ઉપવાસ પછી નારંગીના રસથી પારણાં કરવામાં આવે છે. જોના જાણેલા મગના પાણીથી પારણાં કરે છે. હું પણ જાણેલા મગના પાણીથી કરતો. ઉપવાસને અંતે મને આરામ લાગ્યો, પણ થોડાજ દિવસમાં પાછું હતું તે ને તે. મેકેડોન તો કહે છે કે રોગ નિર્મૂળ થઈ જાય ત્યાં સુધી ઉપવાસ કરવા જોઈએ, અને સંધિવાથી પથારીવશ પડેલા એક દર્દીને ૮૧ દિવસને ઉપવાસે આત્મતા કર્યાનો દાખલો એણે ટાક્યો છે. પણ ઉપવાસથી શમતો દેખાતો અને પછી પાછો જલણી આવતો મારો દમનો નિર્મૂળ થયો કે નહિ એ સમજી શકાયજ નહિ; ઉપવાસ હોય ત્યાં સુધી નરમ લાગે, પછી પાછો હતો તે ને તેજ. આથી, ઉપવાસ ઉપરની શ્રદ્ધા જોઝી ન થયા છતાં, તે પ્રયોગ અજમાવતાં હું અટક્યો.

આમ ને આમ ચાર વર્ષ કાઢ્યાં. મેં ને ખાંસી ચઢનાં દર્દનો પાર નહિ. ક્યારે ચઢી આવે તે કહેવાય નહિ, એટલે એકલા તો બહાર નીકળાય નહિ. બહાર ફરવા જવાનું મન થાય, તોય માથે મારાં પત્ની આવે; એકાદ દિવસ માટે બહારગામ જવાનું થાય તોય એ સાથે આવે. એમને એકાદ દિવસ બહારગામ જવાનું થાય તોય મને સાથે લેઈ જાય. આમ મારી દશા જાણકના જેવી થઈ પડી, એકલો મૂકીને એમનાથી ખરી શકાય નહિ. મારી પાછળ એમના ઉજાગરાનો ને ચિંતાનો આંકો નથી.

પણ છતાંયે આખો દિવસ ખેશીને હું કામ કર્યું જતો. 'પાટીદાર' તો ત્યારે પણ ચલાવ્યે જતો, ખેશક બે દીકરીઓની કંઈક મદદથી. અને એ દમના રોગને કાંઈ પણ રીતે કાઢવાનો તો મારો નિશ્ચય હતો. તેવામાં યુરોપથી દાકતરનું લખતર લખીને એક લાખ આવેલા તે મને જોવા આવ્યા. તેમણે મને દેખતાંજ ડોકું ધીરે રહીને ધુણવ્યું. હું સમજી ગયો કે એ લાખએ મને મરણની વારે વિચારતો ગણી નાખ્યો છે. મેં દર્શીને એમને કહ્યું: "કેમ, લાખ, મરનારાંની નાતમાં મને તમે મૂકી દીધો, કેમ? ના ના, હું તો જીવવાનો છું." જમ આવશે તેય જાણી લેશે કે ગુજરાતમાં એક પાટીદાર ગળ્યો હતો! અને પછી જવાનું નક્કી ન થયે તો-તો એને દાયમાં તાળી દેઈ હસને મોંએ ભેટી પડીશ. પણ હાલ તો જવું નથીજ." એ લાખ ખૂબ હસ્યા.

ત્યારેય દર્દનો તો પાર નહોતો. લાંબો થઈને હું સૂઈ શકતો નહિ. આખી રાત તકીએ અટલીને ખેશી રહેતો ને એમ ખેડે જેટલી જાંઘ આવે

તેટલી લેતો. લાંબી ટેવ પડ્યાથી એમ પણ સારી રીતે બાંધી શકતો. મોડી રાતે દમ ને ખાંસી જોર કરી બેઠે એટલે ઝાડો થઈ ગયો ને તેથી રોજ રાતે કોમોડ પાસેજ રાખવી પડતી. દમની ખીડી પીઠ, થોડોક કદ નીકળી પડે એટલે કંઈક ચેન પડે. કેટલીક વાર કલાક એ કલાક અદેલીને બેસુંજ રહેવું પડતું. ત્રણ ચાર વર્ષ આમ દુઃખમાં કાઢ્યા ને દવા પાછળ પૈસા ને શરીર બગાડ્યાં.

૧૯૨૭માં એક સંખ્યાક્રમે અગાડી ઉપર મારાં પત્ની ને હું વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. વાતોમાં મારા રોગની વાત નીકળી. એમ પણ વાત થઈ કે કપડું જરાક ફાટે તો ઘેર સાંધી લેઈએ, ખુરશીનો પાયો હાલે તો ઘેર ખીલી મારી લેઈએ; અને આપણા પોતાના શરીરની ગાળતમાંજ એટલા નિરાધાર ને અપંગ કે જરા માથું દુખતાં કે તાવ આવતાંજ દાકતરને ઘેર દોડવું પડે! એ માર્ગે વાતોએ ચઢતાં અંતે એવા નિર્ણય ઉપર આવી ચઢ્યાં કે ગસ, ત્યારે આ દમની દવા માટે દવાખાનામાં નાજ નવું. ઘેર એની ચિકિત્સા કરવી, શાથી વધે છે ને શાથી ઘટે છે એનું નિરીક્ષણ ને અવલોકન કરીને જીવનચર્યામાં ફેરફાર કરવો. હવા, પાણી અને ખોરાકના શુદ્ધિકરણથી શરીર બચાય છે અને તેના અશુદ્ધિકરણથીજ તૂટે છે, માટે એમાંજ નિરીક્ષણ ને ચિકિત્સા કરીને ફેરફાર કર્યા કરવા. ત્યાંજ મેં પ્રતિજ્ઞા કરી કે હવે મરાય તોય બલે, પણ દમની દવા તો ન કરવી; વિચારું જે રોગ મટશે તો લોક જાણશે કે દવા વગર પણ એ રોગ મટે છે. મરીશ તો લોક કહેશે કે એ મૂર્ખાએ દવા ન કરી તે મર્યો, માટે દવા તો કરવીજ. આમ પ્રતિજ્ઞા કરીને નીચે આચ્છે ને તેજ દિવસે દવાખાનામાંથી એક અકવાડિયાની આલેલી દવા ઢોળી દીધી, ઘરમાંનું ગધું દવાખાતું સાફ કરી નાખ્યું!

હવે નિરીક્ષણ ને અવલોકન કરવા માંડ્યું. સાંજે વાળુ કરતો તો રાતે દમ જાહુ જોર કરતો, એટલે વાળુ કરવાનું તો એત્રણ વર્ષથીજ ઊંડી દીધું હતું. ગપોરે એકજ વાર જમતો. રાતે દુધથી પણ કદ થતો ને ખાંસી આવતી એટલે ચાજ પીતો. સવારમાં પણ ચા પીતો. અનુભવે એમ પણ જણાયું કે ચા કરતાં કાશી ને કાશી કરતાં કોકો વધારે અનુકૂળ છે. પણ ચા વધારે મુલભ હોવાથી ચાજ લેતો ને હજીયે ચાજ લેઈ છું.

ભેંસનાં દૂધ કરતાં ગાયનું, ને ગાયના કરતાં બકરીનું દૂધ વધારે અનુકૂળ પડે છે. અને તે દિવસોથી હજી ગાયનુંજ દૂધ મારા ઘરમાં વપરાય છે.

તાજ ઘી કરતાંયે તાજું તેલ પચવવામાં સહેલું છે; ખોરું તેલ ખાંસી

કરે છે, એમ તો ખોટું ધીમે ઝાટું નથી.

મરચું ખાધાથી ગળું જળે અને તેથી ખાંસી આવે; અને એક વાર ખાંસી આવે એટલે ભેગથી ચડે ને દમને લેતી આવે. મારા ઘરમાં પહેલાં મરચું ખૂબ ખવાતું, તે એાછું કરી નાખ્યું. જોકે હજીયે મારે ત્યાં જમનારને ફરિયાદ કરવાની ટેવ પડી છે કે તમે ખૂબ મરચું ખાઓ છો.

આમલી પણ હોડી દીધી છે. ઉનાળામાં ફેરીઓ થવા માંડે, ત્યારથી ફેરીઓ એકઠી કરી કાપવા ને સુકવવા માંડીએ. તેનાં સૂકાં આમચાંજ મારે માસ ખાઈએ છીએ. આમચાં થઈ રહે તો કોકમ ખાઈએ છીએ.

ઘઉંની પાતળી રોટલી શેકાયાથી એનું તત્ત્વ જળી જાય છે, જાનરીના જેવા ઘઉંના રોટલા કરવાથી અંદરનો લાગ જફાઈને તેમાં તત્ત્વ રહી શકે છે. એટલે ઘઉંના રોટલા ખાવા માંડ્યા. આજે પણ એજ ખાઉં છું.

તળાએલા કરતાં શેકાએલો અને શેકાએલા કરતાં જફાએલો ખોરાક સારો છે. એમાં જીવનતત્ત્વ રહી શકે છે ને પચવે સહેલો છે.

એ પ્રમાણે ખોરાકમાં ફેરફાર કરી નાખ્યો ને તે હજીયે ચાલુજ છે. ખીજ ખાસ પરહેજ પાળી નથી.

ઉનાળા કરતાં શિયાળામાં મને ખાંસી કે દમ વધારે થવાનું પણ લાગ્યું નથી. જોશક કંઈ ઘટ ન થઈ જાય એટલા માટે શિયાળામાં માથે કંઈ નહિ, પણ ગરમ પાણી રહેતો ને હજીયે રહેું છું.

મને માત્રમ પડ્યું કે જપોરે જમ્યા પછી એજેક કલાક સોરા ખાંસીતો ને દમનો સખત હુમલો થાય છે ને કોઈક વસ્તુને અટ્ટેલીને ઉભો રહેું છું તો કંઈક ચેન પડે છે. ખીજે દિવસે જમીને તુરત એક જિંચી પોરીમાં અટ્ટેલીને ઉભો. નિયમ પ્રમાણે એજેક કલાકે હુમલો તો થયો, પણ કંઈક નરમ હતો. આથી આ પ્રયોગ અજમાવવો શરૂ કર્યો. ટેબલ જેવું પહોળું પાટીઉં એ પોરી પાસે બાંધ્યું, ખીજે દિવસે એ પાટીઆ ઉપરજ થાળી મૂકીને જમ્યો ને ત્યાંજ ઉભો રહી લખ્યું વાંચ્યું. હુમલો આગ્યો પણ નરમ. પછી તો જાની સમાણું ટેબલ કરાવ્યું; તેના ઉપરજ થાળી મૂકી જમવાનો, ત્યાંજ ઉભો રહી એ ટેબલ ઉપર લખવા વાંચવાનો ને સાંજના છ વાગ્યા સુધી એટલે પેટ ખાલી થતા સુધી ત્યાંજ ઉભો રહી કામ કરવાનો નિયમ કરી દીધો. આથી ધીરે ધીરે લાલ થતા દેખાવો.

એવામાં ચિત્રકૂટના કોઈ મહાત્મા પ્રકટયા, જેમને વિષે આ લેખની શરૂઆતમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. મિત્રોએ કોઈ પૂતોમ ઉપર એમની પાસે જઈ

દવા લેવાની સૂચના કરી, પણ મેં તો દવા ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. એ મહાત્માને કોઈએ વાત કરી હશે, તેથી તેમણે પણ દવા લેવા જવા મને સંદેશો કહાડ્યો. મેં ઉત્તર દીધો કે હું દવા લેતો નથી. ત્યારે તેમણે કહેવરાવ્યું કે 'તમારે માટે પૂનેમનો આધ નથી, ગમે ત્યારે આવો.' મેં ઉત્તર દીધો કે હું દવા લેતો નથી. ત્યારે તેમણે કહેવરાવ્યું કે 'દવા લેવા મારી પાસે પણ આવવાની જરૂર નથી, ઘેર દવા મોકલું છું તે દુધમાં નાખી ગમે ત્યારે પીજો.' પણ મેં ઉત્તર દીધો કે હું તો દવાજ લેતો નથી. અને એમણે મોકલેલી દવા કોઈ શ્રદ્ધાળુ દર્દીને દેઈ દીધી. મહાત્મા આટલે સુધી નીચે ઊતર્યા, એટલે તો તેમની પૂનેમની રાતના મહિમા વિષે પણ મને શંકા ઊઠી, અને એમની દવા વિષે પણ. અને પછી તો કેટલેક મહિને ગાળ્યું કે એ મહાત્માની દવાથી જેનો દમ ગળ્યો હોય, તેમાંના ઘણાને એ રોગ મૂળ સ્વરૂપે જ પાછો ઊભર્યો છે.

અને હું તો મારો ઊંડા રહેવાનો પ્રયોગ કરતોજ ચાલ્યો. લગભગ આઠ માસના પ્રયોગ પછી ૧૯૨૭ના અંતભાગમાં મારો રોગ શમી ગયો. ચાર વર્ષે લાંબા પગ કરીને પથારીમાં સ્થા શક્યો. રાતે કે દિવસે ખાંસી કે દમ ચઢતો બિલકુલ બંધ થઈ ગયો. ધીરે ધીરે શરીર પણ વળવા લાગ્યું; જિંમમાં મારા શરીરનું વજન ૧૪૨ રતલ હતું. શાન્તિનિકેતનમાં પણ લગભગ તેટલુંજ રહેલું. દમ થયા પછી થટતું ચાલ્યું ને દશ દિવસના ઉપવાસને અંતે ૮૨ રતલ થઈ ગયું હતું તે વળવા લાગ્યું ને ૧૯૩૦માં જેલ જતી વખતે ૧૧૭ રતલ થયું હતું.

૧૯૩૦ની જેલમાં મને સખ્ત મરડો થયો હોય ને ત્યારે પાછું શરીર ઘટીને ૮૨ રતલ થયેલું, પણ જેલમાંથી નીકળતી વખતે ૧૦૨ રતલ થયેલું. ૧૯૩૨ની જેલમાં મરડો થયો હોય, પણ ત્યારે જલદી ઉપાય થયાથી એણે સખ્ત સ્વરૂપ પકડેલું નહિ. પણ એ નિર્જાતામાંય કદી દમ કે ખાંસી થયેલી નહિ.

અને આજે પણ સ્થિતિ સાધારણ રીતે સારો રહે છે. સવારમાં ચાર પાંચ માઈલ ફરી આવું છું ને ત્યારે પણ કંઈ દાખવતું નથી, બિલકુલ સારું લાગે છે. પણ જમ્યા પછી જારે પેટે ચાલવાનું થાય, અને ખાસ કરીને પાંચસાત શેર બોળે, ઊંચડીને ચાલવાનું થાય કે જરા વધારે શારીરિક શ્રમ લેવાય તો દમની અસર શરૂ થાય, તે બે કલાકના આરામ પછી ઠીક થાય. દમને ઉતેજન મળે એવું કંઈ કરવાથી દમની અસર શરૂ થાય. અને ત્યારે મારો અનુભવ છે, જેમ દાક્તરોનો ને વૈદ્યોનો અભિપ્રાય છે તેમ, કે દમનો

રોગ શમે છે ખરો, તેને કંઈક હેતેજન મળે તો પાછો દેખાં દે છે; અને ત્યારે એ નિર્મળ તો કદાપિ થતો નથી.

વળી દવાથી એ રોગ મટે છે એવો ખીજા કાષ્ઠનો અનુભવ હશે, પણ મારો તો અનુભવ એ જ છે કે એ દવાથી મટતો નથી, ચોગ્ય જીવનચર્યાથી તો એ શમેજ છે.

હવે આ ઉપરથી ચિત્રકૂટના મહાત્માની દવા વિષે કે વંશુમરની કૂંઠના પાણી વિષે જેને જે અભિપ્રાય બાંધવો હોય તે બાંધે.

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

નરસિંહભાઈ પટેલ

અવિભક્ત હિંદુ કુટુંબ સંબંધે વારસાનો હક્ક

૧. સહભાગીઓ અને સમાશ્રિતો મળીને અવિભક્ત કુટુંબ થાય છે.
૨. સહભાગીઓમાં (૧) હિંદુ કુટુંબમાં રહેતા મૂળ પુરુષના પુરુષવંશનો અને (૨) જીવતો હોય તો મૂળ પુરુષ ગણાય છે.
૩. વંશનોમાં ફક્ત વંશજોનો સમાવેશ થાય છે.
૪. સહભાગીઓમાં સહભાગીઓની વિધવાઓનો સમાવેશ થાય છે.
૫. કોઈ સહભાગી સંન્યાસી થાય તો તેની પત્ની સહભાગી ગણાય છે.
૬. સમાશ્રિતોમાં (૧) સહભાગીઓની પત્નીઓ, (૨) પુરુષ સહભાગીઓની માતાઓ, પિતામહીઓ, તથા પ્રપિતામહીઓ જે સહભાગી ન હોય, (૩) સહભાગીઓની અવિવાહિત પુત્રીઓ, (૪) દાસીપુત્રો, (૫) એથી અને અસાધ્ય રોગથી પીડાતા હોય તે, તેમની પત્નીઓ અથવા વિધવાઓ, તેમની અવિવાહિત પુત્રીઓ, (૬) મૈયત સહભાગીઓની રક્ષિતાઓ તેમના જીવતા મુધી અવિભક્ત કુટુંબમાં રહી હોય તે, (૭) જન્મથી જ જે અણુદ્ધ અને ગાંડો હોય તે, તેની પત્ની, વિધવા, અવિવાહિત પુત્રીઓ, (૮) કોઈ સહભાગી સંન્યાસી થયો હોય તેની અવિવાહિત પુત્રીઓ, (૯) જે સ્ત્રી મૈયત સહભાગીને પરણીને સ્ત્રી તરીકે રહી હોય, પરંતુ તેનું લગ્ન કાયદાથી નિરર્થક થતું હોય તે, એટલાનો સમાવેશ થાય છે.
૭. જે પુત્રી વિધવા થયા પછી પિતા જીવતાં તેના ઘરમાં રહેતી હોય, સાસરામાં ભરણપોષણનું સાધન ન હોય અને પિતાને ત્યાં સાધન હોય, તે પુત્રી સમાશ્રિત ગણાશે.
૮. સ્વોપાર્જિત મિલકત કદમ્બ ગણાય? (૧) પ્રત્યેક સહભાગીએ સામાયિક

મિલકતના ઉપયોગથી કે ઉપયોગ વગર જે વિશેષ પ્રકારનું કળાકૌશલ્ય મેળવ્યું હોય તેની મદદથી સંપાદિત કરેલી મિલકત (કમાણી), (૨) સ્વતંત્ર રીતે સહભાગીએ શૌર્યથી, જક્ષિમથી, કે લગ્નની જક્ષિમથી મેળવેલી મિલકત, (૩) ત્રાહિત માણસે વડીલોની બચાવી પાડેલી મિલકત પુનઃ સંપાદિત કરી હોય તો તે, (૪) માતાપિતાએ પ્રીતિને લીધે જક્ષિમ આપેલી મિલકત, (૫) અપ્રતિજ્ઞા વારસામાં મેળવેલી મિલકત અને (૬) ઉપર જણાવેલી મિલકતમાંથી થયેલું ઉત્પન્ન સંપાદિત કરનાર સહભાગીની સ્વોપાર્જિત મિલકત ગણાય છે અને તેના ઉપર ખીજા સહભાગીઓનો હક્ક નથી.

૯. કંઈ મિલકત સામાયિક ગણાય? એક સામાન્ય પૂર્વજ તરફથી પુરુષવંશનેમાં પરંપરાથી જિતરેલી, (૨) કલમ ૮માં જણાવ્યા સિવાય ખીજી રીતે સંપાદિત કરેલી અને (૩) વડીલોપાર્જિત મિલકતની સહાયતાથી મેળવેલી મિલકત અવિભક્ત કુટુંબની સામાયિક મિલકત ગણાય છે.

૧૦. સામાયિક મિલકતનો આગવો ઉપભોગ લેવાનો કોઈ એક સહભાગીનો હક્ક નથી.

૧૧. સહભાગીનો હક્ક વિધવાને મળે : કોઈ સહભાગી મરણ પામે તો સામાયિક મિલકતમાંનો અનિશ્ચિત હિસ્સાંબંધ (૧) તેની વિધવા, અવિભક્ત પુત્ર, પૌત્ર અને પ્રપૌત્ર તરફ જિતરે છે, (૨) તેમને અભાવે ખીજા સહભાગીઓને વહેંચણીના નિયમોને અનુસરી મળે છે.

૧૨. કેવા પ્રકારનો ખર્ચ મેળવવાનો હક્ક છે : સહભાગીને સામાયિક મિલકતમાંથી (૧) પોતાને માટે, (૨) પોતાની પત્નીને માટે, (૩) છોકરાં માટે, (૪) જેમનું ભરણપોષણ કરવા બધાએલો હોય તેમને માટે ભરણપોષણનો, (૫) હરહમેશની અને યોગ્ય ધર્મક્રિયા તથા સંસ્કાર કરવાનો, (૬) છોકરાંના શિક્ષણનો ને (૭) છોકરીઓનાં તથા કુટુંબની ખીજી આશ્રિત સ્ત્રીઓનાં લગ્નનો, સ્થિતિને અનુસરી, આવશ્યક ખર્ચ મેળવવાનો હક્ક છે.

૧૩. મિલકતના વાપર સંબંધે સહભાગીના હક્ક : કોઈ પણ સહભાગીને (૧) કુટુંબની સામાયિક મિલકતમાંથી કે (૨) તેના કોઈ ભાગમાંના સામાયિક કબજામાંથી, (૩) ઉપભોગમાંથી કે (૪) વહીવટમાંથી, ખીજા કોઈ સહભાગીને (૧) કાઢી મૂકવાનો, (૨) તેની મિલકતને નુકસાન કરવાનો, (૩) ગેરકાયદે ઉપભોગ કરવાનો અને (૪) મિલકતના સ્વરૂપમાં કે વાપરવાના રૂપમાં ફેરફાર કરવાનો હક્ક નથી.

૧૪. અવિભક્ત કુટુંબની અવિભાજ્ય મિલકતમાંથી કુટુંબની આગર પ્રમાણે ભરણપોષણ માટે સ્વતંત્ર નિમણૂક લેવાનો હક્ક છે.

૧૫. સહભાગીને કુટુંબનું અવિભક્તપણું ચાલુ રહે ત્યાં સુધી વહીવટ કરનાર કે નહિ કરનાર સહભાગી પાસેથી દ્વિસાગ લેવાનો અથવા સ્પષ્ટ કરારને અભાવે પોતે કરેલા ખર્ચ બાબત ફાળો માગવાનો હક્ક નથી. વહેંચણી વખતે દ્વિસાગ માગી શકે.

૧૬. સહભાગીઓ પૈકી કોઈ એક (૧) કુટુંબની મિલકતનો વહીવટ કરી શકે છે અથવા (૨) બીજા સખસો પ્રત્યે કુટુંબનો વહેવાર ચલાવી શકે છે. આવા સહભાગીને કુટુંબનો કર્તા કહે છે.

૧૭. કુટુંબના કર્તાના અધિકાર : કુટુંબના કર્તાને (૧) કુટુંબના કાયદા માટેના કાયદેસર આવશ્યક કારણ માટેના તમામ વ્યવહાર, (૨) અવિભક્ત કુટુંબના ભરણપોષણ માટેના આવશ્યક વ્યવહાર, (૩) મિલકતના રક્ષણ માટે આવશ્યક વ્યવહાર, (૪) આવશ્યક ધર્માક્રિયાઓ અને (૫) સહભાગીઓના, તેમની પુત્રીઓના, અનંશેના, વગેરેના લગ્ન અથવા બીજા સંસ્કારો કરવાને કામે આવશ્યક વ્યવહાર, કરવાનો અધિકાર છે.

૧૮. અવિભક્ત કુટુંબના સહભાગીઓ ને કિયાથી એકબીજાથી જુદા થાય છે તેને વહેંચણી કહે છે.

૧૯. વહેંચણી કયા કૃત્યથી થઈ શકે? સહભાગીઓના ભાગ નક્કી કરવાના, તેમના ભાગ હક્ક તથા જવાબદારીઓ જુદાં કરવાના કોઈ પણ કૃત્યથી, અથવા એક સહભાગી બીજા સહભાગી પાસેથી જુદા થવાનો ધરાદો ને કોઈ કૃત્યથી સ્પષ્ટ રીતે બીજા સહભાગીને મહેર કરે, તેવા દરેક કૃત્યથી વહેંચણી થઈ શકે.

૨૦. દરેક પાકી ઉમરના સહભાગીને કોઈ પણ વખતે પોતાના ભાગની વહેંચણી કરાવવાનો હક્ક છે.

૨૧. લૂગડાં, વાહન, ઘોડા, ઘરેણાં, વગેરે મતઉપભોગની વસ્તુઓ ને સહભાગી અગર તેની સ્ત્રીના વાપરને માટે કરાવ્યાં હોય, અથવા ને તેઓ વાપરતા હોય તે તેમની પાસે રાખવાનો હક્ક છે; પરંતુ હિસ્સે ને ભાગ આવતો હોય તેની કિંમત કરતાં વધારે ન હોવી જોઈએ.

૨૨. ભોજન, ધર્માક્રિયા અને રહેઠાણ જુદાં જુદાં હોવાં, (૨) સામાયિક મિલકત અથવા ભાગનો સ્વતંત્ર ભોગવટો કરવો, (૩) મુકદ્દમો દફતરમાં જુદા જુદા સહભાગીઓનો જુદોજુદો ભાગ દાખલ કરાવવો, (૪) સદિવારી મિલકતનો આગવો વહેવાર કરવો અને (૫) લેણદેણનો વહેવાર આગવો રાખવો : આ વાતો વહેંચણી થયાના પુરાવા તરીકે ગણાય છે.

૨૩. કુટુંબની સામાયિક મિલકતમાંથી (૧) સર્વ લાઠીઓને તેમજ તેમના બાપને સરખા હિસ્સા મેળવવાનો હક્ક છે. (૨) દત્તક પુત્રને, દત્તક પિતાને, દત્તવિધાન થયા પછી જો ઔરસ પુત્ર અગર પુત્રો હોય તો એક ઔરસ પુત્રને જો ભાગ મળે તેનો ચોથો ભાગ મળવાનો હક્ક છે. (૩) વિધવાને (૪) જો તેને પુત્ર હોય તો પુત્રના ભાગ જોટલો અને (૫) પુત્ર ન હોય તો તેનો પતિ જીવતો હોય તો તેને જો ભાગ મળત તે ભાગ જોટલો હિસ્સો મેળવવાનો હક્ક છે.

૨૪. વહેંચણી થયા પછી ગર્ભ રહી જન્મેલા સહભાગીનો વહેંચણી કરી કરાવવાનો હક્ક નથી, પરંતુ તેના બાપના અથવા જોજો વિલક્ત થયા ન હોય અગર જુદા થઈ ભેગા થયા હોય તેમના હિસ્સામાં જ તે હક્ક ધરાવે છે.

૨૫. કોઈ પણ હિંદુ કુટુંબ, વિરુદ્ધ રીતે સાબીત કરવામાં આવે ત્યાં સુધી તે, અવિલક્ત છે એમ અનુમાન થાય છે.

ઠાકી નજીક, વડોદરા વકીલ હાથીભાઈ અમથાભાઈ પટેલ

—*—

ગાડું વિં મોટર

વડોદરાવાળા શ્રી. ધીરભાઈ અમીને મને પશુબળ વિં યંત્રબળ વિષે એક લાંબી નોંધ મોકલી છે. એમાંથી પ્રસ્તુત ભાગ હું નીચે આપું છું:

“ખેતરો કે દૂંકા અંતરના કામમાં બળદો યાંત્રિક બળ કરતાં મોંઘા નથી પડતા અને તેથી ઘણીખરી બાબતોમાં તે યંત્રો સાથે હરીફાઈ કરી શકે છે અત્યારે તો લોકોનો એક યાંત્રિક બળ તરફ વળતો જાય છે અને પશુબળની અવગણના થતી જાય છે.

“આપણે એક બળદગાડાનો દાખલો લઈએ તો તેમાં ગાડાના ચો રૂપિયા અને બળદની જોડના બસો રૂપિયા ખર્ચ આવે છે. આ બળદો બંગાળી સોળ મણુ ભાર ભરેલું ભાડું, ગામડામાં ખાસીયા ને દડવાળા રસ્તા ઉપર રોજના પંદર માઇલ ખેંચી શકે. એ કામમાં બે બળદના બાર આના, છ આના ગાડાવાળાના, અને ચાર આના ઘસારા ખાતે; કુલે એક દિવસના એક રૂપિયો ને છ આના. એક મોટરલોરી પંદર માઇલે જોખમાં જોખું એક ગેલન પેટ્રોલ બાળે, થોડું લ્યુબ્રિકેટિંગ ઓઇલ વપરાય, મગમતનો ખર્ચ ચડે, સાફસૂકીનું ખર્ચ અને મોંઘો હાંકનાર. પંદર માઇલ દોડવામાં લારીને નીચે પ્રમાણે ખર્ચ થાય. એક રૂપિયો ને બાર આના પેટ્રોલ ને લ્યુબ્રિકેટિંગ ઓઇલના, આઠ

કેલાકના રોજના છ રૂપિયા લેખે ભાડાના ગાર આના, અને કૂંઈવર, કલીનર; તથા માત્ર ભરનાર ને કાતવનાર મજૂરના મળી આઈ આના; આમાં અંબાળી સોળ મળુ ગાડું લઈ ગય તો એક રૂપિયો છ આના અરચ થાય, જ્યારે મોટરલોરીમાં લઈ જવાના બે રૂપિયા ગાર આના થાય. ગામથી અડધા માઈલ પર આવેલા ખેતરમાં આખા દિવસમાં સાતથી આઠ વાર ખાતરનાં ગાડાં ભરીને લઈ જઈ શકાય. અને તેનું અરચ એક રૂપિયો છ આના ઉપરાંત ભરવા કાતવવા માટે રાખેલા માણસના છ આના આવે. એટલા કામ માટે રોકેલી મોટરલોરીમાં કેાઈ પણ રીતે એથી ઓછું અરચ ન આવે. મેટલના સારા રસ્તા પર એકીસાથે લાંબે બોલે લઈ જવાનો હોય ત્યારે મોટરલોરી જીતી ગય ખરી. એવા કામમાં ગાડું ગાડું ધીમું ને મોંઘું ગણાય. વળી એકી વખતે બળદોને એટલો લાંબો પંથ કાપવો હજી નથી. તેની અસર તેમની કાર્યશક્તિ અને બળ ઉપર તંત્રજ દેખાય છે. ઘણે ઠેકાણે રેલવે સ્ટેશનોથી ઘણા દુરદુરના ભાગમાં ગાડાં મોટરલોરીની લરીકામાં દિવસરાત ખેંચાખેંચ કરે છે, પરંતુ થોડી આવકના પ્રમાણમાં માલિક ખૂબ ઓછો ખોરાક આપતો હોઈ એવા બળદોની શારીરિક હાલત ઘ્યાજનક હોય છે. માલની નિકાસ અને માણસોની આવજમ ખૂબજ અંપાટાગ્રસ્ત થતી હોય ત્યાં કેવળ એકજ વસ્તુ બળદગાડાંની વિરુદ્ધ ઊભી રહે છે; તે તેમની ધીમાશ. જે લોકોનો મોટરની મુસાફરીથી બચેલો વખત પૈસા મળે એવાં કામમાં જતો નથી તેમણે દૂંકા અંતરે તો પડે ચાલીનેજ જવું નોંધ્યું અને લાંબી મુસાફરી માટે ગાડાનો ઉપયોગ કરવો નોંધ્યો. જે ખેડૂતને પોતાનું ગાડું છે તે જો તેમાં મુસાફરી કરે તો કંઈ શેકડ નાહું અરચવું ન પડે, પણ પોતાનાજ ખેતરની ઉપજનો ઉપયોગ પોતાના બળદોને ખવડાવીને શક્તિ ઉત્પન્ન કરવામાં થાય. સાચેજ ખેડૂતે ઘાસ ને દાણાને પોતાનાં પેટ્રોલ, ગાસને મોટરલોરી, બળદોને ઘાસને શક્તિના રૂપમાં ફેરવનારાં એન્જિન ગણવાં નોંધ્યો. યંત્ર કંઈ ઘાસ નહિ ખાય અને અત્યંત મહત્વની વસ્તુ જે ખાતર તે એ પેદા નહિ કરે. વળી ખેડૂત પાસે બળદ હોવાજ નોંધ્યો; અને ઘાસ તો એની પાસે હોયજ છે. અને એનું ગાડું હોય તો તેથી ગામના સુતાર તથા લુહારને પણ તે પોષી શકે; વળી જો તેને ઘેર ગાય હોય તો ઘાસમાંથી માખણ ને ધી તૈયાર કરનાર અને બળદ પેદા કરનાર યંત્રને તે પોષી રહ્યો છે એમ સમજવું; અને એમ એક પંથ ને દો કાજ થાય છે.”

મોટરનો હુમલો સફળ થાય કે ન પણ થાય. જે બુદ્ધિશાળી કાર્યકર્તાઓ આ વિષયનો ઝીંજવટથી અભ્યાસ કરશે ને ગ્રામવાસીઓને એકમ રસ્તો.

ખતાવશે તો એ એક સારી સેવા થશે.' શ્રી. ઇશ્વરભાઈની નોંધથી એમાં સૂચવેલા વિષયનો અભ્યાસ કરવાની સર્વ વિચારશીલ ગ્રામસેવકોને હોંશ પેદા થવી જોઈએ.

('હરિજનમંધુ,' તા. ૪:૭:૩૭) મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

ચર્યાપત્ર

૭. સત્તાવીસ ગામના પંચને ડાયરે

આણંદ, બાકરોલ, બાંધણી, પત્રાણા વગેરે ગામોના સત્તાવીસ ગામ વડીલ પંચ જોગ હું આ ખૂદનો પત્ર લખું છું. એવી આશા સાથે કે જોળનું દિત જેમને હોય હોય એવા સહુ કોઈ બાંધણી ગામે ભરાયેલી પંચની છેલ્લી સભામાં પંચે લીધેલા એક તરફી વક્તવ્ય ઉપર ફરીથી ગંભીરતાપૂર્વક વિચાર કરે.

પંચ અને બાંધણી ગામ વચ્ચે ઉભા થયેલા મતભેદનો મુદ્દો ટૂંકમાં એ છે કે બાંધણીનાં આગેવાન કુટુંબોમાંના એક કુટુંબના ભાઈ વાધજીભાઈ બાજરભાઈ પટેલના પુત્ર જોરધનભાઈ આણંદમાં, કદાનદાસના કુટુંબમાં, પરણેલા. પોતાની રાજબુશીથી નહિ પણ સહુ કોઈ પરણે છે એમ જાન્યે. પક્ષનાં માઆપોની ગોઠવણીએ. ભાઈ જોરધનભાઈ સમજણમાં આવ્યા ત્યારથી ગમે તે કારણોસર એ જોન એમને ગમ્યાં નથી. પરિણામે તેઓ ફરીથી પરણવા તૈયાર ગયા. મહેગાવના ભાઈ જોડાભાઈ રાયજીભાઈ એમને પોતાની કન્યા આપવા પણ તૈયાર થયા. લગ્નને આગલે દિવસે આણંદના ભાઈઓએ બાંધણી ગામે જોળનું પંચ એકઠું કર્યું. ઉતાવળે બોલાવેલી એ સભામાં જોળનાં કેટલાં ગામોના પ્રતિનિધીઓએ હાજરી આપી હતી તેની મહત્તે ખબર નથી. પણ સમાચાર મળે છે કે એ સભાએ જોળના નામે ઠરાવ કર્યો કે ભાઈ વાધજીભાઈને ન્યાત જહાર મૂકવા! પંચના એ ઠરાવની ઉપરવટ યદને બાંધણી ગામના જધા ભાગો અને કુટુંબોએ, અમુક અપવાદ બાદ કરતાં, ભાઈ વાધજીભાઈને સાથ આપ્યો!

સત્તાવીસ ગામનું જુથ બધાંય ત્યારથી અત્યાર સુધી પંચે કરેલો એક એક ઠરાવ પોતાને પસંદ હોય કે ન હોય છતાં જુથનું દિત ધ્યાનમાં રાખીને વફાદારી અને ચીવટથી પાળનાર બાંધણી ગામ, સાત આઠ વરસ ઉપર એક ભાઈ જુથની જહાર કન્યા આપવા તૈયાર થયા ત્યારે પંચ મળવાની રાહ પણ જોયા વગર એ ભાઈ ઉપર આખા ગામે નૈતિક દગાણ લાવીને એવું

લગ્ન અટકાવનાર બાંધણી ગામ, આમ પંચના ઠરાવ રહામે બહારવટું કરે એવું કારણ શું?

કારણ માત્ર એટલું જ કે એ ઠરાવ કરવામાં પંચે નયું એક તરફી વક્તવ્ય લીધું છે. આ જગ્યાએ મારે કહેવું જોઈએ કે ભાઈ વાધજીભાઈએ કે એમના પુત્ર ગોરધનભાઈએ લીધેલું પત્રનું આજ્ઞાની દણું કે છે એમ મહાર કહેવું નથી. ગમે તેવાં સગળ કારણો હોવા છતાં એક પત્નીની હયાતીમાં ખીજ સ્ત્રી પરણવાના રિવાજને હું તદ્દન જંગલી રિવાજ ગણું છું. એ કદંગા રિવાજને નાશ કરવા જુથનું પંચ જેટલાં કડકમાં કડક પગલાં લઈ શકે એટલાં લે એમ પણ હું ધમકું છું.

પણ પંચે કરેલા આ ઠરાવમાં એ અનિષ્ટ રિવાજને દાખી દેવાનો શુભ હેતુ નહોતો અને નથી જ. એમ હોત તો પંચના આગેવાનોની આંખો આગળ, અને કેટલાક પ્રસંગોમાં ખૂદ એ આગેવાનોના કુટુંબોમાં, એવાં અનેક લગ્ન થયાં છે અને થયે મન છે એ બનવા ન પામત. કદાચ કોઈ કહે કે એ તો “મગ્યા ત્યારથી સવાર!” પણ એ દલીલ તદ્દન બાદલી છે. પંચ બાંધણી મુકામે વેશાળ વદી ૭મે મગધું અને ત્યારથી એમણે સવાર ગણ્યું એવું નથી જ.

પંચ તો છેક ૧૯૭૬માં મગેલું અને ત્યારે ઠરાવ કરેલો કે આવાં લગ્ન કરનારો રૂ. ૧૦૦૭ દંડ કરવો. તે જાદ જુથમાં એવાં અનેક લગ્ન થયાં છે અને પંચે એમનાં સો રૂપિયા દંડ કરીને સંતોષ માન્યો છે. હવે જો પંચને એવી ખાતરી થઈ હોય કે દંડ કરવાના કાયદાને લોકો લાકડાની તરવાર ગણે છે એટલે એવી વધારે કડક ઠરાવ કરવાની જરૂર છે તો લગ્નગાળા પહેલાં પંચની વાર્ષિક મલામાં એનો ઉદાપોહ કરીને જુનો ઠરાવ ફેરવવો જોઈએ અને એની મજબૂ આખા ગોળમાં કરવી જોઈએ. એમ ન થાય ત્યાં સુધી જુનો ઠરાવ અમલમાં છે એમ મહુ કાઈ સ્વભાવિક રીતે સમજે. આ તો સાદી સમજણની વાત છે.

ત્યારે લગ્નને આગલે દિવસે ભાઈ વાધજીભાઈને મારે કાયદો નેવે મૂકી એમને ન્યાત બહાર મૂકવાનો ઠરાવ કરવાનો અર્થ શું? ભાઈ વાધજીભાઈ દંડ ભરવા તૈયાર નહોતા? એ દંડ ભરવા તૈયાર હતા એટલું જ નહિ પણ એ પંચમાં બેઠેલા બાંધણીના પ્રતિનિધીઓએ પંચને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરેલો કે પંચનો ૧૯૭૬નો ઠરાવ ફેરવો નહિ હોવાંથી એ ઠરાવ મુજબ ખીજની જેમ પોતે પણ રૂ. ૧૦૦૭ દંડ ભરીને છટકી જશે એવું ભાઈ વાધજીભાઈએ માની લીધું હોય તો તેમાં એમનો દોષ નથી, એ ઠરાવ ફેરવવા-

માં ન આવે ત્યાં સુધી એમને બીજાને જે શિક્ષા કરવામાં આવી હોય તેજ યષ્ટ શેકે, બીજાને દંડ કરી એમને ન્યાત જહાર મૂકવામાં ન્યાય નથી, અને એવા પ્રયોગોમાં એમને બીજી કોઈ શિક્ષા થાય એ જોવા બાંધણી ગામ તૈયાર નથી. છતાં મમતે લરાઇને અવિચારીપણે એક તરફી વક્તવ્ય લખેને બીજાનો ભલે દંડ કર્યો પણ તમને તો ન્યાત જહારજ મૂકવા છે એવો જહાંગીરી દરાવ કરવાનું કારણ? આણંદમાં કહાનહાસનું કુટુંબ મોલાવાળું ગણાય છે તેથી? કે એમની લાગવગ વધારે છે તેથી? કે પછી શોક્યનું દુઃખ એ કુટુંબની દિકરીઓનેજ વધારે લાગે છે?

એમ ન હોય તો ખૂદ આણંદમાં એક ઉપર બીજી સ્ત્રી પરણેલા માણસો છે (પંચના ૧૯૭૬ના દરાવ પછીના પણ) તેમજ આણંદવાળાંએ પોતાની દીકરીઓ પણ શોક્ય ઉપર પરણાવી છે!

આનો પક્ષપાત જુથના હિતમાં નથીજ એટલું આણંદના એ કુટુંબની વહેણમાં બેસનાર પંચમાં બેઠેલા બીજાં ગામના પ્રતિનિધીઓ ન સમજ શક્યા એ ખરેખર દીક્ષગીર યત્ન જેવું છે. આવા દેખીતા અન્યાયને લીધેજ બાંધણી ગામે લાઇ વાઘજીભાઈને સાચા આપ્યો છે અને એક માણસના પ્રશ્નને આખા ગામનો પ્રશ્ન બનાવી દીધો છે. અણુધારી રીતે ગુન્થવાયેલા આ કોકડાને શાણપણથી ઉકેલવામાં જુથનું હિત રહેલું છે. એનો ઉકેલ ૧૯૭૬ના દરાવ પ્રમાણે લાઇ વાઘજીભાઈ પાસેથી દંડ લેવાથીજ થઈ શકે.

અને પછી પંચના દિલમાં રામ વચ્ચા હોય, જુથની અનેક બેનોની કડળતી આંતરડી અને દિલના જગાપાથી એમને થોડી ઘણી પણ અસર થઈ હોય તો ૧૯૭૬નો મોજો દરાવ ફેરવીને આવતી સાલ લગ્નગાળો શરૂ થાય તે પહેલાં જુથમાં ઢંઢેરા પીટાવે કે ખખરદાર! હવેથી એક ઉપર બીજી સ્ત્રી પરણનારને હમેશને માટે મોળ જહાર કરી દેવામાં આવશે! એવો દરાવ કરવામાં બેશક તાકાત જોઈશું. બાકી તો પગ તળે રેસો આવે ત્યારે પડતા અને આખડતા દોડાદોડ કરી ગોળને નામે મોટાળા વાળવાનો કંઈ અર્થ નથી.

બાંધણી

હાલ નૈરોબી, કાનીઆ કોલોની

રેવન્દાસ બ. પટેલ

અંતપરિચય

૫૮. સાર્થ ગુજરાતી બેઠણીકોશ: પૃષ્ઠ ૨૪+૬૧૬, કિંમત ચાર રૂપિયા. ગુજરાતી ભાષામાં શબ્દોની બેઠણી વિષે અંગ્રાજકતા વર્તી રહી હતી,

તેને વ્યવસ્થિત કરવાને સફળતા નેરસિંહરાવ વગેરે વિદ્વાનોએ પ્રયત્ન કર્યો, પણ તે છૂટક શબ્દોની જોડણી વિષે. ભાષાના સર્વે શબ્દો સંબંધે એવો પ્રયત્ન તો ગૂજરાત વિદ્યાપીઠે જ કર્યો. એણે જો માટે એક સમિતિ નીમી અને જોડણી-કાશ તૈયાર કરાવી સં. ૧૯૨૯માં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો. એમાં શબ્દના અર્થ આપ્યા ન હતા. પણ જો શબ્દાર્થ આપ્યા હોય તો કાશને ઉપયોગ ગ્રહી વધી જાય એમ માનીને 'સાર્થ ગૂજરાતી જોડણીકાશ' સં. ૧૯૩૧માં પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો. પાંચ વર્ષમાં તેની ૨૧૦૦ નકલો ખપી ગયાથી એ કાશની આ ત્રીજી આવૃત્તિ હાલ પ્રકટ થાય છે. આ ત્રીજી આવૃત્તિમાં સુધારાવધારા કરવાનું કામ ભાઈ મગનભાઈ દેસાઈએ અને સુનીલાલ બારોટે કર્યું છે. એમણે ઘણા શબ્દો ઉમેર્યા છે અને પરિણામે ખીજી આવૃત્તિમાં ૪૬૬૬૧ શબ્દો હતા, ત્યારે આ આવૃત્તિમાં ૫૬૮૩૦ થયા છે, છતાં 'મહાસાગર' જેવા શબ્દો રહી ગયા છે. જ્યંત ભાષામાં સંપૂર્ણતાએ તો કદી પહોંચાવાનું નહિ, પણ એ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કરેલા આ પ્રયત્નથી ગૂજરાતી ભાષા ઉપર વિદ્યાપીઠે મહત્વનો ઉપકાર કર્યો છે. કાશે સ્વીકારેલા નિયમો વિષે મનમોહ રહેવાનાજ, છતાં ખનતા સુધી લેખકો આ કાશને અનુસરીને ચાલે એ ઇષ્ટ છે. જો કે ગાંધીજી તો લખે છે કે : "હવે પછી કાશને સ્વેચ્છાએ જોડણી કરવાનો અધિકાર નથી." પણ એ તો રાજ્યના કાયદા વિના ન થઈ શકે. મને ખ્યાલ છે તે પ્રમાણે સં. ૧૮૯૮માં જર્મન સરકારે કાયદો કરેલો કે રાજ્યે નક્કી કરેલા નિયમ પ્રમાણે જે પુસ્તકના શબ્દોની જોડણી ન હોય તેને રજીસ્ટર જ કરવું નહિ. પણ એ તો આપણે અહીં વાર. લેખકોએ, વિદ્યાર્થીઓએ, શાળાઓએ અને પુસ્તકાલયોએ આ કાશ જરૂર પોતાની પાસે રાખવો જોઈએ અને તેને અનુસરવું જોઈએ.

૫૬. જીવતા તહેવારો : લેખક—દત્તાત્રેય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર; પૃષ્ઠ ૭૧, કિંમત અઢી આના. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ ઉપર યુરોપિયન સંસ્કૃતિ આવી, પડયાથી એ પ્રાચીન સંસ્કૃતિની ભાવના શિથિલ પડતી ગઈ છે અને એમ આપણા તહેવારો ઊજવવાની ભાવના પણ શિથિલ પડતી ગઈ છે. એ ભાવનાઓને પુનર્જીવન આપવા માટે જોઈએ તો પ્રાચીન તહેવારોમાં જીવ મૂકવો જોઈએ અથવા નવીન ચોજા કાઢવા જોઈએ; સંસ્કૃતિને માટે જીવનમાં શુદ્ધ આનંદ તો હોવો જ જોઈએ. આ દૃષ્ટિએ પ્રાચીન તહેવારોમાં જીવ મૂકવા માટે ગુજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી લેખકે આ નાના સરખા પુસ્તકની યોજના કરી છે—ખેસક વિદ્યાપીઠમાં અને શાળાઓમાં ઊજવવાની દૃષ્ટિ છે, એટલે ગ્રહી લોકોપયોગી તો નથી જ—છતાં જે દૃષ્ટિએ યોજના કરી છે, તે દૃષ્ટિએ પણ

ચોજના સફળ થઈ નથી એમ લાગે છે. જીવનમાં આનંદને પણ મહત્વનું સ્થાન છે અને એટલા માટે પણ તહેવારો છે, પણ આ પુસ્તકમાં તહેવારો પાછળ આનંદ માણવાને બદલે તે દિવસોમાં ઉપયોગી કાર્ય કરી લેવાની દૃષ્ટિ વધારે છે. કાર્યમાં આનંદ નથી એમ નથી, પણ એ પ્રોત્સાહ આનંદ છે. તહેવારોમાં પ્રત્યક્ષ આનંદની દૃષ્ટિ છે. પ્રાચીન કાળે એ આનંદની દૃષ્ટિથી ઉજવાતા, એનું એક ઉદાહરણ ‘તરંગવતી’ની જૈન કથામાં કૌમુદીપર્વ - કાર્તિકી પૂનમના પર્વ - વિષે સુંદર રીતે આપણને મળે છે. જીવતા તહેવાર તો એવા હોય. જીવનની બધી શાખાઓ ઉપયોગિતાની - utilityની - દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો તે અંતે નિરાનંદ બને. અત્યારે મરતા તહેવારોનાં ઐતિહાસિક મૂળ શોધી તેમને કલાની ને આનંદની દૃષ્ટિએ જીવતા કરવા ધટે. લેખક વિચારક છે એટલે એ દૃષ્ટિએ તહેવારોને જીવતા કરે એવી આશા રાખીએ.

ઉપરનાં બે પુસ્તકોના પ્રકાશક - નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ.

૬૦. છુદ્ધચરિત - શ્રી પૂજ્યભાઈ જૈન અંત્યમાળા - ૧૧ : લેખક - અધ્યાપક ધર્માનંદ કોસખી; પ્રકાશક - જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, અમદાવાદ; પ્રાસિરચાન - નવજીવન કાર્યાલય, અમદાવાદ અને મુંબઈ. ૨; પૃષ્ઠ ૨૪ + ૩૬૦, છબિ ૫. કિંમત સવા રૂપિયો. લેખક મૂળે તો મહારાષ્ટ્રીય પ્લાઠાણ છે, પણ બૌદ્ધ ધર્મના અભ્યાસથી તે ધર્મ ઉપર એમને શ્રદ્ધા બેઠી ને તે ધર્મ એમણે સ્વીકાર્યો. એમના ‘છુદ્ધ, ધર્મ’ અને ‘સંઘ’ નામે મરાઠી પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં અનુવાદ અને ‘પુરાતત્ત્વ’માં પ્રકટ થયેલી ‘છુદ્ધચરિતલેખમાળા,’ એ બેનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે. લેખકને બૌદ્ધ ધર્મમાં શ્રદ્ધા છે, પણ અંધશ્રદ્ધા નથી, એટલે એમણે જે લખ્યું છે તે વિવેચક દૃષ્ટિએ લખ્યું છે, ન મનાય એવી અદ્ભુત લોકકથાઓનો એમણે અનાદર પણ કર્યો છે. અને વિવેચકની ચાળણીએ ચાળી કાઢીને આ પુસ્તકમાં છુદ્ધચરિત, ધર્મ અને ‘સંઘ’ વિષે યોગ્ય હકીકતો એમણે આપી છે. બૌદ્ધ ધર્મ વિષે ઉચિત માહિતી મેળવવા માટે તો ગુજરાતી ભાષામાં આ એકલું જ પુસ્તક છે. બૌદ્ધ ધર્મના અનેક પારિભાષિક પાલી શબ્દો પુસ્તકમાં આવે છે, સૂચિમાં એ શબ્દોની સાથે તેના સંસ્કૃત સમરૂપ શબ્દ કે ગુજરાતી અર્થ આપ્યા હોત તો વાચકને બહુ જ લાભ થાત. શ્રી. કાલેલકરે પુસ્તકમાંની છબિઓનો પરિચય કરાવ્યો છે અને શ્રી. કિશોરલાલ મશરવાળાએ પુસ્તકનો ઉપોદ્ઘાત લખ્યો છે, એટલે વળી પુસ્તક વધારે ઉપયોગી બન્યું છે. જગતના ધર્મોનો અભ્યાસ કરનાર સૌએ આ પુસ્તક વાંચવું ધટે.

૬૧. લગ્નપ્રપંચ : લેખક-નરસિંહભાઈ ઇશ્વરભાઈ પટેલ; પૂરક અધ્યાયના લેખક-કિશોરલાલ ધ. મશરૂવાળા; બૃહદ્ ગ્રંથાવલિના આ દશમા પુસ્તકના પ્રકાશક-પ્રધાન કાર્યાલય, પારંસી અગિયારી સ્થાને, અમદાવાદ; પૃષ્ઠ ૪૫ + ૬૪૪, લેખકની જમિ, કિંમત દેશમાં રૂ. ૩-૮-૦ + ૦-૬-૦ ટપાલખર્ચ, પરદેશમાં શિ. ૬+૧ રજિ. ટપાલખર્ચ. માનવસમાજની શરૂઆતથી પુરુષે લગ્નને નામે સ્ત્રી ઉપર કેવો પ્રપંચ આદર્યો છે અને તે આજ મુઘીમાં કેવે રૂપે વિકસ્યો છે તેનો આ પુસ્તકમાં સવિસ્તર ઇતિહાસ છે અને એ પ્રપંચનું નિવારણ કરીને કેમ કલ્યાણજનન વર્તાવી શકાય તેની ચોજના પણ છે. પુસ્તક તો મેંજ લખેલું છે, એટલે તેનો વિશેષ પરિચય આપતાં મને સંકેત થાય, પણ જાણકિશોરલાલ મશરૂવાળા જેવા મુજરાતના સમર્થ વિચારકે પુસ્તકના લખેલા ઉપોદ્ધાતમાંથી એ પરિચેદ આપવા બસ થશે :

“લગ્નના વિષય પર આજે જુવાનોનાં ચિત્ત ચક્રોળે ચઢ્યાં છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય. તેમાં, યજ્ઞી, પશ્ચિમના કેટલાક વિચારકોએ આ જાળતમાં નવા નવા વિચારો ફેલાવ્યા છે, અને તેની અસર આપણા દેશનાં સ્ત્રીપુરુષો ઉપર પણ થઈ છે. એવા અનંક વિચારોથી ગૂંચવાયેલી ભુદ્ધિને સ્થિર અને નિશ્ચિત કરવાનો થી. નરસિંહભાઈએ પ્રયત્ન કર્યો છે. એમને આદેશ તો સ્ત્રી અને પુરુષ બને છે, પણ પુરુષવર્ગ ન સાંભળે તો એ સ્ત્રી તો પોતાના કલ્યાણાર્થે સાંભળેજ એવી એમની સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે આગ્રહભરી વિનંતિ છે. મુજરાતી સમાજમાં ગાંધીજી અને નરસિંહભાઈ કરતાં સ્ત્રીગતિને પોતાને માટે પુરુષોમાંથી વધારે શ્રેષ્ઠ વફોલો મળવાનો સંભવ ઓછો છે.”

“શ્રી. નરસિંહભાઈએ પુરુષો ન સાંભળે તો એ સ્ત્રીઓએ એમના આદેશોને સાંભળવા આગ્રહ કર્યો છે. એ વાચનમાંથી એમણે ઇચ્છેલું જળ સ્ત્રીઓમાં આવે એમ હું ઇચ્છું છું. પણ જે ન્યાયભુદ્ધિએ નરસિંહભાઈ જેવા પુરુષને સ્ત્રીગતિ પ્રત્યેના કર્તવ્ય અને એમને થયેલા અનેક અન્યાયો પ્રત્યે ખમત કર્યા છે તે ન્યાયભુદ્ધિ મને આશા છે કે, ઘણા પુરુષોમાં પણ ઉત્પન્ન થશે, અને આ પુસ્તકના પુરુષવાચકો એમાંથી સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે પ્રાયશ્ચિત્તની દૃષ્ટિએ જોતાં શીખશે, તથા તે અન્યાયોને કરતાં પોતે અટકી સમાજમાંથી દૂર કરાવવા તત્પર થશે. સવર્ણોનું, જેવું હરિજનન પ્રત્યે આ જમાનામાં એક પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે કર્તવ્ય ઉત્પન્ન થયું છે, તેવું પુરુષગતિનું સ્ત્રીગતિ પ્રત્યે પણ છે. શ્રી. નરસિંહભાઈ જેવા સ્ત્રીગતિના અનેક વફોલો પુરુષોમાં ઉત્પન્ન થાઓ, અને પુરુષગતિને શુદ્ધ કરો.”

ત્યારે આ પુસ્તક સમાજનાં સૌ નરનારી વાંચે એવી અપેક્ષા રાખું છું.

૬૨. રંગદેવનાં દુર્ગ [પૂર્વાર્ધ] : પૃષ્ઠ ૨૪ + ૧૩૫, જાગ્રિ ૫, કિંમત બે રૂપિયા. (૬૩) [ઉત્તરાર્ધ] : પૃષ્ઠ ૪૨૫, જાગ્રિ ૮, કિંમત ત્રણ રૂપિયા ; ગૂર્જર અંચમાળાના આ ચોથા અને પાંચમા પુસ્તકના લેખક - પ્રાણશંકર સોમેશ્વર જોશી. ગોરી પ્રજાઓ આમુરી સંસ્કૃતિવાળી પ્રજાઓ છે. દુનિયામાં ન્યાં ન્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં આક્રમણ કરી, ત્યાંની સમૃદ્ધિને ખૂંટવી લેઈ તેઓ મૂળ વતનીઓને સુલામી હાલતમાં ઢાલી મૂકે છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગએલા ગોરાઓએ પોતાની અત્યાર સુધીની ત્યાંની દિલચાલ ઉપરથી આ આમુરી સંસ્કૃતિનું જ પ્રદર્શન કર્યું છે. તેમણે મૂળ વતનીઓને દૂર જંગલના અંધ-કારમાં ધકેલી દીધા. ત્યાર પછી દક્ષિણ આફ્રિકાની ખેતી વગેરે દ્વારા ખીલવણી કરવા માટે હિંદમાંથી ગિરમિટ પ્રયાથી મજૂરો તેડાવ્યા. તેમની મદદથી દક્ષિણ આફ્રિકાનાં ખેતી અને ઉદ્યોગની ખીલવણી કરી. ગિરમિટમાંથી મુક્ત થયા પછી આ મજૂરો ત્યાં જ સ્વતંત્ર રીતે રહેવા લાગ્યા. ત્યાં વેપાર કરી કમાણી કરવા માટે બીજા સ્વતંત્ર હિંદીઓ પણ ત્યાં જઈને વસવાં લાગ્યા. પણ ગરજ સરી એટલે વૈદ વેરી. હિંદીઓની મદદની ગરજ સર્વા પછી હિંદીઓ દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસે અને કમાણી કરે એ ગોરાઓથી સહન થયું નહિ. એશિયાટીકા કે કાળી પ્રજાને નામે આ હિંદીઓને ત્યાંથી કાઢવા માટે તેમણે કાયદાઓ કરવા માંડ્યા. દક્ષિણ આફ્રિકા અને હિંદ એ એક જ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનાં અંગ છે. અને ભાંડુ ગણાય. દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓ હિંદીઓ વિરુદ્ધ આવી દિલચાલ ઉપાડે તેની ફરિયાદ હિંદીઓએ ખંનેની શિરછત્ર એવી બ્રિટિશ સરકારને કરી. પણ બ્રિટિશ સરકારની ચામડી પણ ગોરી છે, અને હિંદીની ચામડી તો કાળી છે. 'શિયાંજ તાણે સીમ ભણી' એ કહેવતનો અનુભવ હિંદીઓને થવા માંડ્યો. 'પરાધીનને સ્વપ્ને પણ સુખ ન હોય' એ સમજીને તેઓએ મ. ગાંધીજીની આગેવાની નીચે પોતાના હકને માટે સ્વતંત્ર રીતે જ સત્યાગ્રહસંગ્રામ માંડ્યો. એમને થોડો વિજય મળ્યો. પણ ત્યારથી તે આજ સુધી એક વા બીજે જહાને ત્યાંના ગોરાઓ હિંદીઓનો પગ ત્યાંથી કાઢવા મથી જ રહ્યા છે. એનો જ ઇતિહાસ આ બે પુસ્તકમાં છે.

પુસ્તકના પૂર્વાર્ધમાં દક્ષિણ આફ્રિકા, ત્યાંના વતનીઓ અને ત્યાં જઈને વસેલી જુદી જુદી પ્રજાઓની ભૌગોલિક અને સાંસ્કૃતિક સ્થિતિની વાત આવે છે. કેવળ ઉત્તરાર્ધ સમજવા માટે જ નહિ, પણ સ્વતંત્ર રીતે એ પુસ્તક જૂગોળના શિક્ષકોને ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે. અને ઉત્તરાર્ધમાં કાળી ચામડી વિરુદ્ધ ગોરી ચામડી, એ બંને વચ્ચે ચાલતા જીવનમરણના સંગ્રામનું વર્ણન

છે. આ વિષય ઉપર ગૂજરાતી ભાષામાં મ. ગાંધીજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહના ઇતિહાસ સિવાય બીજું પુસ્તક નથી. અને તેથી જ આ પુસ્તકને તેની સાથે સરખાવવાનું મન સ્વાભાવિક રીતે થાય છે., એ રીતે જોતાં આ પુસ્તકની ભાષા તેમાંના પ્રતિપાદિત વિષયને અનુરૂપ સંયમી અને ગૌરવશાળી હોતું તો વધારે માંડું થાત. પણ આ પુસ્તકની રચના એક સામાજિકમાં લેખકે આપેલ લેખમાળાને જ થોડા ફેરફાર સાથે ચૂંટી દેદને કરવામાં આવી છે એનું સ્મરણ થતાં ભાષાના આ દોષનું કારણ જણાઈ આવે છે. તેમ છતાં ઠેક ૧૮૬૦થી અત્યાર સુધીના રંગરોપના પ્રશ્નો આ ઇતિહાસ ગૂજરાતી ભાષામાં પહેલો જ છે. લેખકે મહેનત પણ સારી કરી છે. દિદમાતાનાં દેશદેશાન્તરમાં થતાં અપમાન, પરાધીનતાની બેડી તૂટ્યા વિના, દૂર થવાનાં નથી એનું સ્મરણ આ પુસ્તકને પાને પાને થાય છે. અને આશા ગાંધીજી છીએ કે ગૂજરાત આ પુસ્તક વાંચીને પરદેશમાં વસતાં પોતાનાં ભાંડુઓની વીતકકથા સંભળે.

ઉપરના બે પુસ્તકના પ્રકાશક: ગૂર્જર અંધરતન કાર્યાલય, ગાંધી રસ્તો, અમદાવાદ.

ગોવિંદરાવ ભાગવત

—*—

પ્રસંગકથા

અતિવૃષ્ટિ

આ વર્ષે મોમાસાની શરૂઆત જ ભયંકર થઈ છે. અનેક જગાએ આજ સુધીમાં તો આખા મોમાસાનો વરસાદ પડી ચૂક્યો છે. ગુજરાતની ઘણીખરી નદીઓમાં પૂર આવ્યાં, તેમણે અનેક ગામને કુપ્પાડી દીધાં, તેમાં અનેક ઘોર અને માણસ તણાઈ ગયાં. કેટલાંક માણસોને તો પોતાનાં ઘર ઉપર ચઢી જઈ જીવ બચાવવો પડ્યો. બહાર ગએલાં માણસોને, નદીનાં પૂર એકાએક ચઢી ગયાથી, ઝાડ ઉપર ચઢી જવું પડ્યું ને ત્યાં બે બે દિવસ બૂખે પેટે બેસી રહેવું પડ્યું. આ સ્થિતિમાં વાવેતરની શી અવદશ થઈ હશે એ તો સહેજે કલ્પી લેવાય એમ છે. જરાતર જોવામાં જ્યાં કર્પણ ખેંચાઈ ગયાં છે, ધણે સ્થળે તો ખેતરોનાં નદીએ તાણી આણેલી માટીના ચર ફરી વળ્યા છે. આજે ગુજરાતના ખેડૂતોમાં દાહાકાર વર્તી રહ્યો છે.

ગુજરાતમાં દુષ્કાળ

ત્યાં અતિવૃષ્ટિથી નદીઓનાં પૂર નથી ફરી વળ્યાં, ત્યાંય વરસાદ તો

અન્યાય! માટે જમીનમહેસૂલને આપત વેરાને ધોરણે લાવી દેવી જોઈએ. એથી રાજ્ય ચલાવવા પૂરતો પૈસો ન પેદા થાય તો રાજ્યનું ખર્ચ ઓછું કરવું ને આપતવેરા ઓછી પેદાશથી, જોઈએ તો રૂ. ૧૦૦૦ની કે તેથી મેં ઓછી પેદાશથી, શરૂ કરવો. એ સિવાય ખેડૂતની સ્થિતિ સુધરવાની નથી.

જમીનની વ્યવસ્થા

સત્યાગ્રહસંગ્રામમાં સરકારે જમ કરેલી જમીન જે તે ખેડૂતને પાછી આપાવી દેવી જોઈએ; જેમણે એ વેચાતી લીધી હશે, તે હવે એવા તો હડીલા નહિ જ રહે કે આજની મહાસલાવાદી સરકાર આગ્રહ કરે અને તેમણે આપેલી કિંમત તેમને પાછી મળે તોય તે જમીનો પાછી ન જ સોંપે. વળી જે જમીનદારો પોતાની જમીન ખેડૂતોને સાથે ખેડવા આપે છે, તે પાછી ક્યારે લેખ લેશે તેનો ખ્યાલ ખેડૂતને ન હોવાથી તે મહેનત ને પૈસો ખર્ચાને તે જમીનને સુધારી તેની પેદાશ વધારવામાં ધ્યાન આપતો નથી, જેવું ને જેટલું પાકે એવું ને એટલું પકવાને બેસી રહેવા તરફ તેની વૃત્તિ રહે છે. માટે દેશનું કૃષિધન વધારવું હોય તો કમમાં કમ ૨૫ વર્ષને પેટે ખેડૂતને જમીન સ્થાય એવો કાયદો ચલે જોઈએ; બેસકે બનેલી ઇચ્છાથી એ પટો અધવચ પણ ફેાકે થઈ શકે. યાદી આમાંય સાચી વાત તો એ કે રાજ્ય અને ખેડૂત વચ્ચેનો આળસુ જમીનદાર વર્ગ તો ઉડાવી જ દેવો થયે. ખેડે તેની જમીન, અને જમીનદારોએ કાંઈ ઉત્પાદક ધંધે લાગી જવું જોઈએ.

પડતર જમીનનો ઉપયોગ

વળી આજે વસતિના વધારાને પરિણામે જમીન એટલી બધી ટાંચી થઈ ગઈ છે કે ચરોતરમાં ખેડૂત દીઠ સરેરાશ ૧૧ વીધું પણ આવતું નથી; અને એટલી ટુંકી જમીનમાં એ લાભજનક ખેતી કરી પણ શી રીતે શકે? માટે તેને બહોળા જમીન મળવી જોઈએ. મુંબઈ સરકારના ચાલતા થઈ ગયેલા નાણાંપ્રધાન શ્રી. જમનાદાસ મહેતાએ તા. ૨૭:૫:૩૭ની સાંજે મુંબઈમાં 'કોમર્સ ટ્રેન્ડુએટ્સ એસોસિએશન'ના હોલમાં એક ભાષણ વાંચેલું, તેમાં જણાવેલું કે આ હવાકામાં, વાવેતર થઈ શકે એવી "૧ કરોડ અને ૮૪ લાખ એકર જમીન પડતર રહે છે. આ જમીનમાંથી સારો પાક એકદમ ઉત્પન્ન ન થાય એ માટે ગરીબ મજૂરોને એ જમીન વાવવા માટે આપવાની અમારી સૂચના છે. જોકે તેમાંની કેટલીક જમીન થોડોથોડો સારો પાક આપે એવી પણ હશે. જમીન પડતર રહેવાનું કારણ એ છે કે મોટાં શહેરોમાં ખેડૂતો મજૂરી કરવા આવી લાગ્યા છે, પણ હવે તેમને એ

જમીન મહેસૂલ માફ કરીને વાવવા માટે આપવામાં આવશે તો લગભગ ઇલાકાના ખેડૂતોનાં એ લાખ નિરાધાર કુટુંબોને કાયમને માટે કામ મળશે.” ચાલતા થનાર એ પ્રધાને જતાં જતાં પ્રમુખિય ચર્મ લેવા માટે ઉત્સાહમાં આવી દહેલી આ વાત સાચી હોય તો તપાસ કરીને એ પડતર જમીનો ઉપર જમીન વિનાના ખેડૂતોને લેઈ જઈ વસાવવા નોંધએ અને તેમને સહાયતા આપીને એ જમીનો આગાદ કરાવવી નોંધએ. અને ગામડાંમાંથી ખેડૂતો લાંબીને શહેરોનાં કારખાનાંમાં જાય છે એ એમણે દહેલી વાત તો સાચી જ છે. એમ ખેડૂતોને જેની મૂકી શાથી લાગવું પડે છે તેનાં કારણો શોધીને તે પણ નાખૂદ કરવાં નોંધએ.

અનાવૃષ્ટિનાં વર્ષોમાં

અને આજે વરસાદ તો એવો અનિયમિત થઈ ગયો છે કે કેટલાં વર્ષે અતિવૃષ્ટિ તો કેટલાં વર્ષે અનાવૃષ્ટિ. અનાવૃષ્ટિનાં વર્ષોમાં ખેડૂતને જેતી માટે પાણીની સગવડ થવી નોંધએ. સારા વર્ષમાં વરસાદનું કરોડો ખાંડી પાણી કાંસોમાં કે નદીઓમાં પડી દરિયામાં વહી જાય છે, તેને બદલે કાંસોની એવી યોજના કરવી ઘટે કે ત્યાં ત્યાં અનુકૂળ જગાઓ મળે ત્યાં ત્યાં એ પાણી વાળી દેઈ મોટાં તળાવમાં ભરી રાખવું ઘટે અને એ પાણી અનાવૃષ્ટિનાં વર્ષોમાં ખેડૂત જેતીને કામે વાપરે એવી યોજના કરવી ઘટે.

ગોધન અને ગોચર

આજે આપણું ગોધન પણ નાશ પામતું જાય છે. મોટરોએ ગાડાંને નકામાં કરવા માંડ્યાં છે ને તેથી પણ ગાયજળદનો નાશ થવા બેઠો છે. વળી આજે ખેડૂતની રિયલિટી એવી નિર્ધન થઈ ગઈ છે કે તેમને પૂરું ખવરાવી પણ શકતો નથી. વળી આપણું ગોચરોનો નાશ થતો જાય છે. દૂર ધનવાનો ગોચર ખરીદીને ભાગે છે ને લોભી સરકાર એ ધનવાનોને ગોચર વેચે છે. પણ વળી છે તે ગોચર પણ ગોચર રહ્યાં નથી, ખરાબા થઈ ગયાં છે, જાંખરાં ને જાવળી તેમાં ઊગી નીકળે છે; સરકાર એ જાવળીમાંથી પેદાશ કરે છે ને દેરને તેમાં ચરવાનું કંઈ રહ્યું નથી. સોજ પડે નિસાસા નાખતાં દેર પાછાં ઘેર આવી નિર્ધન ખેડૂતને ખીસે જંધાય છે. સરકારે અને ખેડૂતોએ સહકાર કરીને એ ગોચર આગાદ કરવાં નોંધએ, તેમાંનાં જાંખરાંનો ન જાવળીનો નાશ કરી નાખવો, આખા ગોચરને ખેડી નાખવું અને તેમાં સારા ઘાસનાં ખીજ લાવી વેરવાં ઘટે. આ વિના દેશના ગોધનનો ઉદ્ધાર નથી.

ખેડૂતનાં દેવાં

પણ દરિયાના ઊંડા કૂવામાં સડતા ખેડૂતને તારવા માટે તેના ઉપરનાં

‘જ્યોતિઃસંઘ’ અને ‘વિકાસગૃહ’

અને અત્યારે સ્ત્રીવર્ગની તો પુરુષવર્ગે અત્યંત ખૂરી દશા કરી મૂકી છે, તેમના ઉદ્ધારના પણ રાજ્યે ઉપાય લેવા જોઈશે. પણ રાજ્યની સામે મોં વિકાસીને જેસી રહે આપણું નહિ વળે એ કેટલીક જેનો સમજી ગઈ છે. અમદાવાદમાં સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર માટે જેન મૃદુલાએને જ્યોતિઃસંઘની સ્થાપના કરી છે, જેનોની ઉન્નતિને માટે તે અનેક યોજનાઓએ કામ કરી રહ્યાં છે. જેન પુષ્પાવતીની સદાચત્રાથી ‘વિકાસગૃહ’માં જેનોને આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય મળે એવી કૃપાવર્ણી આપે છે અને જેનો લાભ કેટલીક વિધવા અને ત્યક્તા જેનો પણ લે છે. આ અંકની સરચાતમાંજ ‘વિકાસગૃહ’ની યોજના આપેલી છે, એ જાને જેનો સ્ત્રીમતિ ઉપર અને તેથી પુરુષમતિ, એટલે સમસ્ત સમાજ ઉપર ઉપકાર કરી રહ્યાં છે. એમને પોતાનાં કાર્યમાં પૈસાની જે તાણ પડી રહી છે તે સમાજે પૂરી પાડવી જોઈએ, ‘એ ધનના ધણી ધર્મ તમારો.’

ખાંધલીમાં પ્રેતભોજનની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ

માતર તાલુકાના ખાંધલી ગામમાં યુવકમંડળ છે. ત્યાંના એક યુવક અંબાલાલ ધર્મદાસ પટેલે પ્રેતભોજન ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધેલી. ગયા જેઠ માસમાં તેમના પિતા ગુજરી ગયા. પિતા પાછળ પ્રેતભોજન જમાડવાની ભાઈ અંબાલાલને ઇચ્છા નહોતી, પણ ગામના મોદકપ્રિય લોકો લાડવા જમવાનો આવેલો આવો લાગ છોડે એવા નહોતા. તેમણે ભાઈ અંબાલાલની મશ્કરીઓ કરીને અને સમજાવીને ગામના ત્રણ ભાઈ જમાડવાની તેમની પાસે હા પડાવી. આ ખબર સાંભળતાંજ ગામનું યુવકમંડળ જીજ્ઞાસુ! મંત્રી ભાઈ તળગભાઈ ધોરીભાઈએ, એક આગેવાન સુધારક ભાઈ આરાભાઈ મરઘાભાઈએ અને માતર તાલુકા સમિતિના મંત્રી ભાઈ માધવલાલ શાહે આ પ્રેતભોજન વિરુદ્ધ પ્રચંડ વિરોધ કર્યો, છતાં પણ પ્રતિજ્ઞાભંગ કરવા નીકળેલા ભાઈ અંબાલાલ ડગ્યા નહિ. આથી એક યુવક ભાઈ આરાભાઈ કુલાભાઈએ અને ખીખ છ સાત યુવકોએ તથા વિદ્યાર્થીઓએ ચાર દિવસના ઉપવાસ કર્યો, છતાં ભાઈ અંબાલાલ ડગ્યા નહિ અને પ્રેતભોજન જમાડ્યુંજ. વધારે દૂર વસ્તુસ્થિતિ તો એ યદ્ય કે જે મકાનને મેડે પેલા ઉપવાસી હતા, તેજ મકાનમાં નિધુર મોદકપ્રિય લોકોએ લાડુ ઉડાવ્યા. છતાં એ ઉપવાસની અસર ગામમાં એવી થઈ છે કે વખતે હવે ગામમાં બારમું નહિજ થાય. આવા નિધુર મોદકપ્રિય લોકો ખોટાં ખર્ચ કરીને ભિખારી થઈ ગયે તો તેમને સ્વદેશી સરકાર પણ શી રીતે તારે?

શ્રી વિદ્યલ કન્યાકેળવણી મંડળ.

મંડળ સમાચાર: દરબારશ્રી જોપાળદાસ દેસાઈ રંગૂન તરફ ફંડ માટે જવાના હતા, પણ રાષ્ટ્રપતિ તે તરફ ગયા અને તેમને થેલી અર્પણ કરવા સારું ત્યાં ઉધરાણું કરવામાં આવ્યું, તેથી ત્યાંના સ્થાનિક લાખચોની સૂચનાથી ત્યાં જવાનું હાલ બંધ રાખ્યું છે. લગ્નોની ધમાલને લીધે ચરોતરમાં પણ ફરવાનું બંધ રાખવું પડેલું. હવે તેઓ નડીઆદમાં ફરશે અને પછી ચરોતરનાં ગામોમાં જશે. બેએક માસ પછી નાગપુર, કલકત્તા વગેરે રથજોળે જવા તેઓ નીકળી શકશે એમ લાગે છે.

શ્રી ગૂજરાત વ્યાયાગ પ્રચારક મંડળ તરફથી વિદ્યાલયમાં શ્રીભમ વ્યાયામ વર્ગ તા. ૫:૫:૩૭થી ૫:૬:૩૭ સુધી ચાલ્યો હતો. આ વર્ગને અગે ડૉ. અંદુલાલ, શ્રી. છોટલાલ પુરાણી, શ્રી. ગાપાસાલ વૈદ્ય, શ્રી. જીવણલાલ દિવાન, તથા મુખ્યમંત્રીના ધારાસભાના મહાસભા પક્ષના નેતા અને હવે મુખ્ય પ્રધાન શ્રી. બાલાસાહેબ જેર વગેરે વિદ્યાલયમાં આવ્યા હતા.

વિદ્યાલય સમાચાર: શ્રીભાની જનઓ પૂરી થયે તા. ૧૫:૬:૩૭થી વિદ્યાલય ચાલુ થઈ ગયું છે. કન્યાવિદ્યાલયમાં ૧૭૮ની સંખ્યા થઈ છે. પહેલી ઈણીમાં બાવન અને બીજીમાં બેતાળીસ વિદ્યાર્થીનીઓ થઈ છે તેથી તે દરેકના બે બે લાગ કર્યા છે, એટલે કુલ વર્ગ સાતને બદલે નવ થયા છે. હવે ઉદ્યોગ શિક્ષક અસગ રેકિલા હોનાથી ઉપલી ઈણીઓનું સીવણકામ વધારે સારું થશે તેમજ આગળ ઉપર રંગકામ તથા જાપકામ પણ દાખલ કરી શકાશે.

ત્રીજી અને તેથી ઉપરની ઈણીઓ 'ડોહટન' યોજનાથી કામ કરતી થઈ ગઈ છે.

બે શિક્ષિકાઓનો વધારો અત્યાર સુધીમાં થઈ શક્યો છે, અને બીજી ત્રણ શિક્ષિકાઓ આવવાનો સંભવ છે. એટલે હાલ સાત શિક્ષિકાઓ અને પાંચ શિક્ષકો છે, અને બીજી ત્રણ બેનો આવે તો દસ શિક્ષિકાઓ અને પાંચ શિક્ષકો મળી શિક્ષકગણ પંદર જણનો થશે.

છાત્રાલયમાં સંખ્યા ૧૩૧ની થઈ છે, તેથી જધા વર્ગો છાત્રાલયમાં બેસાડી શકાતા નથી. એ કારણે પડોશમાં હમણાંજ તૈયાર થયેલું શ્રી. નારણલાલ નરસિંહભાઈ દેસાઈનું મકાન વાપરવા લીધું છે. શ્રી નારણલાલએ અનેક અડચણો વેંકીને પણ એ મકાન વગર ભાડે એક વર્ષ માટે વાપરવા આપ્યું છે, તે બદલ તેમનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો જોઈએ છે.

સભાસદ લવાજમના

શ્રી. કાશીભાઈ હરિભાઈ પટેલ, નડિયાદ, લાલ દિલ્હી રૂા. ૪૦૦-૦-૦

વાર્ષિક લવાજમના

શ્રી. રણછોડલાલ સુનીલાલ શાહ, નડિયાદ, ૧૯૩૬-૩૭ના રૂા. ૧૨-૦-૦

,, ગોવર્ધનભાઈ બાપુભાઈ પટેલ, આણંદ, ૧૯૩૭-૩૮ના ,, ૧૨-૦-૦

,, સુનીલાલ મળભાઈ પટેલ, નડિયાદ ,, ,, ૧૨-૦-૦

,, સુનીલાલ રમણલાલ સરૈયા, ,, ,, ૧૨-૦-૦

,, જીવાભાઈ રેવાભાઈ પટેલ, અમદાવાદ, ૧૯૩૭-૩૮-૩૯ના ,, ૨૪-૦-૦

,, પ્રભુદાસ ભીખાભાઈ રાવ, લક્ષ્મણપુરા, ૧૯૩૭-૩૮ના ,, ૧૨-૦-૦

,, વરગંગ વિદ્યાગ, દુર્ગ, સી. પી. ,, ૧૨-૦-૦

૪૯૬-૦-૦

મેટ તરીકે

શ્રી. છોટાભાઈ સામળભાઈ અમીન, વડોદરા, નારતા માટે ૨૫-૦-૦

,, મૌભાગ્યચંદ્ર શાહ, અગાસ ૧૦-૦-૦

,, છોટાભાઈ પટેલ, અગાસ ૨-૦-૦

૩૭-૦-૦

ઉપરાન્ત નડીઆદની આઠોદરાં સાતિના બાપાગમદિર તરફથી ૪૦ મગદળા અને ૨ બનેટી મેટ મળ્યાં છે, નરસંગના શ્રી. વેણીભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ તરફથી સાડાદશ રૂપિયાના ફળઝાડના રોપા મેટ મળ્યા છે તથા નડીઆદના શ્રી. સુનીલાલ જોધાભાઈએ 'રામસહસ્રનામમાળા'ની પુસ્તિકાઓ વિદ્યાર્થીનીઓને વહેંચી છે.

શ્રી અરેતર એજ્યુકેશન સોસાયટી મારફતે

મૌ. ચમળાબા ગોવિન્દભાઈ દેસાઈ કન્યાકેળવણી

ઉત્તેજન ફંડનું બાજ ૨૪-૬-૦

સ્વ. હરખાબા રમારકફંડનું બાજ ૪૫-૦-૦

શ્રી. સૂરજભેન કન્યાકેળવણી ફંડનું બાજ ૧૫-૧-૩

૮૪-૭-૩

કુલ રકમ રૂા. ૬૧૯-૭-૩

વિઠ્ઠલ કન્યાકેળવણી મંડળ, રાવજીભાઈ મણિભાઈ પટેલ,

નડીઆદ, તા. ૧ : ૮ : '૩૭ દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ,

આ પત્રિકા આણંદ અરેતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મધુરભાઈ પટેલે

શ્રી. દેસાઈભાઈ નાથાભાઈ પટેલ માટે છાપી, તા. ૧ : ૮ : '૩૭

૧૯૯૩

卐

ભાદરવો

卐

પાટીદાર

卐

વર્ષ ૧૪

卐

અંક ૧૧

અતિભાદર

જમીનમહેસૂલની માસી માટે અને મહેસૂલની આંકણીમાં ઘટાડા માટે સરકારે અંદાજપત્રમાં, પાંચ પાંચ લાખ રૂપિયા કાઢ્યા છે તેનો બહુ વિવેકપૂર્વક ત્રિનિમય કરવો જોઈશે. દાંડ ખેડૂત પોતાની લાગવમથી ખાટી ન જાય અને ગરીબે ખેડૂત તે કારણે માર્યો ન જાય એ ખાસ જોવું જોઈશે. વળી દર વર્ષે આવી મહેસૂલ માફી આપ્યાથી ખેડૂત સ્વાશ્રય છોડી માસીની લાલચમાં સપડાય તેવી ટેવ વાળો ન થાય એ પણ જોવું પડશે. કારણકે મફતનું મળે તો વિનાશ્રમ તેવું લેવાની સૌને લાલસા થાય એ માનવસ્વભાવની નિર્બળતા સચરાચર છે. પણ અતિમ દષ્ટિ તો એજ રાખવી જોઈશે કે જેતીના પાક ને તેથી ખેડૂતની પેદાશ ખૂબ વધે. એથી આજની જમીનમહેસૂલ એને ભારે નહિ પડે, એટલું જ નહિ પણ વધારે આપવા પણ તત્પર થશે. આમ દેશનું ખેડૂતધન સમૃદ્ધ થશે તો દેશ જરૂર આગાદ થશે.

~

~

~

તત્ત્વી: નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ

‘પાટીદાર’ મંદિર, આણંદ

વાર્ષિક લવાજમ: દેશમાં જે રૂપિયા, પરદેશમાં ચાર શિલિંગ છુટક નકલના ત્રણ આના.

આણંદ ચરોતર પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં મોતીભાઈ મેથુરભાઈ પટેલે છાપ્યું અ
જીજ્ઞા નરસિંહભાઈ પટેલે. આણંદમાં પ્રકટ કર્યું. તા. ૫:૯:૩૭

પાટીદાર

અતિષ્ઠત જામત પ્રાપ્ય વરાન્નિવોધત ।

ધુરસ્ય ધારા નિશિતા દુરત્યયા દુર્ગમ્પથસ્તત્ કવયો વદન્તિ ॥

સં. ૧૯૯૩

વર્ષ ૧૪

આણંદ

{ ભાદરવો
અંક ૧૧

લાગણીનો પ્રશ્ન

લાગણીનો પ્રશ્ન કેટલો નાજુક છે! હૃદયને સાચું લાગણું ફાઇ પણ કાર્ય કુટુંબની કે સમાજની પરંપરાગત રૂઢિની ઉપરવટ યદ્યપે કરવાનો પ્રસંગ આવશે કે તરતજ લાગણીનો પ્રશ્ન પણ આગળ આવીને ઊભો રહેશે. કહીંક માતાનું મન તો કહીંક પિતાનું મન, કહીંક ભાઈનું તો કહીંક બેનનું મન, કહીંક કાકાકાકીનું તો કહીંક વડીલોનું મન અને કહીંક પત્નીનું તો કહીંક પુત્રપુત્રીઓનું મન ફુલાવવાનું અનિવાર્ય થઈ પડે છે. ધણી વખત તેમનાં મન ફુલાવવા કરતાં પોતાનું જ મન ફુલાવેને હૃદયની વિરુદ્ધ જે તે શુભ કાર્ય પડતું મૂકવું પડે છે અથવા તો અનિષ્ટ કાર્ય યવા દેવું પડે છે. આર્યસમાજ હોય કે ગાંધીવાદી હોય, જેલમાં જઈ આવેલો હોય કે લાડીમાર ખાઈને રીદો થયેલો હોય, નાહર સરયાનો કાર્યકર્તા હોય કે કેળવણીકાર હોય, આ કસોટીમાંથી ઘણાને પસાર થવું પડતું છે અને લગભગ બધાય પોતાના આત્મજનોની લાગણીને આગળ કરીને શુભ કાર્યની આમ્રહ પડતો મૂકે છે; લોકાત્તર હોવા છતાં તે લોકપ્રિય બને છે અને કહીંક હૃદયુત પણ થાય છે. તે પોતાની નજાણા સ્વીકારી લે છે તો તો હીકજ છે; નહિ તો તેને એક પછી એક, એમ અનેક જુદા અને અગોચર ગત્યાવની પરંપરા ખડકની પડે છે!

પણ આ લાગણીનો પ્રશ્નજ ઉત્પન્ન ન થાય અને તોજ સુધારો થઈ શકે એમ નથી. ખરે જોતાં લાગણીનો પ્રશ્ન ઊભો થતાં આવી પડતી નાજુક પરિસ્થિતિ એજ જીવનની ખરી કસોટી છે. લાગણીના પ્રશ્નમાંથી તો ભગવદ્-ગીતાનો જન્મ થયો અને તેમાં કર્તવ્યકર્તવ્યનો સૂક્ષ્મપણે વિચાર થયો. એની સાથે આપણા પ્રશ્નોનો જરાજરા મેળ બેસે તેમ નથી. જાણલગન, વૃદ્ધ-

લગ્ન, પ્રેતભોજન, વહેમ તથા અંધશ્રદ્ધાને પોષતી ધાર્મિક રૂઢિઓ (બળીઆ બાપજી, દોગા, ધાગા, વગેરે) અને સમાજના અનેક કુરિયાનોમાં રૂઢિની ઉપરવટ થઇને વર્તવાની જરૂર છે એમ તો ઘણા યુવકો સ્વીકારશે. એથી ઊલટું પાશ્ચાત્ય જીવનના અતિરેક સામે માથાપનો પોકાર પણ અયોગ્ય નથી. સંતાનને જળવળીથી પણ કાણુમાં રાખવાની જરૂર પડે છે. સીનેમાનો શોખ, ફક્કડ કપડાં પહેરીને લટાર મારવાની અને સાથે મ્હા, લગ્નિયાં કે આઇસ ક્રીમ ખાવાની ટેવ અને એવી જ અનેક ટેવ, મોટાં શહેરો ખાદ કરીએ તો, ગામડાંનાં ક્યાં માથાપ સદન કરશે?

આમ શુભની સામે અશુભનો અને અશુભની સામે શુભનો ઝઘડો અને તેને અંગે લાગણી દુલવવાનો પ્રશ્ન રહેવાનોજ. ખરી વાત એ છે કે આ લાગણીથી ગભરાતાં, વ્યાકુલ થતાં, સિદ્ધાન્તને આંચ ન આવે તે જોવાનું છે. પણ આજના સંક્રાન્તિ કાળમાં એ રહેવાનું જ. ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં તો દમેશાં એમ થવાનું. યુવકો વડીલોની કે પત્નીની લાગણીને વશ થઇ સિદ્ધાન્ત છોડી દે છે. વડીલો સંતાન તરફના વાતસલ્યના અતિરેકથી, પુત્રનાજ અદ્વિત તરફ ખેંચી જતા વધારે પડતા વહાલથી, કીક ન લાગતી વસ્તુઓ માટે પણ અગવડ કરી આપે છે.

આ કથનના સમર્થન માટે દાખલાઓ શોધવા જવા પડે તેમ નથી. આજના એક જનશ્રીતા કેળવણીકારે લાગણીના આવાજ પ્રશ્નથી નજળાઇ બતાવી પિતાની પાછળ ખારમું ક્યું' હતું. અલખત વિદ્યાર્થીઓ આગળ તેમણે ખચાવ કર્યો હતો કે ખારમું તો મારે નહોતકે કરવું પડ્યું, પણ મેં પોતે ખારમાના સ્પર્શ પણ કર્યો નથી! 'પાટીદાર'માં લાંબા વખત સુધી વિધવા-વિવાદ અને બીજા વિષયો ઉપર લેખ આપ્યા પછી એક આફ્રિકાવાસી ભાઇએ પોતે વિધુર થતાં ગુપ્ત્યુપ કુમારી કન્યા સાથે લગ્ન કરી લીધાં અને લેખ લખવાના છોડી દીધા! એક જાહેર કાર્યકર્તાએ પરદાથી દૂષિત થએલા ભાઇના લગ્નમાં વિરોધ કર્યો, પણ કંઈ ન વળ્યું ત્યારે લાગણીના પ્રશ્નથી મૂંઝાઇ તે લગ્નમાં સંપૂર્ણ ભાગ લીધા અને ખચાવમાં જાહેર ક્યું' કે 'એકલે હાથે શું થાય?' રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠમાં કેળવાએલા અને સત્તાગ્રહની ઊવણીઓમાં મોખરે જોભેલા અનેક યુવકો પણ લાગણીના પ્રશ્ન વખતે છેક પાછળ પડી ગયા છે, કેટલાક તો ફરીથી આગળ આવ્યાજ નથી.

પણ આ લેખ કાઢતી નજળાઇની સહેલી ઠેકડી કંદવા માટે નથી લખાયો. લાગણીનો પ્રશ્ન અતિવિકટ અને ગંભીર છે એની કાઢતી ના પડાય તેમ નથી.

દંડાપૂર્વક જુદે જુદે સમયે વિવિધ વેપ જાહેરના સમયસાધુઓ માટે અને કંઈ કહેવાનું નથી; પરંતુ જેઓની નિષ્ઠા શુભ હોય છે, સિદ્ધાન્તને અંચલ રાખવાની ઉમેદ હોય છે અને ગાંધી પ્રસંગની જ રસોડીએ જે ચઢ્યાં નથી હોતા તેઓને માટે આ લખાણ છે. જેઓ પ્રસંગ વળતે કસોડીમાંથી પાર બીરરી શક્યા નથી, પણ પોતાની નળગાદી સમજીને સ્વીકારે છે અને વિશેષ દઢતા કેળવવા પ્રયત્ન કરે છે તેમને માટે પણ આ લખાણ છે. લેખક પોતે પણ આ જ વર્ગનો છે. લાગણીના પ્રશ્નના અનિશ્ચય દુઃખદાયી અનુભવોમાંથી જ આ લેખનો જન્મ થયો છે.

કોઈ પણ સિદ્ધાન્તવાદી યુવકની સામે લાગણીનો પ્રશ્ન ડગલે ને પગલે આવીને બેસે રહેશે. આથી રાજના કંકામને ટાળવા માટે પણ તેણે સિદ્ધાન્તને હળવો કર્યો પડે છે. 'જારમુ જમવા નથી જવું' - વડીલો નભાવી લેશે. 'લાગુ અયોગ્ય છે, જનમાં નથી જવું' - વડીલોને એમાં કાંઈ વાંધો નથી. પણ 'જારમુ કરવાનું જ છે, આદ્ય કરવા પાટલે બેસ,' અથવા 'દંડ ભરીને નાના લાઈનું જાળસૂત્ર કરવાનું છે, જનમાં આગળ ચા' - આવા હુકમો છૂટે ત્યારે યુવક વિભાસણમાં પડે છે. શું કરે? દેડભંગીને આડકત્રીને આપ્યો હશે તો વડીલોને એમાં કદાચ કાંઈ વાંધો નહિ હોય, પણ 'અંત્યજ વિદ્યાર્થી' - મિત્રને સાથે બેસાડી જમવું છે' - આંવા આમદ કોઈ યુવક કરે કે વડીલોનાં મન હુલાવાનાં જ. શું કરે? પુત્રીનો જન્મ થયો. પતિની ઇચ્છા છે કે તેનાં નાકકાન વીંધાવવાં નહિ, ખીજી જાજુ પત્નીનો આમદ છે કે વીંધાવવાં જ. આમ છતાં આનો ઉકેલ તો સરજાતાથી આવી જાય. પરંતુ સંતાનને ઓરી નીકળી છે અથવા 'વાવરું'નું થયું છે અને પત્નીએ મનમાં જ અનેક બાધાઓ રાખી છે. બાધા કરતાં માટે આશાપુરી, અંજાજ કે એવી કોઈ કહેવાતી માતાને કે જળીઆ જાપજીને રચાનકે જવાનું હોય, પતિ એવું કંઈ ન માનવો હોય તોય એનામાં લાગ્યે જ ના પાડવા જેટલી દિમ્ભત હોય છે. શું કરે? પુત્ર કે પુત્રી વાળનાં ઝુલકાં રાખે છે, વડીલો ટકટક કરે છે, પણ જવા દે છે. પરંતુ પુત્ર હોટેલમાં ખમણ્યોડાકાં અને એવું એવું ખાતાં શીખ્યો છે અથવા પુત્રી હોટેલમાં સાથે વધારા પડતી છૂટ લે છે; વડીલોની લાગણી અંતિશય દુખાય છે, પણ હવે સંતાનને વારે છે તો કંકાસ થાય છે, અપમાન પણ થાય છે. શું કરે?

અને આમ આ પ્રશ્ન આજે દરેકને મૂંઝવી રહ્યો છે. આનો કોઈ હળવો માર્ગ હોઈ શકે ખરો? ના, હળવો માર્ગ એટલે સિદ્ધાન્તનો દ્રોહ, આદર્શની

અવદશા. શંકાસ્પદ સપાસોની અહીં વાત નથી. એમાં બૂલ થશે તો તે સૂઘરશે. પરંતુ સમાજની આર્થિક નબળાઈ વધારતાં ઝાતિભોજનો, સમાજને હીણ બનાવતાં ગાળલગ્ન વૃદ્ધલગ્ન વગેરે, સમાજનો આત્મા હણુતાં બળાત્કારે વૈધવ્ય, વાંદાપણું વગેરે અને અજ્ઞાનની અધારી ગુફાઓમાં ધકેલતાં દોરા, ધાગા, ગાધા, આખડી વગેરે અનેક પ્રચલિત રૂઢિઓની અમિતતા માટે એમત છે જ નહિ અને તેનો વિરોધ કરવામાં પોતાના વિચારોની સત્યતા માટે શંકાને સ્થાન નથી. શંકાસ્પદ સપાસોમાં કોઈની રાજાહ લેવા ચૂકવું નહિ. મોટામાં મોટું અને સાચું પ્રમાણ અંતઃકરણના અવાજને જ ગણવું. હૃદયમાં ચાલતા યુદ્ધનું પ્રથમ સમાધાન કરી લેઈ સ્થિરનિશ્ચય થવું. પછી બદ્ધિ અને હૃદયના સંપૂર્ણ સહકારથી પોતાના વિરોધને દૃઢ બનાવી આત્માના સમગ્ર સામર્થ્યથી અનિષ્ટનો પ્રતિકાર કરવા તત્પર થવું. અત્યંત નમ્રતાથી અને વિવેકથી પણ બને એટલી સચોટ દલીલોથી સમગ્રવ્યાપ્ત પ્રયાન કરવું. વિવેકશુદ્ધિથી સમાધાન માટે મદદ તત્પર રહેવું. આમ છતાં સફળતા ન મળે તો જ્યાં પોતાની સત્તાની વાત હોય ત્યાં પોતાને અમંમત એવું એ કાર્ય કાંઈ પણ ભોગે થવા ન દેવું. જ્યાં પોતે સમીર હોય કે વાત સત્તાની બદાર હોય ત્યાં શક્તિ પ્રમાણે વર્તવું. કાં તો જે તે અનિષ્ટ કાર્ય અટકાવવા સવિનય ખંડ કરવું અને એમાં આત્મ-બલિદાન મુધીની તૈયારી રાખવી અથવા તો મન, વચન, કર્મથી એ અનિષ્ટ કાર્યમાં ભાગ ન લેવા. પોતાનું સાદ્ય એ કાર્યમાં નાં રહે એટલા માટે જરૂર પડે તો તાત્કાલિક સ્થાનાન્તર કરવું. પરંતુ કોઈ રીતે સહકાર આપી દૂષિત થવું નહિ. આવી રીતે કરેલું સ્થાનાન્તર કાયરતા નથી; નબળાઈ તો બીજાને માર્ગ લેનારે પ્રથમથી જ સ્વીકારવી જોઈએ. આત્મબલિદાનમાં પણ વિવેકની જરૂર છે, બધા પ્રસંગો એટલી હદે લેઈ જવા જેવા હોતા નથી.

આ પ્રમાણે વર્તવું સહેલું નથી તે તો આપણે આગળ જોયું છે. પત્નીની કે માતાપિતાની લાગણી દુખાય એ દશ્ય હૃદયદ્રાવક હોય છે. કેટલાક માતા-પિતાની લાગણીઓને સહેલાઈથી દુલવી શકે છે, પણ પત્નીની લાગણીને દુલવી શકતા નથી; ત્યારે બીજા કેટલાક પત્નીની લાગણીને દુલવી શકે છે, પણ માતાપિતાની લાગણીઓને દુલવી શકતા નથી. આમ થવું ન ધટે. અનિષ્ટના વિરોધ માટે સૌને સરખાં ગણવાં જોઈએ. આહે પત્ની, આહે માઆપ, સૌની સામે એક જ નીતિ ગ્રહણ કરવી જોઈએ. એકને દુલવી બીજાની સામે આંખ-મીઆમણાં કરવાં એ કેવળ અન્યાય છે. માઆપની રૂઢિપૂજકતાને અને એવા જ વાતાવરણમાં બેઠેલી પત્નીની અજ્ઞાનતાને છતાં દુખે છે. ભલાભલા કેળવાએલા

યુવકો (વકીલો, દાકતરો, બેરિસ્ટરો, પ્રોફેસરો, લેખકો, સાક્ષરો અને સુધારકો) પણ પોતાની પત્નીને દોરાધાગા અને બાધાઆબડી જેવા વહેમોને પોષતાં રાખી શક્યા નથી. ઘણી વખત તો પત્નીને આ અધોર અજ્ઞાનમાંથી તારવી એ, માથાપતે સમગ્રવી સેવા કરતાં પણ અધરું છે. અને આનું નામજ વિચારનાં કળેડાં. કેટલાયે યુવકોનાં જીવન આ રીતિમાં અસહ્ય બનતાં હશે! આનો ઉકેલ તો સાચી સ્ત્રીજીવણી જ લાગી શકે.

જતાં લાગણીના પ્રશ્ન માટે આટલું જ સ નથી. જ્યાં મદાને માટે હૃદય લાગવાનો સવાલ હોય કે સામે પક્ષે આત્મહત્યા થતી હોય તો કેમ વર્તવું? શું આપે દુઃખદ પ્રસંગે સિદ્ધાન્તને ઊંચે મૂકવાં? એક આફ્રિકાવાસી પિતાએ પોતાની પુત્રીનું વેવિશાળ શોધવા માટે ગહુ પ્રયત્ન કર્યો. બે વર્ષ એમ જ પીતી ગયાં! કન્યાના દાદા પોતાની મર્ગદાઓ બતાવે : અમુક અમુક ગામ, એમાં અમુક જ ખડકો અને એમાં જ અમુક જ ઘર હોય તો ફીક, નહિ તો કન્યા ભેલે મોટી થાય. કન્યાના પિતા હતા તો ઉદાગરાદી, પણ શું કરે? નિરુપાય. અતે યાજાને તેમણે એક સરસ જગ્યા મેળવી, પણ ત્યારે એ કુળ સહેજ ઊતરવું હતું એટલે કન્યાના દાદાએ (એમને મન તો આસમાન જમીનનો ફેર ફરો) આમરણ ઉપવાસ આદર્શ. જતાં કન્યાના પિતા દિમિત રાખી આગળ વધ્યા અને લગ્ન બહારગામ ગોઠવ્યું, ત્યારે વરપક્ષે ના પાડી. વરપક્ષને એમ હતું કે અમે બધા વાજતે ગાજતે કન્યાના ગામમાં જ કન્યાના માંડવે જઈએ, જેથી અમુક ઘરની કન્યા મળી એમ કાંકે રાખી ચકાચ! અફસોસ, આમ આ વેવિશાળ ન થયું તે નજ થયું. બોગ બિચારી કન્યાના! બીજા એક કન્યાના પિતાને એવી જ ધમકી મળી હતી એટલે એમણે નગર તો બધું માંડી વાળ્યું, પણ પ્રછીથી લગ્ન આફ્રિકામાં લીધાં. ખરે, લગ્ન થઈ ગયાં અને પછી તો કાઠએ આપધાન કરવા જેટલો જીવને અગામણો ન કર્યો!

સામાન્ય રીતે આપા પ્રસંગોમાં માણસ આમ વિચાર કરે છે : ‘બધા કંઈ ગાંધીજી થઈ શકે નહિ. જારમું ન કરવાની સંમતિ આપવા સુધી વૃદ્ધ વડીલોનો જીવ ચાલતો નથી (અથવા તો ઉપર કહ્યા તેવે કાઠ પ્રસંગે આપધાતની ધૂમકી આપે છે), તો લલે એમની ઇચ્છા પ્રમાણે થાય.’ આમ જ પત્નીને બાધા-આબડી કરવા દેવી પડે છે, અને વિધુર થતાં વિધવાવિવાદનો વિચાર પડતો મૂકવો પડે છે. કેટલાયે આમ દોષને પાત્ર થયા છે. વળી આથી ઊલટું વર્તનારના જીવનમાં આપજનોનાં હૃદય લગ્ન થયાના દાખલા પણ બન્યા છે.

આ અત્યંત નાનુકે પરિસ્થિતિ હોવા છતાં એનો ઉપાય આગળ વર્ણવ્યો

તેજ એક છે. શુભ નિષ્ઠા હશે તો ભગ્ન હૃદય પુનઃ રસાળાં થશે, જે રહેશે તે અપવાદરૂપ રહેશે.

જધાના જીવનમાં આવા પ્રસંગો આવતા નથી. ઘણાને માટે તો એ કેવળ જહાનુ'જ હોય છે. ત્યાં આમ હોય ત્યાં દંભ ખુલ્લો કરવો જોઈએ.

લાગણીનો આ અતિ નાજુક પ્રશ્ન સમાજની પ્રગતિમાં ગંભીર નુકસાન પહોંચાડી રહ્યો છે. આજે ત્યારે આપણે સામાજિક ઉત્કર્ષ માટે ધીરો પગલાં ભરીએ છીએ ત્યારે તેને વધુ વેગ આપવા સુવક્ષા વિવેકબુદ્ધિ વર્તે એમ ઇચ્છીએ.

દારેસલામ, પૂર્વ આફ્રિકા

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

આડે લાકડે આડો વેહ

જે સમાજ સત્પુરુષોના સદુપદેશને અનુસરી સીધી રીતે સમજીને સમાજ-સુધારણા નથી કરી શકે તો તે દિનપ્રતિદિન દુઃખના સંજોગોથી ઘેરાઈને મરવાને જ લાયક જની રહે છે.

દુનિયા ઉપરના દેશોની માનવજાતિઓમાં કોઈ કોઈમાં અસાધ્ય રોગરૂપ એક પ્રકારની જૂરી કુટેવ હોય છે. કોઈમાં ધાર્મિક અજ્ઞાનતા, કોઈમાં સામાજિક અમાનુષિતા, તો કોઈમાં રાજકીય દુષ્ટતા. એમ ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે એ કુટેવો દષ્ટિગોચર થતી હોય છે. એ કુટેવો છોડાવવા માટે મદાપુરુષોના પુરુષાર્થ પશુ આખરે કામ લાગતા નથી. 'પ્રાણ અને પ્રકૃતિ જાને સાથે જ જાય' એ સૂત્રાનુસાર સમાજના વિનાશની સાથે જ એ કુટેવો નષ્ટ થાય છે. ઇંગ્લિશ, મેક્સીકો અને ઇંકાલેણક આદિ દેશોની જાતિઓના વિનાશની સાથે જ તેમની કુટેવો નાશુદ થઈ, જુડાઈઝમ અને યાહુદીઓના વિનાશની સાથે જ તેમની અધમ કુટેવો ગઈ. ઇતિહાસ આ વસ્તુની આખ પૂરતો આવ્યો છે અને પૂરશે. સામાજિક અને રાજકીય દુષ્ટતા વાળી પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશોમાંની આજની અમુક જાતિઓને તેમના વિનાશ પછીના આ જાગ્યત ક્ષેત્રમાં શું ?

ગાંધીજી જેવા મહાન વિચારક અને પરોપકારી પુરુષના સદ્ગુણોની અવગણના કરવાથી હિંદુ સમાજને હવે મૂંઝવણ સાથે મરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતો જાય છે. ધાર્મિક કુરીતિઓ છોડવામાં, અયોગ્ય રૂઢિચઢનો તોડવામાં જૂના વિચારની જનતાએ સાથ ન આપ્યો. સમાજના હિતને વિચારી જાતિજાતિના ભેદ ટાળવાની વિવેકબુદ્ધિ ન સૂઝી! પરિણામે 'આડે લાકડે આડો વેહ' જેવું વર્તન ચલાવવાની કનિષ્ઠ પ્રેરણા નવીન જનતાને થઈ. આજનાં યુવકયુવતીઓ

ક્રાંતિનો આશરો લેઇને સ્વચ્છંદી લગ્નો કરવા લાગ્યાં છે. વિલાસને પોપતી નવલકથાઓનાં સ્તનત અભ્યાસી ગતીને લગ્ન જેવા દૈવી સંજ્ઞાને કૃત્રિમ જીવન-સંસ્કારનું રૂપ આપતાં જાય છે. ‘બુદ્ધિહીણ રમે પ્રંથ એંદા,’ કવિ નર્મદના આ કથન મુજબ કનિષ્ઠ પુસ્તકો રચનાર સાહિત્યકારો અને લેખકો પણ તેમને આ રસ્તે દોરવામાં સહાયક થઇ પડ્યા છે! કોઇ પણ વસ્તુ જ્યાં દૃઢ વટાવી જાય ત્યાં હાતી પ્રેરણા ન થાય તો જીજ્ઞુસું શું થાય? જૂનો સમાજ આખર મુખી અધમ રિવાજોને છોડ્યા નહિ. મારી ખોટી પ્રેરણાનો આધાર મનુષ્યના વિચાર અને આચાર ઉપર રહેલો છે. એ પ્રેરણાનુસાર મનુષ્યસમાજ પોતેજ પોતાનો ઉદ્ધવ અને પોતેજ પોતાનો વિનાશ કરે છે. દુષ્ટતાને સેવનાર પોતેજ દુષ્ટતાથી ઘેરાઈને મરે છે. ગમે તેવી કાળેલ અને કુશળ ગણાતી જ્ઞાતિનો એ રીતે વિનાશ થયા વગર રહે નહિ, એવી રીતે કુદરતે પોતાના નિયમનનું ચક્ર ધ્રુવું છે. સૃષ્ટિનિયામકે આમ પોતાને માથે દોષ આવવાનું રાખ્યું જ નથી.

આજે સુધારાને મોજારે ચઢેલા અને જળવાન ગણાતા દેશની એક જાતિ જીમ્મ દેશની પ્રજાને પાપમાલ કરવામાં રાજકીય દુષ્ટતા પ્રસારાવી રહી હોય છે, પણ તેને ખબર નથી હોતી કે એ દુષ્ટતારૂપ જાળમાં પોતેજ સપડાઈને આખરે મરવાની છે. નફારા વિચારોનું સેવન કરનાર જાતિને નફારીજ પ્રેરણા થતી હોવાથી પોતેજ પોતાના જીવનવૃક્ષને આખરે કાપી નાખે છે. દૈવી પ્રેરણા જેવા સમર્થ અને જળવાન શસ્ત્ર આગળ મનુષ્યનાં તમામ પાર્થિવ શસ્ત્રો તેમજ તેનાં બુદ્ધિચાતુર્ય વ્યર્થ નીવડે છે.

નિર્દોષ બાળકોને અમાનુષી જંઘનોથી બાંધી રાખી જીવન પર્વત પરાધીન હાલતમાં રિખાવે તેવાં રૂઢિચઢોના પાલનમાં દિંદુ સમાજ નૈસર્ગિક પ્રેમ જેવી દૈવી વસ્તુને પણ તજતો ગયો! વાત્સલ્યપ્રેમને વીસરી જનાર મનુષ્ય જેવું નીચ પ્રાણી દુનિયામાં જીજ્ઞુસું લાગેજ હશે. આવી સ્થિતિ પ્રવર્તતી હોય ત્યાં માતાપિતા અને પુત્રપુત્રીઓ વચ્ચેનો પ્રેમ શી રીતે જળવાઈ રહે? છોકરાછોકરીઓ વિનાશકાર્ય આજે પોતાનાં માથાપોને અને લાઇલાંડુઓને તજતાં જાય છે. મંસાર ભોગવતાં કેટલાંક લાઇબેનો કૃત્રિમ જીવનના મોહમાં સ્વસંતતિને તજીને નવીન સ્વચ્છાલગ્નો કરવાની દોડધામ કરતાં પણ જેવામાં આવે છે. જેને જેમ કહે તેમ લાગીને સ્વતંત્રપણે જીવન જીવવાની લગની લાગી છે. સેંકડો વર્ષોથી પરાધીનતામાં રિખાતા જીવો કારાગૃહમાંથી છૂટવાનો પ્રસંગ મળતાં સારો ખોટો માર્ગ જેવા ક્યાંથી બેસે?

આવી ઊંચલિચ હાલત આજે સમાજની થતી જતી હોવાથી નવા

વિચારની જગતાએ પોતાના બચાવ માટે આદર્શ લઈને પ્રત્યે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. સ્વતંત્ર લઈને કરનાર દરેક સ્ત્રીપુરુષને યોગ્ય સહાયતા મળે, તેથી યોજના કરનાર મંડળો સ્થાપવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. જીવનસુધારણાના માયા આદર્શ વાળી પ્રૌઢ ને વિચારક બ્યક્તિઓને મધ્યસ્થ રાખીને આ વસ્તુ કરવાની છે તે બૂલવું ન જોઈએ. જો તેમ નહિ કરવામાં આવે તો સમાજ આખાની વૈખરી રિયતિ થઈ જશે. ‘આડે લાકડે આડો વેહ’ મુજબ વર્તવાથી ભવિષ્યમાં આપણને હાનિ ન પહોંચે તે ખાસ વિચારી જવું ઘટે છે. પણ જો આપણો નાશ થવાનો હશે તો તો સેટલું પણ નહિ બની શકે. સમાજની બચાવ કરે કુટુંબો જેતાં તો બૂંડી રીતે નાશ થાય એવા જ ઉદ્ધાર અંતરમાંથી નીકળ્યા કરે છે. વરવિક્રય અને કન્યાવિક્રય ઉપરાંત પોતાની નિર્દોષ બાલિકાઓને જન્મતાં જ મારી નાખવાના, યુવાન બાળાઓને ઝેર પાછ દેવાના ભંયકર અપરાધોને કુદરત શી રીતે સાંખી શકે? આપણે તો ધણુંયે ‘સાફ’ ઇચ્છતા હોઈએ, પણ તે બને કેવી રીતે? હિતાહિતના ભાન વિનાનો સમાજ દેશહિતૈષી સંન્યાસીને ઝેર આપવાનાં અને મહાન પુરુષ ઉપર લાડીઓના પ્રહાર કરવાનાં ભૂડાં કર્મનાં પાપમાંથી શી રીતે બચે?

સમાજના આવા બંધનમાંથી જોઓ હજી છૂટકાં ન હોય તેઓએ જેમ બને તેમ જલદીથી છૂટકારો મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. રાજકીય પરાધીનતાના વધતા જતા ત્રાસને સમયે આવી જાળતમાં જરા પણ ઢીલ કરવી ઉચિત નથી. છેક મરણકાળે ગીતાપાઠ કામ લાગેતો નથી એટલું સમજીને દરેક યુવકયુવતીએ આત્મબળ ઉપર ભરોસો રાખીને ત્વરાથી છૂટું થવું જોઈએ, કેમ કે આપણે ઘણા મોડા ચેત્યા છીએ. સો વર્ષ ઉપર કવિ નર્મદા-શંકરે આપણને આ વિષે ઉતાવળ કરવાની સૂચના કરી હતી :

“હારે હવે જોયાં, શું કરવું ચાલો,
 હારે પડે રણમાં કે જયસુખ મહાલો રે—બેની ;
 હારે હવે દહાડા કર્યા છે ગણેણ,
 હારે હક્ક માન તે પાછાં નાણાં રે—બેની ;
 હારે ભૂડાં બંધન તડાતડ કાપો,
 હારે પ્રાણ અપીં સ્વતંત્રતા થાપો રે . . .
 બેની ઓ સજો સજો રે સજો સજો.”

જેને વ્યાવહારિક સ્વતંત્રતા નથી તે આદર્શ જીવનને વિચારી કે સમજી શકતો નથી. જીવનઆદર્શના સિદ્ધાન્ત વિનાનો મનુષ્ય દેશધર્મને ઓળખી

શકતો નથી. જોને રાષ્ટ્રધર્મનું ભાન નથી તે માનવઅધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. માનવઅધિકાર રૂપ રાષ્ટ્રસત્તા વિનાના સમાજનાં ધર્મ, ડહાપણ અને પવિત્રતા શોભતાં નથી. સડેલા સમાજમાં રહીને આદર્શજીવનના અને દેશ-ધર્મના પાલનનો ડોળ દેખાડનાર મિથ્યાવાદી છે; વ્યાવહારિક સ્વતંત્રતા સિવાય, રડવાંફૂટવા અડવાઆલડવા અને એવાં ખીજાં અમાનુષી રૂઢિચઢનોથી તે છૂટી શકતો નથી. સમાજથી છૂટાં થનાર લાઘ્યેન એક ધાળે બે વસ્તુને જીતી જાય છે; લગ્નજીવનની પરતંત્રતામાંથી મુક્ત થતાની સાથેજ સમાજની અનેક કુરીતિઓ, ધાર્મિક કુપ્રયાગો અને ખીજાં તમામ બંધનોથી છૂટાં થાય છે. જોકે આ વસ્તુ એકંદરે સમાજને પૂર્ણ રીતે લાભદાયક નથી થતી, કેમ કે તેથી ઐક્યનું બળ ઘટતું જાય છે. પરંતુ દુઃખ અને આશ્ચર્ય એ થાય છે કે આટલી વિષમતાના સંબંધો પ્રાપ્ત થયા છતાં જૂના વિચારની જનતાની તંદ્રા હજી હકતી નથી. આવા સમાજ સામે 'આડે લાકડે આડો વેહ'નું શસ્ત્ર કુદરત ચત્તાવેજ એ દેખીતું છે.

વડોદરા

મણિલાલ જ. દિવેદી

અનુભવનવનીત

“આવો, આવો, ગોદાવરી બેન! તમે ક્યાંથી જૂસાં પડ્યાં?” એક દિવસે એક યુવતી એક પ્રાંત વચના ગૃહસ્થ અને એક વૃદ્ધ સ્ત્રી સાથે મારે મકાને આવી, તેને મેં કહ્યું.

“હાજી, આજ આપનું ખાસ કામ પડવાથી અમે આવ્યાં છીએ. આ મારા બાપુ છે અને આ મારા દાદીમા છે.” તે યુવતીએ જવાબ દીધો. “મારા બાપુજી આપને ખાસ મળવા માગે છે, એમને આપની મદદની જરૂર છે. આપ મને ખૂસી ગયા નથી એમ લાગે છે. આપ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં હતા, ત્યારે તો હું ચોથી ચોપડી ભણતી હતી. ત્યારપછી આપે એક વખત અમારી વર્નાક્યુલર ક્ષાધનલ પરીક્ષા લીધેલી તે આપને યાદ છે?”

“મને બરાબર યાદ છે.” મેં કહ્યું. એ જાણા શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજની ગ્રેડિસિંગ સ્કૂલમાં ભણતી હતી, ત્યારથી ઘણીજ અંગ્રેજી અને ભણવામાં હોંશીયાર હતી, વર્નાક્યુલર ક્ષાધનલ પરીક્ષામાં ગુજરાતી વાચન એનું આખા વર્ગમાં ઉત્તમ હતું અને પ્રશ્નોના જવાબ બહુજ સારી રીતે એણે આપ્યા હતા તે મને બરાબર યાદ હતું. શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં એ શિક્ષકાની બહુ માનીતી બાલિકા હતી.

“કહો, ભાઈ, આપને માફ શું કામ પડ્યું?” મેં એના પિતાને પૂછ્યું.

“સાહેબ, આ મારી દીકરી મને અહીં આપની પાસે લઈ આવી છે. દુષ્કર્ત એવી છે કે એને મેં. બહુ નાનપણમાં - દશેક વર્ષની ઉંમરે - પરણાવી દીધી. સાફ ધર જોયું પણ વર બાગત બરાબર તપાસ કરી નહિ અને એ છોકરો મોટો થતો ગયો તેમ વઠેલ, વ્યસની અને ઠોક નીકળ્યો. દીકરીને સત્તરમે વર્ષે મેં સાસરે વળાવી, પણ ચાર પાંચ દિવસમાં તો એ દુષ્ટે એને મારીને કાઢી મૂકી. તારા આપને ઘેરથી પૈસા લઈને આવ એમ કહી એને ધકેલી મૂકી. દીકરી ઘેર આવ્યા પછી મારો તો એને પાછો મોકલવાનો વિચાર જ નહોતો પણ આ મારી ડોશીએ ખાસ દબાણ કરી, સો રૂપીઆ દીકરીને ગાંઠે બંધાવી ત્રણ મહિના પછી ફરી સાસરે મોકલી. દસ દિવસ પછી ત્રણ પૈસા ઝુટાવી લઈ, એને પાછી મારીને મારે ઘેર મોકલી દીધી. આ વખતે તો દીકરીએ પણ જવાની ચોખ્ખી ના પાડી અને મેં પણ દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે હવે કદી એને સાસરે ન મોકલું. એ માણસનો દુરાચાર અને સ્વચ્છંદ વધતાં ગયાં. એના ઘરનાં માણસો પણ એનાથી કંટાળ્યાં, એણે ધરનાર વેચી દીધાં અને એક કાળી બાઈને રાખીને એ રહ્યો.

મેં વિચાર કર્યો કે દીકરીનો સંસાર તો બગડ્યો - હવે એને લાજાવી કાંઈ ધંધો કરી પોતાનો નિર્વાહ કરે એવી સ્થિતિ કરવી જોઈએ. એને કોલેજમાં દાખલ કરી અને એનો અભ્યાસ બહુ સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો. અમારી જાતિમાં છૂટાછેડા તો થાય પણ અમારા ઘરની આગરની ખાતર અને આની મા તથા ડોશીને લીધે મેં એ વિચાર માંડી વાળ્યો. દીકરી રાજ નિયમસર નિશાળે જતી અને એને દસ રૂપીઆની સંકલ્પશીપ પણ મળવા લાગી.

છ સાત માસ પછી એના વરને મેં અહીં જન્મરમાં જોયો. એ તો સુરત છલાનો છે. એને અહીં આવેલો ત્રણી મને દહેશત લાગી એટલે દીકરીને સખત તાકીદ કરી દીધી કે એ લઈ જવાનું કહે તો ભૂલેચૂકે પણ હવે કબૂલ કરીશ નહિ.”

“ભાઈ સાહેબ, મારા દીકરાએ આ મનાઈ હુકમ તો કાઢ્યો પણ લાંબો વિચાર ન કર્યો.” ડોશીએ હવે આગળ કથા ચલાવી. “એક દિવસ નિશાળેથી ઘેર પાછી આવતાં આ મારી દીકરીને એના વરે રસ્તામાં રાકી અને અતિશય આજીજ કરી રસ્તાની બાજુએ એને વાત કરવા લઈ ગયો. પોતાનાં ભૂંડાં કામનો એણે દીકરી આગળ ખૂબ પરતાવો કર્યો અને પોતાને ખાવાના પણ સાંસા છે એમ કહી દીકરી પાસે રડી રડીને મદદ માગી. ગમે તેવો તોપણ પોતાનો ધણીજ ને? દીકરીને દયા આવી અને ગળવામાંથી એક રૂપીઆ

કાઠીને આપ્યો. અને ઘેર ચાલી આવી. એણે જાપની ખીંકે કોઈને ધરમાં કાંઈ વાત કરી નહિ. ત્યારપછી ત્રણચાર દિવસે ફરી રસ્તામાં એનો બેટો ચંપ ગયો અને દીકરીને પોતાની ઝોરડીએ લઇ ગયો. પોતે હવે ખુબ પરતાપ છે અને હવે ખૂબ સુધરી ગયો છે, કાંઈ કામધંધો શોધવા અહીં આગ્યો છે પણ ધધે લાગે ત્યાં સુધી જાવાનું કાંઈ સાધન નથી એમ કહી દીકરીનું દીક્ર ખૂબ પીગળાવ્યું. દીકરીએ પોતાની રોકાવરશીપમાંથી છ રૂપીઆ તેને ખીજે દિવસે ઘેરથી લાવી આપવાનું કહ્યું અને બન્ને છૂટાં પડ્યાં. ખીજે દિવસે એને ઘેર જઈ દીકરીએ છ રૂપીઆ આપ્યા.”

“તે દિવસે મારી માથે એવી સારી વાતચીત કરી કે હું બોળવાઈ ગઇ અને ત્યાં સુધી એ ધધે લાગે નહિ ત્યાં સુધી મારી રોકાવરશીપનાં પૈસામાંથી મદદ કરવાનું વચન આપીને હું ઘેર ગઇ.” જોદાવરીએ પોતાની હકીકત વચમાં કહી.

“એ જાને તો વળતો વળત મળવા લાગ્યાં અને જાપથી તેમજ અમારા સહુથી છાનાં તેને પૈસાની મદદ પણ આ દીકરીએ કર્યાં કરી. જાપડી બોળી છોકરી એ ત્રણસને ઝોળખી ના રાકી અને ફસાઇ પડી.” ડોશી બોલતાં બોલતાં રડી પડી અને જોદાવરીએ પણ નીચું માથું નાખી આંસુ પાડવા માંડ્યાં.

“એ દોડો આ પ્રમાણે એ મહિના સુધી મળતાં રહ્યાં. પંદર દિવસ ઉપર દીકરી એની મા પાસે ઝોકદમ ખૂબ રડી પડી. એની મા તો સાવકી છે પણ બે બરોબરીઆં છે અને સગી એનો જેવા જનાવ છે. ખૂબ હુસ્કે રડ્યા પછી માને કહ્યું : “જેન, હવે મારું શું થશે’ મારાથી જાપાછને ખોટું કેમ બતાવાશે? મને બોળવીને મારી જોણે આ દ્રશ કરી!” એમ બોલી રડને રડને બધી વાત એની માને આ દીકરીએ કરી. પેલો ત્રણસ તો એને ફસાવી, પૈસા અને તેટલા પડાવી ગામ છોડી નારી ગયો, અને આ જાપડીની તો કોઈડી દશા થઇ મઇ. એ મૂલો અહીં આગ્યો હતો એ કોઇ પણ જાણતું નથી એટલે એના આજ્ઞાની વાત કોઇ માંને પણ નહિ ને મારી દીકરીને માથે ખોટું. આજ ચટે. એના જાપને બધી હકીકત કહેવાની એની માની તો હિમ્મત ન ચાલી. મેં ધીમે ધીમે બધું જણાવ્યું. એ તો રાતોપીળા થઇ ગયો. એને ને દીકરીને બેને મારી નાખું કહી દીકરીને બોલાવવા માળા ઉપર ચઢવા મગો. મેં ખૂબ સમજાવી ટાઢો પાડ્યો અને એને શોધી કાઢી, લાઇ જાપા કહી, જે પૈસાં માથે તે આપી દીકરીને એને ઘેર વજાવવાની સલાહ આપી, ત્યારે એ નરમ પડ્યો. પણ એનો તો એના ગામમાં કે કોઇ જગાએ પત્તો નથી. એના ગામમાં તો એને માયાના વાળ જેટલું દેવું થઇ ગયું છે. એટલે ત્યાં તો એનાથી મોં બતાવાય એવું રહ્યું નથી. ત્યાં ત્યાં લાળ

કાદવા જેવું લાગ્યું ત્યાં તપાસ કરાવી પણ એનો કાંઈ પત્તો લાગતો નથી અને આ દીકરીની હાલત તો વધુ મુશ્કેલ થતી જાય છે. હવે શું કરવું તે મુંઝવણમાં અને તો પડી ગયાં છીએ. દીકરીની આ દશા યદ્ય છે ત્યારથી મારી વહુએ અનાજ ખાધું નથી. જાપની ઊંઘ ઊડી ગઈ છે અને દીકરીને ભણવાગણવાનું છોડી દેવું પડ્યું છે. આનો શો ઉપાય થાય ભાઈ, આપ કાંઈ રસ્તો સૂઝાડો.”

ત્રણે જણાં અતિશય મુંઝાઈ ગયાં હતાં. હું પણ બહુ મુંઝવણમાં પડી ગયો. પોતાના પતિની સાથે જાનોજાનો આ બીચારી બાળાએ સંસાર માંડ્યો, પતિની દયા ખાઈ તેને પૈંગાની મદદ કરી, અને પરિણામે એ દુષ્ટ હીચકારો અને નાજુક સ્થિતિમાં છોડી દઈ નાસી ગયો એટલે જગતમાં આ નિર્દોષ બાળાને કલંકિત ગણવાનું સર્જિત રહ્યું!

મહુને બનવું માંતવન આપી હું તે બાળાને તથા તેની દાદીને લઈ અનાયાશ્રમમાં ગયો. એના બાપને ઘેર વિદાય કર્યો અને તે બાળાના વરની તપાસ ચાલુ રાખવાની સલાહ આપી.

આશ્રમમાં એ જે બાઈઓ વિધવાશ્રમ આગળ ઊભી હતી. ત્યાં આશ્રમની મેટ્રન નજરે પડતાં તે બાળા ત્યાંથી પાછી વળી અને ડોસીને કહેવા લાગી કે આ બેનને તો હું જાણખું છું—મારાથી અહીં તો કાંઈ કાળે ન રહેવાય.”

આશ્રમમાં એ બાળાએ રહેવાની સાફ ધસીને ના પાડવાથી મારી મુશ્કેલી વધી. પણ મને એક ઉપાય સૂઝ્યો. શહેરના દૂરના ભાગમાં ... પુરામાં અગાઉ આશ્રમમાં આવેલી એક બાઈ પુનર્વગ્ન કરીને છ સાત વર્ષથી પતિ અને જે છોકરાં સાથે મુખી સંસાર માંડીને રહેતી હતી, તેની મદદ લેવાનો મેં વિચાર કર્યો. ગોદાવરીને તે બાઈને જરાજરા સોંપી તેની મંભાળ લેવાનું જણાવ્યું અને તે છરી થયે બાળકનો બદોબસત આશ્રમમાં કરવાની ગોઠવણ કરી.

જે માસ પછી આશ્રમમાં એ બાઈ તરફથી એક હજીપુટ બાળક મોકલવામાં આવ્યું અને બીજા જે માસ પછી એ બાળકને મુંબાઈના એક સારા ગૃહસ્થ કુટુંબનાં દંપતી દત્તક લઈ ગયાં.

ગોદાવરીની મુંઝવણ ટળી ગઈ ને હું એની બાળતમાં નિશ્ચિન્ત થઈ ગયો હતો. પાંચેક મહિના પછી ભગવાન પટેલ—ગોદાવરીનો બાપ—મારી પાસે આવ્યો અને ગોદાવરીના પતિનો પત્તો મળ્યો હતો અને તેને સાંતસો રૂપિયા આપી ફારગતી મેળવી હતી એવી હકીકત મને જણાવી. “એને ફરી હામ બેસાડવાની પણ મેં ગોઠવણ કરી છે. સારો ભણેલો, રજતોડમાતો અમારી ન્યાતનોજ જુવાન છે. આપને જણાવવા આવ્યો છું.” પોસે કહ્યું.

“ગોદાવરીની સંભતિ લીધી છે? એ હિમરલાયક છે એટલે એની ઇચ્છા મળ્યવી જોઈએ. એની પૂરી ખુશી હોય તો જ વિચાર કરજો.” મેં કહ્યું.

“હાથ, એ પણ ખુશી છે. આપ એને જુઓ તો આપ પણ જરૂર પાસ કરો.” ભગવાન પોલ જોડ્યો.

“તો, બહુ સારું, પણ એ ભાઈ બધી હકીકત જાણે છે?” મેં પૂછ્યું.

“એ શું જોડ્યા સાહેબ! એવી વાત જાણીને તે કોઈ પરજો ખરું? આપ અનુભવી થઈને એવો સવાલ કરો છો?” મેં કહ્યું, “અનુભવી હોવાથી જ કહું છું કે એવી વાત પ્રથમથી ખુલાસાપૂર્વક જણાવવામાં જ લાલ છે. મોટી વહેલી એ વાત જાણવામાં તો આવે છે જ અને પછી બનેલી આખી જિંદગી ધૂળધાણી થઈ જાય છે.”

“હા, આપણું કહેવું મારા ખ્યાનમાં ઉતરતું નથી. એ વાત કોઈ કાળે ખગર પડવાનો સંભવ નથી અને ફારગની તો ન્યાતની રીતસર લઈ લીધી છે.” પોતે કહ્યું.

“જેવી તમારી મરજી. દીકરી મુખી થાય અને એને મનગમતો વર મળે એટલે પત્યું. ચાલો, તમે પણ હવે નિશ્ચિન્ત થયા.” મેં કહ્યું.

ભગવાન પોત્રની આંખમાં પાણી આવી ગયાં. મદમદ કંઠે એ જોડ્યો. “સાહેબ, આપે મને જે મદદ કરી છે તે જિંદગી પર્યંત નહિ ભૂલું.”

આજેક મહિના પછી છાપામાં એક દિવસ મારા વાંચવામાં આવ્યું: “એક યુવતીનું ત્રાસજનક મરણ. ગોદાવરી નામે એક બાવીસ વર્ષની યુવતી શહેરમાં ... પોળમાં ગઈ કાલે પોતાના શરીર પર ધામતેલ છાંટી બળી ગઈ. બાઈનું લગ્ન ... ગામના ... સાથે થોડા મારા ઉપર જ થયું હતું. પતિપત્નીને કદી અણજનાય જેવું કોઈની જાણમાં નથી. પોળના લોકોને પણ આ બાઈના આપઘાતથી બહુ આશ્ચર્ય થાય છે. પોલીસ આ બાઈતની તપાસ ચલાવે છે.” વગેરે.

ત્રણ દિવસ પછી ભગવાન પોતે આવી રડતે મોઢે મારા હાથમાં એક નાની કાગળની કાપલી મૂકી:—

“પેલો માણસ આજ સવારે આવી મને ખૂબ ખીચડાવી ગયો. બધી વાત આમને કહી દેવાની ધમખી આપી છે. એ વાત જાણે તો મારું શું થાય? એ જરૂર કહી દેવાનો જ એવી મને ખાતરી હોવાથી હવે મારે માટે બીજો ઉપાય રહ્યો નથી. હું જાઉં છું. હું સહુને સંતાપ કરાવવા જ જન્મી હોઈશ. મહુને મારા પ્રજ્ઞામ. મુ. મહુભાઈને મારા સા. દા. પ્રજ્ઞામ કહેજો.” ગોદાવરી.

(‘જ્યોતિર્ધર,’ તા. ૭ : ૮ : ૩૭)

ગા. ગા. ધ્રુ.

લગ્નવય

(ગયા વૈશાખના 'પાદીદાર'માં 'લગ્નઃ નૂતન દેખાંકન'ની પ્રશ્નમાળાની મારી ઉત્તરમાળાના ૧૦મા ઉત્તર વિષે ઉગ્રાણ્ડા-કિન્નોગાથી ભાઈ રાવજીભાઈ સોમાભાઈ પટેલ નીચેની શંકા ઉઠાવે છે. એમની શંકાના વિવેચન પછી મેં મારો જુલાસો મૂક્યો છે. - લેખક)

શંકા : લગ્નસમયે સ્ત્રીપુરુષના “વયનું પ્રમાણ સરખું ૨૦ : ૨૦ કે તેથી આગળ લાંબાનું જોઈએ. પાંચ વર્ષ કરતાં વધારે નફાવન તો કાયદેસર અટકવો જોઈએ.” આમ તમે જણાવો છો તે કદ રીતે ઘટ છે? મનુસ્મૃતિમાં પણ ‘કન્યાની ઉંમર ઓછામાં ઓછી ૧૬ અને વરની ઉંમર ૨૪ની’ યોગ્ય ગણાઈ છે. હું સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ ધરાવતો નથી. મારો અભ્યાસ મૂળમાં જ પ્રાથમિક પાંચ ધોરણ ગુજરાતી અને એક અંગ્રેજી એમ છ વર્ષનો છે. જેથી હું ક્ષમાને પાત્ર છું અને વચ્ચેજ મારી અજ્ઞાનતા દર્શાવી લેઉં છું. તોપણ, ‘વિદ્યાભ્યાસી વિશારદજી શુદ્ધિશાળી હોઈ શકે’ તે સૂત્ર નિયમગ્રાહી છે તે તો આપ પણ જાણતા હશેજી. દવે મનુસ્મૃતિના આ ઉંમરપ્રમાણને આપણે સ્વનંત્ર દૃષ્ટિથી તપાસીએ.

સ્ત્રી પુરુષ કરતાં શારીરિક વિકાસક્રમમાં વધુ ખીલે છે, એટલે કે તેના શારીરિક વિકાસ ઘણોજ ઝડપી હોય છે. દૃષ્ટાંત રૂપે, આપણાજ બાલ્યકાળની સમત્રય કન્યાઓ અત્યારે કેટલો પરિવર્તનશીલ શારીરિક વિકાસ ધરાવતી હોય છે? ઊંચાઈ, મજાદા અને અવયવોની પણ ગરામરી આપણે કરી શકતા નથી. અસંખ્યતઃ અમુક પુરુષો તેઓની બરાબરી કરી શકે તેવા વિકાસક્રમમાં ખીલેલા બાળાના હોય છેજી, અને અમુક સ્ત્રીઓ વિકાસક્રમમાં પછાત પણ જણાય છેજી. પરંતુ તેઓ અપવાદ રૂપેજ જણાય છે.

તમારા કહેવાનો આશય ‘પુરુષ દર વર્ષની તાલીમથી પછાત સ્ત્રીને દબાવી શકે છે,’ તે છે. પણ વાસ્તવિક રીતે આ કથન ઉપગતી કાદેલી કલ્પના જેવું છે. કારણ કે અઢાર વર્ષની કન્યા ‘શુદ્ધિણીપદ’ ધરાવવા સાપક તેમજ શુદ્ધિની કસોટીમાં બરાબરી કરી શકે છેજી. ‘સંસારમાં અનુભવ લાંબાથી માત્ર વિશેષે જાણવાનું તો ગૌણ રચાને છે,’ તેમ હું કહેવા માગતો નથી. બાલ્યકાળનું શિક્ષણ માત્ર મિદ્ધાન્તી જ્ઞાન હોય છે અને ખરૂં જ્ઞાન ગૃહસ્થાશ્રમમાંજ પ્રાપ્ત કરવાનું હોય છે એ ખરૂં, તોપણ અઢાર વર્ષની ઉંમર બાદ સ્ત્રીપુરુષમાં સમજ-જ્ઞાનશક્તિ એટલે વિવેકશુદ્ધિ તો આવે છેજી. અને તે કન્યાને દબાવવા તેના પતિના બધા પ્રયાસો નફામાં નીવડે છે. અપવાદ રૂપ આપે

આવાં યુગલો જોયાં હશેજ. પણ તે સર્વ સિદ્ધાન્ત માટે ગણવું નકામું છે. સ્વામી દયાનંદે સ્ત્રીપુરુષના લગ્ન બાબતમાં આમ કહ્યું છે : ‘સ્ત્રી કરતાં પુરુષની ઉંમર જોાજામાં જોાછી દોઢી અને વધુમાં વધુ બમણી’ હોય.

મારો ખુલાસો : તમારી શંકાના સંબંધમાં કહી લેઉં કે વરકન્યાના લગ્નવય સંબંધે તમારા પક્ષમાં ને અમારા પક્ષમાં, એમ બંને પક્ષમાં નક્કર દલીલો છે. પણ મારા મત પ્રમાણે અમારી દલીલો વધુ નક્કર જણાય છે. બંને પાશ્વે બરાબર સમજ્યા પછી પણ પોતાનો અભિપ્રાય જ યોગ્ય લાગે તો તે જરૂર પ્રામાણિકપણે સેવવો. આ પ્રશ્નનો ઉદ્ભવ જોકે સહજ છે, છતાં શ્રી. નરસિંહલાલનું ‘લગ્ન કે પ્રપંચ?’ પુસ્તક^૧ અને ગયે વર્ષે પ્રસિદ્ધ થયેલો મારો ‘પુત્રી’ નામનો લેખ, જે જે તમે વાંચ્યાં હોત તો કંઈ લખવાનું ન રહેત.

પ્રથમ તો તમે ટાંકેલું ‘મનુસ્મૃતિનું’ પ્રમાણ મને માન્ય નથી; કારણ કે મનુસ્મૃતિએ તો સ્ત્રીઓને કેવળ અન્યાય જ કર્યો છે. મેં એ વિષય ઉપર ‘પાટીદાર’માં ‘મનુસ્મૃતિ અને સ્ત્રીઓ’ નામનો લેખ લખ્યો હતો અને તેમાં એ વિષે સપ્રમાણ છતાં ટુંકામાં લખ્યું હતું. ધૃ = ધારણ કરવું, ધર્મની મારી ગયાંદા એ છે કે તે સમાજને ધારણ કરે, અજીવન રાખે. આમ મનુષ્યને અને તેણે બાંધેલા સમાજને જીવતો રાખતો સદાચાર તે ધર્મ. જાધા ગમે તેમ વર્તે તો માનવજીવન કેવું બને તે તમે કહી શકશો. એટલે દુરાચાર અપવાદરૂપ અને સંમત પાત્ર હોય. સદાચારના નિયમો મનુએ ધડથા અને સગાજો તે માન્ય ગણ્યા. એ નિયમો માનવરચિત છે અને તેથી પરિવર્તનશીલ છે. દેશ-કાળ પ્રમાણે તેમાં ફેરફાર થવો ઘટે. મનુએજ લખેલું ‘બાઘાબાઘનું’ પ્રકરણ જુઓ, આજે આપણે તે સ્વીકારી શકીએ તેમ નથી, એવું જ બીજા અંશે વિષે પણ. પ્રચલિત ધર્મભાવનાઓ અને ધાર્મિક અંશે વિવેકભુદિથી જ જોવા ઘટે; નહિ તો અનર્થ થાય.^૨

ઋષિમુનિઓએ કન્યાની ઉંમર લગ્ન માટે ૧૬ની કરાવી અને વરની ૨૪.

✽

૧ અને હવે તો એમનું ‘લગ્નપ્રપંચ’ પુસ્તક વિસ્તૃત સ્વરૂપમાં પ્રકટ થયું છે.

૨. “હું તો માનું છું કે વરકન્યાનું લગ્નવય સાધારણ રીતે ૨૦:૨૦નું હોવું ઇચ્છું છે” (‘લગ્નપ્રપંચ’: પૃષ્ઠ ૩૯૨).

“જાણું છું કે મુસલમાન અને રૂઢિવાડ લોકોને આ નિર્ણય બંધકર લાગશે, એની સામે એ વિરોધ કરશે. એ તો કહેશે કે વેદ ને અનેક સ્મૃતિઓ વરકન્યાનું લગ્નવય ૨૫:૧૬ કરાવે છે એટલે એ જ યોગ્ય છે. હું તો માનું છું કે વેદ સ્વાધ્યા પૂર્વે પણ બહુ કાળથી પુરુષ પોતાનાથી નાની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરતો આવેલો, વેદકાળમાં પણ એમ જ હતું; તે યુગના લોકોને તેથી એ છેક જ સ્વાભાવિક લાગેલું

પણ સાથે જોવું જોઈએ કે તેમણે સ્ત્રીને વિદ્યા માટે અનધિકારી કરાવી છે. આજે જેમ વસતિ વધારવા માટે જર્મની અને ઇટાલી પ્રયત્નો કરે છે તેમ તે કાળે આર્યોની વસતિ વધારી અનાર્યોનો સંહાર કરવા, તેમને દાસ ગનાવવા માટે એ સમાજનેતા ઋષિઓના પ્રયત્નો હતા. આથી તો તેમણે ગાયું કે 'પુત્ર નામના નરકમાંથી તારે છે માટે 'પુત્ર' તે પુત્ર કહેવાય છે.' 'પુત્રહીણ નરકે જાય.' અને આ ભાવના આજે કેટલો ગજબ વાળી ગઈ છે તે તમે જાણો છો. ગમે તે વયે અને શરીરની ગમે તેવી હાલતમાં પણ આપણા લોકો વંશવૃદ્ધિને ખાતર ૧૪ વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કરે છે!

સ્ત્રીઓ, ખેડૂતો અને શૂદ્રો એ આપણે ત્યાં પ્રથમથી જ હીણી દશામાં મુકાએલા વર્ગો છે. જાકીના લોકોને વિદ્યા, કળા અને સંસ્કૃતિ માટે અધિકારી કરાવ્યા. આનું પરિણામ આજે તમે જુઓ છો. આ ત્રણે વર્ગને ન્યાય આપવા આજે ભગીરથ પ્રયત્નો આદરવા પડ્યા છે. આજનો દેશકાળ પણ એવો છે કે એમને હીણુ રાખી રાખી આગળ વધી શકે જ નહિ.

એટલે પ્રાચીન મત કે ધર્મનાં વિધાન જાજુએ રાખીએ અને શુદ્ધ તર્કથી વિચાર કરીએ. ૧૬ વર્ષે કન્યાનું શરીર સંપૂર્ણ. ખીલે છે તેની ના નહિ, તે કાળે માતા જનવાનાં ગર્ભમાં ચિહ્નો પણ તેનામાં હોય છે તે પણ કીક છે. પરંતુ એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાની એ ઝોઝામાં ઝોઝી ભર્યાં છે. ૧૪

એટલે વેદે પણ એ સ્વીકારી લીધેલું—સમાજશાસ્ત્રની એ રૂઢિની ઐતિહાસિક નેંધ વેદે સ્વાભાવિક માનને ટાંકી લીધેલી. વેદને પ્રમાણભૂત માનનાર સ્મૃતિઓએ પણ પોતાની સમક્ષ પ્રવર્તતી એ રૂઢિને સ્વાભાવિક માની લીધી ને પ્રજાને એજ પ્રમાણે વિધાન આપ્યું. પ્રાચીન છે માટે જ એ રૂઢિને સ્વાભાવિક ને હિતજનક માની શકાય નહિ. ત્યારથી આજ સુધીના અનુભવનું અવલોકન કરીને રૂઢિમાત્રમાં વિવેકપૂર્વક ફેરફાર કરવા ઘટે, એમાં જ જાતિનું જીવન અને એની સંસ્કૃતિ છે." ('લગ્નપ્રપંચ': પૃષ્ઠ ૩૮૮).

૩. વૈદ્યકશાસ્ત્રી કહેશે કે પુરુષનું શરીર ૨૫ વર્ષે પરિપક્વ થાય છે, પણ સ્ત્રીનું શરીર તો ૧૬ વર્ષે પાકી જાય છે, માટે સ્ત્રીપુરુષનું લગ્નવય ૧૬:૨૫ વર્ષે જ સ્વાભાવિક છે. પણ હું તો માનું છું કે પુરુષે પોતાનો કામવાસનાની લોહિપતાને પરિણામે, ફેરીકેળાની પેટે, કૃત્રિમ ઉપાયે સ્ત્રીને વહેલી પકવી નાખી છે, નાની ને નાની પરણીને એનું શરીર વહેલું પકવી નાખ્યું છે, વિષથી ને લાંપટ વાતાવરણમાં રાખીને એનું શરીર ને મન વહેલું પકવી નાખ્યું છે; નહિ તો રહેરના મલિન વાતાવરણમાં સ્ત્રીઓ વહેલી પાકી જાય છે અને જામડાંના કંઈક શુદ્ધ વાતાવરણમાં ત્યાં સ્ત્રીઓ કંઈક મોટી પાકે છે એનું કારણ શું? ("લગ્નપ્રપંચ": પૃષ્ઠ ૩૮૮)

કે ૧૬ વર્ષે કન્યા રજસ્વંસા થાય એટલે લગ્નને યોગ્ય ગની એ સાચું ભલે રહ્યું, પણ તે પછી થોભી ન સકાય એમ ના નજ ઠોકી બેસાડાય. એમ તો આજના યુવકો પણ ૧૬ વર્ષે પિતા ગનવા શક્તિ ધરાવે છે, પણ તેમ થવા દેવું એ સમાજને હાનિકર્તા છે. ખરી વાત એ છે કે એ અવસ્થા ભલે આવી ગય, ને પછીજ સમજાપૂર્વક સ્વહાય પળાય અને શારીરિક તેમજ માનસિક વિકાસ સધાય, તોજ લાંબી માટે પૂરતુ ભાથું યુવકયુવતી મેળવી શકે અને તોજ પછીનું જીવન સુખી નીવડે. કિશોર આળસુ યુવાનીમાં પગ મૂકતાંજ લગ્નથી ગંધાય ત્યાં સંયમ ક્યાં રહ્યો? એકલો પુરુષ સંયમ માળે તથા માનસિક તેમજ શારીરિક વિકાસ સાધે અને કન્યા કિશોરાવસ્થામાંથી યુવાવસ્થામાં પગ મૂકતાંજ ઝડપાઇ ગય તો એના માનસિક અને શારીરિક વિકાસ માટે કયો સમય આપી રહ્યો? યુવક કે યુવતી નાની ઉંમરે માતા કે પિતા થઇ શકે છે, એ શક્યતાથી—એ વસ્તુચિંતિથી તેમને નાની ઉંમરે પરણવા યોગ્ય કરાવવાં એ આખી દિશાખૂલ છે. પશ્ચિમથી જવાએલા આજના વાતાવરણમાં છોકરા માટે ૨૪ અને તેથી ઉંચરની મર્યાદા, અને છોકરી માટે તો ૧૬ની મર્યાદા નિર્ધારક છે.

આથી જાનેના વયમાં શક્ય હોય તેટલો અકિતગત વધારો કરવો એજ હેતુ યોગ્ય છે. અને તેથી વરકન્યા ૧૮ વર્ષનું વય થયા પછી બપોરે ઠીક લાગે ત્યારે સરખાથી માંડી પાંચ વર્ષથી વધુ તદાપત ન રહે તેવી રીતે લગ્ન કરે એ નિયમ આજે આદરણીય છે. ઉંમરની ખાસ મર્યાદા નક્કી કરવાની હોય તો કન્યાની ૧૬ વર્ષની અને વરની ૧૮ વર્ષની હોય.

સ્વામી દયાનંદનું તમે કહેલું કથન એકજ ખાતું છે. ‘જોજામાં જોછી દોઢી અને વધુમાં વધુ ગમણી’ એ પ્રમાણે સ્વામીજી નજ કહે. એમ તો ૨૦ વર્ષની કન્યા ૩૦ કે ૪૦ વરસના પુરુષને પરણે. ના, સ્વામીજી એવું ન કહે. મેં એક મગાજુસ્ટને તમારી એ લીટીઓ જતાવેલી. સ્વામીજીએ એવું કહ્યાની તેણે ધસીને ના પાડી. હા, ૧૬:૨૫નું પ્રમાણ સ્વામીજીએ કહ્યું છે ખરું. પણ એ અથવા તમે ટાંકેલું લગ્નવયનું પ્રમાણ તેમણે આપ્યું હોય તો તેય આગળ વર્ણુવ્યાં તે દારણે સ્વીકારી શકાય નહિ.

દારેસલામ, પૂર્વ આફ્રિકા

ડાહ્યાભાઈ મનોરભાઈ પટેલ

અમેરિકાની ખેતી અને ખેડૂત

પુનાની 'કોલેજ ઓફ એગ્રીકલ્ચર'માં આઠ દશ વર્ષ શિક્ષણ આપવાનું કામ કરી વધુ અભ્યાસ માટે અમેરિકા ગયેલા લાઇ પુરુષોત્તમના આજ સુધીના ચાર પત્રો જુદા જુદા વિષયો સંબંધે આવેલા છે. અગાઉના ત્રણે પત્રો (૧લો પ્રવાસ વર્ણન, 'ન્યુયોર્ક' અને એમ્સની ટેકેનકલ કોલેજ વિષેનો અને ૧૯૩૭ના 'ચરેતર' માસિકના જાન્યુઆરીના અંકમાં, ૨જો 'અમેરિકાની પરીક્ષાપદ્ધતિ' સંબંધેનો માર્ચના અંકમાં અને ૩જો 'અમેરિકાના ગ્રહ અને સામાજિક જીવન' સંબંધે જીનના અંકમાં) પ્રગટ થઇ ચૂક્યા છે. અને આ ૪થો પત્ર 'અમેરિકાની ખેતી અને ખેડૂત' વિષેનો સપ્ટેમ્બરના અંકમાં પ્રગટ થશે. પણ આ પત્ર ખેતી સંબંધેનો હોઇ, વિશેષ ઉપયોગી જણાયાથી ઘણાં સ્ત્રીપુરુષોમાં એ વાચ્ય તે માટે 'પાઠીદાર,' 'ચરેતર' અને 'ખેતીવાડી' માસિકમાં એ પ્રગટ થાય તેની યોજના કરી છે. આશા રાખવામાં આવે છે કે અમેરિકાની ખેતી અને ખેડૂત સંબંધે કંઈક ખ્યાલ આ પત્ર વાંચવાથી આવશે.

વસો, તા. ૧૬:૭:૩૭

ખેતીલાઇ ન. અમીન

અત્રે આપ્યા પહેલાં આ દેશના ખેડૂતની આગાહી વિષે ઘણી વાતો ખેંચાંબળી હતી. તેમાં કેટલીક અતિશયોક્તિવાળી પણ હતી, જેવી કે દિમતે વખતે કપાસનાં ખેતરોને ગરમ કામળીઓથી ઢાંકી દેવામાં આવે છે. તપાસ કરતાં જણાયું હતું કે આ બીના સત્ય નથી. આયોવા રેટમાં ઘણાં ખેતર જુને જોવાનો અને અહીંના ખેડૂતની રિયતિ જાણવાનો પણ લાભ મળ્યો. અને આગાહ ખેડૂત એ દેશનું ગૌરવ છે. જગતભરના સર્વ પ્રવ. જાણીતા પ્રાચીન જાહોજલાલી પ્રયત્ન પંક્તિએ ગણાય છે. અને તેમાં ખેડૂત રથી આજ સુધી જાણવાની ઉત્કંઠા હરકોઈને થાય. અત્રે આપ્યા પછી રિયા ધટ, એમાં જ જણ્યું તે આપની જાણ માટે નીચે આપું છું:

ઘણાં જ મોટા છે. એનું ક્ષેત્રફળ આપણા દેશ કરતાં વધુ છે. વેલક્રશાસ્ત્રી કહેશે કે જમીન અહીં ગણી છે. દેશ નવો હોઇ જમીનમાં કસ રીર તે ૧૬ વર્ષે પાકી લઉં મહેનતે અને એણે ખર્ચે સારો પાક લેઇ શકાય વિક છે. પણ હું તે માનું વરમાદ-પાણી પણ ખેતીને ઘણાં અનુકૂળ છે. રિણુમે, કેરીકેળાની પેટે, દરિયાકાંઠા સુધી પહોંચી શકે છે. ની પરણીને એનું શરીર વહેલું ખીને એનું શરીર ને મન વહેલું પડતી હોવાથી ખેતીને નુકશાન કરનાર જીવ-તાવરણમાં સ્ત્રીઓ વહેલી પાકી રતો મોટે અંશે નાશ થાય છે, જેથી ખેડૂતને ૫૦ સ્ત્રીઓ કંઈક મોડી પાકે છે ઈંગ્લેન્ડની. ઉનાળામાં ગરમી ૧૦૦ અંશ સુધી

દેશના મોટા ભાગમાં થતી હોવાથી સૂર્યના તાપથી ધરતીને થતા કાયદા પણ મળે છે. આપણા ત્યાંની માફક અત્રે વર્ષાઋતુ નિયત નથી, વરસાદ ગારેય માસ વરસે છે, શિયાળામાં તે અરુદ્ધ રૂપે વરસે છે. એપ્રિલ તથા મે માસમાં સારા પ્રમાણમાં વરસે છે, જ્યારે જુલાઈ ઓગસ્ટ એ કારા મહિના ગણાય છે. માર્ચ એપ્રિલમાં જમીન ઉપરનો અરુદ્ધ ઓગળી જાય છે, અને ત્યારબાદ તેમાં વાવેતર કરવામાં આવે છે. કાપણી અને લાણી ઓગસ્ટ સપ્ટેમ્બરમાં કરવામાં આવે છે. ગુજરાતના ખેડૂતમાં સામાન્યતઃ એવી માન્યતા હોય છે કે હિંદુસ્થાનની ધરતી એ કાચું સોનું છે, પરંતુ અત્રેની સ્થિતિ સાથે તે સરખાવતાં એ ખ્યાલ અને અભિમાન ખોટાં દરે છે.

હરકાઈ દેશની માફક અત્રે પણ જમીન અને હવામાન સર્વત્ર એકસરખાં નથી, પરંતુ પ્રાન્તવાર તેમાં ફેર પડે છે. મને જે જોવાનું અને જાણવાનું મળ્યું છે તે આયોવા સ્ટેટ અને તેની આમપાસના પ્રદેશને સંબંધિત છે. આ દેશમાં આ પ્રાન્ત ખેતી માટે સારા ગણાય છે. અને એથી કરીને ખેડૂતની આર્થિક સ્થિતિ ભારી છે.

દેશના મુખ્ય પાક મકાઈ, કપાસ, ઘઉં, ઓટ, જવ, તમાકુ, શેરડી, શાકભાજી અને ફળફળાદિ છે. પકવેલા ધાન્યનું મોટું પ્રમાણ જનવરોના ખોરાક તરીકે વપરાય છે. એમને હુણ્ણુ કરી બજારમાં વેચવામાં આવે છે. પ્રજા માંસાહારી હોઈ આ જનવરોનો મોટો ઉપાડ થાય છે, જેમાં હુકર, બળદ અને ઘેટાં મુખ્ય છે. આ ઉપરાંત દૂધ માટે ગાયો અને ખેતી માટે ઘોડા પણ ઉછેરવામાં આવે છે. દૂધ માટે ગાય સિવાય બીજું જનવર જોવામાં આવતું નથી. ગાયનું દૂધ ભેંસના દૂધ જેટલું પુષ્ટિકારક હોતું નથી, પરંતુ પ્રમાણમાં સારું હોય છે. સાધારણ ગાય એક દિવસનું ૩૦-૩૫ શેર દે છે, જ્યારે સારી ગાય ૫૦-૬૦ શેર સુધી દે ખરી. શહેરમાં દૂધ અઢી આને શેર અને માળણ એક રૂપીએ શેર વેચાય છે, જે ખાવાની બીજી ચીજો કરતાં સસ્તું ગણાય. ગાયમાંથી કસ ઓછો થવા માટે એટલે એને કતલખાને વેચી દેવામાં આવે છે જેથી આર્થિક દૃષ્ટિએ એમાં સારો ફાયદો થાય છે. દિનપ્રતિદિન ઘોડાનો ઉપયોગ ઘટતો જાય છે અને એને બદલે ટ્રેક્ટરનો વપરાશ વધે છે. આ સિવાય દરેક ખેડૂત મરઘાં-બતકો સારા જગ્યામાં ઉછેરે છે અને એના વેચાણથી થોડી આવક પ્રાપ્ત કરે છે.

ખેતી આબાદ હોવા છતાં જમીનની કિંમત આપણા ત્યાંની માફક આકરી હોતી નથી. સાધારણ પ્રકારની જમીન એકરે સો ડોલરને (રૂ. ૨૭૫૦)

ભાવે વેચાતી મળે છે. મહેસૂલના દર પણ આકરા નથી. આખા સ્ટેટનો મરેગાશ દર ૭.૬ ડોલર આવે છે. એક ડોલર વટાવીએ તો પોણા ત્રણ રૂપીઆ મળે, પરંતુ તેની અગત્ય સીજ ખરીદવાની શક્તિ આપણા ત્યાંના રૂપીઆ જોટલી ગણાય, એટલે એક ડોલર એ એક રૂપીઆ ગરોખર મણી શકાય. ખેતીને અગે અપ પૂગતી 'મુડી' અત્રેની ખેડા ખેડૂતને ૬ ટકાને વ્યાજે ધીરે છે, જેથી નાણાં મેળવવાની ખીલકુલ હાડમારી પડતી નથી. ખેડૂતના પ્રમાણિકપણાનું ધોરણ ઉચું હોય, નાણાં પતાવવામાં અડચણ આવતી નથી, અને એથી કરીને પરરખનો સંબંધ સારો જળવાઈ એકમેકને લાભદાયી નીવડે છે.

જમીનના વિસ્તારના પ્રમાણમાં દેશની વસતિ ઓછી હોવાથી અને ખાસ કરીને ખેતીનો ધંધો કુનારાઓની સંખ્યા કમી-હોવાથી સામાન્ય રીતે એક ખેતર મરેગાશ ૧૫૦ એકરનું હોય છે. આખું ખેતર એક જ્યામાં હોય છે, જેથી યંત્રો વાપરવાનું અનુકૂળ પડે છે. ખેડૂત કુટુંબ મદિત ખેતરમાં ઘર બાંધીને રહે છે. આ ઘર પાકાં અને કાયમી રહેઠાણ માટેનાં હોય છે અને તેમાં બધી સંગવડ કરેલી હોય છે. આપણા ત્યાંની માફક અત્રે ગામડાં જેવી સંસ્થા જોવામાં આવતી નથી. એક શહેરથી બીજો શહેર જઈએ તો ખેતરે ખેતરે મકાનો જોવામાં આવે છે. આમ એક બીજાથી વિખૂટા રહેવાથી માંહે માંહે વિખવાદ અને દુષ્કાર જવલેજ થાય છે અને એથી પોતાનું કામ બગાડી કોર્ટમાં દોડાદોડ કરવાનો પ્રસંગ પણ લાગ્યેજ આવે છે. બાળકોના અભ્યાસ માટે દર ચાર ચોરસ માઇલે એક નાની શાળા અને દર ૨૦ ચોરસ માઇલે એક મોટી શાળા સરકાર તરફથી ચલાવવામાં આવે છે. દરેક ખેતરને તારની પાડ કરેલી હોય છે એટલે એક બીજાનાં ઢોર પોતાની હદની બહાર જઈ શકતાં નથી અને પાકને તેથી નુકસાન થતું નથી. ખેતીનું સર્વ કામ મુખ્યત્વે ટ્રેક્ટર વડે કરવામાં આવે છે. યંત્રોની બનાવટ એવી કરવામાં આવી છે કે ખેડુનું, કરમ દેવી, દેકાં લાગવાં, જોરણી કરવી, કરમડી દેવી, કાપણી, મશણવાનું કામ, વગેરે સૌ કામ એક જ માણસ એકલે હાથે કરી શકે છે. એક માણસ બીજા એક જ મજુરની મદદથી વર્ષની ૧૫૦ એકર જમીન ઉત્પાદી શકે છે. ખેતીમાં મજૂર કરવા આ દેશમાં પાલવે તેમ નથી, કારણ કે તેનો રોજ ઓછામાં ઓછો ત્રણ ડોલરનો હોય છે. આથી કરીને મજૂરોનું બધું કામ યંત્રોથી લેવાય છે. યંત્રો વાપરવાથી હાડખણનું કામ સહેલાઈથી, ઝડપભેર અને સરતું થાય છે. આ દેશની ખેતીની આખાદીનાં મુખ્ય કારણોમાં યંત્રોને એક સ્થાન આપી શકાય. યંત્રો વાપરવામાં, સરખાતમાં

મોટી મૂડી રોકતી પડે છે, પરન્તુ ત્યાં સુધી દેશમાંજ, તે બનાવાતાં હોય ત્યાં સુધી તે એકંદરે નફાકારક છે. યંત્રો બનાવનાર કારીગર પોતાની રોજીમાંથી તે ખેડૂતનો માલ ખરીદે છે એટલું જ નહિ, પરન્તુ પોતાની રિયલિટી સારી હોઇ, ભાવ પણ સારો આપે છે. યંત્રો અસ્થાયીમાં તથા તેના સુમારકામમાં અત્રે કાંઇ મુશ્કેલી આવતી નથી, કારણ કે ખેડૂતને ખેડ, ઝોરણી, વગેરે શીખવાનું હોય છે તેની સાથે આ પણ પ્રથમથી જાણવાનું હોય છે અને તે શિખવાય છે. અત્રેના ખેડૂતને ખેડૂત કહેવો કે યાન્ત્રિક કહેવો એ દરાવવું અઘરું કામ છે. દરેક ખેતર ઉપર એક નાનું કારખાનું હોય છે, જેમાં સુધારી લુહારી કામનાં બધાં હથીઆર રાખવામાં આવે છે અને ખેડૂત તે વાપરી જાય છે.

આ દેશના સમાજમાં આપણી માફક નાતજાતના વિભાગ નથી, જેથી કરીને ગમે તે માણસ ગમે તે ધંધો કરી શકે છે. વડીલ, ડાકટર અને સરકારી અમલદારનો ધંધો ચઢીઆતો અને હામમ, મોચીનો ઊતરતો એવી માન્યતા લોકોમાં જરા પણ નથી. પ્રામણિકપણે જે ધંધામાં પોતાની રાટી કમાવાય તે બધા ધંધા સારા અને સરખા ગણાય છે. પાદરીના દીકરાને હામમનો કે મોચીનો ધંધો કરવામાં કાંઈ નાનગ કામગીરી નથી. આથી કરીને ખેડૂતનો ધંધો હરકાઇ જણ કરી શકે છે. ધંધાના સરખાત માટે જો સંયોજો અનુકૂળ હોય તો ખેતીવાડીની કોલેજમાં જઈ તેનું સાસ્ત્રીય જ્ઞાન પ્રથમ મેળવે. વેદશાસ્ત્રના સમય દરમિયાન કાંઇ ખેતર ઉપર રહી મજૂર તરીકે કામ કરે, ત્યાં ખેતીનું વ્યવહાર જ્ઞાન મેળવે અને સાથે સાથે થોડી આવક પણ પેદા કરે. અભ્યાસ પૂરો કર્યા બાદ લાગે ખેતી પ્રથમ શરૂ કરે, જેમાં રહેવાનું ઘર, યંત્રો, બીજું ગ્રામરચીકું અને થોડી મૂડી જમીનમાલીક તરફથી મળે છે. પાછળથી 'મૂડી બેંગી' થતાં પોતે ખેતર ખરીદે છે અને સ્વતંત્ર રીતે પોતાનો ધંધો ચલાવે. જેઓને કોલેજમાં જવાનો લાભ નથી મળતો, તેઓ શરૂઆતથી કાંઇ ખેતર ઉપર મજૂર તરીકે કામ કરે છે. અહીં પૂરતો અનુભવ મેળવી, લાગે ખેતી શરૂ કરે; અને પાછળથી મૂડી બેંગી થતાં પોતાનું આગવું ખેતર ખરીદ કરે. શરૂઆતમાં, જમીન અવેજમાં મૂકી વેપારીઓ અથવા બેંક તરફથી જોઈતી મૂડી બ્યાન્ડ મેળવી શકે છે.

આ દેશની ખેતીની આગાહીનાં ઉપર દર્શાવેલાં કુદરતી અને અન્ય મુખ્ય કારણો ઉપરાંત, ખેતીના માલની જગતમાં ઊપજતી કિંમત, એ પણ એક મહત્વનું કારણ ગણી શકાય. આખા દેશમાં ધંધાદારી વર્ગનો પાંચમો ભાગ ખેતીમાં રોકાયેલો છે, બ્તારે બાકીના ચાર ભાગ દુનઃઉદ્યોગ, વેપાર, વગેરેમાં

કામ કરે છે. દેશના વેપારઉદ્યોગ પણ ધમધોઢાર ચાલતા હોવાથી કારીગર લોકોને સારી રોજી મળે છે. સામાન્ય કારીગર અથવા મજૂર ઓછામાં ઓછા માસિક ૧૦૦ ડોલર (૨૭૫ રૂપીઆ) કમાય છે. આમ આવક સારી હોવાથી તે પોતાને જરૂરીઆતની ચીજો પૂરતા પ્રમાણમાં ખરીદે છે અને ભાવ પણ સારા આપે છે.

ખેતી અને કુટુંબનિર્વાહ ઉપરાંત ખેડૂતને માથે બીજો આર્થિક બોજો હોતો નથી. પોતાના આખા ચે જીવન દરમિયાન, લગ્ન કે મરણ પાછળ કરવામાં આવતાં સામાજિક ખર્ચના બોજામાંથી તે તદ્દન મુક્ત હોય છે. સાધારણ માણસને મરણ પાછળ આશરે ત્રણસો ડોલરનું ખર્ચ થાય, પરંતુ લગ્ન પછવાડે એક પાઈનું પણ ખર્ચ થતું નથી. દીકરાદીકરીનાં લગ્ન બદલ માખાપને કંઈ કરવાનું હોતું નથી, એની જવાબદારી પરણનાર યુવકયુવતીને માથે હોય છે. એમાં પણ એઓને સો ડોલરથી વધારે ખર્ચ થતો નથી. સ્થિતિ સારી હોય તો કુટુંબ તથા મિત્રમંડળને એકાદ જમણુ આપે. સમાજ કેળવાએલો હોઈ સામાજિક અથવા કૌટુંબિક કલેશકંકાસ ધણીજ ઓછા થાય છે, જેથી અદાલતો પાછળ થતા ખર્ચમાંથી તે મુક્ત રહે છે.

બાળકોની કેળવણીનો ખર્ચ પણ ઘણોજ હળવો હોય છે. મેટ્રિક સુધીની કેળવણી મફત અપાય છે, તે ઉપરાંત પુસ્તકો તેમજ અન્ય સાહિત્ય ઘણું સ્વળે શાળા તરફથીજ પૂર્ણ પાડવામાં આવે છે. કૉલેજમાં આવ્યા પછી વિદ્યાર્થી પોતાના ખર્ચની રકમનો મોટો ભાગ પોતે મહેનતમજૂરી કરી કમાઈ લે છે. વિદ્યાર્થીઓના ૯૦ ટકા ઉપરાંતનો ભાગ વૈદ્યશાસ્ત્રમાં ખેતરમાં કે કારખાનાંમાં મજૂર તરીકે કામ કરે છે અને સારી રોજી મેળવી શકે છે. આ સિવાય બે પોતાના બાપ પાસેથી નાણાં લેવાં પડે તો તેનો જુદો હિસાબ રાખે છે, પોતે કમાતો થાય એટલે તે નાણાં પાછાં વાળે છે.

ખેતીના ધંધાના વિકાસને અંગે રાજ્ય તરફથી કેળવણી, સંશોધન અને પ્રયોગો પાછળ અદ્યતન નાણાં વપરાય છે. જે ખેતીવાડી કૉલેજમાં હું અભ્યાસ કરું છું તેનું વાર્ષિક ખર્ચ એક કરોડ રૂપીઆ આવે છે, ન્યારે આપણે ત્યાં મધ્યસ્થ તથા પ્રાન્તિક સરકારો તરફથી આખાય દેરા માટે એક કરોડ અને દશ લાખ રૂપીઆ ખેતીવાડી પાછળ ખર્ચાય છે. અમારી જેવી ખેતીવિષયક કૉલેજો આ દેશમાં ૪૦-૫૦ જેટલી હશે. તે ઉપરાંત સંશોધનનાં ને પ્રયોગનાં ક્ષેત્ર જુદાં. આ સિવાય સરકારી અમલદારો તરફથી ખેડૂતને જરાય પણ ત્રાસ થતો નથી. બે કોઈ પ્રસંગે ખેડૂતને તેઓ સાથે કામ પડે તો તેની પ્રત્યે તોછડાઈ અને અપમાનપૂર્વક વર્તવામાં આવતું નથી.

ઉપરના વર્ણનથી સમજી શકાશે કે આ દેશની ખેતીની આગાહીમાં કુદરતી સંયોગો, સમાજવ્યવસ્થા અને રાજ્યવ્યવસ્થા ધણોજ અનુકૂળ અને અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. આને લેધને ખેડૂતની આર્થિક ઉન્નતિ ઘણીજ સારી થવા પામી છે. આધુનિક વિજ્ઞાનની સહાયતાથી તૈયાર કરવામાં આવેલાં શરીર-સુખનાં સાધનો તે સંપાદન કરી શકે છે અને તે વડે જીવન સુખમય બનાવે છે.

ખેડૂતના જીવનની ખરી પરિસ્થિતિનો તાદરશ અનુભવ મળે એ હેતુથી મારા એક મિત્રનું આમંત્રણ સ્વીકારી એમના ખેતર ઉપર ત્રણ દિવસ મેં ગાળ્યા હતા. મારા મિત્રના પિતા મી. નીલ રાસમુસેનનો જન્મ ડેન્માર્ક દેશમાં એક ગરીબ કુંભારકુટુંબમાં, સને ૧૮૭૦ની સાલમાં થયો હતો. ૨૦ વર્ષની નાની ઉંમરે વખાના માર્યા તે આ દેશમાં નશીબ અજમાવવા આવ્યા હતા. ન્યૂ યૉર્ક અંદરે જિતયાં ત્યારે એમની પાસે ૫૦ ડોલરથી વધારે મૂડી ન હતી.

અત્રે આવ્યા પછી શરૂઆતમાં એક ખેડૂતના ખેતર ઉપર રહેવા ખાવા ઉપરાંત વાર્ષિક ૫૦ ડોલરના પગારથી મજૂર તરીકે રહ્યા હતા. આમ સાત વર્ષ નોકરી કર્યા પછી, પોતે ભાગે ખેતી શરૂ કરી હતી અને ત્યાર બાદ મૂડી મેળી યતાં પોતાની આગવી જમીન ખરીદી હતી. હાલ એમની પાસે ૨૦૦ એકર એકજથે છે. ખાંતથી મહેનત કરી આ ધંધામાંથી હાલ એમણે ૫૦,૦૦૦ ડોલરની પૂંજી પેદા કરી છે. એમને મંતાનમાં ત્રણ દીકરા અને ચાર દીકરી છે, જેમાંનું એક મોટા દીકરો અને દીકરી પરણેલાં છે અને અલગ રહે છે. પત્ની સ્વર્ગવાસી થયેલ હોવાથી એક મોટી દીકરી ઘર સંભાળે છે અને બાકીની નાની બે નજીકના શહેરમાં કારકુનની નોકરી કરે છે. એક દીકરો કોલેજમાં મારી સાથે અભ્યાસ કરે છે અને સૌથી નાનો સત્તર વરસની ઉંમરનો છોકરો જાપને ખેતીમાં મદદ કરે છે. આ બધાંએ મેટ્રિક સુધી અભ્યાસ કરેલો છે.

આમ દીકરાની મદદ વડે મી. રાસમુસેન એકલે દાથે ૨૦૦ એકર જમીન હિત્તાવે છે. એમણે આધુનિક સર્વ પ્રકારનાં યંત્રો વસાવેલાં છે. આમાં બે ટ્રેક્ટર, બે મોટર, એક મોટર-ખટારો અને જીપ્સી સર્વ નાનાં મોટાં યંત્રો છે. હાલ મોસમ ચાલતી હોવાથી એક વધારાનો માણસ ખાવા પીવા ઉપરાંત માસિક ૪૦ ડોલરને પગારે રોકેલો છે. આ સિવાય વેકેશનમાં ત્રણ મહિના મારો મિત્ર એક વધારાના મજૂર જેટલી મદદ કરશે.

ખેતર ઉપર રહેવા માટે એમણે ૫૦૦૦ ડોલરને ખર્ચે એક સુંદર મકાન બાંધેલું છે. પીવાના પાણી માટે બોરિંગ કરી કૂવો કરેલો છે અને તેમાંથી પવનચક્કીથી અને પંપથી જિંવે. ટાંકામાં પાણી ચઢાવવામાં આવે છે. આ ટાંકા

દ્વારા આખા મકાનમાં દરેક મજલે પાઈપથી પાણી પહોંચાડવામાં આવે છે. ઘરમાં ફ્લશ (Flush system) પદ્ધતિનું સંક્રમણ છે અને તેને માટે સેપ્ટિક ટેંક (Septic tank) પણ અધિકૃત છે. દર માઇલ ઉપર આવેલા સહેરમાંથી વીજળીનો પ્રવાહ મળે છે, જેના વડે આખા મકાનમાં જતી તથા બીજાં નાનાં યંત્રોને પાવર પૂરો પાડવામાં આવે છે. રેડીઓ, ટેલીફોન, ફ્રીજર, ઇલેક્ટ્રિક વોશિંગ મશીન, ઇલેક્ટ્રિક પૂંજો વાળવાનું મશીન, દૂધ પીલવાનો સંચો, ઇલેક્ટ્રિક ઇસ્ત્રી તથા ઇલેક્ટ્રિક ટોસ્ટર, વગેરે આધુનિક સર્વ વીજળે મકાનમાં વસાવવામાં આવી છે. ફર્નિચર પણ ઘણું જ ઊંચા પ્રકારનું છે અને દરેક ખંડમાં ગાલીચા તથા શેતરંજીઓ પાથરેલાં છે. રસોડામાં રાંધવાનો ચૂલો પણ એક યંત્ર જેવો જ છે જેની કિંમત આશરે એક હજાર રૂપિયા જેટલી છે. એકંદરે આપણે ત્યાં એક હજારના માસિક દરમાયાવાળા ઓફિસરને ત્યાં જેટલી સાધનસામગ્રી ને જોવાપાછ હોય એના કરતાં આ મકાનમાં મને વધારે અને ઊંચા પ્રકારની જણાતી હતી.

આ ઉપરાંત ઘરનાં દરેક બારીબારણામાં બારીક તારની જાળીઓ મહેલી છે જેથી મકાનની અંદર માખી તથા અન્ય જીવજંતુઓ પ્રવેશી શકે નહિ. શિયાળામાં દરેક ખંડમાં ગરમ હવા પૂરી પાડવા માટે ઘરમાં એક મોટી લઢી બાંધવામાં આવી છે. ઘરના આંગણામાં એક સુંદર મેદાન છે, એના પાછળના ભાગમાં શાકભાજી અને ફળો બગીચો છે. આમાંથી તેમને આખા વરસનું શાક મળી રહે છે. આ ઉપરાંત ફૂલોનો એક સુંદર બાગ પણ મેદાનની બાજુમાં કરેલો છે. આ ઉપરથી મગજ શકારો કે, આખા ખેડૂત પોતાનું જીવન ફેટલું સુખમય અને રસમય ગુજારે છે. છોકરીઓને શાળામાં ગાયનવાદન શીખવે છે અને તેના ઉપયોગ માટે ઘરમાં એક મોટું પિયાનો વાજિત્ર પણ છે. ઘરના બગીચામાં બે પાણેલા મધમાખીના ઘુડા પણ રાખવામાં આવ્યા છે.

અગત્યથી પમાડે એ બીના મને એ લાગી કે આટલી સાલબીનાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવા છતાં, હું ગયો ત્યારે ઘરકામ માટે એક પણ નોકર ન હતો. તેમજ ખેતીનું કામ પણ મી. રામમુસેન અને એમનો દાકરો પોતે કરતા હતા. તેઓ સવારના પાંચ વાગ્યે બિડી કામે લાગતા, તે સાંજના આઠ વાગ્યા સુધી કાંઈ ને કાંઈ કામમાં રોકાએલા રહેતા.

ખેતરમાં ૮૦૦ મરઘાં બતકાં, ૨૦૦ ડુકર, ૪૦૦ બળદ, ૪ ઘોડા, ૪ ગાય, વગેરે જાનવર હતાં. આ બધાં માટે તથા યંત્રો રાખવા માટે ખેતરમાં નાનાં નાનાં મકાન બાંધેલાં છે. આ મકાનોમાં આશરે ૧૦,૦૦૦ ડોલરની મૂડી

રોકેલી છે, તેમજ બધાં યત્રામાં યત્ર નેટલી જ ખીજી રકમ રોકેલી છે. આ સિવાય સમારકામ માટે એક નાનું કારખાનું પણ છે, જેમાં સુધારી લુહારી કામનાં નાનાં મોટાં સર્વ જોબ્બર રાખેલાં છે. જનવરનાં ઔપધઉપચાર માટે પણ સગવડ રાખવામાં આવેલી છે. જેટલાં મુખી અહીંનાં માણસો જાણ્યા છે તેટલાંજ મુખી જનવર પણ માલમ પડે છે. એમને પુષ્ટિકારક જોગાક અને સારી માવજત મળે છે. મી. રાસમુસેનનો મોટો દોકરો ઈન્જેક્શન દેવાનું કામ શીખેલ છે, અને તેનો પરવાનો ધરાવે છે, જેથી જ્યારે રોગ ફાટી નીકળે છે ત્યારે પોતેજ બધાં જનવરને જનરમાંથી દવા ખરીદી ઈન્જેક્શન આપે છે. ખેતરમાંથી ચાલુ વરસે મકાઈ, ઘઉં, ઓટ, જવ તથા (હુસર્ન) ઘોડાચાસનો પાક લેવામાં આવ્યો છે. આ સર્વે ચીજો જનવરના જોગાક માટે પકવવામાં આવે છે અને તેમને હુદપુદ કરી જનરમાં વેચે છે. આ વરસે તેઓ દૈનિક હજારની માલ પકવશે. જેમાંથી ખર્ચ જતાં ત્રણેક હજારનો ફાયદો કરી શકશે.

આ સર્વ વિગતમાંથી એક વસ્તુ એ તર્ક આવે છે કે અહીંનો ખેડૂત પોતાની કમાણીમાંથી પોતાના કુટુંબના જીવનમુખ માટે સારી રકમ ખર્ચે છે. શવિખમાં પોતાના વારસો માટે અથવા સામાજિક વરાઓ માટે મૂડી ભેગી કરવાની ચિંતા કે કાળજી તે કરતો નથી. સંતાનોને ચારી ફળવણી અને તંદુરસ્તી એ જે ચીજ મુખ્યત્વે વારસામાં આપે છે, અચત રહેલી મૂડી કાં તો જમીન ખરીદવામાં અથવા ખેતીનાં સાધનો સંપાદન કરવામાં ખર્ચે છે. અંગ કેટલાક બેંકમાં ખાતું ખોલી થોડી રકમ જમા પણ કરે છે. પોતાનાં જાળકાને વારસામાં મોટી મિલકત આપી તેમને પરવડજમી ન કરતાં, તેઓ પોતાની હોશિયારીથી શરીરને અને બુદ્ધિને બરાબર કરી સ્વાસ્થી અને અને પોતાનું જીવનનાવ મોતેજ હંકારતાં શીખે, એ સામાજિક મોરચું દરકાઠ પ્રગતિને પ્રગતિને પધે હોગનાઈ નીવડે એ સ્વાભાવિક છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિમાંથી આ ગુણ આપણા લોકો માટે ખાસ અનુકરણીય છે, જે આપણી બાવી પ્રગતિને ઉત્તતિને માર્ગે દોરવામાં જરૂર લાલદાયી નીવડે.

દર રવિવારે આજો દિવસ કામકાજ બંધ કરવામાં આવે છે. સવારે દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા જાય છે અને બપોર પછી મિત્રમંડળને મળવા જવામાં મળાય છે. રવિવાર સિવાય બાકીના બધા દિવસોએ દાહમ-ટેજલ પ્રમાણે ગોડવેલું બધું કામ નિયમિત રીતે કરવામાં આવે છે, અને કાઠ ધડીભરે પણ નવર રહેતું નથી. હું મહેમાન તરીકે ગએલો, પરંતુ મારી સાથે ઘેર રહેવા કરતાં તેઓ મને સવાર સાંજ ખેતરમાં લેઈ જતા. અહીં તેઓએ મને ઘોડા હાંકતાં

અને ટ્રેક્ટર ચલાવતાં શીખવ્યું હતું. કુટુંબનાં બધાં માણસો ધણાં જ મમતાળુ તથા હેનાળ હતાં અને તેમણે મારી પરોણાગત ધણાં જ પ્રેમથી કરી હતી. વૃદ્ધ રાસમુસેન આપણા ગામડાના ખેડૂતની માફક ધણાં જ સાદા અને ભોળા દિલના હતા. મારા પૂછ્યાથી, પોતાના જીવનનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ એમણે ધણી જ સરળતાથી કાંઈ પણ છુપાવ્યા વિના કહ્યો હતો. રવિવારને દિવસે જ્યારે, દેવળના પાદરી તથા પોતાના પાંચ છ ખેડૂત મિત્રોને મને મળવા માટે કુટુંબ સહિત ગોતર્યા હતા. હું ધણાં જ દૂરના દેશમાંથી આવેલો હોય તે સર્વે મને જોવાની તથા મળવાની ઉત્સુકતાએ આવ્યા હતા. મેં બધાની સાથે ત્રણ કલાક વાતો કરી હતી. અને તે દરમિયાન તેઓએ મને આપણા દેશ વિષે ધણાં બુદ્ધિમાન પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. લણેલો ખેડૂત પોતાના દેશ અને ક્ષેત્ર બહારની બાજતોમાં કેટલો રસ અને જ્ઞાન ધરાવે છે એ અનુભવ મને આ લોકોને મળવાથી થયો.

ત્રણ દિવસને અંતે ન્યારે મારે રથએ પાછો આવવા નીકળ્યો ત્યારે તેમણે મને વધુ રોકાવા ધણાં જ આગ્રહ કર્યો અને અંતે જણાવ્યું કે ભવિષ્યમાં ન્યારે ઇચ્છા થાય ત્યારે આવવું ને જેટલા દિવસ રહેવું હોય તેટલા દિવસ રહેવું.

પુરુષોત્તમ

કુળવાનશાહી

‘કુળવાનશાહી’ એ મુદ્દા ઉપર ધણી ગરમાગરમ ચર્ચાઓ ચાલી ગઈ છે અને ચાલી રહી છે. પાટીદાર પરિવહોના પ્રમુખરથાનેથી છૂટતી વાફર-પરા ધણું કરીને કુળવાનશાહીને જ લક્ષે છે એ ધણાકાએ અનુભવ્યું હશે. દૈનિક, સાપ્તાહિક કે માસિક પત્રોની કટારોમાં ચાલતી કાતિલ અને સન્દર્ભી લેખોની લાંબી હરમાળાઓ ધણાકાના વાંચ્યા કે સાલજ્યામાં આવી હશે. છતાં પણ સઘળા જાતિપ્રિય લાઘવોએ સખેદ કબૂલ કરવું જ પડશે કે તેની અસર શૂન્યતામાં જ પરિણમી છે. કુળવાનશાહીના આવા ભયંકર ભૂતનાં ઉત્પત્તિ, વિકાસ તથા પ્રભાવ વગેરે તપાસીએ.

ધણાં ઊંડાણમાં તપાસતાં જણાશે કે ‘કુળ’નો કાંકો જે વ્યક્તિ રાખે છે તે તેનો આધાર પોતાના ઉપર રાખતો નથી, પરંતુ પોતાના કાંઈ દાદા કે દાદાના દાદાની પૂર્વજૂત, જૂનીપુરાણી, લગભગ કટાઈ ગયેલી ‘બહાદુરી’પૂર્ણ કારકિર્દી ઉપર રાખે છે. ગઈ સદીના એ માનવીઓએ આખો મીઝી,

કાનમાં પૂમડાં ખેસીને કરેલાં આંધળાં ખર્ચેએ આપણી કુળવાનશાહીને જન્મ આપ્યો છે. ઉદાહરણ આપું : અનું ઘર આગેવાન છે, કારણ કે એમની પંદરમી પેઢીએ થયેલા ચૂંધાભાઈએ આપું ગામ ચાર દિવસ જમાડેલું, અથવા તેમના પૂ. પિતાશ્રી છળાભાઈના મૃત્યુ પાછળ ઘર જમીન વેચીને લખલૂટ ખર્ચ કરેલું. એ જ અ પણ કુળનો ગોભો જળાયવા પોતાની પુત્રીને કાંઈ કુળવાન 'સુંદર સ્થાન'ને શોધીને પરણાયો. તેઓ જો પૈસેડે પહોંચતા હોય તો ઠીક; પરંતુ લક્ષ્મીદેવીની અવકૃપાના ભોગ બન્યા હોય તો ઘરજમીન વેચી સાટીને કે ગીરાધરાણે મૂકીને પણ 'વાહવાહ' બોલાવવા અને લોકનિન્દા રૂપી સમુદ્રમાં ફેંચવું 'કુળ'નું વહાણ નરતું ટાંચવા કાંઈ મારશે.

કુળવાન ઘરની કેટલીક વિશેષતાઓ પણ છે. એક તો એ કે તેમના ઘરના સ્ત્રીવર્ગની પાતી સુઢાં પરપુરુષની દૃષ્ટિએ ન પડે તેની પૂરતી કાળજી રખાય છે. જેમ આ નિયમ કડક તેમ ફૂલીનનાની શ્રેણી જમી. આના સતરમી સડીના, પરતંત્ર વાતાવરણમાં છવતા સ્ત્રીવર્ગની ગણના આદર્શ ગૃહિણીગણમાં શી રીતે કરી શકાય? બીજું તે ઘરમાં અતિથિઓ માટે સપ્રેમ હાર્દિક આવકાર થોડો જ હોય છે, પરંતુ તેની જગ્યા ઘણા વખતની, ખાસ તૈયાર રાખેલી મિકાઈની રકાળી પૂરે છે. એ તો નક્કો જ છે કે જ્યાં પ્રેમની પરાકાષ્ટા હોય ત્યાં જાણ આડંબરને છેલું જ સ્થાન મળે છે. અને જે અર્થ મિકાઈથી નથી સરતો તે પ્રેમથી અર્પેલ પાણીના ખાલાથી સરી રહે છે.

ગાડગિયા પ્રવાહ ગાંધીક ચાલતા આપણા સમાજમાં એ જ અને પ્રભુએ સદ્ગુણ આપી હોય તો તે સમાજમાં અકલ્પ્ય ઉન્નતિ આણી શકે. તે પોતાનાં પુત્રપુત્રીને સાદાથી, કુળના મોહ સિવાય પરણાવે તો તેની આસર જરૂર તેના પડોશી ઉપર પડે; કારણ કે ગત્તાનુગતિકો લોક: એ કહેવતના પંખમાંથી પાટીદાર જ્ઞાનિ બાકાત તો નથી જ.

આપણામાં સર્વસામાન્ય વિવાજ એવો છે કે વિવાહ કરી આવતા માણસોને પહેલો જ પ્રશ્ન એ પુછાય છે કે વિવાહ કયા ગામમાં, કઈ ખડકીમાં કે શેરીમાં, કયા થડિયામાં અને કયા ભાઈને ઘેર કર્યો? કહેવાની જરૂર નથી કે વિવાહ કરવા જનારા મદ્યદસ્થો જમાનાના ખાધેલા, રૂઢિના પોત્રાદી પિંગરામાં બિહરેલા અને લાગણીરહિત જ હોય છે. કન્યા ભલે ચૌદ વર્ષની હોય, પરંતુ તેમની પસંદગી કાંઈ આગેવાનના, ચોથી વખત બિધલવાના કાડ પાળા કુંવર ઉપર બીરે છે. પછી ભલે તે ધણી શારીરિક કે માનસિક ખોડો યાજો હોય. એવી 'નકામી' જાખતોમાં માયું મારવાની તે અક્ષતના

જોયમીરને ઇચ્છા નથી થતી. લગ્નના નાવને જિંદગીના ઝંઝાવાતોમાંથી સહીસલામત પાર ઉતારવા માટે, મામા પક્ષની થોડી ઘણી ત્રુટિઓ નભાવી લેવાની વર અને કન્યા ઉભયની ફરજ છેજ; પણ ને બન્નેના સંસ્કારો વચ્ચે આસમાન જમીનનું અંતર હોય તો લગ્નને પ્રથમજ દિવસે, પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાને ટાણે, બેમાંથી એકના હૃદયમાં ભડભડ બળતી ચિતાના સર્વલક્ષી ભડકા સિવાય બીજું શું હોઈ શકે? પિતાએ તો લગ્ન કરીને 'સાપના ભાર'ને વેગળો કર્યો, પરંતુ તે કુમળી કળીઓની ઊગતી આશાઓનું શું? જિવારાંઓએ ભવિષ્યના સ્વર્ણપટ ઉપર કંઈ કંઈ આશાઓ અર્પતાં. ચિત્રો આલેખ્યાં હશે, કંઈ કંઈ વણપૂર્વા કાંડ પુરાવાની ઇચ્છાઓ હૃદયમાં દાખી રાખી હશે. પરંતુ તે સમય આવતા પહેલાં પડતા વજ્રપ્રહારો એ સર્વ આશાઓનું અને તેમની જિંદગી સુદ્ધાનું સત્તાનાશ વાળે છે. કેટલાક દાખલાઓમાં તો એવું વિમંવાદી લગ્ન કરવાથી થએલું દીકરીનું દુઃખ ન મહન કરી શકનાર માળાપોને સોધાર આંસુએ રડતાં જોયાં છે. રડો! એ નિષ્કુર માળાપો! રડો અને તમારી કુમળી કળીને કરેલા ધોર અન્યાયનું ચોખ્ખ પ્રાયશ્ચિત્ત કરો! એ પ્રાયશ્ચિત્ત ને અપૂર્ણ રહેશે તો દીકરીની હાથ તમારૂં, તમારા કુળનું, અરે આખા અન્યાયી સમાજનું નિકંદન કાઢવા સમર્થ છે!

આવી અફસોમ્મપૂર્ણ સ્થિતિમાંથી ઊગરવાનો માર્ગ છે; જેમ રાજ્ય-કારણમાં તેમ સમાજમાં પણ ફિટિયુસ્તોના અભેદ અને અજેય જાણતા દુર્ગને, આજના આગે કદમ લગતા યુવાનોએ જમીનદોસ્ત કરવો રહ્યો. એક બાજુ ફટાઈ ગયેલી તલવારથી સભ્ય થએલ ખખડેલ જોદ્દા જેવી ફિટિ ઉભી છે; બીજી બાજુ તરવરાટ અનુભવતા યુવાનોનો સક્તિ ધસમસતી આવે છે. એ વિગ્રહના નિર્ણય ઉપરજ ભાવિની ઉજ્જવળતાનો આધાર છે. વિજય કોનો થશે એ રપટ છે. પરંતુ કુમસ્વ સીધમ્ જે ન્યાયે યુવાનોએ પોતાના વેગને બેવડો બનાવીને પણ સમાજને અધઃગતની અધારી ખીણમાં સરકતો બચાવી લેવા પ્રયત્ન કરવાનું રહ્યો. યુવાનો એટલે ઉચ્ચ આદર્શોની ચોખ્ખ ભૂમિકા, યુવાનો એટલે સમાજના અને દેશના સ્તંભ. તેમણે હવે આંખો ઉઘાડવી જ ઘટે.

અમદાવાદ

ધીરભાઈ સોમાભાઈ પટેલ

બાળમરણ

હિંદુ સ્થાનની હવા દુર્ગંધ કરનારી ગણાય છે. ધણી ગરમીમાં શરીરને બરોબર બાંધવું એ મુશ્કેલ છે. ગરમી કરતાં પણ ભેજપાણી પ્રદેશ વધારે. દાનિકારક છે એવો સાર્વજનિક અનુભવ છે. એમ છતાં ઈશ્વરે મનુષ્યને એટલી શક્તિ આપી છે કે તે ઘણે ભાગે આવી અગવડોને ઓળંગી શકે છે. જોતલે દરજ્જે મરણપ્રમાણ્ય ઓછું કરવામાં હવા પ્રતિકૂળ છે, તેટલે દરજ્જે આપણે યોગ્ય ઇલાજો લેઈને હવાની પ્રતિકૂળતા મટાડી શકીએ છીએ. પણ આમાં આપણી ગરીબાઈ એ મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે.

બાળકનો ખોરાક હમેશાં જોઈએ તેવા નથી હોતો. બાળકને હમેશાં માતાના દૂધ ઉપર અને તે બંધ થાય એટલે માતાના દૂધ ઉપર જ ઉછેરવું જોઈએ; તેને બદલે બાળકને હજુ દાંત નથી આવ્યા તે પહેલાં તો દૂધને બદલે રૂઢિણું અનાજ આપવામાં આવે છે. તેને અનાજ પચી શકતું નથી અને રોગો થાય છે, તે નબળું બને છે, અને કેટલીક વેળા વગર મોતે મરે છે. અયોગ્ય ખોરાકમાં પણ આપણી નબળાઈ અને આપણું અજ્ઞાન મુખ્ય કારણ છે.

ઉપરનાં બંને કારણ કરતાં પણ મોટું કારણ બાળવિવાહ અને કન્યાં છે. પંદર વર્ષની છોકરી પ્રસવને લાયક હોય જ નહિ. એવી છોકરીના સંતાનમાં જીવનશક્તિ મંદ હોય છે. ઘણાં બાળકો પોતાના પહેલા વર્ષની અંદર જ મરણ પામે છે અને જેમ બાળવિવાહનાં તેમ કન્યાંનાં ઘણાં બાળકોનાં મરણ થાય છે. યોગ્ય ઉંમરે પહેાંચ્યા પહેલાં જ બાળકોનાં લગ્ન થાય છે તેમને યતી પ્રગ્ન ન જીવી શકે એ નવાઈની વાત નથી.

પશ્ચિમના લોકો પોતાની સુખાકારીને અર્થે, અને પ્રગ્ન ધણી વધે તો તેનું પાલન કરવું મુશ્કેલ થાય તેથી પ્રજોત્પત્તિ ઉપર કૃત્રિમ અંકુશ મૂકે છે. આપણે સારું એવો હેતુ સ્વચ્છંદે રોકવા પૂરતો નથી થતો, પણ હિંદુસ્થાનમાં ધર્મમય જીવન ગાળવાનો આપણે પશ્ચિમના દેશો કરતાં ભારે દાવો કરીએ છીએ, છતાં આપણે ધર્મે મૂકેલા સ્વાભાવિક અંકુશોને ગણકારતા નથી, તેથી ઘણાં માબાપો ધર્મનો કે અર્થનો વિચાર કર્યા વિના વિપયાસકત રહી પ્રગ્નની ઉત્પત્તિ વખતે કે કવખતે કર્યા જ કરે છે. પરિણામે રોગી બાળકો જન્મે છે અને તેથી બાળઅવસ્થામાં જ તે મૃત્યુને વશ થાય છે.

આરોગ્ય વિશેના નિયમોનું આપણને ધોર અજ્ઞાન છે. માતા અથવા પિતા, એમાંથી એકને એ વિષે કંઈ જ્ઞાન નથી હોતું, જ્યાં જ્ઞાન છે ત્યાં તેનો અમલ કરવાનું આગસ છે અને જ્યાં આગસ નથી ત્યાં સાધનોનો અભાવ છે. પરિણામે

એ તે એજ સ્થિતિ થાય છે કે બાળકોનાં મરણ વધતાં જાય છે.

છેલ્લું કારણ વધતી જતી અમુલ્ય મોંઘવારી છે. મોંઘવારીને લીધે દૂધ ધીના સાંસા પડે છે. ઘઉંના ખોરાકની જરૂર છે, ત્યાં ઘઉં પણ મળતા નથી. એટલે માતાનું દૂધ દહાડે દહાડે નબળું પડે છે અને તે દૂધ જ્યાં ચતાં માતાના જ્ઞાન છતાંયે જન્મ્યાને સારું કે પૂરતું દૂધ મળતું નથી. ટાઢને સમયે કપડાં નથી મળતાં, ઘરની સગવડ પણ ઓછી હોય છે. આમ સંજોગોની પ્રતિકૂળતા એટલી જાંબી છે કે બાળકોને બપોંઠર મરણપ્રમાણમાંથી બચવું મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે.

એમ છતાં ઘણા ઉપાયો લેઈ શકાય એવા છે. પ્રગ્નની કેળવણી સારા પાયા ઉપર મુકાય, તો સહેજે બાળક ઉછેરવાનું સામાન્ય જ્ઞાન મળે. દરમિયાન બાળકોને નિયમો સમજાવવા સારૂ ઘણી સરળ ભાષામાં નાનાં પુસ્તકો લખી તેનો ફેલાવો થાય, ભાષણો તેમજ મૅજિક લેક્ટર્સ મારફતે માતાપિતાને જ્ઞાન અપાય, તો લાભ થાય. બેજવાળી હવામાંથી કેટલેક દરજ્જે દરેક જણ પોતાનો બચાવ અદ્ય પ્રપત્તિથી કરી શકે. બાળકને સારૂ દૂધ ખીણ કરકસર કરીને પણ દૂધ મેળવવું અશક્ય ન હોતું જોઈએ. દૂધના જેવો સંપૂર્ણ ખોરાક ખીજો નથી.

પલાણા

રાવજીભાઈ લલિતભાઈ પટેલ

સમાજ ઉપર એક દષ્ટિ

હાલનો હિંદુ સમાજ એટલે પાશ્ચાત્ય કેળવણી, પહેરવેશ, ધર્મોન્નિર્ભાર તથા રીતરિવાજોનું અંધ અનુકરણ કરનાર મનુષ્યોનો સમૂહ. હિંદુ એતી પ્રધાન દેશ છે. તે દેશને કારખાનાનો ઉદ્યોગ ઉન્નતિમાં આગળ પડતો નહિ બતાવે. કારખાનાને કારણે હજારો ગરીબ કારીગર ભાઈઓની રાજી બંધ થઈ છે.

હાલના સમાજમાં અનેક અત્યાચારો ચાલી રહ્યા છે, જેને પરિણામે હિંદુ સમાજ ધર્મથી અલગ થઈને મનુષ્યનાં માદક અનેક કષ્ટો સહન કરે છે. ત્યાં સુધી તે અત્યાચારો જ્યાં નહિ થાય ત્યાં સુધી સ્વતંત્રતા મેળવી નહિ શકાય.

સમાજ અસ્પૃશ્ય ગણાતા ભાઈઓને તિરસ્કારની દષ્ટિથી જુએ છે, જેથી તેઓ પરાયા ધર્મમાં દાખલ થઈ હિંદુ ધર્મની સંજ્યામાં ઘટાડો કરે છે. તેને પરિણામે હિંદુ સમાજને આગળ જતાં ભારે વેડવું પડશે. સમાજમાં અત્યારે ઘણી જગાએ કુકર્મો ચાલી રહ્યાં છે. કુકર્મો કરતાં મનુષ્ય જરા પણ વિચાર કરતો નથી કે હું જે કરું છું તે કાર્ય કેવું છે, કેવા કેવા દોષોથી ભરપૂર છે.

હાલનો સમાજ ધનલોભના ઉદ્દેશથી જ કાર્ય કરી રહ્યો છે. હા, ધનનો લોભ દરેકને હોય, પરંતુ પુત્રીના તથા પુત્રોના લગ્નોમાં પણ તે લોભને તેઓ પ્રગટ કરે છે.

જે પોતાનાં બાળકોના લગ્નમાં પણ ધનલોભથી આકર્ષાઈ તેમની જિંદગી બગાડે છે, એવાં માઆપને શું કહેવું? આવા લગ્નોથી જોડાએલાં જોડાંમાં પરસ્પર પ્રેમ ક્યાંથી હોય? પરિણામે તેમના વંશજ પણ તેમના જેવા જ થાય અને તેમને જિંદગી કલહોમાં ગાળવી પડે. આટલા જ માટે પરદણા તથા તેના જેવા સમાજના બીજા અનેક ગિવાજો કાઢી નાખી સાદાં લગ્નો થાય એ ઇષ્ટ છે, જેથી ભવિષ્યની પ્રજાનાં જીવન સુખી થાય.

હાલના સમાજમાં સ્ત્રીઓને જિલકુલ માન નથી. તેમની દાદ સાંભળનાર કાંઈ છે નહિ, દાદ સંભળાવવાનું સ્થાન પણ નથી. તેઓને તેમના વડીલો જે કરે છે તે મૂંઝે મોટે સહન કરવું પડે છે.

સમાજમાંથી લાજપડાનો ગિવાજ નાબુદ કરવા લાયક છે, કારણકે એ ગિવાજો જ હિંદુ સ્ત્રીઓની શક્તિને અને તેમની મનઃસ્થિતિને પડા પાછળ દાબી રાખી છે. હિંદુ સ્ત્રીઓ છૂટથી પોતાના દિલની વાત સમાજને રજુ કરતાં અચકાય છે. તેઓને હમેશાં સમાજના નિર્ણયોનું અંધ અનુકરણ કરવું પડે છે. એવું અનુકરણ એ જ પરતંત્રતા છે. માટે સ્ત્રીઓને તેમની સ્વતંત્રતા મળે, માટે લાજનો ગિવાજ કાઢી નાખવો જોઈએ. એ ગિવાજને પરિણામે સુવર્તીઓ સમાજમાં પોતાની ખરી શક્તિ બતાવી શકતી નથી. તે શરમતી મારી અને સમાજના બંધનોમાં જકડાયાથી સમાજમાં આગળ આવતી નથી તેમ જ સમાજને તેની ખામીઓ પણ દર્શાવી શકતી નથી. આથી હાલના સમાજ-સંચાલકોને મારી વિનંતી છે કે આ બાબત તથા બીજી અન્ય બાબતો, જે સુવાન સ્ત્રીપુરુષોના જીવનરસને જુકતી નાખી તેમનાં જીવન રણ સમાન કરી મૂકે છે તે સર્વ બાબતો નાબુદ કરવાના પ્રયત્નો આદરે.

હાલ દરેક મનુષ્ય પોતાના પાડોશીની અગર તો કુટુંબીની અગર તો પોતાના ભાઈની ચઢતી સ્થિતિ જોઈ તેઓની અદેખાઈ કરે છે. વળી તેઓની ચઢતીને તોડી પાડવા માટે વેરનાં બીજ રેપી તેમની સામે ખટપટા કરે છે. ‘ભાઈ જ ભાઈને મારું છે,’ એ કહેવત હાલ સમાજના અધા ખૂણાઓમાં પ્રસરી રહી છે. અને આખરે આવા મનુષ્યો જ દષ્ટાન્તરે યથા સમાજની પડતીના દિવસોને પોતાને આંગણે નોતરે છે.

સમાજે પોષેલા - કુગિવાજો નષ્ટ થવા જોઈએ. ખર્ચાળ લગ્નોની બંધી